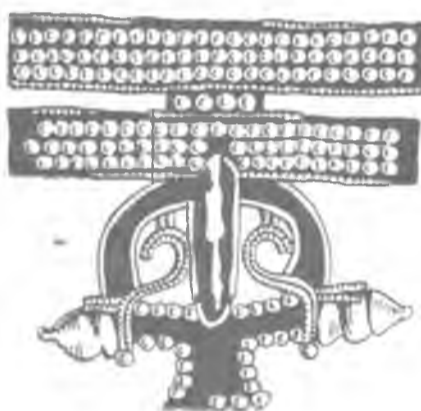

LATVIJAS PSR ARHEOLOĢIJA

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RĪGA 1974

LATVIJAS ARHEOLOĢIJA

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VESTURES INSTITŪTS

АРХЕОЛОГИЯ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

(АН Латвийской ССР. Институт истории)

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЗИНАТНЕ»

Рига 1974

На латышском языке

Autori: J. Apals, M. Atgāzis, J. Daiga, R. Deņisova,
J. Graudonis, I. Loze, E. Mugurēvičs, Ā. Stubalw, E. Snore,
F. Zagorskiš, A. Zariņa.

Redakcijas kolēģija: A. BIRONS, E. MUGURĒVIČS.
A. STUBAVS, E. SNORF.

E. Krastenbergas mākslinieciskais noformējums.

*Izdota saskaņā ar Latvijas PSR ZA Redakciju
uti izdevumu padomes lēmumu*

© Izdevniecība «Zinātne», 1974.

0-1-6-2-069
M811(11)-74

PRIEKŠVĀRDS

Padomju valsts nacionālās politikas triumfa spilgts piemērs ir zinātnes straujais uzplaukums visās padomju republikās. Līdzās citu zinātnes nozaru attīstībai Padomju Latvijā agrāk nebijušu vērienu ieguvuši arī arheoloģiskie pētījumi. Par to liecina plānveidīgie un sistemātiskie izrakumi dažādu periodu arheoloģiskajos pieminekļos, bet īpaši valdības lēmums — nodrošināt visu jaunceltņu zonās situēto senatnes pieminekļu savlaicīgu izpēti un fiksāciju. Visur, kur tiek radītas grandiozas hidrotehniskas būves, nospraustas jauno ceļu trases, top jaunceltnes, kuru teritorijā atrodas arheoloģiskie objekti, tur kopā ar celtniekiem strādā arheologi. Veicot savu darbu komunisma jaunceltņu rajonos, arheologi izpēta un tādējādi glābj neaizstājamās senās kultūras vērtības, kas ir ikvienas tautas nacionālā bagātība. Arheologi izpētījuši veselus mikrorajonus Pļaviņu un Rīgas HES applūdinājuma zonā, Lubānas klanos u. c., dodot izcilu ieguldījumu savas republikas senākās vēstures izziņāšanā.

Arheoloģisko pētījumu nozīmi mūsu republikas vēstures pareizai izpratnei, pirmkārt, nosaka tas, ka par teritorijas iedzīvotāju dzīvi līdz 12.—13. gs. tikpat kā nav rakstītu ziņu, atskaitot ļoti fragmentārus hroniku materiālus vai vēlākā laika pierakstītus visai teiksmainus datus. Otrkārt, rakstītajos avotos minētās ziņas kā līdz 12. gs., tā vēl 13.—15. gs. snieguši svešzemnieki, kas vai nu nebija pietiekami kompetenti, vai arī nevēlējās par vietējiem iedzīvotājiem sniegt objektīvu informāciju. Treškārt, rakstītie avoti lielākoties atspoguļo politiskus notikumus, tāpēc vietējo iedzīvotāju kultūras, dzīves veida, etniskā sastāva un sakaru skaidrošanā arheoloģiskajam materiālam ir svarīga nozīme pat viduslaiku sākumā.

«Latvijas PSR arheoloģija» uzrakstīta, ņemot vērā jaunākos atklājumus un pētījumus gan mūsu republikā, gan citās padomju republikās, gan arī ārzemēs. Tas ir pirmais sistemātiskais latviešu padomju arheo-

logu kolektīvais pētījums, kas uz izrakumos iegūto materiālu bāzes sniedz ziņas par laiku no 9. g. t. p. m. ē. līdz 17. gs. ieskaitot. Sarakstot «Latvijas PSR arheoloģiju», autori ņēmuši vērā visu vērtīgāko, ko radījusi padomju arheoloģija savā vairāk nekā pusgadsimta ilgajā praktiskā un teorētiskā darba pieredzē. Padomju arheologu atklājumi un konsekventais historisms to skaidrojumā tagad zināmi visai civilizētajai pasaulei un ir svarīgs ideoloģisks ierocis cīņā pret reliģiskajiem aizspriedumiem, pret šovinistiskām un rasistiskām idejām. Partija un valdība augstu novērtējusi arheologu darbu un 1969. gadā par nopelniem zinātnes attīstībā un augsti kvalificētu kadru sagatavošanā kā pirmo starp sabiedrisko zinātņu institūtiem ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvojusi PSRS ZA Arheoloģijas institūtu. Klasiski ir kļuvuši vadošo padomju arheologu Ļeņina un Valsts prēmiju laureātu akademiķu B. Ribakova, B. Piotrovska, A. Okladņikova, prof. A. Arcihovska, P. Tretjakova, N. Voronina u. c. arheologu darbi.

Izcilāko padomju arheologu uzstāšanās Baltijas republiku vēsturnieku sanāksmēs pēckara gados sekmeja pareizas ideoloģiskās nostādnes nostiprināšanos šo republiku vēstures zinātnē.

1952. g. klajā nāca prof. H. Mooras «Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā», — pirmais marksistiskais darbs par sabiedrisko attiecību attīstību Latvijas PSR teritorijā no vissenākajiem laikiem līdz 13. gs. Darbam bija svarīga nozīme arheoloģiskā materiāla skaidrošanā no vēsturiskā materiālisma pozīcijām, cīņā pret buržuāziskajā Latvijā paustajām reakcionārajām idejām. Nākošajos divdesmit gados arheoloģisko materiālu daudzums pieauga divkārt, tāpēc bija nobriedusi nepieciešamība sagatavot sistemātisku arheoloģijas kursu. Pašreizējā autoru sagatavotā «Latvijas PSR arheoloģija» ir jauns apkopojošs pētījums, kas lielā mērā balstās uz padomju laikā iegūto

materiālu. Sajā darbā jaunā gaismā aplūkoti visi arheoloģiskie laikmeti (akmens, bronzas, dzelzs) un pirmo reizi Baltijas republikās izdarīts mēģinājums plašāk novērtēt viduslaiku (13.—17. gs.) arheoloģisko materiālu. Tāpat pirmo reizi šādā kolektīvā pētījumā plašāk piesaistīti antropoloģiskie materiāli, lai, izsekojot etnisko procesu attīstībai, skaidrotu, kā baltu un somu cilšu apvienību konsolidācijas procesā veidojās latviešu tautība. Taču, ievērojot avotu atšķirīgo raksturu, arheologu un antropologu secinājumi ne vienmēr saskan. Darba pamatā ir ikviena perioda materiāla sīka analīze, jo, tikai balstoties uz šādu analīzi, iespējami secinājumi par iedzīvotāju dzīves veidu, nodarbošanos, kultūru, etnisko sastāvu un sabiedrisko iekārtu. Mūsdienā zinātniski tehniskās revolūcijas apstākļos, kad notiek atsevišķu zinātņu nozaru integrācija, arheologi un antropologi, izvērtējot savu materiālu, izmantojuši matemātikas, fizikas, ķīmijas, ģeoloģijas, metalogrāfijas u. c. zinātņu sasniegumus. Ievērojot vēsturiskā materiālisma principiālās nostādnes, tāpat arī balstoties uz marksisma-leņinisma klasiku metodoloģiskajiem norādījumiem, autori centušies parādīt Latvijas teritorijas iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras vēsturi pirmatnējās kopienas un daļēji feodālisma periodos.

Padomju cilvēks, risinot kārtējos saimniecības un kultūras jautājumus, plānojot nākotnes uzdevumus, allaž ņem vērā arī kultūras mantojumu, ko atstājušas iepriekšējās paaudzes. Sajā sarežģītajā pagātnes izziņā neapšaubāmi sava nozīme ir arī arheoloģijai. Tālab «Latvijas PSR arheoloģijas» autori centušies darbu veidot tā, lai tas būtu pieejams plašam lasītāju lokam, visiem, kas interesējas par republikas seno vēsturi. Līdz ar to grāmatā mazāk uzmanības būs veltīts dažādu strīdīgu jautājumu plašam izklāstam, kas varētu interesēt tikai speciālistus. Visu interesantu ieskatam darbam pievienota plaša literatūra un arheoloģiski pētīto senvietu saraksts, kas nozīmīgs speciālistiem, bet it īpaši novadpētniekiem.

«Latvijas PSR arheoloģijā» iestrādāti bagātie Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora fondos līdz 1972. g. (ieskaitot) uzkrātie arheoloģiskie materiāli. Tāpat darbā plaši izmantoti Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondu un arhīva, republikas novadpētniecības muzeju fondu materiāli. Valsts Vēstures muzeja Maskavā un Leņingradas Ermitāžas kolekcijas, kā arī Tallinas, Viļņas, Kaunas, Minskas un Kijevas muzeju materiāli. Bez tam grāmatas uzrakstīšanā svarīga nozīme bijusi tai daudzgadīgajai pieredzei, ko autori guvuši, piedaloties ikgadējās Vissavienības arheologu sanāksmēs un konferencēs, kur iespējams gūt informāciju par visjaunākajiem atklājumiem un to interpretāciju.

Grāmatu uzrakstījuši ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora zinātniskie līdz-

strādnieki, kuru darbu dažādā laikā vadījuši vēstures zinātņu kandidāti A. Stubavs, H. Strods un E. Mugurēvičs.

Darba galvenā zinātniskā redaktore ir vecākā zinātniskā līdzstrādniece vēst. zin. kandidāte E. Snore.

Ievada autors ir Ē. Mugurēvičs, par arheoloģisko pētniecību Latvijā rakstījusi E. Snore, bet Latvijas dabas apstākļu raksturojumu sniegusi vēst. zin. kandidāte I. Loze.

I nodaļas autori ir I. Loze (vēlāis neolīts) un vēst. zin. kandidāts F. Zagorskis (agrais un vidējais neolīts). Pārējo šīs nodaļas tekstu abi autori sagatavojuši kopīgi. Kā šajā, tā pārējās nodaļās antropoloģisko materiālu etniskās vēstures aspektā analizējusi vēst. zin. doktore R. Deņisova.

II un III nodaļas autors ir vēst. zin. kandidāts J. Graudonis. Apģērba materiāla analīzi un apģērba rekonstrukcijas kā šajās, tā pārējās nodaļās sniegusi vēst. zin. kandidāte A. Zariņa.

IV nodaļas ievadu, daļu par pilskalniem, apmetnēm, depozītiem, ekonomiku, garīgo kultūru un sabiedrisko iekārtu uzrakstījis A. Stubavs, daļu par ezeru pilīm, to saimniecību un materiālu — J. Apals, par kapulaukiem, rotām, keramiku un etniskiem jautājumiem — E. Snore, par ieročiem (arī cirvi) — M. Atgāzis.

V nodaļas ievadu, kuršu un lībiešu kultūras, kā arī tirdzniecības, valstisko veļdojumu un garīgās kultūras raksturojumu sniedzis E. Mugurēvičs, par zemgaļiem un dravniecību rakstījis M. Atgāzis, par latgaļiem, sēļiem, ekonomiku, sabiedriskajām attiecībām, tautas mākslu, etniskajiem jautājumiem un latviešu tautības izveidošanos — E. Snore. Apakšnodaļas par Daugavas lībiešu kapulaukiem un podniecību uzrakstījusi A. Zariņa, par krāsainā metāla apstrādi — J. Daiga. Apakšnodaļas par darba rīkiem, ieročiem un depozītiem E. Snore, Ē. Mugurēvičs un M. Atgāzis sagatavojuši kopīgi, bet par melnā metāla apstrādi — A. Zariņa un J. Daiga.

VI nodaļas autors ir Ē. Mugurēvičs, daļu par 13.—17. gs. kapsētām uzrakstījusi A. Zariņa.

Arheoloģisko pieminekļu sarakstus un kartes sastādījuši attiecīgo nodaļu autori, 5.—9. gs. pieminekļu sarakstu (59. att.) sagatavojis M. Atgāzis. Bibliogrāfiju sastādījis A. Caune.

Attēlus sagatavojušas mākslinieces M. Jāņkalniņa un E. Krastenberga, bet apģērba rekonstrukciju zīmējumus — J. S. Elere |.

Autoru kolektīvs izsaka pateicību PSRS ZA Arheoloģijas institūta, Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta, Igaunijas PSR ZA Vēstures institūta, Latvijas PSR Vēstures muzeja un Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Feodālisma sektora darbiniekiem, kuru vērtīgie norādījumi palīdzējuši uzlabot darba saturu.

I E V A D S

ARHEOLOĢIJAS ZINĀTNE UN TAS UZDEVUMI

Arheoloģija¹ ir zinātne, kas cilvēku sabiedrības vēsturi un tās likumsakarības pēta pēc lietiskajiem avotiem. Ja vēsturnieki strādā ar rakstītajiem vēstures avotiem, tad arheologu zinātniskā darba pamatā ir izrakumos iegūtais un savrupatrastais lietiskais materiāls — darba rīki, rotas, trauki, sadzīves priekšmeti, ieroči, celtnu paliekas, ēdienu atliekas u. c. Lielāko daļu šo atradumu atklāj arheoloģiskajos izrakumos, tāpēc arheoloģiju dažkārt dēvē arī par vēsturi, kuras avotus atsedz ar lāpstu.

Reizēm periodu cilvēces vēsturē, par kuru liecības sniedz arheoloģiskais materiāls, sauc par senvēsturi vai aizvēsturi. Taču pēdējais apzīmējums ir novecojis, jo buržuāzisko zinātnieku no vācu valodas ieviestais termins «aizvēsture» (Vorgeschichte) sabiedrības vienoto, nemitīgo attīstības procesu mākslīgi sadala divās daļās, pamatojoties tikai uz vēstures avotu raksturu. Marksistiski leņķiskā vēstures zinātne pasvīturo vēstures avotu progresīvo raksturu, vienalga, lai kādi arī būtu vēstures avoti, pēc kuriem šis process tiek rekonstruēts. Uz arheoloģiju var attiecināt pazīstamo K. Marksa senvēstures avotu vērtējumu: «Darba līdzekļu paliekām izzudušo sabiedriski ekonomisko formāciju pētīšanā ir tikpat svarīga nozīme, kāda kaulu palieku uzbūvei ir izzudušo dzīvnieku sugu organizācijas pētīšanā . . . Darba līdzekļi ir ne tikai cilvēka darba spēka attīstības mērs, bet arī to sabiedrisko attiecību rādītājs, kurās norit darbs.»²

ARHEOLOĢISKIE PIEMINEKĻI UN TO AIZSARDZĪBA

Lietiskie avoti, ko pēta arheologs, var būt iegūti senās dzīvesvietās, senkapos, ziedojumu vietās vai depozītos. Dzīvesvietas ir apmetnes, ciemi, senpilsētas, pilskalni un pilis, kuru raksturīgā iezīme ir

kultūras jeb mītņu slānis. Tā ir ilgstošas apdzīvotības rezultātā izveidojusies tumša zemes kārtā, kas atkarībā no apdzīvotības ilguma un intensitātes var būt dažāda biezuma (no dažiem cm līdz 8—10 m). Kultūras slānis, ja tikai tas nav postīts, ir kā sava veida «zemes grāmata», kas objektīvi atspoguļo sabiedrības dzīvi senatnē. Arheologs, norokot plānas zemes kārtiņas, pēta kultūras slāni un it kā atver šīs «zemes grāmatas» lappuses. Atklājas seno celtnu paliekas, nocietinājumi līdz ar to inventāru, kas pazaudēts, pamests vai ar nolūku atstāts pie senajām bojā gājušajām celtnēm. Lai uzceltu jaunu mītņi, veco celtnu drupas pielīdzināja, bieži tām pāri uzbēra zemes kārtu, un jaunajās ēkās dzīve ritēja tālāk. Tā pakāpeniski veidojās dzīvesvietas kultūras slānis, kurā bez ēku paliekām rodami arī citi senās dzīves liecīnīki — darba rīki, ieroči, rotaslietas, trauku paliekas, dzīvnieku kauli u. c. materiāli.

Ja dzīvesvietā šie materiāli lielākoties nokļuva nejauši vai arī piemineklim aizejot bojā, tad senlietu novietošana senkapos ir jau skaidrojama ar ticējumu aizkapa dzīvei. Pārliecināti, ka mirušā dzīve turpinās «viņā saulē», piederīgie kapā lika lietas, ko mirušais bija lietojis, dzīvs būdams, dažkārt arī ēdienu. Tāpēc, atrodot senkapus, mirušos atrod ar piedevām — rotaslietām, darba rīkiem, ieročiem — tā, kā to prasīja attiecīgā laikmeta tradīcijas.

Pēc ārējā veida izšķir līdzēnos kapus (mirušie apglabāti zemē ieraktās bedrēs) un uzkalniņkapus (virs apbedītajiem sabērts zemju, smilšu vai akmeņu pauguriņš). Ja mirušais ir sadedzināts, runājam par ugunskaņiem, ja nav sadedzināts, — par skeletkaņiem.

Pie arheoloģiskiem pieminekļiem vēl pieskaitāmi arī tādi objekti kā senās kulta vietas (kalni, birzes,

¹ Vārds arheoloģija nācis no grieķu vai. (npx«ios «sens», *logos* «zinātne»).

² K. Markss. Kapitāls, I. Rīga, 1951, 172. lpp.

atsevišķi koki, akmeni, alas), depozi, seno kauju vietas, senie ceļi u. c.

Saskaņā ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1948. g. 29. oktobra lēmumu par kultūras pieminekļu aizsardzību visi arheoloģiskie pieminekļi ir neaizskarams tautas īpašums un atrodas valsts aizsardzībā.³ Arheoloģiskie pieminekļi pēc sava nozīmīguma dalās republikāniskās un vietējās nozīmes pieminekļos. Pavisam Latvijā reģistrēti vairāk nekā 2000 arheoloģisko pieminekļu, no kuriem 1382 ir republikāniskās nozīmes objekti. Tie ir 430 pilskalni, 65 pilsdrupas, 72 kulta vietas, 65 dažāda tipa senas apmetnes. Pārējie ir senkapi, kas sastāda vairāk neka pusi no reģistrētajiem republikāniskās nozīmes arheoloģiskajiem pieminekļiem. Jāatzīmē, ka jaunu pētījumu un arheoloģiskās apzināšanas rezultātā arheoloģisko pieminekļu skaits ik gadus pieaug. Arheoloģiskos pieminekļus dabā norobežo ar kupicām un apzīmē ar uzrakstiem, lai pasargātu no postīšanas. To uzskaiti un aizsardzību vada Latvijas PSR Kultūras ministrija, kamēr tiešo darbu šai jomā veic rajonu un pilsētu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomitejas. Sabiedriska kārtā arheoloģisko pieminekļu uzraudzību un apkopšanu organizē Latvijas PSR Dabas un kultūras pieminekļu aizsardzības biedrība.

ARHEOLOĢISKIE IZRAKUMI

Lai iegūtu materiālus Latvijas vēstures problēmu risināšanai pirmatnējās kopienas un feodālisma laikmetos, tiek organizēti arheoloģiskie izrakumi. Izrakumus var izdarīt tikai īpaši sagatavoti vēstures speciālisti, kam Latvijas PSR ZA Vēstures institūts izdevis izrakumu atļauju.

Arheoloģiskajos izrakumos pieminekli cenšas atsegt lielos laukumos, lai iegūtu iespējami pilnīgāku ainu, piemēram, par pētāmās dzīvesvietas plānojumu un konstrukcijām. Līdzīgi rīkojas arī kapulaukā, jo zinātniski pilnvērtīgi secinājumi iespējami tikai par tādu pieminekli, kurā izpētīta apbedījumu lielāka daļa. Protams, veicami arī mazāki parbaudes izrakumi, kas ļauj īsā laikā noskaidrot pieminekļa aptuveno hronoloģiju un etnisko piederību. Lielu vērtību Latvijas arheologi 60.—70. gados vērtījuši celtniecības zonās situēto arheoloģisko pieminekļu izrakumiem. Sai sakarā vispirms minami arheoloģiskie izrakumi Pļaviņu un Rīgas MBS applūdinājumu zonās, kā arī vietās, kur notiek plaši meliorācijas darbi. Iespēju robežās pētīti arī tādi objekti, ko skar jaunās ceļu trases (piemēram, Ērgļu Jaunākēnos), jaunceltnes (Vecrīgā), karjeri vai arī kas ir dabas stihijas apdraudēti (izskalojumi, nobrukumi). Lai gan arheoloģiskajos izrakumos joprojām dominē cilvēka roku darbs (strādā ar lāpstām, lāpstīņām, naziem), tomēr mūsdienās iespēju robežās cenšas pielietot arī mehānismus (buldozerus, ekskavatorus, transportlentas), lai atvieglotu zemes virskārtas, gruvešu vai caurskatītās zemes pārvietošanu.

60. gados ievērtību guvusi zemūdens jeb hidroarheoloģija. Tā pēta tādus arheoloģiskos pieminekļus, kas dažādu iemeslu dēļ nokļuvuši zem ūdens. Sīs grupas nozīmīgākie pieminekļi ir ezeru mītnes⁴ — pilis (Araišu, Ušura ezerā). Domājams, ka ezeru mītnes

bijušas objektīvais pamats daudzajām teikām par ezeros nogrimušām pilīm un mājām. Pie hidroarheoloģiskiem pieminekļiem varētu pieskaitīt arī citus ūdeņos vai slīkšņainās vietās konstatētus objektus, kā tiltus, kuģus, laivas, nogremdētas senlietas u. c.

ARHEOLOGU DARBA METODES. SADARBĪBA AR CITU NOZARU ZINĀTNIEKIEM

Arheoloģiskie izrakumi ir tikai viena no zinātniskā darba stadijām ceļā uz senās sabiedrības dzīvesveida rekonstrukciju. Izrakumos iegūtais materials attiecīgi jāapstrādā, tikai tad uz šī materiāla pamata būs iespējami secinājumi, kas var interesēt zinātniekus. Lai šis materiāls (vairāk nekā 200 000 senlietu, kas glabājas republikas muzejos un Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā) nebojātos un saglabātos arī nākošajām paaudzēm, senlietas konservē.⁵ Metāla priekšmetu apstrādē galvenais uzdevums ir cīņa ar koroziju, ko veic, gan senlietu mehāniski tīrot, gan arī ķīmiski vai elektroķīmiski apstrādājot. Kaula senlietas konservē, tās piesūcinot ar sintētisku sveķu šķīdumiem. Grūtāka ir slapjā koka apstrādāšana, ko Vēstures institūta laboratorijā veic, priekšmetus palēnināti žāvējot vai ūdens vietā kokā ievadot šķīstošas cietas vielas.

Viens no galvenajiem jautājumiem arheoloģijā ir atradumu hronoloģija, t. i., dzīvesvietu, kapu vai senlietu vecuma noteikšana. Izrakumos iegūtos priekšmetus datējot, vispirms jāņem vērā atradumu stratiogrāfija. Proti, slāņi, celtniecības paliekas un senlietas, kas situētas dziļāk, neapšaubāmi ir vecākas neka atradumi virszemei tuvākajos slāņos. Protams, jāņem vērā, vai kultūras slāņi nav skāruši kādi vēlāki pārrakumi. Sekojot dzīvesvietu kultūras slāņa celtniecības kārtām vai apbedījumu novietojumam, var izstrādāt ikviena objekta relatīvo hronoloģiju, proti, noteikt, kura atradumu grupa ir vecāka, kura jaunāka. Absolūtā hronoloģija, kas piemērojama mušu laika skaitīšanai, būs iespējama, ja kultūras slāņi tiks atrastas monētas, agrāk jau labi datētas senlietas, vai arī lietojot dabzinātņu un tehnisko zinātņu metodes — dendrohronoloģiju, radiokarbonu datējumus u. c.

Arheologu darbā nozīmīga ir tipoloģiskā metode, kas kā senvēstures pētījumu metode radusies pagājušā gadsimta 70. gados evolūcijas teorijas ietekmē.

Lai pētītu senlietas pēc tipoloģiskās metodes, jāstāda pēc ārējām pazīmēm radniecīgu senlietu tipu (piemēram, pakavsaktu) rinda tā, lai blakus esošajām senlietām būtu kopējas iezīmes kā ar iepriekšējām — agrākajām —, tā sekojošām — vēlākajām — senlietām. Tālāk svarīgi ir, lai mus interesējošās senlietas tips būtu atrasts kādā labi datētā senlietu kompleksa, jo tad būs iespējams noteikt tā absolūto hronoloģiju. Padomju arheologi tipoloģisko metodi

³ 1967. g. 29. decembrī Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr. 596 «Par vēstures un kultūras pieminekļu stāvokli un pasākumiem to aizsardzības uzlabošanai», kurā kultūras pieminekļu aizsardzība atzīta par valstiskas nozīmes uzdevumu (Latvijas PSR Kultūras pieminekļu saraksts. Rīga, 1969. 3. lpp.).

⁴ Apals 1965^b.

⁵ Apaļa 1968.

gan izmanto kā svarīgu izziņas avotu hronoloģijas, tāpat arī ražošanas spēku un ražošanas attiecību pētniecībā, taču nepārvērš to par pašmērķi, kā tas dažkārt vērojams buržuāzisko arheologu darbos. Absolutās hronoloģijas noteikšanā liela nozīme ir monētām, senlietām ar uzrakstiem, zīmējumiem. Grūtāk datējami ir akmens un bronzas laikmeta atradumi. Te arheologam palīgā nāk dabzinātņu un tehnisko zinātņu metodes.⁶ Vecumu senlietām, kas iegūtas ūdens baseinu krastos, palīdz noteikt ģeoloģiski novērojumi. Arī paleobotānikas dati arheologam ir nozīmīgi, jo, pamatojoties uz augsnē saglabājušos seno augu ziedputekšņiem, iespējams restaurēt augu valsti pētījamās dzīvesvietas apdzīvotības laikā. Turpretī senās dzīvesvietas platības un robežu noteikšanā var izmantot fosfātu metodi.⁷ Ar radiokarbonu metodi iespējams noteikt izrakumos atrasto organisko vielu (koka, ogles, kūdras, kaulu u. c.) paraugu absolūto vecumu ar $\pm 50-200$ gadu precizitāti. Vecumu aprēķina, izejot no radioaktīvā oglekļa izotopa C^{14} pus-sabrukšanas perioda ilguma un šī izotopa daudzuma, kas saglabājies analizējamā paraugā.

Arheomagnētiskā metode palīdz datēt apdedzināta māla izstrādājumus ar ± 25 gadu precizitāti. Visprecīzākos datējumus var iegūt pieminekļos, kur saglabājušies koki ar labi izšķīramām visām gadskārtām. Sādu koku paraugu relatīvo un absolūto vecumu ar precizitāti līdz vienam gadam nosaka dendrohronoloģija, pamatojoties uz koku gadskārtu pieauguma platumu svārstībām.

Ar pieminekļa vai senlietas datējuma noskaidrošanu vēl nebeidzas arheologa zinātniski pētnieciskais darbs. Svarīgi ir uzzināt senlietas dzimteni, senlietas darināšanas paņēmienus, kā arī tās materiāla struktūru. Arī šai ziņā bieži vien nav iespējams iztikt bez sadarbības ar citu nozaru speciālistiem. Sai jomā svarīgas ir metalogrāfiskas, ķīmiskās u. c. analīzes. Atzīmējami raksti par melnā metāla iegūvi un apstrādi Latvijas teritorijā,⁸ darbi par spektrogrāfiski analizētajām stikla krellēm⁹ un krāsaino metālu sastāvu.¹⁰

Arheologi izmanto tās izziņas, ko par izrakumos iegūtajiem dzīvnieku kauliem dod attiecīgo nozaru speciālisti. Par medniecības, lopkopības, kā arī zvejniecības raksturu un lomu dažādos periodos var spriest galvenokārt tikai pēc paleozoologu analīzēm, savukārt par zemkopības līmeni — pēc izrakumos iegūtā graudu un nezāļu materiāla.¹² Dabzinātņu un tehnisko zinātņu plaša pielietošana materiālu apstrādē iezīmē Padomju Latvijas arheoloģijas kvalitātīvi jaunu pakāpi, salīdzinot ar buržuāzisko periodu. Etnisku jautājumu risināšanā ļoti svarīga ir arheologu sadarbība ar antropologiem un valodniekiem. Izrakumos iegūto cilvēku kaulu, it īpaši galvaskausu mērījumi ļauj noteikt seno iedzīvotāju antropoloģisko tipu ģenēzi, sniedz ziņas par iedzīvotāju pārvietošanos, asimilāciju,¹³ kā arī par tālaika cilvēka veselības stāvokli.¹⁴ Kāda apgabala, upju, ezeru un apdzīvotu vietu nosaukumu, īpaši dialektoloģijas studijas palīdz risināt jautājumu par seno iedzīvotāju etnisko piederību.¹⁵ Sabiedrisko attiecību raksturošanā, kā arī atsevišķu senlietu, celtnu rekonstrukcijā zināmu atbalstu arheologiem sniedz arī etnogrāfija.¹⁶ Beidzot jāmin arī pati vēstures zinātne visplašākā nozīmē. Rakstītie vēstures avoti Latvijas arheoloģijas speciālistiem ir noderīgi, jau sākot ar agro dzelzs laik-

metu, tomēr plašāk tie izmantojami tikai attiecībā uz viduslaiku periodu. Arheoloģiskā materiāla izvērtēšana, salīdzinot to ar rakstīto avotu ziņām, ir svarīgs priekšnoteikums sekmīgam arheologu darbam seno vēstures procesu atainošanā. Arheoloģijai vistuvāk stāv vēstures zinātnes palīgdisciplīnas, kas nozarojušās no arheoloģijas, tās ir — numismātika (par monētām), epigrāfika (par ierakstiem,) sfragistika (par zīmogiem), heraldika (par ģerboņiem).

ARHEOLOĢISKĀ PERIODIZĀCIJĀ

Ja buržuāziskie pētnieki Latvijas arheoloģijas periodizācijas pamatā lika shēmas, kas bija pārņemtas no Rietumu zemēm, tad marksistiski ļēpiniskā zinātne¹⁷ kā vispār vēstures, tā arheoloģijas periodizāciju balsta uz ražošanas spēku un ražošanas attiecību attīstību, piemērojot to konkrētās vides apstākļiem.¹⁸ Pamatā likti tie iedalījumi, ko jaunākajos darbos lieto padomju arheologi.¹⁹ Tādējādi arheoloģijas periodizācijā izšķirami akmens, bronzas un dzelzs laikmeti ar sīkāku iekšēju sadalījumu, kas raksturo ne vien dažādas ražošanas spēku, bet arī sabiedrisko attiecību attīstības pakāpes.

1. Akmens laikmets. Šim laikmetam, kas iedalāms divos lielākos periodos — mezolītā (9. g. t. beigās—4. g. t. p. m. ē. vidus) un neolīta (4. g. t. vidus—2. g. t. p. m. ē. vidus), raksturīgi akmens darba rīki, izstrādājumi no koka, māla, raga un kaula. Šis laikmets ir mātes ģints attiecību pastāvēšanas laiks.

2. Agro metālu laikmets iedalāms bronzas (2. g. t. p. m. ē. vidus—1. g. t. p. m. ē. vidus) un senākās dzelzs laikmetā (1. g. t. p. m. ē. vidus—m. ē. 1. gs.). Sai laikmetā līdzās agrāk pazīstamajiem koka, kaula, akmens un māla darba rīkiem paradas metāla izstrādājumi (bronzas, importētas dzelzs). No sociālo attiecību viedokļa šai laikā valda tēva ģints iekārta. Laikmeta beigu posmā vērojamas pirmatnējās kopienas sairšanas pazīmes.

3. Dzelzs laikmets. Dzelzs laikmets arheoloģiskajā periodizācijā ir trešais posms, kad darba rīkus, daļēji arī rotaslietas un ieročus sāka pagatavot uz vietas no dzelzs. Visumā dzelzs laikmets Latvija atbilst pirmatnējās kopienas sairuma posmam un agrajam feodālismam.

Agrajā dzelzs laikmetā -- 2.—4. gs. — sākas dzelzs vietēja ieguve. Strauji pieaug uz šo

⁶ Новые методы в археологических исследованиях. М., 1963; Археология и естественные науки. М., 1965.

⁷ Штобе 1959.

⁸ Anteins 1960.

⁹ Шапова, Дайга 1961.

¹⁰ Черных, Хоферте, Барцева 1969.

¹¹ Цалкин 1962; Паавер 1965.

¹² Расинин 1959.

¹³ Битов, Марк, Чебоксаров 1959; R. Deņisovas pētījumi, kas atspoguļoti šai darbā.

¹⁴ Дэрумс 1970.

¹⁵ Hndzelins 1956—1961; Kiparsky 1939; Рудзите 1970.

¹⁶ Latviešu etnogrāfija. Rīga, 1969.

¹⁷ K. Marks s., F. Engels s. Darbu izlase divos sējumos, I sēj. Rīga, 1950, 325., 326. lpp.

¹⁸ Моора 1952, 8.—10. lpp.

¹⁹ Авдусин 1967.

laikmetu attiecināmo arheoloģisko pieminekļu skaits; tiem raksturīgas izteiktas etniskās īpatnības atsevišķos novados, pēc kurām skaidri iezīmējas vairākas cilšu teritorijas. Sāk izpausties mantiskā diferenciacija, irst pirmatnējā kopiena.

Vidējais dzelzs laikmets atbilst pārejas laikmetam uz šķiru sabiedrību (5.-9. gs.). Sai laikmetā notiek strauja mantiskā un sociālā diferenciacija, galīgi sairst pirmatnējās kopienas attiecības.

8.-9. gs., daļēji 10. gs. sākumā jau rodas atsevišķi spēcīgi nocietināti pilskalni — pilis kā dižciltīgā virslāņa atbalstpunkti. Latvijas teritorijas iedzīvotāji daudz aktīvāk iesaistās maiņas operācijās ar attālākajiem novadiem un zemēm.

Vēlais dzelzs laikmets (10.—12. gs.) iezīmējas ar agro feodālo attiecību veidošanos. Dažkārt šo laika posmu sauc arī par agrariem viduslaikiem. Sai laikā Latvijas iedzīvotāju ekonomikā notiek nozīmīgas izmaiņas. Spilgtāk tās izpaužas amatniecībā (izdalās jauni amati, ieviešas rotēšanas principa izmantošana) un tirdzniecībā. Rodas tirgotāji, kas amatnieku produkciju realizē arī attālākajos tirgos. Atmirstot agrākajam kopienu pilīm, veidojas lieli, spēcīgi nocietināti politiskie un ekonomiskie centri. Uz šo laikmetu attiecināmi daudzi prāvi sudraba naudas depozīti. Latvijas teritorijā, attīstoties vietējai ekonomikai, krievu kņazistu ietekmē rodas valstiski veidojumi, sāk izplatīties pareizticība. Vēstures procesus dabisko attīstību 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā pārtrauc vācu krustnešu iebrukums. Tā kā Latvijas teritorija vācu feodālu pārvaldei tiek pakļauta pakāpeniski (īpaši Kurzemē un Zemgalē), apskatāmā perioda iezīmes spilgti izpaužas vēl 13. gs.

4. Viduslaiku arheoloģija. 13.—17. gs. pētniecību pēc lietiskajiem vēstures avotiem arheologi dēvē par viduslaiku vai vēsturisko laiku arheoloģiju. Par viduslaiku arheoloģijas sākumu parasti pieņem to laiku, kad attiecīgajā zemē strauji pieaug rakstīto avotu skaits. Pēc Latvijas vēstures periodizācijas tas ir attīstītā feodālisma laiks. Arheoloģiskajam materiālam šī laika vēstures procesu izpētē jau ir mazāka nozīme. Tomēr, ņemot vērā rakstīto avotu tendenciozo raksturu vācu feodālu labā, it īpaši tādu problēmu risinājuma, kas saistās ar materiālo un garīgo kultūru, vietējo tautību ražošanas spēku attīstību un dažādu kultūru mijiedarbību, arheoloģiskajam materiālam var būt būtiska loma.

Par šī laikmeta beigu posmu nosacīti ir pieņemts vēlā feodālisma laiks — 17. un 18. gs. mija. Sai laikā aiziet bojā viduslaiku mūra piļu lielākais vairums, kapulaukos gandrīz pilnīgi izzūd piedevas, tāpēc no arheoloģiskā viedokļa vēlāka laika pieminekļu pētniecībai ir pavisam maza nozīme.

ARHEOLOĢISKĀ PĒTNIECĪBA LATVIJĀ

Latvijas teritorijas arheoloģisko pētījumu vēsturē izdalāmi trīs periodi: 1) baltvācu, 2) buržuāziskās Latvijas un 3) padomju periods.

Arheoloģisko liecību un materiālu uzkrāšana līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai Latvijā atradās Baltijas vācu pētnieku rokās. Kaut arī zināma interese par senatnes pieminekļiem parādās jau 16. gs. beigās un 17. gs., tomēr apzinīgāk un plašāk

tā izpaužas 19. gs. sākumā romantiskās strāvas ietekmē kā feodālās pagātnes idealizēšana.²⁰

19. gs. sākumā tiek nodibinātas pirmās senatnes pētītāju biedrības: 1816. g. Jelgavā, 1834. g. Rīgā, pie kurām ar laiku izaug muzeji ar arheoloģiskajām kolekcijām. Lai gan pastāvēja vietējie muzeji, arheoloģiskajos izrakumos iegūtie materiāli finansiālu apsvērumu dēļ bieži vien nonāca lielajos ārzemju muzejos, piemēram, Berlīnē, Londonā u. c. Protams, tas negatīvi ietekmēja šo kolekciju tālāko zinātnisko izvērtēšanu. Biedrību locekļi piederēja pie Baltijas vācu muižniecības un garīdzniecības aprindām, to darbības loks bija stipri ierobežots un vienpusīgs. Biedrību īstais mērķis nebija vis Baltijas tautu vēstures noskaidrošana un objektīva apgaismošana, bet gan Livonijas vēstures pētīšana un vācu feodālu kultūras misijas pierādīšana.

Ap 19. gs. vidu Latvijā tiek veikti pirmie arheoloģiskie izrakumi, kas saistās ar F. Krūzes, J. Bēra un K. Grevinga vārdiem. Lai gan šie izrakumi pēc sava apjoma ir visai ierobežoti, tomēr autori pretendē uz plašiem secinājumiem. Tā, pamatojoties uz lībiešu un latgaļu kapulauka (pie Aizkraukles) materiāliem, F. Krūze²¹ vietējo iedzīvotāju darinājumus nepamatoti uzlūko par normānu—varjagu izstrādājumiem. Uz to F. Krūzem pareizi aizrādīja jau laikabiedrs J. Bērs.²² Geologs K. Grevingš devis pirmo akmens laikmeta pieminekļu sistematizāciju, ieviešot dabzinātņu metodes.²³ Uzskatot, ka zemes pamatiedzīvotāji atradušies uz zemes kultūras pakāpes, K. Grevingš ka apoloģētiskā virziena pārstāvis Baltijā meklē ģermāņu, resp., gotu, pieminekļus, kurus saskata ar atradumiem bagātos akmeņu krāvumu kapos. 19. gs. otrajā pusē vācu pētnieku darbība izrakumu jomā ir visai rosīga²⁴, aug vietējo muzeju kolekcijas.

Pret baltvācu kultūrtrēģerisma teoriju 19. gs. otrajā pusē vērsās krievu zinātnieki un tie latviešu tautības pētnieki (J. Krodznieks, J. Ziemeļis u. c.), kas darbojās Latviešu biedrības vēlāk nodibinātajā Zinību komisijā.

Lai gan atsevišķi cariskās Krievijas zinātnieki par Baltijas guberņu senvēsturi interesējās jau 18./19. gs. mijā, tomēr dziļākā interese par Baltijas arheoloģiju radās, tikai gatavojot Viskrievijas arheoloģiskos kongresus — 1893. g. Viļņā un 1896. g. Rīgā. Latgales arheoloģisko pieminekļu pētīšanā svarīga nozīme ir 1853. g. nodibinātajai Vitebskas guberņas Statistiskajai komisijai, kuras izdotajās gadagrāmatās vietējos arheoloģiskos pieminekļus apskata A. Sementovskis, vēlāk A. Sapunovs.

X arheoloģiskais kongress 1896. g. Rīgā izvērtās par ievērojamu notikumu vietējā arheoloģiskajā pētniecībā. Tas ne tikai mobilizēja vietējos Baltijas vācu pētniekus sniegt Baltijas arheoloģiskās pētniecības kopsavilkumu un vērtējumu, bet pāri šaurajām Baltijas vāciešu aprindām darīja šos materiālus pieejamus arī krievu zinātniekiem.

²⁰ F. Nfenstedes Suntažu pilskalna apraksts 1592. g. Rokraksts Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Reto gramatu un rokrakstu nodaļa, Nr. 478; Nyenstede 1839. 127., 128. lpp. (1604. g. Allažos redzēto kapu uzkalniņu apraksts); Brotze. Monumente ... 2., 3., 6., 8. sējumā.

²¹ Kruse 1842.

²² Bähr 1850.

²³ Grevingk 1865.

²⁴ Sievērs 1879 u. c.

Tā kā Krievijā Arheoloģiskā komisija 1859. g. bija nodibināta pie Galma ministrijas, tās darbību ietekmēja carisma politika un zinātniskās intereses bieži vien tika atbīdītas otrajā plānā.²⁵ Komisija centās iegūt tādas senlietas, kas varētu greznot cariskās Krievijas lielākos muzejus. Tāpēc arī izrakumi tika izdarīti kapulaukos, kas solīja efektīgākus atradumus.

Kongresa sagatavošanas periodā tika publicēts krievu zinātnieka N. Haruzina kritisks apcerējums par arheoloģiskās pētniecības stāvokli Baltijas guberņās.²⁶ Analizējis visu publicēto arheoloģisko literatūru, N. Haruzins konstatē, ka vietējie baltvācu pētnieki vienpusīgi apgaismojuši uzkrāto materiālu un vietējais materiāls atrauts no krievu arheoloģijas. Viņš uzsver pamatiedzīvotāju lomu savas zemes vēsturē un kritizē K. Grevinga gotu teoriju. Ar šādu nostāju N. Haruzins vērsās pret Baltijas vāciešu sludināto kultūrtrēģerisma teoriju.

Kongresa sagatavošanas periodā notika pirmie krievu zinātnieku izdarītie plašie izrakumi Ludzas Odukalna kapulaukā, kur J. Romanova un V. Sizova vadībā izpētīja 338 apbedījumus. Publikāciju par šiem izrakumiem sagatavoja A. Spicins.²⁷ Izrakumos iegūtie materiāli pirmoreiz deva priekšstatu par Austrumlatvijas iedzīvotāju latgaļu materiālās kultūras raksturu 7.—12. gs. Pašā kongresa gadā 15 Latvijas arheoloģiskos pieminekļos izrakumus izdarīja arī krievu zinātnieks S. Bogojavlenskis.²⁸

Kongresa noorganizēšanā uz vietas, tā izstādes un kataloga izstrādāšanā galvenie nopelni bija Tartu universitātes vēstures profesoram R. Hausmanim²⁹ un A. Buhholcam. Pēdējais kongresam izstrādāja arī bibliogrāfiju.³⁰ Kongresā nolasītajā A. Bīlenšteina referātā bija rezumēti autora pilskalnu pētījumi un sniegta pilskalnu klasifikācija.³¹ Tomēr A. Bīlenšteins nevarēja atturēties no tendencioza sprieduma, ka pilskalni ir vietējo tautu un cilšu nepārtrauktas savstarpējās apkaršanas liecinieki un ka lejassakšu misioņāri un ordeņu bruņinieki ir tie, kas Baltijas zemēm, šim pastāvīgajam dāņu, zviedru un krievu strīda ābolam, beidzot 13. gs. atnesuši mieru.

Aktīva krievu pētnieku iesaistīšanās X kongresa darbā sekmēja arheoloģisko pētījumu problemātikas paplašināšanos.

Novērtējot baltvācu perioda arheoloģisko pētniecību kopumā, jāsecina, ka, neskatoties uz pozitīvi vērtējamo materiālu vākšanu un pirmajiem soļiem šī materiāla sistematizācijā un interpretācijā, primitīvās pētīšanas metodes samazinājušas materiāla lielākās daļas zinātnisko nozīmi. Izrakumu visai ierobežotais apjoms, neprecīzā fiksācija un nepareizā metodoloģiskā nostādne bija par iemeslu nepamatotai un tendenciozai materiāla interpretācijai, kas bija pretrunā ar latviešu tautas objektīvo vēstures gaitu. Šis līdz pirmajam imperiālistiskajam karam uzkrātais samērā plašais materiāls ir stipri vienpusīgs, jo pētīti galvenokārt tikai kapulauki.

1919. g., kad Latvijā tika nodibināta padomju vara, tika izveidota arī Latvijas Augstskola. Taču zinātniskais darbs, arī arheoloģijā, nepaguva izvērsties — darba tautas varu Latvijā apspieda starptautiskā imperiālisma organizētais pārspēks.

Buržuāziskās Latvijas periodā buržuāziskā historiogrāfija pārņēma no iepriekšējā perioda romantisko virzienu, kaut arī šis periods iezīmīgs ar cīņu

pret Baltijas vācu pētnieku koncepcijām, kas perioda beigu posmā izpaudās kāpinātā nacionālismā.

Buržuāziskās Latvijas gados (1920.—1940.) Latvijas arheoloģiskajā pētniecībā Baltijas vācieši dominējošās pozīcijas zaudēja. Pie Latvijas Universitātes 1922. g. nodibināja arheoloģijas katedru, kuru sākmā vadīja M. Eberts, bet ar 1924. g. no Maskavas atbraukušais arheologs F. Balodis, kas uzskatāms par latviešu buržuāziskās arheoloģijas nodibinātāju, arheoloģiskās pētniecības noorganizētāju un virziena noteicēju. Viņa uzskatu ietekmē strādājuši, piemēram, arheologi A. Karnups, R. Šnore, H. Riekstiņš u. c. 1932. g. F. Balodis kļuva arī par 1923. g. nodibinātās Pieminekļu valdes priekšsēdētāju. Pieminekļu valdes kompetencē uz pieminekļu aizsardzības likuma pamata (pieņemts 1923. g.) bija arheoloģisko pieminekļu reģistrācija, aizsardzība un pētīšana. Par arheoloģisko materiālu krātuvi kļuva Valsts Vēsturiskais muzejs, kura pamatā bija Latviešu biedrības Zinību komisijas savāktās kolekcijas. 1936. g. muzejs pārņēma arī ap 10 000 vienību lielo bijušo vācu Doma muzeja arheoloģisko kolekciju.

1926. g. iznāk kolektīvs darbs «Latvijas arheoloģija», bet 1938. g. F. Baloža sarakstītais «Latviešu vēstures» I sējums. Abos šajos darbos nezinātniska ir F. Baloža tendence izcelt latviešu it kā augstāku kultūru uz paša postulētās somu—igauņu un slāvu kultūras atpalcības fona. Ievērojot buržuāziskā perioda arheoloģijas zinātnē raksturīgo formālo pieeju arheoloģisko pieminekļu analīzē, šajos darbos nepietiekami novērtēta ekonomisko un sociālo faktoru loma vēstures procesa norisē, toties izšķirīgā virzītājspēka nozīme nepamatoti piešķirta ārējiem faktoriem — galvenokārt iekarojumiem. Ja F. Balodis Maskavā sarakstītajā disertācijā³² latgaļu un viņu kaimiņu slāvu savstarpējos sakarus novērtējis pozitīvi, tad 1938. g. publicētajā darbā šie sakari vērtēti negatīvi. Arheoloģiski pilnīgi nepamatota ir F. Baloža postulētā divkāršā pilskalnu rinda, kas vēsta pret austrumu kaimiņiem. Tā neiztur kritiku, jo pilskalni hronoloģiski pieder pie dažādiem laika posmiem.

No šī perioda izrakumiem akmens laikmeta pieminekļos atzīmējami izrakumi vairākās neolīta apmetnēs — Sārnatē, Purciemā u. c.³³ Šie pētījumi izvirzīja ķemmes-bedrīšu un auklas keramikas kultūru vienlaicīgas pastāvēšanas problēmas. Tika klasificēti arī Latvijas teritorijā atrastie mezolīta savrupatradumi.

Bronzas laikmeta izpratnei nozīmīgi atradumi Salaspils Reznēs³⁴ palīdzēja noskaidrot bronzas laikmeta apbedīšanas tradīciju evolūciju. Tika pētīti arī bronzas laikmeta beigu un l. g. t. p. tn. ē. akmeņu šķirstu kapi. No bronzas laikmeta dzīvesvietām izrakumi izdarīti tikai nocietinātā apmetnē Doles Kļāņukalnā. Tie deva ieskatu par šāda veida dzīvesvietu

²⁵ Монгайт 19556.

²⁶ Харузин 1894.

²⁷ Спицын 1893.

²⁸ Богоявленский 1900.

²⁹ Hausmann 1896.

³⁰ Buchholtz, Spreckelsen 1914.

³¹ Bielenstein 1899.

³² Баллод 1911.

³³ Sturms 1940; 1937^b.

³⁴ Sturms 1936^e.

būvi, aizsargsistēmu un apdzīvotāju ekonomiku.³⁵ Risinātas bronzas laikmeta atradumu sistematizācijas problēmas.

Buržuāziskās Latvijas gados izrakumi izdarīti arī agrā dzelzs laikmeta kapulaukos. Tie pētīti dažādās vietās, tāpēc bija iespējams izsekot etniski atšķirīgo cilšu apvienību specifiskajām īpatnībām apbedīšanas tradīcijās un lietiskajā materiālā. Līdz ar to skaidrak iezīmējās šo cilšu apvienību teritoriālās robežas. Bez somiskiem akmeņu krājumiem, kā, piemēram, Laidzes Lazdiņos,³⁶ pētīti baltu cilšu kolektīvie kapu uzkalniņi Slatē, Īles Gailīšos.³⁷

Tāpat vidējā dzelzs laikmeta pieminekļu izpētē uzmanība bija pievērsta tikai kapulaukiem, no kuriem ka plašāk pētītie atzīmējami kapulauki Dobeles tuvumā. Izrakumi ļāvuši noteikt kolektīvo uzkalniņu izmantošanas izbeigšanās laiku, tāpat vairākkārt konstatēta šo uzkalniņu pāraugšana līdzenajos kapulaukos. 20. gs. 20.—40. gados iegūtie materiāli, kaut vienpusīgi (nebija pētītas dzīvesvietas), daļēji aizpildījuši robu zināšanās par vidējo dzelzs laikmetu, kas pastāvēja vēl gadsimteņa sākumā.

No vēlā dzelzs laikmeta kapulaukiem Austrumvidzemē un Latgalē izrakumi izdarīti gan līdzenajos kapulaukos, kā Taurenēs Lazdiņos, Višķu Maskavas ciemā u. c., tā arī latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu daļai šim laikam raksturīgajos kapu uzkalniņos, kā Liepkalnes Ķesteros,³⁸ Rikopolē u. c. Kurzemē pētīti vēlajam dzelzs laikmetam raksturīgie skeletkapi (Bunkās) un tiem hronoloģiski sekojošie ugunskaņi (Raņķu Kapeniekos u. c.). Īpatnējs, agrāk nepazīts kuršu apbedīšanas veids — ugunskaņu nogremdēšarta ezerā — konstatēts Talsu Vilcumuižas ezerā.

Sistemātiski tika apzināti un uzmērīti pilskalni,³⁹ uzsākot arī plašākus pilskalnu pētījumus. Lai attaisnotu savas šķiras kundzību un sameklētu «neatkarīgās» valsts pierādījumus jau senatnē pirms vācu krustnešu iebrukuma, buržuāziskā valsts īpaši interesējās un stimulēja pētniecību, tādus pilskalnos (piemēram, Talsi, Jersika), kur būtu iespējams lokalizēt seno «karaļu» dzīvesvietas.

No Austrumlatvijas pilskalniem pētīts Tanīskalns,⁴⁰ Jersikas⁴¹ un Dignājas pilskalns,⁴² no zemgaļu pilskalniem Daugmale un Mežotne,⁴³ bet kuršu apdzīvotajā teritorijā — Talsu pilskalns.⁴⁴

Pētīto pilskalnu materiāli paplašinājuši izziņas iespējas par vēlā dzelzs laikmeta ekonomiku, apbūves principiem, sakariem, kā arī atsevišķām ražošanas nozarēm.

Buržuāziskā periodā uzsākti pētījumi Vecrīgā, kuras spēcīga kultūras slāņa dziļākās kartas saturēja ar 12./13. gs. datējamus atradumus un liecināja par šī laika apmetnes pastāvēšanu.

1930. g. Rīgā sanāca Baltijas II arheologu kongress, kas rezumēja arheoloģiskās pētniecības stāvokli Baltijas juras zemēs. Šī kongresa zinātnisko nozīmi ievērojami pazemināja tas apstāklis, ka buržuāzisko valstu pretpadomju nostājas dēļ kongresā nebija uzaicināti PSRS arheologi.

Buržuāziskās Latvijas periodā pētītie pieminekļi liecināja par apdzīvotības kontinuitāti, deva iespēju izvirzīt etniskas problēmas, ka arī risināt vēlā dzelzs laikmeta sakaru un ekonomikas jautājumus. Bija

veikta sistemātiska arheoloģisko pieminekļu apzināšana, uzskaitē un aizsardzība. So sasniegumu nozīmi stipri mazina plānveidības trūkums pētniecībā. Arheoloģisko izrakumu objektu izvēlei nereti bija nejaušs raksturs. Jo sevišķi tas attiecas uz vienpusību pētāmo agrā un vidējā dzelzs laikmeta objektu izvēlē: pilnīgi ārpus uzmanības loka palikušas šī laika dzīvesvietas, kas vienīgās var dot materialus pētāmā laika ekonomikas noskaidrošanai. Tā kā buržuāziskā arheoloģija savā nacionālistiskajā ievirzē vairāk sagaidīja no pilskalnu izrakumiem, netika izvērsti arī plašāki izrakumi agros, it īpaši akmens laikmeta pieminekļos.

Uzkrātā materiāla izvērtējumā atspoguļojas buržuāziskās arheoloģijas vēstures procesu likumsakarību pareizas izpratnes trūkums un ražošanas spēku un ražošanas attiecību nozīmes nezinātnisks novērtējums. Vērojama cenšanās vēlā dzelzs laikmeta sociāli diferencēto sabiedrību idealizēt parādīt kā saskanīgu bezšķiru sabiedrību. Jaunā arheologu paaudze maz pievērsās plašākām senās vēstures problēmām, bet biežāk aprobežojās ar pētāmā objekta aprakstu un hronoloģijas noteikšanu.

Vācu fašistiskās okupācijas laikā arheoloģiskā pētniecība Latvija panīka. Kara beigās Rīgas muzeju eksponāti tika izvesti uz Vāciju, no kurienes tic daļēji atgūti atpakaļ tikai 1946. g. Daļa materiālu atgriezās depasportizēta, daļa bija pazudusi.

Padomju Latvijā arheoloģiskā pētniecība vērsusies plašumā un dziļumā. Pētīti pāri par 250 arheoloģisku objektu. Tic aptver visus Latvijas senākās vēstures periodus kopš mezolīta sākuma līdz viduslaiku pieminekļiem ieskaitot. Tieši pēdējā vēstures avotu grupa pirmoreiz apskatīta padomju laikā. Bez plašākiem arheoloģiskiem pētījumiem sistemātiskās pieminekļu apzināšanas ekspedīcijās atklāti jauni arheoloģiski pieminekļi, noskaidrots pieminekļu aizsardzības stāvoklis un veikti aizsardzības izrakumi. Veseli mikro-rajoni izpētīti Pļaviņu un Rīgas HES applūdinājumu zonās. Jāatzīmē, ka buržuāziskās Latvijas laikā, kad tika būvēts Ķeguma HES, arheoloģiski izrakumi applūdinājuma zona nemaz nenotika.

Līdz ar padomju varas atjaunošanu Latvijā 1940. g. bija radīti nepieciešamie priekšnoteikumi marksistiskās vēstures zinātnes attīstībai. Iespēju pilnīgi īstenoties šie priekšnoteikumi gan guva tikai pēc kara gados. 1946. g. tiek nodibināta Latvijas PSR Zinātņu akadēmija un par arheoloģiskās pētniecības centru kļūst pie tās izveidotais Vēstures institūts. Ar institūta nodibināšanu 1946. g. bija radīta arheoloģiskās pētniecības bāze. Latvijas arheoloģiskās pētniecības darbā bez ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora zinātniskajiem līdzstrādniekiem piedalījušies arī Latvijas PSR centrālo un novadpētniecības muzeju zinātniskie līdzstrādnieki.

³⁵ Šnore R. 1936".

³⁶ Illnope 3. 1970a.

³⁷ Moora 1931; Snore R. 1938".

³⁸ Riekstiņš 1939.

³⁹ Brastiņš 1923; 1926; 1928; 1930.

⁴⁰ Balodis 1928; Karnups 1931.

⁴¹ Balodis 1940.

⁴² Snore E. 1939.

⁴³ SM 1936, 1, 4; 1939, 1, 4.

⁴⁴ Karnups 1936"; 1938";

Arheoloģiskajā pētniecībā izsekojami trīs posmi.⁴⁵ Ja pirmos pēckara gadus kadru nelielā skaita dēļ var uzlūkot par arheoloģisko pētījumu uzsākšanas posmu, tad laikā no 1949. līdz 1960. g. jau tiek veikti sistematiski un kompleksi pētījumi, kuru skaitliskais un kvalitatīvais pieaugums vērojams, it īpaši sākot ar 1960.—1961. gadu.

Latviešu padomju arheologu vispirmais uzdevums bija kritiski pārvērtēt uzkrāto materiālu no vēsturiska materiālisma pozīcijām.⁴⁶ Sajā darbā ievērojamu palīdzību sniedza PSRS Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūts, sarīkodams trīs Baltijas arheoloģijas problēmām veltītas zinātniskās sesijas: 1949. g. Ļeņingradā, 1951. g. Tartu un 1955. g. Viļņā. Baltijas arheologi piedalījušies arī kompleksajā Baltijas ekspedīcijā, kuru 1952. un 1953. g. rīkoja PSRS ZA N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūts sadarbībā ar Baltijas republiku attiecīgajiem institūtiem un kuras mērķis bija materiālu vākšana Baltijas etniskās vēstures izpētei.⁴⁷ Lielu palīdzību latviešu arheologiem latviešu arheoloģijas pārkārtošanā uz marksisma-ļeņinisma pamatiem sniedzis igauņu arheologs akadēmiķis H. Moora, kura teorētiskās nostādnes bijušas vadošas Baltijas padomju republiku arheologiem.

Padomju laikā sistemātiskos pētījumos ievērojami padziļinājusies akmens laikmeta problēmu izpratne. Pirmoreiz Latvijas teritorijā izdalīts atradumu komplekss, kas liecina par cilvēku uzturēšanos Latvijas teritorijā jau mezolīta sākumā. Tapat pirmoreiz Latvijā F. Zagorska vadība pētītas mezolīta apmetnes (Zvejniekos, Osā), jo agrāk bija zināmi tikai mezolīta savrupatrādumi. Blakus apmetnei situētajā plašajā Zvejnieku mezolīta un neolīta nekropolē izpētītie 304 apbedījumi devuši iespēju izsekot apbedīšanas tradīciju evolūcijai laikā no 5. līdz 2. g. t. p. m. ē. Jaunie atklājumi palīdzējuši noteikt mezolītam raksturīgo darba rīku kompleksu (I. Zagorska⁴⁸). Šie izrakumi devuši iespēju pirmoreiz skaidrot arī Latvijas visnāko iedzīvotāju antropoloģiskos tipus.⁴⁹

No Rietumlatvijas neolīta apmetnēm plašāk pētīta apmetne Sarnates purvā. Pētījumus Sarnates apmetnē turpinājusi un monogrāfiski apstrādājusi L. Vankina.⁵⁰ Uz to pamata bijis iespējams izdalīt divas kultūras ziņā un etniski atšķirīgas, daļēji vienlaicīgi pastāvējušas mītņu grupas (Sarnates tipa un ķemmes-bedrišu keramikas). Pamatojoties uz pētījumiem, ne tikai precizēta pieminekļa hronoloģija (3. g. t. p. m. ē. pirmā puse—2. g. t. p. m. ē. pirmā puse) un noskaidrota tā piederība pie Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes kultūras areāla, bet arī raksturota apmetnes iedzīvotāju ekonomika un rekonstruētas pašas iedzīvotāju mītnes.

Nozīmīgi atklājumi iegūti Austrumlatvijas neolīta apmetņu pētījumos gan L. Ludzas ezera krastā Kreičos, Budjanka, Jurizdikā, gan Leirnanišķos un plašajos izrakumos Lubānas zemienē.

Uz Lubānas zemienē pētīto neolīta apmetņu — Aboras, Asnes, Eiņu, Lagažas, Nainiekstes, Suļkas un Piestiņas — materiāla pamata izdevies nodalīt atšķirīgu kultūru kompleksus. Līdz ar to Latvijas austrumu daļā iespējams izsekot trim hronoloģiski atšķirīgiem neolīta posmiem: agrajam, vidējam un vēlajam neolītam. Kā parādījis F. Zagorskis, agro neolītu raksturo Osas tipa keramika kā Narvas tipa

keramikas lokāls variants, bet vidējo neolītu — ķemmes-bedrišu keramika un t. s. Piestiņas tipa keramika ar poraino māla masu.⁵¹ Vēlajam neolītam raksturīga agrā tekstilā, klājošās auklas un vēlā porainās māla masas keramika.

I. Lozes izrakumu un pieminekļu apzināšanas rezultātā pieaudzis Lubānas zemienē zināmo neolīta pieminekļu skaits, kas savos augšējos, vēlākajos slāņos glaba agrā bronzas laikmeta keramiku. Tādējādi aizpildīta līdz šim pastāvošā lakūna starp vēlā neolīta un bronzas laikmeta pieminekļiem.⁵² Ievērojot Lubānas zemienē atrastās keramikas raksturīgo zvirgzdains māla masu un specifisko ornamentu, šāda tipa keramika dabūjusi Lubānas tipa keramikas nosaukumu.

Padomju laika izrakumi agrāk nepazītos akmens laikmeta kapulaukos — Kreičos, Zvejniekos, Aborā — devuši iespēju pētīt ne tikai apbedīšanas tradīcijas, bet arī neolīta iedzīvotāju antropoloģisko tipu,⁵³ izdalot neolītā divus tipus: eiropēido un eiropēido ar mongoloīdām iezīmēm. Vairākos kapulaukos, piemēram, Kreičos un Aborā, konstatēti abi tipi, liecinot par iedzīvotāju etniskā sastāva nevienādīgumu. Izrakumos iegūti arī materiāli, kas ļauj izsekot akmens laikmeta cilvēku ticējumu atspoguļojumam mākslas darinājumos, galvenokārt, sīkplāstikā.⁵⁴

Akmens laikmeta pētniecībā liela nozīme bijusi dabzinātņu metožu — putekšņu analīzes, bet, it sevišķi, radiokarbons metodes — izvērstai pielietošanai. Ar radiokarbons metodi, precizējot akmens laikmeta hronoloģiju, noteikts 12 Latvijas akmens laikmeta pieminekļu absolūtais vecums.

Plaši pētīti arī agro metālu laikmeta pieminekļi, kas apskatīti J. Graudoņa monogrāfijā un publikācijās.⁵⁵ Uz visu šī perioda pieminekļu analīzes pamata autors iztīrījis ekonomikas, sakaru un sabiedrisko attiecību jautājumus, mēģinājis izsekot baltu un somu cilšu segmentācijas un asimilācijas procesus norisei. Agro metālu perioda izpratnei un ražošanas spēku novērtējumam būtiski svarīgas atziņas iegūtas, izpētot trīs nocietinātas apmetnes: Doles Ķivutkalnu, Ikšķīles Vīnkalnu un Kokneses Mūku kalnu. Īpaši nozīmīgas ir pirmās divas, kuru kultūras slāni nav sapostījusi vēlāka apbūve. Uz Ķivutkalna Vīnkalna izrakumos iegūtā materiāla pamata iespējami secinājumi gan par zemkopības nozīmīgo lomu iedzīvotāju saimnieciskā dzīvē līdzās lopkopībai un zvejniecībai, gan par bronzas vietējās apstrādes īpatnību 1. g. t. p. m. ē. Izrakumos noskaidrots arī nocietināto apmetņu aizsargsistēmas veids, kas balstījies uz kamerveidīgām pamatu izbūvēm.

Vienreizēja paradība ir zem Ķivutkalna kultūras slāņa atklātais plašais kapulauks, kas datējams ar bronzas laikmetu.

⁴⁵ Стубавс 1967, 103. lpp.

⁴⁶ Zutis 1948^a; Šnore E. 1953, 43.—55. lpp.

⁴⁷ ТПОКЭ, 1. сējums; Snore E. 1957, 169.—172. lpp.

⁴⁸ Zagorska 1970; 1972.

⁴⁹ Денисова 1972.

⁵⁰ Ванкина 1970.

⁵¹ Загорские 1967.

⁵² Loze 1967^a, 13—15. lpp.; 1970^a, 31.—33. lpp.; Лозе 1972.

⁵³ Денисова 1960, 163—169. lpp.

⁵⁴ Loze 1970^b, 9.—30. lpp.

⁵⁵ Граудонис 1967; Graudonis 1968^a, 21.—25. lpp.; 1968^b, 57.—59. lpp.; 1968^c, 31.—51. lpp.; Граудонис 1970, 03.—68. lpp.

1962. g. publicēts visu Latvijā atrasto bronzas laikmeta bronzas izstrādājumu saraksts, kura pamatā ir ar jauniem materiāliem papildināts 1930. g. izdots saraksts.⁵⁶

Agrāk tikai ar kapulaukiem pārstāvētiem agrā dzelzs laikmeta pieminekļiem pievienojušās divas padomju laikā plaši pētītas nenocietinātas apmetnes: Zvirgzdenes Kivtos⁵⁷ un Ābeļu Spietiņos. Mūsu ēras pirmajos gadsimtos iesniedzas arī pētīta Matkules pilskalna zemākais apbūves slānis.⁵⁸ Pētījumi Kivtos devuši iespēju pirmo reizi raksturot apskatāmā laikmeta ražošanas nozares un parādījuši zemkopības lielo īpatsvaru. Arī Spietiņu apmetnē zemkopība un lopkopība bijušas galvenās ražošanas nozares. Taču apmetnes arheoloģiskais materiāls parādījis, ka apmetnes iedzīvotāji arī pratuši no purva rūdas iegūt un pārstrādāt dzelzi: te atklātas sešas dzelzs ieguves krāsnis.⁵⁹ Sī perioda apbedīšanas tradīcijas un to ģenēzi labi atspoguļo plaši pētītais 3.—9. gs. uzkalniņu kapulauks Ābeļu Boķos.⁶⁰

Padomju arheologi pilnībā izpētījuši līdz tam vienīgi ar kapulaukiem pārstāvētā vidējā dzelzs laikmeta izcilo pieminekli — Ķentes pilskalnu līdz ar apmetni, kas pieslejas pilskalnam.⁶¹ Šis pieminekļa komplekss ne tikai raksturo vidējā dzelzs laikmeta ekonomiku, bet devis arī iespēju izrakumu autoram A. Stubavam risināt problēmas, kas saistās ar pāreju uz šķiru sabiedrību (piemēram, vietējā dižciltīgā izdalīšanās no kopienas, rotkaļa amata sākotnējās specializācijas problēma).

Sī laikmeta apbedīšanas paražas un to lokālā specifika⁶² izsekota vairākos plaši pētītos kapulaukos Latgalē (Zvirgzdenes Kivtos),⁶³ Vidzemē (Aizkraukles Lejasbitēnos, Pļaviņu Kalniešos⁶⁴) un Zemgalē (Mežotnē).⁶⁵ Šie kapulauki devuši zinātniskai izvērtēšanai arī paleoantropoloģisko materiālu.⁶⁶

Padomju laikā uzsākti pirmie hidroarheoloģiskie pētījumi Latvijā. Bez šo pieminekļu apzināšanas veikti arī izrakumi divās ezeru pils tipa dzīvesvietās — Ušuru un Araišu ezerā. Koka izstrādājumu izcilā saglabāšanās, ka arī vairāki kultūrvēsturiski nozīmīgi atradumi ne tikai ļāvuši labi izsekot nelielās Araišu pils apbūves plānojumam un celtniecības paņēmieniem, bet arī pārliecinoši raksturo 9.—10. gs. šeit mituša dižciltīga saimniecību.⁶⁷

Plaši pētīti vēlā dzelzs laikmeta pilskalni un kapulauki. Padomju laikā pētīto pilskalnu skaits trīsreiz pārsniedz pirmspadomju laikā pētīto pilskalnu skaitu. Izrakumos iegūts jauns, bagāts materiāls ka iedzīvotāju sabiedrisko attiecību un ekonomiskā stāvokļa, tā sakaru un aizsardzības sistēmu noskaidrošanai.

No plašāk pētītiem spēcīgi nocietinātiem pilskalniem minams Kokneses,⁶⁸ Asotes,⁶⁹ Tērvetes,⁷⁰ Oliņkalna,⁷¹ Daugmales pilskalns⁷² u. c.

Arheoloģiskie izrakumi daudzslāņu pilskalnus (Asotē, Koknesē, Tērvetē) devuši iespēju izsekot dzīvojamo un aizsargceltņu rakstura un apbūves plānojumā izmaiņām, gan arī vietējās amatniecības darinājumu formu pakāpeniskai evolūcijai un hronoloģiskām atšķirībām. Austrumlatvijas pilskalnus (Asotē, Koknesē, Sēlpils), pamatojoties uz raksturīgu atradumu kompleksu, izdalīti 9./10. gs. slāņi. Asotes pilskalna daudzpusīgais materiāls analizēts E. Snores monogrāfijā. Labi saglabājušās aizsargsistēmas palie-

kas ļauj secināt, ka 9./10. gs. norisinājušies spēcīgāki pilskalna plakuma malas nocietināšanas darbi. To rezultātā izveidots pils tipa nocietinājums, kads raksturīgs agrā feodālismā sabiedrības attīstības pakāpei, kad no kopienas izdalījies dižciltīgais ar savu saimniecību. Kā samērā neliels pilskalns bez priekšpils, kas bijis pakļauts Jersikai, Asote ir piemērs tam, kā dažādas ražošanas nozares koncentrējās pašā pilskalna plakumā. 11. gs. pilskalnu aizsardzības sistēmai raksturīgs valnis, kura vainagojošo aizsargkonstrukciju pamatā izveidots kamerveida koka karkass (Asote, Oliņkalns, Tērvete).

Liels administratīvs centrs ar izveidotu priekšpili bijis Kokneses pilskalns, kur 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā atradies vietējas kņazistes pārvaldes centrs ar kņazu Vjačko (Vetseki) priekšgalā. Pēc šī arheoloģiskā objekta iespējams raksturot dižciltīgā un viņa karadraudzes saimniecību. Bez vietējiem iedzīvotājiem latgaļiem un sēļiem te dzīvojuši arī krievi. To pierāda ne tikai dažas senlietu kategorijas, bet arī vairāki krieviem raksturīgi celtniecības paņēmieni.

Pirmoreiz padomju laikā plaši izvērtēti seno ciemu jeb t. s. atklāto dzīvesvietu pētījumi, kuras nemaz nebija pētījuši Baltijas vācu arheologi un kurām arī buržuāziskā zinātne bija piegriezusi maz vērības. Plašā mēroga šādu ciemu apzināšana veikta gan Kurzemē un Zemgalē, gan arī Austrumlatvijā.

Ka parādījuši izrakumi, Daugavas krastos Salaspils tuvuma lībiešu ciemi pieslēgušies upes krastam gari stieptā un samērā šaura (50—100 m platā) joslā (Laukskolas,⁷³ Raušu,⁷⁴ Kabelu⁷⁵ ciemi). Līdzīgi, šķiet, bijis situēts arī Mārtiņsalā pētītais ciems.⁷⁶

Izrakumi ciemos ka vietējo iedzīvotāju dzīvesvietās liela mērā papildinājuši zināšanas par vēlā dzelzs laikmeta ekonomiku, dzīves veidu, sakaru virzieniem un garīgo dzīvi. Ciemu teritorijā dažreiz (Laukskola) novērotas celtņu grupas, kurās bez pašam celtnēm konstatēti arī pavardi, pārtikas bedres, dažreiz arī akmens krāsnis. No ekonomikas nozarēm līdzās galvenajai nozarei — zemkopībai — ievērtību pelna vietējās amatniecības apliecinātājas — metālapstrādes darbnīcas. Raušu ciema teritorijā atklāts

⁵⁶ Ванкина 1962, 28.—36. lpp.

⁵⁷ Шноре Э., Цимермане 1966, 175—186. lpp.

⁵⁸ Мугурēvičс 1966, 23., 24. lpp.

⁵⁹ Daiga 1964^a, 23.—37. lpp.

⁶⁰ Ванкина 1962^a, 13.—15. lpp.

⁶¹ Стубаве 1959; 1965.

⁶² Уртанс 1970, 61.—85. lpp.

⁶³ Шноре Э., Цимермане 1966, 175.—186. lpp.

⁶⁴ Уртанс 1962^a, 37.—82. lpp.; 1964^a, 28—30. lpp.; 1965, 24. lpp.

⁶⁵ «Атгāzis 1971, 27.—30. lpp.

⁶⁶ Денисова 1964a, 3.—14. lpp.

⁶⁷ Арапс 1965, 3.—4. lpp.; 1965^a, 45.—62. lpp.; 1971a 81—95. lpp.

⁶⁸ Стубаве 1966, 166.—174. lpp.

⁶⁹ Шноре Э. 1961.

⁷⁰ Бривкалне 1959, 254—272. lpp.

⁷¹ Мугурēвичс 1960; 1961.

⁷² Уртанс 1970i, 67.—69. lpp.

⁷³ Зариņa 1972, 81.—84. lpp.

⁷⁴ Snore E. 1970, 63.—67. lpp.; Daiga 1971, 41.—43. lpp.; 1972, 60.—64. lpp.

⁷⁵ Daiga 1973, 30.—34. lpp.

⁷⁶ Мугурēвичс 1967, 32.—35. lpp.

arī paša kalēja darba riku un daudzveidīgas gatavās produkcijas depozi, kā arī rotkāja izejvielas depozi divu ovālu vara plākšņu veidā.⁷⁷ Jauns atklājums ciemu pētījumos ir zirga nozīme lībiešu kulta ceremonijās.

Padomju laikā pētīto vēlā dzelzs laikmeta kapulauku skaits pārsniedz 50. Pieminēsim plašāk izpētītos. Bez pilnībā izpētītā Nukšu kapulauka Austrumlatvijā⁷⁸ plaši izrakumi veikti seno latgaļu kapulaukos Drabešu Liepiņās⁷⁹ un Ērgļu Jaunākēnos. Etniskās vēstures izpētei nozīmīgi arī uzkalniņu kapulauki Šķilbēnu Daņilovkā,⁸⁰ kur pirmoreiz atklāti «žalņiku» tipa apbedījumi. Sēļu apbedīšanas paražas noskaidrotas kolektīvo kapu uzkalniņu izrakumos Sēlpils Lejasdopelēs,⁸¹ Kurzemē pētīti kuršu ugunskapi Alsungas Kalniņos,⁸² Durbes Dīros⁸³ un Pūres Zviedros.⁸⁴

Nozīmīgs ir divu pēdējo piecgadu laikā pētīto lībiešu kapulauku skaits. Gaujas lībiešu kapu uzkalniņi pētīti Krimuldas Liepenēs,⁸⁵ Bīriņu Čiekuros,⁸⁶ Sājos latviešu un igauņu arheologu kopīgi veiktajos izrakumos izpaudusies Latvijas PSR un Igaunijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtu sadarbība kopēju arheoloģisku ekspedīciju noorganizēšanā. Ekspedīcijās apzināti arī visi Gaujas lībiešu kultūras apgabala pieminekļi. Daugavas lībiešu līdzeno kapulauku izrakumi notikuši Salaspils Laukskolā,⁸⁷ Doles Vampniešu I,⁸⁸ Ikšķiles Zariņū⁸⁹ un Tomes Nāriņu kapulaukos.⁹⁰ Doles salas augšgalā pētīti arī divi izpostīti uzkalniņu kapulauki Vampniešos II un Raušos.

Droši kapu kompleksi, kas atklāti šajos izrakumos, ļāva ne tikai vispusīgāk raksturot latgaļu, sēļu, kuršu un lībiešu materiālo kultūru un apbedīšanas tradīcijas, bet arī latviešu tautību ietekmi uz lībiešu materiālo kultūru. Noskaidrojās arī Gaujas un Daugavas lībiešu kultūru lokālās atšķirības. Sie arheoloģiskie pētījumi palīdzējuši tālāk noskaidrot arī kultūras un ekonomiskos sakarus ar seno Krievzemi, tāpat Skandināviju un rietumu zemēm.

Vēlā dzelzs laikmeta materiāla izvērtēšanā atzīmējami darbi, kas veltīti atsevišķu problēmu izpētei. Tā, svarīgajai tirdzniecības un sakaru problēmai laikā no 10. līdz 13. gs. veltīta E. Mugurēviča uz rakstīto un arheoloģisko avotu pamata izstrādātā monogrāfija.⁹¹ Monogrāfijā apskatīti kā iekšējie, tā tranzīta ceļi un sakaru virzieni, analizēts importa raksturs. Darbā uzsvertas Austrumlatvijas materiālās kultūras vietējas saknes un sakaru divpusība. Uz Austrumlatvijā plaši pētīto latgaļu kapulauku materiāla pamata izstrādātā A. Zariņas monogrāfija⁹² par latgaļu apģērbu laikā no 7. līdz 13. gs. Darba ne tikai raksturota šī tērpa lokālā etniskā specifika, bet arī parādīta šī laikmeta apģērba kopējas iezīmes plašākā teritorijā, it īpaši ar slāvu apģērbu. Veikts mēģinājums latgaļu kapulauku materiālu izvērtēt arī sabiedrisko attiecību noskaidrošanai. Tā, Nukšu kapulauka publikācija⁹³ E. Snore mēģinājusi sagrupēt 9.—12. gs. kapu inventārus pēc piedevu rakstura un tadā ceļā izdalītās apbedījumu grupas saistīt ar šķiriskiem noslāpojumiem, kādi pazīstami pēc rakstītajiem avotiem.

Atsevišķām vēlā dzelzs laikmeta problēmām rakstos pievērsušies vairāki autori. V. Urtāns analizējis ar ekonomiku saistītos Latvijas teritorijā atrastos

depozītus.⁹⁴ Atsevišķu ražošanas nozaru jomā J. Daiga pievērsusies vēl maz izpētītajai krāsaina metāla tehnoloģijai,⁹⁵ bet I. Cimermane — bezripas keramikas raksturīgo veidu analīzei.⁹⁶ Vietējā apbruņojuma izpētei pievērsies M. Atgāzis.⁹⁷ Risināta arī latgaļu un slāvu savstarpējo kontaktu problēma.⁹⁸

Padomju zinātnieku uzmanības lokā atradušies arī viduslaiku pieminekļi, kuros izvērsti plaši arheoloģiskie pētījumi. Buržuāziskā zinātne šo pieminekļu pētīšanai bija veltījusi maz vērības. Padomju zinātni šie pieminekļi nozīmīgi ne tikai kā vācu agresijas rezultātā radušies kultūrvēsturiski pieminekļi, bet galvenokārt kā latviešu kultūras ieguldījuma liecinieki 13.—14. gs. kultūrā. Pētītas ne tikai Piedaugavas 13.—17. gs. mūra pils un baznīcas, bet arī vairākas šī laika ciemu vietas un kapsētas. Sie pieminekļi ļauj konfrontēt arheoloģiskos datus ar rakstīto avotu liecībām, tā sekmējot vācu agresijas radītā ekonomiskā un politiskā stāvokļa vispusīgu novērtējumu.

Bez ordeņa pilīm Sēlpilī, Salaspilī⁹⁹ un Saldū¹⁰⁰ pētītas bīskapa pils Koknesē, Mārtiņsalā un Ikšķilē. Bīskapa vasaļa pils ir pētīta Lokstene. Altenes¹⁰¹ un Vecdoles pils¹⁰² bija vāciešu militāri atbalstpunkti.

Otras vecākās mūra pils Baltijā, Mārtiņsalas pils¹⁰³ izrakumos izsekoti divi pils apdzīvotības periodi, no kuriem sevišķi pirmajā (13. gs. sakums) pils mūriem ieslēgtā laukumā atklātas gan vietējai lībiešu tautībai raksturīgas iedziļinātas celtnes, gan arī vietējo iedzīvotāju lībiešu izstrādājumi. Laba kultūras slāņa stratigrāfija ļauj izsekot Kokneses mūra pils¹⁰⁴ un priekšpils izbūves evolūcijai. Arī šeit 13.—14. gs. slāņos novērojamas izteiktas latgaļu materiālās kultūras iezīmes. Kā Kokneses, tā arī Sēlpils¹⁰⁵ un Lokstenes mūra pils uzceltas uz vietējo iedzīvotāju nocietinājumiem, un viņu lietiskajā materiālā atspoguļojas pamatiedzīvotāju kultūras elementi. Jaunākie padomju laika pētījumi rāda, ka mūru uzcelsana bija ilgstošs process.

⁷⁷ Daiga 1970, 28.—32. lpp.; 1971, 16—19. lpp.; 1972, 61., 62. lpp.

⁷⁸ Шноре 3., Зейд 1957.

⁷⁹ Apals 1972, 7.—11. lpp.

⁸⁰ Snore E. 1957, 169.—172. lpp.

⁸¹ Snore E. 1961, 8.—10. lpp.

⁸² Cimermane 1961, 12., 13. lpp.

⁸³ Stepinš 1967.

⁸⁴ Mugurēvičs 1964^b, 14., 15. lpp.

⁸⁵ Граудонис, Тыниссон 1963, 241.—252. lpp.

⁸⁶ Тыниссон, Мугуревич 1965, 24.—26. lpp.

⁸⁷ Zariņa 1972, 108—110. lpp.

⁸⁸ Snore E. 1967, 38.—40. lpp.

⁸⁹ Ciraudonis 1972, 67.—72. lpp.

⁹⁰ Atgāzis 1969, 22.—24. lpp.

⁹¹ Мугуревич 1965.

⁹² Zariņa 1970.

⁹³ Шноре 3., Зейд 1957.

⁹⁴ Уртап 1971.

⁹⁵ Daiga 1964^a, 7.—22. lpp.

⁹⁶ Cimermane 1968^a, 53.—64. lpp.

⁹⁷ Atgāzis 1964, 105.—125. lpp.

⁹⁸ Urtāns 1968^a, 65.—85. lpp.; Шноре Э. 1969, 145.—157. lpp.

⁹⁹ Стубанс 1970, 181.—188. lpp.

¹⁰⁰ Mugurēvičs 1972^a, 54.—64. lpp.

¹⁰¹ Граудонис 1964^b, 8.—10. lpp.; 1965, 5.—7. lpp.

¹⁰² Atgāzis 1967^b, 22.—25. lpp.; 1968^b, 48.—52. lpp.

¹⁰³ Mugurēvičs 1969, 41.—45. lpp.

¹⁰⁴ Stubans 1962^a, 19.—21. lpp.; 1964, 18.—20. lpp.

¹⁰⁵ Snore E. 1965, 19.—21. lpp.; 1966, 27.—29. lpp.; Zariņa 1965, 27.—29. lpp.

Daudzie novērojumi mūra piļu celtniecības paņēmienos, tāpat arī izrakumos iegūtais lietiskais materiāls ļauj izvirzīt tēzi par vietējo iedzīvotāju materiālās kulturas ievērojamu īpatsvaru dažu piļu sākotnējā pastāvēšanas periodā. Šo materiālu gaismā pamatojumu zaudē vācu vēsturnieku kultūrtrēģerisma teorija, kas uzskatīja mūra pilis vienīgi par vācu feodāļu kultūras raksturotajām.

No vāciešu jaunievietajām katoļticības sakrālajām celtnēm pētītas Mārtiņsalas¹⁰⁶ un Ikšķiles baznīcas. Abām senākajām Baltijas katoļu baznīcām līdzās izvietojušās baznīcas iesvētītas kristīgo kapsētas. Kā pētītājā Mārtiņsalas kapsētā,¹⁰⁷ tā Ikšķiles kapsētā¹⁰⁸ novērojama kristīgo kapsētām raksturīgā mirušo R—A orientācija, kaut arī kapu piedevās saglabājušās senas apbedīšanas tradīcijas. Tās liecina gan par materiālo diferenciāciju, gan arī par vācu feodāļu jūga nivelējošo ietekmi.

Nozīmīgu vietu pēckara arheoloģiskajos pētījumos ieņēmuši izrakumi Rīgas vecpilsētā. Ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu viss Vecrīgas teritorijas kultūras slānis iekļauts republikāniskās nozīmes arheoloģisko pieminekļu sarakstā, tāpēc pirms katras jaunbūves celtniecības sākšanas valsts asīgnē nepieciešamos līdzekļus būvvietai arheoloģiskai izpētei. No 1945. līdz 1972. g. izrakumi vai arheoloģiskie uzraudzības darbi veikti vairāk nekā 30 objektos. Plaši izvērtētie sistemātiskie pētījumi jau ļauj risināt daudzas problēmas, kas saistītas ar Rīgas pilsētas ģenēzi, tās sākotnējo topogrāfiju un viduslaiku pilsētnieku materiālo kultūru. Ka nozīmīgākos izrakumu atklājumus varētu minēt 13.—14. gs. kapsētas pie Pētera baznīcas un pie bijušā Doma klostera zem tagadējās Jaunielas, kurās apbedīti vietējie iedzīvotāji pēc senajām apbedīšanas tradīcijām.¹⁰⁹ Plašākie materiāli par 12.—14. gs. pilsētas apbūvi un iedzīvotāju dzīves veidu iegūti Alberta laukumā.¹¹⁰ Izrakumos iegūtais materiāls raksturo Rīgu kā nozīmīgu amatniecības un tirdzniecības centru, parāda arī pilsētas ciešos sakarus ar seno Krievzemi, tās tirdzniecisko aizmuguri. Ar 1970. g. sistemātiskos uzraudzības un arheoloģiskos izrakumu darbos Vecrīga no jauna iesaistījies ZA Vēstures institūts.¹¹

Vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļu izrakumos iegūtais kranioģiskais materiāls ļāvis tālāk pētīt arī šo laikmetu antropoloģiskos tipus,¹¹² sekmējot etniskās vēstures tālāku izpēti, šiem paleoantropoloģiskajiem pētījumiem Latvijā ir radīta zinātniska bāze, jo padomju laikā izdarīto arheoloģisko izrakumu gaitā Rīgā uzkrata Baltijas republikās bagātākā paleoantropoloģiskā kolekcija, radot iespēju izsekot antropoloģisko tipu izplatībai un ģenēzei. Uz antropoloģiskā materiāla pamata konstatēto antropoloģisko tipu raksturojums un to ģenētiskā attīstība, sākot ar mezolītu, atspoguļota daudzās R. Deņisovas publikācijās.¹¹³ Šie pētījumi palīdzējuši noteikt baltu un somu etniskās saskares zonas un devuši ieguldījumu etniskās vēstures skaidrošanā Latvijas teritorijā.

Ievērojams ir Padomju Latvijā arheoloģiskos izrakumos iegūto senlietu un citu materiālu daudzums. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta izrakumos iegūto senlietu skaits (līdz 1972. g.) trīskārt pārsniedz senlietu skaitu, kāds iegūts buržuāziskās Latvijas laikā

līdz 1938. g.^m Ievērojami pieaudzis pētīto arheoloģisko objektu skaits. Šie objekti pētīti lielās platībās. Rīgas hidroelektrostacijas zonā vien izrakumos laikā no 1966. līdz 1972. g. atklāta un izpētīta vairāk nekā 10 ha liela platība un iegūti pāri par 40 000 senlietu, turpat 200 000 māla trauku lausku, pāri par 150 000 vienību osteoloģiskā materiāla, pāri par 1000 vienību kranioģiskā materiāla. Uzzīmēti ap 6000 plānu, perfokartēs attēlots pāri par 10 000 senlietu, uzņemti vairāk nekā 41 000 filmu kadri.

Padomju laika plašajos izrakumos iegūtā materiāla izvērtēšanā izmantotas dabzinātņu metodes, jo tās no arheoloģiskos izrakumos iegūtā priekšmeta palīdz iegūt maksimālo informāciju. Dabzinātņu un humanitāro zinātņu tuvinašanās novērojama it īpaši 60. gados. Padomju arheoloģijai kā ikvienai padomju zinātnes nozarei raksturīga planveidība. Tas darba pamatā ir kompleksa pētīšanas metode.

Jaunais, padomju laika iegūtais nozīmīgais arheoloģiskais materiāls paplašinājis iespējas risināt vairākas senākās vēstures problēmas. Padomju laikā ievērojami virzīta uz priekšu Latvijas pirmiedzīvotāju problēmas izpēte. Skaidroti baltu un somu savstarpējo etnisko kontaktu jautājumi Latvijas teritorijā bronzas laikmetā. Uz dzīvesvietu, pilskalnu un ciemu izpēti orientētā padomju arheoloģija ļāvusi jauno faktu materiālu gaismā pilnīgāk atsegt atsevišķu laikmetu ekonomiku, ekonomiskos un kultūras sakarus. Celtniecībā izsekota dzīvojamo un aizsargceltņu evolūcija no bronzas laikmeta beigām līdz vēlajam dzelzs laikmetam (ieskaitot). No garīgās dzīves problēmām uzmanība pievērsta akmens laikmeta, kā arī citu periodu mākslas izpausmēm. Mēģināts izsekot arī apbedīšanas tradīciju specifikai un izmaiņām hronoloģiski sekojošu periodu gaitā.

Bez monogrāfiska rakstura pētījumiem apjomā mazāki raksti publicēti gan republikas izdevumos — rakstu krājumos «Arheoloģija un etnogrāfija» (kopš 1957. g. publicēti 10 sējumi) un žurnālā «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», gan arī centrālajos žurnālos «Советская археология» un «Краткие сообщения Института археологии». Atsevišķi raksti iespiesti arī sociālistiskās sadraudzības valstu zinātniskajos izdevumos.

Arheoloģisko ekspedīciju noslēguma sesijās par padomju arheologu jaunāko izrakumu rezultātiem tiek informētas plašas darbaļaužu aprindas. Kopš 1959. g. sesiju rezultāti publicēti «Referātu tēzēs», bet ar 1972. g. «Materiālos par arheoloģisko pētījumu rezultātiem». Lauku un pilsētu iepazīstināšanā ar jaunākajiem arheoloģiskajiem atklājumiem, īpaši ar tādiem, kas attiecas uz antirelīģisko propagandu un tautu

¹⁰⁶ Mugurēvičs 1963", 9.—11. lpp.; 1964a, 12.—14. lpp.; Мугуревич 1968", 60.—70. lpp.; Mugurēvičs 1968", 63.—68. lpp.

¹⁰⁷ Zariņa 1967, 44.—46. lpp.; Mugurēvičs 1971, 48. lpp.; 1972, 87.—91. lpp.

¹⁰⁸ Graudonis 1969", 34. lpp.; 1970", 48., 49. lpp.

¹⁰⁹ pavele 1959; Vilsone 1970, 32.—36. lpp.

¹¹⁰ Vilsone 1963, 17.—19. lpp.

¹¹¹ Saunc 1971, 31.—33. lpp.; 1972, 47.—53. lpp.

¹¹² Deņisova 1968, 93.—104. lpp.; А|ексејевс 1968, 105.—123. lpp.

¹¹³ Деңисова 1965-; 19656; 1970a; 19706; 1972.

¹¹⁴ Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1938. g., Nr. 4, 513. lpp.

draudzības jūtu audzināšanu, savu ieguldījumu devušas arī daudzās gan arheoloģisko ekspedīciju laikā, gan skolas un klubos arheologu nolasītās lekcijas, gan populāri raksti žurnālos un dienas presē.

LATVIJAS DABAS APSTĀKĻU RAKSTUROJUMS

Latvijas teritorija no ledājiem atbrīvojās vēlā ledus laikmeta (pleistocēna) beigās, t. i., pirms 13000—14000 gadiem. Tiem kūstot, Baltijas baseinā izveidojās pirmā Baltijas jūras attīstības fāze — Baltijas ledus ezers, kura krastos valdīja arktiskais klimats.

Ledājiem atkāpjoties, uz kailajam morēnām parādījās šķietami nesavienojami augu valsts elementi, kādi raksturīgi tundrai, stepai un meža tundrai; ieviesās polarais kārkls, driādes, efedra, pundurbērzi. Līdz ar ziemeļbriedi u. c. pieledāju faunas dzīvniekiem vēlā driasa periodā Latvijas teritorijā parādījās arī pirmie iedzīvotāji.

Ledājiem atkāpjoties tālāk uz ziemeļiem, iestājās nākoša Baltijas jūras attīstības fāze: Joldijas jūra (tā nosaukta pēc jūras nogulumos visvairāk izplatītā moluska *Yoldia arctica*), kas bija savienota ar Ziemeļjūru un okeānu. Klimatam kļūstot siltākam, ieviesās bērzu meži, izveidojās vienlaidus meža sega. Sākās preboreālais klimatiskais periods (8200.—7000. g. p. m. ē.). Sajā laikā pirmo reizi parādās suns. Preboreālā klimatiskā perioda beigās Joldijas jūra bija beigusi pastāvēt: zemei paceļoties, jūras ziemeļu piekrastē tika pārtraukts tās savienojums ar Ziemeļjūru un okeānu. Līdz ar to jūra pārvērtās par saldūdens ezeru. Šo Baltijas jūras fāzi sauc par Ancilus ezeru (pēc moluska *Ancylus fluviatilis*). Klimats kļuva siltāks, bet sauss. Iestājās t. s. boreālais posms (7000.—5400. g. p. m. ē.). Tam raksturīgs priežu mežu maksimums. Posma otrajā pusē, kad klimats kļuva mitrāks, sākās alkšņu, lazdu un platlapju audžu veidošanās. Ieceļoja jaunu sugu dzīvnieki: taurs, stirna, mežacūka, staltbriedis. Kā liecina Lubānas, Ludzas un Dvīetes ezeru krastos savrupatradumos, kā arī Zvejnieku II apmetnē savāktais materiāls, šajā posmā Latvijas teritorijā iedzīvotāju skaits pieauga.

Apmēram ap 6000. g. p. m. ē. Ancilus ezers pārāva zemes aizsprostu starp Zviedriju un Dāniju un caur tagadējo Eresunnu savienojās ar Ziemeļjūru. So Baltijas jūras fāzi sauc par Litorīnas jūru (pēc moluska *Litorina litorea*). Ta vairākkārt mainījusi krasta līniju: notikuši jūras uzplūdi (transgresija) un atplūdi (regresija). Iestājās atlantiskais posms — visa pēclēdus laikmeta (holocēna) klimata optimums. Klimats kļuva silts — siltāks nekā mūsdienās — un mitrs, jo caur Padekalē šaurumu, kas arī izveidojās šai posmā, siltie Golfa straumes ūdeņi ieplūda Ziemeļjūrā, ietekmējot Latvijas klimatu. Siltais un mitrais klimats veicināja platlapju izplatīšanos. Izveidojās gan alkšņu un lazdu līraudzes, gan jaukti lapu koku meži. Ieviesās daži atlantiskās floras pārstāvji: skābardis, īve, purvu mirte, efeja, ezerrieksts. Perioda beigās izplatījās egle un pakāpeniski samazinājās platlapju daudzums. Bagātie nokrišņi veicināja purvu attīstību. Dzīvnieku valsts papildinājās ar savvaļas zirgu.

Labvēlīgie klimatiskie apstākļi un bagātākā augu un dzīvnieku valsts sekmēja Latvijas iedzīvotāju skaita pieaugumu. Sajā posmā (5400.—3300. g. p. m. ē.) Latvijā apdzīvo vēlā mezolīta un agrā neolīta mednieku un zvejnieku ciltis (Osas, Zvejnieku apmetnes, Zvejnieku kapulauks).

Nākošais ģeoloģiskais posms — subboreālais — kas sākās ar klimata pasliktināšanos, ilga no 3300. līdz 700. g. p. m. ē. Litorīnas jūra tikai pēc 2000. g. p. m. ē. ieguva apmēram tagadējo Baltijas jūras apveidu. Klimats kļuva sauss, nedaudz vēsāks. Rezultātā samazinājās platlapju audzes, bet ievērojami pieauga egļu mežu platības (subboreālais egles maksimums). Klimatam kļūstot vēsākam, pamazām izzuda augi, kas mīl siltumu: skābardis, īve, efeja. Daļu mežu, kas aizņēma labas, viegli apstrādājamas augsnes, sāka iznīcināt cilvēki (līdumu zemkopība). No savvaļas dzīvniekiem sastopami alnis, mežacūka, bebrs, taurs un lācis u. c. Perioda beigās parādās pirmie mājlopi: cūka, aita, kaza, kā arī liellopi.

Sajā posmā Latvijas iedzīvotāji iepazinās ar metālu: sākās agro metālu periods.

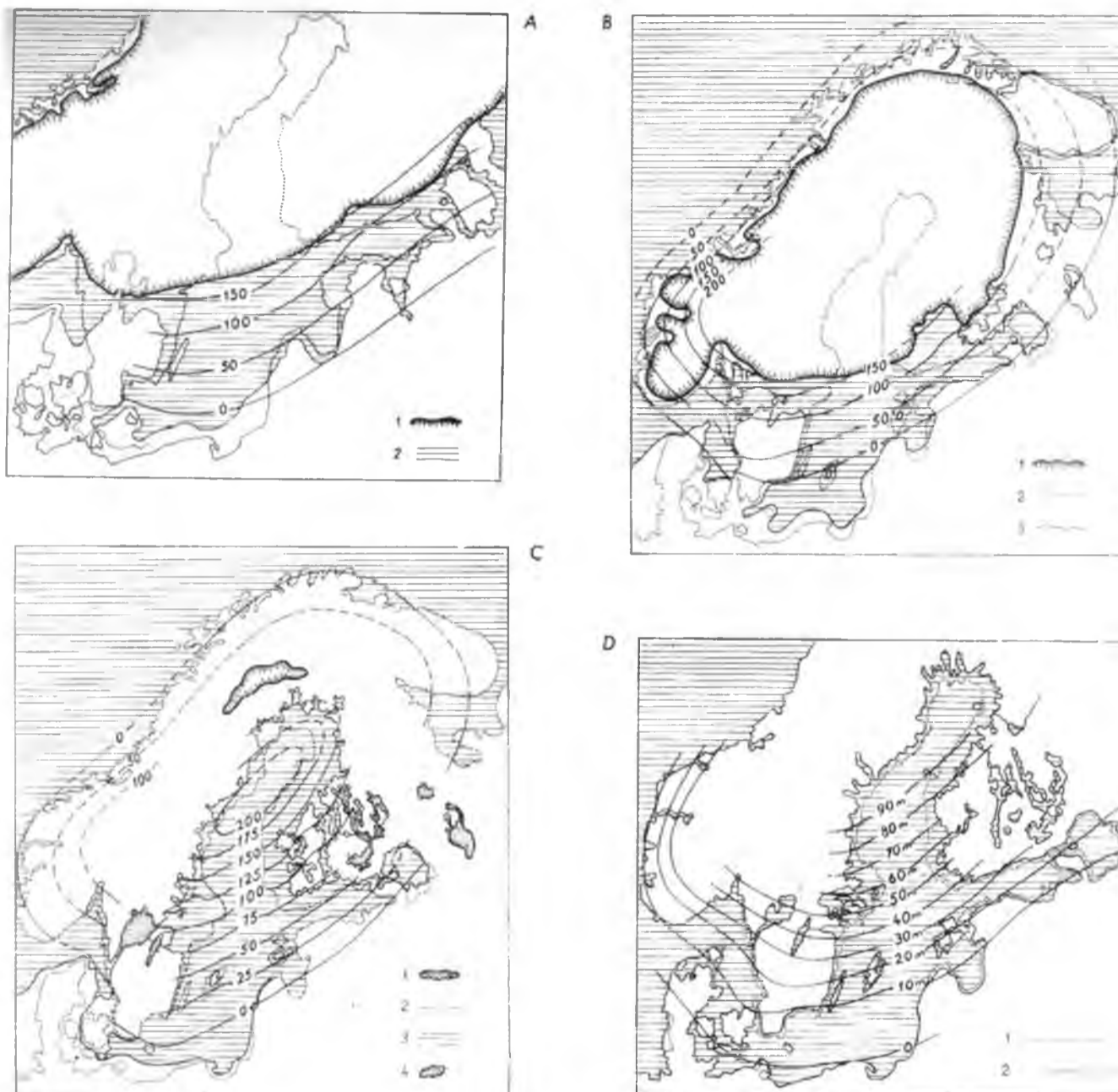
Pēdējā holocēna posmā — subatlantiskajā —, kas ilgst no 700. g. p. m. ē. līdz mūsu dienām, klimats kļuvis ievērojami vēsāks un mitrāks. Tā kā augsni lielā mērā bija izskalojuši nokrišņi, platlapju un egļu audzes Latvijas mežos samazinājās, bet bērza un priežu — jūtami pieauga. Paplašinājās purvu platības. Augu un dzīvnieku valsti arvien vairāk sāka ietekmēt cilvēku darbība: attīstoties lopkopībai, pamazām iznīcināti plēsīgie zvēri, paplašinoties zemkopībai, nolīsti meži, kas aizņēma auglīgas augsnes.

Latvijas reljefu nosaka pamatieži — to nelīdzenā virsma — un apledoju (sevišķi pēdējā apledojuma) radītie sanesumi. Pamatiežu virsma Latvijā konstatēta lēzenu, vaļņveidīgu, meridionāli orientētu pacēlumu un ieplaku mija. Pacēlumu augstums palielinās austrumu virzienā, tādēļ republikas¹⁵ austrumu daļa ir augstāka par rietumu daļu. Ledāju sanesumi veido viļņainu morēnas reljefu. Ledāju kušanas procesu rezultātā izveidojies arī Latvijas tagadējais hidroloģiskais tīkls.

Latvijas reljefam raksturīga līdzena, zemu apvidu un paugurainu augstieņu mija. Zemes izveidojušās pamatiežu pazeminājumos, augstienes — to pacēlumos. Reljefa veidošanās īpatnību un tā daudzveidības dēļ Latvijas teritoriju iedala vairākos fiziski ģeogrāfiskos rajonos: piejūras zemienē, kas ir jaunākas izcelsmes, un iekšzemes augstieņu, zemieņu un dažādu starpformu (nolaidenumu, pacēlumu, vaļņu u. c.) rajonos.¹⁵

Latvijas augstienes nesasniedz ievērojamu augstumu virs jūras līmeņa (augstākais punkts — Gaižņkalns 311,6 m), tomēr no pārējās teritorijas tās atšķiras ar vairākām kopīgām īpatnībām — zemāku temperatūru, lielu nokrišņu daudzumu, īsāku veģetācijas periodu. Tās klātas ar bieziem kvartāra nogulumu slāņiem, to reljefs stipri paugurains, augsnes cilmieži ļoti daudzveidīgi. Tādēļ augstienēs nelielas platībās ievērojami mainās mitruma apstākļi, augsnes īpašības, augu valsts. Viskrasāk šīs

¹⁵ Latvijas PSR ģeoloģija. Rīga, 1968.

1. att. Baltijas jūras veidošanās vēsture.

A — Baltijas ledus ezers: 1 — ledājs, 2 — Baltijas ledus ezers. U — Joldijas Jūra: 1 — ledājs, 2 — pašreizējā krasta līnija, 3 — Joldijas jūras perioda zemes robeža. C — Ancilus ezers: 1 — ledājs, 2 — pašreizējā krasta līnija, 3 — Ancilus ezers, 4 — ezeri. D — Litorinas jūra: 1 — pašreizējā krasta robeža, 2 — Litorinas jūra transgresijas laikā.

īpatnības novērojamas republika augstākajā — Vidzemes Centrālajā — augstienē.

Zemienēs nokrišņu mazāk, temperatūra augstāka, veģetācijas periods garāks, kvartāra nogulumu slāņi tajās plāni, plašus apvidus aizņem vienādi augsnes cilmieži. Ļoti raksturīga šajā ziņā ir Piejūras zemiene ar smiltājiem Rīgas apkārtnē un Zemgales līdzenums ar mālainiem iežiem.

Starpformas — nolaidenumos, pacēlumos, vaļņos — dabas apstākļi nelielu apvidu robežās ir visai dažādi; piemēram, Viduslatvijas nolaidenuma ziemeļrietumu daļā tie tuvāki augstieņu tipam, turpretī dienvidaustrumu daļa — zemieņu tipam.

Vissenākās cilvēku apmetnes Latvijā konstatētas pacēlumos (Ziemeļrietumvidzeme) un zemienēs (Lubanas līdzenums, Piejūras zemiene). Akmens laikmetā apmetņu vietas izvēlē galvenā nozīme bijusi ūdeņu tuvumam. Attīstoties zemkopībai, nozīmīgi kļuva klimata faktori (mitrums, siltums un ar tiem saistītais veģetācijas perioda ilgums), kas bija atkarīgi no reljefa.

Augšņu veidošanās Latvijā sākās pēclēdus laikmetā.⁶ No sākotnējām primitīvām tundras

⁶ Brīvkalns 1959.

Biogeoloģiskā un arheoloģiskā periodizācija Latvijas PSR teritorijā

P. m. ē. un m. ē.	Geo- loģiskā pe- riodizā- cija	Baltijas jūras atli- stības sta- dijas	Klimata pe- riodizācija pēc Bjella-Sernandera	Klimata raksturo- jums	Sporu puteklīgu zonas (pēc L. Postā) un augu valsts attīstības lāzes	Faunas sastāvs (pēc L. Pāvera) arheoloģiskajā materiālā	Sabiedriski ekonomiskās formācijas	Arheoloģiskā periodizācija	Valdītā saimniecības nozare	
1700	pēcledu laiks holocēns	Baltijas (Pecellorinas) jūra	subatlantiskais	vēsāks un mitrāks	Ia — priedes augšējais maksimums, egles samazināšanās Ib — subatlantiskais egles maksimums II — egles samazināšanās	mājas dzīvnieku komplekss (cūka, liellopi, mazāk siklopi un zirgs); meža dzīvnieki (bebrs, baltais zaķis, lapsa, suns)	attīstītais feodalisms	viduslaiku arheoloģija	zemkopība— lopkopība	
1250						agrāis feodālisms	vēlājs	dzelzs laikmets		
950							šķiru veidošanās laiks			vidējais
400		agrāis	pirmatnējās kopienas saīšanās laiks	senākās dzelzs laikmets	agro-me-tālu periods					
100						agrāis	agrāis			
0		agrāis	pāreja uz tēva ģinti	senākās dzelzs laikmets	agro-me-tālu periods					
500						tēva ģints	senākās dzelzs laikmets			
1700		pēcledu laiks holocēns	Litorinins jūra	subboreālais	samērā silts un sauss	III — subboreālais egles maksimums	meža (ainis, mežacūka, bebrs, taurs un lācis, zaķis, āmrija, savvaļas zirgs) un mājas dzīvnieku komplekss (cūka, aita, kaza, kā arī liellopi)	mātes ģints	bronzas laikmets	lopkopība— zemkopība— zvejniecība— medniecība
3300							vēlājs		agrāis	
3500			atlantiskais	silts un mitrs (pēcledu laikmeta klimata optimums)	IV — egles izplatīšanās un pakāpeniska platlapju mežu samazināšanās V — maksimālā platlapju mežu izplatīšanās (ozols, vīksna un liepa) VI — platlapju mežu, alkšņu un lazdu audžu veidošanās	meža faunas komplekss (mežacūka un taurs; savvaļas zirgs, ainis, stīrna, staltbriedis, baltais zaķis, āmrija), suns	agrāis	neolīts		
	agrāis									
5400	Anciluss ezers		boreālais	samērā sauss un silts	VII — alkšņu, lazdu un platlapju audžu veidošanās sākums VIII — priežu mežu maksimums	meža faunas komplekss (ainis un upes bebrs, taurs, mežacūka, staltbriedis, stīrna, vilks), suns	agrāis	mezolīts	mezolīts	
6000										mezolīts
7000	Joldijas jūra		preboreālais	siltāks un mitrāks	IX — bērzu mežu izplatīšanās, vienlaidus meža segas izveidošanās	tundras-stepes faunas komplekss (ziemeļbriedis, vilks, suns u. c.)	agrāis	paleolīts	paleolīts	
8200										agrāis
8200	pleistocēns		Baltijas ledus ezers	arktiskais	vēlājs driass	auksts un sauss	X — tundras, stepes un meža tundras flora	pirmatnējā kopiena	paleolīts	medniecība—zvejniecība
8900					allereids	ievērojami siltāks	XI — mežu veidošanās (priede, bērzs)			
10 000		vidējais driass			auksts	XII — tundras, stepes un meža tundras flora (polārais karkls, driāde, eļedra, pundurbērzs)				
10 300		bellings			siltāks					
10 700		agrāis driass			auksts					
11 200	agrāis driass	auksts								

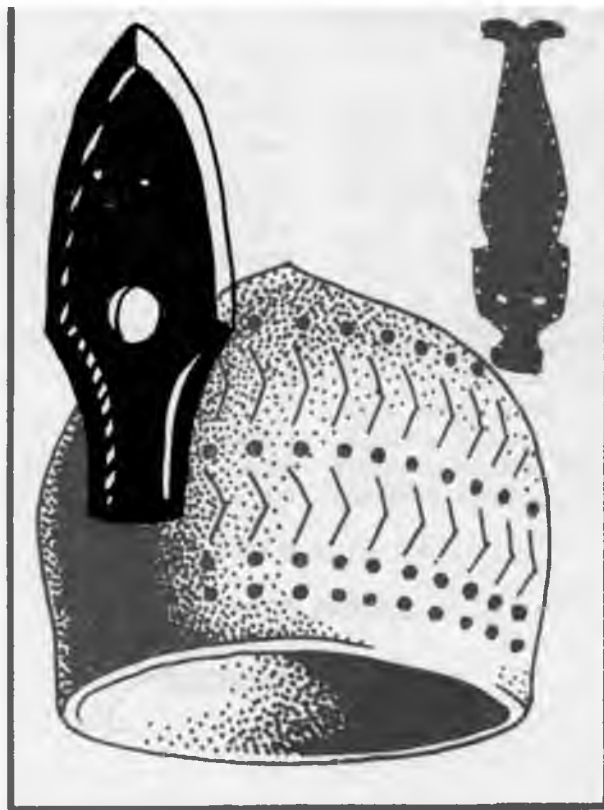
augsnēm pēcledus laikmeta pirmajā posmā izveidojušas pašreizējās minerālaugsnes, kūdras un purvu augsnes. Republikas lielākajā daļā, galvenokārt paaugstināta reljefa platībās, sastopamas podzolētās augsnes. Zemgales līdzenumā, Lielupes baseinā izveidojušas t. s. velēnu karbonātu augsnes (uz kaļķu bagātiem cilmiežiem — slokšņu māla, dolomīta vai kaļķakmens). Upju ielejās izvietojušās dažādas palieņu augsnes, Viduslatvijas zemienē un citur — arī velēngleja augsnes, kas veidojušās pastiprināta mitruma apstākļos uz cilmiežiem, kas bagāti ar karbonātiem. Mitrākās vietās — pauguru nogāžu apakšdaļā, paaugstinātos līdzenumos, kā arī augsto un pārejas purvu malās — izveidojušās purvainās un kūdras augsnes.

Augšņu izmantošana Latvijas teritorijā sākās jau neolīta beigās līdz ar primitīvās zemkopības ievie-

šanos. Nocietināto apmetņu un senkapu situācija dabā rāda, ka 2. g. t. beigās un 1. g. t. p. m. ē. plašāk izmantotas vieglās smilts un arī vieglāk apstrādājamas smilšmāla augsnes, tāpat arī karbonātiem bagātās auglīgās smilšmāla augsnes. Mūsu ēras 1. g. t. pirmajā pusē, izmantojot dzelzs darba rīkus, cilvēki apguva augsnes augstieņu novados, bet arvien vēl izvairījās no smagām mālainajām augsnēm (Lielupes baseinā).

Līdz ar Latvijas teritorijas ģeoloģisko attīstību mainījies arī klimats. Pēcledus laikmetā konstatēti vairāki klimata periodi — preboreālais, boreālais, atlantiskais, subboreālais un subatlantiskais, kas atbilst attiecīgām Baltijas jūras attīstības stadijām un ilguši vairākus gadu tūkstošus. Tos nosaka, analizējot ziedputekšņus augu valsts paliekās, kas no šiem periodiem saglabājušās galvenokārt purvos.

nodaja |

AKMENS LAIKMETS

(Mātes ģints)

9. g. t. — 1700. g. p. m. ē.

Akmens laikmets iedalāms paleolītā — senākajā akmens laikmetā, mezolīta — vidējā akmens laikmetā un neolītā — jaunākajā akmens laikmetā. Latvijas teritorijā cilvēku eksistences pēdas konstatētas, sākot ar paleolīta pašām beigām un attiecināmas uz 9. g. t. p. m. ē. Agrāka apdzīvotība nebija iespējama, jo pēdējā apledošanas tuvums un bargais klimats padarīja teritoriju par cilvēku eksistencei nepiemērotu. Šī laika apdzīvotības pēdas konstatētas pagaidām tikai Salaspils Laukskolā Daugavas labajā krastā 1972. gadā.

Mezolīts Latvijas teritorijā aptver laika posmu no 9. g. t. beigām līdz 4. g. t. p. m. ē. vidum. Atšķirībā no paleolīta tam raksturīga primitīva akmens cirvju izgatavošanas tehnika — skaldīšana, kā arī spilgti izteikta kaula un raga industrija.

Neolīts jeb jaunākais akmens laikmets Latvijas teritorijā attiecināms uz laika posmu starp 4. g. t. p. m. ē. vidu un 2. g. t. p. m. ē. vidu. Neolīta sākuma robežu iezīmē keramikas izgatavošanas pirmsākumi, zāģēšanas un slīpēšanas tehnikas plaša pielietošana akmens cirvju izgatavošanā. Neolīts ir arī krama apstrādes uzplaukuma laiks. Šī laikmeta beigu robežu Latvijas teritorijā tāpat kā citur iezīmē bronzas apstrādes pirmsākumi.

Akmens laikmetu Austrumbaltijā pirmoreiz izdalījis un plašāk aplūkojis K. Grevings.¹ Ja savos pirmajos darbos Grevings uzskata, ka akmens laikmets Latvijā ilgst līdz m. ē. 6. gs., tad nākošajos viņš akmens laikmeta beigās attiecina jau uz agrāku laiku — mūsu ēras sākumu.² Grevings vēl nenodala mezolītu no neolīta, bet apskata akmens laikmetu vispār, lai gan apzīmē relatīvi agrākās un vēlākās apmetnes.

Zinātniski pamatotu akmens laikmeta iedalījumu mezolītā un neolītā sniedzis E. Sturms 1926. g. izdotajā «Latvijas arhaioloģijā».³ Lai gan uz mezolītu Latvijas teritorijā bija attiecināms tikai viens priekšmets, E. Sturms mezolītu izdalīja kā laikmetu, norā-

dot, ka šajā laikā Latvijas teritorija jau bijusi apdzīvota. Neolīta sākumu minētais autors saista ar keramikas un slīpētu akmens priekšmetu ieviešanos.

MEZOLĪTS

(9. g. t. beigās — 4. g. t. p. m. ē. vidus)

Mezolīts jeb vidējais akmens laikmets Latvijas teritorijā aptver laika posmu no 9. g. t. beigām līdz 4. g. t. p. m. ē. vidum.

Latvijā līdz šim atklātas tikai divas mezolīta apmetnes, kas vēl maz pētītas, un viens kapulauks. Laikmeta raksturojumam ļoti svarīgi arī dažādās vietās nejauši atrastie un muzejos uzkrātie šī perioda darba rīki (savrupatradumi).

Apmetnes

Pirmoreiz Latvijas teritorijā mezolīta kultūras slānis atklāts 1964. g. O s a s apmetnē, izdarot izrakumus Lubānas zemes ziemeļaustrumu daļā, Piestiņas vecupes labajā krastā.⁴ Apmetne situēta vietā, kur zemās un purvainās Lubānas klānu pļavas pāriet nelielā zemes pacēlumā, t. i., uz klānu un sausākas augsnes robežas. Mezolīta kultūras slānis ar tam raksturīgiem atradumiem atklāts virs glūdainās pamatzemes zem neolīta kultūras slāņa 1,40—1,75 m dziļumā, vietā, kur bija novērojama neliela ieplaka. Mezolīta slāņa zemākajā kārtā konstatētas satrudējušu koku paliekas, iespējams, no kādas mītnes.

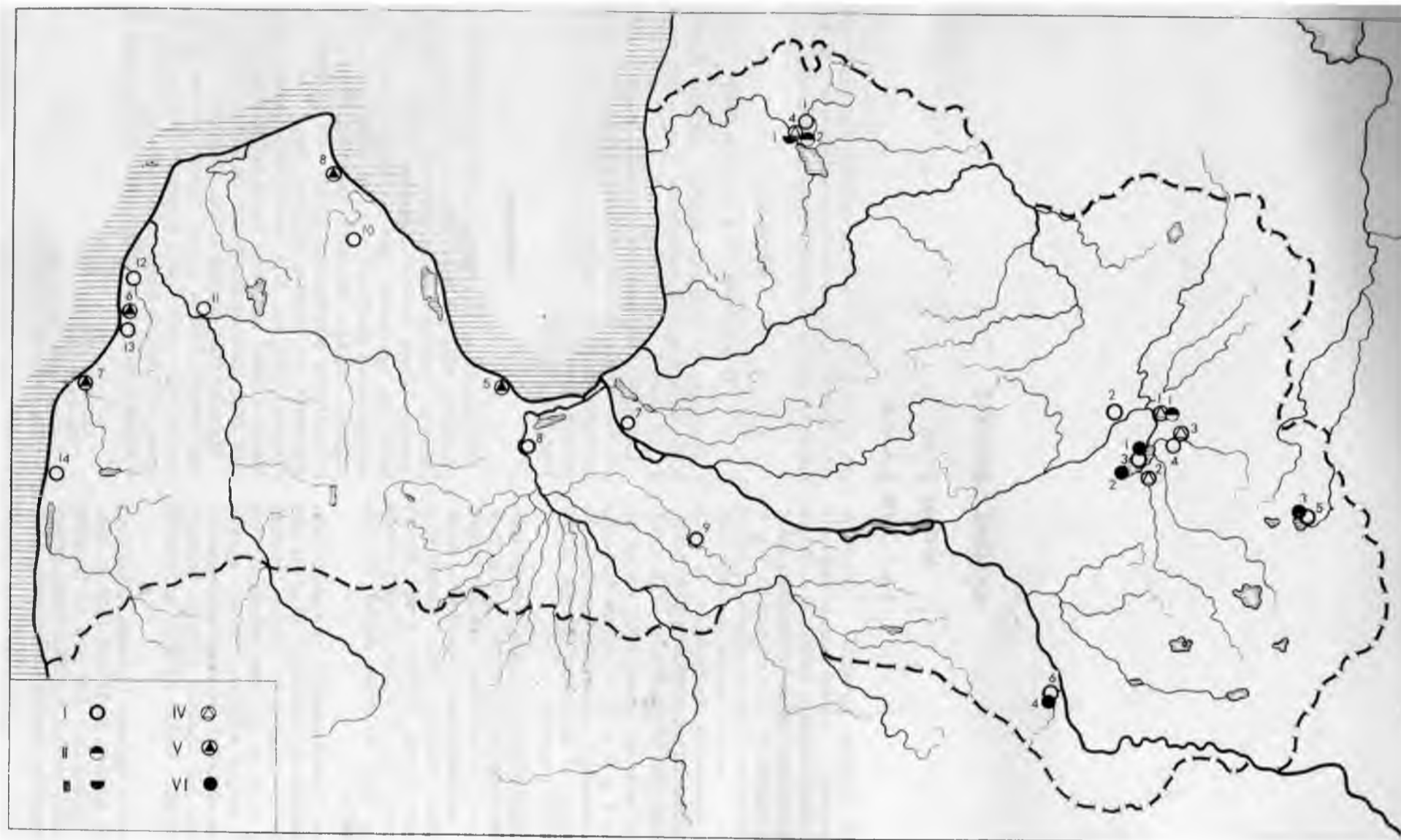
Mezolīta slānī atrasti dažādi priekšmeti — bez pilnīgi veselās 2,10 m garas ragavu sliedes vēl raga kaplis, kaula naži, dunči, harpūnas fragments, šķēpa gals, īleni, dažādu kaula priekšmetu, apstrādātu ragu fragmenti un akmens kalta vai cirvja fragments. Sajā

¹ Grewingk 1865.

² Grewingk 1874.

³ Sturms 1926, 14., 15. lpp.

⁴ Zagorskis 1965^b, 25., 26. lpp.

2. att. Mezolīta un agrā neolīta pieminekļi.

I - mezolīta savrupatradumu vietas, II - mezolīta apmetnes, III - mezolīta un agrā neolīta kapulauki, IV - agrā neolīta apmetnes ar Osas tipa keramiku, V - agrā neolīta apmetnes ar Sarnates tipa keramiku, VI - agrā neolīta savrupatradumu vietas.
 1 - Pantenes purvs, 2 - Cēpcelnieki, 3 - Lubānas ezera sēkli, 4 - Ičā upē, 5 - L. Ludzas ezers, 6 - Dviete, 7 - Rīga, 8 - Lielupe, 9 - Misas upē, 10 - Lubezers, 11 - Plostakrogs, 12 - Užavas upē, 13 - Sakas strauts, 14 - PloCupurvs.
 II - 1 - Osa, 2 - Zvejnieki II.
 III - / - Zvejnieki.
 IV - 1 - Zvejsalas, 3 - Ičā, 4 - Zvejnieki I, 5 - Silīpupe, 6 - Sārnate, 7 - Pāvilsta, 8 - Purciems
 VI - 1 - Lubānas ezers, 2 - Lisīpas grīva, 3 - L. Ludzas ezers, 4 - Dviete

slāni atrasts samērā maz dzīvnieku kaulu, pārsvarā ir zivju kauli — lielu līdaku žokļi un sama skriemeļi.

Mezolīta apmetni Zvejnieku māju tuvumā Burtnieku ezera ziemeļu krastā pie Rūjas ietekas ezerā atklāja 1970. g. Sī Zvejnieku II apmetne izvietojusies neliela grants paugura dienvidu, ziemeļu un ziemeļaustrumu nogāzēs un situēta 100—200 m no plaši pazīstamās Zvejnieku I neolīta apmetnes Rūjas vecupes krastā. Apmetnes kultūras slānis stipri sapostīts, ierokot neolīta apbedījumus, vēlāk — zemi apstrādājot, un saglabājies tikai atsevišķās vietās nelielās ieplakās un iedziļinātu pavardu vietās. Slāņa biezums vidēji 15—30 cm. Netraucētu 0,60—0,70 m biezu kultūras slāni, kurā bagātīgi atrasti kaula un raga priekšmeti, 1971. g. atklāja 0,80 m dziļumā ziemeļaustrumos no Zvejnieku dzīvojamās mājas.⁵ Atsevišķi mezolīta priekšmeti iegūti arī Zvejnieku I apmetnē kopā ar neolīta atradumiem.

Kapulauki

Mezolīta kapulauks Latvijas teritorijā šodien zināms tikai Zvejniekos un pagaidām ir vienīgais un senākais šāda veida piemineklis Austrumbaltijas teritorijā. Kapulauks, kas atrodas starp Zvejnieku un Bērzu mājām pie Rūjas ietekas Burtnieku ezerā, aizņem grants paugura virsotni. Tam tieši līdzās atrodas Zvejnieku II apmetne.

Kapulaukā izpētīti ap 100 mezolīta apbedījumi. Šie senākie apbedījumi koncentrēti paugura visaugstākajā daļā.

Alirušie guldīti zemē ieraktās kapu bedrēs uz muguras izstieptā stāvoklī, rokas cieši nostieptas gar sāniem. Nereti novērots, ka mirušais pirms apbedīšanas bijis sasiets. Kapu bedres vidēji 0,30—0,50 m, dažos gadījumos līdz 1,0 m dziļas. Kapu orientācijā dominē D—Z, ZA—DR, Z—D virziens. Visi apbedījumi apbērti ar sarkano okeru, vietumis okera slāņa biezums sasniedz 10 cm. Dažos apbedījumos gar kapa bedres malām vai pat virs apbedītā nolikti akmeņi. Mirušie kapa bedrē guldīti galvenokārt pa vienu, bet sastopami arī pāru apbedījumi, kādā kapa bedrē vienkopus guldīti pat 4 mirušie — viens pieaugušais un trīs bērni.

Pāru apbedījumos mirušie guldīti gan blakus ar galvām pretējos virzienos (11./12. un 5./16. apbedījums), citreiz gan pieaugušais, gan virs tā apbedītais bērns (122./123. apbedījums) orientēti vienādi. Grupā, kurā bija 4 apbedījumi, pieaugušajam kreisajā pusē guldīti divi bērni (viens pie galvas, otrs pie kājām), kas orientēti vienādi — ar galvu ZA virzienā (29., 30., 31. apbedījums), bet labajā pusē — bērns ar galvu pretējā — DR — virzienā (27. apbedījums).

Mirušajiem kapā dotas līdz dažādu meža dzīvnieku zobu kaklarotas vai atsevišķi zobi, kuru saknē izurbts caurumiņš vai arī visapkārt iegrebta grope. Dominē mežacūkas un aļņa zobi, mazāk ir citu dzīvnieku — savvaļas zirga, taura, brieža — zobi. Rotām izmantoti gan priekšzobi, gan arī dzerokļi, kas sašķelti sīkākos gabalos un kam visapkārt iegriezta gropīte. Zobu — piekariņu skaits kapos dažāds, no pāru līdz trim simtiem. Pieaugušā un bērna dubultkapā (122./123. apbedījums) atrasti 340 zobu piekariņi. Par rotaslietām

izmantoti arī bebra kauliņi, pārnadžu dzīvnieku nagi, kuriem šaurākajā galā visapkārt iegriezta grope. Darba rīkus un ieročus kapos atrod retāk. Tikai pie sešiem apbedījumiem atrasti kaula šķēpu gali: pie viena — 45. apbedījuma — septiņi, pie pārējiem — pa vienam. Bez šķēpiem atrasti akmens cirvji (51. un 57. kapā), vairāki dzīvnieku metakarpālo kaulu īleni, dunči, pie tam viena dunča rokturis bija izveidots aļņa galvas veidā (57. apbedījums, sk. 13. tab.: 3). Krama priekšmeti atrasti tikai pie dažiem apbedījumiem. Lielākoties tās ir ļoti sīkas krama nažveida šķīlas ar niecīgu retušējumu vai pilnīgi bez tā, bez tam daži krama kasīklīši un krama šķīlas. Apmēram trešā daļa no mezolīta apbedījumiem bija pilnīgi bez piedevām.⁶

Savrupatradumu vietas

Mezolīta savrupatradumi iegūti ezeru sēkļos, upju gultnēs un nogulumos, kā arī aizaugušos ezeros vai purvos. Latvijas teritorijā ir zināmas 14 savrupatradumu vietas (sk. 2. att.). Bagātākās no tām atrodas Lubānas un Lielā Ludzas ezera sēkļos, kā arī Dvietes upē.

Visvairāk mezolīta priekšmetu atrasts ezeru sēkļos, ezeru līmenim pazeminoties pēc meliorācijas (Lubānas ezerā 1938.—1939. g., L. Ludzas ezerā 1955. g.). Sēkļos iegūti gan pilnīgi veseli izstrādājumi, gan arī to fragmenti. Priekšmeti ir pazaudēti zvejas vai medību laikā vai arī izskaloti no mezolīta apmetņu vietām, kas acīmredzot atradušās ezeru krastos.

Mazāk atradumu iegūts upju gultnēs (Užavā Sises ciemata tuvumā, Ventā pie Plostakroga, Daugavā pie Zaķusalas). Tie savākti pēc pavasara plūdiem vai arī ir tīri nejauša rakstura atradumi. Atrasti gan veseli kaula un raga izstrādājumi, gan to fragmenti.

Lielāks skaits priekšmetu, kā arī atsevišķi savrupatradumi iegūti upju sanesumos, meliorācijas darbu gaitā, galvenokārt padziļinot un iztaisnojot upju vai strautu gultnes (Dvieti, Aivieksti Cepelnieku tuvumā, Lielupi Kalnciema rajonā, Misu Stelpes tuvumā, Sakas strautu Upesmuižas tuvumā). Arī šie atradumi — kaula un raga priekšmeti — iegūti gan veseli, gan arī tikai fragmentu veidā. Tie kādreiz pazaudēti upju gultnēs un tagad izskaloti no upju krastos ierīkotām līdz šim vēl neatklātām mezolīta apmetņu vietām vai no izskalotiem sanesumiem, kas tagad nogulsņējušies sevišķi lielā dziļumā (piemēram, atradums pie Kalnciema Lielupē sapropeļa slānī 8 m dziļumā).

Dvietē kaula, raga un akmens senlietas iegūtas 2 m biežā upes sanesumu slānī, kas sastāv gan no dūņām, gan smiltīm, gan arī no kūdras kārtas ar gliemežvāku drumslām. Tādā kārtā Dvietē iegūtās senlietas acīmredzot ir izskalotas no apmetnes vietas jau agrāk un pakāpeniski nogulsņējušās upes gultnes sanesumos dažādos dziļumos.

Nelielā skaitā atradumi (parasti atsevišķi vai tikai daži priekšmeti) iegūti arī pārpurvojušos aizaugušos ūdens baseinos — kūdrā dažādos dziļumos un dažādās

⁵ Zagorska 1972, 106., 107. lpp.

⁶ Zagorskis 1966, 12. lpp.; 1969, 13., 14. lpp.

vietās. Tā, piemēram, Lubezera rajonā priekšmeti iegūti 1,5 km—2 km no ezera pašreizējās krasta līnijas, kūdras ieguves vietā. Ploču purvā atradumi izcelti no 2 m dziļuma.

Atradumi

Latvijas mezolīta kaula un raga senlietas pēc to funkcionālās nozīmes iedalāmas zvejas rīkos, medību rīkos, dažādu materiālu apstrādes rīkos un rotaslietās.

Zvejas rīki ir kaula žebērķļi, šķēpu gali un makšķēru āķi.

Žebērķļi — rīki zivju duršanai (1. tab.: 5, 6, 8) arlieoloģiskajā literatūrā nereti pazīstami kā Kundas tipa harpūnas, jo šo nosaukumu tie ieguvuši no Kundas—Lammasmegi apmetnes Igaunijas teritorijā,⁷ kur tie atrasti lielā skaitā. To, ka šie rīki izmantoti zivju duršanai, liecina līdaku skeletu un tajā iestrēgušo žebērķļu atradumi Kundas un Esperēdas (Skone, Dienvidzvidrija) ezeros.

Vairāki simti žebērķļu atrasti Lubānas ezera sēkļos, mazāk to ir Dvietes un L. Ludzas ezera kolekcijās. Atsevišķi žebērķļi atrasti Pantenes purvā, to fragmenti — arī Zvejnieku apmetnē un Lubezerā. Žebērķļi dalāmi divās grupās: pie pirmās pieder žebērķļi ar sīkiem zobiem, kas izvietoti gar visu žebērķļa vienu sānu (1. tab.: 6), pie otrās — žebērķļi ar sīkiem zobiem tikai rīku augšējā un vidējā daļā (1. tab.: 5). Pirmā tipa žebērķļi raksturīgi tikai Latvijas teritorijai, otrie pazīstami Kundas—Lammasmegi apmetnē. Acīmredzot šīs atšķirības saistāmas ar telpu un nevis ar laiku. Savdabīgu žebērķļa tipu veido rīki ar sevišķi sīkiem zobīņiem, kas ievīlēti nelielu iedobumu vai sīku iegriezumu veidā (1. tab.: 8). Šī tipa žebērķļu areāls ir sevišķi plašs. Tie sastopami plašā teritorijā no Britānijas salām līdz Urāliem.⁸

Trīsšķautņu šķēpu gali (1. tab.: 3, 10) izmantoti zivju duršanai; par to liecina kāds šķēpa gals koka rokturī, kas atrasts kādreizējā Kundas ezera mēģeļa slānī vertikālā stāvoklī. Vairāki simti šādu šķēpu galu rodami Lubānas ezera sēkļos savāktajā kolekcijā, bet atsevišķi eksemplāri iegūti arī L. Ludzas ezera krastos. Trīsšķautņu šķēpu gali ir ar gludām (1. tab.: 10) un arī ar robotām malām (1. tab.: 3). Sādi šķēpu gali ar trīsstūrveida šķērsriezumu raksturīgi galvenokārt Austrumbaltijas mezolīta pieminekļiem. Pavisamniecīgā skaitā tie atrasti Baltijas jūras dienvidaustrumu un dienvidu piekrastē. Ir izteiktas domas, ka robotie šķēpu gali raksturīgi Austrumbaltijas ziemeļiem, bet šķēpi ar gludajām malām — tās dienvidu daļai.⁹ Tomēr iespējams, ka šķēpu malu robojums saistāms ar rīku izmantošanas specifiku.

Trešais zvejas rīku tips ir kaula makšķēru āķi. Tie iegūti L. Ludzas ezera krastos, arī Lubānas ezera sēkļos un Dvietē.

Kaula makšķēru āķi dalāmi divās grupās. Vieni, tā saucamie U veida āķi, raksturīgi tikai mezolītam (4. tab.: 21), bet makšķēru āķi, kam profilēta galviņa un dzelonis ar atkarpi, sastopami kā mezolītā, tā neolītā.

Medību rīki — kaula harpūnas, dunči, bultu un šķēpu gali — ir otra izplatītākā mezolīta senlietu grupa Latvijas teritorijā.

Harpūnas ir metamais rīks, kas izmantots lielu dzīvnieku medībās. Malmutas upes grīvā Latvijas teritorijā atrastas aļņa lāpstiņas ar harpūnas izsistiem caurumiem. Līdzīgas brieža lāpstiņas ar harpūnu izsistiem caurumiem atrastas arī Meiendorfas apmetnē Hamburgas tuvumā. Harpūnas bijušas iestiprinātas koka kātā, bez tam vēl ar auklu piesietas pie kāta tā, ka, metot harpūnu dzīvniekam, kāts atdalījās, bet palika karājamies un kāvēja dzīvnieka bēgšanu. Harpūnu izmantošanas pirmsākumi attiecināmi uz paleolīta beigām.

Visvairāk harpūnu savākts Lubānas un L. Ludzas ezera sēkļos, kā arī Dvietes upes gultnē. Atsevišķas harpūnas atrastas Ploču purvā (Liepājas rajonā), Zaķusalas tuvumā (Daugavā), Osas un Zvejnieku II apmetnē.

Uz mezolīta laikmetu attiecināmās kaula, retāk raga harpūnas dalāmas vairākās grupās. Pie pirmās pieder divpusējās harpūnas ar trīsstūrveida pamatu, pie otrās • vienusējās ar noplacinātu bāzi, pie trešās — harpūnas ar sašaurinātu vai paplašinātu pamatu. Divpusējām harpūnām ar trīsstūrveida pamatu ir nelieli, asimetriski izvietoti zobi un vienusējs vai divpusējs pamata malu izvērījums (1. tab.: 2). Vienpusējām harpūnām ar noplacinātu pamatu un tā malas izvērījumu raksturīgi reti izvietoti liekti knābjveida zobi (1. tab.: 1). Divpusējās harpūnas iegūtas tikai Lubānas ezerā un Dvietes upē, bet vienusējās ar reti izvietotajiem knābjveida zobiem konstatētas kā Lubānas, tā Ludzas ezera atradumos. Starp harpūnām ar knābjveida zobiem sastopamas arī harpūnas ar speciālu iezmaugu vai pamatā izurbtu caurumu. Visvairāk šā tipa harpūnu iegūts Lubānas ezera sēkļos.

Dunči ir otrs plašāk pazīstamais mezolīta medību rīks Latvijas teritorijā. Tie izgatavoti no lielu dzīvnieku cauruļkauliem. Medību dunči izmantoti kā medījuma ādas nodīrāšanai, tā arī gaļas sadalīšanai.

Dunči dalāmi trijās grupās. Ir trīsšķautņu dunči, dunči ar segmentveida šķērsriezumu un dunči ar sašaurinātu, izliektu vai taisnu darba galu (2. tab.: 5).

Duncis ar trīsstūra šķērsriezumu (pārklāts ar urbuma tehnikā izpildītām reljefām līkloča līnijām)¹⁰ atrasts Lubānas ezera sēkļos, dunči ar segmentveida šķērsriezumu — Užavas upē (sk. 3. att.) un Lubānas ezera sēkļos. Dunči ar sašaurinātu un izliektu darba galu (pārklāti ar skuju un līkloča ornamenta motīviem) iegūti Lubānas ezera sēkļos un Zvejnieku kapulaukā.

Kaula bultu un šķēpu gali apvienojami nākošajā mezolīta medību rīku grupā. Par plašāk izplatīto bultu galu tipu uzskatāmas t. s. putnu bultas ar krama ieliktniem sānos (1. tab.: 13, 14); tās īsteni ir metamie šķēpi. Sāda tipa bultu gali ir sevišķi noderīgi liela dzīvnieka ādas ievainošanai. Putnu bultas atrastas Lubānas un L. Ludzas ezera sēkļos, Dvietes un arī Sakas upē Aizputes rajonā, Zvejnieku II apmetnē.

Pēc formas putnu bultas iedalāmas vairākās grupās: a) ar vienusējām vai divpusējām grupēm, kas

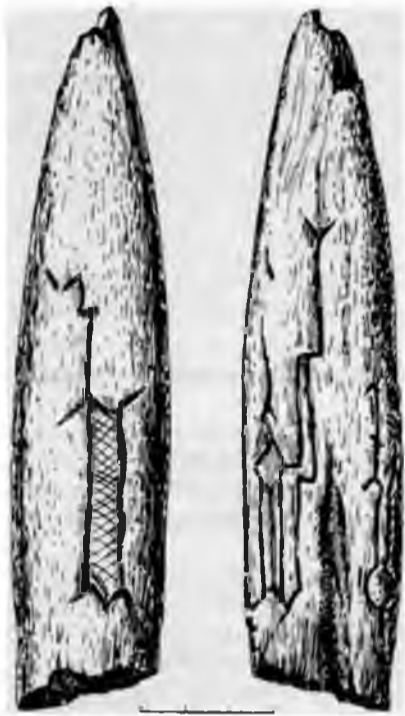
⁷ Indreko 1948, 223.—239. lpp.

» Кларк 1953, 53.—56. lpp.

⁹ Indreko 1948, 251. lpp.

¹⁰ Skat. 28. lpp.

¹¹ Библиков 1949, 16.—19. lpp.

3. att. Užavas upē atrastais kaula duncis ar zīmējumiem.

pildītas ar krama ieliktniem — mikrolītiem, b) ar asimetriski izveidotu zobu viena pusē un gropi otrā, c) ar vienpusēju gropi augšdaļā, kas pildīta ar dažāda lieluma mikrolītiem, d) ar simetrisku kaulā izgrieztu priekšgalu un sānu gropēm (1. tab.: 13, 14). Visizplatītākie bijuši pirmā tipa bultu gali ar vienpusējām vai divpusējām gropēm, kas izvietotas visā bultas gala garumā. Sādi bultu gali atrasti Dvietē, Lubānas ezerā un L. Ludzas ezera piekrastē. Mazāk pazīstamas ir otra tipa putnu bultas ar asimetriski izveidoto zobu vienā un trapeceveida krama mikrolītiem pildītu gropi otrā pusē. Tās, tāpat kā putnu bultas ar gropi bultas augšdaļā un dažāda lieluma mikrolītiem, konstatētas tikai Lubānas ezera sēkļos atradumos. Arī putnu bultas ar simetrisku galu un sānu gropēm iegūtas tikai šajā atradumu vietā.

Mezolīta kaula šķēpu galu formas ir dažādas. Vienas grupas šķēpu gali — ar īsu, simetriskām atskabargām veidotu smaili un šķērsgriezumā apaļu kātu — ir samērā gari un nobeidzas ar abpusēji nošķeltu iedzītni. Pilnīgi vesels šādas formas šķēpa gals, ornamentēts īsām, slīpām svītriņu grupām, atrasts Osas apmetnē (1. tab.: 9). Tāds pats šķēpa gals atrasts Tirvalā Igaunijā.¹² Latvijas teritorijā šādas formas šķēpu gali, tikai neornamentēti, atrasti vēl Zvejnieku kapulauka 16. kapā un Lubānas ezera sēkļos.

Otras, Latvijas teritorijā skaitliski visplašākās grupas šķēpu galiem ir visai gara smaile, īss kāts un iedzītnis, kas tāpat nobeidzas ar abpusēji nošķelumu (1. tab.: 11, 12). Šķēpu garums ir dažāds. Šķēpa kāts attiecībā pret smaili ir sašaurināts ar atkāpi vai nu vienā, vai arī abās pusēs. Siem šķēpu galiem šķērsgriezumā ir vairāk vai mazāk izteikta trīsstūra vai

noapaļota trīsstūra forma. Tie atrasti Zvejnieku kapulaukā, Ičā, Lubānas un Ludzas ezeros, to fragmenti — arī Zvejnieku apmetnē.¹³

Dažādu materiālu apstrādes rīki — zivju zvīņu skrāpji, starplocekļi akmens cirvju vai kalta savienošanai ar kātu, raga cirvji, rīki ar 45° leņķī noasinātu darba galu — sastāda trešo lielāko mezolīta izstrādājumu kategoriju Latvijas teritorijā.

Zivju zvīņu skrāpji jeb kasīkļveida rīki (2. tab.: 3), kas līdz šim atrasti vienīgi Lubānas ezera sēkļos un Zvejnieku II apmetnē, ir tikai vidējam akmens laikmetam raksturīgs rīks, kuru jau vairs nesastop neolīta apmetnēs. To forma nediferencējas. Šie rīki izgatavoti no lielu dzīvnieku pāršķeltiem cauruļkauliem, un ar sīkiem trīsstūrveida iegriezumiem apstrādāta tikai to apakšējā mala.

No brieža vai aļņa raga izgatavotie starplocekļi jeb starpnieki akmens cirvja vai kalta savienošanai ar kātu ir dažādas formas. Pirmkārt, tie klasificējami pēc šķēluma virziena attiecībā pret kāta caurumu. Starplocekļi ar kāta caurumam paralēli izvietotu apakšmalas šķēlumu domāti akmens kalta, bet ar perpendikulāru šķēlumu — akmens cirvju savienošanai ar kātu.

Otrkārt, šie starplocekļi klasificējami pēc kāta cauruma formas un izvietojuma. Raga starpnieki ir ar apaļu vai ovālu kāta caurumu; kāta caurums var atrasties starpnieka augšgalā, nereti — raga pamatvai vidusdaļā.

Starplocekļi izgatavoti no briežu vai aļņu ragu paplašinātās pamatdaļas (2. tab.: 6, 7). Tāpat kā raga cirvji un t. s. zivju zvīņu skrāpji jeb kasīkļveida rīki, šie starplocekļi ir tipisks mezolīta laikmeta rīks un neolītā nav sastopami. No raga izgatavotie starplocekļi kalta saturēšanai Latvijas teritorijā atrasti (4 eksemplāri) L. Ludzas ezerā un pie Plostakroga.

Raga cirvji un kapļi ar kāta caurumu ir raksturīgi mezolīta rīki. Tie izgatavoti no brieža vai aļņa raga paplašinātās daļas. Sastopami arī cirvji un kapļi, kam pietu veido raga pamatdaļa (2. tab.: 1, 2). Raga cirvjiem ir dažāda forma, kas galvenokārt atkarīga no izmantotā materiāla. Izšķirami cirvji ar simetriski vai asimetriski noslīpētu darba galu. Lielākā skaitā tie savākti Lubānas, L. Ludzas ezera sēkļos un Dvietes gultnē. Atsevišķi eksemplāri iegūti arī Lielupē pie Kalnciema, Ploču purvā un Zvejnieku II apmetnē.

Īpaši atzīmējams raga kaplis ar asimetrisku asmeni, kas atrasts Daugavas gultnē Rīgas apkārtnē. Tā abas puses ornamentētas ar sīkiem trīsstūrveida zobiņiem, kas vienā pusē veido rombus, kamēr otrā pusē starp zobiņu rindām labi izdalās it kā divpusīgās harpūnas atveidojums (2. tab.: 1).

Arī raga kapļu forma, tāpat kā raga cirvju forma, atkarīga no izmantojamā materiāla; kapļi gatavoti galvenokārt no raga paplašinātās daļas vai pat raga atzarojuma.

Vedgas un rīki ar 45° leņķī noslīpētu darba galu izgatavoti gan no raga (Užava), gan arī no kaula (Dviete, Lubāna). Vedgas domātas ledus pārsišanai. Kaula rīki ar 45° leņķī rūpīgi noslīpētu darba galu izmantoti ādas apstrādāšanai vai lūku

¹² Moora 1957, 225.—232. lpp.

¹³ Zagorska 1970, 56., 57. lpp.

griešanai.¹⁴ Par to liecina darba gala spīdums bez neviena ieplaisājuma pat tajā gadījumā, kad rīka augšējā daļa ir nolauzta. Šie rīki izgatavoti tikai no raga atzarojuma vidusdaļas vai pāršķeltiem masīviem lielu dzīvnieku cauruļkauliem. Igaunijas PSR teritorijā agrā neolīta apmetnē Narva III atklāta vesela šo rīku apstrādes darbnīca.¹⁵

Vienīgais līdz šim Latvijas teritorijā zināmais «virsaiša zizlis» — savdabīgs no brieža raga izgatavots rīks ar kāta caurumu (2. tab.: 4) — atrasts Užavas upē. Par šādu rīku praktisko izmantošanu izteiktas dažādas domas. Visticamāk liekas, ka tie bijuši bultu kātu iztaisnotāji. Užavas upē atrastais «virsaiša zizlis» pieder pie plaši pazīstamā šī rīku tipa, kuram kāta caurums izurbts brieža raga paplašinātajā daļā. Līdzīgs rīks atrasts arī Ostroļenkā, Polijas teritorijā.

Bez kaula un raga izstrādājumiem Latvijas mezolīta senlietu kolekciju vēl papildina daži primitīvi akmens cirvji. Atsevišķi to eksemplāri atrasti Dvietes upē, L. Ludzas ezera krastos, arī Zvejnieku kapulaukā un apmetnē.

Dvietes un Ludzas cirvji ir primitīvi apstrādāti, bez īpaša virsmas slīpējuma un speciāli izceltām sānu šķautnēm. Sis apstākļi ļauj tos saistīt ar Kundas un Somusjervi kultūras atradumiem Igaunijā un Somijā. Zvejnieku kapulaukā un apmetnē atrasti vairāki cirvji, kuriem jau ir rūpīgi noslīpēts asmens, nedaudz noslīpētas arī sānu malas, lai gan sānu šķautnes vēl nav īpaši izceltas (6. tab.: 1).

Rotaslietas, kulta priekšmeti, māksla. Visizplatītākās rotaslietas mezolītā ir meža dzīvnieku zobu piekariņi, kam zoba saknē visapkārt iegriezta gropīte, retākos gadījumos izurbts caurumiņš. Sic zobu piekariņi jāuzskata arī par amuletiem. Visvairāk to atrasts Zvejnieku kapulauka apbedījumos, dažos kapos to skaits pārsniedz 300. Zobi bijuši piestiprināti pie apģērba vai arī nēsāti kā kreļļu rotas ap kaklu, pāri pleciem. Piekariņi parasti izgatavoti no mežacūku, aļņu, savvaļas zirgu priekšzobiem vai briežu un aļņu dzekļiem, kas sašķelti sīkākos gabalos. Nelielā skaitā kapos atrasti arī bebra kauliņi, kas tāpat nēsāti kā piekariņi.

Latvijas teritorijā mezolītā parādās rūpīgi ornamentēti priekšmeti, kam bez tīri praktiskas nozīmes ir arī kultiska nozīme un kas kalpojuši dažādām rituāla vajadzībām. Šie priekšmeti reizē atspoguļo arī tā laika cilvēku pasaules uztveri, estētisko gaumi.

Viens no senākajiem ir Užavas upē atrastais kaula duncis, kam vienā sānu virsmā iegravēta stipri stilizēta ziemeļbrieža figūra, un harpūna (sk. 3. att.).¹⁶ Uz mezolītu attiecināma arī aļņa galvas figūra, kas atveidota uz Zvejnieku kapulauka 57. apbedījumā atrastā kaula dunča roktura. Nesalīdzināmi lielākā skaitā par šiem ar figūrām greznotajiem atrasti ornamentēti kaula un raga priekšmeti: medību rīki (dunči, bultu un šķēpu gali, cirvji). Izšķirami divi ornamentēšanas veidi: iegriezuma un urbuma. Izplatītākā bijusi iegriezuma tehnika. Urbuma tehnikā rotāti divi priekšmeti. Tie ir Lubānas ezera sēkļos atrastie dunči, kuru virsmu rotā reljefas likloča lentas, kas izpildītas ar sīku ieurbumu palīdzību. Šie urbumi ir izvietoti noteiktā kārtībā — paralēlās rindās, kas vienmērīgi klāj dunča virspusi. No Daugavas gultnes izcelts raga

kaplis (2. tab.: 1), klāts ar rombu tīklu, kuru veido ķīļveida iedziļinājumi. Iegrieztā ornamenta rotājums sastopams uz vairākiem kaula dunčiem un šķēpu galiem. Zināmi vairāki ornamenta motīvi, kas, veidojot dažādas kompozīcijas, klāj priekšmeta virsmu. Tie ir sīki iegriezumi, kas izvietoti gan izklaidus, gan arī koncentrēti noteiktās ritmiskās ornamenta joslās (1. tab.: 3, 9). Rotājumus veido skujiņu raksts, likloča līnijas vai lentas, krustojošos līniju tīkls. Visbiežāk no šādiem motīviem veidotas kompozīcijas sastopamas uz kaula dunču virsmas.

Hronoloģija un kultūras izplatība

Latvijas teritorijā iegūtās mezolītā senlietas attiecināmas uz plašu hronoloģisku diapazonu, kas aptver laika posmu no preboreālā klimata perioda līdz atlantiskā klimata perioda sākumam (9. g. t. beigās—4. g. t. p. m. ē. vidus).

Uz preborcālo klimata periodu attiecināms tikai neliels skaits savrupatradumu, jo šī perioda apmetnes vēl nav atklātas. Te pieskaitāmas vienpusējās un divpusējās harpūnas ar noplacinātu pamatu (1. tab.: 1, 2). Tā kā viena no abpusējām harpūnām ir izgatavota no ziemeļbrieža raga (Dviete) un ziemeļbrieža aiziešana no Austrumbaltijas teritorijas attiecināma uz laika posmu, ne vēlāku par 8. g. t. p. m. ē., tad šāda veida harpūnas datējamas tieši ar šo laiku. Šīs harpūnas saistāmas ar ziemeļbriežu mednieku kultūru, kāda tolaik bija izplatīta Baltijas jūras dienvidu un dienvidrietumu piekrastē (Arensburga u. c.). Jau nākie ģeoloģiskie atklājumi liecina, ka Austrumbaltijas vidusdaļas teritorija no ledāja atbrīvojusies agrāk, nekā uzskatīja līdz šim, tāpēc šo atradumu datēšana ar preboreālo klimatisko periodu ir pamatota. Bez tam šī tipa harpūnas nav atrastas Kundas—Lammamegi apmetnē Igaunijā, kuras pastāvēšanu, kā zināms, pamatojoties ne tikai uz tipoloģiskām senlietu studijām, bet arī uz putekšņu analīžu un radiokarbons datiem (8340±280, TA-14), attiecina uz boreālo klimatisko periodu (7.-6. g. t. p. m. ē.). Latvijas mezolītā atradumu lielākā daļa (kā zvejas, tā arī medību un dažādu materiālu apstrādes rīki) hronoloģiski saistāmi ar Kundas kultūras pastāvēšanas laiku. Visi šie rīki Latvijas kaula un raga senlietu kolekcijās ir klasificēti, pamatojoties galvenokārt uz Kundas-Lammamegi apmetnes izrakumos iegūtajiem materiāliem. Tie ir kaula žebērķļi jeb t. s. Kundas tipa harpūnas, trīsšķautņu šķēpu gali, harpūnas ar paplašinātu vai sašaurinātu pamatdaļu, t. s. putnu bultas, rīki ar 45° leņķī noasinātu darba galu, raga cirvji, t. s. zivju zvīņu skrāpji.¹⁷ Tātad Latvijas mezolītā atradumu lielākā daļa pieder pie Kundas kultūras, kuras areāls aizņem visu Baltijas jūras austrumu piekrasti.

Vēlā mezolītā senlietu komplekss — simetriskie un asimetriskie kaula šķēpu gali, akmens cirvji u. c. — iegūts Osas un Zvejnieku apmetnēs un Zvejnieku kapulaukā. Putekšņu un radiokarbons dati (7168±160, Bln-770: 6960±80, JIE-811 un 6580±70, JIE-810) liecina, ka Osas apmetnes pirmapdzīvotība attieci-

¹⁴ rypmja 1961, 398. lpp.

¹⁵ rvpma 1967a, 124—128. lpp.

¹⁶ Jiose 1968, 26. lpp.: 1. tab.: a, b.

¹⁷ Sturms 1970, 36. lpp.; 16., 17., 18. tab.

nāma uz atlantisko periodu (5. g. t. p. m. ē. pirmo pusi).

Latvijas teritorijā atrastie mezolīta materiāli rāda, kāds bijis pirmiedzīvotāju ienākšanas virziens. Šajā sakarā nozīmīgi visagrākie, ar preboreālo klimatisko periodu datējamie atradumi: abpusējas harpūnas ar trīsstūra pamatu un vienpusējās ar noplacinātu pamatu. Sī tipa atradumi ir zināmi galvenokārt Kaļiņingradas apgabalā¹⁸ un Baltijas jūras dienvidu piekrastē.¹⁹ Tāpēc jādomā, ka pirmie iedzīvotāji Latvijas PSR teritorijā varēja ienākt ne tikai 110 dienvidaustrumiem, bet arī no dienvidrietumiem.

NEOLĪTS

14. g. t. vidus — 1700. g. p. m. ē.)

Kā nākošais attīstības posms mezolītam seko neolīts jeb jaunākais akmens laikmets ar lielāku daudzveidību krama, akmens, kaula, raga izstrādājumos, ar pilnīgāku to apstrādes tehniku. Latvijas teritorijā neolītā sāk izmantot jaunu materiālu — dzintaru, paplašinās krama pielietošana. Tas liecina par maiņas nozīmes pieaugumu. Neolītam sevišķi raksturīga ir keramikas izstrādājumu ieviešanās. Sabiedriskajās attiecībās nostiprinās un apogeju sasniedz dzimts iekārta — mātes ģints.

Pareja no mezolīta uz neolītu nenotika pēkšņi, bet gan pakāpeniskas ražošanas spēku attīstības rezultātā. Pamazām pieauga arī iedzīvotāju skaits. Par iedzīvotāju skaita pieaugumu liecina jaunu apmetņu rašanās. Latvijas teritorijā zināmas 45 neolīta apmetnes un 4 kapulauki.

Neolīta apmetnes koncentrētas grupās pie lielākajiem ūdens baseiniem, upju vai ezeru krastos. Apmetņu ierīkošanai cilvēki izmantoja nelielus smilšu vai grants paugurus mazu upju ielokos, grīvās, pie iztekam, ezeru pussaliņās vai pat salās. Viens no bieži apdzīvotajiem rajoniem neolīta bijusi Lubānas zemene, kas ar savu nelielo upju plašo tīklu noderējusi par neizsīkstošu pārtikas rezervuāru senajam zvejnieku un mednieku ciltīm. Lubānas zemienē līdz šim apzinātas 25 apmetnes un vairākas savrupatradumu vietas.²⁰

Mazākas apmetņu grupas atradušas L. Ludzas ezera apkaimē, kur konstatētas 4 apmetnes, arī daudzas savrupatradumu vietas, un Burtnieku ezera baseinā, kur zināmas 4 apmetnes. Vairākas apmetnes atradušas arī Daugavas kreisajā krastā pie Dvietes ezera un upes.

Latvijas dienvidu un rietumu daļā zināms mazāks neolīta apmetņu skaits. Plaša apmetne bijusi Sarnates purva rietumu malā, apmēram 2,5 km no Baltijas jūras. Sarnates apmetne no pārējām Latvijas neolīta apmetnēm atšķiras ar vairākām īpatnībām. Vispirms jāatzīmē, ka purvā izvietojusies apmetne nav apdzīvota vienlaidus, nelielā teritorijā, bet aizņēmusi 8 ha lielu platību, kurā konstatētas izklienātas mītņu jeb celtņu vietas ar pavardiem. Pavardu tuvumā koncentrējās dažādi atradumi. Teritorija starp mītnēm nav bijusi apdzīvota. Visas mītnes ierīkotas tieši virs kūdras pēc tam, kad ezers jau lielā mērā bija aizaudzis. Mūsu dienās mītņu vietas klāj 20—30 cm

biezs kūdras slānis, kas izveidojies pēc mītņu pamešanas, vai velēna.

Vairākas mītņu vietas konstatētas Purciema pie Rojas. Attālāk 110 citām atradusies Lejascīsku apmetne pie Zebrus ezera Dienvidkurzemē, tapat arī Siliņupes apmetne pie Lapmežciema Rīgas jūras līča piekrastē. Jau uz neolīta beigu posmu attiecināma Rutenicku apmetne Iecavas upes krastā, Matkules Tojātu, kā arī Vārnaskroga apmetne Lielupes krasta Rīgas tuvumā.

Pēc kultūras slāņa rakstura visas neolīta apmetnes dalāmas: a) kūdras purvu apmetnēs, kas konstatētas purvainos apvidos uz nelieliem smilšu vai grants pauguriem, retāk — jau aizaugušos purvājos, un b) apmetnēs, kas atrodas sausās vietās vai kāpās. Kūdras purvu apmetņu kultūras slāni parasti klāj kūdras, upju krastos arī smilšu sanesumu karta, kuras biežums vietām pārsniedz 1 m. Sī kārta izveidojusies, paaugstinoties ūdens līmenim upēs un ezeros vai arī ceļoties gruntsūdenim. Šādas apmetnes konstatētas Lubānas zemienē (Osa, Piestiņa, Iča, Nainiekste, Suļka, Eiņi, Lagaža, Leimanišķi), L. Ludzas ezera baseinā (Kreiči), Dienvidaustrumlatvijā (Dvieta), Rietumlatvijā (Sarnate, Lejascīskas) un Ziemeļlatvijā (Pantene).

Sausās vietās izvietotās apmetnēs kultūras slānis atklājas tūlīt zem velēnas. Ka nozīmīgākās 110 šādām apmetnēm minamas Liezere, Virānes Zvejnieki (Vidzemes augstienes austrumu nogāzē), Zvejsalas, Malmuta I, Abora (Lubānas zemienē), Budjanča uri Jurizdika Ludzas ezera piekrastē, Zvejnieki un Kaulēnkals, daļēji arī Riņņukals Burtnieku ezera piekrastē. Pie kāpu apmetnēm var pieskaitīt Līčagala apmetni, kas atrodas Aiviekstes labajā, stāvajā, smilšainajā krastā, kur kultūras slānis daļēji pārklāts ar kāpu smiltīm, un arī Purciema apmetni Rīgas jūras līča rietumu piekrastē.

Pēc apdzīvotības ilguma apmetnes savukārt var iedalīt īslaicīgāk un ilgstoši apdzīvotajās. Pirmās apdzīvotas vienā noteiktā hronoloģiskā laika posmā, un tanīs iegūtais materiāls ir vienveidīgs, turpretī ilgstoši apdzīvotajās apmetnēs iegūtais materiāls ir stipri daudzveidīgs.

Pirmās grupas apmetnes var nosaukt par apmetnēm ar tīru arheoloģisku kompleksu; tās ir ļoti nozīmīgas attiecīgā perioda materiālās un garīgās kultūras raksturošanai. Tanīs iegūtais materiāls noderīgs kā sava veida etalons to apmetņu datēšanai, kuras apdzīvotas ilgstoši un kurās iegūtie atradumi stipri daudzveidīgi un stratigrāfiski neatdalāmi.

Pie apmetnēm ar tīru arheoloģisku kompleksu var pieskaitīt Osas, Piestiņas, Līčagala, Suļkas, Nainiekstes, Budjančkas, Jurizdikas, Leimanišķu, Eiņu, Lagažas, Aboras, Liezeres, Virānes Zvejnieku, Riņņukalna, Pantenes apmetnes, kā arī atsevišķas Sarnates un Purciema mītnes. Kā raksturīgākās no ilgi apdzīvotajām minamas Ičas, Dvietes, Sarnates, Malmutas grīvas u. c. apmetnes.

Plaši izvērsto un sistemātisko izrakumu rezultātā, it īpaši Lubānas baseinā, neolītu Latvijā iespējams

¹⁸ Gross 1940, 62., 63. lpp.

¹⁹ Rust 1943, 187., 188. lpp.

²⁰ JIoaē 1965, 15—24. lpp.

iedalīt trijos attīstības etapos jeb posmos — agrajā, vidējā un vēlajā, izdalot katram posmam raksturīgākās parādības.

AGRAIS NEOLĪTS

Agrais neolīts veido it kā starpposmu starp mezolītu un neolītu. Daļa šī laika kaula un raga priekšmetu pēc formas ir stipri līdzīgi vēlā mezolīta izstrādājumiem; jauna parādība ir atrastie māla trauki, kas jau ir neolītam raksturīga pazīme. Tāpat ka mezolītā, arī agrajā neolīta krama izstrādājumi ir reti. Latvijas austrumu daļas apmetnēs nav atrasts arī dzintars, — tātad maiņa starp Baltijas jūras piekrastes ar dzintaru bagātajiem apgabaliem un iekšzemi bijusi attīstīta vēl samērā vāji.

Agrā neolīta pieminekļi Latvijas teritorijā atklāti tikai nesen un tāpēc plašāk vēl maz pētīti (sk. 2. att.).

Apmetnes un savrupatradumu vietas

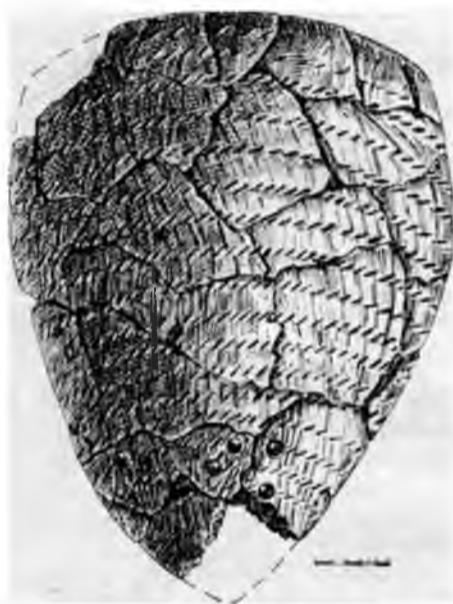
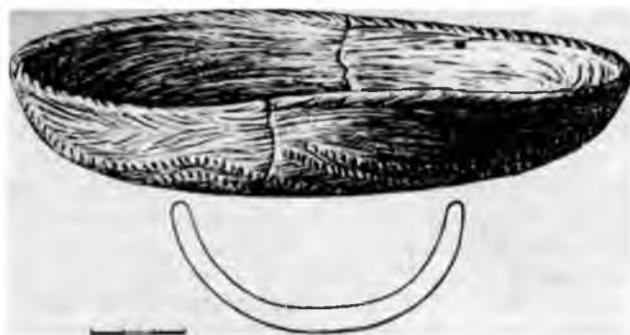
Tīrs agrā neolīta atradumu komplekss konstatēts Osas apmetnes austrumu daļā un nelielā iepakā Zvejsalu apmetnē, kā arī atsevišķās Sārnatē apmetnes mītnēs.

Osas apmetnē neolīta kultūras slānis atklāts zem smilšu sanesumiem 1 m dziļumā. Tas sastāvēja no pelēcīgas, kārtainas smilts ar sīku olišu, ezerriekstu un lazdu riekstu čaulu, arī koka mizu piejaukumu. Pamatzeme apmetnes vietā ir zila glūda. Kultūras slāņa virspusē atklāta no smiltīm, mizām un akmeņiem izveidota 80X80 cm liela ieapaļas formas pavarda vieta. Pavardā atrasts saspiests māla trauks (4. att.), apdeguši koki un riekstu čaulas. Kultūras slāņa apakšējā horizontā un zem tā pamatzemē iezīmējas atsevišķas, vertikāli zemē iedzītu mietu paliekas 6—7 cm diametrā; tās iespējams saistīt ar tādām viegla tipa virszemes celtnēm, kādas labi izsekojamas Sārnatē. Šinī apmetnes daļā iegūtas māla trauku lauskas, raga, kaula, akmens un krama priekšmeti. Nedaudz agrā neolīta keramikas iegūts arī Osas apmetnes B laukumā, virs mezolīta kultūras slāņa.

Uz analogijas pamata agrā neolīta materiāls pierādīts arī Iēsas apmetnē. Tas savākts Iēsas strauta krasta izskalojumos, sēklī, kopā ar vidējā neolīta atradumiem. Šinī apmetnes daļā kultūras slānis atklājies 1,80—2,20 m dziļumā tāpat kā Osas apmetnē — zem velēnas un smilšu sanesuma kārtas. Starp atradumiem minama keramika un raksturīgie kaula priekšmeti (bultu gali, kalti u. tml.).

Agrā neolīta izstrādājumi konstatējami arī Dvietes, tāpat Lubānas un Ludzas ezeru savrupatradumu vidū. Pēc Dvietes upes izbagarēšanas 1937. g. rajonā, kur šaurā upes gultne šķērsoja paaugstinājumu starp Dvietes ezeru un purvu, vairākās vietās tika savākti dažādi atradumi — māla trauku lauskas, raga un kaula izstrādājumi. Nelielu to daļu var pieskaitīt agrajam neolītam.

Latvijas rietumu daļā agrā neolīta pieminekļu un savrupatradumu vietu skaits ir mazāks. Uz agrā neolīta vidu un otro pusi attiecināms apdzīvotības sākums Sārnatē apmetnē.²¹

4. att. Osas apmetnes māla trauki.

Agrajam neolītam šajā apmetnē raksturīgas īpaša veida, t. s. Sārnatē tipa mītnes. Tās veido ar vertikāli zemē iedzītiem koka mietiem norobežoti laukumi, kam centrā īpatnējas uzbūves pavardi. Daļai mītņu pavarda smilts bērtā tieši virs kūdras, turpretī citām — pavarda apakšā noliktas kārtiņas, virs tām mizas un tad no jauna uzbērtas smiltis. Ja šis koka un smilšu klāsts ieprīma kūdrā vai arī izdega, izveidoja jaunu klāstu un uzbēra smiltis. Atsevišķiem pavardiem iespējams izsekot vairākas tādas atjaunošanas un pārbūves kārtas.

Sārnatē purvā pavisam izpētītas 25 šī tipa mītnes un konstatētas vēl 6 līdzīgas. Mītnes bijušas četrstūrainas vientelpas, dažas arī divtelpu (T mītne). To lielums dažāds: mazākās 16—18 m² (V mītne), lielākās — 30—35 m² (N mītne).²²

Sārnatē tipa mītnēs liela skaitā atrasti dažādi koka priekšmeti, īpaša veida keramika, dzintara izstrādājumi, turpretī krama izstrādājumi sastopami reti. Pēc uzbūves un atradumu rakstura šī veida mītnes bez lielām izmaiņām turpina pastāvēt arī vidējā neolītā.

²¹ BaHKima 1970, 140. lpp.

²² Turpat, 126.—131. lpp.

Kapulauki

Uz agro neolītu var attiecināt nelielu daļu no Zvejnieku kapulaukā atklātajiem apbedījumiem. Atšķirībā no mezolīta apbedījumiem tiem apbedīšanas rituālos sarkanais okers lietots mazākā mērā, galvenokārt galvas, dažreiz arī roku un kāju rajonā, vai arī nav lietots nemaz. Mirušie kapā guldīti vidēji 30—40 cm dziļās kapu bedrēs izstieptā stāvoklī uz muguras vai vēdera, rokas nostieptas cieši gar sāniem. Pretēji mezolītā valdošajai paražai mirušie guldīti galvenokārt ar galvām uz A vai R.

Kapu inventārs nabadzīgs un konstatēts tikai nedaudziem apbedījumiem. Zobu un kaula piekariņu skaits kapos samazinājies. Ar plēsīgu dzīvnieku zobu piekariņu virknēm bijušas izrotātas galvassegas. Bieži kapos atrod arī putnu kauliņus, kas acīmredzot ir putnu gaļas ziedojušu paliekas. Retāk doti līdz daži sīki krama un kvarca priekšmeti vai neapstrādātas to šķīlas, kaula šķēpu un bultu gali, harpūnas, īleni, mežacūkas ilkņa naži, kaula un akmens kalti, atrasta arī kāda kaula putna figūriņa. Uz agrā neolīta sākumu vai pat mezolīta beigām attiecināms apbedījums, kur mirušajam starp ceļgaliem bija nolikti dažādas formas un garuma 16 kaula šķēpu gali (Nr. 164), citā (Nr. 158) apbedījumā — virs krūtīm viens šķēpa gals.²³

Pilnīgi sapostītā bērna kapā atrada no kaula plāksnes izgatavotu sievietes figūru (7. att.). Kolektīvajā kapā (Nr. 178—182), kas attiecas uz nedaudz vēlāku laiku, atrasts vienpusīgas kaula harpūnas fragments, cita (Nr. 177) — agrajam neolītam raksturīgs kaula bultas gals.²⁴

Agrā neolīta kapulauki citur Austrumbaltijā pagaidam nav zināmi.

Atradumi

Keramika. Visvairāk agrā neolīta apmetnēs atrasts māla trauku lausku. Atrasti arī daži gandrīz veseli trauki. Tā ir pati agrākā keramika, kāda līdz šim Latvijas teritorijā zināma. Tā ka trauki jau ir labi izveidoti un apdedzināti un daļa no tiem arī ornamentēta, jāsecina, ka māla trauku izgatavošanas māka aizgūta no dienvidu vai dienvidrietumu apgabaliem, kur tā bija pazīstama jau agrāk.

Apmetnēs konstatēti divu veidu māla trauki — samērā lieli apaļas formas trauki un nelielas ovālas bļodiņas ar noapaļotu dibenu. Visi trauki gatavoti no māla masas, piejaucot tai augus vai citas organiskas vielas, kas iznīkušas un atstājušas poras. Trauki veidoti no apakšas pēc lentveida principa. Tie ir tumši pelēcīgā vai iezilganā krāsā, daudzos gadījumos iekšpusē, retāk ārpusē tiem vērojams melns piederums, liecinot, ka traukos vārīts ēdiens. Lielo trauku diametrs vidēji 30—40 cm. Bieži vien trauku sienās izurbti caurumiņi, kuros saglabājušās auklas paliekas.

Latvijas teritorijā agrajā neolītā izšķirami divi keramikas veidi. Austrumu daļai raksturīga t. s. Osas tipa keramika, kas visbagātīgāk atrasta Osas apmetnē, bet rietumu daļai Sārnates tipa keramika, kurai ir dažas raksturīgas pazīmes, kādas nav vērojamas Latvijas austrumu daļas keramikā.

5. att. Zvejnieku kapulauks.

Osas tipa keramikas traukiem (3. tab.) augšmalīņa vienmēr ir plānāka par pārējo sienu daļu, noapaļota, retāk taisna, gluda vai rotāta sīkiem ķemmes vai svītriņu iespaidumiem. Trauku virsma pārsvarā neornamentēta, gluda vai švīkāta (3. tab.: 8). Ornamentētajiem traukiem rotājums klāj trauka augšdaļu, retāk — visu virsmu. Trauku virsmas rotāšanā izmantoti sīku ķemmveida zobiņu (3. tab.: 1—4), gludā spiedoga, seklu, nelielu bedrīšu (3. tab.: 6, 9, 10), retāk - svītru iespaidumi (3. tab.: 7). Arī ornamenta kompozīcija ļoti vienkārša. Visparastākais ir vertikāli vai slīpi iespiests ķemmes spiedoga rotājums (3. tab.: 1, 4) vairākās joslās visapkārt traukam; dažkārt ķemmes spiedogs iespiests horizontāli (3. tab.: 2) vai veido trīsstūrus (3. tab.: 3). Nereti ķemmes spiedoga vietā lietots gludais spiedogs. Uz dažām lauskām ar tievu, asu priekšmetu ievilkts krustisku svītru ornaments, kas veido rombus (3. tab.: 7).

Arī bedrītes iespiestas vairākās rindās gar trauka augšmalu vai izvietotas pa diagonāli (3. tab.: 5, 6, 9, 10).

Ornamenta elementos un kompozīcijā atšķirības starp liela izmēra traukiem un bļodiņām nav vērojamas. No visa kompleksa ar ornamentu izdalījās Osā atrastā bļodiņa (4. att.; 3. tab.: 11). Bļodiņas garums 20,5 cm, platums 10 cm, augstums 4 cm. Tās virsma un iekšpuse izrotāta ar atsevišķiem slīpiem zobiņu iespaidumiem divās paralēlās līnijās. Ārpusē ornaments sarežģītāks un veido vairākkārt liektu līniju kompozīciju. Trauka maliņa noapaļota un gluda. Pirms izrotāšanas bļodiņas virsma un iekšpuse ar rupju zāli vai ķemmes spiedogu gareniskā virzienā nošvīkāta. Piederums bļodiņas iekšpusē liecina, ka tā lietota ēdiena vārīšanai līdzīgi liela izmēra traukiem.

Osas tipa keramika nelielā skaitā atrasta arī Zvejsalu, Ičas, Dvietes un Zvejnieku apmetnēs.

Ornamentētās un neornamentētās keramikas skaitliskajām attiecībām vislabāk varēja izsekot Osas apmetnē, kur ornamentētās keramikas lauskas sastādīja aptuveni 13% no visu lausku kopskaita, pārējās bija gludas vai švīkātas.

Kultūras slāņa dziļākajos horizontos atrastajām trauku lauskām raksturīgs nabadzīgāks un vienkāršāks ornaments, bez tam vairāk ir arī neornamentēto

²³ Zagorskis 1969, 14. Ipp.

²⁴ Zagorskis 1971, 61. Ipp.

trauku, turpretī augstākajās kultūras slāņa kārtās trauku ornamenti kļūst sarežģītāki un ornamentēto trauku procents pieaug.

Ārpus republikas teritorijas Osas tipa keramikai vislielākā līdzība konstatējama ar Ķepas²⁵ apmetnes keramiku Igaunijā, daļēji ar Narvas²⁶ un Narvas—Rīgikilas (Igaunijā)²⁷, kā arī ar Pieladogā atrasto keramiku. Tomēr pastāv arī atšķirības, kas ļauj to nodalīt atsevišķā lokālā variantā ar nosaukumu Osas tipa keramika. Šīs atšķirības izpaužas galvenokārt ornamenta motīvos. Osas tipa keramikā plašāk izplatīts ķemmes ornamenti — horizontāli iespiests ķemmesveida spiedogs, bet nav sastopams t. s. kompaktās līkloča līnijas ornamenti. Latvijas teritorijā, salīdzinot ar Igaunijas apmetnēm, procentuāli vairāk ir ovālo māla bļodiņu.

Osas tipa keramikai tālākas analogijas ķemmes ornamenta raksturā un dažās ornamenta kompozīcijās konstatējamās Baltkrievijas vidusdaļas²⁸ un Dņeparas—Doņecas kultūras²⁹ keramikā. Savukārt māla bļodiņas raksturīgas arī Ertebelles kultūrai.³⁰

Sārnatē tipa keramika gatavota 110 trekna, zilgana māla, kas atradies zem kūdrāja, t. i., pamatzeme, piejaucot tam augus vai gliemežvākus. Tai raksturīgi liela izmēra trauki ar smailu vai ieapaļu dibenu, taisnām vai arī nedaudz profilētām malām. Trauku diametrs nereti sasniedz 50 cm. Mazo bļodiņu dibens ieapaļš. Bļodiņu garums svārstās no 14 līdz 23 cm, platums — no 8 līdz 14 cm, dziļums — no 3 līdz 7 cm.

Bļodiņas Sārnatē atrastas 9 mītnēs. To virsma un arī iekšpuse parasti švīkāta. Ornamentu veido dažādi sīki iespaidumi vai mezgli. Atšķirībā no Latvijas austrumu daļā — Osas apmetnē — konstatētajām bļodiņām Sārnatē trauciņiem augšmalā ir vienāda biežuma ar pārējo trauka daļu (8. tab.: 4, 5). Bļodiņas parasti atrod pavardu tuvumā. Pēc melnā piedeguma un citām pazīmēm secināms, ka šīs bļodiņas lietoja ēdienu gatavošanai kā pannas. Vācu arheologs V. Gērte uzskata, ka mazās bļodiņas, ielejot tajās roņu taukus, izmantoja arī telpu apgaismošanai,³¹ tāpēc tās literatūrā dažreiz sauc par «lampām».

Sārnatē tipa agrajai keramikai sevišķi raksturīgi ir trauki ar reljefu, viļņveida virsmu (8. tab.: 2), kas, izņemot rietumu daļu, pārējā Latvijas teritorijā nav sastopami. Trauku maliņa vienmēr ornamentēta ar mezglveida spiedoga iespaidumiem. Visraksturīgākie šī veida trauki atrasti K un F, A, I, N, Y, Z mītnēs. Nelielā skaitā līdzīga keramika atrasta Purciema C mītnē un Lejascīskās. Pie agrās keramikas pieder arī nerotāti trauki ar virsmas un iekšpuses švīkājumu, līdzīgi Osas tipa keramikai (8. tab.: 1). Traukiem ar viļņveidīgu virsmu tuvākas analogijas atrodamas Ertebelles kultūrai raksturīgajā keramikā.³²

Bez keramikas agrā neolīta apmetnēs un kā savrupatradumi iegūti dažādi kaula un raga, mazākā skaitā akmens, krama, koka, Sārnatē — arī dzintara priekšmeti.

Pēc funkcionālās nozīmes tie iedalāmi medību un zvejas rīkos, dažādos darba rīkos, sadzīves priekšmetos un rotaslietās.

Medību un zvejas rīki sastāda ievērojamu daļu no visiem agrā neolīta atradumiem. Pie tiem pieder ķaula šķēpu un bultu gali, harpūnas un žebērķļi, makšķeru

āķi, dunči, tīklu un murdu paliekas, pludiņi, gremdi, arī laivas un airi. Medībās lietoja lokus, tāpat bumerangus un lingas, kas atrasti vienīgi Sārnatē apmetnē (11. tab.: 1, 9).³³

Ķaula šķēpu gali gatavoti no dažāda garuma 1—2 cm platām ķaula šķilām, rūpīgi apstrādājot un noslīpējot to virsmu. Šķērsgrīzumā šķēpu galiem vienmēr ir abpusēji vienādi izliekta virsma; šī pazīme ļauj tos nodalīt no mezolīta formām, kam ir trīsstūrveida šķērsgrīzums. Pēc ārējās formas raksturīgākos šķēpu galus iespējams dalīt divās grupās. Pie vienas pieder šķēpu gali, kuru smaile veido apmēram vienu trešdaļu no šķēpa gala garuma, kamēr pārējās divas trešdaļas veido iedzītis. Smaile no vidusdaļas paplašinājuma sākas ar strauji ieliektām sānu šķautnēm, kamēr iedzītņa daļa sašaurinās visā garumā vienmērīgi un regulāri. Šķēpu gala garums ir 11—26 cm (4. tab.: 2)!

Pie otras grupas pieder pārsvarā slaidakas formas šķēpu gali, kam smaile un iedzītis ir vienāda garuma un īpaši neizdalās (4. tab.: 1). Abu šo formu šķēpu gali atrasti Zvejnieku kapulauka 164. kapā, tie raksturo it kā pārejas posmu no mezolīta uz neolītu. Nelielā skaitā tie pazīstami arī Lubānas atradumos. Pie agrā neolīta beigu posma pieder arī Sārnatē atrastie viengabala koka šķēpu gali ar nedaudz apdedzinātu smaili³⁴ (11. tab.: 2).

No agrā neolīta ķaula bultu galiem visizplatītākie ir bultu gali ar īsu, konisku smaili, paplatinātu, šķērsgrīzumā ovālu vidusdaļu un garu iedzītņi. To virsma rūpīgi apstrādāta un spoži nogludināta. Bultu galu garums vidēji ir 6—20 cm (4. tab.: 4, 5). Sadas formas bultu gali atrasti Osas, Ičas, Zvejsalas apmetnēs un Zvejnieku kapulaukā, tie sastopami arī kā savrupatradumi Lubānā, Ludzā un Dvietē.

Daļa bultu galu izgatavota no samērā masīvām ķaula šķilām. Tiem ir slaidi stiepta forma un ovāls šķērsgrīzums. Šādi bultu gali atrasti Osā, daži — arī Lubānā un Zvejsalās. Uz agro neolītu būtu attiecināmi arī t. s. adatveida bultu gali, kam pie iedzītņa vai smailis ir neliels paresninājums. To visvairāk atrasts Ičā un Lubānā. Osā atrasts ķaula bultas gals ar garu rombiska griezuma smaili un īsu, noplacinātu iedzītņi (4. tab.: 6).

Pie medību rīkiem pieskaitāmi arī ķaula dunči. Pēc formas tie gandrīz nemaz neatšķiras no vidējā un vēlā neolīta apmetnēs atrastajiem dunčiem. Tie visi izgatavoti no garajiem kauliem, un to spalvu veido ķaula galviņa.

Krama šķēpu un bultu gali Latvijas agrā neolīta apmetnēs līdz šim nav atrasti.

Osas apmetnē atrasta viena saliekamā žebērķļa smaile ar nelielu atskabargu pie paša asmens (4. tab.: 20).

Ķaula makšķeru āķi Latvijas agrā neolīta apmetnēs nav atrasti, bet to, ka makšķeru āķi bijuši

²⁵ Jaanits 1968, 8. att.

²⁶ IVI Nr. 4264; Jaanits 1968, 9. att.: 2.

²⁷ Турина 1967a, 20.-22. att.

²⁸ Исаенко 1967, 22.-59. lpp.: 5. att.: 23, 24, 26, 29.

²⁹ Телегш 1968, 44. att.

³⁰ Brondsted 1960, 112. lpp.: 72. att.: e.

³¹ Ванкина 1970, 114.-120. lpp.; Gaerte 1927, 99. pielikums.

³² Brondsted 1960, 72. att.: a.

³³ Ванкина 1970, 86., 87., 91. lpp.

³⁴ Ванкина, 1970, 86., 87. lpp.

plaši pazīstami, liecina atradumi Ķepas apmetnē Igaunijā. Kā savrupatradumi tie iegūti Dvietē (4. tab.: 24), Lubānas un Ludzas ezerā. Zvejai lietoja arī tīklus un murdus, kas pazīstami jau kopš mezolīta un konstatēti Sārnatē, kur atrasts arī liels skaits plūdiņu un akmens gremdu. Zvejai un ūdens putnu medībām izmantoja arī vienkoka laivas un airus (11. tab.: 3,4).

Darba rīki un iedzīves priekšmeti. Pie šīs kategorijas pieskaitāmi raga, kaula un akmens kalti, priekšmeti ar 45° leņķī apstrādātu asmeni, dažādi īleni, smaiļi, krama naži, kasīkļi u. c. izstrādājumi, kas lietoti dažādu materiālu apstrādei un citām saimniecības vajadzībām.

Pie agrajam neolītam raksturīgajiem darba rīkiem jāpieskaita no brieža vai aļņa ragiem gatavotie raga kalti ar asimetrisku asmeni. Kaltu pīcta daļu veido nogriezumus no raga saknes, asmens rūpīgi izveidots no vienas puses, kamēr otra tikai nogludināta. Pārējā raga virsma atstāta bez īpašas apstrādes. Kaltu garums vidēji 6—12 cm. Šie izstrādājumi lielā skaitā atrasti Osas, Ičas, Zvejsaiu un Zvejnieku apmetnēs, arī Lubānā un Dvietē. Raga kalti, spriežot pēc rūpīgi nospodrinātā asmens, tāpat kā mezolītā, lietoti mīkstu vielu apstrādei — dzīvnieku ādu dīrāšanai u. c. Bez raga kaltiem apmetnēs atrod lielākā skaitā arī kaula kaltiņus ar platāku un šaurāku asmeni. Šie kaltiņi izgatavoti no lielu dzīvnieku cauruļkaulu šķīlām, rūpīgi izveidojot tikai asmeni. Platasmens kaltiņiem asmens lielākoties ir asimetrisks, izveidots kaula ieliektajā virsmā (5. tab.: 4, 5, 6), turpretī šaurasmens kaltiem tas ir simetrisks.

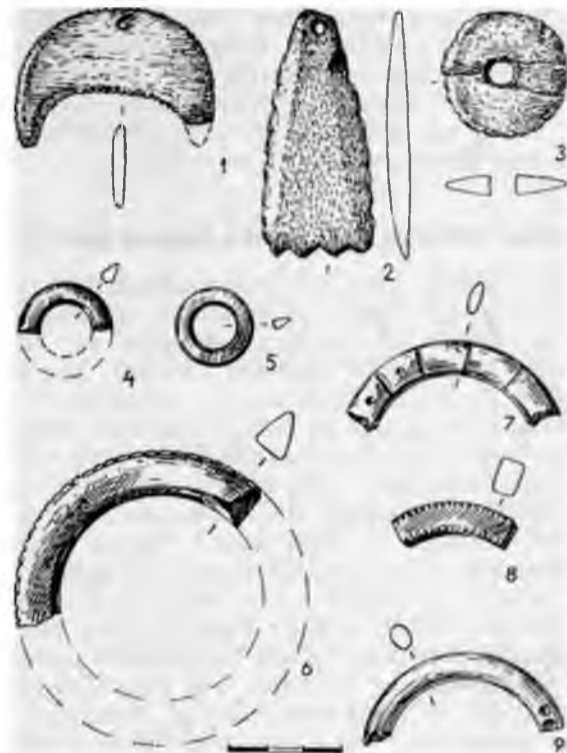
Agrajam neolītam raksturīgi, bet vēlāk ļoti reti sastopami ir rīki, kas izgatavoti no cauruļkauliem un lietoti mizu lobīšanai; asmens tiem izveidots 45° leņķī (5. tab.: 10). Bez gataviem rīkiem apmetnēs atrod arī daudz garo kaulu atgriezumus ar šādu pašu leņķi. Tos darinot, kauls iezāģēts gareniski no abām pusēm, tad pārlauzts, pēc tam kaula gals nozāģēts 45° leņķī no vienas un no otras puses un atkal nolauzts. Kaulu zāģēja ar plānām smilšakmens plāksnēm, kas Latvijas teritorijā līdz šim nav atrastas, bet lielā skaitā zināmas Narvas apmetnēs Igaunijā.³⁵

Akmens kalti un cirvji apmetnēs atrasti tikai fragmentu veidā. Vesels akmens cirvis atrasts vienīgi Zvejnieku kapulauka 51. kapā. Tam ir trapeceveida forma ar nedaudz izliektiem sāniem un četrstūrainu šķērsgrīzumu, asmens ir simetrisks, virsma rūpīgi noslīpēta (6. tab.: 2). Šādus cirvjus lietoja koka apstrādei.

Bez minētajiem rīkiem agrā neolīta pieminekļos atrodami kaula naži, īleni, kaula un raga smaiļi, kas neatšķiras no līdzīgiem vēlāka laika rīkiem. Tie lietoti gan kā darba rīki apģērba un dažādu pinumu izgatavošanai, gan arī pārējām ikdienas vajadzībām.

Krama priekšmeti agrajam neolītam nav raksturīgi, un apmetnēs tie atrasti ļoti niecīgā skaitā. Tā, piemēram, Osas apmetnē iegūti tikai divi miniatūras formas krama kasīkļi un daži krama naži.

Osas apmetnē atrasta arī 1,25 m gara no lapu koka izgatavota sitamā vāle. Tās rokturis ar akmens cirvi no visām pusēm notēsts tievāks, kamēr sitamai daļai atstāta dabiskā virsma. Acīmredzot vāle lietota kā medību ierocis. Sitamās un riekstu skaldāmās vāles

6. att. Neolīta šīfera un kaula rotas.
1—3 — Abora, 4 — Budjanka, 6 — Osa, 5, 7, 9 — Su)ka, 8 — Lagaža.

lielākā skaitā atrastas Sārnates apmetnē (11. tab.: 10,11).

Rotaslietas un kulta priekšmeti ieņem nozīmīgu vietu pārējo izstrādājumu vidū. Apmetnes, ka arī kapos visvairāk atrasti dzīvnieku zobu piekariņi — rotaslietas un arī amuleti — ar saknē izurbtu caurumiņu. Tie nesati pie apģērba, ap kaklu kā kreļļu rota vai arī rotājuši galvassegu. Zvejnieku kapulauka 92. kapa pie mirušā galvas atrastas purva bruņuru puča bruņu plāksnītes, kas tāpat bijušas galvassegas rotājums.

Rotaslietām pieskaitāmi arī šīfera riņķīši, kas atrasti Osas apmetnē, Zvejniekos, Budjankā un Zvejsalās. Agrajam neolītam raksturīgi riņķīši ar trīsstūrainu griezumumu, kā arī ar robotu ārējo šķautni. Latvijas teritorijā tie mazāk zināmi, bet plaši izplatīti Karēlijā un Somijā³⁶ (6. att.: 6).

Iespējams, ka uz agrā neolīta beigu posmu varētu attiecināt Sārnatē atrastos dzintara riņķīšus, kā arī nesimetriskos dzintara piekariņus. Uz neolīta sākumu vai pat mezolīta beigām jāattiecinā Zvejnieku kapulauka bērna kapā (Nr. 172) atrastā no kaula plāksnes izgatavotā sievietes skulptūriņa (7. att.), kas nēsāta kā amulets. Kultiska nozīme bijusi Sārnatē atrastajam koka cilvēka tēlam.

7. att. Zvejnieku kapulaukā atrastā sievietes figūriņa.

³⁵ ТрпНН 1967, 77. att.

³⁶ Kopisto 1959, 7. att.; 2. att.: c.

Seno mednieku un zvejnieku cilšu dzīvē plaši bijis izplatīts ūdens putnu un dažādu dzīvnieku, īpaši aļņa, kults. Latvijas teritorijā tas pazīstams jau kopš mezolīta. Sārnatē atrastas koka karotes ar ūdens putnu vai dzīvnieku galvām (11. tab.: 7, 8), koka ūdens putnu galvas (11. tab.: 6).

Latvijas teritorijas agrā neolīta kultūras piederība

Agrajā neolītā Latvijas teritorijas austrumu daļa, kur bija izplatīta Osas tipa keramika, ietilpa Narvas kultūras areālā. Šī kultūra nosaukta pēc Narvas apmetnēm (Igaunijas ziemeļaustrumos), kur pirmo reizi tika konstatēts agrā neolīta materiāls. Narvas kultūra aptvēra Igaunijas centrālo un austrumu daļu, Ladogas ezera dienvidu piekrasti; 1966. gadā apmetne ar pilnīgi analogisku agrā neolīta materiālu atklāta arī Baltkrievijas ziemeļu daļā. Daži padomju arheologi (N. Gurina, R. Rimantiene) Narvas kultūras izplatības loku stipri paplašina, iesaistot tajā arī Latvijas un Lietuvas rietumu daļu, nosaucot to par Narvas—Nemunas kultūru.³⁷ L. Vankina savā pētījumā par Sārnati, izmantojot plašu salīdzināmo materiālu, atturas apmetnes ar Sārnates tipa keramiku iekļaut viena kultūrā ar Austrumlatvijas un Igaunijas agrā neolīta apmetnēm.³⁸ Apmetņu plānojumā, celtnu un pavardu uzbūvē, kā arī arheoloģiskajā materiālā, īpaši keramikā, starp rietumu un austrumu daļu pastāv atšķirības, kuras grūti apvienojamas vienā kultūrā. Latvijas rietumu daļa acīmredzot ietilpa citas kultūras lokā, kas aizņēma Baltijas jūras piekrastes rajonu Latvijas, Lietuvas un Kaļiņingradas apgabālā³⁹ un bija radniecīga Narvas kultūrai. Narvas kultūra pēc arheoloģiskā materiāla rakstura nav veidojusi pilnīgi vienotu apgabalu. Latvijas austrumu daļas apmetnes ar Osas tipa keramiku, kurām cieši pieslēdzas Kēpas apmetne Igaunijā, veidoja lokālu šīs kultūras variantu, kas atšķiras no Narvas un Piedogas apmetņu materiāla (8. att.).

Kā liecina arheoloģiskais materiāls, agrā neolīta kultūra Latvijas teritorijā izveidojusies uz vietējās

8. att. Agrā un vidējā neolīta kultūras.

1 — Narvas kultūras izplatība, 2 — Sārnates tipa keramikas izplatība, 3 — tipiskās ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras izplatības robeža.

vēlā mezolīta kultūras bāzes. Tomēr šis apstākļi neizslēdz iespēju, ka notikusi iedzīvotāju ieplūšana no biežāk apdzīvotiem apgabaliem. Latvijas austrumu daļā jaunu iedzīvotāju ieplūšana varēja notikt no Pīdņepras apgabala, kur tāpat kā Austrumlatvijā keramikas materiālā plaši izplatīts ķemmes ornamenta motīvs un kompozīcija. Latvijas rietumu daļā iedzīvotāju ieplūšana savukārt varēja notikt no Baltijas jūras dienvidu piekrastes rajoniem.⁴⁰ Rietumu kultūru ietekmē arī Latvijas austrumu daļā un talak uz ziemeļiem izplatījās ovālās māla bļodiņas, kas tik raksturīgas Ertebelles (Dānijā) kultūrai. Atšķirības varēja izveidoties vēlāk atsevišķu apmetņu grupu izolētības dēļ, jo keramika, kas arvien tiek izgatavota uz vietas, neizslēdz iespēju meistaram tās gatavošanas procesā ielikt arī savu individuālo izdomu. Pārējos rajonos atšķirības varēja rasties citu, kaimiņu kultūru ietekmē.

Hronoloģija

Agrā neolīta absolūtai hronoloģijai attiecībā uz Latvijas teritoriju vēl maz datējumu, tāpēc tās noskaidrošanā izmantots arī Igaunijas materiāls. Straligrāfiskie novērojumi Latvijas teritorijā (Osas apmetne) un Igaunijā (Narvas apmetnes) liecina, ka agrā neolīta kultūras slānis pārklāj mezolīta slāni. Pēc putekšņu analīžu rezultātiem tas atbilst atlantiskā klimata perioda otrajai pusei. Osas apmetnes mezolīta kultūras slāni pēc absolūtā vecuma datē ar 5. g. t. p. m. ē. vidu. Svarīga nozīme agrā neolīta sākuma robežas noteikšanai ir Narvas apmetnes pirmā mezolīta slāņa datējumam. Tas atradās zem neolīta slāņa un bija atdalīts no tā ar nelielu smilšu starpkartu. Šī slāņa absolūtais vecums ir 5820 ± 200 un 5300 ± 250 gadi,⁴⁰ tātad tas datējams ar 4. g. t. p. m. ē. No tā izriet, ka agrais neolīts Austrumbaltijas teritorijā nevarētu būt agrāks par 4. g. t. p. m. ē. vidu. Osas apmetnes agrais neolīta slānis datēts ar 5730 ± 50 (JIE-850). Kēpas apmetnes agrā neolīta slāņa vecums ir 4865 ± 235 gadi (TA-5).⁴¹ Uz šo pašu laiku attiecināmas arī dažas Sārnates mītnes (4700 ± 250 , TA-26). Par agrā neolīta beigu robežu jauzskata ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras nesēju ienākšana Latvijas teritorijā, kas pēc absolūtiem skaitļiem attiecināma uz 3. g. t. p. m. ē. vidu (Piestiņa 4520 ± 120 , JIE-748; 4670 ± 150 , JIE-750;⁴² Kēpa 4480 ± 225 , TA-6 un 4350 ± 220 , TA-4).⁴³ Tādējādi secināms, ka agrais neolīts ilgst no 4. g. t. p. m. ē. vidus līdz 3. g. t. p. m. ē. vidum.

VIDĒJAIS NEOLĪTS

Agrajam neolītam kā nākošā attīstības pakāpe seko vidējais neolīts. Sajā posmā cilvēku materiālajā un garīgajā kultūrā, saimniecības raksturā un sabiedriskajās attiecībās skaidrāk saskatāmas visas neolītam

³⁷ Турина 1970, 150. lpp.; 6. att.; Rimantiene 1970, 11. lpp.

³⁸ Ванкина 1970, 143.—145. lpp.

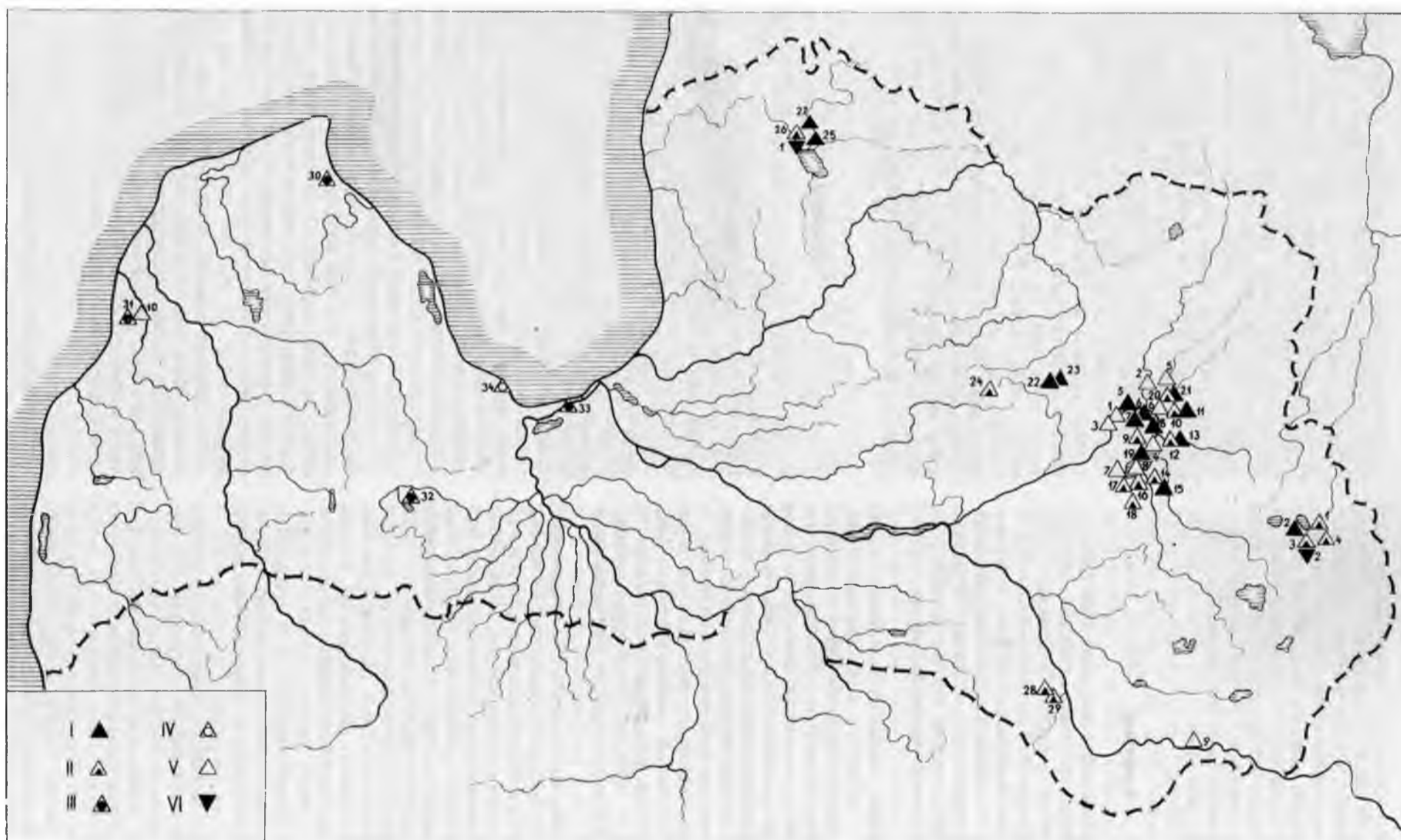
³⁹ Турпат, 143. lpp.

⁴⁰ Jaanits 1965, 44. lpp.

⁴¹ Jaanits 1965, 45. lpp.

⁴² Семпцов, Романова, Долуханов 1969, 255. lpp.

⁴³ Jaanits 1965, 45. lpp.

5. att. Vidējā neolīta pieminekļi.

I — apmetne ar tiro ķemmes-bedriju keramikā. II — apmetne ar Piestiņas tipa un ķemmes-bedrišu keramikā, III — apmetne ar Sārņates tipa un ķemmes-bedrišu keramikā, IV — apmetne ar Sārņates tipa keramikā. V — savrupatradumu vietas, VI — kapulauki.
 I—iv — / — Budjanka. 2 — Jurizdika, 3 — Kreiči, 4 — Kubulova, 5 — Ličagals, 6 — Abaine I, 7 — Abaine II, 8 — Abora II, 9 — Nainiekste, 10 — Piestiņa, 11 — Osa, 12 — Iča, 13 — Upesgala līcis, 14 — Zvejsalas, 15 — Jašņova, 16 — Suļka, 17 — Malmutas grīva, 18 — Malmuta I, 19 — Asne II, 20 — Dzedzīkste I, 21 — Dzedzīkste II, 22 — Virānes Zvejnieki, 23 — Galajukāni, 24 — Liezere, 25 — Zvejnieki I, 26 — Kaulēnkals, 27 — Pantene, 28 — Dvietes Munii, 29 — Dviete, 30 — Purciems, 31 — Sārņate' 32 — Lejasciskas, 33 — Romu Kalni, 34 — Siligupe.
 V — 1 — Ramslavas, 2 — Dzirnava, 3 — Zaķu vecaine, 4 — Zvidzīenas krogs, 5 — Balupe, 6 — Posms, 7 — Lisīņas slūžas, 8 — Bargais sēklis, 9 — Adamova, 10 — Užavas upe.
 VI — 1 — Zvejnieki, 2 — Kreiči.

raksturīgās pazīmes. Keramikas izgatavošanas māka jau sasniegusi augstu līmeni. Māla masa ir labi sagatavota, trauku apdedzināšanas pakāpe pietiekama, trauku virsma rūpīgi ornamentēta. Latvijas teritorijā plaši ieviešas krams un dzintars, liecinot par maiņas lomas pieaugumu, pilnveidojas šo materiālu apstrāde. Ievērojami palielinājies arī apmetņu skaits, — tātad iedzīvotāju skaits pieaudzis. Vidējā neolīta pieminekļi Latvijā pētīti sīkāk, tāpēc par šo periodu uzkrāts plašs arheoloģiskais materiāls.

Apmetnes

Vidējā neolīta apmetnes konstatētas visā Latvijas teritorijā. Svarīgākās no tām: Lubānas ezera baseinā — Iča, Piestiņa, Līčagals, Nainiekste, Suļka, Malmutas grīva, Zvejsalas; Ludzas ezera baseinā — Kreiči, Budjanka un Jurizdika; Burtnieku ezera baseina — Zvejnieki, Kaulēnkals; Dienvidaustrumlatvija — Dviete; Rietumlatvijā — Sārnate, Purciems, Lejascīskas. Plašāki izrakumi izdarīti Kreiču, Ičas, Zvejnieku I un Sārnates apmetnēs, pārējās pētītas mazāk.

Tīrs vidējā neolīta atradumu komplekss iegūts Piestiņas, Suļkas, Nainiekstes, Līčagala, Jurizdikas, Budjankas apmetnēs, arī Sārnates otrā veida mītnēs (ar ķemmes-bedrīšu keramiku). Raksturīgie atradumi šo apmetņu ar agrākas vai vēlākas apdzīvotības pēdām nesajauktajā kultūras slānī ir ļoti nozīmīgi atsevišķu izstrādājumu veidu tipoloģijas un hronoloģijas precizēšanai, kā arī saimniecības raksturošanai. Apmetņu lielums un to apdzīvotības intensitāte ir dažāda. Viena no mazākajām pēc platības bijusi Kreiču apmetne, kas vidēja neolīta aizņēmusi tikai 600—700 m², turpretim Ičas apmetne aizņēmusi ap 2500 m², Piestiņas — 6500 m². Plaša bijusi Nainiekstes apmetne (20 000 m²), lai gan tā nav bijusi intensīvi apdzīvota.

Sī perioda celtnes saglabājušās ļoti fragmentāri, tāpēc to lielums un forma grūti nosakāma. Acīmredzot tās bijušas viegla tipa virszemes celtnes, būvētas no zemē iedzītiem mietiem, kuru starpas aizpītas ar žagariem, celtnes pārklātas ar dzīvnieku ādām. Sārnatē uz vidējo neolītu attiecināmas mītnu vietas, no kurām saglabājušies iegareni, ziemeļaustrumu-dienvidrietumu virzienā orientēti, līdz 40 cm augsti smilšu pauguri. Pauguru lielums dažāds — no 2,6x X5,8 m (7. mītne) līdz 4,7x8,8 m (6. mītne). Šie pauguri acīmredzot saistāmi ar celtnu kontūrām, jo tajos atrasti krama un dzintara izstrādājumi, arī keramika. Mietu paliekas gar smilšu pauguru malām nav saglabājušās. Pavisam Sārnatē izpētītas 14 šī veida mītnu vietas. Tās atradušās attālāk no ezera, kamēr agrajam neolītam raksturīgās mītnes koncentrētas ezeram tuvāk.⁴⁴

Pārējās Latvijas teritorijas apmetnēs no celtnēm saglabājušies tikai zemē iedzītu mietu gali. Tā, piemēram, Ičas apmetnes centrālajā daļā — paugurā — atklāja pamatzemē iedzītu, apdegušu mietu rindu 6 m garumā. Mietu diametrs 4—11 cm, attālums starp tiem 16—38 cm. No pārējām celtnes sienām nekas nebija saglabājies. Kreiču apmetnes purva daļā atklāja 10 m garu, taisnu, pa pāriem iedzītu mietu rindu. Mietu rindas tuvumā koncentrējās lielāks skaits atradumu,

arī mizas un žagari. Citās apmetnēs varēja konstatēt tikai atsevišķus zemē iedzītu mietu galus.

Ēdienu vārīja pavidos; kurinot pavidos uguni, apsildīja dzīvojamo telpu. Pēc formas un lieluma pavardi dažādi. Droši identificējamās pavardu vietas konstatētas tikai dažās apmetnēs. Sastopami atklātie virszemes, kā arī nedaudz zemē iedzītināti pavardi. Piestiņas apmetnē atklātas divas pavardu vietas. Vienam 1,5x1 m lielam pavardam pamatu veidoja zaru un mizu klāsts, virs kura bija salikti dūres lieluma akmeņi. Tieši pavardā un tā tuvākajā apkārtņē bija koncentrēts liels daudzums dažādu māla trauku lausku. Otrs pavards bija veidots, uzberot virs kūdras baltas smiltis 1 X 1 m lielā laukumā. Tajā atrada māla trauku lauskas un degušus ezerriekstus. Sādi no smiltīm uzbērti pavardi acīmredzot bijuši visas kūdras purvu apmetnēs. To īpaši apstiprina vidējā neolīta mītnu vietās Sārnatē konstatētie pavardi, kur uguns kurināta tieši mītnes vidū virs smilšu uzbērums. Uz apskatāmo periodu Kreiču apmetnē attiecināms viens no akmeņiem sakrāts 1X1 in liels virszemes pavards, kurā atrada oglītes un māla trauku lauskas. No akmeņiem krauti 3 pavardi atklāti arī Liezeres apmetne, to diametrs bijis ap 60 cm.

Kapulauki

Vidējā neolīta apbedījumi plašāk pētīti Zvejnieku kapulaukā. To blīvākā koncentrācija konstatēta kapulauka dienvidaustrumu daļā, tuvāk Zvejnieku I apmetnei, mazāka — centrālā paugura dienvidu nogāzē. Apbedījumi ierakti grants pamatzemē Zvejnieku II apmetnes teritorijā, pārrokot mezolīta kultūras slāni. Mirušie kapā guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras, retāk uz vēdera, ar galvām uz A vai R. Sarkanais okers šajā periodā apbedīšana lietots reti. Līdzās apbedījumiem bez jebkādam kapu piedevām konstatēti apbedījumi ar bagātīgu kapu inventāru — dzintara, krama un kaula izstrādājumiem. Atrastas dzintara cilindriskās krelles, pogas ar V veida urbumu, riņķīši, ripas, dažādas formas piekariņi, rombiskie un lapasveida krama bultu un šķēpu gali, krama kasīkļi un atšķīlas, kaula harpūnas, īleni, kalti. Kā pilnīgi jauna parādība minami pie atsevišķiem kapiem vai kolektīviem apbedījumiem atklātie ziedoņi. Pie kolektīvā apbedījuma, kur vienā kapa bedrē apglabāti 4 mirušie (Nr. 206.—209.), ziedoņums bija nolikts kapa bedres dienvidaustrumu galā. Ziedoņums sastāvēja no 30 priekšmetiem, kas bija apbērti ar 10 cm biezu okera kārtu; to vidū raga un kaula kalti, īleni, kauli ar apstrādājuma pazīmēm, krama bultu un šķēpu gali, kasīkļi, neapstrādāta krama gabali, dzintara piekariņi, neapstrādāts dzintars, bebra zobi un smilšakmens galoda.

Bez minētā ziedoņuma katram šīs grupas apbedījumam kapā bija doti līdz arī citi priekšmeti. Pie apakšējiem diviem apbedījumiem (Nr. 208 un 209), kas kapā bija guldīti cieši kopā uz sāniem, ar seju viens pret otru, virs plecu rajona bija nolikts ķemmes-bedrīšu keramikas māla trauks.

⁴⁴ BaiiKHHa 1970, 19., 75.-85., 126. lpp.

Vidējā neolīta beigu posmam var pieskaitīt divus apbedījumus (Nr. 21 un 22) Kreiņu kapulaukā, kas, tāpat kā Zvejniekos, atrodas līdzās apmetnei.⁴⁵ Mirušie bija guldīti pamatzemē ieraktās kapu bedrēs ar galvu DA, izstieptā stāvoklī uz vēdera. Spriežot pēc kaulu stāvokļa, 21. kapā apbedītais bijis sasiets. Zem 22. apbedījuma augšdaļas atklājās 90 cm plata, 35—40 cm dziļa, ar melnu zemi pildīta bedre, kurā atrada vairāk nekā 40 ķemmes-bedrīšu keramikas lausku. Nekādu kapa piedevu abos kapos neizdevās konstatēt.

Austrumbaltijā atsevišķi vidējā neolīta apbedījumi atklāti arī Valmas⁴⁶ un Narvas apmetnēs Igaunijā,⁴⁷ kur tie bija ierakti kultūras slānī.

Atradumi

Keramika. Tāpat kā agrajā neolītā, arī vidējā neolīta apmetnēs atrasta galvenokārt keramika. Vidējā neolīta keramika dalāma divās lielās grupās: ķemmes-bedrīšu keramikā un lokālajā, t. s. Piestiņas tipa keramikā. Latvijas rietumu daļā šajā laikā turpina pastāvēt Sārnatē tipa keramika.

Ķemmes-bedrīšu keramika Latvijas teritorijā pazīstama jau kopš pagājušā gadsimta otrās puses atradumiem Zvejniekos un Riņņukalnā. Savu nosaukumu tā ieguvusi no trauku virsmu klājošā ornamenta, ko veido ķemmveida zobiņu un bedrīšu iespaidumi. Atšķirībā no Volgas-Okas baseina keramikas, kurai raksturīgi galvenokārt bedrīšu iespaidumi, Latvijas teritorijā atrastajā keramikā dominē ķemmveida zobiņu ornamenti, bet bedrītes to tikai papildina. Šī vidējā neolīta keramika vēl pazīstama ar nosaukumu — tipiskā ķemmes-bedrīšu keramika, atšķirībā no vēlākās — deģenerētās. Ķemmes-bedrīšu keramika atrasta tīrā kompleksā vai arī kopā ar Piestiņas tipa keramiku gandrīz visās Latvijas vidējā neolīta apmetnēs, izņemot Sārnatē pirmā veida mītnes un Siliņupes apmetni.

Tīrā kompleksā tā iegūta Jurizdikas. Līčagala, Osas apmetnes B laukumā, Sārnatē otrā veida mītnēs, tā dominē Sulkas, Zvejnieku I un Pantenes apmetnēs. Visbagātākā un daudzveidīgākā ķemmes-bedrīšu keramika iegūta Ičas apmetnē.

Ķemmes-bedrīšu keramika izgatavota no puteklaina māla ar smilti vai mākslīgi drupināta granīta vai laukšpata graudiņu piejaukumu un tikai retos gadījumos no tīra māla vai arī māla, kam piejauktas kādas organiskas vielas. Traukiem ir iesarkana, brūngana vai pelēcīga nokrāsa. Tie ir katlveida, ar augšmalā nedaudz ierauktām sienām; liela izmēra, to diametrs 30—40 cm, augstums līdz 40 cm, dibens apajš vai noapaļots (9. tab.: 8, 9). Sienu biezums svārstās no 0,8 līdz 1,2 cm. Trauku apdedzināšanas vidējā temperatūra 500—600°C, retos gadījumos — līdz 700°C. Rupjie graudiņi vāji saistīti ar māla masu, tāpēc, apdedzinot trauku, virsmā daudzreiz radušās plaisas. Sevišķi rūpīgi izveidotas trauku augšmalīņas. Tās gludi noplacinātas, ar slīpumu uz iekšpusi, retāk taisnas un vienmēr ornamentētas. Ķemmes-bedrīšu keramikai ļoti raksturīgs augšmalas uzbiezinājums, parasti uz iekšpusi, retāk — uz āru, kas izveidots, augšmalu noplacinot.

Trauku virsma vienmēr rūpīgi ornamentēta. Bez ķemmveida zobiņu un bedrīšu iespaidumiem rotājumā konstatējami vēl citi elementi — aptītās auklas, gludu stabiņu vai svītru iespaidumi, kas aizstāj ķemmes spiedoga iespaidumus. Nelielā skaitā lietots arī t. s. dubultās ķemmes ornamenti.

Ornamenta kompozīcijā valdošais ir blīvs, slīpi vai vertikāli iespiests ķemmes-zobiņu, gludā spiedoga vai aptītās auklas ornamenti, kas visapkārt traukam veido horizontālas joslas. Starp šīm joslām izvietotas bedrītes (9. tab.: 7, 8). Bieži vien no šiem elementiem izveidotas dažādas ģeometriskas figūras — rombi, trīsstūri, līkloči, kas tāpat izvietoti horizontālās joslās.

Ķemmes-bedrīšu keramika sastopama galvenokārt Latvijas austrumu un ziemeļu daļas vidējā neolīta apmetnēs; turpretī rietumu daļā tā konstatēta nelielā skaitā un šai teritorijai nav raksturīga.

Ķemmes-bedrīšu keramika nav tikai vietēja, Latvijas teritorijai zīmīga parādība. Mālu masas sastāva, ornamenta elementu un kompozīcijas ziņā pilnīgi analogiska keramika dominē plašā teritorijā uz ziemeļiem un ziemeļaustrumiem no Latvijas: Igaunijā, Leņingradas apgabalā, Karēlijā, Somijas dienvidu daļā. Visa šī teritorija kopā veidoja vienu noteiktu kultūras apgabalu.

Ķemmes-bedrīšu keramika Latvijas teritorijā vidējā neolītā ir pilnīgi jauna parādība, kurai nevaram konstatēt ģenētiskus sakarus ar agrā neolīta keramiku. No tā jāsecina, ka šīs keramikas nesēji Latvijas teritorijā ir ienācēji, kas, pēc zinātnieku vairākuma domām, ienākuši no ziemeļaustrumu apgabaliem.⁴⁸

Piestiņas tipa keramika savu nosaukumu ieguvusi no Piestiņas apmetnes, kur atrasti raksturīgākie šīs keramikas paraugi. Pēc mālu masas sastāva tā ļoti radniecīga agrā neolīta keramikai. Trauki izgatavoti no māla, kam piejaukti sasmalcināti gliemežvāki (10—20%) vai zāle (1—2%); apdedzināšanas procesā piejaukumi bieži vien iznīkuši, atstājot tukšumus. Mālam tumši vai gaiši pelēcīga nokrāsa, trauku iekš- un ārpusi parasti klāj melna piedeguma kārtā. Trauku vidējā apdedzināšanas temperatūra (400—500°C) nedaudz zemāka kā ķemmes-bedrīšu keramikas apdedzināšanas temperatūra. Salīdzinot ar ķemmes-bedrīšu keramiku, Piestiņas tipa keramikas ornamenta elementi un kompozīcija ir daudzveidīgāki. Piestiņas keramikas traukiem, kuru augstums un diametrs ir 30—40 cm, ir katla forma ar nosmailinātu dibenu (9. tab.: 10). Trauku sienu biezums nepārsniedz 0,9 cm, to augšmalīņa vai nu taisna, vai nedaudz ieslīpa pret iekšpusi, malīņas uzbiezinātas samērā reti.

Piestiņas tipa traukiem bieži ornamentēta tikai trauka augšmala vai arī starp ornamenta joslām atstāti nerotāti laukumi. Galvenie ornamenta elementi ir ķemmveida vai gludā spiedoga nospiedumi, dažāda lieluma seklas bedrītes, aptītās auklas, retāk — dažādi pusloka iespaidumi (9. tab.: 1—6). Ļoti bieži trauka rotāšanai izmantots tikai viens no minētajiem ornamenta elementiem. Ornamenta kompozīciju veido slīpi vai vertikāli iespiests ķemmes zobiņu, aptītās

⁴⁵ Zagorskis 1961^a, 9., 10., 17. lpp.

⁴⁶ Яните 1959⁶, 39., 40. lpp.

⁴⁷ Турина 1967^a, 22.-30. lpp.

⁴⁸ Яните 1959^a, 336. lpp.; Турина 1967^a, 194. lpp.

aukļas, gludā spiedoga, sīku bedrīšu vai pusloka iespaidumi, kas izvietoti horizontālās vai diagonālās joslās. Retāk sastopams dažādu ģeometrisku figūru — rombu, trīsstūru un līkloča motīvs, kas analogisks tipiskai ķemmes-bedrīšu keramikai (9. tab.: 5).

Latvijas austrumu daļā var izsekot Piestiņas tipa keramikas evolūcijai — agrajai un vēlajai šī tipa keramikai. Agrā labi izdalāma Piestiņas un Nainiekstes apmetņu materiālā, tā atrasta arī Ičas, Dvietes, Budjankas, Kreiču un Malmutas apmetnēs, bet vēlā vislabāk pazīstama no Kreiču, arī Ičas, Dvietes, Liezeres, mazāk — Piestiņas apmetnēm. Vēlākajā posmā pieaug ar ķemmes iespaidumiem izrotāto trauku skaits, bet mazāk ir trauku ar gludā spiedoga un aptītās aukļas ornamentu. Mainās arī pats rotāšanas veids: agrākajiem traukiem ķemmes spiedogs īsāks un šaurāks, vēlākajiem — ķemmes spiedoga iespaidumi kļūst garāki un bieži veido dažādas ģeometriskas figūras. Līdzīgi izmainās arī citi ornamenta elementi — līniju un aptītās aukļas iespaidumi.

Pēc stratigrāfiskiem novērojumiem, Piestiņas tipa keramika pastāv vienlaikus ar tipisko ķemmes-bedrīšu keramiku, bet tās parādīšanās attiecināma uz nedaudz vēlāku laiku par pašu agrāko ķemmes-bedrīšu keramiku. Līdzšinējais iegūtais materiāls liecina, ka Piestiņas tipa keramika ģenētiski saistās ar agrā neolīta Osas tipa keramiku, ar ko tai daudz kopēju pazīmju: vienāda masa sastāvs, trauku forma, daži ornamenta elementi un tā kompozīcija (īsi ķemmes zobīņu spiedoga iespaidumi, sekla, neregulāras bedrītes, svītras, ornamenta izvietojums pa diagonāli). Salīdzinot ar agrā neolīta keramiku, Piestiņas tipa keramika zināmā mērā pārveidojusies, bagātinājusies ar jauniem ornamenta elementiem un kompozīcijām. Savu ietekmi uz to atstājusi arī tipiskā ķemmes-bedrīšu keramika, no kuras pārņemti daži elementi: augšmalīņas uzbiezinājums un ģeometriskais rombu motīvs.

Piestiņas tipa keramika no kopējās neolīta keramikas masas nodalīta tikai pēdējos gados. Ja analizējam Latvijas teritorijai tuvāko kaimiņu apgabalu neolīta apmetņu keramiku, tad dažas analogijas šai keramikai var sastapt Pleskavas apgabala dienvidu daļā un Ziemeļbaltkrievijā (Usvjatu, Krivinas, Asavecās apmetnēs),⁴⁹ kā arī nedaudz Valmas apmetnē Igaunijā.⁵⁰ Tomēr Latvijas keramikas raksturīgās iezīmes liecina, ka Piestiņas tipa keramika veidojusies uz vietas, protams, uzsūcot dažus no ārienes pārņemtos elementus.

Latvijas rietumos vidējā neolītā bez tipiskās ķemmes-bedrīšu keramikas turpina pastāvēt vēlā Sārnatē tipa keramika, kam ornamenta elementus un kompozīcijā saskatāma neliela līdzība ar Austrumlatvijas Piestiņas tipa keramiku. Atšķirībā no pēdējās Sārnatē tipa keramiku šai periodā mazāk ietekmējusi tipiskā ķemmes-bedrīšu keramika. Te sastopams līniju ornamenti, kas veido dažādas līkloču līnijas, rombus. Lielākā daļa ornamentētās keramikas rotāta bedrītēm, kas iespiestas regulārās vai neregulārās joslās, bet daļu keramikas, kas atrasta tikai dažās mītnēs, rotā stabīņu vai svītru ornamenti. Neliela grupa lausku ornamentēta ar sīku zobīņu iespaidumiem; salīdzinot ar iepriekš minētajiem, šis ir hronoloģiski nedaudz vēlāks ornamentēšanas veids. Tas konstatēts traukiem, kas atrasti dažu mītņu (D, M, I, N un G)

augšējās kārtās. Zobīņi veido slīpu vai taisnu iespaidumu joslas (8. tab.: 3), retāk — dažādus romba motīvus vai arī kombinācijas ar bedrītēm. Daļa šo ornamentu un motīvu izskaidrojama ar ķemmes-bedrīšu kultūras ietekmi. Vidējā neolīta Sārnatē tipa keramika visvairāk konstatēta Sārnatē pirmā veida mītnēs, mazāk — Purciema, Siliņupes un Lejasciņu apmetnēs.

Medību un zvejas rīki. Vidējā neolīta apmetnēs iegūto zvejas un medību rīku skaits, salīdzinot ar to skaitu agrā neolīta apmetnēs, stipri pieaudzis. Tomēr visus šos rīkus, tāpat kā keramiku, nav iespējams dalīt grupās un pieskaitīt ķemmes-bedrīšu vai Piestiņas tipa keramikas kompleksam. Galvenie zvejas un medību rīki šajā posmā ir krama un kaula, retāk — koka bultu un šķēpu gali, mazākā skaitā kaula harpūnas, dunči, makšķeru āķi, priežu mizas pludiņi. Medībās joprojām lietoja lokus, līngas.

Krama bultu un šķēpu gali atrasti visās vidējā neolīta apmetnēs. Visvairāk to iegūts Ičas, Kreiču un Zvejnieku apmetnēs, atsevišķi to eksemplāri uzieti arī nejausi upju un ezeru krastos. Bultu un šķēpu gali izgatavoti no dažādas kvalitātes un krāsas krama šķilām. Pārsvarā izmantots tumši pelēcīgais un brūnganais, nedaudz — gaišais, gaiši pelēcīgais un sarkanīgais krams. Bultu galu garums vidēji nepārsniedz 3—5 cm. Pēc apstrādāšanas tehnikas izšķirami bultu gali ar pilnīgu vai daļēju virsmas retušu. Retušējums var būt smalks, zvīņveida vai arī ar rupjiem atšķēlumiem. Pēc formas bultu galus var iedalīt vairākās grupās. Vidējā neolītā visplašāk pārstāvēti lapasveida un rombveida bultu gali, retāk ir bultu gali ar vairāk vai mazāk izteiktu kājiņu. Iespējams, ka perioda beigās posmā parādās arī trīsstūrveida bultu gali.

Lapasveida bultu galiem ir smaili ovāla, vairāk vai mazāk regulāra forma (7. tab.: 9). No masīvām krama šķilām izgatavotajiem bultu galiem ir vienmērīgāka un rūpīgāka virsmas retuša, bet no plānākām šķilām izgatavotajiem rūpīgi retušētas tikai sānu šķautnes.

Pāreja no lapasveida uz rombveida bultu galiem nav krasi izteikta; novērojama abu formu pakāpeniska saplūšana. Rombveida bultu galu forma gan regulāra, gan dažreiz ar nedaudz ierauktām vai arī neregulārām sānmalām. Tie izgatavoti no biežākām vai plānākām krama šķilām ar rūpīgu virsmas vai tikai sānu šķautņu retušu (7. tab.: 6—8).

Bultu gali ar vairāk vai mazāk izteiktu kājiņu izveidojusies no rombveida bultu galiem, iedzītna vietā sānu šķautnēm pakāpeniski sašaurinoties. Hronoloģiski agrākajiem bultu galiem kājiņa tik tikko izteikta, bet vēlākajiem, kas attiecas uz neolīta beigām un bronzas laikmetu, kājiņa jau labi izveidota.

Bez bultu galiem no krama gatavoja arī šķēpu galus. Vidējā neolīta apmetnēs sastopami tikai lapasveida un rombveida šķēpu gali. Formā tie līdzīgi bultu galiem, bet atšķiras tikai ar izmēriem. Šķēpu gali ir lielāki, masīvāki, līdz 10 cm gari, ar rupjāku virsmas retušu (7. tab.: 13, 14). Krama šķēpu gali Latvijas neolītam nav raksturīgi, jo atrasti tikai nedaudzās apmetnēs pa vienam eksemplāram. Daļēji to varētu

⁴⁹ Чернявский 1967, 372—385. Илл. Микляев 1969, 18—40. Илл.

⁵⁰ Янитс 1956, 6. таб.: 6—8.

izskaidrot ar vietējā krama trūkumu, arī ar senām vietējām tradīcijām, kam raksturīga kaula un raga plaša izmantošana.

Pilnīgi analogiskas formas krama bultu un šķēpu gali atrasti Igaunijas teritorijā, Ļeņingradas apgabala Ustjribežnas apmetnē, tie raksturīgi arī Volgas—Okas baseina kultūrām.⁵¹ Iespējams, ka no Volgas—Okas baseina arī iegūts Latvijas teritorijā sastopamais krams.

Kaula bultu un šķēpu gali. Lai gan vidējā neolīta apmetnēs atrasto kaula bultu un šķēpu galu skaits nav liels un tie saglabājušies fragmentāri, iespējams izdalīt vairākus raksturīgus šo izstrādājumu tipus. Visizplatītākie ir bultu gali ar konisku smaili un pamatu un plakanu kāta mēlīti. Koniskais smailis parasti ir pamata turpinājums un atdalīts no tā ar nelielu atkāpīti. Tādi bultu gali atrasti Ičas, Piestiņas, Budjankas, Osas, Kreiču, Riņņukalna, Zvejnieku apmetnēs un lielākā skaitā — Lubānas ezerā un Dvietes upē. Šie 5—8 cm garie bultu gali izgatavoti no masīvām kaula plāksnēm (4. tab.: 9).

Samērā bieži atrasti bultu gali, kuriem izstiepta lapas forma. Tie izgatavoti no samērā plānām kaula šķilām, to garums vidēji 5—7 cm (4. tab.: 3). Lielākā skaitā lapasveida bultu gali atrasti Ičas, Kreiču, Budjankas apmetnēs, arī Ludzas un Lubānas ezeru krastos, Dvietē. Šādas formas garākos eksemplārus varēja izmantot par šķēpu galiem. Šīs formas bultu un šķēpu gali, nedaudz izmainoties atsevišķām detaļām, bijuši lietošanā ilgu laiku — no mezolīta līdz vēlajam neolītam ieskaitot.

Pie vidējā neolīta formām var pieskaitīt arī adateveida bultu galus, kas apmetnēs atrasti ļoti nelielā skaitā. Pilnīgi vesels, 9 cm garš, šķērsgrīzumā apaļš šī veida bultas gals ar nedaudz noplacinātu iedzītna daļu atrasts Piestiņas apmetnē (4. tab.: 7). Kā nejausi atradumi tie lielākā skaitā sastopami Lubānas ezera apmetnēs.

Ārpus Latvijas koniskie un lapasveida kaula bultu gali atrasti Igaunijā⁵² un Vologdas apgabalā.⁵³

Bultu un šķēpu galus izgatavoja arī no koka. Piestiņas apmetnē atrasts konisks koka bultas gals, kas pilnīgi līdzīgs no kaula izgatavotajiem bultu galiem. Iespējams, ka uz vidējo neolītu attiecināma arī daļa koka šķēpu, kas atrasti Sārnatē.

Kaula harpūnas vidējā neolīta mazāk izplatītas, apmetnes tas atrastas galvenokārt fragmentos, tāpēc nav iespējams precīzi noteikt, kādas formas raksturīgas tieši vidējam neolītam. Harpūnas vai to fragmenti atrasti Ičas, Kreiču, Piestiņas, Dvietes, Riņņukalna un Lejascīsku apmetnēs un lielākā skaitā arī Lubānas⁵⁴ un Ludzas ezeros.

Apmetnēs un Zvejnieku kapulaukā atrastas vienusīgas kaula harpūnas ar knābjveida zobiem. Ičas apmetne atrastā veselā, 16,3 cm garā harpūna izgatavota no cauruļkaula (4. tab.: 17). Smaile rūpīgi noasināta, pie tās vienusēji izveidoti divi zobi, kāts šķērsgrīzuma ovāls. Pamatnes daļā izveidota neliela iežmauga labākai auklas piestiprināšanai. Riņņukalnā atrastajām harpūnām pamatnē izveidota iežmauga un izcilnis. Daļai harpūnu auklas piestiprināšanai pamatā izurbts caurumiņš (4. tab.: 16). Ārpus Latvijas vienusīgās kaula harpūnas lielākā skaitā atrastas Narvas apmetnēs.⁵⁵

Kaula makšķeru āķi, galvenokārt to fragmenti, apmetnēs atrasti reti. Lielākā skaitā tie iegūti kā savrupatrādumi Lubānas un Ludzas ezeros, nedaudz arī Dvietē. Apmetnēs iegūtie makšķeru āķi ir nelielu izmēru; tā, piemēram, Ičas apmetnē atrastā priekšmeta garums ir tikai 3,3 cm. Tas ir V veida ar ovālu šķērsgrīzumu; smailē, kas tikai nedaudz īsāka par kātu, izveidota atskabarga (4. tab.: 22). Auklas piestiprināšanai kāta augšdaļā izveidoti divi pasesnājumumi — viens iekš-, otrs ārpusē. Atrasti arī āķi, ar taisnu pamatni (4. tab.: 23). Vidējā neolīta lietoti arī saliekamie makšķeru āķi. Ārpus Latvijas teritorijas līdzīgi kaula makšķeru āķi atrasti Igaunijā⁵⁶ un Lietuvā.⁵⁷

Pludiņi Latvijas teritorijā atrasti Sāmates un Piestiņas apmetnēs. Parasti tie izgatavoti no priežu mizas, Sārnatē daži bija darināti arī no koka. To forma un lielums dažāds. Pārsvarā ir trapecveida pludiņi ar izurbtu caurumiņu šaurākajā galā. Daļai pludiņu caurumiņa nav, bet galos vai arī sānos ir iegriezti robiņi. Sastopami arī apaļi miniatūri pludiņi ar visapkārt iegrieztu gropīti. Šie mazie pludiņi varēja būt makšķeres piederums, bet lielie tika piesieti pie tīkliem.

Zvejas piederumiem jāpieskaita arī atrastie dažādas formas un lieluma tīklu gremdi. Parasti tiem izmantoja cietos oļus, ietinot tos bērza tāsī, kā arī plakanus plienakmeņus, labākai piestiprināšanai sānos vai galos iesēļot tiem robiņus.

Darba rīki un iedzīves priekšmeti. Svarīgu vietu apmetņu materiālā ieņem dažādi akmens, krama, kaula un raga priekšmeti, kas kalpojuši kā darba rīki dažādu izejvielu apstrādei un sadzīves vajadzībām. No akmens priekšmetiem minami kalti, cirvjī, dažādi slīpējamie akmeņi, galodiņus.

Akmens cirvjī un kalti izgatavoti no porfirītiem un no pelēcīga vai iezalgana slānekļa. To forma un izmēri variē atkarībā no rīkam paredzētajām funkcijām. Akmens kaltus un cirvjus izmantoja kā universālus rīkus gan koka nociršanai un apstrādāšanai, gan dažādu priekšmetu izgatavošanai. Ka izpētījis padomju arheologs S. Semjonovs, neolīta pārsvarā lietoti kalti, kas no cirvjiem atšķiras pēc asmens izveides.⁵⁸ Cirvjiem asmens parasti regulārs, un tiem vienmērīgi nolietotas abas puses, kamēr kaltiem vairāk izliekta un nolietota viena puse.

Uz vidējo neolītu droši attiecināmus veselus saglabājušos akmens cirvjus Latvijas teritorijā līdz šim nav izdevies konstatēt.

Kalti ir vidēju izmēru, 5—10 cm gari. Tie samēra masīvi, noapaļotām vai asām sānu šķautnēm, ar nedaudz sašaurinātu pieta daļu, nesimetrisku asmeni. Bez kaltiem ar izliektu vai taisnu asmeni (6. tab.: 3) vidējā neolīta beigās parādas slānekļa kalti ar izdobtu asmeni (6. tab.: 5), kas ļoti piemēroti koku izdobšanai, vienkoču u. c. koka priekšmetu izgatavošanai, šie kalti raksturīgāki apgabaliem uz ziemeļiem no Latvijas

⁵¹ Брюсов 1952, 7., 13. att.; Третьяков 1965, 7.—10. att.

⁵² Яните 1959, 20. att.: 1—4.

⁵³ Фосс 1952, 24. att.: 9—14.

⁵⁴ Sturms 1970, 46. tab.

⁵⁵ Турина 1967а, 90. att.: 1—3, 6—8.

⁵⁶ Яните 1959, 20. att.: 12, 13.

⁵⁷ ЛАВ 1961, 22. att.: 6.

⁵⁸ Семенов 1957, 157. Ipp.

teritorijas, tie atrasti Igaunijā, Karēlijā un Ļeņingradas apgabalā. Latvijas teritorijā atrasti arī daži nelieli slānekļa kaltiņi ar nagveida asmeni (6. tab.: 7).

Skaitliski lielu akmens priekšmetu grupu pārstāv dažādi slīpējamie akmeņi un galodiņas akmens, kaula, raga un dzintara priekšmetu noslīpēšanai. Slīpējamiem akmeņiem parasti ņēma smilšakmeni, retāk — cieto šķirņu akmeņus, bet galodiņas izgatavotas tikai no smilšakmens. Tām gluda, plakana vai nedaudz izliekta virsma. Ļoti bieži sastopamas galodiņas ar rievotu virsmu, kas radusies, slīpējot kaula bultu galus, īlenus, adatas un citus smailus priekšmetus. Mazās galodiņas lietotas arī dzintara priekšmetu virsmas slīpēšanai; to apstiprina atrastie dzintara izstrādājumi ar slīpējuma švīkām.

Vidējā neolītā koka, kaula, raga, ādu, dzintara apstrādei un priekšmetu izgatavošanai plaši lietoja krama kasīkļus, nažus, smailus, urbjus.

Krama kasīkļi sastāda apmēram pusi no visu atrasto krama priekšmetu skaita. Tie izgatavoti no samērā biežām krama šķilām. Pēc lieluma un formas kasīkļi stipri dažādi. Sastopami miniatūri kasīkļi, kuru garums nepārsniedz 1 cm, un 5—8 cm gari kasīkļi. Visraksturīgākie un biežāk sastopamie ir gala kasīkļi, kam ar retu apstrādātu vienu — platākais — gals. Tiem parasti trapezveida, retāk ovāla, trīsstūra vai taisnstūra forma (7. tab.: 16,17).

Otrs plašāk izplatītais kasīkļu tips ir sānu kasīkļi. Tie darināti no biežām trīsstūrveida krama šķilām, retu apstrādājot vienu vai abas sānmalas. To forma dažāda, bet garums reti pārsniedz 3—4 cm. Apmēnēs atrod arī kasīkļus, kuriem retu apstrādātas un darbam izmantotas visas malas (7. tab.: 19). Tiem parasti ovāla, četrstūra vai neregulāra forma. Īpašu grupu veido kasīkļi ar ieliektu asmeni; visbiežāk tie darināti no nažveida šķilām, kurām retu apstrādātas visas malas.

Krama naži apmetņu atradumos skaitliski ieņem otro vietu krama priekšmetu grupā. Tie darināti no plānām, šaurām krama šķilām, kas atšķeltas no lielāka krama gabala — nukleja, nedaudz ar smalku retu apstrādājot sānu šķautnes vai atstājot tās pilnīgi bez retu apstrādes. No plātām krama šķilām izgatavotajiem dažādās formas nažiem asmens var būt taisns, ieliekts, dažreiz pat izliekts, retu apstrādātas abas asmens puses (7. tab.: 20, 21).

No krama darināja vēl dažādus citus rīkus, piemēram, īlenus caurumu izduršanai vai arī urbīšus. Īlenam darba daļa ir masīva un no visām pusēm rūpīgi retu apstrādāta (7. tab.: 26). Neolītā urbšanas tehnika jau plaši ieviesusies. Urbīšus lietoja caurumu izurbšanai dažādām rotaslietām: kaula un dzintara piekariņiem, pogām, dzīvnieku zobu piekariņiem, pat kaula makšķeru āķiem un harpūnām.

No Latvijas teritorijā reti lietotajiem krama rīkiem jāmin griežņi. Pagaidām tie konstatēti tikai Zvejnieku apmetnē un nav pilnīgi droši pieskaitāmi vidējam neolītam. Ka tādi varēja būt lietošanā arī neolītā, liecina līdzīgi atradumi Igaunijā.⁵⁹ Ļoti reti kasīkļu un citu priekšmetu izgatavošanai krama vietā lietots kvarcs. Vairāki no kvarca izgatavoti priekšmeti līdz šim iegūti tikai Zvejnieku apmetnē.

Kaula un raga kalti vidējā neolītā mazāk izplatīti, acīmredzot tos pamazām sāk izspiest akmens

kalti, kas ir izturīgāki un ražīgāki. Vidējā neolītā gandrīz pilnīgi izbeidzas kaulu darināšana no aļņa vai brieža ragiem ar rūpīgi izveidotu tikai asmens daļu. To vietā apmetnēs nelielā skaitā atrod kaltus, kam rūpīgi apstrādāta visa virsma, un rags tāpēc zaudējis savu sākotnējo dabisko izskatu. Šiem raga kaltiem apaļš, ovāls vai pat plakans šķērsriezums. Interesants ir Piestiņas apmetnē atrastais raga kalts, kam pieta vienos sānos izveidots iedobums kāta iestiprināšanai (5. tab.: 3).

Vidējā neolītā plaši lietoti dažādi plasmens un šaurasmens kalti. Kaula kalti izgatavoti no lielu dzīvnieku, galvenokārt aļņa, šķeltajiem cauruļkauliem, rūpīgi apstrādājot visu priekšmetu vai tikai asmeni. Retāk kaltus no kaula gatavoja, vienā galā atstājot kaula gala paplašinājumu, bet otrā, galu nošķeļot un pēc tam rūpīgi apstrādājot un izveidojot asmeni (5. tab.: 13). Bez šiem kaltiem atrasti nedaudzi kaula kalti ar dobu asmeni, kas izveidoti no lielu dzīvnieku šķeltiem cauruļkauliem, asmeni noslīpējot tikai no iekšpuses — ieliektās puses. Ar šiem dažādiem kaula un raga kaltiņiem apstrādāti mīksti priekšmeti, piemēram, lobītas mizas, apstrādātas ādas u. tml.

Medījumu apstrādei un arī citām ikdienas vajadzībām lietoti kaula dunči un naži. Dunčus gatavoja, gareniski pārzagējot vai nošķeļot lielu dzīvnieku, visbiežāk aļņa, garos kaulus, vienā galā izveidojot rokturi, bet otru noslīpējot smailu un izveidojot par asmeni. Tādā kārtā dunča viena puse ir plakana, bet otra — izliekta dabiskā kaula virsma. Šādi dunči ir masīvi un labi piemēroti duršanai. Tie atrasti Ičas, Kreiču, Budjankas, Riņņukalna u. c. apmetnēs. Apmēnēs daudz vairāk atrasti naži, kas nav tik masīvi un kuru asmens ir plātāks un plānāks. Tie izgatavoti no lielu dzīvnieku lāpstiņām, pie tam rokturi veido lāpstiņas kaula dabiskais paplašinājums, kas labi ieguļas rokā (5. tab.: 12).

Vidējā neolītā, tāpat kā iepriekšējos posmos, apģērbu un pinumu izgatavošanai plaši lietoja īlenus, adatas, smailus, urķus. Tie darināti gan no metakarpāliem kauliem, gan arī no dažādām kaula šķilām vai pat raga smailēm, noslīpējot asu tikai pašu smailo galu (5. tab.: 7, 8, 11).

Pie samērā retām kategorijām pieder Ičas apmetnē atrastie trīs kaula priekšmeti, kam vienā galā izveidoti ķemmei līdzīgi zobīņi. Tādus priekšmetus lietoja ornamenta iespiešanai māla trauku virsmām.

Kulta priekšmeti un rotaslietas. Vidējā neolītā svarīga nozīme bijusi izstrādājumiem, kas saistāmi ar dažādiem ticējumiem un kultu, daļa no tiem izmantota arī par rotaslietām. Te var minēt vairāk vai mazāk reālistiski jeb shematiski izpildītas cilvēku un dzīvnieku figūriņas, dzintara, kaula, raga un šīfera piekariņus u. c. Ievērojamākie ir Purciema, Zvejnieku, Suļkas un Nainiekstes apmetnēs atrastie cilvēka galvas un sejas atveidojumi māla.⁶⁰ Daudz biežāk atrastas dažādu dzīvnieku — visbiežāk aļņa un dažādu ūdens putnu, īpaši kaula un dzintara pīles figūriņas. Tās parasti sastopamas uz dažādu utilitāru priekšmetu — dunču, nažu, karošu — rokturiem, retāk kā atsevišķas figūriņas. Tā, piemēram, Sārnatē atrasti

⁵⁹ HHHTC 1959^g, 256. lpp., 48. un 49. att.

⁶⁰ Sturms 1937^g, 84., 85. lpp.; Loze 1967^g, 1. att.: 1, 2.

plastiski lāča un aļņa dzintara figūriņu fragmenti, Ičā un Nainiekstē — putna figūriņas, Aboras II apmetnē — aļņa figūriņas fragments, Suļkā — bebra galva, Alalmutas grīvā — no kaula darināta plastiska aļņa figūriņa. Mežu joslā aļņa un dažādu ūdens putnu kults izplatīts samērā plaši; tas izskaidrojams ar šo dzīvnieku lielo nozīmi akmens laikmeta iedzīvotāju uzturā.

Īpašu vietu ieņem dažādi dzintara izstrādājumi, kas kalpojuši gan kā rotaslietas, gan arī kā amuleti. Dzintara apstrāde Rietumlatvijā konstatēta Sārnates, Purciema, Siliņupes, bet Latvijas austrumu daļā Lubānas zemienes — Nainiekstes, Piestiņas, Suļkas, Ičas — apmetnēs. Pārējās apmetnēs dzintars atrasts tikai atsevišķu priekšmetu vai neapstrādātu gabalu veidā.

Sārnatē vien atrasti 383 dzintara priekšmeti un 177 lielāki neapstrādāti dzintara gabali,⁶¹ no kuriem vairums attiecināms uz vidējo neolītu. Lubānas zemienes apmetnēs šī perioda dzintara priekšmetu skaits pārsniedz 400. Te minami dažādas formas piekariņi, krelles, pogas ar V veida urbumu apakšpusē, ripas, riņķi. Vidējam neolītam raksturīgi trapeceveida, ovāli urī pilienvēda piekariņi (12. tab.: 3, 5, 8). Krellēm raksturīga mucīņas vai cilindra forma. Retāk sastopamas sīkas ripveida krelles (12. tab.: 10, 15—17).

Pogām ar V veida urbumu ir divējāda forma — apaļa vai ovāla, šķērsriezums tām ir segmentveida vai abpusēji izliekts (12. tab.: 11, 12). Ripu un riņķu diametrs parasti ir neliels. Ripas tuvāk centram ir biežākas, bet uz ārmaļu pakāpeniski kļūst plānākas (12. tab.: 20). Riņķi ir pilnīgi plakani.⁶² Apmetnēs atrasti arī priekšmetu pusfabrikāti, neapstrādāti dzintara gabali un sīkas atšķilas.

Visi minētie dzintara priekšmeti galvenokārt nēsāti kā kakla un krūšu rotas vai arī bijuši piestiprināti pie apģērba. Par to liecina šo rotu atradumi Zvejnieku kapulaukā.

Pie rotaslietām jāpieskaita arī šīfera un kaļķakmens riņķi, kas pazīstami jau kopš agrā neolīta. Tie atrasti Kreiču, Budjankas, Šuļkas, Zvejsalu un Sārnates apmetnēs. To lokam dažāds diametrs un pārsvarā ovāls šķērsriezums (6. att.: 4, 5, 7).

Kā pickariņi-amuleti izmantoti dažādu meža dzīvnieku zobi, kam saknē izurbts caurumiņš vai iegriezts robiņš. Zobi-piekariņi apmetnēs atrasti nelielā skaitā, tie ir raksturīgs apģērba rotājums (Zvejnieku, Kreiču apbedījumiem). Nelielā skaitā apmetnēs atrastas arī no putna kaula veidotas caurulītes, kas, uzvērtas uz kādas šķiedras, tāpat nēsātas kā rotaslietas.

Vidējā neolīta cilšu kultūras un etniskā piederība

Vidējā neolītā Latvijas teritorijā pēc arheoloģiskā materiāla izdalāmas divu kultūru grupas. Tās nav koncentrētas kādā noteiktā apgabalā, bet vairāk vai mazāk izsekojamas visā Latvijas teritorijā.

Viena grupa, ko raksturo porainā, t. s. Piestiņas un Sārnates tipa, keramika, ģenētiski saistāma ar agro neolītu un pat ar mezolītu.

Otra grupa, kurai raksturīga ķemmes-bedrīšu keramika, ir pilnīgi jauna parādība. Sīs kultūras pēdas labāk izsekojamas Latvijas austrumu un ziemeļu daļā

(Lubānas, L. Ludzas un Burtnieku ezeru baseini), mazāk — Latvijas rietumu daļā. Ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras nesēji ienāca no ziemeļaustrumu apgabaliem⁶³ un strauji izplatījās pa visu Latvijas teritoriju, gar Baltijas jūras piekrasti, aizsniedzot pat tagadējo Kaļiņingradas apgabalu.⁶⁴ Tā kā šie ieceļotāji bija ienākuši no apgabaliem ar līdzīgu ģeogrāfisko vidi, viņu zvejnieku un mednieku saimniecība bija līdzīga vietējo iedzīvotāju saimniecībai.

Ienācēji apmetās zvejai un medībām piemērotās vietās upju un ezeru krastos, gan sajaucoties ar agrākajiem iedzīvotājiem, gan dibinot jaunas apmetnes. Tā kā ieceļotāju vilnis bija straujš un spēcīgs, to kultūras pazīmes sākuma posmā spēcīgi izteiktas un labi izdalāmas. Dzīvojot ciešā saskarē vai pat kopīgi, ienācēji un aborigēni savstarpēji aizguva dažādas kultūras tradīcijas, un atšķirības starp abām iedzīvotāju grupām sāka nivelēties. Latvijas dienvidu un rietumu daļā, kur ienācēju bija mazāk, tie ātrāk saplūda ar aborigēniem, bet austrumu un ziemeļu daļā, kur ieceļotāju vilnis bija spēcīgāks, atšķirības saglabājās samērā ilgi, atsevišķos gadījumos ienācējiem pat gūstot pārsvaru. Tādējādi Latvijas teritorijā vidējā neolītā konstatējams jaukts kultūras apgabals.

Pie kādas etniskās grupas piederējuši aborigēni, pašreiz vēl noteikt nav iespējams. Drošākas liecības ir par ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras nesēju etnisko piederību. Pēc vairuma padomju arheologu uzskatiem, tie saistāmi ar vēlākajiem somugriem.⁶⁵

Hronoloģija

Vidējais neolīts ir vidusposms neolīta kultūru attīstībā. Pēc arheoloģiskā materiāla tā sākums sakrīt ar ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras nesēju ienākšanu Latvijas teritorijā. Ķemmes-bedrīšu keramika nelielā skaitā iegūta Osas apmetnē virs agrā neolīta slāņa. Ar radiokarbons metodi datēta Piestiņas apmetne, kurā atrasta kā ķemmes-bedrīšu, tā Piestiņas tipa keramika. Tās vecums ir 4520 ± 120 (JIE-748), 4670 ± 150 (JIE-750) gadi; pēc putekšņu analīžu rezultātiem tā attiecināma uz subboreālo klimātisko periodu. Tādējādi secināms, ka ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras ienākšana Latvijas teritorijā būtu datējama ar 3. g. t. p. m. ē. pirmās puses beigām vai pat ar gadu tūkstoša vidu. Vidējā neolīta vēlāko attīstības stadiju labi raksturo Nainiekstes apmetne, kas datējama ar 4170 ± 130 (JIE-648)⁶⁶ gadiem. No tā izriet, ka vidējais neolīts aptver 3. g. t. p. m. ē. vidu un otro pusi. Par tā beigu robežu jāuzskata auklas un agrās tekstilās keramikas parādīšanās Latvijas teritorijā.

VĒLAIS NEOLĪTS

Vēlā neolīta pieminekļus Latvijā pārstāv apmetnes, kapulauki un savrupatradumi.

⁶¹ Ванкина 1970, 105.—114. lpp.

⁶² Лозе 1969^a, 127., 128. lpp.; 2., 3. att.

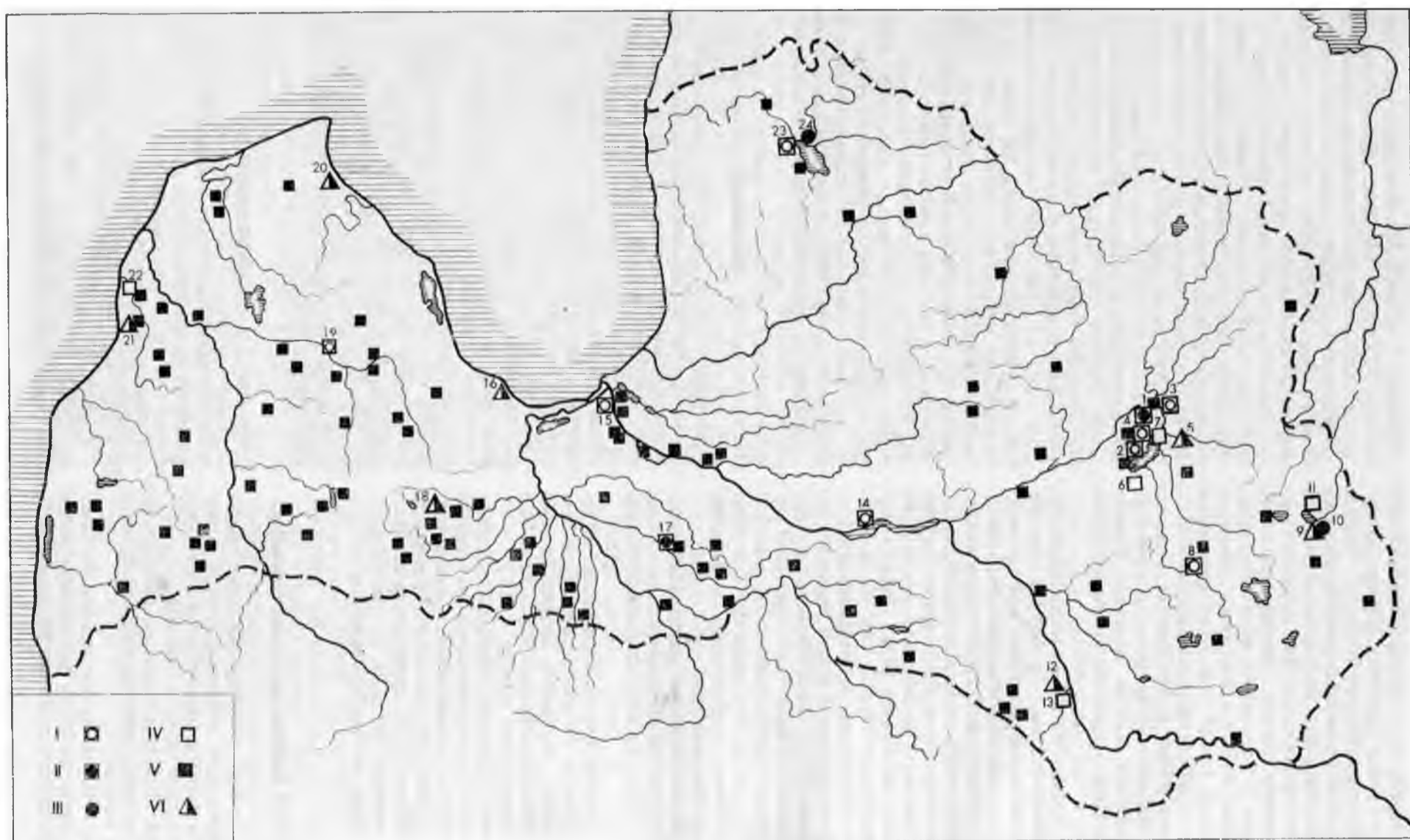
⁶³ Яните 1959a, 33б. lpp.; Моора 1956, 62. lpp.

⁶⁴ Gaerte 1927, 74. att.

⁶⁵ Брюсов 1952, 254. lpp.; Мнора 1956, 62. lpp.; Яните 1959a, 339. lpp.; Третьяков 1966, 61. lpp.

⁶⁶ Семенов, Романова, Долуханов 1969, 255. lpp.

10. att. Vēliā neolīta pieminekļi.

I - apmetne ar auklas keramiku, II - apmetne ar apbedījumiem, III - kapulauki, IV - savrupatradumi, V - laivas cirvji, VI - apmetne, kuras apdzīvotība sākusies

1 - Ahnī, 2 - Asne, 3 - Lairaža, 4 - Eini, 5 - Iča, 6 - Malmutas grīva, 7 - Smaidi, 8 - Leimanišķi, 9 - Kreiči, 10 - Kreiču kapulauks, 11 - Kalvi/2 - Munči, 12 - tetei'upe, 13 - Lejasbīte, 14 - Vārnas, 15 - Siliņupe, 16 - Rutenieki, 17 - Lejasleškas, 18 - Tojāti, 19 - Purciems, 20 - Sarnate, 21 - Užavas upe, 22 - Rīņukalns, 23 - Zvejnieki.

Apmetnes

Latvijas teritorijā zināmas 10 vēlā neolīta apmetnes un 7 apmetnes, kuru apdzīvotības beigu posms iesniedzas vēlajā neolītā, kā arī 5 vēlā neolīta keramikas atradumu vietas.

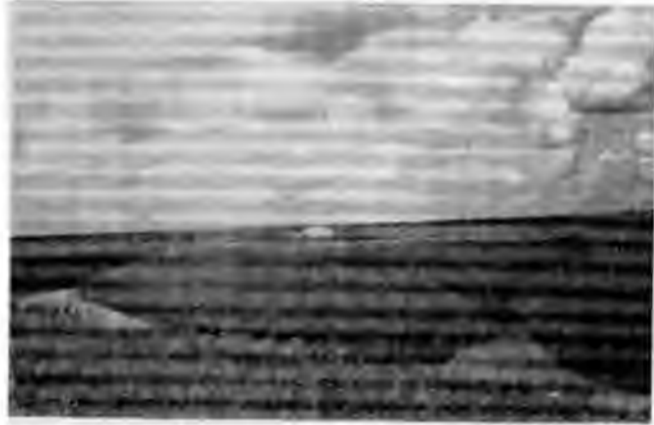
Vēlā neolīta apmetnes -zināmas galvenokārt Latvijas austrumu daļā. Lubānas ezera baseinā atrodas piecas vēlā neolīta apmetnes: Asnes I, Aboras I, Eiņu, Leimanišķu, Lagažas,⁶⁷ kā arī viena apmetne — Iča —, kuras apdzīvotības beigu posms iesniedzas vēlajā neolītā.⁶⁸ Burtnieku ezera piekrastē ir zināma viena vēlā neolīta apmetne Riņņukalnā,⁶⁹ bet L. Ludzas ezera piekrastē līdz šim konstatēta tikai viena apmetne — Kreiči —, kuras apdzīvotība iesniedzas vēlajā neolītā.⁷⁰ Arī Dvietes apmetne bijusi apdzīvota neolīta beigās.⁷¹ Šķiet, ka pie šī laikmeta piederīga apmetne atradusies arī Daugavas labajā krastā Lejasbitēnos.⁷² Latvijas vidus un rietumu daļā zināmas trīs vēlā neolīta apmetnes: Rutenieki Iecavas upes krastā,⁷³ Matkules Tojāti⁷⁴ un Vārnaskrogs Lielupes krastā.⁷⁵ Pie apmetnēm, kuru apdzīvotības beigu posms sakrīt ar vēlā neolītu, pieskaitāma Lejascīsku apmetne Zebrus ezera krastā, Purciema apmetnes C un D mītnes,⁷⁶ Silinupes apmetne Lapmežciemā,⁷⁷ kā arī Sārnaties apmetne.⁷⁸

Uz vēlā neolīta laikmetu attiecināmi savrupatrādumi, galvenokārt akmens laivas cirvi un krama kalti, kas diezgan lielā skaitā atrasti visā Latvijas teritorijā.⁷⁹ No ievērojamākajām vēlā neolīta savrupatrādumu vietām atzīmējama Malmutas upes grīva Lubānas ezera baseinā.

Vēlā neolīta purva apmetnēm, kas atrodas upju krastos vai to sateku vietās (Eiņi, Lagaža un Leimanišķi), kultūras slānis veidojies kūdrā. Apmetnēm uz sauszemes pacēlumiem upju krastos (Abora I, Asne I, Iča, Rutenieki) vai arī ezeru piekrastē (Riņņukalns) kultūras slānis veidojies smilšmālā vai smiltī. Kāpu apmetnēm (Purciema C un D un Vārnaskroga) kultūras slānis pārklāts ar biezu smilšu sanesumu (alūvija) kārtu.

Par tipisku vēlā neolīta purva apmetni var uzskatīt Eiņu apmetni Lubānas zemiņē. Apmetne atrodas Aiviekstes kreisā krasta pietekas Abaines labajā krastā, 0,5 km uz ziemeļiem no stipri aizaugušā Eiņu ezera. Apmetnes kultūras slānis pārklāts ar 0,60 m biezu kūdras segu, patī apmetnes teritorija, tāpat kā tās tuvākā apkārtnē, noaugusi ar purva bērziem un priedēm un atklāta, pateicoties šajā vietā izdarītajiem mežu meliorācijas darbiem. Eiņu apmetnē, tāpat kā citās vēlā neolīta purva apmetnēs, kultūras slāņa virsējā kārtā veidojusies no 0,45 m biezas parsmitotās kūdras, bet apakšējā — no 0,25 m biezas sapropeļa. Vēlā neolīta purva apmetņu apakšējā sapropeļa slānī parasti labi saglabājas celtniecības paliekas, toties virsējā . . . . pārsmiltotajā kūdrā — saglabājas tikai no akmeņiem celtās pavardu vietas.

It sevišķi labi celtniecības paliekas — ēku pamati — saglabājušies Lagažas purva apmetnē, divu purvu upīšu — Posma (Balupes kreisā krasta attekas) un Lagažas satekā, aptuveni 0,3 km attālumā no to kopējās ietekas Aiviekstē (11. att.). Apmetnes centrālajā daļā 0,70—0,80 m dziļi zem kūdras un pārsmiltotā smilšmālā kārtas, atklātas divu ēku paliekas, no

11. att. Lagažas apmetne.

kurām pamatzemē saglabājušās stabu vietas, reizēm ar stabu apakšējiem galiem. Atsegto stabu vietu rindas iezīmē plānā taisnstūra celtnes, kas, spriežot pēc stabu vietu izvietojuma, bijušas stāvkoku konstrukcijas. Abas ēkas izvietotas blakus un atklātas 160 m² lielā izrakumu laukumā. Ēkas dažādi orientētas, tātad acīmredzot nav pastāvējušas vienlaicīgi, bet būvētas, kad viena no ēkām jau bija nopostīta.

Stabu rindu izvietojums liecina, ka ēku aizņemtā platība pārsniedz 40—45 m²; spriežot pēc stabu rindu izvietojuma, to garās sienas bijušas 10 m, bet gala sienas — 4 4,5 m garas. Rietumu pusē esošajai ēkai pa garo vidus asi izvietoti pieci stabi, to diametrs 0,40 m. Domājams, ka šie stabi izmantoti par griestu vai jumtu balstiem. Eka ar perpendikulāri pret garajām sienām izvietotu mietu palīdzību sadalīta divās nevienādās daļās: V₃ un Iespējams, ka durvis ēkā bijušas tās garākajā sienā ziemeļaustrumu pusē un vedušas ēkas mazākajā telpā. Par to, ka ēkai bijis griestu segums, liecina 6 m garais gar ēkas sienu (iekšpusē) atsegtais balķis. Ēkas dienvidaustrumu stūrī atsegti arī balķu un mietu, kā arī stabu fragmenti, kuru garums nepārsniedz 1,5 m. Ēku pavardi, kuriem pusloka forma, veidoti no laukakmeņiem un izvietoti ēkas mazākajā telpā. Pēc konstrukcijas, bet ne pēc plānojuma līdzīgas ēkas ir zināmas Sukāzē, Zucevas kultūrai piederošajā apmetnē bijušās Austrumprūsijas teritorijā.⁸⁰ Taisnstūra formas stāvkoku konstrukcijas ēku paliekas atklātas arī Leimanišķu purva apmetnē Maltas upes kreisajā krastā. Domājams, ka ēku platība šajā apmetnē bijusi mazāka (20 m²) par Lagažas apmetnē atklāto ēku platību.

⁶⁷ Лозе 1965, 16. lpp.

⁶⁸ Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondi.

⁶⁹ Sturms 1927, 3.—8. lpp.

⁷⁰ Zagorskis 1963, 29. lpp.

⁷¹ Sturms 1938^a, 71., 82. lpp.

⁷² Urtāns 1964, 29. lpp.

⁷³ Sturms 1946, 1.—14. lpp.

⁷⁴ Turpat, 14. lpp.

⁷⁵ Sturms 1936^a, 66. 70. lpp.

⁷⁶ Sturms 1931, 411.—422. lpp.; 1937^b, 51.—53. lpp.

⁷⁷ Ванкина, Урган 1967, 10. lpp.

⁷⁸ Ванкина 1970, 119. lpp.

⁷⁹ Sturms 1936b, 3.—29. lpp.

⁸⁰ Kilian 1955, 286. lpp.; XL tabula.

Leimanišķu purva apmetne atrodas Maltas upes vidustecē, tas kreisajā krastā, uz dienvidaustrumiem no Lubānas ezera. Apmetnē izdarītajos neliela apjoma izrakumos⁸¹ noskaidrots, ka apmetnes kultūras slānis pārsegts ar 0,60 m biezu kūdras kārtu. Apmetnes apakšējā horizontā atklātas kādas plānā taisnstūra (ap 20 m² lielas) ēkas paliekas, kuras stabu konstrukcijas iesniedzās pamatzemē. Apmetnē iegūtais inventārs tipisks vēlajam neolītam.

Par tipisku otrās grupas vēlā neolīta apmetni, kas atrodas uz sauszemes pacēluma, var uzskatīt Aboras I apmetni Aboras upītes krastā. Šī apmetne aizņem 2,5 ha lielu platību upītes labajā krastā pie tās ietekas Abainē. Šāda tipa apmetnēm kultūras slānis līdz 0,60 m biezs un veidojies pārsmiltotā smilšainālā. Bez tam atšķirībā no purva apmetnēm šo apmetņu kultūras slāni nesedz sterila virskārta, bet tas atklājas tūlīt zem velēnas. Šāda tipa apmetnēs celtniecības paliekas saglabājas vāji un daļēji izsekojamas vienīgi pēc stabu vielām pamatzemē, kas parasti neļauj noteikt ēku kontūras. Labāk šajās apmetnēs saglabājušās pavardu vietas, kurām ieapaļas kontūras (Abora I, Asne I). Aboras I apmetnē ap pavardiem vairāku m² lielā platībā novēroti zivju zvīņu un skriemeļu slāņi.

Lejasbitēnu apmetne atklāta Daugavas labajā krastā vēlā dzelzs laikmeta kapulauka teritorijā. Seit atklātas plānā apaļa pavarda paliekas ar krama nazi un auklas keramikas podu.

Trešajai apmetņu grupai — kāpu apmetnēm — piešķaitāma Vārņaskroga apmetne, kas atrodas Lielupes krastā.⁸² Tās paliekas atklātas vēja postītā kāpā. Ap 10 cm biežais kultūras slānis atklājas dažādos dziļumos.

Vēlā neolīta purva apmetnēs atšķirībā no apmetnēm, kas atrodas uz sauszemes pacēlumiem, ir labāk saglabājušies kā koka, tā arī kaula un dzintara izstrādājumi. Bez tam šādi izstrādājumi labi saglabājušies arī pārpuvotū upīšu, kā, piemēram, Aboras, krastos, kas cieši piekļaujas uz zemes pacēluma izvietotajai Aboras I apmetnei. Seit atrastas ne tikai no skaliem darinātu un ar lūkiem pārsietu murdu paliekas, bet arī zvejas tīkla fragments. Murda paliekas saglabājušas arī Lagažas apmetnē.

Kapulauki

Vēlā neolīta kapulauki ir zināmi Aboras I apmetnes teritorijā,⁸³ kā arī Kreiču apmetnes tiešā tuvumā.⁸⁴ Bez tam iespējams, ka vēlā neolīta apbedījums konstatēts arī Rutenieku apmetnē.⁸⁵

Aboras kapulauks ierīkots Aboras I apmetnes paaugstinātajā daļā, ierokot apbedījumus ar kapulauku vienlaicīgās apmetnes kultūras slānī. Seit izpētītais 61 apbedījums ierakts 0,20—0,50 m dziļumā; apbedījumi orientēti dažādi. Mirušie guldīti gan pāros, gan arī grupās, pie tam pāru apbedījumiem raksturīga pretēja orientācija. Trešā daļa no apbedījumu kopskaita ir bērnu apbedījumi. Kapulaukā apbedīto stāvoklis dažāds: tie guldīti gan izstieptā, gan saliektā, gan dažreiz arī sēdus stāvoklī.

12. alt. Apbedījums Kreiču kapulaukā.

Kapu piedevām raksturīgas dzintara un kaula rotas, dzīvnieku zobu piekariņi, šifera vai kaula bultu gali u. c. Sevišķi piedevām bagāts kāds vīrieša apbedījums (Nr. 3); tas guldīts izstieptā stāvoklī virs šajā vietā saliektā stāvoklī agrāk apbedītā mirušā. Bez kreļļu virknes, kas savērta no 27 apaļām un četrstūrīgām dzintara pogām ar V veida urbumu, pie mirušā galvas atrasts neapstrādāts dzintara gabaliņš un bebra zoba plāksnīte, jostas vietā novietots šifera bultas gals, uz krūtīm — trīsstūrveida kaula piekariņš, pie kājām — krama nazis. Piedevām bagāti arī bērnu apbedījumi. Tā, 18. kapā atrastas 4 dzintara rotas.

Kreiču kapulauks atradies īsnaudas upītes krastā, ap 0,4 km no pašreizējā L. Ludzas ezera krasta. Seit izpētītais 21 apbedījums ierakts 0,30—0,90 m dziļās kapu bedrēs ļoti dažādā stāvoklī un orientācijā. Apbedījumi guldīti izstieptā (11 uz muguras), saliektā (7) un sēdus (2) un pussēdus (1) stāvoklī. Sastopami atsevišķi un dubultapbedījumi, pie tam pēdējie orientēti gan ar galvām uz DA, gan arī viens otram pretēji. Daži, kā 15. (bērna) apbedījums, bija apkaisīti ar sarkano okeru.

11 kapos atrastas arī kapa piedevas, nereti tās ir kaklarotas. Tā, 6. kapā kaklarota sastāvēja no 20 dzintara piekariņiem un 14 putnu kaulu caurulītēm, citā — 5. kapā — no 15 caururbtiem mežacūkas zobiem un 1 suņa zoba, bet 15. kapā -- no 42 aļņa un mežacūkas zobiem un 1 lāča zoba. Bez tam kapos atrasti krama naži un kasīkļi, kaula bultu gali, krama bultas ar kājiņu, atsevišķi dzintara piekariņi.

Ir zināmas arī vairākas vēlā neolīta savrupa tradumu vietas. Vēlā neolīta keramika atrasta Kaļvos, L. Ludzas ezera krastā un Smaudžos Lubānas zemienē. Citās atradumu vietās, kā Malmutas upes grīvā (Lubānas zemienē), Dvietes (Daugavas kreisā krasta pieteka) un Užavas upē kopā ar vēlā neolīta keramiku atrasta arī vidējā neolīta keramika.

⁸¹ Vankina 1962b, 11.—13. lpp.

⁸² Sturms 1936*, 65.—71. lpp.

⁸³ Loze 1968, 29.—37. lpp.

⁸⁴ Zagorskis 1961*, 3.—17. lpp.

⁸⁵ Sturms 1946, 1.—2. lpp.

Atradumi

Keramika. Vēlā neolīta keramika un šim akmens laikmeta posmam raksturīgs inventārs iegūts arī agrā un vidējā neolīta (Sārņates, Munču, Kreiču, Siliņupes, Lejasclsku, Purciema) apmetnēs, kuru apdzīvotības beigu posms iesniedzas vēlajā neolītā. Atradumi raksturīgi šo apmetņu kultūras slāņa virsējām kārtām.

Latvijas vēlā neolīta apmetnēs keramika nav viendabīga, tajā pārstāvēti vairāki kompleksi, kas liecina par dažādu arheoloģisku kultūru pastāvēšanu šajā periodā. Visā Latvijas PSR teritorijā izplatīta keramika ar auklas ornamentu, kas pieder pie t. s. auklas keramikas jeb kaujas cirvju kultūras. Visā republikas teritorijā sastopama arī agrā tekstilā keramika. Austrumlatvijas apmetnēm atšķirībā no Rietumlatvijas apmetnēm raksturīga savdabīga keramika ar auklas klājumu, kā arī porainā māla masas keramika ar aptītās auklas, sīkas ķemmes, gludā spiedoga vai bedrīšu un apļu iespaidumiem. Porainās māla masas keramikai raksturīgs sasmalcinātu gliemežvāku vai augu šķiedru piejaukums mālam. Ķemmes-bedrīšu keramika šajā laikā jau pilnīgi izzudusi.

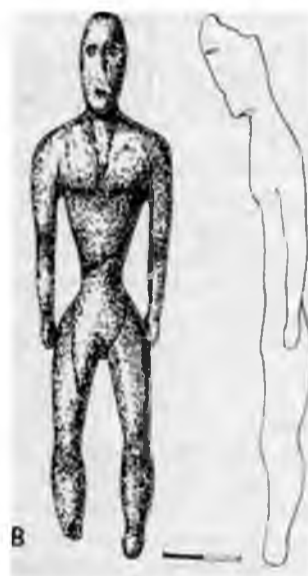
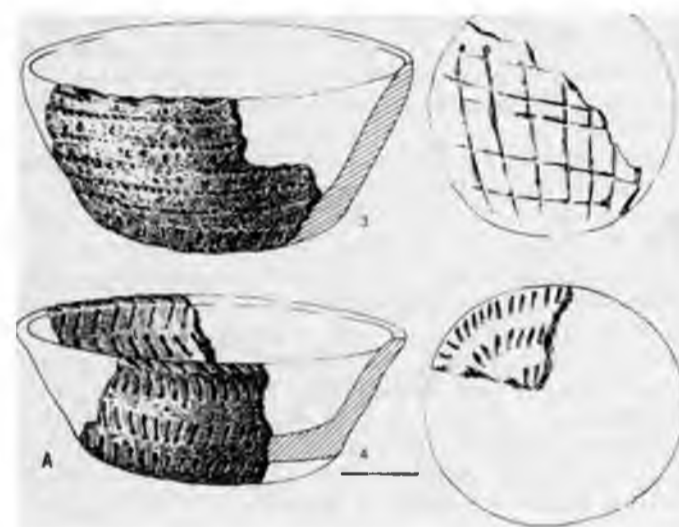
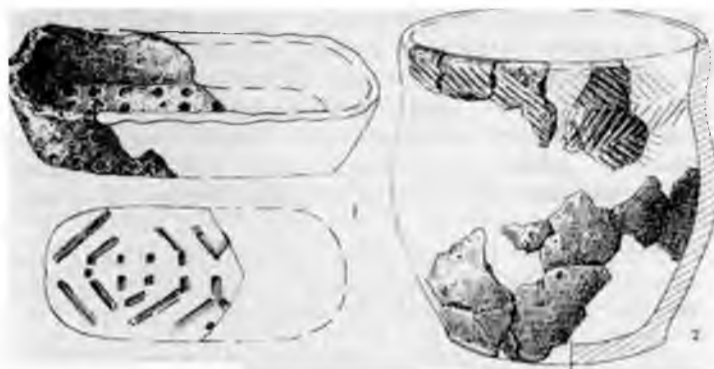
Auklas keramikai Latvijas teritorijā raksturīgi kausveida trauki ar iegrieztu skujiņu ornamentu, ar auklas vai līniju ornamentu, trauki ar valnīšiem augšmalā, amforas, kā arī bļodiņas. Visiem traukiem ir plakans dibens. Tie izgatavoti no māla masas ar smilts vai smalkas grants piejaukumu, pavisam reti sastop auklas keramikas traukus ar mālam piejauktiem sasmalcinātiem gliemežvākiem.

Kausveida trauki ar iegrieztu, t. s. skujiņu ornamentu pieder pie viena no izplatītākajiem auklas keramikas paveidiem Latvijā (13. att.: 2). To fragmenti atrasti daudzos pieminekļos (visās Lubānas zemes vēlā neolīta apmetnēs, Ruteniekos, Purciemā un Sārņatē). Sīki iegriezts skujiņu raksts, dažreiz vairākās rindās, rotā trauka augšējo malu. Kausiem ir ieslīpi noapaļoti pleci un plakans dibens. Sīko iegriezumu rindas dažreiz kombinējas ar horizontālām līniju joslām vai sīku bedrīšu rindām. Retāk uz kausiem sastopami no iegrieztām līnijām veidoti trīsstūri.

Kausiem ar mazāk vai vairāk izteiktu S veida malas profilējumu un plecu noapaļojumu ornamentu veido auklas nospiedumu joslas. Jāpiezīmē, ka šādā veidā ornamentētie trauki ir ne mazāk izplatīti auklas keramikas paveids Latvijas teritorijā, jo atrasti visos pieminekļos. Nereti starp auklas nospiedumu joslām izvietotas sīku taisnstūrveida iespaidumu vai bedrīšu rindas, iegrieztas līkloča līnijas. Vienam no kausiem, kas atrasts Lejasbitēnu apmetnē Daugavas krastā, auklas iespaidumu joslas klāj visu trauka virsmu.

Daļa kausu ar S veida malas profilējumu augšdaļā ornamentēti arī ar horizontālām svītru joslām. Sādi rotāta keramika, tāpat kā ar auklas nospiedumiem rotāta, atrasta visās apmetnēs. Svītru joslu starpā vai zem tām reizēm izvietotas sīku dūrienu vai iegrieztumu rindas.

Masīvi trauki ar valnīšiem augšmalā ir pazīstami galvenokārt no Lubānas zemes apmetnēm, kur auklas keramika vispār labāk pārstāvēta. Latvijas vidus un rietumu daļai tie nav raksturīgi, lai gan kaimiņu apgabalos Lietuvā plaši izplatīti. Sie

13. att. A — Aboras un Rutenieku apmetnes atrasto māla trauku rekonstrukcija: 1, 3, 4 — Abora, 2 — Rutenieki. B — Aboras apmetnē atrastā vīrieša figūriņa.

podī gatavoti no rupjākas māla masas, to sienas un dibens ir nesalīdzināmi biežāki nekā kausiem ar skujiņu ornamentu un podiem ar S veida profilu. Valnīši ir izvietoti vienā, retāk — divās rindās gar

trauka augšmalu. Daļai trauku valnīši ir pieplacināti ar pirkstiem, citus rotā sīki iegriezumi, nagu iespaidumi, bedrītes vai dūrieni. Lielākām amforām ir atliekta mala un lodveida ķermenis, tās gar augšmalu un pleciem ornamentētas ar trīsstūrveida iespaidumiem. Izmēros mazākām amforām ir vājāk atliekts, īss kakls un vertikāli svītru grupu ornamentu plecu rajona.

Bļodiņām ir taisnas malas un plakans dibens. To virsmu klāj auklas nospiedumu rindas, bet uz dibena reizēm izvietots krustojošos svītru tīkls (13. att.: 3).

Laivas cirvju kultūra, kurai raksturīga auklas keramika, veido patstāvīgu kultūras kompleksu. Šajā kultūra izdala vairākas grupas. Latvijas pieminekļi daļēji ir divās grupās: rietumu un austrumu,⁸⁰ pie tam izteiktas domas, ka pēdējos var saistīt ar Igaunijas dienvidaustrumu pieminekļiem.⁸⁷ Citas grupas veido Igaunijas ziemeļu un rietumu pieminekļi, kā arī Lietuvas rietumu un centrālās daļas pieminekļi. Ja pirmajiem saskatāma līdzība ar Somijas dienvidrietumu pieminekļiem, tad pēdējiem — ar Piejūras jeb Zucevas kultūras apgabala pieminekļiem. Latvijas auklas keramika ir radniecīga ne tikai Lietuvas rietumu daļas (Sventājas apmetne), bet arī Zucevas kultūras keramikai. Bez tam zināmu līdzību ar Latvijas austrumu daļas pieminekļiem (Lubānas zemienes apmetnes) var saskatīt vēlā neolīta pieminekļos (Krivinas, tapat Osovecas apmetnēs Baltkrievijas ziemeļrietumu daļā). Iespējams, ka zināma nozīme Austrumbaltijas auklas keramikas kultūras veidošanā bijusi Vidusdņepras kultūrai. Uz tās ģenētiskajiem sakariem ar Austrumbaltijas auklas keramiku ir norādīts vairākkārt.⁸⁸ Uzskata, ka tieši no šī apgabala laivas cirvju kultūra ir izplatījusies rietumu un ziemeļrietumu virzienā. Ir izsekota šīs kultūras ieplūšana Augšdņepras apgabalā.⁸⁹ Zināmi sakari Latvijas auklas keramikas kultūras nesējiem bijuši arī ar Fatjanovas kultūras apgabalu (Volgas un Okas starpujū rajons), par ko liecina atsevišķi Fatjanovas tipa cirvju atradumi mūsu republikas teritorijā.

Jautājums par Latvijas auklas keramikas kultūras izcelšanos cieši saistīts ar sarežģīto problēmu par visa plašā laivas cirvju kultūras masīva izcelšanos. Kā zināms, šīs kultūras apgabals aptver teritoriju starp Vjatku austrumos, Reinu rietumos, Vidusdņepru ziemeļos un Melnās jūras stepēm dienvidos. Par auklas keramikas kultūras pirmdzimteni domas dalās. Daļa zinātnieku (P. Globs, E. Sturms, K. Strūve, M. Gimbuta, kā arī A. Brjusovs) šīs kultūras veidošanās pirmsākumus saista ar Melnās jūras ziemeļu piekrastes stepēm, citi (H. Bērenss) — ar Oderas un Elbes baseiniem. Daļa zinātnieku (A. Brjusovs u. c.) šo lielo kaujas cirvju kultūru masīvu etniski saista ar indoeiropiešu valodā runājošiem baltiem, slāviem un ģermāņiem, kas vēl nebija nodalījušies no indoeiropiešu valodas kopības.⁹⁰ Austrumbaltijas auklas keramika, pēc vietējo speciālistu domām (H. Moora, L. Jānitss, R. Rimantiene), saistāma ar pirmbaltu jeb agro baltu ciltīm. H. Moora šīs kultūras arealu mēģinājis saistīt pat ar baltu dialektu apgabaliem.⁹¹

Latvijas agrarajai tekstilajai keramikai raksturīgi vidēja lieluma podi ar plakanu dibenu, kausiņveida trauciņi un bļodiņas. Šī keramika atšķirībā no vēlās tekstilās keramikas, kas raksturīga bronzas

un senākās dzelzs laikmetam, izgatavota no māla masas ar sasmalcinātu gliemežvāku vai augu šķiedru piejaukumu. Podiem, kuru augšmalas diametrs līdzinās 21—35 cm, ir vairākas formas. Bez traukiem, kam spaiņveida forma un taisnas sienas, daļai trauku ir arī viegli noapaļotas sānmalas ar spēcīgu, uz āru atliektu augšmalu vai arī katlveida forma ar taisnām malām, pie tam augšmala noslīpināta uz āru. Katlveida traukiem sienas taisnas, to diametrs nepārsniedz 10—12 cm. Bļodām lielāks izmērs, izstiepti ovāla forma, taisnas sienas un plakans dibens. Visu trauku, kā virs-, tā iekšpusē un malas, klāj tekstilie, resp., audumu nospiedumi. Daļai trauku (Eiņi, Lagaža) tekstilie nospiedumi mainās ar rupju švikājumu. Šādai virsmas apdarei nav rotājuma raksturs, jo tā saistīta ar trauku izgatavošanas tehnoloģiju. Sastopami tekstilie nospiedumi: t. s. sietiņa raksts sastāv no nelielu, ieapaļu bedrīšu un garenu, ovālu bedrīšu iespaidumiem, kā arī šikākiem, seklākiem un nenoteiktiem iespaidumiem.⁹² Tas liecina, ka trauku darināšanas procesā lietoti dažādi audumi (vienkārtnu drāna u. c.). Dažreiz tekstilās keramikas trauks augšmalā rotāts ar izretinātu ornamentu zonām, kuras veido gan traukam apkārt ejošu sīku bedrīšu iespaidumi, ieslīpi izvietotu aptītās auklas iespaidumu rindas, skujņveida iespaidumu joslas, gan arī no svītru un aptītās auklas iespaidumiem veidotas līkloča līnijas. Spēcīgi atliektā trauku augšmala rotāta ar īsiem, ieslīpiem aptītās auklas nospiedumiem vai seklām bedrītēm.

Ornamentu zonas ir retas, tās izvietotas galvenokārt trauka augšējā daļā, retāk novērotas trauka iekšpusē vai ārpusē uz poda dibena (Leimanišķi).

Dažreiz spaiņveida formas traukiem ar taisnām malām un traukiem ar viegli noapaļotām sānmalām un uz āru atliektu malu (Iča, Lagaža) māla masai ir cits sastāvs. Gliemežvāku vai augu šķiedru vietā tai piejaukta grants. Sīs izmaiņas liecina par tekstilās keramikas tālāku attīstību, par tās piederību pie bronzas laikmeta, jo porainā māla masa ir raksturīga tikai neolītam. Sai keramikai ir jau mazāk izteikts virsmas rotājums, jo kā ornamenta motīvs sastopams tikai sīku bedrīšu rindas.

Agrā tekstilā keramika, kas raksturīga vēlā neolīta pieminekļiem Latvijas un Igaunijas teritorijā, kā arī bronzas laikmeta pieminekļiem Volgas—Okas un citos Eiropas ziemeļaustrumu apgabalos, iespējams, ir vietējās izcelsmes, lai gan izteiktas domas par šīs keramikas sākotnējo veidošanos kādā noteiktā šīs teritorijas rajonā. Par šādu teritoriju uzskata Augšvolgu, kur tās izcelsmi saista ar ķemmes-bedrīšu keramiku.⁹³

Ir zināmas arī citas domas, proti, ka šī keramika veidojusies, Fatjanovas kaujas cirvju kultūrai ietekmējot ķemmes-bedrīšu keramikas kultūru turpat Volgas un Augšvolgas rajonos,⁹⁴ vai arī ka šīs keramikas veidošanā bez tikko pieminētajām kultūrām piedalī-

⁸⁶ Ванкина 1964, 2., 3. lpp.

⁸⁷ Jaanits 1970, 11. lpp.

⁸⁸ Moora 1958, 9.—33. lpp.

⁸⁹ Артеменко 1967, 131., 132. lpp.

⁹⁰ Брюсов 1961, 14.—33. lpp.

⁹¹ Moora 1958, 30.—32. lpp.

⁹² Cimermane 1968⁹, 58. lpp.; Lau 1966, 96.—101. lpp.

⁹³ Турина 1963, 200.—203. lpp.

⁹⁴ Крайнов 1964, 41., 42. lpp.

jušās vēl arī Volosovas, Balanovas, Abaševas un vēl citu kultūru elementi.⁹⁵ Tātad šīs keramikas izcelšanās nevar saistīt ar vienu noteiktu kultūru, bet skaidrs, ka tā ietver veselu kultūru ietekmju kopumu. Vienprātīgi atzīts, ka agrā tekstilā keramika 2. g. t. p. m. ē. raksturīga plašam apgabalam starp Volgu un Oku austrumos, Somiju ziemeļos, Igauniju un Latviju rietumos.⁹⁶ Seit 2. g. t. p. m. ē. beigās veidojusies bronzas laikmetam raksturīgā tekstilās keramikas kultūra.

Auklas klājuma keramikai raksturīgi vidēja izmēra trauki ar plakanu dibenu, kausveida trauciņi un bļodas. Atšķirībā no auklas keramikas trauki izgatavoti no māla masas ar sasmalcinātu gliemežvāku piejaukumu. So keramiku raksturo sīkas auklas nospiedumi, kas vertikālās un horizontālās, ieslīpās vai pat krustojošās joslās pārklāj trauka virsmu vai arī tā daļu, retāk trauka iekšpusi. Reizēm klājošās auklas nospiedumi sastopami arī uz trauka malas. Traukiem, kuru augšmalas diametrs 16—36 cm, ir dažāda forma. Daļai trauku ir vāji profilētas augšmalas, citiem S veida malas profilējums vai arī asi atliekta augšmala un viegli noapaļota vidusdaļa. Atsevišķiem traukiem ir uzbiezināta augšmala vai arī rupja viļņaina maliņa. Sastopami arī katlveida trauki ar uzbiezinātu, ieslīpi uz iekšpusi vērstu augšmalu. Kausveida traukiem ir taisnas malas (augšmalas diametrs svārstās no 15 līdz 18 cm) un plakans dibens. Bļodiņām, kurām ir plakans dibens un iegarēni ovāla forma, sienīņu augstums ir 7—8 cm, bet garums pārsniedz 20 cm. Atsevišķām bļodiņām malas ir viļņotas. Auklas klājuma trauku augšdaļā sastopamas dažādu vienkāršu ornamentālu elementu (aplū vai bedrīšu rindas, sīku bedrīšu veidotas vienkāršas un dubultas līkloča līnijas, dažādi kombinēti aptītas auklas vai gludā spiedoga iespaidumi) kompozīcijas.

Par šī savdabīgā auklas klājuma raksturu uz trauku virsmu izteiktas dažādas domas. Uzskata, piemēram, ka šis ornaments veidojies, trauka ārmalai piespiežot dēlīti, kam aptīta aukla.⁹⁷ Šis uzskats nav bez zināma pamata, jo kā gan citādi varētu izskaidrot auklas joslu nospiešanas paņēmieni. Daļa zinātnieku uzskata šo keramiku par tekstilās keramikas priekšteci,⁹⁸ citi —, ka tā varētu būt veidojusies auklas keramikas un ķemmes-bedrīšu keramikas saskares rezultātā.⁹⁹ Acīmredzot ticamāks ir pirmais pieņēmums. Keramikā ar auklas klājumu atrasta apmetnēs kopā ar agro tekstilo keramiku, tikai vienā no tām — Leimanišķos — tā stratigrāfiski atdalījās no augstākā slānī atrastās agrās tekstilās keramikas. Citās apmetnēs — Aborā I, Eiņos u. c. — abas minētās keramikas grupas pastāvējušas vienlaikus.

Keramika ar auklas klājumu nav lokāla parādība. Ta ir zināma Baltkrievijas ziemeļrietumu daļā¹⁰⁰ un citur, kur apmetnēs tā tāpat sastopama kopā ar agro tekstilo keramiku.

Atšķirībā no vidējā neolīta t. s. Piestiņas tipa keramikas vēlajā neolītā no poraina māla (māla ar sasmalcinātu gliemežvāku vai augu šķiedru piejaukumu, kas izzūdot atstāj poras) gatavoti vidēja izmēra trauki ar plakanu dibenu, t. s. Aboras tipa keramika. So trauku augšmalas diametrs sasniedz 16—36 cm, bet sienu biezums — 1,2—1,9 cm. Trauki ir dažādas formas. Daļa ir katlveida ar uzbiezinātu, ieslīpi noplā-

cinātu malu, citi — ar taisnām malām vai arī ar atliektu ārmalu un viegli noapaļotu vidusdaļu. Atsevišķiem traukiem ir spēcīgi uz āru atliekta mala, īss kakls un lodveida ķermenis. Bez tam sastopami arī kausveida trauki, bļodas un šķīvji ar plakanu dibenu (13. att.: 1, 4).

Trauki ornamentēti galvenokārt to augšdaļā, retāk ornamenta joslas sedz trauka virsmu. Sastopami arī vispār neornamentēti trauki, to vidū arī bļodiņas un šķīvji. Izretinātās ornamenta joslas veidotas no ķemmes, aptītās auklas, gluda spiedoga nospiedumiem, arī svītrveida iegriezumiem un bedrītēm. Tie ir tie paši elementi, kas raksturīgi vidējā neolīta keramikai, atšķirīgas ir tikai to veidotās kompozīcijas. Trauka augšdaļu rotā garas, ar ķemmes vai gluda spiedogu iespiestas horizontālas vai līkloča līnijas visapkārt traukam, arī aptītās auklas nospiedumi. Dažkārt ornamenta joslas veidotas no īsiem, ieslīpi vai stāvus izvietotiem ķemmes vai gludā spiedoga nospiedumiem. Izplatīts ornamenta motīvs ir vertikālās līkloča līnijas, kas klāj trauku virsmas lielāko daļu un reizēm vērojamas arī trauka augšmalas iekšpusē. Tās iespiestas ar ķemmes vai gluda spiedogu vai arī ar aptītu auklu. Retāk sastopamas romba un trīsstūra figūras bez pamatnēm, kuru kontūras veido trīskārši ķemmes spiedoga vai aptītās auklas nospiedumi. Bedrītes izvietotas joslās gar trauka augšmalu, veidojot horizontālas vai līkloča līnijas, retāk līkloča lentas.

Bļodiņām līdzīgs rotājums. Nereti ķemmes, gludā spiedoga un aptītās auklas nospiedumi, kas izkārtoti horizontālās rindās vai arī veido vertikālas līkloča līnijas, ir sastopami arī bļodiņas iekšpusē un uz dibena.

Vēlā neolīta apmetnēs raksturīgā porainās māla masas keramika ģenētiski saistāma ar vidēja neolīta porainās masas keramiku (t. s. Piestiņas tipa keramiku).

Medību un zvejas rīki. Vēlajam, tāpat kā vidējam neolītam raksturīgi savi medību un zvejas rīki. Tie ir krama un kaula bultu un šķēpu gali, kaula harpūnas, makšķerāķi, mirdi un tikli, kam šajā posmā ir citas formas.

Bultu un šķēpu gali. Krama bultu galu vidū izdalāmi trīsstūrveida bultu gali (7. tab.: 2—5), bultu gali ar kājiņu un lapasveida bultu gali. Bultu gali ar kājiņu savukārt sadalāmi trijās apakšgrupās; pie pirmās pieder īsie un platie bultu gali ar sānu retušu, pie otrās asimetriskie bultu gali ar krasi izteiktiem sānu izvīrējumiem (virsmas retuša), pie trešās bultu gali ar vāji izteiktu kājiņu (bez rūpīgas virsmas retušas). Lapasveida bultu gali ir deģenerētas formas. Krama šķēpu galiem atšķirībā no vidējā neolīta šķēpu galiem ir noplacināta kājiņa ar taisnu apakšmalu.

Kaula bultu gali pēc to formas iedalāmi galvenokārt adatveida bultu galos un bikoniskos bultu galos (4. tab.: 10, 11). Adatveida bultu galiem atšķirība no vidējā neolīta bultu galiem ir apaļš šķēsgriezums un

⁹⁵ Бадер 1966, 32.-37. lpp.

⁹⁶ Третьяков 1966, 125.—145. lpp.

⁹⁷ Чернявский 1967, 377. lpp.

⁹⁸ Cimermane 1968b, 58. lpp.; Граудонис 1967, 110. lpp.

⁹⁹ Vankina 1962, 12. lpp.

¹⁰⁰ Чернявский 1967, 377. lpp.

neliels **paplašinājums** vidusdaļā, tie ir vidēja izmēra. **Bikoniskie** bultu gali pēc formas ir dažādi. Vēlajā neolītā izzuduši bikoniskie bultu gali ar labi izteiktu konisko galviņu. To vieta parādījušies dažādi varianti: 1) ar īsu, konisku galviņu un no sāniem noplacinātu kājiņu, 2) ar saspiestu galviņu, kas atgādina konisko, 3) ar neproporcionāli īsu konisku galviņu un pagarinātu apakšmalu, kas reizē kalpo arī par iedzītni, un citi deģenerētas formas bultu gali.

Harpūnas un makšķerāķi. Sastopamas vienpusējas un divpusējas harpūnas ar nedaudziem zobiem (4. tab.: 18, 19). Harpūnām ar divpusējiem zobiem apakšdaļa ir bez paplašinājuma. Vienīgajam līdz šim vēlā neolīta apmetnēs iegūtajam makšķeres āķim ir stipri primitīva, deģenerēta U veida forma, bez kāta profilējuma un dzeloņa atkarpes.

Murdi ir izgatavoti no skaliem un sasaistīti ar lūkiem. Tie atrasti Aboras I un Lagažas apmetnē. Murdu garums 1,50—1,80 m.

Zvejas tīkla fragments atrasts Aboras I apmetnē un pieder pie mezglaino zvejas tīklu tipa; šāda līpa tīkls atrasts arī Sventājas apmetnē Lietuvas PSR teritorijā.

Darba rīki un iedzīves priekšmeti. Vēlā neolīta saimniecisko dzīvi raksturo arī akmens kalti, krama kasīkļi, naži un urbji, īleni un koka priekšmeti.

Slānekļa kaltiem ir dažādas formas. Vēlajā neolītā tie iegūti daudz lielākā skaitā nekā vidējā neolītā. Daļai kalnu ir četrstūra šķērsriezums ar krasi izteiktām sānu šķautnēm, sašaurināts piets un asimetriski slīpēts asmens. Citiem ir trapeceveida šķērsriezums bez asi iezīmētām sānu šķautnēm un stipri paplašināts asmens, bet dažiem kaltiem asmens arī asimetriski slīpēts.

Cita forma ir t. s. dobiem kaltiem (6. tab.: 15). Šādiem kaltiem sānu šķautnes vājāk izteiktas, bet šķērsriezums noapaļots. Sastopami arī kalti ar noapaļotu šķērsriezumu un vāji izteiktām sānmalām vai arī ar krasu sānu šķautņu iezīmējumu asmenim tuvākajā daļā un taisnu jeb mazāk vai vairāk izliektu asmeni (6. tab.: 16). Daļa kalnu ir plati un īsi. Tiem ir regulāra četrstūra šķērsriezums, krasi izteiktas sānu šķautnes, noapaļots asmens (6. tab.: 9).

Atsevišķā grupā iedalāmi miniatūrkaltiņi; sastopamas trīs to formas. Pirmās formas kaltiņiem šķērsriezums ir četrstūris, tiem asi iezīmētas sānu šķautnes, plats, noplacināts piets un nedaudz paplašināta asmens daļa (6. tab.: 6, 10, 12, 13). Otrās formas kaltiņiem raksturīgs mazāk regulārs šķērsriezums, vāji izteiktas sānu šķautnes, ieslīpi izvietots piets un asimetriski slīpēts šaurs asmens (6. tab.: 11), bet trešās formas kaltiņu šķērsriezums ir trīsstūrveida, tie ir ar spēcīgi sašaurinātu pietu un taisnu vai mazliet izliektu asmeni (6. tab.: 8).

Krama ķīļveida cirvji dalāmi biežpieta (10. tab.: 2, 3) un plānpieta cirvjos (10. tab.: 1, 4). Tikai divi krama cirvji iegūti apmetņu izrakumos (Aborā I un Ruteniekos), lielākā daļa ir savrupatradumi.

Vēlā neolīta apmetnēs iegūtie krama kasīkļi pēc formas dalāmi sekojošās grupās: sānu kasīkļi, kas izgatavoti no regulāras formas krama šķīlas ar taisnu, retāk noapaļotu pieri (7. tab.: 22—24), gala kasīkļi, kas izgatavoti no masīvākām krama šķīļām ar noapaļotu vai taisnu pieri (7. tab.: 15), kā arī t. s.

mikrokasīkļi, kas izgatavoti no četrstūra vai apaļas formas šķīļām. Raksturīgs vēlā neolīta rīks ir kasīklis-nazis, kas izgatavots no iegarenām, samērā masīvām šķīļām ar noapaļotu pieri un rūpīgu sānu retušējumu (7. tab.: 25).

Krama naži izgatavoti no iegarenas formas krama plāksnēm ar retušētām sānmalām. Sastopami arī naži ar nedaudz liektu darba galu.

Krama urbjiem var būt īss vai arī pagarināts darba gals. Kā izņēmums sastopami urbji ar spēcīgi izliektu un pagarinātu darba galu (7. tab.: 28).

Vēlajam neolītam raksturīgie kaula kalti gatavoti no lieliem, pāršķeltiem dzīvnieku cauruļkauliem. Daļai šo kalnu sānmalas rūpīgi noslīpētas. Sastopami arī kalti ar mazāk rūpīgu ārējo apdari (nenošlīpētām sānmalām). Kalnu asmens viegli izliekts un vienmeri rūpīgi noslīpēts (5. tab.: 14).

Raga kaltiem raksturīgs noplacināts vai nedaudz ieslīpi izveidots piets, plakana apakšpuse un viegli velvēta augšpuse. Sānu šķautnes labi iezīmētas. Dažiem kaltiem sīki robota apakšmala.

Atrasta kāda no aļņa raga paplašinātas daļas izgatavota lāpstīņa ar īsu kātiņu.

Dunči darināti no lielu dzīvnieku pāršķeltiem cauruļkauliem. Daļai dunču garš, asimetrisks asmens un nedaudz sašaurināta spala daļa (5. tab.: 16, 17). Naži darināti arī no plānām kaula plāksnītēm vai pāršķeltiem mežacūkas ilkņiem.

Īleni un adatas izgatavoti no sīkiem dzīvnieku cauruļkauliem; to forma atkarīga no izmantotā kaula formas, tāpēc klasificēšana atsevišķos tipos nav iespējama.

Koka priekšmeti vēlā neolīta apmetnēs zināmi nelielā skaitā. Aboras apmetnē kūdras slānī atrasta koka vāļīte ar plakanu darba galu. Sīkie iedobumi, kas samanami uz darba gala, liecina, ka vāļīte tikusi izmantota ezeriekstu čaulu pārsišānai. Otrs atradums, iegūts Eiņu apmetnē, ir neliels kaplis, kas atgādina Sarnates apmetnē atrastos kapļus.

Trešais koka priekšmets — spole auklas uztīšanai — iegūts Aboras I apmetnē. Tai paplašināti gali un apaļš vidusdaļas šķērsriezums.

Auklas keramikas kultūrai raksturīgie no porfirīta, uralītporfirīta u. c. akmens šķirnēm gatavotie laivas cirvji ar kāta cauruma urbumu iegūti galvenokārt kā savrupatradumi, retāk to fragmenti atrasti apmetnēs.

Latvijas teritorijā ir zināmi ap 120 laivas cirvju, kas gandrīz visi iegūti kā savrupatradumi. 16 laivas cirvju fragmenti atrasti Lubānas zemes apmetnēs (Aborā I — 14, Eiņos — 1, Lagažā — 1), viens vesels laivas cirvis atrasts Ruteniekos, Latvijas vidusdaļā.

Latvijas teritorijā savāktie laivas cirvji dalāmi vairākās grupās. Par visraksturīgāko tipu jāuzskata agrie laivas cirvji, kurus sauc arī par Eiropas cirvjiem, jo to izplatība ir universāla. Šiem cirvjiem slaida forma ar ovālu, noapaļotu četrstūrveida šķērsriezumu, labi izliekts sašaurināts piets, bet sānmalas bez asām šķautnēm. Nereti cirvja apakšpuse, kas var būt arī plakana, rotāta ar lejamās šuves imitāciju. Asmens priekšpusē var būt izvirzīts uz augšu. Cirvja profils ir liekts vai taisns (10. tab.: 5—8). Šādi laivas cirvji, kas raksturīgi visai Latvijas teritorijai, iegūti arī Aboras I apmetnē (4 eksemplāri).

Nedaudz mazākā skaitā Latvijas teritorijā pārstāvēti vienkāršie jeb vēlīe laivas cirvji. Šie cirvji atšķirībā no iepriekšējiem ir daudz masīvāki. Arī to forma ir vienkāršāka: četrstūrainis šķērsriezums, plakana vai viegli liekta apakšpuse, labi veidotas sānmalas. Cirvis ir plats un biezs. Šādi cirvji raksturīgi galvenokārt Latvijas austrumu daļā, un daži to fragmenti iegūti arī Aboras I un Eiņu apmetnēs.

Mazākā skaitā Latvijas teritorijā ir zināmi cita tipa cirvji, kā, piemēram, smailpieta, Karlovas tipa un Fatjanovas tipa, tāpat arī somu tipa cirvji. Tie atrasti galvenokārt Latvijas austrumu daļā, un daži to fragmenti iegūti arī Aboras I un Eiņu apmetnēs.

Kulta priekšmeti un rotaslietas. Vēlā neolīta kulta priekšmeti atrasti vairākās apmetnēs. Tie ir māla, kaula vai raga figūriņas vai cilpi. Tāpat kā vidējā neolītā, šie priekšmeti atveido cilvēkus un dzīvniekus: ūdens putnus, zivis, čūskas. Mālā veidotai cilvēka sejai ir plats deguns, dziļi, simetriski izvietoti acu dobumi, muts līnija attēlota ar iegriezumu palīdzību. Šāda figūriņa atrasta Aboras I apmetnē.¹⁰¹ Šeit, Aboras I apmetnē, atrasta arī ragā darināta vīrieša figūriņa ar sevišķi izteiksmīgu atlētiska ķermeņa atveidojumu (sk. 13. att.: B). Cilvēka galva iegriezta trīsšķautņu^ dunča spalā, kas atrasts Lagažas apmetnē.¹⁰² Ūdens putnu figūras grezno kaula nažu spalvu (Leimanišķos), tās sastopamas arī kā atsevišķi veidojumi (Abora I, Iča, Malmutas grīva). Ragā un kaulā grieztas zivs skulptūras atrastas Aboras I apmetnē. Turpat iegūtas arī 4 no līdz šim zināmajam, kaulā darinātajam čūskas figūrām: viena no tām ir odzes, bet trīs — zalkšu atveidojumi.

Vēlā neolīta apmetnēs atrasti arī ornamentēti kaula un raga rīki. Sevišķu vērtību ieguvušas divas figurāli veidotas raga plāksnītes ar pusapļa ornamentu no Lagažas apmetnes. Ornamenti izpildīti iegriezuma tehnikā, kas izmantoti gan krellju virknēm, gan arī apģērba izrotāšanai.

Kaula rotaslietas ir trapeceveida piekariņi (reizem ar robotām vai viegli iešķeltām malām), lunulas un apli ar vidū izurbtu caurumu (6. att.: 1—3).

Lielā skaitā, tāpat kā iepriekšējā periodā, sastopami caururbti dzīvnieku zobi (aļņa, suņa, lāča, mežacūkas), kas izmantoti gan krellju virknēm, gan arī apģērba izrotāšanai.

Dzintara izstrādājumi. Vēlajā neolītā darinātie dzintara izstrādājumi ir piekariņi, pogas, krelles un figūrrotas. Piekariņiem, tāpat kā vidējā neolītā, ir asimetriskas un simetriskas formas. Vidējam neolītam raksturīgie plāksņveida piekariņi vēlajā neolītā sastopami tikai kā izņēmums; to vietā stājušies apjomīgi darināti piekariņi (12. tab.: 1, 2, 6, 7).

Pogas ar V veida caurumu augšpusē ir divējādas — apaļas un četrstūra (12. tab.: 13, 14). Četrstūrainām ir taisnstūra vai kvadrāta forma, dažreiz stūri noapaļoti. Pogām bieži segmenta šķērsriezums. Kā apaļo, tā arī četrstūraino pogu malas dažreiz rotā sīki iegriezumi. Krellēm ir cilindra un mucīņas forma (12. tab.: 17), retāk sastopamas ripveida krelles. Jauns, vidējā neolītā vēl nezināms izstrādājumu tips ir tā saucamie «starplocekļi» — krellju vai pogu ar V veida urbumu saturēšanai. Starplocekļi izgatavoti no šķelta konusa, plakanas ripas vai taisnstūra veidā. Vienīgā līdz šim zināmā dzintara čūskas figūriņa

darināta apjomīgi ar viegli ieurbtiem acu caurumiem un iegieztu muts līniju (12. tab.: 25).

Īpašu rotu tipu vēlajā neolītā veido arī t. s. figūrrotas, kas izgatavotas sirds vai sēnes galviņas veidā (12. tab.: 19, 22, 24).

Vēlā neolīta cilšu kultūras un etniskā piederība

Vēlā neolīta pieminekļi Latvijas teritorijā veido divas atšķirīgas grupas: Austrumlatvijas un Rietumlatvijas.¹⁰³ Austrumu daļas pieminekļu pētniecība izvērstā 20. gs. 60. gados, rietumu daļas pieminekļi tika pētīti 30. gados.

Latvijas austrumu daļas pieminekļiem raksturīga keramika, kas pēc māla sastāva, trauku formām, ornamenta motīviem un to kompozīcijas ir visai dažāda un liecina par vēlā neolīta apmetņu iedzīvotāju etniski jauktu sastāvu.

Porainā keramika (trauki un lektilajiem un auklas klājuma nospiedumiem, aptītās auklas, ķemmes u. c. iespiedumiem), kas sastāda lielāko daļu no apmetnēs atrastās keramikas, saistāma ar Latvijas teritorijas austrumu daļas iedzīvotājiem vidējā neolītā. Šīs vietējās kultūras grupas ģenēze meklējama vidējā neolīta kultūrā, tā ir t. s. Austrumlatvijas porainās keramikas kultūras tālākā attīstības stadija. Acīmredzot tieši ar šo kultūras grupu saistāmas antropoloģiskā tipa mongoloīdās iezīmes, kā arī noteikta apbedīšanas tradīcija — mirušo apbedīšana izstieptā stāvoklī. Iespējams, ka šīs pazīmes radušās ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras ekspansijas laikā.

Auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras nesēji Latvijā ir ienācēji. Tieši ar auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras tradīcijām saistās paradums mirušo guldīt saliektā stāvoklī. Iespējams, ka šī kaujas cirvju kultūra saistāma ar slāvu-baltu-ģermāņu priekštečiem,¹⁰⁴ kas vēl nebija nodalījušies no indoeiropiešu valodas kopības, vai pat ar pirmbaltu ciltīm.¹⁰⁵

Vēlā neolīta cilšu nevienmērīgā struktūra, ienākušo iedzīvotāju uzslāpošanās vietējiem (Latvijas austrumu daļā nav zināmi pieminekļi ar tīru auklas keramikas kompleksu) liecina par noteiktām izmaiņām Latvijas iedzīvotāju etniskajā sastāvā bronzas laikmeta sākumā.

Hronoloģija

Latvijas vēlā neolīta pieminekļiem raksturīgs noteikts īpatnību komplekss.

Vēlā neolīta pieminekļu arheoloģisko materiālu tipoloģiskā analīze (galveno senlietu tipu izdalīšana, keramikas rakstura noteikšana un klasifikācija) un salīdzinājums ar šī laikmeta kultūru ne tikai Baltijas jūrai pieguļošajos rajonos, bet arī plašos apvidos uz dienvidaustrumiem un austrumiem no tās ļauj šos materiālus datēt ar 2. g. t. p. m. ē. pirmo pusi un vidu.

¹⁰¹ Лозе 1970, 53. lpp.

¹⁰² Лозе 1969, 40. lpp.; 1. att.: 4.

¹⁰³ Валюта, Граудонис, Шноре 1964, 2., 3. lpp.

¹⁰⁴ Брюсов 1961, 13., 14. lpp.

¹⁰⁵ Янитс 1956, 164.—167. lpp.

Pamatojoties uz palinoloģiskiem datiem (putekšņu analīzes), kas iegūti no visām līdz šim Lubānas zemienē pētītajām vēla neolīta apmetnēm, šo apmetņu apdzīvotības laiks attiecināms uz subboreālo klimata periodu. Aboras, Eiņu un Leimanišķu apmetņu koka un kūdras paraugu datējumi ar radiooglekļa metodi nosaka apmetņu apdzīvotības laiku (tātad arī kultūras pastāvēšanas laiku) absolūtos skaitļos, kuru maksimāla robeža līdzinās 4000 ± 60 (JIE-751) gadiem, bet minimāla 3870 ± 70 (JIE-671) gadiem. Tas nozīmē, ka apmetņu apdzīvotības pirmsākumi attiecināmi uz periodu starp 2050 ± 60 un 1920 ± 70 gadiem pirms mūsu ēras.¹⁰⁶ Vēla neolīta beigās, pamatojoties uz radiokarbons datējumiem, var būt attiecināmas uz 1700. g. p. m. ē.

Arheoloģisko, palinoloģisko un radiooglekļa datu korelācija rada iespēju izstrādāt drošu neolīta kultūru hronoloģisko skalu, kas pieņemta par pamatu Latvijas akmens laikmeta arheoloģijā un precizējama pēc tālāku pētījumu veikšanas.

AKMENS LAIKMETA IEDZĪVOTĀJU NODARBOŠANĀS VEIDI

Kā mezolītā, tā arī neolītā iedzīvotāju saimniecībā galvenā loma bija medībām un zvejai. Šīs saimniecības nozares papildināja viena otru un deva visu galveno cilvēku uzturam. Medniecība bez tam nodrošināja iedzīvotājus ar zvērādām apģērba izgatavošanai un mājokļu noseģšanai, bet lielo dzīvnieku kauli un ragi noderēja par izejmateriālu dažādiem darba rīkiem un ieročiem.

Zvejniecība. Par zvejas nozīmi akmens laikmetā liecina jau pats apmetņu izvietojums upju vai ezeru krastos, kā arī apmetnēs atrastie zvejas rīki un zivju kauli.

Zivju kauli atrasti gandrīz visās akmens laikmeta apmetnes, kur bija labvēlīgi saglabāšanās apstākļi. Osas apmetnes mezolīta un agYā neolīta slānī no atrastajiem zivju kauliem ap 90% sastādīja līdakas, pārējos 10% — zandarta, sama, karūsas kauli.¹⁰⁷ Zivju kauli piederējuši galvenokārt liela izmēra zivīm (35—122 cm, skaitot no purna līdz astes spurai); tas izskaidrojams ar zivju bagatību un īpašiem zvejas paņēmieniem (harpunēšana, duršana ar žebērķiem, ķeršana ar makšķeri). Šajā laika pazina un zvejā lietoja arī tīklu (atrasts Aboras I apmetnē) un murdu (Sārnotes, Aboras I un Lagažas apmetnēs), tāpat arī laivas, kas atrastas Sārnatē. Lielākā zivju sugu daudzveidība konstatēta Zvejsalu apmetnē, kur bez jau minētajām zivīm zvejoti asari, līņi, ruduļi, plauži, sapali, pliči. Zivju garums ir 20—40 cm, atsevišķos gadījumos pat līdz 1,90 m (sams). Retāk sastopami ālantī un raudas, atrasts arī viens stores kauls. No vēla neolīta apmetnēm īpaši atzīmējama Abora I, kur ap vairākiem pavardiem konstatēts biezs 11 sugu zivju kaulu un zvīņu slānis. Salīdzinot ar citām apmetnēm, šeit bija daudz maza izmēra (7—20 cm) zivju. Tas acīmredzot izskaidrojams ar īpaša veida zvejas paņēmieniem (aizsprostu ierīkošana, ķeršana ar smalkacainu tīklu).

Medības. Par medību nozīmi akmens laikmeta iedzīvotāju saimniecībā liecina daudzpusīgs materiāls. Medījumos galvenā loma bijusi mežacūkai un alnim;

to kauli sastāda 60—80% no visu nomedīto dzīvnieku kauliem. Tālāk seko bebrs, tauris, briedis, lācis, stirna. Šos dzīvniekus medīja ne tikai uzturam, bet arī ādu iegūšanai. No kažokādu dzīvniekiem īpaši jāmin cauna, āpsis, ūdrs. Atsevišķās vietas, piemēram, Osas apmetnē, agra neolīta slānī caunas kauli sastādīja 13,2%, Piestiņas apmetnē — pat 17,8% no visiem medījumu kauliem.¹⁰⁸ Baltijas jūras piekrastes iedzīvotāju saimniecībā svarīga nozīme bija roņu medībām. To kauli atrasti Sārnotes apmetnē. Atzīmējams, ka roņa kauls atrasts arī Aboras I apmetnē, liecinot par šīs apmetnes un jūras piekrastes iedzīvotāju sakariem.

Visā akmens laikmetā ka majas dzīvnieks konstatēts tikai suns. Tas bija ne tikai cilvēku mājokļa sargs, bet arī palīgs medībās. Citi majas dzīvnieki (aita vai kaza, cūka, liellopi) parādās tikai vēla neolīta beigās. To kauli konstatēti Kreiču, Eiņu, Lagažas un Aboras I apmetnēs, bet tie sastāda tikai 0,9% no kopējā kaulu materiāla. Akmens laikmeta beigās mājas dzīvniekiem cilvēku uzturā vēl nav bijusi kaut cik nozīmīga vieta.

Medību paņēmieni un tehnika akmens laikmetā bija visumā labi attīstīti. Galvenie medību ieroči bija loks un bultas, šķēpi, harpūnas, bumerangi. Loks un bulta, arī šķēpi redzami Oņegas ezera un Baltās jūras piekrastes klinšu zīmējumos, kas attēlo medību skatus.¹⁰⁹ Lielu dzīvnieku medībās bez tam lietoja dažādus citus paņēmienus — piemēram, lamatas, kur dzīvniekus ievilināja un pēc tam ar šķēpiem un dunčiem nogalināja. Samēra izplatīts paņemiens bija cilpu izlikšana, it īpaši mazāku dzīvnieku medībās.

Bez meža dzīvniekiem medīja arī dažādus putnus pīles, zosis, gulbjus, rubeņus. Tos vairāk ķēra ar cilpām vai arī ar rokam perēšanas vai spalvu mešanas laikā, kad tie vismazāk kustīgi.¹¹⁰

Savvaļas augu savākšana. Zināma nozīme iedzīvotāju uztura nodrošināšanā bija savvaļas augu — ogu, sēņu, sakņu, ozolzīļu, lazdu, ezerriekstu, tāpat putnu olu, medus vākšanai. Osas, Piestiņas, Ičas, bet it īpaši Sārnotes apmetņu kultūras slāni lielā daudzumā atrastas uzturā lietoto ezerriekstu čaulas un paši ezerrieksti. Sārnatē atrastas arī koka vālītes riekstu pārsišanai.

Šķiet, ka neolīta beigās parādās arī primitīvā kapļa zemkopība. Koka kapļi atrasti Sārnotes un Eiņu apmetnēs.

Dažādu materiālu apstrāde. Apmetnēs uz vietas apstrādāja koku, kramu, akmeni, kaulu, ragu, ādas un izgatavoja apģērbus, dažādus darba rīkus, ieročus, rotaslietas.

Par koka apstradi visplašākās liecības iegūtas Sārnotes apmetnē. Svarīgākos priekšmetus — kausus, karotes, lokus, šķēpus, airus — izgatavoja no cietiem kokiem, galvenokārt oša, ozola, kļavas, mazāk nozīmīgos priekšmetus — vālītes, kāšus — no mīkstākiem kokiem, piemēram, alkšņa, apses. Plaši izmantoja dažādas šķiedras, lukus, mizas. Koku apstrādei lie-

¹⁰⁶ Paraugi ņemti no apmetņu kultūras slāņa apakšējā horizonta.

¹⁰⁷ Zivju kaulus noteicis bioloģijas zinātņu kandidāts J. Sloka.

¹⁰⁸ Paleozooloģisko materiālu noteicis bioloģijas zinātņu doktors K. Pāvers.

¹⁰⁹ Турина 1961, 125. lpp.; 15. att.

¹¹⁰ Кларк 1953, 47.—50. lpp.

toja akmens taisnasmens vai dobos kaltus, krama nažus, kasīklus.

Lielais krama atšķilu skaits apmetnēs, pusgatavie raga un kaula priekšmeti liecina, ka tie apstrādāti uz vietas. Krams apstrādāts ar atšķelšanu, retušēšanu; akmens apskaldīts un pēc tam slīpēts. Akmens cirvji ar izurbtu kāta caurumu parādas tikai neolīta beigās un bronzas laikmeta sākuma. Kaulu un ragu apstrādāja griežot, zāģējot, urbnot, slīpējot. Grieza ar krama nažiem, griežņiem, zāģēja ar smilšakmens plāksnītēm, slīpēja ar smilšakmens galodiņām, urba ar krama vai kvarca urbjiem.

Dzintaru apstrādāja, kā arī dzintara priekšmetus izgatavoja Baltijas jūras piekrastes un Lubānas baseina apmetnēs, citur priekšmeti ievesti gatavā vai pusgatavā veidā. Dzintaru apstrādāja ar tādiem paņēmieniem kā retušēšanu, slīpēšanu, gludināšanu un urbšanu.

Apmetnēs uz vietas tika gatavoti arī māla trauki, tie apdedzināti, ornamentēti; traukus apdedzināja atklātos pavardos. Kreiču apmetnes kultūras slāni atrasta trauku darināšanai sagatavota māla pika.

Par īpašu amatu specializāciju akmens laikmetā vēl nevar runāt. Materialus apstrādāja un priekšmetus izgatavoja vecāki, vairāk pieredzējuši cilvēki. Māla traukus, apģērbus, ēdienu gatavoja sievietes, bet medības un zveja bija vīriešu galvena nodarbošanās.

MAIŅA UN SAKARI

Ne visi dažādu priekšmetu izgatavošanai nepieciešamie izejmateriāli bija atrodamī uz vietas dzīvesvietu tuvumā, tie bija jāiegūst maiņas ceļā no apgabaliem, kur tie atrodamī dabā. Pie šādiem ievestiem materiāliem jāpieskaita slānekļi (šiferis), krams un dzintars.

Latvijas teritorijā maiņas sakariem labāk var izsekot, tikai sākot ar vidējo neolītu. Mezolīta un agrajā neolītā, kad apdzīvotība vēl bija niecīga, cilvēki bija spiesti visu dzīvei nepieciešamo izgatavot no vietējiem izejmateriāliem — koka, kaula, raga, daļēji arī akmens. Par agrākajiem maiņas rezultātā iegūtajiem priekšmetiem jāuzskata agrā neolīta apmetnēs atrastie slānekļa riņķi ar trīsstūra vai četrstūra šķērsgrīzumam. Tie nākuši no Karēlijas un Somijas, kur to atradumu skaits pārsniedz vairākus simtus.¹¹¹

Slānekļa riņķi atrasti arī vidējā un vēlajā neolītā, liecinot par pastāvīgiem sakariem ziemeļu un ziemeļaustrumu virzienā. No Karēlijas un Somijas kopš vidējā neolīta maiņas ceļā ienākuši slānekļa dobie un nagveida kalti, bultu gali, saliekamie makšķeru āķi. Šiferu bultu gali ar rombisku šķērsgrīzumam un noplacinātu iedzītni ļoti raksturīgi vēlajam neolītam Somijā, kur tie, tāpat kā saliekamie makšķeru āķi,¹¹² atrasti lielā skaitā.¹¹³

Dažādas krāsas un struktūras krams kā izejmateriāls priekšmetu izgatavošanai maiņas ceļā nācis no krama ieguves rajoniem Augšvolgā,¹¹⁴ Valdaja augstienē, Lietuvā un Baltkrievijas ziemeļaustrumu daļā. Dzintars, kas bagātīgi atrasts Lubānas vidējā un vēlā neolīta apmetnēs, nedaudz arī Ludzas un Burtnieku ezeru baseinā, nācis no Baltijas jūras piekrastes apgabaliem — Kuršu kāpām, Palangas apkārtnes, Sārnotes, Rīgas jūras līča piekrastes (Siliņupes apmetne). Aus-

trumbaltijai, tai skaitā Latvijai, raksturīgie dzintara priekšmetu tipi sastopami plašos apgabalos tālu uz austrumiem un ziemeļiem no dzintara ieguves vietām — Igaunijā, Novgorodas apgabala, Augšvolgas baseinā, Karēlijā un Somijā. Tātad dzintars bija viens no nozīmīgākajiem maiņas ekvivalentiem pret kramu un slānekli.

Bez maiņas cilšu starpā akmens laikmetā pastāvēja arī dažādi kultūras sakari: ciltis pārņēma no kaimiņu ciltīm dažādas darba iemaņas, paražas. Par šādu sakaru svarīgāko rezultātu jāuzskata Lubānas baseina agrā neolīta cilšu maka izgatavot ovālas mēla blodiņas, kādas raksturīgas Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes apgabaliem. No Piedņepras apgabala acīmredzot aizgūts sīkais ķemmes iespaidumu ornaments. Sakaru rezultātā aizgūta prasme apstrādāt dzintaru un kramu apgabalos, kas atrodas tālu no izejvielu ieguves rajoniem.

Tātad jau akmens laikmetā ciltis nedzīvoja pilnīgi izolēti, bet bija nodibinājušas sakarus ar kaimiņiem.

SABIEDRISKAS ATTIECĪBAS

Akmens laikmeta sabiedriskā organizācija ir ģints kopiena. Ģinti veidoja radniecīgu cilvēku grupa, kam bija kopēji senči; tos apvienoja kopīgs darbs un cīņa par eksistenci.

Galvenās saimniecības nozares, kā jau minēts, bija zveja un medības, ko papildināja dažādu savvaļas augu ievākšana. Medības un zveja notika plašākā apkārtnē ap dzīvesvietām un tāpēc nereti bija saistītas ar mednieku vai zvejnieku — galvenokārt pieaugušo vīriešu — ilgāku prombūtni. Ja zveja un medības nebija veiksmīgas, kopienai vajadzēja iztikt no tā, kas bija iekrāts un ko bija savākušas sievietes. Sievietes loma ražošanā un ģints uzturēšanā bija ļoti nozīmīga. Kā rezervju radītāja un saglabātāja sieviete bija visas saimniecības un kopienas pamats. Ieverojot sievietes nozīmīgo lomu un ietekmi dzimtā, šo sabiedrības attīstības posmu sauc par matēs ģinti. Tas pastāvēja līdz tam laikam, kad, zvejas un medību nozīmei arvien vairāk samazinoties, par vadošajam saimniecības nozarēm kļuva lopkopība un zemkopība.

Akmens laikmetā pastāvēja tikai primitīvā darba dalīšana pēc dzimuma, kā arī pēc vecuma.

Ražošanas spēku attīstības līmenis vēl bija zems, tāpēc kaut cik manāmus panākumus varēja gūt tikai kolektīvi. Ražošanas attīstību pamatā bija sabiedriskais īpašums uz ražošanas līdzekļiem un kolektīvā sadale. Pārķāpjot kolektīvās dalīšanas principu, daļa dzimtas locekļu nokļuva nenovēršamā bada nāvē, tādējādi vājinot pašu kolektīvu.

Lai gan ekspluatācija un šķiras akmens laikmetā nav pastāvējušas, tomēr jau šajā laikā iezīmējas zināmas individuālas atšķirības ģintī. Spilgtu liecību par to dod pēdējo gadu pētījumu rezultāti. Jau mezolīta un neolīta kapulaukos (Zvejnieki, Kreiči, Abora I) atklāti vairāki apbedījumi, kas pēc mirušajiem līdzdoto bagātīgo rotaslietu, arī zvejas un medību rīku klāsta krasi izdalās no pārējiem. Tāds ir Zvejnieku

¹¹¹ Kopisto 1959, 5.—17. lpp.

¹¹² Palsi 1912, 195—204. lpp.

¹¹³ Meinander 1954^a, 158. lpp.; 93. att.

¹¹⁴ Турина 1967°.

kapulauka 164. kaps ar 16 kaula šķēpiem, 47. kaps ar 7 kaula šķēpiem, Kreiču kapulauka 6. apbedījums ar dzintara un kaula rotaslietām, daži apbedījumi Abo-ras I kapulaukā. Acīmredzot šajos kapos apbedītie dzīvē ieņēmuši kādu izcilāku sabiedrisko stāvokli ģints kolektīva un apglabāti ar priekšmetiem, kādus tie lie-toja dzīvē.

Akmens laikmetā cilvēki dzīvoja noslēgtos kolek-tīvos — atsevišķās apmetnēs, ap kurām pletās plaši, neapdzīvoti mežu un udeņu masīvi. Cilvēki vienā vietā dzīvoja ilgi, vairākus simtus vai pat tūkstošus gadu. Katrā apmetnē dzīvojošo skaits bija dažāds. L. Van-kina konstatējusi, ka Sārnatē vienlaikus varēja pastā-vēt 31 celtne, kur katrā dzīvojusi atsevišķa no 5—7 pieaugušiem cilvēkiem sastāvoša saime. Tādā kārtā visā apmetnē varēja dzīvot ap 150—160 cilvēku.¹¹⁵ Citās mazākajās apmetnēs, piemēram, Kreičos, vien-laikus varēja pastāvēt f—'6 celtnes un attiecīgi pie-augušo cilvēku skaits būs ap 30—40. Šādas mazas apmetnes apdzīvoja vienas atsevišķas ģints kopienas piederīgie, kamēr lielajās apmetnēs — Sārnatē — tādas varēja pastāvēt vairākas, it īpaši apmetnes pastāvēšanas beigu posmā.

Cilvēku skaitam pieaugot, atsevišķa ģints sadalī-jas, bieži vien kolektīva daļai pārceļojot uz citu vietu, dibinot jaunu apmetni un veidojot jaunas ģintis. Vai-rākas ģinšu kopienas veidoja cilti. Vidējā un vēlajā neolītā pēc apmetņu izvietojuma varam labi izsekot šādam procesam. Kā piemēru varētu minēt Lubānas, Burtnieku un Ludzas ezeru baseinu pirmiedzīvotājus. Cilvēki šeit dzīvojuši kopš mezolīta. Mezolīta un agrā neolīta apmetņu skaits minētajos baseinos nav liels, bet vidējā un vēlajā neolītā tas ievērojami pie-audzis. Burtnieku ezera baseinā radušās Riņņukalna, Kaulenkalna, Pantenes apmetnes, Lubānas baseinā cilvēki jau apdzīvojuši gandrīz visu plašo zemieni un no turienes pa mazam upītēm pārceļojuši uz Vidzemes austrumu nogāzi un Latgales augstienes rietumu daļu, izveidojot pat vairākas apmetņu grupas. Iespē-jams, ka varam runāt jau par vairākām radniecīgām ciltīm, starp kurām pastāvēja cieši sakari.

Jauno saimniecības nozaru — lopkopības un zemko-pības sākumi, kas parādījās neolīta beigās, vēl jūtami neietekmēja tālaika sabiedrisko iekārtu, lai gan radīja iedīgļus tās sabrukumam.

MEZOLĪTA CILŠU ĢENĒZE

Mezolīta kranioloģiskais materiāls sniedz priekš-statu par Latvijas pirmiedzīvotāju antropoloģisko sastāvu, par raksturīgākajām šī laikmeta iedzīvotāju ārējā izskata īpatnībām, par tuvākām analogijām un virzienu, no kurienes ienākuši vissenākie Latvijas iedzīvotāji.

Mezolīta kranioloģiskais materiāls pārstāvēts līdz šim ar Austrumbaltijā vienīgo mezolīta kapulauku Zvejniekos pie Burtnieku ezera. Par vissenākajiem šī kapulauka apbedījumiem var uzskatīt stipri okerētos, galvenokārt Z—D vai D—Z virzienā orientētos skeletus.¹¹⁶

Kranioloģiskais materiāls no Zvejnieku kapulauka nav viendabīgs. Sevišķi stipri variē galvaskausa

lielākais garums un platums, kā arī galvaskausa indekss. Tāpat pēc sejas uzbūves galvaskausi ir atšķi-rīgi. Daļa galvaskausu pārstāv antropoloģisko tipu ar platu, ieplakanu, zemu seju un vāji izvirzītu degunu. Šiem galvaskausiem raksturīgs arī mazaks galvaskausa garums un lielāks platums. Pārējie gal-vaskausi ir izteikti dolihokrāni ar lielu galvaskausa garumu, vidēju tā platumu, vidēji platu, augstu, stipri profilētu seju horizontāla virzienā un ļoti izvirzītu degunu.

Aprēķinātie korelāciju koeficienti vīriešu un sievietu galvaskausu sērijām norāda, ka Zvejnieku mezolīta kapulauka kranioloģiskajā materiālā pārstāvēti divi antropoloģiskie tipi.¹¹⁷ Viens no tiem ir dolihokrāns ar stipri profilētu seju, otrs — dolihomezokrāns ar ieplakanu seju.¹¹⁸ Spriežot pēc senlietām Zvejnieku kapulauka mezolīta apbedījumus, jāatzīst, ka minētie tipi pastāvējuši vienlaikus.

Stipri dolihokrānajam antropoloģiskajam tipam ar augstu, samērā platu profilētu seju tuvākas paralē-les saskatām dienvidaustrumos un dienvidrietumos no Latvijas. Te būtu minami daži galvaskausi no Boten-dorfā¹¹⁹ Vācijas vidienē un Pricerbera ezera,¹²⁰ kā arī no Grostincas¹²¹ Silēzijā. Starp šo teritoriju mezo-līta ciltīm bija izplatīts tāds pats stipri dolihokrānais tips ar vidēji platu un augstu seju, kāds konstatēts Zvejniekos. Šim Zvejnieku-kapulauka stipri dolihokrā-najam tipam liela līdzība arī ar Ukrainas mezolīta cilšu tipu. Šai sakarā īpaši būtu minams Vasiljevka I kapulauka kranioloģiskais materiāls.¹²²

Vērtējot līdzības pakāpi pēc t. s. Penrouza attā-luma, Zvejnieku kapulauka vīriešu dolihokrānais tips ar eiropeido sejas uzbūvi vislīdzīgākais ir Vasiljevka I (0,21), Botendorfā (0,36), Vasiljevka III (0,50) un Ķirsnas (Lietuvā) (0,51) mezolīta cilšu antro-poloģiskajam tipam. Sievietu dolihokrānajam tipam tuva līdzība ar Pricerbera ezera (0,03) un Vasiljevka III (0,33) mezolīta sievietu galvaskausiem.

Otrajam Zvejnieku kapulauka dolihomezokrānajam tipam ar platu, zemu un ieplakanu seju tuvākās ana-loģijas rodamas austrumu virzienā, un, proti, Oļņij-ostrovas kapulauka kranioloģiskajā materiālā. Šeit sastopam to pašu antropoloģisko tipu ar mezokrānu galvaskausa formu, vidēji lieliem galvaskausa sma-dzeņu daļas izmēriem, platu, ieplakanu seju un vāji izvirzītu degunu. Par lielu līdzību starp šiem abiem antropoloģiskajiem tipiem liecina arī to nelielais Pen-rouza attālums — 0,10. (Penrouza attālums — mate-mātiski aprēķināts lielums, kas nosaka kranioloģisko

¹¹⁵ Вапкина 1970, 131. Ipp.

¹¹⁶ Загорские 1969, 364., 365. Ipp.

¹¹⁷ Денисова 1972.

¹¹⁸ Sejas horizontālo profilējumu nosaka divi leņķi.

N a z o m a l ā r a i s leņķis ar virsotni punktā *nasion* raksturo sejas horizontālo profilējumu tās augšdaļā (orbītu līmenī). Ja šis leņķis nepārsniedz 137°, tad seja ir stipri profilēta, bet, ja leņķis ir 138°—150° robežās, tad seja orbītu līmenī ir ieplakana vai stipri plakana.

Z i g o m a k s i l a r a i s leņķis ar virsotni punktā *subspinale* raksturo sejas horizontālo profilējumu tās vidusdaļā: ja leņķis nepārsniedz 127° — seja ir stipri profilēta, bet, ja leņķis ir 129°—142° robežās, tā ir vāji profilēta.

¹¹⁹ Vlček 1967.

¹²⁰ Reche 1928.

¹²¹ Reche 1933.

¹²² Кондукторова 1957.

sēriju līdzības pakāpi; attālumu mazie absolūtie lielumi liecina par salīdzināmo galvaskausu morfoloģisko līdzību.)

Viens no Zvejnieku kapulauka antropoloģiskajiem tipiem ar stipri izteiktu dolihokrāno galvaskausa formu nepārprotami pieder pie eiropēdās rases, kuram tuvākas analogijas rodamas dienvidaustrumu un dienvidrietumu virzienā. Otrs — dolihomezokrānais tips, kam sejas uzbūvē raksturīgs pavājināts horizontālais profilējums un vāja deguna izvirze, jāuzskata par metiso tipu. Tā veidošanā liela nozīme bijusi mongoloīdajam komponentam.

Rodas jautājums, kurš no šiem antropoloģiskajiem tipiem jāuzskata Latvijas teritorijā par senāku.

Pirmiedzīvotāju ienākšanu Latvijas teritorijā datē ar 9. g. t. p. m. ē. Latvijas teritorijā uz šo periodu attiecas daudzi savrupatrādumi (harpūnas), kam tuvākas analogijas rodamas Svidru (Polijas ziemeļos) un Ārensburgas (VFR ziemeļos) kultūrās. Līdz ar to ar lielu varbūtības pakāpi iespējams secināt, ka senākie iedzīvotāji, kuriem bija raksturīgs stipri dolihokrānais eiropēdais tips, Latvijā ienākuši no dienvidiem. Boreālajā un atlantiskajā klimatiskajā periodā (7.—5. g. t. p. m. ē.) Latvijas teritorijā veidojās Kundas kultūra, kurā saskatāma spēcīga austrumu ietekme.¹²³ Kundas kultūras veidošanās posmā mūsu teritorijā ienāca ciltis no austrumiem; tām bija raksturīgs metisais mezokrānais tips ar mongoloīdo komponentu. Vēlāk šie divi antropoloģiskie tipi savstarpēji asimilējās.

NEOLĪTA CILŠU ANTROPOLOĢISKAIS SASTĀVS UN TO ĢENĒZE

Vēl nesen par agrā un vidējā neolīta cilšu fizisko tipu Latvijā un Austrumbaltijā vispār nebija nekādu datu. Tagad, kad izpētīts akmens laikmeta kapulauks Zvejniekos, daļu no apbedījumiem, kas atrodas kapulauka austrumu un dienvidaustrumu malā, var uzskatīt par agrā un vidējā neolīta apbedījumiem. Šeit kāda apbedījuma grupa izceļas ar vāji okerētiem skeletiem. Pēc F. Zagorska domām, tie jāuzskata par agrā neolīta apbedījumiem.

Antropoloģiskajam tipam, ko Zvejnieku kapulaukā pārstāv daļēji okerēti agrā neolīta apbedījumi, raksturīga masivitāte, liels galvaskausa lielākais garums, izteikta dolihokrānija, plata, augsta, stipri profilēta seja horizontālajā virzienā un izvirzīts deguns. Pēc sejas uzbūves šis antropoloģiskais tips jāuzskata par izteiktu eiropēdo tipu.

Minētās antropoloģiskās pazīmes ļauj agrā neolīta ciltis uzskatīt par ziemeļeiropēdās rases pārstāvjiem. Šīs rases dienvidu robeža neolītā, šķiet, sakritusi ar Ertebelles (Dānija), ķemmes (Polija) un Dņepras—Doņecas kultūras dienvidu perifēriju, šajā teritorijā ziemeļeiropēdo rasi pārstāvēja vairāki varianti.

Latvijas agrā neolīta ciltis, kurām raksturīga stipri izteikta dolihokrānija un relatīvi plata seja (139 mm), pārstāv kādu lokālu ziemeļeiropēdās rases variantu; tas stipri atšķiras no Ertebelles un Dņepras—Doņecas neolīta kultūras cilšu tipa, kuram ļoti plata seja (150 mm) un stiprāk izteikta masivitāte.

Latvijas agrā neolīta cilšu antropoloģiskajam tipam tuvākas paralēles saskatām Sredņijstogas un

piltuves kausu kultūru cilšu kranioloģiskajā materiālā Ukrainā un Polijā. Agrajā neolītā līdzīgs antropoloģiskais tips bija izplatīts arī Ladogas apkārtnē starp Narvas kultūras ciltīm.

Aplūkojamam antropoloģiskajam tipam liela līdzība arī ar iepriekšējā, mezolīta laikmeta dolihokrāno eiropēdo tipu Latvijas teritorijā; tas, iespējams, liecina par mezolīta un agrā neolīta cilšu ģenētisko sakaru.

Ir pamats uzskatīt, ka izteikti dolihokrānie agrā neolīta iedzīvotāji Latvijā ģenētiski saistāmi ar Vidus-eiropas ziemeļrajonu mezolīta ciltīm, kuru antropoloģiskajā tipā saskatām līdzīgas pazīmes, šīs ciltis, kam stipri dolihokrāna galvaskausa forma un samērā plata seja, ieceļojušas Austrumbaltijā no dienvidaustrumiem vai dienvidrietumiem. Pirmoreiz Latvijas teritorijā tās ienāk mezolītā. Vēlākajos laika posmos izteikti dolihokrānās eiropēdās ciltis no minētajiem rajoniem ieceļojušas vairākkārt, papildinot Austrumbaltijas, tai skaitā arī Latvijas, iedzīvotāju skaitu. Šīs ciltis sasniedz Igauniju ziemeļos, Ladogas ezeru ziemeļaustrumos, kur veidojas t. s. Narvas kultūras ciltis.

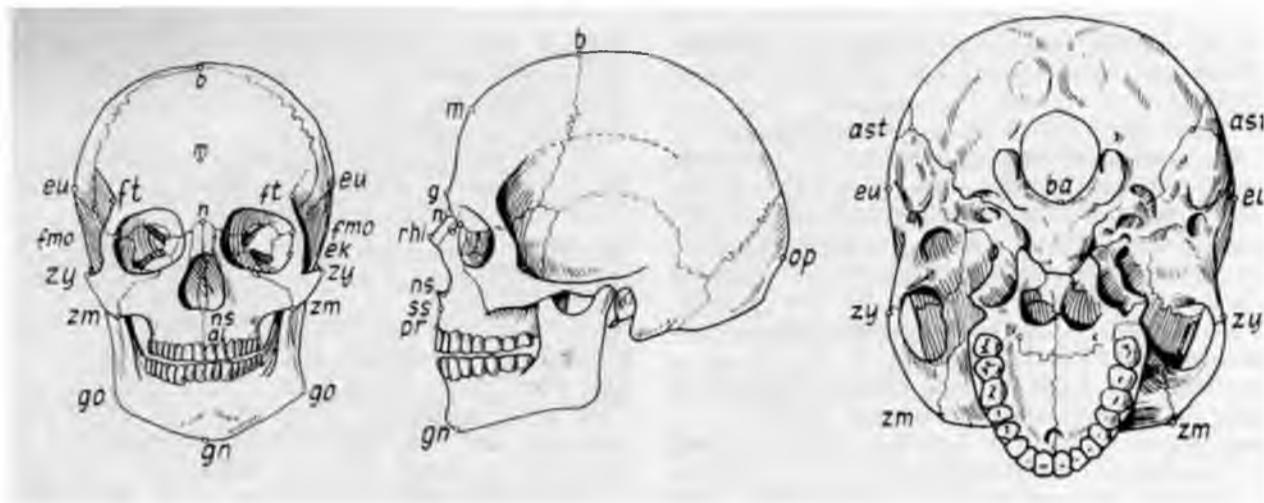
Par vidējā un vēlā neolīta apbedījumiem Zvejnieku kapulaukā jāuzskata A—R virzienā orientētie skeleti bez okera pēdām, šo apbedījumu galvaskausiem raksturīga dolihomezokrāna forma, lieli horizontāli izmēri, liels baziona—bregmas augstums un slīpa piere; seja tiem plata, vidēji augsta, augš- un vidusdaļā vāji profilēta. Deguna saknes profilējums mērens, deguna kauli vidēji izvirzīti (deguna kaulu leņķis pret profila līniju — 28°). Salīdzinājumā ar agrā neolīta cilšu antropoloģisko tipu vidējā neolīta iedzīvotājiem ir mazāks pieres slīpums, krietni lielāks galvaskausa platums un līdz ar to dolihomezokrāna galvaskausa forma. Arī sejas un deguna uzbūvē vidējā un vēlā neolīta ciltīm konstatējamas visai nozīmīgas atšķirības — ieplakana sejas forma tās augš- un vidusdaļā un vājāk izvirzīts deguns. Tieši pēdējām pazīmēm ir izšķirīga nozīme: pavājinātais sejas profilējums, par ko liecina nazomalārais (141°) un zigmaksilārais (130,3°) leņķis, līdz ar mēreni izvirzītiem deguna kauliem veido noteiktu pazīmju kompleksu, kāds nebija raksturīgs agrā neolīta cilšu antropoloģiskajam tipam (sk. tab. 56. lpp.).

Sāds pazīmju komplekss liecina par metisā tipa iezīmēm. Tas varētu izveidoties eiropēdā un mongoloīdā tipa savstarpējās asimilācijas rezultātā. Līdzīgi antropoloģiski tipi konstatēti visai plašā PSRS Eiropas daļas mežu joslā. Seit vairāku gadu tūkstošu garā laika posmā vietējo cilšu eiropēdais tips uzsūca sevī no austrumiem (Pieurāliem vai Aizurāliem) ienākošo tipu ar mongoloīdām iezīmēm.

Metiso tipu ar mongoloīdām iezīmēm PSRS Eiropas daļas mežu joslā pārstāv labi pazīstamais Oļeņijostrovas neolīta kapulauka kranioloģiskais materiāls (Oļeņegas ezera salā).¹²⁴ Vidējā un vēlā neolīta cilšu tips Latvijā stiprā mērā līdzīgs Oļeņijostrovas kapulauka antropoloģiskajam tipam, lai gan šī tipa pārstāvjiem tomēr biežāk sastopama mezokrāna galvaskausa forma, platāka, vājāk profilēta seja un vājāk izvirzīts deguns. Tātad mongoloīdā tipa iezīmes starp

¹²³ Zagorska 1972.

¹²⁴ Турина 1956, 258. lpp.; Якимов 1960, 221.—314. lpp.; tab. A un B.

14. att. Galvaskausa antropoloģisko mērijumu punkti.

g-op (glabella — opistokranion; pēc Martina: 1) — galvaskausa lielākais garums; eu-eu (eurion — eurion; 8) — galvaskausa lielākais platums; ft-ft (frontotemporale — frontotemporale; 9) — pieres mazākais platums; ast-ast (asterion — asterion; 12) — pakauša platums; ba-b (basion — bregma; 17) — galvaskausa augstums; n-m (nasion — metopion; 32) — pieres profila leņķis pret horizontāli; fmo-fmo (frontomolare orbitāls — frontomolare orbitāle; 13) — sejas augšdaļas platums; zy-zy (zygion — zygion; 45) — Zokļu loku attālums jeb sejas lielākais platums; zm-zm (zygomaxillare — zygomaxillare; 16) — sejas vidusdaļas platums; n-gn (nasion — gnathion; 47) — sejas kopējais augstums; n-al (nasion — alveolare; 48) — sejas augšdaļas augstums; n-ns (nasion — nasospinale; 55) — deguna augstums; n-rhi (nasion — rhinion; 75 (1)) — deguna kaulu izvirzes leņķis pret sejas vertikālo profilu; n-pr (nasion — prosthion; 72) — sejas izvirzes leņķis pret vertikālo profilu; n-m (nasion — metopion; 32) — pieres profila leņķis pret vertikālo profilu. Nazomalārais leņķis atrodas punktā n, bet tā pamatni veido līnija fmo-fmo. Zigomaksilārais leņķis atrodas punktā ss (subspinale), bet tā pamatni veido līnija zm-zm.

Oleņijostrovas neolīta iedzīvotājiem izteiktas stiprākā mērā.

Līdz šim metisais tips ar mongoloīdām iezīmēm Austrumbaltijā bija konstatēts galvenokārt Igaunijas neolīta kapulaukos — Tamulā un Valmā. Latvijā vēl nesen tas bija pazīstams tikai pēc dažiem Kreiču kapulauka vēlā neolīta apbedījumiem. Tas konstatēts arī Aboras un Jurkovas neolīta kapulaukos Latvijas austrumos, vislabāk šo tipu Latvijas teritorijā tagad pārstāv vidējā un vēlā neolīta Zvejnieku kapulauka kranioģiskais materiāls (42 vīriešu un 15 sieviešu galvaskausi). Viens neolīta galvaskausis ar metisa tipa iezīmēm atrasts arī Lietuvā (Turloišķi, Lietuvas dienvidos).

Tātad, apskatot metisā antropoloģiskā tipa ar mongoloīdām iezīmēm izplatības teritoriju, jāatzīst, ka vidējā un vēlajā neolītā Austrumbaltijā bijusi šī tipa rietumu perifērija, kur tam bija ievērojams īpatsvars vietējo iedzīvotāju vidū (Latvijā un Igaunijā). Lietuvā šis metisais tips pārstāvēts ļoti vāji. Galvenā tā izplatības teritorija — KPFSR Eiropas daļas mežu josla. Šī metisā tipa izcelsmē vēl daudz neskaidra. Taču antropoloģiskais un arheoloģiskais materiāls liecina, ka mezokrānā metisā tipa pārstāvji vairākkārt sasnieguši Austrumbaltiju, tai skaitā arī Latviju. Latvijas teritorijā tas pirmo reizi konstatēts jau starp 5. g. t. p. m. ē. mezolīta ciltīm. So cilšu tālākais liktenis pagaidām neskaidrs. Iespējams, ka vidējā un vēlā neolīta cilšu metisajam tipam Latvijas teritorija nav bijis tiešas kontinuitātes ar mezolīta metiso tipu. Tas neolītā ir atkārtoti ienācis no PSRS Eiropas daļas mežu joslas. Vidējā un vēlajā neolītā tas saistāms ar pirmsomu ciltīm Austrumbaltijā, bet vēlajā mezolītā — ar Kundas kultūras ciltīm.

Nav šaubu, ka vidējā un vēlajā neolītā Latvijā līdzās metisajam tipam ar ieplakanu seju bija pārstāvēts arī masīvais eiropēdais tips ar platu, bet

Neolīta cilšu antropoloģiskie tipi
(visas antropoloģiskajās tabulās izmēri milimetros, leņķi — grādos, skaitļi iekavās — galvaskausu skaits)

Apzīmējumi pēc Martina	Pazīmes	Vīriešu galvaskausi		Sieviešu galvaskausi	
		doliho-krānais tips	doliho-mezo-krānais tips	doliho-krānais tips	doliho-mezo-krānais tips
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	192,0 (6)	183,2 (6)	183,0 (2)	180,5 (4)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	133,8 (5)	138,1 (8)	132,0 (2)	136,8 (4)
8:1	Galvaskausa indekss	69,6 (4)	74,7 (6)	70,5 (2)	76,1 (4)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	141,2 (5)	139,4 (7)	141,0 (2)	134,0 (3)
9	Pieres mazākais platums (ft-ft)	96,0 (6)	97,7 (6)	93,0 (2)	92,5 (4)
45	Sejas platums (zy-zy)	137,6 (5)	136,3 (6)	125,0 (2)	131,2 (4)
18	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	74,8 (4)	67,5 (6)	72,0 (2)	64,3 (3)
54	Deguna platums	24,9 (6)	24,7 (7)	23,5 (2)	23,7 (3)
52	Orbitas augstums	32,2 (6)	32,1 (6)	33,5 (2)	30,7 (3)
SS	Simoliskais augstums	4,7 (4)	4,5 (6)	4,7 (2)	3,7 (3)
SS:SC	Simotiskais indekss	51,8 (4)	51,8 (6)	53,2 (2)	54,0 (3)
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	36,3 (4)	28,0 (5)	30,5 (2)	23,0 (3)
77	Nazomalārais leņķis (fmo-n-fmo)	135,2 (4)	142,5 (5)	137,0 (2)	144,1 (3)
—	Zigomaksilārais leņķis (zm-ss-zm)	124,6 (4)	126,2 (5)	123,0 (2)	129,6 (3)

15. att. Mezolīta un neolīta antropoloģiskie tipi Latvijas teritorijā.

1 - mezolīta galvaskauss 110 Zvejnieku 122. kapa, 2 - agrā neolīta galvaskauss no Zvejnieku 124. kapa, 3 - vidējā neolīta galvaskauss no Zvejnieku 141. kapa.

Neolīta iedzīvotāju antropoloģiskie tipi

Apzīmējumi pēc Martīna	Pazīmes	Agrais neolīts, Zvejnieku kapulauks	Vidējais un vēlāis neolīts, Zvejnieku kapulauks			Vēlais neolīts, Kreiču kapulauks	
			vīriešu galvaskausi	vīriešu galvaskausi	sieviešu galvaskausi	Kreiču tipa	
						vīriešu galvaskausi	sieviešu galvaskausi
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	193,5 (10)	188,1 (35)	178,9 (11)	196	182	
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	136,9 (10)	142,0 (38)	139,8 (11)	147	142	
8:1	Galvaskausa indekss	70,8 (10)	75,4 (35)	78,6 (11)	75,0	78,0	
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	145,2 (10)	139,3 (32)	134,2 (6)	138	132	
9	Pieris mazākais platums (fi-ft)	98,3 (10)	99,3 (36)	96,6 (11)	90	104	
45	Sejas platums (zy-zy)	138,8 (9)	139,9 (27)	133,1 (7)	140	138	
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	72,0 (9)	69,5 (28)	64,2 (10)	75	66	
54	Deguna platums	24,8 (9)	25,4 (28)	23,2 (6)	27	24	
52	Orbitas augstums	34,3 (8)	32,4 (34)	32,6 (10)	32	31	
SS:SC	Simotiskais indekss	55,8 (6)	50,7 (24)	46,0 (8)	50,0	34,4	
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	33,6 (5)	28,9 (23)	26,0 (3)	42	22	
77	Nazomālārais leņķis (fmo-n-fmo)	135,2 (7)	141,9 (27)	145,8 (8)	138,0	141	
—	Zigomaksilārais leņķis (zm-ss-zm)	119,8 (6)	130,1 (19)	131,5 (6)	—	—	

stipri profilētu seju, kurš pirmo reizi Latvijas teritorijā konstatēts jau mezolītā.

Tātad neolītā Latvijas teritorijas etniskais sastāvs nebija vienveidīgs. Minētajā periodā te izplatīti divi antropoloģiski iedzīvotāju tipi ar atšķirīgu izcelsmi. Pirmais — masīvais eiropeīdais tips — ar platu seju, kurš pirmoreiz te konstatēts jau mezolītā, otrais — metisais tips —, kura eiropeīdajam tipam uzslāņojusās mongoloīdās iezīmes. Pirmajam pastāvēja ģenētiski sakari ar dienvidiem vai dienvidaustrumiem, otrajam — ar austrumiem. Šie abi atšķirīgie antropoloģiskie tipi pakāpeniski savstarpēji asimilējās. Bet nav šaubu arī, ka dažos novados tie abi pastāvēja atsevišķi. Citiem vārdiem, neskatoties uz iespējami intensīvu asimilācijas procesu neolītā, ar minētajiem antropoloģiskajiem tipiem visumā bija pārstāvētas divas etniski atšķirīgas cilšu apvienības ar tām raksturīgu materiālo un garīgo kultūru. Par tādu vienlaicīgu šo antropoloģisko tipu eksistēšanu diezgan ilgi Latvijas austrumos liecina Kreiču kapulauks, kur pārstāvēti abi šie tipi¹²⁵ (sk. tab.). Antropoloģisko

Neolīta dolihokranie tipi

Apzīmējumi pēc Martīna	Pazīmes	Agrais neolīts, Narvas kultūra	Vēlais neolīts, auklas keramikas kultūra	Bronza, Fatjanovas kultūra
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	193,5 (10)	195,4 (5)	195,7 (42)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	136,9 (10)	137,2 (5)	136,6 (42)
8:1	Galvaskausa indekss	70,8 (10)	70,3 (5)	69,9 (42)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	145,2 (10)	140,7 (3)	136,8 (30)
45	Sejas platums (zy-zy)	138,8 (9)	136,5 (2)	134,0 (37)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	72,0 (9)	74,6 (15)	71,3 (35)
54	Deguna platums	24,1 (9)	26,2 (5)	24,9 (35)
52	Orbitas augstums	34,3 (8)	32,6 (5)	34,1 (37)
77	Nazomālārais leņķis (fmo-n-fmo)	135,2 (7)	133,5 (3)	136,5 (31)
—	Zigomaksilārais leņķis (zm-ss-zm)	119,8 (6)	—	126,4 (23)
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	33,6 (5)	—	34,0 (32)

tipu ar mongoloīdām iezīmēm pārstāv Baltijas somu ciltis. Masīvais eiropeīdais tips ar platu seju agrajā neolītā bija raksturīgs Narvas kultūras ciltīm. Kādā valodā šo cilšu piederīgie runāja, nav zināms, lai gan ticams, ka tie varēja runāt kādā no indoeiropiešu valodām.

Vēlajā neolītā Latvijas etniskā karte kļūst vel sarežģītāka, jo te ienāk kaujas cirvju un auklas keramikas kultūras ciltis, kas pamatoti tiek uzskatītas par pirmbaltu ciltīm. Par to pirmdzimteni, pēc padomju arheologa D. Krainova domām, jāuzskata teritorija starp Vislu un Dņepras augš- un vidusteci. 3./2. g. t. mijā tās sāka virzīties uz ziemeļiem un ziemeļaustrumiem, 2. g. t. sākumā sasniedzot arī Latviju. Šo cilšu antropoloģiskais tips pazīstams pēc galvaskausiem auklas keramikas cilšu apbedījumos Igaunijā (Sope, Ardu, Kiljala).¹²⁶ Tam raksturīga spēcīgi izteikta dolihokrānija, liels galvaskausa lielākais garums un augstums, slīpa piere un masivitāte, seja samērā plata un labi profilēta horizontālā līmenī. Deguns stipri izvirzīts, ar augstu un labi profilētu deguna sakni. Tātad auklas keramikas ciltīm visumā bija raksturīgs masīvais dolihokrānais eiropeīdais tips ar samērā augstu un platu seju (sk. tab.). Šis ciltis jāuzskata par dzelzs laikmeta baltu cilšu priekštečiem. To apstiprina ļoti liela līdzība antropoloģiskajā tipā starp 2. g. t. p. m. ē. auklas keramikas kultūras ciltīm un baltu ciltīm m. ē. 1. g. t. otrajā pusē un 2. g. t. sākumā (latgaļi, zemgaļi, žemaiši).¹²⁷

¹²⁵ fleHHCOba 1960.

¹²⁶ Maph- 1956.

¹²⁷ Līcis 1939; BHTOB, MapK, MečoKcapoB 1959.

Līdzīgu antropoloģisko tipu saskatām 2. g. t. p. m. ē. sakumā diezgan plašā teritorijā ārpus Latvijas. Tā saucamās Fatjanovas kultūras ciltis, kas 18. gs. p. m. ē. ieceļoja un apmetās uz dzīvi Volgas un Okas upju baseinos, pēc sava antropoloģiskā tipa bija ļoti līdzīgas baltu cilšu tipam Austrumbaltijā (sk. tab. 56. lpp.). Arī fatjanoviešiem raksturīgs samērā masīvs dolihokrāns eiropeīdais tips.¹²⁸ Tāpat Vislas—Nemunas auklas keramikas kultūras ciltīm, kuras 2. g. t. sākumā apdzīvoja bij. Austrumprūsiju, raksturīgs ļoti līdzīgs masīvs, izteikti dolihokrāns eiropeīdais tips ar augstu un vidēji platu seju.¹²⁹ Tādējādi auklas keramikas cilšu grupas, kuras 2. g. t. p. m. ē. pirmajā pusē apdzīvoja ļoti plašu teritoriju (Volgas un Okas upju baseini, Austrumbaltija, Baltijas jūras dienvidaustrumu piekraste, iespējams, arī Baltkrievija), bija cieša radniecība, kopēja izcelsme. Pamatojoties uz kranioģiskā materiāla pētījumiem, minētās auklas keramikas kultūras ciltis jāuzskata par protobaltu ciltīm. Uz šo cilšu izteikti dolihokrānā masīvā eiropeīdā tipa pamata tālāk veidojās dzelzs laikmeta baltu ciltis.¹³⁰

Minēto auklas keramikas kultūras cilšu ģenēzes noskaidrošanā īpaša nozīme ir Zvejnieku kapulauka kranioģiskajam materiālam. Auklas keramikas kultūras cilšu izteikti dolihokrānais tips jāuzskata par agrā neolīta stipri dolihokrānā tipa tālāko attīstības pakāpi, ko Latvijā pārstāv Narvas kultūras ciltis. Šie abi antropoloģiskie tipi, kurus šķir 1,5—2 gadu tūkstoši, ir stipri līdzīgi. Atšķirības, kuras saskatāmas

auklas keramikas kultūras cilšu antropoloģiskajā tipā (mazāks sejas platums), nepārprotami ir epohālā procesa iedarbības rezultāts. Nav šaubu, ka minētajiem agrā un vēlā neolīta cilšu dolihokrānajiem tipiem ir kopēja izcelsme. Iespējams, starp tiem nav tiešas kontinuitātes. Ir pamats izteikti dolihokrāno tipu, kas mezolītā lokalizēts Viduseiropas ziemeļos, uzskatīt par visnenāk morfoloģisko hiperdolihokrāno eiropeīdo formu, no kuras vēlāk attīstās izteikti dolihokrānie eiropeīdie tipi, kuri agrajā un vēlajā neolītā atkārtoti ienāk Austrumbaltijā no dienvidiem.

Pamatojoties uz Austrumbaltijas, Ukrainas un Viduseiropas ziemeļu rajonu kranioģiskā materiāla analīzi, var aptuveni noteikt 2. g. t. p. m. ē. baltu cilšu pirmdzimteni. Tā atradusies starp Vislu un Dņepras augš- un vidusteci. Šo teritoriju jau mezolītā apdzīvoja izteikti dolihokrānās ciltis, uz kuru pamata attīstās arī neolīta dolihokrānās ciltis. No šejienes Latvijā ieceļo pirmiedzīvotāji, agrā neolīta Narvas kultūras ciltis un vēlā neolīta auklas keramikas kultūras ciltis.

Ikviens nākošā perioda ciltis ģenētiski saistamas ar iepriekšējām ciltīm. Tāpēc baltu cilšu antropoloģiskā tipa attīstībai teritorijā starp Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrasti un Dņepru var izsekot jau ar mezolītu.

¹²⁸ Денисова 1964; 1971.

¹²⁹ Perret 1943.

¹³⁰ Denissowa 1971.

И н о д а | а

AGRO METĀLU LAIKMETS

(Tēva ģints)

2. g. t. p. m. 6. vidus — m. ē. 1. gs.

Metālu atrašana. Latvijas upju un ezeru krastos izkaisītās zvejnieku un mednieku kopienas metālus iepazīna ilgi pēc tam, kad bija sākusies to izmantošana citās zemēs.

Sākumā cilvēki ieguva un apstrādāja metālu tīrradņus. Metālus cilvēki izmantoja jau 7.—6. g. t. p. m. ē., bet metālu laikmetu cilvēces vēsturē skaita ar 4. g. t. p. m. ē., kad Tuvajos Austrumos, Indijā, Kaukāzā u. c. zemēs sāka iegūt varu, kausējot rūdas. Cilvēki iepazīna varu, zeltu, svinu, alvu un sudrabu apmēram vienā laikā. Varš sakausējumā ar citiem metāliem, īpaši ar alvu, kļuva par svarīgāko metālu dažādu rīku pagatavošanā.¹

Tīrradņus ieguva reti, vara kausēšanai vajadzīgo temperatūru (1084°) senatnē sasniegt bija grūti, tāpēc šī metāla priekšmetu atrasts maz. Un tomēr jaunā materiāla ienākšana «akmens, kaula un koka» pasaulē ievadīja jaunu laikmetu cilvēces vēsturē.

Bronzas laikmets. Samērā drīz — 3. g. t. p. m. ē. —, domājams, Divupē, atklāja bronzu: vara un alvas sakausējumu. Bronzas zemākā kušanas temperatūra (700—900°), no tās izgatavoto rīku cietums, iespēja atliet visdažādākās formas priekšmetus, kā arī bojātos priekšmetus no jauna pārkausēt, bronzas priekšmetu izturība pret koroziju — visas šīs īpašības veicināja bronzas strauju izplatīšanos. Bronzas ieguve vispirms attīstījās Irānā, Mazāzijā, Pireneju pussalā, Anglijā, Čehijā u. c., kur sastopamas vara un alvas rūdas. Plašāk tā izplatījās 2. g. t. p. m. ē., un Eirāzijā bronzas laikmets visumā aptver 2. g. t. p. m. ē., bet Ziemeļeiropā tas turpinājās vēl arī 1. g. t. p. m. ē.

Eiropā bronzas metalurģijas centri izveidojās Francijā, Ungārijā, Dienvidrietumvācijā, Skandināvijā, PSRS teritorijā — Ziemeļkaukāzā, Urālos un Sibīrijā. Rūdu trūkums atsevišķos apgabalos un nepieciešamība pēc metāliem veicināja maiņas sakaru attīstību. Apmāiņā pret Baltijas dzintaru pa t. s. dzintara ceļu,² kas saistīja Baltijas jūru ar Adriju, ievērojamā daudzumā plūda bronza, un Vislas lejteces apgabalā izveidojās spēcīgs bronzas laikmeta kultūras centrs. No tā jau 2. g. t. p. m. ē. vidū pirmie bronzas priekš-

meti un bronza nonāca Latvijā, ievadot metālu periodu arī šeit.

Dzelzs lietošanas sākumi. Dzelzs plašāka lietošana sākās samērā vēlu, jo tās tīrradņi dabā atrodami reti.³ bet dzelzs kušanas temperatūra (ap 1530°) senajiem metalurģiem bija grūti sasniedzama.

Dzelzs laikmeta⁴ sākumu skaita ar 2. g. t. p. m. ē. vidu, kad dzelzs ieguve konstatējama jau Divupē un Ēģiptē. Vēlāk, 2. g. t. p. m. ē. beigās, šī māka izplatījās Sibīrijā, Aizkaukāzā, Mazāzijā, Egejas jūras zemēs, ap 12. gs. sasniedza Itāliju, apmēram ar 10. gs. p. m. ē. ieviesās Vācijā, Skandināvijā un PSRS mežu joslā. Apmēram ar 9. gs. p. m. ē. sākas masveidīga dzelzs izmantošana, bet vergturu valstīs tā jau 13. gs. p. m. ē. nomainīja bronzu, jo dzelzs rīki un ieroči bija cietāki un asāki. Šis metāls plašāk ieviesās, attīstoties prasmei iegūt to no visās zemēs atrodamajām purvu u. c. mazvērtīgajām rūdām vienkāršā procesā (nekausējot).⁵

Latvijas apdzīvotāji dzelzi iepazīna ap 1. g. t. p. m. ē. vidu, bet līdz pat m. ē. 2. gs. no šī metāla gatavotie priekšmeti bija reti sastopami.

Senā dzelzs metalurģija radikāli atšķīrās no krāsaino metālu apstrādes. Varu, alvu, cinku, sudrabu un zeltu kausējot ieguva šķidrā veidā, dzelzi turpretī — cietā. Vara, bronzas u. c. metālu darinājumus parasti lēja, dzelzs priekšmetus — kala.

¹ Laiku, kad saimniecībā derīgo priekšmetu pagatavošanai lietoja varu, bet valdošo vietu ražošanā saglabāja vēl akmens rīki, apzīmē par vara laikmetu (4.—3. g. t. p. m. ē.) jeb eneolītu. Vara rīku lietošana Latvijas PSR nav konstatēta.

Laikmetu, kad izplatās bronzas metalurģija un bronzas priekšmeti ieņem nozīmīgu vietu ražošanā, sauc par bronzas laikmetu.

² ryaHHac, riHHKyc 1964, attēls 61. lappusē; Gimbutas 1965, 15. att.

³ Dabā sastop tīrradņu dzelzi (piemēram, Grenlandē bazalta iezos), meteorītu dzelzi un dažādus dzelzs savienojumus rūdu veidā.

⁴ Laikmets, kam raksturīga dzelzs metalurģijas izplatīšanās un dzelzs priekšmetu lietošana.

⁵ Skat. šī darba 124. lpp.

Ari dzelzs laikmetā izveidojās atsevišķi spēcīgi kultūras centri. Rietumeiropā pazīstamas Halštates (1000.—500. g. p. m. ē.) un Latēnas (500. g. p. m. ē.—m. e. sākums) kultūras, Baltijai nozīmīga bija Lužicas kultūra, kas Oderas un Vislas baseinos veidojās jau bronzas laikmeta beigās, bet eksistēja arī senākās dzelzs laikmetā līdz 3. 2. gs. p. m. ē. Tas ietekmes atstrāvoja līdz Austrumbaltijai un pat līdz Somijai. PSRS dienvidos ar 7. gs. p. m. e. plaši izplātījās skitu kultūra, kuras ietekme konstatējama līdz Viduseiropai rietumos un līdz Baltijai ziemeļos.

Arheoloģiskie materiāli liecina, ka Latvijas teritorijas iedzīvotāji pirmo metālu — bronzu — iepazīna ap 2. g. t. p. m. ē.⁶ vidū. Ap 1. g. t. p. m. ē. vidū Baltija parādījās dzelzs. Metālu nozīme cilvēku dzīvē nepārtraukti, kaut arī lēni, auga, un m. ē. 2. gs. dzelzs kļuva par galveno materiālu darba rīku un ieroču pagatavošanai, bronza — par nozīmīgāko izejmateriālu rotu un citu priekšmetu darināšanai.

Laikā no 2. g. t. p. m. e. vidus līdz m. ē. 1. gs. (ieskaitot) Latvijas iedzīvotāji ne vien iepazīna pirmos metālus, bet jau apguva arī to apstrādes paņēmienus. Tomēr bronzas iegūšanai vietējo rūdu nebija, bet vietējās dzelzs rūdas tie vai nu neprata vēl izmantot, vai arī metāla no tām ieguva pārāk maz. Pārāk maz acīmredzot bija arī ievesto metālu, tāpēc ražošanas rīku un citu iedzīves priekšmetu izgatavošanā visā šajā laikā lielu nozīmi saglabāja akmens, krams, kauls u. c. materiāli.

So pārejas periodu, kad, pieaugot metālu nozīmei, cilvēku dzīvē izcilu lomu saglabāja akmens, kauls u. c. materiāli, Latvijas arheoloģija apzīmē par agro metālu periodu. Pēc klasiskās arheoloģiskās periodizācijas, agro metālu periods aptver bronzas laikmetu, ko Latvijā skaita no 2. g. t. p. m. ē. vidus līdz 1. g. t. p. m. ē. vidum, un senākās dzelzs laikmetu, ko skaita no 1. g. t. p. m. ē. vidus līdz m. ē. 1. gs. (ieskaitot). Pēc arheoloģisko pieminekļu rakstura, ekonomikas un sabiedrisko attiecību attīstības agro metālu periods atbilst vienam vēstures periodam pēc vēstures sociālekonomiskās periodizācijas. Par Latvijas agro metālu perioda pētniecības sākumu uzlūkojams K. Grevinga 1874. g. publicētais darbs.⁷ Tolaik Latvijas teritorijā bija zināms tikai Altenē atrastais bronzas iemalu cirvis, arheoloģijas zinātnes attīstība tikko sākās, tāpēc šim darbam šodien vairs nav zinātniskas vērtības. Sāda vērtība ir gan K. Grevinga atstātajam sīkajam velna laivu aprakstam.⁸

Atradumu skaits auga lēni. R. Hausmanis 1896. g., sakarā ar Viskrievijas arheologu X kongresu publicējot visa Austrumbaltijas arheoloģiskā materiāla sistemātisku pārskatu,⁹ varēja konstatēt tikai to, ka par bronzas laikmetu Latvijā liecības ļoti trūcīgas (zināmi 3 priekšmeti), bet senākās dzelzs (t. s. priekšromiešu) laikmets pavisam nav izdalāms. Savos pēdējos darbos¹⁰ R. Hausmanis jau nodalīja velna laivas no akmeņu krāvuma kapiem, tāpat pēdējos no akmeņu šķirstu kapiem. R. Hausmanis kļūdījās gan pieminekļu datējumā, taču to attīstības līniju novērtējis pareizi.

Lielāku skaidrību laikmeta izpratnē ienesa M. Eberts,¹¹ kas bronzas laikmeta atradumu datēšanai Austrumbaltijā piemēroja Ziemeļeiropai izstrādāto O. Montcliusa periodizāciju, izvirzot jautājumu par šo atradumu piederību pie kādas no šī laikmeta kultūrām. M. Eberts norādīja uz Kurzemes un Gotlandes velna laivu radniecību, konstatēja, ka Austrumbaltijā, arī Latvijā, atradumi datējami ar t. s. priekšromiešu dzelzs (senākās dzelzs) laikmetu.

Plašākā skatījumā bronzas laikmetu 1926. g. raksturoja E. Sturms,¹² sniedzot priekšmetu tipoloģiskās un hronoloģiskās analīzes. Pēc atradumu un zināmo pieminekļu rakstura, E. Sturms izsaka domas, ka pieminekļi dienvidos no Daugavas ir baltu tautu, bet ziemeļos — somu.

Jaunu norādījumu par senākās dzelzs laikmetu šai laikā nebija.

Izdarot izrakumus un pieaugot materiāliem, šī gadsimta 30. gados jau bija iespējams pilnīgāk raksturot laikmeta arheoloģisko materiālu tipoloģiski un hronoloģiski, risināt etniskās problēmas.¹³ Tad arī tika noskaidrots, ka Latvijas teritorija ietilpst Viduseiropas metālu kultūras areālā. Diemžēl arheoloģiskie materiāli netika izmantoti sociālekonomisko problēmu skaidrošanai.

ARHEOLOĢISKIE PIEMINEKĻI

Līdz 1940. g. vairāk konstatēti un pētīti agro metālu perioda kapulauki, bet kopš 1949. g. arheoloģiskie izrakumi veikti ne vien senkapos, īpaši liela vērtība tagad veltīta seno dzīvesvietu pētniecībai.

Daļa zināmo agro metālu perioda arheoloģisko pieminekļu attiecināmi tikai uz bronzas laikmetu, citi radušies bronzas laikmetā un turpinājuši eksistēt arī senākās dzelzs laikmetā.

AGRĀKIE PIEMINEKĻI

DZĪVESVIETAS

Ar bronzas laikmetu datējamu arheoloģisko pieminekļu Latvijas PSR teritorija zinām vēl maz.

Pētījumi Lubānas ezera baseinā Latvijā, kā arī Igaunijas un Lietuvas PSR pieminekļu pētījumi,¹⁴ tāpat Lubānas un L. Ludzas ezeru baseinos iegūtie bronzas iemalu un Melāra tipa cirvji (22. tab.: 8, 9; 23. tab.: 9), Dvietes un L. Ludzas ezeru krastos atras-

⁶ Senākie Latvija atrastie bronzas priekšmeti ir Liepājas raj. Bārtā atrastais uzmaņas šķēpa gals un Dobeles raj. Sīpelē iegūtā adata ar plakanspirāles galvu (kā 21. tab.: 8); šie atradumi datējami ar 1500.—1300. g. p. m. ē. Senākās liecības par metālu pazīšanu sniedz arī Zvejnieku kapulaukā atrastie bronzas riņķi (Zagorskijs 1972, 105. lpp.) un Lagažas apmetnē iegūtie bronzas kausējamo tīģeļu fragmenti (Loze 1967¹, 32. lpp.).

⁷ Grewingk 1874.

⁸ Grewingk 1878.

⁹ RK.

¹⁰ Hausmann 1909; 1910.

¹¹ Ebert 1913.

¹² Sturms 1926, 27.—34. lpp.

¹³ Sturms 1931¹; Balodis 1938, 55—111. lpp.

¹⁴ Ло́зе 1965; Яните 1959a; Куликаускас 1959; Bernotaitē 1959; Jablonskytė-Rimantienė 1963.

tās kaula rotadatas (17. tab.: 2, 9),¹⁵ neolīta apmetņu vietās Aborā I, Ičā, Lagažā u. c. iegūtā švīkātā, tekstila un gludā keramika, Lagaža iegūtie bronzas kausējamie tīģeļi¹⁶ nepārprotami liecina, ka daudzas neolītā radušās apmetnes joprojām apdzīvotas arī bronzas laikmeta.

So ilgstoši eksistējušo apmetņu tipā un situācijā nav vērojamas nozīmīgas pārmaiņas. Tas liecina, ka bronzas laikmeta sākumā, pat ieviešoties lopkopībai un zemkopības pirmsākumiem, ekonomiska attīstība un izmaiņas sabiedriskajās attiecībās neprastīja vēl dzīvesvietu tipa un novietojuma maiņu. Tādas apmetnes, kuru kultūras slānis datējams tikai ar bronzas laikmeta pirmo pusi, Latvijā pagaidām nezinām.

Ar bronzas laikmeta vidu un beigām datējamiem kapulaukiem Kalniešos, Reznēs, Ķivutkalnā u. c. pagaidām nav zināmas atbilstošas dzīvesvietas. To pēdas gadsimtu gaitā pilnīgi zudušas vai arī nav vēl atklātas.

SENKAPI

Lielākā skaita nekā dzīvesvietas atklāti un vairāk pētīti bronzas laikmeta senkapi. Uz laikmeta sākumu, t. i., uz 2. g. t. p. m. ē. trešo ceturksni, liekas, attiecināmi atsevišķi vēlākie apbedījumi Kreiču neolīta kapulaukā,¹⁷ tapat apbedījumi saliektā stāvoklī Kalniešu I, Reznu un Ķivutkalna kapulaukos.¹⁸ Plašāki tikai ar šo laiku datējami kapulauki nav zināmi.

Ar bronzas laikmeta vidu datējamais Doles Ķivutkalna līdzenais kapulauks (16. att.: V,5)¹⁹ atklājās zem nocietinātās apmetnes kultūras slāņa.²⁰ Tajā izpētīja 228 skeletkapus, 20 ugunskapus un vairākus saposītus apbedījumus. Kapiem bija izraudzīts senas Daugavas smilšainais krasts.

Skeletkapi te atklājās 0,20—1,20 m dziļi pamatzemē ieraktās ovālās vai četrstūrīnās bedrēs. Mirušie apbedīti bluķu šķirstos, guldot tos ADA RZR virziena, retāk — citā orientācijā. Ļoti labi saglabājušies skeleti norādīja, ka mirušie šķirstos likti uz muguras izstieptā, bet dažkārt arī uz Sāniem saliektā stāvoklī. Vairāku skeletu stāvoklis liecināja, ka mirušais pirms guldīšanas šķirstā sasiets. Dažos kapos bija apbedīti divi mirušie.

Kapi izveidoti, izmantojot mālu un akmeņus. Kapu bedrēs akmeņi pa vienam vai arī nelielos krāvumos atklājās vienā vai abos šķirstu galos, dažreiz tie nolikti visapkārt apbedītajam. Vienai kapu bedrei sienas 0,50—0,60 m augstumā bija nokrautas ar nelieliem akmeņiem, dažos kapos akmeņi sedza apbedījumu. Vairākās kapu bedrēs sienas bija nostiprinātas ar sarkanajiem māliem, citās ar tiem bija pārsegti paši apbedījumi. Akmeņi kapu bedrēs varētu būt likti bluķu šķirstu atbalstam, bet lielais vairums to jāsaista ar kaut kādām apbedīšanas tradīcijām. Ar apbedīšanas paražām izskaidrojama arī kapu bedru izkaisīšana ar baltām smiltīm.

Ugunskapi ir hronoloģiski vēlāki. Mirušie dedzināti ārpus kapulauka, bet no sārta izlasītās izdegušo kaulu un senlietu drumslas apglabātas kapulaukā līdz 0,60 m dziļās apaļās vai ovālās bedrītēs, kuru diametrs 0,30—0,60 (17. att.: 1,2). Daži ugunskapi atklājās skeletkapiem līdzīgās kapu bedrēs. Kalcinētie kauli tajās bija sabērti šķirstos, dažkārt saglabājot pat to anatomisko kartību (17. att.: 4).

Ugunskapu nelielais skaits, to atšķirīgie veidi un izvietojums kapulaukā liecināja, ka jaunā apbedīšanas tradīcija sākusies kapulauka izmantošanas beigās.

Piedevas -- kaula rotadatas, dzintara krelles un piekariņus (16. tab.: 2, 6), kaula īlenu, akmeņi urbuma tapiņu, māla podiņu ar ēdiena paliekām — atrada 53 skeletkapos un 8 ugunskapos.

Uz bronzas laikmeta vidu un beigām attiecināmi uzkalniņkapi²¹ Salaspils Reznēs un Vējstūros un Pļaviņu Kalniešos (16. att.: IV, 1), bet uz beigu posmu — t. s. velna laivas Ziemeļkurzemē (16. att.: Vil).

Uzkalniņkapu uzbūvi un apbedīšanas tradīcijas raksturo Reznu kapulauka izrakumos iegūtie materiāli.²² Si kapulauka zināmie 8 uzkalniņi atradās Daugavas labajā krastā, Daugavas un tās kādreizējās attekas norobežotās salas augstienes ziemeļu mala gar stāvo senkrastu (18., 19. att.).

1. uzkalniņa (0 — 24 m, h — 1,75 m) atsedza vienu apbedījumu no akmeņiem izkrautā 2,5 m gara, 0,85 m platā un RZR—ADA virzienā orientēta šķirstā, bet vislielākajā, daļēji postītājā 2. uzkalniņa (0 — 20 m, h — 3 m) konstatēja 355 apbedījumus. Tic gulēja vairākos stāvos un bija sadalāmi trijos slāņos. Apakšējo, agrako slāni veidoja skeletkapi. Primārais te bija ZD virzienā orientēts apbedījums uzkalniņa centrā rūpīgi izkrautā 3,8 m garā, 2,0 m platā un 0,6 m dziļā akmeņu šķirstā (20. att.: 6). Zināmā attāluma no tā glabāti citi mirušie, liekot tos uz muguras galvenokārt radiāli ar galvām uz centru.

Skeletkapu slānī atrada sirdsveida krama bultas galu, kasīkli (16. tab.: 20, 24) un bronzas riņķīti (20. tab.: 7).

Skeletkapiem pari klājās ugunskapi: apaļas vai ovālas līdz 0,15 in biezas kalcinētu kaulu ligzdas ar diametru no 0,15 līdz 0,70 m (17. att.: 2). Mirušie dedzināti sārta ārpus uzkalniņa, bet to paliekas, dažkārt pat ar pelnu un ogļu piejaukumu, apglabātas uzkalniņā nelielas bedrītēs. Kaulu daudzums un deguma pakape ligzdās dažāda, liekas, atkarībā no mirušā vecuma, sārta uguns intensitātes un no tā, cik rūpīgi sadedzinātā paliekas savāktas.

¹⁵ BaHKHhA 1960, 153. lpp.; 1. att.: 4; BaiiKHhA 1962, 28., 29. lpp. rpay/OHHC 1967, VII tab.: 1, 3, 11.

¹⁶ Loze 1967^a, 32. lpp.

¹⁷ Zagorskis 1961^a, 17. lpp.

¹⁸ Vankina 1962^a, 14., 15. lpp.; 31., 35. att.; sal. rpayaoHiic 1967, 32., 33. lpp.; Graudonis 1970^b.

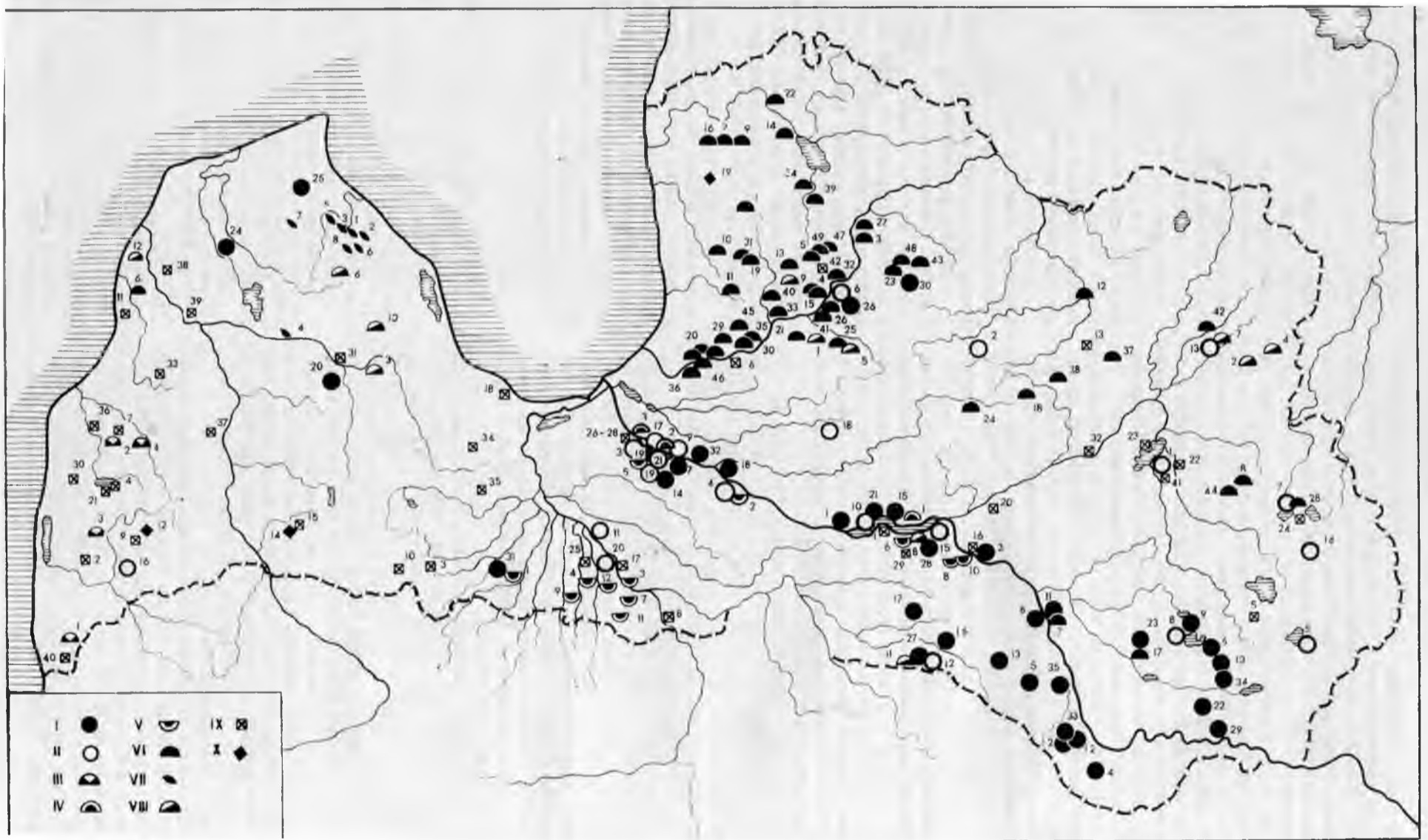
¹⁹ Līdzenos kapos mirušie apglabāti zemē ieraktas bedrēs. Virs zemes nav nekādu pazīmju, kas liecinātu par apbedījumu.

²⁰ Graudonis 1968^a, 24., 25. lpp.; TpapoHHC 1968, 270. lpp.

²¹ Uzkalniņkapi radušies, guldot mirušo uz līdzenas zemes vai pavisam seklā kapa bedre un apberot ar zemētņu tā, ka pāri kapam veidojas sfērīks uzkalniņš. Var būt arī tā, ka vienā vietā laika gaitā likti vairāki apbedījumi un uzbērums audzis, berot zemes pēc katra jauna apbedījuma.

Agro metālu perioda kapu uzkalniņi saglabājušies pa vienam (Salaspils Vējstūri, Kauguru Avotiņi) vai pa vairākiem grupas (Pļavinu Kalnieši — 2, Salaspils Reznēs — 8, Virānes Puntūzis — 17).

²² Reznu kapulaukā 3. uzkalniņu 1900. g. izracis A. Buhholes (Sb. Rig. 1900, 92. lpp.), bet par to tuvāku ziņu nav. H. Sturms 1933. IKI 1935. g. izpētīja 1. un 2/3 no 2. uzkalniņa (Sturms, 1936°). J. Graudonis 1958. g. pārbaudīja 1957. g. nopostītā 2. uzkalniņa agrāk nepētīto daļu, izpētīja 8. uzkalniņu un 6. uzkalniņa dienvidaustrumu daļu (Graudonis 1959; 1961^a; TpayAOHHC 1967), bet 1969. g. pilnīgi nobeidza kapulauka izpēti (Graudonis 1970^b); TpayaoHHC 1970^a.

16. *alt.* Agro metālu perioda pieminekli.

I — nocietinātās apmetnes, II — nenocietinātās apmetnes, III — uzkalniņi ar ugunskaņiem urnās, IV — uzkalniņi ar apbedījumiem vairākos stāvos, V — kapi ar pazemes akmeņu konstrukcijām, VI — uzkalniņkapi ar dažādām konstrukcijām uz pamatzemes, VII — velna laivas, VIII — dažādu citu tipu senkapi, IX — savrupatradumi, ar bronzas laikmetu datējami priekšmeti, X — depozīti.

I — 1 — Aizkraukle, 2 — Arāji, 3 — Asote, 4 — Galtkāji, 5 — Batarejas kalns, 6 — Blaževiči, 7 — Daugmale, 8 — Dignāja, 9 — Krupenišķi, 10 — Stanovišķi, 11 — Jersika, 12 — Kaķiši, 13 — Kaldabruņa, 14 — Klapūkalns, 15 — Koknese, 16 — Kņāvukalns, 17 — Kūliņi, 18 — Ķentc, 19 — Ķivutkalns, 20 — Matkule, 21 — Mūkukalns, 22 — Berzine, 23 — Pilišķi, 24 — Puze. 25 — Puišakalns, 26 — Sārunkalns, 27 — Stupeļu kalns, 28 — Sudrabkalns, 29 — Šokolādes kalns, 30 — Taniskalns, 31 — Tērvete, 32 — Vinakalns, 33 — Sudmaji, 34 — Zaunarēni, 35 — Zamečka.

II — / — Brikuli, 2 — Ezēni, 3 — Vecdole, 4 — Jaunlubauši, 5 — Jurkova, 6 — Kalnapijas, 7 — Kivti, 8 — Kristapēni, 9 — Laukskola, 10 — Lejasbitēni, 11 — Licldālūži, 12 — Melderišķi, 13 — Nauduševa, 14 — Nukši, 15 — Plāteri. 16 — Rači, 17 — Salaspils, 18 — Ūsiņi, 19 — Vampenieši I, 20 — Vedgas, 21 — Strautnieki.

III — / — Bašķi, 2 — Dārznieki, 3 — Pukull, 4 — Ozoli.

IV — / — Kalnieši 1, 2 — Reznas, 3 — Vējstūri.

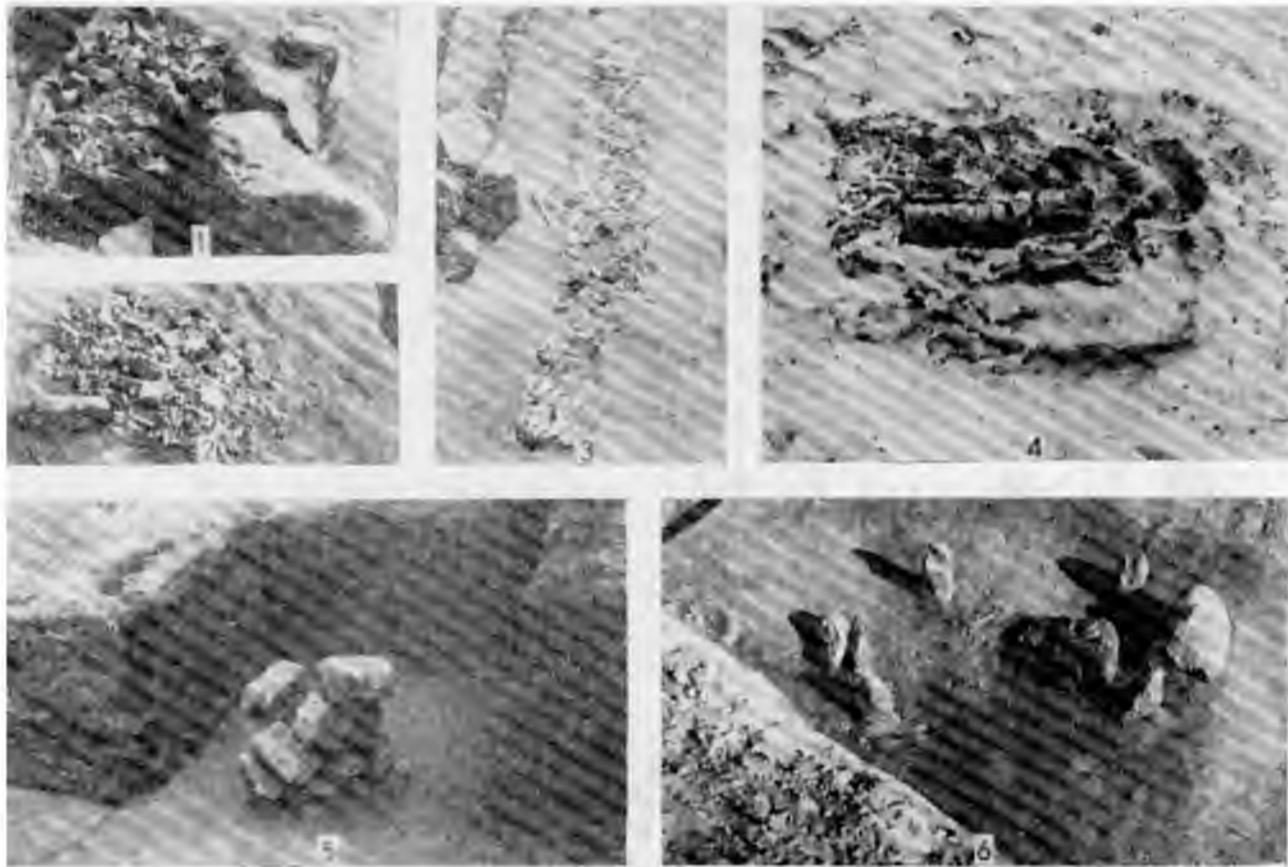
V — 1 — Būdnieki, 2 — Grivas, 3 — Jumpravmuiža, 4 — Klabatēni, 5 — Ķivutkalns, 6 — Lejasdopeles, 7 — Lejaskrogs, 8 — Pormaļi, 9 — Pūpoli, 10 — Raganukalns, 11 — Rozēni, 12 — Ziedoškola.

VI — / — Aišēni, 2 — Aloja, 3 — Kauguru Avotiņi, 4 — Raiskuma Avotiņi, 5 — Baužu ezera kapulauks, 6 — Birznieki, 7 — Blūmi, 8 — Brožgala kapsēta, 9 — Buktes, 10 — Buļlumuiža, 11 — Burkāni, 12 — Celmalnieki, 13 — Cēsnieki, 14 — Dārznieki, 15 — Dumpji, 16 — Ezerkalni, 17 — Gavarišķi, 18 — Graši, 19 — Ivanti, 20 — Jaunāsmuižas grupa, 21 — Jaunkauli, 22 — Jaunkurballas, 23 — Jaunzemji (Cēsu raj.), 24 — Lubejas Jaunzemji, 25 — Kaikūņas, 26 — Kalnamežiņu kapi, 27 — Kauguru muiža, 28 — Kivti, 29 — Klintsdzirnavas, 30 — Krimuldas Jaunā kapsēta, 31 — Lādespalts, 32 — Laiviņi, 33 — Lielgaujmali, 34 — Lielpeivi, 35 — Liepenes, 36 — Melkerti, 37 — Priedkalni, 38 — Puntūzis, 39 — Purvmaļi, 40 — Pūricas, 41 — Rakstupīte, 42 — Rijnieki, 43 — Rimšas, 44 — Saienieki, 45 — Sikšpi, 46 — Vangažu kapsēta, 47 — Vēj-krogs, 48 — Vilciņi, 49 — Zeltiņi.

VII — 1 — Bilavi, 2 — Birznieki, 3 — Libe, 4 — Lielrenda, 5 — Mušiņas, 6 — Paušas, 7 — PHntiņi, 8 — Pojas.

VIII — / — Bērzkalni, 2 — Daņilovka I, 3 — Kandavas Krievu kapi, 4 — Kozlova, 5 — Kurmji, 6 — Lazdiņi, 7 — Nauduševa, 8 — Pāķi, 9 — Rustegas, 10 — Strazde, 11 — Strēli, 12 — Vārves Striķi.

IX—X — / — Allene, 2 — Bārta, 3 — Bēne, 4 — Dižprāmji, 5 — Dravnieki, 6 — Druviņi, 7 — Gārdzes, 8 — Ilziņi, 9 — Jfldukapu grantsbedres, 10 — Jurgaiši, 11 — Jurķi, 12 — Kalēji, 13 — Kanderi, 14 — Kalnēji, 15 — Kaļķupīte, 16 — Krustpils, 17 — Kugrēni, 18 — Lapmežciems, 19 — Laveri, 20 — Leitāni, 21 — Liguti, 22 — Lubānas ezera raj., 23 — Lubānas ezers, 24 — L. Ludzas ezers, 25 — Mīgalas, 26—28 — Paruība, 29 — Raudas, 30 — Roņi, 31 — Sabile, 32 — Saikava, 33 — Salnāji, 34 — Silabateri, 35 — Sipele, 36 — Smilķi, 37 — Sņepeles mežs, 38 — Strazdenieki, 39 — Zleku pārceltuve, 40 — Zundas, 41 — Zvejsalas, 42 — Lenču Striķi.

17. att. Agro metālu perioda ugunskaņi:
1-3 — Rezne kapulaukā, 4 — Kivulkalnā, 5 — Ziedoņskolā, 6 — Raganukalnā.

18. att. Rezne kapulauks.
1 — uzkalniņi, 2 — Daugavas sngullne.

19. att. Skats uz Rezne kapu uzkalniņiem 1958. g. no ziemeļiem.

Kaulu ligzdu slānī ieguva bronzas bārdas nažu fragmentus (20. tab.: 14, 15), dzintara dubultpogu (16. tab.: 12), divasmeņu akmens cirvi (14. tab.: 5), lausku ar auklas ornamentu u. c.

Uzkalniņa augšdaļā 1—3 kārtās atklājās dažāda veida, lielākoties radiāli orientēti, akmeņu šķirsti. Šķirstos konstatēja ugunskaņus un skeletkaņus, pie kam pirmie bija hronoloģiski agrāki. Šai slāni atrada bronzas pincetes fragmentus, spirāli, bārdas naža fragmentu (20. tab.: 11, 17, 13), īlenus, māla podiņu.

Visos apbedījumu slāņos — pavisam 136 vietas — atrada zirgu zobus, bet ogļainas un pelnainas zemes laukumi vairāku kapu tuvumā liecināja par bērnu ugunsritiem.

Lēzenajā 4. kapu uzkalniņā atklāti 3 skeletkaņi, viens ugunskaņs, 2 apbedījumi šķirstveida krāvumos un viens ar akmeņiem kapa galos bija izvietoti koncentriski ap uzkalniņa centru. Uzkalniņa ziemeļu, dienvidu un austrumu malās atsedza rituālas nozīmes bedres (kā 22. att.: 1). Šī uzkalniņa 3. kapā mirušais bija guldīts uz kreisajiem sāniem saliektā stāvoklī (21. att.). Apaļās kapa bedres (0 — ap 1 m) pamatā bija ieklāta ap 0,20 m bieza sarkanu mālu kārtā un uz tās noguldītais mirušais ari no virspuses nosegts ar sarkanajiem māliem. Ari zem uzkalniņa pamatzemē ieraktajā 2,0 m garā, 0,60 m platā ar māliem nostiprinātā kapa bedrē atklātajā 4. skeletkapā apbedīto sedza 0,15—0,20 m bieza sarkano malu kārtā.

20. att. Agro metālu perioda akmeņu šķirsti.
1, 2, 4, 5 — Limbažu Buļļumuižā, 3 — Kauguru Avotiņos, 6, 7 — Reznu kapulaukā.

Stipri noplacinātā 5. uzkalniņa centrā atklājās kulta konstrukcija, ap kuru koncentriski grupējās 4 skeletkapi, 2 ugunskaņi un 10 apbedījumi akmeņu šķirstos. Uzkalniņa dienvidu malā konstatēja ziedošanu — zirga apakšžokli (22. att.: 3), dienvidrietumu daļā — otru kulta konstrukciju (22. att.: 2), bet rietumu malā — 5 rituālas nozīmes bedres.

Sī uzkalniņa 2. ugunskaņā kalcinētie kauli bija sabērti 1,20 m garā, 0,18 m platā bedrītē, kas atgādināja skeletkapa situāciju (17. att.: 3).

Kulta konstrukcija uzkalniņa centrā iezīmējās kā apaļš sarkano mālu laukums 1,8 m diametrā ar neregulāru apaļu ($\emptyset$ — 0,80 m) akmeņu krāvumu vidū. Otrajā kulta konstrukcijā katlveida bedrē ($\emptyset$ — 1,20 m) 0,20—0,35 m biezo mālu klājumu sedza vairākām kārtām nokrauti akmeņi (22. att.: 2).

Kulta bedres gaišajās pamatsmillīs iezīmējās kā blīvi sarkanas mālzemes apli 1,4—2,0 m diametrā. Tur zem 0,10—0,60 m bieza sarkano mālu klājuma

atsedzas 0,25—1,30 m dziļas katlveida bedres, kas pildītas, liekot kārtām mālus un berot smiltis (22. att.: 1).

Kapulauka 6. uzkalniņā par ugunsritiem, sagatavojot apbedīšanas vietu, liecināja uz pirmatnējās zemes virsmas konstatētais 0,5—1,5 cm biežais ogļainas zemes slānis. Virs tā uzkalniņa centrā ap 5 m² lielā ovālā laukumā bija nobērti kalcinēti cilvēku kauli un tieši uz tiem sakrauts 2,6 m garš, ap 1,7 m plats akmeņu šķirsts.²³ Kalcinēto kaulu laukums un centrālais šķirsts bija orientēti ADA—RZR virzienā. Pārējie apbedījumi — 22 skeletkapi, 20 ugunskaņi un 10 akmeņu šķirsti — grupējās ap centrālo kapu koncentriski.

Uzkalniņā atrada švīkātās lauskas, krama bultas galu, dzintara piekaru (16. tab.: 3), bronzas podziņas (20. tab.: 9) un māla lejamveidnes fragmentu.

2., 4., 5. un 6. uzkalniņā atsevišķas apbedījumu grupas un arī visu apbedījumu rajonu sedza sarkano mālu klājumi.

Konstatētie bērū ugunsriti, tāpat ugunsriti, sagatavojot apbedīšanas vietas, ziedošanu un rituālās konstrukcijas Reznu uzkalniņus raksturo ne vien kā kapu vietu, bet arī kā kopienas svētnīcu.

Mirušie Reznu kapulaukā apbedīti no 2. g. t. p. m. ē. pēdējā ceturkšņa līdz 1. g. t. p. m. ē. vidum. Apmēram 2./1. g. t. p. m. ē. mijā notikusi pāreja uz mirušo sadedzināšanu, bet 1. g. t. otrajā ceturksnī tie glabāti akmeņu šķirstos. Sākumā šķirstos, turpinot tradīciju, mirušie apglabāti sadedzināti, bet tad notikusi pāreja uz apbedīšanu, tos nesadedzinot.

Salaspils Vējstūros²⁴ bija saglabājusies tikai trešā daļa no kapu uzkalniņa, kura augstums sasniedza 1,60 m, bet diametrs 10—12 m. Te konstatēja no

21. att. Apbedījums saliektā stāvoklī Reznu 4. uzkalniņā.

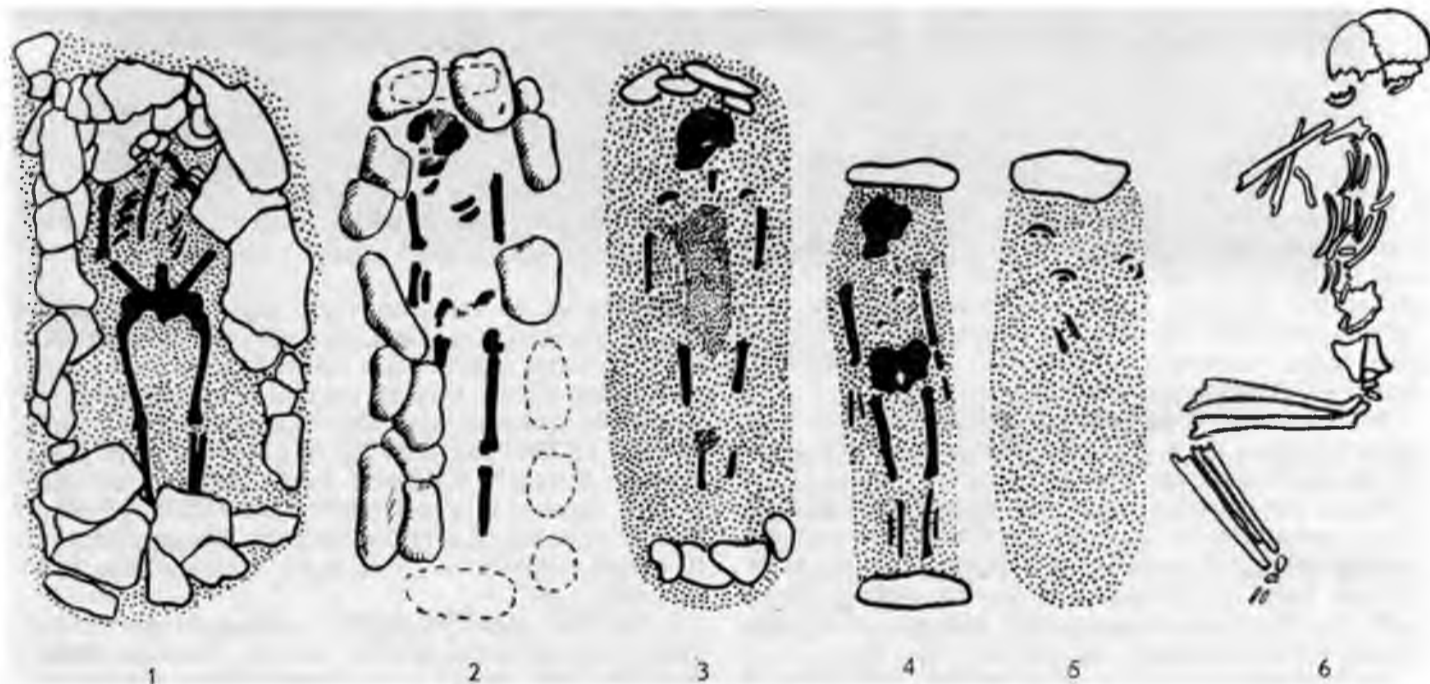
²³ ТрпайАОННС 1967, 66. att.: 4, 5.

²⁴ Зариņa 1968^b, 83., 84. lpp.

22. att. Rituāli veidojumi Reznu kapulaukā.
1 — kulta bedre, 2 — ar akmeņu krāvumu segta kulta bedre. 3 — ziedoņums — zirga galva.

23. att. Agro metālu perioda skeletkapa veidi.
1 — akmeņu šķirstā, 2 — šķirstveida akmeņu krāvumā, 3, 4 — ar akmeņiem kapa bedres galos, 5 — ar akmeņiem galvgali.
6 — saliektā stāvoklī.

diviem koncentriskiem lokiem sastāvoša akmeņu riņķa paliekas, atklāja skeletkaps un ugunskaps, atrada zirgu zobus un apstrādātus krama gabaliņus.

Pļaviņu Kalniešu I kapulaukā²⁵ ar diviem bronzas laikmeta kapu uzkalniņiem, izpētot daļu no lielākā uzkalniņa, atsedza 21 ugunskaps un 29 skeletkaps, kas arī te bija izvietoti divās vai trijās, centrā — pat četrās kārtās. Senākie bija skeletkapi akmeņu šķirstos vai bez tiem, dažus apbedījumus norobežoja kapu galos stateniski noliktas plienakmens plāksnes (23. att.: 3, 4). Vairums skeletkaps bija orientēti radiāli. Mirušie apbedīti uz muguras izstieptā, bet divos gadījumos — uz sāniem saliektā stāvoklī (23. att.: 6). Ugunskapi atklājās kā apaļas vai ovālas ap 0,10 m biezas kalcinētu kaulu ligzdas

ar diametru 0,20—0,50 m. Kapu apbēršanai šai uzkalniņā izmantota sarkana, mālaina smilts, kas, domājams, apbedīšanas rituālam īpaši sagatavota vai atvesta no citurienes.

Apbedīšanas tradīcijas un atradumi — kaula vienzoba harpūnas, īlens, rotadatas (17. tab.: 3), bronzas poga (20. tab.: 8) u. c. ļauj kapulauku datēt ar 2. g. t. p. m. ē. beigām un 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi.

Apbedījumi saliektā stāvoklī zināmi arī bij. Austrumprūsijā²⁶ (pie Višķautiem — «im Wäldchen Kaup» — atklāti 2 šādi apbedījumi),

²⁵ Vankina 1949; 1959; 1962.

²⁶ Katalog des Prussia-Museums, I. Königsberg, 1893, 5., 6. lpp.; 1. att.; Sturms 1936, 93. lpp.

Baltkrievijā u. c.²⁷ Saliektā stāvoklī guldīti apbedījumi bez piedevām atrasti Kreiču un Aboras I kapulaukos, arī Dobeles Ošos, Zvārdes Grīnertos u. c. Sāda veida apbedījumi raksturīgi auklas keramikas kultūrai.²⁸ Reznu, Kalniešu un Ķivutkalna kapulaukos saliektie apbedījumi ir agrākie un attiecināmi uz bronzas laikmeta sākumu. To līdzība ar apbedījumiem neolīta kapulaukos norāda uz zināmu apbedīšanas tradīciju kontinuitāti abos vēstures periodos.

Īpatnēji, ar dažādiem tautas nostāstiem apvīti pieminekļi ir Ziemeļkurzemes velna laivas — senkapi, kam virszemē no lieliem akmeņiem sakrauts laivas veida iežogojums (24. att.). Latvijā tādi zināmi 6 vietās (16. att.: VII),²⁹ bet ārpus Latvijas lielākā skaitā — Gotlandē, Dānijā, Somijā u. c.³⁰

Velna laivas celtas no lieliem, stāvus liktiem granītakmeņiem; īpaši lieli akmeņi iezīmējuši laivveida krāvumu galus un laivu duļļu vietas. Laivu garums 9,30—15,80 m, platums 2,50—4,50 m. Plintiņu 23,80 m gara un 16 m plata laiva celta no sīkākiem akmeņiem.

Mušīņās atradās divas viena otrai galā RZR—ADA virzienā krautas laivas (24. att.: 2). Austrumu galā esošajā laivā zem 0,83 m gara, 0,52 m plata un 0, 16 m bieza segakmeņa atradās divas ar akmens plāksnēm izliktas kameras. Abās laivās atradās ar smiltīm apbērtas dubultkonusa formas urnas (24. att.: 8). Urnās (24. att.: 3—6) konstatēja kalcinētus kaulus, pelnus un kādas degušas organiskas vielas paliekas. Līdzīgi apbedījumi bija otrajā laivā.

Cieši viena otrai piegula arī Bilavu ZR DA virzienā orientētās velna laivas (24. att.: 1). DA galā zem 1,25X1,6 m lielas plienakmens plāksnes esošajā 0,5X0,5 m lielā telpā atrada zemes, kalcinētus kaulus, lauskas un kādu bronzas priekšmetu. Otrajā laivā zem liela granītakmens atklājās trīs stāvos no plakaniem akmeņiem izkrautas 10—12 kameras (24. att.: 7). Tās bija iebūvētas ap 1,25 m dziļā pamatzemē ieraktā bedrē. Kamerās atrada smiltis, kalcinētus kaulus un lauskas. Plintiņu velna laivā zem nenoteiktā kārtībā guļošiem akmeņiem līdz 0,60 m dziļumam konstatēja grants pildījumu, zem tā virs mālainās pamatzemes apmēram 0,30—0,40 m biezu melnas zemes kārtu un dziļāk — stipri degušu mālu.

Pēc apbedīšanas tradīcijām un keramikas velna laivas datē ar bronzas laikmeta otro pusi, uzskatot tās par skandināviskām. Visticamāk, ka Kurzemē tās atstājuši gotlandiešu ieceļotāji.

DEPOZĪTI

Savdabīga pieminekļu grupa ir Latvijas bronzas laikmeta bronzas priekšmetu depoziiti.³¹ Trīs no tiem atrasti nejauši (16. att.: X), bet divi iegūti Ķivutkalna nocietinātās apmetnes izrakumos.

Priekules Kalēju depoziitā ietilpst septiņi Nortikenas tipa bronzas kara cirvji (kā 22. tab.: 12) un divas bronzas aproces.³² Divi cirvji atrasti 20. gs. sākumā, pārējie priekšmeti — laikā no 1933. līdz 1936. g. Tie iegūti, paplašinot novadgrāvi — nelielu strautiņu Priekules Kalēju māju robežās. Depoziita cirvju veids un izmēri vienādi. Sos cirvjus un aproces acīmredzot briesmu brīdī paslēpis amatnieks — bronzas apstrādātājs. Depoziitā atrastos Nortikenas tipa cirvjus datē ar laika posmu no 1300. līdz 1100. g. p. m. ē.³³

Kursīšu Kalnējos 1920. g., arot tīrumu, atrasts bronzas uznavas šķēpa gals un uznavas cirvis (23. tab.: 4); pēc paralēlēm Vislas lejteces novadā tie datējami ar laiku no 750. līdz 500. g. p. m. ē.³⁴ Lauku apstrādājot, 1926. g. Pāles Laveros atrasti bronzas priekšmeti, no kuriem tikai viens bronzas uznavas cirvis (23. tab.: 3) nonācis muzejā. Pēc līdzīgiem atradumiem bij. Austrumprūsijā tas attiecināms uz laiku no 9. līdz 8. gs. p. m. ē.³⁵

Ķivutkalna nocietinātā apmetnē kulta vietā 1966. g. 1,6 m dziļumā atrada ziedojuma depoziitu. Kompaktā kaudzītē te bija nolikti: tutuls, kaklariņķis ar atliektiem galiem un tordešu loku, kaklariņķis ar apaļu, gludu loku. Sos priekšmetus ietvēra galvas rota. Daļēji izdegušie, stipri patinējušies priekšmeti datējami ar 7.—6. gs. p. m. ē.

Otru bronzas priekšmetu depoziitu apmetnes dienvidrietumu daļā atrada 1967. g. ap 0,8 m dziļumā tumšā mītņu zemē. Depoziits noglabāts briesmu brīdī. Depoziita uznavas cirvis (ar kāta paliekām uznavā), vienkāršā aproce un rotadata ar plakanspirālē saītu galvu datējami ar 1. g. t. p. m. ē. vidu.

Depoziiti ar tam laikam dārgajiem bronzas priekšmetiem liecina par plašāku bronzas izmantošanu un lielāku tās nozīmi Latvijas teritorijā, nekā to varēja secināt pēc nelielā skaitā agrāk iegūtajiem savrupatradumiem. Tie apliecina jau tādu ražošanas spēku attīstības līmeni, kad atsevišķu kopienu un pat atsevišķu personu rokās uzkrājās ievērojamas materiālās vērtības.

Aplūkotie tikai bronzas laikmetā pastāvējušie arheoloģiskie pieminekļi cieši saistās ar plašāku iedzīvotāju grupu dzīvesvietām un senkapiem, kas radušies bronzas laikmetā un bez jūtām izmaiņām turpinājuši pastāvēt senākās dzelzs laikmetā, t. i., pieder agro metālu periodam. To materiāli raksturo ražošanas spēku un visas kultūras nepārtrauktu pakāpenisku attīstību.

VĒLĀKIE PIEMINEKĻI NOCIETINĀTĀS APMETNES

Augot lopkopības un zemkopības lomai, saimniecisko nozīmi saglabāja zvejniecība, medniecība un arī savvaļas produktu vākšana, palielinājās metālu apstrādes nozīme, attīstījās maiņa. Cilvēku saimniec-

²⁷ Артеменко 1964, 60. u. sek. lpp.; 20 att.; Турина 1950, 29., 58. lpp.; Янигс 1954.

²⁸ Kiliān 1955, 54. lpp.

²⁹ Grewingk 1878. Pilnīgu velna laivu apskatu 1931. g. publicēja E. Sturms (Stūmis 1931", 111.—119. un 125.—133. lpp.), bet pēc visu šī tipa pieminekļu jaunas pārbaudes 1967. g. — J. Graudonis (Граудонис 1967, 68.—73. lpp.).

³⁰ Meinander 1954^b, 106. lpp.; Hansson 1927, 63. u. sek. lpp. Divas velna laivas konstatētas arī Sāmsalā (Lougas 1970).

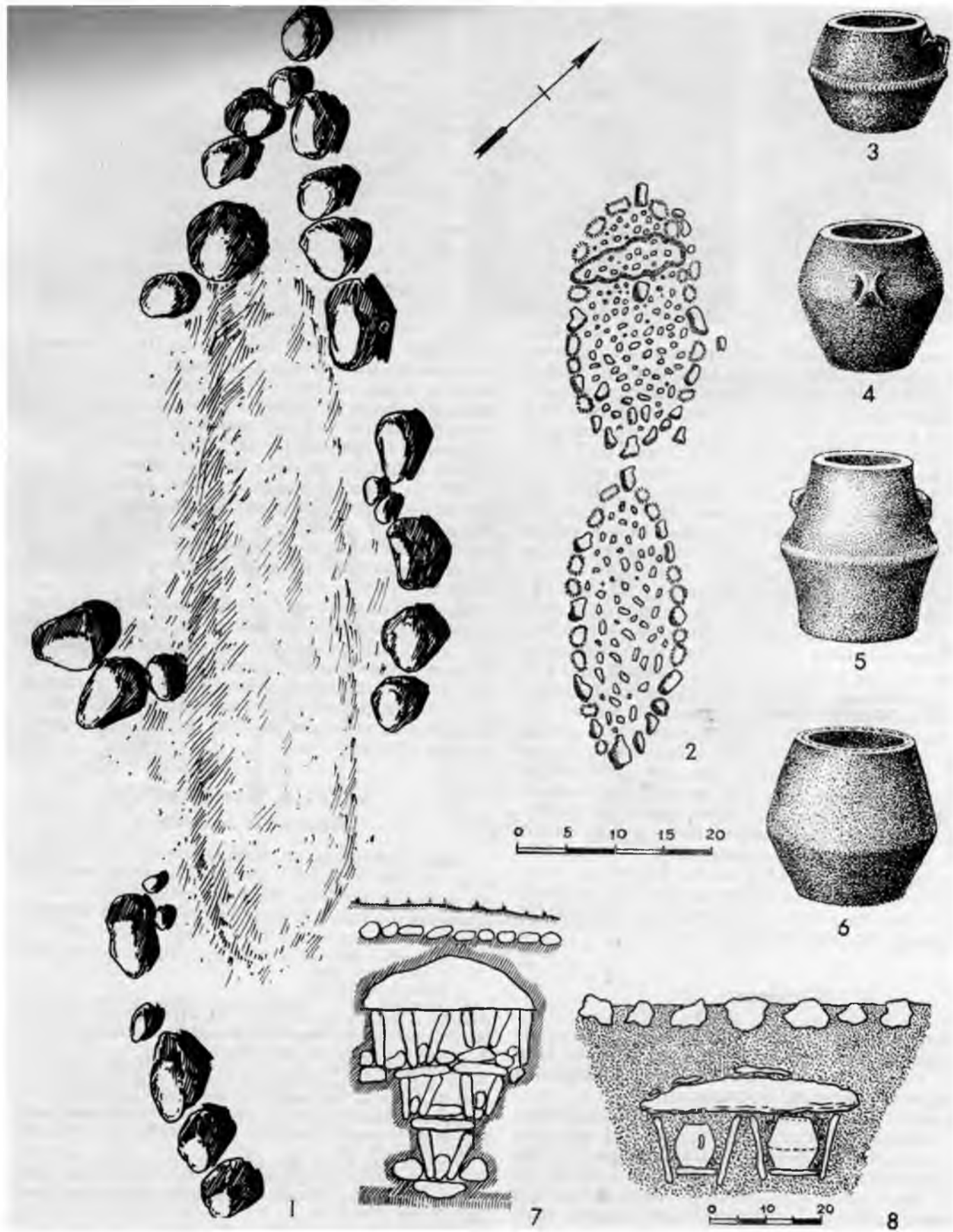
³¹ Par depoziitu (no latīņu vai. *depositum* «noguldījums, noglabājums») arheoloģijā apzīmē vienā laikā vienā vietā noglabātu senlietu atradumu. Sk. Graudonis, Urtāns 1961, 124. u. sek. lpp.; Urtāns 1964^b, 39. lpp.

³² LA 30. lpp.; KA 31. lpp.; 8. tab.: 4; Sturms 1931", 106., 122., 123. lpp.; I tab.: 4, 5; Ванкина 1960, 157. lpp.; 3. att.; 1962, Nr. 14—22; Graudonis, Urtāns 1961, 125. lpp.; 96. att.; Граудонис 1967, 80. lpp.; XXVI tab.

³³ Sk. 83. lpp.

³⁴ Ванкина 1962, 32., 33. lpp.; Nr. 48, 49; Граудонис 1967, 81. lpp.; XXV tab.: 23, 28.

³⁵ Jākobsons, Sturms 1930, 54. lpp.; 3. att.: a; Граудонис 1967, 80., 81. lpp.; XXIV tab.: 17.

vos «
uzmērojums),

24. att. Velna laivas.

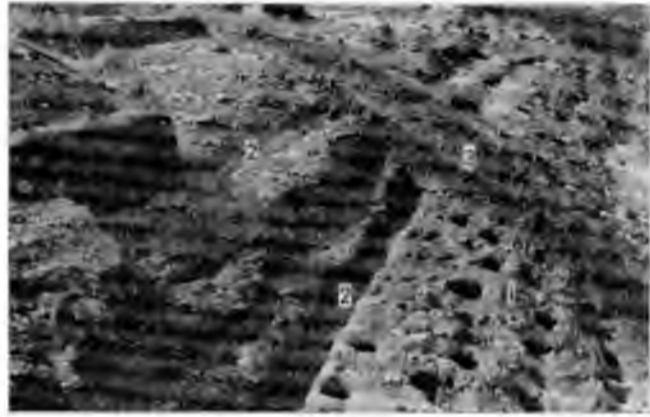
« m ^ - ^ n a s) M u s i , u V C . n a I a i v s s . . . * k a p u k o n s t r u k .

ciskā dzīve kļuva daudzpusīgāka. Laužu kopienām radās uzkrājumi: lopī, labība, zvērādas u. c. Daži apvidi kļuva lopkopībai un zemkopībai un tātad arī dzīvesvietām izdevīgi, citi — neizdevīgi. Par uzkrājumiem, par izdevīgākām dzīvesvietām starp kopienām plašumā vērsās cīņas.

Ekonomika un dzīvesvietas aizsardzība prasīja kopienu ciešu organizatorisko saliedētību, jauniem apstākļiem piemērotu apmetņu izvietojumu un izveidojumu. Radās nocietinātās apmetnes³⁶ (25. att.). Aizsardzības interesēm, ievērojot tā laika militāro tehniku, atbilda viegli nocietināmi atsevišķi stāvoši pauguri (Klaņģukalns, Vīnakalns) un morēnu grēdu gali ar stāvām nogāzēm (Asote, Tērvete, Tanīskalns), augsti zemes rāgi upju satekās (Daugmale, Koknese). Saimnieciski izdevīgākas bija vietas ar pirmatnējai lopkopībai noderīgām zālainām zemienēm, zemkopībai piemērotām vieglām augsnēm, zvejniecībai derīgiem ūdeņiem un ar medījumiem bagātiem mežiem tuvumā.

Sādi apstākļi raksturīgi Asotei, Mūkukalnam, Ķivutkalnam pie Daugavas, Tērvetei pie Tērvetes upītes, Matkulei pie Imulas ielejas; līdzīga situācija dabā ir nocietinātām apmetnēm Igaunijā,³⁷ Smoļenskas apgabalā, Djakovas un Ananjinas kultūru novados u. c.³⁸

Par raksturīgāko dzīvesvietu tipu nocietinātās apmetnes kļuva vispirms PSRS mežu joslas dienvidos, kur jaunās ekonomikas formas un ar tām saistītās sabiedriskās dzīves izmaiņas nostiprinājās agrāk Austrumbaltijā, Dņepras un Volgas augšteču apga-

2G. att. Senākās apbūves pēdas Mūkukalnā.

1 — stabu bedres, 2 — nocietinājumu grāvji, 3 — XVI laukuma rietumu profils.

balos pāreja uz nocietinātām apmetnēm notikusi 1. g. t. p. m. ē. pirmajā pusē, pat agrāk.

19. gs. pēc izrakumos³⁹ atrastajiem akmens un kaula priekšmetiem dažus Latvijas pilskalnos datēja ar akmens laikmetu. Necīgie izrakumu materiāli neļāva pareizi novērtēt šo pieminekļu raksturu un noteikt to hronoloģiju vēl pat 20. gs. sākumā.⁴⁰ Salīdzinot šos Latvijas pieminekļus ar līdzīgiem pieminekļiem citur Austrumeiropas mežu josla, tagad pieņemts apzīmējums — «nocietinātas apmetnes», datējot tās visumā ar 1. g. t. p. m. ē.⁴¹

Latvijā konstatēta 41 nocietinātā apmetne (16. att.: I).⁴² Visā platībā izpētītas ir apmetnes Kokneses Mūkukalnā, Doles Ķivutkalnā, Ikšķiles Vīnakalnā, nozīmīgi materiāli iegūti Jēkabpils Asotes, Ķekavas Klaņģukalnā, Matkules u. c. pilskalnās.

Mūkukalns⁴³ atradās Daugavas labajā krastā 4 km lejpus Pērses ietekas. Ap 100 m garo un līdz 30 m plato plakumu dienvidu pusē sargāja 36 m augstais stāvais Daugavas krasts, ziemeļu pusē — 12 m augstas nogāzes. Mītņu zeme plakumā sniedzās 0,15—0,60 m, nogāzēs — līdz 2,0 m dziļi. Tajā bija izšķirami divi slāņi.

Senākā — apakšējā — horizonta brūngani pelēko zemi konstatēja tikai kalna ziemeļu nogāzes 2—5 m platajā terasē un nedaudz lejpus tās. Tā saturēja samērā daudz sīku oglīšu un šķeltu dzīvnieku kaulu,

³⁶ Ar terminu «nocietināta apmetne» apzīmēti pilskalni to agrākajā attīstības pakāpē, kad tie bija visas kopienas pastāvīga dzīvesvieta.

³⁷ Вассар 1955, 34., 113., 114. Ipp.

³⁸ Шмидт 1961, 346, 347. Ipp.; Арциховский 1947, 161. Ipp.; Третьяков 1965, 6.-9. Ipp.; LAB 115.—124. Ipp.

³⁹ Sārumkalnā (R. Virhova 1870. gadā; L. Srēders 1889. gadā), Mūkukalnā (A. Buchholts 1899. gadā) u. c.; sk. Buchholtz 1900.

⁴⁰ Ebert 1913, 520.—522. Ipp. Vēlāk (Ebert 1925, 109. Ipp.) izteiktas domas, ka Mūkukalnā bijusi bronzas laikmeta apmetne.

⁴¹ Моора 1952a, 31., 32. Ipp.; Ваикина 1952, 74., 75. Ipp.; 21. att.

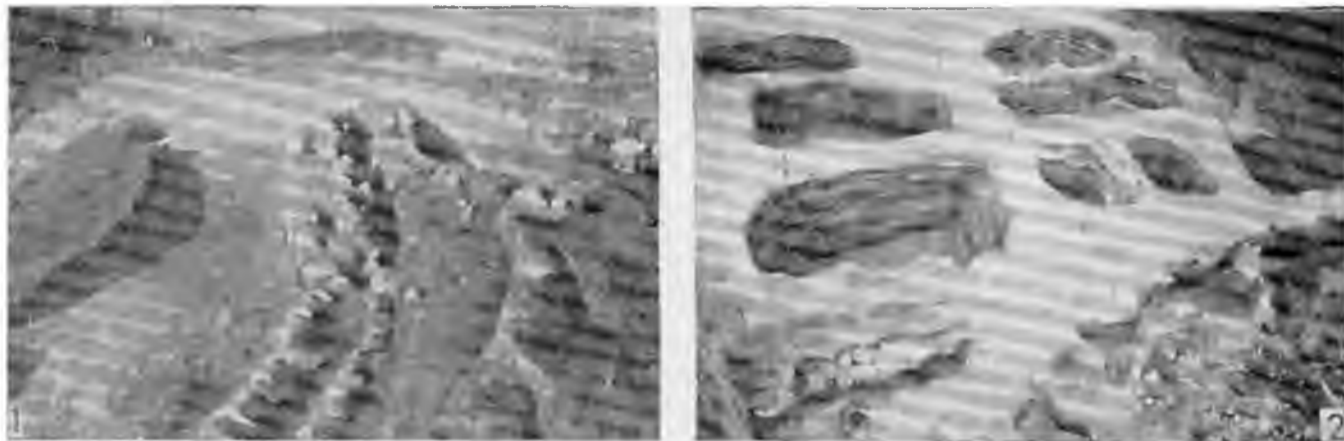
⁴² Ваикина 1952, 73.—75. Ipp.; 23. att.; Граудонис 1967, 10. u. sek. Ipp., arī Graudonis 1969^a.

⁴³ Pētnieku uzmanību piemineklis saistīja jau 19. gs. vidū (Kruse 1842. Beilage A. 1. Ipp.; 63. tab.: 11); nelieli arheoloģiskie izrakumi veikti 19. gs. beigās (Buchholtz 1900) un 20. gs. sākumā (Ebert 1913), bet laikā no 1959. līdz 1962. g. to izpētīja pilnīgi (Graudonis 1960b; 1961^a; 1962; 1963; 1966); Граудонис 1967, 19.—22. Ipp.).

25. att. Nocietinātās apmetnes.

1 — Blaževiču pilskalns, 2 — Stanovišķu pilskalns.

27. att. Ķivutkalna valnis.

1 — akmeņu rindas vaļņa pamatā un sekojošajās būves kārtās, 2 — kameras valni.

nedaudz švīkātās un gludās keramikas lausku, krama, kaula un akmens priekšmetus. Pēc mītņu zemes norakšanas terasē atklājās vairāki padziļinājumi, terasē un tās apakšējā nogāzē — daudz stabu bedru (26. att.: 1), kas gar terases malu grupējās 2 līdztekus ejošās rindās; attālums starp abām rindām ap 1,5—2,5 m. Terasē atklātie padziļinājumi ir senāko mājokļu vietas, bet stabu bedru rindas norādīja šī laika nocietinājumus. Nocietinājumi un apmēram 3,0—4,0x3,5—5,0 m lielo nedaudz iedziļināto celtņu sienas veidotas stabu konstrukcijā, stabu starpās iepinot sīkākus kokus un zarus. Nocietinājumu sistēmu veidojuši divi paralēli žogi. Pēc šo celtņu bojā ejas terase paplašināta, tās augšmalā zemi norokot, lejasmalā uzberot. Uzbērums bija nostiprināts ar 2—3 m platu, neregulāru akmeņu krāvumu. Krāvuma lejasmalā atsedza 0,3—0,4 m platu, 0,4 m dziļu grāvīti. Tas norādīja jaunās apbūves kārtas aizsargsistēmas, domājams, grāvī nostiprinātas stāvkoku sētas vietu.

Pirmie iedzīvotāji Mūkukalnā bija apmetušies no valdošajiem vējiem pasargātā ziemeļu nogāzes terasē. Sākumā viņu mājokļus sargājis vienkāršs, stabos nostiprināts žogs, vēlāk celta spēcīga grāvī nostiprinātu stāvkoku sēta. Sai slānī atrastās kaula harpūnas (18. tab.: 2), rotadatas, bultu gali, akmens cirvji un kalti u. c. datējami ar 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi un vidu.

Labāk izmantojot dabiskos kalna aizsardzības elementus, vēlāk cilvēki mājokļus cēluši kalna plakumā. Šī perioda melnā mītņu zeme klāja visu plakumu un arī nogāzes. Zemes noslāņojumi (26. att.: 3) liecināja, ka pirmajā — virsējā — slānī konstatējamas vairākas apbūves kārtas.

Agrākās apbūves kārtas celtņu vietas atklāja plakuma malā. Stabu konstrukcijā celto ēku (viena ar 3,0x3,5 m lielu pamattelpu un 1,5x3,0 m lielu piebūvi, cita apmēram 3,5x4,0 m liela⁴⁴) sienas veidotas, apmēram 0,2 m diametrā resno stabu starpas aizpildot ar stāvus liktiem kokiem. Par divu šī perioda nocietinājumu sistēmu vietu pārejā no plakuma uz nogāzi liecināja divi 0,6—0,8 m plati un 0,4—0,6 m dziļi grāvji (26. att.: 2). Abas nocietinājumu sistēmas celtas vienādi: grāvjos nostiprinātas stāvkoku sienas — palisādes. Agrākā sistēma atradusies tuvāk

plakumam, velaka — atvirzīta vairākus metrus uz nogāzes pusi.

Pēc kaula bultu galiem, rotadatām, bronzas un dzelzs adatām, akmens kaltiem šī pirmā slāņa celtniecības kārtā datējama ar 1. g. t. p. m. ē. otro pusi un m. ē. sākumu. Šī laika kultūras slānī dominēja švīkātā keramika, bet bija sastopama arī gludā.

Mūsu ēras 2./3. gs. (ne agrāk) Mūkukalna celtniecībā sācies cits posms.⁴⁵

Ķivutkalna nocietinātā apmetne ierīkota smilšainā zemes mēlē starp senām Daugavas un tās attekas gultnēm. To pētot,⁴⁶ noskaidrojās, ka 2,5—3,0 m augstais paugurs izveidojies, ceļot te nocietinātu apmetni un ilgstoši, intensīvi to apdzīvojot.

Plakuma 1,6—3,0 m dziļajā mītņu zemē varēja izšķirt divus slāņus. Augšējais — intensīvi melnas krāsas slānis bija bagāts atradumiem, īpaši ar bronzas apstrādes piederumiem — tīģeļu un lejamformu fragmentiem. Apakšējā — brūnganas krāsas slānī atradumu bija ievērojami mazāk, tam raksturīgas organiskās atliekas — dzīvnieku kauli, zivju zvīņas, vietām ievērojamā daudzumā arī pelni. Pāreja no viena slāņa uz otru bija pakāpeniska, tāpēc jāpieņem, ka apmetne apdzīvota nepārtraukti.

Apmetnē konstatēja 2,5—4,5x4,0—6,0 m lielas četrstūrainas virszemes vai nedaudz iedziļinātas stabu konstrukcijās celtu celtņu vietas. Kādas celtnes pamatā bija vērojama arī guļbūves tehnikas pielietošana. Dažās ēkās bijis māla klons. Apkurei, ēdiena gatavošanai, bronzas kausēšanai un, liekas, arī māla trauku apdedzināšanai izmantoti atklātie pavardi. Par tiem liecināja pelnu slāņi, sīkāku akmeņu grupas, keramikas u. c. atradumu, tāpat saimniecības atlieku koncentrācija. Vairākām pavardu vietām vienā pusē atradās uz šķautnes nolikti lielāki plakani plienakmeņi. No citām celtnēm ar mālainiem kloniem atšķīrās kulta celtnes plakuma dienvidrietumu daļā.

Celtņu vietas ap 5—7 m platā joslā gredzenveidā apņēma ap 400—450 m² lielu neapbūvētu laukumu —

⁴⁴ Graudonis 1961^b, 4., 5. Ipp.; 2. att.

⁴⁵ Sk. 102. Ipp.

⁴⁶ Graudonis 1967; 1968*; rpayAomic 1967, 162., 163. Ipp.; 1968.

pagalmu, kam raksturīgs atradumiem nabadzīgāks, viendabīgāks kultūras slānis.

Nocietinājumi, kas gredzenveidā ieskāva apdzīvoto plakumu, bija celti vairākos paņēmienos. Par senāko nocietinājumu vietu liecināja dzīvesvietas malās divās, trīs, bet austrumu mala pat četrās paralēlās rindās atklātās stabu bedres. Otrajā posmā celts zemju valnis, kam pamatā nokrautas divas paralēlas akmeņu rindas (27. att.: 1), bet virsma noklāta ar māliem. Vēlākā posma vaļņa kodolā konstatēja no kokiem un māliem celtas un ar irdenu zemi pildītas kameras (27. att.: 2), bet ārējā malā līdz 1,7 m augstu akmeņu krāvumu. Vaļņa virsma un ārējā nogāze bijusi noklāta ar māliem. Cauri nocietinājumu sistēmai apmetnē varēja iekļūt tikai pa īpaši būvētu ieeju. Nocietinājumu sistēma celta no pievestiem materiāliem, tāpēc, to pētot, nav iegūti atradumi atsevišķu celtniecības posmu datēšanai.

Apmetnē atrada ap 2700 akmens (cirvji, kalti, slīpējamie akmeņi, graudberži), krama (kasīkļi, šķīlas), kaula (šķēpu un bultu gali, īleni, rotadatas u. c.), raga (cirvji, rokturi, pogas u. c.), dzintara (piekariņi, pogas), bronzas (adatas, īleni, pogas) un māla (kāstuvju, tīģeļu, lejamformu fragmenti) senlietas, ap 38 000 māla trauku lausku, degušus labības graudus, dzīvnieku kaulus u. c. Apmetnei raksturīga švīkātā keramika, bet sastopama arī gludā keramika, tāpat atsevišķas lauskas ar tckstilo un auklas nospiedumu. Visi atradumi raksturīgi 1. g. t. p. m. ē.

Apdzīvotības sākumā apmetnes iedzīvotāju saimniecībā liela nozīme bijusi zvejniecībai, uzturā lietotas arī upju gliemenes. Vēlāk lielāku nozīmi ieguvušas lopkopība un zemkopība (mieži, kvieši, prosa u. c.), taču iedzīvotāji joprojām nodarbojušies arī ar zvejniecību un medniecību. Konstatējama akmens, kaula, raga, tāpat maiņas ceļā iegūtā dzintara un — plašā apjomā — bronzas apstrāde.

Vīnakaļna nocietinātā apmetne (28., 29. att.) bija izveidota smilšu paugurā, kam dienvidu pusē atradās Daugavas senleja, bet austrumos — mazākas upītes gultne.⁴⁷

Agrākās apdzīvotības pēdas konstatēja kalna ziemeļu nogāzē no valdošajiem vējiem sargātā ieplakā ar Mūkukalna agrākā apdzīvotības laika nocietinājumiem līdzīgu aizsargsistēmu. Vēlāk apdzīvots kalna plakums. Tur, veicot plašus zemes darbus, uzcelta spēcīga nocietinājumu sistēma, kas bijusi līdzīga Ķivutkalnā konstatētajai. Tās celtniecībā konstatējams smilšu uzbērums, kameru izbūve, mālu klājumi, bet pastāvināto nogāžu nostiprināšanai — rūpīgi veidots līdz 4 m augsts akmeņu krāvums (29. att.).

Iegūtās senlietas — ap 280 akmens, krama, kaula, māla un bronzas priekšmetu (18. tab.: 16; 19. tab.: 14) un keramika (dominē švīkātā, nedaudz gludās, kā arī atsevišķas lauskas ar tekstiliju nospiedumu) — raksturo Vīnakaļnu kā tipisku 1. g. t. p. m. ē. dzīvesvietu.

Asotes pilskalnā⁴⁸ zem vēlāku laiku apbūves slāņiem konstatēja četrus ar 1. g. t. p. m. ē. datējamus mītņu zemes slāņus, kas cits no cita atdalījās ar labi redzamām deguma kārtām. Agrākās apdzīvotības pēdas arī te konstatēja kalna nogāzēs 4,5—6,0 m dziļumā. Pašā dziļākajā slānī atsedza pīta žoga paliekas. Otrajā slānī pilskalna rietumu malā atklāja dzīvojamās celtnes vietu ar akmeņu pavardu, pīta žoga

paliekām un taisnstūrīgu akmeņu bruģi, bet ziemeļu malā — iedziļinātas celtnes vietu. Ceturtajā slānī konstatēja apaļas formas un arī garo celtnes vietas, atklāja upurvietu — mālainu paaugstinājumu, ap kuru lielākā daudzumā atrada švīkātās keramikas lauskas, govju, zirgu, aitu, putnu un suņu kaulus.

Kaula bultas gals (18. tab.: 4), rotadatas (17. tab.: 4), gludā un švīkātā keramika (25. tab.: 7), lejamformu un tīģeļu fragmenti (26. tab.: 2) liecināja, ka nocietinātā apmetne te pastāvējusi no 1. g. t. p. m. ē. vidus līdz m. ē. sākumam.

Klaņģukalna⁴⁹ nocietinātā apmetne ierīkota morēnu paugura galā. Paugura ziemeļu un austrumu nogāzes pāriet purvainā zemiņē, bet lēzenā kalna dienvidu puse nocietināta ar valni.

Mājokļi arī te bija izvietojušies gar plakuma malām. Daļa celtnes apaļas, celtas stabu konstrukcijā. Bronzas Melāra tipa cirvja fragments, plakanspirāles (21. tab.: 10), dzelzs nazis, kaula rotadatas, švīkātā, gludā un tekstilā keramika norāda, ka Klaņģukalnā apmetne pastāvējusi no 1. g. t. p. m. ē. pirmās puses līdz m. ē. 1./2. gs.

Ķentes nocietinātās apmetnes arheoloģiskajos izrakumos⁵⁰ konstatēja vairākas īpatnējas, pamatzemē ierakts bedres, tās 0,60—1,05 m dziļas, diametrs 0,90—1,40 m. Atrastā švīkātā keramika datējama ar 1. g. t. p. m. ē. Šādas bedres pārtikas un citu mantu glabāšanai plaši izplatītas.⁵¹

Kurzemē Matkules nocietinātā apmetne pastāvējusi 1. g. t. p. m. ē. beigās un m. ē. sākumā. Sai apmetnei raksturīga švīkātā keramika, kam pēc apdares un trauku formas (25. tab.: 8) zināma līdzība ar keramiku Rietumlietuvā.⁵² Celtniecībā saskatāma līdzība ar Mūkukalnu un citiem agriem pieminekļiem.

Zem vēlāku periodu slāņiem ar 1. g. t. p. m. ē. datējamās cilvēku dzīves liecības konstatētas arī Kokneses, Tērvetes, Daugmales, Dignājas u. c. pilskalnās.⁵³

Atradumi Latvijas nocietinātajās apmetnēs, apmetņu apbūve un celtniecības elementi ir visumā ļoti vienādi. Līdzīgi tie arī kaimiņu apgabalos. Acīmredzot līdzīga bijusi arī šo apmetņu iedzīvotāju saimniecība un to sabiedriskā organizācija.

Dažas nocietinātās apmetnes, piemēram, Mūkukalnā, Ķivutkalnā, Klaņģukalnā, apdzīvotas jau ar 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi, bet daļa to radušās 1. g. t. vidū un otrajā pusē. Neolīta apmetnes Ičā, Aborā u. c. apdzīvotas arī vēl 1. g. t. p. m. ē. No tā izriet, ka, parādīties nocietinātām apmetnēm, 1. g. t. p. m. ē. turpina pastāvēt arī atklātas apmetnes. Pagaidām nav zināmas ar 1. g. t. p. m. ē. vidū datējamās atklātās apmetnes, tāpēc jādomā, ka šai laikā valdošais dzīvesvietu veids bijušas nocietinātās apmetnes.

⁴⁷ Graudonis 1968^b; Граудонис 1970.

⁴⁸ Шпоре Э. 1961;

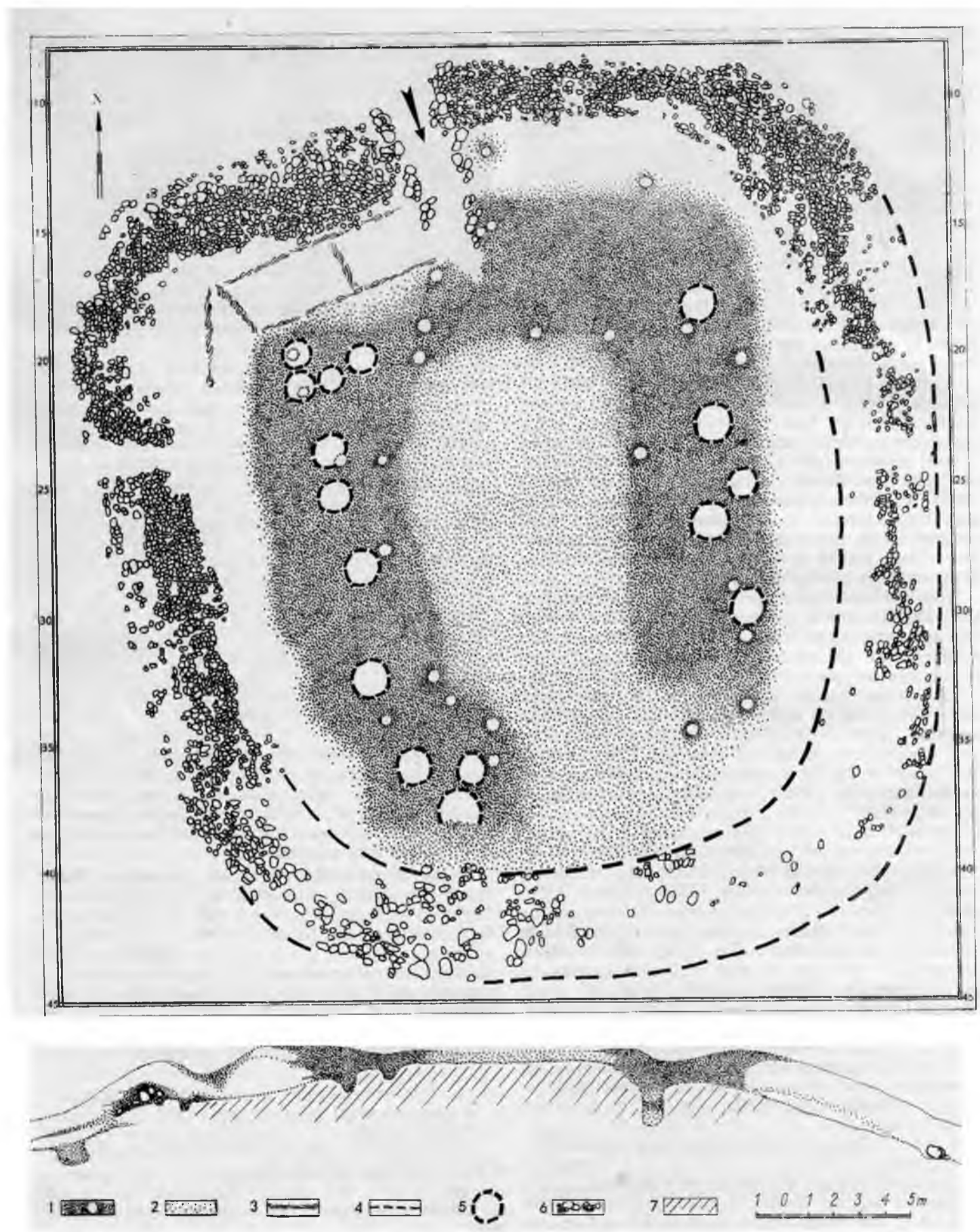
⁴⁹ Snore R. 1936^a; Граудонис 1967, 16.—18. lpp.; 6., 7. att.; Graudonis 1961^b, 16. lpp.; 10. att.

⁵⁰ Стубавс 1959, 199., 200. lpp.; Граудонис 1967, 16.—18. lpp.; 5.^a att.

⁵¹ Ефименко, Третьяков 1948, 33., 34. lpp.; Беранова 1965, 547. lpp.

⁵² Мургуевич 1966.

⁵³ Stubavs 1965; 1966; 1967; Snore E. 1939, 54. lpp.; 14. att.: 1—6; Шпоре Э. 1959, 1. tab.; Zagorskis 1961^a; Urtāns 1967^a; 1968^a; Граудонис 1967, 10. u. sek. lpp.

28. att. Vīnakaļna nocietinātās apmetnes plāns.

1 - tumšs kultūras slānis, 2 - pelēcīgs kultūras slānis, 3 - koku trūdi (no kamerām), 4 - akmeņu krāvumu robeža, 5 - pavadu vietas, 6 - akmeņi, 7 - pamatzeme.

29. att. Vīnakalna akmeņu krāvums.

Nocietināto apmetņu attīstība vērojama, ka a) saimnieciskām prasībām atbilstošās vietās cilvēki parasti apmetušies no vējiem sargātās kalnu nogāzēs (Asote, Mūkukalns) vai pat līdzenumos (Ķivutkalns) un dzīvesvietas aizsardzībai cēlušī vienkāršas sētas (Asote, Mūkukalns, Ķivutkalns);

b) vēlāk, pastiprinot nocietinājumu sistēmas, celtas spēcīgākas stāvkoku sētas (Mūkukalns, Vīnakalns) vai zemju vaļņi (Ķivutkalns, Ķlaņģukalns);

c) tālākajā attīstības pakāpē gredzenveidā apbūvēti pilskalnu plakumi (Vīnakalns, Sventes Zamki), celti spēcīgi zemju vaļņi (Ķivutkalns, Vīnakalns, Ķlaņģukalns).

NENOCIETINĀTĀS APMETNES⁵⁴

Citas iezīmes novietojumā un celtniecībā raksturīgas Plāteru, Kivtu, Kristapēnu, Kalnapiļu u. c. l. g. t. p. m. ē. beigās un m. ē. sākumā apdzīvotajām apmetnēm (16. att.: II).

Plāteru apmetne⁵⁵ ierīkota morēnu augstienes malā zemes mēlē, ko no trim pusēm iekļauj gravas un dūksnājs (30. att.: A). Apmetnes apkārtnē vieglas augsnes. Izpētītājā daļa konstatēja 0,4—0,5 m biezu kulturas slāni un atsedza četras apmēram 5x5—7x7 m lielu un 0,2—0,4 m pamatzemē iedziļinātu celtņu vietas. Mietu un stabu bedres liecināja, ka ēkas celtas stabu konstrukcijā. Celtņu rajonā atklāja iedziļinātus pavardus 1—1,5 m diametrā.

Pēc akmens cirvju fragmentiem, krama bultu galiem (16. tab.: 19) un kasīkļiem, švīkātās, gludās un tekstilās keramikas apmetne datējama ar l. g. t. p. m. ē. otro pusi un m. ē. sākumu.

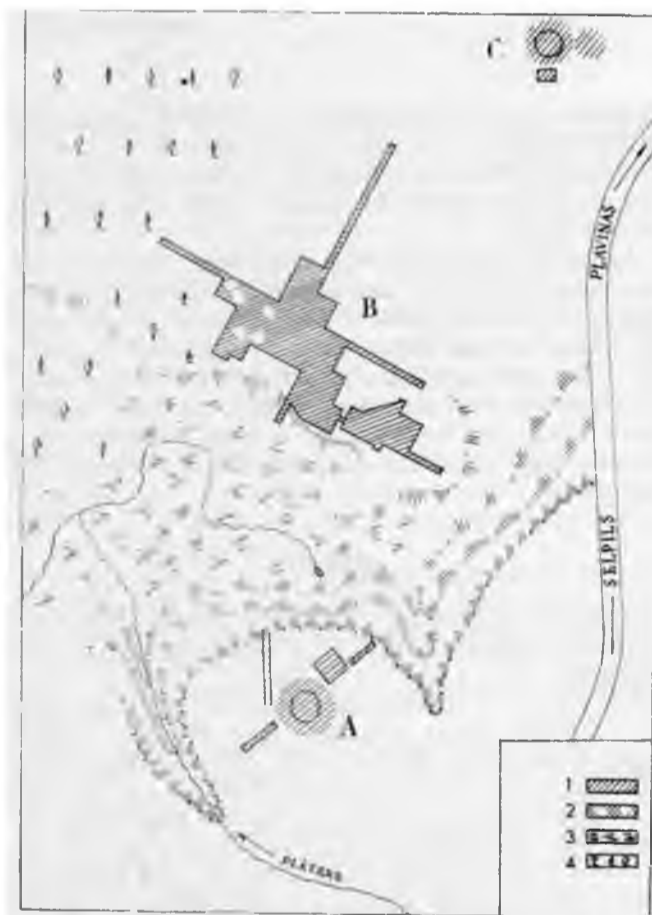
Kivtu apmetne⁵⁶ atradusies Cirmas ezera ziemeļu piekrastes zemiens apņemtā lēzenā paugurā, t. s. Lie-lajā Apariņā, kas paceļas pāri apkārtnē līdz 4 m. Pašā paugurā, kā arī paugurājā, kas ieskauj ezera zemienu, pārsvarā vieglas, smilšainas augsnes.

Apmetnē atrastie 10 akmens cirvji, krama (16. tab.: 27) un kaula rīki un keramika (24. tab.: 12; 14—16 un 25. tab.: 2) liecina, ka apdzīvotība tajā sākusies l. g. t. p. m. ē. otrajā pusē, kaut intensīvāka dzīve te ritējusi m. ē. sākumā. Šī apmetne pagaidām ir vienīgā, kuras materiālos dominē tekstilā keramika (ap 70%).

Lēzenas morēnu augstienes galā Rušonu ezera rietumu krastam pieguļošā zemiens situētā Krista-

pēnu apmetne⁵⁷ pēc atrastā akmens kalta, akmens cirvja fragmenta, krama rīkiem, švīkātās un tekstilās keramikas datējama ar l. g. t. p. m. ē. beigām un mūsu ēras sākumu. Līdzīga ir Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne Lielupes krasta paugurā, ko apņēmusi mitra plava. Sausākās, atklātākās vietās, tālāk no ūdeņiem atrodas ar l. g. t. p. m. ē. beigām — m. ē. sākumu datējamās apmetnes Priekuļu Kalnapiļās, Vecpiebalgas Ezēnos, Balvu Nauduševā. Plāteru, Kivtu un Vedgu apmetņu novietojums dabisku šķēršļu daļēji sargātās vietās atgādina vēl nocietināto apmetņu izvietojumu. Tās ir it kā pārejas pakāpes no nocietinātām uz pilnīgi atklātās vietās celtām dzīvesvietām, kā, piemēram, Pildas Nukšos, Priekuļu Kalnapiļās, Balvu Nauduševā.

Nenocietināto apmetņu inventārs un celtniecības elementi visumā tuvi nocietinātajās apmetnēs konsta-

30. att. Plāteru—Spietiņu senvietu kompleksa plāns.

A — Plāteru apmetne, B — Spietiņu apmetne, C — Spietiņu uzkalniņu kapi.
1 — pētītie laukumi. 2 — dzelzs ieguves krāšņu rajons, 3 — purvainā plava, 4 — mežs.

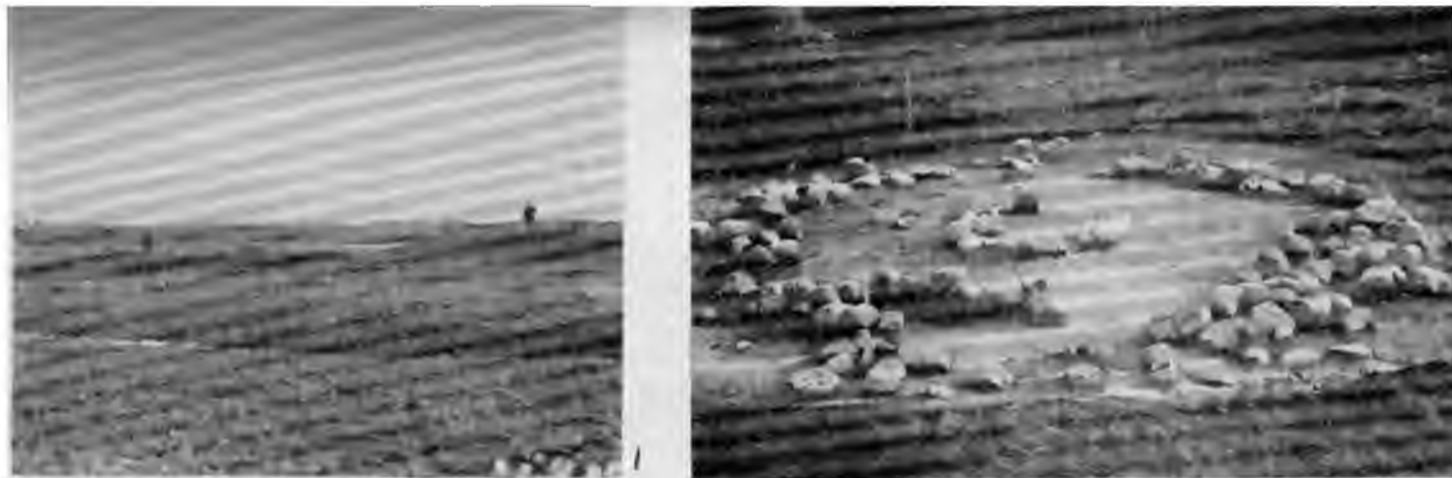
⁵⁴ Par nenocietinātām apmetnēm apzīmētas dzīvesvietas, kas atšķirībā no akmens laikmeta atklātajām apmetnēm atrodas tālāk no ūdeņiem viegli pieejamās apvidus vietās un kurām nav konstatēti īpaši celti nocietinājumi. Protams, aizsardzībai pret plēsīgiem dzīvniekiem tām varēja būt sētas.

⁵⁵ Daiga, Atgāzis 1962, 6. lpp.; Daiga 1964, 26. lpp.; 2. att.; rpayaoiiHC 1967, 28. lpp.; V tab.: 6, 7.

⁵⁶ Snore E. 1959, 21.—23. lpp.; Illnope 3., UitMepMaHe 1966; rpayaoiiHC 1967, 25., 26. lpp.; 12., 13. att.; I tab.: 12; II tab.: 3; sk. šī darba 100. lpp.

⁵⁷ rpayAOHito 1967, 26. lpp.; II tab.: 5.

31. att. Bašku kapulauks,
uzkalniņu situācija, 2—1. atsegtais uzkalniņš.

tētajiem: akmens un kaulu rīki, tekstilā (Kalnapiļas, Kivti) vai gludā un švīkātā (Kristapēni, Melderišķi) keramika, stabu konstrukcijas celtas ēkas. Jauns ir tas, ka šajās apmetnes celtnes vairs nav izvietotas gredzenveida.

Apdzīvotība nocietinātās apmetnēs ap mūsu ēras sākumu izbeidzas (Klaņģukalns, Ķivutkalns) vai mainīja savu raksturu (Asote, Daugmale). Domājams, ka šai laikā Latvijā, tāpat kā tai pieguļošajos apgabalos,⁵⁸ par raksturīgāko dzīvesvietas formu jau kļuvis nenocietinātās apmetnes. Pāreja no viena apmetņu tipa uz citu liecina, ka iedzīvotāju saimniecībā un sabiedriskajā organizācijā notikušas ievērojamas pārmaiņas.

SENKAPI

Bronzas laikmeta otrās puses un senākās dzelzs laikmeta senkapi dažādos Latvijas* novados ir visai atšķirīgi.

Latvijas dienvidrietumos konstatēti uzkalniņkapi ar ugunskaļiem urnās (16. att.: III). Mirušie dedzināti ārpus kapulauka, bet no sārta izlasītās sadedzināto kaulu drumslas iebērtas māla traukā — urnā. Urna novietota kapu uzkalniņā un apbērtā ar zemēm.

Sī tipa uzkalniņkapi Rucavas Baškos (31. att.: 1)⁵⁹ atrodas Sventājas upes ielejā ap 1 m augstā dabiskā paugurā. To situācija dabā līdzīga 1. g. t. p. m. ē. apmetņu novietojumam.

1. uzkalniņa (0 — 14 m, h — ap 0,64 m) perifērijā atsedza cieši krautu akmeņu riņķi, bet centrā uz pamatzemes — pakavveida akmeņu krāvumu (31. att.: 2). Nedegušie akmeņi gulēja ap 0,10 m biezā tumšas zemes kārtā. Sis krāvums, liekas, bijis centrālā skeletkapa šķirstveida nožogojums.⁶⁰ Augstāk uzbērumā, ap 0,14—0,55 m no uzkalniņa virsmas atrada vairāku urnu lauskas.

2. uzkalniņā (0 — 14 m, h — 0,52 m) riņķa akmeņi atradās tālu cits no cita. Uzkalniņa smilšu uzbērumā konstatēja trīs kalcinētu kaulu kaudzītes — domājams, bez urnām apbedītu ugunskaļu paliekas.

Pēc vēlās Latēnas saktas, ovālā kvarca šķiltavakmens un bronzas riņķa fragmenta 1. uzkalniņš datē-

jams ar 2.—1. gs. p. m. ē. Apmēram uz to pašu laiku, domājams, attiecināmi arī pārējie uzkalniņi.

Daļēji pētītajā Cīravas Dārznieku uzkalniņa (32. att.: 1; 0 — 18—20 m, h — 1,5 m)⁶¹ zem velēnas konstatēja neregulāru akmeņu klāstu. To noņemot, divās vietās atsedzās šķirstveida krāvumi un urnas, bet gandrīz uz pamatzemes — rūpīgi veidots Z—D virzienā orientēts akmeņu šķirsts ar skeletkapu. Senākais bija kapa akmeņu šķirstā, apmēram tada paša vecuma bija divi urnu kapi, bet vēlāka par tiem — urna vienā no šķirstveida krāvumiem. Pēc urnas, akmens cirvja fragmenta, krama rīkiem u. c. atradums datējams ar bronzas laikmeta beigām vai senākās dzelzs laikmetu.

Pie urnu kapu tipa pieder Pukuļu uzkalniņkapi,⁶² kaut gan tajos nav atrastas urnas. Jāsi paradība arī Latvijā, tāpat kā bij. Austrumprūsijā, izskaidrojama ar zināmām lokālām apbedīšanas tradīcijām vai arī ar dažādu hronoloģiju.

Daugavas kreisā krasta novadā un Lielupes baseinā 11 vietās zināmi aplūkojamā perioda līdzenie kapi (16. att.: V). Plašāk pētīti Raganukalna un Ziedoņskolas senkapi, citur konstatēti atsevišķi apbedījumi.

Raganukalnā — dabiska augstiene Daugavas Ābeļu salas dienvidaustrumu malā — senkapi atklājās, Daugavas attekas Sakas palu ūdeņiem izskalojot smilšaino krastu. Te atsedza 112 kapus: skeletkapus un ugunskaļus.⁶³ Skeletkapi gaišajās pamatsmiltīs spilgti iezīmējās ar tumšām, ovālām, ap 2 m garām un 0,4—1,6 m dziļām dažādi orientētām kapu bedrēm. Kapu izbūvē plaši lietoti plienakmeņi, mazāk turpat

⁵⁸ Шмидехельм 1955, 177. Ipp.; Третьяков 1963, 40., 41. Ipp.

⁵⁹ Ванкина 1952, 71.—73. Ipp.; 23., 24. att.; Граудонис 1967, 60., 61. Ipp.; 73. att.: 1—3; XX tab.: 5—6; XXXVII tab.: 1.

⁶⁰ Līdzīgi loka krāvumi konstatēti Kurmaiņu kapulaukā Lietuvā, bet akmeņu iezogi uzkalniņos — bij. Austrumprūsijā (LAB 80., 82. att.; Gaerte 1929, II tab.; Engel 1962, 16.—18. tab.)

⁶¹ Ванкина 1952, 71. Ipp.; 23. att.; Граудонис 1967, 61. Ipp., 73. att.: 4; XXXVII tab.: 10.

⁶² Stepiņš 1963, 19., 20. Ipp.; 1964, 17. Ipp.

⁶³ Senatne 1929, 1; CS 149.—158. Ipp.; Graudonis 1962, 11. Ipp.; Граудонис 1967, 64., 65. Ipp.; 48., 49. att.; 74. att.: 1—4.

32. att. Agro metālu perioda kapu uzkalniņi.
(— Cītravas Dārzniekos, 2 — pie Sejas Plītiem.)

upē atrodami granītakmeņi. Pēc akmeņu konstrukcijām izšķirami 4 skeletkapu tipi (23. att.: 2—5): kapi šķirstveida akmeņu krāvumos, kapi ar akmeņiem pie apbedītā galvas un kājām, ar akmens plāksni tikai kapa galvas galā un kapi pavisam bez akmeņiem.

Ugunskapi, tāpat kā uzkalniņos, bija kalcinētu kaulu kaudzītes ar degumu piejaukumu. Akmeņus šais kapos nekonstatēja. Atzīmējams 8. ugunskaps, kurā sarta paliekas bija izkaisītas ap 2 m gara, 0,75 m plata un 0,50 m dziļā kapa bedrē. 0,60 m platā, 1 m garā un 0,55 m dziļā M ugunskapa bedrē četri vertikāli nolikti plienakmeņi iezīmēja kvadrātu, kura dienvidu malā bija nobērti kalcinēti kauli. Kvadrāta austrumu un rietumu malās noliktie akmeņi atgādināja otrās grupas skeletkapu (17. att.: 6).

Kapos senlietas neatrada. Pēc stratigrāfijas hronoloģiski agrākie bijuši skeletkapi šķirstveida akmeņu krāvumos, jaunāki par tiem — apbedījumi ar akmeņiem kapa galos, tad ar akmeņiem tikai galvgalī un beidzot — kapi pavisam bez akmeņiem. Ugunskapi hronoloģiski jaunāki. Skeletkapiem līdzīgās dažu ugunskapu uzbūves īpatnības liecina, ka jaunā paraža — mirušos sadedzināt — ieviesusies pakāpeniski.

Ziedoņskolā līdzīgus senkapus konstatēja, izdarot izrakumus 5. 8. gs. zemgaļu kapulaukā.⁶⁴ Tur izpētīja 6 skeletkapus un 7 ugunskapus, konstatēja vairākus izpostītus apbedījumus un ugunskuru vietas.

Viens skeletkaps bez piedevām 0,60 m dziļumā atsedzās akmeņu šķirstveida krāvumā, cits — rūpīgi celta šķirstā. No plienakmeņiem celtais 2,5 m garais, 1,2 m platais šķirsts bija orientēts ZR—DA virzienā un segts ar blīvu krāvumu. Mirušais šķirstā guldīts uz muguras izstiepti, zem galvas paliekot plienakmens plāksni, rokas sakrustojot pāri jostas vietai. Kapā atrada dzelzs plāksnīti.

Lielāka dažādība novērota ugunskapu uzbūvē. Tā, piemēram, gar B ugunskapa 0,65 m dziļās, ieapaļās bedres malām nolikti vidēja lieluma granītakmeņi veidoja akmeņu riņķi (0 — ap 1 m). Sai riņķī izkaisītos kalcinētos kaulus sedza daži nelieli akmeņi. C ugunskapā virs kalcinētiem kauliem atradās liels akmens, E kapā — kalcinētos kaulus sedza vairāks-

kārtīgs četrstūrainis akmeņu krāvums, F kapā — stabveida akmeņu salikums (17. att.: 5).

Aplūkoto kapulauku agrākie apbedījumi uzbūvē līdzīgi Reznu un Kalniešu kapulauku beigu posma apbedījumiem, tāpēc domājams, ka tie radušies bronzas laikmeta otrajā pusē. Ziedoņskolas kapos atrastā dzelzs plāksnīte liecina par mirušo apbedīšanu līdzekļos kapos vēl arī dzelzs laikmeta sākumā.

Šiem plašāk pētītajiem un arī tikai apzinātajiem⁶⁵ senkapiem ir liela līdzība ar līdzeno kapulauku Ķivutkalnā. Pēdējā tikai novērojams stabilāks apbedījumu virziens, nav ugunsritu pēdu apbedījumu rajonā, kas spilgti parādījās Ziedoņskolā. Līdzeno kapu akmeņu konstrukcijām paralēles atrodam arī Reznu un Kalniešu I kapulauka uzkalniņkapos (šķirstveida krāvumi, akmeņi kapa galos).

Latvijas ziemeļu un austrumu daļā vēlajam bronzas laikmetam un dzelzs laikmeta sākumam raksturīgi uzkalniņi ar skeletkapiem un ugunskapiem dažādās akmeņu konstrukcijās (16. att.: VI). So kapulauku vidū konstatējamās vairākas atšķirīgas grupas.⁶⁶

Vienu grupu raksturo Vidzemē Limbažu Buļļu muižā pētītie akmeņu šķirstu kapi ar akmeņiem klātos uzkalniņos.⁶⁷

Lēzenā morēnu augstienē, ko ziemeļos norobežo purvainas pļavas, rietumos Lielezers, Lādes ezers un tos savienojošā zemiene, bet dienvidos plašāka ieleja, 1928. g. konstatēja ap 30 dažāda lieluma apaļus un garenus kapu uzkalniņus (0 — 3—14 m, h — 0,3—2 m).

Novērojumi par uzkalniņu uzbūvi radīja, ka izraudzītajā apbedīšanas vietā noņemta velēna. Tad, malas padziļinot un centru uzberot, izveidots lēzens pirmatnējais uzkalniņš, kura pamatne apjozta ar lielu granītakmeņu riņķi.

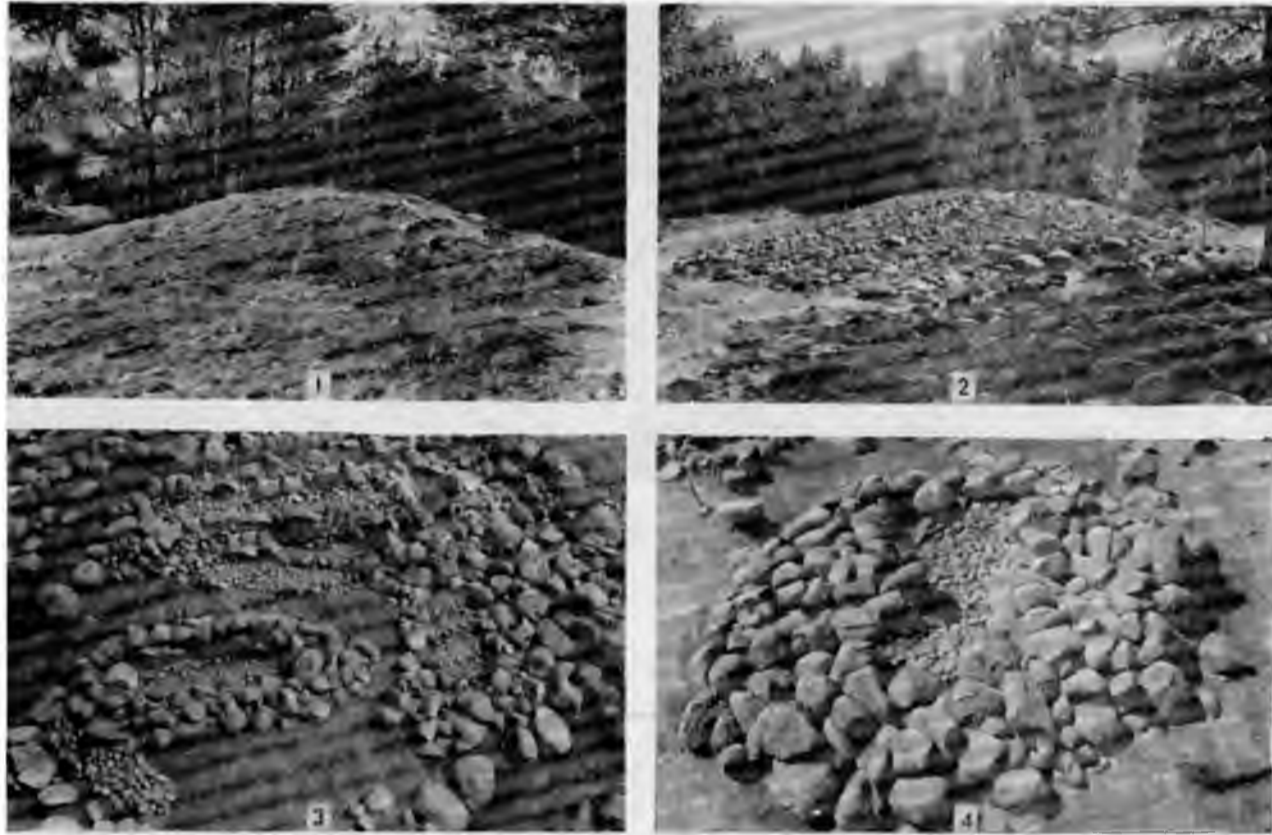
Uz pirmatnējā uzkalniņa virsmas vai arī taja ierakstās 0,20—0,30 m dziļās bedrēs celtas kapu akmeņu

⁶⁴ SM 1940, 1; ТрпайлОННС 1967, 67. lpp.; 50,—52. att.; 74. att.: 5-9.

⁶⁵ Snorc E. 1963, 15. lpp.; ТрпайлОННС 1967, 62.-66. lpp.

⁶⁶ ТрпайлОННС 1966.

⁶⁷ CS 1931, 423.—436. lpp.; Graudonis 1966*; ТрпайлОННС 1966*, 1966; 1967, 41.—47. lpp.; 23,—28., 68., 69. att.

33. att. Limbažu Buļļumuižas kapulauks.
1 — 4.-A uzkalniņš pēc krūmu notīrīšanas, 2 — A uzkalniņš pēc velēnas noņemšanas, 3 — A uzkalniņa kapu akmeņu konstrukcijas, 4 — 17. uzkalniņa kapu akmeņu konstrukcijas.

konstrukcijas — akmeņu šķirsti vai arī vienkārši akmeņu grīdojumi (33. att.: 3).

Akmeņu šķirsti (20. att.: 1, 2, 4, 5) celti no lieliem, ar plakano malu uz šķirsta iekšpusi liktiem lielākiem vai arī no vairākās kārtās krautiem mazākiem akmeņiem. Šķirstiem no sīkiem akmeņiem veidota grīda (20. att.: 2, 4), dažos gadījumos tie segti ar lielām, plakanām akmens plāksnēm (20. att.: 3). Šķirstos virs grīdas atrod 0,10—0,20 m biezu zemju kārtu, tad akmeņu pildījumu. Vairākās kapu vietās izlikta tikai akmeņu grīda, bez lielajiem šķirsta sienas veidotājiem akmeņiem. Arī šais gadījumos mirušais ticis apbērts ar smiltīm un tad apkrauts ar akmeņiem.

Visi viena uzkalniņa ar akmeņiem apkrautie kapi un šķirsti apbērti ar gaišām smiltīm. Smiltīs atrodams sīkās ogļītes liecība, ka kapu apbēršana varbūt bijusi saistīta ar ugunsritiem vai arī zeme apbēršanai īpaši sagatavota. Smilšu uzbērums klāj visas kapu konstrukcijas uzkalniņa centrālajā daļā, uz malām nesniedzoties līdz riņķa akmeņiem, un veido kapu uzkalniņa kodolu. Tālākajā gaitā virs šī smilšu kodola krauts blīvs akmeņu segums, kas pārklāj visu uzkalniņa smilšu kodolu un arī lielā riņķa akmeņus.

No 5 pētītajiem uzkalniņiem tikai 4.-A uzkalniņā konstatēja kapu vietas iesvētīšanas ugunsritus: ogļainas zemes kārtiņu, kas klāja pirmatnējo uzkalniņa virsmu. Vienā uzkalniņā atsegti no 1 līdz 8 apbedījumi. Ja uzkalniņā vairāki apbedījumi, tad viens no tiem lielākā, rūpīgāk celtā šķirstā ieņem centrālo

vietu, pārējie grupējas ap to. Apbedījumi orientēti galvenokārt Z—D virzienā, bet uzkalniņos ar 8 apbedījumiem, piemēram, 3. un 4.-A, daži novietoti arī A—R virzienā, bet 17. uzkalniņa vienīgais šķirsts (33. att.: 4) bija orientēts gandrīz A—R virziena. Buļļumuižas 4. uzkalniņš bija veidojies, sākotnējam A uzkalniņam laika gaitā ceļot piebūves — B.CunD.

Kapu piedevas ļoti trūcīgas.

Līdzīgi kapi konstatēti Katvaru Aišēnos, pie Baužu ezera, Raiskuma Avotiņos un Dumpjos, Burtnieku Lielpeivos u. c.⁶⁸ Parālēles šiem kapiem zināmas Igaunijā.⁶⁹ Atradumi — dzintara dubultpogas un bronzas kaklariņķis (16. tab.: 9; 21. tab.: 5) — norāda, ka šī tipa kapulauki datējami ar bronzas laikmeta beigām un dzelzs laikmeta sākumu.

No uzkalniņiem ar akmeņu segumu pēc uzbūves un apbedīšanas tradīcijām atšķiras kapu uzkalniņi (32. att.: 2), kas pa vienam (pie Vangažu kapsētas) vai nelielās grupās (pie Vangažu Melkertiem) atrodas smilšainajos Gaujas senlejas krastos rajonā no Vangažiem līdz Siguldai.⁷⁰ Daļa šo uzkalniņu pētīti 19. gs. un arheoloģiskajā literatūrā aprakstīti kā Jaunās muižas (Neuhof) vai Sējas muižas (Zogenhof) senkapi.

⁶⁸ ThiHHHCOH, MyrypeBH4 1965, 25. lpp.; Ozola 1960, 8. lpp.; rpayaoHHC 1967, 39.—60. lpp.

⁶⁹ Vassar 1938; UIMHaexe'iL,M 1955, 18. u. sek. lpp.

⁷⁰ Moora 1929^b, 184. lpp.; rpay^0HHe 1967, 47., 49., 50. 58.—60. lpp.; 40.—42. att.; 70. att.: 3, 6; XXIV tab.: 21.

Šie pieminekļi tagad atrodas ar priežu mežiem apaugušos smiltajos tālu no mūsdienās izmantojamiem laukiem, bet to tuvumā ir Gaujas senleja ar labām pļavām.

Uzkalniņiem raksturīgs 0,5—2,0 m augsts smilšu uzbērums (0 — 10—16 m) bez akmeņiem. To pamatā A—R virzienā orientētas kapu akmeņu konstrukcijas, dažiem konstatēts akmeņu riņķis. Domājams, ka tāds bijis visiem, bet akmeņi izlauzti, tāpat uzkalniņi stipri nopostīti 19. gs. beigās, kad būvēta Rīgas—Raganas šoseja, un arī vēlāk.

Šāds uzkalniņš (0 — 9 m; h — ap 0,75 m) 1899. g. pētīts Jaunas muižas—Rāmnieku ceļa tuvumā. Uzbērums 0,50—0,70 m dziļumā konstatēja atsevišķus akmeņus, bet zem tiem atsedzās R—A virzienā orientēts 6,15 m garš, 0,9—2,4 m plats akmeņu krāvums. Krāvuma rietumu gals atgādināja 2,7 m garu un 0,9—1,3 m platu šķirstu. Uzkalniņa pamatā apmēram 2x1 m lielā platībā bija izkaisīti kauli (savākts 0,9 kg).

Ārpus akmeņiem uzkalniņa ziemeļrietumu un dienvidaustrumu daļā novēroti oļainas melnas zemes laukumi. Domā, ka mirušais sadedzināts ārpus uzkalniņa un tā izdegušie kauli izkaisīti A—R virzienā orientētā laukumā, kas pēc izmēriem atbilst kapa bedrei. Tad šī laukuma malās kurti bērū uguns kuri, bet pēc tam sakrauti akmeņi.

Citā uzkalniņā (0 — 7 m, h — 0,75 m) atklāja R—A virzienā orientētu 2,8 m garu un 1,2 m platu akmeņu krāvumu. Zem apmēram 0,60 m biezā akmeņu krāvuma ap 1 m no uzkalniņa virsotnes centra atsedza 1,2x0,75 m lielu A—R virzienā orientētu sīku akmeņu bruģi. Uz tā bija izkaisīti kalcinēti kauli (savākts 0,771 kg). Sacītais liecina, ka uzkalniņā bijis akmeņu šķirsts ar grīdu, zemju un mazāku akmeņu pildījumu, kas apkrauts ar akmeņiem.

Aplūkojamā tipa pieminekļi pie Klitsdzirnavām (Loģesupes labajā krastā) atrada bronzas šķēpa galu. Tas attiecināms uz bronzas laikmeta beigām (950.—750. g. p. m. ē.) un rāda, ka šai laikā īpatnējie kapu uzkalniņi jau eksistējuši.

Uzkalniņi ar kapu akmeņu konstrukcijām pētīti arī Latgalē un Vidzemes austrumu daļā.

Vārkavas Gavarišķu uzkalniņš A⁷¹ (0 — 6,5 m, h — 0,85 m) bija uzbērts no gaišām smiltīm. Tā centrā ap 0,80 m dziļumā atsedzās DA—ZR virzienā 2,50 m garš, 1,75 m plats tumšas zemes laukums ar pelniem un oglēm un tajā ZR—DA virzienā orientēts uz 6 paralēlām akmeņu rindām (5—7 akmeņi katrā) gulšs skelets. Akmeņi gulēja oļaini pelnainā zemē, bet nebija deguši. Piedevu kapam nebija.

B uzkalniņa (0 — 8 m, h — 1,15 m) uzbērums atsedza uguns kura paliekas — 0,05—0,15 m biezu, Z—D virzienā 1,75 m garu un 0,50 m platu oļaini pelnainas zemes kārtu. Dziļāk zem šī melnā oļainās zemes slāņa atklājās Z—D virzienā orientēta ap 1,20 m gara, 0,30 m plata kaulu ligzda. Nekādu kapa piedevu neatrada.

Pie Virānes Puntūža konstatētie 25 kapu uzkalniņi⁷² atradās morēnu augstienes malā un tās dienvidu nogāzē. No dzeltenam smiltīm uzbērtu uzkalniņu augstums 0,4—1,0 m, diametrs 5,5—12,0 m. Lielāka daļa uzkalniņu bija mantraču postīti, stipri noarti.

1. uzkalniņa uzbērums līdz pat 0,65—0,70 m dziļumam novēroja dzeltenu smilti ar atsevišķiem tumšiem laukumiem. Dziļāk uzkalniņa vidū 2,5x1,15 — 1,65 m lielā laukumā atradās tumšs ogļu un pelnu slānis, bet uzkalniņa pamatā — no dūres lieluma akmeņiem sakrauts riņķis. Blakus ogļu un pelnu laukumam atsedzās apmēram 1,60 m garš un 0,80 m plats ZZA—DDR virzienā orientēts meandrveida akmeņu krāvums ar 5 locījumiem. Tieši uz krāvuma akmeņiem atrada stipri trūdējuša cilvēka galvaskausa fragmentus. Divus oļainas zemes laukumus konstatēja vēl uzkalniņa ziemeļu malā, vienu — dienvidu, vienu — rietumu malā. Oļaini pelnainā slāņa biezums 0,03—0,10 m. Laukuma ziemeļu malā konstatēja 0,55 m dziļu bedri, ap 1,10 m diametrā, kuras pildījumā bija ar oglēm un pelniem sajaukta zeme.

Citā uzkalniņā atsedza netraucētu 2 m garu, 0,5—0,6 m platu, 0,25—0,30 m dziļu akmeņu šķirstveida krāvumu, kas bija celts no neapstrādātiem granītakmeņiem, liekot to plakanās puses uz iekšu, spraugas lielāko starpās aizpildot ar sīkiem akmeņiem. Tā pildījumā atrasta ar pelniem un sīkām oglītēm jaukta zeme.

Vienā uzkalniņā uz Z—D virzienā orientēta akmeņu klāsta akmeņiem, ko ap 0,20 m biezā kārtā sedz tumša, oļaina zeme, atrada dzintara dubultpogu ar caurumiņu pogas vienā galā (20. tab.: 6). 10. uzkalniņam konstatēja plānu akmeņu segumu. Visiem uzkalniņiem raksturīgi oļainās zemes plankumi, kas 2,1—3,2X X0,5—1,0 m lieli, 0,05—0,15 m biezi. Tie uzskatāmi par apbedīšanas ugunsritu vietām.

Pēc kapulaukā iegūtās dzintara dubultpogas Puntūža un tam līdzīgais Gavarišķu kapulauks datējams ar bronzas laikmeta beigām un dzelzs laikmeta sākumu.

Vidzemes vidienē konstatēti kapu uzkalniņi, kas pēc smilšainā uzbēruma atgādina Gaujas lejteces un Puntūža kapu uzkalniņus. Tajos atsegta šķirsti turpretī līdzīgi Buļļumuižas un līdzīgos kapulaukos konstatētajiem šķirstiem. Tā Grašu tuvumā Alsupes silā izpētītā uzkalniņā (0 — 9,70 m) atsedza Z—D virzienā orientētu 2,4 m garu un 0,60—0,80 m platu akmeņu šķirstu ar sīku, plakanu akmeņu grīdu. Tam līdzīgi uzkalniņi bijuši Raunas Rimšās (t. s. Lisas Rimšās), Drabešu Kalnainežiņu tuvumā u. c. Šī tipa pieminekļi nav pietiekami pētīti, tāpēc to atšķirības no Buļļumuižas vai Puntūža tipa senkapiem hipotētiski var izskaidrot ar Vidzemes vidienes un Latgales ziemeļdaļas iedzīvotāju etniskā sastāva atšķirībām.

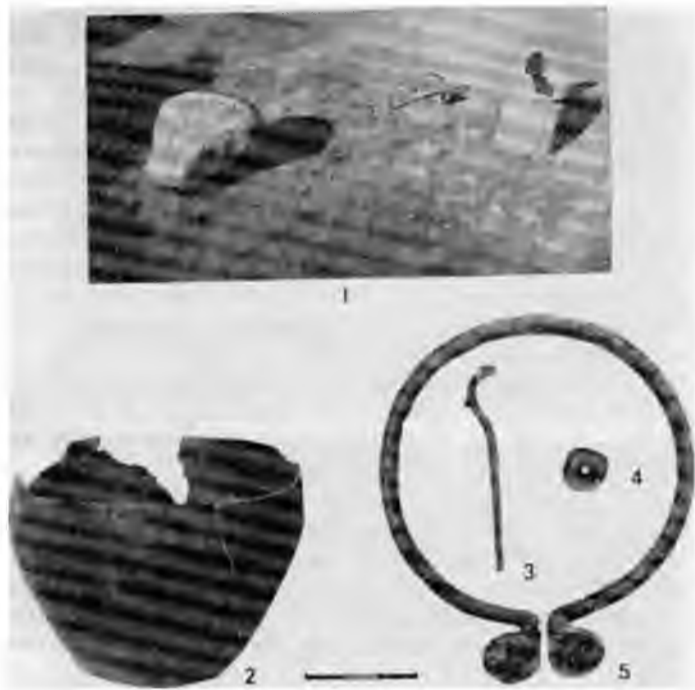
Vārves Strīķu (34. att.), Šķilbēnu Daņilovkas, Balvu Nauduševas u. c. uzkalniņu kapi (16. att.: VIII) atšķiras ne tikai no iepriekš aprakstītajiem, bet arī savstarpēji.

Senkapu apskats norāda, ka Latvijas teritorijā un agro metālu laikmetā mirušie glabāti galvenokārt uzkalniņkapos, tikai vienā novadā eksistējuši līdzenie kapi.

Senāku tradīciju atspulgs ir Kalniešu I, Reznu un Ķivutkalna kapulauku apbedījumi saliektā stāvoklī, kas vēlāk vairs neparādās.

⁷¹ ТрпавОННС 1967, 47. лпп.; 29. att.; 72. att.: 2.

⁷² Турпат, 50,—52. лпп.; 32,—34. att.; 72. att.: 1.

34. att. Vārves Striķu uzkalniņš.
1 — skeletkaps, 2-5 — skeletkapa piedevas.

Apbedīšanas tradīciju maiņa izpaužas arī pārejā no komplicētākām uz vienkāršākām akmeņu konstrukcijām kapos. Šī pāreja visspilgtāk parādās Raganukalnā, bet konstatējama arī Kalniešu un Reznu senkapos. Akmeņu konstrukcijas maiņa vērojama arī, piemēram, Limbažu Buļļumuižā. Te 4.-A un 3. uzkalniņā rūpīgi celtie centrālie šķirsti manāmi atšķiras no vēlākajiem, paviršāk celtajiem. To tālākās attīstības gaita, liekas, ir apbedījumi uz akmeņu klāsta bez šķirstiem raksturīgajiem akmeņiem, kas veido sānu un gala sienas.

Buļļumuižas 4. uzkalniņa B, C un D nodalījumā konstatējamās būtiskas izmaiņas uzkalniņa akmeņu riņķī. Norādītās uzkalniņa daļas kā piebūves pie sākotnējā uzkalniņa atgādina jau nākošajam periodam raksturīgās citu citai līdzās celtās kameras akmeņu krāvuma kapos.⁷³

Nav pietiekami arheoloģisko materiālu, lai raksturotu ar kapu piedevām saistāmās tradīcijas. Tomēr vērojumi Reznu, Kalniešu, Buļļumuižas, Ķivutkalna u. c. senkapos rāda, ka aplūkojamā perioda kapos mirušiem dotas līdz rotas, darba rīki vai to aizstājēji (piemēram, akmens cirvji vai to vieta simbols — akmens cirvja kāta caurumu urbnot radusies urbuma tapina) un ēdiens. Nelielais kapu piedevu skaits izskaidrojams ar to, ka vietējos apstākļos tās daudzos gadījumos nav saglabājušās (koka, kaula, raga u. c. lietas).

Nozīmīga vieta bērū tradīcijās bijusi ugunsritiem. Spēcīgi sārti kurti, sagatavojot kapu uzkalniņu vietas (Reznes, Buļļumuižā) mirušo apbedīšanai, ugunsriti notikuši bērū laikā (Reznes, Ziedoņskola, Puntūzis) vai arī vēlāk, mirušos pieminot. Radikālu lūzumu cilvēku uzskatos pauž pāreja uz mirušo sadedzināšanu, kas konstatējama visos senkapos. Latvijā tomēr šī paraža neklūst par vienīgo apbedīšanas veidu un nepastāv ilgstoši.

ATRADUMI

Agro metālu laikmeta arheoloģisko pieminekļu izrakumos un savrupatradumos republikas teritorijā savākts vairāk nekā 5000 akmens, krāma, kaula, māla un metāla senlietu, liels daudzums keramikas, dzīvnieku kaulu u. c. materiālu.

DARBA RĪKI, IEROČI

Visā aplūkojamā perioda ievērojamu nozīmi ražošanas saglabāšanā no akmens darināti rīki: cirvji, kalti, graudberži, slīpējamie akmeņi u. c. Akmens senlietas aplūkojuši vairāki autori,⁷⁴ tomēr to tipoloģijas un hronoloģijas jautājumi vēl nav atrisināti.

Uz neolīta beigām, bet galvenokārt uz bronzas laikmeta sākumu attiecināmi t. s. Fatjanovas tipa cirvji (10. tab.: 5). Tiem raksturīgs asmens pagarinājums un it kā pacēlums kāta cauruma virzienā, mugurpuse profilā viegli liekta vai taisna. Dažkārt tos rotā rūpīgi izslīpēta lējuma šuves imitācija, dažiem cirvjiem ar kāta caurumu valnītis. Latvijā nav atrasti tipiskie šī veida cirvji, bet ap 10 iegūtie vienkāršās formas eksemplāri liecina, ka Latvija iekļaujas Fatjanovas cirvju izplatības apgabalā. Tas aizņem Volgas un Okas augšteču apgabalus, Vislas lejteci, Nemunas un Daugavas baseinus, Igauniju un daļu no Somijas.⁷⁵

Latvijā atrasts ap 50 taisnmuguras cirvju (14. tab.: 10), kas lietoti 2. g. t. p. m. ē. otrajā pusē un arī 1. g. t. p. m. ē. Tiem taisna mugura, ovāli liekta priekšpuse un kāteauruma pagarinājums. Taisnmuguras cirvji atrasti Austrumbaltijā, Zviedrijā, Somijā un austrumos no Latvijas līdz Volgas vidusteci.⁷⁶ Tos uzskata par austrumu ietekmētiem darinājumiem.

Latvijas dienvidaustrumu daļā, Lietuvas austrumos un Baltkrievijā, t. i., ezeriem bagāta gala morēnu paugurājā, izplatīti īpatnējie Augšzemes tipa akmens cirvji (14. tab.: 2, 3).⁷⁷ Latvijā to atrasts ap 70. Šī tipa cirvjiem ir paralēlas pretējās malas, kāteaurums tuvu pietam. Daļai cirvju sānmalas augšpus kāteauruma liekta (14. tab.: 3) un, savstarpēji tuvojoties, veido pieta sašaurinājumu. Augšzemes tipa akmens cirvji lietoti 2. g. t. p. m. ē. otrajā pusē un 1. g. t. p. m. ē., kad tie acīmredzot pamazām zaudējuši raksturīgo formu un kļuvuši līdzīgi vienkāršiem akmens darba cirvjiem (14. tab.: 7, 11).

Unikāls ir (14. tab.: 6) Liepājas, raj. Lejasraķos atrastais akmens kaujas cirvis, kas priekšskatā līdzīgs vienkāršajiem darba cirvjiem.⁷⁸ Tā zobu līnija iet nedaudz slīpi pret kāta līniju, abās sānmalās tam ieslīpētas 3 gropes. Akmens cirvji ar gropēm zināmi piltuves kausu kultūras materiālos, bet tiem maz līdzības ar Latvijā atrasto. Pēdējais ievests no dienvidiem vai arī gatavots pēc bronzas cirvju parauga uz vietas un attiecināms uz bronzas laikmetu.

⁷³ Граудонис 1967, 25., 26. att.; sk. šā darba 106.—108. lpp.

⁷⁴ Grewingk 1865; 1871; 1874; 1877; Hausmann 1896; Ebert 1913; Sturms 1927; 1936"; Граудонис 1967, 82.—85. lpp.; I—IV tab.; 20 Latvijā atrastie cirvji atzīmēti ap Брюсов, Зимина 1966.

⁷⁵ Аурара 1933, 35. att.; Моора 1958, 2. att.; Граудонис 1968^a, 40. lpp.; 3. att.

⁷⁶ Аурара 1933, 35. att.; Meinander 1954^b, 84., 85. lpp.; 45. att.; Sturms 1936^d, 18., 19. lpp.; 3. karte.

⁷⁷ Sturms 1936", 20.—23. lpp.; V tab.: 4, 5.

⁷⁸ Граудонис 1967, 83., 84. lpp.; III tab.: 9.

Vienīgais ir arī Vidzemē pagājušā gadsimtā atrastais akmens priekšmets, kas atgādina divasmeņu cirvi⁷⁹ un pēc paralēlēm Somijā datēts ar 1500.—1300. g. p. m. ē.

Latvijā atrasti ap 10 divasmeņu cirvjī (14. tab.: 5). To priekšpuse un mugurpuse taisna, abas tas ir paralēlas. Reznu II uzkalniņā atrastais šī tipa cirvis ļauj ar zināmu drošību visu atradumu grupu datēt ar agro metālu perioda pirmo pusi.

Akmens cirvjiem ar sašaurinātu pietu («piecstūru», 14. tab.: 8) paralēles atrodam Lietuva, Somijā, bet īpaši Lužicas kultūras apgabalā, kur tos datē ar bronzas laikmeta beigām un dzelzs laikmeta sākumu.⁸⁰

Liekas, ka ar bronzas laikmetu — 2. g. t. beigām — datējami Latvijas dienvidaustrumos atrastie trīs atkāpes akmens cirvjī (15. tab.: 5). Tādi atrasti arī Lietuvā,⁸¹ Polijā, Daugavas un Dņepras augšteču apgabalos. Ar bronzas laikmetu datējami arī kauj as cirvjī (14. tab.: 4),⁸² tāpat starp Vislu un Daugavu izplatītie t. s. čūska galvas akmens kapļi (14. tab.: 1, 9),⁸³ kuru Latvijā atrasts ap 10 gabalu.

Visplašāk lietoti vienkāršie, t. s. akmens darba cirvjī (14. tab.: 7, 11).⁸⁴ Tādi atrasti Reznu kapulaukā, Mūkukalnā, Kļauņukalnā u. c. nocietinātās apmetnēs, nenocietinātā apmetnē Kivtos, lielā daudzumā tie iegūti savrupatradumos. Šie cirvjī lietoti no 2. g. t. p. m. ē. beigām, iespējams, līdz m. ē. sākumam. Latvijā tie bijuši līdumnieku un celtnieku darba rīki. To lielums, apdare un forma ļoti dažāda. Līdzīgi cirvjī atrasti Igaunijā, Lietuvā u. c. kaimiņu zemēs.

Nocietinātās apmetnēs (Daugmalē, Mūkukalnā), tāpat kapulaukos (Reznēs, Ķivutkalna) atrastās akmens urbuma tapiņas (15. tab.: 11) liecina, ka akmens cirvjus gatavojuši katrā kopienā.

Koka un kaula apstrādei un, atbilstoši iekatojot, varbūt pat citām vajadzībām lietoti akmens kalti (15. tab.: 3, 4, 7). Tie atrasti apmetnēs un kapulaukos, bet lielākā daļa muzejos uzkrāto iegūti savrupatradumos. Paralēles tiem atrodam Lietuvā, Baltkrievijā.

Nocietināto apmetņu izrakumos Ķivutkalnā un Vīnakalnā u. c. atrasti apakšējie un augšējie graudberži un dažāda veida un lieluma smalkgraudainas struktūras slīpējamie akmeņi (15. tab.: 6, 10, 13).

Šī perioda un vēlāko laiku graudberžus un slīpējamos akmeņus var atšķirt, tikai ievērojot atrašanas apstākļus.

Ķivutkalnā, Vīnakalnā u. c. atrastas ar 1. g. t. p. m. ē. datējamas akmens vāles galvas (15. tab.: 1, 2). Tās gatavotas, ovāliem akmeņiem vidū visapkārt izdobjot gropi, lai atvieglotu iekātošanu piesienot, vai arī ar urbtu kāteaurumu. Šādas vāles galvas atrastas arī Igaunijā (Ridala), Baltkrievijā (Mališki) u. c.

Nocietinātās apmetnēs Vīnakalnā un Ķivutkalnā iegūti arī tādi akmens priekšmeti (15. tab.: 8), kuru praktiskā izmantošana nav droši nosakāma.

Agro metālu periodā mazinājusies k r a m a p r i e k š m e t u nozīme, lai gan to lietošana turpinājusies (16. tab.: 13—28). Reznu kapulaukā, Mūkukalnā u. c. atrastas krama bultas, dažādos pieminekļos — krama kasīkļi, nažveida plāksnes, krama skaidas un pat nukleji.⁸⁵ Sirdsveida krama bultu gali (16. tab.: 20), bultu gali ar kājiņu (16. tab.: 13, 15—19) datējami ar 2. g. t. p. m. ē. beigām — 1. g. t. sākumu.⁸⁶ Bultu galu skaistā, regulārā forma, lieliskā retuša liecina

par augstu krama apstrādes prasmi. Daļa ar 1. g. t. p. m. ē. datējamās pieminekļos atrasto krama plāksņu var būt koka vai kaula sīrpu ieliktni, daļa izmantotas par griežamajiem rīkiem, apstrādājot kokus un kaulus, tāpat ādas.

Salīdzinot ar neolītu, agro metālu perioda pieminekļos maz dzintara atradumu.⁸⁷ Uz bronzas laikmeta beigām un dzelzs laikmeta sākumu attiecināmas Ķivutkalna apmetnē, akmeņu šķirstu kapos Raiskuma Avotiņos un pie Baužu ezera, Puntūža kapulaukā un Reznēs atrastās dzintara dubultpogas (16. tab.: 8, 9, 12), arī daži dzintara piekariņi un riņķi (16. tab.: 1—4, 6, 7). Dažas dzintara pogas darinātas pēc bronzas pogu parauga (16. tab.: 10)⁸⁸ un pēc pirmparaugiem būtu datējamas ar 8.—7. gs. p. m. ē.

Lielāka ir agro metālu perioda kaula priekšmetu daudzveidība, kas atbilst to izmantošanas daudzpusībai un nozīmei ražošanas procesā.⁸⁹ Kaula cietums, elastīgums un vieglā apstrāde rosināja izgatavot no tā visdažādākos ražošanas rīkus un iedzīves priekšmetus. Tas jo nozīmīgi bija laikmetā, kad metālu izmantošana bija ierobežota.

Daļa kaula priekšmetu — īleni, adatas (17. tab.: 16, 25—27; 19. tab.: 2, 3, 18) u. c. pagatavoti, kaulu dabiskās formas piemērojot praktiskām vajadzībām. Citus priekšmetus gatavojot, kaulu sākotnējās formas pārveidotās pilnīgi (17. tab.: 1—12; 18. tab.).

Vienkāršākie un vislielākā skaitā atrodami kaula rīki ir īleni (19. tab.: 2—6, 15, 16). Tie izmantoti caurumu veidošanai apstrādājamā materiālā, bedrīšu vai līniju iespiešanai u. c. darba procesos. īleni gatavoti no lielāku cauruļkaulu šķembām, ribām (19. tab.: 5, 6), ragiem vai kauliem, kam jau dabiski ass gals (19. tab.: 2). Pirmatnējās tautas lietojušas īpašus mezglu raisāmos, kurus grūti atšķirt no īleniem. To darba gals mazak ass, masīvāks (19. tab.: 3, 19). Kaula rīki ar plakanu trīsstūrainu darba galu — urķi — izmantoti pīšanas procesā (19. tab.: 17, 20). No cauruļkauliem vai lielāku kaulu šķembām, tām vienu galu vienusīgi vai abpusīgi slīpējot, gatavoti kaula kalti (19. tab.: 13), kas, liekas, izmantoti koka apstrādei un citām vajadzībām. īleni un kalti datējami tikai, ievērojot atrašanas apstākļus, jo to formas nav raksturīgas kādam noteiktam periodam.

Mūkukalnā atrasts kaula makšķeres āķis, Kļauņukalnā, Ķivutkalnā u. c. — raga un kaula rokturi (19. tab.: 10—12), kas lietoti krama un arī jau metāla rīkiem.

No masīvu cauruļkaulu šķembām darinātas agro metālu periodam raksturīgās vienzoba harpū-

⁷⁹ Ebert 1913, 505. lpp.; 4. att.; Sturms 1931», 121. lpp.; 6. att.

⁸⁰ Meinander 1954^h 75. lpp.; 59.—61. att.; Kostrzewska 1953, 7.—9. att.

⁸¹ LAB 53. att.: 3.

⁸² Graudonis 1968°, I tab.: 7, 9.

⁸³ LAB 105. lpp.; 66. att.; Sturms 1936», VI tab.: 3, 4; 3. kartē.

⁸⁴ rpayaoHHC 1967, 83. lpp.; 1. tab.

⁸⁵ Turpat, 85., 86. lpp.; V—VI tab.

⁸⁶ Līdzīgs bultas gals Dānijā attiecināts uz 1800.—1500. g. p. m. ē. (Brondsted 1960, 325. lpp.; d attēls).

⁸⁷ rpayflomic 1967, 86.—88. lpp.; XIX tab.

⁸⁸ Brondsted 1962, 178. lpp., b attēls; Hansson 1927, 12. tab.: 70; 13. tab.: 75; sal. LLM Nr. 43, 44; 322. lpp.

⁸⁹ Graudonis 1961°; rpayaoHHC 1967, 88.—93. lpp.; VII—XVIII tab.

nas (18. tab.: 1, 2), tām kāta daļā veidoti 2—3 izciļņi. Šādas harpūnas atrod Lietuvā, Igaunijā, Daugavas, Dņepras un Volgas augšteču apgabalā 1. g. t. p. m. ē. pieminekļos. Šķēpu gali gatavoti no cauruļkauliem, vienu galu nošķeļot slīpi (18. tab.: 10), otrā veidojot uznavu, vai arī, darinot šķēpu galus ar iedzītni, — no masīvu kaulu šķembām (18. tab.: 11—14). Icdzītņa šķēpa galu lapas griezumam var būt lēcveida, rombisks vai trīsstūra. Daļai to viena vai divas atkarpes. Līdzīgi kaula šķēpu gali atrasti Igaunijas, Daugavas augšteces, Pievolgas un citu 1. g. t. p. m. ē. pilskalnos.

Daudzveidīgāki ir kaula bultu gali (18. tab.: 3—9, 15, 16). Mazākie no tiem šķiet gatavoti pēc krama bultu galu (ar kājiņu) paraugiem. Asotes pilskalnā, Mūkukalnā un Ķivutkalnā atrastajiem trīsstūra bultu galiem (18. tab.: 4, 5) visas šķautnes beidzas ar atkarpēm, tiem apaļš, galā noplacināts kātiņš. Paralēles Igaunijā, Djakovas tipa pilskalnos un Anajinas kultūras apgabalā ļauj tās datēt ar 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi. Dažādie uznavas bultu gali ar lēcveida vai arī rombisku lapas griezumu (18. tab.: 6, 7) pēc rūpīgās apdares un paralēlēm Pievolgā u. c. datējami ar 1. g. t. p. m. ē. vidu un otro pusi.

Ar bronzas laikmeta pirmo pusi datējamās arī dažas kaula bultu formas ar konisku smaili.⁹⁰

Kaula adatas izmantotas šūšanai (17. tab.: 15), pīšanai un apģērba saspaušanai. Adatām, ar ko saspauž apģērbu, bijusi arī rotājoša nozīme. Adatas gatavotas no mazākiem kauliem, tiem vienu galu noasinot, vai arī no kaula šķembām, veidojot dažādi profilētas galvas un reizēm arī iegriezot rotājumu.

Daudzveidīgās kaula adatas dalāmas profilētajās (17. tab.: 4—6, 8, 9, 11, 12) un vienkāršajās (17. tab.: 1, 18—20). Profilētas rotadatas gatavotas pēc bronzas pirmparaugiem un datējamās ar zināmu drošību.

Tā, piemēram, Dvietes kaula rotadata (17. tab.: 2) ir līdzīga Klaipēdas apgabala Slažu kapu uzkalniņa bronzas adatai. Tai konusveidā pārsnāta galvas daļa, pārejā uz stāvu izveidots izcilnis, kurā izurbts caurums. Adata datējama ar laika posmu no 1300. līdz 1100. g. p. m. ē.⁹¹ Paviršāk darināta un, liekas, nedaudz vēlāka ir L. Ludzas ezera krastā atrastā šī tipa rotadata. Pēc Austrumvācijas osiņadatu parauga darinātā Kalniešu I kapulauka (17. tab.: 3) kaula rotadata datējama ar 1. g. t. p. m. ē. sākumu. Vēlāka, ar 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi datējama L. Ludzas ezera atrastā kaula rotadata ar profilētu galviņu (17. tab.: 9). Asotes pilskalnā iegūtā kaula rotadata ar garu, pārsnātu galvu un četriem šķērsvalnīšiem, Ķivutkalnā un Kļāņukalnā atrastās adatas ar diviem šķērsvalnīšiem (17. tab.: 4, 8) datējamās ar 1. g. t. p. m. ē. otro ceturksni. Nedaudz vēlākas, ar 1. g. t. p. m. ē. vidu un otro pusi datējamās šķiet kaula rotadatas ar gala valnīti un 4 izcilnīšiem galviņas pamatā (17. tab.: 6). Kaula rotadatas ar gala valnīti, iegrieztu tīkliņa ornamentu un vienmērīgi sašaurinātu stāvu, tāpat adatas ar dažādu profilējumu (17. tab.: 11, 12, 14) pēc paralēlēm Lietuvā un arī Djakovas tipa pilskalnos var datēt ar 1. g. t. p. m. ē.

Vienkāršās adatas vai adatas, kas gatavotas no šīkiem kauliņiem, pēc formas hronoloģiski neizdalās, un tās var datēt tikai stratigrāfiski. Izņēmums ir t. s. lāpstas galvas adatas (17. tab.: 1, 28), kas attiecas uz 1. g. t. p. m. ē. otro pusi un m. ē. sākumu.

Apģērba sapogāšanai izmantotas pēc bronzas pirmparaugiem darinātas kaula un raga pogas (16. tab.: 11). Pēc bronzas pirmparaugiem un paralēlēm Lietuvā un Igaunijā tās datējamās ar 8.-7. gs. p. m. ē.

Interesanti kaula darinājumi ir Mūkukalna atrastais kaula iemauktu laužņu fragments, tāpat Ķivutkalnā iegūtās no raga darinātās bultu maka daļas (19. tab.: 9). Šādam bultu makam paralēles atzīmējamās Djakovas tipa pilskalnos.⁹²

Ķivutkalna, Vīnakalna un Mūkukalna izrakumos iegūti raga cirvji (14. tab.: 12). Tādi atrasti arī Igaunijas 1. g. t. p. m. ē. pieminekļos. Citu periodu atradumos Latvijā šādi rīki nav zināmi.

Interesanti kaula priekšmeti ir karote (19. tab.: 1), zizlis (19. tab.: 14), bet kā šo, tā ļoti daudz citu kaula rīku praktiskā nozīme vēl neskaidra, tāpēc to hronoloģija nosakāma pēc stratigrāfijas.

Republikas teritorijā iegūti ap 120 ar agro metālu periodu datējami bronzas priekšmeti — cirvji, šķēpu un bultu gali, rotas u. c. Salīdzinājumā ar citu materiālu izstrādājumiem to skaits ir mazs. Daļēji tas tāpēc, ka nolietotos vai bojātos bronzas priekšmetus varēja pārkausēt un no iegūtā metāla izliet jaunus.

Latvijā atrasto 12 bronzas uznavas šķēpu galu formu variācijas nav lielas. Agrākais no tiem — Bārta atrastais (22. tab.: 1) — pēc paralēlēm Dānijā un Vācijā⁹³ datēts ar laiku no 1500. līdz 1300. g. p. m. ē. Tam figurāli slaidi izliektas sānu malas, spēcīgi veidotā uznavas turpinās arī lapā. Spēcīgi veidota uznavas taisnas vienāda biezuma lapas malas ir arī uz vēlāku periodu (1300.—1100. g. p. m. ē.) attiecināmajiem 3 uznavas šķēpu galiem, kas atrasti Lapmežciemā (22. tab.: 3), Ligutos un Kaļķupītē. Lielāka skaitā šī tipa bronzas šķēpu gali zināmi bij. Austrumprūsijā, tāpēc tos uzskata par Austrumbaltijai raksturīgu formu. Ar vēlāko laiku, t. i., ar laika posmu apmēram no 950. līdz 750. g. p. m. ē., datējamiem Jauņās muižas, Druviņu, Kugrēnu (22. tab.: 4, 5) un Birznieku šķēpu galiem paplašināto uznavas galu rotā 3—4 šķērsvalnīši, bet Kugrēnos atrastajam arī augšpus šķērsvalnīšiem trīsstūrveidā grupēti izcēlumi. Lapa pret uznavu kļūst pakāpeniski biezāka, tās malas vienmērīgi izliektas. Ar bronzas laikmeta beigām datējamiem Zlēkās (22. tab.: 2), Jurgaišos u. c. atrastajiem šķēpu galiem ir gara uznavas, lapai aiz platākas daļas neliels sašaurinājums un tālāk taisnas šķautnes.

Kļāņukalnā un Jersikas pilskalnā atrastie fragmentārie bultu gali diemžēl pazuduši, un to formas nav noteikti restaurējamas.⁹⁴ Kanderos atrastais skitu tipa bronzas bultas gals (20. tab.: 16) datējams, domājams, ar 6. gs. p. m. ē.

Bronzas cirvji ir trīs tipu: atkāpes, iemalu un uznavas. Latvijā atrastie divi atkāpes cirvji (22. tab.: 7, 11) pēc paralēlēm datēti ar laika posmu no 1300. līdz 1100. g. p. m. ē.⁹⁵ Paralēles Igaunijā var būt norādījums, ka Saikavā atrastais no turienes arī

⁹⁰ Sturms 1938^a, 74.-78. lpp.; 2. att.: 1, 6—9.

⁹¹ Turpat, 72. lpp.; 1. att.

⁹² Po3eHSe.nbĀT 1968.

Sturms 1931», 120. lpp.

⁹⁴ TpayaoHHC 1967, XX tab.: 8, 9.

⁹⁵ Sturms 1931", 121. lpp.; Bamama 1960, 158. lpp.; Moopa 1952, 2. att.: 3.

ievests. 8 atrastajiem iemalu cirvjēm (23. tab.: 5, 6, 8, 9; 22. tab.: 6) raksturīga pusapļveida asmens daļa, ar gropi veidota, sašaurināta iekātojuma daļa. Agrākajiem šī tipa cirvjēm, piemēram, ar 1500.—1300. g. p. m. ē. datētajam Lubānas ezerā atrastajam (23. tab.: 9) vai uz 1300.—1100. g. p. m. ē. attiecināmajam Parumbā iegūtajam cirvim (23. tab.: 5) pārejā no asmens uz iekātojuma daļu sānu malas izliektas vienmērīgi. Vēlākajiem, piemēram, Zundu vai Leitānu cirvjēm (1300.—1100. g. p. m. ē.), pāreja veidots taisns leņķis (23. tab.: 6, 8).

Iemalu cirvi atrasti tikai baltu teritorijās un tiek uzlūkoti par tipisku Austrumbaltijas formu.⁹⁶

Ar 8.—7. gs. p. m. ē. datējami 4 Latvijā atrastie Melāra tipa uzmavas cirvi (22. tab.: 8, 9).⁹⁷ Cirvju asmens daļa nedaudz paplašināta, uzmavai raksturīgi šķersvalnīši, kas to iekļauj, bet augšpus tiem dažkārt slīpi grupētu valnīšu rotājums (22. tab.: 9). Melāra tipa cirvi atrasti Zviedrijā, Somijā, Igaunijā un Baltkrievijā. Latvijas atradumi var būt importēti vai arī ir vietējs ražojums, kurā izpaužas gan rietumu, gan austrumu kultūru ietekmes.

Bronzas laikmeta beigu posmam — 950.—500. g. p. m. ē. — raksturīgi uzmavas cirvi (23. tab.: 1—4, 7, 10). To uzmavas malas uzbiezinātas, osiņas veidojas no šī valņveidīgā uzbiezinājuma vai arī sākas nedaudz zem tā. Vēlākie šķiet masīvāki. Visiem 15 šī tipa cirvjēm paralēles atrodamas rietumbaltu teritorijā.

Atsevišķi atzīmējami Parumbā atrastais (22. tab.: 12) un Kalēju depoziā iegūtie 7 Nortikenas tipa cirvi. Šiem samēra garajiem, slaidajiem cirvjiem raksturīgs ovāls pieta paplašinājums, apaļš kāteaurums, četras sānu gropes un līdzīgi iemalu cirvjiem veidota pusapļveida asmens daļa. 5ī tipa cirvju visvairāk atrasts Vislas lejteces novada, tāpēc domā, ka tie tur izveidojušies.⁹⁸ Pēc paralēlēm šais novads Latvijas cirvjus datē ar laiku no 1300. līdz 1100. g. p. m. ē.

Latvijas agro metālu laikmeta darba rīkus pārstāv divi bronzas makšķeru āķi un divi sirpjī. Makšķeru āķus (20. tab.: 18, 19) uz aplūkojamo periodu var attiecināt, pamatojoties uz paralēlēm un atrašanas apstākļiem. Bronzas sirpjī, viens vesels (nazis?), otra fragments, — atrasti Daugmales pilskalnā. Veselais pēc paralēlēm datējams ar bronzas laikmeta vidu.⁹⁹

Darba rīkiem pieskaitāmi Reznu kapulauka, Vīnalkalnā un Ķivutkalnā atrastie bronzas īleni (20. tab.: 1). Tiem apaļš darba gals un noplacināts iedzītnis.

ROTAS

Lielu atradumu grupu veido dažādas rotas: adatas, aprocēs, kaklariņķi, pogas u. c. No 10 bronzas adatām agrākā ir Sīpelē atrastā.¹⁰⁰ Tās plakanspirālē veidotas galvas trīs ārējie loki noplacināti, pārējie šķersgriezumā apaļi, kāta augšdaļa tordēta, tālāk kāts četršķautnains. Bauskas raj. Migaļu kapu tuvumā atrastajai bronzas adatai galvas plakanspirālē veidota no skārda lentas, apaļā kāta augšdaļa tordēta (21. tab.: 8).¹⁰¹ Aplūkotās rotadatas pieskaitāmas Ziemeļvācijas formām, kas nelielā daudzumā izplatījušās arī Austrumbaltijā. Pirmā tipa adata

datējama ar laiku no 1500. līdz 1300. g., otrā — ar laika posmu no 1300. līdz 1100. g. p. m. ē.

Uz bronzas laikmeta beigām un dzelzs laikmeta sākumu attiecināmas vienkāršās mazās bronzas (viena arī dzelzs) adatas ar gliemezi vai plakanspirālē satītu galvu (20. tab.: 2, 4, 5, 10), uz bronzas laikmeta otro pusi — Ķivutkalnā atrastā bronzas adata ar figurāli veidotu galvu (20. tab.: 3).

No 7 bronzas kaklariņķiem vai to fragmentiem 2 Ķivutkalnā atrastie attiecināmi uz bronzas laikmeta beigām, bet Striķu, Lazdiņu kapulaukā u. c. iegūtie ar uzliektiem tauru galiem (kā 21. tab.: 3) — jau uz dzelzs laikmeta sākumu. Ķivutkalna depoziā tutuls, tāpat kā kaklariņķi, datējami ar bronzas laikmeta beigām — 7.—6. gs. p. m. ē.¹⁰² Kalēju depoziā iegūtās 2 aprocēs attiecināmas uz laiku no 1300. līdz 1100. g. p. m. ē., bet Ķivutkalnā atrastā masīvā aprocē (22. tab.: 10), kam līdzīgas zināmas Lietuvā un Vislas apgabalā, datēta ar laiku no 950. līdz 750. g. p. m. ē.¹⁰³ Uz bronzas laikmeta beigām attiecināmas Klaņģukalnā un Ķivutkalnā atrastās 2 vienkāršās aprocēs, kā arī Reznēs atrastie 7 īleni vai to fragmenti, pincešu un 3 bārdas nažu fragmenti (20. tab.: 11, 13—15).

Ar pēdējiem gadsimtiem p. m. ē. datējamas Lenču Striķos (21. tab.: 6) un Baškos atrastās Latēnas sakta s, bet ar 1. g. t. p. m. ē. beigām vai m. ē. sākumu — Latvijā 6 vietās atrastās kausiņrotas (21. tab.: 2), kam paralēles zināmas Lietuvā un Igaunijā.¹⁰⁴

Uz bronzas laikmeta beigām attiecināmas Klaņģukalnā (21. tab.: 10) un Pāķu un Reznu kapulaukā (20. tab.: 12, 17) atrastās plakanspirāles, Mūkukalnā iegūtā bronzas poga un plāksnīte ar diviem caurumiem (20. tab.: 21, 22), uz laika posmu no 1300. līdz 1100. g. p. m. ē. — Reznu un Kalniešu kapulaukos atrastās bronzas koniskās podziņas (20. tab.: 8, 9). Ar 1. g. t. p. m. ē. beigām vai m. ē. pašu sākumu datējamās Laidzes Lazdiņos un Zvārdes Grīnertos iegūtās plakanspirāles.¹⁰⁵

Ar dzelzs laikmeta sākumu, liekas, datējams Latvija iegūtais pēc bronzas uzmavas cirvju parauga darinātais dzelzs uzmavas cirvis ar osiņu (21. tab.: 4). Vēlāki ir nedaudz atšķirīga tipa uzmavas cirvi, kas atrasti akmeņu krāvuma kapos Vitrupes Ivašos (33. tab.: 9) u. c. Pēdējiem Igaunijā, Somijā un Zviedrijā rodāmās paralēles liecina par skandināviskām ietekmēm. 5ī paša laika vai nedaudz vēlāki ir īpatnējās formas šaurasmens cirvi no Talsu Lazdiņiem (33. tab.: 6, 8) u. c. atradumu vietām.¹⁰⁶

Latvijā Strazdē, Mazpujātos u. c., tāpat Igaunijā, Smoļenskas apgabalā u. c. atrastie dzelzs ķīļveida

⁹⁶ Sturms 1931b.

⁹⁷ Sturms 1931", 123. lpp.; Bamoma 1960 158., 159. lpp.; II. att.: 8; Meinander 1954b, 29. u. sek. lpp.; Baudou 1960, 19., 20. lpp.

⁹⁸ Sturms 1936", 58. lpp.; 3. karte.

⁹⁹ Urtāns 1967", 42. lpp.; 1968\ 79. lpp.; Gimbutas 1965, 100. att.: 5.

¹⁰⁰ Sturms 1931", 120. lpp.; 1. tab.: 2; 1936", 72. u. sek. lpp.

¹⁰¹ rpayaoHHc 1967, 100. lpp.; XXII tab.: 5.

¹⁰² Turpat, 163. lpp.

¹⁰³ BaHHHHa 1960, 159., 160. lpp.; 1. att.: 9. 1942. g. atrastas

divas šādas aprocēs, bet viena nozaudēta.

¹⁰⁴ rpayj[OHHC 1967, 101. lpp.

¹⁰⁵ Turpat; IIIHope 3. 1970", 192. lpp.; 5. att.: 14.

¹⁰⁶ rpayf10HHc 1967, 103. lpp.; XXVIII tab.

šaurasmens cirvji (21. tab.: 7) pēc paralēlēm skitu kultūras novadā datējami ar 1. g. t. p. m. ē. otro pusi.¹⁰⁷

No visiem apmēram 120 aplūkojamā laikmeta bronzas priekšmetiem turpat 90 pieder pie rotu vai ieroču grupas. Lielākā daļa to atrasta republikas dienvidos un vidusdaļā, īpaši dienvidrietumu novados un gar Daugavu. Vairumam formu paraleles rodamas Vislas lejteces apgabala. Te izveidojās bagāts bronzas laikmeta kultūras centrs, kas ietekmēja tālākos ziemeļu novadus un arī Latvijas teritoriju. Latvija nedaudz jūtami Skandināvijas un skitu novada kultūras impulsi, bet pēc pašreizējiem materiāliem nav vērojamas spēcīgās Uralu bronzas metalurģijas ietekmes.

KERAMIKA

Agro metālu perioda arheoloģiskajos pieminekļos lielākā daudzuma iegūta gludā un švikātā, bet sastopama arī tekstilā keramika (24., 25. tab.).¹⁰⁸

Visa šī perioda keramika darināta bez podnieka ripas. Trauki pagatavoti no vietējiem kvartāra perioda māliem, kam liela veidošanās spēja un pietiekama mehāniskā izturība kā izveidotā, plastiskā, ta izžāvētā stāvoklī. Mālu liesināšanai izmantotas smiltis vai asšķautnaini, rupjkristāliski materiāli, kas sasmalcināti daudzot vai izdedzinot. Šādi mālu liesinātāji palielināja mālu pretestību spiedei kā plastiskā, ta izžāvētā stāvoklī. Piejaukumi sastāda 20–30% no visas mālu masas. Masas kvalitāte atkarīga no šo piejaukumu daudzuma, to granulometriskā sastāva un no masas sajaukšanas, t. i., no piejaukto graudiņu sadalīšanās masā.

Traukus darinot, vispirms pagatavoja nodomātā izmēra trauka dibenu, tad veidoja trauka sienas, pie dibena pielipinot pirmo mala lentu, pie pirmās lentas lipināja nākošo u. t. jpr., līdz bija sasniegts vēlamais trauka augstums. Sienas nogludināja ar dažādiem paņēmieniem, tālab to virsma bija gluda, švikāta vai arī ar auduma vai pinuma nospiedumu. Trauka pagatavošana noslēdzas ar tā augšmalas izveidošanu.

Pēc apžāvēšanas izgatavotos māla traukus apdedzināja. Baltijā nav konstatētas agro metālu perioda podnieku krāsnis, tāpēc jādomā, ka trauki apdedzināti atklātos pavardos. Pēc analizētiem paraugiem¹⁰⁹ konstatēts, ka aplūkojamā perioda keramika Latvijā apdedzināta galvenokārt 700–900°C, atsevišķos gadījumos 600–700°C temperatūrā.

Podniecības progress izpaudies: uzmanīgāk izraugot mālus, izmantojot labaku liesināmo materiālu, izvēloties izdevīgāku piejaukumu daudzumu ar atbilstošu granulometrisko sastāvu, pilnveidojot mālu masas sajaukšanu un uzlabojot apdedzināšanu.

Aplūkotā vēstures perioda plaši izplatīta gludā keramika. Tās sākumi meklējami jau 2. g. t. p. m. ē. beigās, bet lietošana turpinājusies līdz pat 12. gs., kad rokām darināto nomaina ripas keramika. Gludās keramikas traukus gatavojot, to virsma nolidzināta, šķiet, trauka ārpusi gludinot ar plaukstu, vienlaikus ar otru roku balstot to no iekšpuses. Tāpēc dažkārt lausku iekšpusē vērojami pirkstu galu iespaidumi, bet ārējā virsmā tikko jaušamas ādas līniju švikas.

Izteiktas domas, ka gludās keramikas izplatība aptver baltu apdzīvotās teritorijas.

Latvijas teritorijā agro metālu periodam raksturīgākā ir švikātā keramika (24. tab.: 1–11; 25. tab.:

1, 7, 8), kas te atrasta vairāk nekā 100 vietās (35. att.).¹¹⁰ Atradumu vietas koncentrējas republikas austrumu daļā, mazāk tās zināmas Kurzemē. Tas izskaidrojams ar mazāk izvērstu dzīvesvietu pētniecību šajā teritorijā.

Trauki ar švikātu virsmu konstatēti jau akmens laikmetā, bet agro metālu periodam raksturīga švikātā keramika ar atšķirīgu mālu masas sastāvu un trauku formām parādās 2. g. t. p. m. ē. vidū, piemēram, Lagažā u. c. Visvairāk šī veida keramika lietota 1. g. t. p. m. ē., bet m. ē. 1. g. t. pirmajā pusē tās gatavošana un izmantošana pakāpeniski mazinās un ap 1. g. t. vidū visā Baltijā izbeidzas. Nedaudz vēlāk tas notiek, liekas, Lietuvas austrumdaļā un Baltkrievijā. Ari Latvijas dienvidaustrumos nelielā daudzumā konstatēta keramika ar dziļām, paralēlām švikām, labu, bezzvirgzdāinu mālu masu, labu dedzinājumu; tā pieskaitāma vēlāk lietotajai.

Švikājums trauku sienām ir gan abās pusēs, gan tikai ārējā pusē. Abpusēji švikātajiem traukiem iekšpusē švikājums parasti horizontāls, ārpusē vertikāls, taču retumis sastop horizontālu švikājumu arī ārpusē. Visai dažāda ir švikājuma intensitāte (24. tab.: 1–6). Trauku virsmas švikājums nesaistās ar noteiktām hronoloģiskām robežām, taču vērojams, ka trauki ar abpusēju švikājumu visumā ir agrāki par tiem, kam švikājums tikai ārpusē. Latvijas švikātajai keramikai reti sastopams papildu rotājums (24. tab.: 4, 8, 11; 25. tab.: 1).

Ari švikāta keramika visumā raksturīga baltu ciltim. Tā gan sastopama ne vien mūsu republikā, Lietuvā un Baltkrievijā, bet arī Daugavas un Dņepras augšteču apgabalos, Igaunijā, Somijas dienvidrietumu daļā.

Pēc trauku formām un virsmas papildu rotājuma švikātās keramikas areālā iezīmējas Baltkrievijas–Austrumlietuvas variants, kura traukiem raksturīgs lauzums plecu daļā un lauzuma vietas rotājums ar nagiespiedumiem, bedrītēm u. c.¹¹¹ Šādi trauki sastopami arī Latvijas dienvidaustrumu daļā (Dignajā).¹¹²

Latvijas centrālās daļas švikātās keramikas traukiem raksturīga vienkārša spaiņa forma (25. tab.: 7). Rietumlatvijas un Rietumlietuvas trauki ir augstāki, ar nelielu augšmalas profilējumu un sanu izliekumu (25. tab.: 8). Atšķirības – zināms profilējums vai augšmalas ierāvums un bedrišu vai cits rotājums plecu daļā – atzīmējams arī Igaunijas un Somijas švikātajai keramikai.

Vairāk nekā 50 vietās Latvijā iegūtā tekstilā keramika (35. att.)¹¹³ liecina, ka arī mūsu republikas ziemeļaustrumu daļa iekļaujas tekstilās keramikas izplatības apgabalā, kas visumā aptver senās somugru etniskās grupas teritorijas Kamas lejtecē, Pievolgā, Valdaja augstienē, rietumos iesniedzoties Igaunijā un Somijā.

¹⁰⁷ Граудонис 1967, 103. lpp.; XXVIII tab.

¹⁰⁸ Turpat, 103. u. sek. lpp.; XXVIII, XLII tab.

¹⁰⁹ Keramika analizēta Latvijas PSR Ministru Padomes Ģeoloģijas parvaldes centrālajā laboratorijā E. Vitiņa vadībā.

¹¹⁰ Kartē atzīmētas švikātās keramikas atradumu vietas, nešķirojot pēc hronoloģijas.

¹¹¹ Данилайте 1967; Митрофанов 1969.

¹¹² Шноре Э. 1961, 110. lpp.; Граудонис 1967, 108., 109. lpp.

¹¹³ Шноре Э. 1961, 112., 113. lpp.; Граудонис 1967, 110., 111. lpp.

Latvijā agro metālu perioda tekstilā keramika, liekas, 2. g. t. p. m. ē. vidū izveidojusies no agrās tekstilās keramikas, kas konstatēta vēlā neolīta pieminekļos. Tekstilā keramika atrasta dzīvesvietās, piemēram, Kivtos, kur tā ir dominējošā, Nukšos, nelielā skaitā — ap 0,7% — Kļauņukalnā u. c., kapu uzkalniņos ar akmeņu šķirstiem un akmeņu segumu, piemēram, Buļļumuižā, un arī akmeņu krāvuma kapos, piemēram, Saleniekos. Tekstilā keramika Latvijā plašāk izplatīta 1. g. t. p. m. ē., bet lietota līdz pat 6. gs. (Kivti).

Auduma iespaidums māla trauku virsmā jāsaisa ar trauku gatavošanas tehnisko paņēmieni. Rotājoša nozīme tam bijusi tikai vēlākajā periodā vai arī atsevišķos gadījumos.

Auduma vai pinuma iespaidumi trauku virsmās variē gan pēc iespaiduma rakstura, gan intensitātes (24. tab.: 12—16), tomēr ar noteiktiem hronoloģiskiem etapiem saistītas likumsakarības šais parādībā vēl droši konstatēt nevar. Šķiet, ka agrākajiem traukiem rupja auduma vai pinuma iespaidums visumā regulārāks, ciešāks, skaidrāks, vēlāk tas reljefāks, ar regulārām, ovālām bedrītēm, rupjāks, jaunākajiem — paviršāks, neregulārāks, dažkārt klāj tikai daļu virsmas, dažkārt auduma iespaidums imitēts.

Latvijas tekstilā keramika pēc trauku formām tuva Dīcvidausrumigaunijā atrastajai, lai gan tajā konstatētas arī Djakovas kultūras keramikai līdzīgas iezīmes, piemēram, trauku malu veidojums.¹¹⁴

Īpatnēja veida keramika atrasta Rucavas Bašku un Kuldīgas Dārznieku senkapos. Daļai šo kapa urnu virsma ir grubuļaina un atgādina trauku virsmas apmetumu.¹¹⁵ Grubuļainums, domājams, radies, mitro, tikko pagatavoto trauku sienas gludinot ar roku, turot saujā sausos smilšainus mālus. Tie trauka virsmai pielipuši samērā cieši un pēc apdedzināšanas lūzuma vietās sevišķi neatdalās. Tomēr sienu virsma kļuvusi nelīdzena, smilšainais māls samērā viegli no tās drūp.

Pētī apmetās keramikas izcelšanos un attīstību, Lietuvas arheologi¹¹⁶ konstatējuši, ka šāda keramika ar viegli grubuļotu virsmu Lietuvā ieviesusies no tag. Kaļiņingradas apgabala un Polijas teritorijas jau 1. g. t. p. m. ē. otrajā pusē. No šīs keramikas apmēram m. ē. 2.—3. gs. attīstījusies tā keramika ar grubuļotu vai arī stiegroto virsmu, ko apzīmē par «apmesto keramiku».

Latvijas arheoloģiskajā materiālā nevaram vēl izsekot pakāpeniskai pārejai no Bašku un Dārznieku tipa keramikas uz apmesto keramiku. Taču pirmā neapšaubāmi parāda, ka princips trauka virsmu papildus apdarināt ar māla masu arī Latvijā kļuvis pazīstams jau agro metālu periodā.

Latvijas agro metālu perioda traukiem raksturīga vienkārša spainveida forma (25. tab.: 7), tiem taisna augšmala, pamatdaļa nedaudz sašaurināta. Bez šīs pamatformas vērojamas arī dažādas variācijas: trauka augšmalas ierāvums, izliekums, augšmalas profilējums un sānu izliekums. Trauka augšmalas variācijas, piemēram, ierāvums Bašku urnām, Vīnalkalna podiņam, viegls S veida profilējums Buļļumuižas un Kalnapiļu tekstilajiem un Nauduševas un Matkules švīkātajiem traukiem (25. tab.), konstatējamās jau 1. g. t. p. m. ē.

Laika gaitā zināmas variācijas vērojamas trauku izmēros. Agrākajā keramikā pārsvarā lielāku izmēru

trauki, kam diametri un augstums sniedzas pāri 30 cm. Vēlāk, jau 1. g. t. p. m. ē. beigās un mūsu ērā, pieaug mazāka izmēra trauku daudzums, kuru diametri no 6—10 cm līdz 25—28 cm. Domājams, ka lielākie trauki izmantoti pārtikas krājumu glabāšanai, bet mazākie — ēdiena gatavošanai, tāpat ēšanai, dzeršanai.

Visai Latvijas agro metālu perioda keramikai ļoti reti sastopams trauku virsmas rotājums ar papildornamentiem — bedrītēm un svītrām (24., 25. tab.).

Keramikai pieskaitāmas arī māla kāstuves (26. tab.: 10), kas Latvijā pirmo reizi konstatētas Kļauņukalnā, bet tagad atrastas jau 12 vietās. Pēc Kļauņukalnā un Ķivutkalnā atrastajām un restaurētajām kāstuvēm konstatējams, ka tās ir trauki bez dibena, taisnām sienām, taisnu vai viegli ierauktu augšmalu, biežāku, reizēm noplacinātu pamatu. Kāstuves gatavotas no māliem bez zvirgzdu piejaukuma. Pirms apdedzināšanas gludajās sienās no ārpusē izveidoti caurumi. Māla kāstuves Latvijā, tāpat kā Lužicas kultūras novadā, datējamās ar 1. g. t. p. m. ē. To gatavošanu un lietošanu saista ar piena produktu pārstrādāšanu un izmantošanu uzturā.

Nozīmīgi keramikas izstrādājumi ir māla tīģeļi bronzas kausēšanai un lejamveidnes vajadzīgo priekšmetu atliešanai (26. tab.: 1, 2, 4, 5—9).

Ar agro metālu periodu datējami bronzas kausējamo tīģeļu fragmenti Latvijā atrasti Ķivutkalnā, Asotē u. c.¹¹⁷ Tie izgatavoti no vietējiem devona vai kvartāra māliem ar smilšu piejaukumu. 50 mālu ugunsizturība — 1130—1460 °C — bija pietiekama, lai no tiem izgatavotu tīģeļus metālu kausēšanai. Agrākajiem tīģeļiem parasti paseklas, lēzenas bļodiņas veids (26. tab.: 1, 2), bet Ķivutkalnā atrasti arī lielāki, uz trim kājām balstīti tīģeļi (26. tab.: 4), kas domāti lielāka vairuma bronzas kausēšanai.

Arī lejamveidnes gatavotas no tīras mālu masas ar smilšu piejaukumu. Daļa agro metālu perioda lejamveidņu gatavotas vienreizējai lietošanai — priekšmetu atliešanai pēc vaska modeļa (26. tab.: 5—7), Ķivutkalnā, Vīnalkalnā u. c. atrastas saliekamās lejamveidnes (26. tab.: 8, 9), kas domātas lielāku bronzas priekšmetu, piemēram, cirvju un šķēpu galu, atliešanai.

Mūkukalnā un Kalniešu kapulaukā atrastas uz agro metālu periodu attiecināmas māla krellītes,¹¹⁸ bet Kļauņukalnā un Ķivutkalnā iegūtie māla olveida priekšmeti uzlūkojami par rotaļlietām.¹¹⁹

SAIMNIECĪBA

Neolīta un bronzas laikmeta sākuma atklātās apmetnes atbilstoši zvejnieku un mednieku saimniecības raksturam atradās zemienēs tiešā ūdeņu tuvumā (sk. 2. att.). Agro metālu perioda dzīvesvietas turpretī — kā Daugavas krastos (piemēram, Asote, Vīnalkalns), tā pie mazākām upēm (piemēram, Tērvetes pilskalns, Tanīskalns) — situētas augstākos, sausākos

¹¹⁴ Cimermane 1968", 62. lpp.; sal. rpay«OHHC 1967, III. lpp.

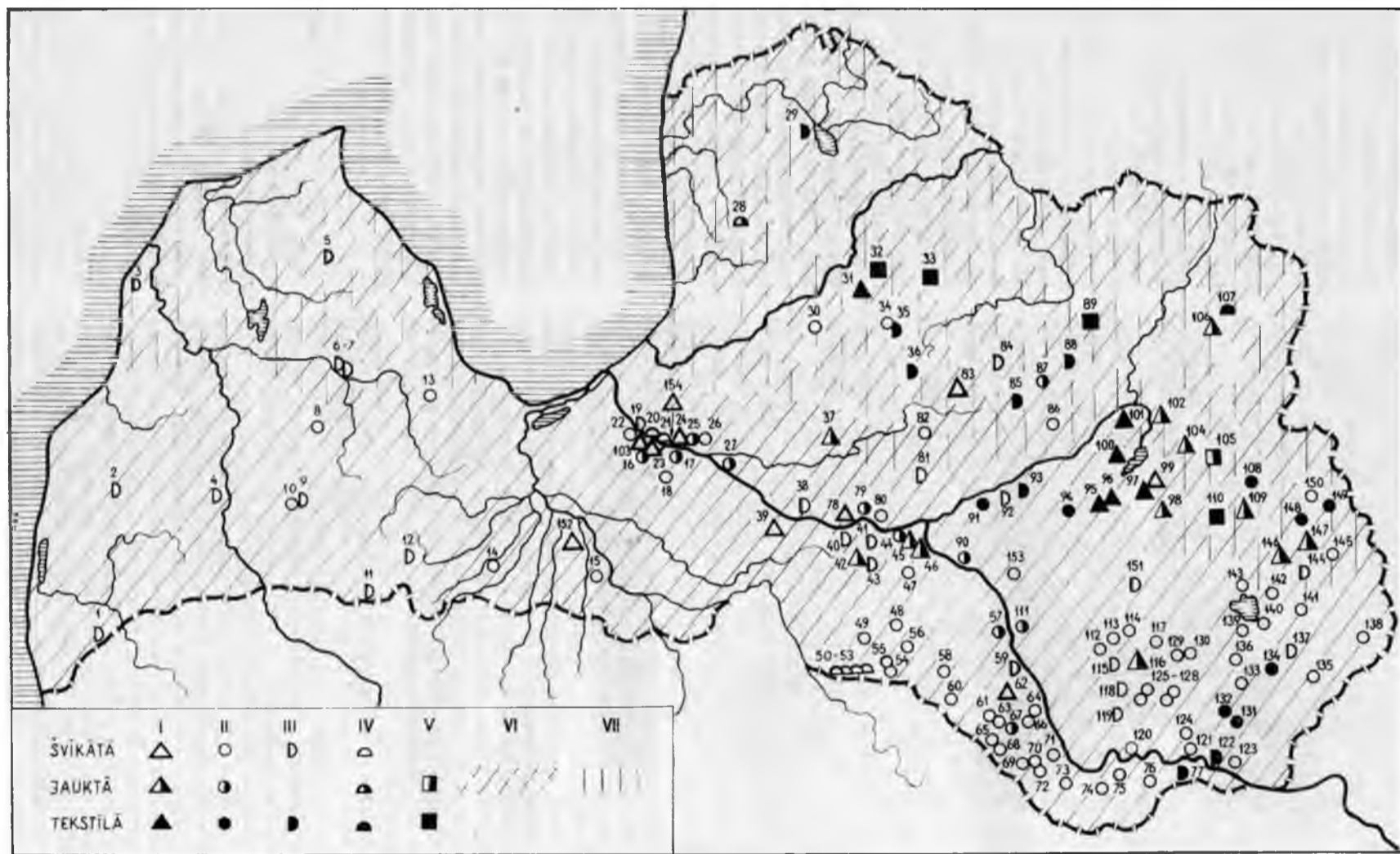
¹¹⁵ ТрпвfOHHC 1967. 109. lpp.; līdzīga keramika iegūta Lietuvā Kurmaiču un Kviecu senkapos.

¹¹⁶ RayrvAHC 1966; ZUiiH-iafTe 1967, 20,—22. lpp.

¹¹⁷ Daiga, Grosvalds 1964b.

¹¹⁸ Vankina 1962», 22. lpp.; 38. att.: 2.

¹¹⁹ Snore R 1936», 7. att.: 2; ТрпвAOHHC 1967. 113. lpp.; XXX tab.: 13.

35. att. Svikātas (*šv*) un tekstilas (*i*) keramikas atradumu vietas Latvijas teritorijā (« — izrakumos iegūts neliels lausku skaits, *b* — izrakumos iegūts pari par 100 lausku, *c* — savrupatradumi).

I — nenocietinātās apmetnes, II — pilskalni, III — tuvāk nenosakāmi pieminekļi, IV — akmeņu šķirstu uzkalniņi, V — akmeņu krāvumu kapi, VI — baltu hidronīmi.
VII — somiskie hidronīmi.

1 — Tiltiņi (*c*), 2 — Dārznieki (*a*), 3 — Vārves Striķi (*a*), 4 — Krievkalns (*c*), 5 — Liepmuiža (*c*), 6 — Drubazas (*c*), 7 — Tojāti (*a*), 8 — Matkules pilskalns (*b*), 9 — Saldus (*c*), 10 — Saldus pilskalns (*c*), 11 — Rūsīši (*a*), 12 — Gailīši (*a*), 13 — Milzkalns (*c*), 14 — Tervetes pilskalns (*b*), 15 — Mežotnes pilskalns (*b*), 16 — Kļangukalns (*b*, *t* — 0,7%), 17 — Daugmales pilskalns (*a*), 18 — Sakaiņu pilskalns (*a*), 19 — Vecdole (*a*), 20 — Vējstūri (*a*), 21 — Reznas (*a*), 22 — Ķivutkalns (*b*), 23 — Strautnieki (*a*), 24 — Laukskola (*a*), 25 — Vinakalns (*b*, *i* — nedaudz), 26 — Lejaskalnu pilskalns (*c*), 27 — Ķenleskalns (*b*, *t* — dažas lauskas), 28 — Bullumuiža (*a*), 29 — Iesalnieki (*a*), 30 — Taniskalns (*b*, *sv* — dažas lauskas), 31 — Kalnapīlis (*a*), 32 — Upmaļi (*a*), 33 — Kaugars (*a*), 34 — Sārumkalns (*b*, *sv* — dažas lauskas), 35 — Taurenas grantsbedres (*a*), 36 — Juinalas ezera saliņa (*c*), 37 — Csiņi (*b*, *t* — ap 10 lausku), 38 — Skrīveru tidens sūknētava (*c*), 39 — Lubauši (*c*), 40 — Salasāņi (*c*), 41 — Biķernieki (*c*), 42 — Lejaspelcs (*b*, *sv* un *t* — atsevišķas lauskas), 43 — Pāķi (*a*), 44 — Sēlpils (*a*, *sv*, *t* — nedaudz), 45 — Spietiņi (*b*, *sv* — 0,7%, *t* — 0,08%), 46 — Plāteri (*b*, *t* — ats. lauskas), 47 — Sudrabkaļus (*c*), 48 — Kūliņu pilskalns (*c*), 49 — Skosas pilskalns (*c*), 50 — Ķebēni (*c*), 51 — Melderišķi (*b*), 52 — Stūreji (*c*), 53 — Ucēni (*c*), 54 — Stupelu kalns (*a*), 55 — Margaskalns (*c-a*), 56 — Saukas pilskalns (*c*), 57 — Dignājas pilskalns (*b*, *t* — ap 1%), 58 — Kņāvukalns (*c-a*), 59 — Dunava (*c*), 60 — Kalda-bruņas pilskalns (*a*), 61 — Dvietes pilskalns (*c*), 62 — Dvietes apmetne (*a-c*), 63 — Zamečkas pilskalns (*a-c*), 64 — Santeskalns (*c*), 65 — Lapsukalns (*c*), 66 — Batarejas kalns (*c-a*), 67 — Melnais kalns (*c-a*), 68 — Palazdiņu pilskalns (*c*), 69 — Apšukalns (*c*), 70 — Svētes Zamoks (*c-a*), 71 — Kaķišu pilskalns (*c-a*), 72 — Arāju pilskalns (*a*), 73 — Baltkaju pilskalns (*c-a*), 74 — Skrudalienas Gorodoks (*c*), 75 — Lasiņu pilskalns (*c-a*), 76 — Kaplavas Zamki (*a*), 77 — Kaplavas Kapukalns (*c*), 78 — Lejas-bitēni (*b*), 79 — Mūkukalns (*b*, *t* — 2 lauskas), 80 — Kokneses pilskalns (*b*), 81 — Jakleņi (*c*), 82 — Ergji, pilsvieta (*c*), 83 — Ezēni (*b*), 84 — Liezere (*b*, *sv* — maz), 85 — Kapukalns (*c*), 86 — Ūbānu pilskalns (*c*), 87 — Cesvainas pilskalns (*b*, *sv* — 0,74%), 88 — Struņķu sils (*c*), 89 — Pērjukalns (*a*), 90 — Asotes pilskalns (*b*, *t* — dažas lauskas), 91 — Sāvienas pilskalns (*c*), 92 — Midzenicas (*c*), 93 — Saliēši (*c*), 94 — Lisenas pilskalns (*c*), 95 — Malmuta I (*b*), 96 — Malmuta II (*c*), 97 — Ideņi (*c*), 98 — Zvejsalas (*a*), 99 — Brikuļi (*c*), 100 — Asne (*b*, *t* — 0,8%), 101 — Abora (*b*, *t* — 1,6%), 102 — Lagaža (*a*), 103 — Vampenieši I (*a*), 104 — Iča (*b*), 105 — Salenieki (*b*), 106 — Nauduševa (*a*), 107 — Rijnieki (*a*), 108 — Rasnuļu pilskalns (*c*), 109 — Kivti (*b*), 110 — Lielpuderi (*b*), 111 — Jersikas pilskalns (*b*, *t* — dažas lauskas), 112 — Pilišķu pilskalns (*c*), 113 — Barankas Zamki (*c*), 114 — Snopstu pilskalns (*c*), 115 — Aizkalne (*c*), 116 — Kristapēni (*a*), 117 — Krupenišķu pilskalns (*c*), 118 — Maskevi-cišķi (*c*), 119 — Maskava (*c*), 120 — Barauaukas pilskalns (*c*), 121 — Krāslavas pilskalns (*c*), 122 — Adamova (*c*), 123 — Senču pilskalns (*c*), 124 — Berezaugas pilskalns (*c*), 125 — Podgures Gorodoks (*c*), 126 — Ostrovas pilskalns (*c*), 127 — Madaļānu pilskalns (*c*), 128 — Spuldziņu pilskalns (*c*), 129 — Blaževiču pilskalns (*c*), 130 — Bclo-grudovas pilskalns (*c*), 131 — Grundānu pilskalns (*c*), 132 — Zaunarēnu pilskalns (*c*), 133 — Lubānas kalns (*c*), 134 — Bobrovišķu pilskalns (*c*), 135 — Cornaja Gora (*c*), 136 — Stanovišķu pilskalns (*c*), 137 — Jurkova (*a*), 138 — Kausakalns (*c*), 139 — Ubagānu pilskalns (*c*), 140 — Karātavu kalns (*c*), 141 — Gorelaja Gora (*c*), 142 — Vecslabadas pilskalns (*a*), 143 — Balteņu pilskalns (*c*), 144 — Volkoreži (*a*), 145 — Nirzas pilskalns (*c*), 146 — Nukši (*b*), 147 — Jurizdika (*c*), 148 — Ķišukalns (*c*), 149 — Ciblas Kapukalns (*b*, *t* — ap 0,6%), 150 — Degteru pilskalns (*c*), 151 — Lopatišķi (*c*), 152 — Lieldālūži (*c*), 153 — Dzirkalu pilskalns (*c*), 154 — Salaspils (*b*).

apvidos. Tāpat izvietotas arī nenocietinātās dzīvesvietas, piemēram, Kristapēni, Plāteri.

Dzīvesvietu tuvumā esošās zālainās zemienes, samērā vieglās augsnes un ūdeņu bagātība liecina par laikmeta saimniecības komplekso raksturu. To pašu rāda apmetnes pētīt iegūtie materiāli.

LOPKOPIBA

Lopkopība Latvijas teritorijā ieviesās 2. g. t. p. m. ē. sākumā, bet 2./1. g. t. mijā iedzīvotāju pārtikas ieguvē jau bija ieguvusi vienādu nozīmi ar medniecību un pat kļuvusi nozīmīgāka par to.¹²⁰ Līdzīgs stāvoklis šai laikā bija arī citur Austrumeiropas mežu joslā, Igaunijā, Lietuvā, Daugavas, Dnepras, Volgas augšteču apgabalos. Iegūtais osteoloģiskais materiāls rāda, ka iedzīvotāji audzējuši liellopus, zirgus, cūkas, aitas un kazas. Baltijā ganāmpulkā pārsvarā bijuši liellopi, bet Smoļenskas apgabalā un Djakovas kultūras novadā — cūka un zirgs.

No liellopiem cilvēki ieguva gaļu, ādas, pienu, no to kauliem pagatavoja dažādus iedzīves priekšmetus. Šķeltie kauli rāda, ka uzturā lietotas arī kaulu smadzenes, bet māla kāsluvs sniedz liecību par piena produktu izmantošanu. Pagaidām nav plašāku pētījumu ne par Latvijā tolaik mitušām liellopu sugām, ne arī par to, no kurienes liellopi te ieviesti.

Spriežot pēc osteoloģiskā materiāla, otro vietu mājdzīvnieku vidū Latvijā ieņēmusi cūka, kas arī senatnē bija tipisks gaļas dzīvnieks. Cūka kā mājas dzīvnieks Latvijā ieviesusies, domājams, 2. g. t. p. m. ē.

Liela nozīme aplūkojamā laika cilvēku dzīvē bijusi zirgiem. Šķeltie kauli liecina, ka zirgu gaļa lietota uzturā. Zirga zobi kapu piedevās un ziedojumos kapulaukos norāda, ka zirgiem sava loma bijusi arī reliģiskos rituālos. Spriežot pēc kaula laužņu fragmentiem (19. tab.: 8), zirgi jau 1. g. t. p. m. ē. Latvijā, tāpat arī Igaunijā, izmantoti darbam un, iespējams, arī jāšanai (braukšanai). Baltija līdz Somu līcim ietilpst mežzirgu izplatības apgabalā, taču nav noskaidrots, vai šī dzīvnieka pieradināšana notikusi uz vietas. Zirgu zobi Ķivutkalnā, Kalniešu un Reznu kapulaukā rāda, ka 2. g. t. p. in. ē. beigās šis dzīvnieks jau bijis pieradināts.

Arī sīklopiem bijusi nozīmīga loma saimniecībā. Tic, šķiet, audzēti galvenokārt gaļai, bet no aītām iegūta vilna izmantota apģērba gatavošanai.

Osteoloģiskais materiāls atspoguļo kvalitatīvas izmaiņas lopkopībā. Jaunākos apmetņu slāņos pakāpeniski samazinās zirgu kaulu daudzums un pieaug cūku kaulu skaits, tātad nedaudz mazinās sīklopu, aug liellopu nozīme (gaļa, piena produkti), par tipiskiem gaļas dzīvniekiem kļūst cūkas, bet zirgu un sīklopu nozīme uzturā pakāpeniski samazinās.

ZEMKOPĪBA

Lopkopības izaugsme cieši saistīta ar zemkopības attīstību. Austrumeiropas dienvidu rajonos zemkopības sākumi attiecināmi uz 5.—3. g. t. p. m. ē.¹²¹ Latvijā tā ieviesusies, Baltijā ieceļojot auklas keramikas kultūras nesējiem - pirmbalticim.¹²²

Agrākā liecība par zemkopību mūsu republikā var būt Kreiču neolīta apmetnē iegūtais miežu grauds (20.—15. gs. p. m. ē.¹²³). Par zemkopības pastāvēšanu liecina Daugmales pilskalnā atrastie un ar 2. un 1. g. t. p. m. ē. miju datējamie bronzas sirpji, bet jo spilgti — Ķivutkalnā atrastie labības graudi. Lielais miežu, kviešu, arī prosas graudu un pušu daudzums, tāpat atrastie graudberži (15. tab.: 13) rāda, ka zemkopībai jau bijusi ievērojama loma uztura sagādē. Noteiktu liecību par zemkopības nozīmi cilvēku dzīvē sniedz arī pašas vienā vietā ilgstoši eksistējušās nocietinātās apmetnes un — jo vairāk — nenocietināto apmetņu pastiprināta apdzīvošana 1. g. t. p. m. ē. beigās un m. ē. sākumā.

Arheoloģiskie atradumi nesniedz norādījumus par aplūkojamā perioda zemkopības sistēmu, taču konkrētos Latvijas apstākļos vienīgā iespējamā zemkopības attīstības forma varēja būt līdumu zemkopība. Līdumnieka darba rīki bija akmens un arī jau metāla cirvji. Zīmīgi, ka lielākais vairums akmens darba cirvju atrasti tagadējos tīrumos.

Zemkopības attīstību Latvijā kavēja vietējo podzola augšņu zemā auglība, purvu masīvi, meži. Tomēr nodarbošanās ar līdumu zemkopību, kaut nelielās platībās, deva pieredzi, un jau 1. g. t. p. m. ē. beigās Latvijā, tāpat kā tiešajos kaimiņu novados, zemkopība bija kļuvusi par vadošo saimniecības nozari. Ar agro metālu periodu datējamu primitīvu koka arklu atradumi Austrumeiropā, Skandināvijā, Dānijā^{124,1} jāuzskata par norādījumu, ka arī Latvijā vismaz 1. g. t. p. m. ē. beigās sākusies jau tīrumu zemkopība ar lopu vilcējspēka izmantošanu. Par arkla zemkopības agru sākumu Latvijā var liecināt 1890. g. Rīgā atrastais akmens rīks (lemesis),¹²⁵ tāpat Ķivutkalnā atrastais priekšmets, kas atgādina akmens lemesi (15. tab.: 8).

ZVEJNIECĪBA UN MEDNIECĪBA

Lai gan zvejniecībai un medniecībai agro metālu periodā iedzīvotāju saimniecībā nebija tādas nozīmes, kāda bija lopkopībai un zemkopībai, to saimnieciskā loma arvien vēl saglabājās.

Par zvejniecību liecina apmetņu kultūras slāni atrastie zivju (storu, samu, līdaku u. c.) kauli,¹²⁶ zvīņas, tāpat iegūtie makšķeru āķi un, domājams, arī vienzoba harpūnas. Latvijā šo zvejas piederumu atrasts ļoti maz (daži kaula un pāris bronzas makšķerāķu, ap 20 vienzoba harpūnu), tāpēc jādomā, ka individuālās zvejas apjoms bijis niecīgs. Zivis ķertas galvenokārt ar tīkliem, t. s. zivju sētām, tačos u. c.,

¹²⁰ Graudonīs 1966^b, 2. tabula.

¹²¹ Мерперт, Шелов 1961, 69. lpp.; Milojevič 1962, 24., 25. lpp.

¹²² Balodis 1938, 45. lpp.; Moora 1952, 9., 27. lpp.; Moora, Лиги 1965, 78. lpp.

¹²³ Расиньш 1959, 1. parinde 127. lpp.

¹²⁴ Шрамко 1961; 1964.

¹²⁵ RK 2. tab.: 19; Граудонис 1967, 122. lpp.

¹²⁶ Zivju kaulus noteica biol. zin. kand. J. Sloka. Pēc Ķivutkalna materiāliem J. Sloka konstatējis 14 zivju sugu kaulus. Zvejotās stores bijušas 1,92—3,60 m garas, to maksimālais svars līdz 300 kg, līdakas 0,44—1,30 m garas, 0,5—20 kg smagas, sami 0,62—2,0 m gari, no 2 līdz 50 kg smagi. Pēc J. Slokas domām, zvejniecības galvenie lomi iegūti pavasaros, daļēji vasarā. Ziemas periodā zvejai bijusi mazāka nozīme.

bet šo ierīču paliekas apmetņu kultūras slāņos nav saglabājušās.

Drošas un nepārprotamas liecības par medniecību sniedz šķēpu un bultu gali, tāpat medīto dzīvnieku kauli. Dzīvnieki medīti gaļai (brieži, aļņi, mežacūkas u. c.) un ādām (bebri, caunas u. c.). Medīti arī putni.

Pārtikas sagādē nozīmīga vieta bija dabas produktu vākšanai. Apmetnēs atrastas riekstu čaulas, upju gliemeņu (*Unio pietorum*) vāki, taču nav šaubu, ka senatnē vāca un uzturā lietoja arī ogas, augļus, sēnes un dažādu augu saknes.

DAŽĀDU MATERIĀLU APSTRĀDE

Agro metālu perioda cilvēki labi pazinusi dabu un pratuši izmantot kā apkārtņē atrodamos, tā ievestos materiālus, lai pagatavotu dažādus ražošanas rīkus un sadzīves priekšmetus.

Akmens priekšmetu pagatavošanai izraudzīts smalkgraudainas struktūras izejmateriāls (diorīts, porfīrīts, sienīts). Tas apstrādāts apskaldot; vispārējo vēlamā priekšmeta formu ieguva ar t. s. atsietena tehniku, slīpējot formu precizēja, veidoja asmeni. Gatavojot akmens cirvjus u. c., urba kāta caurumu. Urbšanas mākas attīstībā vērojama a) urbšanu ar pildītu urbi, kad urbuma vietā veidojas apaļi iedobumi (15. tab.: 9), b) urbšanu ar dobu urbi, kad veidojas urbuma tapiņa, kas darba gaitā tiek tomēr noberzta (15. tab.: 12), un c) urbšanu ar cauruli (cauruļkaulu), kad veidojas urbuma tapiņa (15. tab.: 11).

Atrastie nukleji (16. tab.: 23), nažveida plāksnes un lieliski retušētie bultu gali (16. tab.: 13—20) rāda, ka krama apstrādē saglabājas neolītā valdošās tradīcijas, kaut visumā agro metālu periodā šī materiāla loma ražošanā samazinās.

Aplūkojot atrastos dzintara priekšmetus, jāpieņem, ka dzintars apstrādājot skaldīts, griezts, pulēts, urbts un apstrādāts arī ar retušas palīdzību.

Daudzveidīgo kaulu un raga priekšmetu pagatavošanai lietoti vienkārši paņēmieni: griešana, slīpēšana un urbšana. Nav konstatēts, ka kauls un rags būtu zāģēts. Pēc atradumiem nevar pierādīt, tomēr jāpieņem, ka, darinot sarežģītāku formu priekšmetus, kaulu un ragu pirms apstrādes vārot vai sutinot mīkstināja.

Izcila nozīme ikdienas vajadzību apmierināšanā un visas kultūras tālākajā attīstībā bija bronzas apstrādei, kas Latvijā konstatējama kopš 2. g. t. p. m. ē. otrās puses. Ķivutkalnā lielā daudzumā atrastie tīģeļu un lejamveidņu fragmenti liecina par ievērojama bronzas apstrādes centra pastāvēšanu, atradumi Asotē, Kļāņģukalnā, Vlnakalnā u. c. rāda, ka bronzas lējēju prasme bijusi plaši pazīstama. Tā saucamo gaistošo un īpaši saliekamo veidņu (26. tab.: 5, 8, 9) izveidojums liecina par augsti attīstītu bronzas liešanas tehniku.

Medīto dzīvnieku sugas, aitu konstatēšana ganāmpulkā, šujamادات, daži vārpstu skriemeļi, tekstilā keramika un, beidzot, rotadatas sniedz liecību, ka apģērbiem izmantoti jau galvenokārt audumi, bet arī vēl zvērādas. Par to, kā apģērbi gatavoti un kādas bijušas apģērba sastāvdaļas, norādījumu Latvijas arheoloģiskajos materiālos nav.

Izcila nozīme cilvēku dzīvē bija pašu darinātajai keramikai. No māla gatavoja ne vien traukus, bet arī lejamveidnes un tīģeļus, rotas (krelles) un rotaļlietas (olveida māla priekšmeti).

CELTNIECĪBA

Skarbais klimats, arī nepieciešamība nosargāt savu mantu un dzīvību pret ienaidniekiem veicināja celtniecības attīstību. Materiāli rāda, ka agro metālu perioda dzīvojamās ēkas celtas galvenokārt stabu konstrukcijās. To sienas veidotas, stabu starpas aizpinot vai arī aizpildot pēc stāvbūves principa. Par jumtu konstrukcijām arheoloģisku liecību nav. Ēkas bijušas apaļas (Asotes pilskalnā) vai četrstūrainas (Mūkukalnā u. c.). To lielums 2—4x4—6 m. Apkurei un ēdienu gatavošanai izmantoti atklātie pavardi, kuru izbūvē atzīmējami akmeņu klāsti, dažkārt neliels iedziļinājums. Līdzīgas celtniecības tradīcijas atzīmējamās Daugavas, Dņepras un Volgas augšteču apgabalos, tās norāda uz aptuveni vienādu celtniecības attīstības līmeni plašākā Ziemeļaustrumeiropas mežu joslas apgabalā.

Vairāk ziņu iegūts par apmetņu nocietinājumu būvi (26.—29. att.). Mūkukalna, Ķivutkalna u. c. senākie nocietinājumi celti stabu konstrukcijās, stabu starpas aizpinot. Ķivutkalnā konstatētās 2—4 stabu bedru rindas liecina par rūpīgi pārdomātu nocietinājumu celtniecību. Mūkukalnā atklāja arī grāvjos nostiprinātu stāvkoku sētu vietas. Kļāņģukalnā, Ķivutkalnā un Vlnakalnā aizsargvaļņu celtniecībai izmantoti akmeņu krāvumi, izbūvētas īpašas kameras un virsma nostiprināta gan ar akmeņu nokrāvumu, gan mālu noklājumu.¹²⁷ Vairākus metrus augstie akmeņu krāvumi veidoti bez saistvielām, ievērojot tikai līdzsvara principu.

Pagaidām nav (izņemot vienas Ķivutkalna celtnes pamatu) norādījumu par guļbūvju celšanu Latvijā agro metālu periodā, nav konstatēta ēku sienu apmēsana ar māliem šai laikā.

Ķivutkalna un Vlnakalna arheoloģiskie izrakumi parādīja noteiktu plānojumu nocietināto apmetņu apbūves un nocietinājumu sistēmā: centrā esošo neapbūvēto pagalmu ieskauj gredzenveidā izvietotu ēku josla, bet to savukārt — nocietinājumi. Cauri nocietinājumu joslai apmetnē varēja iekļūt tikai pa īpaši izbūvētu ieeju (28. att.).

Par celtniecības objektiem jāuzskata aplūkojamā perioda senkapu uzkalniņi un tajos konstatētie akmeņu riņķi, akmeņu šķirsti u. c. konstrukcijas. Senie celtnieki pratuši izveidot ļoti regulārus lodes segmenta veida uzkalniņu uzbērumus (Bašķu, Gavarišķu, Puntūža, Buļļumuižas u. c. uzkalniņos), celšanā ievērojot noteiktu diametra un augstuma attiecību, lai uzbērumi būtu stabili. Kapu akmeņu konstrukcijas veidotas bez saistvielām, akmeņus sakraujot tikai pēc līdzsvara principa. Īpaša rūpība un prasme to darīt vērojama akmeņu šķirstu veidošanā un, piemēram, Buļļumuižas uzkalniņos, ceļot akmeņu segumu.

Kapu uzkalniņu celšana un akmeņu konstrukciju veidošana atgādina apmetņu nocietinājumu celtniecību.

¹²⁷ Šņore R. 1936^a; Graudonis 1961^b; 1966^b; rpayaoi!HC 1967, 130.—132. lpp.; 7.—10. att.; 62. att.: 2, 3; 63. att.: 2.

MAIŅA

Dažādu produktu pārpalikumi saimniecībā, nepieciešamība pēc metāliem, kurus kaimiņu apgabalos izmantoja jau samērā plaši, tāpat izdevīgais upju tīkls veicināja maiņas sakaru attīstību.¹²⁸

Latvijas iedzīvotāji maiņas ceļā ieguva bronzas priekšmetus un bronzu, dzintaru, mazāk kramu, perioda beigās arī dzelzs izstrādājumus un dzelzi, bet pretī varēja dot zvērādas, šķiet, arī lopus, piekrastes novadu iedzīvotāji arī dzintaru. Līdzās esošu novadu iedzīvotāju vienādā saimniecība un maiņas pretvērtību šaurais sortiments sakaru attīstību kavēja. Latvija nekļuva par tādu kultūras centru ka Vislas lejteces apgabals ar bagātajām dzintara atradnēm vai Skandināvija ar iespējām iegūt metālus. Iegūto metālu nepietika, tāpēc vietējie iedzīvotāji lielu daļu ražošanas rīku un dzīves priekšmetu gatavoja no akmens, krama, koka, kaula.

No aplūkotajiem 120 bronzas priekšmetiem 15 ir šķēpu un bultu gali, 36 — cirvji (no tiem 9 kara), 2 — sirpjī, 2 — maksķerāķi, bet pārējie 65 — rotaslietas. Tas rāda, ka importēti vai uz vietas no ievestā metāla gatavoti galvenokārt greznuma priekšmeti, kam ražošanas procesā nav nozīmes, un ieroči.

Bronzas priekšmetu apskats rādīja, ka Latvijas iedzīvotājiem visciešākie sakari bijuši ar Vislas lejteces apgabalu. Kurzemes velna laivas, Krustpils Melāra tipa cirvis, liekas, arī Reznu kapulauka iegūtie tualetes piederumi (20. tab.: 11, 13—15) liecina par kontaktiem ar Skandināviju. Vienāda tipa kausiņrotas, kaklariņķi ar uzliektiem tauru galiem (21. tab.: 2, 3), kaula pogas (16. tab.: 11), kaula rotadatas (17. tab.: 2, 3, 9) u. c. Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, Melāra tipa cirvji Skandināvijā, Somijā, Igaunijā, Latvijā, Lietuvā u. c. iezīmē plašāku, ar maiņas sakariem saistītu apgabalu. Par kultūras un ekonomiskajiem sakariem liecību sniedz arī švīkātā un tekstilā keramika, par sakariem austrumu virzienā — Fatjanovas un taisnuguras akmens cirvju izplatība. Asotē, Mūkukalnā un Ķivutkalnā atrasti kaula bultu gali ar trīsstūra šķērsgrīzumu (18. tab.: 4, 5), kam paralēles zināmas skitu kultūras novados un Pievolgā. Ķīlveida šaurasmens dzelzs cirvji (21. tab.: 7), kas atrasti Igaunijā, Latvijā, Piedņeprā, nākuši no skitu kultūras apgabala. No turienes ievests arī Kanderos atrastais bronzas bultas gals ar atkarpi (20. tab.: 16).

Īsais pārskats rāda, ka maiņas sakari Latvijas agro metālu perioda iedzīvotājus saistījuši ar visiem apkārtnējiem novadiem, bet visciešāk tomēr — dienvidu virzienā.

Ceļus, kas tolaik šķērsoja Latviju, var konstatēt pēc apmetņu, kapulauku un bronzas priekšmetu atradumu vietām. Varam atzīmēt Daugavas ceļu, kas veda tālāk uz Volgu un Dņepru, Gaujas un Aiviekstes—Pededzes ceļus ziemeļu virzienā, Ventas un Lielupes dienvidu virzienā, Abavas austrumu—rietumu virzienā. Iespējams ieskicēt varbūtējos sauszemes ceļus gar Vidzemes jūrmalu uz Igauniju, gar Kurzemes jūrmalu uz dienvidiem, tāpat ceļu no Ķivutkalna—Daugmales rajona virzienā uz Bausku.

Agro metālu periodā maiņu, liekas, realizēja jau galvenokārt atsevišķas personas. Par to liecina, pie-

mēram, tas, ka importē vai no importētās bronzas gatavo lielākoties rotas un ieročus, t. i., individuālās lietošanas priekšmetus. Tomēr šai periodā maiņa nekļuva vēl par īpašu nodarbošanās nozari.

SABIEDRISKĀ IEKĀRTA

Ar 2./1. g. t. p. m. ē. miju lopkopība kļuva par valdošo saimniecības nozari. Mājlopus, kas bija kļuvuši par kopienu ievērojamu bagātību, kopa vīrieši, kas kā mednieki un lopkopji bija galvenie pārtikas sagādātāji un vērtību uzkrājēji. «Viss pārpalikums, ko tagad deva ražošana, bija vīrieša piederums ...»²⁹ Vīriešu lomu sabiedrībā cēla arī viņu darbs metālu apstrādē, maiņas sakaros un dzīvesvietas aizsardzībā. Izveidojās tēva ģints, kam raksturīga 1) patriarhālās monogāmās ģimenes nostiprināšanās, 2) tradīcija skaitīt izcelšanos pēc tēva līnijas, 3) patriarhālās tiesības. Sajā situācijā galvenie materiālo vērtību ražotāji bija jaunākie vīrieši, bet noteicošo lomu ieguva kopienas vecākais — patriarhs. Tas rīkās ar kopienas īpašumu, viņam pakļāvās pārējie vīrieši un sievietes. Sai laikā radās kapulauki, kuros spilgti vērojams senču kults (Reznes, Buļļumuiža), radās jauna tipa dzīvesvietas — nocietinātās apmetnes. Saimnieciskās dzīves pārmaiņas bija izraisījušas radikālu maiņu cilvēku sabiedriskajā organizācijā.

Latvijas teritorijā 2./1. g. t. p. m. ē. mijā pāreja uz tēva ģinti bija beigusies. Var domāt, ka vecākā — patriarha izcilo stāvokli atspoguļo, piemēram, Reznu 2. uzkalniņa, Buļļumuižas 3. un 4.-A uzkalniņa centrālie kapi, kas atšķiras ar rūpīgāku izveidojumu un no kuriem pārējie apbedījumi novietoti zināmā atstatumā.

Reznu, Buļļumuižas u. c. kapulaukos, kuros apbedīšanas tradīcijām var izsekot ilgākā laikā, visos kapu uzkalniņos pamatā ir vienas un tās pašas paražas. Taču atsevišķi uzkalniņi izdalās ar nelielām atšķirībām tradīcijās, liecinot, ka plašākas sabiedriski ekonomiskās vienības ietvaros ir izveidojušās mazākas vienības. Tām ir sava — no plašākās kopienas neatkarīga ekonomiskā dzīve un pat savdabīgas dažu ieražu izpausmes.

Sādi vērojumi jāizskaidro ar to, ka patriarhālā ģintī izdalījušās lielās saimes, kas savus mirušos apbedī atsevišķos uzkalniņos, ievērojot tomēr ģints tradīciju pamatus. Nocietinātās apmetnes varētu būt šādu lielo saimju dzīvesvietas.

Nocietināto apmetņu atsevišķas dzīvojamās ēkas ar pavardiem, ap kuriem konstatējamas ēdiena atliekas, rāda, ka lielo saimju ietvaros iezīmējas mazas saimes ar zināmu patstāvību vismaz patēriņa sfērā. Nav arheoloģisko materiālu liecību par to, kā bijusi organizēta ražošana, kā notikusi sadale, bet nevar būt šaubu, ka nozīmīgākos darbus — plašākas medības un zveju, līdumu līšanu, barības sagādi mājlopiem un, beidzot, dzīvesvietas aizsardzību — vienas nocietinātās apmetnes iemītnieki veica kopīgi.

Īss p., Latvijas iedzīvotāju maiņas sakariem agro metālu periodā sk. Sturms 1931^b; 1935; 1936^b; rpayaoHHC 1967, 132,—134. lpp.; 1971; Graudonis 1968°.

¹²⁸ Engels 1950, 291. lpp.

Tādējādi, interpretējot arheoloģisko materiālu liecības, konstatējams, ka agro metālu periodā beidzas pāreja uz tēva ģinti. Tā sasniedz savus ziedu laikus. Konstatējamā mazo saimju parādīšanās liecina jau par ģinti iekārtas sairšanas procesa sākumu.

GARĪGĀ KULTORA

Agrāk zināmo saimniecības nozaru tālākā attīstība un it sevišķi jauno nozaru — lopkopības un zemkopības — vēršanās plašumā, metālu ieviešanās veicināja agro metālu perioda cilvēku garīgās kultūras izaugsmi.

Salīdzinot neolīta rotāto keramiku un, piemēram, daudzos ornamentētos kaula un raga darinājumus ar agro metālu perioda izstrādājumiem, vērojams, ka pastiprinās praktiskuma moments. Tikai retiem traukiem virsmā iespiestas rotājumu veidojošas bedrītes (24. tab.: 4, 8, 11). Dažādi grupētas bedrītes rotā arī dzintara piekariņus un kaula rotadatas (16. tab.: 3, 6; 17. tab.: 24). Masīvajai Ķivutkalna bronzas arocei un dažām kaula adatām iestrādāts svītriņu ornaments, bet dažas bronzas šķēpu uznavas grezno šķersvalnīši. Rotājoša nozīme ir arī dažu bronzas cirvju uznavu veidojumam un osiņu pamatņu starveidīgajam sadalījumam (23. tab.: 2, 4, 10).¹³⁰ Tomēr šo rotājumu ir tik maz, ka, liekas, ikdienā lietojamiem priekšmetiem cilvēks devis viņu lietošanas nolūkam atbilstošu racionālāko formu un mazāk domājis par izdaiļošanu. Jādomā, ka izmaiņas gaumē radās līdz ar īpatnēji mirdzošo metāla priekšmetu parādīšanos, jaunu formu ieviešanos.

Jaunus garīgās kultūras elementus atspoguļo arheoloģiskajos pieminekļos konstatētās īpašās kulta vietas (Asotes pilskalnā, Ķivutkalnā, Reznu kapulaukā), tāpat ar apbedīšanas paražām saistītie plašie ugunsriti. Akmens laikmetā konstatējamais dzīvnieku (aļņa, ūdens putnu) kultus nomainījušas citas kulta formas, citi kulta objekti (piemēram, zirgs). Par radikālām maiņām uzskatos liecina pāreja uz mirušo sadedzināšanu. Izteiktas domas, ka šī parādība saistās ar cilvēku atziņu par miesas un dvēseles pastāvēšanu. Var domāt, ka ugunsriti saistījās arī ar auglības kultu, ar saules kultu. Tieši auglība, ražība lopkopībā un zemkopībā bija izcili nozīmīgas cilvēku dzīvē, tāpēc kulta izdarību mērķis ir veicināt auglību un ražību. Cilvēki praktiski dziļāk iepazīna jaunas dabas parādības un to nozīmi savas eksistences nodrošināšanā: viņi mācījās vērtēt apvidu no lopkopības, zemkopības viedokļa, atšķirt augsnes, vērot, kaut vēl visai pavirši, dažas bioloģiskās parādības.

Metālu parādīšanās un to apstrādes apgūšana prasīja iepazīt jaunā materiāla īpašības, padziļināja cilvēku zināšanas par apkārtējo vidi.

Ēku, dzīvesvietas nocietinājumu un kapu konstrukciju celtniecība tāpat prasīja jaunas zināšanas: irdeno būvmateriālu nostiprināšanai (uzkalniņu uzbērums, vaļņi) piemērotu līdzekļu un paņēmieni atrašanu, akmeņu krāvumu veidošanas (līdzsvara princips) un sarežģītāku koka konstrukciju celšanas prasmi, māku novērtēt celtniecības objekta vietu no ekonomikas un drošības apsvērumiem un izraudzīties šai vietai atbilstošus celtniecības paņēmienus.

Mainas sakaru attīstība mudināja iepazīt tālākus novadus un risināt transporta jautājumu. Transporta līdzekļu attīstību veicināja arī nepieciešamība pārvietot kapu būvei, dzīvesvietu nocietinājumiem un ēkām vajadzīgos materiālus. Pašreiz arheoloģiskajos materiālos nav tiešu liecību par to, kādi transporta līdzekļi izmantoti. Spriežot pēc atradumiem citās zemēs,¹³¹ jāsecina, ka arī Baltijā vajadzēja būt pazīstamiem ratiem kā vasaras satiksmes līdzeklim. Nav šaubu, ka ziemā lietotas slēpes un ragavas.

ETNISKAS PROBLĒMAS

Bronzas laikmetā un senākās dzelzs laikmetā Latvijā turpinājās etnisko grupu segmentācijas un asimilācijas procesi, kas sākās ar 2. g. t. p. m. ē., kad etniski neviendabīgā iedzīvotāju vidē Baltijā ieplūda auklas keramikas kultūras nesēji — pirmbalti.¹³²

Saskares un asimilācijas gaitā jaunatnācēju saimniecība un kultūra ietekmēja agrāko zemes iedzīvotāju ekonomikas un kultūras attīstību, bet, no otras puses, uzņēma sevī arī jaunus elementus. Spilgtas liecības par to dod valodniecība. Valodnieki atzīmē, ka baltu valodas ietekmējušas somu valodas fonētiku un gramatisko uzbūvi, somu valodu leksikā daudz aizguvumu no baltu valodām, it īpaši dabas parādību, cilvēka ķermeņa daļu, radniecības, kā arī ar lopkopību, zemkopības tehniku saistītu jēdzienu apzīmēšanai. Somu valodu ietekme savukārt jūtama baltu valodās. Tā, piemēram, latviešu valodā šī ietekme izpaužas pirmās zilbes uzsvērumā u. c. Var domāt, ka vismaz daļas šo savstarpējo ietekmju veidošanās sakņojas agro metālu periodā.

Etnisko procesu attīstības gaitā Baltijas ziemeļos konsolidējās somu, dienvidos — baltu etniskās grupas. Ar 2. g. t. p. m. ē. beigām—1. g. t. sākumu dienvidos no Daugavas un tās krastos izveidojās baltie raksturīgie līdzenie kapi (Ķivutkalns, Raganukalns, Ziedoņskola) vai uzkalniņkapi (Reznas, Kalniešu I). Igaunijā un Latvijas ziemeļos mirušos apbedīja akmeņu šķirstos ar akmeņu krāvumu segtos uzkalniņos (Buļļumuiža, Aišēni, Baužu ezera grupa). Atšķirīgās apbedīšanas tradīcijas pauž abu etnisko grupu kultūras īpatnības un liecina, ka jau šai laikā Latvijas teritorijā baltu un somu etnisko grupu konsolidēšanās zināmā mērā beigusies.

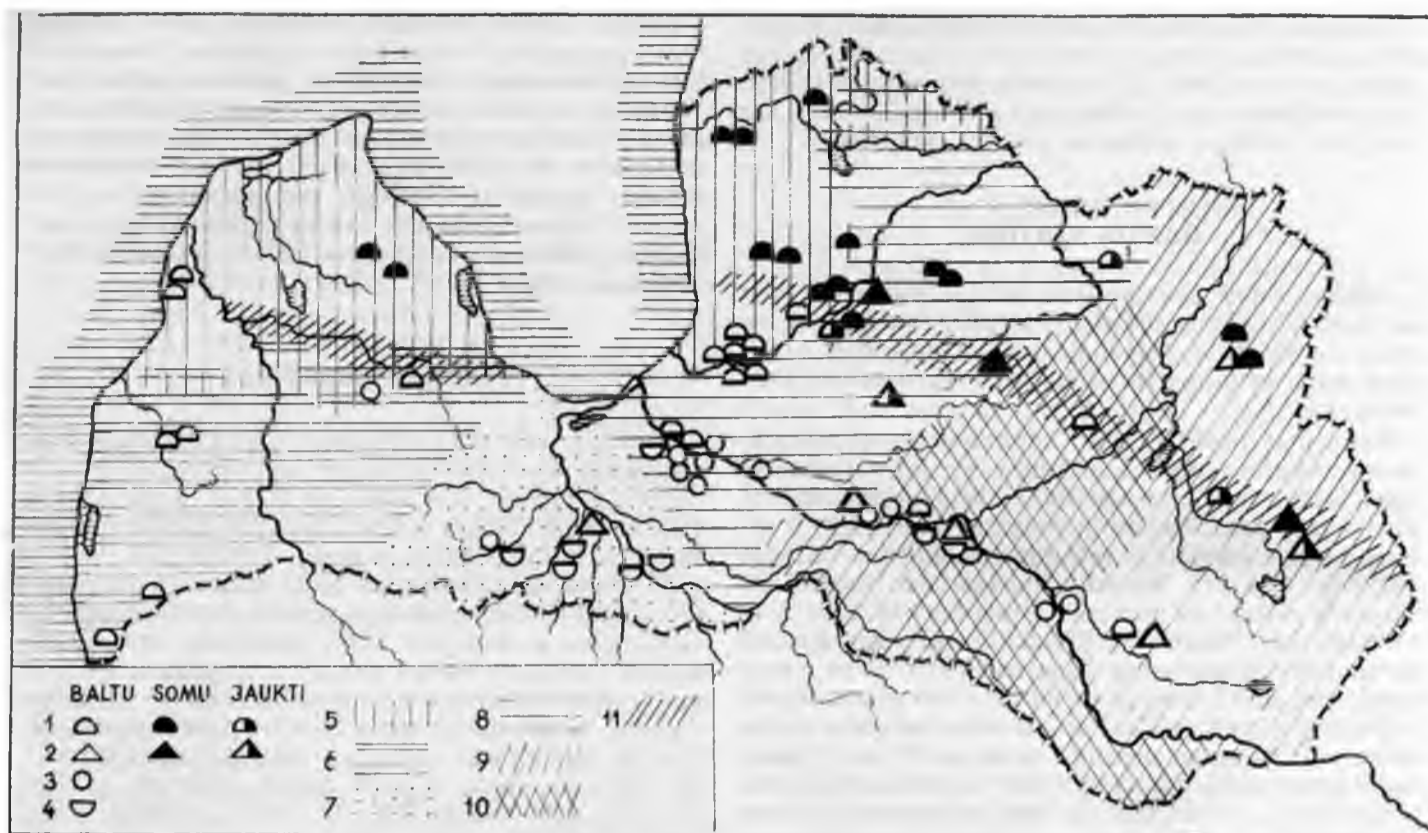
Baltu etniskās grupas iedzīvotājiem pieder uzkalniņkapi ar ugunskaņiem urnās Baškos, Dārzniekos u. c. Gaujas grupas uzkalniņi ar R—A virzienā orientētiem apbedījumiem, uzkalniņi ar atsevišķiem apbedījumiem Gavariškos. Somu cilšu pieminekļi ir akmeņu šķirstu kapi ar akmeņu segumu klātos uzkalniņos, Strazdes un Lazdiņu kapulauki Ziemeļkurzemē. Pēc visa arheoloģiskā materiāla spriežot, balti apdzīvojuši Tērvetes, Ķivutkalna, Daugmales, Vīnakalna, Kentes, arī Mūkukalna, Kokneses, Asotes u. c. nocietinātās apmetnes. Etniski jauktas teritorijas var būt

¹³⁰ Par dažādu priekšmetu rotājumu sk. fpay,aoHHc 1967, VII, VIII, IX, XIX. XXII-XXV tab.

¹³¹ Brondsted 1962, 85. u. sk. lpp.; attēls 86. lpp.; Hensel 1969, 106., 111. att.

¹³² Moopa 1958; fpay/oiime 1966; 1967, 136.—141. lpp. Pēdēja darbā minēti arī citi autori, kas rakstījuši par Latvijas etniskajām problēmām.

36. all. Etniskās grupas Latvijā agro metālu periodā.

Pieminekļi: 1 — uzkalniņkapī, 2 — nenocietinātās apmetnes, 3 — nocietinātās apmetnes, 4 — lidzenie kapulauki.
Dialekti: 5 — lībiskais dialekts, 6 — vidus dialekta Kurzemes izloksnes, 7 — vidus dialekta zemgaliskās izloksnes, 8 — vidus dialekta Vidzemes izloksnes, 9 — augšzemnieku dialekts ar nesēliskām izloksnēm, 10 — augšzemnieku dialekts ar sēliskām izloksnēm, 11 — baltu un somugru etnisko grupu saskares zona. (Dialekti pēc Rudzīte 1964.)

Matkules pilskalna, Puntūža, Salenieku kapulauka u. c. rajonos. Arheoloģisko pieminekļu raksturs, švīkātās un tekstilās keramikas, kā arī baltisko un somisko hidronīmu izplatība liecina, ka abas etniskās pamatgrupas Latvijas teritorijā saskārušās joslā Venta—Abava, Gaujas lejtece—Vidzemes Centrālās augstienes dienvidu mala—Lubānas zemiene (36. att.).

Atšķirīgās apbedīšanas paražas dažādos novados iezīmē lokālus kultūras variantus, kuru robežas aptuveni sakrīt ar m. ē. sākumā konstatējamo cilšu apdzīvotajiem rajoniem. Tas ļauj secināt, ka šo cilšu veidošanās sākusies jau 1. g. t. p. m. ē.

Tātad etniskās vēstures jomā senākajā metālu periodā konsolidējās baltu un somu etniskās grupas. Attīstoties ekonomikai, augot iedzīvotāju skaitam, izvērstoties sakariem, ciešāk saliedējās atsevišķi novadi, iezīmējot cilšu veidošanos.

ANTROPOLOĢISKIE TIPI AGRO METĀLU LAIKMETA

Arheoloģiskajos izrakumos iegūtais agro metālu perioda kranioģiskais materiāls sniedz zināmu ieskatu par šī perioda iedzīvotāju antropoloģiskajiem tipiem un to etnisko piederību.

Visvairāk kranioģiskā materiāla (46 vīriešu un 28 sieviešu galvaskausi) iegūts Ķivutkalna kapulaukā Doles salā.¹³³ Materiāls datējams ar 1300.—1100. g.

p. m. ē. Aptuveni uz šo pašu periodu attiecas arī divi vīriešu un viens sievietes galvaskauss no Reznu uzkalniņu kapulauka Daugavas labajā krastā Salaspils tuvumā.¹³⁴

Uz vēlāku laika periodu attiecas trīs vīriešu un viens sievietes galvaskauss no Doles Ķivutkalna nocietinātās apmetnes vidējā kultūras slāņa.¹³⁵ Apmēram ar to pašu laiku — 1. g. t. p. m. ē. vidū vai otro pusi — datēts vienīgais sievietes galvaskauss no Piģēniem Daugavas kreisajā krastā, kur tas atrasts akmeņu ielokā.¹³⁶

Visumā bronzas un senākās dzelzs laikmeta kranioģiskais materiāls pārstāv visai nelielu lokālu teritoriju — Daugavas labo un kreiso krastu tās vidus- un lejtecē—, un tāpēc nevar dot ieskatu par visas Latvijas cilšu antropoloģiskajiem tipiem.

2. g. t. p. m. ē. beigās Daugavas lejteces iedzīvotājiem raksturīgs mēreni masīvs eiropeīdais dolihokrānais tips ar stipri šauru un samērā profilētu seju. To pārstāv Ķivutkalna un Reznu kapulauka kranioģiskais materiāls.

Taču Ķivutkalna kapulaukā iegūtais kranioģiskais materiāls nav vienveidīgs. Seit sastopam arī mezo-

¹³³ Graudonis 1968¹, 24., 25. lpp.

¹³⁴ Graudonis 1970b, 20.—23. lpp.; 1961⁴, 19.—38. lpp.

¹³⁵ Graudonis 1967, 30., 31. lpp.; 1968², 21.—21. lpp.

¹³⁶ Šņore E. 1963, 15. lpp.

Ķivutkalna apmetnes, Daugavas lībiešu un latgaļu kranioģis-
kais materiāls

Ap- zīmē- jumi pēc Mar- tina	Pazīmes	Ķivut- kalna apmetne. l. g. t. p. m. ē. vidus	Daugavas lībieši, 10.—12. gs.	Latgaļi, 10.—12. gs.
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	182,0 (4)	183,9 (7)	193,2 (28)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	143,4 (4)	138,7 (7)	141,2 (28)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	135,3 (4)	134,2 (6)	139,4 (25)
45	Sejas platums (zy-zy)	129,9 (4)	130,8 (5)	135,6 (16)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	73,3 (4)	70,2 (6)	72,7 (20)
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	29,0 (4)	26,3 (3)	32,3 (18)
8 : 1	Galvaskausa indekss	78,8 (4)	75,5 (7)	73,1 (28)

Ķivutkalna kapulauka kranioģis-
kais materiāls

Ap- zīmē- jumi pēc Mar- tina	Pazīmes	Vīriešu galvaskausi		Sieviešu galvaskausi	
		eiropēi- dais tips	metisais tips	eiropēi- dais tips	metisais tips
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	192,8 (35)	189,6 (11)	182,3 (9)	180,0 (19)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	136,4 (34)	138,7 (11)	132,6 (10)	134,6 (19)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	141,3 (30)	140,2 (11)	136,1 (10)	133,6 (19)
9	Pieres mazākais platums (ft-ft)	96,5 (35)	96,1 (11)	94,9 (9)	95,0 (20)
45	Sejas platums (zy-zy)	129,2 (31)	129,7 (10)	123,1 (10)	125,7 (20)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	72,3 (30)	73,0 (11)	68,2 (9)	66,6 (19)
77	Nazomalārais leņķis (fmo-n-fmo)	134,3 (27)	141,0 (11)	133,9 (8)	140,7 (18)
—	Zigomaksilārais leņķis (zm-ss-zm)	124,4 (21)	126,4 (8)	129,4 (8)	128,0 (16)
DS	Dakriālais augstums	13,4 (21)	13,2 (10)	12,0 (8)	11,5 (18)
SS	Simotiskais augstums	5,2 (25)	4,9 (11)	4,0 (8)	3,9 (18)
8 : 1	Galvaskausa indekss	70,6 (34)	73,3 (11)	72,6 (9)	74,8 (19)

krāno tipu, kam zemāka, platāka un ieplakana seja. Tas pārstāvēts galvenokārt ar sievietu galvaskausiem.

Eiropēdais dolihokrānais tips ar šauru seju nav raksturīgs Latvijas teritorijas baltu cilšu tipam, tāpēc

uzskatāms par svešu. Mezokrāno tipu ar platāku un ieplakanu seju Latvijas teritorija pārstāv somu ciltis jau vidējā neolīta — 3. g. t. p. īn. ē. Jādōmā, ka ienācējas ciltis, kas 2. g. t. p. m. ē. trešajā ceturksnī apmetās uz dzīvi Daugavas lejtecē, šeit sastapa vietējos iedzīvotājus — somu ciltis, ar kurām tās vēlāk savstarpēji asimilējās.

Par somu ciltīm 2. g. t. p. m. ē. beigās un ap 1. g. t. vidū Daugavas lejtecē un labajā krastā liecina Ķivutkalna kapulauka metisie galvaskausi ar ieplakanu seju, kā arī galvaskausi ar līdzīgām pazīmēm no Piģēniem. Iedzīvotāji, kurus pārstāv galvaskausi no Ķivutkalna apmetnes, kas attiecināma uz 1. g. t. p. m. ē. vidū, jāuzskata par šīs teritorijas 2. g. t. p. m. ē. otrās puses iedzīvotāju (kas pārstāvēti ar Ķivutkalna kapulauka galvaskausiem) pēctečiem. Daugavas lejteces ciltis, kuras 1. g. t. p. m. ē. vidū apdzīvoja Ķivutkalna nocietināto apmetni, stipri līdzīgas iepriekšējiem šīs teritorijas iedzīvotājiem, kuri mums zināmi pēc Ķivutkalna kapulauka materiāla. Sevišķi liela līdzība izpaužas sejas uzbūvē. Atšķirības galvaskausa smadzeņu daļas uzbūvē jāuzskata par epohālā mainīguma rezultātu laikā no 2. g. t. beigām līdz 1. g. t. p. m. ē. vidum.

Visumā jāatzīst, ka no 2. g. t. p. m. ē. otrās puses līdz 1. g. t. p. m. ē. vidum Daugavas lejteces apgabalu apdzīvoja galvenokārt eiropēdās ciltis ar šauru seju. Rodas jautājums — kāds ir šo iedzīvotāju tālākais liktenis? Uz šo jautājumu visā pilnībā atbildēt nav iespējams, jo trūkst kranioģiskā materiāla no pēdējiem gadsimtiem pirms mūsu ēras un mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem.

Daļēji par šo cilšu tālāko likteni ļauj spriest vēlāko periodu materiāls. Šis eiropēdais tips, ko pārstāv Ķivutkalna kapulauka un apmetnes galvaskausi ar šauru seju, stipri atšķiras no platsejainā baltu cilšu tipa Latvijas teritorijā. Tāpēc tie abi nav ģenētiski saistīti.

Pieļaujams, ka šis šaursejainais tips, vēlākā periodā sajaucoties ar baltu cilšu tipu šajā teritorijā, zināmā mērā to ietekmējis. Varbūt 10.—12. gs. Augšzemes sēļu nedaudz šaurākās sejas daļēji izskaidrojamas ar agro metālu perioda Daugavas lejteces šaursejainā tipa ietekmi.

Liekas, ka lielāka loma šim šaursejainajam tipam bijusi lībiešu fiziskā tipa veidošanā. 10.—12. gs. lībiešu antropoloģiskais tips stipri līdzīgs tam tipam, ko pārstāv Ķivutkalna apmetnes un kapulauka galvaskausi. Ir pamats domāt, ka agro viduslaiku lībieši ir minēto bronzas un senākās dzelzs laikmeta Daugavas lejteces šaursejaino cilšu tiešie pēcteči. Šaursejainās ciltis, kuras ienāca Daugavas lejtecē 2. g. t. p. m. ē. otrajā pusē, daļēji sajaucoties ar vietējām somu ciltīm, pārņēma to valodu, bet stiprā mērā saglabāja savu fizisko tipu. Te rodams izskaidrojums viduslaiku lībiešu šaursejainajam tipam, kas tik stipri atšķiras no platsejainā somu cilšu tipa, kas 1. g. t. dzīvoja Latvijas austrumos.

i

III noda

AGRAIS DZELZS LAIKMETS (Pirmatnējās kopienas sairšana)

2.-4. gs.

Vēršoties plašumā bronzas apstrādei, iepazīstot dzelzi un apgūstot metalurģijas iemaņas agro metālu periodā, ar mūsu ēras 2. gs. Latvijas teritorijā, tāpat kā visā Austrumbaltijā, sāka plaši lietot metālus. Par galveno materiālu darba rīku un ieroču pagatavošanai kļuva dzelzs, bronzu plaši izmantoja rotām.

Laiku no 2. līdz 4. gs., kad Latvijas teritorijā vietējā dzelzs ieguve un apstrāde izvērās tādā apjomā, ka šis metāls kļuva par galveno materiālu darba rīku un ieroču pagatavošanai un līdzās aizgūtām priekšmetu formām sāka veidoties savdabīgas to vietējas formas, apzīmē par agro dzelzs laikmetu. Šis laikmets atbilst «romiešu periodam» Viduseiropas un Ziemeļeiropas arheoloģiskajā periodizācijā.

Lietojot dzelzs cirvjus, kapļus, izkaptis, sirpjus u. c. rīkus, tika kāpināta visas ekonomikas, bet īpaši zemkopības un lopkopības attīstība. Saimniecības straujāka augšupeja rosināja garīgās kultūras izaugsmi.

Straujo materiālās un garīgās kultūras uzplaukumu laikā no 2. līdz 4. gs. dažkārt mēģināja izskaidrot arī ar Romas impērijas kultūras ietekmi¹ vai ar baltu ekspansijas vilni.²

Nav šaubu, ka Latvijas iedzīvotāju ekonomikas un kultūras attīstību labvēlīgi ietekmēja sakari ar apkārtējo zemju iedzīvotājiem, tomēr arheoloģiskie materiāli rāda, ka galvenā nozīme šai procesā piešķirama vietējo ražošanas spēku tālākai izaugsmei.³

Materiālās un garīgās kultūras attīstība nesa līdz izmaiņas cilvēku savstarpējās attiecībās. Jaunu apvidu izmantošana saimniecībā veicināja iedzīvotāju vietēju migrāciju un paātrināja kultūras vērtību apmaiņu, vienas etniskās grupas elementu ieplūšanu citā.

Visas šīs pārmaiņas atspoguļojas aplūkojamā perioda arheoloģisko pieminekļu raksturā un to izvietojumā (37. att.).

Jau 1896. g. R. Hausmanis mēģināja sistematizēt Latvijas 2.—4. gs. arheoloģiskos materiālus, taču, tā kā materiālu bija visai maz un arheoloģijas zinātnes vispārējās attīstības līmenis bija zems, pārskats bija ļoti vispārīgs. Šī perioda atradumus vēl nevarēja

nodalīt no sekojošā laikmeta atradumiem.⁴ Pieaugot arheoloģisko materiālu apjomam, M. Eberts⁵ 1913. g. jau varēja daudz pilnīgāk raksturot šī perioda atradumus; šo raksturojumu jauni materiāli 1926. g.⁶ varēja papildināt tikai niecīgā mērā.

Pilnīgu, sīku visa līdz 1938. g. iegūtā 2.-4. gs. (arī nedaudz vēlāka) arheoloģiskā materiāla uzskaiti, kā arī izsmelšu tā tipoloģisko un hronoloģisko analīzi sniedzis H. Moora.⁷ Viņa fundamentālajā pētījumā izteiktie secinājumi tipoloģijas, hronoloģijas un etniskās atribūcijas jautājumos ievēroti F. Baloža 1938. g. publicētajā darbā⁸; senlietu tipoloģijas un hronoloģijas skaidrojumā tie ievēroti arī šajā nodaļā.

ARHEOLOĢISKIE PIEMINEKĻI

Arheoloģiskie izrakumi Latvijā izdarīti galvenokārt 2.—4. gs. kapulaukos, mazāk zināmas un pētītas šī perioda dzīvesvietas. Dažas no tām, piemēram, Kivīti, Nukši, Kalnapiļas, atklātas, pētot vēlāko periodu kapulaukus, citas, piemēram, Spietiņu apmetne, ievērotas, sīkāk apzinot atsevišķus apvidus.

NENOCIETINĀTAS APMETNES

Jau iepriekšējā vēstures perioda beigās pastiprinājās nenocietināto apmetņu apdzīvošana.⁹ Vēl plašāk šis process izvērtās mūsu ēras 1. g. t. pirmajā pusē. Vairākās vietās, piemēram, Vedgās, Kivtos, joprojām

¹ Moora 1926, 35., 37. lpp.; 1932, 29., 30. lpp.; Snore R. 1937, 30. lpp.

² Jākobsons 1929, 5., 9. lpp.; KA 55. lpp.

³ Moora 1938^a, 612. u. sek. lpp.; 1952, 64., 65. lpp.

⁴ RK.

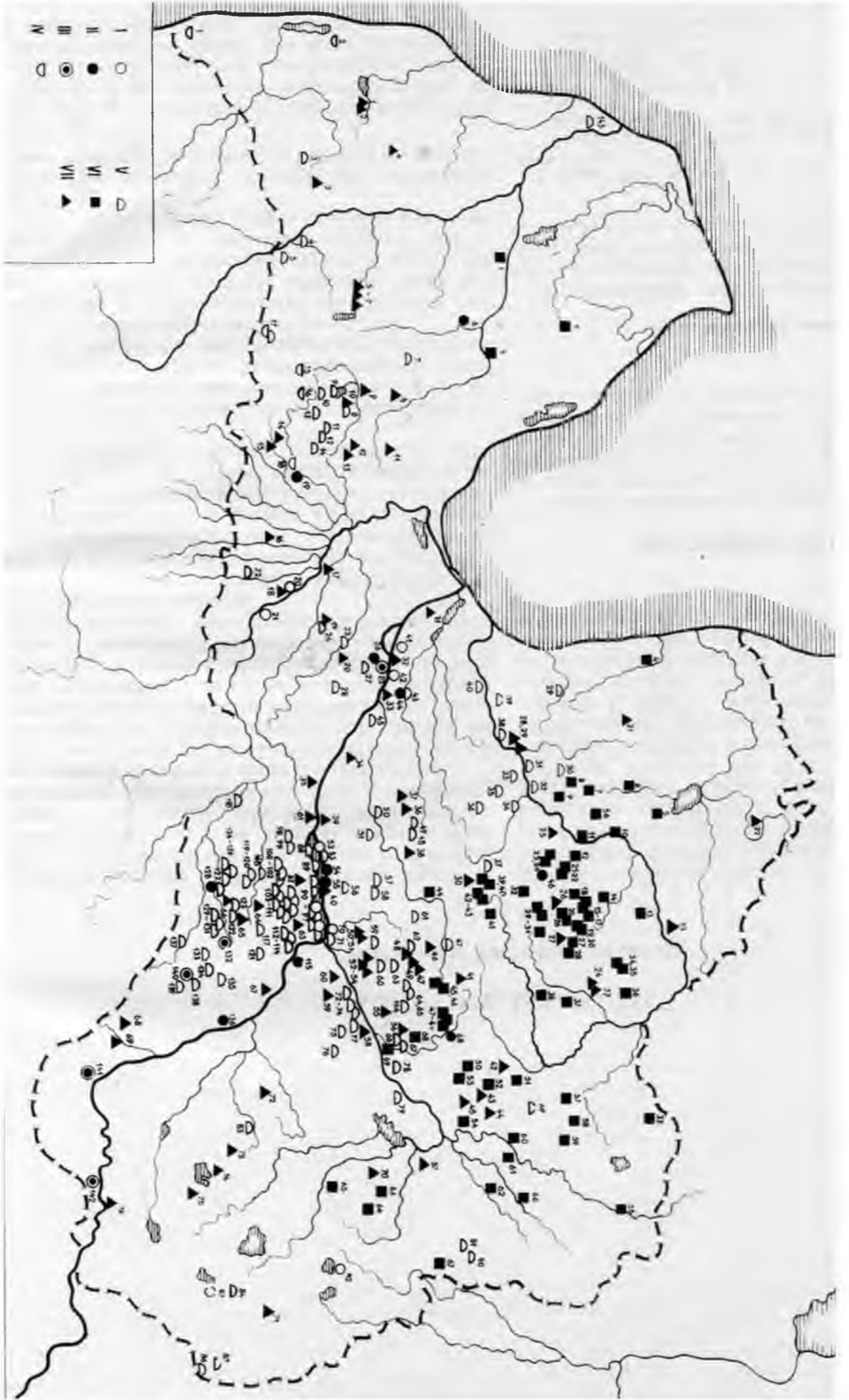
⁵ Ebert 1913, 528.—540. lpp.

⁶ Moora 1926, 35.—53. lpp.

⁷ Moora 1929b; 1938«.

⁸ Balodis 1938, 79.—111. lpp.

⁹ Граудонис 1967, 24.—31. lpp.

37. att. Agrā dzelzs laikmeta pieminekļi.

I — apmelne, II — pilskalns, III — pilskalns ar apmetni, IV — līdzenie kapi, V — uzkalniņu kapi, VI — akmeņu krāvumu kapi, VII — tuvāk neraksturojamas atradumu vietas.

I—V - 1 — Mazkatuži, 2 — Kapsēde, 3 — Jaunarāji, 4 — Bunkas, 5 — Andziņi, 6 — Matkules pilskalns, 7 — Zante, 8 — Ozolkalns, 9 — Īle, 10 — Gailīši, 11 — Vecpokaiņi, 12 — Pokaiņi, 13 — Stinkas, 14 — Jānogānas, 15 — Diemaņi-Pilsīņi, 16 — Skare, 17 — Rūsiši, 18 — Stūri, 19 — Tērvetes pilskalns, 20 — Vedgas, 21 — Plūdoņi, 22 — Kalves, 23 — Galvas, 24 — Strēlnieki, 25 — Daugmales pilskalns, 26 — Sakaiņu pilskalns, 27 — Urlas, 28 — Deprejas, 29 — Unkšas, 30 — Pūricas, 31 — Lielgaujmaļi, 32 — Kūķis, 33 — Paltināle, 34 — Lejaskauļi, 35 — Kalnasavēlas, 36 — Vecsārtēni, 37 — Kaupēni, 38 — Krimuldas Jaunā kapsēta, 39 — Jaunā muiža, 40 — Melkerti, 41 — VSJstūri, 42 — Laukskola, 43 — Liepāderi, 44 — Lejaskalnu pilskalns, 45 — Puigas, 46 — Taniskalns, 47 — Kalnezēni, 48 — Klētnieki, 49 — Osipi, 50 — Jaunzemji, 51 — Lejasoķi-ni, 52 — Lejasziedi, 53 — Lejasbitžņi, 54 — Mūkukains, 55 — Kokneses pilskalns, 56 — Zutēni, 57 — Irši, 58 — Sausnēja, 59 — Treikaiņi, 60 — Leišmārti, 61 — Kalnalubējas, 62 — Lejasgaiziņi, 63 — Spridzēni, 64 — Brencēni, 65 — Mārcienas Lejnieki, 66 — Sili, 67 — Strupiši, 68 — Cesvaines pilskalns, 69 — Kapenieši, 70 — Lokstene, 71 — Priedaine, 72 — Kunči, 73 — pie Sāvienas pilskalna, 74 — Valsts mežs pie Aizdriķņu ezera, 75 — Vilci, 76 — Odziena, 77 — Silavalgaci, 78 — Vecsaikava, 79 — Cīruļi, 80 — Daņilovka I, 81 — Dzilnaskalns, 82 — Kivti, 83 — Tistava—Seimaņi, 84 — Bradaiži, 85 — Pasiene, 86 — Katalava, 87 — Jurkova, 88 — Pungas, 89 — Kalēji, 90 — Biķernieki, 91 — Pāķi, 92 — Sēlpils, 93 — Sēlpils Kalniņi, 94 — Plāteri, 95 — Spietlīņi, apmetne, 96 — Spietiņi, uzkalniņi, 97 — Salenieki, 98 — Brunovski, 99 — Gārsenieki, 100 — Kalnaķurzi, 101 — Kalnakalēji, 102 — Rūķi, 103 — Bebri, 104 — Lejaskuzēni, 105 — Skujalpi, 106 — Cakstēni, 107 — Priekšāni, 108 — Jozupji, 109 — Alināni—Altbergi, 110 — Zakēni, 111 — Arbidāni, 112 — Boķi, 113 — Gravāni, 114 — Zvanītāji, 115 — Asotes pilskalns, 116 — Staltāni, 117 — Slikšāni, 118 — Svarēni, 119 — Lejasmucenieki, 120 — Bidlas, 121 — Birži, 122 — Dimanti—Zilītes, 123 — Galveni, 124 — Kalnadegļi, 125 — Stocenieki, 126 — Razbuki, 127 — Margaskalns, 128 — Stupelu kalns, 129 — Stūrell, 130 — Melderišķi, 131 — Ķebēni, 132 — Kņāvukalns, 133 — Anciši, 134 — Slate, 135 — Antuži, 136 — Dignājas pilskalns, 137 — Sējāni, 138 — Rubiķu sils, 139 — Zesercelmi, 140 — Kaldabruņas pilskalns, 141 — Baltkāju pilskalns, 142 — Kaplavas Zamki, 143 — Striķi, 144 — Asmas.

VI — 1 — Avotiņi, 2 — Lazdiņi, 3 — Reinas, 4 — Ivaši, 5 — Rožkalni, 6 — Saulieši, 7 — Cēsnieki, 8 — Zajkalni, 9 — Dumpji, 10 — Upīte, 11 — Gaidpni, 12 — Brasliņi, 13 — Libīri, 14 — Ikšele, 15 — Gailītis, 16 — Lejasstrante, 17 — Strante, 18 — Jaundaniela, 19 — Kaugars, 20 — Kalnaslavēka, 21 — Mūri, 22 — Upmali, 23 — Kalnapilas, 24 — Kunči, 25 — Vizbuli, 26 — Tūrupapāni, 27 — Lejaskleptfīs, 28 — Viksnas Kapusils, 29 — Mūsiņa, 30 — Jauntēvenēns, 31 — Lejasmilakšas, 32 — Kalnastādiņi, 33 — Vizlas, 34 — Lejassūcis, 35 — Lāčakalns, 36 — Urbuļi, 37 — Veclindes, 38 — Sejatas, 39 — Klūgukrogs, 40 — Sinkas, 41 — Gailīši, 42 — Jaunviļumi, 43 — Saulgoži, 44 — Baltiņi, 45 — Pelavas, 46 — Lazdieši, 47 — Vēršāres, 48 — Lejasgalši, 49 — Jurguči, 50 — Tījāni, 51 — Pērlukalns, 52 — Struņķu sils, 53 — Jaunzemji, 54 — Silabrici, 55 — Vuķi, 56 — Podzēni, 57 — Melderpulki, 58 — Malaci, 59 — Gaigalas, 60 — Lešķi, 61 — Stāmerienas virsmežniecība, 62 — Nauduševa, 63 — Salenieki, 64 — Mazpujāti, 65 — Lielpuderi, 66 — Pērkone, 67 — Baltinavas kapsēta, 68 — Aizpurves, 69 — Lejasšķeles.

VII — 1 — Durbe, 2 — Līguti, 3 — Varmsāte, 4 — Kazdanga, 5 — Saldus, 6 — Saldus (?), 7 — Saldus, 8 — Daibji, 9 — Kaķenieki, 10 — Cibēni, 11 — Džūkste, 12 — Oši, 13 — Dobeļe, 14 — Kvietes, 15 — Lielogļi, 16 — Bēra Vircava, 17 — Clzari, 18 — Cicmalde, 19 — Lieliecava, 20 — Ibenete, 21 — Limbaži, 22 — Rūjiena, 23 — Lubu muiža, 24 — Lejasdāmis, 25 — Knēiu krogs, 26 — Raunas apkaime, 27 — Pāvulkalns, 28 — Krimulda, 29 — Turaida, 30 — Taurupji, 31 — Rīga, 32 — Mārtiņsala, 33 — Ikšķile, 34 — Lielvārde, 35 — Ķeirēni, 36 — Ķeipenes apkaime, 37 — Ģibuļi, 38 — Aderkaši, 39 — Aizkraukle, 40 — Koknese, 41 — Liezeris, 42 — Galgauska, 43 — Jaungulbene, 44 — Raviji, 45 — Ušuri, 46 — Kalnaķellēni, 47 — Lzermuiža, 48 — Gravēni, 49 — Pakalnieši, 50 — Jaktēni, 51 — Daktiņi, 52 — Strazdiņi, 53 — Lauri, 54 — Kalsnava, 55 — Baltiņi, 56 — Ozolkalns, 57 — Domopole, 58 — Silieši, 59 — Sāvienas ezers, 60 — Valgale, 61 — Jaunjelgava, 62 — Vanagi, 63 — Jērcēni, 64 — Sunākste, 65 — Viesīte, 66 — Sau*ka, 67 — Reini, 68 — Laši, 69 — Sulas, 70 — Svētiņu kapsēta, 71 — Aršeļonki, 72 — Štikāni, 73 — Ludvigova, 74 — Zalvi, 75 — Releņģi, 76 — Adamova, 77 — Smiltenes apkaime.

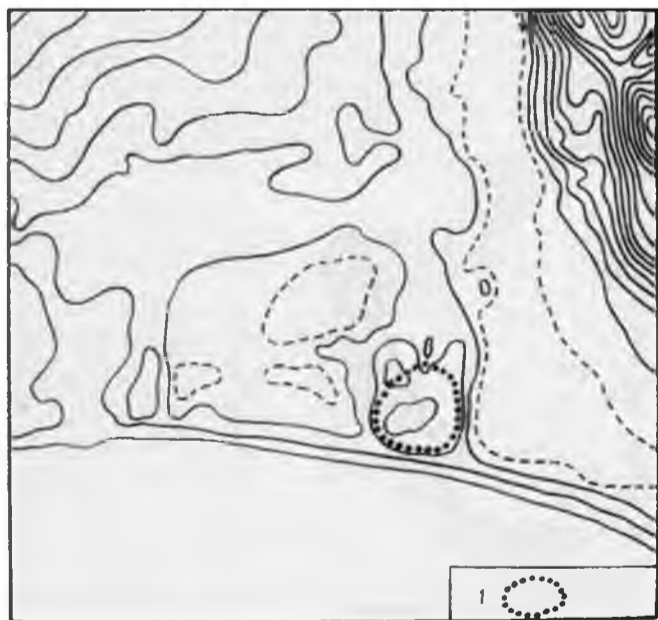
turpinājās jau 1. g. t. p. m. ē. radušos apmetņu apdzīvošana, bet citur (Strautmaļos) apmetnes radās no jauna. Atšķirībā no neolīta un bronzas laikmeta sākuma apmetnēm, kas parasti novietojušās atklātās zemienēs tiešā ūdeņu tuvumā (9. un 10. att.), apskatāmā perioda nenocietinātās apmetnes konstatētas jau augstākās, sausākās vietās, zemkopībai jaunapgūtos apvidos. Agrākajām no tām, piemēram, Sēlpils Plāteros (30. att.: A), Zvirgzdenes Kivtos, raksturīga vēl nocietinātām apmetnēm īpatnējā nošķirtība.¹⁰ Vēlākās, piemēram, Vecpiebalgas Ezēni, Priekuļu Kalnapiļas, Codes Plūdoņi, izvietotas jau tālāk augstienēs, atklātās vietās.

Kivtu apmetnē (38. att.),¹¹ izpētot 6600 m² lielu platību, konstatēja 0,15—0,65 m biezu intensīvi melnu kultūras slāni, kurā atrada senlietas un šķeltus akmeņus no sajauktiem pavardiem.

Apmetnes dienvidu daļā atklāja ezera virzienā orientētas dabiskas ieplakas, kur senie iedzīvotāji cēla mājokļus, lai labāk patvertos no vējiem. Tur atsedza ar akmeņiem izliktu pavardu vietas ap 1—2 m diametrā. Stabu bedres liecināja, ka daļa ēku celtas stabu konstrukcijās. Labāk saglabājušās 5x6 m vai 6x6 m lielas celtņu vietas ar pavardiem konstatēja apmetnes ziemeļu daļā. Tās bijušas ar atklātiem pavardiem apsildītas guļbūvē celtas dūmistabas.

Atrastās 435 senlietas, vairāk nekā 13000 māla trauku lausku un osteoloģiskais materiāls liecina, ka apmetne radusies 1. g. t. p. m. ē. otrajā pusē, bet visintensīvāk apdzīvota m. ē. 3.—6. gs. Kultūras slāni atrastie sārņi, tas apstāklis, ka vairums apmetnē atrasto dzelzs priekšmetu izgatavoti no jēldzelzs, norāda, ka dzīvesvietā apstrādāta no vietējām purva rudām iegūtā dzelzs. Bronzas kausējamo tīģeļu un māla lejamveidņu fragmenti liecina arī par vietējo bronzas apstrādi, bet tas savukārt — par apmetnes iedzīvotāju maiņas sakariem.

No apmetnē iegūtās keramikas ap 70% ir tekstilā, 21% — gludā, 8% — spodrinātā, nelielā daudzumā

38. att. Kivtu apmetnes novietojums.
1 — apmetnes teritorija.

39. att. Skats uz Spietiņu apmetni.

atrasta arī apmetnē, švīkātā un ar nagiespiedumiem rotātā keramika. Pēc šāda keramikas sastāva Kivtu apmetne pieskaitama tekstilās keramikas kultūras dzīvesvietām. Šīs apmetnes keramikai konstatējama zināma kopība ar Igaunijas dienvidu daļas akmeņu krāvuma kapos iegūto keramiku.

Dzīve somugru etniskās grupas kopienai piederošajā Kivtu apmetnē beigusies 6.—7. gs. mijā; jau 7. gs. otrajā pusē šai vietā savus mirušos sākuši apbedīt baltu ienācēji latgaļi.

Kivtu apmetnei līdzīgi situēta dzīvesvieta atradusies Rušonu ezeram pieguļošās mitrās zemiens apņemtā morēnu paugurā Kapiņu Kristapēnos. Pēc gludās, švīkātās, tekstilās un apmetnās keramikas, akmeņu kalta un cirvju fragmentiem apmetne datējama ar 1. g. t. p. m. ē. beigām un m. ē. pirmajiem gadsimtiem. Tāpat datējama arī Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne Lielupes krastā zemas pļavas apņemtā grants paugurā.

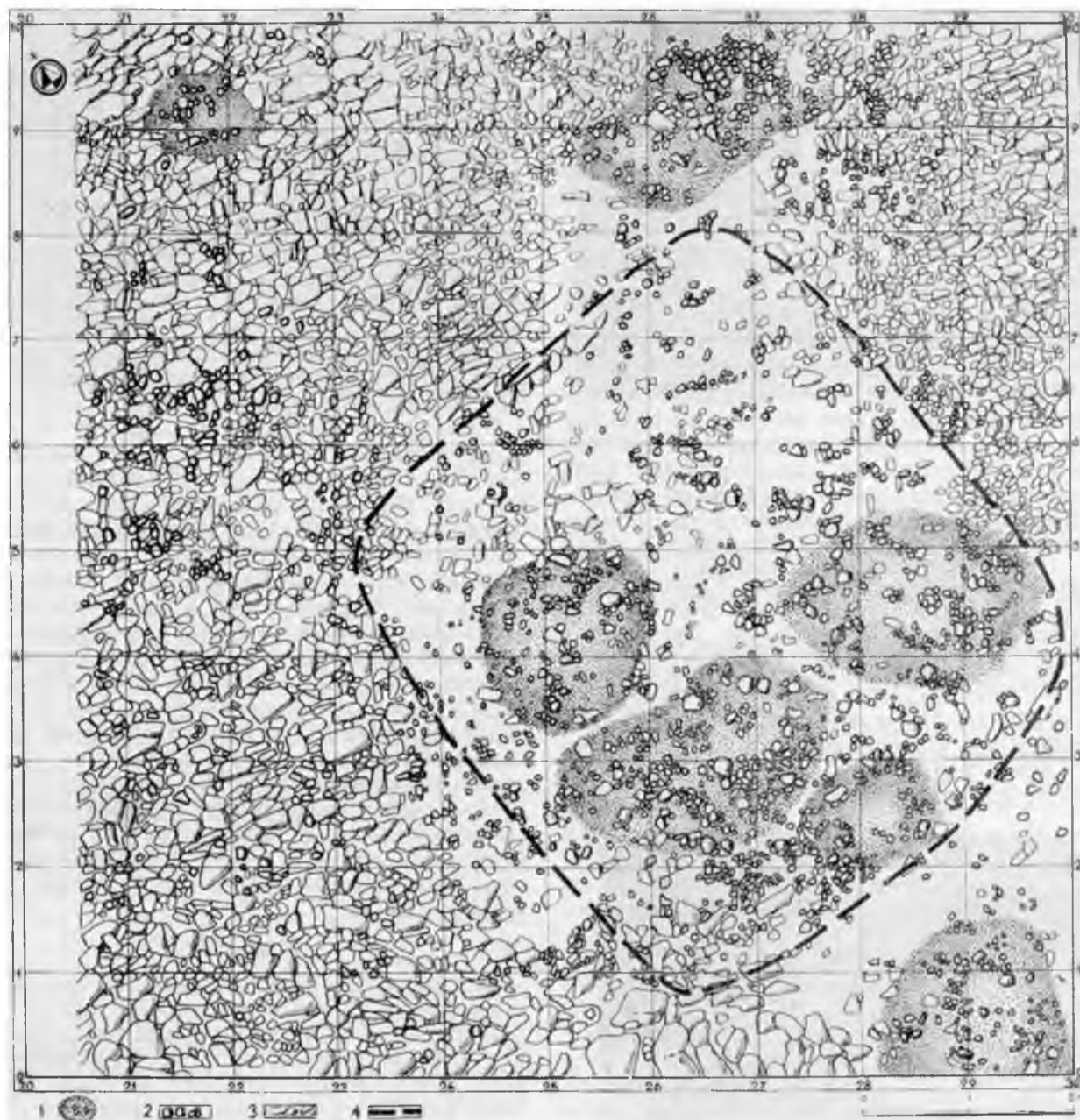
Visu šo apmetņu apdzīvošana sākusies pirms mūsu ēras un turpinājusies vairākus gadsimtus mūsu ēra. Tas liecina, ka apmetņu apkārtnē bijusi saimniecībai izdevīga arī tās jaunākā attīstības pakāpē.

Nozīmīgi materiāli par 2.—4. gs. apmetņu novietojumu, par šī perioda ražošanas spēku attīstību iegūti nenocietinātā apmetnē Sēlpils Spietiņos.¹² Apmetne atrodas Sēlpils—Pļaviņu lielceļa malā, ap 400 m no Daugavas kreisā krasta (30. att.: B). Tās dienvidu mala pāriet dumbrainā pļavā, pa kuru no tuvēja avota plūst neliela urdziņa. Ap 100 m uz dienvidiem no Spietiņu apmetnes dumbrāja apņemtā paugurā atradās ar 1. g. t. p. m. ē. beigām — m. ē. sākumu datējamā Plāteru apmetne. Tajā cilvēki dzīvojuši līdz

¹⁰ Sk. tālāk šo apmetņu novietojuma aprakstu.

¹¹ Sk. 75. lpp.

¹² Daiga, Atgāzis 1962, 6., 7. lpp.; 1963, 6., 7. lpp.; 1964, 6., 7. lpp.; Daiga 1964^a, 23.—37. lpp.

40. att. Celtnes vieta Spietiņu apmetnē.
1 — pavards, 2 — granītakmeņi, 3 — radze, 4 — celtnes kontūras.

m. ē. I./2. gs., bet tad pārvietojušies uz plašāko, apbūvei ērtāko Spietiņu apmetni. Tā situēta no vējiem aizsargātā līdzenā ieplakā (39. att.).

Apmēram 2 ha lielajā apmetnes teritorijā, izpētot 2250 m² lielu platību, ieguva ap 500 senlietu, māla trauku lauskas, osteoloģisko materiālu un ap 1,5 t dzelzs sārņu. Keramikā dominē bezripas trauku, galvenokārt gludās keramikas, lauskas, dažas lauskas pieder viopusēji švīkātai un tekstilai keramikai, dažas apmestai, ar nagiespiedumiem rotātai un gludinātai keramikai.

Kultūras slānis apmetnes teritorijā 0,2—1,8 m biezs. Celtnu vietas apmetnē iezīmējās ar melnāku zemi, lausku un senlietu lielāku koncentrāciju un pavardu vietām. Precīzāk ēku kontūras neiezīmējās.

Celtnu apkurei izmantoti atklātie pavardi (40. att.). Atklāti 63 virszemes vai nedaudz pamatradzēs iedziļināti pavardi 1—2 m diametrā. To izveidošanai izmantoti granītakmeņi, bet dažos gadījumos zem akmeņiem vai to tuvumā atrada arī neapdegušus mālus. Daļa pavardu atradušies ārpus celtnēm un, domājams, bijuši paredzēti ēdiena gatavošanai vasarā.

Apmetnes dienvidrietumu daļā konstatēja dzelzs ieguves un pirmapstrādes vietu.

Codes Plūdoņos, īslīces Strautiņos, Vecsaules Capānos, Salas Strautmaļos konstatētas ar m. ē. I. g. t. pirmo pusi un vidu datējamas apmetnes. Tās maz pētītas, tomēr labi parāda tendenci apmesties uz dzīvi atklātās, celtniecībai ērtās vietās.

NOCIETINĀTĀS APMETNES

Mūsu ēras 2.—4. gs. par raksturīgāko dzīvesvietu tipu uzskatāmas nenocietinātās apmetnes, taču apdzīvoti šai laikā joprojām bijuši arī daudzi pilskalni,¹³ piemēram, Mūkukalns, Daugmale u. c.

Mūkukalna plakumā cilvēki dzīvojuši jau 1. g. t. p. m. ē. otrajā pusē, iedzīves aizsardzībai ceļot klintī izcirstos grāvjos nostiprinātus stāvkoku žogus — palisādes.¹⁴ Ap 3. gs. pilskalna nocietinājumu sistēma pārveidota, virs agrāko nocietinājumu grāvju vietām uzcelot 2—4 m platu un ārmalā līdz 1,2 m augstu akmeņu krāvumu (41. att.: 1).¹⁵ Krāvuma ārmala nokrauta rūpīgi, bet iekšpusē bez noteiktas kārtības sasviesti dažāda lieluma plienakmeņi, to starpās sabērta mītnu zeme no kalna plakuma. Ar šo krāvumu palielināja apbūvējamo laukumu un izveidoja stāvākas, vieglāk aizsargājamas kalna nogāzes. Izrakumu laikā zemju valnis virs akmeņu krāvuma vairs nebija saglabājies, bet tāds tur neapšaubāmi atradies. Kalna austrumu galā virs akmeņu krāvuma atsedza ar plienakmeņiem apliktas vairākas lielāku stabu bedres ap 2,5—3 m citu no citas. Domājams, ka spēcīgie stabi saturējuši virs vaļņa celtas koka aizsargkonstrukcijas.

Celtnu paliekas bija vāji saglabājušās, tomēr kādā vietā konstatēja apmēram ar 4. gs. datējamās, ap 4,5x5,0 m lielas iedziļinātas celtnes vietu (41. att.: 2). Celtnes centrā atradās pavards, bet tā tuvumā — vairākas bedres, kas varēja noderēt par pārtikas glabātavām. Celtnes vietā nebija stabu konstrukciju pazīmju, tāpēc var domāt, ka ēka celta guļbūvē.

41. att. Celtniecības paliekas Mūkukalnā.
1 — akmeņu krāvums, 2 — iedziļinātas celtnes vieta.

Mūsu ēras 1. g. t. pirmajā pusē un vēlāk dzīve turpinājusies arī Daugmales pilskalnā.¹⁶ Te konstatētas iedziļinātu celtnu vietas ar atklātiem pavardiem. Ap 3.—4. gs. arī te veidoti spēcīgi nocietinājumi, kalna nogāzi mākslīgi pastāvinot un tās nostiprināšanai izveidojot lielu plienakmens bluķu krāvumu.

Rietumlatvijā - Matkules pilskalnā¹⁷ — Amulas apjotā zemes mēlē apdzīvotību konstatēja 1. g. t. p. m. ē. beigās un m. ē. sākumā. Nocietinājumu sistēmas izbūvē un ēku celtniecībā te vērojami tie paši paņēmieni kā Mūkukalnā. Īpaši atzīmējamas nocietinājumu un ēku celtniecībai raksturīgās stabu konstrukcijas.

2.—4. gs. apdzīvoto pilskalnu tiešā tuvumā, atgādinot šī laika nenocietināto apmetņu situāciju dabā, atrodas sausākas augstienes ar vieglām augsnēm.

Dažos pilskalnās (piemēram, Asotē) 2.—4. gs. kultūras slānis nav konstatējams, tomēr atradumi liecina, ka arī tie šai laikā īslaicīgi apdzīvoti vai izmantoti par patvēruma vietām; mierīgas dzīves laikā cilvēki pastāvīgi mitinājušies tuvākajā apkārtnē.

Mūsu ēras 1. g. t. pirmās puses apdzīvotības pēdas Augšzemē konstatētas Baltkāju un Kaldabrupas pilskalnās, arī Margaskalnā un Kņāvu kalnā.¹⁸ So pilskalnu pakāji no divām vai trim pusēm apņem šī paša un vēlāka laika apmetnes. Kultūras slānis apmetnēs intensīvs, 0,4—1,0 m biezs, pilskalnās plānāks. Tas liecina, ka iedzīvotāji mituši galvenokārt apbūvei un saimniecībai ērtākajās plašajās apmetnes. Pilskalni noderējuši par patvēruma vietām, tāpēc tur veikti zināmi nocietināšanas darbi. Līdzīgu parādību Lietuvā izskaidro ar teritoriālās kopienas veidošanos.¹⁹

Mūsu ēras 1. g. t. pirmās puses dzīvesvietu arheoloģiskajā materiālā, it īpaši to topogrāfijā un celtniecības tradīcijās, maz jūtamas atsevišķu apgabalu kultūras atšķirības.

SENKAPI

Latvijas atsevišķu novadu kultūras īpatnības 2.—4. gs. vislabāk novērojamas senkapu uzbūvē, savdabīgajās bērnu paražās un kapu piedevu raksturā. Latvijas dienvidrietumu daļā un Rietumlatvijā šai laikā raksturīgi kapi zemē ieraktās bedrēs; tām pari tomēr bijis sabērta uzkalniņš, kas laika gaitā noplacis. Kapulaukos apbedījumi cits citu nesšķerso, tāpēc jādomā, ka virszemē bijušas kādas pazīmes (uzbērta uzkalniņš u. tml.), kas norādījušas kapu vielu.

Pakapeniska pāreja no šai teritorijā 1. g. t. p. m. ē. raksturīgajiem kolektīvajiem kapu uzkalniņiem uz mirušo apbedīšanu pamatzemē ieraktās bedrēs notikusi 1. g. t. p. m. ē. beigās — mūsu ēras pašā sākumā. Plašāk pazīstamais Dienvidlatvijai raksturīgais 1. g. t. pirmās puses kapulauks atrodas Rucavas Mazkatužu tuvumā. Te ap 300 m no Sventājas upes ielejas un 6,2 km no Baltijas jūras plešas sauss, smilšains līdzenums, kas paceļas ap 13 m virs jūras līmeņa.

¹³ Nosaukumu «pilskalns», runājot par šo vēstures periodu, lietojam nosacīti, ievērojot, ka tie vairs nav iedzīvotāju pamatmasas pastāvīgas dzīvesvietas, kā tas bija iepriekšējā periodā.

¹⁴ rpayoHiic 1967, 20., 21. lpp.

Graudonis 1961^b, 14. lpp.; 1966^a, 49., 50. lpp.

¹⁶ SM 1936, 4, 93., 94. lpp.; Urtāns 1967^a, 42. lpp.; 1908^a, 78. lpp.

¹⁷ MyrvpeBH>i 1966.

¹⁸ Graudonis 1969^a, 35.—38. lpp.

¹⁹ Volkaitē-Kulikauskienē 1959, 125.—137. lpp.

42. att. 2.—4. gs. kapu uzkalniņi:
1 — Slate, 2 — Iles Pokaiņos.

Līdzenuma bijuši novērojami nelieli lēzeni uzkalniņi.

Mazkatužu kapulauks aizņem ap 3,5 lia lielu platību.²⁰ Mirušie te glabāti nededzināti ovālās vai četrstūrīgās, ap 2 m garās, līdz 1,5 m platās un 0,3—0,7 m dziļās bedrēs.²¹ Apbedījumi orientēti Z—D virzienā vai pretēji, tie apbērti ar tumšu, vietām ogļainu zemi. Kādā bērna kapā konstatēja blūka šķirsta paliekas. Ugunsgružu paliekas, ogles, dažviet degušo kaulu atliekas liecina par ugunsritiem un bērnu mielastu apbedīšanas laikā. Dažās kapu bedrēs pie apbedītā galvas vai kājām konstatēti akmeņi. Pēdējie, tāpat kā uzkalniņi virs kapu bedrēm, iespējams, atspoguļo agrāka laika bērnu paražas.

Pēc kapos atrasto piedevu (27., 28. tab.) daudzuma un rakstura novērojama zināma apbedīto mantiskā diferenciācija. Vīriešu kapu piedevās raksturīgi dzelzs uznavas cirvji un šķēpu gali, naži, kopš 3. gs. — arī dzelzs izkaptis, sievietes kapos — dzelzs naži, smilšakmens vārpstu skrīmeļi. No rotām minami bronzas kaklariņķi, saktas, gredzeni, rotadatas, dzintara un stikla krelles. Raksturīgas kapu piedevas ir miniatūri, īpaši bērnu tradīcijām gatavoti māla trauki, daudzos gadījumos viena vai vairākas romiešu monētas. Rotas dažkārt novietotas tāšu vācelēs. Mazkatužu kapulauku pētīt atrastās vilnas drēbju paliekas pagaidām ir vecākais šāda veida atradums Latvijā.

Pretēji, piemēram, 14. kapam, kur piedevās rodams tikai nazītis, sprādze, spieķadata, ar bagātām piedevām izceļas 3. gs. karavīra kops, kas atklājās zem izdegušiem akmeņiem klāta uzkalniņa. Apbedītajam virs kājgaļa konstatēja ovāla, 1,45 m gara, augšgalā 0,22 m, apakšgalā 0,65 m plata koka vairoga paliekas; pārējās šī kapa piedevas bija 2 stopa saktas, 3 romiešu monētas (Marka Aurēlija, Hadriāna, Faustinas), 4 spirālgredzeni, uznavas šķēpa gals, cirvis, izkaptis un nazis. Citā kapā atrada 4 šķēpu galus, šaurasmens cirvi, 3 saktas, bronzas kaklariņķi ar konusa galiem, galodu, šķiltavakmeni, divus piešus u. c. Līdzās šim kapam atsedza zirga apbedījumu; tāds Latvijā teritorijā konstatēts pirmoreiz.

Interesi izraisa arī 3. gs. vīrieša kops, kurā bez šķēpa gala un uznavas cirvja atrada izkapti, iemauktu laužņus, āmuru, lūškas un dzelzs iesmu. Sis bijis

kalēja kops un nepārprotami apliecina vietējās metālapstrādes attīstību.

Šim plašāk pētītajam 2.—4. gs. raksturīgajam kapulaukam līdzīgs zināms Medzes Kapsēdē.²²

Kapulauki ar zemē ieraktiem apbedījumiem un līdzīgām piedevām zināmi Rietumlietuvā,²³ piemēram, Kurmaičos, Serņos u. c. Tiem raksturīgi akmeņu riņķi, kas ieskauj apbedījumus.

Latvijas dienvidu un vidus daļā tai pašā laikā izplatīti kapu uzkalniņi (37. att.) ar kolektīviem apbedījumiem; tiem paralēles atrodam Lietuvas ziemeļu daļas centrālajos un austrumu rajonos.²⁴ Uzkalniņkapi konstatēti Kurzemes augstienes austrumu daļā, Lielupes baseinā, Augšzemē, Vidzemes dienvidu daļā un Latgales augstienē. Lielupes baseinā konstatēti kā uzkalniņi, tā līdzenie kapi.

Šī perioda kapu uzkalniņi veidojušies, izraudzītā apbedīšanas vietā dedzinot sārta (tīrīšana, kapu vietas sasildīšana, šķīstīšana), pēc tam ap kapu vietu izveidojot akmeņu riņķi. Tā sagatavotā apbedīšanas vietas centrā guldīts saimes vecākais, noliekot to uz zemes virsmas un saberot pāri tam smilšu uzkalniņu. Ar katru jaunu apbedījumu, kas nolikts uz iepriekš sabērtā uzkalniņa virsmas un savukārt apbērts, audzis uzkalniņa augstums.

Latvijas dienvidu un vidus daļai raksturīgie uzkalniņkapi (42. att.) pētīti Iles mežniecībā, Iles Gailīšos u. c. No Gailīšos izpētītajiem trim uzkalniņiem²⁵

²⁰ Kapulauku atklāja 1923. g., rokot grāvi. To atrastās senlietas skolotājs K. Grants nodeva Pieminekļu valdei (Grants 1924. 150.—153. lpp). 1924. g. izpētīja 26 (Vāle 1928). 1942. <7. — 25 (Sturms 1950b), bet 1960. g. — II apbedījumus (Stepiņš 1961. Sk. Moora 1929^b, Nr. 143, 144; 1938^a, 51. u. sek. lpp.; KA 48. 49. lpp).

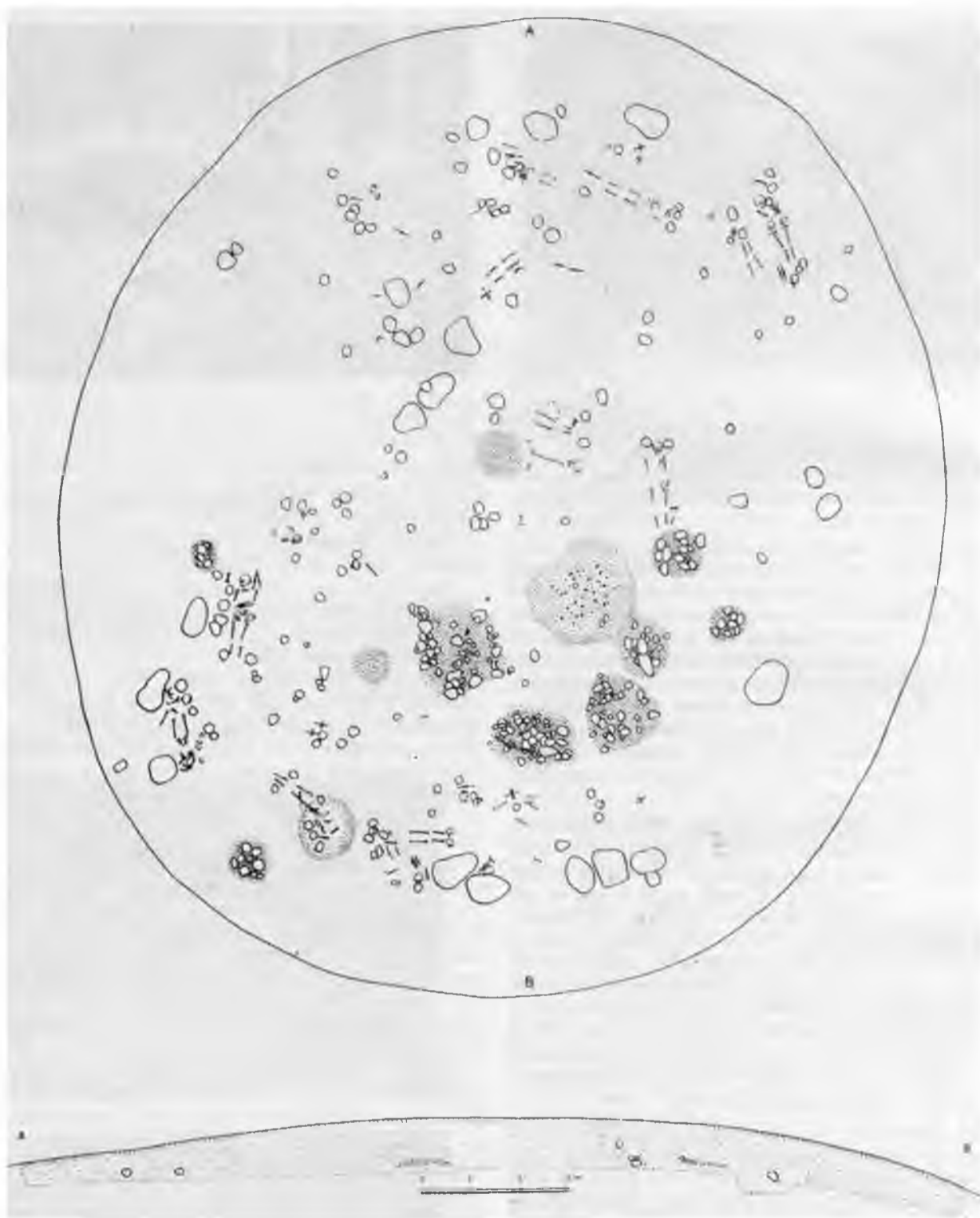
²¹ E. Vāle konstatē mirušo sadedzīšanu un skeletkapsus, to pašu atzīmē arī H. Moora, turpretī E. Sturms un P. Stepinš min tikai skeletkapsus. Bez tam E. Vāle atklājis ar ogļainu zemi pildītas bedres, kurās bijušas arī senlietas. E. Sturms tādās neatrada, tomēr konstatēja tumšas zemes laukumus un domāja, ka tie varētu būt bijuši upuru bedres, kas izraktas bērnu mielasta laikā un pēc tam aizbērtas.

²² Vējiem nodzenājot smiltis, kapulaukā atsegtās senlietas savāktas 19. gs. pirmajā pusē. Daļu to ieguvis F. Krūze (Kruse 1842), kas arī pirmais aprakstījis senlietu. Senlietas nokļuvušas Rīgas, Tallinas, Berlīnes un varbūt arī citos muzejos.

²³ TAB 168. u. sek. lpp.; LAP.

²⁴ LAB 158. u. sek. lpp.

²⁵ Moora 1931; 1938^a; Snore R. 1938^b.

43. att. Gailišu 3. uzkalniņa plāns.

1. uzkalniņš (0 — 14,5 m, h — 1,10 m) ar 20 apbedījumiem attiecināms uz 2.—5. gs., daļēji postītajā 2. uzkalnīnā atklāti daži 2.—3. gs. kapi, bet 3. uzkalniņā (0 — 17—20 m, h — 1 m) atsegti 28 ar 2.—6. gs. datējami apbedījumi. 2. uzkalniņa pamats bija ap 0,20—0,25 m iedziļināts pamatzemē, arī 3. uzkalniņa zemākie akmeņi un lielākā daļa kapu atradās 0,20—0,50 m dziļāk par apkārtējo zemes virsmu.

Uzkalniņu uzbērumos zem 0,10—0,15 m biezas velēnas sākās ar sīkām oglītēm jaukta mālaina smilts. 1. uzkalniņā divās vietās atsedza lielāku daudzumu ogleņu, bet 3. — ugunsgrūdu plankumus un pat 8 ugunsgrūdu vietas ar akmeņiem (43. att.). Tās liecināja par bēru ugunsritiem.

Gailišu uzkalniņos (1. un 3.) malās konstatēja dažus akmeņus, bet pēc tiem Austrumlatvijas kapu uzkal-

niņiem raksturīgo akmeņu riņķi²⁶ droši noteikt nevarēja. Akmeņus atklāja arī pie apbedījumiem (45. att.). Tie, domājams, saistāmi ar agrākā perioda bērū tradīcijām, kad Lielupes baseina pazemes kapiem raksturīgas bija akmeņu konstrukcijas.

Sākot ar 4. gs., uzkalniņu tālākā uzbēršana pārtraukta un vēlākie kapi ierakti agrāko uzkalniņu uzbērumā. Tas norāda, ka 1. g. t. vidū notiek pāreja uz zemē ieraktiem līdzeniem kapiem.

Dažādu apbedīšanas veidu un tradīciju koeksistence konstatēta Rubas Rūsīšu kapulaukā.²⁷ Kapulauks atrodas grants paugurā, blakus Ezeres upītes ielejas mitrajām pļavām — Elles kaktam. Paugura (Licpukalna) augstākajā daļā konstatēja līdzenos skeletkapus, bet dienvidaustrumu nogāzē 7 kapu uzkalniņus (44. att.). Četri no pēdējiem lielāki (0 — 8—16 m, li — 0,40—0,75 m), trīs mazāki (0 — 8 m, h — 0,20 m). Kapulaukā atklāja vairākus līdzenos kapus (ap 30 viduslaiku kapus) un izpētīja 2 kapu uzkalniņus.

Viens no līdzenajiem kapiem (6.) datēts ar 2. gs., pārējie un daži savruppatradumi attiecas uz 1. g. t. vidu.

1. uzkalniņā (0 — 16 m, h — 0,75 m) atsedza 9 kapus, atrada māla trauku lauskas un ieguva dažus savruppatradumus. Sī uzkalniņā 1. un 2. kapam, kam piedevu trūka, novērots akmeņu iežogs, kas atgādināja Ziedoņskolas un līdzīgos 1. g. t. p. m. ē. kapulaukos konstatētās akmeņu konstrukcijas. Šajā uzkalniņā ieraktā 9. apbedījuma kapa piedevas (3 bronzas kaklariņķi ar sēņu galiem, 5 aproces, šķēršu sakta, spirālgredzens un ripas adata) datējamas ar 3. gs.; apbedījumam pie galvas, vidukļa un kājgalī novietoti akmeņi.

2. uzkalniņā (0 — 12 m, h — ap 0,45 m), kur konstatēja akmeņu riņķi un atsedza 10 kapus, centrālais ZR—DA virzienā orientētais kaps bija guldīts blakus ugunsкура vietai.

Sī kapulauka ar 2. gs. datējama līdzenais kaps, kā arī 1. uzkalniņā ieraktais 9. kaps rāda, ka vismaz Dienvidrietumzemgalē šajā periodā līdztiskus apbedījumiem uzkalniņos ar senāku tradīciju reminiscencēm (akmeņu šķirstveida krāvumi) parādās līdzenie kapi vai arī pēcapbedījumi agrākos uzkalniņos.

Sī perioda kapulauks zināms arī Zantē.²⁸

Mirušie šajos 2.—4. gs. kapos apbedīti nededzināti, domājams, svētku tērpā. Vīriešu kapu piedevās (29., 30. tab.) atrod uznavas šķēpu galus un cirvjus, nažus, kaklariņķus, aproces, saktas vai rotadatas, sieviešu kapu piedevās — bez rotām arī nažus, kapļus, kādā kapā atrada arī dzirkles.

Augšzemē, Vidzemes dienvidaustrumu daļā, Latgales dienvidos un vidusdaļā kapu uzkalniņi konstatēti gan smilšainā apvidū (piemēram, Augšzemes augstienē), gan arī zemākās vietās (piemēram, Aiviekstes līdzenumā), grupās pa 2 un vairākiem (37. att.: V).

Plašāk pētīti Slates un Boķu kapu uzkalniņi.

Kapulaukā S l a t e s silā ir vairākas kapu uzkalniņu grupas.²⁹ Visu pētīto uzkalniņu uzbūve stipri vienāda (46. att.): to diametri no 5 līdz 14,20 m, augstums no 0,40 līdz 1,30 m. Uzkalniņos zem apmēram 0,10 m biezas humusa kārtas atklājas pelēki dzeltens smilšu uzbērums, kurā atrodamas atsevišķas izkaisītas oglītes, vietām arī lielāki ogļainas zemes plankumi. Uzkalniņu pamatos akmeņu riņķa iekšpusē atrodas ap 0,15—

44. att. Skats uz kapulauku Rūsīšu Liepuķalnā.

45. att. 2.-4. gs. kapu plāni.

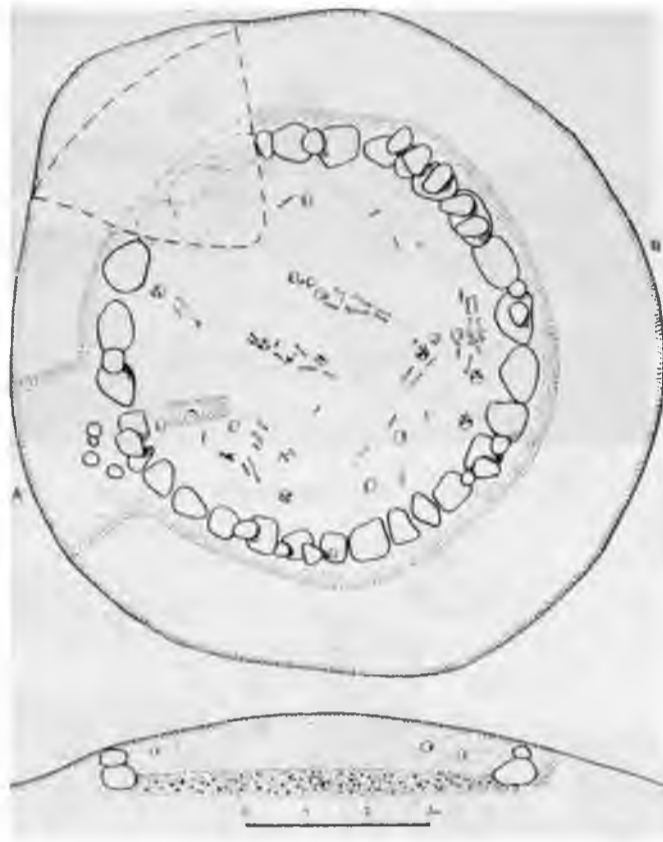
0,25 in biezs gaišas pelnzemes slānis, kas centrā biežāks, malās — plānāks. Nav droši nosakāms, vai gaišās zemes slānis ir dabisks vai arī cilvēku sabērsts saskaņā ar apbedīšanas tradīcijām. Visu uzkalniņu pamatā apmēram 1,5—2 in no ārējām malām izbūvēts laukakmeņu riņķis. Tas veidots gan no prāviem

²⁶ Akmeņu riņķi 3. uzkalninam norāda R. Šnore (Šnore R. 1938b, 60., 61. lpp.), turpretī H. Moora (1952, 71. lpp.) atzīst, ka šajos kapos akmeņu riņķis nav novērots.

²⁷ Stepiņš 1939.

²⁸ Hausmann 1893.

²⁹ Богоявленский 1900; Moora 1925; 1928; 1929^b, Nr. 170—176; 1938^a, NF 49,—60.; Šnore E. 1933.

46. att. Slatē kapu uzkalniņa plāns.

vienāda lieluma akmeņiem, kas likti vienā kārtā, gan 110 vairākās kārtās krautiem mazākiem akmeņiem.

Ari Slatē uzkalniņos mirušie guldīti nesadedzināti, bet bērū tradīcijās ugunsritiem bijusi ievērojama loma. Atsevišķos uzkalniņos akmeņu riņķa iekšpusē dažādos augstumos guldīti no 1 līdz 20 apbedījumu. Tas, ka augstāk guļošie apbedījumi ir hronoloģiski vēlāki, rāda, ka uzkalniņi veidojušies pakāpeniski: jaunus apbedījumus noguldot un tos apberot ar smiltīm, paaugstinājās uzkalniņš.

Apbedījumu orientācijā dominē ZR—DA virziens. Vairāku uzkalniņu centrā tieši uz pamatzemes atklāti kapi ar bagātāku inventāru. Tie ir primārie, domājams, uzkalniņu ierīkojušās kopienas vecāko kapi (16. att.). Kapu galv- un kājgalī parasti novietoti akmeņi, līdzās kapiem dažkārt novēroti pelnu plankumi — bērū ugunsritu pēdas.

Pēc iegūtajiem materiāliem spriežams, ka Slatē kapu uzkalniņi radušies no 2./3. līdz 5. gs., daži varbūt vēl 6. gs., bet 7. gs. uzkalniņu izmantošana beigusies. Jau 6. un 7. gs. mirušie uzkalniņos ierakti.

Boķu kapulauks atradās Jēkabpils—Jaunjelgavas šosejas malā, ap 7 km no Jēkabpils.³⁰

Kapu uzkalniņu uzbūve Boķos līdzīga Slatē sila kapulauka uzkalniņu uzbūvei. Mirušie Boķos apbedīti laikā no 2./3. līdz 10. gs. Uzkalniņi, kuros ar akmeņu riņķi norobežotā laukumā glabāti mirušie, veidojušies no 273. līdz 5. gs. Tāpat kā Slatē, arī te (piemēram, 4. uzkalniņā) centrā atsegts izcilāks kaps ar bagātākām piedevām: mirušais guldīts virs pamatzemes, pie mirušā galvas, vidukļa un kājām katrā pusē novietots pa akmeņim. Pie galvas un kājgalī

noliktie akmeņi ierobežoja arī citus apbedījumus, tāpat bija vērojami bērū ugunsriti.

Uzkalniņkapos apbedītajiem dotas līdz samērā bagātas piedevas (31., 32. tab.). Vīriešu kapos atrasti dzelzs šaurasmens cirvji, 1—2 uznavas šķēpu gali, rauķi, retāk — pieši, arī rotas. Sieviešu kapos atrodamas galvenokārt rotas. Laikmetam raksturīgi kakla-riņķi ar konusu vai tauru galiem, aproces ar sašaurinātiem, šķērsvītrotiem galiem, rotadatas, dažkārt ar važiņām, tēru saspaušanai.

Šī tipa uzkalniņi pētīti vēl Rites Melderišķos, Vecpiebalgas Kalnezēnos, Mārcienas Asmās u. c.

Kurzemes, Vidzemes un Latgales ziemeļu daļā laikā no 2. līdz 4. gs. mirušie apbedīti t. s. akmeņu krāvumu kapos — lēzenās, 0,4—0,6 m augstās kapu vietās. Tipiskajos šī veida kapos konstatēti no lielākiem akmeņiem izkrauti četrstūrains nožogojumi — kameras (īgauniski — *taranel*),³¹ kuros apbedīti mirušie (47. att.), apkraujot tos ar mazākiem akmeņiem. Šādas kameras, vairākas blakus, veido A—R virzienā izstieptu garu kapu paaugstinājumu. Tā Launkalnes Slavēkās zināmais akmeņu krāvums bijis A—R virzienā 46 m garš, Z—D virzienā 9,6 m plats un sastāvējis no 15 kamerām.³²

Latvijas akmeņu krāvumu kapos 19. gs. pētījuši jau Baltijas vācu arheologi, taču nozīmīgi rezultāti gūti arī vēlākajos izrakumos. So kapu ģenēzes noskaidrošanai svarīgi ir arheoloģiskie izrakumi Salenieku kapulaukā.³³

Salenieku kapulauka uzkalniņos konstatēja no lielākiem akmeņiem izliktus četrstūra iežogus, akmeņu rindas u. c. akmeņu konstrukcijas. Šīs konstrukcijas rādīja, ka uzkalniņu akmeņu riņķi pārveidojas četrstūros, kas ierobežo apbedījumus, un ka pārveidojušies arī akmeņu šķirsti. Labi saglabājušos ZR—DA virzienā 9 m garu un DR—ZA virzienā 4,30 m platu četrstūri atsedza 11. uzkalniņā. Tā vidū atradās skeletkaps un ugunscura vieta. 30. uzkalniņa akmeņu iežogā atklājās ugunscura vieta un divi skeletkapi. Šī centrālā iežoga rietumu malā atklājās trešais skelets, bet tā austrumu malā cieši līdzās atradās divi mazāki akmeņu iežogi ar ceturto skeletu. Šķiet, te novērojama pāreja no akmeņu šķirstiem uz citām akmeņu konstrukcijām.

Vēl spilgtāk pāreja no akmeņu šķirstu kapiem uz akmeņu krāvumiem bija izsekrojama 35. uzkalniņā. Tā kodolā uz pamatzemes atsedzās 8,5 m garš un apmēram tikpat plats akmeņu iežogs ar akmeņu šķirstu centrā (48. att.). Akmeņu šķirstā bija ZA—DR virzienā orientēts apbedījums. Telpa ap to visā iežogā bija pieblīvēta ar lieliem akmeņiem.³⁴ Centrālajam iežogam pieklāvās mazāki — ziemeļrietumu malā ar diviem, dienvidrietumu malā ar vienu skeletkapu. Šajos kapos, kas, domājams, attiecināmi uz laiku ap mūsu ēras sākumu, piedevas neatrada. Akmeņu konstrukcija

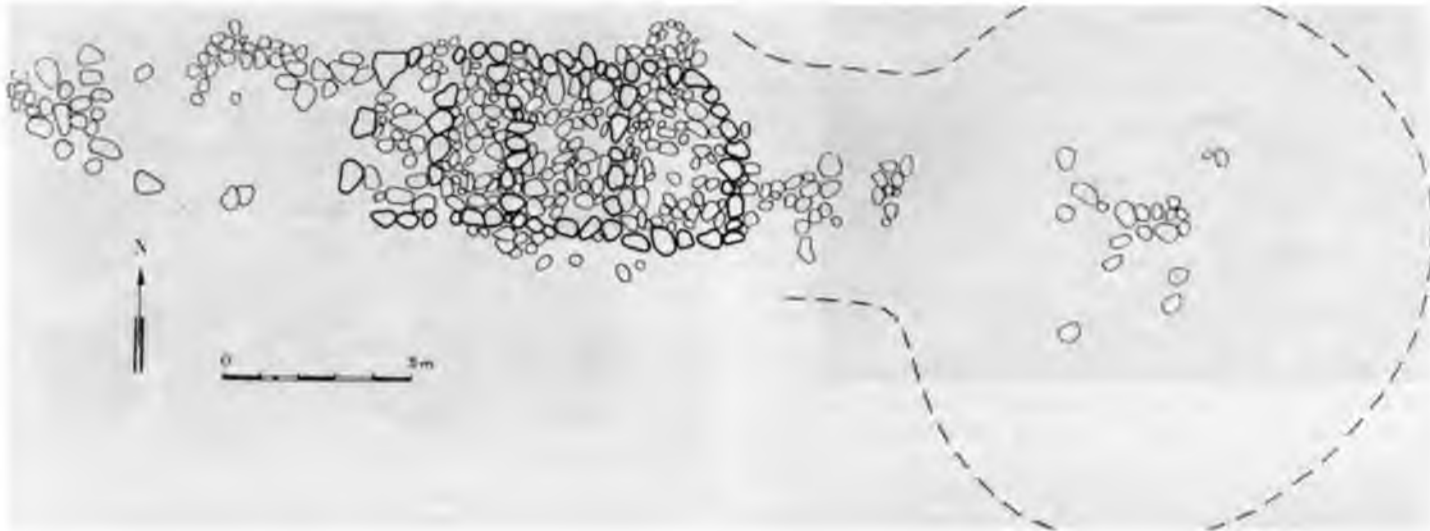
³⁰ Pirmajā pasaules karā stipri sapostītajā pieminēti vienu uzkalniņu (1.) izpētīja Jēkabpils vidusskolas skolotājs, nenoģurstošais novadpētnieks A. Stokmanis (Stokmanis 1926), vienu H. Moora (Moora 1928), bet plašākos izrakumus veikusi L. Vankina (Vankina 1962).

³¹ Akmeņu krāvumu kapi plašāk izplatīti Igaunijā (ИИМНЖИХ-ИВМ 1955), tur arī vērota to tipiskākā izveide.

³² Moora 1929. Nr. 177.

³³ Balodis 1926; Snore R. 1935; 1936b.

³⁴ Sal. ar Bullumuižas 17. uzkalniņa apbedījuma rajonu; рpayaонHe 1967, 28. un 39. att.

47. att. Auciema akmeņu krāvuma plāns.

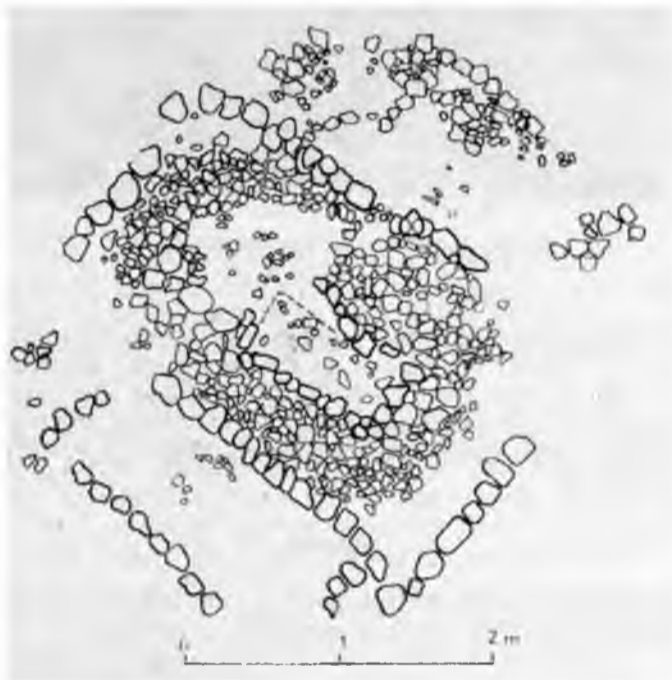
ZR—DA virzienā bija ap 10 m gara un ap 8,5 m plata. Pāri šim uzkalniņa kodolam klājās bieža akmeņu kārtā — īsts akmeņu krāvums ar tam radniecīgām kapu piedevām.

Baižkalna Mūros daļēji postītā akmeņu krāvuma garums A—R virzienā sasniedza 24 m, bet platums Z—D virzienā — ap 12 m. Izpētot tā austrumu daļu,³⁰ atklāja akmeņu četrstūri ar dažāda lieluma akmeņu pildījumu un ugunskaņus. Atradumi koncentrējās galvenokārt šajā akmeņu četrstūrī 0,10—0,20 m biezā slānī, taču atradās arī ārpus tā. Sis 4. gs. akmeņu krāvums rāda aplūkojamā kapu tipa deģenerētu stadiju.

Katrā akmeņu krāvumu kamerā parasti apbedīti vairāki nededzināti un arī sadedzināti mirušie ar kapa piedevām. Ierokot iezogā jaunus apbedījumus, agrākie saposīti, tāpēc, šos kapus pētot, grūti atšķirt atsevišķus apbedījumus un to piedevas. Piedevās atrasti dzelzs cirvji, raukņi, naži, šķēpu gali, bronzas saktas, aproces, gredzeni, stikla un bronzas krelles, rotas ar krāsaino emalju, arī māla trauku (gludās, švīkātās, tekstilās, spodrinātās keramikas) lauskas (33., 34., 35. tab.). Ar 3. gs. zūd paraža nolikt kapos ieročus un darba rīkus, tieši akmeņu krāvumos tos sastop samērā reti.

Līdzšinējie pētījumi rāda, ka, apbedot mirušos, jaunu kameru celšana turpinās līdz 4. gs. Vēlāk mirušos ierok agrākajās kamerās vai arī ārpus tām, kapus pārklāj ar akmeņiem, kameras neizveidojot (Upmaļi). Akmeņu krāvuma kapi zināmi arī Priekuļu Kunčos, Raunas Jauntēvenēnā, Vecgulbencs Pērļukalnā u. c.

No aplūkotajiem akmeņu krāvumiem ārēji atšķirīgi pētīti Ziemeļkurzemē — Laidzes Lazdiņos.³⁶ Te kapus konstatēja laukā tikko manāmā paaugstinājumā, ap 100 m rietumos no Rojas upes gravas. Izpētot ap 600 m² lielu laukumu, jau tūlīt zem velēnas kārtas atrada akmeņus un kalcinētu kaulu kaudzītes. Varēja izsekot lielāku akmeņu iezīmētus Z—D virzienā 2,5—4 m garus un A—R virzienā ap 1,5—2 m platus četrstūrus ar sīkaku akmeņu klāstiem vidū (49. att.).

48. att. Akmeņu konstrukcijas Salenicku 35. kapu uzkalniņā.

Ap 0,5 m biezajā akmeņu krāvumā starp akmeņiem un zem tiem atrada degušus un nedegušus kaulus un senlietas — tapas cirvi, kaklariņķi ar uzliektiem tauru galiem, plakanspirāles u. c. Senlietas attiecināmas uz laiku no 1. g. t. p. m. ē. beigām līdz m. ē. 5. gs. un liecina, ka kapulauks izmantots ilgstoši.³⁷

Lai gan Lazdiņu konstrukcija, tāpat kā Kandavas Reinu akmeņu krāvuma konstrukcija, iedziļināta zemē un šo kapu piedevas manāmi atšķiras no piedevām

³⁵ Schmiedehelm 1938.

³⁶ Sturms 1936», 28. u. sek. lpp.; Ulnope 3. 1970'

³⁷ LLIHope 3. 1970^.

49. att. Akmeņu icžogi Lazdiņu kapulaukā.

Ziemeļvidzemes kapos, apbedīšanas tradīcijas tajos tomēr būtiski neatšķiras no Ziemeļvidzemē konstatētajām. Šī tipa kapi Ziemeļkurzemē, tāpat Ziemeļvidzemē un Latgales ziemeļos iezīmē no Latvijas dienvidu daļas uzkalniņkapu kultūras krasi atšķirīgu kultūras apgabalu.

DEPOZĪTI

Tāpat kā agro metālu periodā, arī laikā no 2. līdz 4. gs. konstatēti mantu noguldījumi — depozīti.

Aplūkojamam periodam raksturīgi romiešu monētu depozīti, kas atzīmēti 13 atradumu vietās kopskaitā ar 345 monētām:³⁸ 1) Īslīces Bornsmīde (7), 2) Daugavpils Vecpils (34), 3) Ciblas Eversmūiža (2), 4) Ikšķīles lauki (5),³⁹ 5) Cesvaines Kazzemnieki (2, esot atrasts vairāk), 6) Jaungulbenes Priednieki (17, esot atrasts ap 50) (Sekojošo atradumu vietu depozītu īstums gan apšaubāms.), 7) Bulduri (7), 8) Vecsvirlaukas Dandāle (45, iegūtas no kolekcionāra), 9) Engures Marijas kalniņš (42, saņemtas no kolekcionāriem), 10) Raunas Jaunzemji (125,⁴⁰ muzejam nodevis kolekcionārs), 11) Lielstraupes Straupe (32), 12) Rīga (12) un 13) Vaiņode (15).

Depozītus ieguvuši nespeciālisti, tapec ziņas par to atrašanos apstākļiem trūcīgas, dažos gadījumos pat apšaubāmas. Depozītos atrasto monētu lielākais vairums datējams ar 2., pat ar 3—4. gs., un tikai nedaudzas (Augusta, Vespasiāna, Domiciāna) monētas attiecas uz 1. gs. Tās tomēr atrastas kopā ar vēlā-

50. att. Daugavpils atrastais romiešu monētu depozīts.

kājām, piemēram, Daugavpils depozītā, un neliecina, ka depozīti būtu noguldīti 1. gs.

Romiešu monētu depozītu (50. att.) parādīšanās Latvijas teritorijā liecina par dzīviem tirdzniecības sakariem, kuru rezultātā te nokļūst pat Romas impērijas darinājumi. Iespējams, ka monētu uzkrāšanās liecina arī par tādu cilvēku parādīšanos vietējo iedzīvotāju vidū, kam tirdzniecība kļuvusi par nozīmīgu blakus nodarbošanos.

Rakstītās ziņas. Pieļaujams, ka sakaru rezultātā Baltijas piekraste un arī Latvijas teritorija jau 2.—4. gs. kļuvusi pazīstama antīkajiem vēsturniekiem un ģeogrāfiem.

Ar mūsu ēras sākumu saistās romiešu vēsturnieka Tacīta (55.—ap 120. g.) vēstījums par Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastes iedzīvotājiem.⁴¹ Šis rakstu avots gan neattiecas tieši uz Latvijas teritoriju, bet tas, kas tajā sacīts par aistiem, proti, ka tie reti lieto dzelzi, vāc un maiņai izmanto dzintaru, tāpat arī, ka kopj labību rūpīgāk par ģermāņiem, visumā atbilst m. ē. sākuma situācijai Latvijā. Tādējādi Tacīta darbs, kaut netieši, uzskatāms par pirmajām rakstītajām ziņām arī par Latvijas teritoriju.

Liekas, ka Latvijas teritorija atzīmēta arī Ptolemeja (87.—150. g.) ģeogrāfijā un kartē. Te minēti galindi, sudini, velti (lietuvieši) un boruski (senprūši), kā arī Rudona — Daugava.⁴²

ATRADUMI

Dzīvesvietu un kapulauku arheoloģiskajos izrakumos, tāpat savrupatradumos iegūts bagāts 2.—4. gs. vēstures avotu klāsts.

³⁸ Romiešu monētu atradumu vietas un arī depozīti minēti: Moora 1929», 169.—173. lpp.; 1938», 578. u. sek. lpp.; Snore R. 1937, 28. u. sek. lpp.; Кропоткин 1961, Nr. 1462—1505; Urtāns 1970⁶.

³⁹ Pēc V. Urtāna šīs monētas pieder Nāvessalas depozītam (Urtāns 1970⁶).

⁴⁰ Šis depozīts gan datējams ar 5. gs.

⁴¹ SLVA 1,1. lpp.; Zutis 1948», 20. lpp.

⁴² Daugava ar nosaukumu Rudona atzīmēta arī kādā 1613. g. Eiropas kartē.

Si laika darba rīki un ieroči gatavoti galvenokārt no dzelzs, rotas no bronzas, tomēr ikdienas dzīvei un saimniecībai nozīmīgi bijuši vēl arī akmens, kaula, tāpat koka, māla u. c. materiālu izstrādājumi. Daļa atrasto metāla priekšmetu formu sakņojas iepriekšējā vēstures periodā, taču ieviešas arī daudz jaunu, kuru izcelšanās pie mums skaidrojama ar citu kultūras novadu ietekmi.

DARBA RĪKI

Dzelzs plašāka izmantošana veicināja darba rīku specializāciju, cēla to ražīgumu. Ražošana nozīmīgākie bija ar zemkopību saistītie darba rīki: cirvji — darbam līduma un arī celtniecībā, kapļi — zemes iridnāšanai, sirpji un izkaptis — ražas novākšanai. Tomēr ikdienas dzīvei un saimniecībā lietoja arī vēl daudz citu darba rīku.

Pēc iekātojuma veida 2.—4. gs. lietotie dzelzs cirvji iedalāmi uzmavas un kātcauruina cirvjos.⁴³

Uzmavas cirvjus m. ē. 1. g. t. pirmajā pusē vel plaši lietoja Ziemeļeiropā, turpretī Viduseiropā šai laikā izmantoja gandrīz tikai kātcauruma cirvjus. Uzmavas cirvji ir ar osiņu un bez osiņas.

Uzmavas cirvji ar osiņu (21. tab.: 4) ir hronoloģiski agrākie. Vieni no tiem atgādina vēlās Latēnas uzmavas cirvjus⁴⁴ un liecina par kontaktiem ar dienvidu novadiem. Tiem osiņa atvirzīta no uzmavas uz leju, osiņas un asmens virzieni sakrīt, asmens daļa ķīļveida, it kā nedaudz sašaurināta. Otra tipa uzmavas cirvjiem (33. tab.: 9) osiņa novirzīta sānis no asmens virziena, tie visā garuma apmēram vienāda platuma, asmens daļas ķīļveida sašaurinājums sākas lejpus osiņas. Tādi cirvji Latvijā atrasti Ivašu akmeņu krājumā kapos, tie iegūti arī Igaunijā, Somijā un Zviedrijā.⁴⁵ Tie pieder pie skandināviska ziemeļu tipa, kas var būt attīstījies no Melāra tipa bronzas cirvjiem.

Sos cirvjus datē ar 1. g. t. p. m. ē. otro pusi un m. ē. sākumu. Tie veido pārejas formas no bronzas laikmeta un dzelzs laikmeta sākuma uzmavas cirvjiem uz tiem cirvjiem, kādi ieviešas m. ē. sākuma.

Vēlie uzmavas cirvji bez osiņas paradās ar 2. gs. un turpina eksistēt arī pēc 400. gada. Tiem nedaudz variē uzmavas un asmens daļa, bet tipoloģiski un hronoloģiski atšķirīgu grupu šie cirvji neveido. Vieni no tiem samērā īsi (27. tab.: 9), asmens daļā ķīļveida, dažkārt ar nelielu ierāvumu vidusdaļā, asmens nedaudz platāks par uzmavu. Šie 2./3. līdz 5. gs. un pat vēlāk lietotie cirvji biežāk atrasti Latvijas dienvidrietumu daļā, piemēram, Īles Gailīšos, Tukuma Zantē, Rucavas Mazkatužos, bet atsevišķi eksemplāri arī Nītaures Savēlās, Raunas Kaugarā I u. c.

Citam uzmavas cirvju variantam (29. tab.: 5, 6) stāvs samērā slaidš, garš, pāreja no uzmavas uz asmens daļu ar nelielu ierāvumu, priekšskatā vienmērīgi ķīļveida vai arī ar strauju sašaurinājumu zem uzmavas, asmens platāks par uzmavu. Agrākie no tiem datējami ar 2. gs. vai 2./3. gs. miju, bet lietoti arī 3.—4. gs. un pat vēlāk. Šādiem Zantē un Gailīšos, Mazkatužos, Mazzalves Erberģē u. c. Dienvidlatvijā atrastajiem cirvjiem paralēles sastopamas Lietuvā un

tālāk dienvidos. Domā, ka šīs formas cirvji izveidojušies bij. Austrumprūsijā.⁴⁶

Sastopamas arī citas nedaudz atšķirīgas, tomēr aptuveni vienlaicīgas vai pat vēlāk eksistējušu uzmavas cirvju formas.

Uzmavas cirvji atrasti galvenokārt Latvijas dienvidrietumu daļā. Austrumlatvijas uzkalniņkapu kultūras novada šai laikā lietoti kātcauruma — t. s. šaurasmens cirvji (31. tab.: 1, 8).⁴⁷ Tie Latvijas 2.—4. gs. kultūrā ir jauna parādība, kas ienākusi no dienvidrietumiem. Šī perioda cirvjiem raksturīgs apaļš kātcaurums, tapat pieta segas abpusējs pagarinājums.

Daļai šaurasmens cirvju pieta segas pagarinājumi abpusēji vienādi, asmens daļa viegli izliekta, pie tam priekšpusē vairāk; asmens izliekts, priekšējo stūri uzraujot augšup (31. tab.: 8). Šī tipa cirvji atrasti ar 3. gs. datējamā kapā Ābeļu Boķos, apmēram ar 300. gadu datējamā kapā Rites Melderišķos, ar 3.—4. gs. datējamā kapā Slatē, bet Sēlpils Priekšānu 2. uzkalniņa 2. kapā tāds iegūts kopā ar 5.—6. gs. šķēpa galu. Tātad šie cirvji lietoti 3.—4. gs. un arī vēlāk. Citiem šaurasmens cirvjiem mugurpuse taisna, priekšpuse liekta nedaudz, pieta segas pagarinājums lielāks priekšpusē, iekātojuma leņķis šaurs. Tie lietoti 4.—5. gs., bet, iespējams, arī vēlāk. Sastopamas tāpat citas, mazāk izteiktas šaurasmens cirvju formas.

Cirvjus varēja lietot, apstrādājot koku un citus materiālus, bet nepieciešamības brīdī arī kā ieroci karā vai medībās. Tie ir tipiska vīriešu kapu piedeva.

Zemes iridnāšanai lietoti uzmavas un kātcauruma dzelzs kapļi.⁴⁸

Uzmava kapļiem (29. tab.: 2) veidota tāpat kā cirvjiem, asmens daļa ķīļveida, ar liekumu uz iekšpusi. Spriežot pēc ieguvumiem Katlakalna Pļavniekkalnā, Dobeles Ošu u. c. kapulaukos, tie attiecināmi galvenokārt uz laiku pēc 400. gada.

Lielākā daļa kapļu ar kātcaurumu (29. tab.: 1) atrasti Lielupes baseinā un Pļavniekkalnā, un tikai daži iegūti Vidzemē un Latgalē. Ar laika posmu ap 200. g. datējami kapļi iegūti lies Gailīšu uzkalniņkapos;⁴⁹ Auru Agrāriešos atrastais attiecas apmēram uz 400 gadu.⁵⁰ Šo kapļu pieta sega parasti abpusēji vienmērīgi pagarināta, asmens nedaudz liekts uz priekšu, zem kātcauruma neliels sašaurinājums, kātcaurums apaļš, retāk ovāls. Šādi kapļi retumis atrasti Lietuvā un Igaunijā.⁵¹

⁴³ Cirvjiem, kam kāta iestiprināšanai perpendikulāri asmenim veidota uzmava (t. s. uzmavas cirvjiem), lika likus kātus, kas bija gatavoti, atcērtot koka zaru līdz ar daļu stumbra (pēdējo ievietoja uzmavā). Cirvjiem ar asmenim paralēli veidotu kāta caurumu (kātcauruma cirvji) kātam izmantoja taisnu cietāka lapu koka nūju.

LVM RLB 462, A 10675: 2; rpayAOHHC 1967,102. Ipp.; XVII tab.: 2; sal. Gaerte 1929, 63. B att.

⁴⁵ LLMHaexejibM 1955, 44. att.: 1; Meinander 1954^b, 16. att.; Salo 1968, 159—162. Ipp.;101. att.: 1, 2; 102. att.; 54. tabula.

⁴⁶ Sk. LAB 178. Ipp.: 110. att.; Moora 1938», 504. Ipp.

⁴⁷ Šaurasmens cirvjiem asmens daļa veidota ar nelielu, vienmērīgu paplašinājumu, platasmens cirvjiem asmens daļā paplašinājums asi izteikts.

⁴⁸ Kapļi iekātoti tāpat kā cirvji.

⁴⁹ LVM A 8444: 12, 13, 15; Moora 1938», 530. Ipp.; 1938», 70. Ipp.

⁵⁰ Graudonis 1960», 22. Ipp.; II tab.: 3.

⁵¹ LAB 183. att.: I; 209. att.: II; Moora 1938», 530. Ipp. (3. parinde).

Kapļus atrod sieviešu kapos.

Ar zemkopības un lopkopības talaku attīstību saistāma dzelzs izkapšu, sirpju, līko nažu, raukņu un citu rīku un priekšmetu ieviešanās.

Izkaptis (27. tab.: 1) Latvijā, Lietuvā un Vislas lejteces apgabalā parādās ap 3. gs.⁵² taču vairums piemēri attiecas uz laiku pēc 400. gada.⁵³ Agro izkapšu formas un lielums visumā vienādi, vienīgi dažām pāreja no pēdas uz asmeni vienmērīga, citām veidota ar ierāvumu. No Baltijā atrastajām nedaudz atšķiras Somijas agrās izkaptis.⁵⁴

Izkaptis atrastas Latvijas dienvidrietumos un Lielupes baseinā. Tās bijušas vīriešu darba rīks ražas novākšanai un zāles pļaušanai.

Sirpji (31. tab.: 5) ir raksturīgi Latvijas austrumu daļas uzkalniņkapu kultūras novadam. Atradumi Boķos, Spietņos, Slatē, Melderišķos u. c. ļauj uz 2.—4. gs. attiecināt ap 30 eksemplāru. Sirpju formām nav krasu atšķirību. Tie ir īsāki vai garāki, to asmens platāks vai šaurāks (biežas lietošanas sekas), vieniem iedzītis veido asmens mugurdaļas taisnu turpinājumu, citiem pāreja uz iedzītņi no abām pusēm vienmērīgi sašaurinās. Latvijas teritorijā atrastajiem sirpjiem līdzīgi atrasti Somijā un dažī eksemplāri arī Lietuvā.⁵⁵ Sirpji izmantoti labības novākšanai un varbūt arī lopbarības sagatavošanai.

Pēc pielietojuma sirpjiem tuvi līdzīgi ir līkie naži⁵⁶ (31. tab.: 4). Tie atrasti galvenokārt Austrumlatvijas uzkalniņkapu kultūras novadā, piemēram, Melderišķos, Slatē, Spietņos, bet arī akmeņu krāvuma kapos, piemēram, Baižkalna Mūros. Līdzīgi atradumi pazīstami Somijā un Lietuvā.⁵⁷ Tie rīki varētu kalpot gan labības novākšanai, gan sīkaku zaru un atvašu griešanai. Līkie naži, domājams, attīstījušies no dzelzs laikmeta sākumā sastopamajiem nažiem ar izliektu muguru, asāk noliecot tiem iedzītņi uz asmens pusi.⁵⁸ Daļa Latvijā atrasto līko nažu attiecas uz 3.—4. gs., daļa ir vēlāka laika.

Rauknis — speciāls rīks sakņu, sīkaku koku un krūmu nogriešanai līdumā (33. tab.: 4); to varēja lietot arī ražas novākšanai. Agrākajiem raukņiem raksturīgs visas asmens daļas liekums (Salenieki), vēlākie ir masīvāki, ar liekumu vairāk smailes daļā (Mūkukalns).⁵⁹

Ikdienas dzīvē dažādām vajadzībām lietoti naži; tiem ir dažāds asmens daļas veidojums un arī pāreja no tās uz iedzītņi. Naži ar izliektu asmeni daļu un abpusēji vienmērīgu sašaurinājumu pārejā uz iedzītņi iegūti Baižkalna Mūru, Vecgulbenes Pērļukalna, Raunas Kaugara II u. c. akmeņu krāvumos, tāpat Mazkatužos, arī Igaunijā un Somijā.⁶⁰ Tie lietoti 2.—4. gs. un vēlāk. Naži ar līdzīgu asmeni daļas veidojumu, nedaudz uzrauktu smaili un īpaši asmens pusē asāk ierautu pāreju uz iedzītņi (33. tab.: 2) visumā raksturīgi akmeņu krāvumu kapiem. Tādi atrasti Raunas Strantē, Makašānu Saleniekos u. c., bet atsevišķi eksemplāri arī Mazkatužos, Slatē, Mūkukalnā, pat Somijā.⁶¹

Formā lielākas atšķirības ir ar 3.—4. gs. vai vēlāku laiku datējamiem nažiem, tiem aptuveni vienādi izliekti mugura un asmens, abpusēji vienmērīgi sašaurinās pāreja uz iedzītņi (33. tab.: 1). Siem Pērļukalnā, Raunas Lejaskleperī, Rucavas Mazkatužos u. c. atrastajiem nažiem līdzīgi zināmi Igaunijā, Somijā u. c.⁶²

Jaunburtņieku Sauliešos, Kaugarā II u. c. Latvijā, Igaunijas un Somijas akmeņu krāvuma kapu kultūras novada atrasti lielāku izmēru, masīvāki naži, kas uzskatāmi jau par dunčiem. To asmens daļa apmēram tāda pati kā iepriekš minētajiem, bet pārejā uz zvaru, īpaši asmens pusē, tiem asāks ierāvums.⁶³

Latvijā Kivtos un Mūkukalnā atrasti ar m. ē. sākumu datējami naži ar izliektu asmeni (31. tab.: 6). Līdzīgi iegūti arī Igaunijas akmeņu krāvumos, Polijā u. c. Lielākie var būt lietoti ādu apstrādei (Mūkukalns), bet mazākie — izmantoti bārdas skūšanai.⁶⁴

Niecīgākā skaitā atrasti priekšmeti, kas attiecas uz lopkopību vai citām nodarbošanās nozarēm. Tā, Gailīšu 1. uzkalniņā un Spietņū apmetnē atrasti dzirkļu fragmenti. To parādīšanās šai laikā atzīmēta arī bij. Austrumprūsijā.⁶⁵ Atrastās aitu cirpšanas dzirkles liecina par vilnas plašaku izmantošanu apģērba gatavošanā. Ar 2.—4. gs. datējami dažī Latvija atrastie pieši,⁶⁶ iemauktu laužņi⁶⁷ (28. tab.: 10, 16; 31. tab.: 2, 3).

Tapat aplūkojamā periodā iederas Mazkatužos (27. tab.: 6), Gailīšu 1. uzkalniņā, Pērļukalnā un Saleniekos atrastie dzelzs slīmesti.⁶⁸ Tiem līdzīgi zināmi Vislas lejteces novadā, kur tos datē ar 3.—4. gs.⁶⁹ Mazkatužos kalēja kapā iegūti ar 3. gs. datē-

⁵² Mazkatužos 11., 12. un 19. kapā izkaptis atrastas kopa ar romiešu monētām (Vāle 1928, 7. tab.: 6; 8. tab.: 27); sk. Micheibertas 1968, 78. lpp.; Tautavičius 1968, 2. att.: 3, 4; 3. att.: 2; Gaerte 1929, 241. lpp.; 193. att.: 9.

⁵³ Moora 1938^b 532. lpp.; Dumpe 1964, 209. lpp.

⁵⁴ Salo 1968, 50. tab.: 2, 3.

⁵⁵ Turpat, 39. tab.: 4; 50. tab.: 4; Kivikoski 1947, 65. att.; LAB 112. att.: 3; 114. att.: 5.

⁵⁶ Si laika sirpjiem raksturīgs vienmērīgs asmens daļas liekums, iedzītis veido taisnu tās pamata turpinājumu. Par līkiem nažiem turpretī apzīmēti rīki, kam iedzītis jūtami noliecas no asmens līnijas.

⁵⁷ LAB 113. att.: 3; Salo 1968, 43. tab.: 2.

⁵⁸ Sal. Граудонис 1967, XXI tab.: 9; Snore R. 1938^b, 15. att.; II; Moora 1938^b 71. att.: 2; Шнопе Э. 1961.11 tab.: 5.

⁵⁹ Moora 1952, 49. att.; Graudonis 1966b, 7. att.: 8.

⁶⁰ Schmiedehelm 1938, 7. att.: 4; Vale 1928, 7. tab.: 2 (šim eksemplāram maz jūtams asmens izliekums); Шмидехельм 1955 17. att.: 4; Salo 1968, 14. tab.: 6; 21. tab.: 9 u. c.

⁶¹ Vāle 1928, 16. tab.: 1035; Snore E. 1933, XXVI tab.: 5; Graudonis 1964^b, 9. att.: 1005; spēcīgāks smailes izliekums ir atradumam bij. Austrumprūsijā, sk. Gaerte 1929, 147. att.: d.

⁶² Laul 1965, 12. att.: 2, 4; Salo 1968, 37. att.: 4.

⁶³ Moora 1929^a, XXXI tab.: 7; Salo 1968, 14. tab.: 7.

⁶⁴ Шнопе Э., Цимермане 1966, 176. lpp.; 1. att.: 22, 23; Граудонис 1967, 102. lpp.; XXI tab.: 7; Kostrzewski, Chmielewski, Jażdżewski 1965, 87. att.: 1; 97. att.: 5.

⁶⁵ Gaerte 1929, 182. lpp.; 147. att.: c; Daiga, Atgāzis 1963, 6. lpp.

⁶⁶ Ar 2. gs. datējams bronzas piesis atrasts Matkules Brieļkos (Богоявленский 1900, 105. lpp.; H. Moora datējumu apšaubā, ar 3. gs. — Saukā (Moora 1938^b, 527. lpp.) dzelzs piesis. Ar laiku ap 200. g. datējami bronzas pieši atrasti Razbukos, ta paša laika — Gailīšu 1. un 3. uzkalniņā un arī Mazkatužos (Sturms 1950^b, 66. lpp.), Saleniekos (Snore R. 1936^b, 43. lpp.; 10. att.: 10).

⁶⁷ Sauka atrastie iemauktu laužņi (LVM 380) varētu būt no 3. gs.

⁶⁸ Moora 1931, 456. lpp.; 7. att.; Snore R. 1936^b, 43. lpp.; 10. att.: 6.

⁶⁹ Gaerte 1929, 244. lpp.; 194. att.: c.

jamie dzelzs veseris un lūškas (27. tab.: 3, 5)⁷⁰ un dzelzs iesins. Uz šo laiku varētu attiekties arī daži īleni (29. tab.: 7; 31. tab.: 9), varbūt pat kalti (piemēram, Mazkatužu 23. kapā).

Ar zināmu drošību uz 2.—4. gs. attiecināmi Mazkatužos u. c. atrastie vārpstuskrīmeļi (27. tab.: 2; 29. tab.: 4), daļa no šifera vai kvarcīta galodām (27. tab.: 4), šķīlļavakmeņi (31. tab.: 7; 29. tab.: 3), graudberži. Pēc atraduma vietas Lazdiņu akmeņu krāvuma kapos uz aplūkojamo periodu attiecināms zāģis (33. tab.: 7),⁷¹ kam paralēles atrodam bij. Austrumprūsijas 3.—4. gs. materiālos.⁷²

Uz m. ē. sākumu attiecas īpatnējais tapas cirvis (33. tab.: 5), kam paralēles rodamas Igaunijā un Somijā,⁷³ tāpat savdabīgi veidotais šaurasmens cirvis (33. tab.: 8).

IEROCI

Arheoloģiskie atradumi un rakstītie avoti liecina, ka Eiropas lautām viens no galvenajiem ieročiem bijis šķēps. Lielais šķēpu galu skaits 2.—4. gs. atradumos to pašu liecina par Latvijas teritoriju. Šķēpu galu formu dažādību nosaka lapas veidojums, lapas un kāta garumu attiecības, tāpat arī tas, kā veidota pareja no lapas uz kātu.

Visvienkāršākajiem šķēpu galiem lapa atgādina vitollapu ar viegli uzbiezinātu vidusdaļu, uzmava aizņem apmēram pusi no visa priekšmeta garuma (33. tab.: 10). Sāds šķēpa gals, kas atrasts lies Gailīšu 2. uzkalniņā, datējams ar 2.—3. gs., Slates I grupas 3. uzkalniņa — apmēram ar 300. gadu. Tādi iegūti arī Somijas m. ē. sākuma atradumos.⁷⁴ Ar vēlāku laiku, 3.—4. gs. un pat ar laiku pēc 400. gada, datē šķēpu galus, kam samēra slaida forma, liekti vai arī laužti uzbiezinātas lapas platāka daļa atrodas tūlīt augšpus uzmavas, pareja uz lapu veidota ar nelielu ieliekumu (29. tab.: 9). Apmēram šī paša laika citiem šķēpu galiem raksturīga ir kā stiepti rombiska lapa ar izceltu asu vai noapaļotu vidusšķautni un samēra garu uzmavu (27. tab.: 7), kuras diametrs virzienā uz lapu nedaudz samazinās. Vairāku, galvenokārt vēlāk lietotu, šāda veida šķēpu galu atsevišķi eksemplāri iegūti arī aplūkojama perioda pieminekļos.

Minētais, tāpat ar laiku ap 500. gadu datējamais Mūkukalna depozīts⁷⁵ liecina, ka atsevišķi šķēpu galu varianti pēc lietošanas nav iekļaujami krasi atšķirīgās hronoloģiskās robežās. Tā vai cita šķēpu galu forma kādā periodā var būt vairāk izplatīta, tās izmantošana nekad krasi nepārtrūkst.

Uz 2.—4. gs. Latvijā attiecināmi vienasmens zobeni, kādi atrasti Laidzes Lazdiņos⁷⁶ un akmeņu krāvumā Taurenēs Gailīšos. Abu fragmentāro, stipri izrūsējušo atradumu forma nav tuvāk raksturojama. Vienasmens zobeni Skandināvijā pazīstami jau bronzas laikmetā. Agrie dzelzs zobeni atrasti Vācijā, Dānijā, Skandināvijā, īpaši Gotlandē, arī Somijā.⁷⁷

Pēc Lazdiņos atrastajiem fragmentiem spriežot, šis vienasmens zobens bijis ap 30 cm garš un ap 6 cm plats. Rokturis asmenim piestiprināts piekniedējot. Zobena mugura bijusi viegli izliekta, smaile, liekas, noapaļota. Šī tipa vienasmens zobeni atrasti Gotlandē,⁷⁸ Dānijā⁷⁹ un arī Vislas lejteces apgabalā.⁸⁰ Gotlandes zobenu platums svārstās no 3,5 līdz 8 cm,

Dānija kapos Bornholmā atrasts pat ap 9 cm plats zobens.

Lazdiņos atrastais eksemplārs pieder pie plato vienasmens zobenu grupas, bet Taurenēs Gailīšu zobens —, liekas, pie šauru zobenu grupas.⁸¹

Dānijā aplūkojamā tipa vienasmens zobenus date ar 1. gs. p. m. ē. un uzskata par tādiem, kas radušies Vislas lejteces apgabalā,⁸² Gotlandē tos attiecina uz jaunāko Latēnas posmu,⁸³ bet Vislas lejteces apgabala petnieki uz 1. gs. p. m. ē. vai uz mūsu ēras sākumu.⁸⁴

Visticamāk, ka Latvijā atrastie eksemplāri nākuši no Gotlandes. Tas, ka šie zobeni Latvijas teritorijā nav atrasti lielākā skaitā, jāizskaidro ar to dārgumu vai arī ar kādām vietējās kultūras īpatnībām. Var būt, ka par tuvciņas ieroci izmantoti lielāka izmēra naži dunči (piemēram, Salenieku).⁸⁵

Latvijas 2.—4. gs. pieminekļos nav atrastas vairogu metāla daļas — umboni un apkalumi, bet Mazkatužos ar 3. gs. datējamā 11. kapā konstatēja olveida 1,45 m gara, augšdaļā 0,22 m, apakšdaļā 0,65 m plata koka vairoga paliekas.⁸⁶ Līdzīgu vairogu pazīmes konstatēja arī divos citos kapos.

Uz aplūkojamo laiku attiecināmu vairogu umbons un apkalumi atrasti mūsu republikas robežu tuvumā Kurmaiču kapulauka 3. kapā, Igaunijā, Somijā⁸⁷ u. c.

ROTAS

Rotas 2.—4. gs. gatavoja galvenokārt no bronzas, taču to darīšanai lietoja arī alvu, sudrabu, stiklu, emalju. Rotu daudzveidība ļauj tās grupēt pēc nēsāšanas veida un pēc formām.

Kakla riņķi arī Latvijā nēsāti jau bronzas laikmetā. Uz dzelzs laikmeta sākumu attiecināmi republikas teritorijā vairākās vietās atrastie kaklariņķi ar uzliektiem tauru galiem (21. tab.: 3)-⁸⁸ Ar 2.—4. gs. šis

⁷⁰ Šturms 1959, 66. Ipp.; Graudonis, Urtāns 1961, 59. att. ⁷¹ Шноре Э. 1970, 195. Ipp.; 6. att.: 7; priekšmets atgādina nazi, kam asmenī iecirsti zaģa zobi.

⁷² Gaerte 1929, 244. Ipp.; 194. att.: h. ⁷³ Шноре Э. 1970, 194. Ipp.; 6. att.: 4; Шмидехельм 1955, 43. att.: 4; Salo 1968, 49. tab.: 3—10.

⁷⁴ Kivikoski 1947, 20., 51., 52. Ipp. ⁷⁵ Graudonis 1964, 8. att.

⁷⁶ Шноре Э. 1970, 195. Ipp.; 6. att.: 3. ⁷⁷ Sk. Salo 1968, 121.—124. Ipp.; sal. Brondsted 1963, 63., 64. Ipp.; 61. Ipp. b att.; 67. Ipp. a att.; arī K. ostrze(wski, Chmie-

lewski, Jazdzewski 1965, 93. att.: 6. ⁷⁸ Nylén 1955, 518. Ipp.; 190. att.: 1; 208. att.: 5.

⁷⁹ Brondsted 1963, 67. Ipp. a att. ⁸⁰ Gaerte 1929, 186. Ipp.; 150. att.

⁸¹ Nylén 1955, 518. Ipp.; sal. 208. att.: 5; 181. att.: 5; 208. att.: 4; Brondsted 1963, 67. Ipp. a att.

⁸² Brondsted 1963, 64., 66. Ipp. ⁸³ Nylén 1955, 518. Ipp.

⁸⁴ Gaerte 1929, 186. Ipp.; Kostrzewski 1955, 579. att. ⁸⁵ Snore R. 1936, 10. att.: 23.

⁸⁶ Šturms 1950, 66. Ipp.; Уртан 1961, 217. Ipp.; 1. att. Iespējams, ka vairoga dzelzs umbons atradies P. Stepiija atsegtajā Mazkatužu 3. kapā (pārskats LVM), bet rūsas bojāto priekšmetu droši identificēt nebija iespējams.

⁸⁷ Kulikauskas 1951, 316. Ipp.; Шмидехельм 1955, 104., 105. Ipp.; 26. att.: 2, 3, 9; 30. att.: 11, 12; Salo 1968, 142.—153. Ipp.; Kivikoski 1947, 49., 50., 141.—143. att.

⁸⁸ Граудонис 1967, 100., 101., 163. Ipp.; XXII tab.: 1—3.

rotas ieviesās plašāk un pēc loka un galu veidojuma tad arī izveidojās to vairākas atšķirīgas formas.

Kaklariņķi ar tauru galiem bija izplatīti apgabalā no Vislas lejteces līdz Somijai.⁸⁹ Tie atrasti Rietumlietuvās līdzenajos un uzkalniņu kapos,⁹⁰ arī Latvijas rietumu un ziemeļu daļā.

Daļa šo kaklariņķu ir lieti, viscaur masīvi (30. tab.: 7), citi dobi vai arī ar dobām galu taurēm (34. tab.: 3). Lietajiem eksemplāriem gali bieži rotāti ar šķērsrievām, reizēm — ar gravētu svītru ornamentu. Latvijā retāk, bet Lietuvā un tālāk dienvidos biežāk, tāpat arī Igaunijā un Somijā atrasti liela izmēra dobie kaklariņķi, kuru galu taures vai arī viss loks izgatavots no plāna bronzas skārda.⁹¹ Dobie kaklariņķi raksturīgi akmeņu krāvuma kapu kultūras novadam.

Kaklariņķi ar tauru galiem dienvidu novados datēti ar 2.—3. gs., domājams, ka arī Latvijā tie nēsāti 2.—3. gs. un arī vēl nedaudz vēlāk.

Uzskata, ka šī tipa kaklariņķi radušies Vislas baseina un no turienes izplatījušies uz ziemeļiem.⁹²

Galvenokārt Ziemeļvidzemes akmeņu krāvuma kapos, piemēram, Kaugarā II, Sauliešos, arī Igaunijā, Somijā, mazāk Lietuvā atrasti no trim apaļām bronzas stieplēm vīti kaklariņķi ar savstarpēji nesaistītu divkārsu cilpu galiem (34. tab.: 1).⁹³ Šī tipa kaklarotas izcēlušās Latēnas kultūras novadā un Latvijā ieviesušās, iespējams, jau 2. gs., bet lietotas galvenokārt 3.—4. gs.

Visvairāk nēsāti kaklariņķi ar konusveida vai sēņgalvu galiem (28. tab.: 3, 4; 32. tab.: 1—3). Tie atrasti plašā apgabalā — no Vislas lejteces līdz Igaunijai un pat Skandināvijai⁹⁴ un Latvijā, īpaši 3.—I. gs., ir viena no raksturīgākajām rotām. Kaklariņķi atšķiras pēc loka un galu veidojuma un ornamenta rakstura. Hronoloģiski agrākajiem šī tipa kaklariņķiem loks ir tievs, visā garuma vienāds vai arī tuvāk galiem tikai nedaudz pāresnāts, lai pret pašiem galiem atkal kļūtu tievāks (28. tab.: 3; 30. tab.: 5). Vēlāko eksemplāru loks masīvāks, vairāk izceļas tā galviņu veidojums, rotājums tam bagātāks (32. tab.: 1).

Kaklariņķis ar sēņgalvu galiem un tievu, apaļu, vienāda resnuma loku (30. tab.: 5), kas datējams apmēram ar 200. gadu, atrasts Gailīšu 3. uzkalniņā. Jau nedaudz masīvāks tā paša vai nedaudz vēlāka laika ar svītrām rotātais Slatē II grupas 5. uzkalniņa kaklariņķis, vēl masīvāks loks ir 3. gs. kaklariņķiem (Gailīšu 2. uzkalniņš, Slatē I grupas 7. uzkalniņš, 32. tab.: 2). 4. gs. sasniegts loka maksimālais pāresnājumš (Gailīšu 1. uzkalniņš, Nītaure u. c.), tas rotāts ar šķērssvītru vai vijuma ornamentu un pret galiem sašaurinās (28. tab.: 4; 30. tab.: 6; 32. tab.: 3).

Atšķirīgi šī tipa 4. gs. kaklariņķi ar lokam pievienotiem piekariem atrasti Zemgalē un Saugas Razbukos (51. att.), līdzīgi tiem ir arī Lietuvā.⁹⁵ Latvijas austrumu daļā (Slatē, Melderišķi, Ņeipene) masīvi šī tipa kaklariņķi ar spēcīgiem galu konusiem valkāti 4. gs. un vēl vēlāk.

Aplūkojamā perioda otrajā pusē, t. i., 3. un 4. gs. un vēlāk, lietoti arī citu tipu kaklariņķi, kas atrasti retāk. Tā Latvijas rietumu daļā — lies Gailīšu 3. uzkalniņā, Mazkatužos, Skarē u. c. — atrasti kaklariņķi,

kuru gali notīti ar stiepli; vienam no tiem noslēgumā izveidots kāsis, otram cilpiņa (52. att.: 1).⁹⁶ Šiem kaklariņķiem paralēles atrodam bij. Austrumprūsija un Lietuvā,⁹⁷ tos datē apmēram ar laika posmu ap 400. gadu, Lietuvā pat ar vēlāku laiku.

Šī tipa variants ir kaklariņķi ar aplītiem galiem un valnīšu rotājumu. Tā, piemēram, Bukaišos, Saleniekos u. c. iegūtajiem kaklariņķiem galos aptinums imitēts lējumā. Mazkatužos atrastais šāda veida kaklariņķis attiecināms uz laiku ap 400. gadu, citi ir vēlāki. Ap 400. gadu var būt lietots līdžos atrastais šī tipa kaklariņķis, kam aptinums imitēts lējumā, bet cilpiņas vietā izveidota plāksne ar caurumiņiem (52. att.: 2). Uz perioda beigām un uz laiku pēc 400. gada attiecināmi Ziemeļlatvijā, piemēram, Mūros, Trikātā u. c., atrastie kaklariņķi ar kārbīņām galos (34. tab.: 2). To loks ir aptuveni vienāda resnuma, ar stieples aptinumu. Šī periodā un vēlāk lietoti arī citu tipu kaklariņķi (52. att.: 3).

Mazāk izplatītas ir no bronzas spirālītēm, bronzas u. c. krellēm un piekariņiem veidotas kaklarotas.

Gailīšu 2. uzkalniņa ar 3. gs. datējamā A kapā kaklarotu veidoja bronzas spirālītes, 3 bronzas krelles un 6 piekariņi, spirālītes un krelles atrastas arī citos kapos.

Bronzas spirālītes atrastas Mazkatužu, Boķu, Slatē u. c. kapulaukos, tāpat Salenieku, Mūru, Slavēkas u. c. akmeņu krāvumos. Tās gatavotas no stieples, kam trlsstūr- vai segmentveida šķērsgriezums (53. att.: 5). Spirālīšu rotas sastop Lietuvā, Igaunijā, Somijā u. c.⁹⁸ Tās lietotas 3. gs. un vēlāk.

Bronzas krelles (53. att.: 6—10) ir galvenokārt akmeņu krāvumu kapu piedeva, lai gan atrastas arī uzkalniņkapos. Krelles ir apaļas, retāk — garenas. No parastajām atšķirīgas ir dažas bronzas krelles ar apaļiem izcīlnīšiem, tāpat arī Kaugarā I atrastās krelles ar osiņām.⁹⁹ Krelles kaklarotās parasti uzvērtas uz aukliņas, bet Lielvārdē, Sauliešos, Slavēkā u. c. atrastās savērtas uz bronzas, Kaugara I, Launkalnē — uz dzelzs stieples. Arī bronzas krelles lietotas kopš 3. gs.

Šī perioda rotās atrastas stikla un dzintara krelles (28. tab.: 11—13, 17). Arī stikla krelles ir galveno-

⁸⁹ Gaerte 1929, 142. lpp.

⁹⁰ LAB 196., 197. lpp.; 123. att.: 6; 126., 127. att.; LLM 72., 73., 87., 92.—94. att.

⁹¹ Salo 1968, 15. tab.: 3; 29. tab.: 2, 3 u. c.

⁹² Moora 1938^a, 267. lpp.; Schmiedehelm 1931, 100. lpp.; sal. Salo 1968, 102., 103. lpp.

⁹³ Moora 1938^a, 273.—278. lpp.; LLM 89.—98. att.; LAB 205., 206. lpp.; Iil.MHjex.IBM 1955, 12. att.: 4; 46. att.: 1; Salo 1968, 103. lpp.; 36. tab.: 1; Kivikoski 1947, 3. tab.: 23.

⁹⁴ Moora 1938^a, 278.—299. lpp.; Gaerte 1929, 234. lpp.; 183., 183. a att.; LLM 99.—104. att.; LAB 199.—201. lpp.; Moora 1932, 24. att.: 5; IHMHaxe.IBM 1955, 23. att.: 2; 37. att.: 1; 42. att.: 5 u. c.

⁹⁵ LLM 99., 100. att.

⁹⁶ Snore R 1938^b, 13. att.: 7; Vāle 1928, 17. tab.: 1014, 1015; VS 9. tab.: 6.

⁹⁷ Gaerte 1929, 181. att.: b; Tautavičius 1968, 7. att.: 1, 2; Navickaitē-Kunciene 1968, 4. att.: 1, 2; 20. att.: 2, 3.

⁹⁸ Gaerte 1929, 186. att.: a; LLM 19., 90., 118. att.; I.aul 1965, 333., 334. lpp.; 8. att.: 8, 13; Salo 1968, 100. lpp.

⁹⁹ Bronzas krelles atrastas arī Igaunijas akmeņu krāvuma kapos, Virunukā pat ar osiņu (sk. Lul 1965, 8. att.: &—10; ar osiņu 8. att.: 7).

51. att. Saukas Razbukos atrastais kaklariņķis.

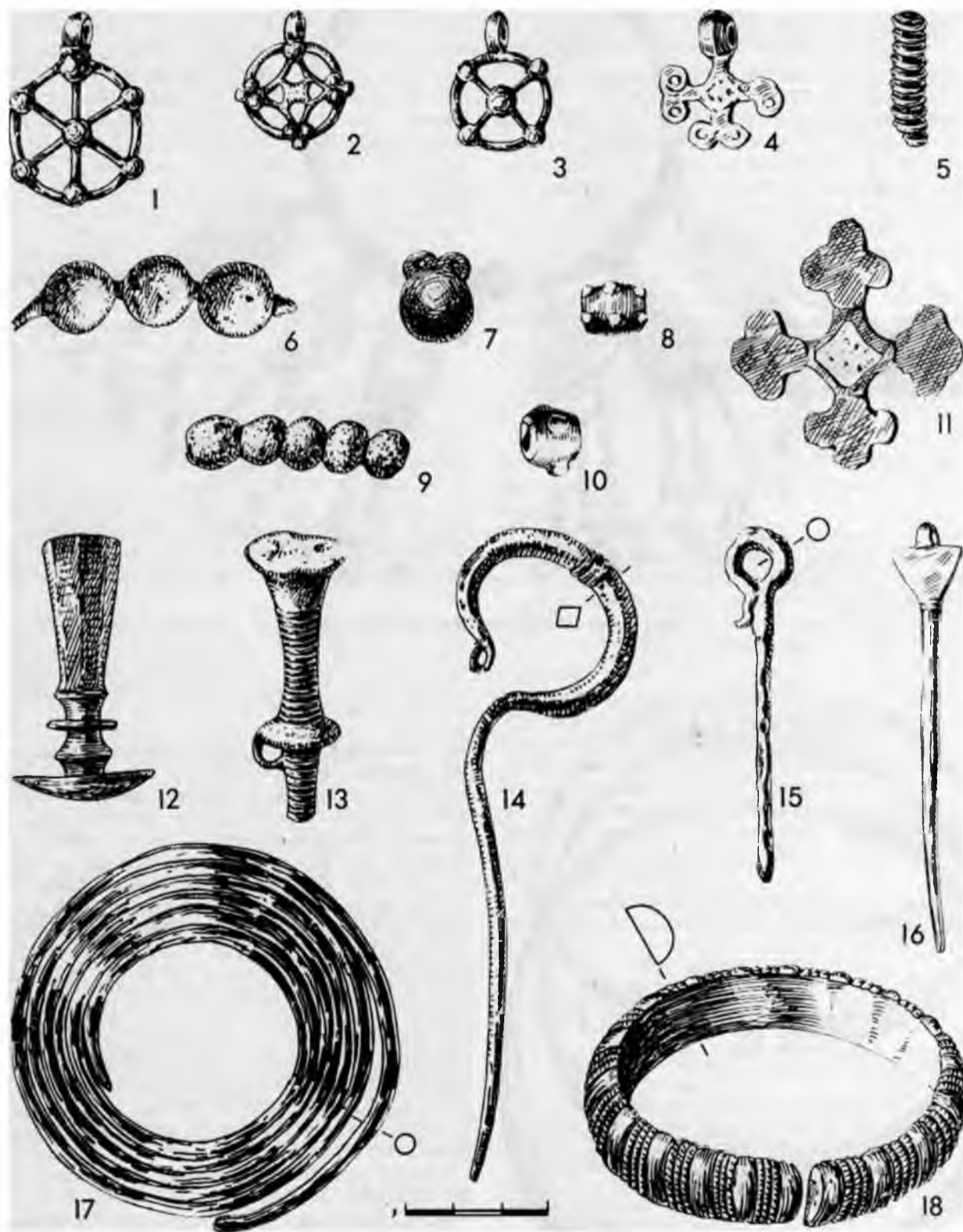
52. att. Kaklariņķi.
— Skare, 2 — Ildzi, 3 — Raunas Jauntēvenēns.

kārt akmeņu krāvuma kapu raksturīga piedeva, retāk tās atrastas citos kapulaukos. Pēc formas krelles ir lodveida, ripasveida, bikoniskas, arī garenas, prizmatiskas u. c. Vairums to ir zilas, bet atrod arī dzeltenas un zaļas. Atrastas krelles arī ar zelta foliju (Mūros, Kaugarā I). Tās parasti lodveida un pa vairākām (2—3) kopā. Reti, piemēram, Velna kravandā, atrod krelles ar sudraba foliju. Īpatnēja plakana stikla krelle ar zelta foliju iegūta Kaugarā I, savdabīgas ir arī trīs Strantē iegūtās zilā stikla krelles, kas garenas, rievotas un ārēji atgādina spirālītes. Kapsēdē, Slavēkā u. c. iegūtas emaljas krelles. Tās ir daudzkrāsainas (viena pamatkrāsa ar citu krāsu svītrām un laukumiņiem). Kā rāda analīzes, stikla krelles var būt nākušas no Tuvajiem Austrumiem.¹⁰⁰ Arī dzintara krelles pēc formas ir dubultkonusa, ripasveida, arī lēcveida un pat nenoteiktas formas. Tās atrastas Mazkatužos, pa vienai iegūtas arī akmeņu krāvuma kapos, piemēram, Slavēkā u. c.

Latvijā pieminētās stikla krelles un dzintara krelles datējamas ar 3. un 4. gs.

Bronzas piekariņi 2.—4. gs. lietoti gan kaklarotās, gan arī krūšu rotās pie važiņām. To formas visai dažādas (53. att.: 1—4), bet iecienītākās bijušas lunulas (32. tab.: 9) un trīsstūrveida piekariņi (30. tab.: 3; 32. tab.: 4). Lunulas atrastas Gailišos, Sausnējā, Slatē, Boķos, pie Razbuku kaklariņķa. Sī

¹⁰⁰ MyrypeBH-i 1965, 75., 76. lpp.; analīžu rezultāti II pielikumā; 269. att.: 7, 18—21; 270. att.: 2—4.

53. att. Dažādas rotas.

1-4 - piekarīņi (1 - Raunas Mūsija; 2, 3 - Slavēka; 4 - Pāķi), 5 - spirālīte (Boķi). 6-10 - kreiles (6, 7, 9 - Katigars, 8, 10 - Slavēka) 11 - sakta ar krāsainu emalžu (Jauntēvenēns), 12 - dzeramā raga roktura uzgalis (Jauntēvenēns), 13 - ripadatas galva (Zante), 14-16 - rotadatas (14 - Lazdiņi, 15, 16 - Pāķi), 17 - plakanspirāle (Lazdiņi), 18 - aproce (Latvija).

piekariņa krāšņumu vairo vēl tā galu noslēgumi ar apaļiem kārpveida izcilņiem. Citu formu piekariņi, piemēram, metāla ripas (Gailīšos), trapeceveida (Slatē), trīsstūrveida (Slatē, Melderiškos), riteņveida (Slavēkā, Lielvārdē) u. c., sastopami retāk. Latvijā iegūtajiem līdzīgi bronzas piekariņi atrasti Lietuvā, bij. Austrumprūsijā, Igaunijā.¹⁰¹

Bronzas skārda caurulītes, kas lietotas 3.—4. gs. un vēlāk, iegūtas Gailīšu un Slatēs uzkalniņos. Rievotās caurulītes atgādina bronzas spirālītes, tās lietotas kaklarotās.

Bagātas un krāšņas bijušas 2.—4. gs. krūšu rotas. Daļa no tām lietotas apģērba saspraušanai, bet dažkārt tām bijusi tikai rotājoša nozīme.

Saktu izmantošana apģērba saspraušanai 2.—4. gs. vērsusies plašumā. Pēc loka, pēdas un galvas veidojuma izšķir vairākus saktu tipus, kas lietoti nedaudz atšķirīgos laikos vai raksturīgi atsevišķiem novadiem.

Latvijā, arī Vislas lejteces apgabalā, Lietuvā, Igaunijā un Somijā izplatītas t. s. acusaktas.¹⁰² Nosaukums radies no tā, ka šo saktu galvas priekšpusē izveidoti caurumiņi vai iestrādāti aplīši, kas atgādina acis.

Daļai (pamatsērijas) acusaktu (54. att.: 3) vienmērīgi platais loks augšpus pēdas spēcīgi izliekts un noslēdzas ar nekustīgu spirāli (līdz astoņviņu), kas veido galvu. Pie galvas izveidotas acis: divi caurumiņi vai divi aplīši. Šīs acusaktas izplatītas Viduseiropā no Donavas līdz Reinai, Skandināvijā un Baltijā.¹⁰³ Latvijā zināmas Raiskuma Dumpjos (senāk Auciemš II) un Ūpmaļu akmeņu krājumos atrastās 3 šī tipa saktas. Lielākā skaitā tās iegūtas Vislas lejteces apgabalā un Igaunijā. No Ziemeļigaunijas maiņas ceļā tās ienākušas arī Latvijas akmeņu krāvumu kultūras novadā. Te tās datējamās ar 2. gs.

Citām (dienvidbaltu) acusaktām (28. tab.: 15; 34. tab.: 13) raksturīga paplašināta plakana pēda ar saulīšu rotājumu, galvas spirāle vīta no plakanas stieples, acis lielākoties nav iezīmētas (acis iezīmētas un spirāles stieple nav pilnīgi noplacināta agrākām saktām). Tās izmēros ir prāvākas par pirmās grupas acusaktām, ir stipri vienveidīgas, to apdare pavisam. Šī tipa acusaktas Latvijā (ap 30) atrastas akmeņu krāvuma kapu kultūras novadā (Gailīšos, Saleniekos, Slavēkā) un Dienvidrietumlatvijā (Mazkatužos, Zantē), tās sastop arī Lietuvā, Igaunijā, Somijā.¹⁰⁴ Ari šī tipa acusaktas datē ar 2. gs.

Trešajai (īgaņu sērijas) acusaktu grupai (54. att.: 1) loks un galvas spirāle izgatavoti atsevišķi. Vēlāko saktu izmēri palielinās, galvas spirāle pagarināta, saktas loks dobs. Latvijā to atrasts (Priekuļu Kalnapiļās, Sauliešos, Auciemā) pavisam ap 10 gabalu, tādās iegūtas arī Igaunijā un Somijā.¹⁰⁵ Šīs saktas raksturīgas akmeņu krāvuma kapu kultūrai. Latvijā tās datējamās ar 3.—4. gs., bet Igaunijā lietotas līdz 6. gs.¹⁰⁶

Dienvid- un Austrumbaltijā, tāpat Somijā 2.—4. gs. plaši lietotas profilētās un no tām izveidojušās šķēršu saktas.¹⁰⁷

Profilētās saktas (30. tab.: 16, 17; 34. tab.: 11) Latvija atrastas ap 30. Zināmās tas vel arī Lietuvā, Igaunijā un Somijā.¹⁰⁸ Profilētās saktas izveidojušās

Vislas lejteces novadā, caur Lietuvu nonākušas Latvijā un tālāk Igaunijā. Hronoloģiski agrākajām šī tipa saktām samērā augsts, šaurs loka gredzens, galvas spirāles atbalstplāksne vēl neveido cauruli. Vēlākajām atbalstplāksne veido cauruli, kas ietver spirāli, loka gredzens kļūst platāks, zemāks, dažkārt galvas caurule rotāta ar šķērsvītru ornamentu (Taurupes Aderkašos). Gailīšos atrastajai profilētajai saktai, kas datējama ar 2. gs. beigām, galvas spirāle vaļēja, loka gredzeni platāki. Zantē ar acusaktu kopā atrastā profilētā saktā, kam plats loka gredzens un vaļēja galvas spirāle, datējama ar 2. gs. beigām vai apmēram ar 200. gadu.

Lielākā skaitā Baltijā un Somijā izplatītas šķēršu saktas.¹⁰⁹ Tām loka profilējumi (gredzeni) pārveidojušies par šķēršiem, kas iet pāri loka malām. Latvijā atrasts ap 90 šī tipa saktas eksemplāru (Mazkatužos, Gailīšos, Melderiškos, Spietiņos), bet galvenokārt akmeņu krāvuma kapos (Raunas Strantē, Slavēkā, Kalnapiļās), tāpat Zvirgzdenes Kivtu apmetnē. Austrumbaltijai — Latvijai un Igaunijai — parastākas ir t. s. Ziemeļaustrumbaltijas tipa šķēršu saktas. Agrākā, no Mazūricm ievestā un Īles Gailīšos atrastā (30. tab.: 10), attiecas uz laiku ap 200. gadu. Tai šķēršprofilējumi tikai nedaudz pārsniedz loka malas, loks masīvs, šķērsgriezumā segmentveida, samērā garš adatas turētājs, saglabājusies galvas caurulīte.

Jau ar 3. gs. datējamu šo saktu attīstības pakāpi rāda atradumi Velna kravandā Strantē, Saleniekos u. c. (34. tab.: 6). Šīs saktas ir mazākas, loks un šķērši tām noplacināti (pēdējie paceļas tikai nedaudz pāri loka virsmai, bet sniedzas tālāk pāri tā malām). Vienlaicīgas vai nedaudz vēlākas par tām, piemēram, Slavēkā, Raunā u. c. atrastās saktas, kam galvas caurules vietā izveidots stienītis vai arī tikai caurums adatas iekāršanai.

Pa citu attīstības ceļu, liekas, veidojušās šķēršu saktas ar trīsstūra galvu un šauriem, samērā gariem šķēršiem, kam dažāds galiņu veidojums (34. tab.: 7; 54. att.: 11, 12). Latvijā šādas saktas atrastas Slavēkā, Lejaskleperī, Kaugarā II. Pēc paralēlēm Igaunijā šī tipa Ziemeļlatvijā un arī Somijā atrastās šķēršu saktas datējamās ar 4. gs.¹¹⁰

Pie Klaipeņas apgabalā bieži sastopamajām šķēršu saktām pieder arī Mazkatužos atrastā saktā — ar

¹⁰¹ Gaerte 1929, 186. att.; Laul 1965, 8. att.: 1—3, 5 (lunula ar izcilnīšiem galos).

¹⁰² RK 4. tab.: 2—4; Moora 1929^b, IV tab.: 1, 4; V tab.: 3; 1938^a, 57.—65. lpp., 5.—6. karte; Gaerte 1929, 176. lpp.; 138. att.; LAB 217. lpp.; 142. att.; Laul 1965, 325., 326. lpp.; 4. att.: 7—9; UIMHaezejibM 1955, 64., 65. lpp.; 13. att.: 4—6 u. c.; Salo 1968, 90. u. sek. lpp. Šī tipa saktas literatūrā dažkārt apzīmētas arī par saulīšu saktām.

¹⁰³ Moora 1938^a, VI karte: 1; UIMHaezejibM 1955, 64. lpp.; Salo 1968, 91. lpp.

¹⁰⁴ Moora 1938^a, 52.—65. lpp.; Salo 1968, 92. lpp.; Laul 1965, 326. lpp.

¹⁰⁵ Moora 1938^a, 59.—61. lpp.; UIMiuxei.ibm 1955, 64., 65. lpp.; Laul 1965, 325., 326. lpp.; Salo 1968, 93. lpp.

¹⁰⁶ UIMHaezejibM 1955, 64. lpp.

¹⁰⁷ Moora 1938^a, 65.—70. lpp.; Gaerte 1929, 220. lpp.; LAB 217. u. sek. lpp.; Salo 1968, 93. u. sek. lpp.

¹⁰⁸ Turpat.

¹⁰⁹ Moora 1938^a, 81.—100. lpp.; atradumu uzskaiti sk. 98.—100. lpp.; Gaerte 1929, 220. lpp.; 167. att.: f, g, h; 217. u. sek. lpp.; Salo 1968, 95. u. sek. lpp.; Schmiedehelm 1923, 92. u. sek. lpp.

¹¹⁰ Laul 1965, 326., 327. lpp.; Kivikoski 1947, 88. lpp.

54. att. Saktas un aproces.

• A 11 n — šķēršu saklas (2 — Īles Gailīši, 4, 11, 12 — Raunas Kaugars),
7 — Trikāta, 8 — Ve. na kravanda); * w ^

55. att. Importa priekšmeti no Romas provincēm.
1—3 — saktas (1 — Piltene, 2 — Gailiši, 3 — Mazkatuži, 4 — Kapseile),
5 — māla lampiņa (Kapsēde), 6 — tutuls (lies Gailiši).

tievu galvas cauruli un plakaniem šķēršiem, ko rotā garenrietas (28. tab.: 19); tā datējama ar laiku ap 300. gadu. Mazkatužos atrasta arī neliela sakta ar masīviem šķēršiem (28. tab.: 8), kādi ap 200. gadu raksturīgi Vislas lejteces apgabalam.

Vairogalvas saktu ar trīsstūra pēdu (34. tab.: 12) atrasts (Saleniekos, Vīksnas kapusilā u. c.) ap 10 eksemplāru. Šīs akmeņu krāvuma kapiem raksturīgās saktas sastopamas arī Igaunijā, Somijā,¹¹¹ tās datē ar 2.—4. gs.

Slavēkā atrasta sakta ar paplašinātu trīsstūra pēdu un vaļēju galvas spirāli (54. att.: 5). To attiecina uz 3. gs. sākumu. Profilēto saktu paveida tālākā attīstības pakāpe ir saktas ar platu trīsstūra pēdu un līdzīgi veidotu loka augšdaļu. Šīs saktas tiek datētas ar 3.—4. gs. (Taurkalnē, Vecsaulkā u. c.). Slavēkā, Mūros un Gailīšos atrastas simetriskās saktas (30. tab.: 9; 34. tab.: 9), kas lietotas ap 300. gadu un arī 4. gs.

Visas aplūkotās saktu grupas bija lietošanā gandrīz tikai laikā no 2. līdz 4. gs. Ap to pašu laiku parādās, bet daudz plašāk ieviešas t. s. stopasaktas, kuru lietošanas laiks ir daudz ilgāks.

Baltijas agrākās stopasaktas sīki analizējuši M. Šmīdehelme un H. Moora.¹¹²

Agrākās stopasaktas ir vienkāršas, viengabala, maza izmēra. To apaļais loks asi liekts (28. tab.: 1, 2). Šādas saktas atrastas Mazkatužos, Medzes Kapsēdē u. c. Vēlākās kļūst garākas, to loks šķērsgrīzumā apaļš vai segmentveida, spirāles galos apaļas pogas (30. tab.: 15). Šī tipa saktām paralēles atrodam Rietumlietuvā un bij. Austrumprūsijā. Tās datējamās ar 3.—4. gs., bet vēlākās formas eksistējušas vēl pēc 400. gada.

Akmeņu krāvumu kapos Sauliešos, Lejaskleperī, tāpat arī Mazkatužos atrastas stopasaktas ar profilētu galviņu loka galā (28. tab.: 1). Mazkatužos atrastajām līdzīgi profilēti arī spirāles gali. Pēdējām tiešas paralēles zināmas Rietumlietuvā un Vislas lejteces novadā, kur tās datē ar 2.—3. gs. Dažām stopasaktām galviņa gara (34. tab.: 10), notīta ar stiepli. Šādas ar 3., bet galvenokārt ar 4. gs. datējamās saktas, kas Latvijā acīmredzot ievestas no Igaunijas, atrastas Strantē, bet ārpus Latvijas — Igaunijā (Liganuzē) un Somijā.¹¹³

Izveidē krāšņākās ir stopasaktas ar gredzenotu loku. Loka rotājumu agrākajām saktām veido grupā pa trim novietoti gredzeni, kas rotā arī galviņu un spirāles galus (28. tab.: 20). Tādas saktas atrastas Mazkatužos, Kapsēdē, arī Lietuvā un dienvidos no tās, tāpat Igaunijā un Somijā.¹¹⁴ Tās datē ar 3. un 4. gs.

Gailīšu 1. uzkalniņā atrasta ar 3. gs. datējama no Romas provincēm ievesta ripassakta ar emaljas rotājumu (55. att.: 2). Tai līdzīga atrasta Piltene.¹¹⁵

Dažādas ripassaktas, starp tām arī ar emaljas iestrādājumu, atrastas akmeņu krāvumu kapos, piemēram, Slavēkā, Mūsinā (Velna kravandā), Strantē u. c. (54. att.: 6—8; 55. att.: 1, 3). Tās lielākā skaitā iegūtas Igaunijā. Daļa no šīm saktām lietotas 3.—4. gs., bet daļa attiecināma uz laiku jau pēc 400. gada.

Agro metālu periodā lietoja galvenokārt kaula rotadatas, bet 2.—4. gs. adatas apģērba sasprašanai un arī tā greznošanai gatavoja gandrīz vienīgi no bronzas. Speciālu pētījumu metāla rotadatom vēltjis R. Šņore, agrākās analizējis arī H. Moora.¹¹⁶

Vienkāršākās savā veidojumā ir plaši lietotās spieķadatas (53. att.: 15; 34. tab.: 8).¹¹⁷ Tās gatavotas gan no dzelzs, gan bronzas, lietotas jau kopš m. ē. sākuma un vēl ilgi turpmākajos periodos.

Latvijas agrākās spieķadatas gatavotas no griezumā apaļas stieples, tām apaļa galva, stieples gals pie galvas noslēdzas gliemežveida satinumā. Šim tipam varētu pieskaitīt Lazdiņos atrasto bronzas adatu (53. att.: 14) ar lielu, šķērsgrīzumā rombisku pārsninātu galvu; adata attiecināma uz m. ē. sākuma periodu. Šī veida rotadatas raksturīgas akmeņu krāvumu kapu kultūrai¹¹⁸ un atrastas arī Igaunijā, Somijā un Zviedrijā.

Latvijas spieķadatu vairākumam tomēr raksturīga maza galva, vēlākām tā dažkārt veidojas noapaļoti trīsstūrains. Ar 2.—4. gs. datējamās spieķadatas

¹¹¹ Moora 1938^a, 70.—74. lpp.; Snore R. 1936\ 9. att.: 8; UIMHAexe.ibm 1955. 40. att.: 1—3; Laul 1965, 329., 330. lpp.; 7. att.: 10; Kivikoski 1947, 12. tab.: 91.

¹¹² Schmiedehelm 1923; Moora 1938^a, 119.—161. lpp.

¹¹³ IIMHjexe.ibm 1955, 133. lpp.; 18. att.: 12.; 19. att.: 9; 31. att.: 14; tāpat — Laul 1965, 6. att.: 5 tās datē jau ar 5. gs.; Kivikoski 1947, 13. tab.: 99. att.

¹¹⁴ LLM 181. att.; Gaerte 1929, 168. att.: f; 169. att.: e, g (īpaši grezna); UIMHAexe.ibm 1955, 42. att.: 2; Kivikoski 1947, 100. att.

¹¹⁵ RK 8. tab.: 17.

¹¹⁶ Snore R. 1930; Moora 1938^a, 168.—220. lpp.

¹¹⁷ Spieķadatas pazīstamas arī Somijā (Salo 1968, 98., 99. lpp.) u. c.

¹¹⁸ IIMHAexe.ibm 1955, 10. att.: 8; Kivikoski 1947, 2. tab.: 16; Salo 1968, 4. tab.: 1; Moora 1938^a, 26. att.: 4.

atrastas uzkalniņķos Gailīšos, Slatē u. c., tāpat akmeņu krāvuma kapos Raunā, Velna kravandā u. c. Ar 3.—4. gs. datēta Daibjos atrastā šim tipam tuvā adata ar riņķa galvu. Galva tai veidota no šķērsgriezumā rombveida stieples, tās galu aptinot ap adatas stāvu.

Ievērojami greznākas, masīvākas un plašāk izplatītas bijušas ripas adatas. Tām pārsnāgtā galvas daļā izveidotas divas paralēlas ripas, bet zem apakšējās no tām ir osiņa važiņu iekāršanai.

Tipoloģiski vecākajām ripas adatām galva samērā gara, ripas vēl īpaši neizdalās vai izdalās vāji (53. att.: 13), galvai bieži šķērsrievu rotājums. Gailīšu 1. uzkalniņa D kapā šī tipa adata datējama ar laiku ap 200. gadu. Līdzīgas adatas iegūtas vēl Zantē, Skarē, tām paralēles arī Lietuvā.

Vēlākās ripas adatas mazāka izmēra, to galvas daļa parasti gluda, ripas izdalās reljefāk (30. tab.: 1; 32. tab.: 10). Gailīšu 1. uzkalniņa H kapā un Slatē II grupas 6. uzkalniņa A kapā, kur tās atrastas kompleksā, šī tipa adatas datējamas ar laiku ap 200. gadu vai ar 3. gs., turpretim Slatē, Boķos u. c. atrastās var attiecināt jau uz laiku ap 300. gadu vai 4. gs.

Ripas adatām raksturīgs papildrotājums: svītras, reljefi valnīši, augšējā ripa rotāta ar krusta motīvu. Rietumlatvijas ripas adatām visumā ripas biežākas un novietotas tālāk viena no otras, turpretī Austrumlatvijas ripas adatas šķiet graciozākas: to ripas plānākas, pie tam augšējās ripas diametrs lielāks nekā apakšējās.

Visumā mazākas, graciozāk veidotas ir riteņadatas, kuru izplatība sakrīt ar ripas adatu izplatību. Zīmīgākā tipoloģiskā atšķirība šīm adatām ir riteņveida galvas «spieķu» skaits: ir adatas ar četriem, sešiem un astoņiem spieķiem.

Riteņadatas ar četriem spieķiem (30. tab.: 3) Gailīšu 1. uzkalniņa H (2. gab.) un 1. kapā datējamas ar laiku ap 200. gadu vai ar 3. gs. pirmo pusi, Salas Boķos un Tērvetes Stūros ar 3. gs. Riteņadatas ar sešiem spieķiem (32. tab.: 4) Slatē I grupas 7. uzkalniņa J kapā datējama ar laiku ap 300. gadu, tai līdzīga Melderišķos pēc kopatradumiem attiecas uz laiku ap 300. gadu vai uz 4. gs. pirmo pusi. Riteņadatas ar astoņiem spieķiem atrastas Razbukos (32. tab.: 5), Sēlpils Plāteros (ar 4. gs. datējamā kapā), tādas iegūtas arī Strazdiņos, Preiļos u. c. Lietuvā riteņadatas datē ar 3.—4. gs., tāpat datēta Somijā atrastā sešspieķu riteņadatas.¹¹⁹ No citām riteņadatām ar savu apdari atšķiras Jaunsēlpilī atrastā, kurai galviņā izveidoti četri dubultspieķi.¹²⁰

Riteņadatu stāvs zem galviņas bieži rotāts ar reljefiem valnīšiem, cilpiņā virs galvas iegravētas paralēlas svītras un līkloči. Latvijā un Lietuvā riteņadatas, tāpat kā iepriekš aprakstītās ripas adatas, raksturīgas galvenokārt uzkalniņķu kultūras novadam.

Tāpat iecienītas bijušas bronzas rotadatas ar profilētu galvu (30. tab.: 2; 32. tab.: 6). To lodveida galviņas vidusdaļu abās pusēs noslēdz ar reljefiem valnīšiem rotātas ripas, galvā izveidots caurumiņš važiņas iekāršanai. Profilētās adatas no Kaļiņingradas apgabala izplatījušās Rietumlatvijā un no turienes tālāk Latvijas uzkalniņķu kultūras novadā, piemēram, Slatē, Savējās u. c. Reti tās atrastas

akmeņu krāvuma kapos Ziemeļlatvijā, piemēram, Slavēkā u. c., tāpat Igaunijā. Latvijā tās lietotas 3.—4. gs. un vēlāk.

Uz perioda otro pusi, t. i., uz 3.—4. gs., attiecināmas Latvijā Alazkatužos, arī Igaunijā, Lietuvā un vēl tālāk dienvidos atrastās rotadatas ar rozetes galvu (28. tab.: 5).¹²¹

No reti sastopamajām adatām minama Alazkatužos atrastā rotadatas, kas noslēdzas ar masīvu galvas riņķi, virs kura izveidota tam perpendikulāra masīva osa (28. tab.: 6). Pēc kompleksā atrastajiem priekšmetiem, kā arī pēc paralēles Lietuvā tā datējama ar laiku ap 300. gadu. Šī paša tipa vienkāršota adata ar galvas riņķi atrasta Gailīšu 2. uzkalniņā un attiecināma uz 3. gs. Savdabīga ir Mazkatužu rotadatas ar masīvu, profilētu galvu (28. tab.: 7).

Aplūkojamā perioda var būt arī Reinās iegūtā adata ar lāpstas galvu, Jaunarājos, Saieņiekos u. c. atrastās krustadatas (28. tab.: 14), tāpat Pāķu uzkalniņķos atrastā rotadatas ar trīsstūra galvu (53. att.: 16).

Rotadatām tieši vai ar važtura palīdzību bieži pievienotas važiņas un dažādi piekariņi (30. tab.: 3; 32. tab.: 4).

Važturi veidoti sarežģītā ažuā tehnikā (32. tab.: 7, 8). Tie atrasti Austrumlatvijas uzkalniņķos (Razbuku kaklariņķis, 51. att.; Savēļu rotadatas) un arī akmeņu krāvuma kapos (Kaugars I). Važturu forma gan trīsstūraina, gan saspiesta pusloka. Līdzīgi važturi izplatīti Lietuvā un vēl tālāk dienvidos.¹²²

Rotām piekārtās važiņas gatavotas no bronzas stieplēm, kam trīsstūr- vai arī segmentveida griezum (30. tab.: 3; 32. tab.: 4). Tās ir vienrindu un sastāv no nelieliem riņķiņiem (0,5—0,7 cm).

Važiņu piesaistīšanai pie adatām (Slatē I grupas 3. uzkalniņš) vai arī piekariņu pievienošanai ar 300. gadu dažkārt izmantoti bronzas stienīši (51. att.). To griezumā parasti apaļš, tie rotāti ar šķērsvalnīšiem. Tādi paši stienīši lietoti arī bij. Austrumprūsijā un īpaši Lietuvā.¹²³

Apskatāmajā periodā, kad metāli kļuva pieejamāki, stipri vērsās plašumā aroču nēsāšana, kas konstatējama jau agro metālu periodā.

Formā primitīvākās un arī agrākās Latvijā ir lentveida aroces ar sašaurinātiem, griezumā apaļiem vai ovāliem galiem. Agrākās aroces šaurākas, šķietami masīvākas, vēlākās platākas, tām gali ovāli, biežāki par loku. Viena no visagrākajām ir Zantē iegūtā šāda tipa aroce (54. att.: 10). Aroces šķērsgriezums ir taisnstūris, tās gali sašaurināti un nedaudz noapaļoti. Jau vēlāka ir Gailīšu 1. uzkalniņā iegūtā šaurā lentveida aroce (30. tab.: 11). Auciema akmeņu krāvumā lentveida aroce atrasta kopā ar acusaktām, kaklariņķi ar tauru galiem u. c. senlietām, pēc kurām tā datējama ar laiku ap 200. gadu vai ar

¹¹⁹ Kivikoski 1947, 14. tab.: 108.

¹²⁰ RK 26. tab.: 1.

¹²¹ Gaerte 1929, 170. att.: d; IUMi«exwibM 1955, 78., 79. lpp., 17. att.: 7.

¹²² Gaerte 1929, 183. att.: b un 184. att.: LLM 100., 140., 141., 143., 144., 205. att.

¹²³ Gaerte 1929, 183. att.: a, b.

3. gs. pirmo pusi. Gailīšu 1. uzkalniņa F kapa, tāpat Slatē I grupas 7. uzkalniņa I kapa u. c. aprocēm raksturīgs samērā plats loks un griezumā ovāli, par loku biežāki gali (30. tab.: 12; 32. tab.: 14). Pēc kapu inventāra tās datējamas ar 3.—4. gs.

Latvijā šī veida aprocēs atrastas galvenokārt uzkalniņkapu kultūras novadā, retāk — akmeņu krājumos. Līdzīgas aprocēs 2.—4. gs. samērā plaši lietotas Lietuvā, retāk Igaunijā.¹²⁴

Lentveida aprocēm parasts loku galu šķērsrievojums. Loka ārpusē izveidoti 2—3 garenvirzienā ejoši valnīši ar šķērssvītņu griezumumu, kas dažkārt izvietots pat šahveidā.

Citu tipu veido aprocēs ar masīvu, griezumā apaļu vai ovālu loku. Tām dažāda resnuma loks, atšķirīgi grupēti rotājumi. Masīvākās šī tipa aprocēs pagaidām atrastas Lietuvā, retāk Latvijā (Kaugarā, Sauliešos), turpretī tievākās vairāk raksturīgas Ziemeļlatvijai (Launkalne, Ranka, Trikāta) un Igaunijai, tās atrastas pat Somijā.¹²⁵ So aprocē gali šķērsrievoti, loks bagātīgi rotāts ar šķērsrievotiem garenvalnīšiem (sānos un augšmalā), kā arī saulīšu rindām (34. tab.: 18). Pēc paralēlēm Lietuvā tās datējamas ar laiku ap 200. gadu un ar 3. gs.

Daja aprocē ar apaļu vai nedaudz noplacinātu loku atšķiras no iepriekšējām ar to, ka tās visa loka garumā rotātas šķērsrievu grupām, pie tam rievoti loka posmi mainās ar gludiem. Latvijā tādas iegūtas Iecavā, Savēju 3. uzkalniņā, Zantē, Saleniekos u. c., arī Lietuvā un Igaunijas dienvidos.¹²⁶ Zantes atradums datējams ar laiku ap 200. g. vai pat ar 2. gs., Savējās iegūtā aprocē jau pieder 3.—4. gs. No tā izriet, ka šīs aprocēs ar apaju šķērsriezumu parādās apmēram vienā laikā ar aprocēm, kam sašaurināti gali, bet to lietošana turpinājusies nedaudz ilgāk. Ovālais loka šķērsriezums šķiet tipoloģiski vēlāka pazīme. Pie šī tipa, liekas, pieder arī krāšņā aprocē ar pusloka griezumumu (53. att.: 18).

Atsevišķi pieminama Auciema akmeņu krājumā iegūtā apajloka aprocē ar pogaļām galos (54. att.: 9), kas pēc atrašanās apstākļiem datējama ar 2.—4. gs., bet ir vienīgā tāda Latvijā. Igaunijā līdzīgu rotu iegūts vairāk, tās nav svešas arī Lietuvā un Somijā.¹²⁷

Apalajam lokam noplacinoties un tā virsmai kļūstot horizontālai, izveidojušās šķērsriezumā daudzskaldņainas (6—8) aprocēs. Agrākajām šī paveida aprocēm raksturīgs vēl šķautņu noapalojums, vēlākām — asāks to veidojums (32. tab.: 11, 13; 30. tab.: 14), pēdējām kļūst platāks loks. Teritoriāli zināma atšķirība šo rotu veidojumā izpaužas tā, ka rietumu novada aprocēs ir graciozākas, vieglākas, saglabā zināmā mērā šķautņu noapalojumu. Plašāk tās ieviesušās Austrumlatvijas uzkalniņu kultūras novadā, kur tās masīvākās, asāk veidotām šķautnēm.

Šī tipa aprocēs iegūtas kopā ar 3.—4. gs. senlietām, piemēram, Gailīšu 1. uzkalniņa H kapā, Slatē u. c., un tādēļ arī ar to pašu laiku datējamas. Ziemeļlatvijas un Igaunijas akmeņu krāvuma kapu kultūras novadā, tāpat Somijā šī veida tipiskās aprocēs retas. Tur tām parasti citāds veidojums.¹²⁸

Šķērsriezumā daudzskaldņainām aprocēm parasti bagāts rotājums. Galiem tipisks šķērssvītrojums, sānu skaldnēm — aplīšu vai saulīšu (punkts un aplītis vai dubultaplītis) rindas, bet augšējā plakanā

vai nedaudz izliektā virsmā izveidoti ar šķērssvītēm sadalīti 1—3 garenvalnīši. Šie rotājuma elementi raksturīgi plašākam apgabalam Austrumbaltijā un, kā jau redzējām, lietoti lentveida, apaļa loka un arī daudzskaldņainu aprocē rotāšanai.

Pēc rotājuma elementiem un to izvietojuma šķērsriezumā daudzskaldņainām aprocēm tuvas ir aprocēs ar sašaurinātiem galiem un trīsstūr- vai segmentveida loka šķērsriezumu (32. tab.: 12, 15). Aprocēm ar trīsstūrveida šķērsriezumu pret galiem raksturīgs sašaurinājums vai iežmauga, pašiem galiem atkal paplašinoties. Visumā masīvākās šī veida aprocēs bagātīgi rotātas, galu rotājumam izmantojot jau citām aprocēm parasto šķērssvītrojumu un šķērsvalnīšus, loka rotājumam — šķērssvītrotos garenvalnīšus, punktu un saulīšu rindas.

Šī tipa aprocēs raksturīgas uzkalniņkapu novadam (Sēlpilī, Slatē, Savējās, Boķos u. c.), bet nav atrastas akmeņu krājumos. Lietuvā un Vislas lejteces novadā tām citāds veidojums, kā arī rotājums.¹²⁹ Masīvākas, smagākas šo aprocē formas raksturīgas Austrumlatvijai.

Aplūkojamās aprocēs datējamas galvenokārt ar 3. un 4. gs.

Īpaši akmeņu krāvumu kapos, piemēram, Kaugarā, Slavēkā u. c., tāpat arī Bukaišos, iegūtas šaurās aprocēs ar segmentveida šķērsriezumu, tās turpina eksistēt vēl ilgi pēc 400. gada, bet grupa masīvāku aprocē — 4. gs. un vēlāk.

Akmeņu krāvumu kapu kultūras novadā iegūtas aprocēs, kas uz rokām nēsātas grupās (34. tab.: 15) vai arī atsevišķi. To šķērsriezums četrstūris ar noapalotu ārmalu, aprocē gali saiet cieši kopā. Grupas aprocē diametri dažādi. Uz aplūkojamā perioda Dirmo pusi attiecināms šāda tipa aprocē atradums Lazdiņos (21 aprocē), Kaugarā ī, Slavēkā u. c. akmeņu krāvumos. Tādas atrastas arī Somijā un Igaunijā.¹³⁰

Līdzīgi nēsātas arī slēgtās, nedaudz izliektās aprocēs, kā arī aprocēs ar segmentveida šķērsriezumu un vienā pusē mazliet lielāku diametru. Latvijā tādas atrastas Kaugarā I, Kaugarā II, Sauliešos, Strantē u. c., bet ārpus Latvijas — Igaunijā un Somijā.¹³¹

Samērā plaši, īpaši akmeņu krāvumu kapu kultūras novadā, nēsātas no plāna bronzas skārda gatavotas t. s. dobās aprocēs ar pāri saejošiem galiem. Tās atrastas Sauliešos, Kaugarā, Mūsiņā, Saleniekos u. c. (34. tab.: 16). Kā rādīja atradums Saleniekos, šādas dobās aprocēs izmantotas arī par kāju riņķiem.¹³²

¹²⁴ LAB 231. U. sek. Ipp.; IHMHjexejibM 1955, 118. Ipp.; 29. att.: 11; Laul 1965, 10. att.: 11.

¹²⁵ LAB 230., 231. Ipp.; 156. att.; Laul 1965, 12. att.: 8; Salo 1968, 43. tab.: 3; 44. tab.: 8.

¹²⁶ Laul 1965, 11. att.: 3; LLM 225. att.

¹²⁷ Lietuvā līdzīga aprocē datēta ar 2. gs.; sk. LAB 230. 100.; IHMHjexejibM 1955, 65., 66. Ipp.; 13. att.: 10; Salo 1968, 109., 110. Ipp.; 8. tab.: 2; 29. tab.: 4.

¹²⁸ niMHjexejibM 1955, 98. Ipp.; 23. att.: 13; Laul 1965, 10. att.: 5; Kivikoski 1947, 114., 185. Ipp.

¹²⁹ LLM 231., 234. att.

¹³⁰ UIMHjexejibM 1955, 37., 38., 67. Ipp.; 9. att.: 9; 12. att.: 1, 5; Kivikoski 1947, 39. att.

¹³¹ IHMHjexejibM 1955, 31. att.: 10, 11; Moora 1938, 405. Ipp. 2. parinde.

¹³² Snore R. 1936, 3. att.

Dobās aprocas plaši pazīst Igaunijā un Somijā¹³³ 2. gs. un laikā ap 200. gadu. Vienkāršākās šī tipa šaurākās aprocas ar vaļējiem galiem un biežāku, masīvāku loku (34. lab.: 14) atrastas Jauntēvenēnā, Lejaskleperī u. c. Latvijā, kā arī Igaunijā un Somijā.¹³⁴ Šāda veida dobās aprocas parādījušās laikā ap 200. gadu un bijušas lietošanā vēl arī pēc 400. gada. Cita veida dobās aprocas — platākas, ar mazāku loka izliekumu — atrastas Kaugarā I, Sauliešos, Slavēkā u. c. un pazīstamas arī Igaunijas akmeņu krājumos (Virunukā u. c.).

Platas, ar nelielu loka dobumu, pēc veidojuma un rotājuma krasi atšķirīgas aprocas atrastas Mazkatužos (28. tab.: 18). Šim 3. un 4. gs. lietotajām rotām paralēles zināmas Lietuvā.

Uz aplūkojamo periodu attiecināmas arī, piemēram, Melderišķos un Mazkatužos atrastās spirālaprocas, kā arī citas, kas nav pieskaitāmas pie aplūkotajiem veidiem (28. tab.: 22).

Gredzeni pēc loka veidojuma iedalāmi slēgtajos un spirālgredzenos.

Slēgtie gredzeni augšpusē noapaļoti vai ar jumbveida vidusšķautni, iekšpusē līdzeni vai arī mazliet ieliekti (34. tab.: 4). Šādu gredzenu Latvijā atrasts ap 15. un tie raksturīgi akmeņu krājumos kultūrai (Slavēkā, Vīksnas kapusilā u. c.). Šādi gredzeni iegūti arī Igaunijā un Lietuvā.¹³⁵ Slēgtie gredzeni parādījušies ap m. ē. 3. gs. sākumu, un platākie bijuši lietošanā vēl 4. gs.

Daudz plašāk izplatītie spirālgredzeni gatavoti no apaļas, segmentveida vai trīsstūrveida griezuma stieples (28. tab.: 9). Apaļās stieples spirālgredzeni atrasti gan akmeņu krājumos (Lejaskleperī u. c.), gan arī Austrumlatvijas uzkalniņos (piemēram, Slatē), turpretim no trīsstūr- un segmentgriezuma stieples gatavotie spirālgredzeni raksturīgi galvenokārt akmeņu krājumos (piemēram, Strantē, Slavēkā). Strantē un Mūsiņā atrasti spirālgredzeni arī ar paplašinātu vidējo tinumu un ar paplašinājumā izceltu vidusšķautni, bet Savējās un Mazkatužos — gredzeni ar plakanspirālēm.¹³⁶

Spirālgredzeni sastopami perioda otrajā pusē, t. i., 3.—4. gs., bet lietoti arī vēlāk.

Boķu kapulaukā ar 3. gs. datējamā kapā atrasta īpatnēja rota — kniepkēns, kas derēja apģērba saspraušanai.¹³⁷

DAŽĀDI PRIEKŠMETI

Uz 2.—4. gs. attiecināmi vēl atsevišķi atradumi vai nelielas dažādām vajadzībām izmantotu priekšmetu grupas.

Aplūkojamā laika posmā apģērba saturēšanai nozīmīgas bijušas jostas. Metāla sprādzes to sastiprināšanai, tāpat metāla apkalumi plaši lietoti bij. Austrumprūsijā, Gotlandē, arī Lietuvā.¹³⁸ Mazkatužos atrasta uz 3.—4. gs. attiecināma jostas sprādze. Šim periodam pieskaitāma arī Kapsēdē iegūtā dzelzs sprādze ar četrstūrainu loku, kurai izveidojumā pilnīgi analoga ar 3.—4. gs. datējama sprādze atrasta Somijā.¹³⁹ Citas Mazkatužos, Kapsēdē u. c. atrastās jostu sprādzes ir vēlākas.

Latvijā Gailīšos, Aizezeros un Ivašos atrasti ar aplūkojamā perioda pirmo pusi datējami tūtuļi. Tiem līdzīgi iegūti Vislas lejteces novadā, Lietuvā un Igaunijā. Šo priekšmetu izcelšanos saista ar Halštates laikmeta atradumiem Bohēmijā. Tā paša laika vai vēlāks ir Lejaskleperī atrastais bronzas apkalums.

Latvijā atrasti arī daži dzeramā ragu apkalumi: Lenču Strīķos — važiņa un gala apkalums, Jauntēvenēnā — gala apkalums, kas datējami ar 3.—4. gs. (53. att: 12).

Interesanta uz 2.—4. gs. attiecināmu atradumu kategorija ir Latvijā pēc dažādām ziņām 43 vietās (56. att.) iegūtās apmēram 470 romiešu monētas,¹⁴⁰ no kurām 350 iegūtas depozītos. Daļa monētu iegūta kapulaukos (Mazkatužos, Kapsēdē u. c.), pārējās ir savrupatradumi. Atrastās monētas pārsvarā bronzas un tikai ap 30 no tām ir sudraba.

Daži no atradumiem, piemēram, Raunas Jaunzemju u. c., uzskatāmi par apšaubāmiem, jo muzejā tie ienākuši no kolekcionāriem un ziņas par to atrašanos apstākļiem nav drošas.

Daļa Latvijā iegūto romiešu monētu atrastas netālu no jūras piekrastes (Mazkatuži, Kapsēdē), daļa — arī Daugavas krastā (Rīga, Ikšķile, Lielvārde, Daugavpils), kur jau agro metālu periodā atzīmēti satiksmes ceļi un kur tie veduši arī 2.—4. gs. Tas, tāpat arī apstākļi, ka daļu no atradumiem sastāda Austrumromas monētas, liecina, ka romiešu monētas Latvijā nonākušas gan no dienvidiem, gan no dienvidaustrumiem.

Par tiem pašiem kontaktu ceļiem liecina arī citi no Romas Eiropas provincēm importētie priekšmeti. Te vispirms atzīmējama māla lampa, ko F. Krūze ieguvis Kapsēdē (55. att.: 5).¹⁴¹ Lampa ar savu lielo ielietni un plati atvērto izlietni atšķiras no plaši pazīstamajām antīkās pasaules māla lampiņām.¹⁴² Vienīgā analogija tai zināma Tallinā.¹⁴³ Iespējams, ka Kapsēdes lampiņa atvesta no Dienvidkrievijas vai Donavas lejteces apgabala.

Latvijā — Gailīšos, Piltenē un Kapsēdē — iegūtas saktas (55. att.: 1, 2, 4) ar emaljas rotājumu. Tās datējamās ar 2. gs. (Kapsēdes saktas) vai ar 3. gs. sākumu un pieskaitāmas pie atradumiem, kas ievesti no Romas Eiropas provincēm un plaši sastopami Romas impērijas kaimiņu apgabalos.¹⁴⁴ Šādas rotas varēja atvest vai nu no Donavas zemēm, vai arī no Reinas apgabala, kur līdzīgas saktas atrastas lielākā daudzumā. Importa priekšmets šķiet arī Mazkatužu ažūrā ripassakta (55. att.: 3).

¹³³ UIMHaexe,ibM 1955, 24. att.: 5; Salo 1968, 3. tab.: 1, 5; 4. tab.: 5—7 u. c.

¹³⁴ LLMHaexe,ihM 1955, 23. att.: 6; 31. att.; Salo 1968, 7. tab.: 3 u. c.

¹³⁵ UIMHaexejibM 1955, 19. att.: 23 u. c.; LAB 123. att.: 4, 8; Kulikauskas 1968, 17. att.: 5, 7; 18. att.: 4, 5.

¹³⁶ Sal. Laul 1965, 10. att.: 1.

¹³⁷ Vankina 1962°.

¹³⁸ Gaerte 1929, 231.—238. Ipp.; 134.—136. att.; Nylén 1955, 452. u. sek. Ipp., LAB 239. Ipp.

¹³⁹ IVI 2635: 1410; sal. Kivikoski 1947, 154. att.

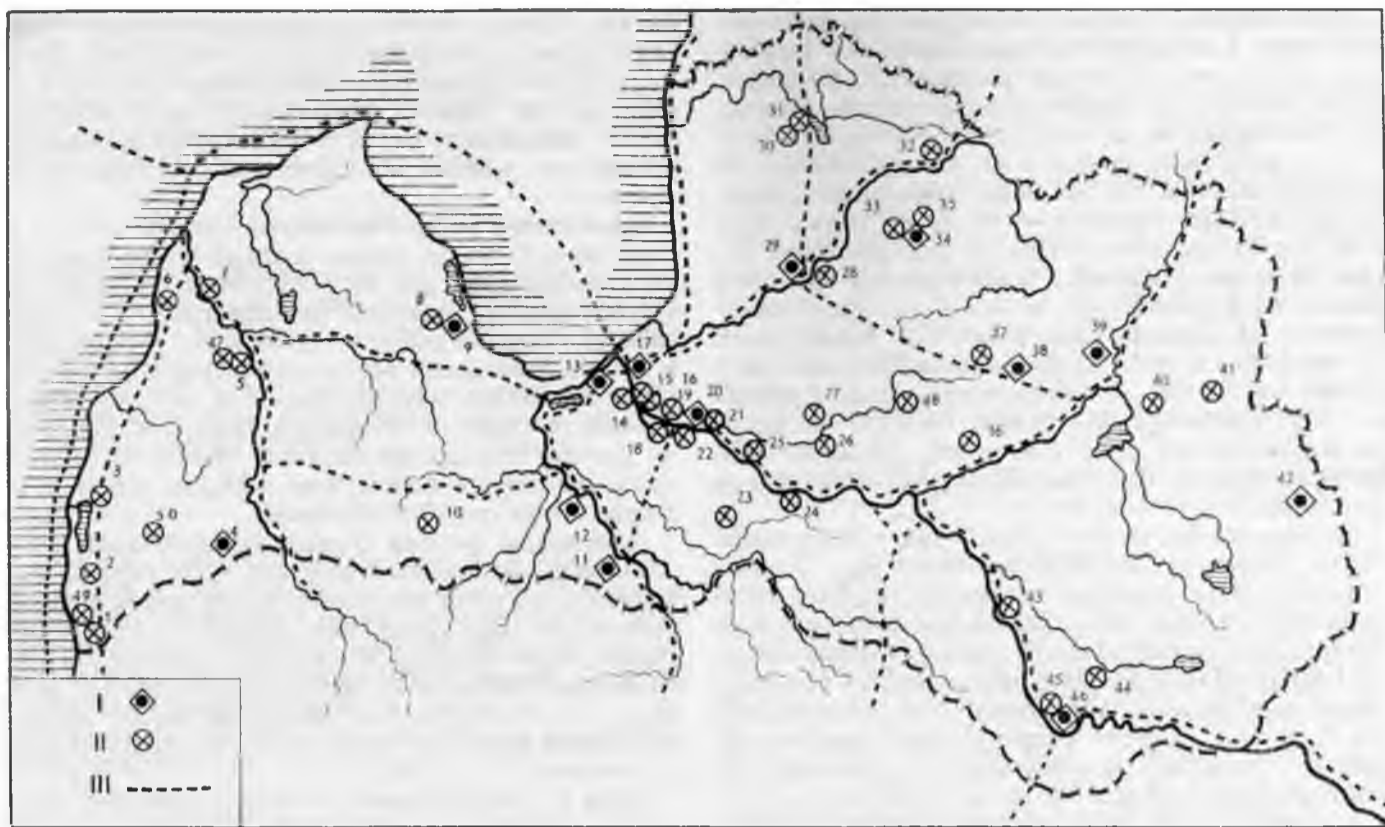
¹⁴⁰ Snore R. 1937; Moora 1938», 578. u. sek. Ipp.

¹⁴¹ SM 1936, 2. 48.—52. Ipp.; Moora 1938», 586., 587. Ipp.

¹⁴² Kaaceo 1969, 1., 3.—6. att.; sal. Bernhard 1955, I u. c. tab.

¹⁴³ Ivi 26, atrašanas vieta nezināma.

¹⁴⁴ Uslar 1938, 111. Ipp.

56. att. Agrā dzelzs laikmeta satiksmes ceļi un romiešu monētu un importa priekšmetu atradumu vietas.

I — romiešu monētu depoziņu atradumu vietas, II — romiešu monētu un Romas provinču priekšmetu atradumu vietas, III — iespējamo satiksmes ceļu virzieni.
 I—11 — / — Mazkatuži, 2 — Nīca, 3 — Kapsēde, 4 — Vainode, 5 — Kuldīga, 6 — Užava, 7 — Piltene, 8 — Engure, 9 — Engures Marijas kalns, 10 — Gailīši, 11 — Īslīce, 12 — Dandāle, 13 — Bulduri, 14 — Torņakalns, 15—16 — Rīga, 17 — Rīga, Gorkija iela, 18 — Mārtinsala, 19 — Salaspils, 20 — Ikšķiles lauki, 21 — Murpikovi, 22 — Navessala, 23 — Liellangas, 24 — Jaunjelgava, 25 — Lielvārde, 26 — Ražas, 27 — Keipene, 28 — Cēsis pie Riekstukalna, 29 — Straupe, 30 — Braslava, 31 — Melluži, 32 — Kikuti, 33 — Mūri, 34 — Jauncmji, 35 — Kaugars I, 36 — Spridzēni, 37 — Purgals, 38 — Kazācnieki, 39 — Priedkalni, 40 — Štrožēni, 41 — Ruskulava, 42 — Uversmuiža, 43 — Jersika, 44 — Klobani, 45 — Vecpils, 46 — Daugavpils, 47 — Kuldīga, 48 — Jaunācni, 49 — Lejas, 50 — Aleksi.

Rets, ar m. ē. sākumu datējams atradums ir Kivtos¹⁴⁵ iegūtā stienveida šķīlamdzelzs. Paralēles tai zināmas Glušīcas ciema¹⁴⁶ apmetnes agrākajā slāni, Kaļiņingradas apgabalā u. c.¹⁴⁷

KERAMIKA

Keramika arī 2.—4. gs. dzīvesvietās ir plašākā atradumu kategorija. Šī perioda keramika lielākā daļumā iegūta Kivtu, Spietiņu, Matkules u. c. apmetnēs, Salenieku, Gailīšu u. c. senkapos. Tā atrasta Tērvetē, Daugmalē, Dignājā u. c. objektos, bet keramikas formu konservatīvisms kavē tās atšķiršanu no vēlākās.

Aplūkojamā periodā turpina pastāvēt jau iepriekšējā periodā lietotā — gludā, švīkātā un tekstilā — keramika, taču ieviešas arī jauni keramikas veidi — spodrinātā un ar nagiespiedumiem rotātā. Perioda sākumā izveidojās arī jauna veida keramika, t. s. apmetnē keramika. Visa 2.—4. gs. keramika gatavota bez podnieka ripas.

Gludā keramika sastopama visā Latvijas teritorijā. Dažos pieminekļos, piemēram, Spietiņos (94,3%), tā dominē, citos, piemēram, Matkulē (36%), Kivtos (21,2%), ieņem vienu no pirmajām vietām.¹⁴⁸

Gludās keramikas lietošana turpinājās arī vēlākajos vēstures periodos. Latvijā lietota vēl arī švīkātā keramika (35. tab.). Tā atrasta arī Lietuvā, Baltkrievijā, Daugavas augšteces novados un Igaunijā, kur nedaudz atšķirīgas trauku formas un to papildrotājums. Matkules (64%), Tērvetes, Dignājas pilskalnu apakšējos slāņos, kas daļēji atliecas uz m. ē. pašu sākumu, šī keramika ir vēl dominējošā, bet vēlāk tās kļūst mazāk. Tā, piemēram, mazāk šīs keramikas lausku atrasts Spietiņos (1,2%), Kivtos (0,4%), Salenieku senkapos u. c.¹⁴⁹ Aplūkojamā perioda beigās švīkātās keramikas lietošanas apjoms samazinās un ap 1. g. t. vidū Latvijā, tāpat kā citur Austrumbaltijā, šķiet, izbeidzas.

Latvijā, tāpat plašos kaimiņu novados, piemēram, Igaunijā un pieguļošajos KPFSR apgabalos, aplūkojamā periodā lietota vēl tekstilā keramika, bet arī

¹⁴⁵ Шноре Э., Цимермане 1966, 178. lpp.; I. att.: 10.

¹⁴⁶ Третьяков, Шмидт 1963, 114. lpp.; 59. att.: 2, tai gan vēlāks datējums.

¹⁴⁷ Gaerte 1929, 146. lpp.; A att.: c.

¹⁴⁸ Sk. Daiga un Atgāzis 1962, 7. lpp.; Мугуревич 1966, 145. lpp.; Шноре Э., Цимермане 1966, 180., 181. lpp.

¹⁴⁹ Sk. Шноре Э., Цимермане 1966, 180., 181. lpp.; arī Snore R. 1936^b, 42. lpp.

tās gatavošana un lietošana izbeigusies ap gadu tūkstoša vidū. Latvijā šīs keramikas lietošana turpinājusies līdz 5.—6. gs. Dažos pieminekļos, piemēram, Kivtos (69,5%), tā dominē, citos, piemēram, Saleniekos, Kalnapiļās u. c., atrasta nelielā daudzumā.¹⁵⁰

Jauns keramikas veids ir apmestā keramika. Tā gatavota, izžāvēta vai pat daļēji apdedzinātu trauku virsmu pārklājot (apmetot — no tā arī nosaukums) ar šķidru treknu mālu kārtiņu un tad apdedzinot pilnīgi. Tā radās grubuļaina trauka virsma (35. tab.) gan ar noapalotiem, gan ar asi stiegrotiem, «dzīslainiem» izcēlumiem. Sāds paņēmiens lietots, šķiet, lai novērstu trauka šķidrumscaurlaidību, bet sava nozīme varēja būt arī skaistuma izjūtai. Apmestā keramika raksturīga galvenokārt Lietuvas un Latvijas teritorijām un citur (piemēram, Igaunijā, Baltkrievijā) atrasta tikai atsevišķos gadījumos niecīgā daudzumā.¹⁵¹

Princips trauku virsmas papildapdarē lietot mālus Vislas baseina zemēs bija pazīstams jau bronzas laikmetā. Māla ziedums uz trauku virsmas pirms mūsu ēras un mūsu ēras sākumā konstatēts bij. Austrumprūsijas ziemeļu daļā,¹⁵² Lietuvā (Kurmaiči) un arī Latvijā: Bašķu un Dārznieku uzkalniņkapu māla urnām konstatējams šāds virsmas ziedums ar māliem jau 1. g. t. p. m. ēras beigās. Lietuvā izsekots, ka apmestā keramika izveidojusies no keramikas ar viegli grubuļotu virsmu ap m. ē. 2.—3. gs.

Acīmredzot arī Latvijā apmestā keramika radusies, pilnveidojot jau agrāk iepazīto principu par trauku virsmas papildapdari ar māliem. Apmestajai keramikai tomēr ir cita virsmas apdares tehnoloģija (treknāka, šķidrāka virsmas apdarei lietotā mālu masa, cits šīs masas uzklāšanas paņēmiens). Atšķirīgs liekas arī tas, ka agro metālu perioda traukiem papildapdarē, kuras rezultātā radās grubuļi, nav vērojama visā trauka virsmā, turpretī jaunā veida keramikai apmetums sedz visu trauka virsmu.

Apmestā keramika Latvijā izplatās, domājams, ar 2.—3. gs. Gadu tūkstoša vidū tā ieviesusies jau plaši un daļēji izspiedusi švīkātā keramiku. Tāpat kā Lietuvā, arī Latvijā tā, liekas, agrāk parādās rietumu daļā un tad izplatās austrumu un ziemeļu virzienā.¹⁵³

Šķiet, nedaudz vēlāk par apmesto keramiku parādās trauki ar nagiespieduma bedrītēm trauka virsmā. Šīs keramikas lauskas niecīgā daudzumā (Spietiņos 0,2%, Kivtos 0,1%) atrastas 1. g. t. pirmās puses un nedaudz vēlāko apmetņu (Spietiņu, Kivtu) kultūras slāņa augšējās kārtās. Tāpēc liekas, ka šīs keramikas veids parādās aplūkojamā perioda beigās un lielāko izplatību sasniedz vēlākos gadsimtos, apjomā gan nesasniedzot apmestās keramikas daudzumu. Tā, piemēram, Ķenteskalnā keramika ar nagiespieduma bedrītēm sastāda 1,8%, Asotes pilskalnā — 1,4%, turpretī Daugmalē — ap 16% no visas rokām darinātās keramikas (līdz 1940. g. iegūtās).

Jauna parādība Latvijas 2.—4. gs. arheoloģiskajā materiālā ir arī spodrinātā keramika. Tā atrasta akmeņu krāvumu kapos, piemēram, Saleniekos, Kivtu apmetnē u. c. Spodrinātā keramika līdz šim nav droši izdalāma mums zināmos 1. g. t. p. m. ē. pieminekļos, tās nav Matkules apmetnē, Tērvetes un Asotes pilskalna agrākajos slāņos, nav Kļauņukalnā. Samērā plaši tā pārstāvēta tādos pieminekļos, kas datējami ar aplūkojamā perioda otro pusi un vēlāku laiku, pie-

mēram, Kivtos (8,2%), Daugmalē (4,6% — līdz 1940. g. iegūtajos materiālos). Lietuvā šī tipa keramika, liekas, parādās jau pirms mūsu ēras, bet Latvijā, kā jau minēts, pagaidām to droši konstatēt nevar. Domājams, ka tā ieviešas tikai aplūkojamā periodā un plašāku izplatību gūst vēlākajos gadsimtos.

Spodrinātās keramikas trauku formas (35. tab.), tāpat mālu masa un apdare, ir tik atšķirīgas no pārējās Latvijas 2.—4. gs., kā arī agrākās keramikas, ka vismaz daļa tās jāuzskata par importētu.¹⁵⁴ Vienkāršākā šī veida keramika — gludināta — acīmredzot ir vietējs darinājums pēc importēta parauga. Spodrinātās keramikas agrākās paralēles zināmas Vislas lejteces novados, arī Piedņeprā, tāpēc var domāt, ka tā Latvijā ienākusi no dažādām vietām un zināmā mērā ietekmējusi podniecības mākslas attīstību un trauku formu izveidi.

Aplūkojamā perioda trauku pagatavošanai lietoti māli, kuru liesināšanai piejaukti gan rupjāki, gan samērā sīki kvarca graudiņi (tekstilā, gludā, švīkātā, apmestā, ar nagiespiedumiem rotātā). Atšķirīga, kvalitatīvi augstvērtīgāka mālu masa ir gludinātās, bet īpaši spodrinātās keramikas traukiem. Pēdējo mālu masā nav zvīrgzdu, tajā spīd sīkās vizlas daļiņas. Gludinātās keramikas trauku masā atrodami zvīrgzdi, to apstrāde ir paviršāka.

Liela ir trauku izmēru un formu dažādība. Daļai gludās, švīkātās, apmestās un tekstilās keramikas trauku ir vienkārša spaiņa forma ar taisnām, uz augšu nedaudz paplašinātām sienām. Trauki ir samērā lieli — 0,20—0,30 m diametrā un apmēram tāda paša augstuma, samērā biežām sienām (0,8—1,4 cm).

Vairums trauku tomēr mazāki — 0,10—0,20 m diametrā. Tie parasti gatavoti no labākas mālu masas, kurā sīkgraudains vai pat smilšu liesinājums. To sienas plānākas, formai raksturīgs ierāvums vai augšmalas profilējums. Pēc veida izšķirami podi un bļodveida trauki. Starp gludinātās un spodrinātās keramikas traukiem dominē samērā zemi bļodveida trauki, kuru diametrs 0,10—0,18 m, augstums nedaudz mazāks. Podveida trauki sastopami retāk. Visiem šiem traukiem vidusdaļā vai augšējā trešdaļā asi izteikts laužums.

Lielākie trauki izmantoti pārtikas glabāšanai un, jādūmā, arī ēdiena gatavošanai, mazākie — citām vajadzībām.

Keramikas izstrādājumiem pieskaitāmi mala tīģeļi un lejamveidnes bronzas apstrādei, tāpat māla vārpstu skriemeļi. Aplūkojamā perioda var būt daži tīģeļi, kas iegūti Spietiņos, Kivtos, tāpat daļa no Mūkukalnā un Dignājā atrastajiem tīģeļiem. Tie visumā cilindriski vai apakšā nedaudz paplašināti, augšmalas tiem izliektas uz āru.¹⁵⁵

Daudzās bronzas rotas liecina, ka bronzas liešana salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu ievērojami vē-

¹⁵⁰ Шноре Э. 1961, 112., 113. лрр.; Шноре Э., Цимермане 1966, 180. лрр.; Граудонне 1967, 57. att.; Цимермане 1968^b.

¹⁵¹ Шноре Э. 1961, 112. лрр.; Граудонне 1967, 109. лрр.; Даугудис 1966.

¹⁵² Гуревич 1960, 347. лрр.; 9. att.; autores 10. att. norādītais trauks ir gludās keramikas.

¹⁵³ Danilaite 1967; Граудонне 1967, 109. лрр.

¹⁵⁴ Моора 1938^a, 561. лрр.; Шноре Э. 1961, 114., 115. лрр.; Шноре Э., Цимермане 1966, 182. лрр.

Daiga, Grosvalds 1964», 10., 11. лрр.

susies plašumā un dažādojusies, taču diemžēl ar 2.—4. gs. datējamas lejamveidnes pagaidām nav atrastas.

Ar 2.—4. gs. datējamie vārpstu skriemeli pēc formas nav atšķirami no vēlāk lietotajiem, tāpēc tikai ar zināmu piesardzību uz aplūkojamo periodu attiecināma daļa no Kivtos u. c. atrastajiem.

AUDUMI

Bronzas rotu (bronzas oksīda) iedarbība veicinājusi nelielu 2.—4. gs. audumu fragmentu saglabāšanos. Vilnas audumu fragmenti iegūti Mazkatužos, Gailīšos u. c.

Latvijā nav atrasti 2.—4. gs. aušanas rīki, taču aušanas tehnikas un vēlāku laiku atradumi rāda, ka šī perioda audumi austi vertikālos stāvos.

SAIMNIECĪBA

Latvijas teritorijas iedzīvotāju saimniecībā 2.—4. gs. līdz ar galvenajām nozarēm — zemkopību un lopkopību — nozīmīgas bija arī zvejniecība un medniecība. Visu ekonomikas attīstību šai laikā noteica metālu apstrādes tālākā attīstība. Nu arī Latvijas teritorijā «Cilvēka kalpībā bija stājusies dzelzs — pēdējā un vissvarīgākā no visām izejvielām, kurām bijusi revolucionāra loma vēsturē...».¹⁵⁶

ZEMKOPĪBA

Zemkopības straujāku, plašāku attīstību stimulēja dzelzs darba rīku lietošana, jo tie «padarīja iespējamu laukkopību lielā platībā, plašu mežu teritorijas nolīšanu, lai iekoptu laukus...».¹⁵⁷ Cilvēki, kā liecina 2.—4. gs. pieminekļu topogrāfija (37. att.), tagad varēja apgūt ar lieliem mežiem apaugušās augstākās apvidus vietas.

Par 2.—4. gs. pastāvējušo zemkopības sistēmu arheoloģiskajā materiālā tiešu liecību nav, bet konkrētos dabas apstākļos tā varēja attīstīties tikai kā līdumu zemkopība. Jau 1. g. t. p. m. ē. beigās Latvijā ieviesās tīrumu zemkopība.¹⁵⁸ Mūsu ēras sākumā izmantojamās zemes platības paplašināja, nolīžot mežus, taču apstrādāja jau arī ilgstošāk pastāvošus tīrumus.

Līdumos lielākos kokus nociirta ar dzelzs uzmavas un šaurasmens cirvjiem, sīkos kokus un krūmus nogrieza ar līkajiem nažiem un raukņiem. Zemi apstrādāja ar dzīvnieku (zirgu) vilktu arklu, dzelzs kapļiem (atrasti Mazkatužos, Gailīšos u. c.), tāpat ar koka rīkiem, kas Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav atrasti. Latvijā aplūkojamā laikā arkli nav atrasti, bet to izmantošanu pierāda citi apsvērumi. Tā, piemēram, jau ar 1. g. t. p. m. ē. un pat ar agrāku laiku datējami koka arkli atrasti Austrumeiropā, Dānijā, Skandināvijā, ar laiku ap mūsu ēras sākumu datējams koka arkls atrasts Baltkrievijā Kaplanovičos, seno jātvīngu zemēs iegūti ar 2.—3. gs. datējami dzelzs lemeši.¹⁵⁹

Pēc J. Krasnova pētījumiem,¹⁶⁰ dzelzs sirpju un izkapšu ieviešanās liecina par arkla zemkopības izplatīšanos šajās teritorijās. Pie tam sirpji un izkaptis ieviešas vēlāk nekā arkla zemkopība. Uz šo pētījumu pamata arkla zemkopības pastāvēšana konstatējama Austrumbaltijā un visā baltu cilšu apdzīvotajā teri-

torijā. Atrastie piešu un iemauktu laužņi norāda, ka ar zirgiem jāja, taču nevar būt šaubu, ka tos izmantoja arī kā vilcējspēku zemkopībā.

Ražu novāca ar sirpjiem un kopš 3. gs. arī ar izkaptīm; šim nolūkam, protams, derēja arī likie naži un pat raukņi.

Mūkukalnā un Kivtos atrastie labības graudi liecina, ka 2.—4. gs. zemkopji savos tīrumos audzējuši miežus.¹⁶¹ Audzēti arī kvieši, kas piederējuši kādai pundurkviešu šķirnei; tie ir senāki par mīkstajiem kviešiem un ir viena no visvecākajām labību kultūrām.¹⁶² No pākšaugiem bijuši pazīstami pupas un zirņi.¹⁶³ Boķos ar 4. gs. datējamā kapa piedevās atrada spirālīti ar linu diegiem. Tas nozīmē, ka 2.—4. gs. audzēti arī lini un no to šķiedrām gatavoti audumi.

Spietiņos, Kivtos, Mūkukalnā u. c. atrastie graudberži derēja graudu sasmalcināšanai miltos.

LOPKOPĪBA

Lopkopības izaugsmi veicināja zemkopības attīstība. Aplūkojamā laikmeta iegūtajā osteoloģiskajā materiālā dominē mājlopu kauli. Mūkukalnā tie sastāda ap 58%, Kivtos pat 97,5% no visiem iegūtajiem kauliem. Visvairāk ir liellopu kaulu (Kivtos 51%, Mūkukalnā 35%), tad seko cūku (Mūkukalnā 26%, Kivtos 8%), zirgu (Mūkukalnā 22%, Kivtos 21%) un sīklopu kauli (ap 17%). Tātad dominējošā loma saimniecībā bija liellopiem. No tiem ieguva gaļu, piena produktus un ādas. Mazinājusies zirgu nozīme uzturā, jo šos dzīvniekus izmantoja darbam. Tipiskais gaļas dzīvnieks šai laikā bija cūka. Gailīšos, Melderiškos, Zantē u. c. atrastie vilnas audumu fragmenti, kas datējami ar 3.—4. gs., un dzirkles nepārprotami pierāda, ka gatavoti vilnas audumu apģērbi. Tas nozīmē, ka no aitām ieguva gaļu, ādas un arī vilnu. Mazkatužu un Boķu audumu fragmentu analīzes rāda, ka šo audumu rupjās vilnas sastāvs ir šāds: pamatvilna (0 20—30 n) — 55%, pūka (0 10-15 n) — 40%, akots (0 45—150n) — 5%. Tāda vilna pieder vēl neizkoptām šķirnes aitām, kas līdzīgas savvaļas aitām.¹⁶⁴

Tā kā dažādu novadu dabas apstākļi nebija pilnīgi vienādi, to lopkopībā bijušas zināmas atšķirības, kas izpaužas osteoloģiskajā materiālā.¹⁶⁵

Izkapšu izplatīšanās norāda lopkopības augstākās attīstības pakāpes sākumu. Ar izkaptīm (arī ar sirpjiem, līkiem nažiem) bija iespējams sagādāt lopiem vairāk ziemas barības (sienu, zaru barību), līdz ar to varēja sākt mitināt lopus kūtīs. Par lopu turēšanu kūtīs apgabalos, kur izplatās arkla zemkopība, liecina etnogrāfu pētījumi.

Par zvejniecību liecības arheoloģiskajā materiālā sniedz nedaudzie Spietiņos u. c. atrastie

¹⁵⁶ Engels 1950, 292. Ipp.

¹⁵⁷ Turpat.

¹⁵⁸ Граудонис 1967, 122. Ipp.; Краснов 1968, 14. Ipp.; 1. att.

¹⁵⁹ Шрамко 1961; 1964; Загорюльский 1965, 60. Ipp.; Antonevičius 1964, 2. att.

¹⁶⁰ Краснов 1966, 26. Ipp.; 1968, 4. u. sek. Ipp.

¹⁶¹ Расиньп 1959, 127. Ipp.; sal. La Vaume 1961, 29. Ipp.

¹⁶² Алехин 1944, 388. Ipp.; La Vaume 1961, 29., 30. Ipp.

¹⁶³ Расиньп 1959; Шноре Э., Цимермане 1966, 178. Ipp.

¹⁶⁴ Кузнецов 1950.

¹⁶⁵ ШНОДС Э., Цимермане 1966, 178., 179. Ipp.; Graudonis 1966^b, 55., 56. Ipp.

makšķeru āķi, taču tie pilnībā neparāda zivju lomu pārtikā. Zivis šai laikā, šķiet, zvejotas galvenokārt ar tīkliem u. c. ierīcēm, kas mūsu pieminekļu kultūras slānī nav saglabājušās.

Spricētot pēc dažādu pieminekļu osteoloģiskā materiāla, medniecības loma dažādos novados nav bijusi vienāda. Tā, piemēram, Mūkukalna osteoloģiskajā materiālā meža dzīvnieku kauli sastāda ap 42%, bet Kivtos — tikai 2,5%. Medīti gaļas dzīvnieki — mežacūkas, brieži, aļņi — un arī kažokādu zvēri, kā lapsas, caunas, bebri u. c. Medību ieroči bija stops ar bultām, šķēps un dzelzs cirvjī. Dzīvnieki un putni ķerti ar cilpām, slazdiem, kā arī bedrēs.

Par uztura papildinājumu nodēra meža ogas, sēnes, rieksti. Dzeramo ragu apkalumi un mazie māla trauki ir netieši liecinieki tam, ka 2. 4. gs. cilvēku dzīvē zināma nozīme bijusi arī īpaši gatavotiem dzērieniem. Tas, ka bronzas apstrādē lietoti vaski (liešana gaistošās formās), netieši norāda, ka cilvēki pazinuši un uzturā lietojuši medu, t. i., pazinuši primitīvo biškopību.

DAŽĀDU MATERIĀLU APSTRĀDE

Dominējot naturālajai saimniecībai, sava nozīme bija materiālu apstrādei, jo ikviena ļaužu kopiena lielāko daļu ražošanas rīku un sadzīves priekšmetu gatavoja uz vietas.

Atradumi senākos (piemēram, Sārnates) un jaunākos (piemēram, Araišu) pieminekļos liecina, ka izcila nozīme cilvēku dzīvē bijusi dažādiem koka priekšmetiem. Ar dzelzs cirvju, nažu un slīmestu palīdzību gatavoja visdažādāko veidu un formu koka priekšmetus, kas 2.—4. gs. senkapos un dzīvesvietu kultūras slānī gan nav saglabājušies.

Ieviešoties metāliem ražošanā, savu iepriekšējo nozīmi zaudēja krams un akmens. Akmens graudberžus izmantoja graudu sasmalcināšanai, šķillavakmeņus — uguns iegūšanai. Ar akmens galodām asināja metāla darba rīkus; graudberžiem līdzīgi akmeņi izmantoti, apstrādājot — sasmalcinot — purva rūdas. No akmens, īpaši smilšakmens, gatavoja vērējamo vārpstu skrīmeļus. Akmeņu apstrādē izmantotos paņēmienu — apsišanu, slīpēšanu, urbišanu — labi pazina jau iepriekšējos vēstures periodos.

Izcilākā nozīme bija prasmei iegūt dzelzi no vietējām purva rūdām vienkāršā procesā,¹⁶⁶ jo tādējādi radās iespēja ieviest ražošanā vajadzīgos darba rīkus. Dzelzs apstrāde konstatēta Kivtu un it īpaši Spietņu apmetnē.

Spietņu apmetnes dienvidrietumu daļā izdalījās ap 400 m² liels rajons (30. att.: B), kur no purva rūdām iegūta dzelzs un notikusi tās pirmā apstrāde.¹⁶⁷ Te atklāja 6 dzelzs ieguves krāsni (57. att.) un savāca ap 1,5 t dzelzs sārņu. Ceļot dzelzs ieguves krāsni, izraudzītajā vietā pamatradzēs izcirsts ap 0,25 m dziļš dobums, ap 0,60 m diametrā, tam blakus 0,25 m dziļa, 0,40—0,70 m plata un līdz 1,0 m gara bedre. Dabumā ieklāti māli un ar slīpumu uz bedres pusi iestiprināts plakans akmens. Krāsns šahta virs tā celta ar 0,30—0,20 m biezām sienām, ap 0,20—0,30 m diametrā, atstājot bedres pusē caurumu — muti — gaisa pievadei un sārņu notecēšanai.

Krāsns šahtā no augšas kārtām bēra kvēlojošas kokogles un apstrādei sagatavoto rūdu. Pēc krāsns piepildīšanas šahtas caurumu no augšas aizmūrēja, atstājot tikai spraugas gāzu izplūdei. Krāsni, mākslīgi pievadot gaisu, panāca ogļu pastiprinātu kvēlošanu un 1200—1400° augstu temperatūru. Dzelzs oksīda reducēšanās sākās jau 900° temperatūrā. Dzelzs daļiņas saplūda, veidojot lielākus jēldzelzs gabalus, bet piejaukumi kusa un kļuva par šķidru masu — sārņiem, kas kopā ar dzelzs daļiņām (ap 50%) nosēdās krāsns apakšā vai pa šahtas slīpumu noplūda sārņu bedrē.

Jēldzelzs — krica — saturēja dažādus piejaukumus un bija poraina, tāpēc to karstu vairākkārt pārkalā un tikai tad no tās gatavoja vajadzīgos priekšmetus: cirvjus, šķēpu galus, nažus, sirpjus, kapļus u. c. Saktu galvu atsperu dzelzs asis, tāpat adatas norāda, ka gatavotas dzelzs stieples. No dzelzs stieples kalta Kapsēdes četrstūrīgā jostas sprādze.

Bronzas apstrādē 2.—4. gs., domājams, izmantoja jau kopš bronzas laikmeta pazīstamo priekšmetu atliešanu pēc vaska modeļiem un ilgstoši lietojamās veidnēs. Bronzu arī kala. Kaļot izveidoja četrstūra griezumā no apaļām stieplēm pagatavojamām spieķadatām, saktu galvas spirāles. Svītru, punktu un aplīšu ornamentus aprocēm, kaklariņķiem, rotadātām, saktām veidoja gravējot, štancējot. Bronzas krellēm, slēgtajiem gredzeniem un dažām aprocēm konstatējamas alvojuma pēdas. Ripassaktas un dažu kaklariņķu galu kārbīņas rotātas ar krāsainu emalju. Nav droši pasakāms, vai šādas rotas gatavoja vietējie rotkaļi. Slavēkā un Mūsiņā atrastie ritenveida piekariņi greznoti, spieķu galos, uz loka un centrā pielodējot bronzas lodītes.

Dzelzs priekšmetu apskats un to metalogrāfiskās analīzes¹⁶⁸ rāda, ka 2.—4. gs. metalurģi Latvijas teritorijā mācējuši iegūt dzelzi no purva rūdām, pratuši to kalt, placināt, metināt, cirst, darināt no tās stieples. Metālapstrādes māku raksturo prasme racionāli izmantot dažādas šķirnes metālu: šaurasmens cirvja dzelzs ķīlim uzmetinot tērauda asmeni, uzmasvas cirvja vidusdaļā iemetinot mazvērtīgākus sārņainas dzelzs gabalus, bet tiem apkārt apkaļot augstvērtīgu metālu.

Austrumbaltijas un Latvijas metālam, kā to liecina spektrālās analīzes un priekšmetu tipoloģiskās studijas, tuvāka pēc rakstura ir Vislas lejteces apgabala bronza.¹⁶⁹ Raksturīgs ir metālu sakausējums, kas satur cinku.

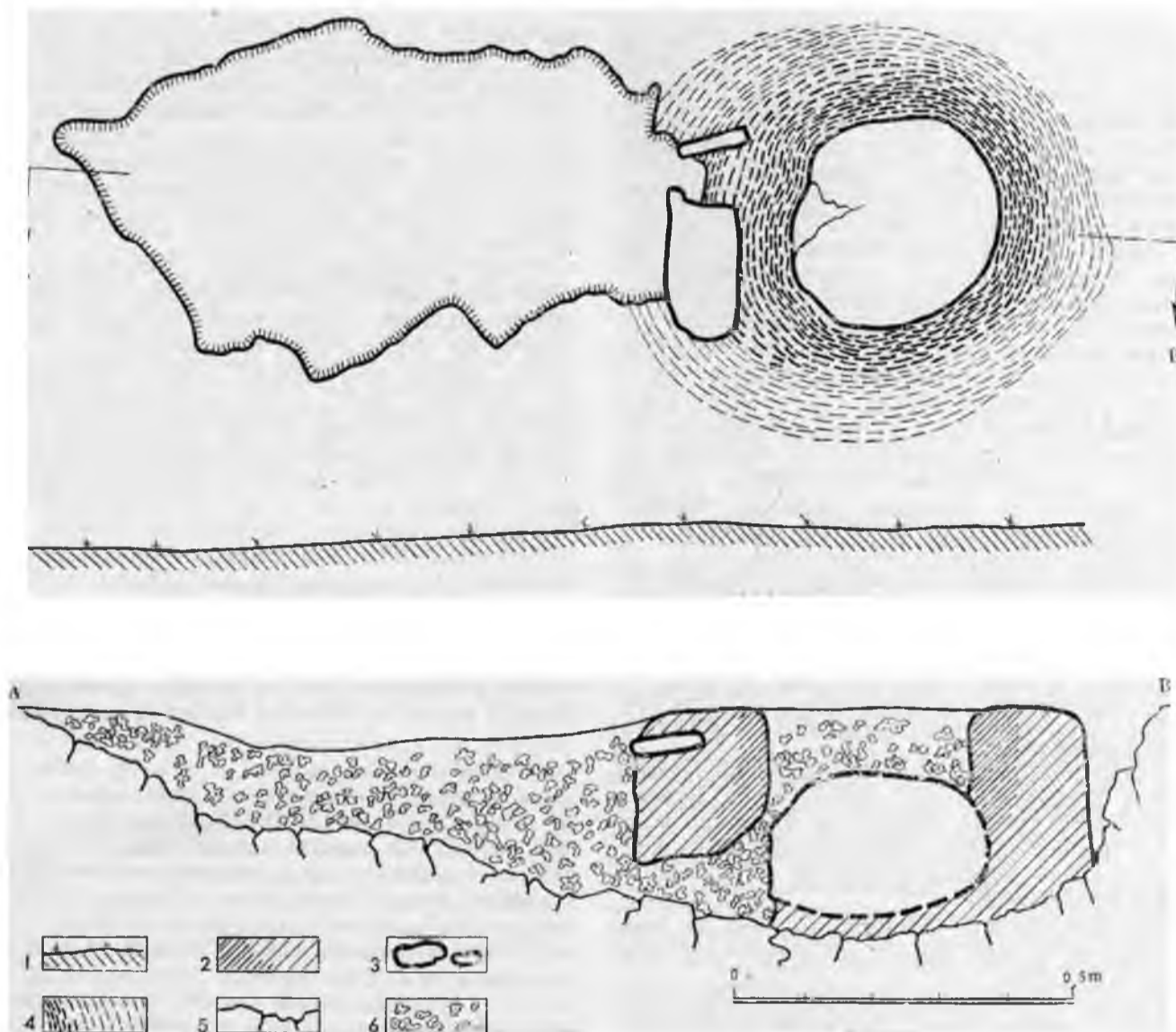
Metāla priekšmetu daudzveidība, to augstā kvalitāte un rotājumu precīzais izpildījums norāda, ka šos priekšmetus 2.—4. gs. darinājuši jau speciālisti — amatnieki. To apstiprina Spietņu apmetnē norobežotais dzelzs ieguves un pirmā apstrādes rajons, tāpat Mazkatužu 3. gs. kalēja kapa raksturīgās piedevas. Te amatnieks metālapstrādātājs guldīts kopā ar saviem nozīmīgākajiem darba rīkiem (veseri, lūškam). Citas šī kapa piedevas, piemēram, šķēpa gals, uzmasvas cirvis, izkaps, piesis, iemauktu laužņi, nazis, savukārt liecina, ka apbedītais amatnieks, tāpat kā

¹⁶⁶ Anteins 1960³, 50.—56. lpp.

¹⁶⁷ Daiga 1964³, 26. lpp.; 2. att.

¹⁶⁸ Anteins 1960³.

¹⁶⁹ Черных, Хоферте, Барцева 1969.

57. att. Dzelzs ieguves krāsns Spietīņu apmetnē (plāns).

1 - māls, 2 - māls (profilā), 3 - akmeņi, 4 - dedzis māls, 5 - radze, 6 - sārņi.

pārējie kopienas locekļi, bijis vēl arī zemkopis un kareivis.

Tas nozīmē, ka dzelzs ieguve, dzelzs un bronzas apstrāde kļuva gan par atsevišķu speciālistu nodarbošanos, tomēr laikmeta saimnieciskās dzīves ietvaros metālu apstrāde vien vēl nenodrošināja amatnieka eksistenci pilnīgi. Ekonomisko apsvērumu un acīmredzot sadzīves tradīciju dēļ amatnieks bija cieši saistīts ar saimniecības galvenajām nozarēm — zemkopību un lopkopību.

APĢĒRBS

Vilnas audumu fragmenti 2.—4. gs. atradumos ir pārāk niecīgi apģērba rekonstruēšanai, taču, ievērojot vēlāku periodu ziņas, jāsecina, ka sievietes ģērbušās linu kreklā, vilnas auduma brunčos un segušās ar villaini. Vīriešu apģērba sastāvdaļas — nātns kreklis, vilnas svārki un bikses un, domājams, apmetnis. Pleciem pārsegtā villaine bijusi sasprausta ar

rotadatu, vīriešu apmetņi vai svārki — ar saktām.¹⁷⁰ Aukstā laikā, šķiet, būs valkāti kažoki un galvassegas.

Mūsu ēras sākumā apģērbus šuva ar bronzas un dzelzs adatām. Dzirkles, kā norādīts, varēja izmantot aitu cirpšanai, bet tās derēja arī auduma piegriešanai, darinot apģērbus.

CELTNIECĪBA

Pētītajās 2.—4. gs. dzīvesvietās no ēkām parasti saglabājušies tikai to pamatu fragmenti, tāpēc par celtnu virsbūvi, apdari un iekšējo plānojumu varam spriest visai aptuveni. Eku pamatkontūras visās pētītajās dzīvesvietās, piemēram, Kivtos, Spietīņos, Mūkukalnā, Daugmalē, Matkulē, ir tikai četrstūrainas.

¹⁷⁰ Zemgaļi, sēji un latgaļi apģērbu sasprauda galvenokārt ar rotadatām, kurši un somugru ciltis — ar dažāda veida saktām.

Tādas tās ir arī Latvijas kaimiņu apgabalos un Vācijā.¹⁷¹ Protams, saimnieciska rakstura celtnes un dažādas piebūves varēja būt arī cita veida. Daugmalē, Mūkukalnā, Laukskolā, Matkulē u. c. konstatētās celtnes bijušas ap 0,30 m un pat vairāk iedziļinātas pamatzemē siltuma saglabāšanas nolūkā.¹⁷²

Laukskolā atklātās celtnes aizņēma ap 2—3x2—3 m², Daugmalē — 16 m², Matkulē 3x5 m², bet Kivtos — pat 5—6x6 m² lielas platības. Eku sienas celtas gan stabu konstrukcijās, piemēram, Matkulē, gan guļbūves tehnikā, piemēram, Kivtos, Mūkukalnā. Par valdošajām 2.—4. gs. kļuvošās guļbūves tehnikā celtās ēkas. To sienas apmestas ar māliem (Vedgas).

Ēku apsildīšanai iekārtoti atklāti pavardi (0—1,15 m). Ugunsdrošības nolūkā, tāpat, lai, uguni kurinot, labāk izsiltu celtnes klons, pavardi parasti novietoti celtnu centrā un līdz 0,5—0,6 m iedziļināti pamatzemē. Labākai siltuma akumulācijai pavarda bedres izkrautas ar akmeņiem, piemēram, Matkulē.

Dzīvojamās ēkas bijušas vientelpas dūmistabas. Dzīvesvietu nocietināšanai celti zemes vaļņi un veidoti akmeņu krāvumi. Tā, piemēram, Mūkukalnā mūsu ēras sākumā dabiski mazāk aizsargātas nogāzes pastāvināšanai un nostiprināšanai veidots līdz 1,2 m augsts un 2—4 m plats akmeņu krāvums. Virs akmeņu krāvuma celts zemju valnis. Zemju valnis ar akmeņiem un guļķu nocietinājumiem uz tā konstatēti arī Daugmalē.¹⁷³

Bez saistvielas celtajos akmeņu krāvumos ievērots līdzsvara princips. Veidojot zemju vaļņus, ievērota noteikta vaļņa pamata platuma un augstuma attiecība un nogāžu slīpums. Nocietinājumu koka konstrukcijas celtas guļbūves tehnikā vai arī nostiprinot ar stabu konstrukcijām.

Celtniecības elementi saskatāmi arī 2.—4. gs. kapu uzkalniņos ar akmeņu riņķiem un akmeņu krāvumu kapu konstrukcijām.

Uzkalniņu uzbūrumi veidoti regulāri, sfēriski. Tikai nedaudziem no tiem ziemeļu—dienvidu un rietumu—austrumu diametri atšķiras. Piemēram, Boķos 1925. g. pētītajā uzkalniņā šo diametru starpība ir 1,0 jn, Slates II grupas 5. uzkalniņam — 1,15 m. lies, Slates un Boķu uzkalniņu diametru un augstumu attiecība ir aptuveni no 1 : 11 līdz 1 : 14, tātad ir visai pastāvīgs lielums.

Akmeņu riņķi celti vienkārša krāvuma veidā, arī šai gadījumā precīzi ievērots aplis, labi izjūsts līdzsvara princips. Pārliecinoši to apliecina Slates I grupas 8. uzkalniņš, kurā riņķi veidojusi četrās kārtās krautu akmeņu siena ap 1 m augstumā.¹⁷⁴

Vienkārša krāvuma tehnikā veidotas arī akmeņu krāvumu kapu kameras — iežogi.

Par vairākām vietām Latvijas teritorijā tautā stāsta, ka tur purvos esot tilti. Seno tirdzniecības ceļu trasēs tādi tilti, kas atklāti Dienvidbaltijā,¹⁷⁵ Latvijā vēl nav pētīti, tāpēc arī nav pasakāms, vai Latvijas 2.—4. gs. celtnieki šādus tiltus cēluš.

MAIŅA

Ekonomikas straujāka attīstība stimulēja maiņas aktivizēšanos. To visā Latvijas teritorijā rāda it sevišķi lielais bronzas rotu daudzums 2.—4. gs. kapu piedevās un atradumos apmetnēs. Saimnieciskās dzī-

ves attīstība un īpaši nepieciešamība pēc metāliem nosacīja to, ka maiņa kļuva regulāra un obligāta.

Latvijā ievada bronzas un bronzas priekšmetus, liekas, arī vēl dzelzi un dzelzs izstrādājumus. Importa priekšmeti ir arī romiešu monētas, Kapsēdē iegūtā māla lampiņa, Romas valsts Eiropas provinču ripasaktas (Gailīši, Piltene), stikla krelles, vismaz daļa akmeņu krāvumu kapos atrasto rotu ar emalju, daļēji arī spodrinātā keramika.

Maiņas pretvērtības Latvijas teritorijas iedzīvotājiem bija medībās iegūtās zvēradas, mājlopi, lopkopības produkti (ādas), jūras piekrastē iegūtais dzintars un vietējie metāla izstrādājumi.

Tikai maiņas ceļā dzintars nokļuva Ziemeļvidzemes (Slavēka, Rauna u. c.) un Igaunijas akmeņu krāvumu kapos. Tāpat, liekas, maiņas ceļā, piemēram, no Igaunijas teritorijas Latvijā nokļuvošās gan ar 2. gs. datējamās acusaktas (Auciems, Upmaļi), gan šī saktu tipa ar 3.—4. gs. datējamie eksemplāri (Kalnapiļās, Sauliešos). Savukārt no Latvijas dienvidrietumiem cita tipa acusaktas nokļuvošās Ziemeļvidzemes akmeņu krāvumos (Auciems) un tālāk Igaunijā. Tāpat no Latvijas Igaunijā ieviesušās dažas šķēršu saktas (Ziemeļaustrumbaltijas grupa), no Piedņepras zemēm un Vislas baseina apgabala Latvijā nokļuvošās rotas ar emalju, no dienvidaustrumiem un arī no Pievislas zemēm nākušās romiešu monētas.

Latvijas teritorijas iedzīvotāji uzturēja maiņas sakarus ar visu apkārtni, tomēr, kā rādīja metālu analīzes un metālu priekšmetu formas, visdziļākie maiņas sakari bijuši ar Dienvidbaltiju. No turienes nācis vairums romiešu monētu, priekšmeti, kuru cilme meklējama Romas valsts Eiropas provincēs, provincēs cēlušās arī dažas metāla priekšmetu formas, kas vēlāk ieviesušās Latvijā (dažas cirvju, šķēpu galu formas, acusaktas, šķēršu saktas utt.). Dienvidu novadi devuši impulsu apmestās keramikas izplatībai, no turienes daļēji nākusi spodrinātā keramika.

Latvijas teritorijas ekonomikā zināma nozīme bijusi arī starpniecībai maiņas procesā. Kā no Lietuvas Piejūras apgabala un Pievislas novadiem, tā no Piedņepras daudzi priekšmeti Igaunijā un pat Somijā nokļuvoši ar Latvijas teritorijas iedzīvotāju starpniecību.¹⁷⁶

Maiņas norisē tālāk pieauga atsevišķu indivīdu nozīme, lai gan par maiņas realizētājiem vēl nevar runāt kā par tirgotājiem, kam šī nodarbošanās nodrošinātu eksistenci. Amatniecība un maiņa veicināja atsevišķu personu, atsevišķu saimju turību, taču tās vēl neizdalījās kā patstāvīgas nodarbošanās nozares.

Ar 2.—4. gs. datējamie pieši un iemauktu laužņi rāda, ka satiksmei un transportam šai laikā izmantoti zirgi. Par satiksmes līdzekļiem aplūkojamā perioda arheoloģiskajos materiālos norādījumu nav,

¹⁷¹ Graudonis 1961^b; MyrypeBHq 1966, 140.—142. lpp.; 1. att.; LIIHope 3., UiiMepMane 1966, 176. lpp.; Radig 1958, 58. u. sek. lpp.

¹⁷² Urtāns 1968^a, 78. lpp.; Zariņa 1969, 59. lpp.

¹⁷³ Graudonis 1961^a, 14.—16. lpp.; Urtāns 1968^a, 78. lpp.

¹⁷⁴ Snore E. 1933, 14., 15. lpp.; XVI tab.: 2.

¹⁷⁵ Gaerte 1929, 207., 208. lpp.

¹⁷⁶ Moora 1938, 644. lpp.; LIIIMHAcxe.ibM 1955, 214. u. sek. lpp.

bet vēlāku laiku atradumi Latvijā, kā arī agrāki ieguvumi citur Eiropā¹⁷⁷ ļauj izteikt domu, ka 2.—4. gs. ziemas satiksmes līdzeklis bijušas ragavas, vasaras — rati. Pārvietošanās pa ūdensceļiem notika laivās.

Pieminekļu un atradumu topogrāfija rāda, ka laikā no 2. līdz 4. gs. satiksmes ceļi veduši gar jūras piekrasti no Vislas lejteces pāri Lietuvas Piejūras apgabalam uz Latvijas dienvidrietumiem, tālāk uz ziemeļiem, tad pa Abavas baseinu, Lielupes—Daugavas lejteču novadu un gar Rīgas līča piekrasti uz Igauniju. Ceļi veduši arī gar Daugavu, Gauju, Lielupi, Aivieksti, ceļš no Doles salas gājis Daugmales rajona virzienā uz Bausku un tālāk uz Lietuvu. Kāds ceļš gājis arī Sēlpils—Rites—Lietuvas virzienā kā Aiviekstes ceļa turpinājums pāri Daugavai uz dienvidiem. Šie satiksmes ceļi (56. att.: III) iezīmējas jau agro metālu periodā, bet vēl jo labāk konstatējami vēlākajos periodos.¹⁷⁸

SABIEDRISKĀ IEKĀRTĀ

Pieminekļu pieaugušais skaits un izvietojums liecina, ka Latvijā 2.—4. gs. ievērojami audzis iedzīvotāju skaits un saimniecībai apgūti jauni apgabali (37. att.).

Ar 2. gs. Latvijas dienvidaustrumos, ar 3. gs.—Viduslatvijā (Rūsīšos, Gailīšos), nedaudz vēlāk Latvijas austrumu daļā uzkalniņkapu kultūras novadā notiek pāreja no kolektīviem kapu uzkalniņiem uz individuāliem apbedījumiem līdzēnos kapos. Ar 4. gs. deģenerējas akmeņu krāvumu kapi Ziemeļlatvijā. Tai pašā laikā iedzīvotāji no šaurām, noslēgtām nocietinātām apmetnēm pāriet dzīvot apbūvei un saimniecībai ērtākās nenocietinātās apmetnēs (Kivti, Spietīņi, Kalnapiļas) vai izvietojas plašās apmetnēs ap pilskalniem (Kņāvukalns, Margaskalns).

Jaunais arheoloģisko pieminekļu raksturs un novietojums atspoguļo ekonomikā un sabiedriskajā organizācijā notikušās pārmaiņas.

Dzelzs darba rīku lietošana, lopu vilcējspēka izmantošana kāpināja zemkopības, īpaši tīrumu zemkopības, izvēršanos un strauju lopkopības attīstību. Līdz ar metāla plašāku izmantošanu pieauga amatniecības loma, attīstījās maiņa. Tas stimulēja jau agro metālu periodā sākušos lielo saimju sairšanas procesu un mazo saimju izdalīšanos. Ja agro metālu periodā lielo saimju ietvaros radušās mazās saimes bija organizatoriskas vienības galvenokārt patēriņa jomā, tad jaunajā ražošanas spēku attīstības pakāpē tās spēja būt arī patstāvīgas ražošanas vienības. Ar to šīs saimes kļuva par patstāvīgām ekonomiski organizatoriskām vienībām.

Tieši mazās saimes apguva jaunus apvidus, ērtākai dzīvei un ražošanas darbībai tās izvietojās nenocietinātās apmetnēs, veidojot tur atsevišķas sētas. Šķiet, ar šo apstākli izskaidrojams jaunā tipa apmetņu plašums.

Kapu inventārā konstatējamā apbedīto mantiskā diferenciacija liecina, ka 2.—4. gs. sabiedrībā līdzās personiskajam īpašumam pastāvējis jau arī privātīpašums. Var domāt, ka privātīpašumā bija lopi, iespējams, ka jau veidojās arī privātīpašums uz

zemi, taču arheoloģiskajā materiāla tiešu liecību par to nav.

Ar mazo saimju izdalīšanos beidzās pirmatnējās kopienas sairšana, sāka veidoties teritoriālā kopiena. So procesu veicināja iedzīvotāju skaita pieaugums un jaunu, plašāku teritoriju apgūšana saimnieciskajai darbībai. Organizāciju atsevišķas apmetnes drošībai nomainīja organizācija, kas jau aptvēra plašāku apgabalu, vienalga, vai to apdzīvoja radnieciskas vai svešas saimes.

Izmainījusies sabiedrības organizācijas forma tad arī atspoguļojās jaunajā dzīvesvietu tipā, izpaudās nākošajā periodā vērojams jaunajās apbedīšanas tradīcijās. Ja jaunajos apstākļos mirušos pēc senas tradīcijas apbedīja vēl agrākajā kapulaukā, tad tos vairs neapbēra pēc senāk ierastās kārtības, bet guldīja uzkalniņa malā ieraktā bedrē vai pat ārpus tā (Rūsīšu, Gailīšu, Boķu, Lejasbitēnu u. c. kapulaukos).

Cirvji, pieši, rauķņi, izkaptis (arī amatniecības rīki) vīriešu kapos liecina, ka galvenais ražotājs 2.—4. gs. ir vīrietis. Dzirkles, kapļi, sirpji sievietes kapos savukart raksturo sievietes darbību zemkopībā, lopkopībā un mājamatniecībā (vērpšana, aušana) un norāda uz tās nozīmi saimniecībā un sadzīvē.

Ekonomisko un aizsardzības interešu kopība, vietējās amatniecības attīstība tuvināja zināmā novadā dzīvojošās, no vairākām ģintīm izaugušas saimes. Saglabājot daļēji agrākās kopējās dzīves tradīcijas, arī jaunajos apstākļos tām veidojās vienādi darba paņēmieni, vienādi darba rīki, rotu formas, vienādas jaunas paražas. Tā nostiprinājās ciltis, kas vēlāk pazīstamas pēc rakstīto avotu ziņām.

Savukārt, augot iedzīvotāju skaitam, apgūstot saimniecībai jaunus novadus, plašāk izvēršoties amatniecībai un maiņas sakariem, vienāda saimniecības sistēma, vienādi darba rīki, ieroču un rotu tipi, vienādas sadzīves tradīcijas ieviesās plašākos novados. Sociālekonomiskās attīstības gaitā tādā veidā ciešāk saliedējās lielākas, ar valodas kopību saistītās cilvēku grupas: veidojās cilšu apvienības.

Aplūkojamā periodā konstatējamās īpatnības apbedīšanas tradīcijās, darba rīku, ieroču un īpaši rotu savdabība, pat zināmas atšķirības saimniecībā iezīmē jau šādu cilšu apvienību eksistenci.

GARĪGA KULTORA

Lielās pārmaiņas saimnieciskajā dzīvē un sabiedriskajā organizācijā stimulēja garīgās kultūras tālāku attīstību, izmaiņas cilvēku domāšanā, ticējumos.

Tāpat kā agrākajos periodos, arī laikā no 2. līdz 4. gs. saimniecība izvirzīja nepieciešamību labāk iepazīt dabu jaunā aspektā. Melnās metalurģijas ieviešanās un izplatība prasīja iepazīt dzelzs rūdu saturošās zemes kārtas. Metālu apstrāde nebija iespējama, neizzinot apstrādājamā materiāla īpašības. Maiņas izvēršanās un ar to saistītie ceļojumi veicināja plašāku apgabalu ģeogrāfiskās vides izziņāšanu.

¹⁷⁷ Sk. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas, 2. Prag 1969, 1113., 1612. Ipp.

¹⁷⁸ Moora 1938, 644. u. sek. Ipp.; 91. att.; Myrypepm 1965, 46. att.

Lai sekmīgi attīstītos zemkopība, bija nepieciešams apgūt prasmi pazīt dažādas augsnes un līdumu līšanai un tīrumiem izvēlēties dabiski auglīgākos zemes gabalus, raugoties arī, lai tajos būtu optimālie mitruma apstākļi. Lopkopības attīstība bija saistīta ar augu segas vērtējumu: vajadzēja prast novērtēt, kāda zāle barojošāka, ko lopi labāk ēd, ko sagatavot ziemas barībai, kā to darīt; lopkopības attīstība saistījās arī ar pirmajiem soļiem audzēšanai saglabājamo mājlopu atlasē.

Ļoti svarīgi bija noteikt pareizo sējas laiku katrai audzējamai kultūrai. Saules loma gadskārtu miju sakuma noteikšanā, dabas paradību vērošana cilvēkiem kļuva vitāli nozīmīga.

Saule, mēness, lietus, pērkonis u. c. dabas parādības ietekmēja cilvēku dzīvi, tāpēc arī mainījās cilvēka attieksme pret tām. Akmens laikmeta mednieku un zvejnieku sabiedrības reliģijā ievērojamākā nozīme bija dzīvnieku (alnis, lācis) un putnu (ūdens putni) kultiem. Zemkopji un lopkopji sāka godāt tos dabas spēkus, kas ietekmēja ražošanu: sauli, vēju, pērkonu, mēnesi, zemi utt. Izveidojās to kultūras. Šīs pārmaiņas reliģijā atspoguļojās mākslā. Par iecienītākiem rotājumu elementiem kļuva saules un mēness simboli: aplīši, slīpie un taisnie krusti u. tml. Aplīši un saulītes (aplītis ar punktu vidū) vai dubultaplīši iestancēti acusaktām, apaļloka, daudzskaldņainajām aprocēm, kā arī aprocēm ar segmenta un trīsstūra griezumam. Apļa un krusta motīvi vērojami ripassaktās, riteņdatās, kaklariņķos ar konusveida galiem, riteņveida piekariņos u. c. Rotu ornaments stipri ģeometriski, to veido taisnas svītras. Iecienītas kļuva lunulas un trīsstūrveida piekariņi.

Pārmaiņas cilvēku garīgajā pasaulē izraisīja arī pirmatnējās kopienas sairšana, mazo saimju nostiprināšanās, jaunas attieksmes starp indivīdu un sabiedrību. Tas, šķiet, atspoguļojās apbedīšanas tradīciju maiņā, starp citu, pārejā uz individuāliem apbedījumiem zemē ieraktās bedrēs.

Tāpat garīgās kultūras attīstība laikā no 2. līdz 4. gs. saistījās ar izmaiņām cilvēku reliģiskajos priekšstatos un to izpausmēs, ar jaunu kultūru (Zemes, Saules, Mēness u. c.) veidošanos, ar zināšanu paplašināšanos un padziļināšanos. Celtniecība (riņķa, taisnstūra konstruēšana, līdzsvara noteikšana, uzkalniņu diametra un augstuma attiecības), rotu ornamentācija (vienāds šķērsvalnīšu skaits abos aproču galos, kaklariņķa abu galu rotājumā, riteņdatu un riteņveida piekariņu, ripassaktu gatavošana utt.), kalendāra veidošana, tāpat maiņas realizēšana neapšaubāmi saistītas ar astronomijas un matemātikas pamatelementu apgūšanu.

ETNISKĀS PROBLĒMĀS

Baltu un Baltijas somu etnisko grupu konsolidācija un atsevišķu kultūras novadu veidošanās to apdzīvotajās teritorijās 2.—4. gs. atspoguļojās arheoloģiskajos materiālos.

Vienu šī laika kultūras novadu Latvijas dienvidrietumu daļā iezīmē līdzenie kapi (37. att.). Ārpus Latvijas šīs kultūras novads iestiepjas Lietuvas rietumdaļā. Tur līdzenie kapu kultūrai piederīgi kapulauki pētīti Kretingas, Klaipēdas un Silutes rajos.

nos.¹⁷⁹ Te pētītos kapus ieskāvušas akmeņu konstrukcijas: agrākos — akmeņu riņķi, vēlākos — ovāli vai četrstūrīgi iežogi. Kapu piedevas visumā līdzenas Latvijas teritorijā konstatētajām kapu piedevām. Līdzeno kapu kultūras apgabals aptuveni atbilst tām zemēm, kuras pēc vēlākajām ziņām apdzīvojuši kurši.¹⁸⁰ Tā kā līdz 12. gs. beigām Rietumlietuvā un Rietumlatvijā nav notikušas plašākas iedzīvotāju sastāva izmaiņas, jāsecina, ka arī 2.—4. gs. līdzeno kapu kultūras apgabals bijis kuršu apdzīvots. Šis apgabals varbūt sniedzies gar jūru Latvijā līdz Ventai—Abavai ziemeļos un apmēram līdz līnijai Amula—Ezere austrumos, bet Lietuvā apmēram līdz līnijai Vārdavas upe—Seda—Plunge—Silute—Nemunas grīva. Klaipēdas un Kretingas rajonos vērojama šīs kultūras kapulauku lielāka koncentrācija, te spilgtāk parādās to īpatnības, tāpēc šis novads uzlūkojams par kuršu zemes centru. Kuršu zemes Latvijā ir līdzeno kapu kultūras perifērija, kas — īpaši ziemeļu daļā — bijusi maz apdzīvota.

Otru plašāku kultūras apgabalu norāda uzkalniņkapi, turklāt izšķirami divi uzkalniņkapu izplatības novadi.

Viens no tiem aizņem teritoriju no Austrumkursas augstienes austrumu un dienvidaustrumu malas, t. i., no Amulas—Ezeres līnijas rietumos apmēram līdz līnijai Jaunjelgava—Skaistkalne austrumos. Vidzemē šis apgabals iestiepjas aptuveni līdz līnijai Vidriži—Lielstraupe—Nītaure—Taurupe—Lobes ezers—Skrīveri, bet Lietuvā — apmēram līdz Saločiem — pa Mūsu līdz Pasvalei—Pumpēniem—Šauļiem—Ventai.

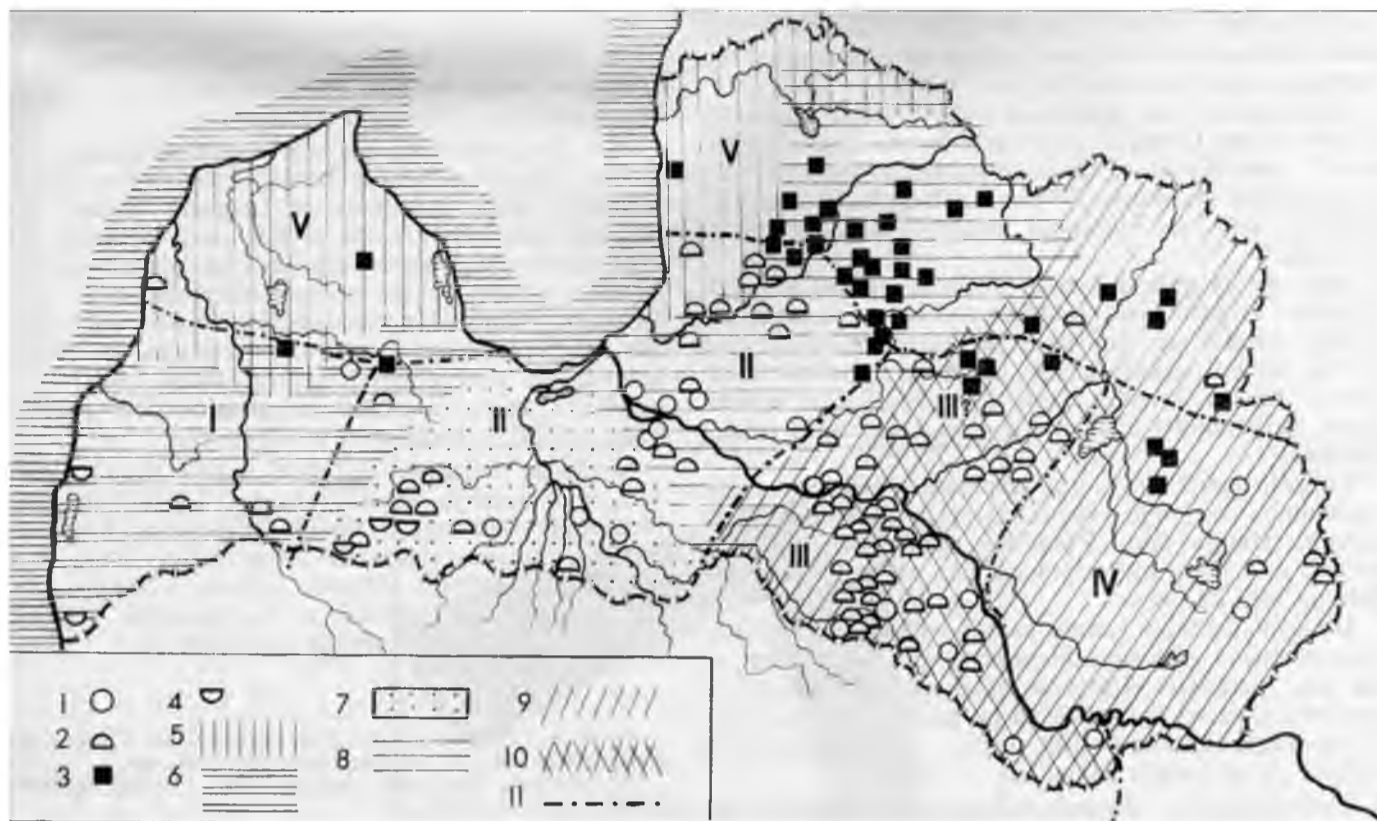
Sajā Viduslatvijas uzkalniņu kultūras apgabalā līdz ar apbedījumiem uzkalniņos 2.—4. gs. novērota arī līdzeno kapu tradīcija: Rubas Rūsīšos, Naudītes Stinkās, Sējas Jaunā muižā bez 2.—4. gs. kapiem atklāti arī agrākā perioda apbedījumi, Rokos, Grīneršos u. c. bez vēlāku laiku atradumiem ir arī uz 2.—4. gs. attiecināmi. Tas liecina par šī apgabala kultūras nepārtrauktu attīstību, nemainoties iedzīvotāju pamatsastāvam.

Vairākos paņēmienos uzbērtie kapu uzkalniņi ar akmeņu riņķiem, akmeņi pie apbedījumiem, vairāki vienādu senlietu tipi (sirpji, piekariņi — lunulas u. c.) liecina par Viduslatvijas uzkalniņkapu kultūras kopību ar Austrumlatvijas uzkalniņkapu kultūru. Līdzenie kapi un daži senlietu tipi (uzmavas cirvis, profilētās un šķēršu saktas u. c.), tāpat akmeņu konstrukcijas kapos (Zante, Gailīši) liecina par tās radniecību arī ar līdzeno kapu kultūru. Tas norāda uz visu minēto apgabalu iedzīvotāju piederību pie vienas etniskas grupas — baltiem.

Zināmo pieminekļu situācija (37. att.) rāda, ka intensīvāk apdzīvota bijusi Austrumkursas augstienes austrumu—dienvidaustrumu daļa, Zemgales zemes malas, bet Vidzemē josla starp piejūras zemieni un Vidzemes augstieni. Cilvēki apmetušies pēc iespējas ārpus zemkopībai neizdevīgiem smiltājiem un purviem, tāpat ārpus smago ināzemju apvidiem.

¹⁷⁹ Moopa 1954. 3. u. sēk. lpp.; LAB 168.—170. lpp.; LAP.

¹⁸⁰ Sk. Būga 1961, karte 731. lpp.; Gimbutas 1963, 1. un 24. att.; LAP 10., 11. lpp.; Balodis 1938, karte 80. lpp.; Rudzīte 1964, karte 409. lpp.

58. att. Etniskās grupas Latvijā agrajā dzelzs laikmetā.

Arheoloģiskie pieminekļi: 1 — pētiņie pilskalni, 2 — uzkalniņkapī, 3 — akmeņu krāvumu kapī, 4 — līdzenie kapī.
Dialekti: 5 — lībiskais, 6 — vidus dialekta Kurzemes izloksnes, 7 — vidus dialekta Zemgales izloksnes, 8 — vidus dialekta Vidzemes izloksnes, 9 — augšzemnieku dialekta nesēliskas izloksnes, 10 — augšzemnieku dialekta sēliskās izloksnes, 11 — etnisko grupu iespējamās saskares joslas. Etniskās grupas: I — kurši, II — zemgali, III, III (?) — sēļi, sēļi (?), IV — latgaļi, V — somu ciltis.

Vēlāku laiku rakstītie avoti Lielupes baseinā min zemgaļus.¹⁸¹ Ievērojot kultūras nepārtraukto attīstību šai apgabālā, jākonstatē, ka jau 2.-4. gs. Viduslatvijas uzkalniņkapu kultūras novadu apdzīvojuši zemgaļi. Zemgaļu apdzīvotās teritorijas centrs bijis Lielupes baseina dienvidu daļa, bet Vidzemes dienvidrietumu daļa — šī kultūras apgabala mazāk apdzīvotā perifērija.

Otrs — Austrumlatvijas uzkalniņkapu kultūras novads aptver Daugavas kreisajā krastā Augšzemi apmēram līdz Jaunjelgavai—Skaistkalnei, Daugavas labajā krastā — apgabalu apmēram līdz līnijai Nītaure—Vecpiebalga—Cesvaine—Lubānas ezers—Līvāni. Tālāk uz dienvidiem tas iesniedzas Lietuvas ziemeļaustrumu daļā.

Iepriekšējā periodā šai apgabālā mirušos glabāja līdzenos kapos (Raganukalns, Pormaļi, Lejasdopoles) un uzkalniņos (Kalnieši, Blūmi). Līdzenie kapī gar Daugavu konstatēti līdz pat Doles salai (Ķivutkalns) un Lielupes baseinā (Ziedoņskola). Pāreja uz apbedīšanu kapu uzkalniņos aplūkojamā teritorijā var būt notikusi daļēji vietējās kultūras tālākas attīstības rezultātā (Plāteru un Spicīņu apmetnes), daļēji saņemot zināmus impulsus līo ārienes. Iedzīvotāju migrāciju apliecina fakts, ka Melderišķu kapu uzkalniņš (4.—5. gs.) ierīkots agrāk te pastāvējušas apmetnes vietā, tas pats novērots Ķeipenes Ūsiņos un Vecpiebalgas Ezēnos.

Rakstītie avoti Austrumlatvijas uzkalniņkapu teritorijā 12.—13. gs. kā Daugavas labā krasta apdzīvotājus min latgaļus, kreisā — sēļus.¹⁸² Pēc valodnieku pētījumiem, turpretī gandrīz viss Austrumlatvijas uzkalniņkapu kultūras apgabals ietveras sēļu kādreiz apdzīvotajās zemēs.¹⁸³ Valodniecības dati un arheoloģiskās liecības sēļu apdzīvotu novadu min arī Lietuvā¹⁸⁴ apmēram līdz līnijai Drisvجاتu—Lodes ezeriem — Tauragniem — Utenai — Svēdasicm — Subāčai—Pasvalci—Salociem.¹⁸⁵

Pēc arheoloģiskajiem materiāliem nebija iespējams ne atšķirt sēļu un latgaļu kultūras, ne arī izsekot šo cilšu atšķirīgajiem attīstības ceļiem. Tāpēc daži pētnieki visu Latvijas teritoriju austrumos no zemgaļu novadiem piešķir latgaļiem.¹⁸⁶ Respektējot rakstītos avotus un valodnieku pētījumus, ieviesies apzīmējums

¹⁸¹ Indr. hron. XXIII nod., 3. un 4. §.; arī V nod., 4. §.; Latv. PSR I, 14., 18. att.; karte 68. lpp.

¹⁸² Sk. Indr. hron. XI nod., 6. § u. c.; Latv. PSR I, karte 68. lpp.

¹⁸³ AHUHTC, HHCCH 1962, I. att.; Rudzīte 1964, karte 408., 409. lpp.

¹⁸⁴ AHUHTC, AHCOH 1962, I. att.; TayTaBii'yc 1959, 143., 144. lpp.

¹⁸⁵ AHUHTC, AHCOH 1962, 96. lpp.; I. att.

¹⁸⁶ Balodis 1938, kartes 87., 112., 138. lpp.; LKS, 38. un 68. karte; 104. lpp.; Latv. PSR I, 14., 18. att., bet 25. att. un 68. lpp. (kartēs) sēļi norādīti.

«latgaļu-sēļu ciltis»,¹⁸⁷ par šo cilšu apdzīvoto apgabalu nediferencēti uzskatot zemes uz austrumiem no zemgaļu apdzīvotās teritorijas.

Jāatzīmē, ka jau agrākajos periodos bija konstatējamas dažas Latvijas dienvidaustrumu daļas īpatnības.¹⁸⁸ Ievērojot tās, tāpat valodnieku liecības¹⁸⁹ un antropologu atzinumus,¹⁹⁰ par Austrumlatvijas uzkalniņkapu kultūras apgabalu iedzīvotājiem būtu jāatzīst sēļi.¹⁹¹

Sēļu un latgaļu etniskās vēstures jautājumu pilnīgāka atrisināšana paliek nākotnes uzdevums. Galīgo atbildi uz daudziem jautājumiem, starp citu arī uz to, vai uzkalniņkapu kultūras apgabals Daugavas labajā krastā 2.—4. gs. piešķirams sēļiem, šķiet, galvenokārt dos arheoloģisku materiālu tālāka analīze.

Latgaļu senči 2.—4. gs., iespējams, dzīvojuši tālāk austrumos no sēļu apgabala (apmēram tagadējā Preiļu, Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas, Krāslavas rajonā u. c.). To materiālā kultūra acīmredzot bijusi līdzīga sēļu kultūrai.

Daugavas kreisā krasta zemēs iedzīvotāju papildinājums nācis gan no austrumiem, gan dienvidiem — no sēļu novadiem. Kultūras tālākajā attīstībā arī te notikusi zināma latgalizēšanās, tomēr sēliskās īpatnības saglabājušās vairāk, tāpēc arī rakstītie avoti vēl 13. gs. te norāda sēļus.

Ziemeļlatgales, Ziemeļvidzemes un Ziemeļkurzemes akmeņu krāvumu kapu kultūras novados dzīvoja somugru etniskajai grupai piederīgie lībiešu un igauņu senči. Vairāki senlietu tipi (dzintara lietas,

acusaktas, šķēršu saktas) apliecina šī novada kultūras sakarus ar kuršu un zemgaļu apgabaliem, bet krāsainās stikla krelles, rotas ar emalju u. c. iegūtas no Piedņepras ar latgaļu starpniecību.

Ziemeļkurzemē akmeņu krāvumu kapu zināms maz, un tie grupējas neliela novadā apgabala dienvidaustrumu daļā. Vidzemes un Latgales ziemeļu daļā turpretī šādi kapi zināmi vairāk nekā 60 vietās. Liela pieminekļu koncentrācija Launkalnes—Raunas apvidū norāda, ka šis novads bijis apdzīvots visintensīvāk. Pieminekļu raksturīgās iezīmes un bagātākās piedevas tajos raksturo šo novadu kā zināmu sabiedriski saimniecisku centru. Šādi centri — ar bagātāku kapu inventāru un pieminekļiem raksturīgu uzbūvi — konstatēti arī Igaunijā.

Norādītie kultūras apgabali nebija krasi norobežoti. Tos saistīja etniski jauktas teritorijas, kurās turpinājās iedzīvotāju vietējā migrācija, turpinājās dažādo etnisko elementu asimilācija. Tieši šajos novados, piemēram, Abavas rajonā, Vidzemes augstienes—Lubānas apvidu u. c., spēcīgāk izpaudās dažādo kultūru savstarpējā mijiedarbība.

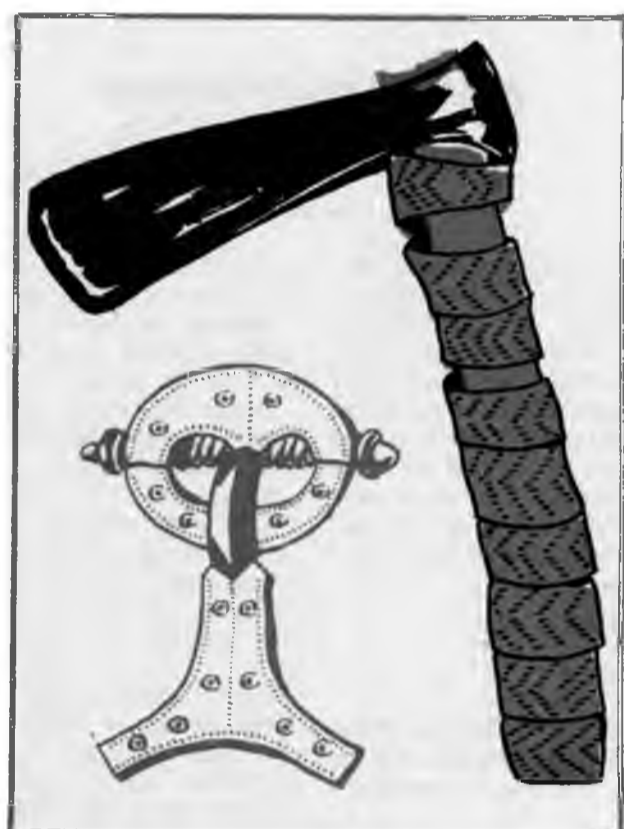
¹⁸⁷ Моора 1952, 75. u. sek. lpp.; Моора 1954, 17. lpp., Ванкина, Уртан 1967, 37.—40. lpp., tāpat 54. u. sek. lpp.

¹⁸⁸ Ванкина, Граудонис, Шноре 1964, 3. lpp.; Graudonis 1968°, 3. att.: 4; 4. att.

¹⁸⁹ Анцитис, Янсон 1962; Rudzīte 1964, karte 408., 409. lpp.; Вūга 1961.

¹⁹⁰ Денисова 1964; LH 9. att.

¹⁹¹ Sturms, 1939°.

IV nodaja

VIDĒJAIS DZELZS LAIKMETS

(Pāreja uz šķiru sabiedrību)

5.—9. gs.

Jaunas iezīmes Latvijas PSR teritorijas iedzīvotāju sociālekonomiskajā un kultūras dzīvē laika posmu no 5. līdz 9. gs. raksturo kā atsevišķu vēstures periodu.

Vēl 19. gs. beigās atbilstoši tā laika arheoloģiskās pētniecības līmenim viss uz laika posmu no 1. līdz 8. gs. attiecināmais arheoloģiskais materiāls raksturots un analizēts kopīgi un aprakstīts galvenokārt pēc kapulauka materiāla.¹ 1926. g. izdotajā «Latvijas arheoloģijā» periods no 5. līdz 8. gs. ar nosaukumu vidējais dzelzs laikmets gan izdalīts atsevišķi,² tomēr nav dots tā sīkaks raksturojums un hronoloģijas (400.—800. g.) pamatojums. Pozitīvi vērtējama Latvijas teritorijā tolaik izpētīto kapulauku senlietu materiāla analīze un tā saistījums ar kaimiņu un attālāko teritoriju materiālo kultūru.

Uz daudz plašāka arheoloģiskā materiāla bāzējas šī perioda apraksts 1938. g. izdotās «Latviešu vēstures» I sējumā.³ Tomēr autors F. Balodis, aizstāvēt nacionālistisku viedokli, aprobežojas tikai ar baltu cilšu teritorijām laikā no 400. līdz 800. g. un neapskata Latvijas somugru akmeņu krāvumu kultūru. Noraidāma autora koncepcija sociālekonomiskās un etniskās vēstures parādības viennozīmīgi un vispārināti saistīt ar šī perioda militārajiem notikumiem.

Balstoties uz marksisma-ļeņinisma metodoloģiju, H. Moora darbā «Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā» laiku no 5. līdz 9. gs. Latvijas teritorijā pēc ekonomiskām un sociālām parādībām izdala kā īpašu periodu — pāreju uz šķiru sabiedrību.⁴ Par šā un sekojošā — agrā feodālisma perioda robežu autors uzskata bagātā virsslāņa izdalīšanos no kopienas. Šī procesa hronoloģijas galīgo noteikšanu H. Moora uzskata par nākotnes uzdevumu.

Tagad, kad pabeigti izrakumi nozīmīgos šī perioda pieminekļos un uzkrāti jauni arheoloģiski materiāli, šķiru veidošanās laika problēmas iespējams risināt plašākā aspektā.

Apskatāmajā periodā Latvijas teritorijā straujāk nekā iepriekš iezīmējās vietējo ražošanas spēku attī-

tība visās galvenajās saimniecības nozarēs, vērsās plašumā sakari ar citu zemju iedzīvotājiem. Tas savukārt radīja izmaiņas iedzīvotāju dzīvesveidā, sabiedriskajā iekārtā un garīgajā kultūrā. Etniskās vienībās notika iekšēji konsolidācijas procesi, arī dažas teritoriālas izmaiņas. Visa tā rezultātā perioda beigās nobrieda apstākļi pārejai uz jaunu sociālekonomisku iekārtu — agro feodālo sabiedrību. Šis process Latvijas dažādos novados norisa ar dažām lokālām īpatnībām, tomēr visumā vienlaicīgi un aptvēra visu Latvijas teritoriju.

y.

ARHEOLOĢISKIE PIEMINEKĻI

DZĪVESVIETAS

Arheoloģiski pētīti šī perioda pilskalni, apmetnes pie pilskalniem, nenocietinātas apmetnes, ezeru pilis, kapulauki un depozi.

Pilskalni

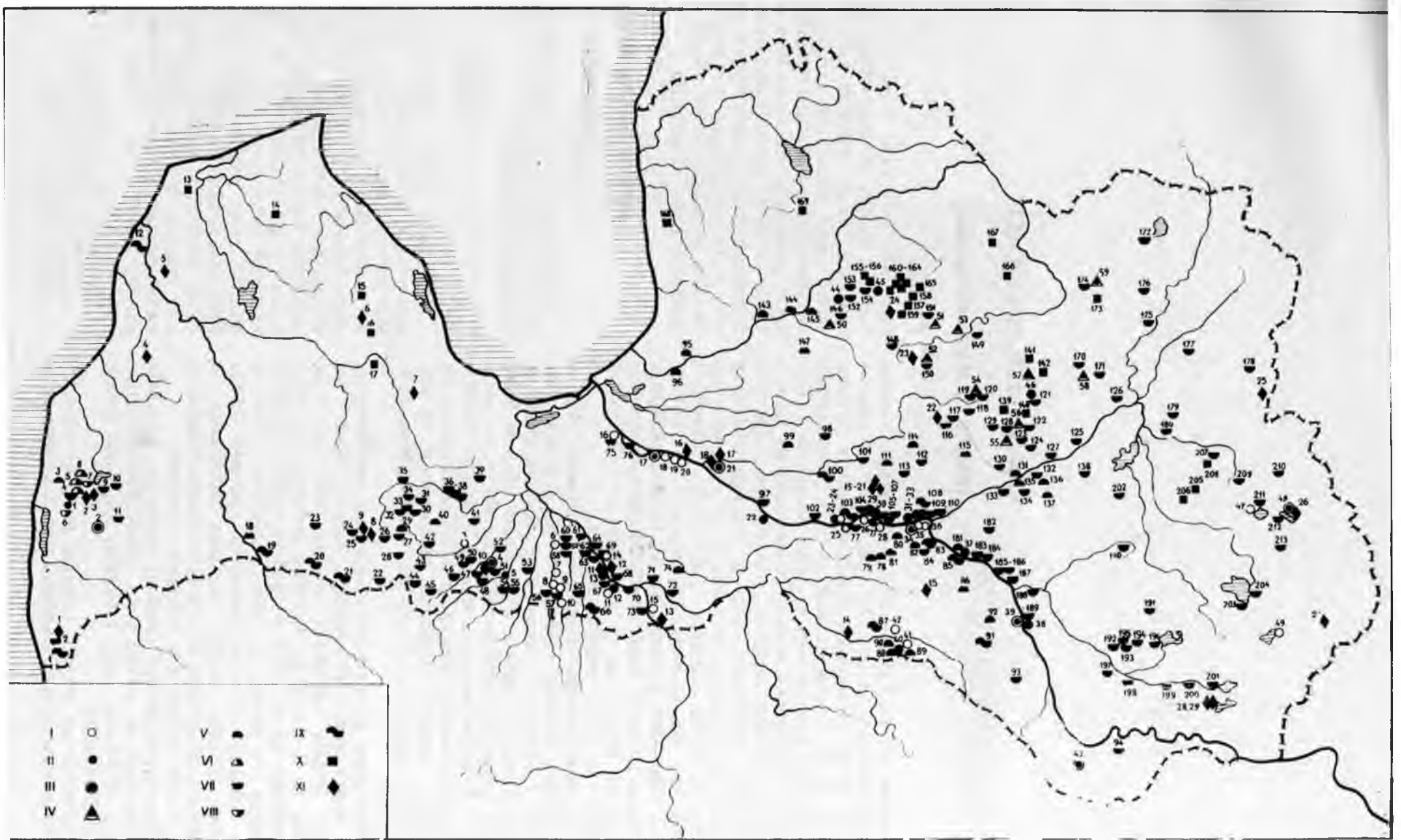
Aplūkojamā periodā visā Latvijas teritorijā notiek pastiprināta nocietinājumu — piļu būve. Ja iepriekšējā periodā dažus pilskalnus pameta vai pārveidoja par nocietinātām patvēruma vietām, kur apkārtējo ciemu iedzīvotāji uzturējās tikai briesmu brīžos, tad ar militārās demokrātijas izveidošanos, biežajiem laupīšanas kariem un bagāto virsslāņa rašanos pilskalnu nozīme pieauga. Tā kā pilskalni šai laikā ir pastāvīgi apdzīvoti un tajos noritēja intensīva saimnieciskā dzīve, pastiprinājās nepieciešamība nodrošināt ērtu satiksmi ar tiem. Pretēji agrākajām piļu būves tradīcijām minētajā periodā daļēji mainījās piļu celšanai izvēlētas vietas. Piļu celšanai tagad mazāk izmantoja atsevišķi stāvošus dabiskos kalnus, vairāk izvēlējās ar divām gravām norobežotus

¹ Hausmann 1896, XIII~XXI lpp.

² Smidhelme 1926, 54.-69. lpp.

³ Balodis 1938, 112.—136. lpp.

⁴ Moora 1952, 10., 89.—113. lpp.

59. att. Vidējā dzelzs laikmeta pieminekļi.

I — apmetne, II — pilskalns, III — pilskalns ar apmetni, IV — ezera pils, V — uzkalniņš ar skeletkapiem, VI — uzkalniņš ar ugunskaļiem. VII — lidzenie skeletkapi. VIII — lidzenie ugunskaļi, IX — uzkalniņš ar ieraktiem vidējā dzelzs laikmeta skeletkapiem, X — akmeņu krāvumu kapi, XI — depoziiti.

I—IV — / — Grobiņa. 2 — Vārtaja, 3 — Lači, 4 — Tērvete, 5 — Vilce, 6 — Vecdunduri, 7 — Liči, 8 — Stundas, 9 — Blumfeldi, 10 — Latas, 11 — Ligoņi, 12 — Vīnkalns, 13 — Mežotne, 14 — Kugrēni, 15 — Kivuji, 16 — Saulieši, 17 — Daugmale, 18 — Vcdmeri, 19 — Nāvessala, 20 — Jaunlive, 21 — Ķente, 22 — Slaidēni, 23 — Kalnaziēdi, 24 — Lejasziēdi, 25 — Bajāri, 26 — Upjāņi, 27 — Altene, 28 — Kukuri, 29 — Mūkukalns, 30 — Koknese, 31 — Mežmaļi, 32 — Oliņkalns, 33 — Lokstene, 34 — Sēlpils, 35 — Spietīņi-Plāteri, 36 — Spietīņi, 37 — Asote, 38 — Jersika, 39 — Dignāja, 40 — Stupe|kalns, 41 — Margaskalns, 42 — Kņāvukalns, 43 — Baltkāji, 44 — Sārumkalns, 45 — Taniskalns, 46 — Cesvaine, 47 — Kivtt, 48 — Ķišukalns, 49 — Jurkova, 50 — Araiši, 51 — Auļukalns, 52 — Brļci, 53 — Dūķi, 54 — Liezere, 55 — Salas, 56 — Ežezers, 57 — BakSnl, 58 — Ušurs, 59 — Lisn.

V—X — 1 — Mazkatuži, 2 — Ģelstauti, 3 — Kapsēde, 4 — Priedulāji, 5 — Porāni, 6 — Smukumi, 7 — Remesi, 8 — Jāči, 9 — Sauslauku kapsēta, 10 — Dīri, 11 — Bunka, 12 — Vārves Striķi, 13 — Pope, 14 — Ošbirzes, 15 — Laidzes Lazdiņi, 16 — Strazde, 17 — Reinas, 18 — Ezeres Bunkas, 19 — Andziņi, 20 — Rūsiši—Debeši, 21 — Reņģe, 22 — Priediši, 23 — Meždārnnieki, 24 — Grinerti, 25 — Lozbergi, 26 — Diemaņi un Pilsipiķi, 27 — Skare, 28 — Auce, 29 — Gailiši, 30 — Tušaiņi, 31 — Cibēni, 32 — Grabu kapi, 33 — Kaupji, 34 — Avotiņi, 35 — Audari, 36 — Bālas, 37 — Sķērstaiņi, 38 — Oši, 39 — Sellītes, 40 — Jāpogānas, 41 — Agrārieši, 42 — Liekņl, 43 — Kaijukrogs, 44 — Jaunbēžas, 45 — Atvases, 46 — Kvietes, 47 — Lielogli, 48 — Kauliņi, 49 — Kūri, 50 — Lejnieki, 51 — Stūri, 52 — Gauriņi, 53 — Staņuvēni, 54 — Kalnaplāteri, 55 — Vilces skolas parks, 56 — Kraujas, 57 — Eži, 58 — Migaļas, 59 — Roķi, 60 — Vecdunduri, 61 — Viduči, 62 — Kakužēni, 63 — Ciemalde, 64 — Diduļi, 65 — Liksmaņi, 66 — Kalves, 67 — Mežotne, 68 — Mežotnes centra kapulauks, 69 — Kugrēni, 70 — Islices grantsbedres, 71 — Dreņģeri, 72 — Capāni, 73 — Podiņu kapsēta, 74 — Lielbrukna, 75 — Pļavniekkalns, 76 — Lejasķivuti, 77 — Biķernieki, 78 — Skujaini, 79 — Rūķi, 80 — Sēlpils (pie baznīcas), 81 — Priekšāni, 82 — Plāteri, 83 — Spietīņi, 84 — Ķuncl, 85 — Boķi, 86 — Birzu mācītājmuiža, 87 — Brīdagi, 88 — Ildzi, 89 — Melderišķi, 90 — Ķebēni, 91 — Slate, 92 — Antuži, 93 — Zesercelmi, 94 — Vitanišķi, 95 — Jaunāmuiža, 96 — Melkerti, 97 — Kaibalas, 98 — Osiņi, 99 — Salīnas, 100 — Lejasoķēni, 101 — Meņģele, 102 — Aizkraukle, 103 — Lejasbitēni, 104 — Auliciems, 105 — Pastamuiža, 106 — Aizelkšņi, 107 — Kalnieši II, 108 — Priedaine, 109 — Radzes, 110 — Kampāni, 111 — Irši, 112 — Jaktēni, 113 — Odziēna, 114 — Sausnēja, 115 — Leišmārti, 116 — Lindēni, 117 — Jaunbirznieki, 118 — Dietlavi, 119 — Gulbēre, 120 — Salsnaskrogs, 121 — Lucas, 122 — Kapmali, 123 — Podnieki, 124 — TiltasIII, 125 — Meirāni, 126 — Līčagals, 127 — Saikava, 128 — Madonas kapulauks, 129 — Ezermuiža, 130 — Aronas Mūrnieki, 131 — Midzcnicas, 132 — Silieši, 133 — Joksti, 134 — Sķūnēni, 135 — Šāviena, 136 — Rijzemes, 137 — Odziēna, 138 — Aizkārķji, 139 — Lejasgalši, 140 — Vecdilaņi, 141 — Tūjāņi, 142 — Jaunzemi, 143 — Lielgaujmaļi, 144 — Ķūķis, 145 — Simteni, 146 — Liepiņas, 147 — Kalnasavēlas, 148 — Taurenes grantsbedres, 149 — Jaunpiebalgas kapsēta, 150 — Kalnabrics, 151 — Ķeveri, 152 — Kampi, 153 — Kalnapilas, 154 — Upmali, 155 — Upmall, 156 — Mūris, 157 — Jauntēvenēns, 158 — Mušiņa, 159 — Kalnastādiņi, 160 — Kalnaslavēka, 161 — Lejaskaugars, 162 — Lejassilakleperis, 163 — Lejasstrante, 164 — Strante, 165 — Viksnas Kapusils, 166 — Veclindes, 167 — Lāčakalns, 168 — Ivaši, 169 — Saulieši, 170 — Ušuri, 171 — Rāviņi-Rāviji, 172 — Buliņi, 173 — Pērjukalns, 174 — Dumpurnieki, 175 — Lešķi, 176 — Smoņi, 177 — Nauduševa, 178 — Šķilbēnu Augstā sila kapi, 179 — Slaveiti, 180 — Bonifacova, 181 — Mantu kalniņš, 182 — Dreimaņi, 183 — Oglenieki, 184 — Skudrājl, 185 — Trepes stacija, 186 — Veiguri, 187 — Līvāni, 188 — Muktapāveli, 189 — Jersikas kapulauks, 190 — Zeimuļi, 191 — Stupāni, 192 — Feldhofa, 193 — Maskevicišķi, 194 — Dzeriņi, 195 — Aizkalnes centrs, 196 — Kristapēni, 197 — Spogi, 198 — Maskava, 199 — Brūveri, 200 — Grāveri, 201 — Brjaslava, 202 — Cakull, 203 — Skrabi, 204 — Veresauka, 205 — Aizezere, 206 — Lielpuderi, 207 — Laizāņi, 208 — Salenieki, 209 — Žogoti, 210 — Dzērves, 211 — Kivti, 212 — Odukalns, 213 —

Nukši.

XI — 1 — Tiraspurvs, 2 — Grobiņa, 3 — Iļģi, 4 — Almāle, 5 — Piltenes mežs, 5 — Sārāji, 7 — Vecmokas, 8 — Kokmuiža I, 9 — Kokmuiža II, 10 — Kalnamuiža, 11 — Mežotne, 12 — Dumpji, 13 — Podži, 14 — Mūrnieki, 15 — Saulītes, 16 — Ikšķiles apkārtnē, 17 — Kentes apmetne, 18 — Kentes pilskalns, 19 — Mūkukalns I, 20 — Mūkukalns II, 21 — Mūkukalns III, 22 — Lejaslepji, 23 — Lejaslūdi, 24 — Jaunzemji, 25 — Baltinava, 26 — Ķišukalns, 27 — Mišķiņeva, 28 — Sauleskalns I, 29 — Sauleskalns II.

augstienes stūrus (Tērvetes, Altencs, Lokstenes pilskalns), morēnu kaupres ar abpus stāvām nogāzēm (Ķentes pilskalns), kā arī salas un sēkļus ezeros (Araišu, Ušuru ezeru pilis). Minēto vietu nocietināšanai bija nepieciešami lielāki zemes darbi — grāvju rakšana un vaļņu uzbēršana, arī uzlabota aizsarg sistēma un būvniecības tehnika. Bez ezeru pilīm, kas ir pilnīgi jauna parādība Latvijas seno piļu celtniecībā, par pastiprinātu nocietinājumu būvi 5.—9. gs. liecina tas, ka vairākos pamestos iepriekšējo periodu pilskalnus (Koknesē u. c.) atkal atjauno nocietinājumus.

Tāpat kā laikā no 2. līdz 4. gs., arī apskatāmajā periodā pils cēla lauksaimnieciski izdevīgās vietās. Pie dažām pilīm izveidojās apmetnes (līdz 2 ha), kuru iedzīvotāju saimniecībā nozīme bija arī amatnieciskajai ražošanai un maiņai.

No sistemātiski pētītajiem 26 Latvijas pilskalniem, ezeru pilīm un nocietinātajām apmetnēm 5.—9. gs. nocietinājumi, kultūras slānis un atradumi konstatēti 14 pieminekļos (59. att.). Apzināšanas ekspedīcijās iegūtās ziņas ļauj secināt, ka šai periodā bija apdzīvoti vēl vairāki citi pilskalni un ezeru pilis. Ezeru mītnes lokalizējas noteiktā apvidū Vidzemē, pārējie pieminekļi izvietoti visā Latvijas teritorijā. Vairāki kuršu pilskalni (Apūle, Impilte) atrodas Lietuvas PSR teritorijā.

Latgaļu un sēļu kultūras novadā Daugavas kreisajā krastā iepretim Jersikai atrodas vairākos periodos apdzīvotais Dignājas pilskalns un apmetne. Uz apskatāmo laika posmu attiecināms izrakumos pilskalna malā pret Daugavu atsegtais Dignājas pils trešās pārbūves slānis ar šai laikā plašāk veiktiem zemes darbiem. Te vietām uzbērts līdz 1 m biezs zemes uzbērums, kas pārklājis iepriekšējā perioda valni un terases. Virszemes nocietinājums, šķiet, sastāvējis no 2 m platas dubultsienu guļbūves, kas pastiprināta ar šķērssienu. Konstatētas šo aizsargsienu akmeņu nostiprinājuma paliekas. Atsegta un izpētīta uzejas vieta ar bruģi, ko veido galvenokārt smilšainā mālā iespiesti akmeņi. Pilskalna terasē un apmetnē pilskalna piekāvē, kur kultūras slānis līdz 0,6 m biezs, atsegta pavarda vietas, iegūts šī perioda lietiskais materiāls. Apmetne nozīmīga kā vietējās dzelzs ieguves centrs. No senlietām raksturīgākās ir dzelzs spieķadatas un kruķadatas (7.—8. gs.), bronzas trīsstūra piekariņi, sirpji u. c., kā arī dzelzs izkaps.⁵ Dignāja minētajā periodā bijusi svarīgs sēļu nocietinājums pie Daugavas.

Cits nozīmīgs šī perioda piemineklis pie Daugavas ir Daugmales pilskalns un apmetne. Pilskalna 7 m augstā vaļņa pārrakumā konstatēti vairāki pils nocietinājuma etapi. Agrā dzelzs laikmeta otrajā pusē un vidējā dzelzs laikmeta sākumā divos pamēmos uzbērts 2—2,5 m augsts valnis, kura ārējā nogāze nostiprināta ar akmeņiem. Valnī uzceltas guļkoku sienas uz akmens pamatiem. Viena no uzejām pilskalnā vedusi gar galvenā vaļņa ziemeļu galu, otra — gar pretējo galu. Pilskalna plakumā atsegta kāda neliela (ap 10 m²) iedziļināta celtne, kas pēc keramikas un senlietām datējama apmēram ar 500. g. Apmetnē pie pilskalna tāpat atrasti šī perioda priekšmeti un keramika, kā arī mītnu paliekas. Vidējā dzelzs laikmetā pilskalnu apdzīvojuši zemgaļi.⁶

Pilskalnu tipu ar vairākiem vaļņiem un grāvjiem plakuma galos pārstāv pilnīgi izpētītais (6880 m²) Ķentes⁷ pilskalns pie Ogres. Pie pils atradusies no 5./6. gs. līdz 9. gs. sākumam apdzīvota apmetne (60. att.). Pils nocietinājumu celšanai izvēlēta morēnu grēda, t. s. Ķentes kalni, ar 26—28 m augstām stāvām nogāzēm. Kalni rietumos un austrumos pāriet purvainā zemienē. Ziemeļos pilskalns nocietināts ar 2 vaļņiem un nelielu priekšpili, dienvidos — 3 vaļņiem. Lielāko vaļņu augstums — 4,5 m. Pilskalna galvenais plakums relatīvi līdzens ap 1400 m² liels četrstūris.⁷

Pils pastāvēšanas laikā tās nocietinājumu sistēma trīsreiz radikāli mainīta. Pirmajā posmā (3. slānis) — 5./6. līdz 7. gs. — pilī bijuši divi pastāvīgi apdzīvoti plakumi, pie tam spēcīgāk nocietināts mazākais — dienvidu plakums. Mākslīgi uzbūrtu vaļņu šai posmā pilskalnā nav bijis, bet aizsardzībai izmantots kalna dabiskais un šim nolūkam ļoti piemērotais reljefs, kā arī nocietinātās apmetnes laikā izdarītie kalna pārveidojumi. Pilskalna nocietinājumus veido vairākas aizsardzības līnijas ar savstarpēji saistītām aizsargsienu un celtnēm. Iespējams, ka dažiem nocietinājumiem otrajā dienvidu valnī bijusi torņveida virsbūve (61. att.). Pils aizsargbūves veidotas guļbūves tehnikā, papildkonstrukcijām izmantojot zemē ieraktus stabus. Guļbūvju nocietinājumi celti uz akmeņu krāvumu pamatiem. Galvenā ieeja pilī vedusi pāri aizsarggrāvjiem, papildu uzeja — no apmetnes austrumu piekāvē ieslīpi pa nogāzi uz augšu, nobeidzoties ar vārtiem plakuma austrumu malas nocietinājuma sienā.

Vidējā posmā (2. slānis) pils aizsarg sistēmas plānojums pamatvilcienos saglabāts iepriekšējais ar stiprāk nocietināto dienvidu plakuma rajonu. Te visos trijos vaļņu rajonos veikti lielāki zemes uzbērums, turpretī ziemeļu valnī un lielākajā plakumā zemes darbi niecīgi. Pirmā dienvidu vaļņa 1,5—1,7 m biežais zemes uzbērums nostiprināts ar režģveida koka klāstiem, kas ar zemes starpslāņiem guldīti 3—5 kārtās. Konstrukcija bijusi iebūvēta visā vaļņa garumā un pie pamatnes 5—6 m plata. Minētā tipa šī laika vaļņa karkasi pazīstami no izrakumiem Polijas (Opole, Poznaņā)⁹ un Lietuvas (Aukštadvares)¹⁰ pilskalnus, arī Tērvetē — vēlāka perioda slānos. Otrais dienvidu valnis paaugstināts ar 1,05—1,20 m zemes uzbērums, bet trešais — priekšvalnis — par 0,3—0,6 m. Pēdējiem nav koka konstrukciju zemes uzbērums. Virszemes aizsargceltnes ir guļbūves ar ieraktu stabu pastiprinājumu. Plakumā atsegta 4x4—4x5 m lielas dzīvojamās celtnes ar pavarda vai akmens krāns apkuri. Kultūras slānī atrastas dzelzs spieķadatas, agras formas krustadatas, spirālgredzenī, uznavas un kateauruma cirvji, vairāku formu šķēpu gali, sirpji u. c. Slānis datējams ar 7.—8. gs.

⁵ Snore E. 1939, 49., 52., 57., 58. Ipp.; IIIHOpe 3. 1959, 222., 224. Ipp.

⁶ SM 1936, 1, 34., 52. Ipp.; 4, 96., 98., 99. Ipp.; Balodis 1934, 202. Ipp.; Urtāns 1968, 78., 79. Ipp.

⁷ Ari: Ķenteskalns, Kanču kalns, «Vecā Rīga» u. c.

⁸ Lewis of Menar 1908, 78., 79. Ipp.; CTy6aBc 1959, 186.—211. Ipp.; 1965, 3.—39. Ipp.

⁹ Holubovicz 1956, 73. Ipp.; rei!3e.ib 1958, 81. Ipp.

¹⁰ Daugudis 1962, 68. Ipp.

¹¹ Brivkalne 1959, 38. Ipp.

60. att. Kēntes pilskalna un apmetnes plāns.
izrakumu laukums; 2 — augstuma līnijas — 1 m; 3 — bojājumi; 4 — purvs.

Pēdējā apdzīvotības posmā (1. slānis) krasi mainās pilskalna aizsargsistēma un pils plānojums. Pils ziemeļu plakums tagad pārvērties par iemītnieku galveno dzīvesvietu, tāpēc pastiprināta tā aizsardzība no ziemeļu puses. Sai pusē papildus radīta 12 m plata neapbūvēta priekšpils ar priekšvalni. Par 3—3,5 m paaugstināts pirmais ziemeļu valnis, kurš no ārpuses sasniedz 7 m augstumu. Galvenajā plakumā izlīdzināta zemes virsma un ar 0,8—1,8 m biezu uzbērumu mākslīgi pastāvinātas pilskalna nogāzes. Sai posmā likvidēta austrumu malas papildu uzeja, bet galvenā uzeja iekārtota pāri priekšpiliem gar pirmā ziemeļu vaļņa austrumu galu. Dienvidu daļā, kura iepriekšējā posmā bija visspēcīgāk nocietināta (ar 3 vaļņiem), ar jaunu uzbērumu nedaudz paaugstināts tikai pirmais valnis.

Pilskalnu nocietinājumu tehnikas vēsturē ievērojams sasniegums ir pirmā ziemeļu vaļņa kodolā iebūvētās divrindu koka kameras (62. att.), kas bijušas arī vaļņa virszemes nocietinājuma pamats (63. att.). Kameras datējamās ar 8. gs. vidu.

Nocietinājumu kamerveida koka izbūves Latvijas PSR teritorijā konstatētas 9./10. gs. Āraišu ezera pilī, kā arī vēlāku gadsimtu Asotes,¹² Tērvetes¹³ un Oliņkalna¹⁴ pilskalnu vaļņos. Šādas konstrukcijas ļoti izplatītas austrumslāvu¹⁵ un rietumslāvu¹⁶ pieminekļos; hronoloģiski agrākās (no 9. gs. beigām) konstatētas Teterovas pilskalnā Meklenburgā.¹⁷ Kamerveida nekaķētu koka izbūvju paliekas vaļņu celtniecībā izpētītas jau Ķivutkalna nocietinātajā apmetnē (sk. 72. lpp.). Domājams, ka Kēntes pilskalnā

atsegtā konstrukcija attīstījusies uz vietas un Latvijā nav jāuzskata par kultūras aizguvumu.

Vienlaikus ar pilskalnu pastāvējusi ap 2 ha lielā Kēntes apmetne, kur tika izpētīta 10 180 m² liela platība. Apmetnes centrālā daļa ar vidēji 0,3—0,6 m biezu kultūras slāni aizņem 1 ha lielu platību dienvidos no pilskalna vaļņiem, kur kalna kaupre paplašinās līdz 60—70 m. Apmetne intensīvi apbūvēta ar dzīvojamām un saimniecības celtnēm. Pēdējās veido diezgan regulāru līniju gar abām kalna nogāzēm. Sākuma posmā pārsvarā bijušas puzemņīcas tipa un zemē iedziļinātās celtnes (10—16 un 20—28 m²) ar pavarda apkuri (64. att.). Puzemņīcas tipa dzīvojamās celtnes ar nedaudz iedziļinātu ieeju atklātas Baltkrievijas 6.—7. gs. pieminekļos, bet līdzīgas zemē iedziļinātās celtnes — Daugmales apmetnē, arī Igaunijā (Iru pilskalnā u. c.) un Baltkrievijā. Vēlāk abu minēto tipu celtnes Kēntes apmetnē izzudušas un ar 8.—9. gs. pastāv vienīgi virszemes guļkoku dzīvojamās ēkas (16—24 m²) ar atklātu pavardu un akmens krāšņu apkuri (65. att.). Vasarā ēdiena gatavošanai un citiem saimnieciskiem darbiem izmantoti vieglāk celti apaļi vai četrstūrīni namiņi — slieteņi, kādi pazīstami Latvijas etnogrāfiskajā materiālā.

¹² Шноре Э. 1961, 21.—23. lpp.; 25.—27. att.; Apals 1971^b.

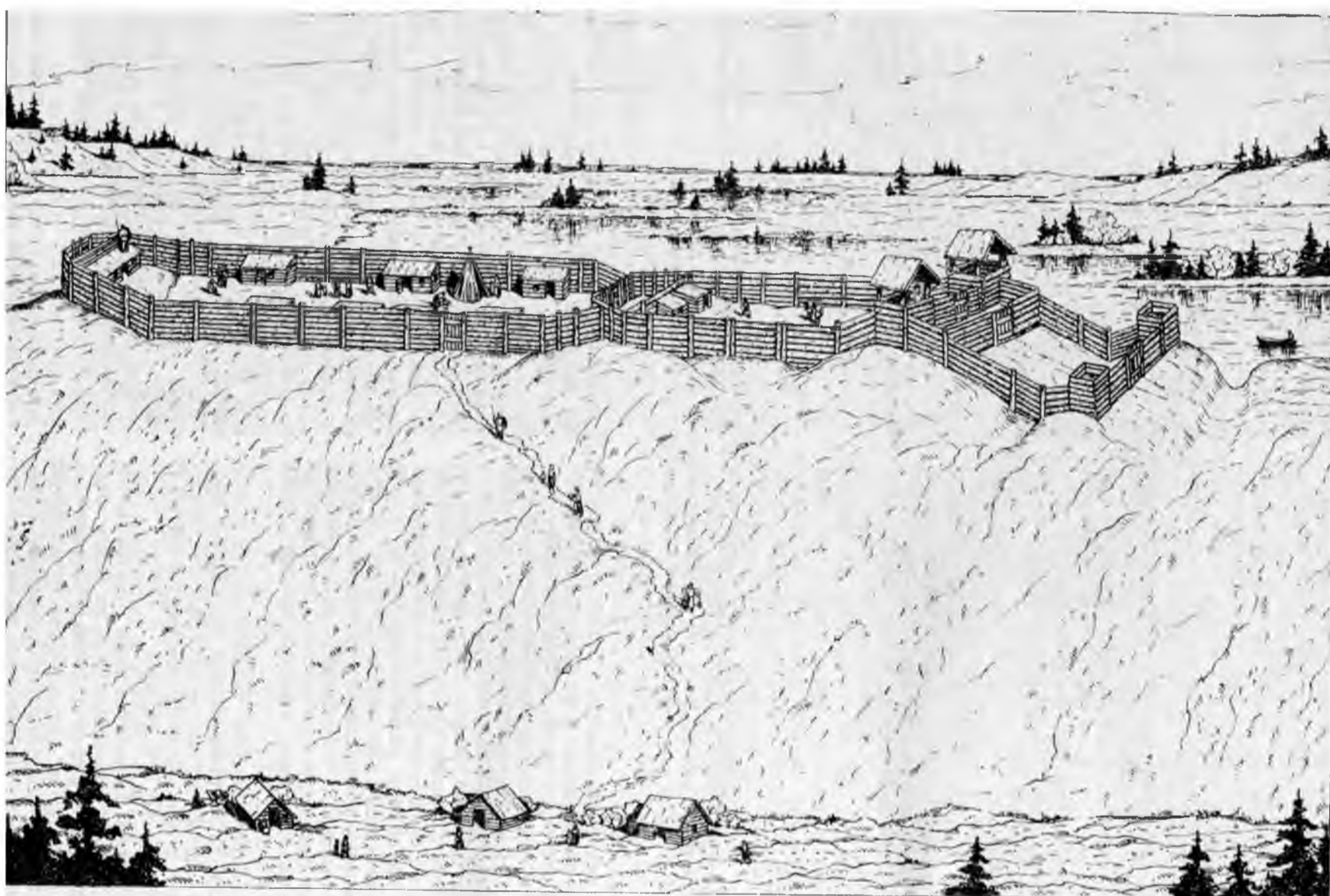
¹³ Brīvkalne 1959, 38. lpp.

¹⁴ Mugurēvičs 1962, 8. lpp.

¹⁵ Раппопорт 1965, 73.—106. lpp.; 40.—75. att.

¹⁶ Гензель 1958, 81., 82. lpp.; 2. att.; Schranil 1928, 282.—285.

¹⁷ Unverzagt, Schuldt 1958, 570. lpp.

61. att. Ķentes pilskalna 3. slāņa nocietinājumu rekonstrukcija.

62. att. Ķentes pilskalna ziemeļu vaļņa koka kameras (1. kārta)

Pavisam Ķentes pilskalna dienvidu apmetnē izpētītas 76 celtnu vietas, no tām 67 virszemes; vairumā tās ir dzīvojamās ēkas. Izrakumos iegūti sirpji, izkaptis, uznavas un kātcauruma cirvji, kapļi, jātnieku pieši, iemauktu laužņi, vairāku tipu šķēpu gali, kaklariņķu fragmenti, aproces, gredzeni, spieķadatas, krukā'datas, sirdsveida u. c. formas piekariņi, dažādi iedzīves priekšmeti u. c. Atradumi vispusīgi raksturo apmetnes iedzīvotāju saimniecisko dzīvi. Atklātas arī dzelzs ieguves krāsns paliekas; to tuvumā atrasta vīle, cirtnis, dzelzs sārņi. Daudzos pavardos un to tuvumā iegūti tīģeļi u. c. rotkaļa inventārs, atrasts arī rotkaļa izejmateriālu depoziāts ar bronzas stienīšiem un pārstrādei paredzētām manšetveida aprocēm. Metāl-apstrādes nozarē Ķenteskalna dienvidu apmetnē iegūtais materiāls skaitliski un procentuāli divkārt pārsniedz pilskalnā atrasto. Rotkaļa amats jau sācis izdalīties par profesionāļa rotkaļa pamatdarbu.

Līdzīgu ainu sniedz apmetne pilskalna austrumu piekājē. Šai apmetnes daļā arī sākuma posmā bijušas tikai virszemes celtnes. Kā vāji apbūvēta ar necīgu lietisko materiālu raksturojama apmetne ziemeļos no pilskalna. Apmetnē pilskalna rietumu piekājē atklāta kalves vieta. Tur atrastas kalēja lūškas, daudz dzelzs sārņu un izdedžu u. c. (dzelzs kāsis, šķēpa gals). Šī apmetnes daļa nav tik intensīvi apbūvēta kā austrumu apmetne.

Apmetnes iedzīvotāju kopīgais skaits 8. gs., lēšot pēc vienlaikus pastāvējušām dzīvojamām celtnēm, bijis apmēram 300 cilvēku. Dzīve apmetnē un pilskalnā pārtraukta 9. gs. sākumā vai pirmajā pusē, jo starp 2256 senlietām nav tādu, kas datējamas ar 9. gs. otro pusi.

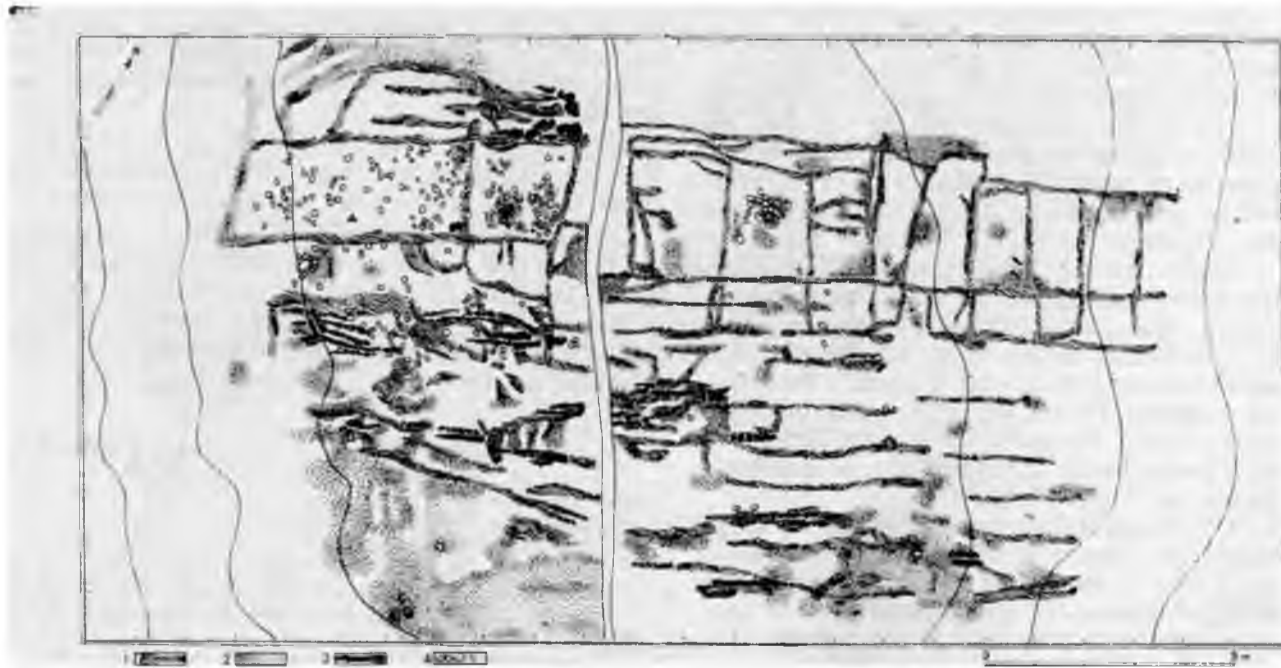
Sēļu apdzīvotajās zemēs viens no svarīgākajiem centriem kopš 1. g. t. vidus bijis Sēlpils pilskalns Daugavas kreisajā krastā. Pieminekļis sastāv no 3 daļām — pils, priekšpils un apmetnes. Pils teritorijā zem viduslaiku apbūves neskarts sēļu kultūras slānis atklāts B un C izrakumu laukumā. No konstrukcijām atsegta akmens krāsns un pavardi, ka arī kādas četrstūra celtnes paliekas. Slānī atrasta dzelzs krukādata, bronzas un dzelzs spieķadatas, uznavas šķēpa gals u. c.¹⁸ Ar 1. g. t. otro pusi apdzīvota arī Sēlpils priekšpils.¹⁹ 1963. g. izrakumos apmetnē pilskalna piekājē, kas ļoti postīta ar vēlāko laiku pārrakumiem, iegūts nedaudz šī perioda atradumu — dzelzs spieķadatas, graudberži, bronzas rievotie vainaga cilindriņi u. c.²⁰

Zemgaļu galvenais pilskalns Tērvete un ta tuvumā esošā apmetne Sprīdīšu parkā, kaut atradumu tur nedaudz (dzelzs spieķadatas, kaula ķemme, keramika), daļēji iekļaujas aplūkojamā perioda robežās —

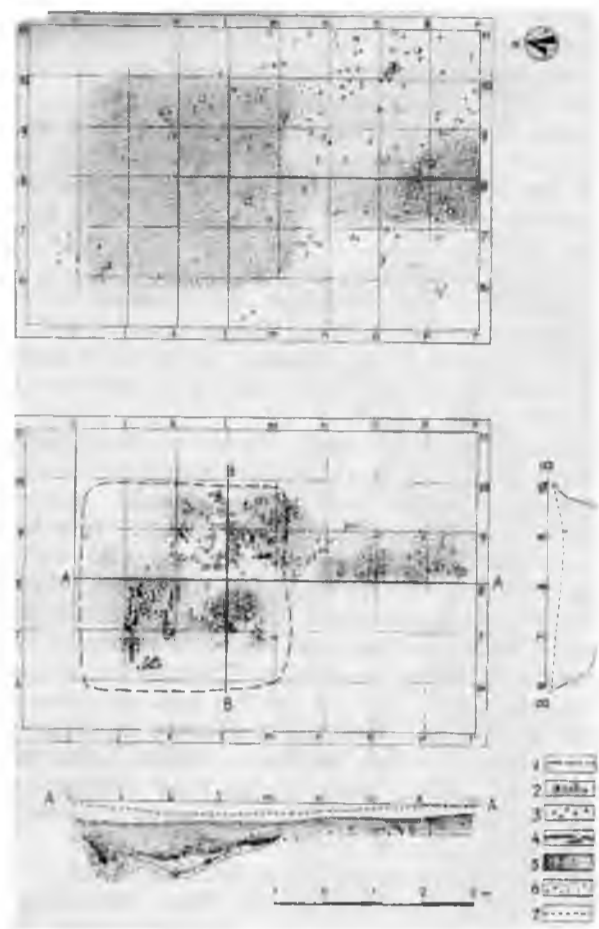
¹⁸ Snore F. 1966, 27.-29. lpp.

¹⁹ Zariņa 1965, 28. lpp.

²⁰ Zariņa 1964, 33. lpp.

63. att. Ķentes pilskalna ziemeļu vaļņa kameru plāns.
1 — trūdējais koks, 2 — tumša zeme, 3 — deguši koki, 4 — akmeņi.

64. att. Rentes apmeties puszemniecības plāns (viršējā — I un apakšējā — 11 horizontā).
1 — celtnes kontūras, 2 — akmeņi, 3 — apmetumi, 4 — deguši koki, 5 — tumša zeme, 6 — grants, 7 — virskārta.

no 3. līdz 9. gs. Pilskalnā atrastas atsevišķas senlietas, kas datējamas, sākot ar 6. gs., bet izrakumos nav konstatēti neitruaucts vidējā dzelzs laikmeta kultūras slānis ar konstrukciju paliekām.²¹

Bez pilskalniem ar apmetnēm uz aplūkojamo periodu attiecināmi atsevišķi pilskalnu slāņi vai atradumi vairākās vietās Latvijā. Asotes pilskalnā nav saglabāties attiecīgs neitruaucts kultūras slānis ar apbūves paliekām, tomēr atrasti atsevišķi uz 2.—9. gs. attiecināmi priekšmeti.²² Līdzīga aina konstatēta Oliņkalna, Mūkukalna u. c. pilskalnos. Oliņkalns 8.—9. gs. bijis vāji apdzīvots.²³ Ap 1,5 km rietumos no Oliņkalna atrodas 1963. g. daļēji izpētītā Mežmalu nocietinātā apmetne. Tā aizsargāta ar garu, bet visai zemu pusloka valni. Piemineklis pēc senlietām — spieķadatas, dzelzs jostas sprādzēm u. c. — datējams ar laika posmu no 7. līdz 10. gs.²⁴

Altenes pils apakšējais horizonts, kas ar kaļķu kārtu nodalās no mūra pils slāņa, kopumā attiecas uz laiku no 8. līdz 13. gs. Tomēr konstrukciju paliekas slānī nav saglabājušās. No aplūkojamā perioda senlietām atzīmējami divi kateauruma šaurasmens cirvji, graudberži u. c.²⁵

Vispusīgāks materiāls iegūts Lokstenes pilskalnā. Tā apakšējais horizonts pieder galvenokārt 1. g. t. otrajai pusē, lai gan atrastas arī 4.—5. gs. sen-

lietas. Pilskalns bijis nocietināts ar akmeņu valni, ko iežogojā koka sienas. Valņa aizsardzībā atradušās dzīvojamās un saimniecības ēkas. Ar bronzas lēģēja darbu saistāmi atrastie māla tīģeļi, pusgatava stopasakta, ināšetveida aproce u. c. Vēl atrasti dzelzs sirpji, īleni, šaurasmens cirvji, dzelzs spieķadatas un kruķadatas, bezripas apmetā, gludā un gludinātā keramika.²⁶

Mūkukalnā atrasts iedzītņa šķēps ar atskabargām, dzelzs pakavsaktas atrotītiem galiem un plakanu loku u. c., kā arī 5.—6. gs. dzelzs lietu depozīts, kura sastāvā cirvji, šķēpi, sirpji, naži.²⁷

Ar guļkoku celtņu, pavardu un krāšņu paliekām 5.—9./10. gs. apdzīvotība konstatēta arī Kokneses pilskalnā. Pāri aizsargvalnim pilskalna plakumā vedusi 5 m gara, abpusēji nocietināta vārtu eja. Šķiet, tā bijusi ar segtu virsbūvi. Vārtu ejas platums 1,3—1,4 m. Ejas un vārtu izmēri piemēroti iebraukšanai pilskalnā ar ratiem (66. att.). Pilskalna plakuma apakšējā horizontā atklāta ar 5. vai 6. gs. datējama šahtas tipa dzelzs ieguves krāsns (67. att.).²⁸ Tai vienkāršāka konstrukcija nekā Spietīņu apmetnes šahtas tipa krāsnīm. No atrastajām senlietām atzīmējama bronzas krustadata, dzelzs spieķadata, aproce ar pāresnītiem galiem, sirpji, īleni u. c.

Raunas Tanīsa kalnā uz vidējo dzelzs laikmetu attiecināmi 2 slāņi. F. Balodis uzskata, ka 7. gs. latgaļi iekarojuši šo pilskalnu, nodedzinot iepriekšējo somugru pili.²⁹ Materiālu trūkuma dēļ pēdējais atziņums nav droši pierādīts.

Pēc rakstītajiem avotiem viena no spēcīgākajām kuršu pilīm 9. gs. bijusi Jūrpiļs (Saeborg), ko dažādi vēsturnieki identificē ar Grobiņas pilskalnu,³⁰ taču citi pieņemumu vēl apšaubā.³¹ Izrakumu nelielais apjoms neļauj sīkāk raksturot pilskalna nocietinājumus un to attīstību apskatāmajā periodā.

Ar 2 spēcīgiem vaļņiem un terasēm nocietinātais kuršu Vārtājas pilskalns (t. s. Elkas), domājams, arī bijis apdzīvots minētajā periodā, jo pārbaudes izrakumos apmetnē pie pilskalna bez agrā feodālisma perioda celtnēm konstatēta kāda ar 5. gs. datējama konstrukcija.³²

No pētītajiem pilskalniem 5.—9. gs. iesniedzas vēl Mežotnes pilskalns (ar 9. gs. slāni), Selupinku Ķīšu kalns (8./9. gs. vai agrāk) un Cēsaines pilskalns.³³

Apzināšanas ekspedīcijās vairākos pilskalnos iegūti materiāli, īpaši apmetā un ar nagiespiedumiem rotātā keramika, kas ļauj šos pieminekļus datēt ar 1. g. t. vidu un otro pusi. Zemgaļu teritorijā tādi ir Mežotnes Vīnakalns, Vilces pilskalns³⁴ un vairāki pilskalni Augšzemē.

²¹ Bpītkauie 1959, 258. Ipp.; 5., 6. att.; Brīvkalns 1964, 87. Ipp.

²² IlHope 3. 1961. II tab.

²³ Mugurēvičs 1961, 8. Ipp.

²⁴ Mugurēvičs 1964», 13., 14. Ipp.

²⁵ Graudonis 1964», 9. Ipp.

²⁶ Mugurēvičs 1963», 11. Ipp.; 1964», 12. Ipp.; 1965», 12. Ipp.

²⁷ Graudonis 1963, 8. Ipp.; 1964», 75.-84. Ipp.; 5.-9. att.

²⁸ Stubavs 1965, 17., 18. Ipp.; 1966, 25. Ipp.; 1967, 35. Ipp.

²⁹ Balodis 1928, 23.-26. Ipp.

³⁰ Balodis 1938, 137. Ipp.; Nerma 1958.

³¹ Moora 1952, 96. Ipp.

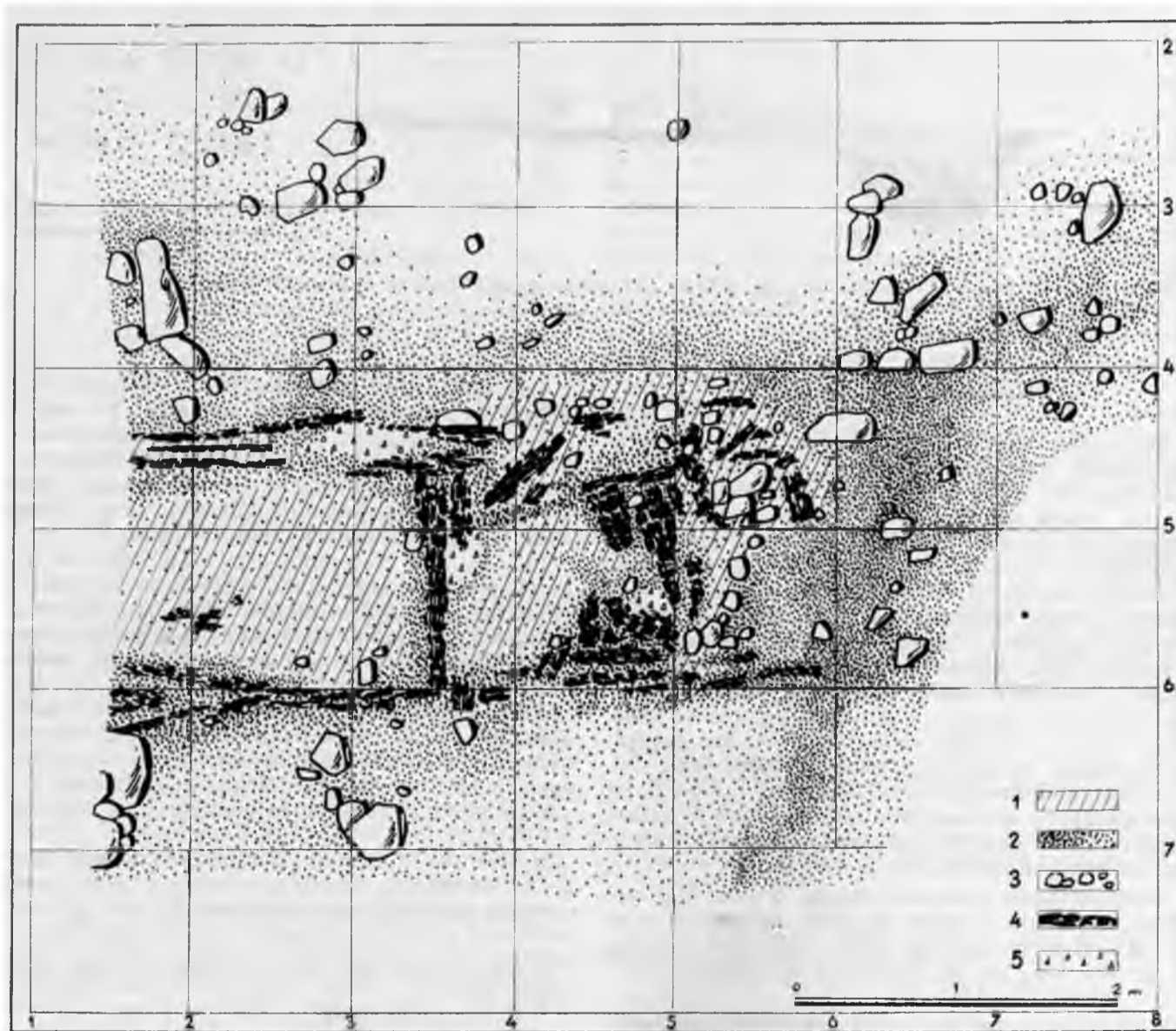
³² Stepinš 1964, 17. Ipp.

³³ Snore E. 1960, 4. Ipp.; Urtāns 1966, 29. Ipp.

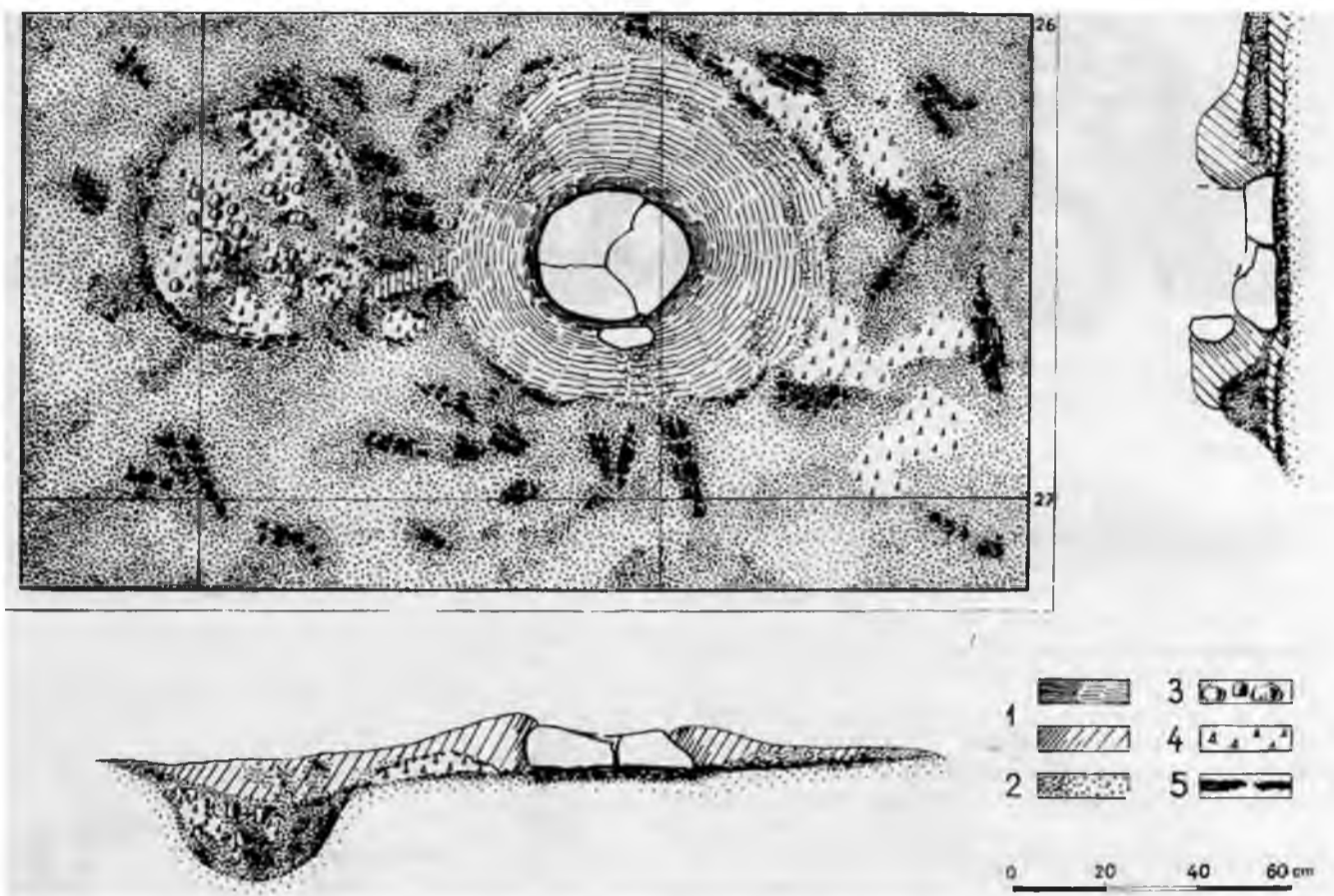
³⁴ Atgāzis 1967», 25. Ipp.

65. att. Ķentes apmetnes akmeņu krāsns rekonstrukcija,
1 — priekšpuse, 2 — mugurpuse, 3 — sānskats.

66. att. Kokneses pilskalna 11. slāņa vārlu un iecjas vietas plāns.
1 — māls, 2 — tumša zeme, 3 — akmeņi, 4 — deguši koki, 5 — pelni.

• 67. att. Kokneses pilskalna 5. vai 6. gs. dzelzs ieguves krāsns ar sārņu bedri (plāns).
1 — māls, 2 — tumša zeme, 3 — akmeņi, 4 — pelni, 5 — dedzis koks, ogles.

Nenocietinātas apmetnes

Bez apmetnēm pie pilskalniem, kaš ietver jau dažas senpilsētām raksturīgas iezīmes, Latvijā 5.—9. gs. pastāvējušas arī nenocietinātas apmetnes. Arheoloģiski pētītās nenocietinātās apmetnes dalās divās grupās: a) apjomā plašākās apmetnēs, kuras var uzskatīt par seno lauku ciema vietām, b) mazās apmetnēs, kurām atbilstu viensētas vai pāris šādu viensētu grupu. Nedaudzas mazās apmetnes apzinātas tikai zemgaļu teritorijā.

Lielākā daļa nenocietināto apmetņu hronoloģiski iekļaujas plašākās robežās nekā aplūkojamais periods. Tas liecina par apmetņu, t. i., ciemu, ilgstošu pastāvēšanu vienā un tai pašā vietā, līdz ar to par ģeogrāfiskā faktora un tradīciju noturīgo lomu seno Latvijas iedzīvotāju sociālekonomiskajā dzīvē. No Latvijā konstatētajām nenocietinātajām apmetnēm arheoloģiski pētītas tikai nedaudzas, galvenokārt Daugavas krastos hidroelektrostaciju celtniecības zonās.

Interesantākais materiāls iegūts Spietiņu apmetnē. Apmetne aizņem ap 2 ha lielu platību ar 0,2—0,6 m biezu kultūras slāni, datējamu ar laiku no 2. līdz 4./5. gs., tā apdzīvota arī vēlāk — 7.—8. gs., pat vēl 12.—13. gs.³⁵

No Spietiņu apmetnes vidējā dzelzs laikmeta atradumiem atzīmējami: dzelzs kāsis, ovālais šķiltavakmens, sirpji, īleni, graudberži, ar nagiespiedumiem

rotātā un apmetā keramika u. c. Iespējams, ka uz minēto periodu attiecas daži apmetnes pavardi.

Kukuru apmetne (0,4 km uz austrumiem no Altesnes pilsdrupām) ir ap 1 ha liela, ar 0,3—0,6 m biezu kultūras slāni. Iegūtās senlietas un keramika liecina, ka pieminekļa apdzīvotība sākusies 1. g. t. otrajā pusē. Celtņu paliekas nav saglabājušas.³⁶

Līdzīga aina vērojama Upjāņu apmetnē Daugavas kreisajā krastā 1 km rietumos no bij. Kokneses pārceltuves. Apmetnes platība ap 2,4 ha ar 0,3—0,5 m biezu kultūras slāni. Tur atklāta iedziļināta pavarda vieta. Apdzīvotība attiecināma uz 1. g. t. vidu un vēlāku laiku.³⁷

Pie Baltijas somu kultūras novada pieder Kivtu apmetne, kuras uzplaukuma laiks 3.—6. gs. Daļa apmetnes keramikas un inventāra — spieķadatas, agrā tipa kruķadatas, daži sirpji, bezspala īlens, bronzas rotadate ar konusveida galvu u. c. — raksturīgi 5.—7. gs.³⁸

Vedmeru apmetnē Daugavas kreisajā krastā 2 km austrumos no Daugmales pilskalna izpētīta zemgaļu zemnieka sēta, kas datējama ar 1. g. t. vidu.

³⁵ Daiga, Atgāzis 1962, 6., 7. lpp.; 1963, 6., 7. lpp.; 1964, 6., 7. lpp.

³⁶ Graudonis, Apals 1965, 8. lpp.

³⁷ Turpat, 8., 9. lpp.

³⁸ LIIIHope 3., UimepMaHe 1966, 178., 179., 183. lpp.; 1. att.: 2, 3, 5, 14, 16, 25.

Izrakumos atklāta ap 20 m² liela iedziļināta celtnes vieta, kā arī pavardi tas tuvumā. Atrasts dzelzs sirpis, graudberži, pusgatavs ovālais šķiltavakmens u. c., apmetā, gludā un ar nagiespiedumiem rotātā keramika.³⁹

Zemgaļu teritorijā apzināšanas ekspedīcijās atklātas vairāk uz šo periodu attiecināmas abu tipu apmetņu vietas, bet arheoloģiski izrakumi tajās nav izdarīti.⁴⁰

Ezeru pilis

Ezeru pilis ir jauna, īpatnēja arheoloģisko pieminekļu kategorija, tās atklātas Cēsu raj. Auļukalna, Araišu, Bricu un Dūķu, Madonas raj. Bakanu, Ižezera, Liezeres un Salu, Gulbenes raj. Lisas un Ušuru ezerā.⁴¹ To paliekas atrodas zemūdens sēkļos un salas 50—150 m no krasta. Araišu un Ušuru ezerā pieminekļu virsma paceļas 0,3—0,4 m virs ūdens līmeņa, pārējos ta atrodas 0,5—4,0 m dziļi. Nelieli pētījumi veikti Ušuru⁴² un Lisas¹³ ezerā, bet plašāki izrakumi Araišu ezerā (1965.—1969. g.) pēc tam, kad izrakumu vajadzībām ūdens līmeni pazemināja par 1 m.⁴⁴

Araišu ezera pils 0,5—2,5 m biežā kultūras slāņa kopplatība pārsniedz 2200 m², pils centrālajā un dienvidaustrumu daļā no tiem izpētīja 740 m². Te atklāja vairāk nekā 50 koka celtnu paliekas, ieguva 2200 senlietas, ap 100 veselu māla trauku u. c. materiālus, kas attiecināmi uz četriem pils apbūves posmiem. Pils sākotnējās apbūves absolūtais vecums ir 1120±50,⁴⁵ bet pēdējās — 1060±60 gadu.⁴⁶

Pils celta Araišu ezera ziemeļrietumu līcī, sēkļa galā.⁴⁷ Tās pamatos likts 13 pamatu sienu režģis, kas pārsegts ar apaļkoku klāstu. Ar pamatu konstrukcijām radīja 0,58—1,56 m virs nelīdzenā sēkļa paceltu, līmeniski izsvērtu būvlaukumu, kas pasargāja celtnes no ezera līmeņa svārstībām un reizē kalpoja arī drenāžai. Tas bija ZZA—DDR virzienā orientēts taisnstūris ap 780 m² platībā.

Būvlaukums bija blīvi un plānveidīgi apbūvēts ar piecām ēku rindām, no kurām četras atradās gar taisnstūra malām, bet piektā — vidū (68. att.). Sākotnējā apbūvē, liekas, ietilpa 23 celtnes, no tam pilnīgi vai daļēji atsedza 21.

Pili no visām pusēm apjoza aizsargcellne. Tā sastāvēja no nelieliem (3,6X1,05 m — 4,0X1,75 m) apaļkoku cirtņiem, kas galos cieši pieslēdzās cits citam ar pamīšus liktiem krusta pakšu pārlaidumiem. Ieeja atradās pils dienvidrietumu stūrī, aizsargceltnes pārtraukumā. Netālu no ieejas stabiem atrada arī vārtus. Aizsargceltnes iekšpusē, pa labi no ieejas, atradās 2,5x2,4 m lielas celtnes paliekas; varbūt te bija torņi, kas apsargāja pils vārtus.⁴⁸

Ēku labā saglabāšanās — pat līdz 7 vainagu augstumam — ļāva detalizēti izpētīt to konstrukciju. Ceļot ēku, uz pamatklāsta nolika pamatnīcas, pēc tam tās šķērsvirzienā pārklāja ar apaļkoku grīdojumu. Tad katrā ēkas stūrī abpus sānsienu pamatnīcām iedzina divas vertikālas kārtis. Galasienu pirmajos vainagos guldīja jūgkokus, kurus ar galos izcirstiem caurumiem uzsēdināja kāršu pāriem (69. att.). Tālākajā celtniecības gaitā sānsienu baļķus krāva citu virs cita starp kārtīm, bet galasienu baļķus ar to galos iecirstām spīlēm uzsēdināja iekšējām kārtīm. Gala-

sienu pēdējos vainagos kāršu nostiprinājumam atkal lika jūgkokus, uz kuru pārļautajiem galiem guldīja spārenīcas. Blakus jūgstūra savienojumam Araišos vērojams arī vienkāršais krusta paksis ar pārlaidumiem. Tā bija cirsti aizsargceltnes posmi, dažas saimniecības celtnes un piebūvju ārējie stūri. 27. ēkā, piemēram, sastopami abi sturu savienojuma veidi.

Ēku sienas cēla no apaļiem, nelīdzenās vietās pietēstiem, 12—25 cm resniem skuju un lapu koku baļķiem ar visu mizu, kas kalpoja drīvējumam. Dažu ēku stūros konstatēja kādas organiskas vielas drīvējumu. Kaķējuma nebija.

Griesti, tāpat kā grīdojums, liekas, likti no apaļkokiem. Atrastās lielās tāšu loksnes, spāres un jumta dēļi liecināja, ka ēkām bijuši divslīpju plēstu dēļu jumti, kas likti virs tāšu loksniem. Aizsargceltnē varēja būt arī apaļu un plēstu koku jumti. Pie ēku stūriem bija nokrautas apaļu akmeņu kaudzītes — akmens drenas. Dažām ēkam konstatēja vaļējos un daļēji slēgtos lieveņus, ko veidoja sānsienu baļķu pārļautie gali. Katrai ēkai fasādes kreisajā pusē atradās durvis, bet labajā — neliela piebūve. Apaļkoku, retāk — plēstu dēļu grīdojums vienmēr bija segts ar zemju vai māla klonu. Piebūvju grīdojums dažreiz bija izlikts ar kriām, bet parasti segts ar māla klonu vai skaidu, mizu, augu stiebru u. tml. pildījuma slāni.

Ēku apkurei un ēdiena gatavošanai noderēja telpas vidū celtās apaļās māla kleķa krāsnis — ceplī, ko veidoja uz koku, akmens vai kriju lokšņu pamatiem. Ap dažām krāsnīm konstatēja koka ietvaru.

Gājēju satiksme starp ēku rindām pilī notika pa 1,5—3,5 m platām ieliņām. Ieliņas sašaurināja pretī stāvošo ēku piebūves. Starp malējo rindu ēkām (ik pēc 2 ēkām) atradās līdz 1 m platas ejas, pa kurām varēja piekļūt aizsargceltnēm. Ērtākas satiksmes labad pils ziemeļrietumu un ziemeļaustrumu daļā atradās arī nelieli (4X4 m) laukumiņi. Pie vārtiem un vairāku ēku priekšā ielas klāja garen- un šķērsvirzienā liktu apaļkoku segums. Pili ar krastu savienoja 60 m garš, pāris metrus plats dambis, kas bija izbūvēts virs sēkļa no dažādiem materiāliem un nostiprināts ar vertikāli vai slīpi iedzītiem pāļiem un mītiem.

Pilī darbojās drenāžas sistēma. To veidoja iepriekš minētās akmens drenas pie ēku stūriem, tukšās ēku pagrīdes, žagaru u. c. pildījumi zem ielu seguma, kas uztvēra nokrišņu ūdeni un novadīja to cauri pils pamatu konstrukcijām ezerā. Septiņpadsmit no sākotnējās apbūves ēkām bija dzīvojamās dūmistabas, pārējās četras — nelielas saimniecības celtnes. Saim-

³⁹ Urtāns 1969, 56, 57. Ipp.

⁴⁰ Atgāzis 1968», 53. Ipp.; 1969\ 26.-28. Ipp.; 1970a, 38. Ipp.; 1971, 31. Ipp.

⁴¹ Araišu ezerā to atklāja K. Zīverss 1876. g. (Sievers 1876, 276.—279. Ipp.); pārējās atrada hidroarheoloģisko pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas laikā 110 1959. līdz 1964. g. (Apals 1965\ 45.-62. Ipp.).

⁴² Apals 1965», 4. Ipp.; 1966, 15. Ipp.

⁴³ Apals 1969, 21, 22. Ipp.

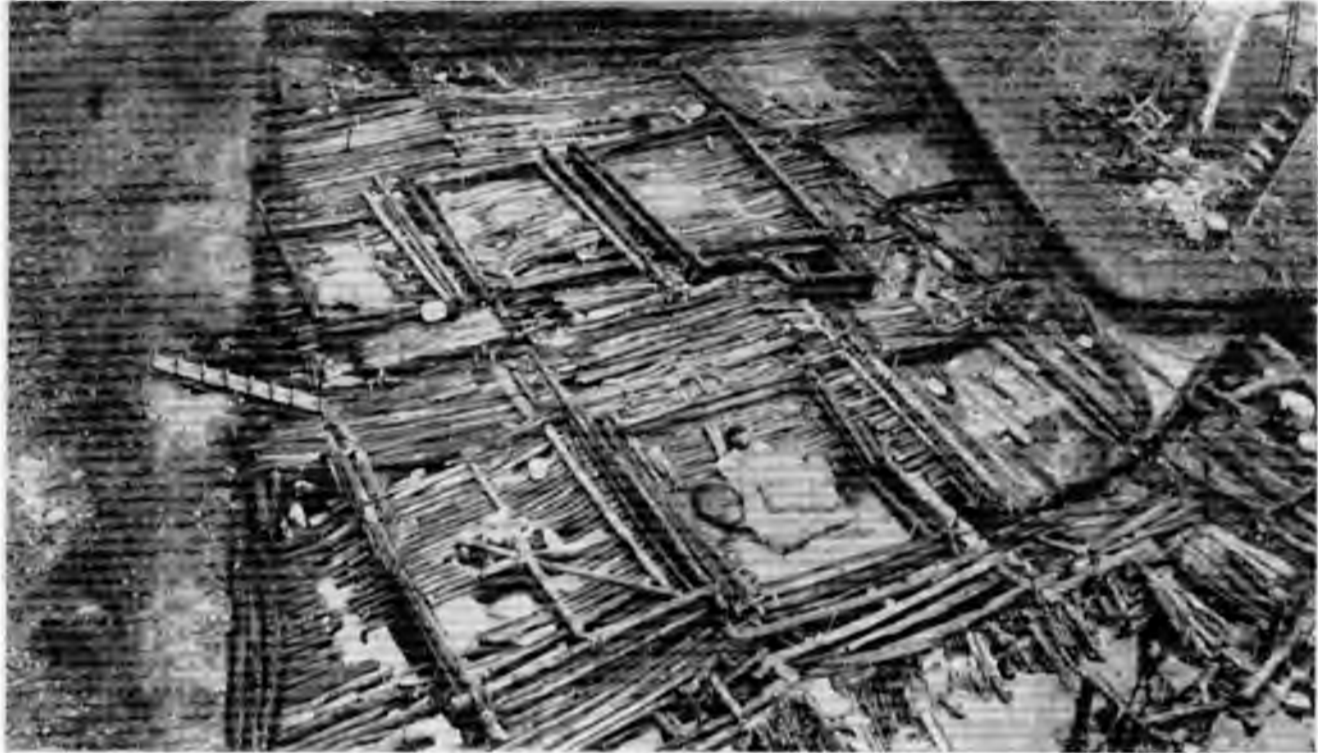
⁴⁴ Apals 1966, 16. Ipp.; 1967, 19.—22. Ipp.; 1968», 43 - 47. Ipp.; 1969, 19.—21. Ipp.; 1970, 24.-28. Ipp.

⁴⁵ TA-156; Punning, Liiva, Uves 1968, 382. Ipp.

⁴⁶ TA-305.

⁴⁷ Apals 1971^b, 81.—95. Ipp.

⁴⁸ I. I. dzīva konstrukcija novērota Raunas Tanīsa kalna izrakumos; sk. Kamups 1931, 469. Ipp.; II tab.: I, 2; III tab.: 3.

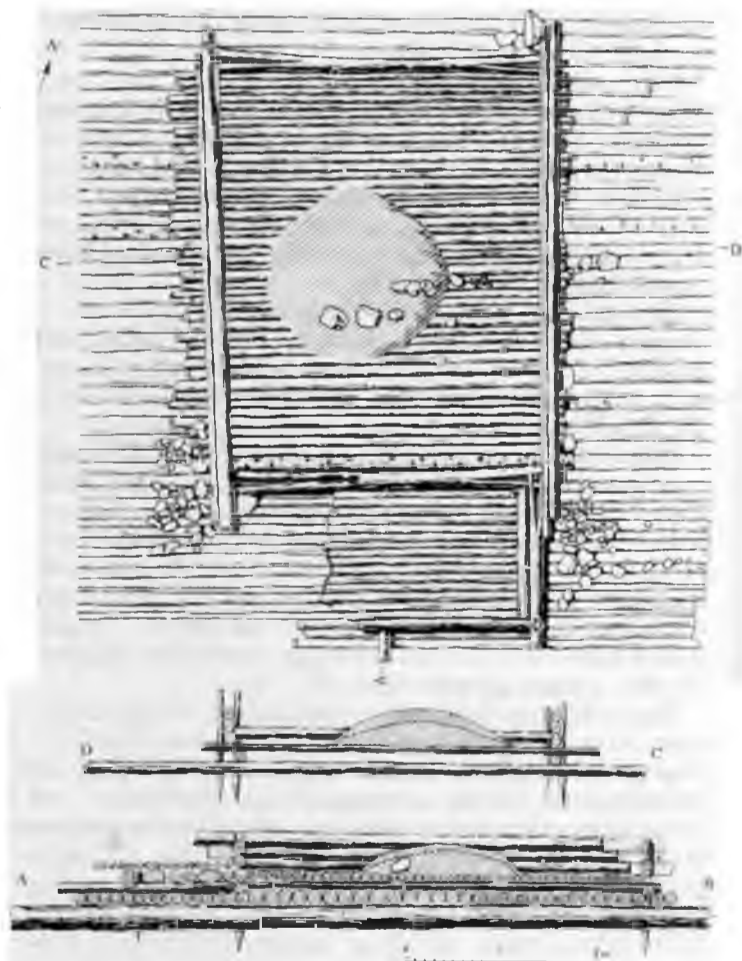
68. att. Āraišu ezera pils kopskats.

niecības vajadzībām izmantoja arī vārtiem pieguļošo aizsargceltnes posmu un dzīvojamo ēku piebūves. Pēc platības izdalījās 3 lielas, 10 vidējas un 4 mazas istabās ar attiecīgi 21—22 m², 14—17 m² un 9,6—11 m² platību. Saimniecības ēku lielums svārstījās no 4 līdz 7 m², piebūvju - no 1,7 līdz 3,9 m².

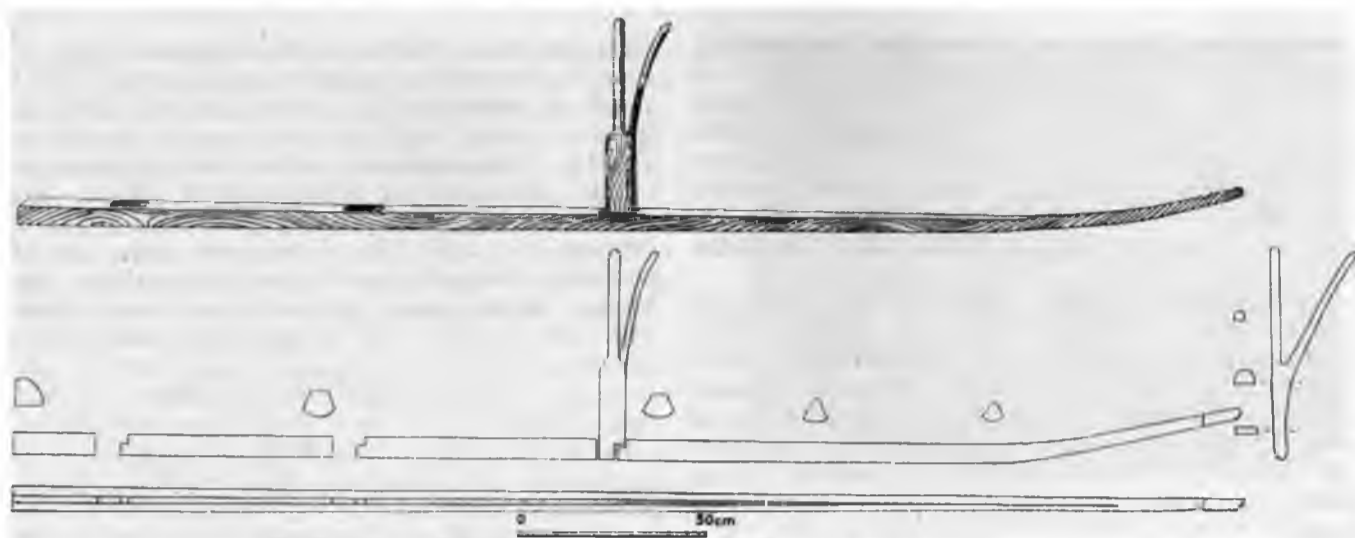
Pastāvīgā mitruma apstākļos pils pamatu konstrukcijas neizturēja slodzi un nosēdās, tāpēc ēkas atkārtoti pārbūvētas. Papildplatību apbūvei ieguva, ezerā ap pili no saimniecības atkritumiem, nolietotām būvdetaļām, akmeņiem, smiltīm u. c. uzberot vairāk nekā 10 m platu joslu. Uzbērumu no izskalošanas pasargāja tajā iedzītie 2,0—3,5 m garie pāļi. Ja neskaita dažas izmaiņas pils dienvidaustrumu daļā un centrā, tās plānojums otrajā periodā saglabājās iepriekšējais. Trešās un ceturtās apbūves laikā ēku kvadrātūra palielinājās līdz 24—26 m². Paplašinātos aizsargceltnes posmus izmantoja saimnieciskai darbībai, liekas, arī apdzīvoja. Diference dzīvojamo ēku platībā joprojām saglabājās. Otrās apbūves laikā pils centrā uzcēla galveno ēku (Nr. 15), noplēšot trīs pirms tam tur bijušās ēkas. Centrālo ēku raksturoja plašāks lievenis un laukums tā priekšā.

Dažās celtnēs atrada istabas iekārtas priekšmetus. Tā, piemēram, 41. ēkā atsedzās apaļkoku guļamlāva, 19. ēka — sēžamais bluķītis. Vairākās citās ēkās pie krāsnīm konstatēja stakļu, stabu un kāršu paliekas, rūpīgi nogludinātus lapu koku dēļus (soliem?). Istabu stūros un pie krāsnīm atrada kriju tvertnes. Starp atradumiem bija arī dažādi kāši, vadži un tapas, kā arī dekoratīvi tāšu veidojumi (istabas greznojumi?).

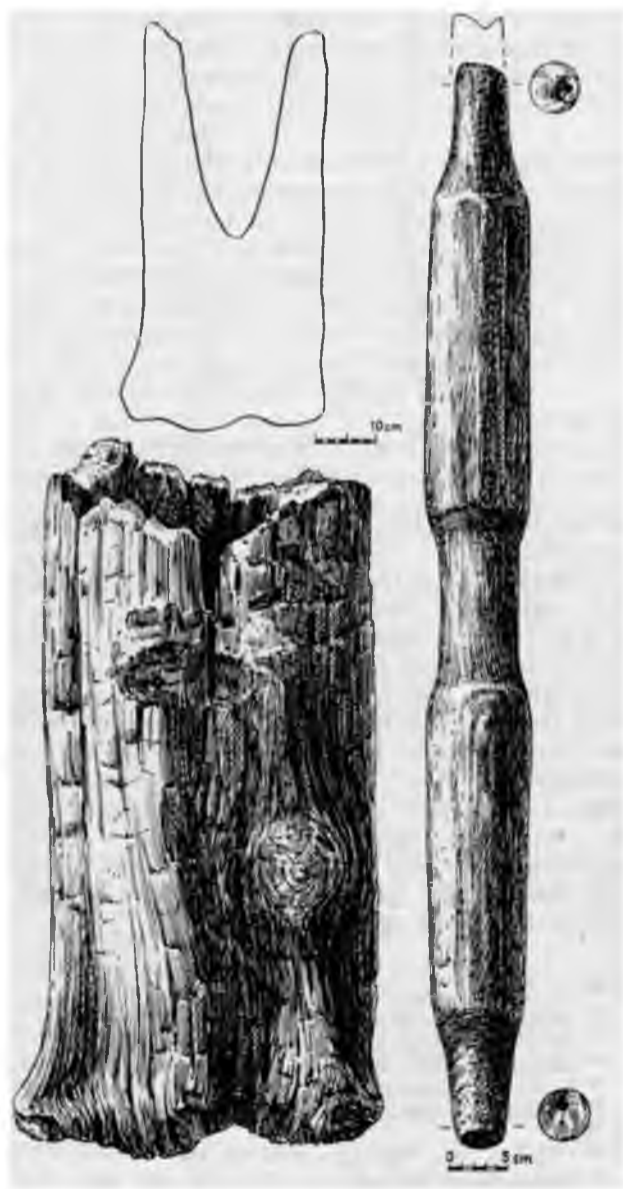
Āraišu ezera pilī izdevās konstatēt, ka atsevišķā ēkā dzīvojis un strādājis bērza lāšu apstrādes meistars. Tāpat konstatētas podnieka krāsns paliekas ar

69. att. Āraišu celtnes plāns ar 2 šķērsgriezumiem.

70. att. Araišu ezera pili atrastā ragavu sliece.

71. att. Araišu ezera pili atrastā stampa un piesta.

smilšu un māla kaudzītēm, sagatavotu mālu masu un apdedzinot saplaisājušiem traukiem ap tām.

Spēcīgas deguma pēdas kultūras slāņa virspusē un atrastie ieroči liecina, ka Araišu ezera pils gājusi bojā ugunsgrēkā ienaidnieka uzbrukuma laikā un pēc tam vairs nav atjaunota.

Udensšķēršļa un aizsargceltņu apvienojums aizsardzības sistēmā, blīvā, plānveidīgā apbūve, centrālā celtne, dzīvojamo ēku dažādā platība, liels amatniecības īpatsvars saimniecībā, kā arī sabiedrības virsslānim piederošie priekšmeti (ieroci, kaula pīlītes, apkalto jostu piekariņi,⁴⁹ ažūrs naža maksts apkalums u. c.) liecina, ka 9.—10. gs. Araišu ezerā pastāvējusi latgaļu agrīna koka pils — sabiedrības virsslāņa pārstāvja rezidence ar tai raksturīgo saimniecību, iespējams, neliela pilsnovada centrs.

Citās ezeru pilīs iegūts vēl ļoti maz materiālu. Ušuru ezera pils⁵⁰ ziemeļu daļa stipri noskalota. Tajā konstatēts kvadrātisks (30X30 m) pamatu konstrukciju režģis; arī šai pilī novērota blīva apbūve. Celtņu stūru savienojums analogs Araišos konstatētajam, tās apsildīja, liekas, akmeņu krāsnis. Ezerā pili ar krastu savienoja līdz 120 m garš dambis. Pili krasta pusē bija vērojams it kā piesērējis grāvis. Atrastas 38 senlietas: dzelzs šaursmens cirvis ar koka kātu, bronzas pakavsakta ar tordētu loku un atrotītiem galiem, apkaltas jostas gredzens, vērppjamās vārpstas skriemeļi, akmens galodas, koka mieturi, vāļītes un kriju vāceles.

Lisas ezera pils pēc platības un formas līdzīga Araišu pilij. Arī te ēku paliekas saglabājušās vairāku vainaņu augstumā. Zemūdens apzināšanas darbu laikā⁵¹ bez dzelzs, bronzas, kaula un akmens senlietām atrada arī lūku apavu un pīto dravnieka virvju fragmentus, koka karoti, jostu aužamo līksti, kriju vāceli u. c. priekšmetus, kas visumā analogi Araišu materiālam.

Lisas un Ušuru ezeru pilis hronoloģiski varētu būt nedaudz senākas par Araišu ezera pili.

⁴⁹ UlHoPe 3, 3efiA 1957, 40., 41., 46. Ipp.

⁵⁰ Apals 1969, 21, 22. Ipp.

⁵¹ Turpat.

Pārējo šīs kategorijas pieminekļu konstrukcijas, kurās konstatēti līdz 0,5—0,7 m resni balķi, sedz biezi dūņu uzslāņojumi. Savrupatradumos iegūta apmestā, gludinātā, gludā un nagiespiedumiem rotātā keramika, Liezeres ezerā — arī dzelzs sārņi. So pieminekļu platība ir dažāda,⁵² iespējamas arī zināmas konstruktīvas un hronoloģiskas atšķirības, taču kopumā tie ierindojami 1. g. t. otrās puses pieminekļu skaitā.

Citos Latvijas novados šādus pieminekļus vēl nav izdevies atrast. Tāds konstatēts gan Igaunijas PSR Valgezerā.⁵³ Tā absolūtais vecums ir 1370±60 gadu.⁵⁴

Apskatīto pieminekļu atrašanās zem ūdens izskaidrojama ar pamatu konstrukciju nosēšanos, ezeru izteku aizsērēšanu un klimata izmaiņām.⁵⁵ To atliekas acīmredzot ir objektīvais pamats latviešu tautas teikām par ezeros nogrimušām pilīm, mājām un sētām.

KAPULAUKI

Vidējā dzelzs laikmetā latviešu cilšu apvienību apdzīvotajā Latvijas teritorijas daļā visur ieviešas līdzenie kapulauki, kuros mirušie tiek apbedīti nesa- dedzināti. So kapulauku izpēte ļauj spriest gan par atsevišķu etnisku grupu apbedīšanas paražu raksturu, gan arī par to atšķirībām. Svarīgi ir izsekot šādu kapulauku kontinuitātei, kas ļauj secināt par vienas un tās pašas etniskas grupas ilgstošu eksistenci aplūkojamā teritorijā.

Kuršu vidējā dzelzs laikmeta kapulauki kuršu apdzīvotajā Kurzemes daļā — apgabalā starp Ventu un Baltijas jūras piekrasti — vēl maz pētīti. Spriežot pēc materiāla, kas iegūts Rucavas Mazkatužu kapulaukā, kas hronoloģiski iesniedzas vidējā dzelzs laikmetā,⁵⁶ apdzīvotība šeit turpinājusies no agrā dzelzs laikmeta. Apskatāmā perioda kuršu apbedīšanas paražas, kā arī viņu materiālo kultūru — darba rīkus un rotas — labi raksturo plašāk pētītais Rucavas Ģeistautu kapulauks,⁵⁷ kur izpētīti 25 kapi.

Mirušie apbedīti zemē ieraktās, no 30 līdz 85 cm dziļās kapa bedrēs. Bedru kontūras diezgan nenoteiktas, pārsvarā ovālas formas, atklājas pēc augsnes kārtas norakšanas. To izmēri svārstās no 1,25x0,95 līdz 2,90x0,70 m. Kapa bedrēs bieži novērotas ogļites, pat veseli ogļaini plankumi, kas, domājams, saistīti ar bērū ritiem. Mirušie kapā guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī. Apbedīto kauli iznīkuši, un par kapa virzienu iespējams spriest vienīgi pēc kapa piedevu stāvokļa (72. att.). Novērojumi abos minētajos kapulaukos, kā arī Kretingas apkārtnes (Lietuva) kapulaukos, kur tālāk iesniedzas kuršu teritorija, liecina, ka vidējā dzelzs laikmetā vēl nav nostabilizējusies noteikta mirušo orientācija, kaut vairākkārt novērots Z—D virziens.⁵⁸ Dažos Ģeistautu kapos piedevas bijušas ieliktas kādā tvertnē — tāšu vācēlī; tā ir paraža, kas sevišķi zīmīga tieši kuršu kultūrai.⁵⁹

Ja sieviešu kapiem raksturīgās piedevas galvenokārt ir rotas, tad vīriešu kapos sastopamas izkaptis, šķēpi, cirvji, dažreiz arī šķiltavakmeņi, galodas u. c. Ļoti raksturīgi šī laika kuršu apbedījumiem ir miniatūri, dažreiz skaisti ornamentēti māla podiņi; tos sastop kā sieviešu, tā arī vīriešu kapos. Atsevišķos bagātos vīriešu kapos atrasti arī kaklariņķi. Ta, apmēram ar 500. g. datējamā Ģeistautu 9. kapa bez iero-

čiem un darba rīkiem atrastas bronzas rotas: gre- dzenota stopasakta, aproce ar vāļu galiem un kakla- riņķis ar pāresninātiem galiem, ko rotā šķērsrievīņu grupas. Sevišķi bagāts inventārs ir ar 6. gs. datējamā vīrieša 2. kapā, kurā bez sudraba kaklariņķa ar pāres- ninātu vidusdaļu un sašaurinātiem galiem atrada apzeltītu sudraba stopasaktu ar reljefu ornamentu, bronzas stopasaktu ar lāpstveida pēdu, ko klāja sudraba platējums, aproci ar vāļu galiem, dzelzs kaujas dunci, māla podiņu u. c. kapa piedevas (40. tab.: 16—27). Citi šī kapulauka kapi ir ar pie-

72. att. Ģeistautu 1. kapa plāns.

devām nabadzīgāki, liecinot par apbedīto materiālo nevienlīdzību.

Apskatāmajā periodā apbedīšana turpinājusies arī kapu uzkalniņā Vārves Strīķos, pašā Ventas upes lejtecē. No šeit atrastajiem vidējā dzelzs laikmeta savrupatradumiem pieminama bronzas lokasakta.

Uz laiku no 650. līdz 800. g. attiecas zviedru kapulauki Grobiņas tuvumā.⁶⁰ Viens no tiem — līdzenais kapulauks — ierīkots lēzenā grantskalnā pie Grobiņas pilsētas. Tas ir tipisks ugunskaņu kapulauks, kurā ārpus kapa bedres sadedzinātu mirušo kauli un ugunī bojātas senlietas apraktas 10—35 cm dziļās bedrītēs. Zem plānas augsnes kārtas šie uguns- kapi atklājas kā apaļi, galvenokārt ovāli plankumi, kas piesātināti ar ogļītēm un pelniem.

⁵² Apals 1965^b, 49.-54. lpp.

⁵³ Selirand 1960, 268.-275. lpp.

⁵⁴ TA-156; Punning, Liiva, Ilves 1968, 382. lpp.

⁵⁵ УННТННКОВ 1957, 268.—271. lpp.

⁵⁶ E. Sturma izrakumi 1942. gadā.

⁵⁷ E. Sturma izrakumi 1942. gadā; sk. Sturms 1950^b, 64.

⁵⁸ lpp.

⁵⁹ LAB 281. lpp.; Navickaitē 1961, 72. lpp.

⁶⁰ Urtāns 1970^b, 61. lpp.

⁶¹ Nerman 1958; zviedru arheologs B. Nermans līdzenā kapulaukā izpētījis 99 kapus.

Sieviešu apbedījumiem raksturīgas skandināviskas kārbīnsaktas, saktas ar zvērgalvām, saktas ar galvas vairogu un pogas veida izcilni, simetriskās saktas, sprādzes ar augstu loku, brakteāti, zivsveida piekariņi, kaklariņķi un aproces, turpretī vīriešu apbedījumiem — ieroči: vienasmens un divasmeņu zobeni, šķēpi ar rombisku smaili un gari metamie šķēpi. No bronzas lietām vīriešu kapos sastop pakavsaktas un jostas sprādzes ar jostas apkalumiem. Ka vīriešu, ta sieviešu kapos atrastas vienaspusīgas kaula ķemmes, pincetes, naži (sk. 77. att.).

Ap 1,5 km no šī kapulauka Ālandes upes krastā Grobiņas Priedulajos atradies uzkalniņu kapulauks, kurā B. Nermans izpētījis 27, bet padomju arheologi⁶¹ — 40 uzkalniņus. Maza līdzīgu uzkalniņu grupa konstatēta arī pie Porānu mājām. Pēc apbedīšanas veida šie individuālie uzkalniņi no līdzenā kapulauka atšķiras vienīgi ar uzkalniņa uzbūrumu. Padomju zinātnieku izrakumos izdevies konstatēt mirušā sadedzināšanu pašā uzkalniņā, vairākus apbedījumus vienā uzkalniņā, kā arī grāvīšus, no kuriem ņemta smilts uzkalniņu uzbūrumiem.

Abos kapulaukos apbedījumu piedevas trūcīgas. Siem kapiem skandināvisks raksturs, un, spriežot pēc paralēlēm, B. Nermans līdzenos kapos piedēvē izceļotājiem no Gotlandes, bet uzkalniņus — izceļotājiem no Vidusviedrijas.

Ap divus gadsimtus pastāvējušās zviedru kolonijas iemītnieki bijuši galvenokārt tirgotāji, kas izmantojuši savai apmetnei Grobiņas izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli, jo tā atradās Baltijas jūras krasta tuvumā. Šīs svešzemnieku kolonijas iemītniekus ietekmējusi vietējā baltu kultūra. Par to liecina atrastie kaklariņķi, krūšu važiņas (77. att.: 12), spirālītes u. c. rotas. Apmetne beigusi pastāvēt kuršu spiediena rezultātā un vietējā kuršu kultūrā nav atstājusi pēdas.

Kuršu austrumu kaimiņi bija Lielupes līdzenumā dzīvojošās zemgaļu ciltis. Salīdzinot ar iepriekšējo periodu, vidējā dzelzs laikmetā ievērojami pieaudzis zemgaļu kapulauku skaits. Ja agrāk tie koncentrējās Lielupes kreiso pieteku rajonā (37. att.), tad vēlāk tie aizņēmuši turpat vai visu Lielupes baseinu (59. att.). Šie kapulauki pētīti samērā plaši, tāpēc labi raksturo kā zemgaļu šī perioda apbedīšanas paražas, tā arī viņu materiālās kultūras savdabību.

Vidējā dzelzs laikmeta sākumā vēl iesniedzas iepriekšējam periodam raksturīgie kolektīvie smilšu uzkalniņi, bet, kā konstatējuši to pētnieki,⁶² zemgaļu uzkalniņu uzbūšana izbeidzas ar 5. gs. Pāreja no uzkalniņu uz līdzenajiem kapulaukiem novērojama Tērvetes Stūru un Dobeles Ošu kapulaukos. Te uzkalniņu uzbūrumi jau izzudis. Mirušos vairs negulda uz zemes virsmas kā iepriekš, bet gan zemē ieraktās kapa bedrēs agrāko uzkalniņu iežogiem līdzīgos akmeņu sakrāvumos (73. att.). Tā, piemēram, Stūros akmeņu gredzens ietver 4 apbedījumus, bet pie diviem citiem apbedījumiem novērotas akmeņu rindas. Ošu kapulaukā no akmeņiem sakrauts pusloks aptver bērna apbedījumu, bet cits līdzīgs sakrāvums — 3 skeletus.

Pārejas periodu no uzkalniņu kapulaukiem uz līdzenajiem kapulaukiem raksturo arī novērojumi Rubas Rūsīšos Lietuvas PSR pierobežā. Šeit t. s. Liepukalnā atklāts 2.—6. gs. līdzenais kapulauks, bet kalna nogāzē — 7 uzkalniņi,⁶³ no kuriem vienā, kam

73. att. Apbedījumi akmeņu iežogos Sturu kapulaukā.

iežogs akmeņu šķirsta veidā, mirušie glabāti kopš mūsu ēras sākuma. Ar 5. gs. mirušos sāk jau uzkalniņos ierakt. Par to, ka arī plašais līdzenais kapulauks Dobeles Ošos izveidojies no agrākiem, tagad nopostītiem uzkalniņiem, šķiet, netieši liecina kapulaukā atrastais 4. gs. kaklariņķis ar konusu galiem. Pāreja no apbedīšanas kolektīvajos kapu uzkalniņos uz līdzenajiem skeletkapiem, kādi ir Ošu, Pļavniekalna, Bāļu u. c. zemgaļu kapulauki, notikusi, sākot ar 5. gs.⁶⁴ Tas saistāms ar lielo patriarhālo saimju sairšanu un mazo, individuālo ģimeņu izdalīšanos.

Dobeles Ošu un Bāļu kapulaukos, kas atklāti 20. gs. 20. gados Liepājas—Glūdas dzelzceļa būves darbos, izpētīti kopskaitā 132 kapi. Ošu kapulaukā⁶⁵ mirušie guldīti no 0,25 līdz 1,25 m dziļās kapa bedrēs, vēl seklāk — 0,12—0,55 m dziļumā — Bāļu kapulaukā. Ar to arī izskaidrojams zemes apstrādāšanas darbos apostīto kapu lielais skaits. Kapa bedres Ošos vidēji 2,50X0,75 m lielas, garenas formas ar asiem vai noapaļotiem stūriem. Mirušie guldīti parasti uz muguras, izstieptā stāvoklī; rokas pārliktas pāri viduklim vai paceltas pret galvu. Bāļu kapulaukā 3 gadījumos mirušie apbedīti arī saliektā stāvoklī. Tāpat kā kuršu kapulaukos, arī zemgaļu vidējā dzelzs laikmeta kapulaukos nav nostabilizējusies apbedījumu vienāda orientācija. Ošos un Bāļās mirušie biežāk orientēti ar galvu ZR, DR, Z vai D.

Apskatāmajā periodā ar darba rīku un ieroču piedevām sevišķi izceļas zemgaļu vīriešu kapi. Šķēpi bieži vien kapā likti pa divi un parasti novietoti vai nu pie labās kājas pēdas, vai labajā pusē pie galvas, uznavas vai kāteauruma cirvis nereti iecirsts zemē plecu rajonā, bet izkopts novietota vai nu aiz galvas, vai pie sāniem. Šāds piedevām bagāts kaps ir ar 6. gs. datējamais Ošu 26. kaps, kurā apbedītajam doti līdz uznavas cirvis, uznavas kaplis, 2 uznavas šķēpi, izkopts, uznavas kalts, īlens, galoda, nazis. Mirušajam ap kaklu bijis bronzas kaklariņķis ar

⁶¹ P. Stepiņš 1956. g. — 30, J. Daiga 1957. g. — 10 uzkalniņus.

⁶² Moora 1931, 457. lpp.; 1938», 31. lpp.; Šņore R. 1938".

⁶³ Stepiņš 1939.

⁶⁴ Pagaidām vienīgais zināmais izņēmums ir Rubas Rūsīšos konstatētais 2. gs. līdzenais skeletkaps.

⁶⁵ Snore R. 1929.

74. att. Virieša skeletkaps Ošu kapulauka (26. kaps).

paresninātiem galiem un uz labās rokas apakšdelma 2 bronzas aproces ar segmentveida šķērsriezumu (74. att.). Šis apbedījums Ošu kapulaukā ir ar piedevām bagātāks un salīdzinājumā ar citiem, kuru piedevas sastāv vienīgi no dzelzs adatas tērpas saspriaušanai, naža vai gredzena, uzskatāmi liecina par apbedīto mantisko nevienlīdzību.

Ošu un Bāļu kapulauku sieviešu apbedījumu piedevas ir trūcīgākas; to vidū pirmajā vietā minamas rotas: bronzas trisstūr- un krustadatas ar pogu galiem, kuras kapā bieži vien atrod pāri, retāk kaklariņķi, pārsvarā ar cilpas un kāša galiem, no apročēm spirālaproces, aproces ar vāļu galiem u. c. No darba rīkiem sieviešu kapos atrasti naži, kapļi un smilšakmens vārpstu skriemeļi.

Masīvās stopasaktas ir viriešu tērpas piederums un Ošu kapulaukā sastopamas samērā reti. Bieži sastopamās, tērpas saspriaušanai lietotās dzelzs spieķadatas raksturīgākas viriešu apbedījumiem, mazāk to atrasts sieviešu kapos.

Samērā plaši pētīts zemgaļu vidējā dzelzs laikmeta kapulauks pašā Rīgas pievārtē – Katlakalna Pļavniekkalnā. Šeit izpētīti pavisam 72 kapi.⁶⁶ Apbedīšanas paražās šajā kapulaukā daudz līdzības ar Ošu un Bāļu kapulaukos novērotajām. Lai gan kapu orientācijā arī šeit vēl vērojama liela dažādība, apbe-

75. att. Virieša (6. kaps) un sievietes (5. kaps) dubultkaps Zvārdes Grīnertos.

dījumi biežāk orientēti ar galvu uz R vai A. Salīdzinājumā ar iepriekš aplūkotajiem zemgaļu kapulaukiem Pļavniekkalnā kā kapa piedeva biežāk sastopams zemkopība noderīgais kaplis un sirpis. Kaut arī kaplis un sirpis uzskatāmi par raksturīgiem sievietes darba rīkiem, dažreiz tos sastop arī viriešu kapos. Tapat atsevišķos gadījumos sievietēm kapa dota līdz izkapt. Tā, piemēram, 8. sievietes kapā bez tērpas piederošajām rotām – 2 bronzas kaklariņķiem ar paresninātiem galiem, 2 bronzas adatām ar konusveida galvām un 2 apročēm ar segmentgriezumu – kapā likts arī kaplis, nazis ar liku muguru un izkapt. Pretēji Ošu un Bāļu kapulaukiem vairumam Pļavniekkalna viriešu apbedījumu ielikts tikai pa vienam uzdevam šķēpam. Tā, piemēram, tikai viens šķēps atrasts ar piedevām bagātajā 26. kapā, kurā no darba rīkiem vēl bija uzdevam cirvis, nazis un sirpis, bet no rotām – sudraba kaklariņķis ar fasetētiem galiem, bronzas stopasakta ar sudraba platējumu uz lapstveida pēdas, aproces ar masīvu vidusšķautni un 2 spirālgredzeni.

Pļavniekkalna kapulaukā vērojams lielāks rotaslietu īpatsvars, pie tam iecienītākās ir saktas, biežāk sastopamas arī sudraba vai ar sudrabu platētas rotas.

Pļavniekkalna kapulaukam zīmīgas dažas no Dobeles kapulaukiem atšķirīgas īpatnības. Ka A. Buhholca, tā F. Jēkabsona izrakumos novērotas oglītes un melni, oļļaini plankumi. Ap 75 cm platas un ap 60 cm dziļas ar oļēm un pelniem pildītas bedrites novērotas zem mirušā galvas vai tās tuvuma. Kapulauka malās atklāti ugunsķūri – bedres, kuru diametrs 1 m un kuras pildītas ar degušiem akmeņiem, kauliem, pelniem un trauku lauskām. Te atrasti arī daži ovālie šķiltavakmeņi. Šis paradības var liecināt gan par plašiem bērū rītiem Pļavniekkalna kapulaukā, gan par iespējamu apmetnes pastavešanu kapulauka teritorijā.

Šī perioda zemgaļu kapulaukos novēroti arī dubultkapi; tā, piemēram, Pļavniekkalnā vienā kapa bedrē cieši līdzās guldīti sieviete un vīrietis ar savām raksturīgajām rotām (36. un 37. kaps). Raksturīgs šī perioda dubultkaps atklāts arī Zvārdes Grīnertos⁶⁷ (75. att.). ZZA–DDR virzienā orientēta kopējā kapa bedrē apbedītajam vīrietim bez dzeramā raga galvgali pie labajiem sāniem nolikts viensmēns kaujas duncis. Uz labās rokas pirksta bijis uzmaukts uz krūtīm atrastais bronzas spirālgredzens, bet virsdrānas bijušas saspriestas ar masīvo, viriešiem raksturīgo bronzas stopasaktu ar garo adatas turētāju. Pie sievietes rotām pieder galos tordētais sudraba kaklariņķis ar kāšu galiem, 2 bronzas aproces ar skaldņainiem vāļu galiem un rota no divām krustveida plāksnītēm, kuru centru un 4 ripas rotā 5 sudraba skārda konusveida cepurītes. No darba rīkiem sievietei kapā likti dzintara vārpstas skriemeļi un dzelzs izkapt.

Pēc apbedīšanas paražām un kapu piedevām aplūkotajiem līdzīgi zemgaļu kapulauki, spriežot pēc izrakumiem Linksmūču, Diržu u. c. kapulaukos,⁶⁸ iesniegušies Ziemeļlietuvā.

⁶⁶ A. Buhholca izrakumi 1901. g.; sk. Buchholtz 1902; F. Jēkabsona izrakumi 1928, izrakumu protokoli LVM.

⁶⁷ Snore E. 1937, 84.-89. lpp.

⁶⁸ Navickaitē 1959, 158. lpp.; 1961, 98. lpp.

76. att. Kapu izvietojums Kivtu kapulauka.

Kā vērojams pēc vidējā dzelzs laikmeta pieminekļu izplatības kartes (59. att.), apskatāmajā periodā gan Vidzemē, gan arī Augšzemē samazinājies iepriekšējam periodam raksturīgo latgaļu un sēļu kolektīvo uzkalniņu (ar akmeņu riņķi) skaits. Apbedījumu ierakšana kolektīvajos uzkalniņos izbeidzas ar 6. gs. Visā ar 13. gs. rakstītajiem avotiem apliecinātajā latgaļu un sēļu apdzīvotajā teritorijā izplatījās līdzenie kapulauki ar kapa bedrēs apbedītajiem mirušajiem. Vidējā dzelzs laikmetā stipri palielinājušies Austrumlatvijas kapulauku apmēri liecina par iedzīvotāju skaita pieaugumu. Pilnībā izpētītajā Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā atsegti 459 kapi.⁶⁹ Iespējams izsekot vidējā dzelzs laikmeta līdzeno kapulauku tālākajai attīstībai no agra dzelzs laikmeta kolektīvajiem kapu uzkalniņiem. Krapes Lcjasoķēnu, Aizkraukles Lejasbitēnu, Pļaviņu Priednieku, Bebrenes Zesercelmu un Ābeļu Boķu⁷⁰ uzkalniņu akmeņu riņķiem ārpusē «piebūvēti» 7. un 8. gs. apbedījumi. Boķu kapulaukā deviņiem 3.—5. gs. kolektīvajiem uzkalniņiem cieši pieslejas 5.—11. gs. līdzenais kapulauks. Arī Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā vairākiem kolektīvajiem uzkalniņiem cieši līdzās atrodas plašs 8.—10. gs. latgaļu līdzenais kapulauks.⁷¹ Hipotēzes veidā pieļaujama varbūtība, ka apskatāmā perioda Kalniešu II kapulauka⁷² sapostītajā centrālajā daļā atradies iepriekšējā perioda kolektīvais uzkalniņš, jo izpētītajā kapulauka ziemeļu daļā atklāti vairāki ar akmeņu rindām nožogoti nodalījumi — piebūves.

Vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē latgaļu līdzenie kapulauki ieviešas somisko pieminekļu vietā Cesu un Ludzas apkārtnē (Baižkalna Upmaļos un Zvirgzdenes Kivtos). Arī Balvu Nauduščvā⁷³ somiskam akmeņu krāvam līdzās atrodas 7. gs. latgaļu līdzenie skeletkapi.

Spriežot pēc šī perioda līdzenajiem kapulaukiem Zvirgzdenes Kivtos⁷⁴ (120 no kapulaukā izpētītiem 175 kapiem), Aizkraukles Kalniešos, Nautrēnu Smiltainē u. c., mirušie apbedīti 0,30—0,80 m dziļās kapa bedrēs izstieptā stāvoklī uz muguras. Rokas parasti saliektas elkoņos un paceltas pret galvu, dažreiz viena pacelta pret galvu, bet otra nolikta pāri viduklim. Retumis tās sakrustotas pāri jostas vietai. Dažkārt kapulaukos novērotas apbedījumu rindas.

Apskatāmajā periodā visā Austrumlatvijā jau nostabilizējusies vīriešu un sieviešu apbedījumu pretēja orientācija. Sieviešu apbedījumiem raksturīgs R (galva)—A, bet vīriešu — A—R virziens. Parastākie novirzieni sieviešu apbedījumiem ir ZR—DA, bet vīriešu — DA—ZR. Bērnu apbedījumu virziens atbilst pieaugušo apbedījumu virzienam, lai gan atsevišķos

⁶⁹ Urtāns 1965, 24. lpp.

⁷⁰ Vankina 1962^e, 13.—15. lpp.

⁷¹ Urtāns 1970^b, 68., 69. lpp.

⁷² Urtāns 1962^e.

⁷³ P. Stepiņa 1938. g. izrakumu pārskats LVM.

⁷⁴ Шпорс Э., Циммерманс 1966, 183, 184. lpp.

77. *ait.* Grobiņas Smukumos atrastie skandināviešu priekšmeti. 1-3, 7 — saktas, 4-5 — jostas sprādzes, 6 — brakteāts, 8 — apkalums, 9 — zobens, 10 — šķēps, 11 — slēdzene, 12 — važturis ar važiņāni.

gadījumos bērnu kapos virziens nav tik rūpīgi ievērots.

Kapu piedevu ziņā visā Austrumlatvijā vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē novērojama liela vienveidība. Sieviešu kapiem raksturīgo rotu vidū minams spirāļu vainags (kura krāšņākais paraugs atrasts Nautrēnu Smiltainē, 84. att.), kaklariņķi ar seglu un kāšu vai noplacinātiem galiem, krūšu važiņas ar piekārtiem zvaniņiem (42. tab.: 22), manšetveida aproces, dobās aproces ar sašaurinātiem galiem un spirāl-aproces; bagātu sieviešu kapos uz katras rokas atrod visu šo veidu aproces (43. tab.). Rietumlatvijas šī perioda rotadatu veidi (krust-, spieķadatas u. c.) Austrumlatvijā sastopami reti; šim kultūras novadam ļoti zīmīgi ir zvaniņu piekariņi, kas gan rotā krūšu važiņas un vainagus, gan arī piekārti aprocēm.⁷⁵

Vīriešu kapu raksturīga piedeva ir darba rīki un ieroči — vienasmens īsais zobens — skramasakss, šaurasmens cirvis, šķēpi, kas kapā parasti novietoti pārī. Svārkus pie kakla saturējusi stopasakta, retu-

mis — pūcessakta vai agras formas pakavsakta. No aprocēm atrastas vīriešiem parastās aproces ar vāļu galiem, nereti stipri masīvas, profilētas formas, kā arī agrās formas karavīra aproces.

Retos gadījumos Austrumlatvijas vidējā dzelzs laikmeta kapulaukos atklāti arī ugunskaņi. Tā, piemēram, Kivtos skeletkapiem parasta izmēra A—R virzienā orientētā 31. (vīrieša) kapa bedrē atrada: bronzas pakavsaktu un dobu, profilētu aproci ar sašaurinātiem galiem, dzelzs vienasmens zobenu, šaurasmens cirvi un divus iedzītņus šķēpus. Piedevas bija noliktas tādā kārtībā, kādā tās būtu atradušās pie skeleta. Kalcinēti galvaskausa kauli bija nobērti kapa bedres galvgalī, citi kauli — jostas vietas rajonā.

Atšķirības kapa piedevu skaitā un raksturā latgaļu un sēļu kapulaukos ļauj secināt par apbedīto mantisko nevienlīdzību.

Dažos latgaļu kapulaukos (kā Baižkalna Upmaļos un Aizkraukles Lejasbitēnos) virs kapiem novērots akmeņu sakrāvums. Iespējams, ka te izpaužas latgaļu ziemeļu kaimiņu — Baltijas somu ietekme. Nereti, kā, piemēram, Lejasbitēnu kapulaukā, šajos kapulaukos novēroti arī ar apbedīšanas tradīcijām saistāmi pelnu un ogļu plankumi vai arī upurbedres.⁷⁶

Baltijas somu apdzīvotajā teritorijā Ziemeļkurzemē pārejas periodā uz šķiru sabiedrību turpinājies mirušo apbedīšana akmeņu krāvumu kapulaukos. Ja daļa pētīto krāvumu (Laidzes Lazdiņi⁷⁷) perioda sākumā izbeidz savu pastāvēšanu, tad Popes akmeņu krāvums izbūvēts 6. gs. un ticis izmantots trīs gadsimtus. Kandavas Reinu krāvums izmantots visilgāk,⁷⁸ no 3. līdz 11. gs. Abu pēdējo krāvumu izrakumi parādījuši, ka tie krauti no lielākiem un mazākiem akmeņiem un veidojuši samērā blīvu akmeņu klāstu. Akmeņu krāvumu Popē (sk. 78. att.), iespējams, iezogojis lielu akmeņu riņķis. Sājos krāvumos nav novēroti ar akmeņu starprindām veidoti nodalījumi kā Lazdiņi, Dienvidigaunijas un Ziemeļlatvijas akmeņu krāvumos, un tie pieder pie t. s. bezstruktūras akmeņu krāvumu tipa. Krāvumos apbedīti gan sadedzināti, gan nesadedzināti mirušie. To kalcinēto vai nedegušo kaulu fragmenti atklājas akmeņu starpās, kur novērotas arī oglīšu un pelnu paliekas. Turpat atklājas arī kapu piedevas. Šo akmeņu krāvumu izmēri nelieli: Dundagas Ošbirzes krāvums 8x5 m, Popes krāvums ir lielāks — 18x12 m.

Arī Ziemeļvidzemē un Latgalē apskatāmā perioda sākumā mirušie tiek apglabāti jau iepriekšējā periodā izbūvētos akmeņu krāvumos. Šie kapulauki pagaidām maz pētīti.

Apskatāmajā periodā Latvijas dienvidaustrumu daļā parādās no latgaļu kolektīvajiem uzkalniņiem atšķirīgi uzkalniņi, kas nereti sastopami samērā lielās grupās (Šķaunes šušķavas uzkalniņu grupā 158 uzkalniņi). Šie slāviskie uzkalniņi izplatīti Ludzas un Krāslavas rajona austrumu daļā un, kā to parādījuši nesenās apzināšanas ekspedīcijas materiāli, iesniedzas arī Daugavas kreisajā krastā (Janomoles uzkalniņu grupas), kur tie izvietojušies Daugavas

⁷⁶ Urtāns 1970⁶.

⁷⁵ Urtāns 19621., 15, 16. lpp.

⁷⁷ IIIHope 3. 1970⁸.

⁷⁸ Sturms 1935⁸, 100.—102. lpp.

78. att. Popes akmeņu krāvums.

1. terasē. Parasti katrā uzkalniņu grupā sastopami dažāda veida uzkalniņi: gan gari, iegareni, apaļi, ovāli, gan arī konusveida. Šie uzkalniņi Latvijas teritorijā vēl maz pētīti.⁷⁹ Konusveida uzkalniņu diametrs 13—15 m, augstums 2—2,5 (Pasienas kapulaukā) — 3,5 m (Janomoles kapulaukā). Janomoles un Misjūnu uzkalniņu grupās ap augsto konusveida uzkalniņu grupējas 0,5—3 m augsti apaļi un iegareni uzkalniņi. Iegareno uzkalniņu izmēri no 15x9,5 m (Katalavā) līdz 24x9 m (Janomolē), tie ir līdz 2 m augsti; apaļo uzkalniņu diametrs nepārsniedz 10 m, bet augstums 1 m.

Kā konusveida un apaļajos (Pasienā), tā arī iegarenajos (Katalavā) uzkalniņos atklāti ugunskaņi kalcinētu kaulu ligzdu veidā līdz ar šiem uzkalniņiem raksturīgajiem pelnu slāņiem uzkalniņu pamatā vai arī uzkalniņu uzbērumā. Ap uzkalniņiem novēroti grāvīši, no kuriem ņemta smilts uzkalniņa uzbērumam. Šajos uzkalniņos atrastas vienīgi māla trauku lauskas.

Kā pierādījuši arheoloģiskie pētījumi PSRS ziemeļrietumu apgabalos, hronoloģiski agrākie ir garie un sopku veida uzkalniņi, kas datējami ar 1. g. t. vidū,⁸⁰ 8. gs. tos nomaina iegarenie un apaļie uzkalniņi ar uguns apbedījumiem, kas pastāv līdz 10. gs.

Šo uzkalniņu kapulauku parādīšanās Latvijā austrumdaļā apskatāmajā periodā liecina par slāvu cilšu virzīšanos uz ziemeļiem; tas savukārt izraisīja demogrāfiskas izmaiņas Latvijas iedzīvotāju sastāvā.

DEPOZĪTI

Uz aplūkojamo periodu attiecināmi 23 droši un 6 varbūtēji depozi, kuru atrašanas apstākļi neskaidri (59. att.). Depozīti atrasti pilskalnos, kulta vietās, apmetnēs vai to apkaimē.⁸¹ Tie satur monētas, dārglietas (Sauleskalna I, Balvu Baltinavas, Istras Mišķiņevas, Vestienas Lejaslepju u. c.) un dažādas citas senlietas (Zvārdes Kokmuižas I un II, Mūkukalna I, II un III,⁸² Vecmoku pilskalna u. c.). Monētu depozi ir tikai divi: Raunas Jaunzemju romiešu monētu 5. gs. depozi un Lībagu Sāraju 9. gs. depozi. Jaunzemju depozi pēc sociālekonomiskās nozīmes tuvāks iepriekšējam periodam. Pārējiem 5.—9. gs. depoziem raksturīgas divas iezīmes, kas tos atšķir no iepriekšējā un sekojošā perioda noguldījumiem:

a) atradumos pārstāvēti gandrīz visi šī perioda ieroči — šķēpu un bultu gali, cirvji, vairogi un to detaļas, dažkārt lielā skaitā (ap 650 šķēpu gali Kokmuižas I un II depozi); b) vairāku rotaslietu depozi sastāvā ir vismaz viens (Panemūnes Podžu u. c.), bet parasti 4—7 sudraba kaklariņķi (Istras Mišķiņevas, Baltinavas, Lejaslepju), kuriem attiecīgajā laikā bija liela materiāla vērtība. Baltinavas depozi 5 sudraba kaklariņķu svars — 1142 g, Lejaslepju 7 kaklariņķu svars — 1093 g. Tas rāda, ka atsevišķu cilvēku vai mazo saimju rokās bija uzkrājušās ievērojamas bagātības. Ieroču atradumi depozi saistīti ar šī laika biežajiem kariem.

Depozi noguldījuma iemesli ir vairāki, bet tos reducē uz diviem galvenajiem: a) depozi noslēpti briesmu brīžos; b) depozi ziedojuma jeb sakrāla nozīme (80. att.).⁸³ Ne katreiz depozi noglabāšanas iemeslus var izskaidrot tikai ar vienu faktoru, dažkārt tos vispār grūti noteikt. Tā, Kokmuižas I depozi, kura sastāvā ir ieroči, rotaslietas, darba rīki un iedzīves priekšmeti (pāri par 1260 senlietām), vieni pētnieki uzskata par sakrālu depozi pēc sekmīgas kaujas ar gotlandiešiem,⁸⁴ neizslēdzot arī depozi kā materiālas vērtības noguldījumu, citi to uzskata par kalēja darba rīku un saražotās produkcijas depozi⁸⁵ vai par zemgaļu pateicības ziedojumu pēc uzvaras pār iebrucējiem no Austrumlatvijas.⁸⁶ Domājams, ka šai gadījumā spēkā bijuši vairāki faktori. Tāpat arī ne visus depozi, kuru sastāvā ir ieroči, var saistīt ar ziedojumiem. Pēc noguldījuma apstākļiem par sakrālu gan jāuzskata Tīras purva 9. gs. depozi, kurā bez koka vairogiem atradās arī dažas rotaslietas, dzeramais rags, darba rīki un apģērba daļas.⁸⁷ Turpretī vērtīgu rotaslietu (Mišķiņevas, Mežotnes pilskalna) un Ķentes apmetnes amatnieka izejmateriālu u. c. depozi parasti uzskatāmi par briesmu brīdī zemē ieraktām materiālām vērtībām. Sudraba kaklariņķi, kādi ir vairākos šī perioda depozi (45. tab.: 1—4), arī citām senajām tautībām — slāviem, ģermāņiem, ķeltiem — bija rotas, ar kurām izcēlās dižciltīgie.⁸⁸ Daudzie kaklariņķi 5.—9. gs. depozi liecina par mantiskās un sociālās diferenciacijas pieaugumu šai laikā.

Atrastie Latvijas depozi samērā vienmērīgi sadalās pa gadsimtiem: uz 5.—6. gs. attiecināmi 11 depozi, uz 7. gs. — 5, uz 8.—9. gs. — 13 depozi. Depozi skaita nelielais pieaugums 8.—9. gs., šķiet, atspoguļo sabiedriski ekonomiskās attīstības vispārējo tendenci.

Ar 9. gs. otro pusi Latvijas teritorijā sāka ieplūst pirmie arābu dirhemi (Lībagu Sāraju arābu dirhemu depozi).⁸⁹ To atrašana Latvijā liecina par tirdzniecības aktivizāciju un ekonomiskiem sakariem ar tālākām zemēm.

⁷⁹ Snore E. 1957, 171. lpp.; Urtāns 1968».

⁸⁰ Седов 19546, G. lpp.; Schmiedehelm 1965, 55., 56. lpp.

⁸¹ Urtāns 1964», 39.—74. lpp.; 35. att.

⁸² Graudemī 1964», 75.—84. lpp.

⁸³ Urtāns 1964», 62. lpp.

⁸⁴ Balodis 1938, 116., 117. lpp.

⁸⁵ Anteins 1960», 11. lpp.

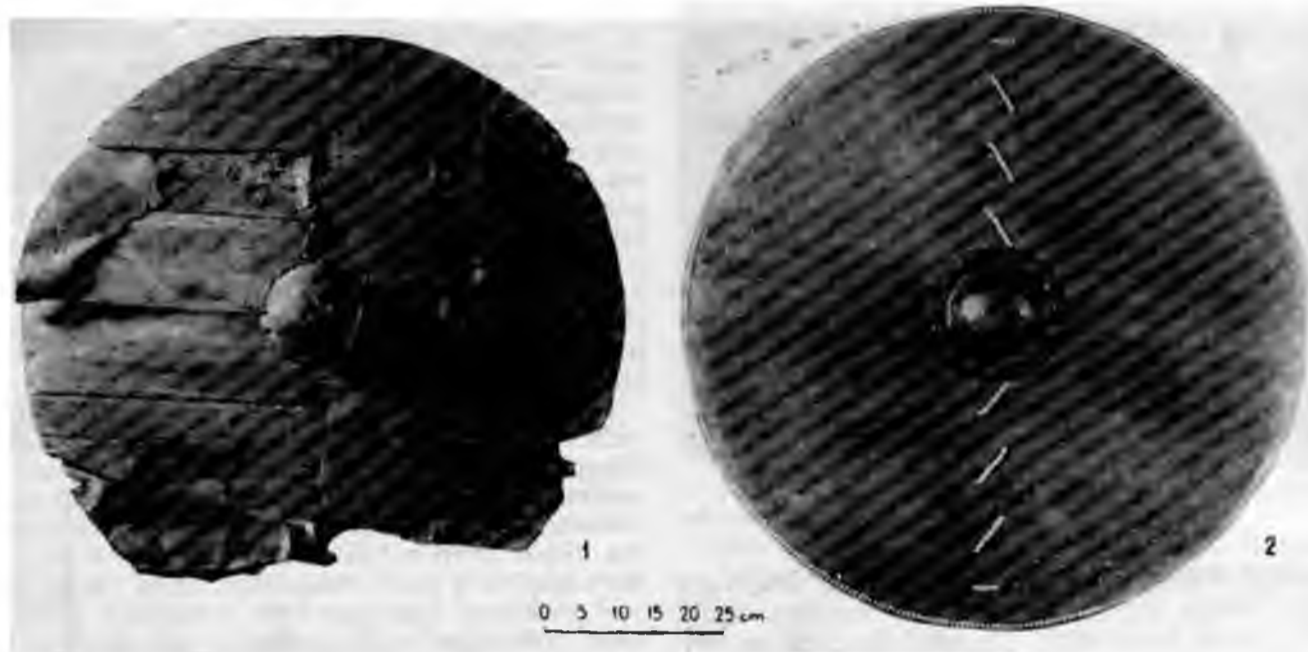
⁸⁶ Urtāns 1964», 64. lpp.

⁸⁷ SM 1937, 4, 95., 96. lpp.; 4., 5. att.; Urtāns 1962», 83,—

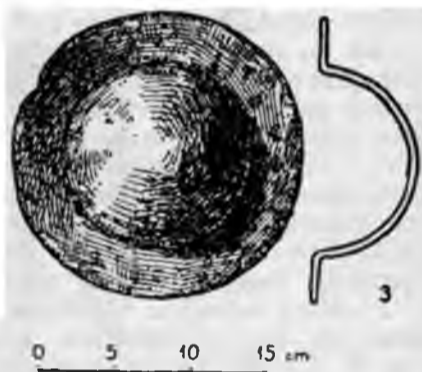
94. lpp.

⁸⁸ Moora 1952, 106. lpp.

⁸⁹ Mugurēvičs 1961», 12., 13, 21. lpp.

79. att. Vidējā dzelzs laikmeta vairogs un vairoga umbons.
1 — Rucavas Tiras purva depoziā vairogs, 2 — Tiras purva vairoga
rekonstrukcija, 3 — Tervetes Stūru 15. kapa vairoga dzelzs umbons.

80. att. Ķentes pilskalna depoziā.

ATRADUMI

DARBA RĪKI UN IEDZĪVES PRIEKŠMETI

Cirvis, kas ir viens no izplatītākajiem atradumiem kapulaukos un dzīvesvietās, visā apskatāmajā periodā lietots kā darba rīks un ierocis.⁹⁰

Jau agrāk pazīstamie uzmavas cirvji zemgaļu un kuršu apdzīvotajā teritorijā lietoti vēl 7. gs. (36. tab.: 16 — Īslīces Ziedoņskola, Katlakalna Pļavniekkalns). Tie zināmi arī Rietumvidzemē (Krapes Lejasokēni, Ķeipenes Ūsiņi), daži Ziemeļkurzemes akmeņu krāvumu kapos un Augšzemē. Vidējā dzelzs laikmeta cirvjiem atšķirībā no agrākajiem uzmavas augšmala ir viegli ieraukta. Vēlākajiem eksemplāriem asmens parasti ir platāks.

Salīdzinot ar iepriekšējo periodu, mainījušies arī šaurasmens cirvji, kas pēc pieta veidojuma dalāmi divos tipos.

Pirmais no tiem — ar abpusēji pagarinātu pieta segu un ovālu kātcaurumu. Perioda pirmajā pusē raksturīgi šaurasmens cirvji (36. tab.: 9, 10) ar priekšpusē un mugurpusē aptuveni vienādi pagarinātu pieta segu un simetriski paplašinātu asmeni (Boķi, Mūkukalna 3. depoziā,⁹¹ 36. tab.: 9). Perioda otrajā pusē šiem cirvjiem pieta segas pagarinājums priekšpusē ļoti vāji izteikts, mugura samērā taisna vai viegli izliekta (36. tab.: 10). Lielais vairums šādu cirvju iegūti latgaļu 8.—9. gs. apbedījumos (Pildas Nukši, Višķu Maskavas ciems, Baižkalna Upmaļi).⁹²

⁹⁰ Dažu tipu cirvjus uzskata galvenokārt par ieročiem (sk. tālāk), tomēr tie izmantojami arī kā darba rīki. Savukārt pat vienkāršākie darba cirvji lietoti kā ieroči.

⁹¹ Moora 1928, 4. lpp.; X tab.: 5; XI tab.: 5; Graudonis 1964, 80., 81. lpp.; 6., 7. att.

⁹² IIIHope3. 1957, 28. lpp.; XVII tab.: 3, 4; Urtāns 1962, VIII, XXI—XXIII tab.; Atgāzis 1964, 107, 108. lpp.

Tie pazīstami arī Zemgalē (Bauskas Cunkāni, Dobeles Oši).⁹³ Zemgales cirvjiem raksturīga masivitāte, bieži tiem ir muguras izliekums.

Otra tipa šaurasmens cirvji ir ar mēlesveida izlaidumiem kātcauruma sānos, ovālu kātcaurumu un simetrisku asmeni (81. att.: 1).

Kapļi pēc iekātojuma veida dalās uz mavas un kātcauruma kapļos (36. tab.: 11, 12). Uz mavas kapļi, tāpat kā iepriekšējā periodā, atrasti galvenokārt zemgaļu teritorijā (Katlakalna Pļavniekkalna, Dobeles Ošu u. c. kapulaukos). Perioda otrajā pusē šie darba rīki sāk izzust.

Arī kātcauruma kapļi bija lietošanā jau iepriekš un zemgaļu 5.—9. gs. līdzētajos kapulaukos (Tērvetes Stūros, Zvārdes Grīnertos, Mežotnes centra un jau pieminētajos kapulaukos) saglabājās kā raksturīga sieviešu kapu piedeva. Tie sastopami kapulaukos un dzīvesvietās, arī Vidzemes dienvidrietumos (Ķentes pilskalnā un apmetnē),⁹⁴ retāk latgaļu un sēļu teritorijā (Lejasbitēnu kapulaukā).⁹⁵ Kapļa ass un kāts veido šauru leņķi. Kātcaurums ovāls vai olveida, retāk apaļš. Sastopami slaidi eksemplāri ar šaurāku asmeni un īsāki ar platāku asmeni. Pēdējie darbā ražīgāki un raksturīgāki 8.—9. gs. Dažiem kapļiem asmens nedaudz liekts uz kāta pusi, un sānskatā tie veido lauztu līniju (36. tab.: 12). To darba daļas un kāta leņķis ir šaurāks nekā kapļiem ar taisnu asmeni. Kaplis ir tipisks darba rīks zemes sasmalcināšanai un uzirdināšanai.

Uzmavas kalti (vedgas), kuru pamatforma līdzīga 4.—5. gs. uz mavas kapļu formai, perioda vidū (6.—7. gs.) kļūst slaidāki (36. tab.: 15). To asmens taisns un šaurs ar nedaudz paplašinātu asmens daļu. Jaunākie pētījumi⁹⁶ un etnogrāfiskais materiāls no Dundagas apkārtnes liecina par šī darba rīka — dravnieka kalta — izmantošanu mežu dravniecībā doru veidošanai kokos u. c. Šo rīku vienlaikus varēja lietot arī kā vedgu āliņģu ciršanai ziemas zvejā.

Tipoloģiski un funkcionāli nedaudz atšķirīga ir uz mavas cērte (36. tab.: 17) ar sānskatā vienmērīgi liektu asmeni. Nedaudzi šā rīka eksemplāri atrasti zemgaļu teritorijā. Darba rīks lietots koka apstrādei (dobšanai), darinot vienkoča laivas, koka piestas u. c.

Izkaptis šai laikā biežāk sastopamas kuršu un zemgaļu pieminekļos (Ģcistautu, Stūru, Ošu u. c. kapulaukos), bet tās atrastas arī Araišos un Kentē. Izkapšu pamatforma tikai nedaudz atšķiras no 3.—4. gs. kuršu izkapšu formas. Pakāpeniski, īpaši 8.—9. gs., izkaptis kļūst slaidāks (līdz 38 cm garas), to asmens šaurāks un plānāks (36. tab.: 5). Līdzās tām pastāv eksemplāri ar masīvāku asmeni un pēdu, aprautu smaili un taisnāku muguru (36. tab.: 6). Iespējams, ka masīvākās izkaptis speciāli darinātas zāles pļaušanai meža pļavās un mežmalās, kur no apkārtējiem lapukokiem iesējās jaunaudze. Nopļautos lapukoku jaunus dzinumus kaltēja un kopā ar zāli izēdināja lopiem.

Kuršu teritorijā, kur sirpji nebija pazīstami, ar izkaptīm pļāva gan zāli, gan labību. Lībiešu un latgaļu-sēļu arheoloģiskajos pieminekļos izkaptis atrastas reti; šķiet, tās lietotas vienīgi lopbarības sagādei. Izkaptis ir tipisks vīriešu darba rīks, jo atrasta vīriešu apbedījumos.

Sirpji Latvijas teritorijā līdz 9. gs. ir viena pamattipa, kam divi varianti, proti, sirpji ar vienmērīgi liektu asmens daļu (36. tab.: 3) (dažiem liekums lielāks, citiem mazāks) un sirpji ar samērā taisnu muguru un liektu asmens galu (36. tab.: 2). Minētā tipa sirpji izplatīti latgaļu un sēļu, mazāk — zemgaļu un lībiešu novados, bet kuršu teritorijā to vispār nav. Sirpjus atrod sieviešu apbedījumos. Šis darba rīks lietots galvenokārt labības novākšanai. Sirpjus var izmantot arī zariņbarības sagatavošanai, t. i., kā līkos nažus, bet sirpjus ar asāk liektu asmens galu — kā raukņus; tiem iedzītņis ir asmens daļas tiešs turpinājums ar sašaurinājumu tikai no iekšpuses vai no abām iedzītņa malām.

Perioda beigās (9. gs.) Latvijas teritorijā parādās jauna tipa sirpji. Tie ir ar zobīņu iecirtumiem un slaidāku asmeni. Sirpja iedzītņis ar asmeni veido platu leņķi. Pagaidām šī tipa sirpis atrasts tikai vienā vietā Daugavas lejtecē (36. tab.: 7), vairāk tas izplatīts austrumslāvu zemēs.⁹⁷ Lietuvā izveidojās arī cits, vietējs tips.⁹⁸

Rauknis (36. tab.: 1) ir masīvāks, bet pēc formas sirpim ar asi liektu asmens galu līdzīgs darba rīks. Vēlākajos laikos rauknis, pēc etnogrāfiskiem pētījumiem,⁹⁹ bijis iestiprināts garākā koka kātā. Arheoloģiskajā materiālā raukņi ar koka kātiem saglabājušies Araišu materiālā. Raukņa droša pazīme ir masivitāte un smagums (Mūkukalns).¹⁰⁰

Pie speciāliem darba rīkiem vēl pieskaitāms kalēja un rotkaļa inventārs, kas skaitliski šai periodā neliels.

Laktas — 3 eksemplāri Zvārdes Kokmuižas I depoziā (5. gs. beigās)¹⁰¹ — pieder pie viena tipa (36. tab.: 20, 21), proti, tās ir ķīļveida piramidālas laktas, ko iedzina koka pamatnē. Lielākās svārs 5,56 kg, darba virsma 60 cm.² Visas tās ir četrstūra, ar darba gaitā viegli izliekušos darba virsmu. Šī tipa laktas ir vienīgās, kādas tolaik bija pazīstamas Ziemeļaustrumeiropā.

Veseri — 2 eksemplāri Kokmuižas I depoziā u. c. (36. tab.: 18, 19) — pieskaitāmi visizplatītākajam tipam ar universālu pielietojumu kalēja un rotkaļa darbā. To smaguma centrs atrodas zem kātcauruma centra ass. Tāds tips bija pazīstams jau iepriekšējā periodā, un to (t. s. atslēdznieku veseri¹⁰²) pazīst arī mūsdienās.

Lūškas — 2 eksemplāri — pieder pie kalēja lūšku tipa (36. tab.: 14; garums 55,5 cm) ar gariem kātiem un nelielu galvu. Juveliera darbā, domājams, lietotas mazākas lūškas.

Cirtņi ir lielākā atradumu grupa no kalēja un rotkaļa inventāra (13 eksemplāri, tai skaitā 8 Kokmuižas I depoziā). To lielums atšķirīgs (garums 5,5—14 cm), bet visi tie pieder pie viena tipa (37. tab.: 46, 47) ar noplātu augšgalu un ķīļveida zobiem.

⁹³ Vāle 1928, 58., 79. lpp.; 23. tab.: 13; LKS 56. lpp.; XXIX tab.: 4.

⁹⁴ Ory6aBC 1959. 201. lpp.; II tab.: 5, 6.

⁹⁵ Urtāns 1962ⁿ, 16. lpp.

⁹⁶ Atgāzis 1966^b, 107., 108. lpp.

⁹⁷ JlnvuiKHH 1958. 18. lpp.; LXXXVIII tab.

⁹⁸ LAB 209. att.: 5; 214. att.: 1.

⁹⁹ Leinasare 1962, 31., 32. lpp.; 4. att.

¹⁰⁰ Mūkukalna augšējais horizonts datēts ar 8./9. gs.; Graudonis 1962, 9. lpp.

¹⁰¹ Anteins 1960, 12., 13. lpp.

¹⁰² Turpat, 13. lpp.

Vīles — 4 eksemplāri — darinātas no tērauda stieņa, kam četrstūrveida griezum; tām vienkāršo zobīņu iecirtums vienā vai visās 4 šķautnēs (37. tab.: 49).

Ogļu lāpstiņa atrasta tikai viena (Kokmuižas I depoziētā). Tāpat pa vienam eksemplāram zināmi dobbumotājs un juveliera darbā ornamenta iegrāvšanai trīsīnājuma tehnikā nepieciešamais tremolējamais rīks (īlenveida ar šauru, noplacinātu smaili) (37. tab.: 48).

Kosmētika un rotkaļa darbā lietotas pincetes, kas atrastas kapulaukos un dzīvesvietās. Dominējošais variants ir ar vienāda platuma kātiņu un stipri paplašinātiem zobiem (37. tab.: 45). Augšgalā pincetei dažkārt riņķlīnis piekārtšanai.

Krāsaino metālu rotkaļi kausēja māla tīģeļos,¹⁰³ tie bija bumbierveida ar ovālu vai smailu dibenu vai arī trīsstūrveida ar smailu dibenu (37. tab.: 40—42).

Māla lejamie kausiņi ir atrasti Ķentes apmetnē un Araišu ezera pilī. Tie bija divējāda tipa: ar masīvu apaļu vai ovālu, dažkārt izdobtu rokturi (37. tab.: 38) un ar plakanu vertikālu rokturīti (37. tab.: 39). Pēdējais tips pazīstams tikai 5.—10. gs. pieminekļos Latvijā un Lietuvā, bet pirmais tips — kā iepriekšējā, tā sekojošajā periodā visā Ziemeļaustrumeiropā. Rokturis bija dobs, tālab rīku varēja labāk atdzēsēt ar gaisu un lietot arī vieglāk kūstošo (alvas, svina) krāsaino metālu mājsaimnieciskai kausēšanai.

Izkausēto metālu lēja pēc vaska modeļa darinātās māla veidnēs. Lai lējumu no veidnes atbrīvotu, pēdējās ikreiz bija jāiznīcina. Atkārtotai priekšmetu vai stienīšu liešanai lietotas pastāvīgas akmens (37. tab.: 43) vai arī māla veidnes (37. tab.: 44). Akmens veidnes šai laikā vēl reti lietotas (1 eksemplārs atrasts Ķentes pilskalnā).

Daudzi arheoloģiskie atradumi saistās ar tekstiliju un apģērbu gatavošanu.

Araišos gandrīz katrā ēkā atrasti vārpstu skriemeļi. Te atrastas arī pašas koka vārpstiņas, kuru lejasgalā uzmauca vārpstu skriemeļus.

Vārpstas skriemeļi kapulaukos atrasti reti, toties vairāk to atrasts ir dzīvesvietās (Ķentes pilskalnā un apmetnē, tāpat Araišu ezera pilī). Latgaļu teritorijā dominē no māla darinātie¹⁰⁴ šķērsgriezumā ovāli (37. tab.: 15), ripveida (37. tab.: 11), bikoniski (37. tab.: 13), noplacināti bikoniski (37. tab.: 12) u. c. formas, dažkārt ornamentēti vārpstas skriemeļi. Kā greznuma lietu un darba rīku kuršu kapulaukos (Rucavas Ģeistauti, Bunkas Kalniņi u. c.) atrod dzintara vārpstas skriemeļus (37. tab.: 10), kuri izplatījušies arī zemgaļu un lībiešu teritorijā. Atsevišķu dzintara vārpstas skriemeļu atradumi austrumu virzienā iesniedzas līdz Daugavas lejtecei (Ķentes apmetne). Īpaši daudz dzintara vārpstas skriemeļu atrod Lietuvas piejūras novada 5.—6. gs. kapos.¹⁰⁵

Ceļu dēlīši (ar 4 vai 5 caurumiņiem) ceļu audumu darināšanai (37. tab.: 28) atrasti kapulaukos, pilskalnos un apmetnēs.

Sujamadata (37. tab.: 32) gatavotas no tērauda vai bronzas.

Dzirkles (36. tab.: 22) bija darba rīks cirpšanai un audumu, iespējams, pat plāna bronzas skārda

griešanai. Tām masīvs loks ar četrstūra griezumu; loks vienmērīgi bez ierāvuma pāriet sānstienī un asmeņos.

Slīmest.s ar 2 iedzītņiem un liektu asmeni atrasts Araišu ezera pilī (36. tab.: 8). Tā pamatforma atbilst agrākajam divrocīgajam slīmestam.

«Kaķis» — rīks paralēlu svītru iezīmēšanai, ceļot kaķētās guļbuvju koka ēkas, pārstāvēts ar vienu fragmentāru eksemplāru (36. tab.: 4). Tas atbilst vēlāko gadsimtu «kaķu» izplatītākajam tipam, kurš darināts no viena gabala ar liektiem zariem un noplacinātu, aplī veidotu roktura daļu.

Zivju ķeršanai lietoti divu veidu dzelzs vai bronzas āķi — ar atskabargu (37. tab.: 16—18) vai bez tās (37. tab.: 19, 20). Pēdējiem smailes daļas paliekums uz ārpusi daļēji izpildījis atskabargas funkcijas. Piemērošanai pie auklas āķa kāta augšgals izlocīts cilpā vai noplacināts, retāk pāresnāts.

Āķu forma atbilst visiem mūsdienu āķu pamatveidiem, tomēr šai laikā vēl nav pazīstami divzaru āķi. Āķus ar atskabargu varēja izmantot visiem makšķērēšanas veidiem: nakts auklām, ūdām, rokas makšķērei, āķus bez atskabargas tikai rokas makšķērei.

Zivju duršanai, īpaši dūlējot vai nārsta laikā, izmantoti žebērklī (37. tab.: 21). Āķus un žebērklus atrod tikai dzīvesvietās (Araišos, Lokstenē, Ķentē u. c.).

Universālais darba rīks nazis ir parasts atradums kapulaukos un dzīvesvietās, retāk — depoziētos. Pēc formas un pielietojuma veida izšķirami parastie naži (37. tab.: 24—27), kaujas naži (sk. Ieroči), bārdas naži (37. tab.: 22), naži ādas apstrādei (37. tab.: 23). Nažiem bijuši koka spali, to labi parāda atradumi Araišu ezera pilī. Uz perioda sākumu attiecināmi naži, kam iedzītņi ir abpusēji sašaurināti asmens turpinājums (37. tab.: 26) vai arī ar ierāvumu tikai asmens pusē. Naži ar asu ierāvumu pārejā uz iedzītņi raksturīgāki perioda otrajai pusē, kaut arī šai laikā sastopami naži ar vienmērīgu sašaurinājumu pārejā uz iedzītņi (Kalniešu II kapulauka 11. kaps — 8. gs.).¹⁰⁶ Nažiem ar iedzītņa abpusēju ierāvumu (37. tab.: 25, 27) parasti ir taisna vai pie smailes uzraukta mugura, iedzītņa daļa relatīvi garāka nekā pirmā varianta nažiem.

Lai gan īlenu skaitliski atrasts mazāk nekā nažu, tomēr tie ir raksturīga atradumu kategorija šī perioda dzīvesvietās (Dīgnājas un Ķentes pilskalnos, Araišu ezera pilī), kā arī kapu piedevās. Īleniem parasti koka, retāk — kaula spali (37. tab.: 30). Kaula spali nereti ornamentēti ar tīkliņa u. tml. rotājumu, īleniem apaļš, retāk kvadrātveida vai rombveida griezums. Latgaļu un sēļu teritorijā (Aizkraukles Lejasbitēnu, Ābeļu Boķu un Zvirgzdenes Kivtu kapulaukos un Spicīņu apmetnē) vīriešu un sieviešu 6.—8. gs. apbedījumos¹⁰⁷ atrasti bezspala īleni ar pusapaļu galvu (37. tab.: 31).

¹⁰³ Stubavs 1957, 24.—27. Ipp.; I tab.: 15—20; 8. att.; Daiga, Grosvalds 1964, 12. Ipp.; 3. att.: 24—30; 5. att.: 9—12.

¹⁰⁴ Urtāns 1970, 73. Ipp.

¹⁰⁵ Butenienē 1968, 148., 159. Ipp.; 4. att.: 1—3; 6. att.

¹⁰⁶ Urtāns 1962, 47., 51., 52. Ipp.; IX tab.: 2; XV tab.

Urtāns 1970, 73. Ipp.

Galodas — speciāls darba rīks dzelzs un tērauda instrumentu uztrīšanai — gatavotas no kvarcīta, smilšakmens un slānekļa. Dzīvesvietās, īpaši apmetnēs ar attīstītu metālapstrādi, galodas atrod bieži, retāk tās sastopamas kapu piedevās. Daļai galodu ļoti rūpīga apdare — tās izveidotas par pagaru četrstūrīgu stienīti, kuram vienā galā izurbts caurumiņš piesiešanai (37. tab.: 29).

Šķiltavakmeņi šai laikā pazīstami divējādi — četrstūrīgie (37. tab.: 37) un ovālie. Četrstūrīgie šķiltavakmeņi izbeidzas ar 5.—6. gs., bet ovālie (37. tab.: 35, 36) ieviešas, sākot ar 5. gs., un pastāv visu periodu. Perioda beigās vairāk lietoti šķīļamdzelži (37. tab.: 33, 34). Pēdējo kvalitāte uzlabota, gatavojot tos no atbilstošas struktūras divslāņaina metāla. Šķiltavakmeņi un šķīļamdzelži lietoti komplektā ar šķautnainu krama gabalu un posu, kurā iekrita izšķiltā dzirkstele.

Masīvs dzelzs kāsis ar rokturi (36. tab.: 13; līdzīgs kāsis, tikai ar koka rokturi, atrasts Rūsšu kapulaukā) lietots katla nocelšanai no uguns vai kāda smaguma vilkšanai. Mazāki dzelzs āķi ar asu smaili (36. tab.: 23),¹⁰⁸ šķiet, lietoti mājsaimniecībā izvārītas gaļas izņemšanai no katla vai citai vajadzībai.

Kaula ķemmes šī perioda dzīvesvietās un apbedījumos nav tik raksturīga parādība kā vēlākajos gadsimtos. Perioda pirmajā pusē un vidū dominē vienpusīgās kaula ķemmes ar izliektu muguru (37. tab.: 7). Perioda beigās jau parādās saliktās kaula ķemmes ar šķērsi (Araišu ezera pilī, 37. tab.: 8). Atrasto ķemmju mazais skaits dzīvesvietās vedina domāt, ka matu sukāšanai šai laikā vairāk izmantoti susekļi, kas arheoloģiskajā materiālā parasti nav saglabājušies. Araišu ezera pilī atrastas susekļu sagataves

Jātņieku pieši atrasti Rietumlatvijas un Daugavas lejteces baseina pieminekļos, retāk — citos Latvijas novados. Pēc formas un piestiprinājuma veida tie dalās 3 variantos: a) no viena gabala darināti pusloka pieši ar atlocītiem galiem siksnīgas ievēršanai (37. tab.: 6); b) lēzenie pieši — viengabala vai arī ar korpusā un tā paplašinājumā iekniedētu smaili konisku vai profilētu dzelksni (37. tab.: 4, 5) un smailiem, nedaudz uzliektiem galiem iestiprināšanai apavā vai piesiešanai pie tā krustiski ar saiti vai siksnīgu; c) pusloka pieši ar kniedi vai podziņu loku galos iestiprināšanai apavā vai pie pieša siksnīgas (37. tab.: 3). Šis variants maz izplatīts, sastopams kuršu zemē, vairāk kuršu Lietuvas daļā.

Laužņus, kas ir iemauktu būtiska sastāvdaļa, pārstāv divi pamattipi: a) vienkāršie div- vai trīsposmu laužņi ar sānriņķi (37. tab.: 1) vai bez tā; b) laužņi (div- vai trīsposmu) kopā ar aizsargstieni. Pēdējais var būt vienkāršs vai ar cilpu, dažādas formas un profilējuma. 37. tab.: 2 attēlotajam eksemplāram analogija rodama Krīmas 4.-5. gs. pieminekļos.¹⁰⁸ Iespējams, ka šie laužņi ir ievesti vai gatavoti pēc importēta parauga.

Araišu ezera pilī zem ūdens labi saglabājās koka, lūka, tāss u. c. organisko materiālu senlietas (43% no visiem atradumiem). No lauksaimniecības darba rīkiem te atrada izkaptus kātu (38. tab.: 16), grābekļa zaru (38. tab.: 1), mazās un lielās labības kuļamās

vāles (38. tab.: 18). Ieguva arī linu kulstītklu (38. tab.: 15) un abpusēji robotu sukājamo nazi (38. tab.: 10).

Kultūras slānī atrada ornamentētu sakkoku pusi (38. tab.: 8),¹¹⁰ ragavu slieci (70. att.) ar mietni un balzienu. Cietās sakas pārnesa spiedienu no zirga kakla uz pleciem, tā ļaujot vairākkārt palielināt slodzi un dodot lielu saimniecisko efektu.

No dravnieka piederumiem minamas vairākas dzeiņa detaļas — pītās lūku virves, liedzējs (38. tab.: 4) un sēžamais dēlītis (38. tab.: 14), kā arī šo priekšmetu fragmenti un sagataves. Priežu mizas tīkla pludiņi, dzelzs vizulis, žebērķļa zari un ozolkoka airis liecina par zvejniecību.

Visai plašs bija amatnieku darba rīku klāsts. Bez šaurasmens cirvja, ar kuru apstrādāja pat līdz 0,7 m resnus priedes balķus, un citiem jau minētajiem metāla darba rīkiem pils pamatu konstrukcijām lietotas arī sviras, ķīļi, vāles un virves, ko atrada būvgružu slānī.

Masveidā Araišu ezera pilī atrasti sandaļu tipa lūku apavi. To zoles pītas no lūku grīstēm, bet osas un saitējums darināts no lūku auklām (38. tab.: 12). Analogu apavu fragmentus atrada arī Lisas ezerā,¹¹¹ pārņemotā veidā — Asotes pilskalnā.¹¹² Tas nozīmē, ka latgaļu apdzīvotajā teritorijā 9.—10. gs. plaši valkāti šādi apavi. Auklu un virvju vīšanai lietoja kāšīsus (38. tab.: 3), pinumu izgatavošanai — koka irbuļus un kaula īlenus. Saimniecībā plaši izmantotas kriju vāceles ar piešūtiem tāss dibieniem (38. tab.: 6), tāss cibiņas, grebti un virpoti vienkoča trauki. Miltus u. tml. produktus sijāja sietā, kas bija izgatavots no kriju un lūku sloksnītēm (38. tab.: 7, 7a). No citiem mājturības priekšmetiem minama maizes lize, piesta, stampas (71. att.) un atsperīgas līkstis, kuru galiem piesēja stampas, lai atvieglotu darba procesu, četru tipu skaisti grebti koka kausi (38. tab.: 5), arī mieturis (38. tab.: 2) un cepamie iesmi. Atrasta arī velējamā vāle.

No bērnu rotaļlietām atrasti koka cirvīši (38. tab.: 9), divu kaula stabuļu fragmenti, koka aizbāznis un mizas stabule.

IEROČI

Šķiru sabiedrības veidošanās un etniskā pārgrupēšanās bija saistīta ar bruņotu sadursmju skaita pieaugumu. Ne pirms, ne pēc tam ieročus vīriešu kapos nesastopam tik bieži kā laikā no 5. līdz 9. gs.

Par ieročiem šai laikā noderējuši arī cirvji, īpaši to vieglākie eksemplāri.

Speciāli kaujas cirvji ir no 8. līdz 11. gs. sākumam lietotie šaurasmens cirvji, kam kāts apvīts ar ornamentētu bronzas lentu (81. att.: 3). Tādi (25 gab.) zināmi tikai latgaļu un sēļu zemēs un uzlukojami par

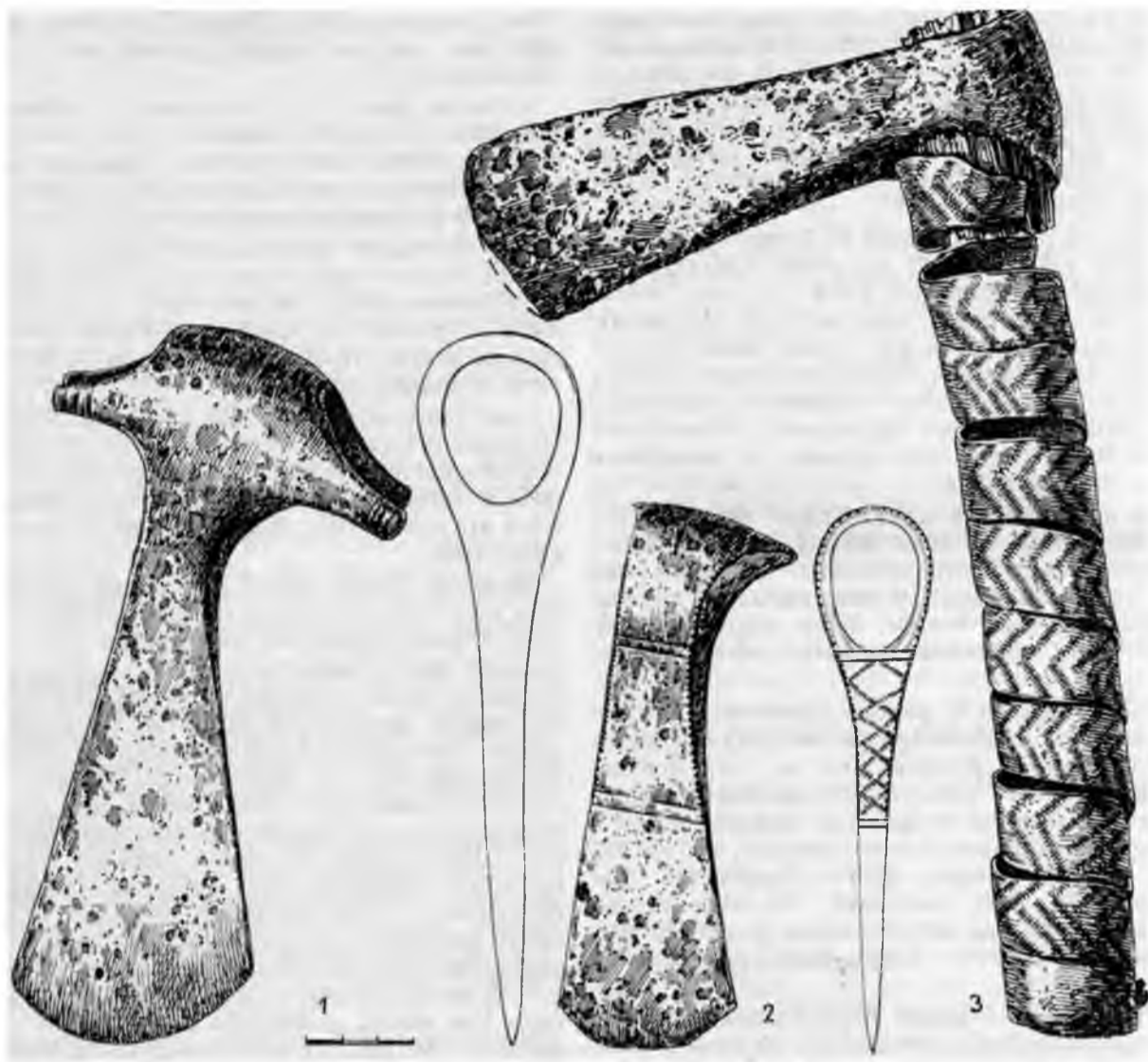
¹⁰⁸ 4 eksemplāri atrasti Ķenteskalna pilskalnā un apmetnē un Spieliņu apmetnē.

¹⁰⁹ *История БСКан* 1969, 58., 59. lpp.; 5. att.: 2.

¹¹⁰ *Apals* 1971^b, 86. lpp.; II tab.: 13.

¹¹¹ *Apals* 1969, 22. lpp.

¹¹² *Snore E.*, 1953. g. izrakumu materiāli.

81. att. Videja dzelzs laikmeta kaujas cirvj
/ — Preiļi, 2 — Viesienas Dietlavi, 3 — Kivti.

bagātu karavīru ieročiem.¹¹³ Agrākajiem lēta šaurāka, ar gravētu ornamentu. Dažreiz cirvim rotāta arī asmens plāksne un mugura (Viesienas Dietlavi, 81. att.: 2).

Par ieročiem uzskatāmi arī otra tipa šaurasmens cirvj (81. att.: 1), kas retumis sastopami latgaļu teritorijas austrumu daļā (Preiļos, ar kaujas cirvim raksturīgo rotājumu). Tie datējami ar 1. g. t. otro pusi un ir vai nu ievesti no Austrumlietuvas, vai arī radušies šī novada kultūras ietekmē.¹¹⁴

5.-9. gs. plašāk ieviešas agrāk reti sastopamais zobens. Ar 5.—6. gs. datējamiem īsiem vienasmens zobeniem jeb kaujas nažiem (skramasakšiem) raksturīgs asmens muguras noliekums un šaura, gari stiepta smailes daļa. Tāds zobens atrasts bagātā 6. gs. vīrieša apbedījumā Rucavas Ģeistautos (40. tab.: 27). Šis ieroču tips attīstījies no agrā dzelzs laikmeta lielajiem nažiem (Rucavas Mazkatuži).¹¹⁵ Paralēles tam rodamas bij. Austrumprūsijas 5.—6. gs. atradumos.¹¹⁶

6. un sevišķi 7. gs. lietots šaurais, īsais vienasmens zobens (39. tab.: 15), kam bieži starp iedzītni un asmeni iekārtots lentveida gredzens spala stiprināšanai (Zvārdes Grīnerti,¹¹⁷ Ķeipenes Saliņas u. c.). Aplūkotie zobeni ciršanai bija mazefektīvi un, jādomā, tika lietoti arī duršanai.

Īsais, platais vienasmens zobens (39. tab.: 19), kam asmens pret smaili paplašinās un tad spēji sašaurinās, cirtienam piemērotāks, jo tā smaguma centrs bija tuvināts cirtiena vietai. Ar 7.-8. gs. datējamie šī tipa ieroči (39. tab.: 17) ir nelieli, ar maz izteiktu papla-

¹¹³ Šnore E. 1936^a, 63.—65., 68. lpp.; 2., 3. att.; IIIHope 3. 1957, 28., 112.—121. lpp.; IX tab.: 9; XVIII tab.: 1; Atgāzis 1964, 119. lpp.; 5. att.: 5.

¹¹⁴ Atgāzis 1964, 108., 119. lpp.; 1. att.: 5; TayraBiimoc 1966, 187.—191. lpp.; 1. att.: 1—6; Urtāns 1970^a, 72., 73. lpp.; 8. att.: 5.

¹¹⁵ Moora 1952, 69. lpp.; 38. att.; 93., 94. lpp.; 58. att.: 6.

¹¹⁶ Engel, La Baurne 1937, 168. lpp., 35. att.: a.

¹¹⁷ Snore E. 1937^a, 85., 86. lpp.; 2. att.: 3.

šinājumu, 9.—10. gs. — garāki un platāki. Sie zobenī izplatīti no Ludzas austrumos līdz Aucei rietumos, no Baižkalna Upmaļiem un Stāmerienas ezera ziemeļos līdz Linksmūčiem un Paežerei dienvidos,¹¹⁸ tomēr vairāk tie sastopami latgaļu apdzīvotajā teritorijā.

Skramasaksu nēsāja ādas vai koka maksti, piekārtu pie jostas. Īsā, platā vienasmens zobena maksts gals dažreiz aptīts ar bronzas stiepli, kam trīsstūra šķērs-griezums (39. tab.: 18), mala sastiprināta ar rievotiem cilindriņiem (Pildas Nukši, Pļaviņu Kalnieši). Kivtu maksts apkalta ar rotātu bronzas plāksni (39. tab.: 16).

Latvija atrastie īsie, platie vienasmens zobenī atšķiras no Ziemeļ- un Viduseiropā izplatītā skramasaksa, kura smagā paveida eksemplāriem smaili veido slīps muguras nošķēlums.¹¹⁹ Viegļajam paveidam, kas bijis iecienīts Skandināvijā, Somijā un senprūšu apdzīvotajā teritorijā, nav mūsu zobenam raksturīgā paplašinājuma pret smaili.¹²⁰ Pirmā paveida zobens atrasts gotlandiešu kapulaukā Grobiņas Smukumos¹²¹ (77. att.: 9), otra — akmeņu krāvumu kapos Kandas Reinās (39. tab.: 20).

Divasmeņu zobens atrasts Mežotnes pilskalna (9. gs.), tā asmens fragmenti — Kokmuižas 1. depoziatā.¹²² Mežotnes zobens pieder pie Rietumeiropā šajā laikā pazīstamā tipa ar sānskatu un griezumā trīsstūrveida masīvu pogu un taisnu šķērsi. 9.—10. gs. zobeniem atšķirībā no vēlākajiem raksturīga platāka «asinsrene» un strupa smailes daļa, kas liecina, ka duramā ieroča funkcija tiem nav bijusi.

Šķēpi 5.—9. gs. iedalāmi uzmavas un iedzītņa šķēpu galos, bet pēc lapas kontūras — rombveida, lapasveida, figurāli veidotajos un šķēpa galos ar atkarpēm.

Uzmavas šķēpu gali ar figurāli veidotu lapu (39. tab.: 12, 21) raksturīgi 5.—6. gs. un pazīstami visā Latvijā (Mazkatuži, lies Gailīši, Ķente, Mūkukalna 3. depoziats, Slate).¹²³ Tie pirmoreiz parādās agrā dzelzs laikmeta beigū atradumos un turpina pastāvēt vēl 7. gs. (Īslīces Ziedoņi).

Rombveida šķēpu galiem (ar uzmavu) perioda pirmajā pusē samērā liela un plata rombveida lapa (Tērvetes Stūri, Kokmuižas 1. depoziats, 39. tab.: 13), 7.—9. gs. — maza rombiska griezuma lapa un gari stiepts uzmavas kakls (39. tab.: 22). Pēdējie, kam vairāki varianti, iegūti Zemgalē (Dobeles Oši), Šauļu apkārtnē, Augšzemē (Slate), Ziemeļkurzemē (Pope, Dundagas Ošbirzes), Dienvidrietumvidzemē (Ķente).¹²⁴ Jādomā, ka šie šķēpi kaujās lietoti arī kā metamais ierocis. 39. tab.: 14 parādīts perioda otrajā pusē (8. gs.) sastopamas formas šķēps, kam atšķirībā no līdzīgiem agrā feodālisma laika šķēpiem (54. tab.: 3) ir izcelta lapas vidusšķautne.

Lapasveida šķēpu gali (ar uzmavu) lietoti visu aplūkojamo laiku (39. tab.: 1—4). Lapas uzmavas forma un proporcijas ir ļoti dažādas (sal. 39. tab.: 1—4 ar Vecmoku depoziatā,¹²⁵ Dobeles Ošos un Bauskas Dreņģeros¹²⁶ atrastajiem šķēpiem). 7.—8. gs. īsi ar ļoti platu lapu darināti uzmavas šķēpu gali (39. tab.: 3) sastopami latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu novados, piemēram, Pļaviņu Kalniešos¹²⁷ un Viduslatvijā. 9. gs. ieviešas slaidi šķēpu gali (39. tab.: 4), kas iecienīti 10. gs. Tāds bijis arī

Mežotnes pilskalna 9. gs. aizsargceltnē bojā gājušajam karavīram (54. tab.: 4).

Uzmavas šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā ir reti (lies Gailīši, Rubas Rūsīši-Debeši).¹²⁸ Ķentes šķēpa gals ar divām atkarpēm un gari stieptu uzmavu līdzīgs Somijā¹²⁹ un Igaunijā atrastajiem.

Lielākā iedzītņa šķēpu galu grupa ir lapasveida šķēpi (39. tab.: 7, 8). Latgaļu 8.—9. gs. kapos tie parasti sastopami pa divi kopā ar šaurasmens cirvi un īso, platu vienasmens zobenu. Kivtos diviem šī tipa šķēpu galiem kāti apvīti ar ornamentētu bronzas lentu. Lapasveida šķēpu galus ar iedzītņi atrod arī Augšzemē (Slatē) un Zemgalē (Mežotnes centra kapulauks, Bēnes Kaijukrogs), zemgaļu apdzīvotajā Lietuvas daļā (Linksmūči) un žemaišu novados (Paežere). Rietumlatvijā tomēr dominē ar līdzīgu «lapu» darināti uzmavas šķēpu gali.

Iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm izplatīti galvenokārt Augšzemē un Aiviekstes baseinā, retāk tie sastopami Latgalē (Kivti, Nautrēnu Smiltaine) un Dienvidrietumvidzemē (Ķente).¹³⁰ Ar paplašinātu, profilā it kā pietūkušu smailes daļu darinātie eksemplāri (39. tab.: 5) raksturīgi 6.—7. gs. (Boķi), ar slaidu, vienmērīgi sašaurinātu smaili — 8.—9. gs. (Pļaviņu Kalnieši, 39. tab.: 6). Pļaviņu Kalniešos u. c. šie šķēpi atrasti pāri ar uzmavas šķēpu, tādēļ jādomā, ka kalpojuši mešanai. Ievainotam pretiniekam vai medījumam no šāda šķēpa bija grūti atbrīvoties. Ja šķēps iestrēdza vairogā, aizstāvēšanās bija apgrūtināta.

Loka bultu gali atrasti Sauleskalna depoziatā (9. gs.), Ķenteskalnā, Araišos, Mūkukalnā, Tērvetes pilskalnā¹³¹ (39. tab.: 9—11). Dominē lapasveida bultas ar iedzītņi, kas līdzīgas šķēpiem un, jādomā, ir vietējs darinājums. Sajā laikā lietoti arī īlenveida bultu gali (Ķenteskalns, Mežotnes pilskalna 9. gs. slānis).¹³²

Pie aizsardzības apbruņojuma pieder Tērvetes Stūros (79. att.: 3), Dobeles Ošos un Tērvetes Kalnamuižas depoziatā atrastie 5.—6. gs. vairogu dzelzs umboni. Tie ir pussfēriski (Stūri, Kalnamuiža), koniski (Kalnamuiža) un noplacinātas pus-

¹¹⁸ IUHope 3. 1957, 30., 113. lpp.; X att.: 12, 15; Volkaitē-Kulikauskienē 1951, 306. lpp.; 2., 9., 10. att.; Urtāns 1962°, 41., 63. lpp.; IX tab.: TayTaBHmoc 1967, 275! lpp.

¹¹⁹ Gjessing 1934, XXVI tab.: b.

¹²⁰ Turpat, XXV, XXIX tab.; Salmo 1938, XIV tab.: 6; XVII tab.: 3; XXIII tab.: 10; Sturms 1939°, 38171.—38172. sleja.

¹²¹ Urtāns 1970°, 80., 81. lpp.

¹²² Urtāns 1964°, 56., 57. lpp.; 26. att.; SM 1939, 4, 38., 39. lpp.; 23., 24. att.; Brivkaļne 1960, 68., 71. lpp.; 8. att.

¹²³ Moora 1931, 455., 456. lpp.; IX tab.: 78; Snore R. 1938°, 78., 79. lpp.; 15. att.: 5, 6; CrySaBC 1959, 219. lpp.; VI tab.: 6; Graudonis 1964°, 81., 82. lpp.; 8. att.: 1006.

¹²⁴ Snore R. 1929, I. att.: 9; II tab.; Urtāns 1970°, 77., 78. lpp.; 10. att.: 11; CryGaac 1959, 210. lpp.; VI tab.: 2, 3.

¹²⁵ Urtāns 1964°, 60. lpp.; 33. att.

¹²⁶ Snore R., 1929, 179. lpp.; II tab. (I. att.: 8); Vāle 1928, 23. tab.: 11, 12.

¹²⁷ Urtāns 1962°, 64. lpp.; X tab.: 9—10; CTyGaBC 1959, 219. lpp.; VI att.: 7.

¹²⁸ Snore R. 1938°, 78., 79. lpp.; 15. att.: 6; Stepiņš 1939, 57. lpp.; 10. att.: 9; 62. lpp.

¹²⁹ Kivikoski 1947, 36. tab.: 287.

¹³⁰ CTyGaBC 1959, 210, 219. lpp.; VI tab.: 1; Urtāns 1970°, 73. lpp.; 7. att.: 4; 8. att.: 2.

¹³¹ Urtāns 1964°, 47., 48. lpp.; 13. att.: Graudonis 1966°, 53. lpp.; 8. att.: 2.

¹³² Brivkaļne 1960, 68. lpp.

lodes veidā ar dzelksni (Oši). Līdzīgi umboni zināmi Lietuvā. Pussfēriski umboni, vairogu rokturi, apkalumi un kniedes atrasti arī skandināvu kapulaukos Grobiņas apkārtnē.

Ziemeļrietumeiropas mērogā unikāli ir Rucavas Tīras purva depoītā atrastie 9. gs. vairogi (79. att.: I).¹³³ Tīras purva kuršu vairogs ir apaļas formas (diametrs 85,5 cm), darināts no viegliem, 0,6 cm bieziem egles dēlīšiem, kas no abām pusēm apšūti ar ādu; starp dēlīšiem un ādu ieklāta zāle. Vairoga centrā roku aizsargājis no izdobta bērza māzerpuna darināts koka umbons. Cīņas laikā ar vieglo vairogu varēja brīvi manevrēt.

ROTAS

Apskatāmajā periodā visā Latvijā, tāpat kā kaimiņu teritorijā Lietuvā, novērojamas vienādas rotaslietu formas, kaut gan atsevišķos etniskos apgabalos konstatējamās arī lokālas atšķirības; tas pats sakāms par apbedīšanas tradīcijām. Šajā periodā spēcīga baltu kultūras ietekme konstatējama ziemeļu virzienā — Igaunijā un pat Somijā,¹³⁴ tā ka var runāt par līdzīgu materiālās kultūras vispārīgo raksturu visā Austrumbaltijā.

Pastiprinājušies maiņas sakari dienvidrietumu virzienā ar bij. Austrumprūsijas teritoriju un Lietuvas piejūras apgabalu,¹³⁵ bet vājāki tie kļuvuši ar Vislas lejteces rajonu. Austrumlatvijā nozīmīgas kļuvušas caur Viļņas apkaimi no Dņepras vidusteces apgabala un Dienvidkrievijas nākošās ietekmes. Ar 5. gs. pastiprinājušās Skandināvijas ietekmes vislabāk atspoguļojas Kurzemē un Vidzemes rietumu daļā.

Raksturīga rota Latvijā vidējā dzelzs laikmetā ir stopasakta, kas dažādos paveidos attīstījusies no iepriekšējā perioda saktu formas — no saktas ar aptīto pēdu. Šī laika saktām pēda vairs nav atlocīta un aptīta, bet adatas turētājs saaudzis kopā ar pēdu.

Rietumlatvijā Kursas akmeņu krāvumos un līdzēnajos kapos (Rucavas Ģeistautbs), tāpat arī bij. Austrumprūsijā 6. gs. izplatīta samērā neliela stopasakta ar pēdas šķērsi un garo adatas turētāju (40. tab.: 7). Ievērojot šo saktu izplatību, jāpieņem, ka tās cēlušās bij. senprūšu teritorijā,¹³⁶ bet to tālākā attīstība notikusi uz vietas. Jau Dignājas Drēģu saktiņai (42. tab.: 1) pieaudzis šķēršu skaits, bet ar 7. gs. datējamai jau izveidotajai Ošu stopa-šķēršu saktai ir 4 šķērši un figurāla stiegra (41. tab.: 24). Līdzīga, ar 9. gs. datējama, samērā masīva stopa-šķēršu sakta atrasta Mežotnes depoītā. Stopasaktām ir nozīmīga vieta zemgaļu cilšu vīriešu apbedījumu inventārā.

Agras, apmēram ar 500. g. un 6. gs. datējamās, stopasaktas atrastas Pļavniekkalnā. Salīdzinājumā ar agrāko Rucavā atrasto 4. gs. gredzenoto stopasaktu, Pļavniekkalnā atrastās ir masīvākas (41. tab.: 4). Tā, piemēram, kādas sudraba saktas galvas spirāles ass galus rotā 2 profilētas pogas, zināmos atstatumos svītroti gredzeni novietoti arī uz loka un pēdas, bet gredzenu starpas klāj apzeltītas plāksnītes ar tīkliņa ornamentu. Uz 6. gs. attiecināmas stopasaktas ar garo adatas turētāju (41. tab.: 7), kādas zemgaļu teritorijā izplatītas samērā plaši. Kā Pļavniekkalna, tā Zvārdes Grīnertu šī veida saktu pēdas

vai nu viscaur klāj šķērsrietas, vai arī grupās sakārtoti šķērsvalnīši, to stiegra pietūkuši, bet ass galus noslēdz podziņas. Ar 6. gs. datējamās arī stopasaktas ar īso adatas turētāju un pēdu, kas paplašināta un izveidota zvaigznes vai lāpstas veidā un nereti klāta ar sudraba plāksnīti (41. tab.: 25). Lāpstasveida pēda radusies uz vietas, pielāgojot saktu vietējai gumei.¹³⁷ Rotu izmēri, salīdzinot ar agro dzelzs laikmetu, palielinās, to virsma tiek pārklāta ar sudraba platējumu. Ošu kapulauka 22. vīriešu kapā atrastajai masīvajai saktai ir fasetēta stiegra un plata pēda. Stiegras skaldņojums un saktas pēdas noplacinājums ir tipiskas 5.-9. gs. rotājuma pazīmes (41. tab.: 21). Šīs smagās stopasaktas pazīstamas kā no zemgaļu (Dobeles Oši), tā latgaļu 8. gs. kapulaukiem (Pļaviņu Kalnieši).¹³⁸

Unikāla un agra, ar 6. gs. datējama, ir Augšzemē, Saukā atrastā saktiņa (42. tab.: 4).

Kopš 6. gs. Latvijā novērojama zvēru stila ietekme, kas stopasaktās izpaužas īpatnējā rotājumā (zvēru galvas) uz saktas pēdas. Agrākās šī veida saktas atrastas Krustpils Mantu kalniņā. Ar 6. gs. datējamās saktas spirāles galus vēl rotā podziņas, loku noslēdz četrstūraina plāksnīte, bet pēda nobeidzas ar reālistisku zvēra galvu (42. tab.: 2). Jau vairāk stilizēta zvēra galva raksturīga otrajai turpat atrastajai saktai. Agra zvēru ornamenta paraugi ir arī Ošbiržu akmeņu krāvumā atrastās stopasaktas.

Austrumlatvijā vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē visplašāk izplatītas stopasaktas ar magoņgalvām spirāles galos un stipri stilizētu zvēru ornamentu uz pēdas; saktas stiegru, loku un pēdu klāj slīpgrebuma tehnikā¹³⁹ darināts šķērsrietas ornaments. Laikā no 7. līdz 9. gs. šīs saktas izplatītas Austrumlatvijā un raksturīgas latgaļu un sēļu kultūrai (42. tab.: 3). Tāpat šai kultūrai raksturīga lielā, ar sudrabu platētā pūcessakta (42. tab.: 23).¹⁴⁰ Tās plato galvas vairogu un trīsstūraino pēdu dažreiz rotā zili stikliņi. Abas šīs saktas ir raksturīgas vīriešu apbedījumiem.

No stopasaktām vēl minami atsevišķi Kursā importēti eksemplāri, kas norāda, kādi bijuši sakaru virzieni 5.—9. gs.

Reinu akmeņu krāvumā atrasta 6. gs. no Gotlandes importēta stopasakta ar ažu galvas vairodziņu un trīsstūra pēdu (40. tab.: I).¹⁴¹ Rucavas Ģeistautu 2. kapā iegūtās importētās sudraba apzeltītās stopasaktas loku rotā spirāļu ornaments, loks pie spirāles, arī saktas pēda noslēdzas ar zvēra galvu. Saktas spirāles galos novietotas magoņgalvas (40. tab.: 16). Šī sakta liecina par sakariem ar Mazūru ezeru apvidu¹⁴² bij. Austrumprūsijā. Grobiņas tuvumā iegūtas vairākas izcilas rotaslietas, iespējams, depoīta sastāvdaļa. Viena no tām ir apzeltīta bronzas stopasakta ar zvēru galvām uz stiegras galiem, loka un

¹³³ SM 1937, 4, 92.-97. lpp.; VpTaH, 1961, 221.—223. lpp., 2.-5. att.; Urtāns 1962*, 83.—94. lpp.; 1964^b, 45., 49.—51. lpp.; 8., 18. att.

¹³⁴ Smīdehelme 1926, 54. lpp.; Kivikoski 1964, 156., 157. lpp.

¹³⁵ Moora 1938^b, 674. lpp.

¹³⁶ Aberg 1919, 120.—124. lpp.

¹³⁷ Moora 1938^a, 678. lpp.

¹³⁸ Urtāns 1962^c, IV tab.: 1, 2.

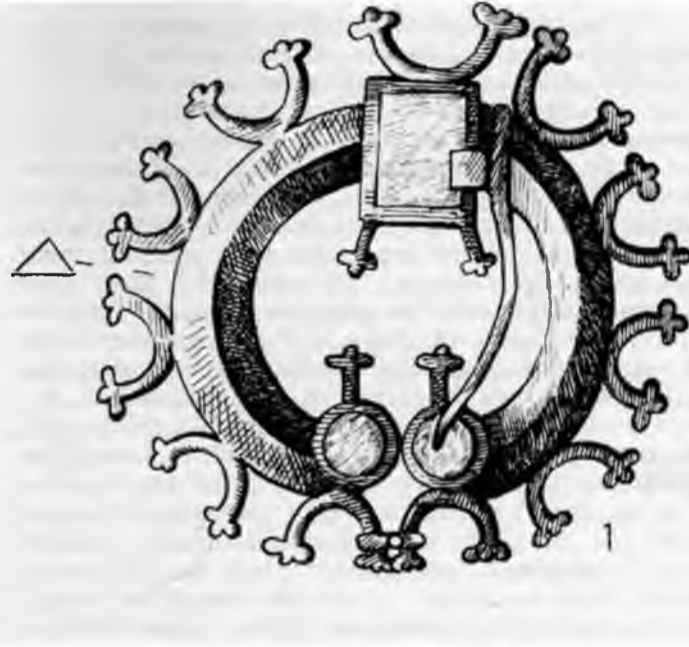
¹³⁹ SM 1937, 2, 49. lpp.

¹⁴⁰ Urtāns 1961.

¹⁴¹ Nerman 1935, 67. lpp.; 361. att.

¹⁴² Heydeck 1895, IX tab.: 2.

82. att. Grobiņas sudraba stopasakta.

pēdas. Saktas loku un pēdu klāj reljefs zvēru ornaments, tā rotāta ar ziliem stikliņiem (82. att.). Kāda cita ir sudraba stopasakta ar magoņgalvu galiem, kuras loku, stiegras galus un pēdu arī rotā stilizētas zvēru galvas. Sudraba sakta pārstāv baltu zemē sastopamo saktu tipu, bet apzeltītās saktas baltiskā forma ar svešo, skandināvisko zvēru ornamentu vedina domāt, ka to uz vietas darinājis Grobiņas apkārtnē strādājošs skandināvu rotkalis.¹⁴³

Biežie dārgmetālu izstrādājumi kuršu cilšu kapos raksturo ne tikai kuršu mantisko diferenciaciju apskatamajā periodā, bet arī kuršu rotkaļu māku un gaumi izgatavot augstvērtīgas rotas.

Apskatāmā perioda sākumā vēl iesniedzas dažas emaljēto pakavsaktu vēlās formas. Tā, Daugavpils tuvumā Releņģos atrastajai pakavsaktai ir pa 2 apaļiem ar sarkanu emalju pildītiem laukumiem šķērsgrīzumā trīsstūrīnā loka galos un četrstūrains — vidū. Saktas ārmalu rotā 11 lunulas, kuras galos noslēdz 3 kārpiņas (83. att.: 1). Saktas uzsvērti smagā forma, mazliet paviršais izveidojums ļauj to datēt ar 6. gs. un liecina par Vidusdņepras ietekmi, kas caur Austrumlietuvu, kur ar krāsainu emalju rotātas pakavsaktas ir sastopamas, sasniegusi Latviju.¹⁴⁴ Vēls šī tipa pakavsaktas derivāta fragments, jau bez emaljas ielikumiem, bet ar magoņgalvu galiem un reālistisku zvēra galvu loka centrā, atrasts Asotes pilskalnā (83. att.: 2).

6./7. gs. zemgaļu kulturas novadā parādās un vejā dzelzs laikmetā samērā plaši ieviešas, it īpaši Austrumlatvijā, pakavsakta ar gludu, šķērsgrīzumā apaļu loku un atrotītiem galiem (41. tab.: 16). Austrumlatvijā pakavsaktu agrākās formas parādās 7. gs. beigās. Zvirgzdenes Kivtu un Nautrēnu Smiltaines kapulaukos, īpaši pirmajā, lielākoties sievietes 7. un 8. gs. apbedījumos, atrod trauslo dzelzs pakavsaktu ar atrotītiem galiem, kuras loks nereti notīts ar bronzas stiepli (kā 42. tab.: 5).

83. att. Releņģu pakavsakta (1) ar emaljas rotājumu un Asotes pilskalnā atrastās pakavsaktas (2) fragments.

Nobeidzot vidējā dzelzs laikmeta saktu apskatu, jāpiemin vēl Latvijā atrastās 3 importētas lokasaktas, kas liecina par vidējā dzelzs laikmeta sakariem. Divas no tām ir savrupatradumi (vienas saktas atrašanās vieta — Latvija, otras — Vārves Striķi), trešā atrasta Ābeļu Boķu kapulaukā ar 6. gs. datējamā 3. uzkalniņa 23. kapā.¹⁴⁵ Pēdējai galvas vairogu podziņu vietā noslēdz 7 platknābainu putnu galvas; dzīvnieku motīvs saskatāms arī uz saktas pēdas, bet pašu saktu rotā saulišu ornaments. Šo saktu izcelšanās vieta ir Dienvidkrievijā,¹⁴⁶ no kurienes tās cauri bij. Austrumprūsijai nelielā skaitā nonāk arī Lietuvā¹⁴⁷ un Latvijā.

No Piedņepras nokļuvusi Salaspils Mārtiņsalā arī ažuā plāksnes sakta (88. att.: 3).

Nelielais stopasaktu skaits samērā plaši pētītajos vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu kapulaukos izskaidrojams ar rotadatu lietošanu. Vienas no agrākajām ir ar 6. gs. datējamās rotadatas ar profilētu galvu un noslēguma pogu (41. tab.: 15);¹⁴⁸ pēc formas tās tuvas iepriekšējā perioda adatām. Tāda atrasta Ošu

¹⁴³ Urtāns 1962®, 81.-83. lpp.

¹⁴⁴ Moora 1938®, 109., 110. lpp.

¹⁴⁵ Urtāns 1968®, 74., 75. lpp.; 14. att.: 1-3.

¹⁴⁶ Gaerte 1929, 271., 275. lpp.

¹⁴⁷ Tautavičius 1972, 144.-147. lpp.

¹⁴⁸ Moora 1938®, 219., 220. lpp.

2. vīrieša kapā kopā ar uzmavas un iedzītņa šķēpu, uzmavas cirvi un izkapti. Bez rotadatas apbedītā apgērba saturēšanai izmantota arī dzelzs adata. Vienas no agrākajām ir arī trīsstūradatas ar izstieptiem stūriem (41. tab.: 1). Kā liecina Pļavniekkalna 28. kapa inventārs, tās, tāpat kā dažas citas krustadatas un spieķadatas, nēsātas pa pāriem un no tām pāri krūtīm nokarājusies važiņa. Šī veida adatas, balstoties uz pārējo kapa inventāru, datē ar laiku ap 500. gadu. Divas no Pļavniekkalnā atrastajām trīsstūradatām rotā slīpgrebuma tehnikā izpildīts spirāļu ornamenti (41. tab.: 2).¹⁴⁹ Šis rotāšanas veids ir raksturīgs vidējam dzelzs laikmetam un sastopams arī uz Ošos atrastā važtura u. c. priekšmetiem, tas bija pazīstams arī Kursas akmeņu krāvuma kultūrā. Ar 6. gs. adatu trīsstūru galus izrotā ar pusapaļām podziņām (41. tab.: 3).¹⁵⁰ Šādas rotadatas atrastas Ošu un Bāļu kapulaukos. Vēlāk šīs podziņas noplacina (41. tab.: 6).¹⁵¹ Ievērojot trīsstūradatu izsekojamo pakāpenisko attīstību, izteiktas domas, ka šīs adatu tips izveidojies uz vietas Austrumbaltijā.¹⁵² Tās raksturīgas zemgaļu un Kursas somu kultūras novadam, bet nav raksturīgas latgaļu un sēļu apdzīvotajai teritorijai.

Krustadatas kā rotadatas sastopamas sieviešu un vīriešu kapos. Līdzīgi iepriekšējām, tās nereti lietotas pa pāriem kā važiņu saturētājas; dažreiz kopā ar krustadatu sprausa dzelzs spieķadata vai riņķadata. Agrākās, ar 6. gs. datējamās krustadatas, kuru daži eksemplāri atrasti Ošu, Bāļu un citos zemgaļu kapulaukos, nobeidzas ar podziņām un tām ir rombeida izgriezums galvas vidū (41. tab.: 5). Šo adatu sākuma formu saskata Jaunarājos atrastajā 3. gs. adatā.¹⁵³ Divas šāda veida krustadatas, kaut arī mazāk raksturīgas Austrumlatvijai, atrastas vēl ar 7./8. gs. datējama sievietes kapā (21. kaps) Laidzānu Smiltainē. No tām pāri krūtīm nokarājusies no šķērsgriezumā trīsstūrveida stieples veidota važiņa ar S veida starplocekļiem.

Interesi izraisa ārpus zemgaļu novada Augšzemē Krustpils Mantu kalniņā atrastā šī tipa adata (42. tab.: 9), kas rotāta ar ziliem stikliņiem. Šis rotāšanas veids saista to ar Ziemeļictuvu¹⁵⁴ un kuršu teritoriju, kur apskatāmajā periodā tās sastopams bieži. Iekā tas redzams pēc Ošos atrastās lielās krūšes važiņrotas, šo adatu galos esošās podziņas vēlāk noplacinās, galvas vidū iegriezums izzūd. Adatu galvas šeit pārklātas ar sudraba plāksnītēm, kas rotātas ar štancētu ornamentu. Šīs važiņrotas sastāva ietilpst arī 2 slīpgrebuma tehnikā rotāti važturi (41. tab.: 17). Atzīmējams kāds Austrumlatvijai raksturīgs krustadatu veids ar rombiskiem padziļinājumiem galvas vidū un koniskiem izciļņiem, kas rota ripas (42. tab.: 11); šīs krustadatas kapu inventārā pazīstamas no Pļaviņu Kalniešu un Nautrēnu Smiltaines kapulaukiem.

Jāmin vēl 5.—7. gs. rotadatas ar konusveida galvu (41. tab.: 19); tās ir tipiski zemgaliskas un vairākkārt atrastas Pļavniekkalna sieviešu kapos. No tām izveidojas kontaminācijas forma: riteņadatas un konusadatas apvienojums (41. tab.: 20).¹⁵⁵ Sākumā ritenim piestiprinātais konuss ir masīvs (Zvārdes Grīnerti), bet vēlāk noplacinās (Pļavniekkalna adatai).

Daudzos zemgaļu apbedījumos atrastas dzelzs spieķadatas (41. tab.: 23), riņķadatas

(41. tab.: 22) un kruķadatas (41. tab.: 26), kam galvenokārt praktisks uzdevums. Tās lielākoties saglabājušās tikai fragmentos. Atzīmējama zemgaļu spieķadatu, mazāk — kruķadatu īpatnība: adatas galvu veidotāja stieple nereti pagarināta gar adatas kātu uz leju (41. tab.: 8).

Kruķadatas uzskatāmas par 7. un 8. gs. tipisku Austrumlatvijas sieviešu rotu. Krūšu važiņu saturētājas lielākoties ir dzelzs adatas, kas notītas ar bronzas stiepli, bet sastopamas arī no bronzas darinātas adatas (42. tab.: 13).

Rotadatas bieži sastop arī Kursas akmeņu krāvumos. Sevišķi daudz dažādu adatu ir Popes krāvumā. Te atrastas trīsstūradatas (40. tab.: 9, 10), kā arī spieķadatas (40. tab.: 12), laikmeta otrajai pusei raksturīgākās adatas ar pogas (40. tab.: 12) un riņķa galvu. Šajā krāvumā atrastas 4 lokālas formas adatas armagoņgalvai līdzīgu galvu (40. tab.: 11, 14).

Agrākais, ar 5.—6. gs. datējama sieviešu vainaga paveids gatavots no četrām, ar starplocekļiem posmos iedalītām spirālīšu rindām. Tāds atklāts Katlakalna Pļavniekkalnā (41. tab.: 12). Tāpat 4 spirālīšu rindas, bet jau ar starpplāksnītēm ir Zvirgzdenes Kivtu 8. gs. vainagam. Šī vainaga tālāka attīstība norisinās tieši Austrumlatvijā. Greznākais vainags līdz šim atrasts izcili bagātā sievietes 21. kapā Nautrēnu Smiltaines kapulaukā (84. att.). Vainaga 5 bronzas spirālīšu rindas satur važiņu posmi. Vainagu priekšpusē rotā trīsstūrveida piekari un šai periodā Austrumlatvijā iecienītie zvaniņi, tādi paši važiņš iekārti zvaniņi ir arī vainaga sānos. Bronzas spirālīšu vainagi ir tieši Austrumlatvijai raksturīgs sieviešu tērpa piederums. Pirmoreiz ar šī perioda sākumu datējams un tāpat ar bronzas plāksnītēm apkalts ādas vainags atrasts Boķos.¹⁵⁶

Vidējā dzelzs laikmeta pirmajā pusē kaklariņķi, nereti sudraba, sastopami arī vīriešu kapos kā dižciltības pazīme.

Dažādas formas kaklariņķi īpaši raksturīgi kuršu un zemgaļu apdzīvotajai teritorijai un Austrumlatvijai. Rietumlatvijā perioda pirmajā pusē izplatīti kaklariņķi ar pāresnātiem pārtverošiem galiem. Tie atrasti Katlakalna, Pļavniekkalna, Rucavas Geistautu, Kārļu Simtēnu (41. tab.: 14) un arī Kandavas Reinu akmeņu krāvuma kapulaukos. Zemgaļu kapulaukos, kā Pļavniekkalnā u. c., bieži sastop arī šī kaklariņķa noplacinātu formu ar rombiskām fasetēm¹⁵⁷ (41. tab.: 15).

No kaklariņķiem ar pāresnātiem galiem attīstīties arī tordēta kaklariņķa paveids, kura sašaurinātie gali noslēdzas vai nu ar cilpiņu un podziņu (Ošos) (41. tab.: 13), vai ar 2 kāstīšiem (Ošos, Zvārdes Grīnertos). Dažreiz cilpiņas vietā kaklariņķa galu noslēdz astoņveida plāksnīte (Oši). Popes akmeņu krāvumā iegūts kaklariņķis ar trīskāršu priekšpusi (40. tab.: 2).

¹⁴⁹ SM 1937^b, 2, 46., 47. lpp.

¹⁵⁰ Schmiedehelm 1930, 2,—13. lpp.

¹⁵¹ Snore R. 1930, XV tab.: 3-10.

¹⁵² Moora 1938^a, 214. lpp.; 28. att.: 2.

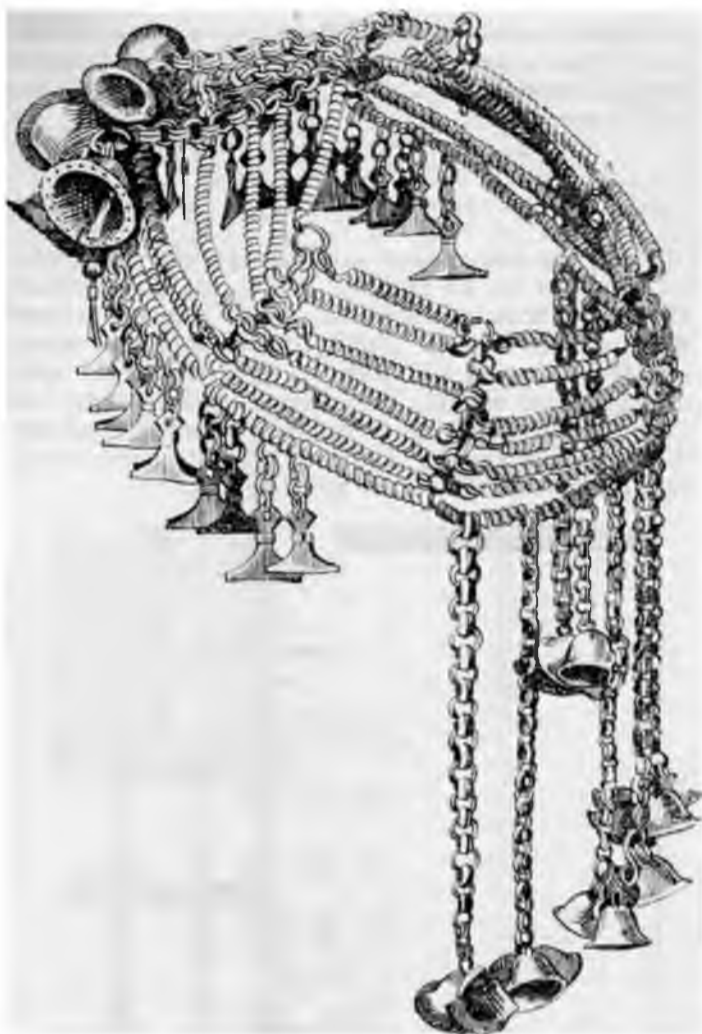
¹⁵³ Turpat, 208. lpp.

¹⁵⁴ LAB 355. lpp.; sk. LLM I, 458,—460., 462. lpp.

¹⁵⁵ Moora 1938^a, 191. lpp.

¹⁵⁶ Vankina 1962, 14. lpp.

¹⁵⁷ Smiedehelme 1926, 64. lpp.

84. att. Laizanu (Nautrēnu) Smiltaines kapulauka atrastais vainags.

Rietumlatvijas kaklariņķu formas izsekojama gan radniecība ar Lietuvas materialu,¹⁵⁸ gan arī Skandināvijas ietekme.

Austrumlatvijai apskatāmajā periodā raksturīgas citas kaklariņķu formas, kas liecina par šīs teritorijas sakariem ar Piedņepras apgabalu. No turienes Austrumlatviju sasniedz kaklariņķi ar seglu un kāšu galiem,¹⁵⁹ kas šeit izveidoti da/adi. To gali nereti notīti ar šķērsriezuma trīsstūrveida bronzas stiepli (42. tab.: 17).

Velak šos kaklariņķus, dažreiz tikai riņķa noslēgumu (42. tab.: 6), citreiz arī loka vidusdaļu (42. tab.: 7), bet parasti % no loka rotā skaldnes jeb fasetes (42. tab.: 16). Kaklariņķi, kuriem fasetes rota % no loka, apskatāmā perioda beigās iegūst smagu, savdabīgu formu (42. tab.: 8). No pārējiem Austrumlatvijas kaklariņķiem jāmin tādu kaklariņķu agra forma, kam noplacinātie gali samērā šauri, bet biezi (42. tab.: 15), tāpat kaklariņķu ar tordētiem un noslēgumā četrskaldņainiem galiem agra forma (42. tab.: 14). Pēdējie plaši izplatīti vēl dzelzs laikmetā. Šie kaklariņķi atšķirība no Rietumlatvijas nereti valkāti vairāki vienlaikus.

Zemgaļu teritorijā vidējā dzelzs laikmeta pirmajā

pusē sastopamas vēl maz profilētas aproces ar vaļu galiem. Tās parasti nēsātas pa vienai uz katras rokas. Sievietēm raksturīgas to vieglākas, vīriešiem — smagākas formas. Šī veida aproces cēlušās Dienvidkrievijā un no turienes arī plaši ieviesušās.¹⁶⁰ No agriem paraugiem minamas divas Ošu 6. kapa atrastās šada tipa neprofilētās dzelzs aproces. Aproces ar skaldņainiem vāļu galiem zemgaļu kapulaukos retas (41. tab.: 35), biežāk tas sastopamas kuršu kapulaukos (piemēram, Rucavas Ģeistautos). Dobeles Baļās atrasta arī aproce ar fasetētiem galiem (41. tab.: 36) un sīku skaldņojumu.

Perioda pirmās puses zemgaļu cilšu sieviešu kapos bieži sastopamas ar dažādi sakārtotu šķērsrieņņu grupu ornamentu rotātas (41. tab.: 29) aproces, kas darinātās no šķērsriezuma trīsstūrveida bronzas lentas. Pļavniekkalnam raksturīgas arī samērā masīvas, šķērsriezuma trīsstūrveida aproces ar noapaļotu vai noplacinātu šķautni; tas lielākoties atrastas kapos pa vienai uz katras rokas. Jau vidēja dzelzs laikmeta vidū parādās vēlāko, t. s. manšetveida aproču pirmforma: samērā šaura aproce ar asu vidusšķautni (41. tab.: 28), kas perioda otrajā pusē jau pāriet spēcīgi uz aru izvirzītā masīvā šķautnē (41. tab.: 32, 37). Smagākas vāļu galu aproces un aproces ar masīvu vidusšķautni (41. tab.: 34) raksturīgas vīriešu apbedījumiem.

Kopš 6. gs. pazīstams arī aproces tips ar segmentveida šķērsriezumu, kas Pļavniekkalna kapulaukā vel reti sastopams, bet parasts Dobeles kapulauku grupā. Saktam raksturīgs gan četrstūra, gan tusstūra laukumos sakārtots tīkliņa ornaments (41. tab.: 33). Atsevišķu grupu veido samērā masīvas aproces ar segmentveida griezumam; tās klātas šķērsrieņņu grupām (41. tab.: 27).

Austrumlatvijā vidējā dzelzs laikmetā sastopami tie paši aproču pamattipi, kādi Rietumlatvijā, taču tiem ir zīmīgs vienīgi Austrumlatvijai raksturīgs izveidojums. Jāatzīmē, ka dažu Austrumlatvijā sastopamo aproču izejforma pirmoreiz iepazīta zemgaļu kapulaukos (41. tab.: 27).

Pie agrākajām aprocēm pieder ar 6. un 7. gs. datējama aproce ar paplašinātiem galiem un trīsinātu krustojošos līniju ornamentu (42. tab.: 18); ta sastopama jau apbedījumos kolektīvajos uzkalniņos. Tad pat parādās arī perioda otrajā pusē Austrumlatvijā tik raksturīgās spirālaproces (42. tab.: 21).

7. un 8. gs. latgaļu sievietes aproču komplektu nereti sastāda 3 cita virs citas valkātas aproces (43. tab.): doba aproce ar sašaurinātiem galiem (42. tab.: 20), manšetveida aproce ar dobtu vidusšķautni (42. tab.: 19) un spirālaproce, kas bagatākos apbedījumos atrastas uz abām rokām (Kivti, Smiltaine). Divas pirmās aproces attīstījušās no tipoloģiski agrākām zemgaļu aproču formām.

Šī perioda vīriešu apbedījumos Austrumlatvijā aproces sastopamas retāk. Vīriešu aproces ir samērā masīvas ar vāļu galiem (42. tab.: 26) un pinuma ornamentu. Atbilstoši Austrumlatvijā šajā perioda novērotajai tendencei paplašināt rotaslietu virsmu arī šī veida aproču galus sāk izveidot dobus.

¹⁵⁸ LLM I, 290., 294.

¹⁵⁹ Moora 1952, 109. lpp.

¹⁶⁰ Moora 1938», 430., 431. lpp.; Aberg 1919, 133. lpp.

īpatnēju vīriešu aproču asortimentu devis Zvirgzdenes Kivtu kapulauks. Bez masīvām aprocēm ar priekšpusē paplašinātiem un stipri profilētiem galiem (42. tab.: 28), kādas nereti valkātas kopā ar pūcesaktu vai stopasaktu ar magoņgalvu galiem, šeit atrastas vieglas, dobas aprocēs ar sašaurinātiem galiem. Tām raksturīgs dobajām aprocēm reti sastopamais loka profilējums (42. tab.: 27), kas pilnībā atgādina šīs aprocēs masīvā paveida profilējumu. Sādu aproču atsevišķi eksemplāri iegūti arī Baižkalna Upmaļos, Lubānas Līčagalā, Ābeļu Boķos un Ludzas Odukalna kapulaukos.

Visā Latvijā vidējā dzelzs laikmetā sastopami vienīgi no šķērsriezumā trīsstūrainas bronzas stieples darināti spirālgridzeni (41. tab.: 10), kurus atrod pat līdz 6 eksemplāriem vienā apbedījumā.

Pie savdabīgākajām šī perioda latgaļu sieviešu rotām pieder važiņas, kas ar bronzas zvaniņu piekariem galā (42. tab.: 22) nokarājas no seginentveida važturiem.

Vēl pieminams, ka vīriešu kapos atrodamas greznas ar bronzu apkaltas ādas jostas. Apskatāmā perioda otras puses sprādzēm (Ķeipenes Saliņas) atliekti rāmju gali, adatas šķērsis un slīpgrebumā izpildīti jostas gala apkalumi. Uz sprādzu adatām iecienītas laipiņas (42. tab.: 24). Sīm jostām raksturīgi arī mēlesveida gala apkalumi (41. tab.: 30). Šādas jostas atrastas vienīgi ar senlietām bagātos vīriešu apbedījumos. Parastākas ir ādas jostas, ko noslēdz ovāla (41. att.: 11) vai četrstūraina sprādze ar iezmaugtiem sāniem (41. tab.: 31; 42. tab.: 25), mazāk raksturīgas ir četrstūrainas sprādzes ar taisniem sāniem (40. tab.: 6).

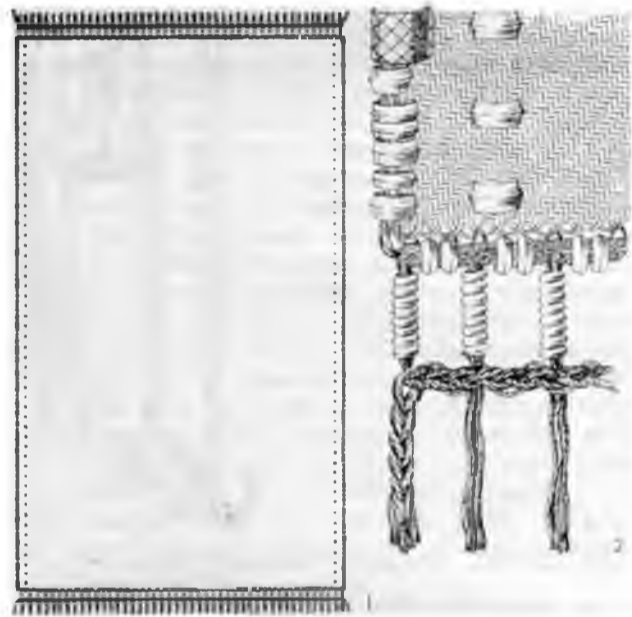
Uz apskatāmā perioda sākumu attiecināmi arī divi ar krāsainu emalju rotāti dzeramo ragu turētāju fragmenti. Viens no tiem (88. att.: 1) atrasts Sakstagala Lielpuderos. No šī turētāja izzaro abpusējas šķērsesar noplacinātiem galiem; turētājs izrotāts ar baltu, sarkanu, zaļu un oranžas krāsas emalju. Kāds cits, ar sarkanu emalju rotāts (88. att.: 2), domājams, dzeramā raga turētāja fragments, atrasts Ķentes pilskalnā. Sādi ar emalju rotāti dzeramo ragu turētāji atrasti arī Lietuvā (Lipkaiču kapulaukā) un, domājams, cēlušies Dņepras apkaimē.¹⁶¹

Kā parādījusi vidējā dzelzs laikmeta rotaslietu formu analīze, atsevišķie etniskie apgabali, kas iezīmējās jau iepriekšējos periodos, ar lokālām īpatnībām joprojām turpina pastāvēt. Ar raksturīgām formām izdalās Austrumlatvija un Rietumlatvija, zemgaļu apdzīvotajai teritorijai ieņemot it kā vidus stāvokli. 20. gs. 60. gados Austrumlatvijā plašāk izdarītie pētījumi ļāvuši secināt, ka, spriežot pēc apbedīšanas tradīcijām un tērpa (rotām), arī Austrumlatvijas cilšu apvienību starpā vidējā dzelzs laikmetā novērojamas zināmas lokālas īpatnības. Tā Latgales un Austrumvidzemes kapulaukos perioda otrajā pusē vīrietim kapā līdzās likti 2 iedzītņa šķēpi ar vītollapasveida lapu, šaurasmens cirvis, kam nereti ar bronzas lentu notīts kāts, un īsais vienasmens zobens. Turpretī dažos kapulaukos Daugavas baseinā (Kalniešos, Boķos) no šķēpiem pie ieroču komplekta pieder samērā īss uzmavas šķēps ar platu asmeni pāri ar iedzītņa šķēpu, kam divas atskabargas. Tādas aproču formas kā Zvirgzdenes Kivtu kapulaukā atrastās spēcīgi

profilētās masīvās un izliektās aprocēs tikai sporādiski sastopamas citur. Tāpat vienīgi Daugavas baseina kapulaukos dažkārt atrasts cirvis kā sieviešu apbedījuma piederība.

APĢĒBRS

5.-9. gs. kapulaukos atrastie apģērbu fragmenti un rotas liecina, ka sievietes valkājušas linu kreklus, vilnas brunčus, varbūt arī jakas, segušas vilnas auduma villaines un galvā likušas bronzas vainagus (44. tab.: 1). Kā sievietes, tā vīrieši kājas aptinūši ar vilnas auduma kājautiem un apāvuši ādas vai lūku apavus. Sādi no parupju lūku auklu audenes darināti sandaļveida apavi ar cilpām saišu ieveršanai atrasti Araišu ezera pilī (38. tab.: 12).

85. att. Boķu villaines rekonstrukcija.
1 — kopskats, 2 — villaines stūra rekonstrukcija

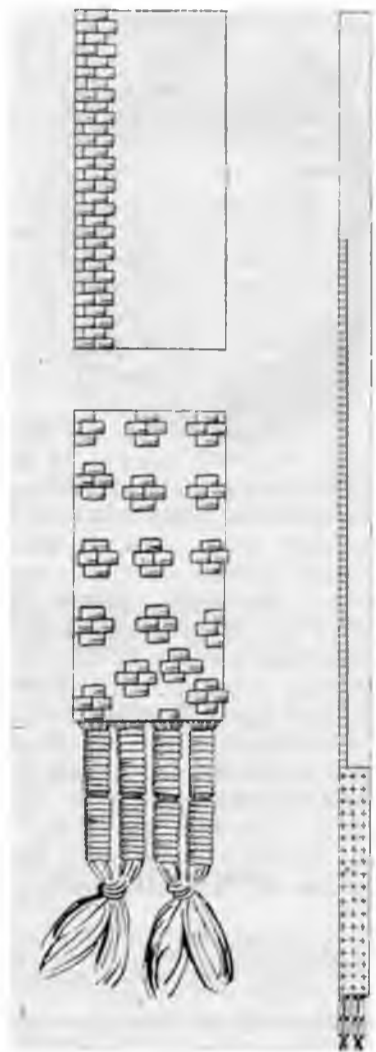
7.—9. gs. apģērbu, it sevišķi villaines, sāk izrotāt ar audumā ielocītām bronzas stīpiņām. Bronzas stīpiņu rotājumi 7.—8. gs. sastopami latgaļu, sēļu un arī zemgaļu apģērbā, bet nākošajos gadsimtos tie izveidojas par latgaļu villaiņu rotājuma neatņemamu sastāvdaļu. Rotājums šinī periodā vienkāršs: villaiņu galos, malās vai arī visapkārt villainei novietotas dažas stīpiņu rindas, bet velku galos uzvērta bronzas spirālītes, kuru saturēšanai aizausta šaura divkrāsu celaine.¹⁶²

Vīrieši virs linu auduma krekla valkājuši svārkus, kuru vilnas audumu fragmenti nereti saglabājušies pie stopasaktām, ar kurām tie bijuši sasprausti. Bikses līdz ceļiem notītas ar kājautiem. 10—11 cm plati vilnas auduma kājauti saglabājušies Rucavas Tiras purva depozītā. Vairākos bagātos vīriešu apbedījumos, piemēram, Aizkraukles Lejasbitēnu 56. kapā, konstatēti ar bronzas stīpiņām rotāti kājauti, bet Lejasbitēnu 321. kapā un Bauskas Cunkānu 8. kapā atrasti

¹⁶¹ Moora 1938³, 483., 484. lpp.

¹⁶² Zariņa 1970³, 62.—73. lpp.

ar bronzas stīpiņām grezni rotāti kurpjveida ādas apavi. Tīras purva depozītā saglabājies tumšzila vilnas auduma apmetnis. Apmetņu audumu fragmenti saglabājušies arī latgaļu vīriešu apbedījumos. Sākot ar 9. gs., dažos bagātos latgaļu vīriešu apbedījumos, piemēram, Zvirgzdenes Kivtu 119. kapā u. c., atrodama īpatnēja apģērba daļa — rokauts, proti, kreisajai rokai augšpus delnas locītavai aptīta ar bronzas stīpiņām grezni rotāta auduma sloksne (86. att.).

86. att. Kivtu 119. kapa rokura rekonstrukcija.

Rokauts sastopams tikai bagātos kapos un vienmēr kopā ar karavīra aproci, tālab, iespējams, raksturo augstāku karavīra stāvokli. Bagātu vīriešu kapos sastopamas arī rotātas galvassegas. To rotājums (bronzas stīpiņas, spirālītes, važiņas u. c.) novietots gar galvassegas apakšmalu, dažreiz tikai priekšpusē.¹⁶³ Jādama, ka valkāja arī kuplās zvērādas cepures un ziemas apģērbiem izmantoja kažokadas.

KERAMIKA

5.—9. gs. keramikai raksturīgās formas vislabāk atspoguļo tādi pieminekļi kā Ķente un Araiši, kuru kultūras slānis attiecināms uz vienu periodu un nav

traucēts ar vēlākiem uzslāņojumiem. Kā liecina Ķentes materiāli,¹⁶⁴ visvairāk — 54,7% — ir gludas virsmas trauku lausku: šim periodam raksturīgo keramiku ar apmesto virsmu pārstāv ap 40% lausku. Apmestās keramikas dominēšana — ³U no lausku kopskaita — par Ķenti vēlākā pieminekļi — Araišos¹⁶⁵ — varētu liecināt par šīs keramikas lielāku īpatsvaru apskatāmā perioda beigās. Viena no izplatītākajām trauku formām šajā laikā ir dažāda izmēra uz augšu paplašināti māla podi¹⁶⁶ ar nelielu valnīti augšdaļā (Ķentes, arī Daugmales apmetne, 46. tab.: 7). Lieluma ziņā tos pārsniedz vienkāršākie apmestie spaiņveida podi bez valnīša ar nedaudz ierauktu augšmalu; to augstums dažreiz pārsniedz 34 cm. So, domājams, pārtikas uzglabāšanai lietoto trauku daudzslāņu pilskalnos, piemēram, Asotē, arī Araišos, visvairāk atrasts 9.—10. gs. slāņos, kaut mazākā skaitā tie saglabājas vēl līdz 12. gs. sākumam.¹⁶⁷

Šī perioda keramikai ar gludu virsmu raksturīgi mazāki podi un bļodiņas vai nu ar valnīti trauka augšdaļā (Dignājas apmetne, 46. tab.: 4, Kalniešu un Boķu kapulauki) ar lauztu trauka profila līniju, vai arī ar taisnām sienām un nedaudz ierauktu augšmalu (46. tab.: 3). Araišos atrastie gludinātie podiņi (46. tab.: 5) un bļodiņas (46. tab.: 2), šķiet, bijuši galda trauki. Īpašu vietu gludās keramikas trauku vidū ieņem reti sastopamas profilētās formas trauki ar «pamatni» (46. tab.: 8), kas pazīstama no Ķentes apmetnes.

Keramikā ar gludu virsmu īpašu vietu ieņem ap 16 cm augsti podi, kam sienas uz augšu paplašinātas un augšmalā ornamenta josla. Ornamenti mīkstā malā iespīests vai nu ar aptīto auklu, vai spirāli, un tas veido gan līkloču, gan rombu rindas. Asotes pilskalna šī nelielā skaitā iegūta keramika raksturīga zemākajiem augšējā horizonta slāņiem. Veselā veidā šāds trauks iegūts Araišos (46. tab.: 9).

Mazākā daudzumā atrod spodrināto keramiku. Perioda sākuma pieminekļos, piemēram, Zvirgzdenes Kivtos,¹⁶⁸ raksturīgi profilēti, neliela izmēra trauki ar asu lūzumu trauka augšējā trešdaļā. Retāk sastopami šī veida trauki ar vienmērīgi noapaļotu S veida profilu (46. tab.: 6). Daļa šādu Daugmales spodrināto trauku bagāti ornamentēti.¹⁶⁹ Spodrinātā keramika atrasta arī Araišos.

Nelielā skaitā iegūta keramika ar klājošu nagiespiedumu ornamentu. Tie var būt gan lieli podi (Ķente), gan arī mazāki trauciņi (46. tab.: 1) ar taisnām sienām (Araišos). Pieminama arī tekstilā keramika, kas apskatāmā perioda sākumā vēl raksturīga somiskajai akmeņu krāvumu kapu kultūrai Latvijas teritorijā.¹⁷⁰

¹⁶³ Urtāns 1962², 61. lpp.; 7. tab.

¹⁶⁴ Стубавс 1959, 207. lpp.

¹⁶⁵ Apals 1971, 88. lpp.

¹⁶⁶ I. Cimermanes 1967. g. nolasītā referāta manuskripts (LVM).

¹⁶⁷ Шноре Э. 1961, 112. lpp.; XVI tab.: 2.

¹⁶⁸ Шноре Э., Цимермане 1966, 2. att.

¹⁶⁹ I. Cimermanes manuskripts LVM.

¹⁷⁰ Cimermane 1968¹.

SAIMNIECĪBA

Periods, kas iezīmē pāreju uz šķiru sabiedrību (5.—9. gs.), liecina par talaku progresu sabiedrības ekonomiskajā dzīvē. Tam pamati likti pirmatnējās kopienas sairšanas perioda ekonomikā, lauksaimnieciskajai ražošanai kļūstot par vadošo nozari.¹⁷¹ Lielāku nozīmi ka tehnoloģijas, ta produkcijas realizēšanas jomā šai laikā gūst arī amatnieciskā ražošana, dzīvāki kļūst tirdznieciskie sakari.

ZEMKOPĪBA

Par 5.—9. gs. zemkopības sistēmu ieskatu sniedz izrakumos iegūtais paleobotāniskais materiāls¹⁷² un atrastie zemkopības darba rīki,¹⁷³ kā arī dažas etnogrāfiskās ziņas.

Latvijā šai periodā no graudaugiem kultivēti galvenokārt mieži, kas izrakumos iegūto sēklu materiālā ieņem dominējošo vietu, piemēram, Ķentes pilskalnā un apmetnē — 69%.¹⁷⁴ Mieži tāpat dominē arī Asotes pilskalnā 7. slāņa paraugā (9. gs.).¹⁷⁵ Šī perioda mieži patsvaram pieder kailgraudainam formam (*Hordeum sativum*). Sadi mieži atrasti arī Daugavas augštecē Podgaji pilskalnā.¹⁷⁶ Mieži ir visnāvē Latvijā audzēta kultūra.¹⁷⁷

Kā tīrkultura audzēti arī kvieši, kas ieņem otro vietu (piemēram, Ķentē — 14,7% no visām kultūraugu sēklām). Starp kviešiem dominē jumbveidīgi šķautnaini graudi. Spriežot pēc Mūkukalnā atrastajiem kviešu graudiem (slānis datējams ar m. ē. sakumu),¹⁷⁸ tie uzskatāmi par kadas pundurkviešu formas paveidu (*Triticum aestivum ssp. compactum*). No šīm formām varētu būt cēlušies parastie mikstie kvieši,¹⁷⁹ kas Ķentē ir atrasti mazākā skaita un Latvijā sākuši ieviesties rnsu ēras pirmā gada tūkstoša pirmajā pusē. Mīksto kviešu ieviešanās intensīvākā kļūst aplūkojamā perioda beigās, jo vēlā dzelzs laikmeta pieminekļos primitīvu kviešu formu graudi konstatēti niecīgā skaita.

Nelielā daudzuma audzēti arī zirņi un pupas. Pēdējās Baltijā uzskata par senāku kultūraugu nekā zirņus, kaut gan zirņi 5.—9. gs. pieminekļos sastopami vairāk. Auzas, kuru ir vēl mazāk (1—2%), nav audzētas kā atsevišķa kultūra, bet gan mistrā miežu un kviešu sējumā.¹⁸⁰ Perioda beigās, 8.—9. gs., pieaug ziemas rudzu nozīme un līdz ar to stabilāka kļuva iedzīvotāju uztura bāze. No graudaugiem 5.—9. gs. pieminekļos niecīgā skaita atrasta vēl prosa. Mieži, kvieši un prosa bija ne tikai maizes labība, bet pārtikā tie lietoti arī citādā (piemēram, putras) veidā.

Laikā no 5. līdz 9. gs. Latvijā ieviesti lauka rāceņi (*Brassica rapa*),¹⁸¹ audzēts arī eļļas augs — sejas idra.

No tehniskajam kultūrām lielākā nozīme liniem (*Linum usitatissimum*) gan kā izejmateriālam audumu darināšanai, gan kā eļļas augam. Linu audumi atrasti 5.—9. gs. kapos un jau agra dzelzs laikmetā, bet lini un linsēklas 9. gs. Araišu ezera pilī.¹⁸²

Nezāļu sēklu pieaugums laikā no 5. līdz 13. gs. visu Latvijas pilskalnu un apmetņu sēklu materiala liecina, ka pastiprinājusies zemes atkārtotas lietošanas intensitāte. Zemkopībai piemērotajos Baltijas centrālās augstienes rajonos šai laikā ievērojami

audzis iedzīvotāju skaits, tāpēc pieļaujams, ka līdumu un atmatu sistēma guvusi lielāku īpatsvaru. Ilgga-dīgu tīrumu pastāvēšana, vērtējot pēc vispārējās zemkopības attīstības Baltijā, ir pieļaujama, lai gan arheoloģiskajā materiālā par to nav drošu datu. H. Moora šai sakarā min valodas liecības.¹⁸³ Vairāk iespējams, ka pastāvējusi līdumu un atmatu sistēma.¹⁸⁴ Līdumu saimniecība kā galvena zemkopības sistēma Latvijā eksistējusi vairāk nekā tūkstoš gadu.¹⁸⁵

No šī laika līdumu zemkopības darba rīkiem Latvijā kapulaukos un dzīvesvietās atrasti kapļi (36. tab.: 11, 12) un cirvji (36. tab.: 9, 10), kas visos laikmetos bijuši universāli darba rīki,¹⁸⁶ un arī ieroči. Līdumu zemkopībā tie lietoti koku un krūmu izciršanai. Graudaugu ražas novākšanā lietoti iepriekš minēto abu tipu sirpji.

Rietumlatvijā kuršu teritorijā un daļēji arī Latvijas vidienē (ap Cēsīm) labību plāva ar izkapti. Kuršu materiāla vispār nav atrodami sirpji, tātad izkaptis te izmantota gan zāles, gan labības plaušanai. Kā rāda etnogrāfiski pētījumi, Vidzemē ar vieno-roča izkapti plāva labību. Domājams, ka šai novadā arī agrākajos periodos dažkārt labību plāva ar izkaptīm.

Rauknis, kas pazīstams jau iepriekšējā periodā, līdumu zemkopībā izmantots līdz pat 19. gadsimtam.¹⁸⁷ Ar raukni izvēlētā līduma vietā vispirms iztīrīja sīkos krūmus, lai tikai pēc tam izcirstu kokus.

Baltija, attīstoties zemkopībai, ar mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem plašāk izmantoti lopi kā vilcējspēks.¹⁸⁸ Līdumu zemkopība piemērotākais darba rīks aršanai ir spīļarklis,¹⁸⁹ kas ieviesies ne vēlāk par 9. gs. Domājams, ka līdz ar līdumu un atmatu zemkopības sistēmu attīstību kāds primitīvāks arkla veids pastāvējis jau agrāk. Latvijas 5.—9. gs. pieminekļos nav drošu dzelzs lemešu atradumu, tāpēc uzskata, ka minētajā periodā arkli bijuši darināti tikai no koka bez dzelzs lemešiem.

Vērojumi Araišos norāda, ka labība žāvēta, tad kulta ar vālēm. Grūtāk kuļamie puri, šķiet, vispirms apdedzināti liesmās un tad kultī piestā ar stampu.¹⁹⁰

¹⁷¹ Moora 1952, 64., 89. lpp.; Strods 1957, 23. lpp.

¹⁷² Materials nav plašs, tāpēc dažiem secinājumiem hipotētisks raksturs.

¹⁷³ Zemkopības darba rīki šai nodaļā raksturoti to funkcionālajā nozīmē.

¹⁷⁴ Расныйш 1959, 127. lpp.

¹⁷⁵ Шноре Э. 1961, 170., 171. lpp.

¹⁷⁶ Станкевич 1960, 171. lpp.

¹⁷⁷ Шноре Э. 1961, 89., 90. lpp.

¹⁷⁸ Граудонис 1967, 121. lpp.; Шноре Э. 1961, 174. lpp.

¹⁷⁹ Рес А. Rasiņa apkopotajam analizēm manuskripta «Dažas ziņas par augkopību un zemkopību Ķentes pilskalnā» (ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīva).

¹⁸⁰ Rasiņš, Tauriņa 1968, 33. lpp.

¹⁸¹ Turpat.

¹⁸² J. Apaļa izrakumu materiāli, A. Rasina, M. Tauriņas paleobotāniskās analīzes.

¹⁸³ Moora 1952, 64. lpp.

¹⁸⁴ A. Rasiņa analīzes ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīva.

¹⁸⁵ Strods 1957, 17. -26. lpp.

¹⁸⁶ Viires 1960, 287. lpp.

¹⁸⁷ Leinasare 1962, 31. lpp.

¹⁸⁸ Moora, Kahk, Hlango 1964, 34. lpp.; Moora 1952, 64. lpp.

¹⁸⁹ Leinasare 1962, 46. lpp.; 1963, 69. lpp.

¹⁹⁰ Apals 1971, 85. lpp.

Labības un citu augu sēklas (krāsošanas, ārstniecības u. c. vajadzībām) mala ar maziem vienrocīgiem un lieliem divrocīgiem graudberžiem (87. att.). Pēdējo darba virsma 6—10 reizes plašāka nekā vienrocīgajiem graudberžiem, un tāpēc lielāka labības daudzuma samalšanai tie ir daudz ražīgāki un racio-

87. att. Graudu bēšana ar divrocīgo beržamo akmeni. Rekonstrukcija pēc Ķentes pilskalna izrakumu materiāliem.

nālāki. Mazie graudberži šai periodā, šķiet, vairāk izmantoti tehniskām vajadzībām, kā arī putrainu sagatavošanai u. c.

Kopumā laikā no 5. līdz 9. gs. vērojams zemkopības līmeņa un tehnikas kāpinājums; perioda beigās — 8.—9. gs. — līdz ar ziemāju ieviešanos Latvijas zemkopības vēsturē iezīmējas jauns posms.

LOPKOPĪBA

Lopkopības noteicošās iezīmes un attīstības līmeni laika no 5. līdz 9. gs. raksturo izrakumos iegūtais dzīvnieku kaulu materiāls,¹⁹¹ mazāk — speciālie lopkopības darba rīki. Pie lopkopības sagādes darba rīkiem pieskaitāma izkaptis¹⁹² un līkais nazis. Sirpji atrasti (36. tab.: 2, 3, 7) sieviešu kapos, bet izkaptis — vīriešu apbedījumos.¹⁹³ Pēc slāvu etnogrāfijas datiem, ar sirpi parasti strādāja sievietes, ar izkapti — vīrieši.¹⁹⁴ Tāds darba dalījums saglabājies ilgu laiku un savu izpausmi rod arī laika posma no 5. līdz 9. gs.

Nazis ar līku iedzītni lietots krūmu un koku tievo zaru nogriešanai, kurus kā graužamu barību izēdināja aitām un kazām.¹⁹⁵

Ar dzirklē, resp., loka šķērēm (36. tab.: 22), cirpa aitas; vērpsšanai lietoti vērpsjamo vērpsu skriemeļi, kas iegūti it īpaši dzīvesvietās (37. tab.: 10—15).

Lopkopības pieaugošo īpatsvaru saimniecībā raksturo minētā perioda mājdzīvnieku spēcīgais pārsvars pār medījumiem.¹⁹⁶ No visiem zīdītāju kauliem Ķentes pilskalna materiālā mājdzīvnieku kauli sastāda 85,9%, apmetnes — 90,4%, Kokneses pilskalna materiālā — 75,53%. Pārējie ir medījumu kauli. Ari

Mūkukalnā 6 izrakumu kārtās no hronoloģiski agrākajam līdz vēlākajam mājdzīvnieku kaulu daudzums pakāpeniski pieaug vidēji no 44,2 līdz 60,7%.¹⁹⁷

No mājdzīvniekiem pirmajā vietā minami liellopi (Ķentes pilskalnā — 56,2%, apmetnē — 51,3%, Kokneses pilskalnā — 42,34%). Arī Romnu kultūras pilskalnās (vidēji 32,3%) un Borševs kultūras pieminekļos (38,2%) liellopi ieņem pirmo vietu.¹⁹⁸ Liellopi bijuši sīka auguma tāpat kā Krievzemes mežu zonā.

Otro vietu no visiem mājdzīvnieku kauliem (30,25%) Kokneses pilskalnā ieņem cūku kauli. Ķentes pilskalnā cūku kauli (11,7%) ieņem trešo, bet apmetnē (ar 6,6%) — tikai ceturto vietu.¹⁹⁹ Ķentes pilskalna osteoloģiskajā materiālā otro vietu ieņem sīklopu kauli (21,2%). Relatīvi lielajā cūkas īpatsvarā Kokneses materiālā acīmredzot izpausmi rod vēlākā perioda latgaļu zemēs novērojamā saimnieciskā tendence ļoti plaši audzēt cūkas. Asotes pilskalna 11.—13. gs. slāņos cūku kaulu skaits pieckārt pārsniedz liellopu kaulu skaitu (71% no visiem mājdzīvnieku kauliem).²⁰⁰

Rietumlatvijā kuršu vēla dzelzs laikmeta pilskalnās cūku kaulu skaits (29,8%) tikai nedaudz pārsniedz liellopu kaulu skaitu.

Zirgu laikā no 5. līdz 9. gs. izmantoja ne tikai par vilcējspēku un jāšanai (medībās, karā u. c.), bet daļa to speciāli audzēti gaļai. Par to liecina relatīvi lielais vairums zirgu kaulu osteoloģiskajā materiālā (Kokneses pilskalnā — 12,1%, Ķentes pilskalnā — 11,1%, daudz — Araišos), kā arī to atradumi saskaldītā veidā analogi pārējo barības dzīvnieku kauliem, galvenokārt pavardos un to tuvumā. PSRS Hiropas daļas mežu joslā zirga gaļa iedzīvotāju uzturā, pēc V. Calkina, lietota ne tikai 1. g. t. otrajā pusē, bet pat 2. g. t. sākumā. Djakovas, Juhnovas un Augšokas pilskalnās atrastie zirgu kauli pieder galvenokārt jauniem lopiem, tātad zirgi audzēti gaļai.²⁰¹

Dažās latviešu tautas dziesmās sastopamie norādījumi par zirga gaļas izmantošanu pārtikai tiek tulkoti pārnestā, simboliskā nozīmē.²⁰² Pareizāk gan šajos motīvos saskatīt reminiscences par periodu, kad iedzīvotāji zirga gaļu regulāri izmantoja uzturam.

Araišu ezera pilī atklātas lopu kūtis (vienā turēti jaunlopi, otra — aitas vai kazas), atrastas lopbarības

¹⁹¹ Noteica K. Pāvers.

¹⁹² Ar zināmu ierobežojumu, par ko bija runa iepriekš.

¹⁹³ Alazkatužu kapulauka 1941.—1942. g. izrakumos no 25 atsegtajiem kapiem izkaptis atrastas 10 vīriešu apbedījumos. — E. Sturms. 1942. g. Mazkatužu kapulauka izrakumu pārskats (Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā).

¹⁹⁴ Zelenin 1927, 32. lpp.

¹⁹⁵ Moora 1952, 74. lpp.

¹⁹⁶ Latvijas 5.—9. gs. pieminekļu osteoloģiskais materiāls analizēts no Ķentes pilskalna un apmetnes un Kokneses pilskalna attiecīgajiem slāņiem.

¹⁹⁷ FlaaBep 1965, 364. lpp. Analīzu dati ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīvā (turpmāk — FlaaBep Analīzes).

¹⁹⁸ Iia.IKHH 1956, 142. lpp.; 86. tab.

¹⁹⁹ FlaaBep Analīzes.

²⁰⁰ IIIHOpe 3. 1961,94. lpp.

²⁰¹ Ua.IKHH 1962a, 41. lpp.

²⁰² Latvju tautas dainas, II. Rīga, 1928, 528. lpp.

paliekas: zālaugi, idras stiebrī un čaumalas, arī smalki zariņi un lapas.²⁰³

No mājdzīvniekiem 5.—9. gs. pieminētos nelielā skaitā pārstāvēti cilvēku uzticamie pavadoņi: suns un kaķis. No putniem audzēta vienīgi vista (*Gallus domesticus*).

ZVEJA, MEDĪBAS, DRAVNIECĪBA

Augot zemkopības un lopkopības nozīmei, mūsu ēras sākumā medību un zvejas saimnieciskā nozīme ievērojami sašaurinājās, un laikā no 5. līdz 9. gs. tās jau bija pārvērtušās par palīgozarēm. Jaunu nelielu uzplaukumu medības pārdzīvo agrā feodālisma periodā Latvijas novados, kur bija labvēlīgi apstākļi kažokādu zvēru medībām, jo zvērādas bija kļuvušas par vērtīgu eksporta preci.

Apskatāmajā periodā speciāli kažokādu zvēri arheoloģiskajā materiālā gandrīz nav pārstāvēti. Turpretī daudz sastopami tādu dzīvnieku kauli, kas vienlaikus deva lielu gaļas masu, kā arī derīgas ādas un citus izejmateriālus. Pirmajā vietā šai sakarā minams alnis (*Alces alces*): Koknesē — 83,78% no visiem medījumu kauliem, Ķentes apmetnē — 48,7%, Ķentes pilskalnā — 37,4%. Alnis bijis liels dzīvnieks, augumā tas pat pārsniedzis neolīta laika alni.²⁰⁴ Aļņu lielā saimnieciskā nozīme noteica to medīšanas intensifikāciju un līdz ar to arī šo dzīvnieku skaita samazināšanos sekojošajā periodā.

Bebri šajā periodā medījumos vidēji ieņem otro vai pat pirmo vietu (Ķentes pilskalnā — 43,3%, apmetnē — 30,3%, Kokneses pilskalnā — 14,28%). Tie medīti vērtīgās ādas dēļ, bet to gaļa izlietota uzturam. Mežacūka l. g. t. otrās puses pieminēto paleofaunā ieņem trešo vietu (Ķentes apmetnē — 14,1%, pilskalnā — 9,1%, Kokneses pilskalnā — 12,16%).²⁰⁵

No lielākajiem medījumiem dzīvniekiem vēl atzīmējams sumbrs (Koknesē 4,06%), kas varēja būt vilinošs medījumu objekts, taču Latvijas mežos šai laikā, šķiet, jau bija rets iemītņieks.

Nelielā skaitā atrasti arī zaķu kauli. Domājams, ka zaķi medīti plaši, bet kauli pieminēto kultūras slānī iznīkuši. Medīti arī meža putni: zosis (*Anser sp.*) un pīles (*Anas sp.*).

Vērojams, ka visā Austrumbaltijā šai periodā tipiskie kažokādu zvēri — caunas, vāveres, ūdri — medīti ļoti maz. Pēc kažokādām kā vērtīga maiņas ekvivalenta tolaik acīmredzot nav bijis plašāka pieprasījuma, tāpēc nebija ekonomiska stimula šo nelielo, bet grūti iegūstamo kažokādu zvēru pastiprinātai medīšanai.

Cilvēku uztura svarīgs papildavots, tāpat kā mūsdienās, arī 5.—9. gs. bijušas zivis. Latvijas teritorijā ar plašo piejūras zonu, ezeriem un daudzajām jūrā ietekošajām upēm, kurās nārsta laikā ietilpa augstvērtīgu migrācijas sugu zivis (laši, taimiņi, vimbas u. c.), bija labvēlīgi apstākļi zivju ieguvei.²⁰⁶ Produktīvākie zvejas veidi, kas nodrošināja lielāku lomu, bija zveja ar tīkliem, murdiem, bet nārsta laikā — duršana ar žebērklī. Diemžēl šī perioda Latvijas arheoloģiskajā materiālā nav liecību par tīkliem un murdiem.²⁰⁷ Taču, pēc analogijas ar iepriekšējiem un sekojošiem laikmetiem, to eksistence šaubas ne-

rada. Zvejai lietoti divu tipu dzelzs un bronzas āķi — ar atskabargām un bez tām,²⁰⁸ žebērklī (37. tab.: 16—21). Zivis, īpaši lielās — stores, samus, līdakas — durti labi varēja arī ar parasto atskabargaino šķēpu. Salīdzinot ar l. g. t. p. m. ē. pieminētiem, apskatāmajā periodā atrasto storu kaulu daudzums stipri samazinājies.²⁰⁹

Meža dravniecībai 5.—9. gs. Latvijas teritorijas iedzīvotāju ekonomikā bijusi lielāka loma, nekā to liecina līdzšinējie arheoloģiskie materiāli. Medus bija vienīgais produkts uztura un dažādu dzērienu saldīšanai. Vasku savukārt plaši izmantoja krāsaino metālu priekšmetu un stienīšu atliešanai pēc gaistošā vaska modeļa. Biškopības produktus varēja izmantot arī citām tehniskām, kā arī dziedniecības vajadzībām.

Dažas arheoloģisko atradumu kategorijas liecina par meža dravniecības relatīvi plašo ieviešanos Latvijā, jau sākot ar 6. gs. Ar bišu doru ierīkošanu kokos saista savdabīgos zemgaļu teritorijā bieži sastopamos slaidos uznavas kaltus²¹⁰ (36. tab.: 15), pārējā Latvijas teritorijā arī citas formas kaltus, parastos šaurasmens cirvjus un citus rīkus.

Perioda beigās, 9.—10. gs., meža dravniecībā jau tiek lietots speciāls darba rīks — dzeinis. Dzeinis ir sarežģīta ierīce, ar kuru dravnieks uzvilka kokā vajadzīgajā augstumā sevi līdz ar visiem darba rīkiem. Tur, nostiprinot dzeini, viņš varēja ērti veikt visus darba procesus. Dzeiņa koka detaļa, t. s. liedzēja fragments, atrasts Araišu ezera pīlī.²¹¹ Turpat atrasts cits ar dzeiņa konstrukciju saistāms atradums — ornamentēts koka sēdeklis.²¹²

Pamatvilcienos dzeinis jau 9. gs. atbilst Latvijas 11. gs. dzeiņu tipam, ko var rekonstruēt pēc atradumiem Kokneses²¹³ un Talsu pilskalnos. Speciālu meža dravniecības darba rīku izgudrošana un ieviešana praksē liecina par šīs ekonomikas nozares senajām saknēm, kā arī par tās ekonomisko nozīmi apskatāmajā periodā. Domājams, ka jau šai laikā daļu dravniecības ražojumu izmantoja maiņai.

AMATNIECĪBA

Svarīga nozīme saimnieciskajā progresā bija vietējās melnās metalurģijas un kalēja amata tālākajai attīstībai 5.—9. gs. Prasme ražot dzelzi un tēraudu no Latvijas teritorijā diezgan vienmērīgi izplatītajām²¹⁴ purva rūdām sekmēja dzelzs priekšmetu skaitlisko pieaugumu, to sortimenta dažādošanos, labāku tehnoloģisko apstrādi. Droši ar 5.—9. gs. datējamu dzelzs ieguves krāšņu Latvijas teritorijā maz: Kokneses pilskalnā (5. vai 6. gs.), kā arī Ķentes apmetnē (7. gs. vai

²⁰³ Apals 1971».

²⁰⁴ IlaaBep Analīzes; IlaaBep, 1965, 265. Ipp.

²⁰⁵ IlaaBep Analīzes.

²⁰⁶ Cimermanis 1963, 83., 84. Ipp.; LKV III, 4772.-4778.

²⁰⁷ Nelielas rīku koka detaļas atrastas Araišu ezera pīlī. Apals 1968», 46. Ipp.

²⁰⁸ CTy6aBC 1965, 22. Ipp.

²⁰⁹ Mūsdienās atlantiskā store Daugavā pilnīgi iznīkusi.

²¹⁰ Atgāzis 1966», 107., 108. Ipp.

²¹¹ Apals 1971», 86. Ipp.; II tab.: 11.

²¹² Turpat, I tab.: 17.

²¹³ ČiV6anc 1966, 168., 169. Ipp.; VIII tab.: 2—3.

²¹⁴ Gūtmanis 1925, 172. Ipp.

8. gs. sākums). Abas tās, tāpat kā Spietiņu apmetnes krāsnis,²¹⁵ darbinātas ar mākslīgu gaisa pūsmu, par kurināmo izmantojot kokogles. Redukcijas tipa dzelzs ieguves krāsnīs ieguva jēldzelzi un tēraudu ar dažādu oglekļa saturu. Pareja uz šādām produktīvākām virszemes dzelzs ieguves krāsnīm visā Austrumeiropas centrālajā un ziemeļu daļā,²¹⁶ tai skaitā Latvijā, notiek ne vēlāk par 5.-7. gs. Sajas krāsnīs ieguva vairāk metālu, turklāt augstākas kvalitātes. Tomēr arī minētā tipa Latvijas dzelzs ieguves krāsnīs sārņos palika liels procents (līdz 58,8%) dzelzs.²¹⁷

Metalurga un kalēja amats šai laikā atradās vienas personas rokās. Kalēji ar kalšanu, metināšanu, vīlēšanu, termisko apstrādi (cementēšanu, rūdīšanu, atlaidināšanu) izgatavoja dažādus darba rīkus (cirvjus, kapļus, nažus, sirpjus, izkaptis), ieročus (zobenus, šķēpu un bultu galus) un iedzīves priekšmetus (kāšus katla nocelšanai no pavarda, gaļas aķus u. c.). No dzelzs gatavoja pat dažu kategoriju rotaslietas — spieķadatas u. c. — vai to detaļas. Latvijas arheoloģiskajā materiālā pazīstami ap 40 dažādi dzelzs izstrādājumu veidi, vairums no tiem bija masu produkcija. Darbā kalēji izmantoja speciālus darba rīkus: laktu, veseri, lūškas, knaibles, cirtņus, vīles, dobumsiti un caurumotājus.

Dzelzs un tērauda priekšmetu masveida produkcija savukārt pozitīvi ietekmēja šī perioda vispārējo saimniecisko aktivitāti un tehnisko progresu.

Otra nozare ar dažām profesionāla amata iezīmēm ir rotkaļa — bronzas lējēja amats. Daudzie rotkaļa jeb bronzas lējēja darba rīki, izejmateriālu un pusfabrikātu atradumi, īpaši Ķentes apmetnē, tapat vērojumi Āraišos labi raksturo šī amata tālāku izaugsmi. Piemēram, Ķentes apmetnē 20. pavardā atrasti 128 tīģeļu fragmenti, citi rotkaļa darba rīki, arī izejmateriāli un pusfabrikāti. Šai periodā vērojams, ka sākusies rotkaļa amata specializēšanās un nodalīšanās no kādreiz kopīgā kalēja-rotkaļa apvienotā amata. Nodalīšanās procesu sekmēja vietējo ražošanas spēku pieaugums un strauji augošais pieprasījums pēc rotām un citiem greznuma priekšmetiem. Process bija ilgstošs un pilnībā noslēdzās tikai agrā feodālisma periodā. Pilnveidojās rotkaļa — bronzas lējēja tehniskie paņēmieni un darba rīki, speciālists amatnieks racionālāk izmantoja darba procesā dārgos izejmateriālus: sudrabu, bronzu u. c. Daļu vienkāršo rotu 5.—9. gs. atlēja parastos pavardos, un tās ražoja ar mājsaimnieciskiem paņēmieniem vienas saimes vajadzībām. Turpretī sarežģītākos, bagātīgi ornamentētos izstrādājumus, kuru ražošanai bija nepieciešama laba aroda prasme un speciāli darba rīki, gatavoja rotkaļi vai kalēji.

Greznuma priekšmetu ražošanā 5.—9. gs. lietoti šādi tehniski paņēmieni: liešana, kalšana, gravēšana, cilņošana, vīlēšana, caurumošana, lodēšana, inkrustēšana, kniedēšana, nogriešana,²¹⁸ retos gadījumos arī apzeltīšana un sudrabošana. Šķiet, ka Latvijas teritorijā šai laikā bija pazīstama arī kalibrēšana, t. i., bronzas aukstā stiepšana, lai gan attiecīgi darba rīki pagaidām vēl nav atrasti. Rotkaļa darbā lietoti speciāli gravējamie un trīsinājuma instrumenti, pincetes (37. tab.: 45, 48), dažādi spiedogi ornamenta izveidošanai no labās un kreisās puses. Bronzas, sudraba un citu krāsaino metālu plānās skārda plāksnītes apgrieztas ar parastām loka šķērēm vai asu

nazi. Krāsaino metālu izstrādājumi dažreiz pulēti. Visvairāk izmantotās tehnikas — liešana un kalšana — šai laikā ievērojami pilnveidojas. Kaltie izstrādājumi bija ne tikai vieglāki un elastīgāki par atlietajiem, bet arī izturīgāki,²¹⁹ tāpēc ar 5.—6. gs. to īpatsvars rotu gatavošanā pieaug. Tas savukārt izvirzīja prasību pēc lielāka skaita attiecīgām sagatavēm — dažāda profila bronzas un citu krāsaino metālu stienīšiem. Bronzas liešanā 7.—8. gs. ieviestas ražīgākas un racionālas metodes: stienīšu ar pusovālu un trapecveida griezumumu liešana atklātās māla veidnēs (37. tab.: 44), kā arī dažāda kalibra apaļu vai ovālu stienīšu ražošana veidnēs ar diviem kanāliem. Ķentes pilskalnā atrasta arī viendabīga akmens veidne (37. tab.: 43) alvas vai bronzas pogveida greznuma priekšmeta vairākkārtīgai atliešanai. Uzlabojās un pilnveidojās citi liešanas instrumenti, īpaši tīģeļi, kas šai laikā bija vairāku tipu.²²⁰

Kalēji un rotkaļi strādāja galvenokārt pēc pasūtījuma ar savu vai pasūtītāja materiālu. Tas raksturīgs lauku amatniecībai līdz pat 19. gs.²²¹ Pat senās Krievzemes agrā feodālisma perioda pilsētas ar augsti attīstītu un daudzveidīgu amatniecību un dzīviem tirdznieciskiem sakariem amatnieki preces mazāk realizēja tirgū, bet vairāk ražoja pēc individuāla pasūtījuma.²²²

Pārējās nozares palikušas mājsaimnieciskās ražošanas ietvaros. Visi šī perioda keramikas ražojumi — māla trauki, vērpijamās vārpstas skriemeļi, māla krelles un piekariņi — ir bezripas darbs. Māla trauku gatavošanā gan lietots grozāms koka paliktis, kas atviegloja trauku veidošanu un uzlaboja to kvalitāti. Pēdējo var uzskatīt par vieglā tipa (rokas) podnieka ripas priekšteci.²²³ Bezripas trauki apdedzināti parastos pavardos, ap 700—900° temperatūrā.²²⁴ Daļai trauku ūdens necaurlaidība palielināta ar māla apmetumu, kam bija arī ornamentāla nozīme. Trauki izgatavoti no vietējā kvartāra māla ar mākslīgiem vai dabiskiem liesinātājiem. Liesinājumam izmantota galvenokārt smilts vai smalka grants (dažreiz gradēta) vai ņemts māls ar dabisku smilšu piejaukumu.

Arī pilskalnu aizsargceltņu, dzīvojamo un saimniecības celtniecība nebija profesionālu amatnieku darbalauks. Ēkas pārsvarā celtas guļbūves tehnikā. 5.—9. gs. pazīstamas vienkāršas guļbūves, kaķetas guļbūves, kā arī to pārejas formas.²²⁵ Kaķetajas būvēs visā baļķa garumā tiek izcirsta rievā, kura iegulda nākošo baļķi. Tā būvētās ēkas ir

²¹⁵ Daiga 1964, 23.—37. lpp.

²¹⁶ Колчин 1953, 23., 54. lpp.

²¹⁷ Anteins 1957, 49. lpp.; A. Anteins. Ķentes pilskalna melnais metāls, II. (ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīvā.) Nedaudz augstāks dzelzs ieguves lietderības koeficients (vidēji sārņos 40—50%, dažreiz vairāk nekā 55%) ir senās Krievzemes 10.—14. gs. pieminekļos. Колчин 41. lpp.

²¹⁸ Urtāns 1961, 49. lpp.

²¹⁹ Kytircovā 1961, 236. lpp.

²²⁰ Stubavs 1957, 26, 27. lpp.; Daiga, Grosvalds 1964, 12., 16., 17. lpp.

²²¹ Leņins V. I. Raksti, 3. sēj. 286., 288., 289. lpp.

²²² Тихомиров 1956, 92.—95. lpp.

²²³ Рыбаков 1948, 74.—75., 165. lpp.

²²⁴ Analīzes ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīvā.

²²⁵ Stubavs 1957, 30, 38. lpp.; Apals 1968^a, 44. lpp.

stiprākas un ziemā noturīgākas pret salu. Uzlabojās arī apkures sistēma, dzīvojamās ēkās atklāto pavardu vieta ieviešot māla²²⁶ un akmens krāsnis (65. att.). Ar jaunas celtniecības tehnikas nostiprināšanos perioda otrajā pusē — 8.- 9. gs. — Latvijas teritorijā gandrīz pilnīgi izzuda zeme iedziļinātas celtnes un puzemnīcas, kadas dažos pieminekļos (Ķentes apmetnē, Daugmales pilskalnā un apmetnē) bija sastopamas perioda sākumā.

Tekstiliju un ādas izstrādājumu ražošana bija izplatītākās un darbietilpīgākās mājražošanas nozares. Vilnas un lina vērpsanai lietoja koka vārpstas ar māla, kaula u. c. skriemeļiem (37. tab.: 10—15). Plaši izplatīti bija vienkāršie tekstiliju darināšanas paņēmieni: pīšana, jostveida audumu — audeņu un celaiņu aušana. Visbiežāk tās darinātas vienkāršainas, bet 9. gs. Jīras purva depozīta atrasta arī rakstaina celaine. Araišu ezera pils mītņu slānī saglabājušās no koka darinātas jostu aušanas līkstis (38. tab.: 17) un naži (38. tab.: 11), arī ceļu dēlīši, bet kaula ceļu dēlīši atrasti daudzos kapulaukos un dzīvesvietās (69. tab.: 5). Izrakumos atrastie audumu fragmenti, it sevišķi to sākuma eģes, norāda, ka aušana notikusi primitīvajos vertikālajos auzamos stāvos.²²⁷ Saglabājušies arī šajos stāvos velku nostiprināšanai vajadzīgie māla atsvari (69. tab.: 31), bet Araišos — arī nīšu un citas detaļas.²²⁸ Lina audumi parasti austi vienkārtņī, vilnas audumi — visbiežāk četrnīšu trinītī.

Dzijas vērptas ar koka vārpstu — līdz 40 cm garu, 1—1 cm resnu —, kam uzmaukts kaula, māla vai akmens skriemeļi. Smagi skriemeļi pavedienu vairāk izstiepa, tie bija piemēroti lina šķiedras vērpsanai. Vilnas šķiedrai jā saglabā dabiskā elastība, tāpēc vilnas vērpsanai piemērotāki vieglākie skriemeļi. Mazāk grodās, rupjākās (audu) dzijas vērptas ar vieglāku (kaula, māla) skriemeļi, grodākas, smalkākās (velku) — ar smagāku (rnāla, akmens). Parastākais vērpsanas virziens no labās uz kreiso (Z), lai gan sastopams arī pretējs virziens (S).²²⁹ Boķos ar 3. gs. datēta kapā audumam bija arī šķeterēti pavedieni, kas vērpti Z, šķeterēti S virzienā. Nedaudzi vilnas audumu fragmenti gatavoti vienkārtņī²³⁰ vai četrnīšu trinītī.²³¹

Kaula izstrādājumi 5.—9. gs. ražoti ierobežota sortimentā. No kaula darināja ķemmes, rokturus, ornamentālas plāksnītes, dažus darbarīkus, piemēram, ceļu dēlīšus, rievotājus, īlenus **L. C.** Kaula izstrādājumu nepilnīgais tehniskais izpildījums liecina, ka tos acīmredzot nav ražojuši speciālisti amatnieki.

MAIŅA

Pieaugot pieprasījumam pēc vietējai amatniecībai un sadzīvei nepieciešamajam izejvielām un gataviem priekšmetiem, aplūkojamā periodā dzīvāka kļuva maiņa un tirdznieciskie sakari.

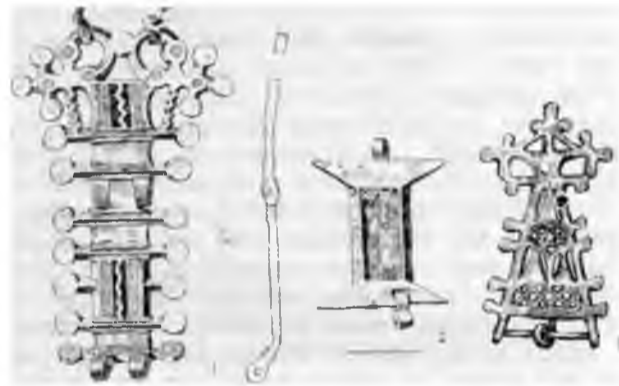
Latvijas teritorija 1. g. t. otrajā pusē ekonomisko sakaru virzieni bija tādi paši ka iepriekšējā periodā. Galvenie ceļi, pa kuriem notika tirdzniecība, bija Daugava, Gauja, Lielupe; tāpat attīstījās sauszemes tirdzniecības ceļi.²³² Rietumlatvijā nozīmīgi bija arī ekonomiskie sakari pāri jūrai. Kurši perioda otrajā pusē pazīstami kā veiksmīgi jūras braucēji un siro-

tāji. Mazāka nozīme tieši tirdzniecisko sakaru attīstībā, šķiet, piešķirama 8. gs. nodibinātajai zviedru un gotlandiešu kolonijai Grobiņā. Sīs kolonijas iedzīvotāji sveštautībnieki veidoja pārāk noslēgtu sabiedrību, lai krasāk ietekmētu kuršu kultūras attīstību un izvērstu plašākus tirdznieciskus darījumus pārēja Latvijas teritorijā.

Latvijas ekonomisko sakaru pamatvirzienu un visa importa pētījumi rāda, ka sakariem ar Skandināviju un skandināvu tirgotāju lomai Baltijā nebija tā izcilā nozīme, kādu tai centās piešķirt normāņu koncepcijas piekritēji. Latvijas 5.—9. gs. arheoloģiskajā materiālā skandināvu importa priekšmetu nav daudz. 10. gs. vidū iestājās pat brīdis, kad austrumbaltu kultūras ietekme Gotlandē bija spēcīgāka neka gotlandiešu ietekme Baltijā.²³³

Pašu kuršu rotaslietas un citi izstrādājumi atrada noieta kaimiņu apgabalos; Viduslietuvā, Latvijas vidus un austrumu daļā un pat viņpus Baltijas jūras.²³⁴ Arī citas ciltis, īpaši perioda otrajā pusē, izvērta dzīvus savstarpējos sakarus un tirdzniecību ar kaimiņu teritorijām.

Par tirdzniecisko sakaru vērienu laika no 5. līdz 9. gs. liecina Latvijas teritorijā ievestās senlietas, bet it īpaši sudrabā, bronzas un citu izejmateriālu daudzums, kāds izmantots rotaslietu un citu grez-

88. att. Vidējā dzelzs laikmeta daži importa priekšmeti. 1-2 - dzeramo rāfu ar emalju rotātu rokturu fragmenti (1 - Sakstāgala Lielpuderi, 2 - Ķentes pilskalns), 3 - Martiņsalā atrastā plāksnes sakta.

numa priekšmetu ražošanai. Daudzie šī perioda Latvijas sudrablietu depozīti un citi sudraba ražojumi rāda, ka sudraba patēriņš, sākot ar 5. gadsimtu, Latvijā ļoti strauji audzis. Mūsu ēras pirmajos gadsimtos sudraba izstrādājumi bija ļoti reti. Depozītos sastopami gan vietējie sudraba izstrādājumi, gan importa priekšmeti. Tā, piemēram, Istras Mišķiņevas

²²⁶ Apals 1968», 45. lpp.

²²⁷ Zariņa 1970^b, 19.—44. lpp.

²²⁸ Apals 1968^a, 46. lpp.

²²⁹ Pretēji velku un audu vērpsanas virzieni veicina labāku to sakļaušanos auduma.

²³⁰ Vienkārtņis (1/1) — vienkāršais auduma veids, kurā katrs velku un audu pavediens krustojas.

²³¹ Cetmīšu trinītīm (2/2) — velku un audu krustojšanās arvien notiek pa vienu dziju uz priekšu vai atpakaļ, salīdzinot ar iepriekšējo rindu, un auduma rakstu veido diagonālas līnijas.

²³² MyrypeBHq 1965.

²³³ Turpat, 82.—85. lpp.

²³⁴ Moora 1952, 95. lpp.

5.—6. gs. depoizta sudraba kaklariņķi raksturīgi Austrumlietuvas un Piedņepras apgabaliem.²³⁵

Latvijas teritorijā sudrabs varēja nokļūt no Picdonavas zemēm, kur sudraba iegulām ir attiecīgs ķīmiskais sastāvs ar vara un telūra piejaukumu. Arī Latvijas 2.—4. gs. sudraba izstrādājumu sastāvā konstatēti minētie elementi.

Agrākie, arābu dirhemi Latvijā datējami ar 9. gs. otro pusi. To lokalizācija Latvijas rietumu un centrālajā daļā liecina, ka tie ieplūduši no Baltijas jūras puses.²³⁶

Austrumbaltijas sakaros ar arābu pasauli starpnieki bija krievu tirgotāji. Kopš 9. gs. svarīga nozīme bija arī skandināvu tirgotājiem. Par to liecina rakstītie avoti un austrumu rotaslietu atradumi (stikla krelles, bronzas apkalumi u. c.) kopā ar skandināvu senlietām.²³⁷

Problēma par Latvijas krāsaino metālu ieguves avotiem pagaidām vēl paliek atklāta. Tomēr dažu mikroelementu (niķeļa u. c.) stabila klātbūtne it ka liecina par kādu noteiktu krāsaino metālu ieguves avotu.²³⁸

Arheoloģiskajā materiālā maz norādījumu par to, kādas bija eksporta kategorijas. Domājams, ka galvenie ekvivalenti, ar ko sedza ievedumus, bija vietējo iedzīvotāju lauksaimniecības produkti (labība, žāvēta gaļa), mājdzīvnieku un medījumu ādas,²³⁹ medus, vaski. Arī Rīcūmlatvijas dzintars izplatījās tālu ārpus Latvijas robežām, īpaši austrumu virzienā.²⁴⁰

Sākot ar 7. gs., Latvijā sāka ievest kauri gliemežvākus. To dzimtene ir Indijas un Klusā okeāna rietumu daļa. No kauri gliemežvākiem darināja sieviešu rotas (atsevišķi vai kopā ar stikla krellēm). Apskatāmajā periodā (līdz 10. gs.) kauri gliemežvāki izplatās tikai Latvijas teritorijas austrumu daļā un Vidzemē nedaudz pāri Aiviekstes līnijai,²⁴¹ nerasniedzot Ogres lejteci.²⁴²

Gandrīz visas Latvijā atrastas stikla krelles, kas datējamas ar laiku līdz 11. gs. (no Mazkatužu kapulauka, Nautrēnu Smiltaines, Blomes Pērļukalna akmeņu krāvuma, Ķentes pilskalna, kā arī apmetnes) gatavotas no nātrija-kalcija stikla.²⁴³ Tās visas importētas. Sī sastāva stikla krelles pazīstamas Austrumos, bet 8.—9. gs. varbūt ievestas no Rietumiem.²⁴⁴

Senās Latvijas atsevišķie novadi (vispirms Kurša) starptautiskajā tirdzniecībā, kas 9. gs. sākumā ieguva samērā plašu vērienu, sāk iesaistīties ar 9. gs. otro pusi.²⁴⁵

Dzīvāka maiņas un tirdzniecisko sakaru attīstība līdz ar citu saimniecisko nozaru progresu 5.—9. gs. sekmēja pirmatnējās kopienas iekārtas galīgo sairšanu un radīja ekonomisko pamatu jaunās — agrā feodālisma šķiru sabiedrības izveidei.

SABIEDRISKA IEKĀRTA

Latvijas teritorijā laika no 5. līdz 9.—10. gs. ekonomiskā attīstība noritēja straujāk nekā iepriekšējā periodā — agrajā dzelzs laikmeta. Līdz ar iedzīvotāju skaita pieaugumu, par ko liecina blīvāks pieminekļu izvietojums, šie apstākļi radīja būtiskas izmaiņas iedzīvotāju sabiedriskajā iekārtā. «Visi lielie cilvēces progresā laikmeti vairāk vai mazāk tieši sakrīt ar

eksistences avotu paplašināšanās laikmetiem.»²⁴⁶ Saimniecisko progresu visos Latvijas novados nosacīja izmaiņas zemkopībā un lopkopībā, kas bija galvenās ražošanas nozares. Amatnieciskā ražošana arvien vairāk nonāca atsevišķu meistaruru rokās, kas nestrādāja viskopienai, bet paši uz sava rēķina individuālam pasūtītājam.²⁴⁷ Straujāk attīstījās maiņa ar tuvākiem un tālākiem novadiem, pāraugot tirdznieciskos darījumos, tāpat arī produkcijas apmaiņa starp ražošanas nozarēm. Sabiedriskajā organizācijā notiekošās pārmaiņas individuālās ražošanas virzienā netieši atspoguļojas kapu tipos: noslēdzas process, kas iezīmējās iepriekšējā perioda beigās, pilnīgi izzūd kolektīvajiem apbedījumiem. Izņēmums te ir vienīgi Ziemeļkurzemes lībiešu zemes, kur dažos kapulaukos turpinās apbedījumi akmeņu krāvumos.

Sai pārejas periodā nostiprinājās mazo saimju loma, tām kļūstot par patstāvīgām, sociālekonomiskam vienībām, ražošanas līdzekļi pastiprināti pārgāja privāta īpašumā, un šis īpašums diferencējās pēc ražošanas nozarēm un iedzīvotāju sociālā stāvokļa. Saimju privātā īpašumā bija ganampulki, meža dravas, dzīvojamās un saimnieciskās ēkas, darba rīki, ieroči, rotaslietas un iedzīves priekšmeti; amatniekiem arī darbnīcas un speciālie darba rīki. Domājams, ka pakāpeniski privātajā īpašumā pārgāja arī zeme, vispirms dārzu un tīrumu zeme un pļavas, tā kā zemkopība un lopkopība bija svarīgākās ražošanas nozares un katra saime bija ieinteresēta palielināt darba ražīgumu un kāpināt ienākumus no lauksaimniecības produkcijas. Arheoloģiskais materiāls par šī procesa norisi un īpatnībām sniedz maz ziņu. Izrakumos konstatēts, ka bez ciematiem šai laikā pastāvējušas arī atsevišķas zemnieku sētas (Vedmeru apmetnē).²⁴⁸

Koplietošanā palika ganības, purvi, domājams, līdumu zemes, medību un zvejas objekti, ko izmantoja tikai viena vai nedaudzas kopienas (mežu masīvi, lielle ezeri).

Pirmajā posmā (5. gs.—8. gs. vidus) turpināja veidoties un nostiprināties teritoriālā kopiena. Tai bija divējāds raksturs: vēl neizzudušās kolektīvā darba un sabiedriskā īpašuma iezīmes un, no otras puses, individuālā ražošana un atsevišķo saimju privātīpašums. Tās klēpī veidojās mantiskā nevienlīdzība, attīstījās cilvēka ekspluatācija.²⁴⁹ Darba

²³⁵ Urtāns 1962^a, 75. lpp.; 1964^b, 39.—74. lpp.

²³⁶ MyrypeBH 1965, 22., 23., 31. lpp.; Mugurēvičs 1961^a.

²³⁷ MyrypeBH 1965, 81. lpp.

²³⁸ Daiga 1962, 51. lpp.

²³⁹ Kā iepriekš minēts, tipiskie kažokādu zvēri 5.—9. gs. medījumos pārstāvēti maz. Eksportam varēja izmantot citu zvēru — aļņu, sumbru, lāču — ādas, kam tāpat bija saimnieciskā ekvivalenta vērtība.

²⁴⁰ MyrypeBHM 1965, 62. lpp.; 27. att. — karte ar dzintara izplatības ceļiem Latvijā un pāri tās robežām.

²⁴¹ MyrypeBHM 1962, 37. lpp.; 1965, 56. lpp. un karte 57. lpp.

²⁴² Ķentes pilskalnā un apmetnē plašajos izrakumos nav atrasts neviens kauri gliemežvāks.

²⁴³ J. Sčapovas analīžu tabulas, I—IV; 3. pielikums (ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un antropoloģijas sektora arhīva).

²⁴⁴ MyrypenH'i 1965, 76. lpp.

²⁴⁵ Mugurēvičs 1961^a, 19.—22. lpp.

²⁴⁶ Engelss 1970, 25. lpp.

²⁴⁷ Moora 1952, 89. lpp.

²⁴⁸ Urtāns 1969, 56. lpp.

²⁴⁹ Moora 1952, 89. lpp.

ražīguma celšanās un bieži kari veicināja ne tikai bagātību uzkrāšanos atsevišķu saimju rokās, bet arī verdzības pirmatnējās formas, t. s. patriarhālās verdzības, izveidošanos. Latvijas apstākļos vergu darbam ražošanā bija vienīgi papildu loma.

Radikālākas izmaiņas sabiedriskajā attīstībā notiek perioda otrajā pusē.²⁵⁰ Tās saistās ar bagāto un dižciltīgo virsslāņa izvirzīšanos pāri kopienai un pakāpenisku teritoriālās kopienas locekļu pakļaušanu savai politiskajai un ekonomiskajai varai. Par dižciltīgo valdīšanas centriem kļuva šai laikā labi nocietinātās pilis, kuru būvē varbūt gan tika izmantots arī kopienas locekļu darbs, bet kuras pilnīgi nonāca dižciltīgo valdījumā (daži kuršu pilskalni 7.—8. gs., Ķentes pilskalns 8. gs. otrajā pusē, Araišu ezera pils 9.—10. gs.). Piļu būvē šajā laikā izmantoja pilnīgākus nocietinājumu tehniskos paņēmienus (koka kameras Ķentes pilskalnā un līdzīgas izbūves Araišu pilī), visa nocietinājumu sistēma kļuva kompaktāka, aizsardzībai labāk izmantoja dabas apstākļus (ezeru salas u. c.).

Kopš 8. gs. kapulauku materiālā pēc apbedījumu piedevu daudzuma un rakstura vērojamas apmēram tās pašas sociālās grupas, kādas konstatējamas agrā feodālisma pieminekļos, kaut mantiska diferenciacija nav tik krasi izteikta.

Kari un militāras sadursmes, kas šai periodā kļūst par regulāru sabiedrisku funkciju, veicināja bagātību uzkrāšanos atsevišķu cilvēku rokās, bet, no otras puses, apdraudēja un postīja mazo saimju mierīgo saimniecisko dzīvi. Pilīs kopā ar dižciltīgajiem, domājams, pastāvīgi dzīvoja no tiem atkarīgas karadraudzes. Ģermāņiem un citām tautām karadraudzes tāpat sāk veidoties militārās demokrātijas laikā. Bieži iebrukumu apdraudētas, zemkopju-lopkopju saimes bija spiestas meklēt patvērumu piļu un to karadraudžu aizsardzībā. Tā, bez ekonomiskās pakļautības tās nonāca arī politiskas atkarības stāvoklī (patronātā). Ar ieražu tiesībām noteiktos kopienas locekļu pakalpojumus dižciltīgie savās interesēs ar laiku pārvērta piespiedu pienākumos (piļu būves darbi u. c.).²⁵¹ 10. gs. otrajā pusē arī Latvijas teritorijā sākās trešā lielā sabiedriskā darba dalīšana (pēc Engelsa) — rodas sociāla grupa, kas vairs nenodarbojas ar produktu ražošanu, bet ar produktu maiņu — tirgotāji. Tā dzimst vēl viena sabiedriskās ekspluatācijas forma.²⁵²

Pirmās, kaut arī ļoti skopās rakstītās ziņas par kuršu sabiedrisko organizāciju sniedz Rimberta hronika («Vita saneti Anskarii»),²⁵³ kas raksturo kara darbību kuršu zemē 9. gs. vidū (854.—855. g.). Bez militāro notikumu dramatiska apraksta cīņās ap divām kuršu pilīm: Jūrpili (Saeborg — Grobiņu (?)) un Apūli, kas bijušas ļoti stipri nocietinātas, hronists vēl piemin, ka kuršu zemē (valstī) pastāvējušas piecas «valstis» (*Regnum vero ipsum quinque habebat civitates*). Terminu *civitates* vēsturnieki interpretē dažādi: vieni to saista ar piecām atsevišķām nelielām kuršu valstīm jeb zemēm,²⁵⁴ citi uzskata par pārnestā nozīmē lietotu apzīmējumu 5 teritoriālām kopienām,²⁵⁵ kas varbūt bija organizētas pēc militārās demokrātijas principa ar savu vēlētu karavadoni.²⁵⁶ Pēdējam atzinumam var pievienoties, paturot vērā iespēju, ka kuršiem šajā laikā varēja būt arī dižciltīgie, kuri politisko un militāro varu un savu piļu pārvaldīšanu

pārņēma mantošanas ceļā, t. i., kuršiem iedīglī varēja pastāvēt valstisko veidojumu pirmsākumi. Raksturīgi, ka teikumu ievada vārds *regnum* (valsts, novads, īpašums — valdījuma nozīmē), kas it kā norāda uz kopīgu politisku organizāciju visai kuršu apdzīvotajai teritorijai. Kuršu sabiedriskā attīstība neapšaubāmi noritējusi nedaudz ātrāk kā citos Latvijas novados. Par to liecina kuršu pilskalnu spēcīgie nocietinājumi 7.—8. gs. un skandināvu sāgās retrospektīvi pieminētie kuršu 7. gs. masveidīgie iebrukumi pāri jūrai Skandināvijā. Sāgas kā vēstures avots gan jāizmanto kritiski.

Kopumā visā Latvijas teritorijā laika posms no 8. līdz 10. gs. vērtējams kā militārās demokrātijas pēdējais posms,²⁵⁷ kura ietvaros radās apstākļi un nosacījumi, lai izveidotos agrā feodālisma šķiru sabiedrība.

GARĪGĀ KULTŪRA

Arheoloģiskajā materiālā tiešu datu par izmaiņām šī perioda garīgajā kultūrā nav, taču daži secinājumi iespējami. Uzkrājoties pieredzei un pilnveidojoties saimniecības nozarēm, pieauga iedzīvotāju vispārīgās zināšanas par dabas parādībām, par ražošanas atkarību no laika apstākļiem un citiem faktoriem.

Ideoloģijā — ticējumos un kultā —, cik vērojams, notiek dažas izmaiņas, kas izriet no pārmaiņām sabiedrības struktūrā. Līdz ar mazo saimju ekonomisko nostiprināšanos ticējumos lielāku lomu iegūst rituālas izdarības un ziedojumi vienas saimes ietvaros. Tā, piemēram, Ķentē par mājas ziedokļiem reizem izmantoti parastie saimniecības pavardi. Dienvidu apmetnes 48. pavarda ogļainā mītņu zemē atrada daudz senlietu, tai skaitā 2 veselas vienādas formas dzelzs spieķadatas, kas pavardā varēja nokļūt vienīgi kā ziedojums. Vairums šo senlietu pavardos un krāsniīs būs iekļuvuši kā mazās saimes zieds saviem senčiem, mājas gariem vai arī izlūdzoties svētību no daudzajām dievībām — dabas spēku personifikācijām, kuras, pēc tā laika cilvēku ticējuma, spēja ietekmēt ražu, ganāmpulka pieaugumu un cilvēka personisko laimi un labklājību.²⁵⁸

Arī ziedojuma depoziiti liecina par senajām kulta paražām. Sķiltavakmeņi to sastāvā norāda uz uguns, saules vai pērķona kultu. Sirpju likšanu depoziitos var saistīt ar priekšstatiem par ražu un zemes auglību. Dabas spēku personificējumi senajos ticējumos pazīstami visām tautām, tai skaitā baltiem.²⁵⁹ Baltu un slāvu tautībām bijis izplatīts Pērķona kults. Lat-

²⁵⁰ Šis posms sākas ar 8. gs. otro pusi vai 9. gs. sākumu (kuršu zemēs 7./8. gs.) un noslēdzas ar 10. gs. vidu vai otro pusi.

²⁵¹ Kalniņš 1957, 83. Ipp.

²⁵² Engelss 1950, 295., 296. Ipp.

²⁵³ SLVA 1, Nr. 5.

²⁵⁴ Balodis 1938, 137., 138. Ipp.

²⁵⁵ Moora 1952, 97. Ipp.

²⁵⁶ Zeids 1951, 51. Ipp.; Kalniņš 1972, 21. Ipp.

²⁵⁷ So laika posmu pēc tā sociālekonomiskās nozīmes var izdalīt kā patstāvīgu pirmsfeodālisma periodu.

²⁵⁸ LTT II, 28050.—28055., 28090. u. c.; III, 28035., 28038., 28041., 28042.

²⁵⁹ Mannhardt 1936, 28. Ipp.

viešu tautas mitoloģija un folklorā Pērkona kults saglabājies līdz jaunākiem laikiem.²⁶⁰

Saules un mēness kults atspoguļojas daudzu senlietu ornamentikā — apļos, trīsstūrīšos u. c., kā arī pašu senlietu formā. Tāpat citas zīmes (eglite-skujīņa, ugunskrusts, aplauztie krustojumi u. c.) liecina par seniem ticējumiem un pirmatnējiem kosmogoniskiem priekšstatiem. Čūskas vai zalkša kults, kas Baltijā pazīstams kopš mezolīta, parādās arī dažās 5.—9. gs. stopasaktās un, iespējams, vēl citās senlietās ar zvērgalvu galiem.

Trapecveida, trīsstūra piekariņu un zvaniņu rotām, šķiet, bijusi arī maģiska nozīme, proti, tās nēsātas, lai izvairītos no ļauniem gariem.

Dņepras vidusteces apgabalu iedzīvotājiem, ar kuru teritoriju robežojās tolaik baltu cilšu apdzīvotie apgabali, kalendārs bija pazīstams jau 4. gs. Jādomā, ka arī Latvijas iedzīvotājiem bija kāds noteikts priekšstats par gadalaiku sadali un dažādu ar dabas personificējumiem saistītu svētku un citu laika skaitīšanas datu atzīmēšanu.

Atsevišķu rotaslietu kategoriju (pūcessaktas u. c.) darināšanā jau sasniegta tik pilnīga formas izjūta, ka te iezīmējās lietišķās mākslas sākumi.

Tāpat tautas mutvārdu daiļrades rašanās kaut daļēji attiecināma uz minēto periodu; šai sakarā, piemēram, minamas tautas dziesmas, kas vēstī par zirgu kā barības avotu. Tas sakrīt ar laiku, kad zirgus patiešām audzēja galai. Vēlajā dzelzs laikmetā šī paradība Latvijas teritorijā pakāpeniski izzūd, bet apskatāmajā laika posmā vēl krasi izjūtama (Araišu ezera pils, Kokneses, Ķentes pilskalna un apmetnes materiāli).

Par tautas mūzikas kultūras attīstību perioda beigās liecina kaula stabules pilnveidošanās, pieaugot stabules caurumiņu skaitam (37. tab.: 9).

ETNISKĀS PROBLĒMAS²⁶¹

Vidējā dzelzs laikmetā (5.—9. gs.) Latvijas rietumu daļā turpinās jau iepriekšējā periodā iezīmējušos Baltijas somu un kuršu etnisko grupu talāka koeksistence. Uz 5.—9. gs. attiecināmu kuršu pieminekļu skaits Liepājas tuvuma pieaudzis, salīdzinot ar iepriekšējā perioda pieminekļu skaitu. Turpinās apbedījumi kapu uzkalniņā Vārves Strīķos — savrupā pieminekļi, ko pašreiz etniski vēl grūti raksturot. Ievērojot samērā daudzus savrupatradumus no vēl nenoskaidrotu tipu pieminekļiem, spriežams, ka Kursā šajā laikā apdzīvota biežāk. Iespējams, ka kaut cik precīza etniskā robeža starp somu un kuršu apdzīvotajiem apgabaliem nostabilizējas tikai perioda beigās. Abu etnisko grupu aptuvena robeža bija Venta, pie tam kuršu apdzīvotā teritorija Ventas kreisajā krastā tāpat kā iepriekšējā periodā iesniedzas tālāk Lietuvā, kur piejūras apgabalā šajā laikā izveidojies ievērojams kuršu kultūras centrs.²⁶² Tā ietekme ziemeļu virzienā sniedzas pāri kuršu apdzīvotās teritorijas robežām. Kā to rāda vēlā dzelzs laikmeta materiāli, īslaicīgā zviedru un gotlandiešu kolonija pie Grobiņas nav atstājusi jūtamas pēdas Kursas pamatiedzīvotāju dzīves veidā un apbedīšanas tradīcijās.

Zemgaļu cilšu apdzīvotā teritorija šajā periodā sasniedz ar 13. gs. rakstītajiem avotiem apliecinātās zemgaļu zemes — Upmales²⁶³ ziemeļaustrumu stūri. Par to liecina Katlakalna Pļavniekkalnā atklātais plašais zemgaļu kapulauks, kā arī Daugmales pilskalna zemākie kultūras slāņi. Arheoloģiskie pieminekļi un arī valodniecības dati²⁶⁴ apliecina zemgaļus arī Rietumvidzemē. Kapu uzkalniņi Kārļu Simtēnos un Krapes Lejasoķenos devuši apskatāmā perioda zemgaļiem raksturīgas senlietas.

Gaujas un Daugavas lejteces apgabalā maz uz 1. g. t. pirmo pusi attiecināmu arheoloģisko pieminekļu, te neiesniedzas somiskie akmeņu krāvumu kapulauki. Turpretim gar Vidzemes augstienes rietumu malu ir zināmi balliskie uzkalniņi, kas, kā, piemēram, Ķeipenes Ūsiņos, tiek izmantoti vēl apskatāmajā periodā. Perioda vidū šeit parādās Austrumlatvijai raksturīgie līdzenie kapulauki (Ķeipenes Saliņas-Zemgaļi). Gaujas un Daugavas lejteces starp-rajonā situēts arī šī perioda svarīgais un pilnībā izpētītais Ķentes pilskalns ar apmetni. Izteiktas domas par tā etniski jauktu apdzīvotību.²⁶⁵

Latgaļu un sēļu apdzīvotajā teritorijā jaunākie pētījumi pierādījuši kapulauku izmantošanas un līdz ar to apdzīvotības nepārtrauktību (Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauks Daugavas labajā un Ābeļu Boķu kapulauks — kreisajā krastā). Šāda kontinuitāte novērota jau agrāk arī citos kapulaukos. Vidzemē un Latgalē arheoloģiskie pieminekļi atspoguļo ar latgaļu ekspansiju saistītās etniskās izmaiņas iedzīvotāju sastāvā. Tā, akmeņu krāvumu kapulaukam Baižkalna Upmaļos, Balvu Nauduševā tuvumā parādās latgaļu līdzenais kapulauks, bet pamestās somu cilšu apmetnes kultūras slānī Zvirgzdenes Kivtos savus mirušos ierok šajā apvidū ienākušie latgaļi.

Par šīm iedzīvotāju kustībām, kā arī par kultūras sakariem liecību dod dažas ziemeļu kaimiņu ietekmētas senlietu formas (piemēram, spieķadatas ar lielām galvām u. c.), kā arī akmeņu sakrāvumi virs apbedījumiem līdzenos skeletu kapulaukos (Baižkalna Upmaļi, Aizkraukles Lejasbitēni).

Apskatāmā perioda vidū slāvu ekspansijas rezultātā latgaļu apdzīvotās teritorijas dienvidaustrumos parādās jauna veida arheoloģiskie pieminekļi — uzkalniņu kapulauki ar apaļiem, iegareniem un gariem uzkalniņiem un savdabīgu apbedīšanas veidu ar mirušo sadedzināšanu.

Akmeņu krāvumu kultūras apgabalā Vidzemē turpinās mirušo apbedīšana akmeņu krāvumu kapulaukos, kas šeit ir t. s. bezstruktūras tipa, bez regulāri izbūvētiem nodalījumiem. So akmeņu krāvumu dienvidu robeža Vidzemē pavirzījies uz ziemeļiem, turpretī Latgalē tā iesniegusies dziļāk, tā izveidojot šeit jauktas kultūras apgabalu.

²⁶⁰ LTT III, 23118, 23149. u. c.

²⁶¹ Tā kā pašlaik arheologi strādā Latvijas etniskās vēstures sagatavošanā, un atsevišķu jautājumu skaidrošanā vēl ir atšķirīgi viedokļi, 59. un 90. attēlā etniskās robežas nav iezīmētas.

²⁶² Čngel 1931.

²⁶³ Bielenstein 1892, 127, 128. Ipp.

²⁶⁴ Fnd.-elīns 1951. 8. Ipp.; 1954. 126. Ipp.; V. Dambes referāts starptautiskā etnogrāfu un antropologu kongresā Maskavā 1964. gadā.

²⁶⁵ CTy6aгc 1959, 209.-211. Ipp.; 1965, 31.—37. Ipp.

CILŠU ANTROPOLOĢISKIE TIPI UN TO ĢENĒZE

Apskatāmajā periodā tāpat kā agrāk Latvijas teritorijā līdz ar baltu ciltīm, galvenokārt ziemeļu rajonos, joprojām dzīvoja Baltijas somu ciltis. Diemžēl šī perioda kranioloģiska materiāla ir pārāk maz, lai būtu iespējams vilkt antropoloģisko tipu robežas, taču zināmu priekšstatu par atsevišķu cilšu izplatības teritoriju šis materiāls dod. Tas tāpēc, ka apskatāma laika posmā cilšu antropoloģiskie tipi vēl bija visai izteikti un asimilācijas process sevišķi neietekmēja cilšu antropoloģisko pazīmju nivelēšanos.

Ar šī perioda kranioloģisko materiālu iespējams raksturot latgaļus²⁶⁶ un zemgaļus,²⁶⁷ tāpat arī Baltijas austrumsomus,²⁶⁸ kuri vēl daļēji apdzīvoja Latgales vidieni, ziemeļdaļu un daļēji Vidzemi.

Šī perioda latgaļiem (Lejasbitēnu kapulauks) visumā raksturīga masivitāte, slīpa pierē, attīstīta glabella un muskuļu reljefs, dolihokrāna (iegarena) galvaskausa forma, ļoti liels galvaskausa garums (196,1 mm), vidējais platums (138,7 mm) un liels augstums (143,2 mm). Pēdējais izmērs stipri pārsniedz galvaskausa platumu; šāda pazīme vispār raksturīga baltu ciltīm. Seja 7.—10. gs. latgaļiem ir vidēji plata (135,2 mm), augsta (72,6 mm) un labi profilēta horizontāla virzienā: nazomalārais un zigomaksilārais leņķis attiecīgi 137,7° un 125,8° liels. Deguns stipri izvirzīts, ar augstu deguna sakni (89. att.: 3). Tātad visumā mūsu ēras 1. g. t. otrās puses latgaļu antropoloģisko tipu var raksturot kā masīvu eiropeīdo tipu ar dolihokrānu galvaskausu.

Zemgaļu antropoloģisko tipu rāda Ošu, Bāļu, Skērštainu, Stūru un Lejnieku 5.—7. gs. kapulauku galvaskausi. Šis vienveidīgais zemgaļu kranioloģiskais materiāls neapšaubāmi pārstāv vienu antropoloģisko tipu. Tas ir masīvs, ar stipri attīstītu glabellu, slīpu pieri, izteiktu muskuļu reljefu un biežām galvaskausa sienām, ļoti garu galvaskausu (195,0 mm), vidēju tā platumu (136,6 mm), izteiktu dolihokrāniju (galvaskausa indekss 70,0), augstu (72,7 mm), samērā šauru (132,7 mm) seju un izvirzītu degunu (32°).

Visumā šim masīvajam dolihokrānajam eiropeīdajam zemgaļu tipam ir līdzība ar šī perioda latgaļu antropoloģisko tipu. Atšķirības saskatāmas tikai sejas uzbūvē. Zemgaļiem raksturīgas šaurākas sejas.²⁶⁹ Secināms, ka 1. g. t. otrās puses latgaļi un zemgaļi pārstāvējuši eiropeīdā antropoloģiskā tipa divus variantus. So baltu cilšu antropoloģisko tipu ģenētiskās attiecības vēl nav noskaidrotas. Iespējams, ka zemgaļu šaurākās sejas ir kāda šaursejainā antropoloģiskā tipa ietekmes rezultāts. Nav izslēgts, ka antropoloģiskajam tipam ar šauru seju varēja būt patstāvīga izcelsme.

Visumā latgaļu un zemgaļu 5.—10. gs. antropoloģiskais tips saistāms ar 2. g. t. p. m. ē. auklas keramikas kultūras ciltīm. Šī perioda auklas keramikas kultūras galvaskausi Latvijas teritorijā līdz šim nav atrasti. To antropoloģiskais tips labi pazīstams Igaunijā.²⁷⁰ Salīdzinot to ar latgaļu un zemgaļu tipu, vērojama ļoti liela līdzība. Īpaši tas attiecināms uz latgaļiem (sk. tab.). Zemgaļu antropoloģiskais tips no auklas keramikas kultūras cilšu tipa atšķiras ar šaurāku seju.

Kivtu un Zvejnieku kapulauku kranioloģiskais materiāls

Apzīmējumi pēc Martina	Pazīmes	8. 9. gs. Kivtu kapulauks	Videja un vcl. neolīta Zvejnieku kapulauks
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	185,3 (4)	188,1 (35)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	140,5 (4)	142,0 (38)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	137,3 (4)	139,3 (32)
8:1	Galvaskausa indekss	75,8 (4)	75,6 (35)
45	Sejas platums (zy-zy)	139,0 (4)	139,9 (27)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	69,3 (3)	69,5 (28)
55	Deguna augstums (n-ns)	54,7 (3)	51,8 (29)
54	Deguna platums	25,0 (3)	25,4 (28)
77	Nazomalārais leņķis (fmo-n-fmo)	146,7 (3)	141,9 (27)
SS:SC	Simotiskais indekss	37,3 (3)	50,9 (22)
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	27,0 (2)	28,9 (21)
32	Pieres profila leņķis (n-met) pret horizontāli	83,7 (3)	81,1 (23)
	Glabella (1—6)	3,7 (3)	3,5 (35)

7.—10. gs. latgaļu, zemgaļu uti kaujas cirvju kultūras cilšu kranioloģiskais materiāls

Apzīmējumi pēc Martina	Pazīmes	7.—10. gs. latgaļu, Lejasbitēnu kapulauks	5.—7. gs. zemgaļu, Ošu, Bāļu, Stūru un Skērštainu kapulauki	Auklas keramikas kultūras Igaunijā	Faļanovas kultūra, Augšvolgas variants
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	194,9 (39)	195,0 (10)	195,4 (5)	195,7 (12)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	139,1 (33)	136,6 (10)	137,2 (5)	136,6 (42)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	142,6 (21)	139,7 (9)	140,7 (3)	136,8 (30)
8:1	Galvaskausa indekss	71,5 (33)	70,1 (10)	70,3 (5)	69,9 (30)
45	Sejas platums (zy-zy)	136,0 (19)	132,7 (3)	135,7 (3)	134,5 (34)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	73,0 (15)	72,7 (7)	74,6 (5)	71,3 (35)
55	Deguna augstums (n-ns)	52,7 (16)	53,3 (6)	53,8 (5)	52,8 (36)
54	Deguna platums	25,7 (17)	26,2 (6)	26,8 (6)	24,9 (35)
77	Nazomalārais leņķis (fmo-n-fmo)	136,1 (15)	140,8 (5)	133,5 (3)	136,5 (31)
SS:SC	Simotiskais indekss	48,2 (18)	56,0 (4)	49,8 (3)	54,1 (28)
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	32,3 (9)	32,0 (4)	29,3 (3)	34,0 (32)
32	Pieres profila leņķis (n-met) pret horizontāli	81,8 (13)	80,3 (9)	80,7 (5)	80,7 (35)
	Glabella (1—6)	3,0 (39)	5,5 (10)	4,5 (5)	3,6 (42)

²⁶⁶ Dati par Lejasbitēnu kapulauka 7.—10. gs. latgaļu kranioloģisko materiālu nav vēl publicēti. Sk. Urtāns 1964, 28—30. lpp.

²⁶⁷ Līcis 1939.

²⁶⁸ Денисова 1964a.

²⁶⁹ Битов, Марк, Чебоксаров 1959, 194. lpp.; 30. tab.

²⁷⁰ Марк 1956.

89. att. 5.—10. gs. antropoloģiskie tipi.
1 — Kivtu 85. kaps, 2 — Kivtu 59. kaps, 3 — 1.ejasbitēnu 151. kaps

2. g. t. p. m. ē. pirmajā pusē auklas keramikas kultūras ciltis ieņēma visai plašu teritoriju. Tā, vairākas šo cilšu apvienības apdzīvoja Volgas un Okas baseinus (Fatjanovas kultūra),²⁷¹ Austrumbaltiju (kaujas cirvju kultūra Igaunijā un Latvijā)²⁷² un Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrasti (Vislas—Nemunas kultūra).²⁷³ Minēto cilšu antropoloģiskais sastāvs šajā Austrumeiropas un Austrumbaltijas teritorijā bija visai vienveidīgs. Šo cilšu antropoloģiskajam tipam raksturīgas eiropeīdas pazīmes: izteikta masivitāte, dolihokrana galvaskausa forma, augsta un paplata seja.²⁷⁴ Visumā 5.—10. gs. baltu cilšu antropoloģiskais tips ir stipri līdzīgs minēto 2. g. t. p. m. ē. cilšu tipam. Nav šaubu, ka 1. g. t. m. ē. baltu ciltis var uzskatīt par Fatjanovas, Vislas—Nemunas un Austrumbaltijas kaujas cirvju kultūras cilšu attāliem pēctečiem. Par to liecina šo periodu kranioloģiskā materiāla analīze²⁷⁵ (sk. tab. 172. Ipp.).

Apskatāmajā periodā (5.—10. gs.) līdzas jau minētajam masīvajam eiropeīdajam latgaļu antropoloģiskajam tipam ar vidēji platu un augstu seju Austrumlatvijā pastāv arī otrs tips, kas lielā mērā atšķiras no iepriekšējā. Šis tips konstatējams Kivtu kapulauka kranioloģiskajā materiālā.²⁷⁶ Tam raksturīgs vidēji masīvs galvaskauss, vidēji liels tā lielākais garums (185,3), liels platums (140,5 mm) un mezokrānija jeb ieapaļa galvaskausa forma (galvaskausa indekss 75,8), vidēji augsta (69,3 mm) un ļoti plata (139,0 mm) seja (89. att.: 1, 2). Kivtu kapulauka galvaskausti bez jau minētajām pazīmēm raksturīga arī ieplakana seja (nazomalarais leņķis 146,7°) un mēreni augsta deguna sakne (simotiskais indekss 37,3).

Tādējādi starp 7.—9. gs. iedzīvotājiem Latvijas austrumos sastopam kādu antropoloģisko tipu, kas atšķiras no šī paša perioda latgaļu tipa ar krietni īsāku un plataku galvaskausu, mezokrāniju, īsāku, stipri platāku un horizontālā virzienā vāji profilētu seju. Tas liecina, ka Austrumlatvijā 1. g. t. otrajā pusē iedzīvotāju sastāvs pēc fiziskā tipa nebija vienveidīgs. Kā jau minēts, masīvais dolihokrānais eiropeīdais tips ar augstu un vidēji platu seju bija raksturīgs latgaļiem, bet mezokrānais tips ar vidēji augstu, ļoti platu un ieplakanu seju bija izplatīts starp somu ciltīm Latvijas austrumu daļā. Šī tipa

iezīmes saskatām arī starp latgaļiem, kuri asimilējuši vietējos somus.²⁷⁷

Šādu mezokrānu tipu ar ieplakanu seju, pazemu deguna sakni un vidēji izvirzītu degunu sastopam jau vidēja un vēlajā neolītā (Zvejnieku, Kreiču un Aboras kapulauki),²⁷⁸ tas raksturīgs neolīta iedzīvotājiem arī Igaunijā.²⁷⁹ Antropoloģijā to uzskata par metisu tipu ar zināmu mongoloīdu piejaukumu, par ko liecina ieplakana seja un deguna uzbūve. Metiso tipu ar mongoloīdo piejaukumu Austrumbaltijā parasti saista ar somu ciltīm, šo mezokrāno tipu ar ieplakanu seju starp 7.—9. gs. ciltīm Austrumlatvijā ir zināms pamats uzskatīt par neolīta Baltijas somu cilšu antropoloģiskā tipa tālāko attīstību.

Liekas, ka mezokrānais Baltijas somu antropoloģiskais tips ar ļoti platu un ieplakanu seju, kuru pārstāv Kivtu kapulauka kranioloģiskais materiāls, m. ē. 1. g. t. otrajā pusē atsevišķos Latvijas novados bija visai stipri izteikts. Pamatojoties uz mūsu rīcībā esošo materiālu, iespējams aptuveni iezīmēt šī tipa robežas. Tas bija izplatīts Vidzemes austrumu un Latgales ziemeļu daļā, kā arī Latgales vidienē. Tas nozīmē, ka šajā teritorijā dzīvoja Baltijas austrumsomi vai stiprā mērā somiskoti latgaļi.²⁸⁰

Līdzīga aina, jādūmā, bija arī Ziemeļkurzemē, kur konstatējama kuršu un rietumsomu cieša saskare.

Tādējādi kranioloģiskais materiāls liecina, ka 1. g. t. otrās puses baltu ciltīm bija raksturīgs masīvais eiropeīdais dolihokrānais tips ar vidēji platu (latgaļi) vai samērā šauru (zemgaļi) seju, bet mezokrānais tips ar visai platu un ieplakanu seju saistāms ar šī perioda austrumsomu ciltīm Latvijas teritorijā.

²⁷¹ Крайнов 1963; 1964; 1967.

²⁷² Моора 1958.

²⁷³ Kilian 1955; Моора 1958.

²⁷⁴ Денисова 1964^a, 1966; Denissowa 1971.

²⁷⁵ Denissowa 1971.

²⁷⁶ Денисова 1964a, 13.—14. Ipp.; Шпоре Э., Цицермане 1966, 183.—185. Ipp.

²⁷⁷ Денисова 1968, 98.—101. Ipp.

²⁷⁸ Денисова 1960; Aboras kapulauka nepublicētais kranioloģiskais materiāls.

²⁷⁹ Марк 1956.

²⁸⁰ Денисова 1969; Денисова 1970 a.

V nodaļa

VĒLAIS DZELZS LAIKMETS

(Agrais feodālisms]

10.—12. gs.

10.—12. gs. Latvijas vēsturē ir periods, kad ražošanas spēku un ražošanas attiecību attīstībā notiek kvalitatīvas izmaiņas — pakāpeniski veidojas feodālā sabiedrība, kuras rašanos bija sagatavojusi visa iepriekšējā perioda — šķiru sabiedrības veidošanās laika — sociālā attīstība.

Raksturīga agrās feodālās sabiedrības iezīme ir lielu zemes īpašumu rašanās, mantojamas politiskās varas koncentrēšanās atsevišķu personu (vecāko, virsaišu, kungu-kņazu) rokās. Šādā situācijā šķiru pretrunas starp dižciltīgajiem un vienkāršo tautu vairs nebija novēršamas, radās valstiskie veidojumi (Tālava, Jersika, Koknese). «Valsts rodas tur, tad un tiktāl, kur, kad un ciktāl šķiru pretrunas objektīvi *nevar* tikt samicrinātas.»¹

Ziņas par Latvijas teritorijas iedzīvotājiem 10.—12. gs. sniedz arī rakstītie avoti. Šīs ziņas vēl ir ļoti trūcīgas, bieži vien teiksmainas, īpaši tas sakāms par skandināvu sāgām. Arī senās krievu hronikas (летописи), sākot ar 11. gs., piemin Latvijas teritorijā dzīvojošās etniskās grupas — kuršus, latgaļus, lībiešus, zemgaļus. 12./13. gs. rakstītie avoti (Latviešu Indriķa Livonijas hronika), kas izmantojami arī retrospektīvi 10.—12. gs. apstākļu raksturošanai, apraksta galvenokārt politiskos notikumus, un tajos maz liecību par Latvijas teritorijas iedzīvotāju ekonomiku, kultūru un dzīves veidu. Rakstīto avotu vienpusības dēļ vispusīgāko materiālu šī laika materiālās kultūras, saimniecisko un pa daļai sociālo apstākļu raksturošanai sniedz arheoloģija, mazāka mērā — valodniecība, etnogrāfija un folklorā.

Agrā feodālisma periodu kā sociālekonomisku formāciju Latvijas teritorijas iedzīvotāju dzīvē izdalīja tikai padomju vēsturnieki un arheologi.² Zināmas domstarpības bija jautājumā par šī perioda hronoloģiskajām robežām. Šai darbā, balstoties uz jaunāko arheoloģisko materiālu, agrā feodālisma periods attiecināts uz laika posmu no 10. gs. otrās puses līdz 12. gs., atsevišķos apgabalos arī 13. gs. Tad, kad vēl nebija nodalīts t. s. vidējais dzelzs laikmets, rakstīja par otro dzelzs laikmetu,³ kas esot turpinājies līdz

13.—14. gs. Vēlāk šo periodu parasti apzīmēja par vēlo dzelzs laikmetu⁴ (9.—13. gs. vidus), kura hronoloģiskās robežas mazāk pamatojās uz arheoloģiskajiem pieminekļiem nekā uz shēmu, kas bija izstrādāta kaimiņtautu vēstures iedalījumam. Padomju zinātnieki šī laikmeta, tāpat arī vispār arheoloģijas periodizācijas pamatā likuši vietējo ražošanas spēku attīstības līmeni. Ar 10. gs. vidu izmainās dzīvesvietu raksturs. Izzūd daudzi kolektīvie pilskalni, arī ezeru pilis, kas vēl pastāvēja 1. g. t. otrajā pusē (piemēram, Mūkukalns, Aležmaļi, Araiši u. c.). Dzīve koncentrējās lielākos centros (piemēram, Koknesē, Oliņkalnā), kas arvien vairāk pārvēršas par topošā feodāļa un no viņa atkarīgo ļaužu dzīvesvietām. Šie pilskalni tiek apjototi vareniem vaļņiem, aizsargāti dziļiem grāvjiem. Ražošanas spēku pieaugumu uzskatāmi demonstrē arheoloģisko pieminekļu (kapulauku) strauja palielināšanās. Lielas izmaiņas notiek ekonomikā (arkls ar dzelzs lemesi, podniecība u. c.). Pārmaiņas sabiedriskajās attiecībās, ko labi pierāda gan izcili bagāti, gan tai pašā laikā arī nabadzīgi kapi, atspoguļo jaunie vārdi, kā bajārs, bagāts u. c., kas no krievu valodas latviešu valodā ienākuši pirms vācu krustnešu iebrukuma. Dziļās pārmaiņas sabiedriskajās attiecībās atspoguļo arī valstisko veidojumu rašanos Latvijā, kuri gan neaptver kādas tautības visu apdzīvoto teritoriju. Sāk ieviesties kristīgā ticība — pareizticība, kas lielā mērā izskaidrojama ar Latvijas austrumdaļas zināmu atkarību no Pleskavas un Polockas kņazistēm.

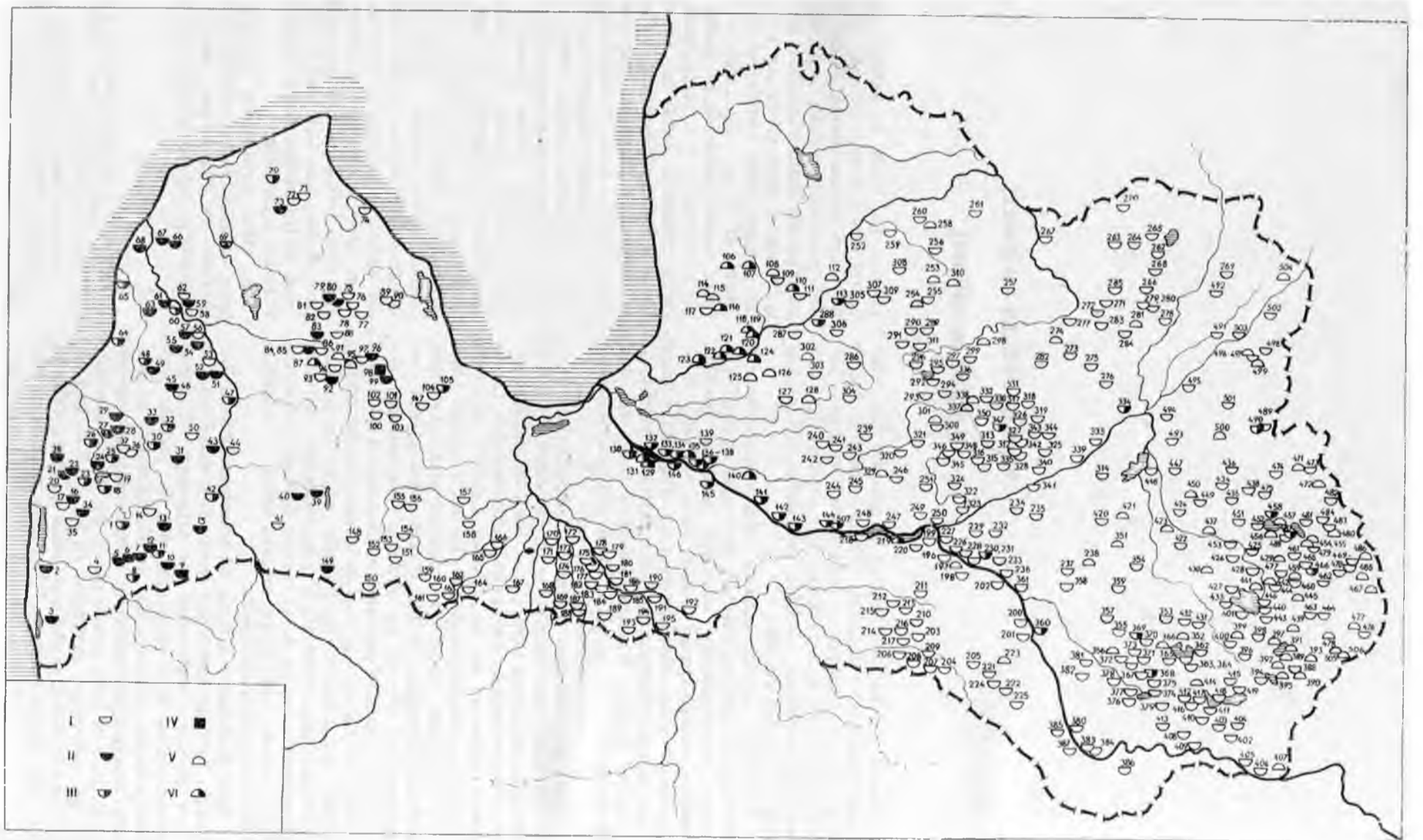
No cilšu apvienībām pakāpeniski veidojas latgaļu, zemgaļu, kuršu, sēļu un lībiešu tautības, kas apskatāmā perioda beigās, ņemot vērā tirdzniecības, savstarpējo sakaru attīstību un valstisko veidojumu

¹ Ļenins V. I. Raksti, 25. sēj, 354. lpp.

² Zeids 1951, 38.—62. lpp.; Moora 1952, 114.—169. lpp.; Latv. PSR, I, 35.—61. lpp.

³ Hausmann 1896, XVI—LXXXI lpp.

⁴ Jākobsons 1929—1930, 6276.—6281. sleja.

90. att. Vēlā dzelzs laikmeta kapulauki.

I — lidzenie skeletkapi, II — lidzenie ugunskapi, III — skelet- un ugunskapi, IV — akmeņu krāvumu kapulauki, V — uzkalniņkapi ar skeletapbedījumiem, VI — uzkalniņkapi ar skelet- un ugunsapbedījumiem.

I — Bunkas grantsbedres, 2 — Nīcas vidusskola, 3 — Lejas, 4 — Bārtas kapi, 5 — Purmsāti, 6 — Purmsātu Dzērves, 7 — Rāvas, 5 — Kalētu Ozolmuiža, 9 — Tiltiņi, 10 — Dārznieki, 11 — Beltēni, 12 — Mazdriviņi, 13 — Gravenieki, 14 — Valkas, 15 — Grāviņi (Sproģi), 16 — Remesi, 17 — Priediena, 18 — Āri, 19 — Dikuji, 20 — Kapsēde, 21 — Strautiņi, 22 — Kalnenieki, 23 — Krastiņi, 24 — Aploki, 25 — Strungas, 26 — Bučas, 77 — Vecvagari, 28 — Grābstes Zundi, 29 — Sulaiņi, 30 — Ilksumi-, 31 — Roņi, 32 — Apariņas, 33 — Misiņkalns, 34 — Gaviezes Lejnieki, 35 — Brenči, 36 — Dižilmājas, 37 — Dižstrofti, 38 — Antiņi, 39 — Saldus, Ezera i. 7—9, 40 — Ventenieki, 41 — Kursiņu Bāliņi, 42 — Lēnes, 43 — Raņķu Kapenieki, 44 — Gobziņi, 45 — Basu Kalēji, 46 — Lancenieki, 47 — Pilenieki, 48 — Alsungas Kalniņi, 49 — Kantiķi, 50 — Dižstrauti, 51 — Kuldīga, 52 — Liķi, 53 — Vēversāti, 54 — Kaupi, 55 — ivandes Strazdiņi, 56 — Kaparkalns, 57 — Padures Remesi, 58 — Gaisiņi, 59 — Zlēku Priednieki, 60 — Pasilciems, 61 — Vendzava, 62 — Dzikli, 63 — Sise, 64 — Darvdedži, 65 — Silmalciems, 66 — Gārzde, 67 — Lodiņi, 68 — Vārves Striķi, 69 — Puze, 70 — Upesvagari, 71 — Ozolmežs, 72 — Laukumuiža, 73 — Pārupes, 74 — Rojas zivju fabrika, 75 — Nurmuiža, 76 — Vecčūmalas, 77 — Libagu Kalnenieki, 78 — Ķīļi, 79 — Vilcumuižas ezers, 80 — Talsi, Ezera i. 6 un 8, 81 — Talsi, pie pilskalna, 82 — Stendes selekcijas stacija, 83 — Veģi, 84 — Mazvalgales kapi, 85 — Valgales Brasliņi, 86 — Stūrīši, 87 — Krievu kapi, 88 — Zunnas, 89 — Landstrupi, 90 — Pēči, 91 — Drubazas, 92 — Matkules kapsēta, 93 — Bienes, 94 — Lanksēdes, 95 — Čāpuļi, 96 — Kandava, Lielā i. 42, 97 — Kandavas pilskalns Z pusē, 98 — Reinas, 99 — Zviedri, 100 — Grenču Jaunzemji, 101 — Dravnieki, 102 — Mutstrauti, 103 — Riepji, 104 — Tukuma mācītājmuiža, 105 — Tukuma jaunais tirgus laukums, 106 — Umurgas Krastiņi, 107 — Vainižu Zviedrukalns, 108 — Mazstraupes Zvejnieki, 109 — Baukalns, 110 — Pūricas, 111 — Jātņieki, 112 — Lenču Striķi, 113 — Cēsu dzelzceļa stacija, 114 — Grindulis, 115 — Kuiļi, 116 — Čiekuri, 117 — Mežšauti, 118 — Pūtejī, 119 — Karātavkalns, 120 — Liepenes, 121 — Krimuldas baznīca, 122 — Tālns, 123 — Priedes, 124 — Saksukalns, 125 — Sahnītes un Atvasītes, 126 — Kapurgas, 127 — Idiņi, 128 — Vecrubeniši, 129 — Rauši, 130 — Vampeniēši I, 131 — Vampeniēši II, 132 — Vējstūri, 133 — Laukskola, 134 — Salaspils Jaunzemji, 135 — Kabeles, 136 — Zēvaldi, 137 — Zariņi, 138 — Freimaņi, 139 — Tīnūži, 140 — Lielpēči, 141 — Lielvārdes pārceļtuve, 142 — Bajāri, 143 — Lielrutuli, 144 — Aizkraukle, 145 — Nariņi, 146 — Baldones Lauri, 147 — Jaunrnokas, 148 — Ķerklīņi, 149 — Rūsiši-Debeši, 150 — Priedīši, 151 — Auce, 152 — Grīnerti, 153 — Skare, 154 — Lielauces Stirnas, 155 — Grabu kapi, 156 — Kaupji, 157 — Sķerstaņi, 158 — Jēgeri, 159 — Kaijukrogs, 160 — Mazgarbas, 161 — Atvases, 162 — Kvietes, 163 — Lielogli, 164 — Augstkalnes Priedulāji, 165 — Ķēķi, 166 — Gauriņi, 167 — Vilces skolas parks, 168 — Kraujas, 169 — Eži, 170 — Kropvirca, 171 — Lielvirca, 172 — Jaunsvirlaukas Jaunzemi, 173 — Roķi, 174 — Migaļas, 175 — Gaideļu Viduči, 176 — Kakužēni, 177 — Ciemalde, 178 — Mazgrauži, 179 — Lieldālūži, 180 — Kugrēni, 181 — Mežotnes centrs, 182 — Zeltiņi, 183 — Lielbertuši, 184 — Mežotnes kapulauks, 185 — Islīces grantsbedres, 186 — Jumpramuižas kapsēta, 187 — Liksmaņi, 188 — Svitenes muižas parks, 189 — Siepēļi, 190 — Dreņģeri-Cunkāni, 191 — Tupiņi, 192 — Capāni, 193 — Kapenieku kapi, 194 — Podiņu kapsēta, 195 — Zluktenes, 196 — Ābeļu pamatskola, 197 — Ābeļu Priednieki, 198 — Gravāni, 199 — Kuņči, 200 — Dubēņu muiža, 201 — Strautmaļi, 202 — Reini, 203 — Betēji, 204 — Upenieki, 205 — Susējas mežniecība, 206 — Dievales, 207 — Ildzi, 208 — Corskāni, 209 — Indrāni, 210 — Dukurāni, 211 — Plūdi, 212 — Diemanti, 213 — Veldres, 214 — Plūmes, 215 — Sili, 216 — Sauka, 217 — Bruģi, 218 — Salasanči, 219 — Lejasdopeles, 220 — Nīperī-Libieši, 221 — Rubenes baznīca, 222 — Ezeriņi, 223 — Rubiķu sils, 224 — Zesercelmi, 225 — Dagi, 226 — Dzeņi, 227 — Melderes, 228 — Krustpils, 229 — Ribaki, 230 — Asote, 231 — Daugavas Ogļenieki, 232 — Dreimaņi, 233 — Trepes stacija, 234 — Antuži, 235 — SpHves, 236 — Skudras, 237 — Stalidznieki, 238 — Trokši, 239 — Aliņas, 240 — Zemgaļi-Saliņas, 241 — Ūsiņi, 242 — Verene, 243 — Ozolēni, 244 — Auleki, 245 — Jaunstaprēni, 246 — Bulandi, 247 — Daugavaizelkšņi, 248 — Aulciems, 249 — Peļņi, 250 — Radzes-Letgaļi, 251 — Taurupi, 252 — Beites, 253 — Kalna Strantes, 254 — Pārūkalmi, 255 — Launkalne, 256 — Lazdukalni, 257 — Šliepi, 258 — Maskuti, 259 — Lubu muiža, 260 — Ķikuts, 261 — Jaunbemberi, 262 — Alūksne, 263 — Pudiķi, 264 — Jaunlaivīgas, 265 — Asari, 266 — Annas Annasmuiža, 267 — Vidagas muiža, 268 — Uranaži, 269 — Alodzene, 270 — Ķempji, 271 — Beļavas muiža, 272 — Liedskalni, 273 — Galgauskas Ezeriņi, 274 — Ticēni, 275 — Kanderi, 276 — Ušuri, 277 — Viģubi, 278 — Lešķi, 279 — Smoni, 280 — Skolas, 281 — Antēni, 282 — Zvanulejas, 283 — Andzēni, 284 — Jaunpommeri, 285 — Dumpji, 286 — Drapmaņi, 287 — Ainava, 288 — Liepiņas, 289 — Ķeveri, 290 — Elki, 291 — Krustiņi, 292 — bij. Vecpiebalgas mācītājmuiža, 293 — Paulēni, 294 — Aptekas, 295 — Lejasraskumi, 296 — Lejasgibuļi, 297 — Ezerbrīči, 298 — Jaunpiebalgas kapsēta, 299 — Kāpurkalns, 300 — Aizbednes, 301 — Dreimaņi, 302 — Vecsprinkšji, 303 — Nītaures Annasmuiža, 304 — Ķēču Annasmuiža, 305 — Kampi, 306 — Sķesteri, 307 — Raunas mācītājmāja, 308 — Vilciņi, 309 — Lejasrunģi, 310 — Viksnas Kapusils, 311 — Lazdiņi, 312 — Madona, 313 — Krastkalni, 314 — Aizkārklī, 315 — Kārklī, 316 — Skutēni, 317 — Kārdabas Krustmājas, 318 — Grantskalni, 319 — Ķalnapaukši, 320 — Ķikuti, 321 — Jaunāķēni, 322 — Matisēni, 323 — Kalsnavas baznīckalns, 324 — Daktiņi, 325 — Trakši, 326 — Patkules pienotava, 327 — Ganiņi, 328 — Baltiņi, 329 — Ķesteri, 330 — Salsnaskrogs, 331 — Lejasstukuļi, 332 — Ozolmuižas smēde, 333 — Vēverāji, 334 — Ličagalns, 335 — Oliņi, 336 — Lapēni, 337 — Ogressils, 338 — Gulbēre, 339 — Meirānu muiža, 340 — Tiltasīji, 341 — Joksti, 342 — Ķalnapietrēni, 343 — Graudu krejotava, 344 — Kapmaļi, 345 — Lindēni, 346 — Kaķīši, 347 — Vicsienas grantsbedres, 348 — Dzīšji, 349 — Tropeles, 350 — Kārklī, 351 — Stirnienes miests, 352 — Silajāpi, 353 — Linukalni, 354 — Zimuli, 355 — Ančīni, 356 — Zaķišu pamatskola, 357 — Rentova, 358 — Steķi, 359 — Skuteļi, 360 — Jersika, 361 — Veiguri, 362 — Ogurečka, 363 — Kapiņi, 364 — Releņģi, 365 — Kristapēni, 366 — Rušenica, 367 — Ezerstarpe, 368 — Maskevicišķi, 369 — Ludvigova, 370 — Zeinišķi, 371 — Gerēni, 372 — Feldhofa, 373 — Aizkalnes centrs, 374 — Piperi, 375 — Ostrova, 376 — Maskava, 377 — Višķu sovhoztehnikums, 378 — Spogi, 379 — Ģīloručje, 380 — Jaunušāni, 381 — Lazdāni, 382 — Ķīši, 383 — Daugavpils, 384 — Pogulanka, 385 — Kaķīši, 386 — Vitanišķi, 387 — Kalkūne, 388 — Nīperī, 389 — Novomisla, 390 — Lieltiržava, 391 — Jaundomiņi, 392 — Obiteļi, 393 — Borisovka-Dobručina, 394 — Dagda, 395 — Jaunakra, 396 — Andeņi, 397 — Andzeļmuiža, 398 — Kulakova, 399 — Stikuti, 400 — Zundi, 401 — Skrabi, 402 — Skaista, 403 — Cenčupi, 404 — Stirnas, 405 — Kiseleva, 406 — Aleksandrova, 407 — Kubļavas mežs, 408 — Lejasromuļu mežs, 409 — Sķērskāni, 410 — Aizpuriši—Gerēni, 411 — Lielie Truļi, 412 — Brūveri, 413 — Kalnabāliņi, 414 — Eksti, 415 — Kučeri, 416 — Egļi, 417 — Grāveri, 418 — Brjaslava, 419 — Vijolnieki, 420 — Šķēļu kapi, 421 — Cakuli, 422 — Sakstagala Aizezeri, 423 — Subinaide, 424 — Kantenīki, 425 — Jusi, 426 — Janopole, 427 — Puncuļi, 428 — Gerardova, 429 — Batari, 430 — Danski, 431 — Cači, 432 — Cernostje, 433 — Ģineviči, 434 — Cadarānu dzirnavas, 435 — Vecgaļumi, 436 — Danči, 437 — Greivuļi, 438 — Žogoti, 439 — Pintēni, 440 — Veresauka, 441 — Batņi, 442 — Rikopole, 443 — Sļakati, 444 — Vecsloboda, 445 — Bečeri, 446 — Patmaļi, 447 — Dzernaviene, 448 — Idiņi, 449 — Ivāni, 450 — Kokorviši, 451 — Meirānu ezera krasts, 452 — Sarkaņi, 453 — Rēzekne, 454 — Īsnauda I, 455 — Īsnauda II, 456 — Evertava, 457 — Cirma, 458 — Ķivti, 459 — Rugaiši, 460 — Barsuki, 461 — Gaiļi, 462 — Poļu Gorbuni, 463 — Bradaiži, 464 — Meirēni, 465 — Pildas muiža, 466 — Nukši, 467 — Zilupes stacija, 468 — Mariampole, 469 — Lielpikava, 470 — Nirza, 471 — Trupi, 472 — Cenčeva, 473 — Strāvas, 474 — Stiglova, 475 — Mērdzenes Dzērves, 476 — Koniecpole, 477 — Rudņa, 478 — Volkorezi, 479 — Īsnauda III, 480 — Cibla, 481 — Franopole, 482 — Kazlauka, 483 — Tjabki, 484 — Degteri, 485 — Briģi, 486 — Janovole, 487 — Ludzas Odūkalns, 488 — Ludza, vidusskola, 489 — Aizelkšņi, 490 — Lukstenieki, 491 — Salmiņi, 492 — Balvu Aizezeri, 493 — Bonifacova, 494 — Slaveiti, 495 — Cušli, 496 — Šķīlbēnu Daņilovka II, 497 — Dravas, 498 — Kangari, 499 — Logiņi, 500 — Ruskulovas Kapiņi, 501 — Stampānu purvs, 502 — Viļaka, 503 — Viduči, 504 — Cirnava,

505 — Volkorezi-čiūčiši, 506 — Latišonki, 507 — Žagari.

— izrjda tendenci saplūst vienā latviešu tautībā. Tomēr apskatāmajā periodā atsevišķu tautību materiālajā kultūrā vērojamas atšķirības, tāpēc tās jāaplūko atsevišķi.

CILŠU APVIENĪBAS VĒLAJĀ DZELZS LAIKMETA

KURŠI

Dzīvesvietas

Vēlajā dzelzs laikmetā Kurzemē izšķirami vairāki dzīvesvietu tipi: nocietinātas apmetnes — pilskalni, senpilsētas, nocietinātas patvēruma vietas un nenocietinātas apmetnes jeb ciemi.

91. att. Matkules pilskalns ar izrakumu laukumiem.

92. att. Embūtes pilskalna plāns.

93. att. Sabiles pilskalna plāns

No vairāk nekā 70 Kurzemē reģistrētajiem pilskalniem⁵ lielākā daļa, šķiet, attiecināmi uz agra feodālisma periodu. Jādomā, ka vairākus šos pilskalnus (Apūli, Impilti, Grobiņu, Matkuli u. c.), kā rāda pagaidām nelieli izrakumi, sāka apdzīvot jau iepriekšējā periodā.

Kuršu pilskalni parasti ierīkoti pie ūdeņiem (apmēram 80%), visbiežāk zemes ragā starp gravām vai upju likumos (Matkule, 91. att.). Šādā gadījumā nocietinājuma neatņemama sastāvdaļa ir uzbērts zemju aizsargvalnis. Atsevišķos gadījumos sastopami pat vairāki vaļņi un grāvji (Ugāles, Lieldāmes, Lanku, Vecpils, Kazdangas u. c. pilskalnus). Apmēram 73 Kurzemes pilskalnu ierīkoti savrupos kalnos, kalna malas pastāvēnot vai uzmetot vaļņus. Pēdējie dažkārt ietver visu pilskalna plakumu (Impilte, Lagzdīne, 94. att., Tadaiki u. c.). Retāk sastopami pilskalni, kas ierīkoti kalnu grēdā vai tās galā. Šādos gadījumos pilskalna plakums norobežots ar vienu (Sabile, 93. att., Kandava u. c.) vai vairākiem (Embūte, 92. att., Talsu Milzkalns) vaļņiem. Pilskalni bez vaļņiem sastopami ļoti reti, tādos gadījumos nocietinājumam ierīkotas terases (Alsunga u. c.), uz kurām, jādomā, atradās aizsargsienas. Kuršu pilskalni pēc lieluma ir diezgan atšķirīgi. Apmēram ²A pilskalnu plakuma platība svārstās no 500 līdz 3000 m², tikai retumis tie ir mazāki par 500 m² (Kaltes, Nogales, Dzeldes). Kā lielākie no Kursas pilskal-

⁵ Brastiņš 1923; E. Brastiņš Kurzemē reģistrējis 60 pilskalnus un 31 pileni (patvēruma vietu). Pēc E. Brastiņa darba iznākšanas no jauna atklāti vairāki pilskalni (piemēram, Zlēku Karātavkalns un Pabērzkalns, Valgales Rumbu pilskalns, Lībagu Karātavkalns, Asītes Spīningu pilskalns, Nīkrāces Upenieku pilskalns u. c.), daži kā pilenes reģistrētie objekti izrādījušies par pilskalniem (Kalētos Apses upes krastā, pilskalns pie Imuļiem un Atmatām u. c.).

niem atzīmējami: Kuldīgas (1 ha), Kazdangas (0,8 ha), Vārtajas u. c. pilskalni.

Plašāki pētījumi izdarīti Talsu pilskalnā. Tie ļauj spriest par kuršu pilskalnu nocietinājumiem, ēku izvietojumu un pilskalnu iedzīvotāju ekonomisko dzīvi.

Talsu pilskalns atrodas kuršu teritorijas ziemeļu daļā, rajonā, kur agrā feodālisma periodā saskārās kuršu un lībiešu zemes.⁶ Pilskalns⁷ izveidots šaura, mālaina kalna mugurā Talsu ezera austrumu krastā (95. att.). Pēc saviem komplicētajiem nocietinājumiem, proti, 7,5 m augstā vaļņa dienvidu pusē (no ārpuses skaitot), 1 m augstā vaļņa ziemeļu un austrumu pusē, kā arī pēc vairākām terasēm Talsu pilskalns jāuzskata par vienu no spēcīgākajiem kuršu pilskalniem. Pilskalna plakums aizņem 3500 m², tam līdās atrodas priekšpils un vairāk nekā 4 ha liela senpilsētas vieta.

Pilskalns kopā ar Baznīckalnu un savdabīgo apbedīšanas vietu Vilikumuižas ezerā un tā krastā veido vienlaicīgu pieminekļu kompleksu.

1936.—1938. g. arheoloģiskajos izrakumos A. Karnupa⁸ vadībā izpētīta apmēram Vio pilskalna, izdarot lielā vaļņa griezumumu un atsedzot lielāku laukumu pilskalna ziemeļrietumu galā. Iegūts vairāk nekā 4000 senlietu, daudz māla trauku lausku un dzīvnieku kaulu.

Izrakumi rāda, ka pilskalnā apmēram 500 gadu laikā (10.—14. gs.) bijuši 9 apbūves posmi (slāņi).

Pilskalns par dzīvesvietu izveidots, kalna dabisko virsmu no tagadējās priekšpils atdalot ar seklu, 1 m platu grāvi un vāju aizsargvalni (9. slānis). Uz šo nocietinājuma laiku attiecas 2 zemē ieraktas un ar

94. att. Lagzdīnes pilskalna plāns

95. att. Skals uz Talsu pilskalnu.

akmeņiem izkrautas pavardu vietas. Pilskalnu tālāk nocietinot (8. slānis), kalna galā un malās izveidoti akmeņu krāvumi un blīvi akmeņu klāsti, virs kuriem pacēlusies divkārtša guļkoku aizsargsiena 2—4 m platā joslā. Pirmajos 3 apakšējos slāņos (9.—7. slānis), kas attiecas uz 10. gs., dzīvojamās celtnes izvietotas tikai gar pilskalna malu. Iespējams, ka apdzīvots bijis arī plakums, tikai kultūras slānis te norakts vēlākā laikā, lai paaugstinātu un pastāvinātu kalna nogāzes. Divos apakšējos slāņos konstatētas ieapaļas, līdz 1 m dziļas bedres, to diametrs 1—1,5 m; bedrēs atrasti dzīvnieku, putnu un zivju kauli. Iespējams, ka tās bijušas atkritumu bedres vai arī tām bijusi kāda kultiska nozīme, jo tās zināmā mērā atgādina bedres, kas atklātas kulta kalnos. 7. un 8. slānī konstatēto celtņu izvietojums gandrīz pilnībā sakrīt, liecinot par apbūves tradīciju turpināšanos. Viena no celtnēm (3,5x5,5 m) bijusi iedziļināta un izmantota abu apbūves periodu laikā. Otra celtnē (4x7 m) bijusi divtelpu.

Liela pārbūve pilskalnā notikusi, sākot ar 6. slāni, kas datējams ar 11. gs. Sai laikā vaļņa augstums ir sasniedzis 2,5 m. Bez galvenās ieejas gar vaļņa rietumu galu tiek ierīkota sīkiem akmeņiem rūpīgi nobruģēta papildieeja (96. att.), kas pilskalnā pa terasi vedusi no ziemeļu puses. Ieeja bijusi nodrošināta torņveida izbūvēm. Virs iepriekšējā slāņa aizsargceltnēm uzbērts līdz 0,5 m biezs zemju pildījums. Tā pilskalna malā veidojies 1 m augsts vaļņveida uzbērums, kura stāvās nogāzes nostiprinātas ar guļus cits virs cita liktiem baļķiem. Virs uzbēruma veidoti vairāk nekā 2 m plati guļkoku nocietinājumi, kas sastāv no 2 paralēlu baļķu rindām. Tās tāpat kā iepriekšējā slānī veidotas ar lauzumu, piemērojoties ieapaļajai kalna malai, kamēr pašu aizsargceltņu veidojums ir atšķirīgs.

Salīdzinot ar iepriekšējo, t. i., zemāko, slāni, radikāli mainījies pie aizsargceltnēm situēto ēku izvietojums. Tās celtas jaunās vietās un izvietotas blīvi. Viena no atsegtajām celtnēm bijusi guļkoku

⁶ Latv. PSR, I, 13. gs. karte.

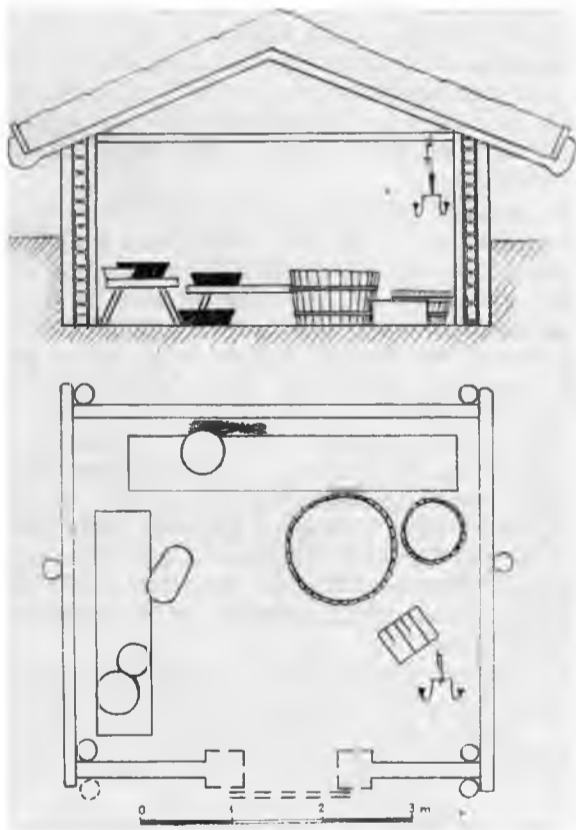
⁷ Brastinš 1923, 26., 27. lpp.

⁸ Karnups 1936^a; 1937; 1938^{a, b}; KapHyn 1967.

96. att. Uzejas vieta ar bruģi Talsu pilskalnā.

divtelpa,⁹ kur katrai telpai bija atšķirīgs gridojums. Kādā citā celtņē — klētī — atrada daudz graudu. Īpatnējas ir divas četrstūrains zemē iedziļinātas celtnes. Viena no tām 4,0x4,5 m liela, ar iedziļinājumu zemē. Celtne bijusi ar jumtu, kas balstījies uz sijām. Ēkas sienas nebija cirstas pakšos, bet celtas no guļkokiem, kas likti starp stūros un katras sienas vidū slietiem stabiem (97. att.). Šai celtņē, šķiet, darbojies kāds dziednieks, jo te atrada solus, koka traukus, svečturi. Otrā, 3,5x3,9 m liela celtne, bija veidota no stāvus slietām dēļu sienām ar stabiem stūros.

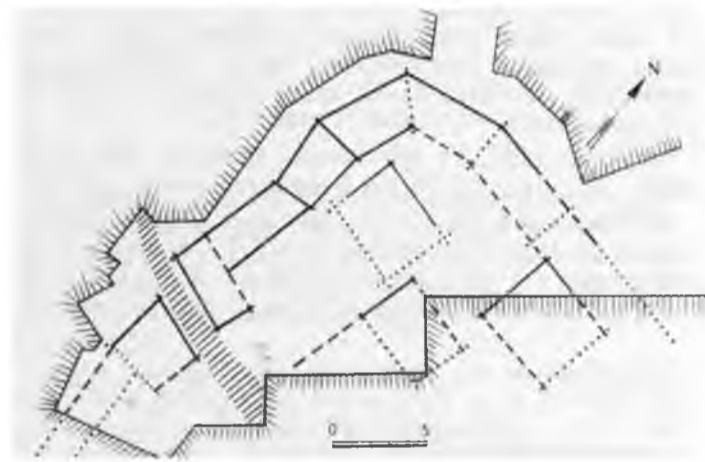

97. att. Talsu pilskalna celtnes rekonstrukcija (pēc KapHyn 1967, 3. att.).

Abas zemē iedziļinātās celtnes acīmredzot uzrāda arhaiskākas celtniecības tradīcijas.

5. slāni iezīmē vairākas ozolkoka guļbūvē veidotas celtnes. Tā kā tās bija labāk saglabājušās, radās skaidrāks priekšstats par torņveida celtņu izmēriem (2x5; 3x3 m), kā arī par aizsargceltņu konfigurāciju (98. att.). Vaļņa pakājē šai slānī bija saglabājušās kādas 4,5x9 m divtelpu celtnes paliekas ar pagrabu, uz kuru veda akmeņiem izkrautas kāpnes. Arī nākošā, 4. slāņa celtnes, it īpaši aizsardzības josla, saglabājusi tādu pašu plānojumu, kāds bijis iepriekšējā slānī. Pēc 4. slāņa celtņu bojā ejas, liekas, 11. gs. beigās, zemju valnis no jauna jūtami paaugstināts (apmēram par 1,5 m).

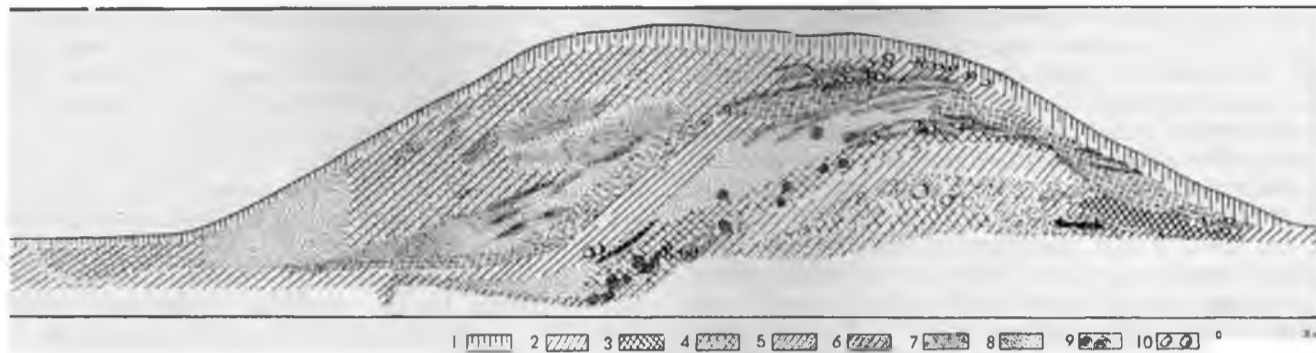
1.—3. slānis datējams ar 12.—14. gs. sākumu. Šai laikā aizsargceltņu, it īpaši torņu izvietojumā maz kas mainās. Visgarām plakuma malai atradusies 1,90 m plata divkārša no skuju koku baļķiem vainagos cirsta aizsargceltne, kurai pamati nostiprināti ar akmeņu sakrāvumu. Katrā uzejas pusē aizsargceltne beidzās ar prāvākām (3x7,5 m) celtņēm, kas, jādama, bija torņveida. Pati uzeja, kā tas bija vēro-

98. att. Talsu pilskalna 5. slāņa rekonstrukcija (pēc Karnups 1937, 13. att.).

jams iepriekšējos slāņos, veidoja šo celtņu starpā 2 m platu koridoru. Starp torņu ārējiem pakšiem atradās aizverami vārti, par ko liecina te atrastā dzelzs dzintele vārtu iekāršanai. Celtnes dažāda lieluma — 3x5; 3x4; 5x6,5 m, bet nav vairs konstatētas divtelpu dzīvojamās ēkas. Vairākas celtnes, sevišķi apdzīvotības pēdējā posmā, atradās cieši līdzās aizsargceltnei. Lielākās celtnes balstījās uz akmeņiem, kuru starpās, sākot ar 6. slāni, bieži atrod ziedotu dzīvnieku paliekas, īpaši zirgu galvaskausus un kaulus. Aizsargceltnes, kā arī dzīvojamo māju sienas bieži bijušas apmestas ar māliem. Talsu pilskalnā pavisam atklātas ap 50 celtnes, kas atšķiras ne tikai pēc izbūves, bet arī pēc praktiskā pielietojuma. Savā izveides gaitā pilskalns pārdzīvojis vairākus attīstības posmus.

⁹ Vairāktelpu dzīvojamās ēkas, dažos gadījumos pat divstāvu, Kurzemē aprakstītas Egila Skalagrimsona saga (kas, jādama, atspoguļo 10. gs. pirmās puses notikumus). — SLVA, 1, Nr. 10.

99. att. Apūles pilskalns valņa šķērsriezums.

1 — velēna, 2 — māls, 3 — sarkans māls, 4 — smilšmāls, 5 — ar oglēm jaukts māls, 6 — trūdējusi zeme, 7 — tumša zeme, 8 — akmeņi, 9 — deguši koki, 10 — akmeņi.

11. gs. var uzskatīt par zināmu lūzuma punktu pilskalns nocietināšanā un izbūvē. Līdz 11. gs. Talsu pilskalns nocietinājumi ir vāji, pilskalnam ir tikai viena uzeja, vairums ēku būvētas atšķirīgā tehnikā (celtnes iedziļinātas). Līdz 11. gs. senlietu materiālā dominē lībiešu raksturīgās rotaslietas. Tāpēc ir zināms pamats domāt, ka Talsu pilskalnu līdz 11. gs. apdzīvojuši lībieši. Tam par labu runā vairāki apsvērumi. Vēl vācu iebrukuma laikā 13. gs. šis apgabals tiek uzskatīts par etniski jauktu, turklāt austrumos pilskalnam atrodas lībiešu apdzīvotā teritorija, ko bez arheoloģiskā materiāla apstiprina arī valodniecība.¹⁰ Pie pilskalns atklāts ar piedevām bagāts lībiešu sievietes kaps. Netiešus norādījumus dod arī Vilku muižas ezera (kursiskie) atradumi, kuru agrākās senlietas attiecas tikai uz 11./12. gs. Tātad jāpieņem, ka Talsu pilskalns īsti kursisks kļūst tikai ar 11. gs. beigām. Tai laikā pilskalns ēkas ceļ tikai guļbūvē, ēku stūros parādās kuršiem īpatnējie dzīvnieku ziedojumi. Liekas, ar šo laiku sāk veidoties plašā Talsu senpilsēta, jo tur atrasta galvenokārt ripas keramika.

Talsu pilskalns devis bagātīgas liecības par zemkopību (dzelzs lemesis, izkaps, dzirnakmens, daudz graudu), lopkopību, medībām un amatniecību (atklātas bronzas lējēju darbnīcas, atrasti kalēja darbarīki, konstatēta kokapstrāde). Mazāk materiālu ir par tirdzniecību, jo Talsu pilskalns atradies sāpus no lielākajiem satiksmes ceļiem.

Izrakumu materiāls Talsu pilskalnā rāda, ka visi Kurzemes pilskalni nav piešķirami vienai etniskai vienībai — kuršiem. Skaidrs, ka daļā no apskatāmajiem pilskalniem, it īpaši Ziemeļkurzemē (Tukums, Nogale, Lagzdīne u. c.), dzīvojuši lībieši un vendi (Ventas lejtecē). Daži pilskalni, kas atrodas etniski jauktā apgabalā (Kandava, Sabile, Strazde, Valgale, Mežīte u. c.), zināmu laiku varēja tikt izmantoti kā vienas, tā otras etniskās vienības nocietinājumi. Tam par labu runā arheoloģiskie atradumi un valodniecības dati.

Vairāki desmiti kuršu pilskalni¹¹ atrodas ārpus pašreizējām Latvijas PSR administratīvajām robežām. Īpaši jāatzīmē 20. gs. 30. gados pētītie Apūles un Impiltes pilskalni (Lietuvas PSR). Šo abu pilskalni apdzīvotības sākums iesniedzas m. ē. pirmajos gadsimtos, bet spēcīgāk tie nocietināti šķiru sabiedrības veidošanās laikā. Kā atzīmēts, Apūle jau 8. gs. kļūst par varenu dižciltīgā atbalstpunktu. Pils

1 ha lielais plakums, plašā senpilsēta un kapulauks rāda, ka arī agrā feodālisma periodā Apūle bijusi viens no lielākajiem kuršu zemju dienvidu daļas ekonomiskajiem un politiskajiem centriem.¹²

Uz apskatāmo laika posmu attiecas pilskalns augšējais slānis,¹³ kas datējams ar 10.—13. gs. Šai laikā valnis ar smilšmāla kārtām un akmeņiem ticis paaugstināts līdz 7,5 m un tā platums sasniedzis 38 m (99. att.). Kubatūras ziņā jaunais uzbērums līdzinās visu triju iepriekšējo periodu uzbērums. Vienīgā ieeja, kas bijusi nostiprināta ar zemē iedziļinātiem ozola baļķiem, vedusi pilī gar valņa ziemeļu galu. 2 m platais ceļš, kas vedis pilskalnā, bijis klāts ar dūres lieluma akmeņiem.

Pilskalns plakuma vidū atradusies 4x4,5 m liela aka, kuru atrotot atsegta 7 grodu baļķu kārtas.

Tāpat kā Apūles pilskalnā, arī Impiltes pilskalnā¹⁴ apdzīvotība turpinās no iepriekšējā perioda.¹⁵ Pilskalns tuvumā ir 2 kapulauki un Elka kalns, Impiltes pilskalnam līdzās atrodas 5 ha liela senpilsētas vieta, kur konstatēti šī laika atradumi. Interesantākais atklājums ir pilskalnā izpētītā 8 m garā, 3 m platā un 2 m augstā tunelveidīgā ieejas vieta, kuras sienas un griesti bija nostiprināti ar ozola šķilām.

Arheoloģiski izrakumi izdarīti arī Grobiņas pilskalnā, kas atrodas Alandes labajā krastā. Nepārasts ir pilskalns 2 m augstais valnis, kas aizņem V₃ no pilskalns plakuma. 1929.—1930. g. B. Nermaņa¹⁶ vadībā pilskalns 2 vietas izpētīts 24 m² liels laukums. Konstatēts, ka mītņu slānis ir līdz 0,9 m dziļš; tajā novērojami 3 noslāņojumi. Atradumi datējami ar 9.—11. gs. Pilskalns apdzīvots arī vēlāk.¹⁷ Abpus Alandes upei konstatēta senpilsēta 2—3 ha

¹⁰ Kiparsky 1939, 5. karte.

¹¹ Jaunākie pētījumi rāda, ka droša kuršu apdzīvota teritorija Lietuvā ir tikai gar Baltijas jūras piekrasti, kur 10.—12. gs. tā varēja ieņemt pašreizējos Kretingas, Klaipēdas, Skodas, daļēji Plūņģes un Šilutes rajonus (Bo. iKaiTe-KyjniKayCKeHe 1968, 51.—55. lpp.).

¹² Apūle (Appule) minēta 13. gs. rakstītajos avotos 1253. g. (SLVA, 2, Nr. 359).

¹³ LAB 366. lpp.

¹⁴ Impilte (Empilten, Ampillen) vairākkārt minēta 13. gs. rakstītajos avotos.

¹⁵ Puzinas 1938, 294.—297. lpp.

¹⁶ Nermaņa 1958, 8.—12., 81.—84., 168.—170. lpp.

¹⁷ Grobiņa (Grubin) minēta 13. gs. rakstītajos avotos.

platībā. Pagaidām senpilsētas hronoloģija diezgan neskaidra, bet, spriežot pēc nedaudzajiem atradumiem, tā apdzīvota, sākot ar vidējo dzelzs laikmetu.

Uz apskatāmo laika posmu attiecas arī *Matkules* pilskalna otrais apdzīvotības periods¹⁸ (91. att.). Pilskalnā izpētīta daļa no kādas ilgstoši apdzīvotas celtnes, kas cauri agrajam kultūras slānim iedziļināta pamatsmiltī. Ēkas pamatos atrasts kuršiem īpatnējais dzīvnieku kaulu ziedojums (2 lieli taura ragi). Izrakumi liecina, ka dzīve Matkules pilskalna priekšpilī sākusies tikai apskatāmajā periodā, kamēr apmetnes — senpilsētas sākumi attiecas jau uz iepriekšējo periodu. Matkules pilskalns kopā ar priekšpili, plašo senpilsētu bijis viens no Austrumkursas lielākajiem politiskajiem un ekonomiskajiem centriem.

Plaša senpilsēta atrodas arī pie viena no lielākajiem Dienvidkurzemes pilskalniem — *Vārtajas* pilskalna, kas minēts 13. gs. rakstītajos avotos. Liepājas muzeja aizsardzības izrakumos¹⁹ noskaidrots, ka senpilsēta iesniegusies arī upes senlejā, kas rudenos un pavasaros parasti pārplūst. Šeit izpētīta 327 m² liela teritorija. Senpilsētas mītņu slānis līdz 1 m biezs un tajā izšķirami 2 slāņi. Apakšējais slānis, šķiet, attiecas uz vidējo, augšējais — uz vēlo dzelzs laikmetu. Izpētītas vairākas apaļas krāsnis ar akmeņu pamatu un māla virsbūvi. Apbūve vairākkārt atjaunota. Dažādu ēku palieku vidū labāk iezīmējās kādas māliem apmetas 4,95 m garas degušas guļkoku celtnes kontūras. Atradumi — bronzas krustadata, bronzas stienīša gals, tīklu gremdi un galodas — šo slāni ļauj datēt ar 11.—13. gs.

Senpilsētas Kurzemē konstatētas vismaz pie 20 pilskalniem; tās pēc saviem izmēriem ir atšķirīgas: no 0,5 līdz 5 ha lielas. Rakstītie avoti liecina, ka šādās senpilsētās dzīvojuši vairāki simti iedzīvotāju.

Tāpat kā senpilsētas, līdz šim maz pētītas arī nocietinātas patvēruma vietas, kas atradušās attālāk no dzīvesvietām un kur apkārtējo ciemu iedzīvotāji meklējuši patvērumu briesmu gadījumos. Tās ir ieapaļas formas un bieži vien norobežotas vairākiem vaļņiem. Izrakumi²⁰ šādā nocietinājumā Durbes Šilderos parādījuši, ka dabiskais apaļais 1,5 m augstais kalns bijis norobežots grāvjiem un vaļņiem. Kalna virsmā 240 m² teritorijā konstatētas māliem apmetas koka aizsargsienas paliekas un daudz dūres lieluma akmeņu (varbūt aizsardzības nolūkā mešanai). Atrasts daudz keramikas, māla tīģelīšu fragmentu, vārpstas skriemelis u. c. To, ka šī vieta nav bijusi pastāvīgi apdzīvota, liecina ļoti plānais mītņu slānis, samērā nelielais senlietu skaits un ēku palieku trūkums. Līdzīgs apcietinājums²¹ pētīts arī Gramzdas c. p. Saulītēnu pils purvā. Te 3 koncentriski, līdz 1 m augsti vaļņi ietvēra kādu nelielu paaugstinājumu tagad nosusināta purva malā. Ārējā vaļņa diametrs 100 m, vidējā — 50 m, iekšējā — 30 m. 10 m² lielā laukumā līdz 25 cm biežā ogļainā kultūras slānī atrasts daudz pārogļojušos graudu (mieži, rudzi, kvieši, pupas, zirņi), kā arī keramikas lausku, vērpijamās vārpstas skriemelis, stikla krelles u. c. Atklāta šķietama pavarda vieta. Spriežot pēc senvietas situācijas un atradumiem, jādomā, ka te bijusi zināmu laiku apdzīvota patvēruma vieta kara laikā.

Tautā šāda tipa nocietinājumus dažkārt sauc par Elku kalniem, tāpēc, pirms tie vēl nebija pētīti, tos

uzlūkoja par kulta vietām vai tautas sapulču vietām.²² Iespējams, ka zināmu laiku šiem nocietinājumiem bijusi arī kultiska nozīme. Protams, cilvēki briesmu gadījumā patvērumu meklēja «svētā» vietā. Tādējādi šādās vietās, ko izmantoja tikai laiku pa laikam, nespēja izveidoties spēcīgāks mītņu slānis, tur nav pastāvīgu celtnu palieku, bet atrod gan briesmu gadījumā līdz paņemtu labību un atsevišķus priekšmetus.

Kuršu zemē pagaidām nav pētītas atklātās apmetnes — ciemi. 13. gs. rakstītie avoti min vairākus desmitus ciemu; to pētniecība būtu arheologu turpmākais uzdevums.

Kulta vietas

Relatīvi lielākais kulta vietu skaits Latvijas teritorijā ir Kurzemē,²³ te pazīstami Elku (Elkas) kalni, Baznīckalni, Upurkalni vai Lūgšanas kalni. Arheologu uzmanību visvairāk saistījuši Baznīckalni un Elku kalni. Ja pirmie vairāk sastopami Kurzemes ziemeļu daļā un tiem parasti līdzās atrodas kāds pilskalns, tad Elku kalni pārsvarā situēti teritorijas dienvidu daļā, un to tuvumā ne vienmēr atrodas pilskalns. Neapšaubāmi, ka tas norāda uz zināmām atšķirībām to funkcijās. Jāatzīmē arī atšķirības Baznīckalnu un Elku kalnu veidojumā. Ja Baznīckalni²⁴ ir dabiski, cilvēka roku neapdarināti paaugstinājumi, tad Elku kalni vairākos gadījumos ir nocietināti ar vaļņiem un grāvjiem. Dažreiz arī pašus pilskalnus sauc par Elku kalniem.²⁵ Te gan jāatzīmē, ka Elku kalnu nocietinājumi atšķiras no vēlā dzelzs laikmeta Kurzemes pilskalnu tipiskiem nocietinājumiem. Nocietinātajos Elku kalnos apaļo plakumu parasti lokveidā norobežo zemi vaļņi un grāvji (Aizvīķos, Dunalnā — 100. att.). Šādā nocietinājumā ir vairākas ieejas. Šo atšķirību dēļ līdzīgus Elku kalnus neuzskata par pilskalniem, bet gan par kulta vietām, apkārtnes iedzīvotāju sapulču vai tiesas spriešanas vietām.²⁶ Šīs vietas ar Elku kalnu nosaukumu, kā redzējām, varēja izmantot arī par patvēruma vietām kara gadījumā.

Plašu kulta vietu grupu veido t. s. Baznīckalni.²⁷ Latvijas teritorijā reģistrēti vairāk nekā 30 Baznīckalni, no kuriem V3 situēta Kurzemē.²⁸ Ārpus Kurzemes Baznīckalni galvenokārt sastopami Vidzemes ziemeļu un rietumu daļā, t. i., apgabalos, kur vēlā dzelzs laikmetā dzīvoja lībieši. Arī Ziemeļ-

¹⁸ Mugurēvičs 1966.

¹⁹ Stepinš 1964, 16., 17. lpp.

²⁰ Stepinš 1938, 122.—130. lpp.

²¹ Stepinš 1965, 16. lpp.

²² Sturms 1936°, 91. lpp.

²³ Sturms 1938°, 117. lpp.

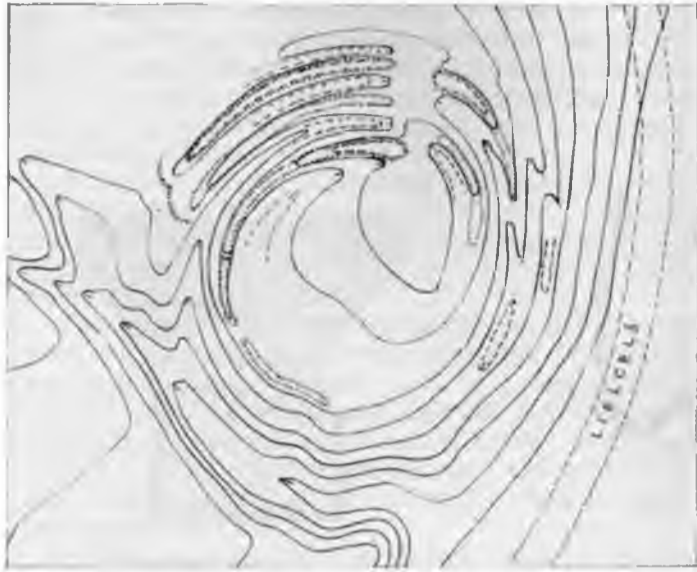
²⁴ Kurzemē zināmi tikai 2 gadījumi, kur veļā dzelzs laikmeta pilskalnus dēvē par Baznīckalniem, pirmkārt, Kandavā, kur pilskalns nosaukumu ieguvis pēc ārējās līdzības, jo, no ziemeļu puses skatoties, valnis patiešām varot atgādināt baznīcas torni (Brastiņš 1924, 40. lpp.), otrkārt, Aizputes pilskalnu dažkārt dēvē par Baznīckalnu, bet te skaidri zināms, ka baznīca uzcelta pēc pilskalna bojā ejas.

²⁵ Brastiņš 1924, 106. lpp. u. c.

²⁶ Sturms 1938°, 127. lpp.

²⁷ Kurtz 1924, 47.—119. lpp.

²⁸ Sturms 1936°, 93.—97. lpp.

100. att. Dunalkas Elkas kalna situācijas plāns.

un Viduskurzemē²⁹ Baznīckalni lielākoties sastopami vietās, kur apskatāmajā laikā vai arī agrākā periodā dzīvojuši lībieši.

Baznīckalni ir savrup stāvoši, nepārveidoti pauguri; vienīgi nosaukums un novietojums liecina par to iespējamo kultisko nozīmi. Izrakumi pagaidām izdarīti 2 šādās senvietās: Matkules Baznīckalnā un Strazdes Baznīckalnā.

Matkules Baznīckalns³⁰ atrodas 200 m uz dienvidiem no pilskalna. Tas ir ovāls, 7—15 m augsts paugurs ar 100 m² lielu plakumu. Izrakumi rādīja, ka viss plakums, daļēji arī nogāze, klāta ar 10—15 cm biezu kaļķakmens šķembu segumu, zem kura atradies ģeoloģiskais māla slānis. Ir izteikts uzskats, ka Baznīckalnā bijusi tautas sapulču vieta.³¹

Strazdes Baznīckalns³² atrodas 65 m uz dienvidiem no pilskalna. Tas ir 3—4 m augsts ar 1000 m² lielu plakumu, no kura izpētīti 150 m². Zem 20—25 cm biezas velēnas kārtas ar stipru ogļu piejaukumu atsegta grants, kurā skaidri iezīmējas vairāki apaļi, tumšāki plankumi. Tika atklātas 10 piltuvveida un muldveida bedres (101. att.). Bedru augšējais diametrs 2—4 m, tām slīpas malas, kas 40 cm dziļumā kļūst vertikālas, bedru cilindriskais diametrs — 1,3 m. Bedres, kuru dziļums 0,9—1,75 m, pildītas ar tumši brūnu granti, kurā daudz ogļu. Muldveida bedru augšējā daļa bijusi nostiprināta ar klūdziņu pinumu. Bedru apakšējās daļas griezumā rāda vairākus tumšus noslāņojumus, kas varētu būt radušies, atkārtoti nodzēšot ugunsgrākus. Bedrēs atrastais inventārs (atsevišķi kalcinēti cilvēku kauli, salauzta II.—14. gs. bronzas rotaslietas) norāda uz zināmu sakaru starp kuršu vēlā dzelzs laikmeta ugunskaumiem un aprakstītajām bedrēm.³³ Iespējams, ka tās bijušas ziedošanas bedres, kur upurēta daļa no mirušajam domātajam piedevām. Baznīckalnā varēja būt vismaz 20 bedres. Kaut gan Strazde ietilpst tai teritorijā, kur vēlajā dzelzs laikmetā saglabājušies daudz lībisku elementu, tomēr izrakumi Baznīckalnā rāda, ka vis-

maz ar 12.—13. gs., varbūt pat agrāk, šai novadā kuršu elements pat apbedīšanas tradīcijās ņem pārsvaru. Tas rāda, ka sākotnēji iespējamās lībiskās kulta vietas — Baznīckalnus — vēlāk izmantoja arī kuršu un lībiešu jauktās teritorijas iedzīvotāji.

Bez kulta kalniem Kurzemē vēl sastop akmeņus, kokus, pat birzis ar kultisku nozīmi.³⁴ Diemžēl, pirms nav izdarīti plašāki pētījumi, grūti spriest par ikviena šāda objekta hronoloģiju.³⁵

Kurzemē bez senlietu atradumiem atsevišķos ezeros ir zināmas vēl vairākas vietas, kur arī iegūtas senlietas. Parasti šīs vietas atrodas zemienēs, ko Kurzemē sauc par lankām. Pagaidām zinātniski izpētīta tikai viena no šādām zemienes atradumu vietām. Drenējot muklāju pie Krotas Brūveriem,³⁶ atrada dažas senlietas. Izdarot 3x5 m platībā izrakumus, šai vietā atklāja ar koku zariem aizbīrušu, pēc tam ar kūdras pāraugušu Upura votu, kur atrada 11.—12. gs. kuršu senlietas — 16 aprocas, daļēji fragmentāras, vīta kaklariņķa fragmentu, pakavsaktu ar magoņgalvu galiem, ažu šķēršu saktu, spirālgredzenu. Dažas no senlietām bijušas ugunī. Netālu no senlietām atrasti dzīvnieka kauli.

Kapulauki

Apskatāmajā periodā Kurzemē no visiem Latvijas novadiem vērojama vislielākā dažādība apbedījumu veidos. Te konstatējami līdzenie skeletkapi un ugunskaumi (pēdējie, gan sārta paliekas ierokot zemē, gan nogremdējot ūdenī), uzkalniņi ar individuālajiem skeletkapiem un ugunskaumiem, kā arī apbedījumi akmeņu krāvumu kapos. Sī kapu dažādība lielā mērā izskaidrojama ar to, ka Latvijas teritorijas rietumu daļā jau iepriekšējā periodā gadsimtiem ilgi saskārās etniski atšķirīgas cilšu grupas.

Līdzenajos skeletkapos (10.—11. gs.) turpinās iepriekšējā perioda apbedīšanas tradīcijas, vienīgi tagad kapu orientācijā vērojama lielāka regularitāte. Bunkas muižā apbedītie guldīti 1—1,3 m dziļās bedrēs ZA—DR un ZR—DA virzienā. Latvijas teritorijas rietumu daļā maz ir tādu kapulauku, kuriem raksturīgi vienīgi skeletkapi (Bārta, Medze, Durbes Dikuļi). Lielāks ir to pieminekļu skaits, kur līdās senākajiem skeletkapiem konstatēti

²⁹ Kurzemes vidienē situētie Baznīckalni (Raņķos, Snēpelē, Lipaiņos, Basos, Kazdangā, Nīkrācē) gan atrodas apgabalos, kuri apskatāmajā perioda beigās bija tīri kursiski. Tomēr to, ka šajos apgabalos iepriekšējā periodā (l. g. t. m. ē.), daļēji pat vēlajā dzelzs laikmetā dzīvojuši somugri — lībieši, rāda vietvārdu studijas (Kiparsky 1939, 5. karte). Diemžēl šai parādībai pagaidām trūkst ticama vēsturiska skaidrojuma.

³⁰ Šturms 1938°, 118. lpp.

³¹ Šturms 1938°.

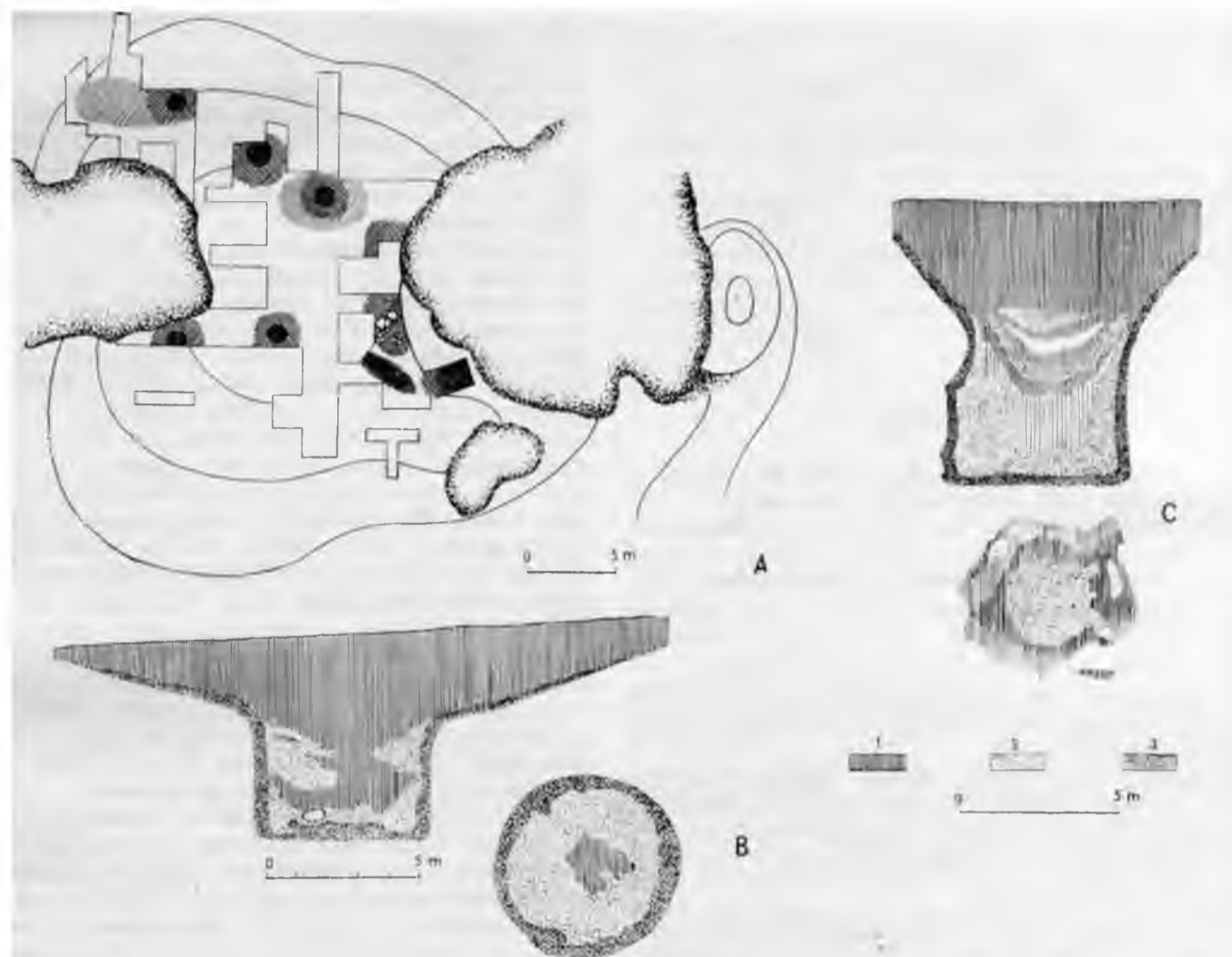
³² Turpat, 119.—124. lpp.

³³ Upurbedres blakus ugunskaumiem atklātas Nīca (Stepiņš 1965, 15., 16. lpp.). Te bedres bija 80x30 cm diametrā, 40—50 cm dziļas. Bedres pildīja ogļaina zeme ar atsevišķām senlietām.

³⁴ Kurtz 1924; Straubergs 1935, kartes.

³⁵ Tā, piemēram, Pūres Zviedru kapulauka tiešā tuvumā atklāts kulta akmens (102. att.) ar mākslīgi veidotiem 11 iedobumiem (Mugurēvičs 1964, 15. lpp.). Jādomā, ka šis akmens saistāms ar kapulauku. Netālu no Ugāles pilskalna pie kāda liela ozola atrasts 11.—13. gs. bronzas kaklariņķis (Mugurēvičs 1965, 14. lpp.). Iespējams, ka tas bijis sava veida ziedošanas.

³⁶ Stepinš 1964, 17., 18. lpp.

101. att. A — Strazdes Baznīckalns ar atsegtajām kulta bedrem.
B, C — dažu bedru plāni ar šķērs griezumu (pēc Sturms 1938°).
1 — tumša zeme, 2 — gaišbrūna zeme, 3 — grants.

arī ugunskaņi (Bunka, Durbe, Rāva, Priekule u. c.). Šo kaņu areāls ziemeļu virzienā nesniedzas pāri Tebras upes baseinam, bet austrumu virzienā — Ventai (aptuveni pašreizējā Liepājas rajona robežās).

102. att. Pūres Zviedru kulta akmens ar dobumiem no DR.

Šis areāls atbilst apgabalam,³⁷ ko Latvijas teritorijā ieņēmuši 9. gs. rakstītajos avotos apliecinātie kurši. Lietuvas teritorijas ziemeļrietumu daļā, kur atrodas skeletkaņu kultūras centrs, kaņiem raksturīga lielāka regularitāte un parasti ZR—DA orientācija.³⁸ Mirušie guldīti samērā ciešās rindās, vīrieši ar galvām D virzienā, bet sievietes ar galvām Z virzienā. Rietumlietuvā šie kaņulauki pētīti ļoti plaši, atsevišķās vietās atsedzot vairākus simtus apbedījumu (Laivju kaņulaukā — 350 kaņi,³⁹ Palangas kaņulaukā — 374 kaņi⁴⁰). Kā liecina Lietuvā un bij. Austrumprūsijā plašie skeletkaņu pētījumi, apskatāmajā periodā, salīdzinot ar 5.—9. gs., strauji pieaug kaņulauku skaits, piemēram, Rietumlietuvā⁴¹ tas divkārtšojas. 10.—13. gs. kaņulauku pētījumi šeit rāda,

³⁷ MyrypeBHH 1970°, 24. lpp.; 1. att.

³⁸ Lietuvas teritorijas kuršu skeletkaņiem raksturīgā ZR—DA orientācija (piemēram, Palangas kaņulaukā) konstatēta Durbes Diros (Raphael 1912, 79. lpp.) un Durbes Dikujos (Sb. Kuri. 1911, 11. lpp.).

³⁹ LAB 379. lpp.

⁴⁰ TayTaBH<iioc 1968°, 14. lpp.

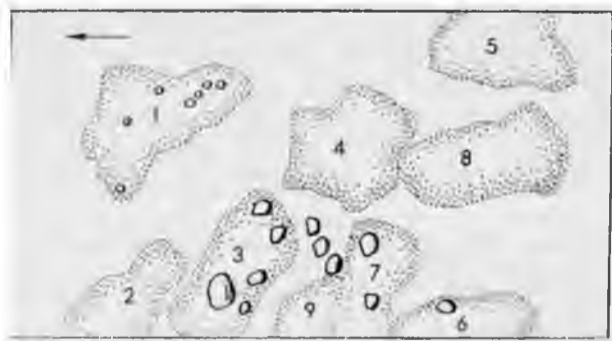
⁴¹ LAB 185. un 269. att.

ka apbedījumu paražās lūzuma periods ir 10. gs., kad skeletkapus pakāpeniski nomaina ugunskaņi. Spriežot pēc Rietumlietuvas 40 kapulauku materiāla, ko varētu attiecināt uz kuršiem, konstatējams, ka ar 11. gs. jauni skeletkaņi nerodas, bet gan pieaug ugunskaņu skaits.

Salīdzinājumā ar Klaipēdas apgabalu, kur atradās skeletkaņu kultūras centrs,⁴² Kurzemes teritorija starp Bārtu un Tebru jau bija zināma perifērija, kur agrākā perioda iedzīvotāju un kaimiņu kultūru ietekme bija lielāka.

Apskatāmajā periodā Kurzemē visplašāk sastopami ugunskaņi. Arheoloģiskajos izrakumos iegūts materiāls apmēram no 130 apbedījumiem.⁴³ Ugunskaņu areāls Kurzemē pilnībā ietver Ventas vidusteces baseinu, austrumu virzienā sasniedzot Saldus rajonu, ziemeļaustrumu daļā tas ietver Imulas—Amulas baseinu, bet ziemeļu virzienā šaurā joslā aizsniedz Dundagu.

Izšķirami vairāki ugunskaņu tipi, sākot no maziem 1—4 m² individuāliem apbedījumiem līdz lieliem kolektīviem apbedījumiem,⁴⁴ kas reizēm pārsniedz 10 m². Gandrīz visus ugunskaņus apvieno kopējas iezīmes. Zem 0,1—0,2 m biezas zemes virskārtas parādās tumšāks ogļains slānis, kur dažādā dziļumā atrod bronzas un dzelzs senlietu fragmentus, māla trauku lauskas, bieži vien arī kalcinētus cilvēku kaulus. Dziļāk izdalās atsevišķas apbedījumu vietas. Tās ir ieapaļas, četrstūrains vai garenī ovālas kapa bedres⁴⁵ ar ugunskaņiem raksturīgo inventāru, kur arī koncentrējas visi atradumi. Visbiežāk sastopamas 2—3 m² lielas un DR—ZA vai Z—D orientētas kapa bedres, kaut arī gar kuršu teritorijas austrumu robežu sastop kapulaukus (Pūres Zviedri, 103. att., Aizvīķu Tiltiņi), kur dominē ZR—DA orientācija. Parasti kapa bedres dziļums ir 50—70 cm, tomēr sastop arī pavisam seklas, pāris desmit cm dziļas bedres, kā arī bedres, kuru dziļums pārsniedz 1 m. Mirušie sadedzināti retāk uz vietas, visbiežāk — ārpus kapa bedres. Senlietas parasti sadedzinātas, iepriekš tās salaužot, un tad kopā ar mirušā kalcinētiem kauliem novietotas vai arī sabērtas kapa bedrē. Vīriešu kapos parasti atrod zobenus, āvasveida cirvjus, uzmaivas un iedzītņus šķēpus, laužņus, seglu kāpšļus, izkaptis, dažkārt svāriņus un atsvariņus, bet no rotaslietām — saktas, aproces, kaklariņķus, gredzenus u. c. Sieviešu kapos bez jau vīriešu kapos sastopamajām rotaslietām vēl atrod krelles, važiņas, vērptamo vārpstu skriemeļus, ceļu dēlīšus, nažus, īlenus u. c.

103. att. Ugunskaņu izvietošana Pūres Zviedru kapulaukā.

104. att. Skats uz Talsu Vilkmuižas ezeru.

Ļoti interesanta un īpatnēja piedeva kuršu ugunskaņos jau kopš mūsu ēras sākuma ir miniatūrpriekšmeti. Tie ir mazi ieroču, rotaslietu, darbarīku un māla trauku atdarinājumi, kas, jādūmā, bija parasto lietu simboli. Kā vīriešu, tā sieviešu kapos sastop bēru mielasta lieciniekus — māla traukus lauskas un dzeramo ragu apkalumus, pie tam pēdējie uguni parasti nav bijuši.

Pastāvēja vēl viena apbedīšanas tradīcija; saskaņā ar to ugunskaņu piedevas iemeta ūdenī. Plašāk pazīstama šāda apbedīšanas vieta ir Vilkmuižas ezers Talsos (104. att.). Te dažādā laikā no ezera izcelts ap 3000 senlietu, kas pēc sava veida pilnīgi atgādina ugunskaņos iegūto materiālu.⁴⁶ Jaunākie pētījumi⁴⁷ rāda, ka senlietas bieži atrastas mazos ezera pamata iedziļinājumos.

14.—15. gs. ugunskaņus Kurzemē pakāpeniski nomaina skeletkaņi ar DR—ZA orientāciju. Apskatāmajā teritorijā zināmi vismaz kādi 10 kapulauki, kur vienlaikus konstatējami ugunskaņi un tiem sekojoši skeletkaņi. Zīmīgi, ka šie kapulauki konstatēti tikai teritorijas ziemeļu daļā, kur to areāls aptuveni sakrīt ar vēlāko ugunskaņu izplatības apgabalu.⁴⁸

Uzkalniņu kapulauki grupējas Abavas vidusteces apgabalā. Uzkalniņi uzņemti no smiltīm, tie ir 0,5—2,0 m augsti, 5—18 m diametrā. Tie sastopami gan lielās (Sabiles Krievu kapos⁴⁹ 110 uzkalniņi, 105.—106. att.), gan arī mazākās grupās (Tojāti —

⁴² Engel 1935, 120. Ipp.

⁴³ Kaut gan atsevišķi atradumi no ugunskaņiem bija zināmi jau 19. gs., tomēr plašāk tie pazīstami kļūst tikai pēc krievu arheologu izrakumiem Pasilciemā, Užavā u. c. (Сизов 1896, 32.—47. Ipp., Богоявленский 1900, 92.—116. Ipp.). Diemžēl nav fiksētas tuvākas ziņas par apbedīšanas tradīcijām, nav nodalīti atsevišķu kapa inventāri. Buržuāziskās Latvijas laikā pārbaudes izrakumos materiāls iegūts no vairāk nekā 10 ugunskaņulaukiem, kas kopā ar padomju laikā pētītajiem kapulaukiem Alsungas Kalniņos (Cimermane, Urtāns 1961, 12. Ipp.), Durbes Dīros un Rāvas Strungās (Stepiņš 1961, 14. Ipp.), kā arī Pūres Zviedros (Mugurēvičs 1964^b, 15. Ipp.) dod diezgan labu materiālu plašākam ugunskaņu raksturojumam.

⁴⁴ Stepiņš 1967, 13. Ipp.

⁴⁵ Cimermane, Urtāns 1961, 12., 13. Ipp.

⁴⁶ Šturms 1936, 72.—86. Ipp.

⁴⁷ Apals 1968^b, 48. Ipp.

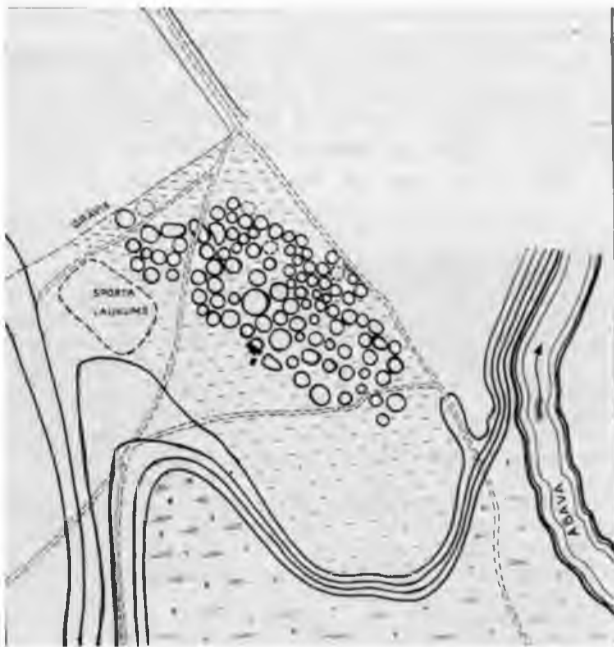
⁴⁸ Мугуревич 1970^b, 3. att.

⁴⁹ Snore E. 1937^b, 366.—374. Ipp.; Sb. Kuri. 1864—1871, 310.—312. Ipp.; Богоявленский 1900, 104.—106. Ipp.

105. att. Sabiles Krievu kapu uzkalniņi.

10 uzkalniņi). Sājos uzkalniņos zem augsnes kārtas konstatēts pelēcīgs līdz 7 cm biezs, ar pelniem un oglēm piesātināts zemes slānis, zem tā tīra smilts, bet pamatzemes līmenī ierakts viens apbedījums (Z—D vai ZA—DR orientācija), retāk ugunska-

106. att. Sabiles Krievu kapu kapulauka situācija.

(ZR—DA orientācija). Piedevas ir diezgan trūcīgas — vīriešu kapos dzelzs šķēps, ādas josta ar apkalumiem, piesis, pakavsakta. Sieviešu kapos atrod kaklariņķus, stikla (retāk dzintara, bronzas vai sudraba) krelles, gredzenus u. c. Kā sieviešu, tā vīriešu kapos atrod māla trauku vai arī tikai ripas vai bezripas keramikas trauku lauskas. Šie uzkalniņi visbiežāk datējami ar 10. gs.—11. gs. sākumu un, šķiet, pieder lībiešiem, kaut gan izteikti arī citi uzskati.⁵⁰ Tojātu uzkalniņos konstatējami arī 13.—14. gs. pēcapbedījumi. Pēc formas līdzīgi 11.—13. gs. uzkalniņi konstatēti Gaujas un Daugavas baseinos.

Atšķirīgi ir no akmeņiem veidoti uzkalniņi (Valgale). Parasti tie ir tikai 0,5 m augsti, ar diametru 3—7 m. Šo uzkalniņu hronoloģija un etniskā piederība,⁵¹ tā kā tie maz pētīti, nav noskaidrota.

Akmeņu krāvumu kapi, kas iepriekšējā periodā kā kolektīvais apbedījuma veids raksturīgi Ziemeļkurzemei, apskatāmajā laika posmā sāk izzust, jo tagad sastopami tikai individuālie kapi. Kandavas Reinas⁵² ir pagaidām vienīgais šā tipa piemineklis, kur mirušie apbedīti no m. ē. sākuma līdz pat 11. gs. Krāvums sastāv no sīkiem akmeņiem, kas pārklāti ar lielākiem. Oglainā zemē, kas iesniedzas līdz 0,8 m, starp akmeņiem atrastas senlietas un cilvēku un dzīvnieku kauli. Blakus dažādu periodu ugunskaļiem, akmeņu krāvumā, šķiet, glabāti arī nesadedzināti mirušie.

Atzīmējama vēl kāda līdzeno skeletkapu grupa (Tukums, Lībagi, Lauciena, Talsi u. c.), kuru areāls galvenokārt ir Ziemeļaustrumkurzeme (aptuveni pašreizējie Tukuma un Talsu rajoni). Atšķirībā no 14.—15. gs. kapulaukiem, kur ugunskaļus pakāpeniski nomaina skeletkapi, šie kapulauki parādās ar 11. gs. kā jauna parādība. Apbedījumi guldīti grantskalnos 0,15—1,3 m dziļās kapu bedrēs, kuru pildījumā reizēm novērojamas oglītes, uz muguras, izstieptā stāvoklī, pārsvarā ZA—DR virzienā. Atšķirībā no kuršu kapu inventāriem šai skeletkapu grupai raksturīgas ar bronzu apkaltas nažu makstis, kaklariņķi ar uzvērtām spirālēm vai stikla krellēm, rotadātām piekārtas važiņu rotas ar īpatnējiem važturiem un dažāda veida zoomorfiem, monētu u. c. piekariniem. Vislielākā līdzība pēc apbedījumu veida un piedevām šiem kapiem ārpus minētā areāla ir ar Cēsu kapulauku. Šie nelielie 11.—13. gs. kapulauki, kas piederējuši lībiešiem,⁵³ bet Ventas lejtecē — vendiem,⁵⁴ pēc 12./13. gs. vairs nav izmantoti.

Ar 12. gs. Ziemeļkurzemē diezgan plašā teritorijā (Dundaga, Padure, Piltene u. c.) parādās vēl kāds skeletkapu veids, kas austrumu virzienā aizsniedz pat Daugavas lejteces apgabalu (Rīga).⁵⁵ Šiem apbedījumiem ir diezgan nenoteikta orientācija (Dundagā DR—ZA, ZR—DA, Rīgā R—A), tie raksturīgi galvenokārt 13.—14. gs. un izceļas ar savām kursiskās formas rotaslietām. Atzīmējamās Ientveida aproces (pat pa 6—10 uz vienas rokas), gredzeni ar pītu vai vairogveida priekšpusi, no trim bronzas

⁵⁰ Sturms 1936^a, 37. lpp.; MyrypeBHq 1970^a, 28. lpp.

⁵¹ MyrypeBH4 1970^a, 26., 27. lpp.

⁵² BoroHBJieHCKūft 1900, 102. lpp.; KA 1930; 82. lpp.; Sturms 1936^a, 28. lpp.

⁵³ Sturms 1936^a, 46. lpp.

⁵⁴ MyrypeBHH 1970^a, 34.

⁵⁵ Pāvele 1959, 19.—39. lpp.

stieplēm vīti kaklariņķi, bronzas spirāļu kaklarota, stikla krelles, zvārgulīši, 13.—14. gs. monētu piekariņi, bronzas pakavsaktas ar stilizētu zvērgalvu galiem u. c. Pagaidām nav novērots, ka apbedījumi piederētu kuršu ugunskaņu kapulaukiem, kur notikusi pāreja uz skeletkapiem. Tāpēc šie apbedījumi acīmredzot piederējuši tiem etniski jauktajiem iedzīvotājiem,⁵⁶ kas radušies kuršu un lībiešu saskares rezultātā, un to apbedījumu paražas jau atspoguļo kristīgās ticības ietekmi (mirušie guldīti ar galvām R virzienā).

10.—13. gs. atšķirīgo kapulauku areālu salīdzināšana, tos konfrontējot ar rakstītajiem avotiem un valodniecības materiālu, liecina, ka apskatāmajā periodā norisinājušies intensīvi sociālekonomiski un etniski procesi. To rezultātā kurši pārvietojušies ziemeļu virzienā, pastiprināti sajaukušies ar lībiešiem, bet daļa Kurzemes iedzīvotāju pārcēlušies uz Daugavas un Gaujas baseinu.

Rotas

Pie visbiežāk sastopamajām kuršu rotaslietām pieder kaklariņķi. To atrasts vairāk nekā 500 eksemplāru (kopā ar fragmentiem). Kaklariņķi, tāpat kā citas kuršu rotaslietas, lielākoties atrasti ugunskaņos un tāpēc ugunī bojāti. Visparastākie ir no 3 masīvām bronzas stieplēm vīti kaklariņķi, kas divām kārtām apņēma kaklu (48. tab.: 2). Kaklariņķa abi gali vai nu nobeidzas ar ornamentētām cilpiņām, vai arī ir smaili (48. tab.: 3; 204. att.: 7) un notīti ar stiepli.⁵⁷ Šis otrs kaklariņķa tips gan vairāk raksturīgs 13.—14. gs. pārkuršojušos lībiešu skeletkapu kultūrai. Ar stiepli notīti gali parasti ir arī no divām bronzas stieplēm diezgan vaļīgi vītajiem kaklariņķiem (Purmsāti). Dažkārt šie kaklariņķi noslēdzas ar cilpu un kāsīti⁵⁸ (Vilkumuižas ezers). Sastopami arī tādi kaklariņķi ar kāsīšu galiem (Liguti), kas vīti no 3 tievām stieplēm. Dažkārt šī tipa kaklariņķiem (Landze) ir uzvērtas spirāles ar trīssiūrveida šķērsriezumu. Līdzīga tipa rotas vēl atrastas arī citur Ziemeļkurzemē un, jādoma, raksturīgas lībiešiem. Komplicēts veidojums ir divkārtšam kaklariņķim, ko sastop vīriešu apbedījumos. Tas ir vīts no trim savukārt trīskārt savītām stieplēm, kas galos savienotas un izbeidzas ar kāsi vienā un cilpu otrā galā (48. tab.: 1; 50. tab.: 2). Šis kursiskais kaklariņķa tips reizēm sastopams arī ārpus Rietumlatvijas, piemēram, lībiešu un latgaļu teritorijā (Rīga, Drabeši, Oglenieki u. c.).

Rotadatas. Kurši rotadatas nebija tā iecienījuši kā to tuvākie kaimiņi — zemgaļi un lībieši. Apskatāmā perioda sākumā lietotas krustadatas ar plakanām, apaļām ripām. Adatu galvas bieži pārklātas ar sudraba platējumu (48. tab.: 5), bet katras ripas vidū paceļas konusveida cepurīte⁵⁹ (Purmsāti, Kandava). Vēlākajā periodā Kursas krustadatas no zemgaļu līdzīga tipa adatām atšķiras ar garākām, it kā stieptām pogām (Pasilciems). Retāk sastopamas krustadatas, kam galvu rotā pūsmēnistiņi (52. tab.: 6) (Ivande, Kazdangas Apariņas). No trīsstūrādātām atzīmējamās adatas ar plakanām ripām (Bunka). Šī tipa rotadatas dažreiz rotā divkārtšas ripas (48. tab.: 4), bet, tā kā šis adatu tips mazliet pār-

veidots sastopams Ziemeļkurzemē 12.—13. gs., tad, jādoma, pieskaitāms lībiešu un vaidu rotām (50. tab.: 15).

Krelles. Bez kaklariņķiem nēsātas arī kreļļu kaklarotas (Raņķu Kapenieki), kuras atrod kā sievieti, tā vīriešu kapos. Biežāk sastopamas stikla, retāk — uz stieples uzvērtas (Kazdangas Apariņas) bronzas krelles (49. tab.: 8). Dzintara krelles ugunskaņos reti saglabājušās.

Piekariņi kuršu arheoloģiskajā materiālā ir visai trūcīgi. Visvairāk atrasts zvārgulīšu. Tie ir vai nu ar vienkāršo, vai krusta šķēlumu un parasti piekārti važiņām (49. tab.: 1,2). Zvārgulīši ir apaļi vai bumbierveida ar ieapaļu vai četrstūrveida izvirzījumu piekārtšanai, to iekšpusē parasti ielikta bronzas lodīte, kas, atsitoties pret sienām, izdod raksturīgu skaņu.

Apalje monētveida piekariņi no bronzas skārda, retāk sudraba (Pasilciems) ir dažāda lieluma. Lielāko diametrs sasniedz 3,5 cm, bet biežāk sastopami piekariņi ar diametru 1,5 cm. Tie rotāti ar izspiestu punktiņu ornamentu un ir līdzīgi lībiešu un vaidu attiecīgajiem piekariņiem (123. att.).

Starp zoomorfiem piekariņiem biežāk sastopami balodīši⁶⁰ (49. tab.: 4), retāk — plakanie putnveida piekariņi (49. tab.: 19).

Krustiņus kā piekariņus kuršu materiālā sastop diezgan reti. To vidū atzīmējami dažādi ar krāsaino emalju (Talsu pilskalns, Pasilciems, Matkule). Vairāki cita tipa krustiņu eksemplāri (49. tab.: 3) zināmi arī no citām atradumu vietām (Medzes Kapsēde, Alsungas Kalniņi). Par to, ka šādus piekariņus darināja uz vietas Kursā, liecina Talsu pilskalna atrastais krustiņa pusfabrikāts un pilnīgi vesels šī tipa ažuais krustiņš.⁶¹

Kuršu materiālā bieži sastopami tādi piekariņi, kas attēlo kādu miniatūru darbu vai saimniecības rīku. Šai sakarā atzīmējami bronzas un dzintara cirvīši (Talsu pilskalns), bronzas karotītes, ķemmītes (49. tab.: 20) u. c. Apskatāmā perioda beigās Kurzemē, tāpat kā citur Latvijā, plaši sastopami rombveida piekariņi (49. tab.: 5; 50. tab.: 11). Visi minētie piekariņi parasti ir krūšu rotas sastāvdaļas. Pa vienam, biežāk pa vairākiem kopā tie iekārti bronzas divrindu važiņās, kas darinātas no šķērsriezumā apaļas stieples gredzeniem. Apskatāmā perioda beigās piekariņi bieži iekārti arī stienīšu važiņā, kuru veido 1—4 vītu stienīšu posmi.

Aproces izpildījuma ziņā ir krāšņākā un visbiežāk atrasta kuršu rotaslieta. Aprocu lielākā daļa gan atrasta salauztā, sakusušā stāvoklī, tāpēc to īsto skaitu precīzi grūti pateikt (aptuveni 1500). Var izšķirt aprocas ar zvērgalvu galiem, lentveida aprocas un spirālaproces.

Aproces ar zvērgalvu galiem ir divējāda tipa. Hronoloģiski agrākās aprocas ar zvērgalvu galiem attiecas uz 10.—11. gs.; tās ir masīvas, biezas, ar vienmērīgi platu loku (Bunka). Vēlākajam — 12.—13. gs. aprocēm raksturīga paplašināta vidusdaļa un ar

⁵⁶ Šturms 1936^a, 47.—51. lpp.

⁵⁷ Karnups 1928, 6. att.: 1,3—15.

⁵⁸ Šturms 1936^a, 78. lpp.; 10. att.

⁵⁹ Snore R. 1930, 77. lpp.

⁶⁰ Karnups 1937, 18. att.: 1.

⁶¹ Myrvpei3H4 1965, 64. lpp.; 28. att.

iežmaugu norobežoti paplati gali (48. tab.: 22). Aproču galiem ir stilizētu zvērgalvu forma, kas vēlākiem eksemplāriem gan atgādina vairs tikai plastiskas austiņas⁶² (Vilkumuižas ezers). Tā kā šī veida aproces sievietes kapos nav atrastas, jādomā, ka tās bija tipiska vīriešu rota un, šķiet, nēsātas pa vienai uz katras rokas.

Visvairāk (vairāk nekā 1000 eksemplāru) atrasts sievietēm raksturīgo lentveida aproču. Tās gatavotas no 0,3—0,5 cm biezas un vienāda platuma (1—1,5 cm) bronzas lentas. Hronoloģiski agrākās (11.—12. gs.) ir biezākas un platākas, turpretī vēlākās (13.—14. gs.) stipri plānākas, bieži vien šauras un šajā laikā raksturīgākas Ziemeļkurzemei. Tur šīs aproces nēsājušas sievietes pa 6—10 uz vienas rokas, novietojot tās citu aiz citas tā, ka pēc izmēra mazākās atradās tuvāk delnai (Dundagas Laukmuiža). Lentveida aproces, kas, šķiet, attīstījušās no aprocēm ar zvērgalvu galiem, var dalīt 2 lielās grupās. Pie pirmās pieder aproces ar vairākās joslās sadalītiem ļoti daudzveidīgiem ornamentāliem motīviem (pilnīgi līdzīgas aproces sastop reti). Parasti var konstatēt 5—8 šādas noslēgtas patstāvīgas ornamentālas joslas, kas abos galos simetriskas (48. tab.: 19). Otrās grupas lentveida aprocēm loks viscaur rotāts ar vienveidīgu ornamentu (48. tab.: 20, 21). Lentveida aproces ir viena no zīmīgākajām kuršu un pārkuršojušo lībiešu rotaslietām, un pēc to izplatības diezgan droši var spriest par šo etnisko vienību robežām.

Spirālaproces ugunskaļos atrastas galvenokārt tikai fragmentu veidā (48. tab.: 16). Kāda labāk saglabājusies masīva šī veida aproce iegūta Kazdangā. Retāk šīs aproces izgatavotas no sudraba; tādas iegūtas Dienvidkurzemē (Grobiņas Kušķi, Dzērve, Gramzdas Jaunzemji).

Reti sastopamas masīvas bronzas aproces ar dziļu līkloču ornamentu; tās parasti atrastas kopā ar skandināviskām senlietām.

Gredzeni. Sastop vairāku tipu gredzenus, kā spirālgredzenus, gredzenus ar vidusplāksnīti, gredzenus ar paplašinātu priekšpusi, Vairoggredzenus un gredzenus ar pasesnīti, vītu, tordētu vai imitēti tordētu priekšpusi. Spirālgredzeni ir ar trīsstūra, apaļu (49. tab.: 14) vai segmentveida griezumam, sastop arī vītos spirālgredzenus (49. tab.: 13). Dažiem spirālgredzeniem ar segmentveida griezumu vidējā vija ornamentēta ar t. s. imitēto vijumu (Pūres Zviedri). Īpašā grupā iekļaujami gredzeni ar vidusplāksnīti, kas ir profilēta un ornamentēta ar līkloci (Bunka, Kazdanga). Spirālgredzeni un gredzeni ar vidusplāksnīti vairāk izplatīti kuršu teritorijas dienvidu daļā un acīmredzot ir hronoloģiski agrāki.

Kuršu gredzenu plašu grupu veido gredzeni ar paplašinātu priekšpusi (49. tab.: 9, 10), pie tam priekšpuses paplašinājums laika gaitā pakāpeniski palielinās (Pūres Zviedri). No šī gredzenu tipa perioda beigās izveidojas t. s. vairoggredzens, kas vislielāko izplatību gūst 13.—14. gs. (204. att.: 4). Kuršu materiālā visplašāk sastopami gredzeni ar vītu, tordētu un imitēti tordētu priekšpusi (49. tab.: 11, 12). Šie gredzeni izplatīti ne tikai visā kuršu teritorijā, bet perioda beigās arī pārējā Latvijā un pat ārpus tās.⁶³ It īpaši tas sakāms par gredzeniem ar imitētu tordējumu priekšpusē.

Saktas skaita ziņā ieņem trešo vietu starp kuršu rotaslietām, bet tipu un variantu ziņā tās ir visdaudzveidīgākās rotas. Saktas pēc formas var iedalīt 2 grupās: pakavsaktās un plākšņu saktās. Savukārt pakavsaktas pēc galviņu veidojuma var iedalīt vairākās apakšgrupās: ar atrotītiem galiem, ar daudzskaldņainiem, paplašinātiem, pasesnītiem vai taurveida galiem, rēdžu galiem un magoņgalvu galiem. Arī pakavsaktu lokam ir dažādi varianti — tas ir gan griezumā apaļš, noplacināts, rombveida, tordēts vai ar imitētu tordējumu.

Pakavsaktas ar atrotītiem galiem pēc lieluma un formas ir dažādas un sastopamas vienmērīgi visā Kurzemē (Pasilciems, Kazdanga, Medze u. c.). Saktas ar pasesnītiem galiem (48. tab.: 7) parasti ir ornamentētas ar rievīņu grupām, kas veido trīsstūrīgus (Vilkumuižas ezers, Durbe, Purmsāti), kamēr šīs grupas hronoloģiski agrākajiem eksemplāriem pasesnītajos galos raksturīgs rievējums (48. tab.: 8). Loks tipiskajām kuršu pakavsaktām ar rēdžu galiem ir gluds, griezumā segment- vai trapecveida (48. tab.: 12) vai — vēlākajām saktām — šķēršots (48. tab.: 13).

Starp pakavsaktām ar daudzskaldņainiem galiem var izšķirt divus variantus: saktas, kuru galviņa atrodas tieši uz loka (48. tab.: 9), vai arī tādas, kuru galviņa atrodas uz pacilus uzlocīta gala (48. tab.: 11). Ja hronoloģiski agrākajām pakavsaktām zvērgalvas iezīmē stilizētas acis un zvēru ausis, tad ar laiku zvērgalvas deformējas līdz stilizētai zieda motīviem (48. tab.: 6).

Perioda pirmajā pusē sastop arī pakavsaktas ar magoņgalvu galiem (48. tab.: 10).

No plākšņu saktām īpatnējas ir stopa-šķēršu saktas — pārveidota stopasaktas forma. Hronoloģiski agrākās (10.—11. gs.) ir saktas, kurām augšējā daļa vēl diezgan reālistiski attēlo stopu (Kazdanga). Vēlāk šīs saktas deģenerējas un pārvēršas par garenu, ažuuru rotaslietu, kuras augšējā daļā tikai ar grūtībām var saskatīt stopa apveidus (48. tab.: 15; Pasilciems, Ivande).

Krustveida plākšņu saktas, tāpat kā deģenerētās stopa-šķēršu saktas, pieder pie Kurzemei īpatnējām rotām (48. tab.: 14).

Kurzemē apskatāmajā periodā paretam sastopamas arī skandināviskās bruņurupuču saktas, dažas apaļās plāksnes saktas, perioda beigās — riņķasaktas.

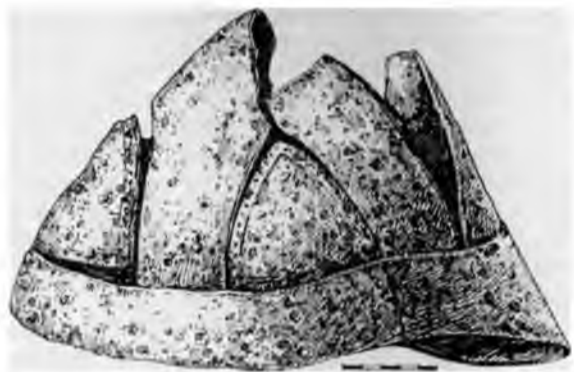
Daudzas rotaslietas veidotas samērā pavisām, liecinot, ka tās ir masveida produkcija. Jādomā, ka tās darinājuši meistari vietējam patēriņam. Vienlaikus sastopami ļoti grezni eksemplāri, kas, domājams, bija gatavoti pēc speciāla pasūtījuma.

Kulta priekšmeti. No kuršu kulta priekšmetiem atzīmējami piekariņi. Tā, piemēram, dažādi zvārgulīši nēsāti ļauno garu atbaidīšanai. Izplatīti bijuši apaļie piekariņi, kas simbolizē debesu spīdekļus.⁶⁴ Kuršu apdzīvotajai teritorijai raksturīgi dažādu miniatūro priekšmetu atveidojumi. Šai sakarā atzīmējami miniatūrie darba rīki, kā cirvīši (dzelzs — 49. tab.: 6, bronzas, dzintara), karotītes, ķemmītes (49. tab.: 20), vērpjamie un aužamie piederumi (ceļu

⁶² Šturms 1936, 81. lpp.

⁶³ Neriman 1929, 147., 148. lpp.

⁶⁴ ЯлпКсВН 1960, 56.

107. att. Durbes Dīru bruņucpure.

dēlīši, vārpstiņas — 49. tab.: 7, nazīši), miniatūri mala trauciņi u. c. Miniatūro priekšmetu novietošana kapā acīmredzot saistās ar ticējumu, ka šie priekšmeti, kaut arī mazi, viņā saulē spēs aizstāt dabiskā lieluma priekšmetus. Te izpaudies t. s. *pia fraus*, t. i., godbijīgās viltības motīvs — tieksme ziedojumu nomirušajam aizstāt ar saimnieciski izdevīgāko variantu.⁶⁵ Šī kuršu etniskās vienības īpatnība izsekojama jau vismaz kopš m. ē. pirmajiem gadsimtiem.

LIBIEŠI

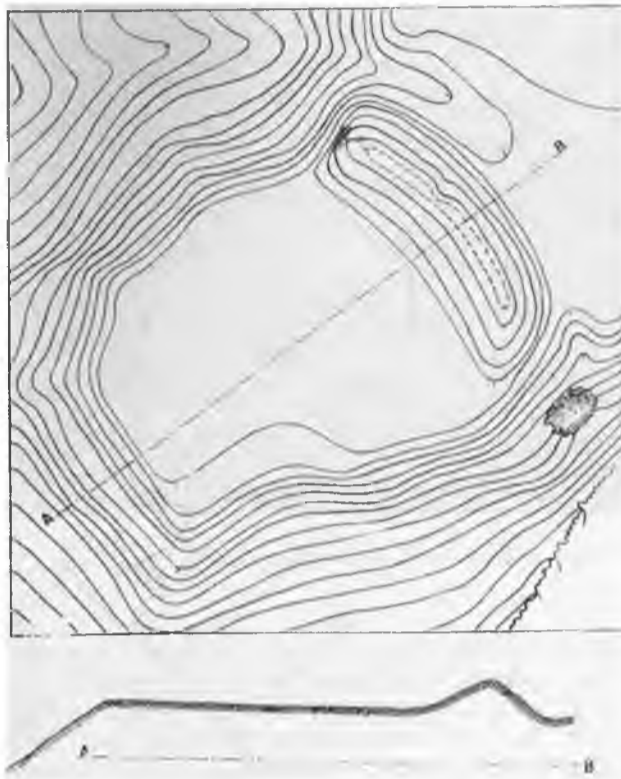
Dzīvesvietas

No lībiešu dzīvesvietām, pirmkārt, jāapskata pilskalni. Daugavas un Gaujas lejtecē ir vairāki desmiti nocietinātu apmetņu — pilskalnu.⁶⁶ Pirms attiecīgajā piemeklī nav izdarīti arheoloģiskie izrakumi, grūti pateikt, vai visi tie ir apdzīvoti vēlajā dzelzs laikmetā. Par šai laikā apdzīvotiem var uzskatīt tikai tos pilskalnus, kuri ir minēti rakstītajos avotos, proti, Aizkraukli (108. att.), Lielvārdi, Satezeli (109. att.), Turaidu (vairāki pilskalni), vai kuros iegūti attiecīgā laika atradumi.⁶⁷

Lībiešu pilskalni gandrīz vienmēr ierīkoti stāvos upju krastos un tādējādi jau no dabas labi aizsargāti. No mākslīgiem zemes darbiem var atzīmēt pilskalna

108. att. Skats uz Aizkraukles pilskalnu.

109. att. Satezeles pilskalna plāns.

nogāžu pastāvināšanu un plakuma norobežošanu ar valni un grāvi, retāk — ar vairākiem vaļņiem un grāvjiem (Lielā vīra gulta). Kurzemes lībiešu teritorijā sastop dažus pilskalnus (Tukuma, Lagzdīnes — 94. att.) ar valni visapkārt plakumam. Pie svarīgākajiem lībiešu pilskalniem, kas bija zemes ekonomiskie un politiskie centri, atradās arī plašas senpilsētas un priekšpilis (Lielvārde, Aizkraukle, Satezele u. c.).

Lai gan lībiešu pilskalni jau sen apzināti un rūpīgi aprakstīti, tomēr plašāki izrakumi tajos (atskaitot Daugmales pilskalnu) pagaidām nav veikti.

Turaidas pilskalns atrodas Gaujas krastā, vietā, kur vācieši 1214. g. uzcēla savu mūra pili «Frederland». 1953. g. izrakumos⁶⁸ zem viduslaiku kultūras slāņa atklāja lībiešu slāni ar 12./13. gs. lībiešu senlietām. Te atsegta degušas koka celtnes paliekas ar pavardam līdzīgu akmeņu krāvumu, kas sastāvēja no vairākās kārtās liktiem akmeņiem.

Daugmales pilskalna izrakumos konstatēts, ka šajā objektā starp 11.—12. gs. atradumiem dominē lībiešu senlietas.⁶⁹ Tas vedina domāt, ka šai Daugavas kreisā krasta piemeklī dzīvojuši lībieši, lai gan Daugmales pilskalns vēlajā dzelzs laikmetā visumā uzrāda etniskā ziņā stipri jauktu materiālu.

No lībiešu senpilsētām 1960. g. izrakumos mazā laukumā pētīta teritorija pie Aizkraukles pils-

⁶⁵ Sturms 1937^a, 363. lpp.

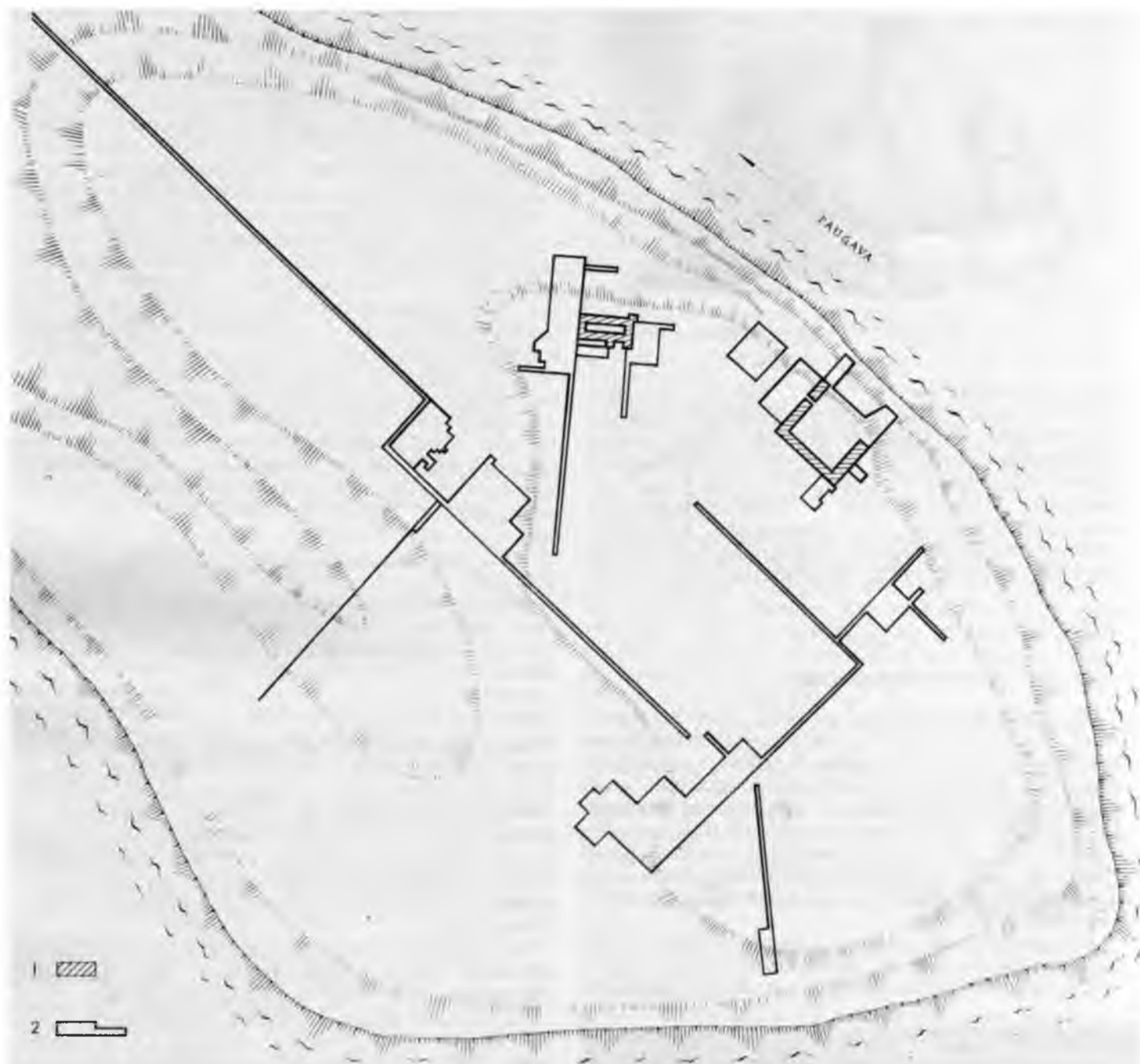
⁶⁶ Brastiņš 1930, 13. lpp.

⁶⁷ MyrypeBH 1965, 114. lpp.

⁶⁸ A. Stubava 1953. g. izrakumu pārskats VI.

⁶⁹ Urtāns 1967^a, 42. lpp.

110. att. Mārtiņsalas izrakumu situācijās plāns.

1 — pils un baznīcas mūra sienas, 2 — laikā no 1966. līdz 1972. g. pētītie izrakumu laukumi un pārbaudes tranšejas.

kalna, kur daļēji atsegta (viena virs otras) divas degušas četrstūrainas celtnes.⁷⁰ Augšējai, kas datējama ar 13. gs., bija māla klons un krāsns ar dzelzs sārņu klāstu un akmeņu pamatu. Krāsns māla klons atjaunots divreiz. Līdzās krāsnij bija ar māliem izklāta saimniecības bedre. Apakšējā celtnē (12. gs. beigās/13. gs. sākums), arī ar māla klonu, bija 20 cm iedziļināta zemē. Šajā celtnē no krāsns bija saglabāties tikai akmeņu klāsts. Senlietu atrasts maz, samērā daudz ripas keramikas un dzīvnieku kaulu (95% mājdzīvnieku, 5% kažokādu dzīvnieku).

Padomju laikā iegūti svarīgi arheoloģiskie materiāli par Rīgas pilsētas pirmsākumiem. Rakstīto avotu liecības par Rīgas pilsētas pirmsākumiem ir

neskaidras, balstoties uz tām, baltvācu vēsturnieki un viņu sekotāji allaž centušies uzsvērt, ka Rīgu dibinājuši vācu krustneši 13. gs. sākumā.⁷¹

Turpretī arheoloģiskie atradumi liecina, ka Rīgas teritorija, kurai pieslejas zemgaļu, sēļu un lībiešu apdzīvotie apgabali, vēlajā dzelzs laikmetā bijusi apdzīvota.

Daudz vērtīgu ziņu par senās Rīgas celtniecību un plānojumu sniedz Valsts Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja izrakumi Vecpilsētā Alberta laukumā.⁷²

⁷⁰ Cimernane, Urtāns 1961, 13. Ipp.

⁷¹ Benninghoven 1961.

⁷² Vilsone 1960; 1962; 1964; 1965.

Izrakumos atsegtais apakšējais slānis datējams ar 12. gs. un identificējams ar tirgotāju apmetni — ciemu. Te atradušās pārsvarā skuju koku guļbūves, kuru pamatbalķi likti uz akmeņiem vai koka bluķiem. Izņēmuma gadījumos celtnes balstījušās uz pāļu rindām. Eku grīdojumam likti plēsti koki vai apaļkoki vai arī māla klons. Apsildīšanai izmantotas māla kleķa krāsnis. Pie ēkām atradušās nojumes, kur strādājuši amatnieki. Senais ielu tīkls pilsēta visumā palicis nemainīgs. Izmainījies tikai ielu segums un platums. Pamatojoties uz izrakumu materiāliem, pieļaujams, ka vairākas vecākās Rīgas ielas sakrīt ar ceļiem, kas 12. gs. veda ciemā.⁷³

Rīgas saimniecībā zemkopībai bijusi maza nozīme, nozīmīgāka bija zvejniecība, lopkopība un dravniecība. Attīstoties tirdzniecībai un amatniecībai, šo nozaru nozīme strauji samazinājās. Izcili izdevīgā novietojuma dēļ daudzu ceļu krustojumā Rīgas loma tirdzniecībā strauji pieauga. Amatniecībā viena no svarīgākajām nozarēm bija metālapstrāde (atklatas dzelzs ieguves krāsnis, rotkaļu darbnīca).

Amatnieku vidū ievērojamu vietu ieņēma arī kokamatniecības nozaru speciālisti; par to liecina daudzie atrastie koka saimniecības rīki.

Rīga jau agrā feodālisma periodā veidojās kā centrs ar etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu (kurši, lībieši, zemgaļi, sēļi). Pēc materiālās kultūras un izbūves veida Rīga 12.—13. gs. ir stipri līdzīga citām Austrumeiropas pilsētām.

Kopumā izrakumu materiāli neapšaubāmi liecina par Rīgas kā apdzīvota centra un tirdzniecības ostas pastāvēšanu pirms vācu agresijas un nocietināšanās Daugavas lejtecē.

Arheoloģiskie izrakumi Rīgas HES zonā atklājuši vairākus apskatāmā perioda lībiešu ciemus, par kuriem līdz tam vēstīja tikai rakstītie avoti. Te var minēt Mārtiņsalas, Laukskolas, Raušu, Ikšķiles un Salaspils ciemus.

Mārtiņšalas senais ciems (ap 5 ha) atrodas uz mazas saliņas (20 ha) Daugavas vidū pretī Salaspilij (110. att.). 12. gs. beigās — 13. gs. sākumā Mārtiņšala (Holme) daudzkārt minēta Latviešu Indriķa Livonijas hronikā kā bieži apdzīvota lībiešu apmetne — ciems (villa). Vācu krustnešu agresijas laikā Mārtiņšalas lībiešu valdnieks ir Ako, kas bija draudzīgās attiecībās ar Polockas kņazu.

Izrakumos⁷⁴ senā ciema teritorijā atsegta apmēram 0,5 ha liela teritorija. Konstatēts, ka blīvāk apdzīvotas bijušas salas paaugstinātās daļas malas, īpaši salas dienvidu un dienvidaustrumu pusē. Salas dienvidaustrumu daļā konstatēts pret Daugavu orientēts nocietinājums — vaļņveidīgs 3 m plats un 1 m augsts zemju uzbērums. No dienvidu puses salas paaugstināto daļu aizsargājusi 2,5—3 m plata apdzīvota stabu konstrukcijas aizsardzības zona, kas sakritusi ar seno Daugavas krasta līniju. Atsegta daudzās celtņu vietas, pavardi, dažādas bedres. Ēkas bijušas nedaudz (līdz 0,3 m) iedziļinātas pamatzemē, 2x3—4x6 m lielas guļbūves. Pavardos un celtnēs vairākkārt konstatēti dzīvnieku kaulu ziedojumi. Celtņu un pavardu izvietojumā jaušama sistēma — objekti orientēti rindās. Ciema dienvidaustrumu daļas izpētītajos laukumos vērojamas 4 pavardu rindas ar 3—12 m attālumu starp tām, dažviet — arī pavardu grupas ar 2—3 pavardiem

111. att. Lībiešu ciema vieta Doles Raušos.

vienkopus. Pavardu tuvumā bieži atklātas saimniecības bedres 1—1,3 m diametrā, stāvām malām, līdzenu dibenu (0,9 m dziļas). Arī atsegto stabu bedru (no žogiem?) izvietojuums kopā ar pavardu situāciju rāda pārdomātu ciema dienvidaustrumu daļas plānojumu. Salinieku dzīvē svarīga loma bija lauksaimniecībai, lopkopībai (lemeši, dzirkles), zvejniecībai (žebērklī, āķi), metālu apstrādei, tirdzniecībai.

Ciemā vienlaikus varēja dzīvot vairāk nekā 100 iedzīvotāju (vācu krustneši 1198. g. vienā dienā kristīja 50 salinieku). Ciems savu uzplaukumu pārdzīvoja 12.—13. gs., tomēr dzīve te turpinājās arī vēlākajos gadsimtos (14.—15. gs.).

Laukskolas⁷⁵ lībiešu ciems atrodas līdzās pašam 10.—13. gs. kapulaukam, bez tam šai pašā vietā atradusies hronoloģiski agrāka baltu cilšu apmetne. Lībiešu ciemā vērojamas atsevišķas ēku grupas, attālums starp ēku grupām 8—12 m. Celtņu izmēri 2—4x3—5 m, tās nedaudz (0,3 m) iedziļinātas pamatzemē. Zem dažām ēkām bijuši pagrabi, bet ēku tuvumā saimnieciska rakstura bedres (līdzīgas Mārtiņšalas bedrēm). Vienā no bedrēm bija saglabāties pārogļojies rudzu graudu slānis. Bez telpu apsildīšanas pavardiem reizēm konstatējamas arī labi saglabājušās akmeņu krāsnis (112. att.). Apdzīvotība lībiešu ciema teritorijā turpinājās arī vēlākajos gadsimtos.

Raušu ciems (111. att.) ieņēmis vairākus ha lielu teritoriju, no tās izpētīti ap 0,25 ha.⁷⁶ Atklātas daudzās celtņu vietas, pavardi, arī krāšņu paliekas un pārtikas bedres. Dažiem pavardiem kultiska nozīme, jo tajos atrasti ziedoto zirgu kauli. Sevišķi dziļās bedres, kurās atrasts daudz ogļu, iespējams, noderējušas uguns saglabāšanai. Ciema vietā atradušās vairākas 11.—12. gs. rotkaļu darbnīcas, jo liela skaitā uzieti arī amatniecības atlikumi (pusfabrikāti u. c.).

⁷³ Vilsone 1965, 17. lpp.

⁷⁴ Mugurēvičs 1967, 1970^a.

⁷⁵ Zariņa 1968^a, 81. lpp.; 1969, 59. lpp.; 1970^a, 73., 74. lpp.

⁷⁶ Snore E. 1970, 64.—67. lpp.

112. att. Akmeņu krāsns Salaspils Laukskolā.

Iegūts interesants kalēja darba riku depozijs.⁷⁷ Domājams, ka šai ciemā bez lībiešiem dzīvojuši arī baltu tautību iedzīvotāji. Ciems hronoloģiski ir vienlaicīgs ar Doles salas augšgalā pētītajiem plašajiem kapulaukiem.

Ikšķīles ciema vietā⁷⁸ izpētītas zināmā kārtībā izvietotas 12.—13. gs. celtnes (3,5—4,5X4—6 m lielas), starp kurām vedušas ar akmeņu bruģi klātas 1—1,5 m platas ejas (113. att.). Celtnes izvietotas diezgan blīvi, to apkurei izmantotas kā krāsnis, tā pavardi. Ēkas celtas guļbūves tehnikā; ir arī zemē iedziļinātas celtnes. Ciems apdzīvots ilgstoši: no 11. līdz 17. gs.

Salaspils ciemā,⁷⁹ kura sākumi meklējami 12. gs., konstatēta galvenokārt 13.—14. gs. apdzīvotība. 12.—13. gs. ciems bijis nocietināts, par to liecina ciema rietumu pusē konstatētās stabu rindas un deguma josla. Sai laikā celtnu apkurināšanai izmantoti atklāti pavardi. Izpētītas arī iedziļinātas celtnes un saimniecības bedres, kas bijušas tāda paša tipa kā citos lībiešu ciemos. Ciema iedzīvotāji nodarbojušies ar lauksaimniecību, amatniecību un tirdzniecību.

113. att. Celtnes vieta lībiešu ciemā Ikšķīlē.

Kulta vietas

Kulta kalnus Vidzemē, tapat kā Ziemeļkurzemē, visbiežāk sauc par Baznīckalniem. Jau A. Bīlenšteins⁸⁰ pierādījis, ka nosaukums Baznīckalns nav saistāms ar kristīgajam kulta celtnēm.⁸¹ No 16 Vidzemes Baznīckalniem 12 atrodas senajā lībiešu teritorijā.⁸² Lībiešu teritorijā sastop kalnus arī ar citiem nosaukumiem, kā Jāņa kalnu (Dolē), Lūgšanas kalnu (pie Kandavas Cāpuļiem) u. c. Lībieši, tāpat kā citas tautības Latvijas teritorijā, ziedojuši arī pie kokiem, mežos, alās, ūdeņos. Visumā lībiešu kulta vietām ir daudz kopēja ar baltu cilšu kulta vietām.

Kapulauki

Daugavas lībiešu kapulauki. Kā rāda jaunākie arheoloģiskie pētījumi, kapulauki atradušies ciemu tuvumā. Tie izvietoti tieši gar Daugavas labo krastu, vienīgi daži atrodas Mazās Juglas un Ogres malā un divi kapulauki — arī Daugavas kreisajā krastā. Tā kā kapulauki atrodas apstrādātu lauku vidū vai ilgstoši apdzīvotu vietu robežās, tie stipri postīti. Līdz šim zināmi 19 Daugavas lībiešu kapulauki (90. att.), vairāki no tiem pētīti.

Pēc ārējā veida izdalāmas 2 atšķirīgas kapulauku grupas: līdzenie un uzkalniņu kapulauki, pārsvarā no tiem, skaitā 15, ir līdzenie kapulauki. Līdzeno kapulauku platība dažāda, un, šķiet, bijusi atkarīga no iedzīvotāju skaita ciemā, kam kapulauks piederējis. Tā, piemēram, Salaspils Vējstūru kapulauks aizņem ap 1/3 ha, neliela platība arī Ikšķīles Tīnužu kapulaukam, bet plašākās teritorijas aizņem Salaspils Laukskolas (5—6 ha) un Aizkraukles (6—8 ha) kapulauki. Arheoloģiskajā literatūrā visplašāk pazīstams un pirmais mūsu republikā pētītais ir Aizkraukles kapulauks, kas atklājies 1837. g. Daugavas plūdu laikā. Seit vairākkārt izdarīti izrakumi, atsedzot 80—90 kapus. Kapulauks ierīkots sava laika ievērojama centra — Aizkraukles pilskalna rietumu piekāje.

Laukskolas kapulaukā atsegti 361 kapi. Sim kapulaukam raksturīgs rets kapu izvietojums: viens apbedījums uz 10—20 m². Retāks kapu izvietojums nekā šī perioda latgaļu kapulaukos vērojams arī pārējos Daugavas lībiešu kapulaukos.

Līdzenie kapulauki datējami ar laika posmu no 10. līdz 13. gs., lai gan atsevišķi kapulauki hronoloģiski ir agrāki vai arī vēlāki. Kapulaukos, kas atrodas robežapgabalos, konstatējami etniski jaukti apbedījumi, piemēram, Aizkraukles kapulaukā līdzās lībiešiem apbedīti arī latgaļi, pie tam lībiešu kapi datējami ar 11.—12. gs., bet latgaļu apbedījumu starpā sastopami arī senāki. Daži lībiešu apbedījumi konstatējami arī vēl tālāk uz austrumiem — Lejasbitēnu (latgaļu) kapulaukā,⁸³ tāpat Doles Vampeniešu kapulaukā atklāti daži lībiešu austrumu kaimiņu — latgaļu kapi.⁸⁴

⁷⁷ E. Šņores un J. Daigas 1970. g. izrakumi.

⁷⁸ Graudonis 1970^a, 49., 50. lpp.

⁷⁹ Stubavs 1969; 1970, 61.—63. lpp.

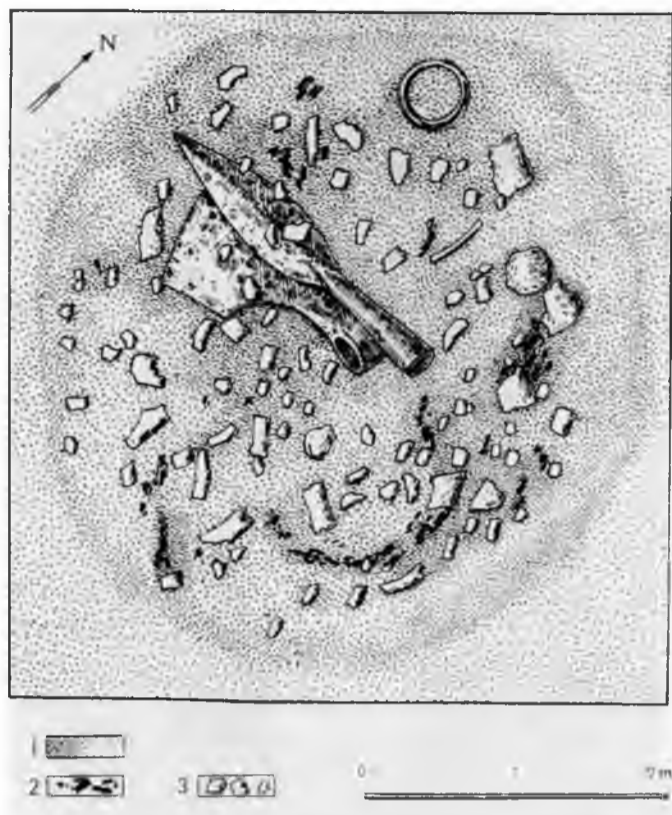
⁸⁰ Bielenstein 1869, 82. lpp.

⁸¹ Straubergs 1960, 197. lpp.

⁸² Kurtz 1924, 51.—74. lpp.

⁸³ Urtāns 1965, 24. lpp.

⁸⁴ Šņore E. 1967, 40. lpp.

114. att. Doles Raušu 28. kapa (ugunskapa) plāns.
1 — ogļaina zeme, 2 — ogļītes, 3 — deguši kauli.

Daugavas lībiešu līdzenajos kapulaukos sastopami skelet- un ugunskapi; atklāti arī daži simboliski apbedījumi. Ugunskapi attiecināmi galvenokārt uz 10.—11. gs., un tie sastāda apmēram 1/3 no kapa skaita. Ugunskapiem izrakta 30—50 cm dziļa bedrīte, ap 50 cm diametrā, kurā sabērti ārpus kapa sadedzinātā mirušā kauli, ogles, pelni un kopā ar to dedzinātās senlietas (114. att.). Dažos gadījumos ugunskapi ierakti iegarenās, skeletkapjiem līdzīgās, ZR—DA virzienā orientētās bedrēs. Senlietas sadedzinātas, nereti tās iepriekš salaužot, tāpat kā tas vērojams kuršu ugunskapos. Toms Nāriņu un Salaspils Laukskolas kapulauku dažos ugunskapos atrastas arī nededzinātās senlietas: ādas, rotāta apģērba fragmenti, dzintara piekari u. c.

Skeletkapi ierakti dziļāk, visbiežāk 40—70 cm, pat līdz 1 m dziļi, bet Vampeniešu un Vējstūru kapulaukos atklāti arī vēl dziļāk — līdz 140 cm — ierakti kapi.

Mirušie orientēti pārsvarā ar galvu ZR virzienā, bet Z orientācija sastopama galvenokārt 12.—13. gs. kapos.

Mirušie guldīti šķirstos. Vampeniešu kapulaukā senākajiem apbedījumiem konstatēti blūku šķirsti, vēlāk sāk ieviesties nagloti dēļu šķirsti.⁸⁵ Bieži sastopami mala trauki, kuros, jādodomā, nolikts ēdiens. Nereti trauks novietots šķirstā aiz mirušā galvas (115. att.); līdzīga paraža novērota arī Kurzemē.⁸⁶ Tradīcijas senumu apliecina rituālo trauku dažkārt primitīvās formas: gludā, apmestā vai ar nagiespiedumiem rotātā keramika.

Nereti pie skeleta atrod nedaudz kalcinētu kaulu, jādodomā, upurētā dzīvnieka kaulus. Laukskolas un Aizkraukles kapulauku kapos vairākkārt atrasts suņa skelets vai tā galva, tāpat rituāla nozīme bijusi arī dažos kapulaukos novērotajam olas ziedojumam.

Kapa vieta dažreiz izkaisīta ar baltu smilti. Visā kapa bedres pildījumā, bet visvairāk skeleta tuvumā, dažreiz pat zem tā iejauktas ogļainas ugunskura paliekas. Iespējams, ka ogles ņemtas no kapa tuvumā konstatētajiem rituālajiem ugunskuriem, kas pētītajos kapulaukos saglabājušies kā 50x50—200 cm lieli, līdz 50 cm dziļi ogļaini plankumi (116. att.). Dažreiz tur atrod degušus graudus, apmetumu gabalus, nedaudz degušus vai trūdējušus dzīvnieku kaulus, kādu bronzas vai dzelzs priekšmetu vai lausku. Acīmredzot ugunskurs, kurā dedzinātas mirušā lietas vai ziedojumi, bijis apbedīšanas rituāla neatņemama daļa arī tad, ja mirušais apbedīts nededzināts. Līdzīgu ugunskuru rituālu pazīnušas arī Ladogas apkārtnes somu ciltis šajā laikā.⁸⁷

Vairākos Daugavas lībiešu līdzenajos kapulaukos sastopami akmeņu krāvumi un iežogi. Visbiežāk atsegti tikai iežogi — atsevišķi vidēja lieluma akmeņi vairāk vai mazāk regulārā rindā kā balsti nolikti aiz mirušā galvas, pie kājām vai sānos; sastopami arī blīvi vairāku kārtu akmeņu krāvumi virs mirušā (117. att.). Visvairāk blīvo krāvumu konstatēts Aizkraukles kapulaukā.⁸⁸ Virs tiem uzbērtā zeme. Līdzīgi akmeņu krāvumi novēroti arī Kurzemes lībiešu līdzenajos kapulaukos,⁸⁹ tie jāuzskata par somisko akmeņu krāvumu kapu senu tradīciju.

Doles Vampeniešu un Salaspils Vējstūru kapulaukos, kuros mirušie ierakti dziļāk — līdz 120 cm, akmeņu krāvumi un iežogi nav konstatēti.

Novērots, ka apbedījumi dažreiz ierakti nelielās grupās: piemēram, Laukskolas un Vampeniešu kapulaukos atklāti gan divu pieaugušo un bērna, sievietes un bērna, gan dedzināta un nededzināta mirušā vielaicīgi (iespējams — vienas ģimenes) apbedījumi.

Mirušie saskaņā ar tradīciju guldīti svētku tērpā ar rotām, ieročiem un darba rīkiem. Pieaugušo sievietes rotu komplektā bez kaklariņķiem, apročēm un gredzeniem ir lībietēm raksturīgā važiņu krūšu rota, stikla krellju un dažādu piekariņu kaklarotas. Rotu greznums un daudzums ir dažāds un acīmredzot bijis atkarīgs no valkātājas mantiskā stāvokļa. Tā, piemēram, sevišķi bagāts ir Laukskolas 120. sievietes kapa inventārs (118. att.) ar dzelzs cirvi, kas parasti sievietes kapos nav sastopams.

Vīriešu kapos likts cirvis, 1—2 šķēpi, šķiltavas ar kramu, nazis un gandrīz ikvienam arī dzintara piekars — amulets, kas bijis piestiprināts pie apģērba. Laukskolas ar piedevām bagātajā 105. kapā apbedītajam vīrietim bijusi grezni apkalta ādas josta, zobens ar bronzu rotātā makstī un ar bronzu apkalts dzeramais rags (119. att.). Nereti piedevām bagāto vīriešu kapos atrod arī tirgotāja piederumus —

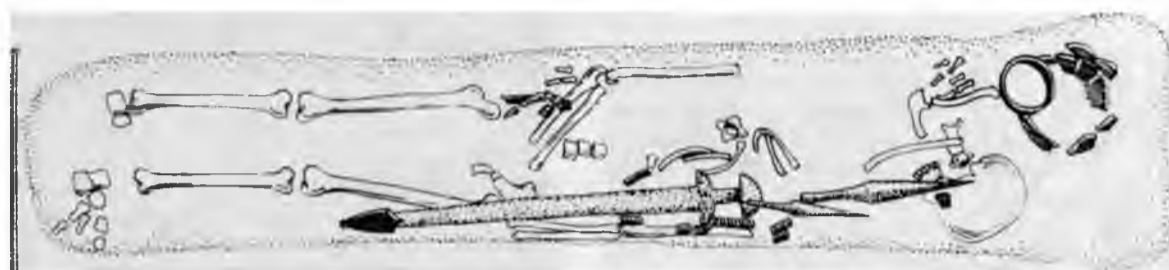
⁸⁵ Šņore E. 1967, 38. Ipp.

⁸⁶ Šņore E. 1937^a, 369. Ipp.

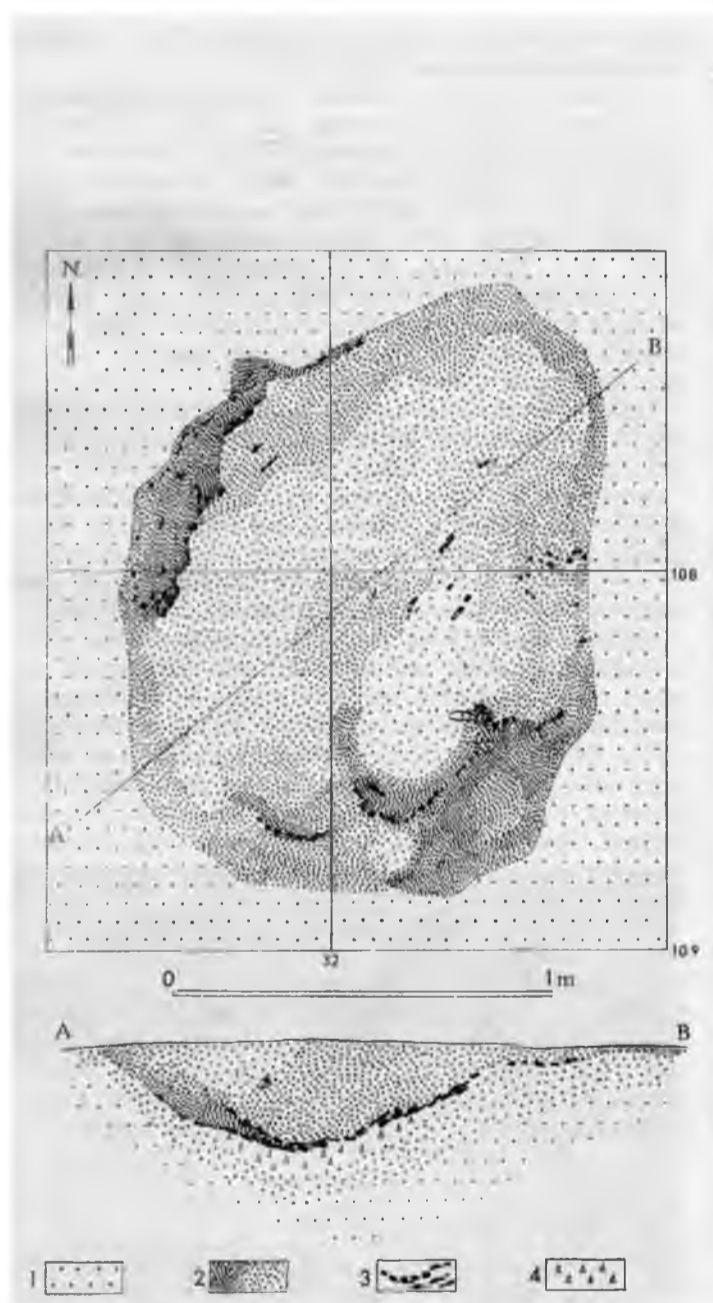
⁸⁷ Raudonikas 1930, 130.—132. Ipp.

⁸⁸ Akmeņu krāvumu forma ieapaļa, izplūdusi. Atkarībā no kapa izvietojuma F. Krūze 1839. g. varēja saskatīt iespējami regulārus krāvumus, kuros rekonstruējot radās (*Necrolivonica*) zīmēti apli un kvadrāti, kādi vēlāk, lietojot precīzākas fiksēšanas metodes, vairs netika konstatēti.

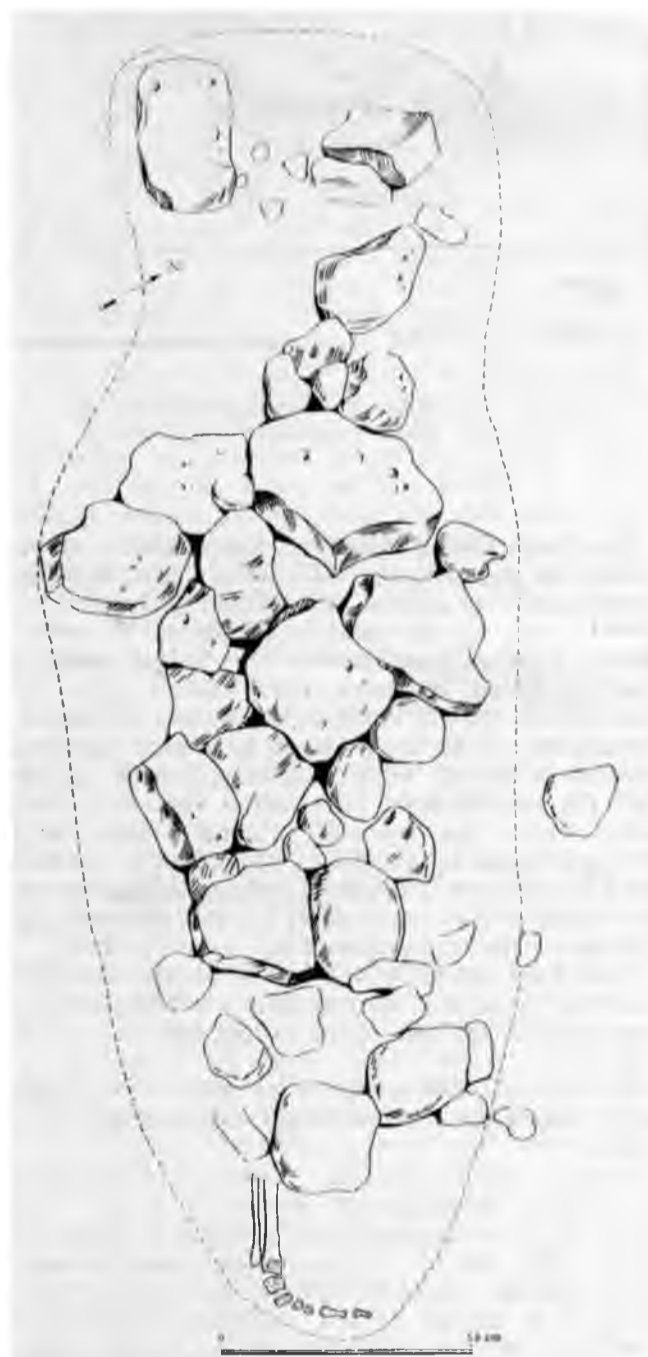
⁸⁹ Šturms 1935, 20. Ipp.

115. att. Salaspils Laukskolas 105. vīriča skeletkapa plāns.

116. att. Ugunskura vietas plāns Salaspils Vējsturos.
1 — gaiša smilts, 2 — tumša zeme, 3 — ogles, 4 — pelni.

117. att. Akmeņu krāvums virs 208. un 209. kapa Laukskolā.

118. att. Salaspils Laukskolas kapulauka 120. sievietes kapa inventārs: kaklariņķi, kreļļu rotas, krūšu važiņu rota ar bruņuru-puču saktām un nazi bronzas makstī, aproces, gredzeni, dzirkles un cirvis.

119. att. Salaspils Laukskolas kapulauka 105. vīrieša kapa inventārs: zobens, šķēpu gali, dzeramā raga apkalums, gredzens, lāča zoba piekariņš, saktas, apkalta ādas josta ar ķemmi un naža maksts fragmentu, māla trauks.

svarus un atsvarus —, kā arī krāsota koka vairoga paliekas. Sls piedevas liecina par apbedīto piederību pie sociālā virsslāņa. Līdzīgi apbedījumi ar greznām piedevām Laukskolas kapulaukā sastāda tikai 10% no apbedījumu skaita. Sastopami arī atsevišķi apbedījumi pilnīgi bez piedevām (Laukskolas 109. u. c. kapi).

Bērnu apbedījumiem (ap 30% no apbedījumu skaita) raksturīgas dažādu amuletu (zvārguļu, dzīv-

nieku zobu, dzīvnieku figūru u. c. piekariņu) piedevas. Bērniem darinātas atbilstoša izmēra pieaugušo rotām līdzīgas rotas (kaklariņķi, aproces, gredzeni), zēniem kapā doti līdz ieroči.

Uzkalniņu kapulauki raksturīgi Gaujas lībiešiem, tomēr arī Daugavas lībiešu apdzīvotajā apgabalā zināmi četri uzkalniņu kapulauki (sk. 90. att.). Doles Vampeniešu II un Doles Raušu kapulaukos, kuros izdarīti plašāki pētījumi, uzkalniņi laika gaitā

120. att. Kapu uzkalniņa šķērsgriezums BTriņu Čiekuros.

nolīdzinājušies. Uzkalniņu kapulauki attiecināmi uz 11.—13. gs.; apbedīšanas veids tajos maz atšķiras no tā, kāds novērots Doles Vampeniešu līdzenajā kapulaukā.⁹⁰ Ikšķiles Kābeļu un Ogresgala Lielpēču⁹¹ kapulaukos uzkalniņi novietoti cieši cits citam līdās, tā ka vietām to pamatnes saskaras. Lielpēču kapulaukā saglabājušies 15—25 postīti uzkalniņi, kaut arī to skaits sākotnēji bijis ap 50. Uzkalniņi ir līdz 120 cm augsti, 6—10 m diametrā un uzbērti 11. un 12. gs. Kābeļu kapulaukā,⁹² kas attiecas uz 12.—13. gs., uzkalniņu skaits, šķiet, pārsniedzis 100. Šeit vairāki uzkalniņi līdz 150 cm augsti, 6—10 m diametrā. Kābeļu un Lielpēču kapulaukos mirušie guldīti

uz līdzenas zemes vai arī nedaudz ierakti zemē, tiem uzbērts virsū līdz 1,5 m augsts uzkalniņš.

Uzkalniņā apbedīts viens, retāk divi mirušie, kas orientēti ar galvu uz Z. Pie galvas vai kājām novietots māla trauks, pie dažiem apbedījumiem atrasts suņa skelets. Uzkalniņa uzbērumā nereti novērojamas sīkas ogļītes. Mirušie galvenokārt apbedīti nesadedzināti; ugunskaņi sastopami reti. Apbedīšanas paražas (Z orientācija u. c.), piedevas, uzkalniņu ārējais veids un izmēri radniecīgi Gaujas lībiešu kapulaukos novērotajām paražām, piedevām, uzkalniņu ārējam veidam un izmēriem.

Vēlajā dzelzs laikmetā Gaujas baseinā sastopami kā uzkalniņu, tā līdzenie lībiešu kapulauki. Pašlaik šai teritorijā apzināti 16 uzkalniņu kapulauki,⁹³ kas izvietoti apmēram 1000 km² lielā terito-

⁹⁰ Šņore E. 1967, 38., 39. lpp.; 1968, 75., 76. lpp.; 1969, 51.—53. lpp.

⁹¹ Hausmann 1909, 26.—29. lpp.

⁹² Sb. Rig. 1874, 27., 28. lpp.

⁹³ Uzkalniņu kapulauki pieder pie tiem arheoloģiskajiem pieminekļiem, kas pirmie saistījuši pētnieku uzmanību. Jau 17. gs. sākumā radusies interese par Allažu uzkalniņiem (MLA 2, 1842, 127., 128. lpp.). Tomēr tikai ap 19. gs. 30.—40. gadiem sākās pirmie kaut cik nopietnie šo uzkalniņu pētījumi (Bahr 1850; RK 1896, 370.—375., 569. lpp.), bet diemžēl liela uzkalniņu daļa jau šai laikā bija stipri cietusi no dažādu mantu meklētāju lāpstas. Visplašākā lībiešu uzkalniņu kapu pētniecība notikusi 19. gs. 60.—90. gados, kad dažādās vietās izpētīts ap 150 uzkalniņu. 20. gs. 30. gados (Šņore E. 1935, Šturms 1936⁹) izpētīti kādi 10 uzkalniņi, padomju laikā (Граудонис, Тыниссон 1963; Тыниссон, Мыгуревич 1965) izpētīto uzkalniņu skaits sasniedz 30. Kaut arī 20. gs. 30.—60. gados no uzkalniņiem iegūtais materiāls skaita ziņā ir stipri mazāks par to, kāds bija iegūts līdz tam, tomēr, ņemot vērā fiksācijas metožu uzlabošanu, tas ir daudz augstvērtīgāks par to, kas bija iegūts līdz pirmajam pasaules karam, un plašākiem secinājumiem, īpaši par apbedīšanas tradīcijām, tas ir gandrīz vienīgais izmantojamais materiāls.

121. att. Lībiešu uzkalniņu kapulauks Krimuldas Priedēs.
1 — uzkalniņš, 2 — postīti uzkalniņš, 3 — terases augšējā robeža, 4 — taciņa.

122. att. Divu apbedījumu plāns uzkalniņu kapulaukā Bīriņu čiekuros (3. uzkalniņš).

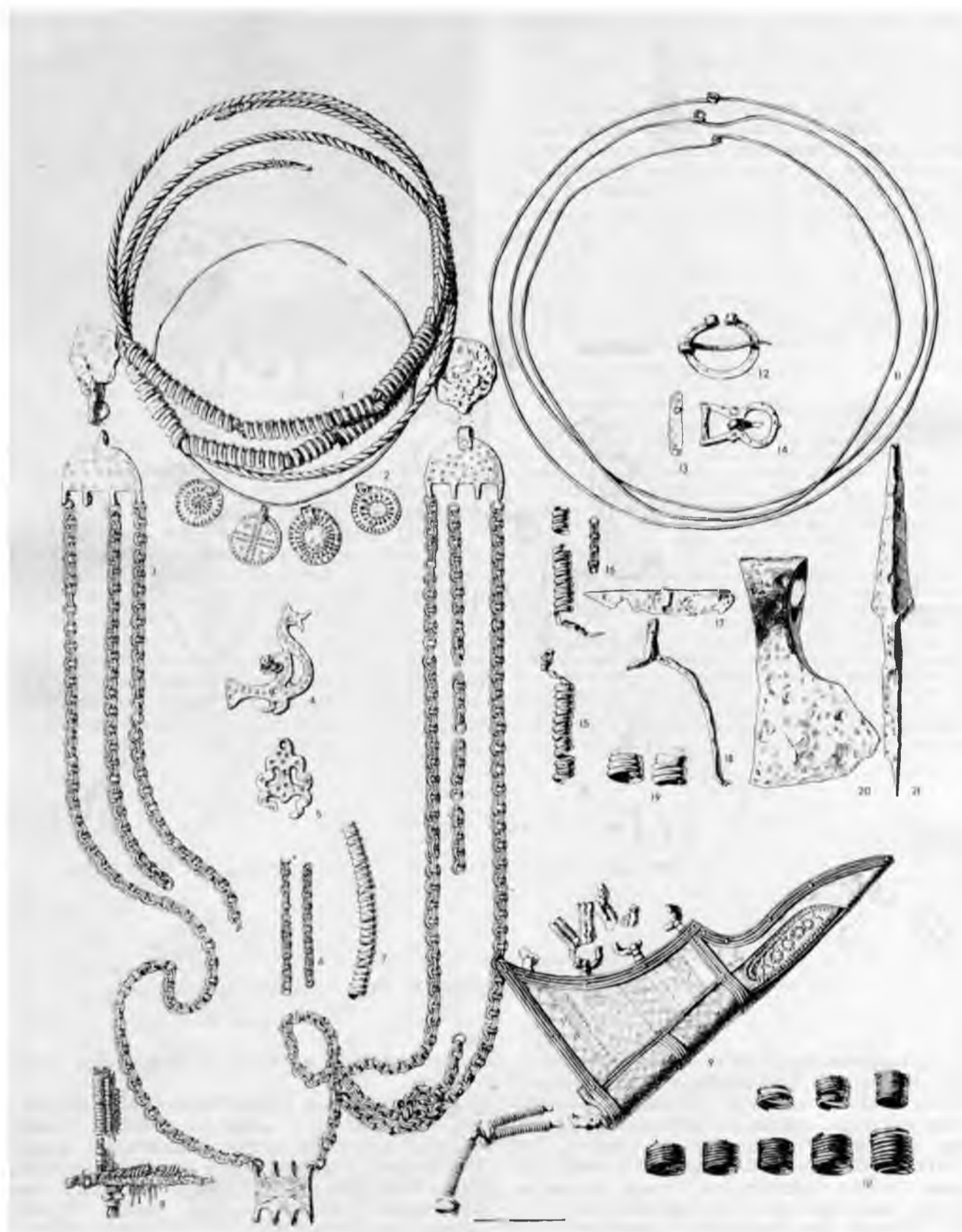
rijā Gaujas lejteces apgabalā ar centru ap Krimuldu, Turaidu un Siguldu. Seit ap 50 km² lielā teritorijā konstatēta puse no uzkalniņu kapulauku kopskaita. Dienvidu virzienā uzkalniņu kapulauki aizsniedz Allažus, bet ziemeļu — Vainižus un Umurgu. Rietumu virzienā tie konstatēti Bīriņos un Lēdurgā, bet austrumu virzienā sastopami vēl Straupē un Lenčos. Atsevišķas uzkalniņu grupas ir dažāda lieluma. Ja Gaujas baseinā visu uzkalniņu kopējais skaits sasniedz ap 800, tad centrālajā grupā ap Krimuldu—Turaidu—Siguldu vien sastopamas apmēram 1/3 no visu zināmo uzkalniņu skaita (piemēram, Krimuldas Priežu kapulaukā vien ir ap 270 uzkalniņu⁹⁴). Perifērijā situētie uzkalniņu kapulauki nav tik plaši, kaut gan postījumu dēļ grūti restaurēt kapulauku sākotnējo ainu, kāda bijusi pirms 700—900 gadiem. Labāk

saglabājušies tie uzkalniņu kapulauki, kas apauguši ar mežu.

Lībiešu uzkalniņi parasti izvietoti blīvi cits pie cita pie kādas mazākas upītes vai strauta (Krimulda, Turaida u. c.) vai ezera (Mazstraupes Zvejnieki, Lielstraupes Pūricas). Viena kapulauka robežās tie veido atsevišķas grupas (pa 3—10 uzkalniņi grupā), kur parasti sastopami dažādu izmēru (Krimuldas Priedes, Liepenes, Tālēns), kā arī hronoloģiski atšķirīgi uzkalniņi. Uzkalniņi griezumā parasti segmentveida (120. att.), tie ir 0,4—2,5 m augsti, 3—15 m diametrā (visbiežāk to augstums ir 1,0—1,5 m, diametrs — 5—10 m). Uzkalniņā (122. att.) parasti apbedīts viens mirušais, retāk divi (Pūricas, Tālēns,

⁹⁴ Tonisson 1966.

123. att. Divu kapu (1—10 — sievietes un 11—21 — vīrieša) inventāri Cēsu kapulaukā.

Allaži, Putēji, Zvejnieki), reti pat 3 mirušie (Čiekuri, Pūricas). Mirušais var būt ierakts pamatzemē (līdz 0,5 m dziļi), nolikts uz pamatzemes vai pat apglabāts, noliekot uz zemes paaugstinājuma (Čiekuri). Pamatojoties uz pašreizējo materiālu, vēl grūti izvirzīt zināmas likumsakarības un runāt par uzkalniņu hronoloģiju, ņemot vērā tikai uzkalniņa lielumu vai apbedītā stāvokli uzkalniņā.⁹⁵

Uzkalniņos mirušie apglabāti kā sadedzināti, tā nesadedzināti. Apmēram trešajā daļā pētīto uzkalniņu atklāti ugunskapi, no tiem 70% ir vīriešu apbedījumi (skeletkapos vīriešu apbedījumu — 60%). Ugunskapi uzkalniņos, salīdzinot ar skeletkapiem, ir agrāka parādība, 11./12. gs. mijā sastopami kā ugunskapi, tā skeletkapi, kamēr vēlākajā periodā pēdējie dominē. Kā skeletkapu, tā ugunskapu valdošā orientācija ir Z—D, tomēr vīriešu skeletkapi diezgan bieži orientēti arī ZR—DA, bet sieviešu apbedījumi — ZA—DR virzienā. Vīriešu apbedījumu raksturīgākās piedevas ir dzelzs cirvis (perioda pirmajā pusē), dzelzs šķēps (bieži pat pa 2), zobens, aproces, ādas josta, māla trauks, reizēm šifera galodiņa, nazis, retāk — bronzas bļoda. No rotaslietām vēl sastop bronzas spirāles, dzintara piekariņus, pakavsaktas. Sieviešu kapos atrod kaklariņķus, stikla krelles, kauri gliemežvākus, bruņurupuču saktas ar važiņu rotām un piekariņiem, aproces, nazi, reizēm arī sirpi, šķēres un māla trauku. Mirušajam kāju rajona bieži vien kā ziedojs noliķts suns, retāk sastop citu dzīvnieku (zirgu, briežu) kaulus.

Gaujas baseinā vienlaikus ar uzkalniņiem sastopami arī līdzenie kapi. Līdzenie skeletkapi, kā to liecina savrupatradumi, atradušies arī teritorijā starp Daugavas un Gaujas lejtecēm. Diemžēl šī teritorija pagaidām apzināta vāji un šeit droši zināmo līdzeno kapulauku skaits pavisam niecīgs. Sajā rajonā pētīts ar 10.—11. gs. datējamais Mālpils Ieliņu kapulauks, kur mirušie guldīti seklās, līdz 0,35 m dziļās bedrēs ar nenoteiktu orientāciju. Ikvienā kapā atrasts vai nu māla trauks, vai arī tikai trauka lauskas. Sieviešu kapos sastopami kaklariņķi, stikla krelles, pakavsaktas vai zvaigzņveida saktas, bronzas aproces, važiņas ar piekariņiem. Vīriešu kapos atrasti dzelzs šķēpi, jostas paliekas, zvārgulīši u. c. Spriežot pēc kapulaukā atrastā inventāra, kapulauks ir lībiešu,⁹⁶ kaut gan tanī jūtama arī latgaļu ietekme.

Pēc savas kultūras piederības pagaidām savrup stāv līdzenais kapulauks Cēsīs.⁹⁷ Seit mirušie lielākoties apglabāti nesadedzināti (atsegts tikai viens ugunskaps) 0,3—1,2 m dziļās kapu bedrēs ar Z—D orientāciju (sieviešu apbedījumos pāris gadījumos dziļākajos kapos vērojama arī R—A un A—R orientācija). Pie sieviešu apbedījumiem (123. att.: 1—10) atrod aproces, kaklariņķus ar uzvērtām bronzas spirālēm, stikla krelles un kauri gliemežvākus (kas visbiežāk ir uzvērti uz bronzas stieples), rotadatas ar važiņu rotām un daudziem piekariņiem (krustiņiem, zirdziņiem, lāča zobiem, monētām). Sieviešu kapos sevišķi bagātīgi atrod ar bronzas spirālītēm un gredzentiņiem greznotus audumus. Vīriešu kapos (123. att.: 11—22) bez rotaslietām — pakavsaktām, spirālgredzeniem — atrod dzelzs cirvjus, šķēpus, nažus. Cēsu kapulauka atradumos pārliciecināši konstatējama to kurzemnieciskā izcelsme, tāpēc ne velti šis

piemineklis tiek saistīts ar vendiem.⁹⁸ Cēsu kapulauka senlietu materiālā, tāpat kā tas bija vērojams austrumu pierobežas uzkalniņkapos (Straupe, Lenči), stipri jūtama latgaļu ietekme.

Rotas

Kaklariņķus lībieši visumā nebija tā iecienījuši kā baltu ciltis, jo lībieši kaklarotām vairāk izmantojuši stikla krelles un dažādas piekariņus. Starp lībiešu kaklariņķiem sastopami tie tipi, kādus pazina latgaļi, zemgaļi vai kurši. Izplatītākie bijuši no trim stieplēm vītī kaklariņķi ar cilpu galiem; tie reizēm veido pat vairākas vijas (Salaspils Laukskola). Retāk sastop kaklariņķus ar noplacinātiem galiem. Lībiešu teritorijā kā Kurzemē, tā Vidzemē bieži sastop kaklariņķus, uz kuru loka uzvērtas spirāles (Laukskola, Vampenieši, Tukums, Cēsis u. c.; 123. att.; 50. tab.: 1). Atrasti arī vienkāršas bronzas stieples riņķi, uz kuras uzvērtas stikla krelles un dažādi piekariņi (123. att.; Virbu Zunnas, Cēsis u. c.). Vīriešu kapos sastop bronzas stieples kaklariņķus bez piekariņiem (123. att.). Retumis sastopams arī pīts sudraba kaklariņķis (piemēram, Lielvārdes Ipšu depoziatā, 124. att.).

Rotadatas apģērba saspraušanai un kā rotājums bieži sastopamas Kurzemes lībiešu un vendu kapos. Ziemeļkurzemes iedzīvotājiem pārvietojoties uz Vidzemi, Daugavas, retāk Gaujas baseinā sāk parādīties zemgaļu un kuršu tipa rotadatas. Ziemeļkurzemē turpina lietot no iepriekšējā perioda pazīstamās trīsstūrādats⁹⁹ ar plakanām ripām, tikai tagad tās ir divkāršas (Laidzes Pēči — 50. tab.: 15; Kandava). Šīs rotadatas sastopamas arī Daugavas baseinā (52. tab.: 5; Daugmale, Laukskola). Dažu trīsstūrādatu galvas vidus un ripas rotātas ar zemiem cilindveida izciļņiem.¹⁰⁰ Ziemeļkurzemē¹⁰¹ (50. tab.: 14) un Daugavas baseinā (52. tab.: 4; Doles Vampenieši, Salaspils Laukskola) izplatīts otrs rotadatas tips ar paplašinātu ažu galvas augšdaļu. Sastop arī zemgaļu tipa krustadatas (52. tab.: 1, 2). Biežāk tās atrod Daugavas lībiešu apbedījumos (Aizkraukle, Salaspils Laukskola, Doles Vampenieši). Zīmīgi, ka šeit atrod arī dažus citus rotadatu tipus (52. tab.: 6), kam sākotnējā izcelsme meklējama Rietumlatvijā — zemgaļu un kuršu arheoloģiskajā materiālā, piemēram,

⁹⁵ Izteikts uzskats (Tenisons 1968, 16., 17. lpp.), ka Gaujas baseinā hronoloģiski agrākie (11. gs. pirmās puses) uzkalniņi ir relatīvi zemāki un tajos apbedītie ir dziļāk ierakti pamatzemē. Tomēr šo uzskatu atspēko Mazstraupes Zvejnieku kapulaukā iegūtie materiāli, kur konstatēts, ka 11. gs. mirušie apglabāti uz pamatzemes zem lēzena uzkalniņa. Tāpat kritiku neiztur šī paša autora apgalvojums, ka vēlākā perioda (12. gs. otrās puses — 13. gs.) uzkalniņi kapulaukā parasti esot visaugstākie (ap 2 m). Tomēr Krimuldas Liepenēs 1. grupas 4. uzkalniņš, kas datēts ar 11. gs. beigām/12. gs. sākumu (RPAYA OHHH, THHHCOH 1963, 243.—246. lpp.), jau sasniedza 2 m augstumu. Šai ziņā laikam pareizāk būs apgalvot, ka katrā laikmeta lielākie uzkalniņi parasti ir visturīgāko sabiedrības locekļu apbedījumu vietas un var būt datējami gan ar 11., 12. vai arī ar 13. gs.

⁹⁶ Šņore E. 1935, 23285. sleja.

⁹⁷ Kiwul 1911, Šņore E. 1936^a.

⁹⁸ Šņore E. 1936^b, 75. lpp.; MyrypeBHH, 1970⁶, 36. lpp.

⁹⁹ Šņore R. 1930, 72., 73. lpp.

¹⁰⁰ Kiwul 1911, II tab.: 9.

¹⁰¹ Šņore E. 1935, 7. att.

124. att. Lielvārdes īpšu depozijs.

krustadatas ar lunulām (Salaspils Laukskolas 17. kaps), rotadatas ar trīsstūrveida galvu (52. tab.: 3) (Salaspils Laukskolas 98. kaps) u. c.

Daugavas, retāk Gaujas baseina (Cēsis) 12.—13. gs. iedzīvotāji nēsājuši arī bronzas krustadatas, kuru ripas savienotas cita ar citu (52. tab.: 7; Rīga, Salaspils u. c.). Šāda tipa krustadatas biežāk sastopamas Igaunijā.¹⁰²

Krelles. Lībiešu apdzīvotajā teritorijā atrasts visvairāk vēlā dzelzs laikmeta stikla krellu (75. tab.). Pēc krāsas un formas tās ir dažādas. Visbiežāk 10.—12. gs. sastop gredzenveida zilās stikla krelles (Salaspils Laukskola). Hronoloģiski vēlākās 12.—13. gs. spilgti zilās krelles ir ar lielāku diametru. Ja pirmā tipa stikla krelles darinātas no nātrija-kalcija (Na-Ca-Si) stikla, tad otrā tipa krellu sastāvā ir svins (Pb-Si) vai kālijs-svins (K-Pb-Si). Retāk sastopamas gredzenveida zaļās, dzeltenās u. c. krāsu krelles. Viena no zīmīgākajām stikla krellu grupām lībiešu materiālā ir stikla krelles ar metālisko foliju¹⁰³ (zeltītās vai sudrabotās). Pēc formas šīs stikla krelles ir cilindriskas vai mucipveida un datējamās ar 11. gs. otro pusi un 12. gs. Šīs stikla krelles sastopamas gandrīz ikvienā lībiešu sieviešu apbedījumā (118. att.).

Piekariņi. Lībiešu arheoloģiskajā materiālā dažādu piekariņu atrasts visvairāk. Te sastopami zvārgulīši, zoomorfie, apaļie, krustveida u. c. piekariņi. Zvārgulīši parādās jau 10. gs. Tie ir samērā lieli (0 2,5 cm, h — 4 cm) ar krusta šķēlumu (53. tab.: 4; Vampeniešu I kapulauks). Ar 11.—12. gs. zvārgulīši kļūst gandrīz uz pusi mazāki, un tiem ir gan vienkāršais, gan krusta šķēlums (53. tab.: 5—7).

Zoomorfie piekariņi ir ļoti daudzveidīgi. Tie atgādina gan zirdziņus,¹⁰⁴ gan ūdens putnus (pīlītes) (123. att.: 4; 50. tab.: 8; 53. tab.: 20—26), balodīšus (Vampenieši), divgalvainus putnus (Cēsis, Ikšķile).

Apaļo piekariņu diametrs un veidojums ir dažāds. 10.—12. gs. tie ir sudraba (118. att.), liela diametra, klāti ar sīku iespiestu trīsstūrīšu koncentriski izvietotām rindām. 12.—13. gs. pazīstami mazāka diametra sudraba un bronzas piekariņi ar iespiestu punktiņu ornamentu (123. att.: 2). No apaļajiem piekariņiem īpaši izdalāmi ažiūrie (53. tab.: 12—14), gan ar krusta motīvu centrā, gan ar tīklveida stieplu pinumu. Kā piekariņi izmantotas arābu, Bizantijas, pat romiešu monētas (Mārtiņsalas ciems). 11.—13. gs. Daugavas lībieši kā piekariņus nēsā arī no Krievzemes ievestās lunulas (Vampenieši, Ikšķile, Mārtiņsala, Skrīveru Lielrutuļi). Daudzveidīgi ir lībiešu teritorijā nēsātie krustiņi. Tie ir gan emaljēti, ažiūri, ar pasesnātiem profilētiem galiem, dažreiz paplašinātos galus rotā trīs izcilniši, dažreiz gali ir šķērsoti.¹⁰⁵

Diezgan plaši lībieši kā piekariņus nēsājuši dažādus miniatūrus darba un iedzīves priekšmetus, piemēram, bronzas un dzintara cirvīšus (Mārtiņsala, Rīga u. c.), gan vienkāršos plasmens (53. tab.: 10), gan arī dubultcirvīšus (50. tab.: 7; 53. tab.: 11; Virbu Zunnas, Mārtiņsala). Kā piekariņus nēsā arī dažāda tipa karotītes (53. tab.: 8—9; Mārtiņsala, Aizkraukle u. c.), slēdzenītes (53. tab.: 17, 18; Rauši, Mārtiņsala), adatu kārbīņas (53. tab.: 27; Mārtiņsala, Laukskola), stilizētas ķemmītes (53. tab.: 19). Visā lībiešu teritorijā kā piekariņš parasti nēsāts lāča zobs (50. tab.: 12; 53. tab.: 16). Lībiešu 12.—13. gs. sieviešu kapos (Allaži, Rauši, Ikšķile) un dzīvesvietas (Turaida, Mārtiņsala, Daugmale) atrastas t. s. Rjurikoviču cilts zīmes (53. tab.: 15), kas pārveidotas pēc darinātāju gaumes.

Aproces. Daugavas lībiešu teritorijā, sākot ar 10. gs., visbiežāk sastopamas dobas aproces ar sašaurinātiem galiem (52. tab.: 12) un reljefu valnīti. Atrastas arī aproces ar stilizētu zvērgalvu galiem, ar rombiņiem, aplīšiem vai svītriņām rotātu diezgan paplatu loku (50. tab.: 17), kādas 10.—11. gs. ir raksturīgākas latgaļiem. Uz apskatāmā perioda sākumu attiecas spirālaproces (50. tab.: 18) ar reizēm S veidā atlocītiem galiem (52. tab.: 10; Salaspils Laukskola). Gaujas lībiešu dobajām aprocēm ar sašaurinātajiem galiem raksturīgas vieglas formas,¹⁰⁶ jo tās darinātas no plāna skārda (52. tab.: 11). Sastopamas arī sudraba aproces (Mazstraupe). Vieglas formas aproces no lībiešiem pārņēma igauņi. Apskatāmā perioda beigās, 12.—13. gs., Vidzemes lībiešu teritorijā sastopamas platas aproces ar sašaurinātiem galiem un diviem maziem profilējumiem vidū. Šī tipa aproces 13. gs. pārņēma arī latgaļi (204. att.: 37). Visbiežāk šādas aproces darinātas no bronzas, retāk no sudraba (Mārtiņsala). Ar 12. gs. Vidzemes lībiešu teritorijā parādās jauna tipa aproces (204. att.: 40), kas nēsātas arī 13.—14. gs.; tās ir vītas aproces ar taisni nocirstiem galiem (Salaspils, Ikšķile, Rīga u. c.);

¹⁰² Tallgren 1925, VI tab.: 5, 6.

¹⁰³ MvrvpeBmi 1965, 74. lpp.

¹⁰⁴ Turpat, 93. lpp.

¹⁰⁵ Turpat, 66. lpp.

¹⁰⁶ ТМННССОИ 1968, 27. lpp.

tādas plaši sastopamas arī Igaunijā un votu¹⁰⁷ apdzīvotajos apgabalos. Atsevišķās vietās (Rīga, Mārtiņsala, Turaida) sastopamas arī stikla aproces, kas importētas no Krievzemes. Jāatzīmē, ka 10.—11. gs. lībiešu teritorijā (Salaspils, Vampenieši, Rīga) atrod arī no Skandināvijas ievestās aproces ar sašaurinātiem galiem un dziļu līkloča ornamentu (sk. 62. tab.: 10).

Gredzeni. Kā liecina piedevām bagāto kapu materiāls, lībieši nēsājuši dažāda tipa gredzenus. Perioda sākumā plaši sastopami gredzeni ar paplašinātu, ornamentētu priekšpusi (53. tab.: 2; Doles Vampenieši I), vēlāk to ornaments stipri vienkāršojas (Mārtiņsalas pils). Joprojām iemīļoti ir bronzas (123. att.: 19; 50. tab.: 5; 53. tab.: 1; Laukskola, Cēsis), retāk sudraba (Turaidas Pūteļi u. c.) spirālgredzeni. Starp spirālgredzeniem sastop eksemplārus, kuru vidusdaļā ir paplašinājums, t. s. vidusplāksne. Šie gredzeni (Vampenieši I) vairāk izplatīti perioda sākumā.

Visā lībiešu teritorijā sastopami bronzas gredzeni, kas darināti no bronzas plāksnītes ar šķeltiem, spirālēs savītiem galiem (Vampenieši, Ikšķile u. c.; 50. tab.: 6; 53. tab.: 3). Kā kuršu, tā arī lībiešu teritorijā apskatāma perioda beigās sastop bronzas gredzenus ar pāresninātu, vītu vai tordētu priekšpusi (50. tab.: 3; Mārtiņsala, Ikšķiles Kābeles u. c.). Šai laikā lībieši nēsā arī t. s. vairoggredzenus, kas ļoti līdzīgi kuršu šī tipa gredzeniem (50. tab.: 4). Vienīgi Turaidas Pūteļu kapulaukā¹⁰⁸ atrasti t. s. zīmogredzeni (2 gabali).

Saktas. Lībiešu saktas, tāpat kā kuršu saktas, ir visai dažādas. Kurzemes lībiešu teritorijā (Kandava, Stende, Zlēkas) atrastas atsevišķas skandināviskā brūņurupuču saktas, tomēr uz vietas tās tālāk neattīstās. Šeit izplatīti galvenokārt tie paši pakavsaktu tipi, kādi raksturīgi kuršiem, kā pakavsaktas ar magoņgalvu (Tukums), rēdžu un daudzskaldņainiem galiem (Sabile).

No skandināviskajiem pirmparaugiem pārveidotās brūņurupuču saktas plaši sastopamas Daugavas un Gaujas lībiešu teritorijā (52. tab.: 18). Lībiešu brūņurupuču saktām raksturīgs stilizēts augu ornaments, kas atšķiras no skandināvisko saktu (77. tab.: 6) raksturīgā zvēru stila ornamenta (Salaspils Laukskola — 118. att.; Doles Vampenieši u. c.). Brūņurupuču saktas parasti nēsāja pa divām (uz katra pleca pa vienai), ar caurumotiem važturiem (52. tab.: 8, 9) un bagātām važiņām kopā ar daudzveidīgiem piekariņiem. Lībisko brūņurupuču saktu ziedulaiks ir 12. gs., jo 13. gs. sākumā tās strauji izzūd. Bez brūņurupuču saktām Vidzemes lībiešu teritorijā atrod arī pakavsaktas, kurām gan atrotīti (52. tab.: 23; Laukskola, Mārtiņsala), daudzskaldņaini (52. tab.: 21, 22; Krimulda, Doles Rauši, Mārtiņsala), magoņgalvu (52. tab.: 19; Mārtiņsala), gan vāļu gali (Salaspils ciems).

Gaujas lībiešiem raksturīgas pakavsaktas ar samērā platu noplacinātu loku un daudzskaldņainiem galiem (Krimuldas Liepenes; 52. tab.: 20), bet sastop arī pakavsaktas ar vītu loku¹⁰⁹ un daudzskaldņainiem vai magoņgalvu galiem.

Mazāk Vidzemes lībiešu teritorijā sastop citu tipu saktas. Kurzemes un Daugavas lībieši nēsājuši arī

stopa-šķēršu saktas (Salaspils Laukskola), krustsaktas (Mārtiņsala). Perioda beigās Daugavas lejteces pieminekļos (Mārtiņsala, Rīga) parādās vāciskās riņķasaktas.

No lībiešu kulta priekšmetiem skaita ziņā lielāko grupu veido bronzas krustiņi.¹¹⁰ Ka zīmīgākos var minēt emaljētos krustiņus, kas datējami ar 12.—13. gs. Emaljētie krustiņi ar taisniem noapaļotiem un ar trim izvīrējumiem rotātiem galiem (59. tab.: 10; Ikšķile, Lenči, Aizkraukle) ārpus Latvijas plaši sastopami austrumslāvu materiālā un, jādūmā, Latvijā ievesti pa Dņepras ceļu. To lielais skaits, kā arī atšķirīgie izmēri vedina domāt, ka daļa emaljēto krustiņu pagatavota uz vietas pēc attiecīgiem Pieņepras darbnīcu paraugiem.

Krustiņš ar palmetēm noderējis par ierosinājumu atdarinājumiem, kā rezultātā radušies vietēji vienkāršoti azūrie krustiņi ar noapaļotiem (kā 59. tab.: 14 — Kakužēni) vai taisniem stūriem (123. att.: 6; 50. tab.: 9; 56. tab.: 1; Mārtiņsala, Cēsis, Ikšķile), kuriem ārpus Latvijas paralēles nav zināmas. Azūrie krustiņi ar noapaļotiem galiem¹¹¹ (Mārtiņsala, Ikšķile) liecina par sakariem ziemeļu virzienā ar igauņu un votu zemēm. Vislielāko krustiņu grupu veido krustiņi ar pāresninātiem, profilētiem galiem (56. tab.: 1). No tiem krustiņi (10.—13. gs.) ar svēto attēlu, kādi sastopami latgaļu, lībiešu un zemgaļu materiālā gar lielākiem ceļiem, droši vien ievesti no krievu pilsētām. Šo krustiņu plašā izplatība 12.—14. gs. arī attālāk no lielajiem satiksmes ceļiem, tāpat zināmas atšķirības to izveidē vedina domāt, ka daļa šo krustiņu pagatavota arī uz vietas pēc krievu pilsētās darināta parauga.

Vairāki varianti ir 12.—13. gs. krustiņiem¹¹² (Krimulda, Aizkraukle, Daugmale, Dole) ar paplašinātiem galiem, ko rotā trīs izcilnīši. Ārpus Latvijas tie sastopami austrumslāvu teritorijā, bet sudraba eksemplāri — Skandināvijā. Tā kā hronoloģiski agrākie šā tipa krustiņi sastopami austrumslāvu teritorijas ziemeļrietumu daļā, jādūmā, ka tie ievesti pa Pleskavas—Rīgas ceļu.

Arī krustiņiem ar šķērsotiem galiem ir vairāki varianti (49. tab.: 3; 66. tab.: 10). Visbiežāk sastopami ar saulītēm ornamentētie (Aizkraukle, Daugmale). Ārpus Latvijas daži to eksemplāri zināmi Igaunijā, Lietuvā un Zviedrijā, kā arī austrumslāvu zemēs.

Kā redzams, krustiņi visvairāk ieplūduši no krievu zemēm, dodot impulsu arī krustiņu vietējai izgatavošanai. Krustiņu, piekariņu ar svētā attēlu (Salaspils) u. c. kulta priekšmetu atradumi lībiešu teritorijā apstiprina rakstīto avotu ziņas par kristīgās ticības izplatību pirms vācu krustnešu iebrukuma. Jaunā ideoloģija vispirms nostiprinājās turīgo feodāļu vidū, jo krustiņi atrasti galvenokārt pilskalnos un bagātākos kapos. Krustiņu topogrāfija liecina, ka kris-

¹⁰⁷ Moora 1929⁸, 279. lpp.

¹⁰⁸ ТИИНСКОИ 1968, 27. lpp.

¹⁰⁹ Tonisson 1966, 4. att.: 3; 9. att.: 3.

¹¹⁰ Te jāatzīmē, ka liela daļa krustiņu, īpaši sievietes kapos kopā ar stikla krellēm un piekariņiem atrastie, jāuzlūko par amuletiem vai parasto rotājumu (MyrypeBH'i 1965, 70. lpp.).

¹¹¹ Turpat, 64. lpp., VIII tab.: 14.

¹¹² Turpat, IX tab.: 1—4.

lielības, t. i., pareizticības, izplatīšanā lībiešu, kā arī latgaļu un sēļu zemēs kopš 11. gs. svarīga nozīme bija Daugavai, pie šī svarīgā ceļa atradušies arī rakstītajos avotos minētie pareizticības centri (Jersika un Koknese).

No priekšmetiem, kas saistāmi ar pagānisko kultu, var atzīmēt piekariņus — miniatūrus darba rīku, saimniecības piederumu atveidojumus (50. tab.: 7; 53. tab.: 11, 17, 18). Šādas piekariņu formas sastopamas arī vēlākajos gadsimtos un liecina par pagānisko kulta tradīciju lielo noturību.

ZEMGAĻI

Dzīvesvietas

Latvijas daļa, kuru laikā no 10. līdz 13. gs. apdzīvoja zemgaļi (ieskaitot etniski jauktos apvidus), pašreiz zināmi 25 pilskalni.¹¹³ Zemgaļu pilskalni Lietuvā pagaidām vēl nav ne uzmēroti, ne arī sistemātiski pārbaudīti.¹¹⁴

Spriežot pēc rakstīto avotu un arheoloģisko izrakumu liecībām, kā arī iegūtajiem savrupatradumiem, vēlajā dzelzs laikmetā bijuši apdzīvoti vismaz 9 pilskalni: Lielaucē Incēnu, Naudītes Spārnu kalna, Grenču Ķīšukalna, Dobeles, Tērvetes, Mežotnes, Daugmales, Ceraukstes Aužēļu un Kamārdes pilskalni un tiem atbilstošās senpilsētas vai ciemi pilskalnu pakājē. Šķiet, ka pie šajā laikā apdzīvotiem pieskaitāms arī Augstkalnes Silakalns (Silene), jo te atrasta ripas keramika¹¹⁵ un bez tam neviena cita nocietināta vieta pēc novietojuma un nosaukuma labāk neatbilst 1254. g. Zemgales dalīšanas līgumā pieminētās Silenes zemes centram¹¹⁶ (174. att.). No pētītajiem Lietuvas pilskalniem pie aplūkojamā laikmeta un teritorijas pieder Zagares Zvelgaiču kalns.¹¹⁷

Zemgales 10.—13. gs. pilskalni ierīkoti uz zemesragiem ar stāviem sāniem, tos šķērsām pārrokot ar vienu vai vairākiem grāvjiem un izraktās zemes uzmetot valni (Tērvete, Dobeles, Daugmale). Tā kā šī tipa pilskalni zemgaļu un to kaimiņu zemēs sastopami arī iepriekšējos periodos, jāsecina, ka 10.—13. gs. pilskalnu kopīgās iezīmes nosacījušas galvenokārt pilskalam izmantojamā reljefa īpatnības.

Atsevišķos gadījumos pilskalna ierīkošanai izmantots savrupstāvošs kalns, uzmetot valni vieglāk pieejamā plakuma malā (Lielaucē Incēnu, Grenču Ķīšukalna un Mežotnes pilskalns). 10.—13. gs. pilskalniem Zemgalē parasti tikai viens valnis, taču Jaunpilī redzam otru — zemāku — valni apkārt plakuma malām; Silenē — valni nogāzē, bet Mežotnē — pilskalna pakājē.¹¹⁸

10.—13. gs. pilskalni, salīdzinot ar agrākajiem, ir spēcīgāk nocietināti, valņu augstums svārstās no 2 līdz 7—8 m. Pēc nocietinājumu tipa un citām pazīmēm pie 10.—13. gs. pieskaitāms Jaunpils Kartavu kalns (valņa augstums — 7 m)¹¹⁹ un Zvārdes Meža kalns (galvenā valņa augstums 8—10 m, otra valņa — 4 m).¹²⁰ Šī laika apdzīvotajos pilskalnās saskatāmas vai izrakumos konstatētas bedres — aku vietas. Pilskalnu platība parasti svārstās no 1000 m² (Tērvete) līdz 1800 m² (Zvārdes Meža kalns).

Tikai divos gadījumos tā ievērojami lielāka (3500—3800 m² — Mežotne, Daugmale).

Mazāks pilskalnu skaits Zemgalē, salīdzinot ar pārējām Latvijas daļām, izskaidrojams ar to, ka Zemgale mazāk piedzīvojusi etniskā sastāva maiņu un ka citu nocietināšanai noderīgu kalnu trūkuma dēļ vieni un tie paši pilskalni izmantoti ilgstoši. Gadījumos, kad divi pilskalni novietoti tuvu viens otram, tie parasti ir vai nu hronoloģiski atšķirīgi (Daugmale un Sakaiņu pilskalns), vai arī kāds no tiem radies ilgstošu cīņas apstākļu dēļ (Lielaucē Incēni un Zvārdes Meža kalns, Tērvete un Tērvetes Zviedru kalns u. c.).

Pie visiem Zemgales 10.—13. gs. pilskalniem konstatētas senpilsētas, priekšpilis vai ciema vietas.

Trijos vēlā dzelzs laikmeta Zemgales pilskalnās (Mežotnē, Tērvetē, Daugmalē) izdarīti sistemātiski izrakumi. Tā kā Tērvetes un Mežotnes pilskalni ir galvenie zemgaļu nocietinājumi, kuri bijuši arī nozīmīgākie politiskie un saimnieciskie centri, pie tiem pakavēsimies sīkāk, cenšoties izsekot stratigrāfijai, nocietinājumu sistēmas un apbūves attīstībai hronoloģiskā secībā. 10.—13. gs. senpilsētas, priekšpilis un lauku apmetnes (ciemus), kuri pētīti mazākā platībā, apskatīsim vienkopus.

Mežotnes senvietu kompleksā centrālo vietu ieņem Mežotnes pilskalns. Mežotnes pili vairākkārt piemin 13. gs. rakstītie avoti. Indriķa hronika, aprakstot savās vācu feodāļu un to sabiedroto karaspēka cīņas ar zemgaļiem 1219.—1220. g. pie Mežotnes pils (*castrum Mesiothe*), sniedz dažas ziņas arī par pašu pili. Tās iespējams salīdzināt ar arheoloģiskiem datiem.

Pilskalns ierīkots Lielupes kreisajā krastā uz zemes stūra, kuru austrumos norobežo 16 m augstais Lielupes krasts un ziemeļos tikpat dziļā strauta grava; rietumu un dienvidu pusē tas nocietināts ar diviem grāvjiem un vaļņiem.

Lielākais pakavveida valnis, kura augstums 7—8 m, garums 75 m, uzņem plakuma rietumu malā. Otrs valnis puslokā apņem pilskalna pakāji no dienvidu un rietumu puses. Tā garums ap 150 m, augstums pilskalna pusē 6—7 m, bet ārpusē 2—5 m.

Ziemeļos, rietumos un dienvidrietumos no pilskalna atrodas senpilsēta, kas aizņem apmēram 13 ha lielu platību un dienvidos sniedzas līdz otram — mazākam — pilskalam, t. s. Vīnakalam. 200—500 m attālumā no Mežotnes pilskalna atrodas divi vēlā dzelzs laikmeta kapulauki (125. att.).

Mežotnes pilskalna izrakumos pārrakti abi vaļņi, atsegta vārtu vieta un daļa plakuma, kur kultūras slānis sasniedz 3—4 m biezumu.¹²¹

¹¹³ Brastijš 1926, 10.—40. lpp.; 1923, 49., 50., 55., 56. lpp., 1930, 16.—19., 34., 35. lpp.; Stubavs 1968, 10. lpp.

¹¹⁴ Tarasenko 1928.

¹¹⁵ Atgāzis 1966, 18. lpp.

¹¹⁶ SLVA 2, 388. dok., 362., 363. lpp.; Bielenstein 1892, 108.—110. lpp.

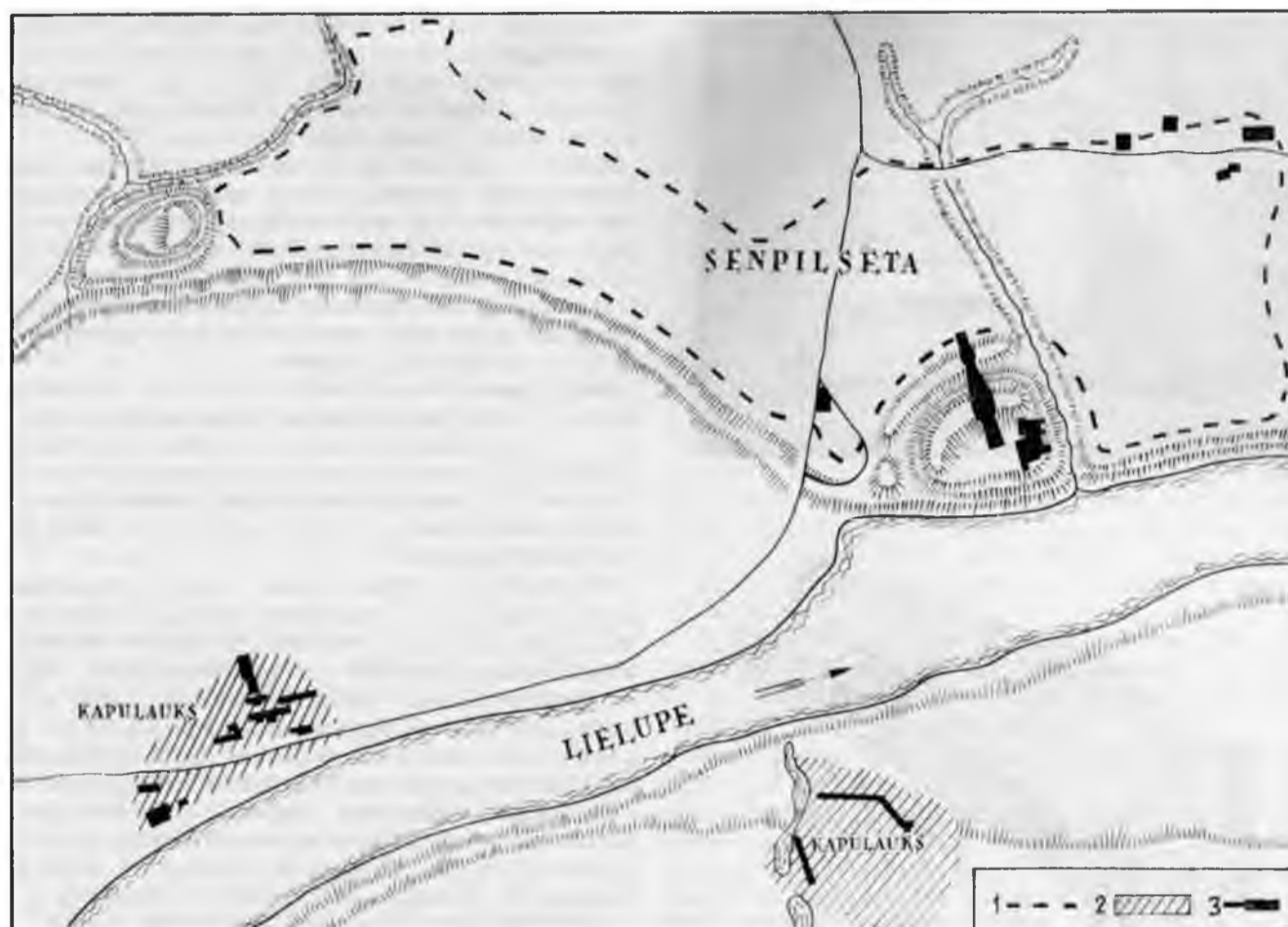
¹¹⁷ LAB 362., 550. lpp.

¹¹⁸ Pec A. Stubava izstrādātais pilskalnu klasifikācijas Zemgalē pārstāvēts E un D, kā arī C tips. (Stubavs 1968, 10., 11. lpp.)

¹¹⁹ Brastijš 1926, 21., 22. lpp.; Atgāzis 1966, 19. lpp.

¹²⁰ Atgāzis 1907, 26. lpp.

¹²¹ SM 1939, 1, 64.—98. lpp.; 4, 15.—45. lpp.; Brīvkalne 1960, 61.—77. lpp.

125. att. Mežotnes senvietu kompleksa situācijā.
1 — apmetnes robeža, 2 — kapulauks, 3 — izrakumu laukumi.

Pilskalns apdzīvots no 9. līdz 13. gs. Lielā vaļņa pārrakumā konstatēti 10 slāņi. Izņemot apakšējo, 10. slāni, pārējie deviņi attiecas uz laika posmu no 10. līdz 13. gs. Uz vaļņa desmit reizes uzceltas aizsargceltnes, un desmit reizes tās nodegušas. Pili atjaunojot, pakāpeniski nostiprināts valnis, paaugstinot no 3,5 m (ap 800. g.) līdz 7,5—8 m (13. gs.). Tas noticis sekojoši.

8. slānī, kas attiecas uz 9.—10. gs., valnis paaugstināts līdz 5 m, 6. slānī (11. gs.) — līdz 7 m, 4. slānī (13. gs. sākums) — līdz 8 m augstumam. 6. slānī (11. gs.) stāvo nogāžu māla seguma nostiprināšanas nolūkā vaļņa kodols nostiprināts ar stāvkoku rindu. 3. slānī (13. gs. pirmā puse), 2. un 1. slānī (13. gs. vidus vai otrā puse) valnis nav ticis ievērojami paaugstināts, taču 3. slānī vaļņa ārpusē sabērtas ievērojamas zemes masas, to uzbērums nostiprināts ar koku krāvumu un noklāts ar māla kārtu.

Otrais jeb piekājies valnis uzbērts vienā paņēmienā, domājams, pilskalna pastāvēšanas sākumā, taču izmantots arī vēlākajos gadsimtos.

Mežotnes pilskalna vaļņa aizsargceltnes (126. att.) laikā no 10. līdz 13. gs. otrajai pusei sastāvējušas no divām 2—2,5 m attālumā novietotām guļkoku sienām. Izņēmums ir 5. slānis (12. gs.), kur varēja konstatēt tikai vienu sienu. 13. gs. sākumā (3. slānis) aizsargkonstrukcijas pamati uz vaļņa bijuši

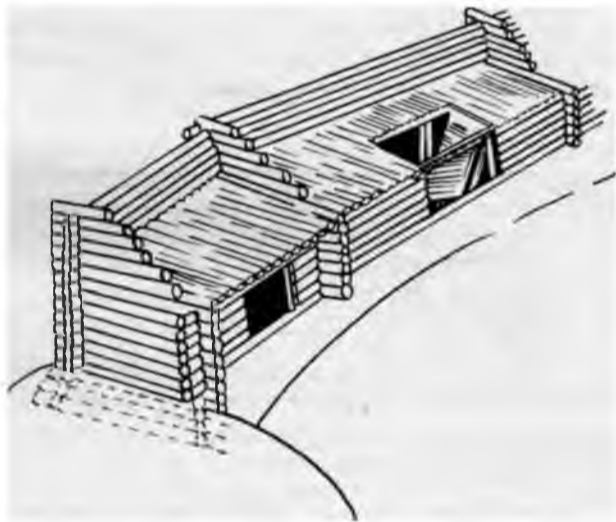
nostiprināti ar akmeņu rindām un guļbaļķu sienas apmetas māliem. Iespējams, ka šo konstrukciju rašanās saistāma ar Indriķa hronikā pieminētajiem 1219. g. veiktajiem pilskalna nocietināšanas darbiem.¹²²

Visos minētajos gadījumos (atskaitot 5. slāni) vaļņa virsotnē atklātās nocietinājumu paliekas ļauj rekonstruēt aizsargceltni ap 2 m platas, pakšos savienotas ēkas veidā; ēkas vienslīpes jumts, kā arī paaugstinātā ārsiena pils aizstāvjiem deva aizsegu un nodrošināja ērtu pārvietošanos (126. att.).

Pēc nocietinājumu paliekām 5. slānī (12. gs.) iespējams rekonstruēt vienkāršu guļkoku sienu ar pamīšus saejošiem baļķu galiem; tie savā starpā saistīti ar pakšos cirstām šķērssienām; atstatums starp tām 2,5—3 m. (Jādomā, ka šāds aizsargsienas iekārtojums saistīts ar kara apstākļu diktētu steigu, kuras dēļ nav bijis iespējams uzbūvēt ērtāku nocietinājumu; sekojošā ienaidnieka uzbrukumā, vēl pilnīgi nepabeigts, tas atkal nodedzināts.)

10.—3. slānī (9.—13. gs.) ieeja pilī vedusi caur ziemeļu valnī ierīkotu ap 2 m platu eju. Vislabāk saglabājušās 11. gs. vārtu nocietinājuma paliekas. Vaļņa malas vārtu spraugā šajā laikā nostiprinātas

¹²² Brīvkalne 1960, 72. lpp.

126. alt. Mežotnes pilskalņa 8. slāņa vaļņa nocietinājuma paliekas un šo nocietinājumu rekonstrukcija.

ar vertikāli liktiem baļķiem, virs kuriem pacēlusies guļbūvē celta vārtu celtnē.

4.—3. slānī, kas attiecas uz 12.—13. gs. miju un 13. gs. sākumu, vārtu celtnes virsma bijusi segta ar baļķu klāstu, kas klāts ar māla segumu. Vārtu ejas jumta segums bija nepieciešams, lai nerastos pārtraukums aizsargejā, ko veidoja vaļņa un pils malas aizsargceltņu līmeniskie jumti, uz kuriem cīņas laikā novietojās pils aizstāvji un pa kuriem tie varēja brīvi pārvietoties.¹²³ Vārtu ejas abos galos atradušies vārti, kurus balstījuši stabi. Ceļš vārtu ejā bijis bruģēts ar plienakmeņiem.

2. un 1. slāņa laikā (13. gs. otrā puse) pilskalņa apbūves plāns ticis mainīts un ieejas vietā uzceltas 2 ēkas ar krāsnīm. Tā kā 13. gs. beigās un 14. gs. sākumā atradumus grūti atšķirt, iespējams, ka divu virsējo slāņu apdzīvotība iesniedzas 14. gs. sākumā un ka te atradusies 1321. g. koka konstrukcijā celtā ordeņa pils, kuru 1346. g. nopostījuši lietuvieši.

Pilskalņa plakumā abpus minētajam ceļam un gar aizsargsienu atradušās dzīvojamās un saimniecības ēkas. Izrakumos atklātas 14 celtnu paliekas, no kurām

3 celtnēm, kas attiecas uz 13. gs., bija iespējams noteikt izmērus: 8x6 m, 5x4 un 5x4 m. Tikai daļēji bija iespējams atsegt uz 10.—11. gs. attiecināmu guļbaļķu celtni ar krustos cirstiem pakšiem, kurai vienas sienas garums līdzinājies 4 m.

Ivadā 12. gs. un 13. gs. sākumā izmantotā celtnē, kuras sienas apmetas māliem un kura pēc nodegšanas atjaunota tajā pašā vietā, spriežot pēc atrastajiem pārrogļotajiem graudiem un dzirnakmeņiem, atradusies maltuve, kas nodegusi 13. gs. sākumā. Tās krāsmatās atrasti miežu, auzu, rudzu un zirņu graudi, kas glabājušies māla traukos un kriju vācēlēs. Zem maltuves grīdas bijis pagrabs.

Mežotnes pilskalnā atklātas pavisam 14 krāsnis; no tām labāk saglabājušās 7, kas attiecināmas uz 12.—13. gs. 6 krāsnis celtas no māliem, bez akmeņu pamata, 2 krāsnis krautas no akmeņiem, bet vēl 2 citas — no akmeņiem ar mālu kā saistvielu. 4 krāsnis, kas datējamas ar 13. gs., mūrētas no akmeņiem, māliem un ķieģeļiem.

Lejamveidnes, tīģeļi, cirtņi, veserīši, vīle, pusgatavie priekšmeti, izejmateriāli un sārņi liecina, ka pilskalnā atradušās rotkaļa un kalēja darbnīcas; atrastā māla caurulīte — sprausla (sopla) liecina, ka lietotas plēšas.¹²⁴ Daudzās raga un kaula priekšmetu sagataves un atgriezumi norāda, ka 13. gs. pilskalnā mituši arī amatnieki, kas izgatavojuši kaula priekšmetus: pogas un apkalumus arbaleta un loka inkrustācijai. Pilskalnā gatavoti arī dolomīta un smilšakmens vērpsjāmās vērpsstas skriemeļi, atsvari un lejamveidnes, taču šī amatniecības nozare labāk izsekojama pēc Mežotnes senpilsētas izrakumiem.

Daugmales pilskalns. Daugmale līdz 10. gs. bijusi zemgaļu nocietinājums. 11.—12. gs. te iedzīvotāju sastāvs, spriežot pēc atradumiem, ir etniski jaukts, pārsvarā lībisks, tādēļ vispirms pakavēsimies pie dažām iezīmēm, kas pilskalnu atšķir no pārējiem Zemgales pilskalniem un kas šim pilskalnam ar tiem kopīgas.¹²⁵

Daugmales pilskalnam atšķirībā no Mežotnes pilskalņa ir tikai viens valnis, taču bijušas 2 ieejas. Aizsargkonstrukcijas, kas atradušās uz vaļņa, ir stipri līdzīgas Mežotnē konstatētajām: 10.—12* gs. tās ir līdztekus novietotas guļkoku sienu būves, kuru starpa pie pamatnes bijusi pildīta ar zemi un akmeņiem (4. slānī, kas datējams ar 11. gadsimtu, ar šķērs-sienu palīdzību izveidotas apcirkņveida telpas). Šķiet, ka tas bijis nepieciešams, lai aizsargkonstrukciju padarītu stabilāku, jo atstatums starp abām

¹²³ SM 1939, 4, 20. Ipp.

¹²⁴ Brīvkalne 1960, 76., 77. Ipp.; 24. alt.

¹²⁵ Tas atrodas Daugavas kreisajā krastā pie krāčēm, Daugavas brasla tuvumā, 3 km augšpus Doles salas. Pilskalns ierīkots starp 10 m dziļo Varžupītes gravu un 25 m augsto Daugavas krasta krauju, izveidojot 3800 m² lielu plakumu, kas no pārējā krasta atdalīts ar 7 m augstu un 70—80 m garu valni. Plašus pētījumus Pieminekļu valdes uzdevumā 1933. un 1935.—1937. g. Daugmalē izdarījis Valsts vēsturiskais muzejs (SM 1936, 1, 33.—55. Ipp.; 4, 87.—104. Ipp.); 1966.—1969. g. izrakumus turpināja Latvijas PSR Vēsturiskais muzejs V. Urtana vadībā (Urtāns 1967^a, 41., 42. Ipp.; 1968^b, 77.—80. Ipp.; 1970a, 68. Ipp.).

Divos Daugmales pilskalņa vaļņa parrakumos konstatēts atšķirīgs slāņu skaits (6 un 14), no kuriem atbilstoši 4 un 6 virsējie attiecas uz laiku no 10. līdz 12. gs. Sajā laikā pils četras vai piecas reizes nodegusi un atjaunota, ikreiz paaugstinot vaļņa uzbūrumu un tādējādi paceļot valni no 3,5 m līdz 7 m augstumam.

sienam bijis tikai 1 metrs, kā arī lai apgrūtinātu pretinieku parakšanos zem vaļņa nocietinājumiem. Ieejas rajonā, kas vedusi gar vaļņa ziemeļu galu, 11. un 12. gs. guļbaļķu sienas atradušās viena no otras 2 m attālumā. 5. slāni (11. gs. otrā puse) nocietinājumi veidoti citādi: zemē iedzīti mieti balstījuši guļbaļķu nocietinājuma ārsienu, kuru ar iekšējo sienu savienojusi šķērsbaļķi. Plakumā paralēli valnim šajā laikā pastāvējusi vienkārša guļkoku siena — uzejas papildnocietinājums.

No 2 saistītām guļkoku sienām sastāvošs nocietinājums konstatēts arī gar Daugavas krauju. Aizsargkonstrukcijas ārsiena, tāpat kā Mežotnē, bijusi augstāka. 10. un 11. gs. sākumā tās ārpusē ugunsdrošībai bijusi apmesta māliem, bet līmeniskie jumti segti velēnām.

Dzīvojamās ēkas Daugmales pilskalnā bijušas izvietotas galvenokārt gar plakuma malām. Tās ir 20—40 m² lielas, no priežu baļķiem guļbūvē celtas dūmistabas ar akmeņu vai kleķa krāsnīm. Atšķirībā no Mežotnes un Tērvetes celtnēm vairums dzīvojamo ēku 20—40 cm iedziļinātas zemē.

Kāda divtelpu dzīvojamai ēkai (11.—12. gs.) bijis pagrabs, kurā, spriežot pēc atradumiem, glabājusies pārtika (zivis, cūkgaļa) un atrasta kriju vācele.

No saimniecības ēkām Daugmalē ievēribu pelna 2 slieteņi (0 3 un 4 metri) ar pavardiem centrā, 11.—12. gs. maltuve ar diviem dzirnakmeņiem, 11. gs. keramikas ceplis un rotkaļa darbnīca ar instrumentiem, izejmateriāliem un izstrādājumiem.

Tērvetes pilskalns ierīkots Tērvetes upītes labajā krastā uz 17—19 m augsta zemesraga, kas austrumu pusē pārrakts ar grāvi, zemes uzmetot 7—8 m augstā valnī un izveidojot 1000 m² lielu trīsstūrveida plakumu. Uz tā paša zemesraga, otrpus grāvim, ierīkota priekšpils, kuras platība 2900 m². Apkārt pilskalnam, uz rietumiem no pilskalna un uz ziemeļiem no priekšpils ap 9,5 ha lielu platību aizņēmusi senpilsēta.

Pēc rakstīto vēstures avotu liecībām, Tērvete bijusi viens no ievērojamākajiem zemgaļu centriem. 13. gs. sākumā Tērvetes un visas Rietumzemgales politiskā dzīve un cīņas cieši saistās ar Tērvetes un Rietumzemgales valdnieka, zemgaļu vadoņa (*dux Semigallorum*) Viestarta vārdu. 13. gs. otrajā pusē līdzīga loma ir Tērvetes pilskungam (*houbetman*) Nameisim, kura vara bijusi vēl ietekmīgāka, jo senrakstos viņš dēvēts arī par Zemgales karali (*rex Semigalliae*).

Tērvetes pilskalns stāvo un augsto nogāžu un iespaidīgā vaļņa dēļ pieskaitāms spēcīgākajiem latviešu 13. gs. nocietinājumiem. To apstiprina arī Atskaņu hronikas stāstījums par niknajām cīņām pie Tērvetes pils: tikai vienu reizi (1272. g.) ilgajās 13. gs. cīņās Livonijas ordeņa karaspēkam izdodas Tērveti ieņemt, bet pēc 7 gadiem (1279. g.) zemgaļi Nameiša vadībā to atkaro. Kad 1285.—1286. g. ziemā vācieši līdzās Tērvetei uzceļ Svētkalna pili (Heiligenberg), kuru zemgaļu un žemaišu karaspēkam ieņemt nav pa spēkam, zemgaļi paši nodedzina Tērveti un atkāpjas uz Rakti. Svētkalna pils lokalizējama 200 m uz ziemeļrietumiem no Tērvetes pilskalna esošajā Zviedru kalnā (127. att.).

Arheoloģiskie pētījumi Tērvetē sākušies jau 19. gs. otrajā pusē.¹²⁶

Tērvetes pilskalna izrakumos padomju laikā 46 m garumā atsegta pilskalna plakuma ziemeļu puse, atskaitot valni. Kultūras slānis plakumā ap 2 m biezs, bet terases ārmalā sniedzas līdz 7 m dziļumam. Konstatēti 6 slāņi, kas aptver laika posmu no 1. g. t. p. m. ē. līdz 13. gs. beigām.¹²⁷

Uz laiku no 10. līdz 13. gs. attiecas augšējie 3 slāņi (1.—3.), kamēr 4. slānis pieder jau 5.—6. gs. Tērvetes pilskalna izbūve vēlajā dzelzs laikmetā notikusi šādā veidā.

3. slāņa laikā notikuši sevišķi ievērojami zemes darbi, lai paplašinātu pilskalnu un izbūvētu divas aizsardzības līnijas. Sajā nolūkā ap 1000. gadu izveidota 8 m plata terase, kas atradusies 1—2 m zemāk par pilskalna plakumu. Lai no milzīgajām zemes masām veidotā terase nesabruktu, tad terases pamatā uz pilskalna malai perpendikulāri nokrautiem 7 baļķu klāstiem, starp kuriem uzbērtas zemes kārtas, uzbūvētas dubultkameru rindas, kas pildītas ar blīvu mālu, smilti vai mītnu zemi. Kameru izmēri 7X2—4 m; to sienas saglabājušās 5—6 balku augstumā (128. att.).

Uz terases un plakuma 3. slānī izpētītas divas celtniecības kārtas; pirmā no tām, spriežot pēc atrastajām senlietām, gājusi bojā ugunsgrēkā 11. un 12. gs. mijā, bet otra — 13. gs. sākumā.

Aizsardzības līniju veids abās 3. slāņa celtniecības kārtās uz terases bijis vienāds. Pilskalna plakuma malu aizsargājusi guļkoku siena, kuru balstījuši 30—40 cm resni stabi. Otra aizsarglīnija atradusies terases ārmalā un sastāvējusi no divām paralēlām guļkoku sienām ar šķērssienu un izvīzījumiem. Aizsargceltnes izvīzījumu vietās, jādodomā, atradušās torņveida izbūves (160. att.).

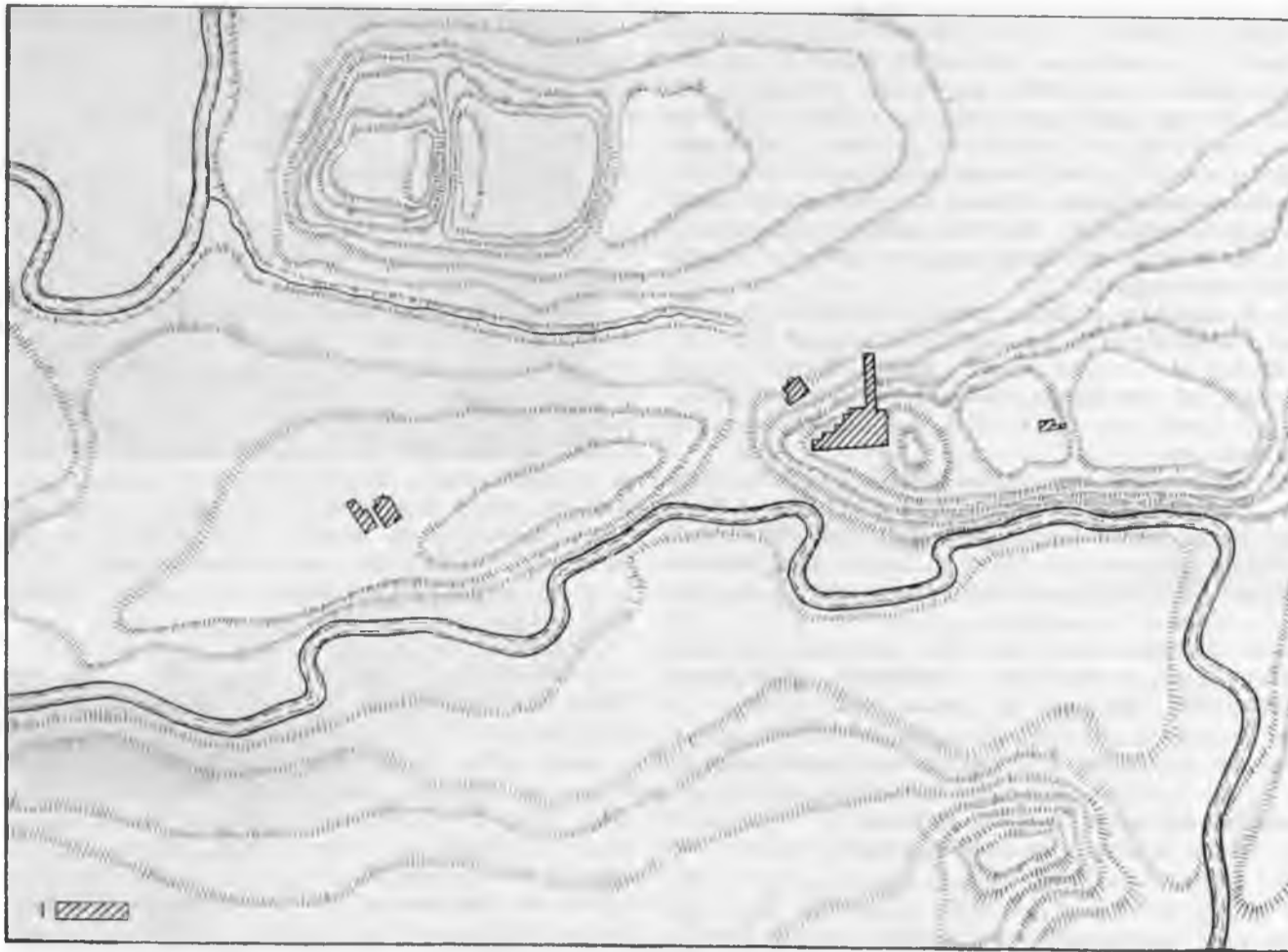
2. slānī, kas attiecas uz 13. gs., atklāti no akmeņiem krauti 3X4 m lieli torņa pamati, kuriem pieslejas degušas koka aizsargsienas paliekas. 1. slānī, kas datējams ar 13. gs. beigām, aizsargkonstrukcijas pilskalna malā nebija saglabājušās.

Celtnes pilskalnā atradušās plakumā un uz terases starp abām aizsarglīnijām. 3. slāņa (10. gs. beigas—13. gs. sākums) 2. (apakšējā) celtniecības kārtā izpētītas 3 pakšos cirstas guļkoku celtnes, kas cieši pieslejas aizsargceltnē. Uz terases atsegto celtņu izmēri 4,3X3,75 un 6,5X4,3 m. Tās ir pakšos cirstas guļbaļķu celtnes, kas kalpojušas saimnieciskiem nolūkiem. Divām no tām bijis māla klons; vienai no šīm divām celtnēm griesti vai jumts bijuši pārsegti ar māla kārtu. Kādā citā celtnē, kuras sienas apmestas ar māliem, spriežot pēc atrastajām 19 lejamveidnēm, to pusfabrikātiem un izejmateriāliem, atradusies darbnīca, kurā izgatavotas lejamveidnes. Kādā blakus celtnē atklāta krāsns, kurā, spriežot pēc atradumiem, kausēts metāls rotkaļa vajadzībām. Konstatēts, ka starp celtnēm ierīkots ap 0,5 m plats un 30—40 cm dziļš ūdens notekas grāvītis, kas izvadīts zem aizsargsienas.

¹²⁶ Senpilsētā 1865. g. racis E. Krigers, Zviedru kalnā 1866. g., Tērvetes pilskalnā 1866. un 1892. g. — A. Bīlenšteins (1892. g. kopā ar R. Hausmani). Laikā no 1951. līdz 1960. g. izrakumus izdarīja Latvijas PSR ZA Vēstures institūta ekspedīcija E. Brīvkalnes un F. Zagorska (1960.) vadībā.

¹²⁷ BpHBKajiHe 1959. 254.-272. lpp.; Brīvkalne 1959, 35.—39. lpp.; 1964, 85.—105. lpp.

127. att. Tērvetes senvietu kompleksa situācijā.

1 — izrakumu laukumi.

Lielākais izrakumu laukums — Tērvetes pilskalns, mazākais (pa labi, austrumu pusē) — priekšpili, pārējie senpilsūta.

3. slāņa 1. (augšējā) celtniecības kārtā uz terases atradušās 2 celtnes. Vienā no tām, kuras sienas darinātas no priežu un egļu balķiem, bet grīda — no ozola, bijusi klēts. Mieži atradās pie celtnes austrumu sienas, rudzi un kvieši — pie ziemeļu sienas, zirņi — celtnes dienvidu daļā, tādēļ jādomā, ka graudi bijuši sabērti apcirkņos (150. att.).

Pēdējā apdzīvotības posmā uz terases atradušās arī ar krāsni apsildāmas dzīvojamās celtnes. Spriežot pēc atrastajām rotaslietām un darba rīkiem, 3. slāņa 1. celtniecības kārtā datējama ar 12. gs. un 13. gs. sākumu. Stopu bultas norāda, ka celtnes nodedzinātas 13. gs.

2. slāņa augšējās celtniecības kārtās uz terases atraktas 5 pavardu vietas, kuru izmēri svārstījās no 0,6 līdz 1,7 m x 1,3 līdz 2,1 m. Uz šiem pavardiem, liekas, gatavoja ēdienu pēc celtņu nodegšanas pilskalna atjaunošanas posmā.

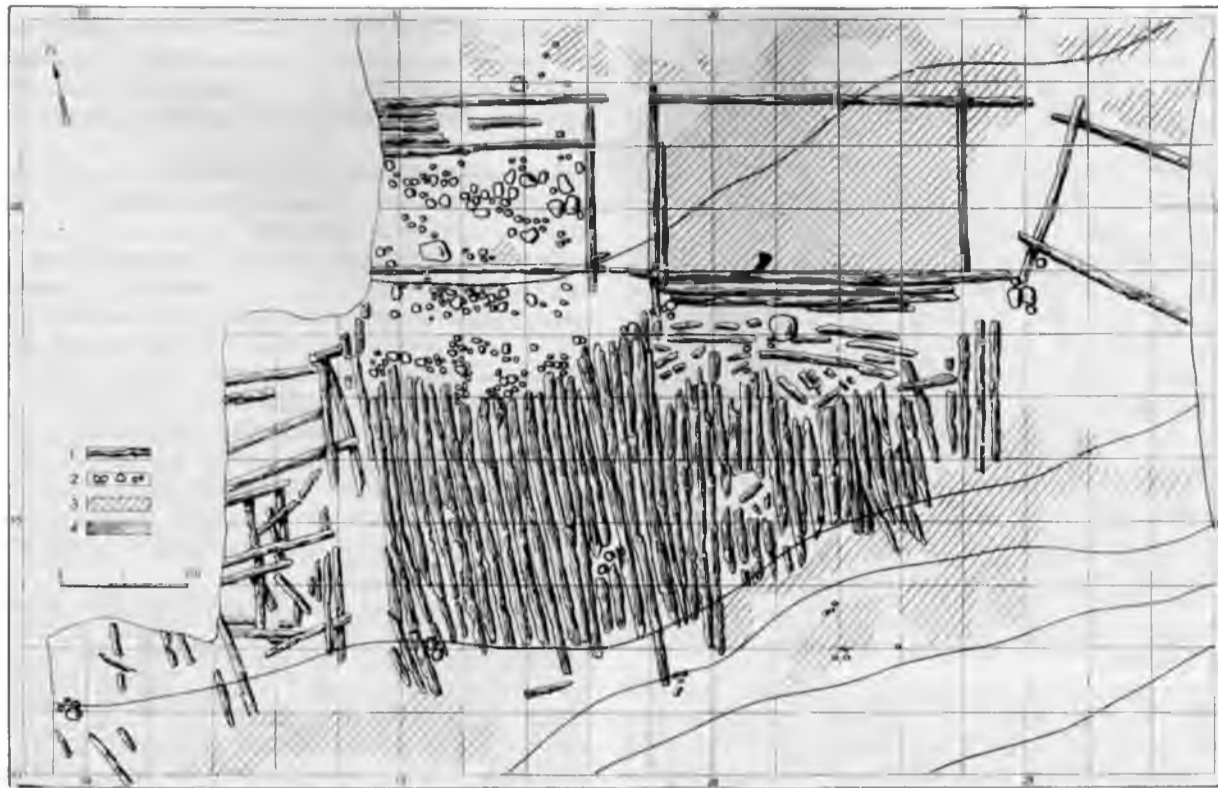
Starp 2. slāņa celtnēm, kuras pastāvējušas vienā un tajā pašā vietā un kuras iezīmē vairākkārt atjaunotas krāsni, ievērtību pelna celtnē, kuras klons aizņēma 8x5 m lielu laukumu. Celtnes ziemeļu malā atradusies krāsns, kuras apmetums bijis rotāts zīmējumiem. Uz viena no apmetumiem saglabājies unikāls zīmējums, kas attēlo stabulnieku (173. att.). Pec

sacirstajiem bronzas gabaliņiem, plāksnītēm un sakusumiem, kas atrasti virs krāsns, secināms, ka šī bijusi bronzas kausēšanas krāsns. Jādomā, ka krāsns kalpojusi arī mājsaimniecības vajadzībām, jo starp apmetumiem atrada degušas maizes (karašas) gabalus, rāceņu sēklas, bet virs pelniem — atsevišķus dzīvnieku kaulus.

1. slāņa celtnēm dažādi pamati. Tie veidoti, vai nu sakraujot akmeņus postamentu veidā un novietojot krāvumus 1,25 m attālumā citu no cita, vai seklā grāvītī saliekot akmeņus, kas balstījuši celtnes apakšējo vainagu, vai arī apakšējo vainagu guldot tieši uz zemes. Sādi pamati (3.) ir vienai celtnei, kurai bijusi koka grīda, ar mālu apmetas sienas un kurā atradusies 2,6x2,0 m liela, no akmeņiem un ķieģeļiem mūrēta krāsns. Zem celtnes bijis ierīkots pagrabs, tanī atrasta muca, kurā bija pārogļojušies graudi.

1. slānī atrastās senlietas, tajā skaitā Minsteras bīskapa Dītriha III (1218.—1226.) denārs, kas no ilgstošas valkāšanas par piekariņu ievērojami apdilis, liecina, ka 1. slānis attiecināms uz 13. gs. beigām.

Tāpat kā pārējos zemgaļu pilskalnus, 11.—13. gs. slāņos konstatētas pārsvarā māla krāsni, visbiežāk

128. att. Tērvetes pilskalņa 3. slāņa terases paplašinājuma izbūve.
1 — trūdējuši koki, 2 — akmeņi, 3 — māls, 4 — tumša zeme, smilts.

bez akmeņu pamata. Priekšpilij un senpilsētai raksturīgas (līdzīgi kā Daugmalē) krāsnis, kas sakrautas tikai no akmeņiem.

Tērvetes pilskalnā konstatēta piltuvveida bedre — eventuāla akas vieta, kuras diametrs augšmalā pirms izrakumiem 12 m, dziļums 4 m. Pēdējā pils pastāvēšanas posmā (13. gs.) bedre (tāpat kā Daugmalē) bijusi jau daļēji aizpildīta un 5 m dziļumā izveidota 4x5 m liela telpa, iespējams, pagrabs; par to varētu liecināt kāpņveidīgā akmeņu rinda bedres malā. Šķiet, ka 11.—12. gs., kad bedre bijusi ievērojami dziļāka (ap 10 m), tā pildījusi akas lomu.

Labi nocietinātas priekšpilis Zemgalē ir tikai 2 pilskalniem — Tērvetei un Dobelei, bet varbūtējas vai vāji nocietinātas — Silenei un Incēnu pilskalam. Priekšpilis izbūvētas pie lielākajiem un nozīmīgākajiem centriem gadījumos, ja paša pilskalnā pils saimniecības ēkām nepietika platības (Tērvete), tāpat arī tad, ja to prasīja pilskalņa aizsardzības intereses un nepieciešamība galvenajam nocietinājumam iespējami sainazināt aizsardzības līnijas garumu. Tērvetes priekšpils (127. att.) platība — 2900 m², kultūras slānis 1,5 m biezs. Izrakumos konstatēti 8 noslāņojumi, kas attiecas uz laiku no 11. līdz 13. gs. Taisnstūrim līdzīgo priekšpils plakumu apņē 0,6 m augsts māla valnis, kas uzbērts 13. gs. Uz valņa atradusies guļkoku aizsargceltne, kuras sienas bijušas apmetas māliem un gājušas bojā ugunsgrēkā. Plakumā atraktas 11.—13. gs. guļbūvē celtas 4x6 un 5x6 m lielas dzīvojamās ēkas ar māla krāsnīm. Atsegtas arī no akmeņiem krautas krāsnis.¹²⁸ Spriežot pēc atradumiem, priekšpilī dzīvojuši arī amatnieki.

Tas, ka Tērvetē izveidots neliels spēcīgs nocietinājums — pils, bet daļa saimniecības ēku izvietota priekšpilī, kamēr Mežotnē pastāv pils ar garu aizsardzības līniju, kas izvirzīja nepieciešamību pēc liela aizstāvju skaita, netieši runā par labu uz rakstīto avotu liecībām dibinātam secinājumam, ka 13. gs. Tērvetē feudalizācijas process gājis tālāk nekā Mežotnē, kur saglabājušās militārās demokrātijas periodam raksturīgas iezīmes.

Izrakumi senpilsētās Zemgalē notikuši samērā nelielā apjoma Dobelē, Tērvetē, Mežotnē un Daugmalē. Nozīmīgāki no tiem ir divi pēdējie.

Daugmales senpilsēta situēta joslā starp Varžupīti un Daugmales pilskalnu un tādējādi zināmā mērā dabiski norobežota. Tā kā, aizdambējot upīti, senatnē šo teritoriju varēja padarīt grūti pieejamu, tai varēja būt priekšnocietinājuma nozīme. Divi (4x4 un 3x3 m lieli) akmeņu sakrāvumi, domājams, ir pamati torņveida izbūvēm, starp kurām atradušies senpilsētas vārti. 3 m plats ceļš cauri tiem un senpilsētai vedis uz ostu.¹²⁹

Mežotnes senpilsētā¹³⁰ kultūras slānis 2 m biezs.¹³¹ Senpilsētā atradušās ēkas, kuras vairākkārt nodedzinātas un atkal atjaunotas, tāpēc to paliekas iezīmējas vāji. Labāk saglabājusies ar 11.—12. gs.

¹²⁸ БрНБКa/He 1959, 257. lpp.

¹²⁹ Ūrtāns 1969, 56. lpp.; 1970^a, 67., 68. lpp.

¹³⁰ Mežotnes senpilsēta 1940., 1942. un 1969. g. izrakumos kopumā izpētīta ap 360 m² liela platība dienvidrietumos un dienvidos no pilskalņa.

¹³¹ Ap 2 m biezs kultūras slānis ir arī Dobelē un Daugmalē; Tērvetes senpilsētā — 50—130 cm.

datējama guļbaļķu celtnē, 4X4 m liela, plānā kvadrātveida, ar māla klonu. Pie celtnes dienvidu sienas atradusies 1X0,8 m liela krāsns, tai bijusi no māliem mūrēta velve, līdzīga kā pilskalnā atklātajām krāsnīm.¹³²

Daugmales senpilsētā atklāta 20—30 cm pamatzemē iedziļināta, 8,75x3,75 m liela celtnē, kuras ziemeļaustrumu stūrī atradies pavards.

Izrakumi Mežotnē un Dobeļē liecina, ka apbūve senpilsētā bijusi diezgan cieša un ēkas ilgstoši pastāvējušas aptuveni vienā un tanī pašā vietā. Tā, piemēram, Dobeles senpilsētas 11.—14. gs. slāņos 221 m² lielā platībā konstatētas 32 pavardu un 14 krāšņu paliekas. Visos pētītajos zemgaļu pilskalnās novērots, ka senpilsētā pavardu un no akmeņiem krautu krāšņu vairāk nekā pilskalnā. Tas izskaidrojams ne tikai ar to, ka senpilsētā bijis vairāk saimniecības ēku, bet arī ar zināmu atšķirību pils un senpilsētas iedzīvotāju sociālajā stāvoklī un dzīves veidā.

Jādomā, ka lopu kūtis arī bijušas izvietotas galvenokārt senpilsētā (Mežotnes senpilsētā konstatēts mēslu slānis, liecinot, ka 11. gs. tur atradusies kūts vai laidars).

Mežotnes senpilsētā 11.—12. gs. celtnes tuvumā konstatēta lēzena bedre ar nelielu pavardu tās dziļākajā vietā, kur atrada saplīsušu tīģeli. Pavarda tuvumā atraka darba rīkus: lejamās veidnes, tīģeļu fragmentus, veserīti, vīli, svārpstu, īlenus. Līdzīgas bedres raksturīgas rotkaļu darbnīcām.¹³³

Mežotnē vairāk nekā jebkurā citā no senpilsētām atrasti ar amatniecību saistīti priekšmeti. Bez rotkaļu instrumentiem, izejmateriāliem un produkcijas te iegūti arī kalēja rīki. Pusgatavie vērpijamās vārpstas kaļķakmens skriemeļi un lejamās veidnes un to sagataves atrastas tādā daudzumā, kas ļauj apgalvot (vismaz par 11. gs.), ka šie pastāvējuši kaļķakmens apstrādātāja — akmensgriczēja darbnīca. Bronzas, sudraba, dzelzs un kaula priekšmetu izgatavošana konstatēta un ar to saistītie darba rīki iegūti arī Tērvetes, Dobeles¹³⁴ un Daugmales¹³⁵ senpilsētās.

Ar tirdzniecību saistīto atradumu ievērojamais skaits (svariņi sudraba svēršanai, daudzie importētie priekšmeti), ostai izdevīgais līcis pie Mežotnes pilskalna un 12. gs. arābu ģeogrāfa Idrīsī liecības raksturo Mežotni kā ievērojamu tirdzniecības centru. Zemgales ziemeļos līdzīga nozīme tiklab amatniecībā, kā tirdzniecībā bijusi Daugmalei, kas apgādājusi ar izstrādājumiem gan Daugavas baseina iedzīvotājus, gan svešzemju tirgotājus.¹³⁶

Bez nozīmīgākajiem centriem (Mežotnes, Tērvetes, Daugmales, Incēnu Dobeskalna, Dobeles) pastāv arī mazāki (Spārnukalns, Silakalns, Aužēji).¹³⁷ Arī pie tiem konstatētas dzīvesvietas, kaut arī mazākā platībā un ar plānāku kultūras slāni. Tas varētu liecināt par īsāku apdzīvotības laiku un mazāku iedzīvotāju skaitu.

Priekšpilis un senpilsētas ir arī cīņu liecinieces. Tām pirmajām bija jāsaņem pretinieka trieciens, un tādēļ tās pirmās tiek izpostītas un nodedzinātas. Tā tas noticis 1219.—1220. g. Mežotnē bīskapa Alberta karaspēka uzbrukuma laikā.

Mežotnē sevišķi sīvas kaujas norisinājušās ziemeļos no pilskalna, kur atradusies uzeja un pils vārti.¹³⁸ Par tām liecina lielais daudzums senpilsē-

tas augsnes virskārtā atrasto ieroču (bultu un šķēpu gali, zobenu fragmenti, bruņukrekla fragments, zirglietas). Zīmīgi, ka arī Atskaņu hronika vēstī par vācu bruņinieku mēģinājumu iekļūt Tērvetes pilī pa vārtiem.

Lauku apmetnes. Agrā feodālisma perioda lauku apmetnes (ciemi) Zemgalē nav pētītas un, tāpat kā visā Latvijā, maz apzinātas.

Zināmas vairākas atklāta tipa apmetnes, kas devušas mūsu ēras 1. g. t. raksturīgo apmeto, ar nagiespiedumiem rotāto un gludo keramiku. Iespējams, ka minētās keramikas trauki lauku apmetnēs, sevišķi Zemgalē un Kurzemē, lietoti ilgāk, nekā to varam spriest pēc izrakumiem pilskalnās. Tērvetes senpilsētā apmetā keramika sastopama vēl 11. gs. pavardos,¹³⁹ bet latgaļu zemēs, Asotē, pat 12. gs. Arī ar nagiespiedumiem rotātā keramika retumis iegūta vēl 11. gs. pieminekļos.¹⁴⁰ Tādēļ iespējams, ka konstatētās apmetnes dažos gadījumos apdzīvotas arī pēc 10. gs.

Pirmām kārtām jāmin apmetnes, kas atrodas blakus 10.—13. gs. kapulaukiem. Tādas ir Stundu un Libartu apmetnes, kas atrodas Virčavas upes labajā un kreisajā krastā ap 1 km no Elejas Krauju kapulauka. Iespējams, ka apdzīvotība 2. g. t. turpinājusies arī Latu un Blumfeldu apmetnēs, kuras atrodas atbilstoši 1 un 2 km attālumā no Sesavas Ežu kapulauka. Kultūras slāņa biezums visās šajās apmetnēs 40—80 cm.¹⁴¹

Sakara ar pirmatnējās kopienas iekārtas sairumu daļa iedzīvotāju no vecajām dzīvesvietām, domājams, pārcēlās uz jaunām, daļa koncentrējās pilskalnu tuvumā. Nav izslēgta arī mazāku apmetņu (varbūtēju viensētu) izdalīšanās, par ko daži norādījumi rodami jau iepriekšējā periodā.¹⁴²

Kulta vietas

Zemgalē reģistrēts daudz mazāk ar kulta izdarībām saistītu objektu nekā Kurzemē, un tikai par dažiem ir ziņas, pēc kurām var spriest, ka šiem pieminekļiem laikā no 10. līdz 13. gs. varētu būt bijusi kulta vietu nozīme.

Elku vietas Austrumzemgalē pazīstamas galvenokārt Jaunsvirlaukas—Mežotnes apkārtnē. Nedaudz vairāk to ir Rietumzemgalē un uz robežām ar kuršu apdzīvotajām zemēm (Zebrenē, Anneniekos, Saldū). Zebrenes Elku kalns¹⁴³ atrodas dūksnainā apvidū, diezgan grūti pieejamā paaugstinātā vietā¹⁴⁴ starp Zebrus ezeru un Svētezeru.¹⁴⁵ Teika vēstī, ka «sirmā

¹³² Brīvkalne 1960, 75., 76. lpp.

¹³³ Daiga 1970, 29.—31. lpp.

¹³⁴ Daiga 1959^a, 42.—44. lpp.

¹³⁵ Urtāns 1970^a, 67. lpp.

¹³⁶ Urtāns 1969, 56. lpp.

¹³⁷ Atgāzis 1966^a, 19. lpp.

¹³⁸ Atgāzis 1970^b, 45. lpp.

¹³⁹ BpHBKajiHe 1959, 86., 87. lpp.

¹⁴⁰ IIIHope 3. 1961, 112., 113. lpp.

¹⁴¹ Atgāzis 1968^a, 53., 54. lpp.; 1970^a, 38. lpp.

¹⁴² Urtāns 1969, 56., 57. lpp.

¹⁴³ Kurtz 1924, 84., 86. lpp.

¹⁴⁴ Turpat, 85., 86. lpp.; Endzelīns 1956, 143., 269. lpp.

¹⁴⁵ Sb. Kuri. 1865, 26., 27. lpp.; Kurtz 1924, 85. lpp.; Endzelīns 1956, 269. lpp. («Elkus kalns»); Sturms 1936^c, 83. lpp.

senatnē» Zebrenes Elkus kalnā pie liela akmens, kam bijis bļodveida iedobums, upurēts senču dieviem. Pieminekļu īsto hronoloģiju un raksturu varētu noskaidrot izrakumi. Šeit izdarītie zondējumi par izteiktu kultūras slāni neliecināja.

Vārds «Elka», «Elku» Zemgales vietvārdos sastopams retāk nekā Dienvidkurzemē, turklāt Zemgalē sastopamas galvenokārt tikai Elku pļavas. Tomēr šķiet, ka šis kulta vietu apzīmējums kuršiem un zemgaļiem bijis kopējs, tikai Kurzemē biežāk sastopami Elku kalni, kas dabā labāk ievērojami, nosaukumu būs saglabājuši ilgāk.

Sena kulta vieta, jādūmā, ir pamatā Tērvetes «Zviedru kalnam», kur 13. gs. vācieši uzceluši savus nocietinājumus, nosaucot tos par Svētkalna (Heiligenberg) pili. Zīmīgi, ka 19. gs. vidū šo kalnu saukuši par Baznīckalnu.¹⁴⁶

Upurēšana senāk notikusi arī pie Ceraukstes Aužēļu pilskalna.¹⁴⁷ Šī paraža, tāpat kā upurēšana un ziedošana pie senkapjiem, saistīta ar senču kultu.

Jādūmā, ka vietās, kam bija kultiska nozīme, bieži notikušas 13. gs. hronikās pieminētās zemgaļu pulcēšanās karagājieniem, apspriedēm un tiesas sēdēm.¹⁴⁸

Par vietām, kas saistītas ar ticējumiem, liecina arī tādi vietvārdi kā Pērkoni, Pērkona strauts, Svētezers, Jodēnu kalni u. c., taču šo objektu hronoloģijas noteikšanai pagaidām datu nav.

Senie ļaudis kultisku nozīmi bieži piešķirušiem kalniem, pļavām, akmeņiem, bīrzēm un ūdeņiem, kas ar kaut ko īpašu atšķirušies no pārējiem. Tā, piemēram, apbrīnojama audzēlība bijusi Mežotnes Bullēnu Elka pļavā, bet Zebrenes Elkus kalnā — neredzēta lapukoku dažādība. Šādus objektus par svētnīcām padarīja ticība, ka tur iemājo auglības un dzīvības spēks vai arī mīt dabas gari un auglības dievības.

Kapulauki

Atšķirībā no zemgaļu 10.—13. gs. pilskalniem un 5.—9. gs. kapulaukiem, kas izpētīti samērā labi, zemgaļu 10.—13. gs. kapulauki (90. att.) vēl maz pazīstami.

No lielākajiem sistemātiski pētītajiem kapulaukiem nozīmīgākie ir četri: Mežotnes (35 kapi),¹⁴⁹ Mežotnes centra (no 90 kapiem uz apskatāmo laika posmu attiecas 33),¹⁵⁰ Ceraukstes Podiņu (29) un Jaunsvirlaukas Ciemaldes (27).¹⁵¹

Līdz šim plašāki izrakumi senkapos notikuši Austrumzemgalē; apbedīšanas veids Rietumzemgalē 10.—13. gs. ir mazāk izpētīts. Daudzos kapulaukos apbedīšana turpinās kopš 5.—8. gs., dažkārt pat kopš 1.—4. gs. (Zvārdes Grīnerti, Jaunsvirlaukas Ciemalde, Jaunsvirlaukas Roķi). Vidējā dzelzs laikmeta apbedījumi ir jau atzīmētajos Ceraukstes Podiņu, Mežotnes centra, Jaunsvirlaukas Ciemaldes, kā arī Vecsaules Čapānu kapulaukos. No otras puses, vairākos kapulaukos sastopamas arī 14.—16. gs. un vēlākas senlietas, kas liecina par apbedīšanas nepārtrauktību no agrā dzelzs laikmeta līdz 13. gs. un vēlākiem gadsimtiem, kad minētās kultūras piederību zemgaļiem apstiprina rakstīto avotu ziņas. Tam par labu runā arī fakts, ka 10.—13. gs. kapulauki bieži sedzas ar mūsdienu kapsētām vai

atrodas to tieša tuvuma (Ceraukstes Podiņi, Jaunsvirlaukas Ciemalde, Sesavas Eži u. c.).

Kapulaukiem izraudzītas parasti grantainas vai smilšainas augsnes. Tādēļ labā daļā Zemgales senkapu vai nu kādreiz ierīkotas grantsbedres, vai arī tās atrodas tieši kapulaukam līdzās. Sastop arī mālā ieraktus kapus, jo Zemgalē mālainas augsnes ir dominējošās (Jaunsvirlaukas Roķi, Mežotnes centra kapulauks). Tā kā Zemgalē pauguri sastopami reti, tad kapulauki parasti ne ar ko neatdalās no apkārtnes, dažkārt tie izvietojušies tikko jūtāmā paugurā vai paaugstinātā vietā. Ja arī gadījies augstāks pakalns, tad kapi parasti nav ierakti tā augstākajā daļā, bet nogāzē, piemēram, Bēnes Kaijukrogā senkapi ierīkoti smilšainas grants paugurā, kur tas pāriet pļavā. Ir sastopami kapulauki, kas pavasara plūdu laikā applūst (Mežotne, Bauskas Cunkāni). Senkapi situēti pilskalnu vai apmetņu tuvumā, parasti ne tālāk par 1 km no tiem (Mežotnes kapulauki un dzīvesvietas, Panemunes Zlukteņu kapulauks pie Ceraukstes Kamārdes pilskalna, Zvārdes Grīnertu kapulauks pie Lielauces Incēnu Dobeskalna u. c.).

Šī laikmeta ugunskaņi Zemgalē nav konstatēti, lai gan kaimiņu ietekmē, sevišķi etnisku robežrajonu tuvumā, jādūmā, zemgaļu kapulaukos būs ierakti atsevišķi ugunskaņi. Par to varētu liecināt dažas Aucē un Rubas Rūsīšos-Debešos atrastās ar ugunspatinu klātās senlietas (piemēram, ornamentēts cirvis — 54. tab.: 10), kas saskaņā ar kuršu ugunskaņiem raksturīgo paražu pirms likšanas kapā sabojātas. Ugunskaņu trūkums zemgaļu kapulaukos ir visai zīmīgs fakts un atšķir zemgaļu apbedījumus no kaimiņu lietuviešu apbedījumiem. Tomēr zemgaļu senkapi 10.—13. gs. ārēji nav nošķirami no kuršu, lībiešu, latgaļu un sēļu līdzinājiem skeletkapjiem; tie atšķirami tikai pēc apbedījumu orientācijas, apbedīšanas rītiem un inventāra.

Zemgaļu apbedījumi parasti ierakti 25—130 cm dziļi pamatzemē; mirušie guldīti ovālās vai taisnstūrveida bedrēs ar noapaļotiem stūriem; bedres iezīmē tumšāka zeme. Ugunsritiem zemgaļu 10.—13. gs. kapos atšķirībā no iepriekšējā perioda ir mazāka nozīme. Pavisam reti atrasti māla trauki (Kroņvirca), kurus varētu saistīt ar bērnu rītiem. Vienkoča šķirsti līdz šim nav droši konstatēti.

10.—13. gs. zemgaļu sievietes apbedījumiem raksturīga ZZR—DDA vai Z—D orientācija, vīriešiem — pretēja. Līdzīgu paražu ievērojuši arī Daugavas lībieši; tikai lībieši tiklab vīriešus, kā sievietes guldījuši ar galvu ZR vai ZZR. Sevišķa nozīmība vērojama Ceraukstes Podiņu kapsētas kapu orientācijā. No 29 izpētītajiem apbedījumiem te kapu orientācijā bija nosakāma 25 kapiem. 10—12. gs. vīrieši guldīti ar galvu D, bet sievietes pretēja — Z virziena.

¹⁴⁶ 1866. g. izrakumos A. Bilenšteins tajā konstatējis akmeņu bruģus.

Līdzīga hipotēze izvirzīta arī par Mežotnes Vīnkalnu (SM 1939, 1, 83. lpp.), taču ar šo kalnu nesaistās kulta tradīcijas.

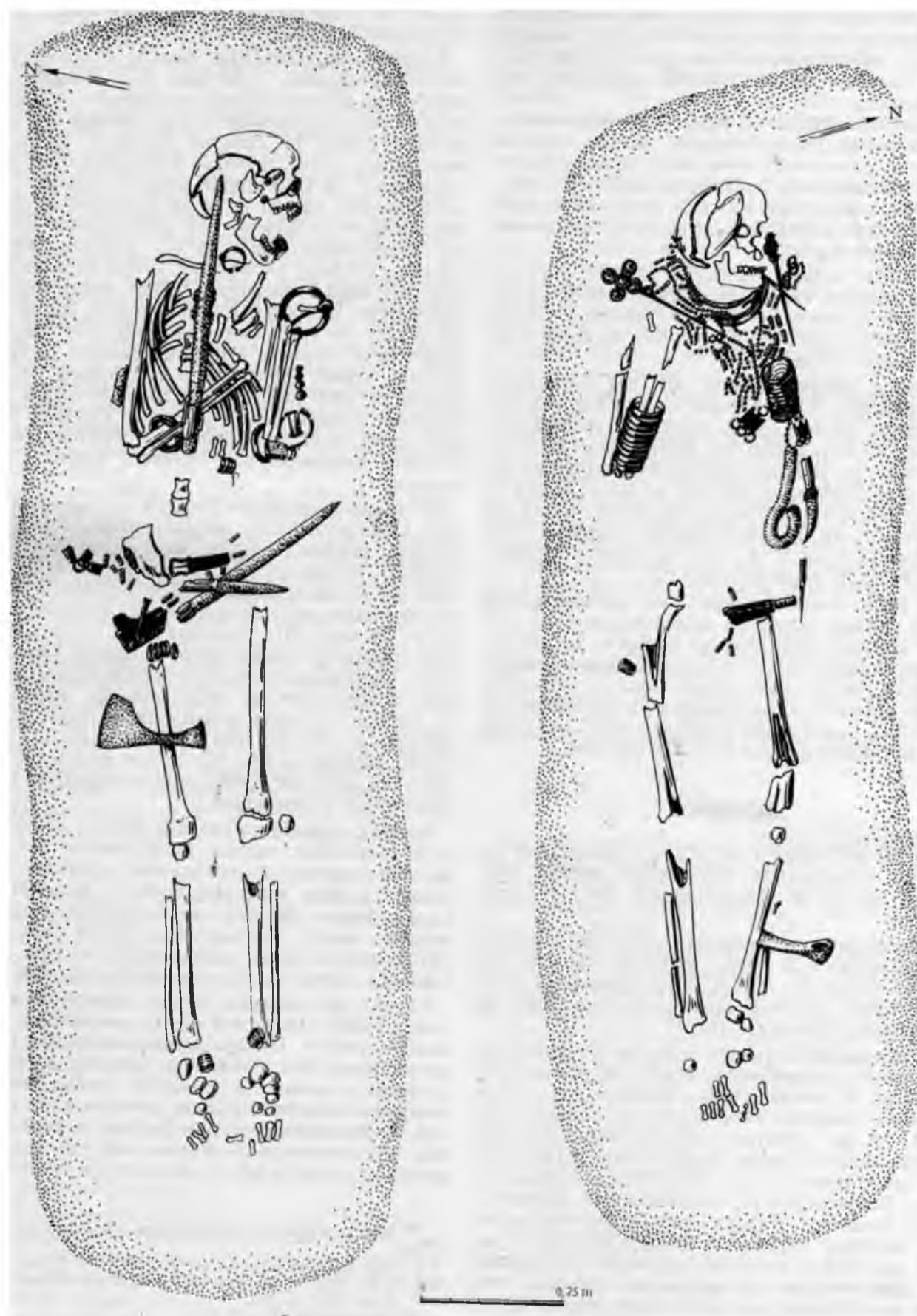
¹⁴⁷ Kurtz 1924, 86. lpp.

¹⁴⁸ Malvess 1937, 23.—25. lpp.

¹⁴⁹ SM 1939, 1, 94.—96. lpp.

¹⁵⁰ Atgāzis '1970^b, 45., 46. lpp.; 1971^b, 27.—30. lpp.

¹⁵¹ Boy 1895.®

129. att. Vīrieša (79.) un sievietes (80.) kaps Mežotnes centra kapulaukā.

Novirzes orientācijā ir retas un niecīgas (nepārsniedz 15°).

Līdzīga orientācija raksturīga arī Ziemeļlietuvā — Linksmuču kapulauka vēlākajos kapos, kas attiecināmi uz 10. gs.¹⁵²

Ja perioda pirmajā pusē (10. gs.—11. gs. sākums) dažos kapulaukos (Mežotnes centrs) apbedījumi orientēti R—A un pretējā virzienā, tad vēlāk, sevišķi 12.—13. gs., valdošā ir orientācija, kas tuvāka Z—D virzienam,¹⁵³ tāpēc iespējams runāt par apbedījumu «polarizācijas» tendenci. Bējnu un pusaudžu kapu orientācijā nav noteiktības.

No ieročiem, darba rīkiem un iedzīves priekšmetiem vīriešu kapos atrod šķēpu, cirvi, nazi, retāk (perioda sākumā) īso vienasmens zobenu, izkapti, uznavas kaltu, iemauktu dzelžus, piesi, dzeramo ragu. Arī cirvis kapa nav sastopams tik bieži kā 5.—9. gs. apbedījumos. Šķēpi kapā likti parasti pa vienam, lai gan ir izņēmumi, liecinot par iepriekšējā perioda tradīciju saglabāšanos. Ja iepriekšējā periodā darba rīki un ieroči parasti likti mirušajam pie galvas, tad 10.—13. gs. to novietojums ir dažāds, visbiežāk cirvis, šķēps, uznavas kalts novietots pie kājām. Tātad pakāpeniski zūd zemgaliskā specifika. Greznas jostas kapos atrod tikai aplūkojamā perioda sākumā. No rotām parastas ir saktas un gredzeni, turpretī aproces sastop reti.

Sieviešu apbedījumos, tāpat kā iepriekšējā periodā, raksturīga piedeva ir kaplis, ko novieto pie kājām (retos gadījumos — pie galvas), rauknis jeb sirpjveida nazis, īlens un nazis, kuri parasti atrasti jostas rajonā. Bieži sastop bronzas krustadatas, važiņu rotas ar piekariņiem un zvārguļiem, kaklariņķus, saktas, spirālaproces, gredzenus.

Salīdzinot agrā, vidējā un vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu kapulauku izplatību (90. att.), vērojams, ka tie (tāpat kā dzīvesvietas) pakāpeniski koncentrējas Zemgales līdzenumā, Lielupes un tās pieteku baseinā. Intensīvi bijuši apdzīvoti Mēmeles, Mūšas un Lielupes krasti. Kapulauki Mēmeles—Lielupes krastos no Vecsauls līdz Jaunsvirlaukai izvietoti vidēji ik pa 3—5 km. Veidojas nozīmīgāki saimnieciski centri, kur sastopam pa diviem kapulaukiem (vienu labajā, otru kreisajā upes krastā). Tādi kapulauki upes pretējos krastos ir Bauskas Cunkāni-Dreņģeri un Tupini; Codes Jumpravmuiža un Īslīces grantsbedres; Mežotnes centra kapulauks un Mežotnes kapulauks; Mežotnes Kugrēni un Grāvendāle.

Liekas, ka nav nejaušība, ka Vidus- un Austrumzemgalē 10.—13. gs. kapulauku ir vairāk nekā rietumu nomalē, Austrumkurzemes augstienes austrumu pusē, no kurienes apdzīvotība, it sevišķi vidējā dzelzs laikmetā, sāk pārvietoties uz agrāk mežaino un agrai zemkopībai pārāk mitro rajonu, kur smagas, mālainas augsnes. Pēc mežu izciršanas šis apvidus izrādījies zemkopībai un lopkopībai ne mazāk piemērots kā apvidus Rietumzemgalē Auces apkārtnē. Uz ziemeļiem no Jelgavas, zemajā, purvainajā joslā, kur slikti ūdeņu noteces apstākļi, kapulauki, tāpat kā iepriekšējā periodā, nav sastopami. Salīdzinot ar laika posmu no 5. līdz 9. gs., ievērojami sašaurinājusies zemgaļu kapulauku izplatība ziemeļos: nav sastopami zemgaļu kapulauki Gaujas un Daugavas lejtecē. Šķiet, ka Vidzemē 10.—13. gs. kaut cik nozīmīgākas zemgaļu apdzīvotas teritorijas

130. att. Sievietes kaps (9.) Mežotnes centra kapulauka (galvgalis).

vairs nepastāv: zemgaļi latgalizējušies (sēlizējušies) vai lībiskojušies. Pagaidām nav zināms ne zemgaļiem raksturīgais apbedīšanas veids, ne kaut cik drošs zemgaļu kapu inventārs arī Daugavas lejtecē, tas kreisā krasta tuvumā. Toties te ir lībiešu apbedījumi (Tomes Nariņi).¹⁵⁴ Tomēr, tā kā Daugmales pilskalna inventārs vēl 10. gs. ir zemgalisks, iespējams, ka turpmākajos sistemātiskajos pētījumos izdosies, ņemot palīgā antropoloģisko materiālu un tipoloģiskas studijas, konstatēt zemgalisko elementu paliekas arī 10.—13. gs. Daugavas krastu iedzīvotāju apbedījumos.

Arī zemgaļu 10.—13. gs. kapulauku izplatība Lietuvas teritorijā rāda zināmu zemgaļu teritorijas sašaurināšanos, sevišķi tās dienvidrietumu daļā. Kuršēnu un Mažeikņu apkārtnē, kur iepriekšējā periodā dominēja zemgaļiem un žemaišiem raksturīgie apbedījumi (Kuršēnu un Maudžoru kapulauki), vēlajā dzelzs laikmetā parādās ugunskapi (piemēram, Kuršēnu kapulaukā). Zemgaļu kapulauki tomēr aptver Mūšas upes baseinu (Linksmuču¹⁵⁵ un Degesu¹⁵⁶ kapulauki, Lepšu kapulauks Šauļos u. c.¹⁵⁷).

Rotas

Kaklariņķi. 10.—13. gs. kaklariņķi bijuši galvenokārt sieviešu rota. 10. gs. zemgaļu vīriešu apbedījumos, tāpat kā iepriekšējā periodā, kaklariņķi retumis tomēr sastopami (Mežotnes centra kapulauks), bez tam dažreiz tiem ir ziedojuma vai pārveidotas rotas raksturs (Bukaišu Atvases, 1. kaps). Zēnu apbedījumos kaklariņķi likti arī vēlākajos gadsimtos. Sieviešu kapos tos atrod pa 1 līdz 3,

¹⁵² LAB 1961, 383. lpp.

¹⁵³ Atgāzis 1972, 297. lpp.

¹⁵⁴ Atgāzis 1969¹¹, 22.-24. lpp.

¹⁵⁵ Volkaitē-Kulikauskienē 1951, 279.—314. lpp.

¹⁵⁶ Navickaite 1961, 94., 95. lpp.

¹⁵⁷ Naudužas 1959, 178.—182. lpp.

visbiežāk viena tipa, taču dažkārt katrs no trim kaklariņķiem ir sava veida. Kaklariņķi parasti gatavoti no bronzas, retāk — sudraba.

10.—13. gs. Zemgalē izplatītākie ir 5 kaklariņķu tipi, kas izšķirami pēc galu veidojuma; ir kaklariņķi 1) ar pogas un cilpas galiem; 2) ar kruķu galiem; 3) vairākkārtīgi kaklariņķi ar piekļautu kāšu vai kruķu galiem; 4) ar seglu un kruķu galiem; 5) ar paresninaātiem galiem, kas pret noslēgumu kļūst tievāki.

Bronzas (retāk — sudraba) tordēts kaklariņķis ar pogas un cilpas galiem un vidusdaļā rombisku loku (56. tab.: 2) ir vietēja zemgaliska forma,¹⁵⁸ kas pazīstama kopš 6. gs. un lietota līdz 10. gs. Vēlākajiem eksemplāriem samazinās cilpas un pogas izmēri (piemēram, Mežotnes centra kapos), parādās vidusdaļas rotājums, dažreiz pseidotordējums (Bukaišu Atvases). Šīs formas kaklariņķi labi pārstāvēti Ziemeļlietuvā, zemgaļu apdzīvotajā daļā, Vidus- un Rietumlietuvā, bij. Austrumprūsijā.¹⁵⁹ Tos pārņēmuši arī lībieši Ziemeļaustrumkurzemē un Daugavas lejtecē, kur šie kaklariņķi lietošanā ir ilgāk. No lībiešu zemēm šie kaklariņķi nedaudz pārveidotā formā izplatījušies arī Igaunijā.¹⁶⁰

Kaklariņķu ar kruķu galiem izplatība Latvijā Jauj runāt par tiem kā par Zemgalei raksturīgiem (56. tab.: 3). Daugavas un Aiviekstes baseinā to iegūts tikai nedaudz eksemplāru.¹⁶¹ Hronoloģisku pieturas punktu šo kaklariņķu datējumiem dod Jaunsvirlaukas Ciemaldes 4. kaps, kurā atrasta 10. gs. (903./904. g.) arābu monēta. Sādi kaklariņķi sastopami arī 10. gs. beigās vai 11. gs. sākumā (Mežotnes centra kapulauks, 80. kaps). Tajā pašā laikā lietošanā ir pret galiem skaldņaini (visbiežāk sešskaldņaini) kaklariņķi ar kruķu galiem (Ceraukstes Podiņu 13. kaps). Cik ilgi Zemgalē šie kaklariņķi bijuši lietošanā, pašreiz noteikt grūti.

Vairākkārtīgos kaklariņķus ar kruķi vai piekļautu kāšu galiem (56. tab.: 4) uzskata par Zemgales īpatnību. Zemgalē zināmi 9 šādu kaklariņķu eksemplāri.¹⁶² Latgaļu un lībiešu zemēs tos atrod reti (Liepkalnes Ķesteri, Skrīveru ūdenssūknētava). Vairāki tie atrasti Igaunijā (Sāmsala)¹⁶³ un Lietuvā.¹⁶⁴

Šī kaklariņķa izveidošanos noteikusi paraža valkāta vairākus vienādus kaklariņķus. Tādējādi radusies īpatnēja, no vairākiem (parasti 3) kaklariņķiem sakniedēta kaklarota, kas tiklab Latvijā, kā Lietuvā sastopama 10.—11. gs. kapu inventāros. Atsevišķi masīvākie eksemplāri varētu būt lietoti vēl 12. gs.¹⁶⁵ Sāmsalā atrastie kaklariņķi, domājams, tur nokļuvuši no zemgaļu zemēm.

Bronzas kaklariņķi ar segliem un kāsi (kruķi) pret galiem ir tordēti: tie pārstāvēti Mežotnes centra, Jaunsvirlaukas Ciemaldes u. c. kapulaukos. Čapanos un Pudžās iegūti arī sudraba eksemplāri. Sī tipa kaklariņķi attiecināmi uz 10.—13. gs. un raksturīgi latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļai.¹⁶⁶ Vairākas kopīgas pazīmes liecina, ka šie kaklariņķi cēlušies no kaklariņķiem, kuru abus galus noslēdz kruķis.

Kaklariņķi ar paresninaātiem, pret noslēgumu tievākiem galiem (132. att.) pārstāvēti Vilces skolas parka, Mežotnes centra kapulauka, Vecsaules Čapanu un Bukaišu Atvašu atradumos. Šis kaklariņķu tips sakņojas Kurzemes un Zemgales vidējā

dzelzs laikmeta atradumos un ir lietošana no 5. līdz 10. gs.

Zemgalē atrasts arī vīts kaklariņķis ar 3 konusiem vienā un vienu konusu ar 2 plāksnītēm otrā galā (Ciemalde), kādu pazīst latgaļu zemēs 11.—12. gs.; arī kaklariņķi ar tordētiem četrskaldņainiem galiem (Ciemalde, Mežotne, Čapani), kas pastāv 9.—12. gs., jādodomā, Austrumzemgalē radušies latgaļu ietekmē. Spirālveida kaklariņķis ar stieples aptinumu un noplacinātiem galiem, kāds atrasts Tērvetē un kuram ir paralēles Šauļu apkārtnes atradumos (Kuršēni), ir reta forma.

Zemgalē 11.—13. gs. novērojama lielāka kaklariņķu daudzveidība nekā iepriekšējā periodā. Domājams, ka noteicošā loma šai parādībā ir intensīvākiem tirdzniecības sakariem, sevišķi ar latgaļu zemēm.

Rotadatu ilgā saglabāšanās ir Zemgales īpatnība. 10.—13. gs. Zemgalē sastop krustadatas, rotadatas ar apaļu plāksņveida galvu, rozetes adatas, riņķadatas, trīsstūradatas, spieķadatas.

Atšķirībā no latgaļu apdzīvotās teritorijas, kur dominējošās ir spieķadatas, Zemgalē sastopamas galvenokārt dažādas adatas ar plāksņveida galvu un riņķadatas.

Specifiski zemgaliska rota, kas pazīstama arī Vidus- un Rietumlietuvā, ir krustadatas (57. tab.: 1—3). Latvijā to izplatība visumā ierobežojas ar Zemgali vai tās kultūras ietekmes zonu.

Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijā visplašāk izplatīta krustadata ar plakanām galvas ripām (57. tab.: 2). Jau 1930. g. bija atrasts vairāk nekā 100 šī tipa adatu,¹⁶⁷ no tām Zemgalē iegūti vairāk nekā 70 eksemplāru. Krustadatas galvas ornamentu veido plānā sudraba plāksnītē no apakšas iespiestas reljefu apļu vai punktu rindas, pēc tam plāksnītē piestiprināta adatas galvai; reizēm koncentriskais ornaments atliets bronzā reizē ar adatu. Ar līdzīgu platējumu pārklāja arī segmentveida važturus.

Greznākajām adatām galvas pārklātas ar sudraba platējumu, bet katras ripas vidū un centrā paceļas konusveida cepurīte — tutuls (57. att.: 1).

Krustadatas ar plakanām galvas ripām visplašāk sastop 10. un 11. gs. apbedījumos. 12.—13. gs., spriežot pēc atradumiem Tērvetē,¹⁶⁸ Mežotnē un Zagares Zvelgaiču kalnā, diezgan plaši lietotas dzelzs krustadatas (57. tab.: 3); to galvu rotājuma dalījums atgādina ziedlapu, tālab šīs adatas varētu pieskaitīt arī rozetes adatām. Tērvetes atradumi liecina, ka šī ar sudraba platējumu un inkrustāciju greznotā rota lietota līdz 13. gs. beigām.

¹⁵⁸ Moora 1929, 146. lpp., 1. att.

¹⁵⁹ LAB 456., 457. lpp.; Volkaitē-Kulikauskienē 1970, 142. lpp.

¹⁶⁰ Moora 1929, 147. lpp.

¹⁶¹ Turpat, 155. lpp.

¹⁶² Tie atrasti Ciemaldē, Čapanos, abos Mežotnes kapulaukos, Irlīces grantsbedrēs, Codes Jumpravmuižā, Bukaišu Atvasēs.

¹⁶³ Moora 1929, 156., 157. lpp.

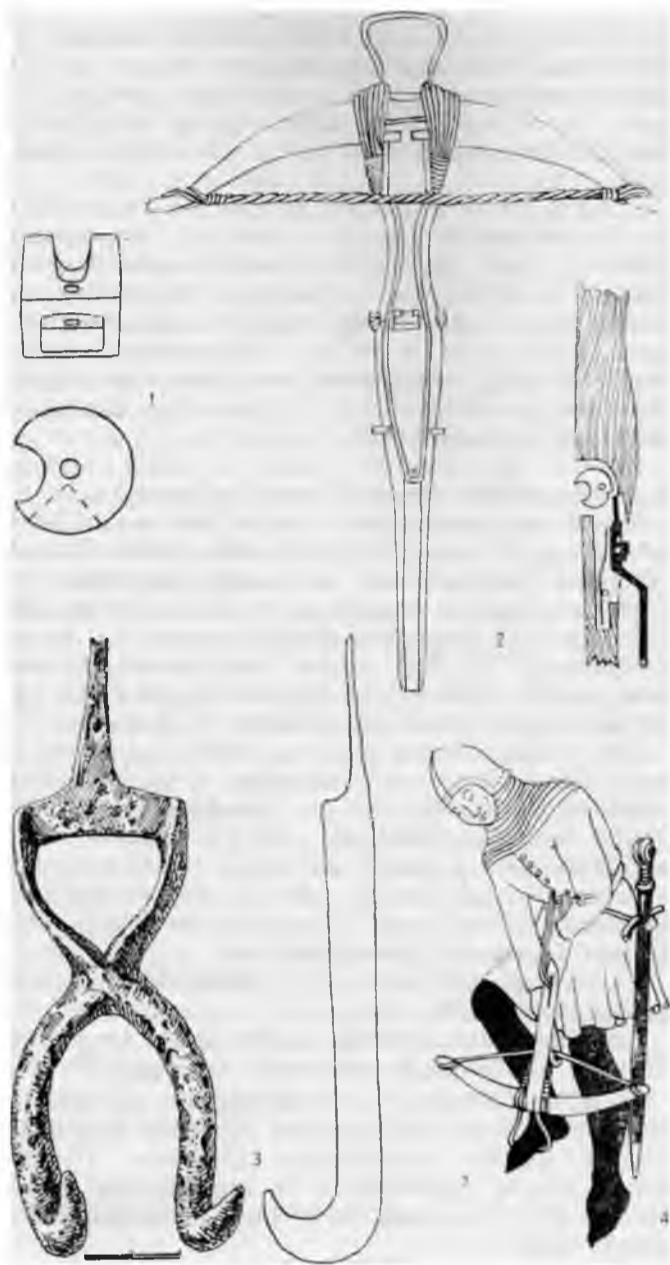
¹⁶⁴ Volkaitē-Kulikauskienē 1970, 150. lpp.

¹⁶⁵ Moora 1952, 138. lpp.

¹⁶⁶ IIIHope 3. 1957, 97. lpp.

¹⁶⁷ Snore R. 1930, 76. lpp.

¹⁶⁸ BpHBKajme 1959, 270. lpp.; II tab.: 5.

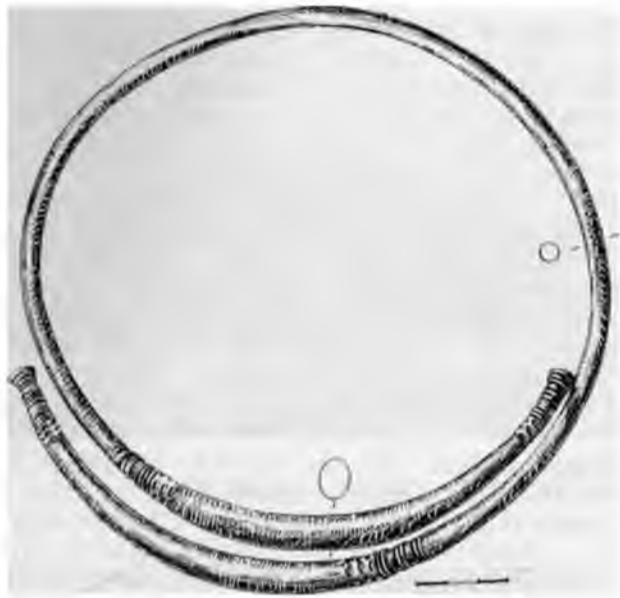
131. att. Ar arbaletu saistāmie atradumi un to vieta arbaleta konstrukcijā.

1 — arbaleta «rieksts» (Kokneses pilskalns), 2 — arbaleta shēma (pēc Wagner 1956), 3 — kāsis arbaleta stiegras uzvilšanai (Tērvetes priekšpils), 4 — arbaleta stiegras uzvilšana ar jostai piestiprinātā kāša palīdzību 14. gs. miniatūras attēlojumā (pēc Wagner 1956).

Ari reti sastopamās bronzas rotadatas ar rombveida galvu (57. tab.: 6) nosacīti var pieskaitīt krustadātām, jo, cik samanāms, krusta motīvs te bijis attēlots ar platējuma palīdzību.

Aplūkotās rotadatas atrod sievietes kapos, parasti pa pārim, t. i., pa vienai pie katra pleca. Ar tām sasprauda apģērbu. Bieži vien rotadatas savieno dubultvažiņa, bet gadījumos, kad rotadatas austiņā iekārtas važturis, — 2—3 važiņas ar sadalītājiem (Capāni, Mežotnes kapulauks, Jumpravmuiža). Nereti važiņām uzvēra spirālgredzenus, piekāra atsevišķus zvārguļus, dzīvnieka (parasti bebra) kauļiņus (amuletus) vai dzintara piekariņus.

Specifiski zemgaliska rota ir riņķadatas (57. tab.: 7),

132. att. Mežotnē atrastais kaklariņķis ar pāresnātiem un noslēgumā sašaurinātiem galiem.

ko sprauduši kā vīrieši, tā sievietes līdz 11. gs. Atšķirībā no agrākajām rotadātām 10.—11. gs. adātām griezumā rombiskā riņķa galva ir noplacināta.

Iepriekšējā periodā iecienītās trīsstūradatas vēlajā dzelzs laikmetā sastopamas retāk, taču to vēlās formas ar noplacinātām pogaļām konstatētas līdz pat 11. gs. (57. tab.: 4).

133. att. Salgales Rijnieku depozīts.

Augšā centrā sudraba kaklariņķis ar seglu un kāšu galiem, sānos un zemāk spirāļveidīgi salocīti kalti, bet apakšējā rindā — lieti sudraba stieniši.

Rozetadatas darinātas stilizēta zieda vai ažūra rata veidā, ar 6 spieķiem centrā un katram spieķim atbilstošām reljefām piecu kārpiņu rozetēm rata ārmalā (57. tab.: 5; Salgales Lieldāluži, Mežotnes centra kapulauks). Šo adatu apstrādājums paviršs. Mežotnes centra kapulaukā tās iegūtas 11. gs. kapā.

Bez iepriekš aplūkotajām dzelzs krustadātām 11.—13. gs. Zemgalē pazīstamas arī dzelzs rotadatas ar apaļu plāksnes galvu, kas nereti platēta ar sudrabu vai bronzu (57. tab.: 9, 10), un spieķadatas (57. tab.: 8). Salīdzinot ar latgaļu adatām, Zemgalē atrastās dzelzs spieķadatas parasti ir masīvākas, bieži ar griezumā kvadrātisku galvu.

Saktas. Zemgalē 10.—13. gs. pazīstamas tiklab plāksnessaktas, kā arī stopasaktas un pakavsaktas.

Plāksnessaktas (58. tab.: 1—13) izplatības ziņā uzskatāmas par Zemgalei raksturīgu saktu tipu. Uz plāksnessaktu vietējo, zemgalisko cilmi norāda to galvu veidojumā bieži sastopamās rotadatu galvu kopijas. Plāksnessaktās spraužamā adata aizstāta ar aizkabināmo adatu, kāda jau agrāk bijusi pazīstama stopasaktām.

Vecsaules Čapānu (58. tab.: 5), Mežotnes centra un Vadakstes Priedišu saktas darinātas pēc krustadatu ar sudraba platējumu parauga. Vadakstes Priedišu saktai centrā un 4 ripās iekniedēti ap 1,5 cm garas stieples stienīši, kam galā konusi. Tā kā šādas rotadatas bijušas iecienītas ap 1000. gadu, tad jādomā, ka līdzīgas plāksnessaktas (t. s. krustasaktas) attiecināmas uz 11. gs. Ir pazīstamas arī saktas ar divdalījumu (58. tab.: 8, 9) veidotu krusta motīvu (Capāni, Jumpravmuiža, Tērvete u. c.). Spriežot pēc atraduma Mežotnes centra kapulauka 2. kapā, krustasaktas lietotas jau ap 10./11. gs. miju. No plāksnessaktu grupas izdalās t. s. četrstūra saktas (58. tab.: 6, 7, 10), kurām daudz kopēja ar krustasaktām un ažūrajām saktām. Četrstūra saktas ar platējumu krusta veidā, kā to liecina Tērvetes pilskalna 1. slāņa atradumi, sprautas vēl 13. gs. otrajā pusē.

10. un 11. gs. plaši pazīst ažūras plāksnessaktas (58. tab.: 1—4), kas darinātas gan iegarenas, ar viļņotu ārmalu un 5, 8 vai 10 caurumiem, gan riteņveida ar trijlapi iepretim katram spieķim. Pēdējai (Mežotnes centra kapulauks) ir 6 spieķi un apsūdrabojums. Hronoloģiski agrākā ir riteņveida plāksnessakta ar ažūru dubuītkrustu centrā (Ciemaldes 4. kaps), kas atrasta kopā ar 903./904. g. kalta arābu dirhemu¹⁶⁹ (58. tab.: 2).

Spriežot pēc atradumiem Tērvetes un Mežotnes pilskalnos, diezgan lielā cieņā bijušas apaļās plāksnessaktas (58. tab.: 11, 12), t. s. ripasaktas. Agrākais, ar 10. gs. datējamais eksemplārs (Podiņi) ir ar uzliktu virsmu, koncentrisku ornamentu un alvojumu, vēlākie — platēti ar sudrabu. Tā kā ripasaktas atrastas abu minēto pilskalnu virsējos slāņos, tad secināms, ka šīs saktas lietotas līdz 13. gs. otrajai pusē. Tās atrastas arī Lietuvā, piemēram, zemgaļu kapulaukā Degesos.

Vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē izplatītās stopasaktas ar magoņgalvu galiem un ar gravētu, lineāru rievojumu rotātu stiegru un pēdu 10. gs. kļūst sevišķi platas. Šādas saktas Zemgalē atrastas 5 objektos (Codes Jumpravmuiža, Bēnes Kaijukrogs u. c.). Kapu inventāri liecina, ka stopasaktas spraus-

tas arī 11. gs., vismaz gadsimta sākumā. Ar laiku ap 1000. gadu datējama arī Salgales Pudžu depoziētā atrastā sudraba stopasakta, pagaidām vienīgā Zemgalē. 10.—11. gs. šāda sakta lietota latgaļu-sēļu, zemgaļu un žemaišu zemēs, kur visur bijusi vīriešu rota.

Sākot ar 9. gs., klasiskajai pamatformai līdzās pastāv pārveidota forma — plāksnes stopa-šķēršu sakta (57. tab.: 18, 22). Atšķirībā no iepriekš aprakstītajām šī sakta, kā rāda pētījumi Mežotnes kapulaukos, bijusi arī sieviešu rota.¹⁷⁰ Aplūkoto saktu agrākajiem, ar 9. un 10. gs. datējamiem eksemplāriem raksturīgi iekniedētām kārpiņām rotāti šķērši, vēlākajām šī veida saktām kārpiņas vāji izceltas un alvotas vai apsūdrabotas.

10.—13. gs. Zemgalē, tāpat kā citās Latvijas daļās, no saktām visvairāk atrod pakavsaktas.

9.—10. gs. raksturīgas samērā lielas pakavsaktas ar t. s. uzsēdinātiem jeb pieklautiem galiem. Tas labi vērojams pakavsaktām ar daudzskaldņainiem un atrofītiem galiem un griezumā sešskaldņainu loku (57. tab.: 19). Apmēram ar 1000. g. vai ar 11. gs. datējama 57. tab.: 20 attēlotā sakta ar augsti izceltiem galiem. Izmēros mazākas, ar vītu loku (57. tab.: 17) tās sastop vēl 12. gs. (Podiņi 14. kaps).

Pakavsaktu ar magoņgalvu galiem un saktu ar zvērgalvu galiem ziedu laiks sākas ar 11. gs. Pirmās visbiežāk sastop 11.—12. gs. apbedījumos (57. tab.: 21; 58. tab.: 15). Vēlāk, 12.—13. gs., parādās saktas ar plakanīgām pogaļām (58. tab.: 16). Pakavsaktas ar zvērgalvu galiem (58. tab.: 19, 20) sevišķi plaši sprautas 12.—13. gs.; tās pazīstamas arī vēlāk, taču ar deģenerētu galu veidojumu.

12.—13. gs. raksturīgas arī pakavsaktas ar vāļu galiem (58. tab.: 21—24).

Vairums saktu ir vietējs darinājums; to pierāda Tērvetes pilskalnā atrastās saktu sagataves.¹⁷¹

Lielās pakavsaktas ar magoņgalvu galiem un pakavsaktas ar skaldņainiem galiem kalpojušas vīriešu apģērba saspraušanai (57. tab.: 19—21), kamēr mazās pakavsaktas ar magoņgalvu galiem spraudušas galvenokārt sievietes; šīs saktas aizstājušas pogas.

Riņķasaktas (58. tab.: 14), spriežot pēc atradumiem Tērvetes un Mežotnes pilskalnā, plašāk ieviešusās tikai 13. gs. beigās un atspoguļo vācu kultūras ietekmi.¹⁷²

Aproces zemgaļu 10.—13. gs. kapos sastopamas reti. Sevišķi tas sakāms par vīriešu apbedījumiem, kuros aproces atrastas galvenokārt aplūkojamā perioda pirmās puses kapos.

Bagātu 10. gs. karavīru kapos atrod trīsvisu masīvas spirālaproces ar trīsstūrveida griezumam un sašaurinātiem galiem (57. tab.: 25); tās atrastas 4 objektos. Šādas aproces pazīstamas arī Ziemeļlietuvā un uzskatāmas par zemgaļiem raksturīgu rotu, kas bijusi lietošanā apmēram līdz 1000. gadam.¹⁷³

¹⁶⁹ Boy 1895^a, 10. lpp.; IV tab.: 1.

¹⁷⁰ Latgaļu zemēs turpretim arī šo stopasaktas paveidu sastop tikai vīriešu kapos (IliHope 9., 3efi/i 1957, 38., 58., 63., 74., 86., 97. lpp., VII tab.: 9).

¹⁷¹ Brīvkalne 1964, 99. lpp.; 18. att.

¹⁷² BpūBKa/me 1959, 217. lpp.; III tab.: 12.

¹⁷³ Moora 1952, 138. lpp.

Tāpat vīriešu rota ir masīvās, no sāniem noplacinātās aproces ar zvērgalvu galiem (57. tab.: 24) un masīvās, bagātīgi rotātās aproces ar trīsstūr- vai segmentveida griezumam (57. tab.: 23).

Zemgaļu sievietes vēlajā dzelzs laikmetā turpinājušas lietot griezumā segment- vai trīsstūrveida spirālaproces ar svītriņu vai skujiņas rotājumu.

Gredzeni (57. tab.: 11—16). Zemgaļiem 10.—13. gs. iecienītākie ir bronzas spirālgredzeni (57. tab.: 11, 12) un gredzeni ar pamīšus saejošiem galiem un paresninātu, vītu vai tordeņu priekšpusi (57. tab.: 14, 16).

12. un 13. gs. izplatās spirālgredzeni, kas darināti no lentveida sloksnes (57. tab.: 13), kuru bieži izrotāja ar saulīšu ornamentu (Tērvete, Mežotne, Ciemalde u. c.).

Ja līdz 11. gs. sākumam zemgaļu sieviešu krūšu rotās noteicošā nozīme bija greznajām bronzas rotadātām, tad vēlāk, it īpaši 12. un 13. gs., krūšu važiņrotas piestiprina ar trīsstūrveida važturīšu palīdzību, kurus savukārt piesprauž ar dzelzs rotadātām vai bronzas saktām. Šādas rotas labi pārstāvētās Ciemaldes, Bukaišu Atvašu un Podiņu (14. kaps) kapu inventāros (56. tab.: 1). Krūšu važiņrotā zīmīgi ir bronzas piekariņi un zvārguļi (piekariņi putnu vai dzīvnieku veidā, krustiņi, zvārguļi, no bronzas plāksnes darināti rombveida un apaļi piekariņi, cirvīši, lunulas, lāča zobi) (59. tab.: 6—12, 14—16). To lielākā daļa līdzīga lībiešu, kuršu un latgaļu zemēs atrastajiem. Rota, kas vairāk izplatīta Zemgalē, Kurzemē un Zemaitijā, ir jumbveida piekariņi (59. tab.: 5). 12. un 13. gs. piekariņus iekarstienīšu važiņās, kas Zemgalē un Daugavas lībiešu apdzīvotajā teritorijā bijušas sevišķi iecienītas.

Dažādu piekariņu valkāšana saistīta ar zemgaļu ticējumiem. Tā, piemēram, zvārguļi kalpojuši ļauno garu atbaidīšanai, lāču zobu izmantošana piekariņiem saistīta ar uzskatu, ka lācis ir svēts dzīvnieks. Noteikta nozīme bija arī rotaslietu ornamentam.

LATGAĻI UN SĒĻI

Dzīvesvietas

Pilskalni. No lielā pilskalnu skaita plašajā seno latgaļu un sēļu apdzīvotajā teritorijā¹⁷⁴ vēlajā dzelzs laikmetā, šķiet, apdzīvota mazāk nekā puse (ap 90 pilskalnu).¹⁷⁵ Sevišķi maz šī perioda pilskalnu ir Augšzemē, kur šai laikā apdzīvoti tikai nedaudzi pilskalni (piemēram, Sēlpils, Rites Šķīpeļu kalns un Dignājas pilskalns). Jāatzīmē, ka daļa vēlā dzelzs laikmeta pilskalnu, spriežot pēc niecīgajiem zemes darbiem un plānā kultūras slāņa, šķiet, izmantoti galvenokārt briesmu brīžos kā paslēptuves. Kā Daugavas labā, tā kreisā krasta pilskalni latgaļu un sēļu apdzīvotajā teritorijā, tāpat kā pārējā Latvijā, parasti pieskaņoti dabiskajam reljefam.

Visbiežāk seno latgaļu un sēļu teritorijā sastopami pilskalni, kuru nogāzēs, zemāk par plakumu, ierīkotas terases pilskalna papildu aizsargkonstrukciju izvietošanai (piemēram, pilskalns Bērzgales Gribuļos, Višķu Gorodoks, Rites Margaskalns, 134. att.). Bieži šādas terases kombinētas ar grāvjiem, pazemēm uzbērumiem vai ar nelielu valni pilskalna pla-

134. att. Margaskalns.

135. att. Taniskalns.

136. att. Ķīšukalns.

kuma lēzenākā vieglāk pieejamā pusē (135. att.). Jādomā, ka vēlajā dzelzs laikmetā apdzīvota bijusi arī daļa pilskalnu ar vairākiem zemiem vaļņiem un grāvjiem, kā, piemēram, Ķieģeļu Vaidavas pilskalns. Kā spriežams pēc Jersikas pilskalna novietojuma (137. att.), nocietinājumu ierīkošanai izdevīgas ir strautu gravas, kas šķērso augstieni. Tikai retos

¹⁷⁴ Brasliņš 1924; 1928; 1930.

¹⁷⁵ Šis aptuvenais secinājums izdarīts, gan vērojot pilskalnu formu, gan arī pēc atrastajiem savrupatradumiem, galvenokārt keramikas.

137. att. Jersikas pilskalns plāns.

gadījumos Austrumlatvijā sastopams pilskalns tips ar augstu valni plakuma lēzenākajā galā (Ciblas Kīšukalns, 136. att.).

Uz mūsu rīcībā esošā materiāla pamata iespējams secināt, ka pilskalns ārējā formā nebūt nav kritērijs tā apdzīvotāju etniskās piederības noteikšanai, kā to domāja agrāk.¹⁷⁶ Tāpat noskaidrojies, ka pilskalns uzbūves tipu pareizi var noteikt tikai izrakumi: tā, Asotes pilskalns, kas pēc ārējām pazīmēm atbilda pilskalns tipam ar nelielu valni plakuma rietumu galā, izrakumu rezultātā izrādījās par pilskalnu ar valni visapkārt pilskalns plakumam.

Latgaļu un sēļu pilskalni salīdzinājumā ar pārējo latviešu tautību pilskalniem pētīti visplašāk. Sistemātiski izrakumi tajos uzsākti 20. gs. sākumā. 1909. g. Kauguru Pekaskalnā¹⁷⁷ tika atklātas gan dzīvojamo, gan saimniecības ēku paliekas un vispārīgos vilcienos noskaidrota plakuma apbūve. Pēc izrakumu apjoma mazāk nozīmīgie 1922. g. pārbaužu izrakumi Priekuļu Sārumkalnā¹⁷⁸ devuši ieskatu par spēcīgu, pāri par 5 m biezu kultūras slāni pašā pilskalns plakumā. Plašāki ir 1927. g. izrakumi Raudas Tanīskalnā,¹⁷⁹ kur pētīts pilskalns plakuma rietumu un austrumu gals, bet 1930. g. izrakumos — vēl papildus plakuma vidus; pavisam atsegta ap V_9 no pilskalns plakuma. Kultūras slānis plakumā no 0,6 līdz 2,5 m biezs, bet dienvidaustrumu nogāzē tā biežums pieaug līdz 3,8 m. Izsekoti vairāki pilskalns apbūves periodi, no kuriem senākais, apakšējais, iesniedzas l. g. t. p. m. ē., bet augšējais attiecas uz pagājušo gadsimtu. No 12. gs. celtņu paliekām atzīmējama neparasti liela (231 m^2) 2,6 m dziļumā atklāta no priežu un egļu balķiem celta celtnē. Pētot pilskalns plakuma malu aptvērēju aizsarg-

būvi, tā izrakumos atklāta divu paralēlu guļkoku sienu veidā, kuru starpas bijušas pildītas ar akmeņiem.

Jersikas pilskalns¹⁸⁰ izrakumi notikuši 1939. g. vienlaikus ar Dignājas pilskalns pētījumiem pretējā, Daugavas kreisajā, krastā. Pētītie 3 izrakumu laukumi, no kuriem viens šķērsoja pilskalns plakumu pa DR—ZA asi, devuši iespēju atklāt 10.—13. gs. slāņus ar pilskalns plakumā izvietotu guļkoku celtnu paliekām un māla kleķa krāsnīm. Sī apbūve pilskalns pastāvēšanas beigu posmā 13. gs. jau aizņem plakuma vidusdaļu. Pret Daugavu vērsta pilskalns pusē ar 11. gs. datējamā slānī atklātas ozolkoka nocietinājuma paliekas. Izrakumos noskaidrota arī pilskalns plakumu aptvērēja vaļņa pastāvēšana (137. att.).

Dignājas pilskalns¹⁸¹ izrakumos noskaidrojies, ka šeit kopš l. g. t. p. m. ē. eksistējusī nocietinātā apmetne tikusi izmantota par apmetnes vietu līdz pat vēlajam dzelzs laikmetam. Vislabāk vēlā dzelzs laikmeta celtniecības paliekas saglabājušās pilskalns malu aptvērēja divkārtšās aizsargsienas veidā, kas pārogļojusies atklājās virsējā kultūras slāņa kārtā. Par to, ka plakumā bijušas izvietotas dzīvojamās celtnes, liecināja plakumā atklātās māla kleķa krāšņu un pavardu paliekas.

Pirmais padomju laikā pētītais pilskalns — Asotes pilskalns,¹⁸² kas atrodas Daugavas labā krasta Jēkabpils (Krustpils) tuvumā, pētīts 6 vasaras sezonās (1949.—1954.), atsedzot $\frac{1}{4}$ no pilskalns plakuma. Tā ka Asotes pilskalns ir daudzslāņu (kultūras slāņa biežums pilskalns malā sasniedza 6 m), pilskalns malas nav saņostītas ar vēlāku apbūvi un ir saglabājušās aizsargceltnu paliekas. (Sīkāk par Asotes pilskalnu sk. 219. lpp.)

Laikā no 1959. līdz 1962. g. pētītajā O l i n k a l n ā¹⁸³ Pļaviņu pilsētas tuvumā izpētīta daļa no milzīgā ($23\,000 \text{ m}^2$) pilskalns plakuma, kā arī izdarīts 7 m augstā vaļņa griezumš; valnis pilskalns aizsargāja no rietumiem. Līdz 1,2 m biežajā kultūras slānī, kas uzkrājies virs dolomīta pamatradzes, atklātas dzelzs un bronzas apstrādes darbnīcu vietas, kā arī 10.—12. gs. dzīvojamo celtnu vietas ar akmeņiem krautām krāsnīm un pavardiem.

Ar vācu mūra pils būvi stipri postītajā (no 1962. līdz 1964. g. pētītajā) Lokstenes pilskalns¹⁸⁴ atrastas 5.—11. gs. senlietas, kā arī Lokstenes tālaika iedzīvotāju guļkoku dzīvojamo māju un amatnieku darbnīcas paliekas.

Sēlpils pilskalns¹⁸⁵ izrakumos (1964.—1965.) noskaidrots 7.—13. gs. sēļu pilskalns kultūras slānis zem 14. gs. uzceltās vācu ordeņa mūra pils. Apmetnes pamatam izmantota dabiskās, pret austrumiem slīpās radzes virsma, uz kuras atklāti akmeņu pavardi un kādas krāsnis paliekas.

¹⁷⁶ Balodis, Teikmanis, Kundziņš 1928, 10, 11. lpp.

¹⁷⁷ Bajuioa 1911, 21.—46. lpp.

¹⁷⁸ Lietgaliētis 1926, 403.—406. lpp.

¹⁷⁹ Balodis, Teikmanis, Kundziņš 1928; Karnups 1931, 461.—472. lpp.

¹⁸⁰ Balodis 1940.

¹⁸¹ Šņore E. 1939, 46.—64. lpp.

¹⁸² Ul'Hoņe 3, 1961.

¹⁸³ Mugurēvičs 1960^a; 1962.

¹⁸⁴ Mugurēvičs 1963^a; 1964^a; 1965^b.

¹⁸⁵ Šņore E. 1965; 1966.

Kokneses pilskalns¹⁸⁶ ir septītais Daugavas krastā pētītais pilskalns latgaļu un sēļu apdzīvotajā teritorijā. Arī šī pilskalna plakuma malas ir sapostītas vācu pils mūru celtniecībā. Iņā otrais Piedaugavas daudzslāņu pilskalns (kultūras slāņa biezums sasniedz 7 m) Koknese saglabājusi zem vācu perioda 14.—18. gs. slāņiem vēlā dzelzs laikmeta apbūves slāņus kā pašā plakumā, tā priekšpilī. Te izpētītas gan kaķētas guļbūves dzīvojamās ēkas ar māla kleķa krāsnīm vai pavardiem, gan saimniecības ēkas. Priekšpilī atklāti veseli saimnieciski kompleksi ar kūtīm. No pilskalna aizsardzības elementiem izdevies atklāt vaļņa paliekas plakuma lēzenākā ziemeļaustrumu malā. Padomju laika plašo izrakumu rezultātā iespējams konkretizēt rakstīto avotu ziņas par Koknesi ar bagāto un daudzpusīgo arheoloģisko materiālu.

Ķīšukalna pilskalns¹⁸⁷ L. Ludzas ezera krastā saglabājis vēlā dzelzs laikmeta apbūves paliekas kā pilskalna plakumā, tā aiz vaļņa plašajā priekšpilī. Par apbūvi liecina gan pamatzemē iedziļināto pavardu, gan krāšņu paliekas.

Nelieli izrakumi Cesvaines pilskalna¹⁸⁸ plakumā atklājuši vēlajam dzelzs laikmetam raksturīgas krāsnis un pavardus, kā arī nocietinājuma paliekas divrindu guļbaļķu sienu veidā.

Vairākos pilskalnus, kā Asotē, Koknesē, ļoti spēcīgs vēlā dzelzs laikmeta kultūras slānis uzslāņojies senākajiem slāņiem, kas hronoloģiski iesniedzas l. g. t. p. m. ē. Dažos pieminekļos, piemēram, Koknesē, Lokstenē, Sēlpilī, vēlā dzelzs laikmeta slāņus savukārt pārklāj vēlākas apdzīvotības paliekas, kas pieder jau viduslaiku vācu mūra piļu periodam. Daļai no vēlā dzelzs laikmeta pilskalniem bijusi ievērojama loma novada saimnieciskajā un politiskajā dzīvē, tie bijuši nozīmīgi administratīvi centri (piemēram, Jersika, Koknese, Sēlpils), kas tāpat kā vairāki citi pilskalni (piemēram, Asote, Oliņkalns) šajā periodā tiek izveidoti par dižciltīgo pilskalniem — pilīm. Piļu izbūves darbu vēriens netieši apliecina no dižciltīgiem atkarīgu iedzīvotāju eksistenci. Nereti pilskalniem cieši līdzās atrodas plašas priekšpilis (piemēram, Koknesē, Šelupinku Ķīšukalnā), kā arī ciema vietas — dažkārt plašas apmetnes pilskalna (piemēram, Jersikas) piekāpē. Dažiem daudzslāņu pilskalniem ir ļoti spēcīgs kultūras slānis, kas, kā Koknesē, Asotē, plakuma malās pārsniedz 6 m.

Asotes pilskalns (138. att.) situēts Daugavas labajā krastā 2 km austrumos no Jēkabpils, Rīgas—Daugavpils šosejas malā. Pilskalns ierīkots Daugavas senlejas labajā krastā, morēnas augstienes galu norobežojot ar grāvi un 2 m augstu valni. Pilskalns ir 10 m augsts, un to no trim pusēm aptiek neliela, senāk par Asoti saukta upīte, kas ieplūst Daugavā. Laikā no 1949. līdz 1954. g. pilskalna izrakumos izpētīta apmēram $\frac{1}{4}$ no 3700 m² lielā pilskalna plakuma, noskaidrojot gan dzīvojamo ēku, gan aizsargceltņu raksturu. Kā rāda Asotes pilskalna izrakumi, vēlā dzelzs laikmeta sākumā, 9./10. gs., norisinājušies pirmie nozīmīgākie pilskalna aizsardzības celtnu būvdarbi: kalna malā uzbūvēta divkārtīga gulkoku siena; ik pēc 4 metriem siena sastiprināta ar 2 šķērssienu, kas bijušas nostiprinātas ar akmens pildījumu. Sai 3,5—4 m platajai kamerveida izbūvei bijis uz āru izvīzīts tornis.¹⁸⁹ Šādas konstrukcijas virsbūve postu-

138. att. Asotes pilskalns (viršēja (13. gs.) apbūves slāņa rekonstrukcija; pēc mākslinieka V. Vimbas zīmējuma).

lējama kā brustvērs, uz kura varēja nostāties pilskalna aizstāvji.

11. gs. Asotes pilskalna malā izbūvēts valnis, kas ietver plakumu no visām pusēm un pārklāj 9.—10. gs. aizsargsistēmu. Šāds valnis, tāpat kā plakuma vienā galā uzbūvēts valnis, ir raksturīga parādība vēlā dzelzs laikmeta nocietinājumu sistēmā. Tā būvei nepieciešami lieli zemes darbi. Kā rādījuši izrakumi Asotes pilskalnā, valnis ir nocietinājumu sistēmas tālāks pilnveidojums. Tas pats sakāms arī par vaļņiem Ķīšukalnā, Jersikā un, šķiet, arī Koknesē.

Asotes pilskalna valnī pirmoreiz Latvijā konstatēta koka kamerveida izbūve. Tā bijusi paredzēta vaļņa uzbūvēšanai un nodarījusi par pamatu aizsargceltnēm, kas pacēlās uz vaļņa. Pēc celtniecības paņēmieniem tā atbilst iepriekš aprakstītās aizsargceltnes celtniecības paņēmieniem. No lapu koka (ozola?) baļķiem izbūvēto kameru lielums 2X2 m: ik pēc 4 m tās nomaina 0,5 m plata starpkameras, kurās saiet blakus kameru baļķu gali. Konstatētas 2—3 šādu savstarpēji saistītu kameru rindas (divkārtīga pilskalna ziemeļu un austrumu pusē, bet trīskārtīga pret Daugavu vērstajā rietumu pusē), pie tam

¹⁸⁶ Stubavs 1963; 1964; 1965; 1966; 1967; CTv6aBC 1966.

¹⁸⁷ Šņore E. 1960. 3., 4. lpp.

¹⁸⁸ Urtāns 1966, 29., 30. lpp.

¹⁸⁹ IIIHope 3. 1961, 103. att.

ārējās rindas vienmēr sedzis vaļņa uzbērums, kamēr pret pilskalna plakumu vērstās iekšējās rindas daļēji izmantotas saimniecības vajadzībām (159. att.). Ar 10.—11. gs. datē līdzīgas kamerveida iebūves 7 m augstā Oliņkalna valnī.¹⁹⁰

Ka šāds vaļņa uzbēruma nostiprināšanas veids uz vietas pazīstams jau agrāk, pierāda mazāk komplikētā vienrindas kameru josla ar 8. gs. datējamā Ķentes pilskalna valnī¹⁹¹ un vēl agrākā — ar 1. g. t. p. m. ē. datējamā pieminekļi Ķivutkalnā.¹⁹² Sis vaļņu uzbēruma nostiprināšanas veids, šķiet, nav bijis svešs Austrumbaltijai,¹⁹³ bet vājās saglabāšanās dēļ tas ne vienmēr ir pamanīts. Tā, šķiet, kameru pēdas saglabājis arī Jersikas pilskalna valnis, kas, līdzīgi Asotes pilskalnam, sākotnēji ieskāvis visu pilskalna plakumu. Līdzīgas konstrukcijas pazīstamas arī Ukrainā.¹⁹⁴

Asotes pilskalna dienvidaustrumu pusē 11. gs. slānī konstatēta no aizsargsienas uz āru izvirzītā 4x4 m lielā divstāvu konstrukcija — tornis¹⁹⁵ nodērijusi ieejas vietas aizsardzībai. Līdzīga konstrukcija atklāta arī Tanīskalnā.¹⁹⁶

Asotes pilskalna dzīvojamās celtnes, kas ir pakšos cirstas guļbūves, izvietotas vaļņa iekšpusē. Tā kā pilskalns apdzīvots ilgi, pilskalna celtnes pēc ugunsgrēkiem atkārtoti pārbūvētas un atjaunotas un pats plakums nesenā pagātnē vēl arts, celtnu kontūras vāji saglabājušās. Par celtnu izvietojumu var spriest pēc Asotei raksturīgajām māla kleķa krāsniem ar akmeņu pamatu un vairākkārt atjaunotiem māla kloniem, kas saglabājušies uz akmeņu pamata (156. att.). Šo krāšņu virsbūve sastāvējusi no māla velves, kas nodrošinājusi vienmērīgu siltumu, ēdienu gatavojot, bet it sevišķi cepot maizi. Bez tam krāsnis nodērijušas dzīvojamo ēku apsildīšanai. Atklāti arī daži pavardi. Tie nav atradušies celtnēs un, domājams, izmantoti par vasaras virtuvēm.

Bez dzīvojamām ēkām Asotes pilskalnā atradušas arī amatnieku darbnīcas — te strādājis kalējs, rotkalis, podnieks. Labi saglabājusies dzelzs ieguves māla krāsns ar cilindrisku šahtu, kas izveidota virs granīta pamata. Tuvumā atradusies kokogļu ieguves bedre, jo kokogles nepieciešamas dzelzs redukcijas procesam. Tāpat netālu izpētītas kādas kalēja smēdes paliekas. Bez tam Asotes pilskalnā konstatētas rotkaļa krāsns un podnieka krāsns paliekas. Tāpat kā citi pilskalni, Asote devusi liecības par kaula, dzintara un akmens apstrādi pašā pilskalnā (atrasti priekšmetu pusfabrikāti: vērējamo vārpstu skriemeļi, apdrāzti dzintara gabaliņi, kauli u. c.).

Labāk nekā Asotes pilskalnā dzīvojamās koka ēkas saglabājušās dažos citos pētītajos Austrumlatvijas pilskalnās. Tā, piemēram, izcili labi koka konstrukcijas saglabājušās un līdz ar to visas apbūves plānojums¹⁹⁷ skaidri izceļas plaši pētītajā Āraišu ezera pilī, kas hronoloģiski attiecināma uz apskatāmā perioda sākumu.

Vēlā dzelzs laikmeta koka celtniecības paliekas labi saglabājušās Kokneses pilskalnā, sevišķi priekšpilī. Tur konstatēti veseli dzīvojamo un (tām piederošo) saimniecības ēku kompleksi, to vidū arī dažas kūtis (158. att.), kā arī ar kokiem izliktas ietvju vietas. Ar 12. gs. beigām datējams arī dzīvojamo un saimniecības ēku komplekss Pekaskalnā.

Ja Asotes pilskalnā atklātas tikai vientelpas dzīvojamo ēku paliekas, tad Kokneses priekšpilī turpreti

bijušas arī divtelpu ēkas, Divtelpu ēkās krāsns vai pavards izbūvēts tikai vienā, lielākajā, telpā. Celtnu grīda bijusi vai nu no plēstiem kokiem (Koknese), vai arī to klājis māla klons (Āraiši, Asote, Koknese), vienīgi Kokneses saimniecības ēkās nereti novērots apaļkoku vai aptēstu latu grīdojums.

Bez mala kleķa krāsniem (Asotes, Jersikas, Kokneses u. c. pilskalnās) pētītajos Austrumlatvijas pilskalnās atklātas akmeņu krāsnis (Oliņkalnā, Ķīšukalna priekšpilī, Tanīskalnā). Ka Kokneses priekšpilī, tā Oliņkalnā telpas apsildīšanai nodērijuši arī pavardi, kuriem, kā tas darīts, piemēram, Kokneses ēkās, dažreiz ugunsdrošības dēļ ierīkots speciāls aizžogs. Jo plaši pavardu apkure bijusi izplatīta Daugavas baseina lībiešu ciemos (Doles Raušos, Mārtiņsalā u. c.).

Pilskalna plakuma apbūve, kas vēlā dzelzs laikmeta sākumā vēl koncentrējas plakuma malās, pamazām sāk aptvert arī plakuma vidu, un 12. gs. otrajā pusē (Koknesē) un 13. gs. (Jersikā, Asotē) jau cieši apbūvēts viss pilskalna plakums.

Ne abos pētītajos administratīvajos centros — Jersikā un Koknesē —, ne arī citos Latvijas pilskalnās līdz šim nav izdevies atklāt celtnes, ko varētu droši identificēt ar pilskalna mitušā dižciltīgā mītni. Vienīgā, no pārējām atšķirīga, liela, bet līdz galam neizpētīta, celtnē, kas cieši pieslejas valnim, atsegta Tanīskalnā. Šai, ar 12. gs. beigām vai 13. gs. sākumu datējamai celtnē, kuras kvadrātūra bijusi apmēram 231 m², saglabājušies griestu un grīdas baļķi. Zem celtnes konstatēta liela bedre, kas varētu būt bijusi pagrabs.¹⁹⁸

Latgaļu un sēļu pilskalnu plakumiem ir dažādi izmēri: Oliņkalna platība pārsniedz 20 000 m², Jersikas pilskalna — 7500 m², Tanīskalna un Stupeļkalna — 4000 m², Lokstenes — 3100 m², Kokneses (bez priekšpils) — 2000 m².

Labi izveidotos pilskalnās ar priekšpilīm pēdējās kā priekšpostēnos koncentrējas ar pili saistīto iedzīvotāju dzīve un saimniecība, kā tas ir lielā feodālā centrā Koknesē. Priekšpils Koknesē izveidota 11. gs., laikā, kad pilskalnā notikuši lielākie aizsargceltnu izbūves darbi. Apdzīvota ir arī Ķīšukalna priekšpils, bet Oliņkalnā tā lielās platības dēļ priekšpils nav bijusi apdzīvota. Turpreti no Jersikas atkarīgajā Asotē, kur priekšpils nav konstatēta, pils saimniecība koncentrējas pašā pilskalna plakumā. Tāpat kā Asotē, saimniecisko darbību Oliņkalna plakumā pierāda šeit atklātā dzelzs ieguves krāsns, dzelzs sārņu un jēldzelzs gabali, kā arī bronzas lējēja darbnīcas paliekas.

Pamatojoties uz materiālu, kas iegūts Austrumlatvijā pētītajos pilskalnās, jāsecina, ka tas visumā atspoguļo latgaļu un sēļu materiālajai kultūrai raksturīgas

¹⁹⁰ Mugurēvies 1962, 8. lpp.

¹⁹¹ Срубавс 1959, 195. lpp.

¹⁹² Graudonis 1967, 29., 30. lpp.

¹⁹³ Indriķa Livonijas hronikas ziņas (XVIII nod, 7. §.) par Leoles pils valni.

¹⁹⁴ Гончаров 1950, 12. att.

¹⁹⁵ Пшорс Э. 1961, 116. att.

¹⁹⁶ Karnups 1931, 5. att.

¹⁹⁷ Apals 1971, 83. lpp.; 1. att.

¹⁹⁸ Balodis, Teikmanis, Kundziņš 1928, 35.—38., 48.—49. lpp.; 14. att.

formas. Tas sakāms arī par abiem vēlā dzelzs laikmeta administratīvajiem centriem: Koknesi un Jersiku, par kuriem zināms no rakstītajiem avotiem, ka tajos valdījuši no Polockas atkarīgi kņazi. Abi pieminekļi atbilstoši savai nozīmei devuši skaitliski lielu, daudzveidīgu lietisko materiālu,¹⁹⁹ kura lielākā daļa ir tipiski latgaliski sēliska. Tādējādi atrasto senlietu raksturs liecina, ka Vetsekas un Visvalža laikā šo rezidenču iemītnieki galvenokārt bija vietējie iedzīvotāji latgaļi un sēļi, kurus kā Kokneses iedzīvotājus min arī Indriķa hronika.²⁰⁰ Lielais kristietības simbols — bronzas krustiņu skaits Jersikas pilskalna, stikla aproces un gredzeni Kokneses un Asotes pilskalnā, radimiču rotaslietas Oliņkalnā, tāpat arī vjatiču u. c. slāvu tipa aproces un gredzeni Kokneses un Asotes pilskalnās, sārtā šifera Volīnijas vārpstu skrimeļu atradumi gandrīz vai visos apskatāmajos pilskalnās — liecina par latgaļu ciešajiem sakariem ar austrumu kaimiņiem. Šo sakaru ietekme izpaudusies ne tikai rotaslietu formās, bet arī darba rīkos: Koknesē atrasts slāvu tipa liektais sirpis. Celtniecībā šo ietekmi atspoguļo vienā gadījumā konstatētais, slāviem raksturīgais zemes dzīvojamais celtnes priekšā. Sis ar celtniecības principiem saistītais fakts, šķiet, liecina par slāviem citu iedzīvotāju vidū Koknesē.

Jāatzīmē, ka Austrumlatvijas pilskalnu materiālā spilgti izceļas Daugavas kā svarīga ūdensceļa nozīme. Vairākos Piedaugavas pilskalnās, it īpaši abos lielākajos administratīvajos un politiskajos centros — Jersikā un Koknesē — iegūtais materiāls pēc savas daudzveidības krasi atšķiras no tā materiāla, kāds iegūts tālāk no Daugavas situētajos pilskalnās — Tanīskalnā un Pekaskalnā. Daugavas krasta pilskalnu lielākā daļa raksturojama kā agrā feodālisma perioda pilsētas tipa saimnieciskie un tirdzniecības centri.

Vēl maz pētītas ciemu vietas Austrumlatvijas pilskalnu piekāpē. Pie Jersikas pilskalna konstatētās plašās pilsētas teritorijā atklātas ar pilskalnu sinhroniskas celtnes vietas ar māla kleķa krāsnīm. Kā noskaidrots pētījumos ciemu vietās, Daugavas labā un kreisā krasta lībiešu ciemi izvietojusies šaurā un garā piekrastes joslā un pienāk cieši pie Daugavas. Tā, Salaspils Laukskolas ciema teritorija ir 70—100 m plata un līdz 500 m gara, Doles Raušu ciema teritorija — ap 50—70 m plata un ap 300 m gara. Domājams, ka līdzīgi situēti bijuši Piedaugavas ciemi arī latgaļu un sēļu teritorijā (Upjāņu apmetne).

Kulta vietas

Sīkāku kulta objektu (akmeņu, koku u. c.) vidū Austrumlatvijā izceļas divi teikām apvīti kalni: Zilaiskalns Vidzemē un Sauleskalns Latgalē. 127 m augstais Zilaiskalns (139. att.) atrodas Valmieras tuvumā un sastāv no kalnu kopas — Dievu, Jāņu, Oļu, Lauvu kalna.²⁰¹ Zilaiskalns izsenis pazīstams kā sapulcēšanās vieta tautas svētkos.²⁰² Pēc tautas nostāstiem, te atradusies svētā birze un avots, kura ūdeni turējuši par svētu dažādu kaišu, īpaši slimu acu, dziedināšanai.²⁰³ Pēc avota aizbēršanas acis ārstētas ar avota smiltīm vēl nesenā pagātnē.²⁰⁴ Ka Zilaiskalns izmantots arī par baznīcas neiesvētītu

139. att. Zilaiskalns.

kapsētu, liecina 18. gs. baznīcu vizitāciju protokoli,²⁰⁵ kur minēti sodi, kādi uzliekami tiem, kas apglabā savus mirušos kalnā.

Tāpat ar daudzām teikām saistīts 211 m augstais Sauleskalns Krāslavas tuvumā. Atšķirībā no Zilākalna Sauleskalns pāri daudzajiem apkārtnes ezeriem paceļas ar vienu virsotni. Zīmīgi ir vietvārdi gan pašā kalnā, piemēram, Dieva dārzs un Joda ezeriņš kalna ziemeļu piekāpē, gan arī tā tuvākajā apkārtnē, piemēram, Velna grava.

Sauleskalns kā sapulcēšanās vieta bijis pazīstams, īpaši Jāņu svētkiem, vēl nesenā pagātnē. Arheoloģiski kalns pazīstams ar saviem 3 depoziem. Viens no tiem ir dārglietu, otrs bultu,²⁰⁶ bet trešais, lielākais, ar 10. gs. datējamais, galvenokārt bronzas rotaslietu depozi.²⁰⁷ Visi trīs noguldījumi atklāti kalna virsotnē. Spriežot pēc vārpstas skrimeļa, kas atrasts kalna virsotnē konstatētā kultūras slānī, tāpat pēc ogļaina zemes slāņa (smēdes vieta?) kalna dienvidaustrumu nogāzē, kur atrasts dzirnakmens,²⁰⁸ jāsecina, ka Sauleskalns uzskatāms arī par dzīvesvietu.

Atsevišķos gadījumos upurēšanas vietām izdevies izsekot arī pētītajos pilskalnās. Asotes pilskalna plakumā 12./13. gs. slānī atklāta upurbedre ar dažādu dzīvnieku un zivju kaulu paliekām; tanī atrasti arī 3 naži u. c. senlietas.²⁰⁹

Jau ar kristīgās ticības (pareizticības) ieviešanos saistāms 1966. g. Kokneses pilskalna plakumā 11. slānī atklātais mūrētais, domājams, kulta celtnes fragments, kā arī pilskalnā atrastais bronzas zvana lejasdaļas fragments.²¹⁰ Šie atradumi ir pirmais

¹⁹⁹ Kokneses pilskalna kultūras slānī atrasto senlietu kopskaits sasniedz 7345, Asotes pilskalna — 4043 inventāra vienības, neieskaitot keramiku.

²⁰⁰ Indr. hron. XXIX nod., 5. §.

²⁰¹ Balodis 1909, 9. lpp.

²⁰² Rīgas distrikta konsistorijas 1637. g. protokolā atzīmēts, ka ļaudis salasās Zilākalnā Laurencija dienā (Mannhardt 1936, 495. lpp.).

²⁰³ Balodis 1909, 10. lpp.

²⁰⁴ Kurtz 1924, 61. lpp.

²⁰⁵ Bregžis 1931, 72. lpp.

²⁰⁶ Urtāns 1964^b, 46.-48. lpp.

²⁰⁷ A 8400 : 1—80.

²⁰⁸ Zinas LVM Arheoloģijas nodaļas arhīvā.

²⁰⁹ L.L.Hope 3. 1961, 126.—128. lpp.

²¹⁰ Stubavs 1967, 36. lpp.

arheoloģiskais apstiprinājums Latviešu Indriķa Līvoniņas hronikas sniegtajam vēstījumam par vietējām baznīcām.

Kulta ceremonijas notikušas arī pie akmeņiem un svētiem kokiem.²¹¹ Kulta akmeņos parasti ir dažādi padziļinājumi, kas nereti atgādina pēdas formu.²¹²

Kapulauki

Vēlā dzelzs laikmeta sākuma posmā (10. gs.) plašajā latgaļu apdzīvotajā teritorijā līdzinātie kapulauki ir vienīgais apbedījuma veids (90. att.). Tie koncentrējas Cēsu, Madonas, Preiļu, Krāslavas, Rēzeknes, Ludzas rajonos, kā arī Ogres, Jēkabpils, Stučkas un Daugavpils rajonu ziemeļu daļā (Daugavas labajā krastā) un Valmieras, Valkas, Gulbenes un Balvu rajonu dienvidu daļā. Republikas ziemeļu rajonos (Valmieras un Valkas) to līdz šim konstatēts maz; šāda kapulauku lokalizācija vedina domāt par spēcīga somiskā substrāta saglabāšanos šajā teritorijā vēl vēlajā dzelzs laikmetā. Visvairāk uz ziemeļiem izvērtais zināmais kapulauks Valmieras rajonā ir Kauguru Beites,²¹³ bet Valkas rajonā — Trikātas lielais Ķikutu kapulauks.²¹⁴

Līdzeno kapulauku skaits Austrumlatvijā pārsniedz 200. Tie ierīkoti augstākās vietās, galvenokārt smiltainēs, bieži kalnu lēzenajās nogāzēs upju un ezeru krastos. Retāk, kā, piemēram, Aizkalnes kapulaukā Daugavpils rajonā, kapi ierakti mālainā augsnē, ļoti reti — oļainā grantī, kā tas ir, piemēram, Viesienas Mežāru kapulaukā. Kapulauki atradušies dzīvesvietu tuvumā. Tā, Asotes un Jersikas pilskalna apdzīvotāju kapulauki atradušies dažus simtus metru no pilskalniem. Šāds dzīvesvietu un kapulauku novietojums zemkopībai izdevīgās vietās liecina par zemkopības noteicošo nozīmi vēlā dzelzs laikmeta saimniecībā.

Kapulauki nereti ir ļoti plaši un glabā vairākus simtus apbedījumu. Plašāk pētītajā Ludzas Odukalnā atsegti 348,²¹⁵ bet Pildas Nukšu kapulaukā — 218 apbedījumi.²¹⁶ Vairums pētīto kapulauku izpētīti vēl tikai daļēji.²¹⁷

Mirušie apglabāti zemē ieraktās četrstūrīgās vai ovālās kapa bedrēs, un virs zemes šos apbedījumus neiezīmē smilšu uzbērumi pauguru veidā. Gandrīz vai visi mirušie apbedīti nesadedzināti. Tie guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras, rokas visbiežāk noliktas uz krūtīm, dažkārt viena roka saliekta elkonī un pacelta pret galvu, otra nolikta pāri jostas vietai. Mirušie guldīti kapā savos svētku tērpos un rotās, vīrieši ar ieročiem un darba rīkiem. Kapa bedru pildījumā

140. att. Višķu Maskavas ciema līdzenā kapulauka situācija.

141. att. Preteji orientēti vīrieša (53. kaps) un sievietes (52. kaps) apbedījumi Nukšu kapulaukā.

bieži novērotas sīkas oglītes, kas izskaidrojamas ar bērnu ceremonijām; tāpat ar bērnu rituālu saistītiem ticējumiem izskaidrojama paparžu likšana sieviešu apbedījumu pagalvī (Vecpiebalgas Raskumu 3. kapā, Launkalnes Kapukalna B kapā u. c.). Mirušie guldīti uz dēļu paklāja jeb vienkoka šķirstos (Viesienas Mežāru 5. kaps), tikai ar 12. gs. parādās ar dzelzs naglām sastiprināti dēļu šķirsti.

Kapulaukos mirušie guldīti samērā patālu cits no cita, dažreiz izsekojamas arī apbedījumu rindas.²¹⁸ Kapu dziļums variē no 15 cm līdz 1 m (vidēji 70 cm). Apbedījumu atrašanās tik tuvu (15 cm) augsnes virskārtai izskaidrojama ar to, ka kapulauku lielākā daļa atrodas mūsdienās izmantojamās tīrumos, kur augsnes virskārta noarta. Tā kā vēlākais apbedījums ierakts virs agrāk tajā pašā vietā guldītā tikai ļoti retos gadījumos, jāsecina, ka virs apbedījumiem būs atradušās kādas ārējas zīmes.

Visā plašajā līdzeno kapulauku izplatības rajonā raksturīgas savdabīgas, konsekventi ievērotas apbedīšanas tradīcijas, kā arī īpatnējas materiālas kultūras formas. Tradīcija noteica kapa piedevu izlasi: kapā reti doti līdz darba rīki; atšķirībā no kaimiņiem lībiešiem un slāviem latgaļu kapos nav likts māla podiņš ar ēdienu mirušajam.

Raksturīga latgaļu apbedījumu īpatnība ir konsekventi ievērota vīriešu un sieviešu apbedījumu diametrāli pretējā orientācija: vīriešus apbedī ar galvu A, sievietes — ar galvu R (141. att.)²¹⁹ virzienā. Visbiežākie novirzieni ir ZR—DAvai DR—ZA sieviešu apbedījumiem, ZA—DR un DA—ZR vīriešu apbedījumiem. Izņēmumi no šī likuma ir ārkārtīgi reti. Tā,

²¹¹ Straubergs 1934/1935, 21727., 21728. sl.

²¹² Caune 1971, 247.—251. lpp.

²¹³ Cimermane 1963, 4, 5. lpp.

²¹⁴ Sb. GEG 1892, 79.—89. lpp.; 1894, 70.—75. lpp.

²¹⁵ Cnubin 1893.

²¹⁶ LLHope 3., 3eHA 1957.

²¹⁷ Ta, piemēram, Višķu Maskavas ciema kapulaukā izpētīti 85 apbedījumi, Aglonas Kristapēnos — 43, Līvānu Jersikā — 30, Aizkalnes (Jasmuižas) centrā — 22, Mērdzenes Dzērvēs — 16, Priekuļu Kampos — 19, Aizkalnes Maskevicišķos — 14, Kārļu Aināgā — 13 u. c.

²¹⁸ ULHope 3., 3eHA 1957.

²¹⁹ Novirzes, domājams, izskaidrojamas ar saules stāvokli pie debesīm dažādos gada laikos.

142. att. Sievietes ugunskaķis Lubānas Līčagala kapulaukā (2. kaps).

Kivtu kapulaukā ar 10. gs. datējamais 127. vīrieša apbedījums orientēts DR—ZA, Nukšu kapulauka 71. sieviešu apbedījums — ZA—DR virzienā. Kaut arī, bērņus apbedījot, ievērota tāda pati likumība, vairākos gadījumos, kā, piemēram, Kivtu kapulauka 53. zēna kapā un Nukšu kapulauka 17. nenosakāma dzimuma bērņa kapā, konstatēts Z—D un D—Z virziens.

Sis apbedījumu veids parādās jau iepriekšējā periodā. Tā kā daudzus 7./8. gs. ierīkotus kapulaukus (piemēram, Višķu Maskavas, Kapiņu Kristapēnu, Priekuļu Kampu u. c.) turpina izmantot arī vēlajā dzelzs laikmetā, tad skaidrs, ka šo kapulauku izplatības rajonā pastāvējusi viena un tā pati etniskā vienība.

Īpašu vietu latgaļu līdzenajos kapulaukos ieņem sporādiski sastopamie ugunskaķi.²²⁰ To izcelšanās cēloņi nav vēl pilnībā noskaidroti. Tā kā vairums ugunskaķu ir sieviešu, izteiktas domas, ka ugunskaķos sadedzinātas ieprecētas lietuvietes vai slāvietes. Retie ugunskaķi lielajos līdzenajos kapulaukos pēc inventāra ne ar ko neatšķiras no skeletkaķiem, tie sastopami jaukti ar pēdējiem. Parasti ugunskaķa paliekas (sārta zeme ar kalcinētiem kauliem un ugunī bojātām lietām) apraktas nedziļā bedrītē, vienīgi retos gadījumos, kā, piemēram, Lubānas Līčagala 2. kapam, kas ir ugunskaķis, izrakta skeletkapam parasta lieluma kapa bedrē un apbedījamās sievietes rotas novietotas bedrē tādā kārtībā, kādā tās atrastos pie skeleta²²¹ (142. att.).

Bez diviem minētajiem apbedīšanas veidiem atzīmējams vēl viens, gan visai reti sastopams apbedīšanas veids, kad kapa bedrē pie parastā kārtībā novietotajiem kapa inventāra priekšmetiem nav novērojamas ne mazākās kaulu pazīmes. Šādus apbedījumus mēģināts tulkot kā kenotafus²²² — tātūmā mirušo vai kritušo karavīru simboliskus kapus.

Latgaļu kapu inventārā, gan mirušajiem līdž dotājās rotaslietas, gan apģērbā, atspoguļojas latgaļu kultūras novadam īpatnējās materiālās kultūras savdabība.

Sieviešu skeletkapu inventāru sastāda mirušās svētku tērps un tam piederošās rotas.²²³ Latgaļu sievietes tērpa raksturīgā sastāvdaļa ir villaine;

parasti to atrod apņemtu ap mirušās pleciem, dažos gadījumos (Nukšu kapulauks) villaine pārklāta mirušajai pāri.

Vīriešu apbedījumu parasta piedeva ir ieroči. Perioda sākumā sastop vēl plato un īso vienasmens skramasaksu, vairākus šķēpus un šaurasmens cirvi. Perioda otrajā pusē šķēpi kapu piedevās kļūst retāki, kamēr efektīvākais platasmens cirvis joprojām ir obligāta latgaļu vīrieša kapa piedeva. Dažos gadījumos atrasti arī garie divasmeņu zobeni. Samērā bieži vīriešu apbedījumos sastopams dzelzs nazis, kura koka spals notīts ar bronzas stiepli. Retajos tirgotāju kapos obligāta piedeva ir bronzas naudas svariņi un atsvariņi, atrasti arī maciņi vērtību glabāšanai.

Bērņu apbedījumos konstatētas tās pašas kapa piedevas, kādas pieaugušo kapos, vienīgi rotas un dzelzs ieroči zēnu kapos ir maza izmēra. Īpaši atzīmējamas miniatūrās karavīra aproces (Nukšu kapulauks).

Kapu piedevās atspoguļojas sabiedrības mantiskā diferenciācija (175. att.).

Ar 11. gs. latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumdaļā parādās uzkalniņu kapulauki (sk. 90. attēlu). Visvairāk to ir Balvu, Ludzas un Rēzeknes rajonos, tomēr atsevišķi uzkalniņu kapulauki iesniedzas līdž pat Cēsu rajonam — Jaunpiebalgai, Launkalnei un Valkas rajona Plāņiem. Uzkalniņu kapulauku skaits nesasniedz simtu. Tā kā uzkalniņu kapu ārējais veidols ir labi saskatāms, tos laiku gaitā stipri saposījuši gan ziņkārīgie, gan mantu meklētāji. Ja līdzenajiem kapulaukiem daudz posta nodarījis arklis, tad uzkalniņus apzinīgi postsījuši cilvēki. Mūsu dienās tie saglabājušies mežainos apvidos. Tāpat kā līdzenie kapulauki, tie atrodas augstās, sausās, zemkopībai noderīgās vietās un slēpj vairākus simtus apbedījumu. Lielākais no uzkalniņu kapulaukiem ir kapulauks Ludzas rajona Ciblā, Djatlovkas mežniecības teritorijā. Tas izvietots kalna kauprē abpus Ciblas—Krīvandās ceļam, 1,5 km garā joslā; tanī ir 691 uzkalniņš. Diemžēl šajā plašākajā kapulaukā vairs nav neviena nepostīta uzkalniņa. Nākošais lielākais uzkalniņu kapulauks ar 354 uzkalniņiem ir Rēzeknes rajona Kaunatas Rikopolē, tad seko Krāslavas rajona Ezernieku Obiteļu kapulauks ar 152 uzkalniņiem (143. att.); Balvu rajona Šķilbēnu Daļilovkas II kapulaukā saskaitīti 200 uzkalniņi.

Plašākie uzkalniņu kapulauki koncentrējas pašā Latvijas PSR austrumu malā; jo tālāk uz rietumiem, jo šajos kapulaukos mazāk uzkalniņu. Tā, piemēram, Madonas rajona Liepkalnes Ķesteru kapulaukā pavisam 10 uzkalniņu, Stāmerienas Antepos — ap 20 uzkalniņu, Cēsu rajonā pie Jaunpiebalgas kapsētas — ap 20 uzkalniņu. Uzkalniņu skaitu ne ikreiz iespējams precīzi noteikt, jo tie laika gaitā daļēji nolīdznājušies.

Vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņi ar individuālajiem apbedījumiem atšķiras no mūsu ēras pirmo gadsimtu kolektīvajiem uzkalniņiem.

²²⁰ Ludzas Odukalnā šī attiecība ir 303 (skeletkapi) : 37 (ugunskaķi), Pildas Nukšu kapulaukā — 207 : 5.

²²¹ Šādi apbedījumi Lietuvas PSR teritorijā skaidroti kā pārcejas forma no skeletkaķiem uz ugunskaķiem. Sk. O. Navickaitē 1961, 77. lpp.

²²² Ludzas Odukalnā A. Spicins atzīmē 8 šādus kapus, Nukšu kapulaukā konstatēti 6 šādi apbedījumi.

²²³ Sk. 145. att.

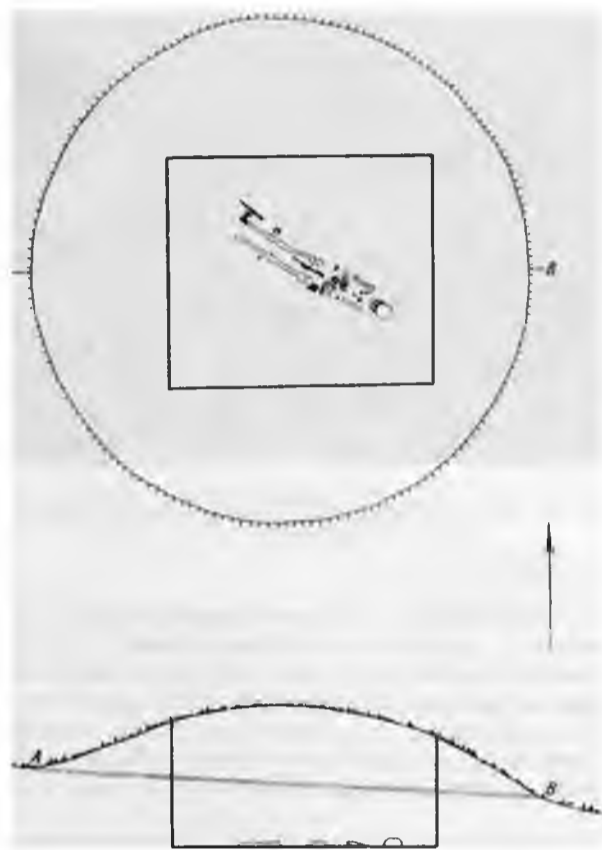

Katrā uzkalniņā guldīts viens, retumis — divi mirušie. Mirušā apbedīšanai izrakta 50—70cm dziļa kapa bedre, kura guldīts mirušais. Pēc kapa bedres aizbēršanas pāri apbedījumam uzbērts smilšu uzkalniņš (144. att.). Uzkalniņiem puslodveida forma, tie parasti ap 0,5 m augsti, to diametrs 4—7 m. Uzkalniņa uzbēršanai zeme ņemta no tuvākās apkārtnes, tādēļ ap uzkalniņu dažreiz novērots it kā grāvītis. Tāpat kā līdzenajos kapulaukos, arī uzkalniņu kapulauka kapa bedres pildījumā novērotas sīkas oglītes.²²⁴

Arējā uzkalniņa forma ir vienīgā iezīme, kas atšķir līdzenos kapulaukus no uzkalniņu kapulaukiem. Līdzenie un uzkalniņu kapulauki neatšķiras arī pēc kapu inventāra. Arī uzkalniņu kapulaukos konsekventi ievērota vīriešu un sieviešu apbedījumu pretēja — R—A un A—R orientācija. Jo uzskatāmi tas redzams gadījumos, kad vienā uzkalniņā apbedīti vīrietis un sieviete. Tā Šķilbēnu Daņilovkas II kapulauka 2. uzkalniņā viens otram līdzās, bet pretēji orientēti bija apbedīti pretēja dzimuma indivīdi. Ja vienā uzkalniņā, kā tas ir, piemēram, Rikopolē, glabāti divi viena un tā paša dzimuma piederīgie, tie arī vienādi orientēti.

143. att. Obiteļu uzkalniņu kapulauka plāns.

144. att. Liepkalnes Ķesteru 2. uzkalniņa plans ar šķērsriezumu.

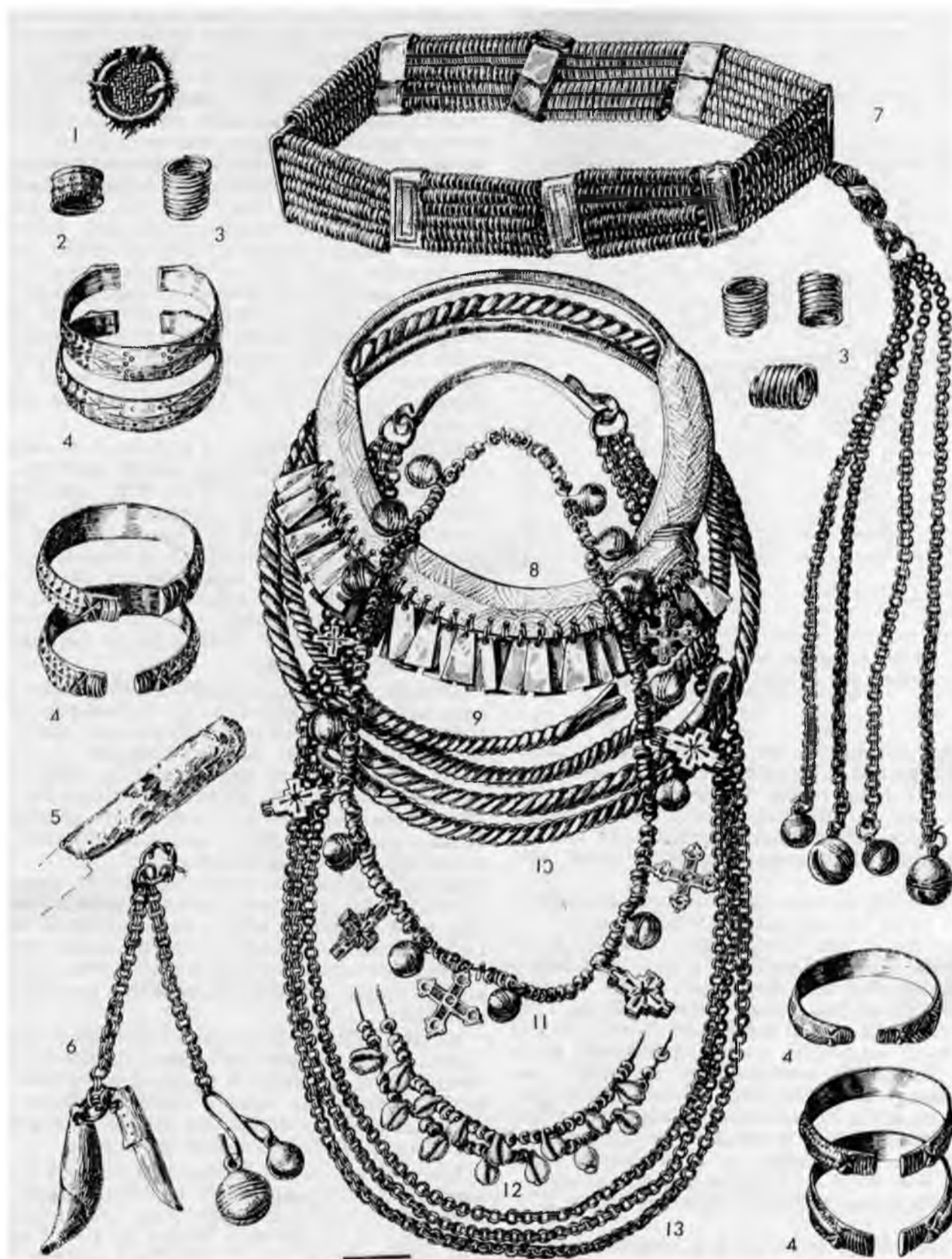
Ciblas kapulaukā pētītajos uzkalniņos vairākkārt konstatēti pelnu un ogļu plankumi uzkalniņa pamatnē. Daļēji tos var izskaidrot ar sākotnējo augsnes virskārtas slāni, daļēji ar apbedīšanas rituāliem. Atsevišķos gadījumos izdevies konstatēt arī šķirstu, kurā mirušais bijis apbedīts. Tā Ciblas kapulauka 111. uzkalniņā mirušais vīrietis bijis guldīts šķirstā ar divslīpju jumtu. Samērā bieži novērotas blūku zārka paliekas. Blūku zārkos mirušie guldīti arī vēl feodālisma periodā (piemēram, kapulaukā pie Jaunpiebalgas kapsētas).

Kapulauks pie Jaunpiebalgas kapsētas²²⁵ ir ļoti nozīmīgs latgaļu apbedīšanas tradīciju izpratnei. Kādreiz plašais uzkalniņu kapulauks,²²⁶ kas daļēji iesniedzas tagadējās Jaunpiebalgas kapsētas teritorijā, ārpus kapsētas situētajā daļā dzelzceļa stīgas tuvumā ļoti izpostīts. Zinātnes rīcībā ir pavisam 52 kapu inventāri. Vērojams, ka kapulauks ar sākotnēji zemiem puslodveida uzkalniņiem pāriet līdzenajā kapulaukā ar rindās guldītiem mirušajiem. Pēc apbedījumiem izmantoti arī agrākie uzkalniņi, kuriem raksturīgi individuāli apbedījumi. Mirušie vēl 13. gs. apbedīti uzkalniņos ar latgaļiem parasto vīriešu (A—R) un sieviešu (R—A) pretējo orientāciju.

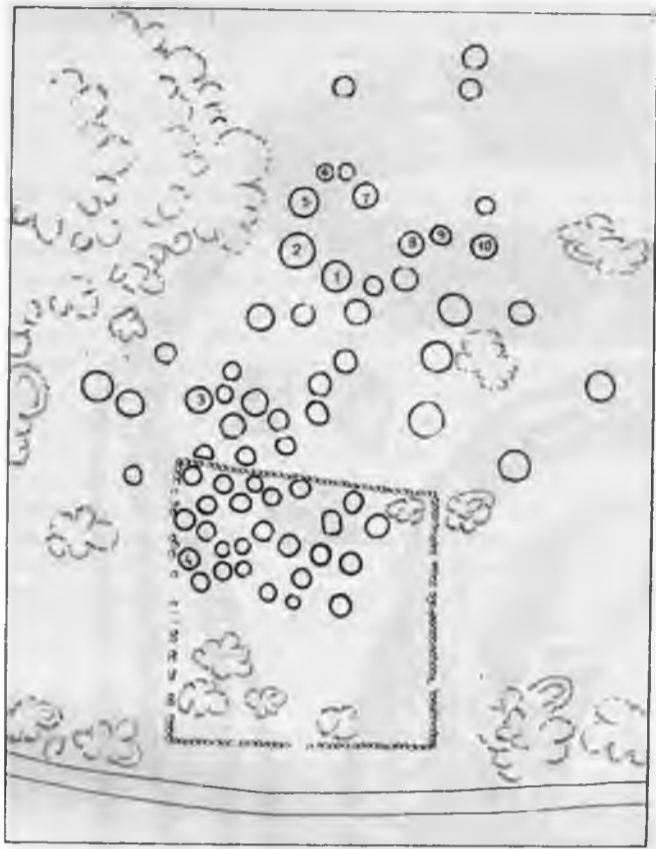
²²⁴ Liekas, ka iedobums uzkalniņa virsotnē, kuru mēdza uzskatīt par šiem uzkalniņiem raksturīgu pazīmi (bēru rituāla pēdas?), ir vienkārši mantraču pamesta bedrīte.

²²⁵ E. Snores izrakumi 1948; K. Ozolas izrakumi 1954. un 1960. g.

²²⁶ Prof. G. Bakmaņa izrakumu laikā 1921. g. te vēl bijuši saskatāmi ap 25 dažāda lieluma kapu uzkalniņi; sk. Elksnīte 1935, 120. lpp.

145. att. Jaunpiebalgas kapulauka sievietes kapa inventārs.
 1 — pakavsakta, 2, 3 — gredzeni, 4 — aproces, 5 — naža spals, 6 — piekariņi-amuleti, 7 — vainags, 8-10 — kaklariņķi, 11-12 — kreļļu rotas, 13 — važiņu rota.

146. att. Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauks.
1—10 pētītie uzkalniņi; daļa uzkalniņu atrodas iekšpusē pamestās Robežkroga kapsētīņas žoga.

Latgaļu apbedījumos mirušajam līdzdotie ziedojumi, kādi parasti šī perioda kuršu un arī sēļu apbedījumiem, ir daudz retāki. Atzīmējams Nukšu kapulauka 53. kops, kur vīrieša apbedījumam līdzās nolikta ziedota aproce, vai Jaunāķēnu kapulauka 42. kops ar sievietes rotu pilnu komplektu kriju vācēlē (sk. apvāku).

Nobeidzot latgaļu kapu veidu apskatu, atzīmējams vēl kāds agrāk Latvijā nepazīts kapu veids.

1951.—1952. g. izrakumos latgaļu uzkalniņu kapulauka malā Šķilbēnu Daņilovkā atklāti kapu bedrēs apbedītie mirušie, kuru kapa vieta zemes virspusē bija iezīmēta ar laukakmeņu vainagu. Katrā kapa vietā parasti bija vairāki apbedījumi (1—5), kas bija guldīti R—A vai pretējā virzienā, galvenokārt blūku zārkos. Nesapostīto sieviešu kapu inventāros (audumu vainagi ar piekariņiem, villaines, kauri gliemežvāku un kreļļu kaklarotas u. c. piedevas²²⁷) atspoguļojas formas, kādas pazīstamas no Strūgukalna, Meirānu u. c. 12. gs. beigū un 13. gs. latgaļu kapulaukiem. Pati kapu ārējā forma atgādina Novgorodas un Pleskavas apgabālā izplatītos kapus, t. s. žalņikus.²²⁸

Sēļu apdzīvotajā teritorijā, t. i., Augšzemē, Daugavas kreisajā krastā, vēlajā dzelzs laikmetā pazīstami divējādi apbedīšanas veidi — līdzēnājos un uzkalniņu kapulaukos. Zināmo vēlā dzelzs laikmeta kapulauku skaits sēļu teritorijā nav liels, un tie vēl maz pētīti.

Līdzēnājos kapulaukos izrakumi izdarīti Dignājas Strautmaļos un Skrudalienas Vitanišķos.

Strautmaļu kapulauks atrodas Daugavas krastā pie Dignājas kapsētas, ap 2,5 km uz dienvidiem no Dignājas pilskalna. Šeit izpētīti 13 apbedījumi guldīti akmeņainā zemē uz radzes 15—40 cm dziļumā; kapu sekluma dēļ pieci no tiem pilnīgi, pārējie — daļēji arkla sapostīti. Apbedījumiem raksturīga vīriešu un sieviešu pretēja (A—R — vīriešu un R—A — sieviešu) orientācija. Sieviešu kapu piedevas — kaklariņķi, vainagi, lociņa važturis ar važiņām, aproces, gredzeni — ir pilnīgi tāda paša veida, kādus sastop sieviešu kapos visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Vienā no sieviešu kapiem atrasta arī lībiskā bruņurupuču sakta, kāda cita sievietes apbedījuma kājgalī novietots dzelzs sirpis. Abos šajos bagātajos sieviešu kapos trūkst villaines, vismaz apbedītajām nav bijusi uzsegta ar bronzas gredzentiņiem rotātā villaine, ko šādos kapos varēja sagaidīt. Vīriešu apbedījumiem raksturīga piedeva ir iedzītņa šķēpi, viena kapa kājgalī atrasta arī dzelzs bulta, kas latgaļu vīriešu kapos novērota ļoti reti.

Skrudalienas Vitanišķos 3 izpētītie kapi sēļu šī perioda kultūras raksturošanai mazāk nozīmīgi.

Uzkalniņu kapulaukos sēļu apdzīvotajā teritorijā izdarīti plašāka apjoma izrakumi. Kapulaukā Rubenes Rubiķu silā līdz šim atklāts tikai viens vēlā dzelzs laikmeta apbedījums ar latgaļu sievietei raksturīgām rotām; tas uzskatāms par 11. gs. pēc apbedījumu mūsu ēras sākuma perioda uzkalniņu kapulaukā. Labāku ieskatu sēļu uzkalniņu raksturojumam devis plašāk pētītais Sēlpils Lejasdopeļu kapulauks²²⁹ (146. att.).

Kolektīvo uzkalniņu saglabāšanās vēlā dzelzs laikmeta kapulaukā ir parādība, kas Lejasdopeļu kapulaukā konstatēta pirmoreiz. Kapulauks sastāv no 63 uzkalniņiem, kuru diametrs svārstās no 6 līdz 10 m, bet augstums no 0,6 līdz 2 m. No izpētītajiem 10 uzkalniņiem 6 bija kolektīvi (2. uzkalniņā bija guldīti 18 mirušie), bet 4 — individuāli apbedījumi. Mirušie guldīti līdz 70 cm dziļās četrstūrīnās vai ovālās kapa bedrēs, lielākoties vienkoča šķirstos. Pāri apbedījumiem uzbērts smilšu uzkalniņš. Apbedīto orientācijā stingri ievērota dzimumu pretēja orientācija, kāda raksturīga latgaļu kapulaukiem. Šī kapulauka uzkalniņos izrakumu gaitā uzkalniņu profilos vēl bija labi novērojama sākotnējā augsnes virskārta un saskatāmas vietas, kur šī virskārta, kapu ierokot, pārrakta.

No izpētītajiem Lejasdopeļu 42 apbedījumiem 36 ir skelet-, bet 6 — ugunskaņi. Starp pēdējiem īpašu vietu ieņem 2. uzkalniņa 8. (vīrieša) apbedījums, kas ierakts kopējā kapa bedrē ar zēna skeletkapu (7.).

Izrakumos noskaidrojies, ka lielākie un augstākie uzkalniņi glabā lielāku skaitu apbedījumu.

Atsevišķi uzkalniņi Lejasdopeļu kapulaukā ir radniecīga kolektīva (ģimenes?) kapsētīņas, kurās pastāvīgi pievienojas jauni apbedījumi. Tā, 2. uzkalniņā (147. att.) 11./12. gs. mijā ierakta ap 45—50 gadus veca sieviete, kurai seko 5 gadus veca meitene, 3 zēni 3—10 gadu vecumā, ap 20 gadus veca sieviete un

²²⁷ Zariņa 1970^b, 135. lpp.; 84. att.

²²⁸ PoMaHueB 1911.

²²⁹ Šnore E. 1961; 1962.

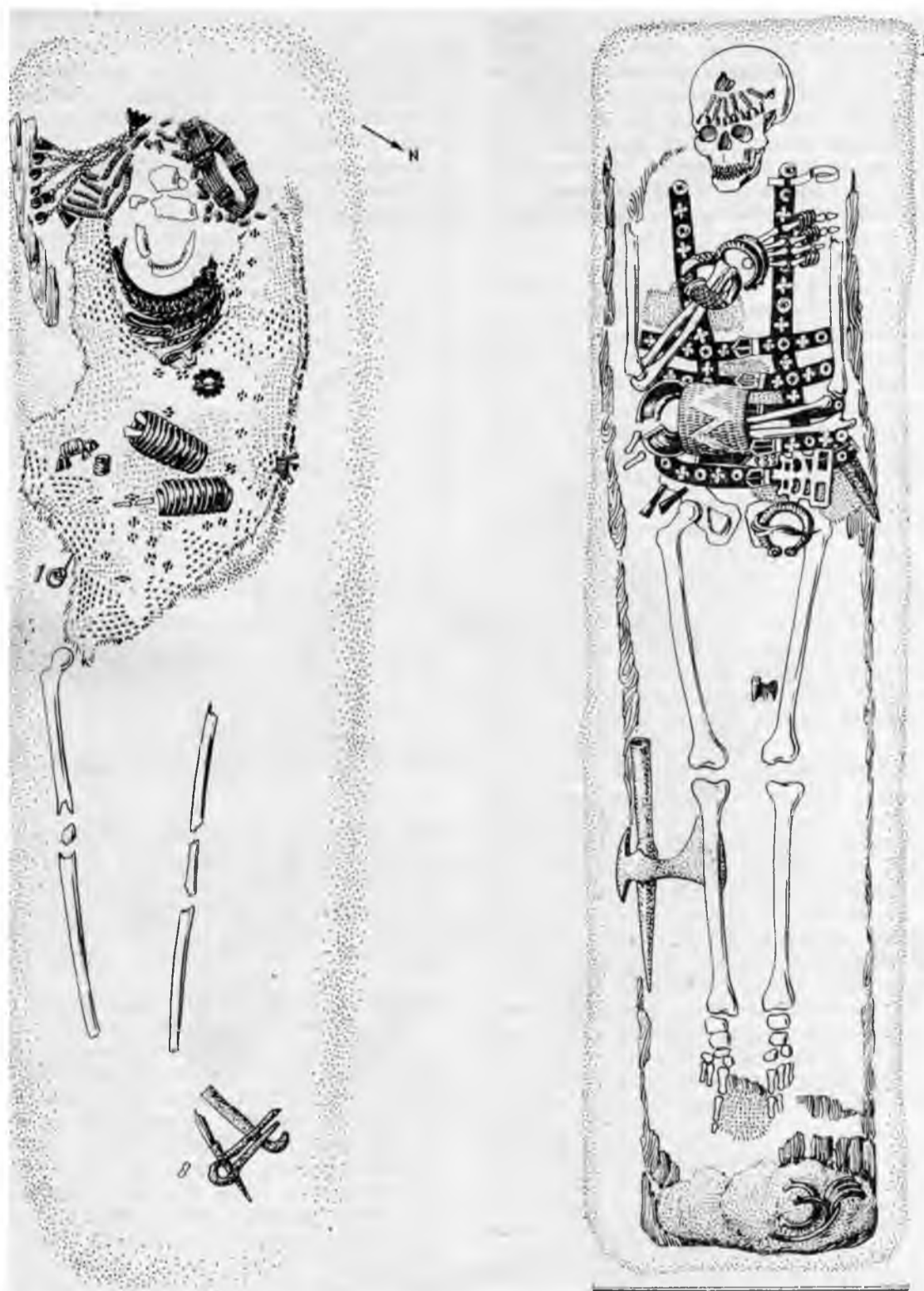
2 vīrieši, no kuriem viens 25—30 gadus vecs. 12. gs. otrajā pusē uzkalniņā apglabāts ap 8 gadus vecs zēns, ar bagātām kapa piedevām apveltīta ap 20 gadus veca sieviete un ap 35 gadus vecs vīrietis. Vēlākie apbedījumi šajā uzkalniņā ir kāds ar 13. gs. sākumu datējams ap 50 gadus vecas sievietes apbedījums un kāds 11—13 gadus vecas meitenes un 7 gadus veca zēna apbedījums. Šī uzkalniņa 18. kaps, kas daļēji jau sniedzas ārpus uzkalniņa uzberuma, rāda, ka uzkal-

niņi ar laiku varēja pārveidoties par līdzeniem kapiem. Par to, šķiet, liecina arī savruppatradumi 10. uzkalniņa perifērijā. Ka mirušie apglabāti jau esošajā uzkalniņā, ļoti skaidri liecināja 5. uzkalniņa 1. kaps, kur vīrietis — karavīrs bija ierakts un guldīts līdzās otram karavīram.

Lejasdopeļu kapu piedevas atspoguļo mantisko diferenciaciju, daļa apbedījumu šajā kapulaukā bagātīgi apveltīta piedevām.

147. att. Kapu izvietojums Lejasdopeļu kapulauka 2. uzkalniņā.

148. att. Sievietes (2. uzkalniņa 17. kaps) un vīrieša (5. uzkalniņa 1. kaps) apbedījumi Lejasdopeļu kapulaukā.

Rotu formas ir tādas, kādas raksturīgas latgaļu materiālajai kultūrai. Lentveida spirāļu vainagi, kas, tāpat kā Vidzemē 13. gs., arī sēļu apdzīvotajā teritorijā «iziet no modes», atdevuši savu vietu auduma vainagam ar sīku bronzas spirālišu un dzeltenu krellišu rotājumu. Lejasdopeļu kapulaukā, kas iesnie-

dzas 13. gs., šādi auduma vainagi, kuru rotāšanai izmantotas arī alvas podziņas, ir vairākumā. Pārstāvēti visi latgaļu kapulaukos pazīstamie kaklariņķu veidi: ar noplacinātiem galiem un piekārtām mēlītēm, galos tordēti ar četrstūrīgiem galiem, ar seglu un kāša galiem, vīti ar cilpām galos. 2. uzkalniņa

17. kapā, kas attiecas uz 12. gs. sākumu, vēl sastopama spirālaproce, turpretim vēlākajos apbedījumos tās vietu ieņem aprobece ar zvērgalvu galiem. Arī vilaini vēlā dzelzs laikmeta beigu kapos sastop retāk. Toties Lejasdopeļu kapulaukā pirmoreiz atrasta ar alvu rotāta villaine. Vispār šī kapulauka kapu inventāram raksturīgi alvas rotājumi. Alva plaši izmantota arī kaklarotās krustveidīgajiem piekariņiem.

Tāpat kā latgaļu šī laika kapulaukos, arī Lejasdopeļu sēļu kapulaukā piedevās bieži ir sastopama pakavsakta; atrasti arī atsevišķi zvaigznessaktas eksemplāri, kā arī riņķasaktas. Riņķasaktām ar reljefu stādu ornamentu paralēles rodamas Lietuvā.

Salīdzinājumā ar latgaļu apbedījumiem Lejasdopeļu kapulaukā mazāk iecienītas važiņas, bet ļoti daudzveidīgie bronzas un alvas piekariņi (krustiņi, zirdziņi, ažūri medaljonveida u. c.) piekārti kauri gliemežvāku un stikla krellu kaklarotām.

Raksturīga piedeva Lejasdopeļu kapulauka sievietes apbedījumiem ir darba rīki. Tie (sirpis, īlens, dzirkles, nazis, vienā gadījumā arī sarene) novietoti kaudzītē kapa kājgalī (2. uzkalniņa 17. un 9. kapā, 1. uzkalniņa 5. kapā). Dažos gadījumos, kā, piemēram, 3. uzkalniņa 5. (meitenes) kapā, šie darba rīki novietoti tāšu kārbīnā.

Vīriešu apbedījumu piedevās ar 11. gs. datējamās kapos novērojamas tās pašas rotu un tērpu piederumu formas, kādas pazīstamas latgaļu materiālajā kultūrā. Tā 5. uzkalniņa 1. kapā guldošajam karavīram (148. att.) kreiso roku rotā augstšķautnainā karavīra aprobece un ar ielocītiem bronzas gredzentiņiem rotāts rokauts, bet labo — masīva, šķērsgriezumā segmentveida aprobece, kuras ornamentu veido sīki rombi ar lāsīti vidū. Bez šīm uz katras rokas valkātas vēl pa 2 aprocēm ar zvērgalvu galiem. Sajā dižciltīgo pārstāvja kapā apmetnis bijis sasprausts ar stopa-šķēršu saktu, kādu paretam vīriešu kapos arī latgaļu teritorijā. Svārkus saturējusi unikāla pakavsakta ar magoņgalvu galiem un no sīkām stieplēm izpītu loku. Bagāta divrindu podziņām apkalta josta, gredzeni, ādas maciņš ar svāriņiem un atsvariņiem, plasmens cirvis un šķēps kapa kājgalī ir kapu piedevas, kurām paralēles atrodamas latgaļu kapulaukos. Minētajam apbedījumam tomēr savas īpatnības. Seit pirmoreiz atklātas savstarpēji saistītas un ar bronzas apkalumiem rotātas plecu un jostu siksnas, kas atradās virs vīriešu kapos parastās jostas ar bronzas apkalumiem. Otra šī apbedījuma īpatnība ir ziedojums, kas ielikts šķirsta kājgalī: tas ir sievietes rotu komplekts, kas sastāv no kaklariņķa ar seglu un kāsi, 2 spirālaprocēm, 2 zvērgalvu aprocēm un pakavsaktas. Sievietes rotu ziedojumi vīriešu kapos ir Lejasdopeļu kapulauka īpatnība. Arī 3. uzkalniņa 7. (vīrieša) kapa kājgalī konstatētas koka vāceles paliekas, zvērgalvu aprobece un gredzens ar pāresnīnātu vidusdaļu, kā arī vēl otrs gredzens, domājams, sievietes dots ziedojums.

Latgaļiem raksturīgas rotas un svāriņi doti līdz ar 5. uzkalniņā apbedītajam karavīram. Šis apbedījums uzkalniņā ir sākotnējais. Pie mirušā atrasts divasmeņu zobens, kura roktura šķērsi rotā sudraba inkrustācijas. Pie savdabīgām Lejasdopeļu kapulauka paražām pieskaitāmas arī šī kapa bērnu izdarības: zobena augšējā šķērse no zobena noņemta un nolikta zem mirušā galvas.

Pie sēļu vēlā dzelzs laikmeta dižciltīgo vīriešu apbedījumiem pieder arī kāds Ābeļu Priedniekos atklātais kaps.²³⁰ Kapa inventārs daļēji tāds pats kā Lejasdopeļu 5. uzkalniņa 1. (vīrieša) kapā (stopa-šķēršu sakta, karavīra aprobece, aprobece ar segmentveida griezumumu, zvērgalvu aprobece, naudas svāriņi ar atsvariņiem, josta, šķēps, cirvis); daļēji tas atgādina latgaļu dižciltīgo vīriešu apbedījumus vēlajā dzelzs laikmetā. Atzīmējamas šajā kapā saglabājušās greznu, priekšpusē aizāķējamu svārkus paliekas. Pie savdabīgām sēļu bērnu izdarībām pieder dzīvnieka ziedojums mirušajam šī kapa kājgalī.

Lejasdopeļu kapulaukā atrasti pirmie Latvijas teritorijā konstatētie melnbaltie un polihromie gleznojumu paraugi uz koka. Tie izrakumos atklāti jaunu vīriešu kapos (vienā ugunskapā un trijos skeletkapos), atklāts arī viens baltā un melnā krāsā krāsots šķirsts. Skeletkapos gleznojumu fragmenti konstatēti kapa vidusdaļā un pēc savas apaļās vai garenās formas, šķiet, varētu būt vairogu (?) vai makstu (?) paliekas. Gleznojumi ir divpusīgi. Sliktā saglabāšanās pakāpe apgrūtina kā paša priekšmeta, tā ornamenta atšifrēšanu.

Visbagātākais un labāk saglabājies gleznojuma fragments atsegts 3. uzkalniņa 3. kapā (78. tab.; 174. att.).²³¹

Otrs polihromā gleznojuma fragments atklāts 1. uzkalniņa 3. (vīrieša) ugunskapā, bet mazāku izmēru un sliktāk saglabājies divpusīgs melnbaltā gleznojuma fragments — 3. uzkalniņa 7. kapā.

Lejasdopeļu kapulaukā novērotās īpatnības apbedīšanas veidā un paražās salīdzinājumā ar latgaļu kapulaukos novēroto veidu un paražām, šķiet, liecina, ka sēļi ir savdabīgs etniskais grupējums vēlā dzelzs laikmetā.

Rotas

Kā kapulauku apbedījumu inventāros, tā dzīvesvietu kultūras slānī bagātīgi atrastas rotas. Spriežot pēc formas un ornamenta, tās galvenokārt ir vietējo amatnieku darinātas.

Praktiskām vajadzībām (tērpa sasprašanai) un rotājumam izmantotas pakavsaktas. Sīs ir baltu apdzīvotajos apgabalos visplašāk sastopamās saktas veids. Pakavsaktas ir daudzveidīgas gan gala, gan loka izveidojuma ziņā. Visbiežāk sastop pakavsaktas ar atrotītiem vai spirālē satītiem galiem, diezgan bieži to galus rotā stilizētas zvērgalvas vai magoņgalvas, vai arī saktu gali izveidoti daudzskaldņaini. Saktu loks šķērsgriezumā gan apaļš, gan trīs- vai četrstūrainis, gan arī tordēts. Ar 10. gs. datējamās vīriešu kapos atrastās lielās un greznās ornamentētās pakavsaktas, kas noderējušas svārkus jeb apmetņu sasprašanai. Šo lielo (līdz 10 cm diametrā) saktu gali parasti četrstūrīni, reizēm pārklāti ar sudraba platējumu (kā Priekuļu Kampu 1. kapā) (63. tab.: 8), vai daudzskaldņaini, nereti augstu izcelti (63. tab.: 11, 15), bet loks šķērsgriezumā sešstūrainis, bagātīgi rotāts ar lentas pinuma ornamentu (63. tab.: 12) un saulītēm vai citiem

²³⁰ A. Stokmana izrakumi 1942. g.

²³¹ Sk. 274. lpp.

ģeometriskā ornamenta elementiem. Retāk vīriešu kapos atrod līdzīgu saktu ar atrotītiem galiem (63. tab.: 13). Bez šīs lielās, greznās pakavsaktas kapos atrod arī mazākas, vienkāršākas pakavsaktas, kas noderejušas krekla saspraušanai (63. tab.: 1—5).

Tordēta pakavsakta ar atrotītiem galiem ir latgaļu kultūras novadā iecienītākais un raksturīgākais šīs saktas paveids (63. tab.: 2, 7, 9; 66. tab.: 21); atrasts ap 200 tordētu pakavsaktu eksemplāru. Lietuvā, kur pakavsaktas bijušas ļoti iecienītas un plaši izplatītas, šīs pakavsaktas veids sastopams reti. Tas nav tipisks ne Daugavas, ne Gaujas lībiešiem, ne arī latviešu tautībām zemgaļiem un kuršiem.

Tieši vēlajā dzelzs laikmetā parādās pakavsaktas formu liela dažādība. Vēl nav noskaidrota baltisko pakavsaktu tipoloģiskā saistība ar divām Latgalē atrastām pakavsaktām, kam emaljas rotājums. Kā viens no vēlā dzelzs laikmeta agrākajiem un izplatītākajiem pakavsaktu veidiem minama pakavsakta ar atrotītiem galiem un rombisku vai trīsstūrīgu šķērsriezumu (63. tab.: 1, 4—6); tā raksturīga pilskalnu 9. un 10. gs. slāņiem. Daudz retāk sastopama šī tipa pakavsakta ar apaļu loka griezumumu (63. tab.: 10). 11. gs. sastopamas arī šī tipa paveida pakavsaktas ar ļoti platu, profilētu loku (63. tab.: 20).

Tipiska lībiešu kultūrai ir pakavsakta ar magoņgalvu galiem, kāda sastopama arī latgaļu un it sevišķi sēļu 11. un 12. gs. vīriešu apbedījumos (66. tab.: 26, 27). Šī veida saktas loks parasti šķērsriezumā apaļš, neornamentēts, retumis vīts (66. tab.: 25). Dažkārt šādas saktas adatas aptverī rotā profilējums (63. tab.: 14). Kā unikums atzīmējama Sēlpils Lejasdopeļu 5. uzkalniņa vīriešu kapā atrastā pakavsakta ar magoņgalvu galiem, kuras loks izpīts no sīkām stieplēm (66. tab.: 22); šāds tehnisks paņēmieni paretam sastopams šī perioda važiņās un kaklariņķos. Arī šīs saktas adatu rotā profilējums. Reti, kā Krustpils Dzeņu saktai (63. tab.: 19), magoņgalvas izgatavotas atsevišķi.

Vēlā dzelzs laikmetā kā ornamentāls motīvs bieži sastopams zvēru ornamenti, kas parādās jau iepriekšējā periodā un reljefu zvēru galvu veidā rotā saktu galus. Vēlajā dzelzs laikmetā, kad pastiprinās vietējo latviešu tautību (pirmām kārtām, kuršu) ar rakstītajiem avotiem apliecinātie kontakti ar rietumu kaimiņiem, zvēru ornamenti kā ornamentāls motīvs no Skandināvijas diezgan plaši ieviešas arī Austrumlatvijā. Skandināviskais zvēru ornamenti tiek stipri stilizēti. Kā dažu pakavsaktu formu dzimtene tiek minēta Gotlande, no kurienes tās nonākušas Latvijā.²³²

Kā neizprasta zvēru ornamenta piemērs minams Gņilojručeja ciemā atrastās bronzas pakavsaktas galu izveidojums. Tās savienotos galus rotā gan Skandināvijā samērā parastā cilvēka maska, gan ažiurs zvēru ornamenti. Sarežģīto zvēru galvu vietā šeit attēlots veidojums, kas atgādina 2 pretstatītu suņu figūras (77. tab.: 1). Ar laiku zvēru galvas arvien vairāk deģenerējas (63. tab.: 18, 22; 66. tab.: 23) un 13./14. gs. jau atgādina lilijas vai zīvu astes.

Atzīmējama vēl kāda Latvijā diezgan izplatīta, bet Austrumlatvijā mazāk iecienīta pakavsaktu forma, proti, ar pāresnītiem vālesveida galiem. Sakta

ornamentēta gan ar spirāles (66. tab.: 20), gan šķērsvītņu grupu un saulīšu ornamentu (63. att.: 17).

Ar atsevišķiem eksemplāriem latgaļu apdzīvotajā teritorijā pārstāvēta pakavsakta ar putna galvu (63. tab.: 23) un četrstūrainas rozetes galiem.

Vēlā dzelzs laikmeta sākumā paretam sastopamas stopasaktas ar magoņgalvu galiem (63. tab.: 21), kā arī liela un plakana stopa-šķērsu saktas vēla forma. Šīs saktas atrastas vienīgi dižciltīgo pārstāvju 11. gs. kapos un noderejušas apmetņa saspraušanai (Odukalnā, Ābeļu Priedniekos, Sēlpils Lejasdopelēs u. c.). Atrasto stopasaktu skaits nedaudz pārsniedz divus desmitus.

Reti sastopama arī zvaigžņveida sakta (76. tab.: 14) — Austrumlatvijā atrasto eksemplāru skaits nesasniedz divus desmitus; tā (piemēram, Vecpiebalgas Raskumu 3. kapā) noderejusi villaines saspraušanai uz krūtīm. Viena no šīm saktām, kurās parasti saskata austrumu ietekmes, atrasta arī Jersikas pilskalna 12. gs. slānī.

12. gs. beigās, domājams, no Lietuvas, Austrumlatvijā ieviešas bronzas riņķasakta ar lietu loku, ko rotā stādu un dzīvnieku motīvi²³³ (Lejasdopeļu 2. uzkalniņā). Ar 13. gs. parādās arī no rietumiem aizgūtā riņķasakta, kas izgatavota no plāna bronzas skārda un ornamentēta ar iespiestu punktu vai spirāles ornamentu.

Latgaļu un fēļu sievietēm raksturīga rota ir spirāļu lentveida vainags.²³⁴ Sākotnējā veida vainags sastāv no vairākām bronzas spirālīšu rindām un šaurām starplāksnītēm un sastopams 7./8. gs. sieviešu kapos. Vēlā dzelzs laikmetā šis vainags ir galīgi izveidojies: piecristu spirālīšu posmu nodala četrstūrainas skārda starplāksnītes ar iespiestu ornamentu. Ar 9. gs. parādās otra veida vainags — grīstes vainags, kuru veido vai nu vien-, vai vairākkārtīgs uz vilnas dzīpariem uzvērtu bronzas rievota skārda caurulīšu vērumi. Agras šo vainagu formas ar vien- un divkārtīgu vērumu atklātas Nukšu kapulauka apbedījumos, Aizkalnes kapulaukā u. c. Kā viena, tā otra veida vainagiem bieži piekārtas arī važiņas, kuras nobeidzas ar trapeceveida mēlīšu, zvārgulīšu vai ķemmveida piekariņu, kas brīvi nokarājas uz muguras. Dažos gadījumos abi vainagi atrasti vienā kapā (44. tab.: 4). Tā kā tie abi sastiprināti kopā, jāsecina, ka tie tā arī valkāti. Apbedījumi, kur atrasti šādi vainagi, pieder dižciltīgo virsslāņa sievietēm un izrakumos atklāti Vecpiebalgas Raskumu (3. kaps), Sēlpils Lejasdopeļu (2. uzkalniņa 17. kaps) un Taurenas Lazdiņu (5. kaps) kapulaukos.

Ar 13. gs., šķiet, saskaņā ar modes tendencēm, kā latgaļu, tā sēļu apdzīvotajā teritorijā ieviešas auduma vainagi, kuru sākumā valkā vienlaikus ar metāla vainagiem (166. att.). Retumis valkāts arī šaurais, ar bronzas podziņu apkalumiem rotātais ādas siksnīņas vainags.

Vainagu bagātajos piekaros — bizēs — atspoguļojas latgaļu un sēļu sliekšme uz važiņu rotām. 11. un 12. gs. tikai Austrumlatvijā sastopams lociņa važturis ar važiņām (61. tab.: 1; 65. tab.: 5), kas

²³² Nerman 1931, 18. un 19. att.

²³³ LLM 591. att.

²³⁴ Zariņa 1960, 79.-95. lpp.

atrasts pāri par 50 eksemplāros. Puslokā izlocītā plāksnīte ar šķeltiem atrotītiem galiem dažkārt saīsināta un noplacināta, bet gali tiek figurāli izlocīti. Dažreiz krūšu rotas važiņas pie katra pleca saturējušas spieķadatas, citreiz — pakavsaktas. Kā važiņu saturētājs nereti izmantots segmentveida važturis (61. tab.: 2).

Kā latgaļu, tā sēļu sieviešu tērpa specifiska sastāvdaļa ir ar bronzas profilētiem gredzentiņiem un spirālītēm rotāta villaine²³⁵ (163., 164. att.).

Pie parastajām sieviešu rotām Austrumlatvijā pieder kaklariņķis.²³⁶ Izteikti latgaliska un sēliska ir kaklariņķu forma ar noplacinātiem galiem, kura izejforma ir 5. gs. kaklariņķi ar pārsnātiem galiem. Vēlā dzelzs laikmeta sākumā šiem kaklariņķiem ir pabezi, šķērsgrīzumā trīsstūraini gali; to senākos eksemplārus klāj no trīsīnātām līnijām veidots rombu ornaments, vēlākos — šķērsrievīņu grupas jeb iecirstu trīsstūru un rombu ornaments (61. tab.: 3). Ap 1000. g. šiem kaklariņķiem sāk piekārt trapeceveida mēlītes (61. tab.: 4; 65. tab.: 1), ap 1100. g. — arī zvārgulīšus. Ap vēlā dzelzs laikmeta vidu abi šīs rotas paveidi sastopami arī vienā kapā. Austrumlatvijā pavisam atrasts pāri par trīs simtiem šo kaklariņķu. No Latvijas teritorijas to atsevišķi eksemplāri nokļuvuši Lietuvā, Igaunijā, Somijā, kā arī Maskavas un Daugavas augšteces apgabalos KPFSR. Kā atzīmējis B. Ribakovs, iespējams, ka šo Austrumlatvijas kaklariņķu agrās formas ietekmējušas slāvu cilts radimiču tipisko kaklariņķu izveidošanos.²³⁷

Viens no skaistākajiem Austrumlatvijas kaklariņķiem ir kaklariņķis ar segļu un kāšu galiem. Tā izcelsme meklējama Dņepras augšteces apgabalos.²³⁸ Austrumlatvijā šī kaklariņķa agrākās formas datējamās ar 7. gs., kad tam raksturīgi ar bronzas stiepli aptīti gali. Vēlajā dzelzs laikmetā, it īpaši 12. gs., šie riņķi ir pieauguši lielumā un svarā, un aptinuma vietā to galus klāj fasetes — dziļi iecirstu rombu rindas (65. tab.: 4).

Lokāla, vienīgi Austrumlatvijai raksturīga forma ir galos tordēts kaklariņķis ar četrskaldņu galiem (61. tab.: 7; 65. tab.: 2). Vēlā dzelzs laikmeta kapos atrasti ap 200 šī tipa kaklariņķi. Šī tipa agrāko formu reprezentē zelta kaklariņķis, kas atrasts Kardlas depoziatā²³⁹ Tartu tuvumā un datēts ar 5. gs.

Plaši izplatīts ir no 3 stieplēm vīta kaklariņķa paveids ar cilpu galiem (61. tab.: 6; 65. tab.: 3). Šis kaklariņķis, kas atgādina auklu, raksturīgs ne tikai latgaļiem un sēļiem, bet arī Daugavas lībiešiem, kur tas sastopams gandrīz katrā sievietes apbedījumā. Turpretim tikai Austrumlatvijai un Austrumlietuvai tipisks ir šī kaklariņķa paveids, kam stieplu vienā galā piestiprināti trīs konusi, bet otrā — viens konuss, pie tam pārējās 2 stieples noplacinātas (61. tab.: 5).

Dažos sieviešu apbedījumos kaklariņķus sastop līdz 5 eksemplāriem, un tie acīmredzot liecina par rniurušās izcilo mantisko stāvokli.

Atšķirībā no kaimiņiem lībiešiem Austrumlatvijā mazāk iecienītas ir kreļļu kaklarotas. Daudz plašāk par stikla kreļļiem, it īpaši vēlā dzelzs laikmeta beigās, kaklarotām izmantoti kauri gliemežvāki,²⁴⁰ kuru skaits vienā kapā (Šķilbēnu Daņilovka) dažreiz sasniedz 200 gabalu. Arī kaklarotām parasti piekārti dažādi piekariņi. Sevišķi bagāti ar piekari-

ņiem ir apmēram ar 1200. g. datejamie sēļu sieviešu apbedījumi Lejasdopeļu kapulaukā (66. tab.: 3—12).

No sieviešu aprocēm perioda pirmajā pusē parastās ir spirālaproces, kas darinātas gan no šķērsgrīzumā trīsstūrainas, gan segmentveida lentas. 11. un 12. gs. to apgrīzienu skaits pieaudzis līdz 12 (62. tab.: 9; 66. tab.: 31), un tās reti sastopamas kopā ar citām aprocēm, izņēmums vienīgi ir aprobe ar zvārgalvu galiem — to atrod kopā ar spirālaproci.

Manšetveida aprobe apskatāmā perioda sākumā pieaugusi izmēros; šajā savas attīstības beigu stadijā tā saglabā bagātā ornamenta visus pamatelementus: no trīsīnātās līnijas veidotus trīsstūrus, retāk — saulīšu, biežāk — skujiņu ornamentu (62. tab.: 1). Līdzīgi manšetveida aprocēm perioda sākumā izbeidz savu eksistenci arī dobās aprobe ar sašaurinātiem galiem.

Vēlā dzelzs laikmeta apbedījumos visbiežāk atrasta aprobe ar zvārgalvu galiem. Šai samērā šaurajai aprobei ir dažādi izveidoti loks: tam ir vai nu trīsstūra (62. att.: 2, 7), četrstūra, vai segmentveida (62. att.: 3) šķērsgrīzums; dažkārt loks ir ar vidusprofilējumu (62. att.: 6), reizēm savīts no 3 stieplēm (62. att.: 4). Perioda otrajā pusē spirālaproci sieviešu kapos pilnīgi nomaina aprobe ar zvārgalvu galiem. Zvēru galvas ļoti stilizētas un neļauj droši noteikt attēloto dzīvnieku. Perioda beigu, kā arī 13. gs. kapos atrod aprobe, kur uz zvārgalvu norāda vienīgi 2 izcilņi ausu vietā un grafisks krusts (66. tab.: 32). Šādu aprobe atrasts pāri par 300 eksemplāru.

Bez šiem izplatītajiem aprobe veidiem sievietes nēsājušas arī aprobe, kas pirkta no kuršiem (lentveida un ar paplašinātu vidusdaļu un zvārgalvām) vai lībiešiem (izdobta aprobe ar sašaurinātiem galiem un tipiski lībisko ornamentu). Dažas aprobe ar atrotītiem galiem un taisnstūrainu šķērsgrīzumu (Asote, Koknese) ir slāviskas cilmes. Par to liecina šo aprobe izplatības rajons vjatiču apdzīvotajā teritorijā,²⁴¹ kā arī austrumnieciskais akanta ornaments uz šī tipa aprobe, kas atrastas Asotes un Ķīšukalna pilskalnā (76. tab.: 23). Šī tipa aprobe nereti izgatavotas no dzelzs (Jersikā, Koknesē, Asotē). Tāpat slāviskas proveniencas ir no 3 stieplēm vītas (76. tab.: 21, 22) vai arī no vairākām vītām stieplēm savītas aprobe (76. tab.: 19).

No krievu pilsētām importētas ir Kokneses un Asotes pilskalnā atrastās krāsainā stikla aprobe. Kokneses pilskalnā atrasti 17 šādu aprobe fragmenti un 3 stikla gredzeni. Atskaitot dažus atradumus, kas iegūti augstākajos slāņos pārrakumu rezultātā, pārējie nāk no koka pils kultūras slāņa (11.—13. gs. sākums).

No vīriešu aprobe tikai Austrumlatvijai raksturīgas ir smagās karavīra un šķērsgrīzumā puslodveida aprobe.

²³⁵ ЗапнНл 1960, 203.—216. лпп.

²³⁶ Karuups 1930, i 16,—140. лпп.

²³⁷ Рби6аKoy 1932, 146. лпп.

²³⁸ Moora 1932, 52. лпп.

²³⁹ Hausmann 1914, 101. лпп.; XV tab.

²⁴⁰ MyrypeгHH 1962, 137.—152. лпп.

²⁴¹ АпуHxoBCKHH 1930, 21. лпп.; 14. att.

Smagās un platās karavīra aproces ar augsti izceltām malām sākotnējā forma ar trapecveida šķērsriezumu vispirms konstatēta Lietuvā, bet sastopama arī Latvijā. Laikā, kad šī aproce Latvijā ir visplašāk izplatīta, t. i., 10. un 11. gs., Lietuvai tā vairs nav raksturīga. Kā konstatēts izrakumos, šī aproce konsekventi nēsāta uz kreisās rokas, un, domājams, tai bijusi zināma loma aizsardzībā, uztverot sitienus, ko atvairīja ar vairoga palīdzību. No masīvas, biezas aproces tā attīstības gaitā kļūst plānāka, un tās šķērsriezums iegūst burta I veidu (62. tab.: 5; 66. tab.: 35). To parasti rotā sīku rombu, trīsstūru, šķērsrievīņu joslu un saulīšu ornamenti. Tikai reti eksemplāriem ir šarnīrs — detaļa, kas atvieglo aproces uzvilšanu. Latgaļu un sēļu apbedījumos atrasts pāri par 200 šo aproču. Atsevišķos kapulaukos, kā Pildas Nukšos, zēnu kapos atrod šo aproču miniaturas formas.

Vīriešu apbedījumos kopā ar karavīra aproci uz mirušā labās rokas atrod smago, šķērsriezumā puslodeveida aproci, ko visbiežāk rotā blīvi iesisti rombi ar lāsīti (62. tab.: 8; 66. tab.: 33), retāk pinuma un viļņveida ornamenti (62. tab.: 10). Abu aproču lietošanas laiks ierobežots ar 11. un 12. gs., un tās sastop vienīgi ar piedevām bagātākajos dižciltīgu vīriešu apbedījumos. Vienlaikus ar abām šīm apročām — smago karavīra un šķērsriezumā puslodeveida — apbedījumos atrastas arī zvērgalvu aproču smagākās formas vai vītas aproces ar satītiem galiem (76. tab.: 22). Pēdējā tipa aproču izplatība koncentrējas Latvijas austrumdaļā un, domājams, tās ir slāvu kultūras ietekmētas.

No gredzeniem vēlajā dzelzs laikmetā visplašāk izplatīti ir bronzas spirālgredzeni, kas veidoti no šķērsriezumā apaļas stieples (62. tab.: 14). Šiem gredzeniem mēdz piekārt arī trapecveida mēlītes (66. tab.: 13). Retāk spirālgredzens veidots no vītas stieples (62. tab.: 16; 66. tab.: 15). 11. un 12. gs. kapos tos atrod kompleksā ar otru — Austrumlatvijai raksturīgu gredzenu ar vidusplāksnīti (62. tab.: 11—13; 66. tab.: 14), kas pēc izveidojuma un ornamenta (saulītes, trīsstūri ar lāsīti) pieskaitāms pie glītākajiem šī perioda gredzeniem. Sieviešu un vīriešu kapos retumis sastopams arī gredzens ar vītu priekšpusi (62. tab.: 18, 19; 66. tab.: 17), kā arī gredzens ar volūtveida galiem (sal. 53. tab.: 3). Vīriešu kapiem raksturīgi gredzeni ar pāresninātu vai pseidotordētu priekšpusi (62. tab.: 17; 66. tab.: 18). Kā atklājies Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā, 12. gs. otrajā pusē parādās gredzeni ar krāsaina stikla acīm (62. tab.: 15; 66. tab.: 16). Šādi gredzeni atrasti arī Kokneses pilskalnā 12. gs. slānī. Kopš 13. gs. vienlaikus ar vairogaproci ieviešas arī vairoggredzeni.

Vēlajam dzelzs laikmetam raksturīgas bagāti ornamentētas jostas, kas sastopamas tikai vīriešu kapos. Kā liecina atradumi uz šī perioda sākumu attiecināmajos kapulaukos (Ludzas Odukalna, Pildas Nukšu, Priekuļu Kampu u. c.), jostām četrstūrains sprādzis ar nedaudz noapaļotiem stūriem; dažreiz sprādzī priekšpusē izliekta uz priekšu. Ādas jostas, kas parasti darinātas no ādas sloksnes, aplokot to ap lūkiem, savienojuma vietās, kas atradās jostas ārpusē, viscaur apkaltas ar bronzas plāksnītēm. Greznākie šādu jostu paraugi datējami ar laika posmu ap 1000. gadu.²⁴² Greznākajām jostām

četrstūrains vai trapecveida apkalumi apņēmu jostu no abām pusēm; apkalumu cilpiņās iekārti riņķīši, kam savukārt piekārti gan zvārgulīši, gan trapecveida piekari. Gala apkalumi ornamentēti trīsstūriem un saulītēm, bet dažreiz arī ar lentas pinuma ornamentu.

Ar 11. gs. parādās piecstūrains jostas sprādzis, jostas gala apkalums, kā arī apkalumi pie jostas sadalītāja. Tā, piemēram, Tauresnes Lazdiņu 7. kapā sadalītājs ir trīsdaļīgs; tanī ievērtie jostas gala apkalumi rotāti ar gravētu, trīsstūros un četrstūros kārtotu šķērsrievīņu ornamentu (60. tab.: 14).

11. gs. parādās un plaši ieviešas arī t. s. līrasveida jostas sprādzis (60. tab.: 11—13). Jostu mēdz apkalt ar apaļām bronzas skārda podziņām, kam robotas malas (64. tab.: 3), vai ar krustveida bronzas skārda apkalumiem (60. tab.: 13; 64. tab.: 4). Īpaši atzīmējama kādā 12. gs. vīrieša ugunskapā Sēlpils Lejasdopelēs (1. uzkalniņa 3. kaps) atrastā greznā josta, kam ļoti daudzveidīgi apkalumi (64. tab.: 5). Pati josta rotāta ar bultveida apkalumiem, gala apkalumi ornamentēti ar saulītēm un trīsstūriem, kam vidū lāsīte. No jostas sadalītāja izzarojusi siksna-piekars ar četrstūrains apkalumiem, kuru centrā rozete; lejasdaļā piekars sadalās 2 šaurākās siksņās ar apaļu podziņu apkalumiem.

Atsevišķos gadījumos josta pārlikta pāri mirušā labajam plecam (Zvirgzdenes Kivtu 49. kapā). Neaparasts savstarpēji saistītu siksnu komplekts bija Sēlpils Lejasdopeļu 5. uzkalniņa 1. apbedījumam; te priekšpusē piekārtīgas siksņas ar lietām sprādzēm apjozušas visu ķermeni augšdaļu. Bez siksnu komplekta mirušā svārkus apjozusi arī josta ar bronzas apkalumiem.²⁴³

Retāk nekā vispār lībiešu materiālajā kultūrā latgaļu un sēļu jostu apkalumos parādās skandināviskais zvēru ornamenti (60. tab.: 13—16). Kaut arī tāda veida apkalumi, tāpat kā abas plaši izplatītās jostas sprādzī formas, ir gotlandiešu ietekmētas,²⁴⁴ nav apšaubāms, ka tās plaši izgatavotas uz vietas.

Vēlajā dzelzs laikmetā Austrumlatvijā mazāk nekā iepriekšējos periodos sastopamas rotadatas. Visplašāk izplatītas spieķadatas, kas sievietēm bieži noderejušas krūšu važiņu saturēšanai vai tērpa sapspraušanai. Kapos saglabājušies līdz 15 cm gari bronzas, retāk — dzelzs eksemplāri. Biežāk nekā kapos rotadatas atklātas pēlīto daudzslāņu pilskalnu (Kokneses, Asotes) 9. un 10. gs. slāņos. Dažreiz, kā, piemēram, Taurupes Lejasspeltēs atrastajam eksemplāram, rotadatu galva un kāja notīta ar bronzas stiepli. Kā važiņu saturētāja retos gadījumos (Sēlpils Lejasdopeļu 2. uzkalniņa 17. kapā) lietota arī bronzas adata ar riņķa galvu (66. tab.: 1). Iepriekšējam periodam raksturīgās krust- un trīsstūradatas šajā periodā vēl diezgan bieži sastop etniski jauktajos apvidos, kā Aizkrauklē un Cēsu kapulaukā. Interesanta ir Nēķenē atrastā važiņu rota, kur par važiņu saturētāju izmantota krustadata, važiņas iekarot trijās krustadatas galvas ripās. Vairākos eksemplāros (Asotē, Koknesē) pazīstama igauniskā izveidojuma krustadata ar savienotām galvas ripām. Igauniska šķiet arī adata ar volūtveida galiem (Sēlpils Lejas-

²⁴² IIIHope 3., 3eiU 1957, IV tab.; Cnimbih 1893, XII tab.

²⁴³ Sk. 67. tabulu.

²⁴⁴ Nerman 1929, 1, 3., 8. att.

dopelēs; 66. tab.: 2), ar ko Igaunijā sasprausts galvas auts — linniks.²⁴⁵

Beidzot atzīmējams arī kāds ar vīrieša tērpu saistīts rotājums: bronzas, kaula vai ādas pīlīšu pāris (60. tab.: 17, 18; 64. tab.: 6), kas greznojis svārku apkakli.

Ja atskaita kaklariņķus un vainagu «bizes» rotājošās trapeceveida mēlītes un zvārgulīšus, dažāda veida piekariņi vēlā dzelzs laikmeta latgaļu materiālam kultūrai mazāk raksturīgi. Samērā bieži vainagam piekārtis ķemmveida jeb tauriņveida piekariņš. Tāpat šai kultūrai raksturīgs piekars ir zirdziņš (66. tab.: 6). Tikai paretam sastopami miniatūri zirdziņi kā sīkplastika.²⁴⁶ Šādi zirdziņi dažreiz, kā Araišu Liepiņu 24. sievietes kapā, piekārti krūšu važiņai. Samērā bagāti ar daudzveidīgiem piekariņiem ir daži Sēlpils Lejasdopeļu ar 12. gs. beigām datējami apbedījumi (66. tab.: 3—8, 10—11).

Piekariņu vidū, kuriem, domājams, bijusi amuletu nozīme, izceļas piekariņi, kas saistīti ar kristīgās ticības parādīšanos. Viens no senākajiem ir medaljonveida piekariņš ar reljefu Sv. Jura attēlu,²⁴⁷ kas paretam sastopams arī austrumslāvu apdzīvotajā teritorijā. Laikmeta otrās puses kapulaukos un dzīvesvietu kultūras slānī sastopami dažāda veida krustiņi.²⁴⁸ To vidū izdalās ar pareizticības ieviešanas saistīti krustiņi ar svēto attēliem (66. tab.: 9, 12). Laikmeta beigās Austrumlatvijā sastopami arī enkolpioni (krustiņi relikviju glabāšanai). Tā, pazīstamajā Jaunpiebalgas 1. uzkalniņā atrastā sievietes krellu kaklarota sastāvēja no 13 zvārgulīšiem, 3 krustiņiem un 5 nelielo tehnikā rotātiem enkolpioniem²⁴⁹ (145. att.).

DEPOZĪTI

Ja iepriekšējos laikmetos ievērojama nozīme bija depozītiem ar sakrālu (ziedojuma) raksturu, tad vēlajā dzelzs laikmetā, neminot ziedojumus kapulaukos, kurus šeit neaplūkosit, šāda veida depozītu ir maz. Laikā no 10. līdz 13. gs. pārsvarā ir depozīti, kuri uzskatāmi par aplēptu mantu.²⁵⁰ No tiem lielāko grupu sastāda naudas un vērtslietu noguldījumi. Daudz retāk sastopami rotaslietu, kā arī darba rīku, izejmateriālu un iedzīves priekšmetu depozīti.

Starp naudas noguldījumiem vispirms jāatzīmē tie, kas satur arābu dirhemus. Arābu monētas Latvijā iegūtas 15 (ieskaitot nedrošos — 21) 9.—11. gs. depozītos.²⁵¹ 5 depozīti noguldīti 10. gs. (Dundagas Kaņkumi, Nāvessala, Rīga u. c.), 5 datējami ar 11. gs. Kā 9. gs., tā arī 10.—11. gs. arābu dirhemu depozīti Latvijā visvairāk iegūti lībiešu apdzīvotajā teritorijā.²⁵²

Vairākos depozītos dažas arābu monētas atrastas kopā ar Rietumeiropas monētām (Tukuma Jaunmokas).²⁵³ Rietumeiropas monētu depozīti visumā jaunāki un attiecas galvenokārt uz 11. gs. Atzīmējams bijušajā Lēdurgas mācītājmuižā atrastais Rietumeiropas monētu depozīts (340 monētas). Jaunsvirlaukas Staļģenē iegūts māla traukā noglabātu 10.—11. gs. 16 sudraba denāru depozīts.²⁵⁴ Samērā reti ir gadījumi, kad vienā depozītā atrastas Rietumeiropas monētas, arābu dirhemi, sudraba stienīši un dārglietas. Tāds ir Lielvārdes Ipšu depozīts (124. att.). No vērtīgajām rotaslietām te atrasti 2 pīti sudraba

kaklariņķi, kas importēti no slāvu zemēm, sudraba krelles un zelta gredzeni. Depozīts attiecas uz 11. gs. otro pusi.

Bez Ipšu depozīta lībiešu teritorijā vēl zināmi vairāki 11. gs. depozīti, kas satur sudraba stienīšus. Kaltie sudraba stienīši depozītos (piemēram, Salaspils, Lēdurga u. c.) atrasti kopā ar Rietumeiropas monētām. Turpat iegūti arī lietie sudraba stienīši.

Nozīmīgi sudraba stienīšu un sudraba vērtslietu noguldījumi atrasti Zemgalē. Salgales Rijniekos iegūti 20 lieti sudraba stienīši, kas bijuši divos vai varbūt vairākos saišķos; stienīšiem uzmaukti 19 kalti, spirālēs satīti sudraba stienīši. Saišķi sastiprināti, apliecot tiem apkārt sudraba kaklariņķi ar seglu un kāšu galiem (133. att.). Latvijas PSR Vēstures muzejā nonākušā sudraba kopsvars — 5749 g. Pēc vietējo iedzīvotāju liecībām, depozīta sākotnējais svars bijis ap 11 kg.

Lietie stienīši griezumā segmentveida, ar sašaurinātiem, parasti noplacinātiem galiem. To svars svārstās no 193,4 līdz 209,6 g. Dažiem stienīšiem ir nelieli iecirtumi — varbūtējas raudzes pārbaudes. Kaltie stienīši griezumā taisnstūrveida, to virsma rupji noplacināta, parasti tie saliekti spirāles veidā. To svars svārstās no 90,4 līdz 200,5 g. Raksturīgākais stienīša svars — ap 100 g. Spriežot pēc šī depozīta kaklariņķa un līdzīgu stienīšu atradumiem citās vietās, kur tie iegūti kopā ar monētām, depozīts datējams ar 11. gs. sākumu.²⁵⁵

Salgales Pudžās, netālu no Lielupes krasta, atrasts depozīts, kas saturēja 3 kaklariņķus un kaklariņķu fragmentus. Viens no kaklariņķiem bija ar seglu un kāša galiem, otrs — vīts ar kāša galiem, trešais muzejā nav nonācis. Bez tam depozītā bija noplacināta stopasakta ar magoņgalvu galiem, 3 vītas spirālāp-roces (ar noplacinātiem un volūtveida galiem), 2 kalti apročveida stienīši.²⁵⁶ Depozīts datējams apmēram ar 1000. gadu.

Ies Spārnukalnā pilskalna dienvidrietumu nogāzē atrasti 2 sudraba stienīši, kuru svars 99,5 un 104,9 g. Vienam no stienīšiem 6 sekli iegriezumi.²⁵⁷

Tiklab Krievzemē, kā arī Latvijā kaltie stienīši izplatījušies, pateicoties sakariem ar Rietumu tirgiem.²⁵⁸ Tie plaši pazīstami Ziemeļ- un Austrumeiropā, sevišķi Gotlandē.²⁵⁹ Daļa lieto sudraba stienīšu, kas Latvijā parādās kopš 10. gs. beigām, jādama, gatavoti uz vietas. Rietumeiropā tie maz

²⁴⁵ Моора 1960,^a 7.b att.

²⁴⁶ Шноре Э. 1961, V tab.: 13, 18.

²⁴⁷ Турпат, 129. lpp.; 135. att.

²⁴⁸ Мугуревич 1965, IX tab.

²⁴⁹ Турпат, X tab.: 5.

²⁵⁰ Arheoloģijas literatūrā šos noguldījumus dažkārt dēvē par saimnieciskiem (кр. экономические) depozītiem (Урган 1971, 20. lpp.).

²⁵¹ Турпат, 19. lpp.

²⁵² Мугуревич 1965, 23. lpp.; 1. att.

²⁵³ Мугуревич 1961^a, 15. lpp.

²⁵⁴ Riekstiņš 1936,^b 92. lpp.; Graudonis, Urtāns 1961, 128. lpp.; 2. att.

²⁵⁵ Snore R. 1936^c, 119.—126. lpp.; 1938^d, 168.—196. lpp.; Мугуревич 1965, 30., 31. lpp.

²⁵⁶ RK 1896, 47. lpp.; 6. tab.: 5 un 16. tab.: 3, 4, 5, 7; Snore R. 1938^d, 169. lpp.; VS 1939, 18. lpp.; 19. tab.

²⁵⁷ RK 1896, 218. lpp.; Snore R. 1938^a, 100. lpp.; 3. att.; Мугуревич 1965, 30. lpp.

²⁵⁸ Snore R. 1938^d, 193. lpp.; Янин 1956, 191., 192. lpp.

²⁵⁹ Stenberger 1947, 210. att.: 17; 244. att.: 3; 1958, 231. lpp.

izplatīti. Baltijas stienīši formas ziņā ievērojami atšķiras arī no slāvu zemēs atrastajiem.²⁶⁰

Jaunsvirlaukas Staļģenes un minētie Salgales depoziāti atrasti apvidū, kas intensīvi apdzīvots jau iepriekšējos periodos. Salgales Pudžu un Rijnieku tuvumā atrodas Mazgraužu un Liēdalūžu vēlā dzelzs laikmeta kapulauki, pretēja Lielupes krastā — Jaunsvirlaukas Pūcēnu apmetne. Depozīti, kas atrasti dzīvesvietās, kapulaukos vai to tiešā tuvumā, jāatzīst par vietējo iedzīvotāju noguldītiem. Rijnieku un Pudžu depoziātu vietējai cilmei par labu runā arī tajos atrastās un Zemgalē izplatītās senlietas (kaklariņķi ar kruķa un seglu galiem, Pudžu stopasakta).

Vairāku depoziātu atrašana Salgales Jaunsvirlaukas apkārtnē saistāma ar divu tirdzniecības ceļu saplūšanu šajā rajonā. Skandināvu tirgotāju un karotāju braucienus uz Zemgali apliecina arī sāgas un rakstītie avoti.²⁶¹

Lielākie sudrablietu depoziāti uzskatāmi par topošo feodāļu noslēptu mantu, kuras noglabāšanu briesmu gadījumā pārzinājis šaurs personu loks (piemēram, Salgales Rijnieku depoziāts). Mazākie (Naudītes Spārnukalna, Aurumuižas u. c. depoziāti) varētu būt piederējuši sabiedrības turīgākajiem un dižciltīgākajiem pārstāvjiem, amatniekiem, tirgotājiem. Sudrabs bija ne tikai maksāšanas un bagātību uzkrāšanas līdzeklis, bet arī izejviela rotkaļa darbā. Tomēr jāatzīst, ka depoziātu piederības noteikšanā nav drošu kritēriju. Jādomā, ka sabiedrības vidēji turīgiem slāņiem piederējuši nelieli bronzas rotaslietu noguldījumi (Salaspils Reznas, Svētciema Uņģēni u. c.).

Par Salgales Rijnieku depoziāta 5,749 kg sudraba senajā Krievzemē 11. gs. varētu nopirkt 56 zirgus vai 141 govī, vai 2246 aitas.²⁶² Taču, kā minēts, depoziāta sudraba faktiski bijis gandrīz otrtik. Tātad atsevišķu personu rokās bija uzkrājušās ievērojamas bagātības. Šāda mantiskā noslāņošanās pakāpeniski noveda pie šķiriskās diferenciacijas. Zemgalē, kuras ekonomisko varenību noteica zemkopībai izdevīgās augsnes, šim procesam bija jānotiek rokrokā ar feodālā zemes īpašuma aizsākumiem.

Sudrabs varēja tikt noslēpts, gan norisinoties iekšējām cīņām par bagātībām, gan cīņu laikā ar ārējiem ienaidniekiem. Ingvāra sāga (ap 1035.—1041. g.),²⁶³ stāstot par notikumiem Zemgalē 11. gs. (protams, teiksmainā gaismā), ļauj labāk iztēloties apstākļus, kādos varēja tikt noguldīts tik liels depoziāts, kāds ir Salgales Rijnieku depoziāts. Zemes klēpja līdz mūsu dienām uzglabāto depoziātu īpašnieki parasti gājuši bojā, neizrakuši savu noguldīto bagātību. No sirojamos gūstā kritušajiem turīgajiem ļaudīm ienaidnieks bieži centās uzzināt, kur noslēptas bagātības. Tā, piemēram, 1215. g. igauņiem Trikātā izdodas sagūstīt latgaļu feodāli Tālivaldi un, cepinot uz uguns, atņemt 50 ozeriņus (t. i., 5 kg sudraba). No spīdzināšanas Tālivaldis mirst, pārējo noslēpto sudrabu neuzrādījis.²⁶⁴

Īpaši atzīmējams senajā lībiešu ciemā Doles Rausos iegūtais kalēja depoziāts,²⁶⁵ kas attiecināms uz 11. gs. pirmo pusi (72. tabula). Depozītā bija kalēja darba rīki (laktas, veseri, lūškas, caurumsiši), kokapstrādes un celtniecības rīki (cirvji, vesercērtes, kaķi), zemkopja darba rīki — sirpji, iedzīves priekšmeti (spaiņu vai katlu osas, kubveida piekaramā atslēga), tirdzniecības piederumi (bezmens un svara

bumbas), zirglietas (kāpšļi, zirglietu apkalumi), arī smago važu komplekti varēja būt noderīgi zirgu saslēgšanai. Daži priekšmeti acīmredzot bija paredzēti labošanai vai pārkalšanai (cirvju fragmenti). Minētie priekšmeti atrasti 60 cm dziļumā, uz pamatzemes. Pirms ierakšanas tie rūpīgi sakārtoti vienkoča šķirstiņā, gar malām un galos liekot smagākos priekšmetus, vidū — trauslākos.

Jādomā, ka amatnieki — rotkaļi paslēpuši Lubānas Ergaļos un Duntē Stiebrošos atrasto bronzas stienīšu noguldījumus.²⁶⁶ Pirmajā bijuši ap 30, bet otrajā — 51 bronzas stienīši.²⁶⁷

Latgaļu kulta vietā — Sauleskalnā — ap 1000. g. noguldīts depoziāts, kas saturēja vīriešu un sieviešu rotas, zirglietas, svāriņus, importētus deniņu riņķus, alvas stienīti, villaini, māla trauku lauskas.²⁶⁸ Šim noguldījumam, jādomā, bija ziedojuma raksturs.

DARBA RĪKI UN IEDZĪVES PRIEKŠMETI

Tā kā darba rīku un iedzīves priekšmetu formas visā Latvijas teritorijā ir diezgan līdzīgas, tos aplūkosim vienkop, atsevišķos gadījumos tomēr vēršot uzmanību uz īpatnībām, kas varētu liecināt par dažādu etnisku grupējumu ietekmi.

Cirvis pieder pie universāliem darba rīkiem, kam bijusi nozīme arī kā ierocim. Perioda sākumā vēl lietošanā ir šaurasmens cirvji (68. tab.: 15), kas, salīdzinot ar 5.—9. gs. cirvjiem, pamazām kļuvuši smagāki. Tie ir masīvi, ar abpusējiem pieta segas pagarinājumiem, ap 6—6,5 cm platu asmeni un ieapaļi ovālu kāta caurumu. Šis šaurasmens cirvja variants 10. gs. ļoti izplatīts latgaļu zemēs. Attīstoties tālāk, šiem cirvjiem saglabājas abpusēji paplašinātā pieta daļa, bet paplašinās cirvja asmens,²⁶⁹ kas parasti ir no laba tērauda.²⁷⁰ Jautājumā par platasmens cirvja izcelšanos vēl nav vienprātības; izvirzīta hipotēze par tā nepārtrauktas attīstības iespēju no šaurasmens cirvjiem.²⁷¹ Pētījumos par Krievzemes cirvjiem²⁷² konstatēts, ka no asmens formas bija atkarīga triecienu vieta kātā. Cirvja kā darba rīka lielākas efektivitātes sasniegšanai jau senatnē intensīvi tika meklēta optimālā cirvja forma. Lai nodrošinātu labāku iestiprinājumu kātā un lai kāts labāk izturētu vertikālos triecienus, pieta augšmalā bieži ir abpusēji pagarinājumi.

Platasmens darba cirvji kā darba rīks, salīdzinot ar šaurasmens cirvjiem, bija efektīvāki, tos lietoja gan zemkopībā, līžot līdumus, gan celtniecībā, gan arī citos darbos.

Ar 11. gs. šaurasmens cirvi nomaina platasmens cirvis; tam ir divi biežāk sastopami pamattipi:

- a) ar abpusēji pagarinātu pieta segu (68. tab.: 18);
- b) ar abpusēji pagarinātu pieta segu un trīsstūr-

²⁶⁰ Корзухина 1954, XX—XXII tab.

²⁶¹ SLVA 1, 11, 13, 15. dok, arī 200. lpp.

²⁶² Ciraudonis, Urtāns 1961, 129. lpp.; Urtāns 1967^b, 377. lpp.;

Уртан 1971, 26. lpp.

²⁶³ SLVA 1, 11. dok.

²⁶⁴ Indr. hron. XIX nod, 3. §.

²⁶⁵ Daiga 1971, 16.—18. lpp.

²⁶⁶ Дага 1960, 80, 91. lpp.; 2. att.: 14.

²⁶⁷ Уртан 1971, 19. lpp.

²⁶⁸ Турпат, 24. lpp.

²⁶⁹ Шпоре Э., Зейд 1957, 56.—66. lpp.

²⁷⁰ Anleins 1960^b, 23. lpp.

²⁷¹ Atgāzis 1964, 113. lpp.

²⁷² Левашева 1956, 44. lpp.

veida izlaidumiem kāta cauruma sānos (60. tab.: 30; 64. tab.: 12) u. c.

Platasmens cirvji ar abpusēji pagarinātu pieta segu Latvijas teritorijā datējami ar 11.—13. gs. Tie gandrīz vienmēr lietoti kā darba rīki. Platasmens cirvji ar pagarinātu pieta segu un trīsstūrveida izlaidumu sānos lietoti kā ieroči, vajadzības gadījumā tos izmantojot arī par darba rīkiem. Ka šī tipa cirvji lietoti kā ieroči, apliecina to atradumi arī 11. un 12. gs. dižciltīgo pārstāvju kapos visā Latvijas teritorijā, tāpat to mazākie izmēri, salīdzinot ar pirmā tipa platasmens cirvjiem. So cirvju asmens dažreiz arī izrotāts vai nu ar iesistiem trīsstūriem (54. tab.: 10), vai arī veidots figurāli (51. tab.: 15). Izteiktas domas, ka šī cirvja forma radusies Krievzemē, jo tur sastopamas šī tipa agrākās formas.²⁷³

Bez minētajām divām visizplatītākajām cirvju formām atzīmējams retāk sastopamais cirvis ar taisnu muguru un pieta sānu izlaidumiem kāta pusē. Šāda veida cirvji, spriežot pēc atradumiem slēgtos kapu inventāros Odukalnā un Kampu kapulaukā, attiecas uz perioda pirmo pusi. Šī somiski slāviskā cirvju forma samērā plaši pārstāvēta Novgorodas 10. un 11. gs. slāņos,²⁷⁴ bet Austrumlatvijā sastopama reti. Uz perioda vidu attiecināmi maz izplatītās formas cirvji ar norauktu pietu un trīsstūrveida izlaidumiem kāta cauruma sānos; šādi cirvji atrasti Odukalnā un Nukšu kapulaukos. Uz to pašu laiku posmu attiecināmi arī platasmens cirvji «ar radziņiem», kuras Austrumlatvijā pārstāv dažī eksemplāri.²⁷⁵ Minētie cirvji norāda uz sakariem ar slāvu zemēm. Importēti ir trīs Austrumlatvijā atrastie t. s. vesercirvji — neliela izmēra kaujas cirvji ar pagarinātu pietu (60. tab.: 27; 76. tab.: 30, 31), kas 10. gs. bija izplatīti nomadu hazāru kultūras ietekmes apgabalā Dienvidkrievijā.

Lielu daļu no Kurzemē atrastajiem cirvjiem veido t. s. āvas cirvji.²⁷⁶ Tiem ir plakanīga pieta virsma, trīsstūrveida kāta caurums un viegla, vēdekļveidā izplesta asmens daļa ar plānu kaklu (47. tab.: 24). Asmens daļa bieži ir ar uzbiezīnājumu, jo tas ļauj iegūt izdevīgāku asmens ķīļa leņķi. Āvas cirvji ar simetrisku asmens daļu sastopami reti, biežāk asmens tiem ir nesimetrisks, jo tā priekšējais gals ir garāks. Āvas cirvji Latvijas teritorijā lielākoties sastopami tikai Kurzemē, kur tie lietoti līdz pat 15. gs. Daži ārpus minētās teritorijas sastopamie āvas cirvji uzlūkojami par importu no Rietumlatvijas.²⁷⁷

Uz vēlo dzelzs laikmetu attiecināmi arkla dzelzs lemeši, kas iepriekšējā periodā nebija pazīstami. Vairāk nekā 20 atrastie lemeši pārsvarā ir savrupatradumi un tālab grūti datējami. Pēc formas un izmēriem tie līdzīgi Staraja Ladogā atrastajam lemesim. Analizējot lemešu funkcionālos uzdevumus, atzīmēta²⁷⁸ Pērļukalna lemešu plānākā ārmala, kas domāta velēnas pārgriešanai. Šāda pazīme nav novērota jaunākajiem griezējarklu lemešiem. Latvijā atrastie lemeši saistāmi ar divlemešu spīlarklu. Šie lemeši pieder pie kaltveida dzelzs lemešu tipa (68. tab.: 5). Domājams, ka šie lemeši attīstījušies no līdzīga tipa uznavas rīkiem,²⁷⁹ kas lietoti zemes sasmalcināšanai u. c. lauksaimniecības darbiem. Kaltveida spīlarkla lemeši visumā ir diezgan slaidi, pie uznavas to garuma un platuma attiecība ir 1:3; tā ir Latvijas lemešu īpatnība. Šī tipa lemešu datēju-

mam svarīgs ir Mārtiņsalas pilī 1968. g. izrakumos iegūtais lemesis, kas stratigrāfiski²⁸⁰ datējams ar 12. gs. beigām. Lemeša forma, izliekums un nodilums rada, ka tas lietots divžuburu spīlarklā 25° leņķī attiecībā pret zemes virsmu. Mārtiņsalas lemešu forma un līdzība ar citiem Austrumlatvijā atrastajiem 12. gs. lemešiem (Blomes Pērļukalns, Asotes pilskalns) vedina domāt, ka Latvijas teritorijas centrālajā un austrumu daļā vācu krustnešu iebrukuma laikā jau bija izveidojies savs spīlarkla lemešu tips un nevarētu būt runa, ka lemešus importējuši vācu tirgotāji, kā tas dažkārt atzīmēts literatūrā.²⁸¹

Kapļi tāpat kā iepriekšējā periodā ir tipisks zemgaļu sievietes darba rīks (68. tab.: 14). Vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu sieviešu kapos kaplis ir sevišķi bieži sastopams. Tradīcija dot mirušajiem kapā kapli turpinājusies 10. gs. apbedījumos, turpretī vēlākajos apbedījumos kaplis sastopams retāk (piemēram, Podiņu 26. kapā, kas datējams ap 1000. gadu). Kapā kaplis parasti novietots pie kājām. Atradumi pilskalnos (Tērvete, Mežotne) liecina, ka tas diezgan plaši lietots arī nākošajos gadsimtos.

Daugavas lībiešu apdzīvotajā teritorijā kapļi nav tik slaidi un gari, kādi tie bija iepriekšējā perioda sēļu un zemgaļu teritorijā. Sekojot šī laikmeta tendencei, kaplis kļūst īsāks, bet tā darba daļa savukārt relatīvi platāka.²⁸² Tāds ir Mārtiņsalas pilī atrastais dzelzs kaplis, kas pēc formas līdzīgs latgaļu teritorijā (Pildā) atrastajam kaplim.

Atsistie kapļu asmeņi, tāpat fakts, ka kapļus atrod sieviešu kapos, liecina, ka tie izmantoti zemes kaplēšanai. Metalogrāfisko pētījumu rezultāti pieļauj iespēju, ka kādi no tiem varētu tikt izmantoti arī koku dobšanai.²⁸³ 10.—13. gs. kapļiem (68. tab.: 14) atšķirībā no iepriekšējā periodā lietotajiem iedomātā kāta ass ar kapļa asmens plāksni veido leņķi, kas tuvs taisnam (90°), kamēr agrā un vidējā dzelzs laikmeta kapļiem šis leņķis ir šaurš. 5.—9. gs. kapļi vairāk piemēroti velēnas ciršanai, vēlajā dzelzs laikmetā — sacietējušu zemes piku vai jau nogrieztu velēnu sasmalcināšanai.

Atrasto kapļu skaita samazināšanās var liecināt par pastāvīgu tīrumu zemkopības galīgu uzvaru. Līduma un atmatu (arkla) zemkopībā kaplis bija nepieciešams jo sevišķi tāpēc, ka arkls vēl bija ļoti nepilnīgs un daudzreiz nespēja uzart smagās māla augšnes.²⁸⁴

²⁷³ Кирпичников 1966^b, 36, 37. lpp.

²⁷⁴ Колчин 1959, 30. lpp.

²⁷⁵ Atgāzis 1964, 115, 116. lpp.

²⁷⁶ Daži petnieki (Sturms 1936^f) āvas cirvjus uzskata tikai par ieročiem; taču tāds pieņēmums neliekas pareizs, jo senajās miniatūrās (Paulsen 1956^a, 13. lpp.) ir skaidri redzams, ka ar šiem cirvjiem tēš kokus.

²⁷⁷ Мургуевич 1965, 44. lpp. (bez minētajiem vēl var atzīmēt āvas cirvjus no Mārtiņsalas, Rīgas un Araišiem).

²⁷⁸ Leinasare 1962, 51. lpp.

²⁷⁹ Latvijā pagaidām šādi lemešveida rīki nav atrasti, taču tādi sastopami citās zemēs, piemēram, Dienvidnorvēģijā (Peteresen 1951, 98. alt.).

²⁸⁰ Lemesis Nr. 1650 iegūts pils pirmajā apbūves slānī. Mārtiņsalas pilī 19. gs. izrakumos vēl atrasti 4 šī tipa lemeši.

²⁸¹ Bielenstein 1918, 472, 485. lpp.; Hellmann 1954, 101. lpp. Mārtiņsalas dzelzs lemešus, kas lietoti divžuburu spīlarklā, par importu no Vācijas nevarētu uzskatīt tāpēc, ka Vācijā šādus spīlarklus nemaz nelietoja (Moopa, Лиги 1969, 7. lpp.).

²⁸² LKS 1937, XIV tab.

²⁸³ Антейп 1962, 11. lpp.

²⁸⁴ Strods 1957, 28, 33. lpp.

Labības ievākšanas rīkam sirpim apskatāmajā periodā ir vairāki varianti:

a) sirpis ar asmens līniju slaida loka veidā,

b) sirpis, kam asmens pie smailes kāšveidā noliecas sāpus (68. tab.: 8—10).

Sie abu tipu sirpji pastāv vienlaikus. Pirmais uzskatāms par universālu rīku, kuru varēja lietot tiklab labības pļaušanai, kā arī līdumā un mājsaimniecībā, otrs piemērots arī sakņu un atvašu nogriešanai un pazīstams arī ar nosaukumu *raukni*s.

Vēlā dzelzs laikmeta kapos mazo sirpjveida pļaujāmā rīku skaits krasi samazinās; daļēji tas izskaidrojams tādējādi, ka tos vairs neuzskata par obligātu kapa inventāra sastāvdaļu. Apskatāmajā periodā, kā to rāda atradumi dzīvesvietās, arī Austrumlatvijā sāk ieviesties izkaptis. Lielā sirpju formu dažādība, kas bija novērojama iepriekšējā periodā un izskaidrojama ar to ražošanu mājamatniecības apstākļos, vēlajā dzelzs laikmetā reducējusies līdz samērā nelielam skaitam formu, pie tam atsevišķu tautību apdzīvotajās teritorijās sastopamas atšķirīgas formas. Visā Centrāl- un Austrumlatvijā raksturīgs sirpis ar taisnu muguru un kāšveidā noliektu asmens galu (68. tab.: 9, 10); tā garums nepārsniedz 24 cm (Aizkalnes 17. kaps, Skrīveru Palātas (Aizkraukle) 10. kaps, Koknese — 68. tab.: 9). Šīs formas sirpji parādās 7. gs. un, nedaudz palielinādamies izmēros, sastopami vēl 13. gs. (Jersikas pilskalns 3. slānī). Turpretim zemgaļu apdzīvotajā teritorijā šīs formas sirpji sastopami reti, jo šeit atrasti samērā mazi, 12—15 cm gari sirpīši (Ciemaldes 10. un 14. kaps, Tērvetes pilskalns, 68. tab.: 8).

Gar Daugavu, īpaši Daugavas lejtecē, ātrāk nekā citur Latvijas teritorijā — jau 7.—8. gs. — parādās jauna tipa līkais sirpis (Ķente), kas darba ražīguma ziņā ir produktīvāks par iepriekšējā perioda sirpjiem. To ievērojot, kļūst saprotams, kāpēc 12. gs. Daugavas lībiešu teritorijā (Mārtiņšala) jau sastopam tik attīstītu līko sirpi, kas pēc asmens izliekuma ļoti tuvs 19.—20. gs. sirpim.

Sirpja produktivitāti stiprā mērā nosaka asmens liekuma forma — asmens leņķiem sirpja griešanas rādīša visos punktos jābūt vienādiem (t. i., 50—51°).²⁸⁵ Šai ideālajai formai tuvi vienīgi stipri liektie, zobotie sirpji ar atpakaļ atliektu kāta iedzītni; tāds sirpis atrasts Lokstenē (68. tab.: 1), otrs — Koknesē (68. tab.: 3), bet 4 eksemplāri — 11. gs. Doles Raušu kalēja depoziatā (68. tab.: 2). Šie stipri liektās formas sirpji pazīstami kaimiņu teritorijās — 10. gs. šādi sirpji uz vietas izveidojās Lietuvā, kopš 10. gs. tie dominē austrumslāvu teritorijās. Austrumlatvijā šī no austrumu kaimiņiem pārņemtā sirpja forma plašāk ieviešas ar 11. gs. un saglabājusies līdz mūsu dienām. Šajā pašā laikā līdz ar sirpi, domājams, pārņemts no krievu valodas pats darba rīka nosaukums.

Izkaptis (68. tab.: 16, 17), tāpat kā iepriekšējā periodā, dominē kuršu apbedījumos un ir raksturīga vīriešu kapa piedeva. Salīdzinājumā ar agrākajām tās kļuvušas garākas, brīžiem sasniedzot 50 cm. Zemgaļi, tāpat kā iepriekšējā periodā, izmantojuši gan izkapti, gan sirpi.

Austrumlatvijā izkaptis kapos neatrod, bet, spriežot pēc atsevišķu izkapšu atradumiem pērtīto pilskalnu 11.—12. gs. slāņos (Oliņkalnā, Asotē), jāsecina, ka ar vēlo dzelzs laikmetu izkaptis sāk pamazām

ieviesties arī Austrumlatvijā, domājams, kā siena pļaujamais rīks. Sirpis kā galvenais labības novākšanas rīks te saglabājies vēl 19. gs. pirmajā pusē.²⁸⁶

Kuršu izkaptis, salīdzinot ar citu etnisku vienību pļaujamajiem rīkiem, vēl atšķiras ar platāku pēdu un slīpāku liekumu (68. tab.: 17). Atkarībā no pēdas garuma kuršu izkaptis var dalīt divos tipos. Pie pirmā pieder izkaptis ar garu sirpjveida pēdu, kas ir platāka un masīvāka par izkaptis asmeni. Pie otrā — izkaptis ar īsu pēdu.

Abu tipu izkaptīm pēdā ir izcilnis, lai izkapti labāk varētu iestiprināt kātā. Tās atrastas vienā un tai pašā teritorijā un, jādomā, bijušas hronoloģiski vienlaicīgas; atšķirīgas vienīgi, šķiet, bijušas izkapšu darba funkcijas. Tā kā Kurzemē nav pazīstams citos Latvijas novados labības pļaušanai lietotais sirpis, jādomā, ka ar pirmā tipa izkaptīm, kas pēc savas formas tuvākas sirpjiem,²⁸⁷ pļauta labība, bet ar otrā tipa izkaptīm — zāle.

Zemgaļu 10.—13. gs. senkapos izkaptis parasti nesastop. Izņēmums ir Dobeles Šķerstaiņu senkapi (68. tab.: 16), kur tās atrastas divos ar 10. gs. datējamajos apbedījumos. Tāpat kā iepriekšējos gadsimtos, tās liktas kapā tikai vīrietim, taču tagad ne pie galvas, bet pie kājām. Paražas saglabāšanos varētu izskaidrot ar kuršu ietekmi Rietumzemgalē: kuršu apbedījumos izkaptis atrodama vēl 13.—14. gs. Spriežot pēc atradumiem Mārtiņšalas pilī, lībiešu izkaptīm atšķirībā no kuršu izkaptīm, kam pēdā ir platāka par asmeni, lielāka līdzība ar zemgaļu izkaptīm. Lībiešu izkaptīm ir slaida pēda, kas vienmērīgi sašaurinās un nobeidzas ar četrstūrainu izcilni. Analizējot šī tipa izkaptis metalogrāfiski, konstatēts,²⁸⁸ ka tām ir auksti deformēts (placināts) trīsšlāņu asmens.

Nazis ir universāls darba rīks un iedzīves priekšmets, dzīvesvietās un senkapos visbiežāk sastopamais atradums. Zemgaļu pilskalnu un senpilsētu izrakumos (neskaitot Daugmali) 10.—13. gs. slāņos atrasti 285 naži. Tie sastopami kā vīriešu, tā sieviešu apbedījumos. Visi naži, ja atskaita pāris uz 13. gs. attiecināmu eksemplāru, darināti ar iedzītni. Tikai 13. gs. beigās vācu kultūras ietekmē parādās atsevišķi naži ar kniedētu spalvu (Tērvete, 1.—2. slānis). Nažiem raksturīgs viegls muguras noliekums pret smaili, bieži vien asmens augšmalas rotājums, līnijas gar asmens muguru, svītriņas, punktiņi, trīsstūrīši (71. tab.: 13); šāds rotājums netika novērots iepriekšējā perioda nažiem. Tērvetes pilskalns 1. slānī (13. gs.) atrasts arī ar damascējuma imitāciju rotāts nazis, 11.—13. gs. slāņos — kurpnieka nazis (12./13. gs.), skalpelis, saliecamais nazis ar kaula spalvu (11./12. gs.).

Arī Asotes pilskalns naži senlietu vidū ieņem pirmo vietu — izpētītajā pilskalns plakuma daļā (Vs no plakuma) atrasti 358 naži, liecinot, ka tie plaši izgatavoti uz vietas, pilskalns darbnīcās. Lai gan nažu forma ļoti standartizēta, to vidū izdalāmi naži, kas lietoti noteiktiem uzdevumiem. Tā, Kokneses pilskalnā atrastais stipri liektais mazais nazītis, šķiet, būtu

²⁸⁵ .HcBaueBa 1956, 64., 65. Ipp.

²⁸⁶ Leinasare 1962, 94. Ipp.

²⁸⁷ Konstatēts, ka kuršu izkaptīm ir lielāka līdzība ar Skandināvijas sirpjiem, kas bijusi zināma pārejas forma uz mūsdienu izkapti (Dumpe 1964, 37. Ipp.).

²⁸⁸ Anteins 1960, 35., 36. Ipp.

uzskatāms par bārdas nazīti (71. tab.: 14), bet turpat atrastais masīvais nazis ar uzrauktu smaili varētu būt kurpnieka nazis (71. tab.: 16).

Naži pieder pie visbiežāk sastopamajiem dzelzs izstrādājumiem arī kuršu un lībiešu pilskalnos un kapulaukos. Parasti tie ir iedzītņi, ko atkarībā no iedzītņa stāvokļa pret asmeni var iedalīt vairākās grupās. Apskatāmā perioda sākuma posmā lietošanā vēl ir naži, kam iedzītņi attiecībā pret nažu muguru un asmeni ir bez atkāpēm. Tomēr plašāk sastopami naži, kam iedzītņi augšējā mala ir vienā līnijā ar naža muguru, bet asmens attiecībā pret iedzītņi jau veido atkāpi. Perioda beigu posmā dominē naži, kam iedzītņi ir ar atkāpēm kā pret naža muguru, tā pret asmeni. Starp šiem nažiem ir dažāda lieluma eksemplāri gan ar noliektu, gan uzliektu smaili. Atkarībā no smailes noliekuma leņķa attiecībā pret iedzītņi, var runāt par nažu dažādo funkcionālo nozīmi. Kuršu un lībiešu naži pārsvarā ir saimniecības, resp., virtuves naži, retāk sastop kokapstrādei u. c. vajadzībām domātus nažus (dravnieka, kurpnieka nažus). Daži naži, kas pēc izmēriem ir divreiz lielāki par parasto nazi, jādodomā, izmantoti par kaujas dunčiem.

Metaloģiskie pētījumi liecina, ka naži ir vietējs izstrādājums. Griezēja daļa nažiem parasti gatavota no tērauda, izturīgākos, slāņotos asmeņus pakāpeniski izspieduši vienkāršāk izgatavojamie naži ar asmens griežas daļas tērauda piemēģinājumu.²⁸⁹

Tērvetes materiāls vedina domāt, ka pilskalnu iedzīvotāji lietojuši greznākus nažus nekā priekšpils un senpilsētas iedzīvotāji. Naži, īpaši dunči, dažkārt nēsāti ādas makstī — par to liecina no bronzas skārda darināti naža maksts apkalumi (118. att.: 123. att.: 9), pie kuriem saglabājušās ādas paliekas (49. tab.: 26; 60. tab.: 28). 10.—11. gs. kapos atrastajiem nažiem atsevišķos gadījumos, lai nostiprinātu spalu, aptīta sīka stieple. Bagātos zemgaļu sieviešu kapos sastopami dunči, kas piekārti važiņotām (Mežotnes centra kapulauks, Codes Jumpravmuiža, Bauskas Dreņģeri), kā liekas, norāda uz zināmu Daugavas lībiešu ietekmi, ko veicināja abu etnisko grupu atrašanās pie viena un tā paša tirdzniecības ceļa. Tāpat latgaļu un sēļu teritorijā nazim bez praktiskās bijusi arī rotājošā nozīme, kad tas valkāts ornamentētā ādas makstī. Jāpiezīmē, ka šāda ornamentēta ādas maksts parādās dižciltīgo virsslāņa vīriešu apbedījumos, sākot ar 9. gs. Atšķirībā no lībiešiem raksturīgajām bronzas makstīm (123. att.: 9) Latvijas austrumu daļā sastopamas ādas makstis, kas inkrustētas ar bronzas sloksnītēm, kuras izveido spirāles ornamentu. Retumis, kā Ludzas Odukalnā,²⁹⁰ Tirzas Zvanulejās un Pļaviņu Radzēs (60. tab.: 28), sastopamas arī greznas, caurlauzuīna tehnikā izveidotas nažu un dunču makstis.

Arī īleni ir viena no 10.—13. gs. arheoloģiskajos pieminekļos bieži sastopamajām senlietām (71. tab.: 19, 30). Pētītajās zemgaļu dzīvesvietās atrasti 182 īleni, kapa inventāros, turklāt tikai sieviešu kapos, — apmēram 10. Kokneses pilskalna vēlā dzelzs laikmeta slāņos atrasti 130, Asotē — 94, Jersikā — 36 īleni. Ļoti bieži īlenus atrod arī kuršu un lībiešu zemēs, piemēram, Mārtiņsalā atrasti 69 īleni.

Īleni — dažāda lieluma un resnuma — parasti darināti no dzelzs, iedzītņi mēdz būt gan griezumā kvadrātisks (71. tab.: 19), gan taisnstūrveida vai

ieapaļš. Īlena kakliņa diametru nosacījušas īlena funkcijas. Jauns, 11.—13. gs. raksturīgs īlena veids ir īleni ar tordētu kakliņu. Atsevišķi to eksemplāri atrasti jau 10. gs. arheoloģiskajā materiālā (Šķērstaigu 20. kaps, Tērvetes pilskalna 4. slānis). Šķiet, ka ar tordējumu mēģināja padarīt kakliņu izturīgāku, tas aizstāj parasto kakliņa pāresninājumu, kas sevišķi izteikts iepriekšējā perioda īleniem. Joprojām sastop arī kaula īlenus (69. tab.: 27). Samērā bieži atrastas šujamادات (69. tab.: 7, 8), kas retāk gatavotas no bronzas, bet parasti darinātas no dzelzs.

Dzirkles (69. tab.: 15, 26) atrastas 12.—13. gs. pilskalnu un apmetņu slāņos (Tērvete, Asote, Mārtiņsala), kā arī lībiešu un zemgaļu kapulaukos. Atšķirībā no 5.—9. gs. dzirkļēm, kurām ir eliptiska atspere, apskatāmā perioda dzirkļu atspere ir ieapaļa un daudz spēcīgāka.

Zemgaļu arheoloģiskajam materiālam īpatnējie uznavas kalti, kas 6.—9. gs. vīriešu apbedījumos sastopami diezgan bieži, pēc 1000. gada kapos nav atrasti. Atšķirībā no iepriekšējā perioda, kad kaltu uznavas ir apaļa, augšmalā mazliet iežmaugta, kopš 9. gs. kaltu uznavas darināta griezumā četrstūrveida (Bauskas Čunkāni — 69. tab.: 29). Šāds kāta iestiprinājums uznavā ir stabilāks. Atradumi Tērvetē liecina, ka uznavas kalti bijuši lietošanā līdz pat 13. gs. beigām. 12.—13. gs. izmantoti arī vēl kalti ar apaļām uznavām. Kaltu asmens veids un etnoloģiskās paralēles²⁹¹ liecina, ka tie izmantoti koka dobšanai, sevišķi doru ciršanai meža dravniecībā.²⁹² Uznavas kalti kalpojuši arī kā vedgas āliņģu ciršanai ziemas zvejā. Tērvetē atrastie kalti lietoti arī kā laužņi.²⁹³

Lāpstu dzelzs apmales atrastas Tērvetes (151. att.), Mežotnes, Kokneses, Mārtiņsalas 12.—13. gs. slāņos. Spriežot pēc Rietumeiropas ikonogrāfiskā materiāla,²⁹⁴ koka lāpstas ar dzelzs apmalēm bijušas līdzīgas vēl 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Latvijā plaši lietotajām «grāvraču lāpstām».²⁹⁵

Slīmesti pieder pie masveidīgākajiem atradumiem. Tā, piemēram, Mārtiņsalā vien atrasti vairāk nekā 50 eksemplāru, no tiem aptuveni puse attiecas uz apskatāmo periodu. Perioda beigās visbiežāk lieto slīmestu ar taisnu vai mazliet izliektu muguru, noapaļotiem galiem, kuros ir caurumiņi rokturu iestiprināšanai (70. tab.: 3, 4). Slīmesta asmens forma ir atkarīga no darbarīka nolietošanas pakāpes. Bieži atrasti lielāki dzelzs slīmesti (70. tab.: 1, 2), kas noderēja baļķu mizošanai. Samērā bieži atrasti arī smagie kalti ar ķīļveida asmeni (70. tab.: 17). Divi šādi kalti atrasti Asotes pilskalnā. Koka priekšmetu virpošanai lietots virpu kalts (70. tab.: 18). Plakanā zāģa fragmenti atrasti Tērvetes, Asotes (70. tab.: 7) un Kokneses pilskalnu izrakumos. Koka priekšmetu, piemēram, karošu, grebšanai noderēja dzelzs grebļi — naži ar spēcīgi aizliektu smailo galu (70. tab.: 13, 20). Dzīvesvietās bieži atrasti arī dzelzs

²⁸⁹ Антенн 1962, 12. lpp.

²⁹⁰ Спицын 1893, XII tab.: 12.

²⁹¹ Bielenstein 1907, 193. lpp.; Жиганов 1963, 69., 70. lpp.; II. att.

²⁹² Atgāzis 1966^b, 107. lpp.

²⁹³ Бривкалне 1959, 296. lpp.: I tab.: 9; Бривкалне 1964, 94, 95. lpp.: 10. att.: 1.

²⁹⁴ Wagner 1954, I tab.: 35; XI tab.: 3.

²⁹⁵ Bielenstein 1918, 486. lpp.

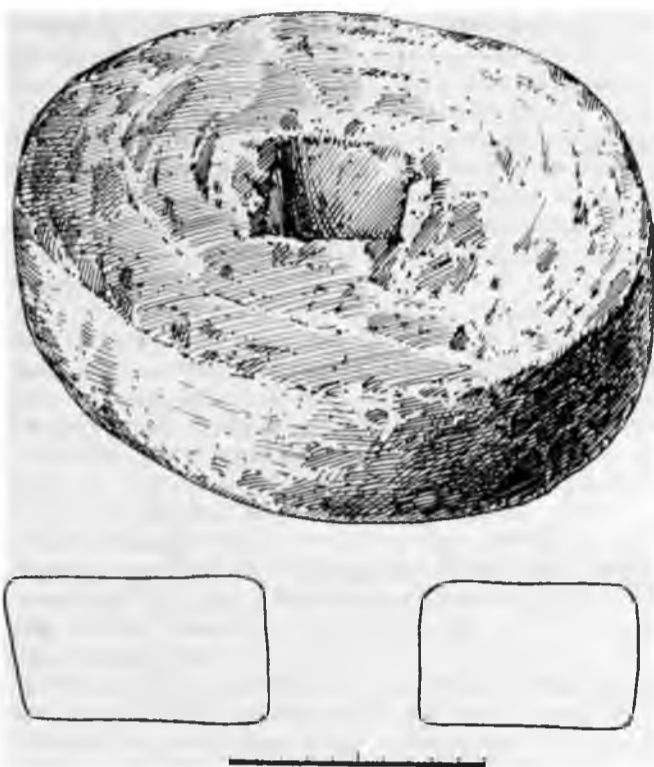
urbji (70. tab.r 19). Pilskalnos vēlā dzelzs laikmeta slāņos atrasti t. s. dzelzs kaķi — celtniecības instrumenti gropju iezīmēšanai balķos (70. tab.: 5, 10).

Darba rīku formas, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, visumā maz izmainījušās. Praktiskā darbā par lietderīgiem atzītie darba rīki ilgi saglabā savu formu bez nopietnām izmaiņām.

Dažādu duramo, cērtamo un griežamo darba rīku uzasināšanai plaši lietotas galodas (68. tab.: 12; 71. tab. ^ 20). Tās atrod galvenokārt dzīvesvietās. Zemgalē iegūts ap 223 galodu. 10.—13. gs. zemgaļu kapulaukos tās sastop ļoti reti — vīriešu kapos (Ciešmaldes 3. kaps). Kuršu un lībiešu teritorijā galodas diezgan bieži atrastas arī kapulaukos (Sabīles Krievu kapi, Turaidas Pūteļi u. c.). Galodas parasti darinātas no pelekā šīfera²⁹⁶ (slānekļa), kas nomaina iepriekšējā perioda kvarcītu. Tērvetes 10.—13. gs. slāņos šīfera galodas sastāda ap 70%, smilšakmens galodas — ap 20%, citu akmens šķirņu (13. gs. izņēmuma kārtā pat ķieģeļu) — 10% no atrasto galodu kopējā skaita. Spriežot pēc atrastajiem neapstrādātā šīfera gabaliem, šīfera galodas darinātas uz vietas no ievesta materiāla. To forma visbiežāk ir taisnstūra. No šīfera parasti izgatavotas neliela izmēra galodiņas, tām bieži izurbts caurumiņš piekāršanai pie jostas (71. tab.: 20), bet atrod arī lielas — līdz 35 cm garas galodas (68. tab.: 12). Smilšakmens galodas lieto mazāk nekā iepriekšējā periodā. To grauds ir rupjāks, bet materiāls trauslāks, tāpēc ar šīm galodām asināja lielākus darba rīkus, tās darināja platākas un biežākas.

Mežotnes, Kokneses (11. gs.) un Tērvetes pilskalni (12.—13. gs.) devuši tecilas fragmentus. Vesela tecila atrasta Laukskolā (149. att.), liecinot par darba rīku asināšanas progresīvāku ierīču ieviešanu.²⁹⁷

Par mājamatniecības — aušanas un vēršanas — plašo izplatību liecina dzīvesvietu kultūras slānī atrasto vārpstas skriemeļu (69. tab.: 17—22, 25, 28, 32) lielais skaits. Sevišķi daudz to atrasts latgaļu teritorijā, Asotes pilskalna izrakumos vien pāri par 300, lielākoties no māla (69. tab.: 22), retāk no akmens (69. tab.: 19, 25), reti — no kaula un raga (69. tab.: 18, 28). Akmens skriemeļa forma ir gan plakana, gan ar izceltu vai iedziļinātu centrālo daļu. Tie nereti bagātīgi rotāti ar šķērsrievu, līkloču un bedrīšu ornamentu (69. tab.: 19, 25, 32). Kā dzīvesvietās, tā bagātu sieviešu kapu inventāros ar 10. gs. sastop arī importētus gan bikoniskas, gan noapaļotas formas Volīnijas sārtā šīfera vārpstu skriemeļus²⁹⁸ (69. tab.: 17, 21). Lielāku skaitu to devuši Daugmales (31), Kokneses (15), Asotes (13) un Jersikas (8) pilskalni. Koknesē un Araišos atrastas arī pašas koka vārpstas (69. tab.: 33). Vārpsta izveidota apmēram no 33 cm gara oša (?) koka, tās vidusdaļa pārsnāta, šķērsgrīzumā vārpsta apaļa, tās gali — sašaurināti. Vērpjamo vārpstu skriemeļi kuršu ugunskaļos atrasti diezgan reti (Pasilciems), turpretī 10. gs. skeletkapos, konkrēti sieviešu apbedījumos,²⁹⁹ to ir krietni vairāk. Tie atrasti arī Talsu pilskalnā un Basu Celmiņu depozītā. Kuršu teritorijā sastop kā smilšakmens, tā arī kaula, raga un dzintara, reti sārtā šīfera vērpjamo vārpstu skriemeļus (1 eksemplārs Talsu pilskalnā). Reizēm kuršu ugunskaļos atrod arī citus ar aušanu saistītus piederumus, kā miniatūru bronzas vārpstiņu (49. tab.: 7),

149 att. Salaspils Laukskolā atrastā tecilu.

celu dēlīšus (Raņķu Kapcnieki). Kuršu apbedījumos Lietuvas teritorijā iegūti arī celu nazīši, dēlīši, vārpstiņas u. c. aušanas piederumi.³⁰⁰

Vērpjamo vārpstu skriemeļi lībiešu teritorijā nav tik plaši pazīstami kā, piemēram, latgaļu apdzīvotajās zemēs, tomēr arī lībiešu arheoloģiskajā materiālā pārstāvēti visu izejmateriālu skriemeļi (kaula, akmens, māla, šīfera, dzintara). Kapulaukos vārpstu skriemeļi atrasti reti. Šai sakarā varētu minēt sārtā šīfera skriemeļus (Salaspils Laukskola, Krimulda, Turaida, Aizkraukle) un dzintara skriemeļus (69. tab.: 20). Vairāk to iegūts dzīvesvietās (Mārtiņsalas ciems, pils u. c.), kur dominē kaula vārpstas skriemeļi, bet retāk atrasti smilšakmens, akmens un māla skriemeļi. Sārtā šīfera skriemeļi atrasti Rīgā, Mārtiņsalā, Salaspilī u. c. No piederumiem, kas saistās ar aušanu, vēl atrasti aužamo stāvu māla atsvari (69. tab.: 31) (Mārtiņsalas ciems, Doles Rauši u. c.).

Lielais vārpstu skriemeļu skaits latgaļu un sēļu pieminekļos un to retie atradumi Daugavas lībiešu dzīvesvietās liecina, ka pēdējie vērpjuši lielākoties bez skriemeļiem. Turpretī biežie stāvu māla atsvaru atradumi Daugavas lībiešu ciemu vietās, kā arī to retie atradumi latgaļu un sēļu dzīvesvietās, šķiet, netieši

²⁹⁶ Petersen 1951, 251. lpp. atzīmēts, ka Norvēģijā atrasts vairāk nekā 1000 šīfera galodas šī perioda kapos vien, tāpēc zinātnieku aprindās (CiacKHH 1963, 74. lpp. ar plašu literatūras sarakstu) valda uzskats, ka šīferis ievests taisni no šīs zemes.

²⁹⁷ Urtāns 1959, 32. lpp.

²⁹⁸ Mugurēvičs 1960⁹.

²⁹⁹ LAB 406. lpp.

³⁰⁰ Turpat, 407., 408. lpp.

liecina, ka latgaļi un sēļi šai laikā plašāk izmantojuši horizontālos, bet ne vertikālos stāvus.

Zemgaļu senkapos 10.—13. gs. vērptā vārpstu skriemeļi nav sastopami. Izņēmums ir Ciemaldes 15. kaps, bet šajā gadījumā tam var būt rotaslietu (krelles) nozīme, jo priekšmets izgatavots no dzintara un atrasts sievietes kapā, kakla rajonā.

Tērvetes pilskalnā atrasti 33, Mežotnes pilskalnā — 43 vērptā vārpstu skriemeļi. Dominē kaļķakmens un smilšakmens (69. tab.: 32), mazāk — kaula un raga (69. tab.: 28) skriemeļi. Ievērojami samazinājies no māla darināto vērptā vārpstu skriemeļu skaits. 10.—13. gs. dominējošie ir griezumā segmentveida vai tam tuvas formas skriemeļi, kuri bieži rotāti ar ģeometrisku ornamentu, retāk — ar pinuma motīvu. Saglabājušies arī griezumā taisnstūrveida smilšakmens vērptā vārpstas skriemeļi, kas bija iecienīti jau 5.—9. gs. Sārtā šīfera vērptā vārpstas skriemeļi Zemgalē nav atrasti.

No šķiltavu formām (71. tab.: 26—28, 31, 32) apskatāma laika dominē šķiltavas ar atrotītiem galiem un trīsstūra pamatni (t. s. veģveida jeb kalačveida), kādas parasti atrod vīriešu apbedījumos (71. tab.: 26, 27). Reti atrastas šķiltavas ar četrstūrainu pamatni (Zvirgzdenes Kivtu 61. kaps), tāpat arī Kokneses izrakumos 8. slānī atrastās briļļveida šķiltavas (71. tab.: 32). Veģveida šķiltavas bieži sastop kuršu ugunskaļos. Kuršu veģveida šķiltavu iezīme ir labi izteiktais trīsstūrveida izcilnis, kas atrodas pretī uzliektajiem, atrotītajiem galiem (Stroķi, Pūres Zviedri u. c.). Lībiešu teritorijā atrastajām šķiltavām vēl 12. gs. saglabāties uz pamatnes novietotais izcilnis vai t. s. mēlīte. Tas labi novērojams visām Mārtiņsalas pils šķīlamdzelzīm (šķiltavain). Perioda beigās (12. gs. otrajā pusē) visā Latvijā parādās garenas, slaidi ovālas šķīlamdzelzis (71. tab.: 33).

Atslēgas un slēdzenes (71. tab.: 6, 10, 15, 24, 25, 35) ir bagātīgi sastopamas visā lībiešu un latgaļu arheoloģiskajā materiālā. Tā, piemēram, Mārtiņsalas pilī vien atrasts vairāk nekā 70 atslēgu (puse no tām attiecas uz lībiešu periodu). Tās visas ir cilindriķveida. Slēdzenes parasti atrastas vienādā skaitā ar atslēgām. Mārtiņsalas izrakumos sastop slēdzenes, kas der Kolčina A, B, B u. c. tipa atslēgām.³⁰¹ Visvairāk variantu ir B tipa slēdzenēm. No latgaļu arheoloģiskajiem pieminekļiem atslēgas visplašāk pārstāvētas Kokneses izrakumos, tur atrasts vairāk nekā 90 eksemplāru; puse no tiem pieder cilindriķveida atslēgas korpusam, bet puse — slēdzenēm. Slēdzenes lielākoties pieder Kolčina B, B un T tipam (71. tab.: 25). Nereti, kā, piemēram, Kokneses pilskalnā, tās darinātas no vara vai arī to dzelzs korpusi inkrustēti ar bronzu. Ļoti reti atrastas kubiskās, par cilindriķveida hronoloģiski agrākās piekaramās atslēgas. Šāda atslēga atrasta arī Raušu kalēja depoziņā (71. tab.: 6). Maza izmēra, dažreiz greznā izveidotas slēdzenes noderējušas dažādu šķirstiņu jeb lāžu aizslēgšanai (Koknese). Atrasta arī reti sastopamā slēdzene (71. tab.: 24) koka atslēgai, kā arī caurslēdzamā atslēga (71. tab.: 35).

Atslēgas reizēm sastopamas kuršu vīriešu ugunskaļos (Alsungas Kalniņi, Raņķu Kapenieki) un dzīvesvietās (Talsu un Matkules pilskalni). Izplatītākas ir cilindriķveida atslēgas, tomēr Talsu pilskalnā³⁰²

13. gs. slānī bez tām sastop jau arī trīsstūrveida piekaramās atslēgas, kas citos Latvijas novados parādās vēlāk.

Zemgaļu senkapos atslēgas un slēdzenes sastopamas tikai izņēmuma kārtā (Īslīces grantsbedres, 5. kaps), turpretim pilskalnos un senpilsētās cilindriķveida atslēgas atrastas bieži. Te konstatēti tie paši atslēgu tipi, kādi kuršu un latgaļu teritorijā. Pie piekaramās atslēgu agrākā tipa pieder atslēgas ar kubisku vai trapecveida korpusu, kādas atrastas Aucē un Mežotnes centra kapulaukā 10. gs. kapu inventāros. Atrod arī greznas atslēgas, kuru slēdzenes inkrustētas ar bronzu vai sudrabu (Tērvete, Mežotne). Ja agrākās atslēgas, iespējams, ir ievestas, tad vēlākās — vismaz daļa — ir vietējs darinājums.

11. gs. beigu un 12. gs. pilskalnu atradumos (Mežotne, Tērvete, Daugmale) parādās lielākas, caurslēdzamas atslēgas, kuras bijušas piestiprinātas durvju dēļiem. Šādas atslēgas mehānisms atrasts Mežotnes pilskalna 5. slāņa uz 12. gs. attiecināmā celtnē.

Svečturi parādās pilskalnu 12. un 13. gs. slāņos. Tie darināti ar uzmavu svecei un sānisku iedzīlni paša svečtura piestiprināšanai (71. tab.: 11, 12). Vai arī citur bijuši Talsu pilskalnā atrastajam svečturim līdzīgi svečturi vairākām svečēm,³⁰³ pagaidām nav noskaidrots. Tāpat arheoloģiskajās kolekcijās nav konstatēts skalturis.

Vēlā dzelzs laikmeta kapos atrastas vienas pusē, ornamentētas kaula ķemmes ar ietveri (71. tab.: 1, 2), kas, domājams, bijušas piekārtas jostai. Ar 12. gs. izplatās divpusīgās ķemmes ar atšķirīga biezuma zariem (71. tab.: 3—5, 7—9). To forma vai nu četrstūrveida, vai trapecveida. Tās izgatavotas lielākoties no kaula, bet dažreiz, kā Koknesē, arī no samšīta (71. tab.: 8).

Pēdējo gadu izrakumi atklājuši arī senos ārstniecības instrumentus. Instruments āderu ciršanai atrasts Ķīšukalnā pie Ludzas, kā arī Kokneses pilskalnā agrā feodālisma perioda slāņos (71. tab.: 34).

Trauki. Sākot ar 11. gs., trauku sortimentā dominē māla podi, kas darināti uz podnieka ripas (74. tab.: 1, 4). Šiem traukiem ir teriņveida forma. Lai gan augšmalas profilējumam ir ļoti daudz dažādu variantu, tomēr trauka sānu šķērsriezums ir aptuveni S veida. Māla traukus lietoja dažādām vajadzībām — gan ēdiena vārīšanai, gan produktu uzglabāšanai. Uz daudzu lībiešu, latgaļu un zemgaļu zemē atrasto māla podu (Salaspils Reznas un Laukskola, Asotes pilskalns, Mežotnes pilskalns u. c.) dibena saglabājušās īpašuma zīmes.³⁰⁴ Diezgan bieži sastopami no bronzas skārda darināti trauki (Mārtiņsalas pils, Tērvete, Koknese). Skaidrāk bronzas trauku formu uzzinām pēc to atradumiem kapulaukos (Turaidas Pūtelji, Krimuldas Liepenes), kur atrastas vairākas ar 11.—13. gs. datējamas bronzas bļodas.³⁰⁵ Vairākos pilskalnos, kā arī ciemu vietās (Doles Raušos) atrastas vara katla paliekas ar lielām, pieknie-dētām osām. Jādomā, ka visplašāk tomēr lietoti dažādi koka trauki. Tie atrasti tur, kur bija labvēlīgi

³⁰¹ KOJI'HH 1959, 87. lpp.

³⁰² Karnups 1937, 21. att.: 4.

³⁰³ Karnups 1938, 16. att.: 2.

³⁰⁴ Cimermane 1962, 96. lpp.

³⁰⁵ Pāvele 1964, 132., 133. lpp.

koka saglabāšanās apstākļi. Tā, Rīgā³⁰⁶ dažādā laikā atrasti aptēsti vai virpoti vienkoči — ozola, liepas, kļavas, apses u. c. koka bļodiņas un šķīvji, daži no tiem ar īpašuma zīmēm. Atrasts arī kāds dzeramais kauss u. c. No stīpotiem galdiņu traukiem atzīmējamas ozola mucas, priedes un kļavas kubli, toveri, cibas u. c. mazaki trauciņi. Virpotas koka bļodas atrastas Āraišu ezera pilī (10. gs.), turpat atklāta arī tāšu trauku izgatavošanas darbnīca.

Vienlaikus kapos joprojām likti bezripas māla trauki; no tiem ugunskaļos visbiežāk atrod tikai zvirgzdāinas māla trauku lauskas ar nelīdzenu virsmu. Kuršu apbedījumiem raksturīgi arī miniatūri māla trauciņi (Pasilciems, Alsungas Kalniņi u. c.). Kurši plaši lietojuši arī koka traukus, kas, ņemot vērā izejmateriālu, vāji saglabājušies. Tomēr taisu pilskalnā³⁰⁷ kādā celtnē atrastas kriju vāceles, saspīestas koka bļodas u. c. Retāk sastopami bronzas trauki (Matkules pilskalns), kas, jādūmā, kalpoja dižciltīgo vajadzībām. Latvijas arheoloģiskajā materiālā pazīstamas arī vismaz divas māla amforas (Asotes un Kokneses pilskalns), kurās pārvadāts vīns, eļļa u. c. Asotes pilskalnā atrastā amfora ievesta no Melnās jūras ziemeļu piekrastes apgabala.³⁰⁸

Dzeramie ragi pieder pie visbiežākajiem atradumiem kuršu ugunskaļos (kopā ar fragmentiem iegūts vairāk nekā 200 eksemplāru). Dzeramo ragu apkalumi visumā labi saglabājušies, jo tie nav bijuši ugunī. Var izšķirt divu tipu dzeramo ragu apkalumus: apaļos, gludos bez ornamenta un šķautnainus, ornamentētus apkalumus, kas visumā sastopami biežāk. Šiem apkalumiem bieži pievienoja ornamentētas austiņas (49. tab.: 18). Lībiešu apdzīvotajā teritorijā dzeramie ragi nereti sastopami bagāto vīriešu un zēnu apbedījumos (Vampeniešu, Laukskolas kapulauks).

Svariņi un atsvariņi bija tirgotāju un, jādūmā, arī sabiedrības dižciltīgo piederumi. Tie bija nepieciešami dažādu tirdzniecisko operāciju veikšanai. Svariņi un atsvariņi atrasti galvenokārt Kurzemē, svariņi lielākoties gan fragmentārā veidā. Tie sastāv no diviem svaru kausiņiem, kas ar bronzas važiņām piestiprināti pie svariņu stienīšiem. Paši svariņi atgādina t. s. aptiekas svariņus (Raņķu Kapenieki). Kaut gan starp Latvijā un ārpus Latvijas atrastajiem svariņiem ir daudz kopēju iezīmju, tomēr kausiņu piestiprinājumu veids (ar važiņām), svaru stienīšu profilējums, svariņu regulētāja u. c. detaļu veidojums vedina domāt, ka kurši, tāpat kā citas tautības, svariņus darināja uz vietas. Svariņus pārnēsājot, tos ievietoja lodveida kapsulās (Pasilciems).

Atsvariņiem ir bikoniska vai mucīņveida forma; šāda forma vispār sastopama plašā teritorijā Ziemeļ- un Austrumeiropā. Uz atsvariņu plaknēm parasti ir aplīši (vienāds skaits abās pusēs), kas izsaka noteiktas svāra vienības. Dažos kapos (Raņķu Kapenieku 21. kaps, Alsungas Kalniņu 39. kaps) pie viena apbedījuma atrasti vairāki atsvariņi.

Tāpat kā kuršu zemē, arī lībiešu teritorijā svariņi un atsvariņi atrasti diezgan lielā skaitā. Svariņu un atsvariņu parādīšanās lībiešu teritorijā (kopš 10. gs. otrās puses) labi datējama pēc atradumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā.³⁰⁹ Spriežot pēc formas un piestiprinājuma veida (važiņas, stienīšu veids u. c.), lībiešu svariņiem (Aizkraukle³¹⁰) vislielākā līdzība ir

ar zemgaļu svariņiem (Mežotne) (168. att.); tie atšķiras no latgaļu un sēļu teritorijā atrastajiem svariņiem, kur kausiņi pie stienīšiem piestiprināti ar aukliņām. Lībiešu zemē atrastie svariņi pēc formas līdzīgi citiem Latvijas teritorijā atrastajiem svariņiem. Sevišķi nozīmīgi atsvariņu komplekti (168. att.) iegūti Rīgas HES applūdinājuma zonas izrakumos (Doles Vampenieši³¹¹); te vienā kapā iegūti 13 atsvariņi. Kādā citā kapā atrastie atsvariņi bija ievietoti apaļā koka kārbīnā, bet vēl citā — 14 atsvariņi bija ielikti ādas maisīnā. Kādā vīrieša ugunskaļā salocītie svariņi un atsvariņi bija noglabāti bronzas kapsulā.

IEROCI

Ieroči un apbruņojuma piederumi, kas attiecas uz vēlo dzelzs laikmetu, skaitliski ievērojami pārsniedz ar iepriekšējo periodu datējamus atradumus. Parādās jaunas ieroču kategorijas. 10.—13. gs., salīdzinot ar iepriekšējo periodu, no vienas puses, daudz vairāk kapu ir pavisam bez ieročiem vai arī ieroču kapā ir ļoti maz, bet, no otras puses, atrod arī kapus ar ļoti plašu dažādu ieroču klāstu, kam sarežģītā izgatavošanas tehnoloģija. Vīriešu apbedījumos apbruņojuma un citu piederumu ziņā vērojamas atšķirības, kuras saistāmas ar mantisku un šķirisku diferenciaciju. Tomēr jāņem vērā, ka dažādām etniskām vienībām bijušas atšķirības arī pašā paražā dot kapā līdz ieročus.

Perioda pirmajā pusē kuršu, zemgaļu, latgaļu, sēļu, lībiešu apbruņojuma specifika izpaužas vēl samēra spilgti, turpretī otrajā pusē vērojama zināma ieroču formu nivelēšanās tendence, kas izpaužas lokālu ieroču formu pakāpeniskā zušanā uz visai Ziemeļaustrumeiropai raksturīgu formu vai to atdarinājumu ieviešanās rēķina. Spēcīgu ietekmi atstājis arī kultūras un tirdzniecisko sakaru spraugums. Tāpēc, kā arī īsāka izklāsta labad, ieročus aplūkosim vienkop, cenšoties uzsvert to īpatnības dažādos senās Latvijas novados.

Tuvcīnā 10.—13. gs. plaši lietoti cērtamie un duramie ieroči.

Cirvis pieder pie cērtamajiem ieročiem, taču apskatāmajā periodā parādās tādi cirvji, kuriem bijusi arī sitamā ieroča funkcija.

Atšķirībā no darba cirvjiem kaujas cirvja svarīgākā iezīme ir tā vieglums, mazāki izmēri un bieži sastopamais rotājums. Rotāti tiklab perioda pirmajā pusē sastopamie šaurasmens, kā arī tā otrajai pusei raksturīgie plāsmens cirvji.

Atzīmējami ar kātam apvītu bronzas lentu rotāti šaurasmens cirvji (60. tab.: 21). Šāds cirvis, kas ir raksturīgs latgaļu ierocis iepriekšējā periodā, sasto-

³⁰⁶ Snore R. 1938°, 20. lpp.; šai sakarā jāievēro, ka daļa no atrastajiem traukiem attiecas arī uz vēlāku laiku, jo 1938. g. izrakumos kultūras slāņa stratigrāfija bija diezgan neskaidra. Ka šādi trauki lietošanā bijuši jau 12. gs., liecina 1960.—1962. g. izrakumi Alberta laukumā Rīgā (Vilsone 1963, 18. lpp.).

³⁰⁷ Karnups 1938°, 15. att.; arī Talsu pilskalna rekonstruētajā celtnē redzami vairāki koka trauki (97. att.).

³⁰⁸ niHope 3. 1961, 117. lpp.; 132. att.

³⁰⁹ MyrypeBHH 1965, 34. lpp.

³¹⁰ Kruse 1842, 53. tab.; Bähr 1950, XX tab.

³¹¹ Snore E. 1968, 74. lpp.

pams bagātu karavīru kapos arī 10. gs. un laikā ap 1000. gadu (Mērdzenes Dzēves, Madonas Oliņu kapulauks).³¹² Lai gan šaurasmens cirvji atrasti arī zemgaļu un lībiešu kapos (51. tab.: 16), taču cirvji ar bronzas lentu tajos nav pārstāvēti.

Vīriešu kapu inventāri liecina, ka par ieročiem kalpojuši abu visā Latvijā pazīstamo formu (sk. 234. lpp.) platasmens cirvji. Taču parasti kaujas cirvji ir maza vai vidēja izmēra, rūpīgi apstrādāti un allaž darināti ar tievāku kātu. Tāds, piemēram, ir Ceraukstes Podiņu 20. kapā (54. tab.: 11) kopā ar garo vienasmens zobenu (55. tab.: 27) un šķēpu atrastais cirvis, kas pieder pie pirmā platasmens cirvju tipa. Kā kaujas cirvji lietoti otrā tipa cirvji, kuriem asmens plāksnē ir makstī (pie jostas vai segliem) nēsājamiem kara cirvjiem raksturīgais caurumiņš (Ludzas Odukalns, Liepkalnes Ķesteri, Īslīces grantsbedres; 54. tab.: 9; 60. tab.: 30).³¹³ Daži šī tipa cirvji³¹⁴ izrotāti ar iekaltiem ornamentiem — robiņu, punktu un trīsstūru virknēm (47. tab.: 22). Visvairāk (10) šādu rotātu cirvju zināms Kurzemē (Pasilciems, Stroķi, Kazdanga u. c.). Atsevišķi rotāti eksemplāri atrasti arī zemgaļu, latgaļu un lībiešu zemēs (51. tab.: 15). Dažs no tiem, piemēram, Aucē atrastais cirvis (54. tab.: 10), varētu būt nonācis Zemgalē no rietumu kaimiņiem; par to liecina uz cirvja saglabājušās uguns patīnas un apzināta bojājuma pēdas. Šādus priekšmetus parasti atrod kuršu ugunskaļos. Pieminētā tipa cirvji pazīstami Rietumlietuvā,³¹⁵ kur tie, tāpat kā Latvijā, datējami ar 11.—12. gs. Austrumslāvu zemēs šie cirvji pazīstami jau kopš 10. gs. Tā kā tie parādījušies agrāk un citur Ziemeļeiropā sastopami retāk,³¹⁰ izteikts uzskats, ka to izcelsme meklējama Krievzemē.³¹⁷

Kuršu kapulaukos ir daudz āvas cirvju (47. tab.: 24) (Piltenes Pasilciems, Vilkumuiža u. c.), kamēr citās Latvijas daļās zināmi tikai atsevišķi to eksemplāri. Āvas cirvji pirmām kārtām bijuši ieroči, taču kalpojuši arī par darba rīkiem. Eiropas ziemeļos šie cirvji izplatīti samērā bieži teritorijā no Karēlijas līdz Britānijai. Par āvas cirvja dzimteni uzskata Skandināviju.³¹⁸

Importēti ir trīs t. s. vesercirvji — neliela izmēra kaujas cirvji ar pagarinātu pietu (60. tab.: 27; 76. tab.: 30, 31). 10. gs. tie raksturīgi nomadu hazāru kultūras ietekmes apgabalam Dienvidkrievijā un no turienes izplatījušies Krievzemē, Polijā, Ungārijā, Skandināvijā.³¹⁹ Šiem cirvjiem bija arī sitamā ieroča funkcija. To parādīšanās saistāma ar bruņu izplatīšanos.

Zemgalē (Ciemaldē, Mežotnē, Vecsaules Čapānos) atrasti cirvji ar liektu priekšpusi, āmurveida pieta segu un trīsstūrveida izlaidumiem kāta pusē (Petersena C tips), kuri datējami ar 10. gs. Šie cirvji, jādomā, te nonākuši no Skandināvijas tirdznieciskā ceļā un bijuši turīgu karavīru piederumi.³²⁰

Cirvis kā ierocis vispiernērotāks bijis kājnieka apbruņojumā. Šķiet, ka senajā Latvijā, tāpat kā Krievzemē 11.—13. gs. sakarā ar kavalērijas lomas pieaugumu, cirvja nozīme apbruņojumā, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, nedaudz mazinās.³²¹ Tomēr, tāpat kā visā ziemeļu mežu joslā, arī Latvijas teritorijā cirvis joprojām palika izplatītākais cērtamais ierocis. Karagājiena laikā tas bija nepieciešams arī dažādiem saimnieciskiem un militāriem darbiem (piemēram,

zemgaļu iemīloto «aizcirtumu» ierīkošanā, kādi atzīmēti Vecākajā Atskaņu hronikā).

Zobeni. Apskatāmā perioda pirmajā pusē atsevišķos kapulaukos latgaļu teritorijā (piemēram, Pildas Nukšos un Ludzas Odukalnā) sastopamas Austrumlatvijai raksturīgā, no iepriekšējā perioda pazīstamā īsā, platā vienasmens zobena — skrampakša vēlās formas. Zemgaļu kapos šie zobeni izzūd ātrāk — zināmi tikai daži eksemplāri, kas attiecināmi uz 9. gs. beigām vai 10. gs. (Ceraukstes Podiņi). Salīdzinājumā ar iepriekšējā perioda zobeniem — kaujas nažiem — vēlī eksemplāri ir garāki un platāki.

10. gs. otrajā pusē parādās un ap 1000. gadu visā Latvijā izplatās šaurie, ap 50 cm garie vienasmens zobeni jeb kaujas naži (55. tab.: 25; 64. tab.: 16). Tiem mazliet uzlieta mugura un parasti asmens sānu ieliekums — t. s. asinsrene (Mežotnes centrs, Salaspils Laukskola, Ābeļu Priednieki, Tirzas Zvanulejas u. c.). Minētie īsie, šaurie vienasmens zobeni iecienīti latviešu, lietuviešu un lībiešu zemēs un ir Ziemeļrietumeiropas īpatnība. Vairākos gadījumos tie atrasti kopā ar garo divasmeņu zobenu (64. tab.: 16, 17); tas vedina domāt, ka tiem bijusi papildierocis nozīme. Dažreiz šie «puszobeni» nēsāti greznās makstīs (49. tab.: 26). Tā, Pļaviņu Radžu 15. kapa 42 cm garais zobens (60. tab.: 28) iebāzts ar bronzu apkaltā, caurlauzuma tehnikā izgatavotā ādas makstī. Rombisko caurlauzumu rinda ļāva saskatīt maksts ādas virsmu. Šī zobena koka rokturis izrotāts saulīšu grupām un lejasgalā nostiprināšanas nolūkos notīts ar sīku bronzas stiepli.

Abu minēto formu kaujas naži ietekmējuši jauna tipa zobena izveidošanos 11.—12. gs. Tas ir ap 85 cm garš vienasmens zobens ar nelielu paplašinājumu pret smaili, uzlietu muguru, šķērsi, kura gali nolaisti uz leju, un ar pogu, kas darināta pēc divasmeņu zobena roktura pogas parauga. Šādi zobeni Latvijā zināmi zemgaļu un lībiešu kapos (Cunkāni, Podiņi, KrimuIda; 55. tab.: 26, 27; 51. tab.: 17). Īpašu grupu veido zobeni ar volūtveida roktura noslēgumu (Bunkas muiža, Lubānas Vēverāji). Aplūkotie garie vienasmens zobeni uzskatāmi par Lietuvā³²² vai Latvijā kaldinātiem.

Vēlajā dzelzs laikmetā plaši ieviešas divasmeņu zobeni. Arheoloģijā zobenu klasifikācijas pamatā likti divi principi: tos grupē vai nu pēc ārējās formas (īpaši roktura³²³ veida), vai arī pēc asmens sastāva³²⁴

³¹² Šnore E. 1936^a, 63.—65, 68. lpp.; 3. att.: 7.

³¹³ Atgāzis 1964, 120—122. lpp.; 3. att.: 8; 6. att.: 2; 7. att.: 6.

³¹⁴ Šturms 1936^f, 77. lpp.

³¹⁵ Volkaitē-Kulikauskienē 1964^b, 109, 110. lpp.

³¹⁶ Paulsen 1956^a, 30. lpp.

³¹⁷ Кирпичников 1966^b, 36, 37. lpp.

³¹⁸ Турпат, 39. lpp.

³¹⁹ Мугуревич 1965, 42, 43. lpp.

³²⁰ Atgāzis 1971^b, 29. lpp.

³²¹ Кирпичников 1966^b, 46. lpp.

³²² Volkaitē-Kulikauskienē 1964^a, 212, 218, 290. lpp.

³²³ Eiropa visparatizāta ir J. Petersena izstrādātā klasifikācija, ko minētais autors (Petersen 1919) devis, analizējot vairāk nekā 2000 Norvēģijas zobenu. Šie zobeni pēc savas formas ir starptautiski. Petersena klasifikācija izmantota arī padomju autoru darbos.

³²⁴ Anteins 1964, 72, 73. lpp.

(t. s. damascējuma un ierakstiem). Ja iepriekšējā periodā retumis atrastie divasmeņu zobeni saistās ar skandināvu apbedījumiem vai ar cīpām pret skandināviem, tad 10. gs. zināmi divasmeņu zobeni, kas dažreiz likti bagātos vīriešu apbedījumos. Tādi, piemēram, ir Bēnes Kaijukrogā (55. tab.: 24) un Ludzas Odukalnā atrastie zobeni ar taisniem, rievotiem šķēršiem, kas platēti ar sudrabu un trīsstūrveida pogu (Petersena H tips). Uz 10. gs. un 11. gs. sākumu attiecināmi T un Z tipa zobeni ar damascēta tērauda ierakstiem asmenī; tie atrasti Daugavas lībiešu novadā — Aizkrauklē, Salaspilī (77. tab.: 11, 12), Doles Vampniešos I.³²⁵ Zemgalē, Vecsaules Capānos iegūts Y₂ tipa zobens. So zobenu asmeņus visbiežāk grezno ieraksts ULFBERHT, kas apzīmē Ulfberta ieroču darbnīcu Ziemeļfrancijā vai Piereinas apgabalā — franku zemē (77. tab.: 12).

Kuršu zemē atrasts visvairāk 11.—12. gs. divasmeņu zobenu (vairāk nekā 100 eksemplāru) ne tikai Latvijā, bet visā Austrumbaltijā. Jāatzīmē gan, ka liela daļa šo zobenu ir lietošanā arī 13.—14. gs. Kurzemē iecienītākie ir T un Z tipa zobeni vai to atvasinājumi. 11.—12. gs. kuršu teritorijā Pasilciemā un Alsungas Kalniņos iegūti zobeni, uz kuru asmeņiem ir ieraksts INSOLNI («Sauļup»). 11. gs. raksturīgāki ir zobeni ar krāsaino metālu ierakstiem, kuru atsevišķi burti vai zilbes, kas atkārtojas, norobežoti ar krustiem (Pasilciems). Pasilciemā atrasti arī divi 12. gs. zobeni, kuriem asmenī ieraksts dzelzs intarsijā INGELRII atspoguļo kādu Rietumeiropas ieroču darbnīcas nosaukumu. Zobeni ar ierakstu GICELIN ME FECIT IN NOMINE DOMINI («Mani gatavoja Gicelins ta kunga varda») atrasti Pasilciema (3 gabali), Kuldīgā, Rudbāržu Lēņos un datējami ar 12.—13. gs.³²⁶ Ja visi iepriekš minētie zobeni uzlūkojami par importētiem no franku zemēm, tad daži zobeni (Kazdanga), kuru asmeņiem nav krustu un kuru rokturi³²⁷ ir tipiski kursiski, varētu būt vietējs ražojums (47. tab.: 13). Kuršu zobeniem raksturīgas trīs- vai piecdaļu pogas un šķērši, kas greznoti ar slīpo krustu un aplū motīviem (47. tab.: 14). Ja arī šo zobenu asmeņi varētu būt ievesti, tad roktura detaļu noformējums liecina, ka tie ir vietējo amatnieku darbs. Pēc Kursas otro vietu divasmeņu zobenu atradumu skaita ziņā ieņem lībiešu apdzīvotā teritorija Vidzemē. Vislabāk pārstāvēti uz 11. gs. attiecināmie S, T un Z tipa zobeni. Vairāku šo zobenu rokturi (Krimulda)³²⁸ izgreznoti ar sudrabu un ornamentēti.

Lielākā daļa no nedaudziem divasmeņu zobeniem, kas atrasti latgaļu apdzīvotajā teritorijā (Raunas Strante, Smiltenes Lazdukalns, Saikava, Rēzekne) tiek uzskatīti par ievestiem no Kurzemes. Kuršu ieroču meistaru darināti zobeni sastopami Gaujas lībiešu zemēs (Krimulda), kā arī Igaunijā, Gotlandē, Piedņeprā.³²⁹

12. gs. beigās un 13. gs. zobeniem raksturīgs rokturis bez augššķērša ar masīvu pogu, kurai segmenta, ripas vai noapaļota romba forma, apakššķērši gari, taisni vai arī to gali noliekti uz leju (47. tab.: 11; 55. tab.: 27, 34, 35). Šādi zobeni konstatēti visās Latvijas daļās (Talsu Vilkmuižas ezera, Tērvetē, Kroņvircaivā, Daugmalē, Krimuldā u. c.), liecinot par tolaik vērojamo tendenci unificēt apbruņojumu. Atšķirībā no 10. gs. zobeniem 12.—13. gs. zobenu asmens ir šaurāks ar šaurāku «asinsreni».³³⁰

Zobens darinats ar asaku smailes daļu, liecinot, ka šos ieročus varēja lietot arī duršanai.

Zobenus nēsāja koka vai ādas makstīs, kuru galus saturēja un greznoja maksts gala apkalumi jeb uzgaļi. Tā kā zobenu maksts uzgaļu skaits ir stipri mazāks par atrasto zobenu skaitu, jādomā, ka daļa zobenu nēsāti neapkalnās makstīs. Pēc izmēriem maksts uzgaļus var iedalīt vairākās grupās: garajos (8—22 cm), vidējos (4—8 cm) un īsajos (2—4 cm). Hronoloģiski agrākie ir 10. gs. otrajā pusē un 11. gs. sākumā lietotie vidēji garie ažiurie maksts gala apkalumi ar putna figūru (Pasilciems, Araiši, Tērvete; 55. tab.: 28). Latvijā tie atrasti reti un importēti no Skandināvijas. Par to liecina Birkā atrastā šī tipa uzgaļa lejamforina³³¹ un rūnakmeņu stila ornamenti uz Pasilciemā iegūtā uzgaļa.

11.—12. gs. sastop uzgaļus ar pretstatītām putnu figūrām (49. tab.: 25), tomēr visizplatītākie ir maksts uzgaļi, kas izgreznoti ar krustu un palmēti (49. tab.: 23, 24) un uzskatāmi par kuršu amatnieku ražojumiem. Šādi zobenu maksts uzgaļi zināmi arī Zemgalē (Sesavas Eži, Tērvetes pilskalns u. c.; 55. tab.: 30), tāpat lībiešu un latgaļu zemēs (Priekule Sārumi, Lielvārde, Jersikas pilskalns — kā 60. tab.: 10). Šie zobenu maksts uzgaļi, kas sastopami arī citur ārpus kuršu teritorijas, liecina par Kurzemes iedzīvotāju tirdzniecisko aktivitāti.³³²

Īsie V veida zobenu maksts bronzas uzgaļi, kuru izgriezumā rotā krusts vai palmete (77. tab.: 9), Latvijā sastopami samērā reti (Pasilciems, Tērvetes pilskalns, Vecsaules Capāni, Ikšķiles Kābeles u. c.). Šo 11. gs. otrajā pusē un 12. gs. iecienīto uzgaļu izplatība ļauj secināt, ka tie izgatavoti Gotlandē un Latvijā nokļuvuši tirdzniecības ceļā.³³³ Kā vienasmens, tā arī divasmeņu zobeniem lietoti garie maksts apkalumi. Tos, tāpat kā pašus garos vienasmens zobenus, atrod galvenokārt lībiešu apdzīvotajā Vidzemes daļā (51. tab.: 11, 12), Zemgalē (55. tab.: 29) un Lietuvā.³³⁴ Īpaši izdalāmi 20—22 cm garie zobenu maksts gala apkalumi, kas atrasti Gaujas baseinā³³⁵ (Turaidas Pūtēji; 51. tab.: 11; Krimuldas Liepenes, 51. tab.: 12). Līdzīga tipa uzgaļi iegūti tikai Kijevā³³⁶ un Lietuvā³³⁷ (pa vienam eksemplāram). Šie uzgaļi no pārējiem atšķiras ne vien ar neparasto un komplikoto ornamentu, bet arī ar to, ka darināti sudrabā. Pieminētais Kijevas eksemplārs atrasts Desjatinnajas baznīcā apbedīta kņaza kapā. Šķiet, ka arī Turaidā un Krimuldā šādi uzgaļi greznojuši feodāļu zobenus.

Sastop arī vienkāršas maksts sānu aptveres veidā darinātus zobenu makstu uzgaļus (51. tab.: 9); dažreiz tie gatavoti no dzelzs (Odziens, Koknese).

³²⁵ Snore E. 1967, 39. lpp.

³²⁶ Anteins 1964, 76.-79. lpp.

³²⁷ Sturms 1936^b, 114. lpp.

³²⁸ Neriman 1929, 63. un 80. att.

³²⁹ Мугуревич 1965, 49., 50. lpp.

³³⁰ Кирпичников 1966, 50.-56. lpp.

³³¹ Мугуревич 1965, 50. lpp.

³³² Paulsen 1953, 121. lpp.

³³³ Мугуревич 1965, 51.—53. lpp.

³³⁴ Volkaitē-Kulikauskienē 1964^a, 200.-202. lpp.; 4., 5. att.

³³⁵ Мугуревич 1965, 50., 51. lpp.

³³⁶ Капреп 1940, 12.—20. lpp.; 4., 5. att.

³³⁷ Volkaitē-Kulikauskienē 1971, 35. lpp.; 11. att.

No tuvciņas ieročiem kaujā plašāk lietotais ierocis bija šķēps. Tas galvenokārt bija duramais ierocis, taču noderēja arī tālcīņai.

Vēlajā dzelzs laikmetā latgaļu apdzīvotajā teritorijā šķēps kā obligāta vīriešu kapu piedeva pamazām izzūd. Pētītajos kapulaukos (Odukalns, Nukši u. c.) daudzos vīriešu kapos šķēpu nebija. Arī Zemgalē perioda otrajā pusē šķēps kapā dots līdz samērā reti (Mežotnes kapulauks), lai gan ir kapulauki (Jaunsvirlaukas Ciemalde), kur šī paraža saglabājas ilgāk. Kuršiem un lībiešiem paraža kapā dot līdz šķēpu noturas ilgāk.

Pēc iekātojuma veida šķēpu galus var iedalīt 2 lielās pamatgrupās: iedzītņa un uzmavas šķēpu galos.

Perioda sākumā vēl sastopami Austrumlatvijā kopš 8. gs. raksturīgie iedzītņa šķēpi ar vītollapas veida asmeni (sal. 39. tab.: 8), vienīgi tie kļuvuši garāki un izzudis paradums dot līdz kapā šādu šķēpu pāri. Zemgalē tie, tāpat kā īsie, platie vienasmens zobeni, 10. gs. kapos nav atrasti. Lapasveida šķēpu gali ar iedzītņi 10.—11. gs. pārveidojas, iedzītņim saīsinoties, lapai saplacinoties, paplašinoties, iegūstot asus sānu lūzumus un tādējādi tuvojoties rombveida formai (Kapiņu Kristapēni, Jasmuiža, Viesienas Mežāres; 60. tab.: 24). Iedzītņa šķēpu darināšanas tradīciju ilgāka saglabāšanās (lielāka izmēra šķēpiem, resp., tiem, kurus varēja izmantot par duramiem ieročiem) ir latgaļu apbruņojuma īpatnība, citur tie sastopami tikai izņēmuma kārtā (Bukaišu Atvases). Turpmākajos gadsimtos iedzītņa šķēpiem saglabājas nozīme galvenokārt tikai kā metamajam ierocim (par to runa būs vēlāk).

Uzmavas šķēpu galus pēc lapas veida varam iedalīt 3 lielākās grupās:

1) šķēpu gali ar ideāli slaidu šķērsriezumā rombveida lapu (54. tab.: 1), 22—53 cm gari. Raksturīgi 10. gs., taču sastopami arī 9. gs. un 11. gs. sākumā. 9. gs. šķēpiem (39. tab.: 4; 54. tab.: 4) ir īsāka un platāka lapa. Minētie šķēpi atrasti visās Latvijas daļās (Matkules Tojāti, Doles Vampenieši, Priekuļu Kampi, Jasmuižas Maskeviciški u. c.). Zemgalē, piemēram, tie atrasti 12 vietās. Šī forma plaši pazīstama Ziemeļeiropā (Petersena E tips). Ludzas Odukalnā un 3 zemgaļu kapulaukos (Kaijukrogs, Ciemalde, Linksmučī) atrasti šķēpi, kuru uzmavu rotā šaurā leņķī sakārtotu paralēlu līniju ornamenti. Šos šķēpu galus uzskata par importu no Reinzemes ieroču darbnīcām.³³⁸ Vienam E tipa šķēpu galam ir ar sudrabu inkrustēta uzmava (Salaspils Laukskola);

2) šķēpu gali ar lejasdaļā rombveida un pret smaili stieptu lapu. Atkarībā no lapas platumā, lapas un uzmavas samēriem var izšķirt vairākus šī tipa variantus:

a) šķēpi ar vidēji platu (3—5,5 cm), pret smaili stieptu lapu un vidēji garu uzmavu. Lapas sāni viegli iežmaugti, platākā daļa parasti atrodas nedaudz leļpus šķēpa gala vidusdaļās. Šķēpam raksturīga masīva, rombveida šķērsriezuma smailes daļa (51. tab.: 1; 54. tab.: 3; 64. tab.: 9, 15). Šķēps pārstāv vienu no visa Eiropa un arī Latvijā 11.—12. gs. visizplatītākajām formām (Petersena M tips). Vienīgi uzmavas pāreja lapā dažādās darbnīcās darinātajiem šķēpiem mēdz būt atšķirīgi veidota;

b) gari šķēpi ar slaidu rombveida lapu un garu, tievu uzmavu. Šķēpa lapas platākā daļa atrodas aptuveni vidū vai augstāk par pusi no šķēpa gala garuma, smailes daļa attiecīgi plāna. Šādus šķēpus 11.—13. gs. visvairāk bija iecienījuši kurši (Raņķu Kapenieki, Pasilciems, Vilku muiža; 47. tab.: 10), lai gan retumis tos atrod arī citur (piemēram, zemgaļu kapulaukā Rubas Rūsīšos-Debešos; 54. tab.: 2). Pie šīs grupas varētu pieskaitīt Īslīces grantsbedrēs atrasto šķēpa galu, kura kakliņš profilēts ar Skandināvijā iecienīto skaldņaino bronzas krelli;

c) šķēpi ar garu, platu rombveida lapu un īsu uzmavu. Šķēpa lapas platākā daļa parasti atrodas šķēpa apakšējā daļā, pirmās un otrās ceturtdaļas robežā. Šādi šķēpi pārstāvēti galvenokārt lībiešu apdzīvotajā teritorijā, sevišķi Gaujas baseinā, un attiecināmi uz 11.—12. gs. Bieži šo šķēpu uzmavu grezno sudraba inkrustācija (51. tab.: 2; 77. tab.: 10).³³⁹ Paralēles šiem šķēpu galiem sastopam Skandināvijā un Igaunijā (Petersena G tips);

3) lapasveida šķēpu gali ar uzmavu:

a) gari šķēpu gali ar slaidu lapu un garu, tievu uzmavu; pēc proporcijām ļoti tuvi iepriekš aplūkotojiem šķēpiem ar rombveida lapu (2 b), atšķirība starp tiem neliela, tāpēc, it īpaši to bojātie eksemplāri, grūti atšķirami no līdzīgiem šķēpu galiem ar rombveida lapu. Šie šķēpi sastopami 11.—13. gs. kuršu ugunskaļos (Pasilciems u. c.);

b) šķēpi ar garu liesmveida lapu un īsu uzmavu; pēc lapas samēriem tie tuvi jau apskatītajiem šķēpiem ar garu, platu rombveida lapu (2 c), tomēr parasti viegli atšķirami no tiem. Atrasti lībiešu teritorijā (Krimuldas Liepenes, Turaida), retāk — Kurzemē (Lībagu Ķīļi, Kazdangas Roņi). Šķēpu lapa griezumā noplacināta, rombiska vai ar mazliet izceltu vidusšķautni. Eksemplāri ar šauru, šķērsriezumā rombisku liesmveida lapu (60. tab.: 29) atrodami arī latgaļu teritorijā (piemēram, Jersikas kapulaukā) un zemgaļu novados (Tērvete; 54. tab.: 6).

13. gs. par valdošajiem kļūst īsi vai vidēja izmēra masīvi šķēpu gali ar griezumā rombisku lapu un skaldņainu uzmavu.

Pēc A. Anteina pētījumiem, damascējums sastopams visu tipu uzmavas šķēpos. Spriežot pēc spektrālajā analizē konstatēto leģējošo elementu satura šķēpu galos, kāds vietējam metālam nav raksturīgs, vismaz 24 no A. Anteina analizētajiem šķēpu galiem Latvijā ievesti, turpretī liela daļa no pārējiem, it īpaši vienkāršāka damascējuma šķēpu gali, ir vietējā izstrādājuma. Spriežot pēc šķēpa galu formām, secināms, ka vietējie šķēpu gali ar damascējuma atdarinājumu gatavoti Vilku muižas ezera tuvumā, Raņķu Kapeniekos, Baltinavas apkārtnē un citur.³⁴⁰ Damascēta tērauda šķēpu gali atrasti galvenokārt Kurzemē, kur zināmi vairāk nekā 100 eksemplāri.

Neminot skaitliski mazākās šķēpu galu grupas, vēl jāatzīmē kuršiem raksturīgie īsie, masīvie šķēpu gali ar kvadrātiska šķērsriezuma lapu un īsu, piltuvveidīgu uzmavu. To kakliņa daļā neliels profilējums, bet lapas četras skaldnes bieži ornamentētas (47. tab.: 6).

³³⁸ Кирпичников 1966b, 9. Ipp.

³³⁹ Мугуревич 1965, 45, 46. Ipp.

³⁴⁰ Anteins 1962b, 44 r 45- i.p.

Līdz ar bruņās un bruņu cepurēs tērptiem karotājiem Latvijā parādās speciāls sitamais ierocis — vāles ar metāla galvām. To atrasts nedaudz eksemplāru, un tās attiecas uz perioda beigām. Agrākās ir Asotes pilskalnā³⁴¹ un Rīgā³⁴² atrastās bronzas vāles galvas ar dzeloņiem. Tās importētas no Krievzemes.³⁴³ Unikāla ir Mārtiņsalā atrastā vāles galva, kas atgādina zižļa galu (51. tab.: 8). Šādām greznām, bieži ar svinu pildītām vālēm bija ne vien apdullinātāja ieroča nozīme, tās parasti bija arī varas simbols, karavadoņa vai sociāli augstāk situētas personas atšķirības zīme. 13. gs. ieviešas daudzskaldņainās dzelzs vāles galvas (Babītes Buļļi, Asote, Kalsnavas Strazdiņi u. c.).

Agrajā feodālismā pieaug tālcīņas ieroču (metamo šķēpu, loka, stopa, bultu) nozīme.

Metamie šķēpi. Slēgtu kapu inventāros dažkārt sastopams viens uznavas un otrs iedzītņa (Alsungas Kalniņi, Aizvīķu Tiltiņi) vai arī mazāka izmēra uznavas šķēps (Priekuļu Kampi u. c.; 64. tab.: 10), kas acīmredzot ticis lietots kā tālcīņas ierocis. Tam varēja būt arī rezerves duramā ieroča nozīme. Dzīvesvietās kauju karstumā nozaudēto metamo šķēpu skaits ir visai ievērojams. Tie ir galvenokārt nelieli, 12—30 cm gari iedzītņa šķēpu gali. Visā republikas teritorijā izplatīti šķēpu gali ar lejasdaļā rombveidā paplašinātu lapu (47. tab.: 5, 9; 54. tab.: 7, 8), sastop arī lapasveida šķēpu galus (51. tab.: 4). Zīmīgi, ka metamajiem šķēpiem iedzītņa gals, lai to labāk iestiprinātu kātā, nedaudz paliekts uz sāniem. Piedaugavā un Austrumlatvijā turpinās tradīcija gatavot šķēpus ar 2 atkarpēm (60. tab.: 31). Īpatnēji, kuršiem raksturīgi ir slaidie metamie šķēpi ar atkarpēm (47. tab.: 7; 64. tab.: 14). Jādomā, ka vajadzības gadījumā cīņā lietoti arī medībām un zvejai piemērotie harpūnveida šķēpu gali ar tordētu kakliņu (47. tab.: 8; 51. tab.: 3; 60. tab.: 25).

Vienu no lielākajām atradumu kategorijām veido bultu gali (47. tab.: 1—4; 51. tab.: 5—7; 55. tab.: 1—14; 60. tab.: 1—9; 64. tab.: 1—2), kurus atrod galvenokārt dzīvesvietās. 10.—13. gs. slāņos Mežotnē atrasti 453, Tērvetē — 352, Koknesē — 217 bultu gali. Lielākā daļa to ir uzbrucēju raidītas, sevišķi 13. gs. cīņu laikā. Tā kā bultas nedevas līdz kapā, tās apbedījumos atrod tikai izņēmuma kārtā (Salaspils Laukskola, Dignājas Strautmaļu 7. kaps; 64. tab.: 1). Tāpēc grūti noteikt, kuras no bultām ir vietējo tautību lietotas. Par vietēju ražojumu jāuzskata daļa uznavas bultu ar atkarpēm un īlenveida bultas (55. tab.: 1, 3, 12; 60. tab.: 8). Turpretim Koknesē atrastā 12. gs. iedzītņa bulta ar spārņveida atkarpēm (60. tab.: 2) ir reti sastopams eksemplārs.

Nelielas iedzītņa un uznavas bultas ar rombisku šķērsgrīzumu tiek skaidrotas kā rinkīšu bruņu caursitējas bultas (47. tab.: 1; 51. tab.: 5; 60. tab.: 4, 6). Latgaļu un sēļu teritorijā 11.—13. gs. slāņos samēra bieži atrod nelielas iedzītņa bultas ar profilētu kakliņu (60. tab.: 5).

Daugmale atrastas Skandināvijā 10.—11. gs. raksturīgās, rūpīgi izveidotās iedzītņa lapasveida bultas ar vairākšķautnainiem lapas sāniem, slaidas lapasveida bultas ar iežmaugtā trīsstūra griezumumu, tāpat tāda paša griezuma bultas ar atkarpēm. Ka tās lietojuši arī lībieši, liecina atradumi kādā Laukskolas ugunskapā. Mazākā skaitā skandināviskās bultas

iegūtas arī citos pilskalnos, piemēram, Mežotnē (55. tab.: 5). Austrumlatvijā un Viduslatvijā atrasti arī rombveida vai piecstūrveida, griezumā plakano 10.—12. gs. bultu galu dažādi varianti, kādi visbiežāk sastopami Krievzemē (55. tab.: 10; 60. tab.: 9; 64. tab.: 1). Agrākā, 9.—10. gs. raksturīgā forma atrasta Asotē (60. tab.: 9). Par sakariem ar austrumu zemēm vai sadursmēm ar to karotājiem liecina bultu gali ar plakanīgu lapu un platu, vidusdaļā ieliektu smailes daļu (60. tab.: 7). Tērvetes 1. slānī (13. gs.) izrakts četrspārnots iedzītņa bultas gals, kāds pazīstams tikai Smoļenskā (55. tab.: 8).

Mežotnes pilskalna 13. gs. slāņos atrasti saliktā loka kaula apkalumu plāksnīšu fragmenti, Kokneses 12. gs. slānī — kaula plāksnīte — cilpa bultu maka piekāšanai, tādēļ jādomā, ka zemgaļi un latgaļi (vismaz perioda beigās) lietojuši salikto loku.³⁴⁴ Daugmalē atrasts kaula gredzens — pirksta aizsargs loka stiegras atvilkšanai.

Par zemgaļu sīvajām cīņām ar vācu feodāļu karaspēku liecina daudzie Tērvetes, Mežotnes pilskalnos un Dobeles senpilsētā atrastie iedzītņa un uznavas stopu bultu gali (55. tab.: 6, 7, 13, 14). Tie ir diezgan vienveidīgi un maz atšķiras kā no Kursā (47. tab.: 2—4), tā latgaļu, sēļu un lībiešu zemēs iegūtajiem. Vecākā Atskaņu hronika stāsta, ka no vācu gūstekņa stopnieku mākslu («kā uzvilktis tiek un kā tiek šauts...») apguvuši arī zemgaļi. Zīmīgi, ka Tērvetes priekšpils 2. slānī (13. gs.) atrasts hronikā aprakstītajiem dramatiskajiem 1279. g. notikumiem hronoloģiski atbilstošs kāsis arbaleta stiegras uzvilktšanai (131. att.: 3), bet pilskalna 2. slānī — fragmentāra arbaleta detaļa — kaula «rieksts» (*tiucleus*), kas kalpo uzvilktās arbaleta stiegras aizkabināšanai un atbrīvošanai šaujot.³⁴⁵ Latgaļu zemēs līdzīgs «rieksts» atrasts Kokneses pilskalna 12. gs. slānī³⁴⁶ (131. att.: 1).

Aizsardzības apbruņojums. Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijā vairogu kapā likuši tikai izņēmuma kārtā. Vairogu dzelzs umboni konstatēti Doles Vampniešu I kapulaukā divos vīriešu kapos. 30. kapā, kurš pēc laika posmā no 1000. līdz 1010. g. kaltā sudraba penija datējams ar 11. gs. un kurā bez rotaslietām bija vēl divasmeņu zobens un 2 uznavas šķēpi, atsegts konisks umbons³⁴⁷ ar pierūsējušām vairoga dēlīša paliekām un kniedēm, ar kuru palīdzību umbons piestiprināts pie vairoga. 22. kapā iegūts pusfērisks umbons. Tā paša tipa vairoga umbons atrasts Mežotnes pilskalna 12.—13. gs. slānī.³⁴⁸ Laikā no 10. līdz 13. gs., domājams, dažkārt vēl lietoja vairogu ar koka umboniem. Par to varētu liecināt Krimuldā kādā kapā sazīmējamās apaļa vairoga kontūras, lai gan ne pats vairogs, ne umbons nebija saglabājies. Iespējams, ka daži ar īpatnēju ornamentu baltā, sarkanā un melnā krāsā apgleznotie koka

³⁴¹ Шнопе Э. 1961, 46., 47. lpp.; 63. att.; X tab.: 17, 19.

³⁴² RK 1896, 26. tab.: 17, 18.

³⁴³ Antoniewicz 1955, 40. lpp.

³⁴⁴ Sal. Медведев 1966, 23. lpp.; 3. att.; 27. lpp.; 4. att.; 6. tab.: 10—11; 8. tab.: 4.

³⁴⁵ Wagner 1956, 78. lpp.; VI daļa; 2., 5.-7., 13. tab.; Медведев 1966, 90.—93. lpp.; 5. att.

³⁴⁶ Stubavs 1966, 25. lpp.

³⁴⁷ Snore E. 1967, 39. lpp.

³⁴⁸ Уртанс 1961, 222., 223. lpp.

priekšmeti, kas konstatēti Sēlpils Lejasdopelēs³⁴⁹ un Doles Vampeniešu I kapulaukā, ir grezni vairogī. Vairogu izgreznošana viduslaikos bijusi iecienīta.

Bruņucepures un bruņas Baltijā līdz 13. gs. lietotas mazākā mērā nekā tajā pašā laikā Krievzemē un Rietumeiropā. Bruņucepures iegūtas tikai kuršu zemēs. Dīros un Pasilciemā atrastās bruņucepures ir koniskas³⁵⁰ darinātas no nepilnu milimetru biezām skārda sloksnēm (107. att.). Kuldīgā atrasta tādas pašas formas viengabala skārda bruņucepures.

Kādā kuršu ugunskaņā Pasilciemā³⁵¹ iegūts no dzelzs riņķīšiem darināts bruņukrekls, kas pēc sava tehniskā izpildījuma analogs Krievzemē plaši sastopamajiem 10.—13. gs. bruņukrekliem.³⁵² Stipri izrūsējis un vāji saglabājies ir latgaļu kapulaukā Kjrūstpils Ogleniekos (5. kaps) konstatētais bruņukrekls. Spriežot pēc krekla novietojuma kapā, tāpat ievērojot, ka 5. apbedījumā guldīta sieviete, krekls varētu būt tuvinieku ziedojums. Bez tam bruņukreklu fragmenti iegūti Tērvetes 13. gs. slāņos, kā arī Mežotnes senpilsētā. Tērvetē un Mežotnē atrastas arī 13. gs. plāksnīšu jeb zvīņu bruņas, kas plaši bija izplatītas 13. un 14. gs. apbruņojumā.

JĀTNIKA PIEDERUMI UN ZIRGLIETAS

Visvairāk jātnieka piederumu un zirglietu atrasts Rīcūmlatvijā, kuršu kapos. Izrakumi pilskalnos (Tērvetē, Daugmalē, Koknesē, Asotē u. c.) rāda, ka arī Viduslatvijā un Austrumlatvijā feodālā virsslāņa pārstāvji bija iecienījuši meistarīgi izstrādātus jātnieka piederumus un zirglietas.

Perioda pirmajā pusē (10. gs.) apbedījumos ne tikai Kurzemē, bet arī citās Latvijas daļās, sevišķi Rietumzemgalē, retumis sastop piešus. Saglabājas paraža valkāts piesi tikai pie vienas kājas apava, taču jau perioda sākumā ir atsevišķi apbedījumi, kam doti līdz 2 pieši.

Vienkāršākais, perioda sākumam raksturīgais piešu veids ir dzelzs pieši ar taisnstūra vai segmentveida griezumā loku, S veidā atrotītām galu cilpām un īsu piramidālu dzelksni (Tērvete, Koknese; 55. tab.: 19; 60. tab.: 22). Cits šī tipa varianta piesis (55. tab.: 16) darināts no bronzas ar tordētu loku (Zvārdes Grīnerti, Bēnes Kaijukrogs). Līdzīgs, taču tipoloģiski vēlāks ir Tukumā atrastais piesis ar tordētu trīskāršu loku un parastu cilpu galiem.³⁵³ Uz 10. gs. attiecināmi no bronzas lietie pieši ar paplatu loku, kas ornamentēts 3—6 reljefām rievām; loku galus noslēdz X veida cilpas (Durbes Dīri,³⁵⁴ Dobeles Šķērstaņi, Salaspils Vējstūri; 51. tab.: 14; 55. tab.: 17). Kuršu teritorijā pārstāvēti ažiūri pieši. Viens ažiūrs pieša eksemplārs iegūts arī Bēnes Kaijukrogā (55. tab.: 18). Unikāls ir Mazdrīviņos atrastais ažiūrs piesis ar cilvēku masku rotājumu (49. tab.: 21). Visiem minētajiem piešiem raksturīgs īss piramidāls vai konisks dzelksnis.

Kuršu zemēs 11.—13. gs. pazīstami pieši, kas gatavoti no saliekta, plāna bronzas plāksnītes ar īlenveida dzelksni; tā loka galos atrodas caurumiņš pieša piestiprināšanai (49. tab.: 22).

11. gs. pieder pieši ar taisniem, vidēji gariem apaļa griezuma dzelkšņiem un segmentveida griezuma loku, kuru noslēdz divdaļīga plāksne piestiprināšanai apavam (Asote, Bukaišu Atvases; 55. tab.: 21).

Perioda otrajā pusē (11.—13. gs.) raksturīgi pieši ar sānskatā liektu V veida loku, kas izgatavots no griezumā segmentveida stieņa. Tā galus noslēdz vai nu atliektas ausveidīgas cilpas (55. tab.: 20; 60. tab.: 19), vai divdaļīgas plāksnes (51. tab.: 13; 60. tab.: 20; 64. tab.: 7). Pēc dzelkšņa veida izšķirami 2 piešu tipi. Hronoloģiski agrākie ir pieši ar garu, taisnu dzelksni (60. tab.: 19). Ja citās zemēs šis tips pazīstams tikai līdz 11. gs., tad Latvijā to sastop vēl 13. gs.³⁵⁵ 12.—13. gs. raksturīgi pieši ar vidusdaļā uzbiezinātu vai profilētu dzelkšņa kakliņu (51. tab.: 13; 60. tab.: 20, 23; 64. tab.: 7).

Vairāku greznu piešu loks (ka Asote atrastajam eksemplāram) inkrustēts ar bronzu (60. tab.: 19), bronzas sloksnītes ievietojot uz pieša loka izgredtajās gropēs vai bedrītēs, kas aizpildītas ar alvu. Skaists dzelzs piesis, kura loks un dzelksnis izrotāts ar izgredtās bedrītēs ievietotu vara masu, atrasts Kokneses pilskalnā 8. slānī (60. tab.: 20). Šajā pilskalnā (11. slānī) atrasti arī vairāki pieši ar sudraba granulām rotātu loku. Šie pieši ir dižciltīgo virsslāņa piederums un, domājams, saistāmi ar pils valdnieka karadraudzi.

Līdzīgs piešus, kuru loks inkrustēts ar sudraba vai krāsainā metāla pilītēm vai stīgām, labi pazīst arī lībieši (Turaida, Mārtiņsala; 51. tab.: 13) un kurši (Pasilciems).

Latgaļu teritorijā atrasti nedaudzi dzelzs pātagas kāti (Jasmuižas Maskevicišku 5. kaps, Sauleskalna depozijs). Šis jātnieka piederums, kura atradumi Latvijā attiecināmi galvenokārt uz 10. gs., liecina par sakariem ar dienvidaustrumu kaimiņiem.

Seglu kāpšļi ir dažādi, pārsvarā divu veidu — ar ieapaļu vai ovālu augšējo loku un ieapaļu, ieliektu vai plakānu pēdas plakni (Vilkumuiža; 47. tab.: 17, 18). Kāpšļu apakšējās daļas forma norāda, ka jātnieku apavi bijuši gan ar mīkstu, gan cietu zoli.³⁵⁶ Par Austrumlatvijā lietotiem kāpšļiem materiālu maz, lai gan reizēm tie atrasti arī kapos (Sēlpils Lejasdopelēs, Rēznas Jusi). Šie atradumi liecina par sakariem ar lietuviešiem.³⁵⁷ Unikāli ir divi Talsu pilskalnā atrastie no aļņa raga gatavotie seglu galu augšējie balsti (47. tab.: 21).

Perioda sākumā vēl pazīstamo trīsposmu laužņu vietā (Kaijukrogs) dominējošie kļūst divposmu laužņi ar riņķiem galos (47. tab.: 19, 20; 55. tab.: 36, 37; 64. tab.: 8). Iemauktu laužņu sāndzelži, kas parādījās jau iepriekšējā periodā (Ķente), tagad kļuvusi par parastu parādību. Sāndzelžus darina ieplakanus un to virsmu bieži izgrezno. Dažādas iemauktu detaļas, it īpaši iemauktu siksnu sadalītāji un apkalumi, bagātīgi atrastas kuršu ugunskaņos. Parastais iemauktu sadalītājs sastāv no apaļas, vairogam līdzīgas bronzas vai dzelzs ripas un 3 vai 4 siksnu galu apkalumiem (49. tab.: 17, 28). Šos apkalumus rotā iekalts komplicēts ornaments, kas bieži bijis atveidots, dzelzs plāksnes pārklājot ar sudraba platējumu

³⁴⁹ Šnore E. 1961, 9. lpp.

³⁵⁰ Stepinš 1967, 26., 27. lpp.; Сизов 1896, 5. att.

³⁵¹ ГЭ 890/1080.

³⁵² Медведев 1959, 174. lpp.; 16. att.: 1—5.

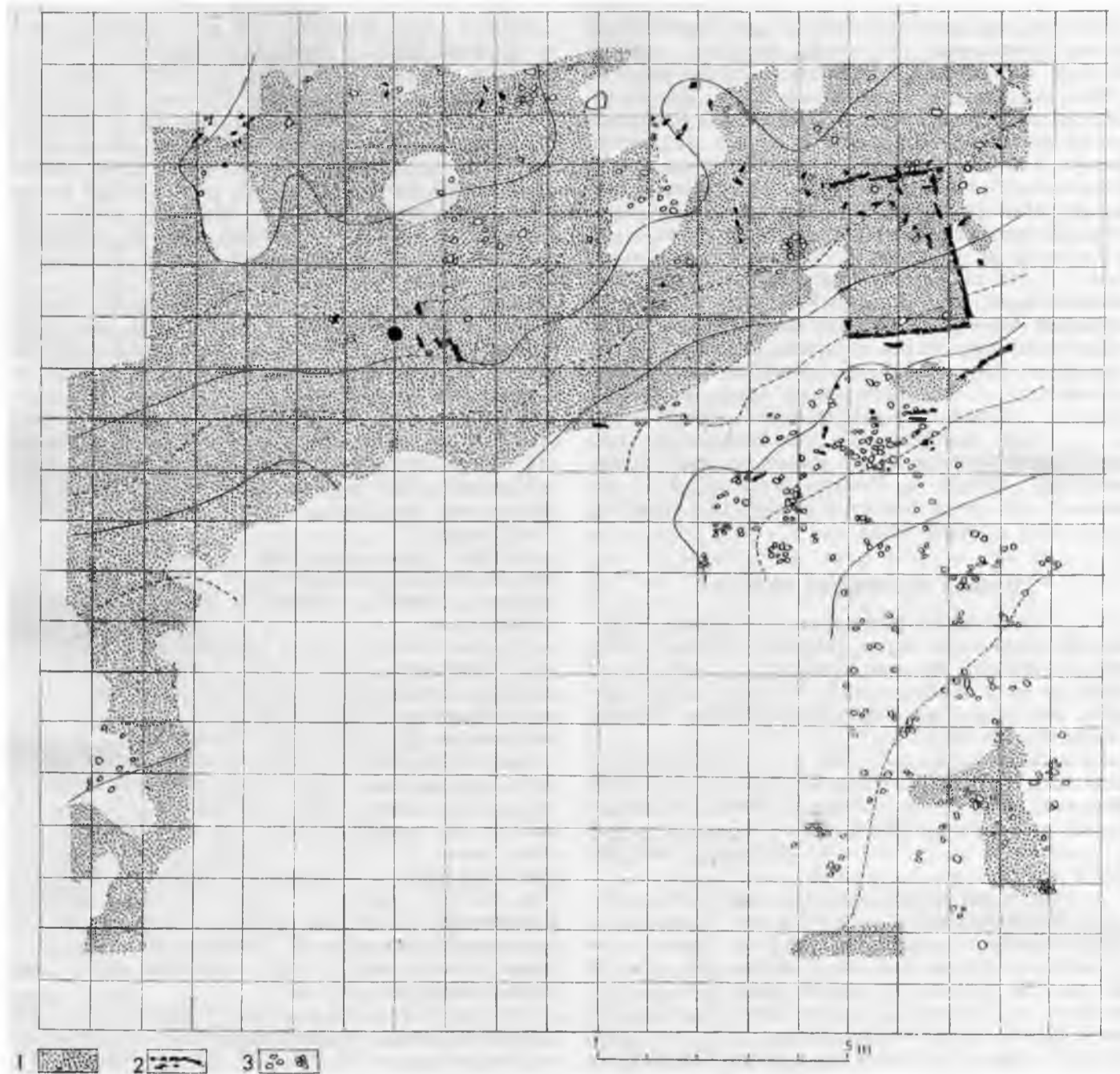
³⁵³ Шноре Э. 1962, 580., 581. lpp.

³⁵⁴ Stepinš 1967, 13. att.

³⁵⁵ Шноре Э. 1962, 581. lpp.

³⁵⁶ Медведев 1959, 186. lpp.

³⁵⁷ Мугуревич 1965, 95, 96. lpp., 42. att.

150. att. Tērvetes pilskalnā 3. apdzīvotības slānī atklātie graudi
1 — graudi, 2 — dedzis koks, 3 — akmeņi.

(47. tab.: 15, 16). Dažiem apkalumiem ir apzeltījuma pēdas. Izceļas arī Tērvetes, Mežotnes (55. tab.: 15, 32, 33), Daugmales, Kokneses pilskalnos iegūtās iemauktu detaļas, kas bagātīgi ornamentētas vai inkrustētas sudrabā. Šie priekšmeti, kā arī Daugmalē atrastie greznie pinekli un Mežotnes pilskalna 5. slāņa (12. gs.) zirgu skrāpis (55. tab.: 31) liecina, ka topošo feodālu un to karadraudžu locekļu kara zirgi bijuši labi kopti un greznoti. Bez zirgu apkalšanai lietotajiem «ledus piešiem» (68. tab.: 7) Mežotnes pilskalna 12. gs. slānī atrasti arī pakavi (55. tab.: 22, 23). Tomēr kā ledus pieši, tā arī pakavi masveidā izplatās tikai 13. gs.

SAIMNIECĪBĀ

ZEMKOPIBĀ

Tā kā senākie rakstu avoti nesniedz kaut cik pilnīgas ziņas vēlā dzelzs laikmeta zemkopības līmeņa raksturošanai, svarīgākie liecinieki ir dzīvesvietās un kapulaukos atrastie lauksaimniecības darba rīki: sirpji, kapļi, izkaptis, kā arī arklu dzelzs lemeši un roku dzirnas. Bez tam vērtīgi ir dzīvesvietās labvēlīgos apstākļos saglabājušies pārogļojušies labības graudi.

Dzelzs lemešu parādīšanās ir nozīmīgs faktors lauksaimniecībā. Daži autori³⁵⁸ dzelzs lemešus saista ar pāreju uz trīslauku papuvju sistēmu. Kā norādījis A. Kirjanovs, lemešu parādīšanās pierāda gan papuvju sistēmu, taču ne tās trīslauku veidu. Papuvju sistēma iespējama gan atmatu-papuvju, gan divlauku, gan trīslauku³⁵⁹ zemkopībā. Trīslauku sistēmas priekšnoteikums ir ziemāju labības, galvenokārt rudzu sējumi. Paleobotāniķis A. Rasiņš uz Asotes, Talsu, Mežotnes, Tērvetes u. c. pilskalnos atrasto graudaugu analīžu pamata konstatējis, ka kopš 10. gs. ziemas rudzi (*Secale cereale* L.) jau ieņēmuši savu vietu līdzās miežiem (*Hordeum vulgare* L.), bet ar 11. gs., spriežot pēc Asotes pilskalna materiāliem, to īpatsvars citu graudaugu vidū ievērojami pieaug.³⁶⁰ Bez pašiem graudaugiem par tiem liecību dod arī nezāles. Tā, piemēram, lāčauzu (*Bromus secalinus* L.) A. Kirjanovs³⁶¹ uzskata par tipiskāko ziemas rudzu nezāli līdz pat mūsu dienām. Arī A. Rasiņš konstatē šīs ziemāju nezāles klātbūtni ziemāju sējumos un atzīst, ka ar 11. gs. tās daudzums tīrumos sāk pieaugt.³⁶² Ka ziemas rudzi sēti samērā lielās platībās, liecina arī kāds 1226. g. dokuments, kurā tiek noteiktas nodevas no sēļu ziemājiem, kas iesēti līdumā Rīgas pilsētas novadā.³⁶³

Ieviešoties rudziem, sāka cept skābo rudzu maizi. Rudzu maizes priekšrocība ir tās labā saglabāšanās, it īpaši tad, ja to cep kopā ar klijām.³⁶⁴ Vienmērīgu temperatūru, kāda nepieciešama, lai izceptos rudzu maize, bija iespējams sasniegt ar 11. gs. Latvijas dzīvesvietās sastopamajās māla kleķa krāsnīs, kam bija klons un māla velve.

Atkarībā no augsnes rakstura izsējamo graudaugu sortiments vēlajā dzelzs laikmetā dažādos Latvijas novados nav vienāds. Tā, Talsu un Tērvetes pilskalnos, tipiskajos kviešu audzēšanas rajonos, daļā izpētīto paraugu dominē mīkstie vasaras kvieši (*Triticum aestivum* L.),³⁶⁵ kas nav sastopami latgaļu pieminekļos. Dažas lāčauzu sēklas Talsu un Tērvetes pilskalnu kviešu paraugos pieļauj iespēju, ka audzēti arī ziemas kvieši, turklāt mīstrā ar ziemas rudziem. Mīkstie kvieši kultivēti arī Asotes pils novadā.

Viena no visizplatītākajām graudaugu kultūrām Latvijas teritorijā vēlajā dzelzs laikmetā ir mieži, kas konstatēti visu pilskalnu līdz šim analizētajā graudu materiālā.³⁶⁶ Mieži ir senākais pazīstamais graudaugs, kas plaši kultivēti arī vēlajā dzelzs laikmetā. No miežu un kviešu maisījuma cepta maize un vārīta putra.³⁶⁷ Latvijas lauku apvidos vēl paretam arī mūsu dienās no miežiem cep maizi plakana plāceņa veidā. Turpretim 12. un 13. gs., pēc pašreiz mūsu rīcībā esošajiem materiāliem (Asote), auzu (*Avena sativa* L.) sējumi nepaplašinās, un šķiet, ka šai jaunajai kultūrai nav bijusi kaut cik nozīmīga vieta tā laika lauksaimniecībā.³⁶⁸

Bez minētajām graudaugu kultūrām apskatāmajā periodā audzēti lini, kaņepes, zirņi, sāre, pupas, magones, lēcas, rāceņi. Asotes pilskalnā atrasti arī divi rīsu graudi.³⁶⁹ No linu apstrādes rīkiem Kokneses priekšpils 11. slānī atrasts koka linu suseklis (68. tab.: 11).

Lielākie graudu krājumi līdz šim dienas gaismā nākuši Tērvetes pilskalna 1957. g. izrakumu B laukumā 3. slānī, kur 160 m² platībā atklāta 10—25 cm bieža graudu kārtā, kas satur ap 18 tonnām graudu³⁷⁰

(150. att.). Spriežot pēc senlietu atradumiem, lielais graudu slānis datējams ar 12. gs.³⁷¹ Tērvetes pilskalna izrakumu B laukumā uz terases izpētītas arī kādas labības noliktavas vai klēts paliekas; pie noliktavas vienas sienas atklāja miežus, pie otras — rudzus un kviešus, bet pie trešās — zirņus. Tikai pārējā celtnes daļā labība bijusi jaukta.

Mazākos vairumos graudi atrasti arī citos pilskalnos — Mežotnes, Talsu, Asotes u. c. Mežotnes pilskalnā graudu krājumi (rudzi, kvieši, zirņi) konstatēti kādā 12. gs. celtnē — klētī, kur tie bijuši novietoti māla traukos un kriju vācelēs.³⁷² Talsu pilskalnā graudi (rudzi, kvieši, mieži, mazāk — auzas, zirņi, lēcas) atrasti visos slāņos.³⁷³ Asotes pilskalnā graudi atrasti vai nu celtnēs, vai īpašās bedrēs.³⁷⁴

Graudu sasmalcināšanai lietotos graudberžus (68. tab.: 13) līdz ar graudaugu sējumu paplašināšanos 11. gs. nomaina dzirnakmeņi, kas pieder roku dzirnām. Vairākos gadījumos, kā, piemēram, Mežotnes pilskalnā,³⁷⁵ Daugmales pilskalna plakumā atsegtajā maltuvē,³⁷⁶ Asotes pilskalna augšējā slānī,³⁷⁷ tie atrasti pašās celtnēs (151. att.). Atsevišķos gadījumos dzirnakmeņi tikuši arī importēti. Tā, Tērvetes pilskalnā atrasts no vulkāniskas lavas gatavots dzirnakmens.

Rokas dzirnu ieviešanās 11. gs. ir pārlicinošs pierādījums par ražošanas spēku pieaugumu. Šī jaunievedā rotējamā ierīce,³⁷⁸ kas atviegloja graudu sasmalcināšanu, netieši liecina par graudaugu sējumu paplašināšanos.

Jautājumam par to, kāda zemkopības sistēma pastāvējusi Latvijā vēlā dzelzs laikmetā, atkārtoti pievērsta uzmanība. Ja arī padomju vēsturnieki kā nepamatotu noraida Baltijas vācu vēsturnieku uzskatu, ka trīslauku sistēmu atnesuši vācieši, tomēr zinātnes rīcībā vēl nav pietiekama vairuma konkrēta materiāla, lai šo jautājumu varētu uzskatīt par pilnīgi atrisinātu.

Ir pamats secināt, ka trīslauku zemkopības sistēma Latvijas teritorijā bija pazīstama. Par labu tam liecina rudzu sējumi un atrastie dzelzs lemeši. Pēdējie,

³⁵⁸ Довженок 1961, 121. lpp.

³⁵⁹ Кирьянов 1962, 330. lpp.

³⁶⁰ Расины 1959, 336. lpp.

³⁶¹ Кирьянов 1952, 154. lpp.

³⁶² Расиньш 1959b, 129, 136. lpp.

³⁶³ SLVA I, 314. dok.

³⁶⁴ Stokar 1951, 79. lpp.

³⁶⁵ Расиньш 1959a, 321. lpp.; Якубцинер 1956, 158. lpp. atzīst, ka mīkstie kvieši Latvijā 9. gs. bijuši mazāk izplatīti par miežiem.

³⁶⁶ Шноре Э. 1961, 90. lpp.

³⁶⁷ Бахтеев 1956, 217. lpp.

³⁶⁸ Senajā Krievzemē, šķiet, auzu loma pieaugusi, jau sākot ar 10. gs., bet vēlāk, 15. un 16. gs., ar auzām, tāpat kā ar rudziem, maksātas nodevas (Мордвинкина 1960, 320.—322. lpp.).

³⁶⁹ Расиньш 1961, 172. lpp.

³⁷⁰ Dati no E. Brīvkalnes izrakumu pārskata (VI). Graudu vairumu noteicis A. Rasiņš.

³⁷¹ Бривкалне 1959, 226. lpp.

³⁷² SM 1939, 4, 24, 25. lpp.; 8, 9. att.

³⁷³ Karnups 1937, 346. lpp.

³⁷⁴ Шноре Э. 1961, 90. lpp.

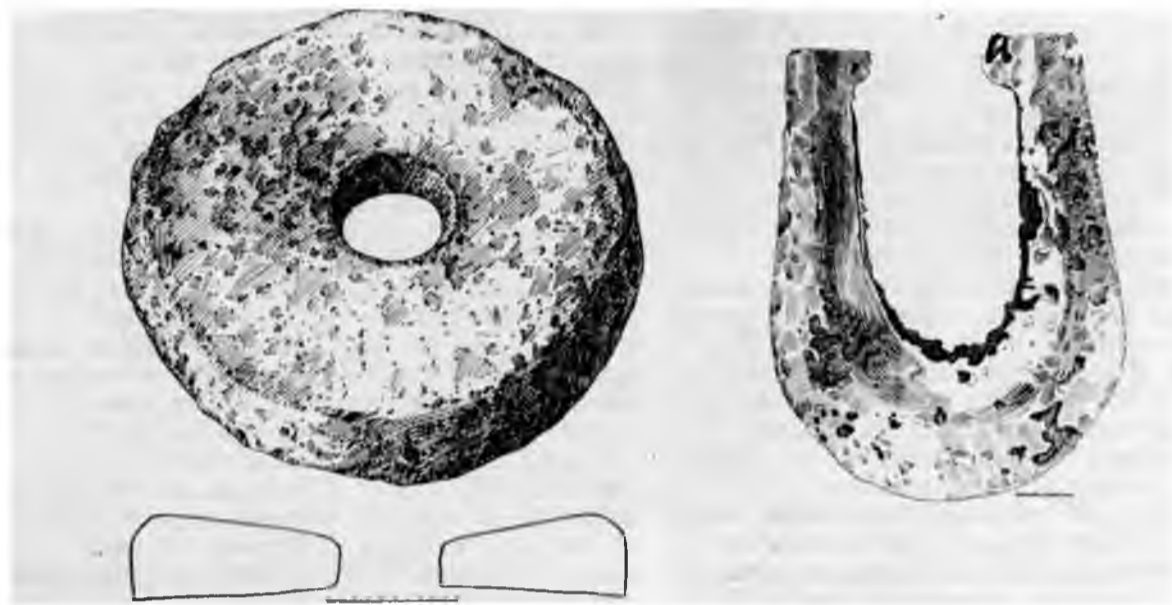
³⁷⁵ SM 1939, 4, 22, 24. lpp.; 6, 7. att.

³⁷⁶ SM 1936, 1, 36. lpp.

³⁷⁷ Шноре Э. 1961, 47., 92. lpp.

³⁷⁸ Уртāns 1959, 28, 29. lpp.

151. att. Asotes pilskalņa atrastais dzirnakmens un Tērvetes pilskalnā atrastas lāpsta dzelzs apmale.

kā norāda H. Aloora,³⁷⁹ nevarēja būt ievesti no Vācijas kaut vai tāpēc vien, ka Vācijā lietoti citāda veida arkli. Nevar vienīgi apgalvot, ka šajā laikā trīslauku sistēma Latvijā pastāvējusi savā klasiskajā formā.³⁸⁰ Vēl vairāk tas jāuzsver tāpēc, ka vēl 16. gs. beigu Vidzemes piļu poļu revīzijas aktos fiksēti šīs trīslauku sistēmas visdažādākie varianti.³⁸¹ Ievērojot dažādus augsnes apstākļus, vēlajā dzelzs laikmetā Latvijā, domājams, pastāvēja arī tīruma atmatu sistēma.³⁸² Tīrumu auglību stiprā mērā noteica mēslojums, kura izmantošanu H. Moora pieļauj ar 1. g. t. otro pusi, ar papuves sistēmas ieviešanu. Līdz šim izrakumos kūtis (152. att.) atklātas Kokneses priekšpils izrakumos 7.—11. slānī, kas datējami ar 11.—13. gs.,³⁸³ kā arī Araišu ezera pilī.³⁸⁴

Mežiem bagātos apvidos zinārnais īpatsvars bija arī vēl līdumu zemkopībai. Spriežot pēc vēstures avotiem, tā pastāvējusi līdzās citām zemkopības sistēmām vēl 17. gs. un saglabājusies pat līdz 19. gs.³⁸⁵ Mežu bagātība vēlajā dzelzs laikmetā Latvijas austrumu daļā pieļauj līdumu zemkopības lielāku īpatsvaru nekā Latvijas rietumdaļā.³⁸⁶

Par pārejas formu uz trīslauku sistēmu uzskatāma divlauku sistēma.³⁸⁷ Prof. H. Moora atzīst, ka 10.—12. gs. divlauku sistēma bijusi valdošā zemkopības forma, kaut arī 11. un 12. gs. sākusī izplatīties arī trīslauku sistēma un atmatā atstāta tikai V₃ aramzemes.³⁸⁸

LOPKOPĪBA

Plaši izvērstie arheoloģiskie pētījumi vēlā dzelzs laikmeta dzīvesvietās, it īpaši pilskalnās, devuši bagātu osteoloģisko materiālu, kas, paleozoologu³⁸⁹ noteikts, palīdz raksturot kā šī perioda lopkopības attīstības līmeni, tā arī mājlopu īpatsvaru salīdzinājumā ar meža faunu. 10.—12. gs. arheoloģiskajā materiālā mājlopu kauli skaitliski ievērojami dominē pār medījumu kauliem, liecinot par medību samazinājušos nozīmi iedzīvotāju saimniecībā.

Starp mājlopu kauliem pirmo vietu ieņem liellopu kauli, kaut arī to īpatsvars dažādos pieminekļos ir dažāds. Daugmales pilskalnā liellopu kaulu skaits pārsniedz medījumu kaulu skaitu divkārt, Asotes pilskalnā trīskārt, Tērvetes pilskalnā pat sešpadsmitkārt.

Otro vietu, spriežot pēc atrasto kaulu skaita, mājlopu vidū ieņēmusi cūka. Dažos pieminekļos konstatējams ievērojams cūkkopības īpatsvars. Tā, piemēram, Tērvetes pilskalnā cūku kaulu skaits tikai nedaudz atpaliek no liellopu kaulu skaita, bet Daugmales pilskalnā pārsniedz to pusotras reizes. Sevišķi uzkrītoša ir cūku kaulu prevalēšana Asotes pilskalnā, kur tie 5,5 reizes pārsniedz liellopu kaulu skaitu.

Pieminekļos, kur iegūts materials gan no pilskalna, gan arī no priekšpils, kā tas, piemēram, ir Koknesē, pilskalna materiālā cūku kaulu skaits nepilnas divas reizes pārsniedz liellopu kaulu skaitu un liecina, ka pilskalna iemītnieki cūkgaļu patērējuši vairāk nekā priekšpils apdzīvotāji. Šī parādība novērota jau agrāk, salīdzinot Ķentes pilskalnā un tā pakājes apmetnē atrasto liellopu un cūku kaulu daudzumu.³⁹⁰

Cūku augstais īpatsvars ganāmpulkā novērots arī dažās krievu pilsētās, kā Maskavā, Staraja Rjazanā un Pleskavā.³⁹¹

³⁷⁹ Moora, Лиги 1969, 7. lpp.

³⁸⁰ H. Strods trīslauku sistēmu, kur 1/3 zemes apsēja, bet 2/3 atstāja «atpūtā», nosauca par arhaisko (Strods 1957, 35. lpp.).

³⁸¹ Дорошенко, 1959, 64, 65. lpp.

³⁸² Расиньш 1959°, 379, 380. lpp. 5o tēzi A. Rasiņš pamato ar lauku nezālēm rudzu sējumos. Attiecībā uz Talsu pilskalnu A. Rasiņš pieļauj arī trīslauku sistēmas pastāvēšanu.

³⁸³ Stubavs 1963, 13. lpp.

³⁸⁴ Apals 1971^b, 85. lpp.

³⁸⁵ Strods 1957, 28. un 48. lpp.

³⁸⁶ A. Rasiņa paleobotāniskās analīzes VI.

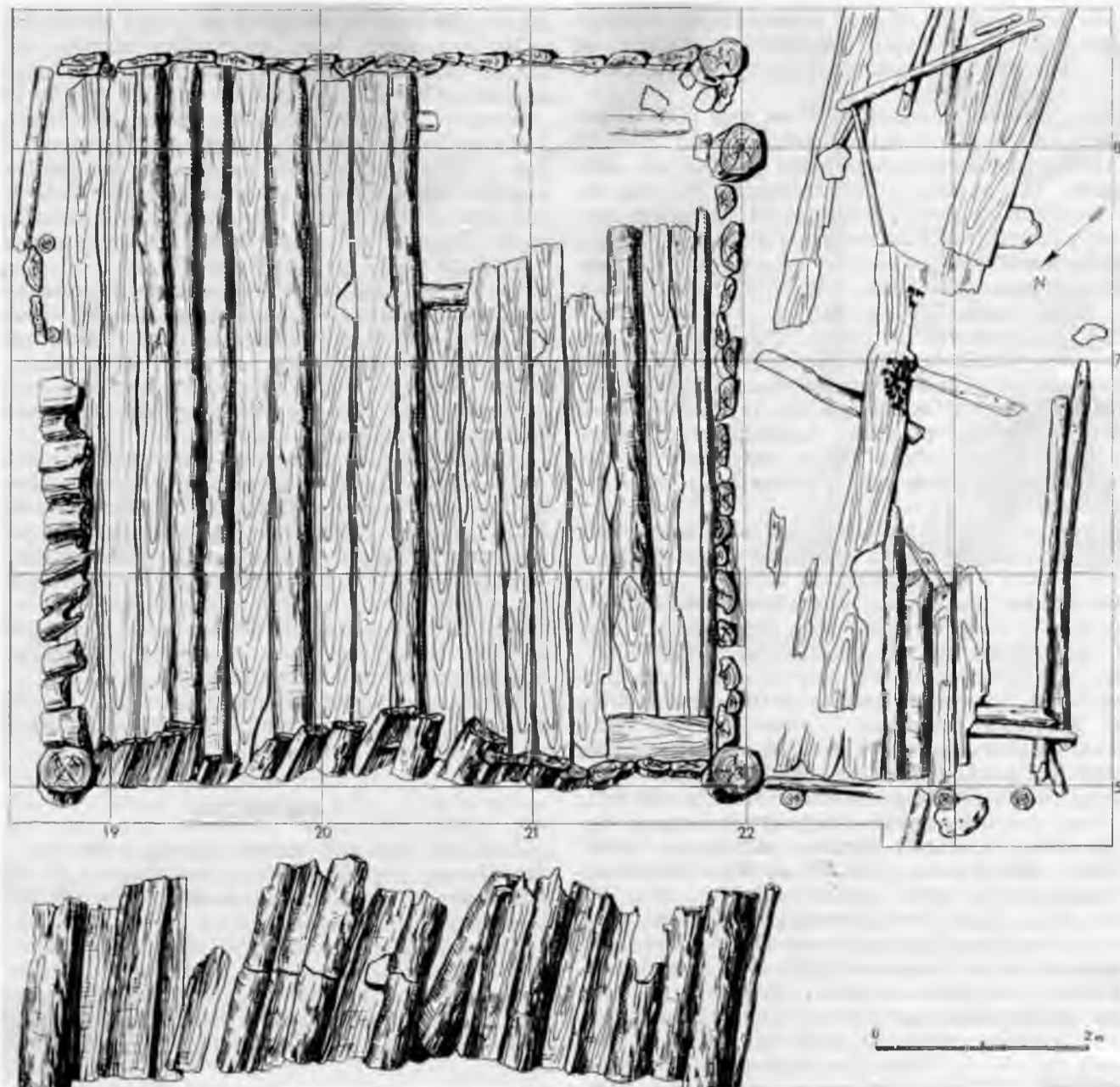
³⁸⁷ Неусыхин 1956, 10. lpp.

³⁸⁸ Moora 1952, 115. lpp.

³⁸⁹ Dzīvnieku kaulus noteikuši prof. B. Calkins un bioloģijas zinātnu doktors K. Pāvers.

³⁹⁰ Стубавс 1959, 202. lpp.

³⁹¹ Цалкин 1958^a, 275. lpp.

152. att. Kokneses pilskalna priekšpili atklāta stavkoku kūts (9. slānis). Apakšā — skats uz ēkas ārējo sienu II0 ZR.

Sīklopu kauli (no kuriem Koknesē dominē majas kazas kauli) visos pieminekļos kaulu materiāla ieņem trešo vietu, kaut arī to īpatsvars ir diezgan liels un, piemēram, Asotes pilskalnā, to skaits tikai nedaudz atpaliek no liellopu kaulu skaita.³⁹²

Zirga kauli visu vēlā dzelzs laikmeta pieminekļu kaulu materiālā ieņem ceturto vietu. Tātad vēlā dzelzs laikmetā zirgs vairs nav gaļas dzīvnieks, bet vilcējspēks tīrumu zemkopībā un jājamais dzīvnieks. Samērā augsts atrasto zirgu kaulu procents atzīmējams, piemēram, Talsu pilskalnā. Tā kā šī pilskalna ēku pamatos bija novietoti zirgu galvaskausi u. c. kauli, jāsecina, ka zirgam bijusi sava nozīme kuršu ticējumos.³⁹³ Tāpat par kultiskām paražām liecina zirgu galvaskausi un kāju kauli pavardu pamatos

pētītajā Daugavas lībiešu ciema vietā Doles Raušos.³⁹⁴ To, ka zirgs ieņēmis zināmu vietu arī latgaļu ticējumos, liecina Asotes pilskalnā atrastie miniatūrie zirgdziņi—amuleti.³⁹⁵ Jādomā, ka zirga gaļa šajā periodā lietota izņēmuma (ienaidnieka aplenkuma, neražas) gadījumos.

Arī lībiešu ciema vietā Doles Raušos mājlopu īpatsvaru ganāmpulkā raksturo līdzīgi rādītāji: pirmo vietu ieņem liellopi, otro — cūka, trešo — sīklopi, ceturto — zirgs.

³⁹² Шпоре Э. 1961, 93. lpp.

³⁹³ Karnups 1937, 6., 10. att.

³⁹⁴ Шпоре Э. 19706, 334. lpp.

³⁹⁵ Шпоре Э. 1961, 5. tab.: 13, 18.

Līdz šim zoologi vēl nav noskaidrojuši mājlopu sugas. Par vēl neizkoptu ganāmpulku liecina arī tautas dziesmās pieminēto mājlopu (govslopu, cūku) dažādā spalvas krāsa.³⁹⁶

Sarežģīts attīstības ceļš noiets no tūra (*Bos primigenius*) līdz mūsdienu liellopu (*Bos taurus*) tipam.³⁹⁷ Vēlajā dzelzs laikmetā sastopamā govys ir vēl zema auguma. Tās augums vidēji sasniedz 100—115 cm; pēc izmēriem šī govys pilnīgi atbilst liellopiem senkrievu pieminekļos.³⁹⁸ Osteoloģiskā materiāla analīzes pierāda, ka vēlā dzelzs laikmetā govys bijusi ragaina. Pēc zinātnieku atzinumiem, Baltijā, kur lopkopībai ir jau vairāk nekā 3000 gadu ilga vēsture, vēlajā dzelzs laikmetā varēja būt izveidojušās vietējiem apstākļiem piemērotas dzīvnieku sugas. Šajā sakarā atzīmējams, ka laika ziņā agrākos pieminekļos — Džakovas kultūras un Okas augšteces rajonos — bijuši sastopami lielāki, masīvāki liellopi,³⁹⁹ tas vedina domāt, ka Eiropas mežu joslas centrālajos un rietumu rajonos sastopamajiem liellopiem ir atšķirīga izcelsme.⁴⁰⁰

Dzīvesvietu kaulu materiālā atrasti tikai jaunu vēršu kauli, kas liecina, ka lopī gaļai izmantoti jauni. Govys turpretī kautas pieaugušā vecumā; tas netieši varētu liecināt par govju plašāku izmantošanu piena iegūšanai.⁴⁰¹ Ka govys bijusi piena lops, liecina, starp citu, dzīvesvietās atrastās māla kāstuve, kas, domājams, izmantotas biezpiena gatavošanai. Piens pārstrādāšanai, iespējams, sviesta gatavošanai, varēja derēt Kokneses priekšpils 7. slānī atrastais koka saimniecības piederums (68. tab.: 6). Ar ganāmpulku saistāmi arī izrakumos atrastie govju zvārguļi. Viens 110 tiem atklāts Kokneses pilskalna 8. slānī (68. tab.: 4). Šķiet, dzīvnieku apkalšanai noderējuši mazie «ledus piesīši» (68. att.: 7). Zināmu interesi var izraisīt reljefais vērša galvas attēls uz sievietes kaklarotas piekariņiem, kādi atrasti Baltkrievijā.⁴⁰²

Arī cūkas (*Sus scrofa domestica*) bijušas maza auguma. Analizējot Tanīskalna osteoloģisko materiālu, atrastie cūkas kauli raksturoti kā tādi, kas piederējuši vidēja un maza auguma dzīvniekam ar garu galvu, cietiem zobiem un garām kājām.⁴⁰³ Bija jāpaiet ilgam laikam, lai apzinātas selekcijas rezultātā tiktu izkopts tagadējais cūkas tips. Cūku kauli pētītajās dzīvesvietās saglabājušies mazos fragmentos, 60% no analizētajiem kauliem piederējuši līdz 1V₂ gadu veciem dzīvniekiem; salīdzinot kaulus ar senkrievu pieminekļos atklātajiem cūku kauliem, konstatējams, ka pēdējie bijuši mazāka izmēra.⁴⁰⁴

Arī aitas (*Ovis aries*), spriežot pēc Tanīskalna materiāla, bijušas galvenokārt maza (arī vidēja) auguma, ar tievām, garām kājām.⁴⁰⁵ Interesi izraisa A. Zariņas veikto vilnas šķiedras analīžu rezultāti. Tie liecina par divējādu, atšķirīgu aitu vilnu — par rupju un smalkāku, uzlabotu vilnu; no tā secināma iespējama divējādu aitu eksistence perioda otrajā pusē.⁴⁰⁶

Dzīvesvietu izrakumos bez aitu kauliem sastopami nelielā skaitā arī kazu (*Capra hircus*) kauli. Pēc B. Calkina analīžu rezultātiem, to Latvijā divreiz mazāk nekā Igaunijā; necīgais kazu kaulu skaits liecina par kazas nelielo lomu lopkopībā.

Zirga attīstība Eiropā noris no tarpana tipa savvaļas zirga, kas paretam sastopams vēl 19. gs., uz mājas zirgu.⁴⁰⁷ Zirga (*Equus caballus*) kauli, pēc zoologu atzinuma, pieder galvenokārt tievkājaino

tipam. Vēlā dzelzs laikmeta materiāls parāda divus atšķirīgus zirgu tipus: viena tipa zirgiem, kas ir līdzīgi senkrievu pieminekļos atklātajiem, augums sasniedz 120—130 cm, dažreiz līdz 144 cm. To kauli sastopami Daugavas baseina pieminekļos. Turpretī Lielupes baseinā, kā arī Latvijas ziemeļrietumu daļā bez minētā tipa zirgiem sastopams arī ļoti maza auguma zirgs (augums no 112 līdz 128 cm).⁴⁰⁸ Šis pundurzirgs varētu būt nevis mājas, bet meža dzīvnieks. Tarpana tipa zirgs Baltkrievijas rietumu daļā sastopams vēl 17. gs. otrajā pusē.⁴⁰⁹

To, ka lopī ir galvenā vietējo iedzīvotāju bagātība, uzskatāmi liecina Latviešu Indriķa hronika. Daudzajos karagājienos galvenais laupījums ir tieši lopī.⁴¹⁰ Kaut arī dažās nodaļās⁴¹¹ minētais lopu (vēršu un zirgu) skaits varētu būt pārspīlēts, hronikas dati liecina par lopkopības kā svarīgas ražošanas nozares īpatsvaru vēlajā dzelzs laikmetā.

Tāpat kā visā Eiropas mežu joslā, arī Latvijas teritorijā aukstā klimata dēļ ziemās lopī turēti kūti. Tā kā lopī ne vienmēr mitināti pašā pilskalnā, tad ne katrā pētītajā pieminekļī izdevies konstatēt kūti. Kokneses priekšpils 9. slānī atklāta dzīvojamā ēka kopā ar kūti (152. att.) un aploku.⁴¹² Kūti konstatētas arī Āraišos.⁴¹³ Igaunijā kūti konstatētas Leoles pilskalnā, tās atklātas arī Staraja Ladogā u. c. krievu pilsētās. Kokneses kūti ir stāvbūve, bet iespējamas arī lopu novietnes nojumju veidā.

Uztura papildināšanai audzēti mājputni. Asotes pilskalnā, kā arī Tanīskalnā konstatēti vistas kauli.⁴¹⁴

DRAVNIECĪBA

Jaunākie izrakumi devuši svarīgas liecības par dravniecību 10.—13. gs. Kokneses pilskalna 11. slānī, kas datējams ar 11. gs., un Āraišu ezera pils 10. gs. slānī atrastas dzeiņa detaļas.

Koknesē atrasts no raga⁴¹⁵ (153. att.), Āraišu ezera mītnē — no ozolkoka darināts liedzējs (gatavs un pusgatavi eksemplāri), kā arī dzeiņim raksturīgā pītā dubultvirve un ornamentēts dzeiņa sēdekļa dēlītis⁴¹⁶ (38. tab.: 14). Talsu pilskalna 7. slāņa dzīvo-

³⁹⁶ Celmiņš 1928, 344. lpp.

³⁹⁷ Боголюбский 1940, 140. lpp. Pēc zinātnieku uzskatiem, tura piejaucēšana notikusi vairākās vietās, pēc dažu uzskatiem, — arī Rietumbaltijā (sk. Паавер 1965, 13. lpp.).

³⁹⁸ Цалкин 1962b, 101. lpp.

³⁹⁹ Цалкин 1962a, 29. lpp.

⁴⁰⁰ Краснов 1971, 92., 95. lpp.; 61. att.

⁴⁰¹ Цалкин 1962b, 101. lpp.

⁴⁰² Соловьева 1972, 51. lpp.; 16. att.

⁴⁰³ Kundziņš 1928, 58. lpp.

⁴⁰⁴ Цалкин 1962b, Ц1. lpp.

⁴⁰⁵ Kundziņš 1928, 58. lpp.

⁴⁰⁶ Zariņa 1970b, 14.—17. lpp.

⁴⁰⁷ Громова 1949.

⁴⁰⁸ Цалкин 1962b, 107.—110. lpp.

⁴⁰⁹ Турпат, 109. lpp.

⁴¹⁰ Indr. hron. IX nod., 3., 5. §; XI nod., 5. §; XV nod., 7. §; XVII nod., 5. §; XVIII nod., 7. § u. c.

⁴¹¹ Indr. hron. XIV nod., 10. §; XV nod., 3. §.

⁴¹² Stubavs 1964, 19. lpp.

⁴¹³ Apals 1971b, 85. lpp.

⁴¹⁴ Паавер 1961, 123. lpp.

⁴¹⁵ Stubavs 1966, 25. lpp.; Ст'бавс 1966, 168., 169. lpp.

⁴¹⁶ Apals 1968b, 46. lpp.; 1968\ 58. lpp.; 18. att.; 1969, 20. lpp.; 1970, 26. lpp.

jamās celtnes piebūvē, kas pēc tajā atrastajām rotaslietām un grāfa Hermaņa (miris 1086. g.) Emdenā kaltā denāra datējama ar 11. gs., atrastas divas citas dzeiņa detaļas — no alņa raga izgatavotu «vārnu» pusfabrikāti⁴¹⁷ (153. att.).

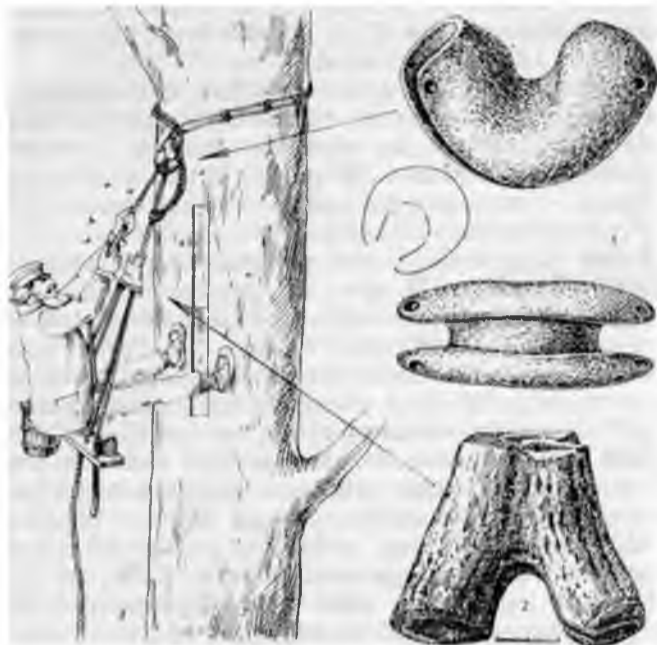
Visi minētie atradumi pēc formas atbilst Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas fondos esošo un literatūrā aprakstīto dzeiņu detaļām. Dzeiņim ir divas galvenās sastāvdaļas jeb darbības mezgli. Pirmā no tām — ierīce, ar kuras palīdzību dzeiņi nostiprina kokā. Viena paveida dzeiņim tā sastāv no kāša, kura osai bija izvērtā īsa, izturīga virves cilpa; uz šīs virves bija uzlikts un nostiprināts koka liedzējs — vienkāršs bloks, kuram apakšā iegriezta grope virvei, bet augšpuse ir ieapaļa un vidū ielikta. Dzeiņa otra sastāvdaļa ir virve, ar kuras palīdzību biteni uzvilka sevi bišukokā. Šajā virvē ar sadalītāja — trīsžuburu «vārnas» palīdzību bija iesiets dzeiņa dēlītis sēdēšanai, strādāšanai, kā arī darba rīku un piederumu novietošanai. Dzeiņa virvi izvēra cauri kāša osā iesietajai cilpai, kurai liedzējs neļāva sakļauties. Pa liedzēja izliekto gludeno virsmu dzeiņa virvei bija nodrošināta laba slīdamība. Nostiprinājies dzeiņa kāsi bišukoka zarā, biteni uzsēdās uz dzeiņa dēļa un, saņēmis dzeiņa virves vajējo galu, ar kājām pret koka stumbru balstīdamies, uzvilka sevi vajadzīgajā (t. i., koka dobumā ierīkota bišu mājokļa) augstumā; pēc tam, lai neslīdētu atpakaļ un atbrīvotu rokas darbam, apmetā īpašu cilpu ap vārnas kāsi. Dzeiņa vārna pildīja virvju sadalītāja un saturētāja funkcijas. Tā nodrošināja diezgan sarežģītās virvju sistēmas ērtāku lietošanu.⁴¹⁸

Kāpjot kokos, kam nebija kāša aizkabināšanai piemērotu zaru, piemēram — priedēs, lietoja otra paveida dzeiņi. Šādam dzeiņim kāsi aizstāja ap koku apņemta, pa posmiem sastiprināta dubultvirves cilpa, kurai liedzējs bija iestiprināts vienā galā. Šinī gadījumā dzeiņa virves kokā bija jāuznes, kāpjot pa pieslietu žuburainu koku — sliķi — vai izmantojot «cilpu kāpšanu».⁴¹⁹ Ka «cilpu kāpšanā» vai kāpšanā bišukokos vispār būtu izmantoti tā saucamie ledus pieši, pierādījumu trūkst.

Neskaidrs paliek jautājums, vai aplūkojamā laikā pazīstami bijuši abi vai tikai viens no dzeiņa paveidiem. Pieļaujams, ka otrajam dzeiņa veidam pieder dažas no senajās dzīvesvietās atrastajām pussērīskām vai griezumā segmentveida kaula pogām, t. s. vērpjamās vārpstas skriemeļi. Liekas, ka otrs dzeiņa paveids (bez kāša) ir arhaiskāks. Tā kā līdz šim nav izdevies atrast dzeiņa dzelzs kāšus, iespējams, ka tieši otrajam dzeiņa paveidam (153. att.) pieder minētie atradumi.

Gadsimtu gaitā dzeiņa detaļas tikai nedaudz izmainījušās, jo dzeiņa konstrukcija jau vēlajā dzelzs laikmetā bija samērā pilnīga.⁴²⁰ Tomēr dažas atšķirības ir vērojamas. Etnogrāfiskajos materiālos no kaula izgatavoti liedzēji un vārnas nav pazīstami. Liekas, ka senatnīgāku dzeiņa veidu pārstāv lūku virves (Araiši) un vārnas, kurām nav speciāli iekārtota kāša jeb knābja virves aizkabināšanai (Talsu pilskalns). Iespējams arī, ka sākotnēji vārnas funkcijas pildījis kāds vienkāršāks izgatavojams virvju dalītājs (Koknese).⁴²¹

Konstatētie dzeiņi apliecina samērā augstu meža dravniecības attīstības pakāpi Latvijas teritorijā 10.—

153. att. Izrakumos atrastās dzeiņa detaļas un to vieta dzeiņa konstrukcijā.

1 — liedzējs (Kokneses pilskalns), 2 — vārna (Talsu pilskalns), 3 — rāpšanās bišukoka ar dzeiņa palīdzību (pēc Bielenstein 1907).

11. gs. Pēc šī principa darināta ierīce, kā to rāda izrakumi Novgorodā, bijusi pazīstama arī Ziemeļrietumkrievzemē.⁴²² Dzeiņis ievērojami cēla biteniņa grūtā, bet ienesīgā darba ražīgumu.

Ar dravniecību saistāmi arī uzmavas kalti, kas sastopami zemgaļu 5.—11. gs. kapos, bet atrasti arī Tērvetes pilskalna 13. gs. slānī, kā arī atsevišķās vietās sēļu un latgaļu zemēs.⁴²³ Tie atbilst dravu kaltiem jeb vedgām, kādi Dundagas apkārtnē lietoti vēl pagājušajā gadsimtā. Dravnieku lietotajiem kaltiem bijuši pagari kāti; šos kaltus dēvējuši par vedgām tāpat kā āliņģu cērtamos rīkus ziemas zvejā. Uzmavas kalti lietoti arī bez kāta, sitot ar veseri vai klaugi pa uzmavu (Cunkānu kalts).⁴²⁴

Latvijas pilskalnu senlietu kolekcijās 10.—13. gs. atradumu vidū pārstāvēti arī visi citi doru dēšanai nepieciešamie darba rīki: dažāda izmēra kalti, cērtē (kaplis dobšanai), cirvji, urbji, grebļi, slīmesti, klaugi (koka veseris).

Pilskalnu izrakumos konstatēti arī dravniecības produkti — medus un vasks. Vasks Tērvetes pilskalnā atrasts vairākkārt 11.—13. gs. slāņos, Talsu pilskalnā — 12. gs. slānī. Tērvetes pilskalna 12. slānī starp ugunsgrēkā pāroglotiem graudiem kādreizējā klēts vietā konstatētas bišu šūnas ar periem.

⁴¹⁷ Atgāzis 1966^b, 107. Ipp.

⁴¹⁸ Līdzīgas konstrukcijas dzeiņi pazīstami arī lietuviešu, baltkrievu, krievu un ukraiņu etnogrāfiskajās kolekcijās.

⁴¹⁹ Bielenstein 1907, 198.—206. Ipp.

⁴²⁰ Rīzga 1940, 337., 339. Ipp.

⁴²¹ Стубаве 1966, 168., 169. Ipp.

⁴²² Колчи 1969, 23., 107., 157. Ipp.; 10. tab.

⁴²³ Atgāzis 1966^b, 107. Ipp.

⁴²⁴ Par dravas kalnu lietošanu sk. Rīzga 1928, 281. Ipp.; Руденко 1955, 97., 98.; Жиганов 1963, 69., 70. Ipp.

Ar tāsīm apšūta kriju vācele, kas bijusi pildīta ar medus kārēm, atrasta Rīgā, Alberta laukuma izrakumos, kadā 12.—13. gs. celtnē.

Dravniecība vēlajā dzelzs laikmetā bija nozīmīga saimniecības palīgozare. Medus bija galvenā saldviela, ko izmantoja, kā atzīmēts Indriķa Livonijas hronikā par lībiešiem 1198. g., arī iecienītā reibinošā dzēriena — medalus gatavošanai. Tāpat medus bija atzīts dziedniecības līdzeklis.

Svece līdz ar skalu bija galvenie apgaismošanas līdzekļi. Sākot ar 11. gs., bet sevišķi 12.—13. gs. sveču plašāku lietošanu apliecina pilskalnos atrastie dzelzs un koka svečturi (71. tab.: 11, 12). Vaska sveces bija sevišķi iecienītas: tās dega ilgāk nekā no taukiem lietās un deva pilnvērtīgāku apgaismojumu.

Atrastās māla veidnes liecina, ka arī 10.—13. gs. rotkaļi lietoja vasku bronzas un citu krāsaino un dārgmetāla priekšmetu atliešanai gaistošā formā pēc vaska modeļa. Ar vasku vaskoja diegus. Tērvetes priekšpils 12. gs. slānī atrasta dzīvnieka riba, kas izmantota vaskota diega gludināšanai. Vasks un medus agrā feodālisma laikā bija Rietumeiropā un Krievzemē plaši pieprasīta tirgus prece.

Vaska pieprasījums tirgū, pirmkārt, bija saistīts ar kristīgās ticības izplatīšanos: vaska sveces bija nepieciešamas baznīcai. Sevišķi tas izpaudās, sākot ar 11. gs., kad lielākā daļa Baltijas kaimiņtautu bija pieņēmusi kristīgo ticību. Otrkārt, ievērojama vaska patēriņu izraisīja feodālās kancelejas izdevumi: rakstīšana uz vaska plāksnītēm, vaska piekaramo zīmogu gatavošana, vaska sveču lietošana apgaismošanai un tiesas sēžu ilguma noteikšanai (vaska svecēm tajās bija «ugunspulksteņa» nozīme).

Ievērojams pieprasījums tirgū pēc medus bija saistīts ar feodālu dzīrēm nepieciešamo dzērienu un ēdienu gatavošanu.

Dravniecības piederumu un ražojumu atradumi pilskalnos — feodālajos centros — ir likumsakarīgi. Feodāli, kā to apliecina Indriķa Livonijas hronika 1206. g., runājot par lībiešu vecāko l'auupo, bija arī bišukoku īpašnieki. Tie gan centās kontrolēt dravniecību un tirdzniecību ar dravniecības produktiem, tomēr vēl 13. gs. sākumā lielākā daļa dravu piederēja saimju kopienām un šo īpašumu sargāja ieraduma tiesības. Kad 1212. g. Cēsu bruņinieki bija piesavinājušies Autines latgaļu laukus un bišukokus. latgaļi un lībieši sacēlās, sacelšanās rezultātā bišukoki tika atdoti to agrākajiem īpašniekiem. Medu un vasku feodāli ieguva galvenokārt ar naturālām nodevām, jo nodevās un meslu maksājumos šie produkti ieņēma vienu no pirmajām vietām.

Vēlajā dzelzs laikmetā dravniecība Latvijā bija tā izaugusi, ka 13. gs. saimnieciskās nozīmes ziņā pārspēja divas citas saimniecības palīgozares — medības un zveju.

MEDNIECĪBA

Kaut arī sakarā ar zemkopības un lopkopības attīstību vēlajā dzelzs laikmetā medniecības īpatsvars ekonomikā jūtami samazinājās, tomēr uztura līdzekļu sagādē tā joprojām saglabāja savu nozīmi.

No medījumiem galvenā loma bijusi dzīvniekiem, kas medīti gaļai. Pētītajos pieminekļos visvairāk konstatēti aļņu (*Alces alces*) kauli.⁴²⁵ Sī parādība

raksturīga ne tikai Latvijai, bet visam Eiropas mežu joslas apgabalam.⁴²⁶ Ar ievērojamo gaļas masu (līdz 10 centneriem) alnis bija ļoti iecienīts medījums jau kopš mezolīta.

Vienīgais izņēmums šajā ziņā ir Tērvetes pilskalns, kur aļņa īpatsvaru medījumos ievērojami pārsniedz sumbrs (*Bison bonassus* L.). Šis lielais dzīvnieks bijis viens no galvenajiem medību objektiem ne tikai Tērvetē, bet arī Mežotnē. Turpretī Latvijas austrumu daļas pieminekļos atrasto sumbra kaulu skaits ir niecīgs. Sumbrs ienācis no dienvidiem, un Latvijas teritorija atrodas pie sumbra izplatības ziemeļu robežas.⁴²⁷ Tā Grodņā novērota staltbrieža un sumbra spēcīga predominācija, turpretim Daugavas baseina faunai šie dzīvnieki nav raksturīgi.

Biežāk nekā staltbriedis (*Cervus elephus*) Latvijas dažādos apgabalos apskatāmajā periodā medītas stirnas (*Capreolus capreolus*).

Ievērojama vietu medījumu vidū ieņem mežacūka (*Sus scrofa ferus*). Dažos pieminekļos, piemēram, Asotes pilskalnā, medīto dzīvnieku kaulu skaita ziņā tā ieņem trešo vietu (pēc aļņa un bebra).

Arī bebrs kā gaļas un kažokādas dzīvnieks vēlajā dzelzs laikmeta medīti samērā daudz. Dažos pieminekļos, kā, piemēram, Asotē, bebrs (*Castor fiber*) ir otrais vairāk medītais dzīvnieks (Asotes pilskalna augšējā horizontā atrasti 497 bebru kauli no 59 īpatņiem); daudz bebra kaulu atrasts Talsu un Daugmales pilskalnos. Cauna (*Marier marter*) ir pēc bebra otrs plaši medītais kažokzvērs. Tās kauli konstatēti gandrīz visos pētītajos pilskalnos (atskaitot Ķīšukalnu un Koknesi). Sevišķi daudz caunas kaulu atrasts Asotes pilskalna vēlā dzelzs laikmeta slāņos (389 kauli no 118 īpatņiem). Ķa caunai Asotes pilskalnā bijusi arī kultiska nozīme, liecina caunu žokļi, kas izmantoti par piekariņiem vai amuletiem.

Apskatāmajā periodā medīti vēl sekojoši kažokzvēri: āpsis, lapsa, lūsis, sermuliņš, sesks, zebiekste, ūdele, ūdrs, vāvere; vāvere dzīvesvietu kaulu materiālā pārstāvēta retāk, vēl daudz retāk — pārējie kažokzvēri.⁴²⁸

Meža dzīvnieku kaulu procents dažādos pieminekļos nav vienāds. Asotes pilskalnā medīto meža dzīvnieku kauli sastāda 26,2% no kopējā kaulu skaita, turpretī plaši pētītajā Kokneses pilskalnā — tikai 12,3% (priekšpili — 7,5%, pašā pilskalnā — tikai 4,4% no kopējā kaulu skaita); jāpiezīmē, ka Kokneses pilskalnā konstatēta lielāka dažādība medījumu asortimentā (bez aļņa, brieža, stirnas, mežacūkas un sumbra te medīti arī lācis, bebrs un zaķis).

Izvērtējot plašo osteoloģisko materiālu kā no latgaļu, tā zemgaļu un kuršu pilskalniem, savrupa vieta pēc augstā kažokzvēru procenta ierādāma Asotes pilskalnā. No meža dzīvnieku kaulu skaita bebra kauli sastāda 19%, caunas kauli — 14,7%, vāveres kauli — 7%. Tā kā kažokzvēru gaļa, izņemot vienīgi bebra gaļu, uzturā netika lietota, šķiet, ka daļa nomedīto kažokzvēru nemaz netika atgādāti uz pilskalnu,

⁴²⁵ Ua.IKHII 19626, 130. lpp.

⁴²⁶ rīaaBep 1965, 252., 253. lpp.

⁴²⁷ Turpat, 295. lpp.

⁴²⁸ Ua^KH» 1962⁵, 130. lpp. Kā norādīja K. Pavērs (1965, 118. lpp.), mazo kažokzvēru sīkie kauli saglabājas tikai labvēlīgos apstākļos, tāpēc mūsu rīcībā esošais osteoloģiskais materiāls nesniedz īstenībai pilnīgi adekvātu ainu.

bet turp aiznesa vienīgi to ādas.⁴²⁹ Tādēļ kažokzvēru īpatsvars, iespējams, bijis vēl lielāks. Pamatojoties uz augsto kažokzvēru kaulu procentu šajā pieminekli, secināms, ka, pirmkārt, Asotes tiešā tuvumā bijušas izdevīgas medību vietas un, otrkārt, ka vēlajā dzelzs laikmeta tirdzniecībā Asotes pilskalns bijis nozīmīgs kažokādu piegādātājs.

Sava nozīme iedzīvotāju uzturā agrā feodālisma periodā bijusi arī medījumiem putniem. Asotes pilskalnā atrasti rubeņa, meža irbes, medņa, slokas un baloža kauli.⁴³⁰ Sevišķi vērtīgs medījums bija medņi, kuru svars sasniedzis 3,8—4,8 kg (tēviņi) un 1,4—1,8 kg (mātītes).

ZVEJNICĪBA

Līdzīgi medniecībai arī zvejniecībai agrā feodālisma periodā bijusi zināma nozīme uztura līdzekļu sagādē. Spriežot pēc Asotes pilskalnā atrastajiem zivju kauliem,⁴³¹ Daugavas vidustecē 11.—13. gs. mitušas līdakas, plauži, raudas, karūsas, līņi, ālandi, vimbas, asari, zandarti, laši, sami, zuši. Visvairāk zvejoja plaužus, asarus, līdakas, raudas un karūsas.

Kā pierādījuši plašie arheoloģiskie izrakumi Rīgas HES celtniecības zonā, Daugavas lejtecē šajā periodā plaukusi arī storu zveja. Storu kauli atrasti kā Daugavas lībiešu ciema vietā Doles Raušos, tā arī Daugavas pilskalnā. Doles Vampeniešu I kapulauka vīriešu ugunskaņā (120. kaps) atrasts dzelzs trīsasmeņu žebērklis lielu zivju, iespējams, storu duršanai.⁴³²

Asotes un citos Daugavas krasta pieminekļos atrasti dažāda lieluma makšķerāķi, kas bijuši piemēroti noteiktu zivju ķeršanai: mazāka izmēra makšķerāķi (69. tab.: 3, 4, 12, 13) derēja karpu sugas zivju zvejošanai, bet lielākie (69. tab.: 1, 2, 11) — lielo laupītājzivju, kā līdakas, zandarta, sama, laša u. c., ķeršanai. Ar divpusīgajiem jeb dubultajiem makšķerāķiem (69. tab.: 10, 23) makšķerēja ar dzīvo zivtiņu uz ūdām. Jādodomā, ka zvejoja galvenokārt zivju nārsta laikā, kad zivis varēja durt ar žebērkli (69. tab.: 30).

Nav šaubu, ka zvejniecībā izmantoti arī tīkli. Par to netiešu liecību dod pētītajos pieminekļos atrastie diskveida u. c. formas svina, kā arī smilšakmens (Kokneses 7. slānī) tīklu gremdi.

Kā atzīmējis prof. V. Ļebedevs, vecie indivīdi ūdens faunas — zivju materiālā liecina, ka zveja Daugavas vidustecē apskatāmajā periodā nav bijusi intensīva.

DZELZS IEGUVE UN APSTRĀDE

Dzelzs izstrādājumu ražošana 10.—12. gs. jau bija kļuvusi par patstāvīgu amatniecības nozari. Par dzelzs apstrādāšanu apmetnēs — ciemos, senpilsētās un pilskalnos — liecina tur atrastie dzelzs sārņi, dzelzs ieguves krāšņu atliekas, kalēja instrumenti u. c.; vietējo kalēju darbu raksturo arī dzelzs izstrādājumu lokālās formas, bet spektrālo analīžu dati liecina, ka šo priekšmetu darināšanai izmantota vietējā izejviela.⁴³³

Dzelzi ieguva no purva rūdas, kas visā Austrumeiropas mežu joslā šajā laikā bija galvenā dzelzs

ieguves izejviela.⁴³⁴ Latvijas PSR teritorijā zināms ap 200 purva rūdas atradņu, tās izvietotas samērā vienmērīgi.⁴³⁵ Purva rūda (blīvais limonīts) radusies, nogulsņējoties dzelzs izskalojumiem dzelzs hidroksīda veidā. Tā izveidojusies 20—30 cm biezās ligzdās zem velēnas, dažreiz arī pļavās un ezeros. Dzelzs daudzums purva rūdā svārstās no 43,33 līdz 59,9%.⁴³⁶ Dzelzi ieguva īpašās dzelzs ieguves krāsnīs. Latgaļu, zemgaļu, sēļu, kuršu un lībiešu teritorijā (Asotes, Daugmales, Oliņkalna, Talsu pilskalnos, pētītajās apmetnēs — ciemos, Rīgā u. c.) atklātas vairākas šādu krāšņu atliekas. Metalurgi šajā laikā visā Austrumeiropas mežu joslā izmantoja virszemes šahtveida stacionāras krāsnis ar mākslīgu gaisa pievadi.⁴³⁷ Šāda pūsmas tipa ir arī Latvijas PSR teritorijā atklātās dzelzs ieguves krāsnis. Vislabāk no tām saglabājusies Asotes pilskalna 10. gs. slānī atsegtā dzelzs ieguves krāsns (154. att.). Tā veidota no māla un sākotnēji bijusi ap 1 m augsta. Krāsns ārējais diametrs — ap 100 cm, iekšējais — 30 cm, tās pamatā novietots gluds, masīvs laukakmens, krāsns dienvidrietumu pusē — no dolomītiem rūpīgi izkrauta krāsns mute. No krāsns pamatakmens uz krāsns muti vedis no māliem izveidots sārņu notekas kanāls; pa to iztecējušie sārņi sakrājās sārņu bedrē.⁴³⁸ Dzelzs ieguves procesā bija jāsasniedz ap 1300°—1450° augsta temperatūra, rūdu krāsnī novietoja kārtām ar kokoglēm, redukcijas procesam izmantojot mākslīga gaisa pūsmu ar plēšu palīdzību⁴³⁹ (krāsns sienā šim nolūkam iespraužamie māla sprauslu fragmenti atrasti Sēlpils piekājes apmetnē). Iegūtā jeldzēls (lielākais — 732 g smagais gabals atrasts Tērvetes pilskalnā) saturēja tikai 58,8% dzelzs, bet daudz sārņu⁴⁴⁰ un raksturo šī perioda dzelzs ieguves krāšņu zemo lietderības koeficientu.⁴⁴¹ Dzelzs ieguves prasme 10.—12. gs. Latvijā atradās tādā pašā līmenī kā senajā Krievzemē un Silēzijā.⁴⁴²

Priekšstatu par kalēja darba rīku komplektu sniedz Doles Raušu ciemā atklātais 11. gs. kalēja depozīts,⁴⁴³ kura galvenā sastāvdaļa bija kalēja instrumenti: lakta (6,5 kg) ar kvadrātisku virsmu un nelielu ragu (72. tab.: 3), 2 kalēja lūškas (72. tab.: 1, 2), 3 veseri (1,8 kg smags lielais kalēja veseris (72. tab.: 5), mazāks 0,5 kg smags veseris (72. tab.: 4) un pavisam mazs, ļoti sīkiem dzelzs «juveliera» darbiem, arī sīkai akmens apstrādei izmantojams plakans veserītis (72. tab.: 7)), ļoti garš, masīvs caurumsitis (72. tab.: 10) un mazs

⁴²⁹ Горюнова 1950, 62. Ipp.

⁴³⁰ Паавер 1961, 223.—225. Ipp.

⁴³¹ Лебедев, Марков, Бахметьева, Паскуль 1961, 226.—233. Ipp. Zivju kauli, kas iegūti citos vēlā dzelzs laikmeta pieminekļos, vēl pilnībā nav noteikti.

⁴³² Šnore E. 1972, 97. Ipp., 10. att.

⁴³³ A. Anteins 1962^a, 44., 45. Ipp. No vietējas purva rūdas iegūtā dzelzs vai nu nesatur leģējošos elementus, vai arī satur tikai nelielā daudzumā (0,01%) nikelī.

⁴³⁴ Рыбаков 1948, 93. Ipp.

⁴³⁵ Anteins 1960^a, 50. Ipp.; Eiduks un Kalniņš 1961, 413. Ipp.

⁴³⁶ Nomals 1933; Eiduks un Kalniņš 1961, 413. Ipp.

⁴³⁷ Колчин 1953, 54. Ipp.

⁴³⁸ Шноре Э. 1961, 97. Ipp.

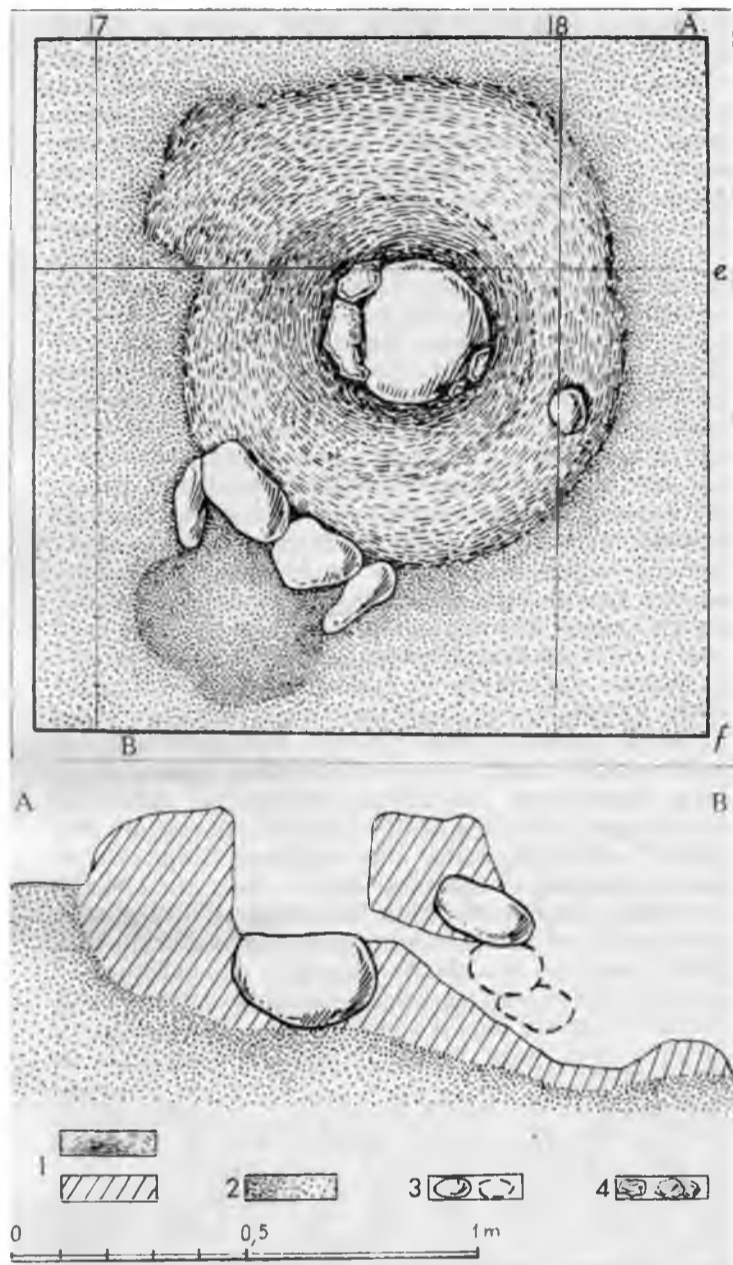
⁴³⁹ Anteins 1960^a, 52.—56. Ipp.; Ашгейн 1962, 18. Ipp.

⁴⁴⁰ Anteins 1960^a, 4. Ipp.

⁴⁴¹ Антейн 1962, 18. Ipp.

⁴⁴² Neher 1941, 53. Ipp.

⁴⁴³ Дайга, Шноре Э. 1971, 339., 340. Ipp.

154. alt. Asotes pilskalna atklātā dzelzs ieguves krāsns
1 — māls, 2 — tumša zeme, 3 — akmeņi, 4 — dzelzs sārņi.

veserveida caurumsitis četrstūra caurumu izsišanai (72. tab.: 8), cirtnis vai caurumsitis (72. tab.: 9) un vesercērtē (72. tab.: 6).⁴⁴⁵

Ar šiem darba rīkiem kalējs varēja veikt galvenas tehniskās operācijas: melno metālu plāšanu, sēdināšanu, apliekšanu, saliekšanu, ieciršanu, nociršanu, caursišanu. Daļēji šos instrumentus varēja izmantot arī lielāku krāsaino metālu priekšmetu apstrādei.

Kalējs pēc vajadzības apvienoja melno un krāsaino metālu apstrādi: dzelzs priekšmetus rotāja ar bronzu, varu, sudrabu vai arī alvoja, dažkārt krāsaino metālu izstrādājumiem izmantoja dzelzs detaļas. Spriežot pēc depozītā atrastajiem priekšmetiem, Raušu kalējs darināja cirvjus, sirpjus, važas, zirglietu apkalumus (platētus ar sudrabu), naglas, cemmes, kniedes, dzelzs zvārgulus.

Metaloģiskās analīzes rāda, ka bez dzelzs iegūts arī tērauds ar dažādu (no 0,3 līdz 1,7%) oglekļa saturu, vai nu tanīs pašās pūsmas krāsniņās, ja tur bija daudz kokogļu, vai, ja process bija palēnināts, bieži iztecinot sārņus. Tēraudu varēja iegūt arī vēlāk — speciālā cementācijas procesā vai ar citiem paņēmieniem metalurģis vai kalējs. Kalēju darbnīcu vājas atliekas līdz šim izdevies konstatēt tikai dažos pilskalnos (Asote un Talsi), arī kalēja darba rīki atrasti tikai retumis. Tie rūpīgi glabāti un nolietotāšanās gadījumā pārkaisti.

Par kalēja produkcijas daudzveidību liecina arheoloģiskajos izrakumos atrastie dzelzs izstrādājumi: dažādu ražošanas nozaru darba rīku, ieroču, iedzīves priekšmetu un pat rotu (saktas, rotadatas, aproces, apkaluma plāksnītes u. c.) klāsts. Salīdzinot ar iepriekšējo periodu, vēlajā dzelzs laikmetā attīstās daudzu priekšmetu formas (šaurasmeris cirvju vietā — platasmens cirvis u. c.), palielinās arī izstrādājumu dažādība. Priekšmeti kaldi gan no dzelzs, gan tērauda, gan arī asmeņos kombinējot dzelzi un tēraudu. Par kalēju lielo prasmi liecina tie dzelzs izstrādājumi, kuriem darinātas asināmas darba daļas: dažādu ražošanas nozaru darba rīki, instrumenti un ieroči. Parasti priekšmeta dzelzs pamatdaļai slīpi piemetināts tērauda asmens. Augstākas kvalitātes un acīmredzot senākie asmeņi sametināti no 3 joslām: abās pusēs tērauda plāksnītei piemetinātas dzelzs sloksnes. So trīsslāņaino paketi no abām pusēm noslīpēja un uzasināja. Tā darināti asmeņi nažiem, cirvjiem, izkaptīm, sirpjjiem, kaujas dunčiem, zobeniem, harpūnām, cirtņiem u. c.⁴⁴⁶ Par atsevišķu kalēju augsto meistarību liecina damascētā tērauda šķēpu izgatavošanas tehnika.⁴⁴⁷ Šķēpa dzelzs vidusdaļai piemetināti vairāki tērauda slāņi. Atkarībā no damascētā raksta, kas atbilst izgatavošanas tehnoloģijas komplikētībai, šķēpu gali dalāmi vairākās grupās. Vienkāršākajiem abās pusēs šķēpa tērauda pamatnes asij iemetinātas 1—3 šauras dzelzs svītras, turpretī komplikētākie darināti no 5 slāņiem. Šī māka, kā to rāda analizēto šķēpu hronoloģija, apgūta pakāpeniski, sākot ar 11. gs. Damascēšanas paņēmieni šajā laikā pazīstami arī Krievzemē,⁴⁴⁸ Polijā,⁴⁴⁹ Somijā,⁴⁵⁰ Piereinas apgabalā.⁴⁵¹ Damascēti šķēpi, kā vērojams pēc to lokālajām formām, darināti latgaļu un lībiešu, bet visvairāk — kuršu zemē.⁴⁵²

Reizēm darba rīki darināti arī no tīra tērauda; tas, kaut arī ciets, bija trausls, bieži vien neviendabīgs. No tērauda darinātie kalēja instrumenti — laktas, veseri, īleni, dažreiz cirvji, naži u. c. priekšmeti — termiski apstrādāti. Visiem griezējrikiem darba daļu tērauds satur vismaz 0,4% oglekļa, tās parasti arī rūdītas. Tātad 10.—12. gs. kalēji, darinot dzelzs izstrādājumus, lietoja, starp citu, šādus paņēmienus: termisko un auksto kalšanu, metināšanu, cementēšanu un rūdīšanu.

⁴⁴⁵ Daiga 1971, 16.—19. Ipp.

⁴⁴⁶ Anteins 1960^a, 58. Ipp.

⁴⁴⁷ Anteins 1962^b, 36.—42. Ipp.

⁴⁴⁸ КОЖИИИ 1953, 79, 138. Ipp.

⁴⁴⁹ Holubowicz 1954, 128.—131. Ipp.

⁴⁵⁰ Kivikoski 1951, 1105. att.

⁴⁵¹ Piaskowski 1957, 372.—377. Ipp.

⁴⁵² Anteins 1962^b, 44, 45. Ipp.; MyrypeBHH 1965, 47.—49. Ipp.

No dzelzs darināti tādi priekšmeti, kuriem nav asināmu darba daļu, piemēram, pakavi, lemeši, lāpstu apkalumi, naglas, cemes, bultas, saturēšanai vai paņemšanai paredzētie darba rīki, kā knaibles, lāpstīnās, un tikai retumis arī darba rīki. Reizēm dzelzs priekšmetiem cietība palielināta ar auksto kalšanu.

Plašais dzelzs izstrādājumu sortiments un to dažādā izgatavošanas tehnoloģija liecina, ka kalēja amats šajā laikā varbūt vietām jau sadalījies arī sīkākās specialitātēs. Biežāk apdzīvotās vietās (amatniecības centros) dažādu specialitāšu kalēji varēja darboties vienlaikus. Tie varēja būt vai nu no feodāļa atkarīgi ļaudis, galvenokārt tie, kuru darbnīcas atradās pilskalnās (Asote), vai arī neatkarīgi amatnieki (senpilsētās, ciemos), kuri strādāja pasūtījumam vai tirgum. Pēc priekšmetu izplatības vērojams, ka kalēji ražoja ne vien sava novada vajadzībām, bet arī attālakiem kaimiņu novadiem.⁴⁵³ Tā, kuršu un zemgaļu kalēju darinātie ieroči, it sevišķi damascētie šķēpi u. c. dzelzs priekšmeti, sastopami ne vien Latvijas teritorijā, bet arī Igaunijā, Lietuvā, Sāmsalā un Gotlandē.⁴⁵⁴ Kalēja darba meistarība, kā to rāda darinājuma lietderīgā forma un tehnoloģija, šajā laikā bija sasniegusi augstu attīstības līmeni arī citās kaimiņu zemēs.

KRĀSAINO METĀLU APSTRĀDE

Vēlajā dzelzs laikmetā no krāsaino metālu sakausējumiem gatavoja rotas un saimniecības priekšmetus (katlus, makšķerākus, slēdzenes u. tml.). Biežāk rotas darināja no alvas un svina sakausējuma, retāk — no sudraba. Konstatētas daudzas bronzas apstrādes (rotkaļu, varkaļu) darbnīcas — Asotes, Kokneses, Oliņkalna, Mežotnes, Tērvetes, Talsu pilskalnās u. c. Arī Daugavas lībiešu teritorijā zināmas vairākas darbnīcas.⁴⁵⁵ Visās darbnīcās atklāti pavardi vai krāsnis ar tīģeļu fragmentiem. Turpat tuvumā atrastas stieplītes (73. tab.: 19, 20, 27), pārkausēšanai sacirstas rotas (73. tab.: 15, 26), stienīši, rotu pusfabrikāti (73. tab.: 17, 18, 21, 24, 28), cirtņi, sakusumi, lejamveidnes.

Rotkaļu darbā nepieciešami speciāli instrumenti — plēšas, tīģeļi, lejamveidnes (73. tab.: 4—8), arī lejamkausini (73. tab.: 3) un dažādas knaibles (73. tab.: 34, 35; 72. tab.: 1).

Bronzu un sudrabu kausēja cilindriskas vai olveida formas māla tīģeļos (73. tab.: 1, 2) ar ieapaļu pamatni un bieži vien ar izlietuvi. Tīģeļi gatavoti no vietējiem devona vai kvartāra māliem, kuru ugunsizturība ir 1130—1460°. Metāls kausēts parasti 1100° temperatūrā.⁴⁵⁶

Tīģeļos kausēja sacirstus bronzas stienīšus (arī sudraba) vai bronzas priekšmetu fragmentus un dažādu sīku attiecīgo metālu atgriezumus (73. tab.: 9—16, 23, 26). Metālu lēja veidnē no tīģeļa, tikai reizēm lietoja arī māla kausiņu (73. tab.: 3). Liekas, kausiņos biežāk kausēts alvas un svina sakausējums,⁴⁵⁷ kas pēc tam ieliets akmens vai māla veidnēs⁴⁵⁸ (73. tab.: 4—7). Vēlajā dzelzs laikmetā parādās daudz sīku alvas-svina ziedveida podziņu, un līdz ar to daudzos pieminekļos atrod akmens veidnes šo rotājumu atliešanai (73. tab.: 5, 7). Parasti ziedīņiem otrajā pusē ir 2 cilpiņas, kam veidnes vākā atbilst

dobītes (73. tab.: 5). Šādus rotājumus uzšuva rindās uz vainagiem,⁴⁵⁹ villainēm u. c., reizēm ar tiem apkala ādas jostas, zirglietas.

Akmens veidņu visvairāk atrasts Tērvetē un Mežotnē. Tērvetes pilskalnā konstatēta pat šo veidņu darbnīca.⁴⁶⁰ Akmens divpusīgās veidnes ar sīki iegravētu atlejamā priekšmeta veiddobumu, ieplūdes un izplūdes sistēmu ir liels sasniegums sava laika amatniecībā, kurš izaudzis no nepieciešamības apgādāt nemantīgākus pasūtītājus ar lētāku produkciju, kas atgādina sudrabu. Šādās veidnēs varēja atliet arī bronzas rotas (73. tab.: 22, 24, 28). Ļoti reti izmantotas bronzas vai vara veidnes (73. tab.: 8). Veidnēs atlēja arī stienīšus un sagataves (73. tab.: 11, 16—18). Stieņu veidne atrasta Talsu pilskalnā. Dažreiz atrod no tīģeļa tieši zemē izšļāktu bronzu (73. tab.: 29).

Rotkaļa darbā nepieciešamās dzelzs laktas (73. tab.: 46, 47), kā arī koka laktas ar bedrītēm dažādu dobumu cilpošanai plāksņveida priekšmetiem⁴⁶¹ atrastas reti (Koknesē, Talsos, Raušos, 72. tab.: 3). Laktu virsmā reizēm izdabta gropīte stienīšu vai stieples kalšanai (73. tab.: 46).

Materiāla deformēšanai nepieciešami dažādi veseri (73. tab.: 44, 45), gan mazi, viegli (30—60 g), kam viens gals plāns, kaltveida, gan smagāki. Tikpat nepieciešami arī placinātāji veseri (Tērvetē, 73. tab.: 42, 43), kā arī cirtņi, caurumsitņi un punktsitņi. Cirtņi (73. tab.: 36—38, 40) arhologiskajā materiālā sastopami samērā bieži. Ornamentu iesišānai vajadzīgi blīvokļi jeb puansoni, kas zināmā mērā pildīja zīmoga funkcijas. Ar tiem iesita saulītes — riņķīti ar lāsīti, rombiņu ar lāsīti vai trīsstūrīšus ar 1—5 lāsītēm. Dzelzs puansons 12. gs. slānī atrasts Kokneses pilī (73. tab.: 39). Iesistais ornaments vai punktu rindas imitēja arī granulāciju, īsta granulācija konstatēta reti (piemēram, piešu rotāšanai — Asotē, Koknesē).

Pie rotkaļa rīkiem pieder arī vīles (73. tab.: 41), pincetes (73. tab.: 30—32) un spīlītes (73. tab.: 33), metāla panniņa, uz kuras atkvēlināja kaļamo priekšmetu. Vēlajā dzelzs laikmetā otram iemīlotajam ornamentēšanas paņēmienam — gravēšanai — bija nepieciešams speciāls rīks ar asu galu — dzēlis (Stichel). Atkarībā no darba gala izveidojuma variēja arī iegravētā līnija. Reizēm dzelīm bija izliekts apaļš vai arī šķelts gals divu paralēlu līniju ievilkšanai.

Lai apmierinātu ikreizējās pasūtītāja vai patērētāja, prasības, rotkaļiem bez amata prasmes vajadzēja labi pārzināt rotu darināšanas tradīcijas.

Galvenie tehnoloģiskie procesi bija liešana un kalšana. Tāpat kā bronzu apstrādāja arī sudrabu.⁴⁶² Ja vēlajā bronzas laikmetā un daļēji vēl mūsu ēras l. g. t. pirmajā pusē dominē liešana, parasti pēc vaska modeļa māla veidnēs, tad vēlākajos gadsimtos, dzelzs un tērauda darba rīkiem specializējoties, liešana kļūst

⁴⁵³ UIHope 3. 1961, 103. lpp.

⁴⁵⁴ Moora 1952, 127., 141. lpp.; MyrypeBim 1965, 45.-47. lpp.

⁴⁵⁵ Daiga 1970, 29.—31. lpp.

⁴⁵⁶ Daiga, Grosvalds 1964, 19. lpp.

⁴⁵⁷ Moopa 1963, 355—367. lpp.

⁴⁵⁸ Anteins 1960^b, 45.—50. lpp.; ģaftra 1960, 85.—90. lpp.

⁴⁵⁹ Zariņa 1960, 89. lpp.; II tab.: 4^b; III tab.: 5^b; IV tab.: 6^b.

⁴⁶⁰ Brīvkalne 1964, 103. lpp.

⁴⁶¹ PbiHAIHa 1963, 222. lpp.; 13., 14. att.

⁴⁶² Urtāns 1962^a, 69.—106. lpp.

par pālgoperāciju, bet par galveno kļūst priekšmetu kalšana.⁴⁶³ Maslvākās rotas (kaklariņķi un aproces) izkaltas 110 gataviem stieņiem. Tieši apskatāmajā periodā lielākā vairumā sastopami bronzas stieņi. Latvijas teritorijā, Novgorodā, Somijā (arī Zviedrijā un Vācijā) tie ir ap 40 cm gari, ar segmenta griezumumu, lieti un ap 200—300 g smagi. Lubānas Ergaļu depoziatā atrasts ap 100 šādu stieņu. Līdzīgs, bet mazāks depoziats atrasts Duntē Stiebrs.

Jaunākie pētījumi⁴⁶⁴ rāda, ka jau ar m. ē. 1. g. t. apmēram 75% senlietu gatavoti 110 daudzkomponentu bronzas ar cinka pārsvaru (vara pamats, cinks, alva, svins), ap 12% — no misiņa, ap 11% — no daudzkomponentu bronzas ar alvas pārsvaru. Alvas bronza raksturīga vēlā bronzas laikmeta izstrādājumiem.⁴⁶⁵ Līdzīga sastāva daudzkomponentu bronza konstatēta citu autoru analīzēs.⁴⁶⁶

Rotaslietu izgatavošanai (vītajiem kaklariņķiem, važiņu rotām, spirālaprocēm, spirālgredzeniem un spirālēm) plaši lietotas krāsaino metālu stieples, pie tam ar dažādu — apaļu, segmentveida, trīsstūrveida — šķērsriezumu. Stieple (73. tab.: 19, 20, 27) varēja būt kalta vai vilkta. Stieples vilkšanai bija paredzēta speciāla ierīce (kalibrs) — dzelzs plāksne ar koniskiem caurumiem. Senajā Krievzemē vilktā stieple parādās ap 10. gs.,⁴⁶⁷ acīmredzot tad pat tā parādās arī Latvijā.

Vēlajā dzelzs laikmetā krāsaino metālu apstrādes tehniku vidū jāmin arī plāšana — plāksnes izveidošana (73. tab.: 23); no plāksnēm izcirta dažādas sīkas rotas: apkaluma plāksnītes, mēlītes, piekariņus.

Kaļot priekšmets kļuva ciets un trausls, metāla graudiņiem sadrūpot; lai atjaunotu elastību, priekšmets bija jāatkvēlina — kādu laiku jāpatur apmēram 600° temperatūrā, kamēr metāla graudiņi rekrystalizējās. Atkvēlināšana bija jāatkārto desmitiem reizi. Mikrostruktūras analīzes rāda, ka apskatāmajā periodā vietējie rotkaļi, izmantojot tikai pieredzi, prasmtīgi pielietoja šo paņēmieni.

Krāsaino metālu un sudraba apstrāde Latvijas teritorijā atbilda vietējam ekonomiskās un sabiedriskās attīstības līmenim. Līdz ar to rotkaļi varēja sekmīgi izpildīt vietējās sabiedrības dažādu šķiru pārstāvju pasūtījumus. Rotu darināšanā bija sasniegts augsts tehnoloģisks un māksliniecisks līmenis. Lielākā daļa rotu darinātas masveidā.

Vietējās tradīcijas vēl arī šajā posmā lielā mērā noteica, ka tika darinātas etniski atšķirīgas rotas, kaut arī sakari un vietējā tirgus izveidošanās veicināja atsevišķu formu unificēšanos.

PODNIČIBA

10.—12. gs. dzīvesvietu — atklātu apmetņu, senpilsētu un pilskalnu — kultūras slāņos visbagātāk pārstāvēta keramika. Podnieka ripa Latvijas teritorijas atsevišķās vietās ieviešas 10. gs. beigās vai 11. gs.,⁴⁶⁸ bet noteikts ripas keramikas pārsvars konstatējams ar 11. gs. Vairākos pieminekļos, piemēram, Oliņkalnā, Asotes, Tērvetes, Sēlpils, Ķīšukalna u. c. pilskalnos, blakus dominējošai ripas keramikai arī 11. un 12. gs. turpina izgatavot bezripas traukus.⁴⁶⁹ Kokneses pilskalnā un lībiešu ciemu vietās, Daugavas lejtecē (Laukskolas, Raušu, Mārtiņsalas ciemos)⁴⁷⁰ 11.—12. gs.

kultūras slāņos sastopamas vairs tikai atsevišķas bezripas keramikas lauskas. Bezripas keramikas traukus Daugavas lībieši kopš 11. gs. darinājuši tikai rituāla vajadzībām — kā kapa piedevu (74. tab.: 2, 5, 7); 11. gs. otrajā pusē arī mirušajiem doti līdz galvenokārt uz podnieka ripas darināti trauki (74. tab.: 3).

Bezripas māla trauki apskatāmajā periodā darināti pēc iepriekšējā perioda trauku darināšanas tradīcijām: māla masai piejaukti parupji kvarca zvīrgzdi, trauki veidoti, vai nu pamatnei pielipinot paralēlas māla lentas, vai arī tie izveidoti no viena māla gabala un virsma apdarināta pēc tam. Bezripas trauki darināti samērā pavisam, to sienu biezums sasniedz 8—15 mm. Sastopama apmestā, gludā, ar uagiespiedumiem rotātā, gludinātā jeb spodrinātā keramika ar auklas iespiedumiem augšdaļā. Bieži visi šie keramikas veidi atrasti kopā vienā pieminekļā. Skaitliski pirmo vietu ieņem apmestā keramika, gludā sastopama retāk, vēl retāki ir pārējie keramikas veidi (piemēram, no Oliņkalna 10.—12. gs. slāņos atrastās bezripas keramikas skaita apmestā keramika sastāda 66%, gludā — 31%, ar nagiespiedumiem rotātā — 3%).⁴⁷¹ Dažos pieminekļos, piemēram, Ķīšukalna 11.—13. gs. slāņos, arī Laukskolas kapulauka 10.—11. gs. apbedījumos, pārsvarā gludās bezripas keramikas trauki.

Apmestās keramikas trauki 10.—13. gs. parasti neliela izmēra, taisnām sienām (74. tab.: 7). Atšķirībā 110 iepriekšējam periodam raksturīgā reljefi dzīslainā apmetuma to apmetums kļuvis plāns un neizteiksmīgs, daži trauki ripas keramikas ietekmē darināti ar mazliet atliektu maliņu.⁴⁷² Gludās keramikas traukiem ir taisnas sienas, dažreiz arī nedaudz uz iekšu ieliekta maliņa. Pēc Asotes pilskalna keramikas⁴⁷³ vērojams, ka senākos slāņos atrastie gludās keramikas trauki ir lielāka izmēra, vēlāk tie kļūst mazāki un to augstums reti pārsniedz 12 cm. Bez lielajiem traukiem, kuros glabāta pārtika, un vidēja izmēra traukiem, kas lietoti vārīšanai, bieži sastopamas arī dažādu izmēru bļodiņas un mazi trauciņi — galda trauki. Tāpat kā apmestā keramika, arī daži vēlās gludās keramikas trauki ripas keramikas ietekmē darināti ar ieapaļu, paplašinātu vidusdaļu un uz āru nedaudz atliektām maliņām (74. tab.: 5). Ar nagiespiedumiem rotātās keramikas traukiem taisnas, uz augšu paplašinātas, līdz 15 mm biezas malas vai arī nedaudz ieraukta augšmala, to virsma pārklāta ar nagiespiedumu rindām vai grupām (74. tab.: 2). Arī šīs keramikas vēlākie trauki darināti mazāka izmēra.

Bezripas keramikas trauki ar apmestu virsmu, kā arī ar nagiespiedumiem atsevišķos pieminekļos (Asotē, Tērvetē u. c.) darināti vēl līdz 12. gs. Vairs

⁴⁶³ Дайга 1960, 85., 86. Ipp.

⁴⁶⁴ Черных, Хоферте, Барцева 1969, 110., 111. Ipp.

⁴⁶⁵ Dz. Hofertes analīžu materiāli VI.

⁴⁶⁶ Daiga 1962, 47.-65. Ipp.

⁴⁶⁷ Рыбаков 1948, 330. Ipp.

⁴⁶⁸ Шноре Э. 1961, 116. Ipp.; Urtāns 1959, 27.—32. Ipp.

⁴⁶⁹ Mugurēvičs 1960^a, 6. Ipp.; Шноре Э. 1961, 112. Ipp.; Snore E. 1960, 3., 4. Ipp.; 1965, 20. Ipp.

⁴⁷⁰ Stubavs 1964, 20. Ipp.; Mugurēvičs 1967, 33. Ipp.; Snore 1970, 66. Ipp.; Zariņa 1970^a, 74. Ipp.

⁴⁷¹ Mugurēvičs 1960^a, 6. Ipp.

⁴⁷² Cimerniane. Apmestā keramika. Rokraksts LVM.

⁴⁷³ Шноре Э. 1961, 113., 114. Ipp.

tikai ļoti reti 11. un 12. gs. sastopami spodrinātie, gludinātie un ar auklas nospiedumiem rotāti trauki, kas raksturīgi galvenokārt iepriekšējam periodam.

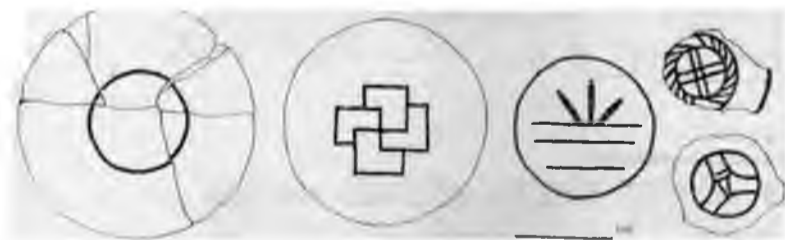
Domājams, ka bezripas keramiku ikvienas saimes vajadzībām izgatavoja sievietes. Krasu pagriezīnu — lielāku produkciju un augstāku kvalitāti — šajā nozarē izraisīja podnieka ripas un speciālas apdedzināšanas krāsns ieviešanās. Līdz ar to podniecība kļuva par patstāvīgu saimniecības nozari. Podnieka ripa Latvijas teritorijā ieviesās slāvu kultūras ietekmē; uz tās darinātajai keramikai raksturīgas ripas keramikas pazīmes: vidēja lieluma, samērā zemi (līdz 18 cm augsti) terīnveida trauki ar vāji profilētu kaklu un nedaudz izvirzītiem pleciem, kas rotāti ar līkloci un paralēlu līniju ornamentiem⁴⁷⁴ (74. tab.: 3, 4). Sastopami arī daži lielāka izmēra trauki (74. tab.: 8).

Māla masai, kas bija domāta ripas keramikai, piejauktas smiltis; tā apstrādāta rūpīgāk, līdz ar to trauku sienas bija iespējams izveidot plānākas, lietošanai tie kļuva ērtāki.

Ripas keramikas trauku formas attīstība labi izsekojama pēc Asotes pilskalna traukiem:⁴⁷⁵ 10. gs. ar ripas palīdzību gatavotie trauki ir vēl samērā primitīvi, 7—9 mm biežām sienām, māla masai vēl piejaukti zvirgzdi, trauki daļēji veidoti ar rokām, ripa izmantota galvenokārt nogludināšanai. Šiem traukiem vāji profilēts kakls, maz profilētās maliņas taisni nošķeltas. Trauki nereti klāti ar grupās sadalītu paralēlu līniju ornamentu (74. tab.: 6). 11. gs. trauku māla masa ir augstākas kvalitātes: tai pievienota smiltis masa labāk sajaukta un apdedzināta, bet, kā vērojams, piemēram, pēc atradumiem Laukskolā, trauku formā vēl nav jūtamu izmaiņu (74. tab.: 3). 12. gs. trauku sienas kļuvušas plānākas (līdz 6 mm biezas), kakls vairak ierakts un maliņa profilēta spēcīgāk (74. tab.: 1, 4). Trauku ornamenti — visbiežāk viļņaina līnija — novietots uz pleciem, dažreiz viss trauks noklāts ar paralēlām līnijām vai to grupām. 13. gs. traukiem padziļinās malu profilējums, tiem labi izteikts kakls, plata pecu daļa. Līdzīga trauku formas attīstības pazīmes novērotas arī Starajā Rjazanā un Novgorodā atrastajiem traukiem.⁴⁷⁶

Māla trauku apdedzināšanas krāšņu paliekas atrastas Asotes pilskalna 11.—13. gs. un Daugmales pilskalna 11. gs. slāņos.⁴⁷⁷ Krāšņu diametrs 1,2—1,7 m, to klons 10—25 cm biezs, klonā novērojami vairāki lieli caurumi līdz 7 cm diametrā, pa kuriem apdedzināšanas procesā cirkulēja gaiss. Zem klona atradusies kurtuve, virs klona vajadzēja atrasties dedzināmajiem traukiem. Kādas krāsns tuvumā bedrē glabājušies trauku gatavošanai paredzētie māli.

Uz dažu ripas trauku dibieniem konstatējamas veidošanas gaitā iespiestas īpašuma zīmes⁴⁷⁸ (Daugma-

155. att. Podnieka zīmes.

les pilskalna zīmes iespiestas 10% trauku, Asotes — 5%, Mežotnes — 5%, Oliņkalnā — 9% u. c.) (155. att.). Tapat kā Krievzemē, arī Latvijas teritorijā šīs zīmes raksturīgas vēlā dzelzs laikmeta traukiem, kad podnieki tos darināja pēc pasūtījuma. Vēlāk tās vairs nav sastopamas, jo, tālāk attīstoties naudas saimniecībai, traukus ražoja tikai tirgum.

CELTNIECĪBA

Vēlajā dzelzs laikmetā celtniecībā dominē pakšos cirstas koka guļbūves. Celtniecība izmantoti skuju un lapu koki. Asotes pilskalnā dominē priedes koka baļķi, Talsu pilskalnā bieži izmantots ozols. Celtnes — galvenokārt zemgaļu un kuršu — nereti apmetas māliem.⁴⁷⁹ Visbiežāk konstatētas vientelpas, lai gan vairākkārt izdevies atklāt arī divtelpu celtnes (Talsu, Tērvetes, Jersikas pilskalnās). Dzīvojamo māju izmēri nav lieli. Tā Tērvetes pilskalna 3. slānī to lielums variē no 3,4x2,5 m līdz 4,3x6,5 m.⁴⁸⁰ Mežotnes pilskalna 13. gs. slānī — 8x6 m un 5x4 m,⁴⁸¹ Kokneses pilskalna priekšpils 11. gs. slāņos no 3,8x3,8 m līdz 4,4x4,0 m, bet 12. gs. slāņos — līdz 5x5 m lielas.⁴⁸² Jersikas pilskalna plakuma ēkas ir no 3,5x5,0 m līdz 4,0x4,5 m lielas un tikai atsevišķu ēku izmēri sasniedz 7x7 m.⁴⁸³ Līdzīga izmēra celtnes atklātas arī Asotes pilskalnā.⁴⁸⁴ Talsu pilskalna divtelpu celtnes izmēri sasniedz 4,5x9,5 m.⁴⁸⁵

Celtnu pamatos parasti likti akmeņi. Celtnu grīdu veido gan māla klons,⁴⁸⁶ gan plēsti vai aptēsti koki.⁴⁸⁷ Juntu segumam bez salmiem varēja izmantot arī mazāk ugunsdrošos materiālus — niedres un lubas.

Telpu apsildīšanai noderējušas mala kleķa krāsnis ar akmeņu pamatu, māla velvi un vairākkārt atjaunotiem kloniem (156. att.).⁴⁸⁸ Tās atklātas gandrīz visos pētītajos pilskalnās. Vēlajā dzelzs laikmetā vietām vēl turpina pastāvēt no iepriekšējā perioda pazīstamās akmens krāsnis (Oliņkalnā,⁴⁸⁹ dažos gadījumos Ķīšukalnā,⁴⁹⁰ Tērvetes priekšpilī). Dažos pilskalnās bijusi arī pavardu apkure. Ta Kokneses priekšpils dzīvojamās ēkās konstatētie pavardi ugunsdrošības dēļ norobežoti ar speciālu aizžogu: vertikāli nostiprinātiem plēstiem dēļiem.⁴⁹¹ Šķiet, ka vēlajā dzelzs laikmetā atklātie pavardi dzīvojamo ēku apkurei pilskalnās izmantoti retāk un galvenokārt kurināti vasaras virtuvēs (Ķīšukalns). Turpretim pētītajos

⁴⁷⁴ Шноре Э. 1961, 115, 116. Ipp.

⁴⁷⁵ Турпат, 116, 117. Ipp.

⁴⁷⁶ Монгайт 19556, 84. att.; Смирнова 1956, 1. att.

⁴⁷⁷ Шноре Э. 1961, 109.—111. Ipp.; Уртанс 1967^а, 42. Ipp.

⁴⁷⁸ Симермане 1962, 103, 104. Ipp.

⁴⁷⁹ Atšķirības novērojamas arī dzelzs naglu pielietojumā. Ja Asotes pilskalna tas lietotas ierobežota skaita (atrastas tikai 89 naglas), tad Tērvetes pilskalnā ta paša laika slāņos atrasts vairāk nekā 2000 naglu.

⁴⁸⁰ Brīvkalne 1959, 36. Ipp.

⁴⁸¹ Brīvkalne 1960, 73. Ipp.

⁴⁸² Stubavs 1964, 19. Ipp.

⁴⁸³ Balodis 1940, 52, 53, 62, 68. Ipp.

⁴⁸⁴ Шноре Э. 1961, 57. Ipp.

⁴⁸⁵ Karnups 1936^а, 79. Ipp.

⁴⁸⁶ Dažreiz šis grīdas klons vairāk reizi atjaunots (Шноре Э. 1961, 60. Ipp.).

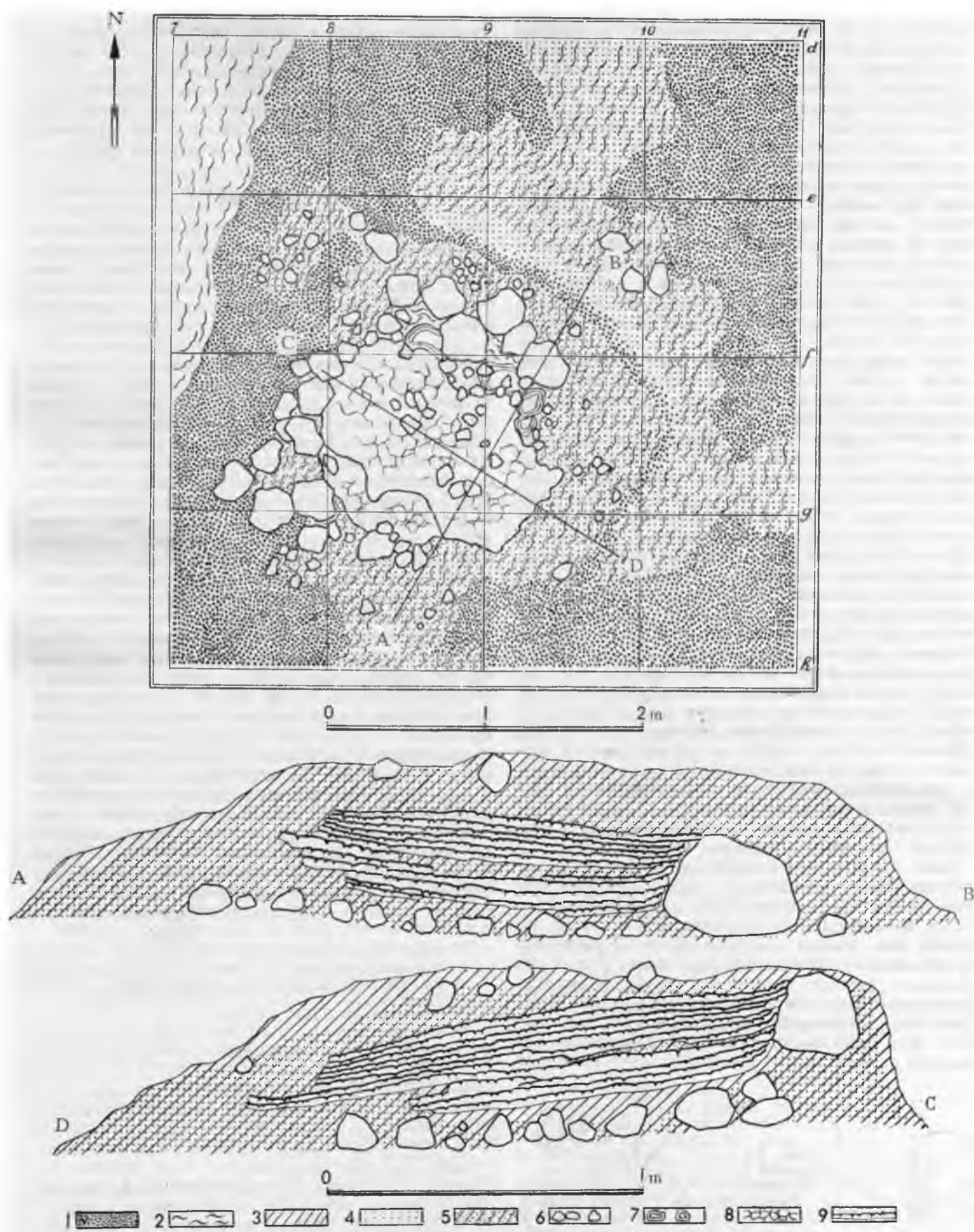
⁴⁸⁷ Stubavs 1964, 19. Ipp.

⁴⁸⁸ Шноре Э. 1961, 64.—67. Ipp.

⁴⁸⁹ Mugurēvies 1960^а, 5. Ipp.

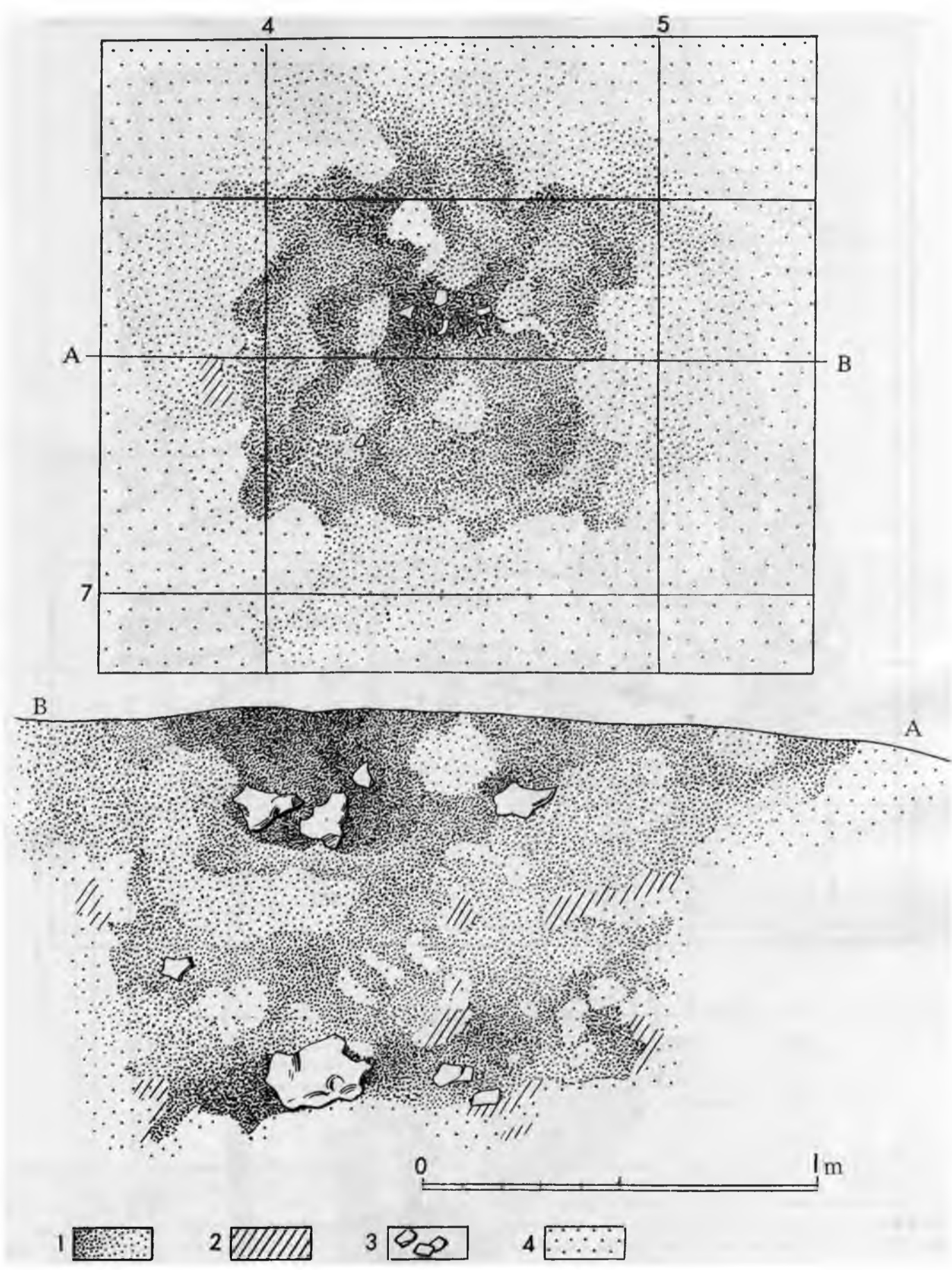
⁴⁹⁰ Snore E. 1960, 3. Ipp.

⁴⁹¹ Stubavs 1964, 19. Ipp.

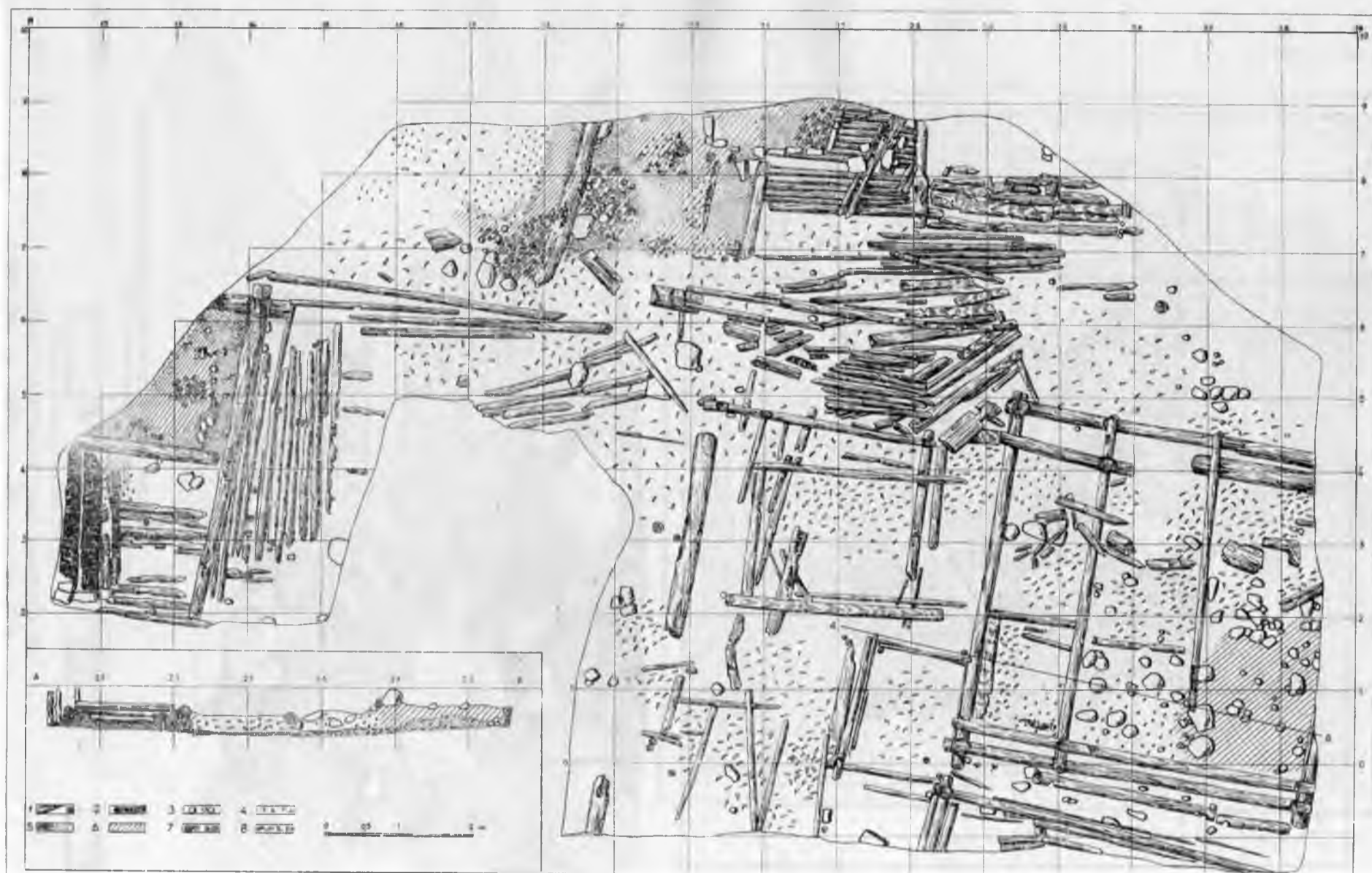

156. att. Asotes pilskalna krāsns.

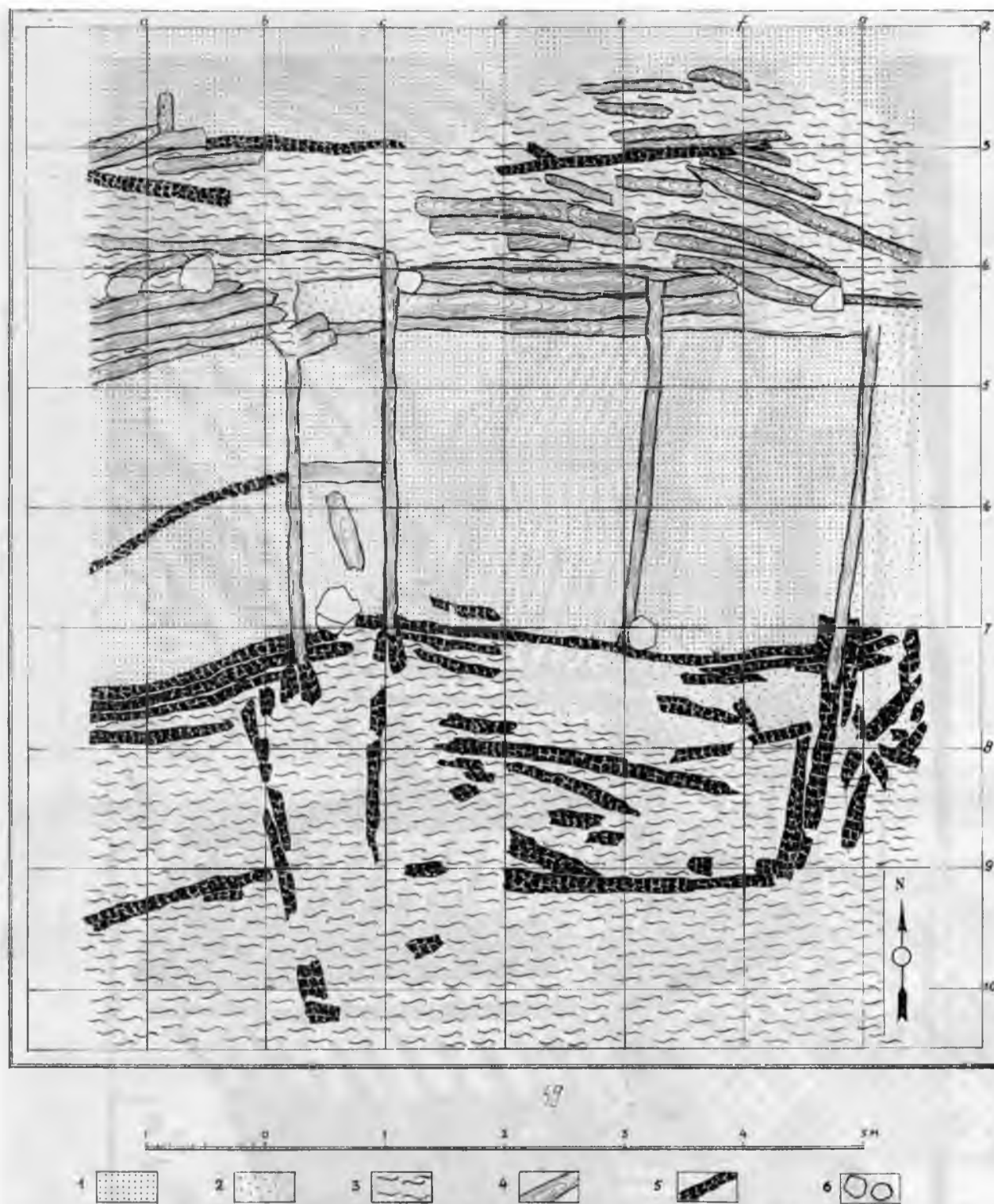
1 — tumša zeme, 2, 3 — māls, 4 — gaiša smilts, 5 — māls ar smilti, 6 — akmeņi, 7 — apmetumi, 8, 9 — krāsns klons.

157. alt. Pavards Doles Raušu lībiešu ciema vietā.
 1 - tumša zeme, 2 - māls, 3 - akmeņi, 4 - gaiša smiltis.

158. att. Celtņu izvietojums Kokneses pilskalna priekšpili.
 1 — trūdējuši koki, 2 — deguši koki, 3 — akmeņi, 4 — pelni, 5 — tumša zeme, 6 — māls, 7 — apmetums, 8 — skaidas

159. att. Asotes pilskalņa vaļņa karkasa paliekas pilskalņa ziemeļu mala.
 1 — peļēka smilts, 2 — dzeltena smilts, 3 — māls, 4 — trūdējis koks, 5 — dedzis koks, 6 — akmeņi.

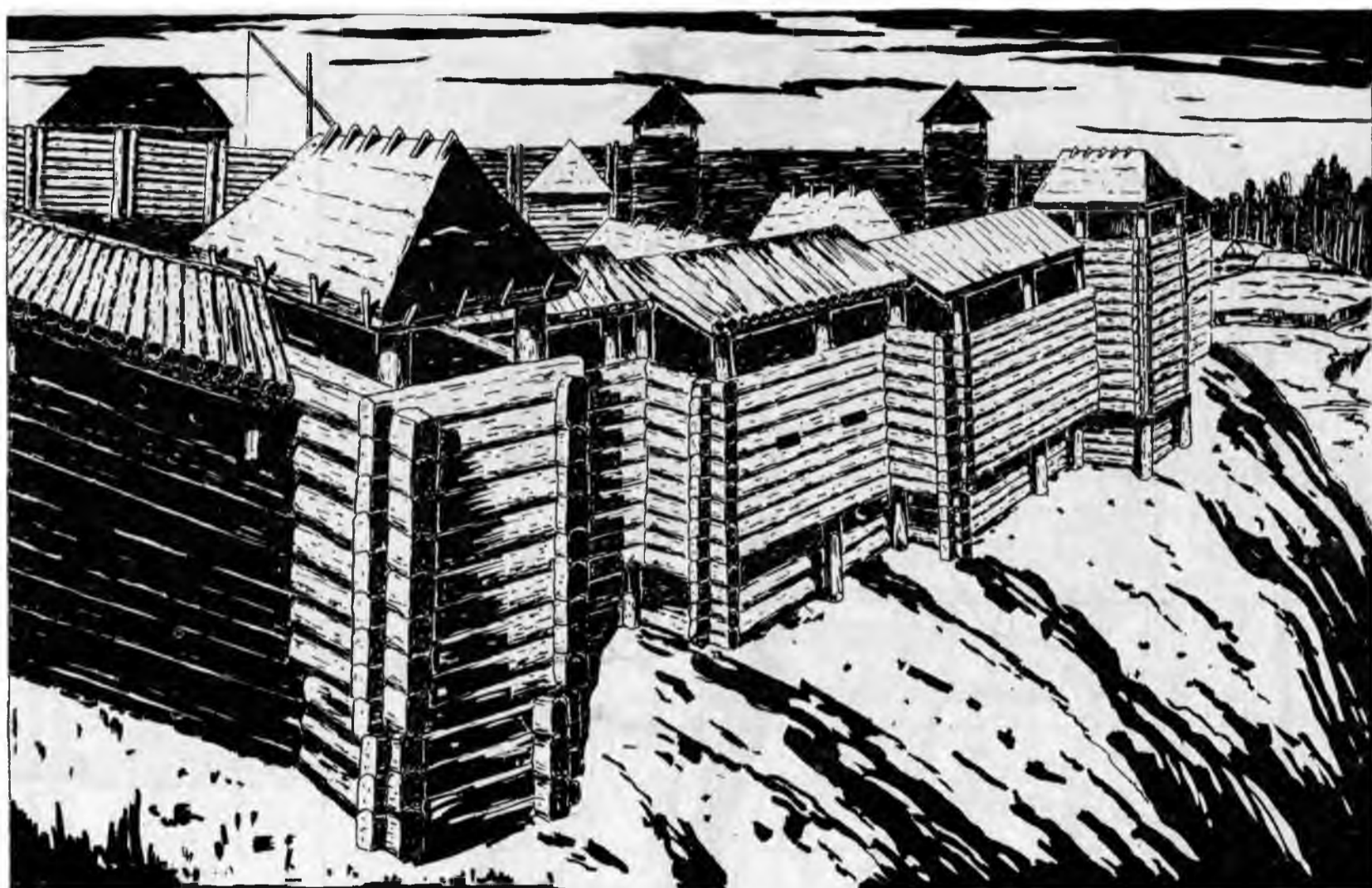
Piedaugavas lībiešu ciemos (Martiņšala, Doles Raušos, Salaspils Laukskolā) pavardi sastopami ļoti bieži (157. att.).

Zem dzīvojamām ēkām reizēm konstatēti arī pagrabi. Sāds pagrabs atklāts Talsu pilskalnā.⁴⁹² Asotes pilskalnā zem vienas celtnes atradusies pārtikas bedre.⁴⁹³ Pagrabi konstatēti arī lībiešu apmetnēs Martiņsalā, Raušos u. c.

Bez pakšos cirstajām guļbūvēm pilskalnu celtniecībā sastopamas arī vieglāka tipa celtnes. Stabu būvē vēlajā dzelzs laikmetā dažreiz celtas saimniecības ēkas. Tā, kādas ēkas, domājams, smēdes, paliekas Asotes pilskalņa plakumā liecināja, ka tās sienas

⁴⁹² Karnups 1938^b, 79. lpp.

⁴⁹³ LLIHope 3. 1961, 86. lpp.

160. att. Tērvetes pilskalna nocietinājumā rekonstrukcija (pēc E. Brivkalnes).

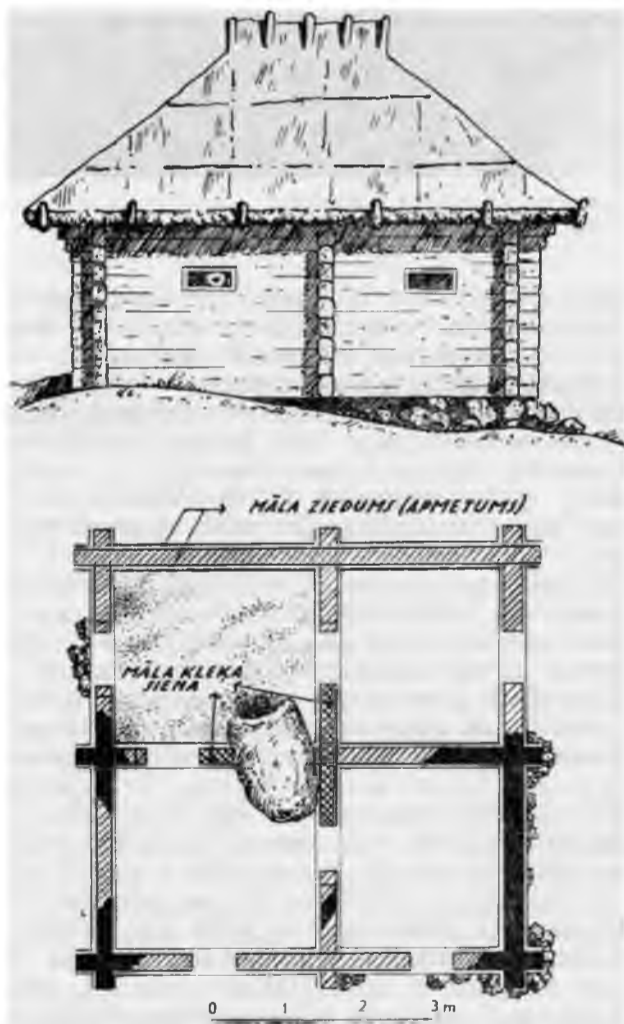
veidojuši vertikāli zemē iedzīti mieti, kuru starpas bijušas aizpītas žagariem.⁴⁹⁴ Stāvkoki izmantoti arī dažu Kokneses saimniecības ēku celtniecībā. Saimnieciskiem nolūkiem varēja noderēt arī uz stabiem balstītas vieglas nojumes.

Dažos pilskalnos izdevies atklāt veselus saimnieciskus kompleksus. Tāds — dzīvojamā ēka kopā ar kūti un aploku — atklāts Kokneses priekšpils izrakumos (158. att.).⁴⁹⁵ Kokneses priekšpilī pirmoreiz konstatēts velēnu sols dzīvojamās mājas priekšā, liecinot par slāvu ietekmi Kokneses iemītnieku celtniecības paņēmienos.⁴⁹⁶

Novērojumi rāda, ka pilskalnu plakuma apbūve, kas vēl 2. g. t. sākumā koncentrējās plakuma malās, cieši pieslienoties pilskalna plakumu ietvērējai aizsargceltnei, ar 12. gs. jau aptver visu pilskalna plakumu (Jersika,⁴⁹⁷ Asote,⁴⁹⁸ Koknese⁴⁹⁹).

Pilskalnu aizsargceltņos novērojami tie paši celtniecības paņēmieni, kādi dzīvojamo ēku celtniecībā.

Pilskalna plakuma malas aizsargsistēma pakšos cirstas aizsargceltnes veidā, kura sastāv no divām paralēlām guļkoku sienām, kādas raksturīgas Asotes pilskalnam, plaši izplatīta. Asotes pilskalnā šāda aizsargceltne, kas ar šķērssienām sadalīta kamerās, novērojama kopš 10. gs. 11. gs. šāda kamerveida izbūve (159. att.) Asotē kalpojusi vaļņa uzbēruma sa-

161. att. Tervetes pilskalnā atklāta celtne ar krāsni centra (rekonstrukcija pēc E. Brīvkalnes materiāliem).

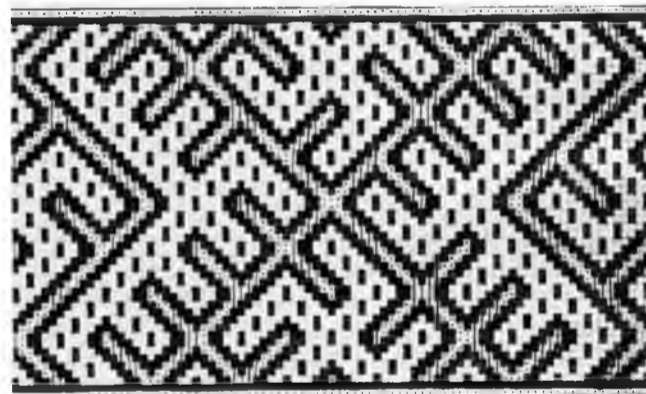
turēšanai (sk. 219. lpp.). Daugmales pilskalna valnī līdzīga izbūve, šķiet, attiecināma uz 1. g. t. vidu.⁵⁰⁰ Tā novērota arī Dignājas,⁵⁰¹ Jersikas,⁵⁰² Talsu⁵⁰³ pilskalnā, kā arī Mežotnes pilskalna vaļņa 8. slānī.⁵⁰⁴ Līdzīga, ar 12. gs. datējama aizsargsistēma ar akmeņiem pildītu paralēlu sienu veidā konstatēta arī Tanīskalnā.⁵⁰⁵

Lielāko daļu pētīto pilskalnu aizsargā aizsargceltņu josla, kas ietver visa pilskalna plakumu. Šajā ziņā ar savu divpakāpju aizsargsistēmu izceļas Tērvetes pilskalns, kurā no dabas šaurā plakuma paplašināšanas nolūkā ziemeļu malā izveidota grandioza, 8 m plata mākslīga terase. Guļkoku aizsargsienu paliekas konstatētas kā šīs terases ārmalā, tā arī iekšmalā (160. att.).

APĢĒRBS UN TĀ DARINĀŠANA

Apģērba darināšanas paņēmieni 10.—12. gs. attīstās tālāk. Bez vienkāršajām celainēm, kas bija sastopamas jau iepriekšējā periodā, sākot ar 11. gs., parādās svītrainas villaiņu malās pieaustas celaines, bet ar 12. gs. — rakstainas celaines. Greznākās no tām darinātas ar ielasītu rakstu. Lībieši šādas rakstainas ceļu jostas darināja jau 11. gs. (162. att.). 11.—12. gs. lībiešu apbedījumos bieži atrastas arī rakstainas mežģītā pinuma jostas. Bez vienkāršu audenēm sastopamas arī divkrāsu rakstainas audenes. Audēņu raksti ir vienkāršāki. Audenes saglabājušās no vainagu piekaru saitēm un jostām. Tekstiliju materiālā konstatēta arī Ziemeļeiropā plaši izplatītā adatas pinuma tehnika. Iespējams, ka, tāpat kā citās zemēs, šādā paņēmienā darināti cimdi.

Izmaiņas vērojamas arī aužamos stāvos darinātajos audumos. Līdz 12. gs. audumi darināti vienkārtņī vai četrnīšu trinītī; kopš 12. gs. plašāk ievie-

162. att. Vampeniešu I kapulauka 88. kapa rakstainās celaines zīmējums.

⁴⁹⁴ IIJHope 3. 1961, 55. lpp.; 78. att.

⁴⁹⁵ Stubavs 1964, 19. lpp.

⁴⁹⁶ Xapy3HH 1907, 35. lpp.

⁴⁹⁷ Balodis 1940, 65. lpp.

⁴⁹⁸ IIJHope 3. 1961, 142. lpp.

⁴⁹⁹ Stubavs 1966, 25. lpp.

⁵⁰⁰ SM 1936, 1, 34. lpp.

⁵⁰¹ Snore E. 1939, 49., 50. lpp.

⁵⁰² Balodis 1940, 69. lpp.

⁵⁰³ Karnups 1936^a, 68, 69. lpp.

⁵⁰⁴ SM 1939, 4, 32. lpp.

⁵⁰⁵ Balodis 1928, VI att.

šas arī trīsnišu trinītis. Šajā tehnikā austie vilnas virsdrānu (galvenokārt vīriešu svārku) audumi ir augstākas kvalitātes, blīvāki, uzveltī. 12. gs. parādās arī rūtainie un rakstainie pusvilnas audumi. Jaunās aušanas tehnikas un audumu augstāka kvalitāte jau liecina par zināmu audēju specializāciju — amatnieku darbu, kā arī par jauna, progresīvāka darbarīka — horizontālo aužamo stāvu — icviešanos. Arheoloģiskajos izrakumos Rīgā atrasta horizontālo aužamo stāvu sastāvdaļa — šķiets, bet trīzuļi un likāns — Kokneses pilskalna 12. gs. slānos. Horizontālos aužamos stāvus agrāk (10.—12. gs.) pazinusi rietumslāvi.⁵⁰⁶ No rietumslāvu apdzīvotajām teritorijām tie kultūras sakaru rezultātā Varēja ieviesties arī Latvijas teritorijā. Kaut arī šajā laikā vērojami audēja — amatnieka darba sākumi, it sevišķi pilsētās, taču būtiskas izmaiņas apģērba darināšanas paņēmienos tas neizraisīja. Apģērba darināšana naturālās saimniecības apstākļos joprojām palika mājamatniecības nozare.

Arheoloģiskajos pieminekļos visvairāk materiālu saglabāties no latgaļu apģērba.

Sievietes valkājušas linu kreklus, vilnas vai pusvilnas brunčus, kājautus un ādas apavus. No visējā apģērba saglabājušies villaiņu, iespējams, arī jaku fragmenti; galvā likti vainagi.⁵⁰⁷

163. att. Kivtu kapulauka 107. kapa villaines rekonstrukcija.

164. att. Sēlpils Lejasdopeļu villaines atdarinājums.

Krekli visbiežāk šūti no vienkārtna, bet dažreiz arī no rakstaina linu auduma (Kārļu Ainavas 6. kaps u. c.), ar garām vai pusgarām piedurknēm, virs piedurknēm valkātas bronzas aproces.

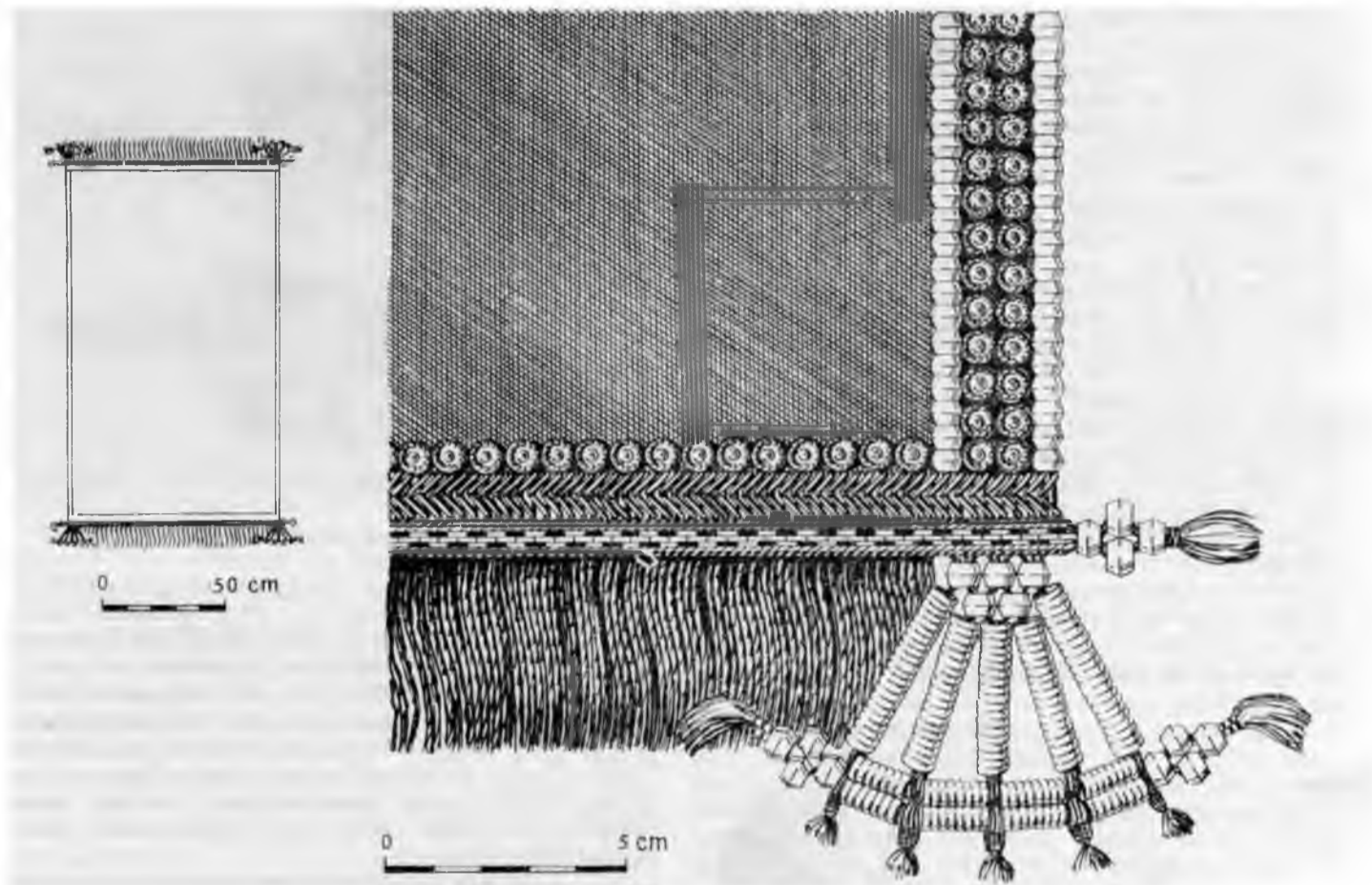
Pēc līdzšinējiem materiāliem brunčus droši rekonstruēt vēl nav iespējams, šķiet, ka tie bijuši šūti no vienkāršaina, zila vai brūna vilnas auduma. Nedaudzos 12. gs. apbedījumos (Kārļu Ainavas 3., 6., 7. kaps u. c.) konstatētas arī vilnas auduma jakas paliekas.

Vislabāk saglabājušies villaiņu audumi. Villaines bijušas neliela izmēra (62—89X110—130 cm), apsegtas tās nepiegulēja cieši kaklam, bet turējušās mazliet atkaru uz pleciem, neaizsedzot kaklarotas (44. tab.: 4).

Sastopamas gan vilnas, gan pusvilnas auduma villaines. Vilnas auduma villaines parasti darinātas no tumši zila auduma un rotātas aušanas procesā, velku posmos ielokot bronzas stīpiņas. No vienkāršā, rindās sakārtotā ornamenta, kāds bija sastopams iepriekšējā periodā, pakāpeniski izveidojas bagāti ģeometriskā ornamenta raksti. Laikā no 10. līdz 11. gs. villaines visbiežāk rotātas ar galos platāku, malās šaurāku rotājumu joslu (163. att.). Vēlāk ar sīku rakstu noklāts viss viduslaukums (44. tab.: 4). 12. gs. rotājums ir visbagātākais: atsevišķi, grezni izveidoti raksti sagrupēti villaiņu viduslaukumā. Šim

⁵⁰⁶ Hax.IHK 1963, 281. lpp.

⁵⁰⁷ Zariņa 1970\ 55.—137. lpp.

165. att. Laukskolas kapulauka 120. kapa villaines stūra rekonstrukcija.

villainēm piešūtas rakstainās celaines ar greznu ielasīto rakstu un galos pieaustas kuplas, krāsainas bārkstis. Līdzīgas villaines atrodamas arī sēļu kapulaukos (Sēlpils Lejasdopeles, 2. uzkalniņa 17. kaps), turpretī zemgaļu sieviešu kapos šādas villaines atsevišķos gadījumos gan sastopamas (Ciemaldes 10. kaps, Ceraukstes Podiņu 10. kaps), bet nav tik raksturīgas. Kopš 12./13. gs. mijas bronzu villaiņu rotājumā pamazām aizstāj stikla un alvas krelles un krāsainu dziļu izšuvums.

Kapu inventāri liecina, ka ar bronzu rotātas villaines piederējušas bagātām sievietēm. Jādomā, ka vilnas auduma villaine kā nepieciešama svētku apģērba sastāvdaļa bija obligāta kapa piedeva, bet sieviešu lielākajai daļai tā bijusi nerotāta. 12.—13. gs. latgaļu un sēļu sieviešu kapos sastopamas arī pusvilnas auduma rūtainas (164. att.) un rakstainas villaines.

10.—11. gs. latgaļu un sēļu sieviešu kapos sastopami galvenokārt bronzas vainagi. Līdzās bronzas spirālīšu lentas vainagiem un rievoto cilindriņu grīstes vainagam parādās vēl platie grīstes vainagi ar piekaru — bizi. Bagātos kapos nereti atrodami vairāki vainagi, bet 11. gs. sastopami arī atsevišķi, grezni grīstes vainagi (44. tab.: 4). Sākot ar 12. gs., paralēli bronzas vainagiem latgaļu un arī sēļu teritorijā ieviešas rotāti auduma vainagi, kas 13. gs. stājas bronzas vainagu vietā (166. att., 44. tab.: 3).

Zemgaļu apbedījumos nav vērojama tik liela vainagu dažādība. Te ilgi saglabājies sākotnējais lentas vainags ar masīviem bronzas starplocekļiem.

Jādomā, ka Latvijas teritorijas iedzīvotājas šajā laikā, tāpat kā kaimiņu zemēs, valkāja arī cita veida galvassegas (galvas autus, cepures).

Zināms ieskats gūstams arī par šī perioda latgaļu un sēļu vīriešu apģērbu.⁵⁰⁸ Vīriešu krekls darināts no linu auduma ar garām piedurknēm (Pildas Nukšu 16. kaps), krekla kakla šķēlums sasprausts ar saktu. Vīrs krekla vilkti vilnas auduma svārki. Isnaudas 3. uzkalniņa kapā mirušā svārku kakla izgriezums rotāts ar bronzas spirālītēm un piekariņiem. Retumis bagātos apbedījumos (piemēram, Pļaviņu Letgaļu 32. kapā) konstatēta arī greznāk izrotāta svārku priekšdaļa. Svārku piedurknes bijušas īsākas par krekla piedurknēm, lai neaizsegtu aprocas, roku aptimumu, rokautus (44. tab.: 2), dažreiz piedurkņu malas apšūtas ar celaini. Svārki apjoztī ar auduma vai ādas jostu, kam metāla sprādze. Jostām nereti piekārti gan ieroči, gan arī dažādi līdznešanai paredzēti nepieciešami priekšmeti: maki, naži u. c. (44. tab.: 2; 67. tab.: 3). Par biksēm līdz šim ziņu maz. Cik vērojams, bikšu gali zem ceļiem bijuši aptīti ar kājautiem, kā J. K. Broces attēlotajiem Vidzemes zemniekiem 17. gs.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Zariņa 1970^b, 151.—170. lpp.

⁵⁰⁹ Brotze 4, 83. lpp.

Nedaudzos latgaļu un sēļu 9.—11. gs. apbedījumos atrodama īpatnēja, ar bronzas stīpiņām rotāta apģērba daļa — rokauts: 4—7 cm plata, 100—140 cm gara vilnas auduma sloksne, kas parasti aptīta kreisajai rokai, līdzās masīvai karavīra aprocei (44. tab.: 2; 67. tab.: 3). Jādomā, ka rokautu nēsāja tikai zināmas vadošas kategorijas karavīri. Latgaļu apbedījumos sastopami arī roku aptinumi, ko veido vairākkārt rokai aptīta pavedienos uzvētu bronzas spirālīšu virkne.

Parastākā vīriešu galvassega, jādomā, bijusi vilnas auduma vai ādas cepure. Daļai bagātāko sēļu un latgaļu apbedījumu cepuru apakšmala bijusi rotāta ar bronzas spirālītēm vai spirāļu pušķiem (67. tab.: 3).

Nepieciešama vīriešu apģērba daļa kā svētkos, tā ikdienā, šķiet, bijis arī vilnas apmetnis, līdzīgs slāvu un ģermāņu vīriešu apmetnim⁵¹⁰ (67. tab.: 3).

Ziemā, jādomā, tika valkāti kažoki vai kažokādu apmetņi.

Kājas kā vīrieši, tā sievietes līdz ceļiem aptinūši ar kājautiem: 10—15 cm platu vilnas auduma lenti. Izrakumos Kokneses priekšpilī konstatēti pastalu un kurpju veida miecētas ādas apavu, kā arī zābaku fragmenti. Līdzīgi apavi šajā laikā darināti arī slāvu pilsētās: Novgorodā, Pleskavā u. c.⁵¹¹ Pastalas dari-

167. att. Laukskolas kapulauka 161. kapa kajauti.

nātas gan seklas, gan dziļākas ar ažuņu izgreznojumu priekšpusē, bet kurpes — ar mīkstu pazoli. To virsa bieži rotāta izšuvumiem. Kokneses ādas apavi ir kurpnieka darbs, un, jādomā, tos valkāja galvenokārt pilsētu, bet, iespējams, arī turīgākie lauku iedzīvotāji. To, ka valkāti ādas apavi, apliecina ne tikai kapos atrastie apavu ādas fragmenti, bet arī pieši. Ikdienā, domājams, valkātas nemiecētas ādas pastaļas vai lūku vīzes.

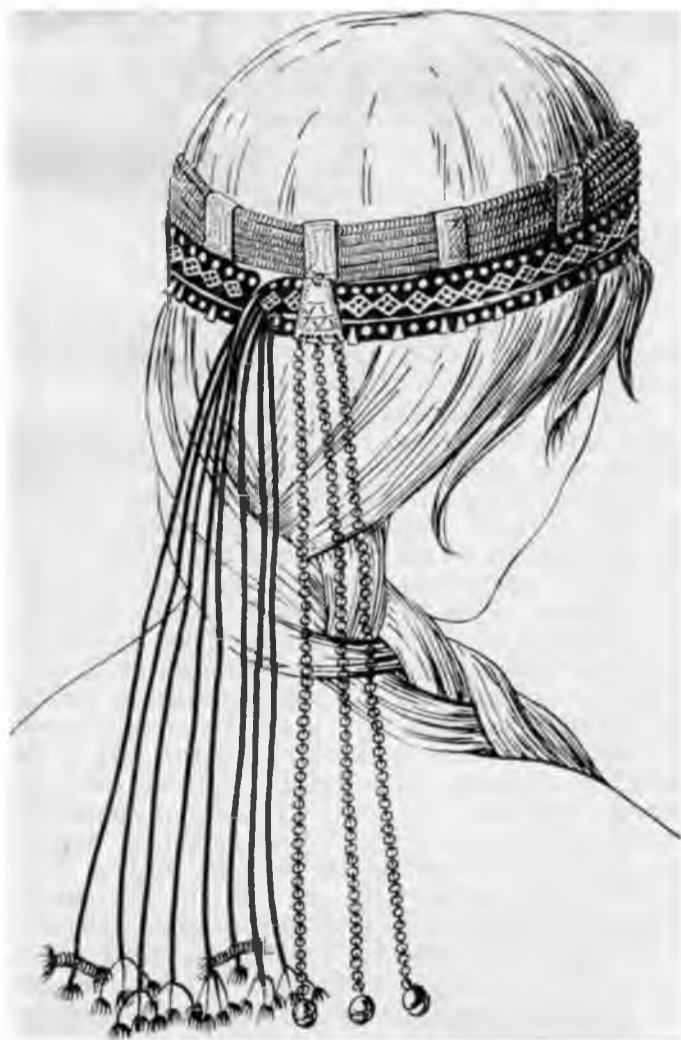
Maz materiālu saglabājies par apskatāmā perioda kuršu un zemgaļu apģērbu.

Īpaši jāaplūko lībiešu apģērbs, kas atšķiras no baltu tautību iedzīvotāju apģērba.

Pie izrakumu materiāliem konstatētas šādas lībiešu sieviešu apģērba daļas: linu kreklis, vilnas auduma brunči, jaka, kājauti, villaine, atsevišķos gadījumos — arī vilnas galvassega. Apavu fragmenti nav atrasti. Jādomā, ka apavi neatšķiras no kaimiņu iedzīvotāju apaviem.

Nelieli krekla fragmenti zem bronzas aprocēm liecina, ka kreklam bijušas garas piedurknes. Brunči šūti divdaļu — sarafānveida ar rupjāka auduma augšdaļu. Tie sašūti no vairākiem vienkāršainiem auduma gabaliem un dažreiz likti ielocēs (Ikšķiles Kābeles), brunču apakšmalai piešūta celaine (Krimulda). Lībietes brunču plecu daļu saspraudušas ar bruņurupuču saktām. Dažos kapos atrastas mežģītā pinuma vai arī rakstainas ceļu jostas (162. att.). Līdzīgi sarafānveida brunči valkāti Skandināvijā,⁵¹² arī Somijā un Igaunijā.⁵¹³

Pie sarafānveida brunčiem valkāja jaku vai sedza villaini. Tunikveida griezuma rotātas jakas fragmenti iegūti Laukskolas 191. kapā. Jakai šķēlums priekšpusē līdz pat jostas vietai, lai netiktu aizsegta greznās krūšu rotas, ar kādām rotājas lībiešu sievietes. Šķēluma apmales rotātas ar bronzas gredzentiņu rindu, un šķēluma nobeigumā izveidots kupls spirālīšu pušķis. Jakas apakšmala apšūta ar vairākām

166. att. Lejasdopeļu kapulauka 9. uzkalniņa 2. kapa vainagu rekonstrukcija.

⁵¹⁰ ApunxoBCKHft 1945, 5. lpp.; Girke 1922, 95., 96. lpp.

⁵¹¹ OaibeBa 1962, 3., 6.» u. c. att.

⁵¹² Geijer 1938, 138., 139. lpp.

⁵¹³ Appelgren-Kivalo 1907, 34. lpp.; Moopa 1960,^a 15., 16. lpp.

bronzas gredzentiņu un alvas rotājumu rindām (67. tab.: 2).

Vilnas auduma kājautus saturējušas šauras celaines. Kājas ar kājautiem notītas līdz celim; kājautu tina tā, lai tā rotātā daļa sniegtos no potītes līdz puslielam. Vairākos gadījumos prievītēs blīvi ieausti bronzas riņķīši⁵¹⁴ (Salaspils Laukskola, 67. tab.: 2; Cēsīs u. c.). Dažkārt bronzas riņķīšu rotājumu vēl papildina bronzas spirāļu aptinums (167. att.). Acīmredzot brunči bijuši tik gari, lai neaizsegtu kāju rotājumu. Resni notītām kājām vajadzēja pasvītrot sievietes spēku un izturību, šāds rotājums ir somu cilšu sievietes apģērba īpatnība.⁵¹⁵

Maz norādījumu saglabāties par galvassegām. Dažos gadījumos konstatētas ar bronzas gredzentiņiem, dažkārt ar spirālēm rotātas vilnas auduma galvassegu atliekas (Salaspils Laukskola, 67. tab.: 2). Vainagi lībiešu sievietēm nav raksturīgi, kaut gan retumis tie atrasti (Salaspils Laukskola).

Lībiešu villaines darinātas no tumšzila vilnas auduma. Pēc izmēriem tās nedaudz atšķiras no kaimiņu — latgaļu villainēm, bet ir līdzīgas somu tā laika villainēm.⁵¹⁶ Tās ir 150—170 cm garas un līdz 90 cm platas. Lībiešu apbedījumos villaines parasti pārsegtas mirušajai. Domājams, ka villaines nēsātas apsegtas pleciem, plecu rajonā apģērbam piespraužot ar bruņurupuču saktām. Lībiešu villaiņu rotājums 10.—13. gs. ir ļoti vienveidīgs: villaines mala apšūta ar bezrakstu celaini, kuras ārmalā un bieži arī iekšmalā piešūta auklā savērtu bronzas gredzentiņu rinda, bet celaines vidū blīvi uzšūtas 2—3 alvas podziņu rindas. 11.—12. gs. villaiņu galos parādās šauras, rakstainas celaines (165. att.). Villaiņu stūros nereti izveidoti īpatnēji bronzas spirālīšu un gredzentiņu pušķi, dažreiz gar malām uzšūtas alvas vai stikla krellītes. Apsegtas pleciem, lībiešu villaines ar savu blīvo, vienkāršo malu rotājumu labi izceļ lībiešu greznās kuru važiņu rotas.

Sevišķi rūpīgi izrotāti bērnu apģērbi. Vairākos meiteņu un zēnu kapos (Doles Vampenieši, Salaspils Laukskola) konstatēti rotāti svārki vai jaka. Tie šūti tunikveida griezumā ar garām piedurknēm un sniegušies apmēram līdz ceļiem.⁵¹⁷ Šķiet, ka bērniem šādi svārki bijuši galvenā apģērba daļa. Kādam meitenei un arī zēnam atrasti pat divi, viens virs otra vilkti svārki. Svārkiem ar bronzas gredzentiņu un alvas rozetiņu rindām rotāta kakla šķēluma apmale; šķēluma nobeigumā uz krūtīm un nereti arī aizmugurē izveidoti spirāļu pušķi. Ar gredzentiņu rindām dažreiz rotāti arī dūrgali un svārku apakšmala. Svārki bijuši apjotī (Salaspils Laukskola, 67. tab.: 1; Doles Vampenieši), tiem piestiprinātas rotas — važiņu virknes ar piekariņiem — amuletiem.

Lībiešu vīriešu apģērbs šajā laikā maz atšķīries no kaimiņu iedzīvotāju apģērba. Retumis sastopami arī zēnu svārkiem līdzīgi rotāti vīriešu svārki (Salaspils Laukskola). Dažkārt dižciltīgo vīriešu galvassegu rotājusi brokāta lenta.

TIRDZNICĪBA. KULTŪRAS UN EKONOMISKIE SAKARI

Lai izprastu 10.—12. gs. tirdzniecību, vispirms jāaplūko šai laikā apgrozībā esošās monētas.

Lielākā daļa no apmēram 2000 atrastajiem arābu dirhemiem iegūta 16 drošos depoziņos.⁵¹⁸ Topografējot

agrāko arābu dirhemu atradumu vietas, konstatējams, ka tie sastopami tikai Latvijas teritorijas rietumu daļā vai arī piejūras rajonos.⁵¹⁹ Tāpēc jādomā, ka dirhemi ievesti pa jūras ceļu. 10. gs. sākumā strauji pieaug arābu dirhemu atrašanās vietu skaits; to topogrāfija liecina, ka tie ieplūduši arī pa Daugavas ceļu.

Tāpat arī lielākā daļa no vairāk nekā 2000 Rietumeiropas 10.—12. gs. monētām iegūta 17 drošos depoziņos.⁵²⁰ Vecākās Rietumeiropas monētas Latvijā ievestas 11. gs. sākumā kopā ar arābu dirhemiem no ziemeļiem. Turpretī pārējo depoziņu monētas ievestas pa jūras ceļu un tālāk pa Daugavas, Gaujas u. c. ceļiem.

Lielākais sudraba daudzums Latvijā tomēr nonācis naudas stienīšu veidā. Pašlaik Latvijas teritorijā atrasts vairāk nekā 200 kalto un lieto stienīšu. Nav vēl atrisināts jautājums, no kurienes tie ievesti, jo šāda veida stienīši sastopami plašā teritorijā Austrumu- un Ziemeļeiropā.⁵²¹ Kā liecina rakstītie avoti, sudraba piegādē svarīga nozīme bijusi Rietumeiropas zemēm. Ņemot vērā lieto sudraba stienīšu plašo izplatību uz dienvidiem no Latvijas, kā arī to, ka hronoloģiski agrākie stienīši (11. gs.) atrasti Latvijas teritorijas dienvidu daļā, jādomā, ka daļa no tiem ievesta no dienvidiem caur Lietuvu. Latvijas pilskalnos un kapulaukos atrasts ap 100 svariņu (fragmentāri) un pāri par 200 atsvariņu. Latvijas svariņi (168. att.) pēc formas līdzīgi kaimiņu zemēs atrastajiem, tomēr atsevišķu daļu izmēri, veidojums un ornamentācija liecina, ka svariņi, iespējams, pagatavoti uz vietas. Sākot ar 10. gs. otro pusi, Latvijas teritorijā konstatēti tirgotāju kapi, kuros svariņus sastop kā kapu piedevas.

11. gs. sakarā ar sudraba apgrozību pieauga vietējo tirgotāju nozīme un tie kļuva par starpniekiem starp izejvielu piegādātājiem un patērētājiem.

Darba rīku izgatavošanai izmantoti gandrīz tikai vietējie izejmateriāli (dzelzs, koks, āda u. c.). No izejmateriāliem plašāk ieveda bronzas. Ķīmiskās analīzes rāda, ka Latvijas bronza pēc sastāva (vara, alvas, svina, cinka attiecības) ir līdzīga Lietuvas, bij. Austrumprūsijas, daļēji arī citu tuvāko apgabalu (Krievzeme, Somija) bronzei. Tomēr pagaidām vēl nav iespējams precīzi noteikt, no kurienes ievesti Latvijā atrastie bronzas stienīši.⁵²²

No importa priekšmetiem, kuriem bez rotājuma funkcijām (krelles) bija nozīme arī darba procesā, var atzīmēt sātā šifera vārpstas skriemeļus (76. tab.: 28, 29; 69. tab.: 17, 21), kas ievesti pa Dņeprasceļu no Ovručas (Volīnijā).⁵²³ Tie Latvijā atrasti senkapos un pilskalnos (ap 150 gabalu).

Ekonomisko sakaru virzienu un tirdzniecības ceļu

⁵¹⁴ Laukskolas 106., 161. kaps.

⁵¹⁵ Зеленин 1948, 35. lpp., rotātas zeķes raksturīgas vēl 19. gs. igauņu sievietes apģērbā.

⁵¹⁶ Appelgren-Kivalo 1907, 29, 44. lpp.

⁵¹⁷ Līdzīga garuma svārki ar rotātu apakšmalu sastopami arī šī perioda igauņu bērnu apbedījumos.

⁵¹⁸ Urtāns 1970, 98. lpp.

⁵¹⁹ Mugurēvičs 1961, 13. lpp.

⁵²⁰ Уртанс 1971, 19, 29. lpp.

⁵²¹ Stenberger 1958, 249. lpp.

⁵²² Мугуревич 1965, 35. lpp.

⁵²³ Mugurēvičs 1960.

noskaidrošanai svarīgi aplūkot Latvijai svešo formu ieročus.⁵²⁴ Latvijas teritorijā atrasti vairāki ar 10.—11. gs. datējami vesercirvji un dubultcirvji (60. tab.: 27; 76. tab.: 30, 31). Tie ir tipiski kara cirvji, kas Latvijas teritorijas austrumu daļā ievesti no Pievolgas un krievu pilsētām. Latvijā atrasti Skandināvijai raksturīgi 10.—11. gs. cirvji, bet Kursai raksturīgi cirvji atrasti ne vien pārējā Austrumbaltijā, bet arī Skandināvijā un Somijā.

Latvijā zināmi vairāki desmiti dzelzs šķēpa galu, kuru uzmavas rota sudraba vai zelta inkrustācijas⁵²⁵ (51. tab.: 2; 77. tab.: 10). Vairāku šo šķēpu ornamentācija liecina par Baltijas un Skandināvijas sakariem 11. gs. sākumā. Bagātāk ornamentētie šķēpu gali importēti no Gotlandes, ornamentācijā vienkāršākie, šķiet, pagatavoti uz vietas Gaujas baseinā.

Aletalogrāfisko pētījumu rezultātā⁵²⁶ Latvijas arheoloģiskajā materiālā atklāti vairāk nekā 200 damascēta tērauda šķēpu gali. Lielākā daļa šo šķēpu kalti

uz vietas Kurzemē. Šeit pagatavotie šķēpi atrasti ne vien Austrumlatvijā, bet arī Igaunijā un Lietuvā, tikai daži desmiti eksemplāru, kas satur 0,1—0,2% niķeļa, konstatēti lielāku tirdzniecības ceļu tuvumā un, šķiet, varētu būt importēti no Skandināvijas.

Senākie, t. s. Karolingu tipa divasmeņu zobeni 9.—10. gs. Latvijā ievesti no franku zemēm. Šiem zobeniem ir dažādi uzraksti,⁵²⁷ to vidū arī ULFBERTH un EEEBRHT (77. tab.: 11, 12). Pavisam Latvijā konstatēti ap 40 apskatāmā laika posma zobeni ar damascēta tērauda asmeņiem vai arī dažādiem ierakstiem. Ar 11. gs. divasmeņu zobenus, starp tiem arī ierakstu zobenus, sāka izgatavot Kurzemē, iespējams, arī Gaujas baseinā. Latgaļu un lībiešu apdzīvotajā teritorijā 11.—13. gs. atrastie divasmeņu zobeni ievesti no Kursas. Kursisko zobenu šķērses sastop arī Sāmsalā, Igaunijā un Gotlandē.

Agrākie 11. gs. sākuma ažiurie zobenu maksts gala apkalumi ar putna motīvu importēti no Skandināvijas.⁵²⁸ Tāpat kā zobeni, arī maksts gala apkalumi kopš 11. gs. pagatavoti uz vietas. Sevišķi krāšņi maksts gala apkalumi atrasti Gaujas baseina lībiešu teritorijā (Turaida, Krimulda). Gaujas lībiešu sudraba uzgaļu ornamentālie motīvi (51. tab.: 11, 12) liecina par ciešiem lībiešu kultūras sakariem ar Pīdņepras apgabala iedzīvotājiem pa Dņepras ceļu. No Gotlandes Latvijā ievesti zemie zobena maksts apkalumi ar krustiņu (77. tab.: 9).

Uz 13. gs. attiecināmas 4 importētas vāles (169. att.). Ta kā līdzīgas vāles lielākā skaitā atrastas Kijevas apkaimē, tad jādomā, ka Latvija atrastās ievestas pa Dņepras ceļu.

Latvijas teritorijā vietējo dižciltīgo pārstāvju kapos sastopami kā vietējo tautību, tā arī no citām zemēm ievestie ieroči, tāpēc jānoraida buržuāzisko arheologu normānistu apgalvojumi, ka skandināvisko ieroču topogrāfija iezīmējot vikingiem pakļautās teritorijas. Skandināviskie ieroči sastopami tieši šī laika lielākajos politiski ekonomiskajos centros vai to tuvumā.

No importētām rotaslietām lielāko atradumu grupu (ap 7000 gab.) sastada kauri gliemežvāki⁵²⁹ (*Cypraea moneta*), kas ievesti no Indijas okeāna piekrastes zemēm (170. att.). Kauri gliemežvāki atrasti visā Latvijas teritorijā un sastopami gandrīz ikvienā 11.—13. gs. latgaļu sievietes kapā. Arheoloģiskajā materiālā tie konstatējami līdz pat 19. gs. Kā kauri gliemežvāku piegādātājam ceļam no Indijas okeāna caur Tuvajiem Austrumiem, liekas, svarīgākā nozīme bijusi Volgai.

Latvijā atrasts ap 6000 stikla krellu (75. tab.), kas datējamas ar laiku no 10. līdz 13. gs. Gandrīz visas Latvijā atrastās līdz 11. gs. (ieskaitot) datējamās krelles (gredzenveida, citronveida, dubulttrapeces veida, inkrustētās) pagatavotas no nātrija-kalcija stikla, kura sastāvs līdzīgs Tuvo Austrumu un Bizantijas stikla sastāvam. Kopš 12. gs. nātrija-kalcija stikla krellu vietā Latvijas teritorijā sastopamas gandrīz

168. att. Mežotnes kapulauka atrastie svariņi (augša) un Vampeniešu I kapulaukā atrastie atsvariņi un svaru kārbiņa.

⁵²⁴ Paulsen 1956^a.

⁵²⁵ Антейн 1967.

⁵²⁶ Anteins 1968, 568. lpp.

⁵²⁷ Anteins 1964; 1966.

⁵²⁸ Paulsen 1953.

⁵²⁹ Мырзевич 1962.

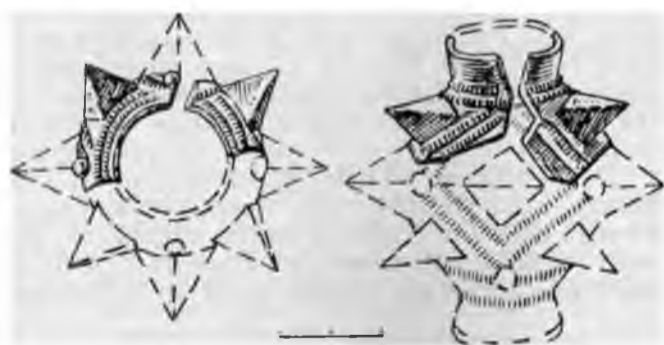
tikai kālija-svina un svina-bezsārnu stikla krelles, kas sporādiski parādās jau 11. gs. Spriežot pēc krellu analīzēm, jāsecina, ka Latvija sastopamās kālija-svina un svina-bezsārnu stikla krelles ne tikai pēc sastāva, bet arī pēc izgatavošanas tehnoloģijas un formas ir līdzīgas austrumslāvu stikla krellēm.⁵³⁰ Jādomā, ka šīs krelles importētas no austrumslāvu pilsētām. Ja agrākās stikla krelles sastopamas tikai pie lielākajiem tā laika tirdzniecības ceļiem, tad vēlākās atrodamas diezgan vienmērīgi visā Latvijas teritorijas austrumu daļā; pie svarīgākajiem ceļiem tās atrastas arī kuršu un zemgaļu teritorijā. Reti Latvijas teritorijā sastopamas ar 13. gs. datējamās, šķiet, no Rietumeiropas importētās stikla krelles. No austrumslāvu pilsētām lībiešu un latgaļu teritorijā (Rīgā, Asotes pilskalnā, Koknesē un Mārtiņsalā) ievestas arī stikla aproces.

Arējās un iekšējās tirdzniecības raksturošanai noder dzintara atradumi (Latvijā apmēram 100 vietās atrasti vairāk nekā 1000 ar 10.—13. gs. datējamu dzintara izstrādājumu).

Dzintara atradumi apmetnēs (neapstrādātais ir pārsvarā par apstrādāto) un kapulaukos (attiecīgai tautībai īpatnēji izstrādājumi) rāda, ka dzintars ievests neapstrādāts. Spriežot pēc dzintara atradumu topogrāfijas, dzintars, šķiet, nācis kā no bij. Austrumprūsijas, tā arī no Kurzemes piekrastes un izplatījies ziemeļu un ziemeļaustrumu virzienā. Par to liecina kā dzintara atradumi Novgorodā, Pleskavā, Ladogā u. c., tā valodniecības materiāli, jo ziemeļkrievu dialektos dzintara apzīmējums «eHTap» pārņemts no baltu valodām, varbūt pat no latviešu valodas jau pirms apskatāmā perioda. To ievērojot, varam pieņemt, ka Baltijas dzintars bija to produktu skaitā, kas vietējiem tirgotājiem kalpoja par ekvivalentu sakaros ar citu zemju tirgotājiem. 10.—13. gs. dzintara atradumu, vēlākā perioda dzintardziesmu un ar dzintara vārdu saistīto vietvārdu topogrāfija rāda, ka dzintaram bija ievērojama loma arī vietējās starpcilšu tirdznieciskajās operācijās.

Ekonomisko sakaru virzienu precizēšanai svarīgi minēt arī atsevišķus importa priekšmetus, kas pagaidām atrasti nelielā skaitā, bet kam ir būtiska nozīme sakaru virzienu noteikšanā.

Par 9.—10. gs. Austrumslāvijas sakariem ar arābu zemēm, Bizantiju un Eiropas dienvidaustrumu apgabaliem liecina no šīm zemēm importētās amforas,⁵³¹ audumi,⁵³² brokāta lentas (Turaida, Laukskola), jos-

169. att. Bronzas vāles galva.

170. att. Kauri gliemežvāku un stikla krellu rota (Jaunpiebalgas kapsētas 4. kaps).

tas sprādzes (Ikšķile), pītas važiņas,⁵³³ jau minētās stikla krelles, kauri gliemežvāki u. c.

Par sakariem ar Skandināviju kopš 9. gs. bez ieročiem vēl liecina bruņurupuču saktas (77. tab.: 6) (ap 40 gabalu), kas atrastas Daugavas lībiešu un Kurzemes kapulaukos kopā ar vietējo tautību izstrādājumiem. Par importu no Gotlandes jāuzskata sudraba pakavsaktas (77. tab.: 1, 2), sudraba spirāl-aproces, jostu sprādzes un sadalītāji (77. tab.: 3, 4). No atsevišķiem atradumiem vēl jāmin plienakmens vāles galva ar rūnu rakstu (77. tab.: 7), kaula ķem-mītes u. c.

Savukārt Gotlandē un Zviedrijā atrastas no Austrumbaltijas ievestas rotaslietas, kā kaklariņķi, aproces, saktas, rotadatas. No šiem atradumiem 75% lokalizējas Gotlandē,⁵³⁴ ar kuru Latvijas teritorijas iedzīvotājiem spēcīgāki sakari vērojami 11.—12. gs., kamēr 9.—10. gs. sakari konstatējami lielākoties ar Zviedrijas cietzemi, 11. gs. šiem sakariem atkal pavājinoties.

11.—13. gs. sakari ar krievu zemēm gājuši vairākos virzienos. Par sakariem ar Piedņepru bez stikla krellēm, šīfera vārpstas skriemeļiem un atsevišķiem ieročiem vēl liecina t. s. Rjurikoviču cilts zīmes (76. tab.: 12), kas atdarinātas arī uz vietas (53. tab.: 15), bronzas jātnieka figūriņa (76. tab.: 15), jostas sprādzes. Dzīvi sakari konstatējami arī ar Dņepras augšteces zemju iedzīvotājiem (krustiņi, enkolpioni, 76. tab.: 25, 26; saktas, aproces, 76. tab.: 20). Jo rosīgi tie bijuši ar krivičiem (deniņu gredzeni, 76. tab.: 24; aproces, 76. tab.: 22), kuru teritorija robežojusies ar Austrumlatviju, kā arī ar radimičiem un vjatičiem (76. tab.: 10, 21). Par sakariem ar

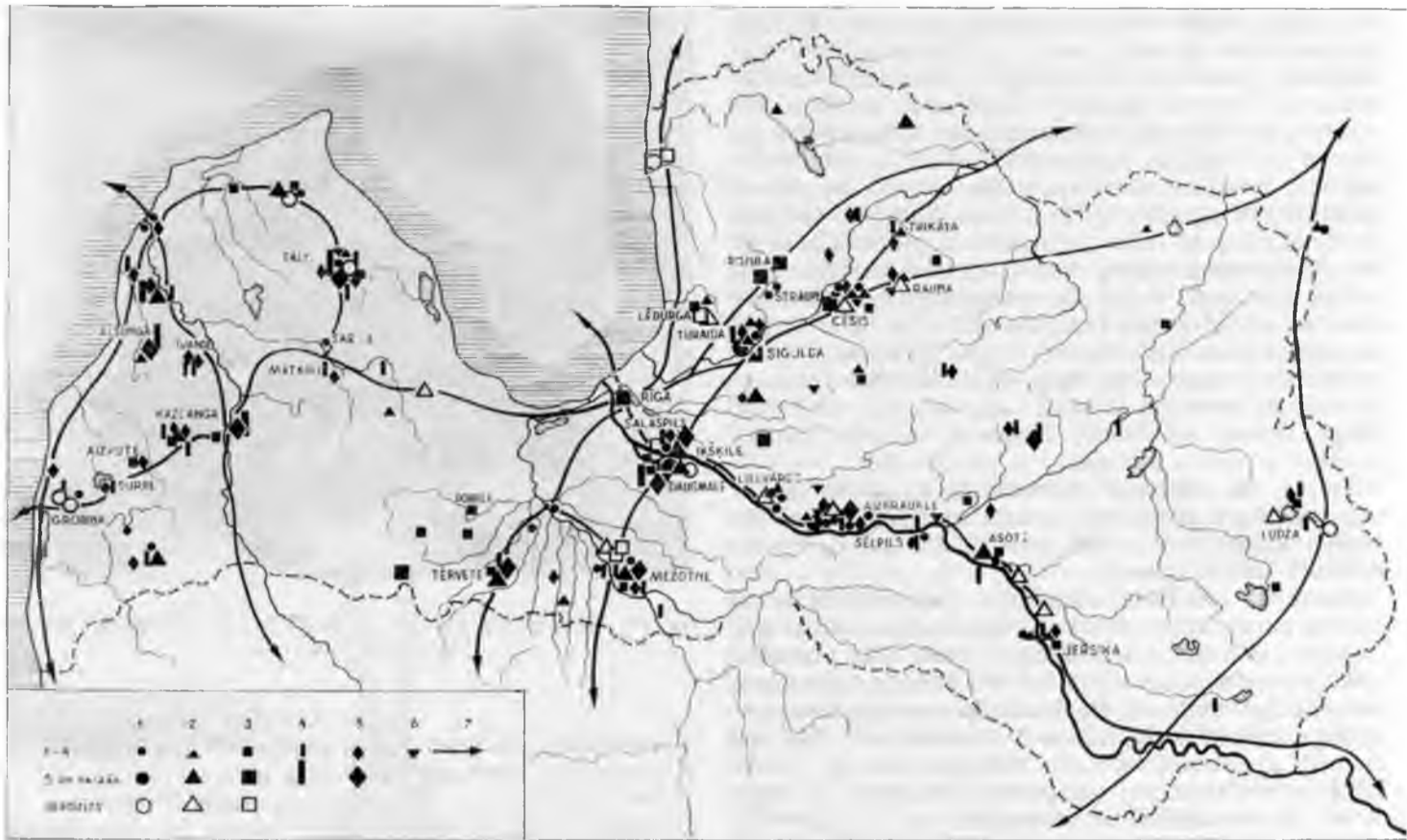
⁵³⁰ Шапова, Дайга 1961; Мугуревич 1965, 71.—77. лрр.

⁵³¹ Шпоре Э. 1961, 117. лрр.; Мугуревич 1965, 78. лрр.

⁵³² Stubavs 1964, 20. лрр.

⁵³³ Мугуревич 1965, 80. лрр.

⁵³⁴ Турпат, 85. лрр.

171. att. 10.-12. gs. satiksmes ceļi un ar tirdzniecību saistīto priekšmetu atradumu vietas.
 1 — arābu dirhemi, 2 — Rietumeiropas monētas, 3 — sudraba stieniši, 4 — bronzas svarīgi, 5 — atsvariņi, 6 — Bizantijas monētas, 7 — svarīgāko ceļu virzieni.

Krievzemes ziemeļrietumu un ziemeļaustrumu apgabaliem, ko apdzīvoja dažādas slāvu un somugru tautības, liecina deniņu gredzeni (76. tab.: 8), važturi, šķiltavdzelzis u. c. atradumi.

Spriežot pēc daudzu senlietu, it īpaši rotu, atradumiem, sakari austrumu un ziemeļaustrumu virzienā turpinājušies vēl visu 13. gs., varbūt pat vēl 14. gs., kamēr ar Piedņepru tie pārtrūkst 13. gs. vidū.

No rietumu zemēm kopš 11. gs. ieplūda lielākā daļa sudraba. Bez jau minētajiem zobeniem, stikla krellēm no rietumu zemēm ievestas arī bronzas bļodas,⁵³⁵ kuru izcelsme meklējama Reinās—Vestfāles apgabalos. Kopš 10. gs. beigām aktīvāki sakari, galvenokārt pa jūras ceļu, konstatējami arī ar Somiju.⁵³⁶

Arheoloģiskajā materiālā izsekojami arī Austrumbaltijas tautību savstarpējie sakari. Tas vispirms sakāms par dzintara izstrādājumiem. No igauņu zemēm⁵³⁷ par Austrumlatvijā ievestām var uzlūkot pakavsaktas ar profilējumu uz loka un krustadatas ar savienotām ripām. Savukārt igauņu teritorijā dažādās vietās atrod latgaliskos, lībiskos un zemgaliskos izstrādājumus, kas rāda, ka šo tautību tirdznieciskā aktivitāte bijusi lielāka ziemeļu virzienā, nekā to vērojam no igauņu puses dienvidu virzienā.

Sakarus ar Lietuvu apliecina ne vien sudraba stieniši, bet arī rotaslietas (piemēram, saktas).

No Austrumbaltijas tautībām sevišķi aktīvi tirgo-

tāji bijuši kurši. Kuršu izstrādājumi atrasti Centrāl- un Austrumlatvijā, savukārt atsevišķi latgaļu un lībiešu izstrādājumi atrasti Rietumlatvijā.

Tātad 10.—13. gs. Latvijas ekonomiskie sakari norisinājušies galvenokārt austrumu un rietumu virzienā. Nav pamata buržuāziskajā historiogrāfijā izplatītajam uzskatam, ka sakari ar rietumiem šai laikā bijuši visciešākie. No rietumiem importētas senlietas atrastas galvenokārt tikai Latvijas teritorijas rietumu daļā vai rajonos gar ūdens ceļiem netālu no jūras bagātākajos 9.—11. gs. sākuma kompleksos. Acīmredzot šie no rietumiem nākušie izstrādājumi piederējuši turīgajam iedzīvotāju slānim, bet plašākajām masām palikuši visumā sveši. Austrumbaltijas sakaros ar rietumu zemēm kā starpnieki bez skandināviem, kuru nozīme gan bieži tikusi pārspīlēta, atzīmējami rietumslāvu tirgotāji. 12. gs. vidū sāk aktivizēties vācu tirgotāji, kas šai laikā aizsniedz Daugavas grīvu. Tirdzniecībā ar rietumiem svarīga nozīme ne vien Latvijas teritorijā notiekošajās maiņas operācijās, bet, spriežot pēc rakstītajiem avotiem un arheoloģiskā materiāla, arī ārpus savas zemes robežām, bijusi arī kuršu, lībiešu u. c. vietējo tautību tirgotājiem. Tie veikuši arī tālākus tirdznieciskus braucienus uz citām zemēm, par ko liecina atrastie ieroči un rotaslietas.

⁵³⁵ Pāvele 1964.

⁵³⁶ Kivikoski 1940.

⁵³⁷ IV'yrpeBUM 1965, 94. lpp.

Raksturojot 10.—12. gs. tirdzniecību kopumā, atzīmējams, ka 9.—10. gs. pirmajai pusei raksturīgi tāli tirdznieciski sakari. Austrumbaltiju ar vairaku tautu (austrumslāvu, hazāru, bulgāru, skandināvu) starpniecību aizsniedza arābu un bizantiešu eksports (dirhemi, stikla krelles, kauri gliemežvāki, brokāts u. c.). No rietumiem Austrumbaltijā ievesti franku un skandināvu zobeni, zobenu makstu apkalumi, bruņurupuču saktas u. c. izstrādājumi. Vietējo tautību iedzīvotājiem šajos tālajos sakaros bijusi maza loma.

Stāvoklis mainās 10. gs. otrajā pusē, it īpaši tā beigās. Šai laikā Baltijas iedzīvotāju, sevišķi kuršu un zemgaļu izstrādājumi lielākā skaitā sastopami Piedņeprā, Novgorodas apkaimē, Pieladogā, Somijā, Gotlandē, Zviedrijā, rietumslāvu zemēs. Tā nebūt nav nejaušība. Apmetnēs pie pilskalniem dzīvojošie amatnieki ražoja ne tikai savas kopienas vajadzībām, bet arī tirgum. Tātad turīgākie iedzīvotāji un varbūt pat speciāli tirgotāji nodarbojās tikai ar maiņas operācijām. Jādomā, ka ap to laiku Austrumbaltijas tirgotāji arī paši regulārāk dodas tālākos braucienos. Tirdzniecības attīstība un tās pastiprināšanās it īpaši ar kaimiņu zemēm paātrināja jaunas sabiedriski ekonomiskās iekārtas — feodālisma izveidošanos. Tas viss liecina, ka noslēdzies agro feodālo attiecību veidošanās process.

Sakarā ar starptautiskās situācijas maiņu Dienvidaustrumeiropā 11. gs. pirmajā pusē apstāst tālākie tirdznieciskie sakari. Šai laikā pastiprinās sakari ar Piedņepru, Pievolgu, Smoļenskas un Novgorodas apkaimi. Dzīvi sakari vērojami ar Gotlandi, ar kuras tirgotāju starpniecību Baltijā ieplūst Rietumeiropas monētas.

Kopš 11. gs. otrās puses Austrumbaltijā, sevišķi latgaļu un lībiešu teritorijā, lielākā vairumā ieplūst krievu kņazistēs ražota produkcija, kā stikla krelles, krustiņi un dažādas rotaslietas. Tam nav gadījuma raksturs, jo šķiet, ka taisni uz šo laiku jāattiecinā krievu kņazu meslu kundzības sākums Austrumbaltijā. Arī tālaika rakstītie avoti fiksē atkārtotus krievu kņazu karagājienus pret Austrumbaltijas tautībām.

Importēto materiālu izvērtējums rāda, ka Austrumbaltijā tie nonākuši tirdzniecības un kultūras sakaru rezultātā. Importētie priekšmeti pārsvarā grupējas svarīgāko tirdzniecības ceļu tuvumā un palīdz konkretizēt šo ceļu svarīgākos virzienus.

11. gs. otrajā pusē daudzi no rietumiem un austrumiem ievestie priekšmeti kļuva par vietēju atdarinājumu objektu. Dažkārt šie vietējie izstrādājumi grūti atšķirami no pirmparaugiem, tāpēc nereti pētnieki uzskatīja tos par importu. Jaunākajos pētījumos izdevies pierādīt, ka ne tikai zobeni, zobenu maksts apkalumi, šķēpi u. c., bet arī daļa krustiņu, zvaigžņveida saktas, t. s. Jaroslava Gudrā cilts zīme u. c. izstrādājumi darināti uz vietas.

Tātad vēlajā dzelzs laikmetā senās Latvijas teritorijā bija izveidojies pastāvīgs sauszemes ceļu tīkls (171. att.). Aktīvi tika izmantota arī Baltijas jūra un lielākie upju ceļi. Ūdensceļus, kā arī sauszemes ceļus pēc to nozīmīguma varētu iedalīt tranzītaceļos un vietējos satiksmes ceļos. Ja vietējos satiksmes ceļus izmantoja galvenokārt tikai attiecīgā rajona iedzīvotāji, tad pa tranzītaceļiem pārvietojās arī kaimiņu apgabala iemītnieki, jo tie saistīja mūsu zemes pār-

172. att. Daugava pie Sēlpils un Oliņkalna Stavenhagena gravīra.

valdes centrus ar citu tautu lielākajiem politiski ekonomiskajiem centriem.

Daugavas baseina galvenā artērija bija Daugavas ūdens un sauszemes ceļš.⁵³⁸ Šī ceļa nozīmi izcēla upes ģeogrāfiskais stāvoklis, jo Daugava sākas Valdaja augstienē, no kurienes viegli varēja nokļūt uz lielās Volgas vai Dņepras ceļiem. Daugavas ūdensceļš kuģošanas vajadzībām izmantots no grīvas līdz pat Polockai. Gar Daugavas labo krastu gājis sauszemes ceļš, kas saistīja upes krastā izvietojušos ievērojamākos lībiešu, latgaļu un sēļu centrus. Pa Baltijas jūru Daugavā ērti varēja iebraukt kuģi no rietumu zemēm.

Daugavas ceļa nozīmi palielināja ceļi, kas to šķērsoja. Lejteces rajonā Daugavu krustoja ceļš no Kurzemes un svarīgais Lielupes ūdens un sauszemes ceļš, Salaspils—Ikšķiles rajonā Daugavu šķērsoja otrs, no Zemgales nākošais ceļš, kas iesākās Lietuvā un veda gar vienu no lielākajiem zemgaļu centriem — Mežotni, Daugavas labajā krastā turpinoties caur Ropažiem uz Turaidu.

Uz Daugavas labo krastu veda arī no Lietuvas puses nākošie ceļi, no kuriem svarīgākais gājis gar pilskalnu rindu Augšzemes augstienē un sazarojoties Daugavu šķērsojis vai nu pie Sēlpils—Oliņkalna, vai pie Kokneses (172. att.).

10.—13. gs. pa Latgales augstieni ejošais sauszemes ceļš šķērsojis Ludzu.

Gaujas baseinā atzīmējami vairāki svarīgi ceļi, no kuriem nozīmīgākais ir Gaujas ūdens un sauszemes ceļš. Gaujas ūdensceļš kuģošanas vajadzībām droši pierādāms tikai līdz Turaidai. Daudz lielāka nozīme bijusi gar Gauju ejošajam sauszemes ceļam, kas, šķērsojot lībiešu, latgaļu, igauņu un votu zemes, sasniedzis Pleskavu un Novgorodu.

Gar Rīgas jūras līča austrumu krastu gājis sauszemes ceļš, kas raksturots kā *directa secus mare* — tiešais ceļš gar jūru.

⁵³⁸ Mugurēvičs 1961^b.

Ari Kurzemē un Zemgalē svarīgāko ceļu virzienu noteica upes. Zemgalē tads svarīgs ceļš ir Lielupe un sauszemes ceļš dienvidu virzienā gar Mežotni ar atzarojumu uz Tērveti. Kurzemē svarīga nozīme bijusi Ventas ūdensceļam un diviem sauszemes ceļiem. Viens no tiem gājis gar jūras krastu, otrs, šķērsojot Kurzemi, gar Grobiņu, Durbi, Aizputi, Kuldīgu vedis uz Abavas baseina pilīm (Rēndu, Kandavu) un Daugavas lejteci.

GARĪGĀ KULTURA

Par Latvijas iedzīvotāju maģiskajiem ticējumiem liecina dažādie ornamentu uz darba rīkiem, iedzīves priekšmetiem, ieročiem utt. un daudzie piekariņi, kas bagātīgi nēsāti kā krūšu rotas. Vienmēr ar dažādiem krāšņiem ornamentiem jeb tautas valodā, rakstiem bija klātas rotaslietas. Rotājumu veido dažādās variācijās apvienotas līnijas (145. att.: 8; 48. tab.: 19; 50. tab.: 15), punktiņi (60. tab.: 18), rīnkīši (50. tab.: 7, 8; 53. tab.: 23; 62. tab.: 2), rombi (60. tab.: 28; 62. tab.: 8) un krustiņi (47. tab.: 14). Austrumu tautu un skandināvu ietekmē šai laikā parādās arī augu (51. tab.: 10—12; 53. tab.: 15; 76. tab.: 1—7, 23; 60. tab.: 13, 16) un dzīvnieku (49. tab.: 25) ornaments, kas vietējā uztverē ir stipri vienkāršots (51. tab.: 2; 52. tab.: 18; 53. tab.: 19).

No mūzikas instrumentiem pagaidām droši pierādāmas ir stabules (Araiši), kas pazīstamas jau iepriekšējā periodā. Tērvetē atrasts māla fragments (13. gs.), uz kura attēlots stabulētājs (173. att.). Jādomā, ka bija pazīstami arī citi mūzikas instrumenti,⁵³⁹ varbūt kokles, kaut gan apstiprinājuma arheoloģiskajā materiālā tam pagaidām nav. Neapšaubāmi, ka jau šai laika sacerēts daudz tautas dziesmu, teiku,⁵⁴⁰ pasaku u. c. folkloras. Pašreiz grūti pateikt, kādi folkloras materiāli radušies apskatāmajā periodā.

Būdams nespēcīgs dabas priekšā un nespēdams izskaidrot dabas parādības, cilvēks ticēja dažādam dievībām. Dabas parādību pielūgsmē atspoguļojas dažādu piekariņu — amuletu nēsāšanā. Galvenā dievība bija Pērkons, bijība pret to nēsāti pērkona simboli — cirvīši (50. tab.: 7; 53. tab.: 11; 59. tab.: 11, 12).

Saules simbols bija dažādi apaļi piekariņi (53. tab.: 12, 13), mēness simboli — lunulas (59. tab.: 7; 76. tab.: 9). Ievērojama vieta senču dzīvē bija ierādīta dievībām — mātēm. Ticēja, ka pēc nāves cilvēks nonāk Zemes matēs valstī — pazemē; izdabājot Zemes mātei, pildīja attiecīgu bērnu rituālu. Meža mātei atdeva godu, pielūdzot kā atsevišķus kokus (ozolus, liepas), tā birzis⁵⁴¹ un mežus. Ūdens mātei ziedoja avotos, upes, ezerus, nogremdējot tur dažādus priekšmetus.

Šai laikā daudziem cilvēkiem piedēvēja pārdabiskas īpašības, tie bija burvji, raganas, vilkači. Lai novērstu pārdabiskām īpašībām apveltīto cilvēku ļauno ietekmi, nēsāja dažādus skanošus piekariņus (zvārgulīšus, 53. tab.: 4—7; mēlītes, 65. tab.: 1). Senie Latvijas iedzīvotāji ticēja arī zīlniekiem, burtniekiem, pareģiem. Lai nodrošinātu veiksmi medībās, pielūdza dažādus dzīvniekus; šī pielūgsmē izpaudās paražā

nesat amuletus — udensputnu atveidus, lāču zobus u. c. (53. tab.: 22—26; 56. tab.: 1 u. c.).

Ar pareizticības izplatīšanos 11. gs. saka nesat dažāda veida krustiņus kā kristīgās ticības simbolus. Austrumlatvijā bija uzceltas pareizticīgo baznīcas (Jersika, Koknese), kur bija zvani, svētbildes u. c. baznīcas inventārs. Līdz ar kristīgo ticību, iespējams, izplatījās arī rakstība, kas, protams, bija pazīstama tikai feodālajā virsotnē. Par rakstību liecina Koknesē atrastais rakstīšanai domātais metāla irbulis jeb stils (60. tab.: 33). Šādi irbuli rakstīšanai uz vaskotām plāksnītēm lietoti jau senajā Grieķijā un Romā. Koknesē atrastajiem līdzīgi irbuli zināmi senajā Krievzemē.⁵⁴²

Tomēr, kā rāda arheoloģiskie materiāli, kristietība iesakņojās ļoti lēni. Joprojām izplatīts bija ticējums, ka cilvēks pēc nāves turpina dzīvot «viņa saulē», tāpēc arī mirušajam parasti deva līdz kapā dažādus sadzīves priekšmetus, ieročus, rotaslietas. Tā kā valdīja uzskats, ka mirušie — veļi — pēc kāda laika apciemo savus piederīgos, veļiem lika ziedojumus.

TAUTAS MĀKSLAS IZPAUSMES

Viena no vēla dzelzs laikmeta vietējo Latvijas tautību estētiskās un mākslinieciskās darbības izpausmēm ir ornaments.

Vietējām tautībām raksturīgais ģeometriskais ornaments rotā gan dažādā tehnikā darinātos bronzas un cēlmetālu priekšmetus, gan dzelzs, koka, māla un akmens izstrādājumus. Tas radies kā pirmatnējās kopienas perioda maģisko priekšmetu atveidojums un simbolizē dabas parādības, no kurām tolaik bija atkarīga cilvēku eksistence. Ģeometriskā ornamenta pamatelementi: svītra dažādos salikumos un grupējumos, arī taisnais un slīpais krusts (57. tab.: 20), līkloks (63. tab.: 12) un aplis jeb saulīte, biežāk ar punktu centrā (63. tab.: 17). Plaši izplatīts ornamenta elements vēlajā dzelzs laikmetā ir arī trīsstūris un rombs, bieži ar vienu vai vairākām lāsītēm centrā. Ja trīsstūris nereti parādās, piemēram, uz aprocēm cits pret citu nostādītu trīsstūru rinda (66. tab.: 30), tad rombi blīvi klāj aproču galus (66. tab.: 33). Šim periodam raksturīga arī ritmiski sakārtotu dažādu elementu ornamentāla kompozīcija (48. tab.: 19; 62. tab.: 5, 9).

Ar 10. gs. kā ornamenta paveids sporādiski parādās lentas pinums (48. tab.: 12) un ornamenta kompozīcijā ienāk viļņaina līnija (74. tab.: 3, 4).

Samērā bieži vēlajā dzelzs laikmetā, it īpaši kopš 1000. g., sastopami arī zvēru stila elementi — stilizētas zvēru galvas, kas rotā saktu un aproču galus (48. tab.: 6; 58. tab.: 19, 20; 62. tab.: 7). Šī ziemeļnieciskā zvēru stila ietekme novērojama Latvijas teritorijā ar 6. gs.

⁵³⁹ Mūzikas instruments, kura skaņas kādā kaujā 1206. g. neparasti iedarbojušās uz igauņiem, minēts Indriķa hronikā, taču tas varēja būt ievests no Vācijas (Indr. hroji. XII nod., 6. §).

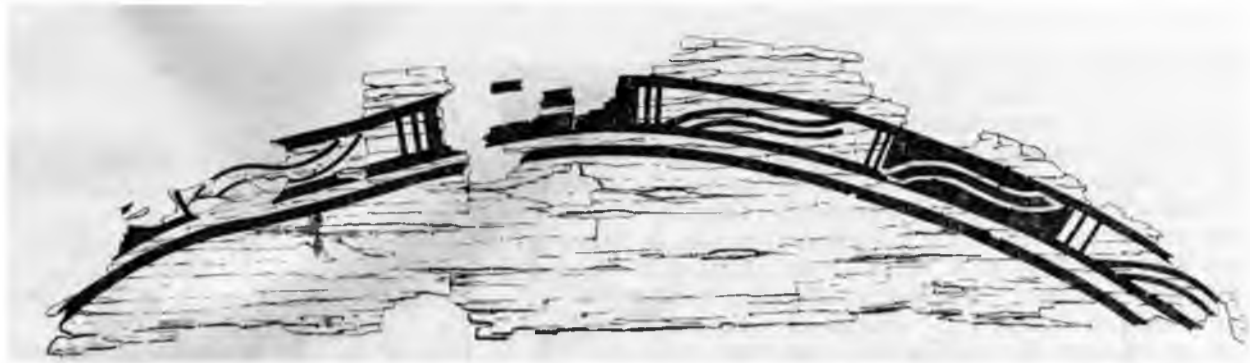
⁵⁴⁰ Kā liecina jaunākie pētījumi ezeru pilīs, objektīvais pamats un sākumi teikām par nogrimušām pilīm droši attiecināmi uz 10. gs. (Apals 1965, 56. lpp.)

⁵⁴¹ Sturms 1936, 89. lpp.

⁵⁴² Медведев 1960.

173. att. Tērvetes pilskalnā atrastie māla apmetuma fragmenti ar stabulētāja attēlu.

174. att. Lejasdopeļu gleznojuma otrā, melnbaltā puse.

Vienlaikus uz pakavsaktu galiem samērā parasts ir augu valsts ornamenta motīvs: plastiska magoņgalva (48. tab.: 10; 66. tab.: 25), kuras agrākā forma pazīstama jau iepriekšējā periodā kā stopasaktu galu rotājums. Stādu ornaments vietējā materiāla parādās kā seklā reljefā izpildīta akanta lapa no slāvu apgabaliem importētos priekšmetos (76. tab.: 23). Lībiešu materiālajā kultūrā vēl dzelzs laikmeta beigās sastopama austrumnieciskā palmete (52. tab.: 9; 51. tab.: 10—12). Arī grafisks un vietējā materiāla dominējošs augu valsts ornaments — rozete — ieviešas vietējo rotkaļu darinājumos vēl dzelzs laikmeta beigu posmā.

Atsevišķu vietu kā vēl dzelzs laikmeta mākslas paraugi ieņem dažos kapulaukos konstatētās apgleznota koka paliekas. Kaut arī gleznojumu pēdas novērotas vairākos kapulaukos (Vampeniešu, Laukskolas), labākas saglabāšanās un satura ziņā nozīmīgākie šīs mākslas paraugi iegūti Jēkabpils Lejasdopeļu kapulaukā. Gleznojumi ir gan melnbalti, gan polihromi — izpildīti sarkanā, baltā un melnā krāsā. Saglabājušos fragmentos ornamentāli apvienots ģeometriskais ornaments ar stādu un dzīvnieku valsts motīviem.

Visbagātākais un labāk saglabājies fragments atsegts Lejasdopeļu 3. uzkalniņa 3. kapā (78. tab.). Seit sfēriski liektām priekšmeta dubultkontūrām pieslēdzas medaļonveida ornamentālas raksta joslas, vienas joslas centrā četrstūrī izlocīts lentas pinums, kura ārmalu noslēdz sīki saulīšu ornamenta, otrā — divi vītņveida sfēriski izliekti apļi un ekspresīva, sarkanā krāsā izpildīta putna galva ar aci un garu knābi. Šis gleznojums izpildīts sarkanā, baltā un melnā krāsā.

Priekšmets bijis apgleznots no abām pusēm. Kreisajā pusē gleznojums nav polihroms, ir izpildīts melnbaltā krāsā un aizņem vienīgi priekšmeta malu (174. att.). Malu noslēdz 3 paralēlas, sfēriski liektas melnas līnijas, pie tam malējā josla sadalīta garēnos četrstūros, kas sarindoti, baltam mijoties ar melnu. Kontrastējošie baltie un melnie laukumi, gleznojumu rotājošās 2 liektās kontrastējošo krāsu līnijas piešķir dinamiku, ko varēja radīt tikai meistara roka.

Kādā citā kapā melnbaltā krāsā apgleznota priekšmeta centrā atveidota četrplapaina rozete.

Pilnvērtīgi mākslinieciski novērtēt šo gleznojumu vēl nav iespējams. Ka šis mākslas veids nav savrupa, izņēmuma parādība, norāda gleznojumu fragmentu paliekas ne tikai vairākos Lejasdopeļu apbedījumos,

bet arī citos kapulaukos. Meklējot šiem gleznojumiem paralēles senkrievu fresku glezniecībā, monumentālās celtniecības interjeros⁵⁴³ atrodami gan rotātu vairogu attēli, gan medaļonveida ierāmējumi.

SABIEDRISKĀS ATTIECĪBAS

Vēl dzelzs laikmeta sabiedriskās attiecības labi raksturo rakstītie avoti. Sabiedriskā diferenciācija sasniegusi pakāpi, kad no tās vidus izdalījušies dižciltīgie un to virsotnes — Indriķa Livonijas hronikā minētie vecākie, kņazi. Ka politiskās ietekmes ziņā augstāko dižciltīgo pārstāvju vidū pastāvējusi atšķirība, liecina hronikā lietotie apzīmējumi. Ja Jersikas valdnieks Visvaldis,⁵⁴⁴ tāpat kā Kokneses valdnieks Vetseke,⁵⁴⁵ konsekventi tiek saukts par *rex* (karali), tad ietekmīgākais zemgaļu vadonis Tērvetē — Viestarts apzīmēts gan par *maior natu* (pēc dzimuma vecāko),⁵⁴⁶ *princeps* (virsaiti),⁵⁴⁷ *dux* (vadonis),⁵⁴⁸ *senior* (vecāko).⁵⁴⁹ Tālavas valdnieks Tālvāldis saukts vienīgi par *senior*⁵⁵⁰ tāpat kā Mežotnes dižciltīgie.⁵⁵¹

Rakstīto avotu liecības attiecībā uz vēl dzelzs laikmeta sabiedriskajām attiecībām izsmeljoši analizējuši vairāki autori, atzīdami dižciltīgo virsslāņa un valstisko veidojumu pirmsākumus Latvijas teritorijā.⁵⁵² Samērā plaši Austrumbaltijas vietējo dižciltīgo virsotni analizējis V. Pašūto.⁵⁵³ Kaut arī rakstītie avoti nav saglabājuši plašākas liecības par latviešu dižciltīgajiem un dižciltīgo vārdus, V. Pašūto secina, ka vietējie dižciltīgie piedalījušies meslu savākšanā. Krievijai pakļauto tautu sabiedriskās iekārtas raksturs, pēc minētā autora domām, pieļauj, ka vietējie dižciltīgie centušies pat meslus piesavināties sev. Vietējo latviešu dižciltīgo virsotni atzīst arī vācu vēsturnieks M. Hellmanis.⁵⁵⁴

⁵⁴³ Лазарев, 1947, 7, 75. att.

⁵⁴⁴ Indr. hron. XIII nod., 4. §; XVII nod., 3. §; XVIII nod., 4. § un 9. §; XXV nod., 2. §; XXIX nod., 4. §.

⁵⁴⁵ Turpat, IX nod., 10. §; XI nod., 2. §; XIII nod., 1. §; XXV nod., 2. §; XXVII nod., 5. §; XXVIII nod., 2. §.

⁵⁴⁶ Turpat, IX nod., 2. §.

⁵⁴⁷ Turpat, X nod., 10. §; XXIX nod., 4. §.

⁵⁴⁸ Turpat, XII nod., 2. §.

⁵⁴⁹ Turpat, XXIII nod., 4. §.

⁵⁵⁰ Turpat, XVII nod., 2. §.

⁵⁵¹ Turpat, XXIII nod., 8. §.

⁵⁵² Svābe 1936; 1940; Zeids 1951; Kalniņš 1957.

⁵⁵³ Памыто 1969, 161.—174. lpp.

⁵⁵⁴ Hellmann 1954, 109. lpp.

175. att. Nukšu kapulauka nabadzīga (213. kaps) un bagata (126. kaps) vīrieša kapu plāni.

Bez vairākpakāpju dižciltīgo šķiras rakstītie avoti min vergus — nebrīvos ļaudis —, brīvos zemniekus un bajārus.⁵⁵⁵ Pēdējie parasti sastādījuši dižciltīgo karadraudzi.

Arheoloģiskās liecības par sabiedrības diferenciāciju vēlā dzelzs laikmetā iegūtas galvenokārt plaši pētītajos latgaļu šī perioda kapulaukos. Kaut arī kapu piedevu saturu nosaka konsekventi ievērotās apbedīšanas tradīcijas, mirušajam doto kapa piedevu vairums un raksturs ir viens no rādītājiem, kas netieši liecina par mantisko un līdz ar to sociālo diferenciāciju. Bronza kā izejviela bija importprece, un vietējo iedzīvotāju iespējas to iegādāties nebija vienādas. No šī viedokļa kapulauku kapu inventāri ir vērtējami un nosacīti izmantojami sabiedrības raksturošanai, kaut arī tie vēlajam dzelzs laikmetam raksturīgo materiālo un sabiedrisko diferenciāciju nevar raksturot visā pilnībā. Literatūrā jau iegājis Pildas Nukšu kapulauka kapu izvērtējums.⁵⁵⁶ Ja arī Nukšu kapulauks, kuram ir perifērijas kapulauka raksturs (attiecībā pret Ludzas Odukalna kapulauku), nepieder pie raksturīgākajiem pieminekļiem, tanī tomēr noteikti izdalāmas 3 atšķirīgu (pēc piedevu vairuma un rakstura) apbedījumu grupas:⁵⁵⁷ pirmās grupas apbedījumus raksturo bagātas kapa piedevas, kā karavīra aproces, rokauti, apkalta josta, greznis tērps u. c. Šīs grupas apbedī-

jumos sastop arī cirvi ar bagāti rotātu kātu, kā arī šķēpu. Šķiet, ka pie šīs grupas kā apakšgrupa būtu pieskaitāmi kapi ar līdzīgu, bet ne tik pilnīgu līdzdoto priekšmetu kompleksu (agrākā 2. kategorija). Otrās grupas apbedījumiem obligātas piedevas ir apģērba saspraušanai nepieciešamā sakta un cirvis, nereti arī nazis. Trešajā grupā iekļauti apbedījumi bez piedevām. Ja pirmo grupu varētu saistīt ar dažādi graduēto sabiedrības virsslāni, tad otro grupu varētu attiecināt uz brīvajiem zemniekiem, bet trešo — saistīt ar nebrīvajiem jeb vergiem (175. att.).

Vienīgais bez Nukšu kapulauka plašāk pētītais vēlā dzelzs laikmeta kapulauks ir Odukalna kapulauks Ludzā.⁵⁵⁸ Kaut arī uz publicētajiem Odukalna kapulauka inventāriem to nepilnīgās fiksācijas dēļ nevar droši paļauties, lielais apbedījumu skaits (publicēti dati par 338 kapu inventāru) dod zināmu ieskatu kapu inventāra raksturā. Salīdzinājumā ar Nukšu kapulauku Odukalna kapulaukā ir vairāk dažādu amatniecības izstrādājumu, nereti patiesi unikālas formas. Sajā (attiecībā pret Nukšu kapulauku) centrālajā kapulaukā tik krasi neizceļas otrās grupas apbedījumi. Pretlielo apbedījumu masu kopumā šīs grupas apbedījumu skaits ir skaitliski mazs. Šķiet, šo parādību varētu izskaidrot ar Ludzas kā sena pilsētas tipa centra nivelējošo ietekmi.

Atsevišķos gadījumos spilgtu ieskatu par sabiedriskajām attiecībām izdodas gūt arī arheoloģiskajā materiālā. Tā, piemēram, Tlas kapulaukā Igaunijā izpētīts vienlaicīgs bagāta saimnieka un viņa divu vergu apbedījums.⁵⁵⁹ Kivtu kapulaukā vidēji bagāta vīrieša (96. kaps) apbedījuma kājgalī konstatēts nabadzīgas sievietes (verdzenes?) uguns kaps.

Dižciltīgo vidū, šķiet, neapšaubāmi izdalāmi tirgotāji. Šādos kapos bagāta kapa inventāra vidū sastopami arī svariņi un atsvariņi. 11. gs. dižciltīgā apbedījumi atklāti Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauka 5. uzkalniņa 1. un 2. kapā (148. att.).⁵⁶⁰ 1. kapā atrada arī ādas maciņu, kurā bez svariņiem un atsvariņiem bija ieliktas 4 sudraba 11. gs. vācu un anglosakšu monētas. Nelielā skaitā tirgotāju apbedījumus atrod gandrīz ikvienā vēlā dzelzs laikmeta kapulaukā.⁵⁶¹

Par iespējamiem reliģiskā kulta kalpu apbedījumiem ar zināmu nosacījumu varētu uzskatīt Nukšu kapulauka 67. un Kivtu kapulauka 30. kapu, kas latgaļu daudzo pētīto apbedījumu vidū izceļas ar īpatnēju inventāru (nazi uz krūtīm) un neparastu rotājumu.⁵⁶²

Dižciltīgo virsslāņa atšķirīgo, greznāko dzīves veidu labi atspoguļo atradumi Kokneses pilskalna 12. gs. beigu un 13. gs. sākuma slāņos, kas attiecas uz Vetsekas valdīšanas periodu. Šeit atrasti grezni, ar bronzu un alvu inkrustēti pieši u. c. greznuma priekšmeti. Inkrustēti pieši atrasti arī Asotes pilskalna 12. gs. slāņos.

⁵⁵⁵ Zutis 1948^b.

⁵⁵⁶ IJHope 3., 3eiU 1957, 40.—46. lpp.

⁵⁵⁷ Seit kā raksturīgākas uzskaitītas vīriešu apbedījumu grupas.

⁵⁵⁸ CnnubiH 1893.

⁵⁵⁹ Moopa 1961, 100., 101. lpp. ar attēlu.

⁵⁶⁰ Sk. 229. lpp.

⁵⁶¹ MyrypeBHH 1965, 31. lpp.

⁵⁶² IJHope 3. 1961, 126. lpp.

176. att. Valstisko veidojumu karte agrā feodālisma periodā.
1 — ciems, 2 — pilskalns, 3 — pilskalns ar priekšpili vai senpilsētu, 4 — zemju robežas.

Galvenais rādītājs, kas liecina par feodālo sabiedrību, ir lielais zemes īpašums,⁵⁶³ ko arheoloģiskajā materiālā konkrēti izsekot nevar. Svarīgs rādītājs ir arī pareizticības ieviešanās Austrumlatvijā,⁵⁶⁴ jo tā kļuva galvenokārt par dižciltīgo virsslāņa ieroci savas ietekmes nostiprināšanai. Pareizticību apliecina ne tikai daudzie Austrumlatvijā atrastie krustiņi u. c. kristietības simboli, bet galvenokārt rakstītie avoti. Latviešu Indriķa Livonijas hronikas vēstījumu par baznīcām un baznīcu zvaniem⁵⁶⁵ apstiprina Kokneses X laukuma 7. slānī atrastais zvana fragments.⁵⁶⁶ Koknesē atklāts arī kādas mūrētas, iespējams, sakrālas celtnes stūris.

Pēc arheoloģiskā materiāla nav iespējams izsekot zemes īpašuma apjomam. Spilgtāko liecību par zemkopības attīstību, kā arī par lielu labības vairumu uzkrāšanu sniedz Tērvetes pilskalns 12. gs. slānī atrastā prāvā graudu masa. Pēc šī atraduma gan nav iespējams noskaidrot Tērvetes feodāļa zemes īpašuma apmērus, bet tas var liecināt par Tērvetes valdītāja ietekmi uz plašas apkārtnes atkarīgajiem zemniekiem, kas nodevu (?) veidā varēja atgādāt pilskalnā lielas labības rezerves.

VALSTISKIE VEIDOJUMI

Ieskatu par senās Latvijas valstiskajiem veidojumiem vēlajā dzelzs laikmetā iespējams gūt, pamatojoties uz rakstīto avotu liecībām, jo arheoloģiskie dati šeit var būt izmantojami tikai kā palīgmateriāli.

Taču arī rakstītie avoti plašākas ziņas sniedz, tikai sākot ar vācu iebrukumu 12./13. gs. Tāpēc atziņas par valstisko veidojumu sākumiem lielā mērā balstās uz hipotēzēm un 13. gs. rakstīto avotu retrospektīvu interpretējumu. Sai ziņā izņēmums ir Kursā, kur jau ar 9. gs. var runāt par politiskās organizācijas sākumiem.

13. gs. sākumā Kursā minētās pilsietas (*borch-sokung* vai *castellatura*⁵⁶⁷) vedamas sakarā ar ciema kopienām, kuru rīcība atradās kolektīvie nocietinājumi — pilskalni. Neapšaubāmi, ka starp šiem pilskalniem bija arī tādi, kuros noteicējs bija tikai viens valdnieks.

Kurzemes lībieši, tāpat kā igauņi, ciema kopienas sauca par kiligundu; attīstoties valstiskajiem veidojumiem, tā kļuva par nodevu ievākšanas vienību.⁵⁶⁸

13. gs. dokumenti Kurzemē min 9 plašākus novadus — zemes (*terrae*). Ikvienā no šīm zemēm bijušas daudzas kiligundas un ciemi. Zemgalē atzīmēti 6 šādi novadi. Sie politiskie veidojumi parasti neaptvēra visu zināmās tautības aizņemto teritoriju.⁵⁶⁹ Tomēr atzīmējams,⁵⁷⁰ ka Nameisis dēvēts par Zemgales

⁵⁶³ Греков 1946, 210. lpp.; Моора, 1956, 133. lpp.

⁵⁶⁴ Zeids 1951, 50. lpp.

⁵⁶⁵ Indr. hron. XIII nod., 4. §.

⁵⁶⁶ Stubavs 1967, 36. lpp.

⁵⁶⁷ SLVA I, 5. dok.

⁵⁶⁸ Моора, Лиги 1969, 54. lpp.

⁵⁶⁹ Latv. PSR I, 68. lpp.

⁵⁷⁰ Zeids 1962, 34. lpp.

valdnieku (*mex. Semigalliae*); tas varētu liecināt par zemgaļu dižciltīgo centieniem zemgaļus apvienot vienā valstiskā veidojumā.

Savā politiskajā attīstībā lielā mērā Krievzemes ietekmē tālāk uz priekšu bija aizgājušas atsevišķas latgaļu un sēļu zemes, kas apvienojās augstāka tipa valstiskajos veidojumos — kņazistēs. Jersikas kņazistes (*regnam*) sastāvā (ar mantojamu varu) ietilpušas Autinas (Sārumkalns), Cesvaines, Lepenes, Asotes, Bebernines, Alenes (Oliņkalns), Gerdenes, Negestes un Mārcienas pilis ar attiecīgajām zemēm ne vien Daugavas, bet arī Gaujas baseinā. Uz rietumiem no Jersikas atradās Kokneses kņaziste (*regnam*), kas, tāpat kā Jersika, bijusi atkarīga no Polockas kņaza, iespējams, jau kopš 11. gs.⁵⁷¹ Viens no lielākajiem valstiskajiem veidojumiem latgaļu apdzīvotajā teritorijā bija Tālava ar centru Beverīnas pili. Tālava aptvērusi Gaujas baseina augšgala latgaļu novadus (*provincia*). Latgaļu Atzeles zeme atradās apgabalā starp Tālavu rietumos un krievu Polockas kņazisti austrumos. Tālava un Atzele kā valstiski veidojumi atradās Pleskavas atkarībā. Rakstītie avoti izšķir 4 lielākus lībiešu apdzīvotos novadus — Daugavas, Turaidas, Metsepoles un Idumejas. Atšķirībā no latgaļu apdzīvotajām teritorijām lībiešu zemēs vēl nebija kņazistu tipa valstisko veidojumu.

ETNISKIE JAUTĀJUMI UN IEDZĪVOTĀJU ANTROPOLOĢISKAIS SASTĀVS

Iedzīvotāju skaits atsevišķās Latvijas daļās vēlajā dzelzs laikmetā jūtami pieaudzis. It sevišķi tas sakāms par lielākās etniskās vienības — latgaļu apdzīvoto teritoriju, kurā kapulauku skaits salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu palielinājies pieckārt.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas ziemeļu robeža šajā laikā sasniegusi tagadējo Latvijas un Igaunijas PSR republiku robežu. Spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, Latvijas ziemeļu daļa (tagadējie Valmieras, Valkas un Gulbenes rajoni) vēlajā dzelzs laikmetā bijusi retāk apdzīvota nekā Vidzemes dienvidu daļa. Šeit arī ilgi saglabājās šīs teritorijas senāko somisko iedzīvotāju «salas».⁵⁷² No otras puses, vairāki senas latviskas cilmes toponīmi sastopami Dienvidigaunijā un Sāmsalā.⁵⁷³

Latgaļu apdzīvotā teritorija vēlajā dzelzs laikmetā rietumos robežo ar lībiešu dzīvesvietām Gaujas un Daugavas lejtecē. Šo robežu aptuveni varētu vilkt kā līniju no Burtnieku ezera dienvidu gala uz Daugavu Aizkraukles rajonā. Kā liecina Aizkraukles apkārtnes kapulauku materiāls, lībiešu kultūrai šajā rajonā ir jauktas (lībiešu—latgaļu) iezīmes.

Latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu robeža šajā perioda sakrīt ar tagadējo Latvijas PSR austrumu robežu. Vēlajā dzelzs laikmetā plašajā latgaļu apdzīvotajā teritorijā raksturīgi divējādi apbedīšanas veidi, kas liecina par zināmu atšķirību starp šīs teritorijas rietumu un austrumu daļu. Ja arī materiālā kultūra visā latgaļu teritorijā ir viena un tā pati, tāpat vienāds ir paradums mirušos apbedīt zemē ieraktās kapu bedrēs, tad austrumu daļā kopš 11. gs. vairs kapa uzber uzkalniņu, izveidojot t. s. uzkalniņu kapulaukus, kamēr rietumu daļai raksturīgi t. s. līdzenie kapulauki. Ja līdzenie kapulauki pieslēdzas

iepriekšējā perioda kapulaukiem, kuri savukārt saistīti ar m. ē. pirmo gadsimtu agriem kolektīviem uzkalniņiem, tad vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauki šķiet jauna, sveša parādība.⁵⁷⁴ Uzkalniņu kapulauku etniskās piederības jautājums vēl nav izšķirts. Uz jautājumu, vai uzkalniņus atstājuši latgalizējušies slāvu tautības ienācēji Austrumlatvijā, kas pilnīgi pārņēmuši latgaļu materiālo kultūru, saglabājot vienīgi uzkalniņu kā ārējo apbedījumu formu, atbildi lielā mērā varētu gaidīt no antropoloģijas. Atsevišķi uzkalniņu kapulauki Vidzemē aizsniedz Jaunpiebalgu un Launkalni, bet lielākā koncentrācijā tie sastopami Krāslavas, Rēzeknes, Ludzas un Balvu rajonos.

Par latgaļu apdzīvotās teritorijas dienvidu robežu parasti uzskata Daugavu, kas latgaļu zemes norobežusi no sēļu zemēm kreisajā krastā.⁵⁷⁵ Tomēr kā arheoloģiski, tā antropoloģiski pārbaudāms valodnieku uz sēļiem īpatnējās kāpjošās intonācijas izplatību Aiviekstes upes baseinā balstīts atzinums, ka sēļi kādreiz apdzīvojuši diezgan plašas teritorijas Daugavas labajā krastā.⁵⁷⁶

Līdzīgi latgaļiem arī kurši vēlajā dzelzs laikmetā somisko lībiešu pakāpeniskas asimilācijas rezultātā savas dzīvesvietas paplašinājuši ziemeļu virzienā. Ja iepriekšējā periodā droši kuršu kapulauki sastopami vienīgi pašā Kursas dienvidrietumu stūrī, tad apskatāmajā periodā tie sastopami jau Ventas lejtecē.

Kursisko un lībisko elementu līdzās pastāvēšanu atsevišķās vietās Kursā vēl visā vēlajā dzelzs laikmetā un pat vēl vēlāk uzskatāmi rāda ne tikai kapulauku, bet arī toponīmu izplatība.⁵⁷⁷ To, ka kurši pārņēmuši agrākos lībiešu nocietinājumus, šķiet, liecina Talsu pilskalna kultūras slānis.⁵⁷⁸

Kuršu ugunskaņu izcelšanās skaidrota gan ar skandināvu, gan kaimiņu lietuviešu kultūras ietekmi. Tā kā seno kuršu apdzīvotā teritorija iesniedzas talu Rietumlietuvā (rakstītajos avotos minētas zemes Megava un Pilsāts) un kuršu apdzīvoto apgabalu starpā pastāvējuši sakari, ugunskaņus kurši varējuši pārņemt arī no saviem dienvidu kaimiņiem.⁵⁷⁹

Kursas senāko lībisko apgabalu pārkuršošanās process turpinājies arī pēc vācu iebrukuma. Ta, vel atsevišķi 14. gs. kapulauki ar ugunskaņiem tiek piedēvēti kuršu ietekmē nonākušajiem lībiešiem (Vaiгалēs Veģos).⁵⁸⁰ Taču tas, ka rakstītajos avotos netiek vairs šķirotas Kursas lībiešu un kuršu zemes, liecina, ka laikā pēc vāciešu nostiprināšanās lībiešu asimilācijas process Kursā pamatā bija noslēdzies.

Zemgaļi apskatāmajā perioda joprojām dzīvoja Lielupes baseinā. Rietumos zemgaļus no kuršiem šķīra neapdzīvota zemes josla, bet no Rīgas jūras līča norobežoja purvi, austrumos zemgaļu teritorija saskārās ar Daugavas lībiešu apdzīvoto teritoriju, bet dienvidos iesniedzās Ziemeļlietuva.

⁵⁷¹ Stubavs 1966, 26. Ipp.

⁵⁷² Моора 1956, 124., 134. Ipp.

⁵⁷³ Аристов 1966, 225., 226. Ipp.

⁵⁷⁴ Шноре Э. 1969, 150. Ipp.

⁵⁷⁵ Bielenstein 1892, 168.—174. Ipp.

⁵⁷⁶ Rūke 1940, karte.

⁵⁷⁷ Моора 1952, 85. att.; Sturms 1935—1937, 11. att.

⁵⁷⁸ Мугуревичс 1970, 480. Ipp.

⁵⁷⁹ Куликаускас 1952, 105. Ipp.

⁵⁸⁰ Sturms 1937, 350.—365. Ipp.

177. att. Vēlā dzelzs laikmeta antropoloģiskie tipi
1 - Nukšu 39. kaps, 2 - Jaunpiebalgas 12. kaps, 3 - Vampeniešu II kapulauka 34. kaps.

Vēlajā dzelzs laikmetā beigušas pastāvēt zemgaļu iepriekšējā periodā arheoloģiski izsekojamās dzīvesvietas Rietumvidzemē (Kārļu Simtēnos, Krapes Lejasoķēnos u. c.).

Pētītie zemgaļu centrālie pilskalni — Tērvete un Mežotne — ir spēcīgi nocietinājumi ar plašām apmetnēm pilskalnu pakājē, bet pētītie kapulauki ir līdzīgi latgaļu līdzenajiem skeletu kapulaukiem ar zemgaļiem īpatnējām senlietām.

Sēļi vēlajā dzelzs laikmetā apdzīvojuši Daugavas kreiso krastu līdz Aizkrauklei (tagadējo Daugavpils un Jēkabpils rajonu dienvidu daļu). Arheoloģiskajā kartē duras acīs nelielais skaits vēlā dzelzs laikmeta kapulauku Sēlijā un lielais latgaļu kapulauku skaits Daugavas labajā krastā. Šķiet, ka A. Bīlenšteina nospraustā Sēlijas austrumu robeža līdz Vecajai Daugavpilij (Novenene)⁵⁸¹ būtu pavirzāma uz austrumiem; tam par labu liecina Skrudalīnas Vitanišķos pētītie līdzenie kapi. Saskaņā ar Latviešu Indriķa hroniku sēļi dzīvojuši kopā ar latgaļiem Koknesē,⁵⁸² Daugavas labajā krastā. Tie minēti arī Rīgas tuvumā.⁵⁸³ Tomēr jāpiekrīt A. Bīlenšteinam, ka šeit to skaits nebūs bijis liels.⁵⁸⁴ Cik tālu sēļu dzīvesvietas vēlajā dzelzs laikmetā sniegušās Daugavas labā krasta attālākajos rajonos, vēl nav noskaidrots.⁵⁸⁵

Tāpat kā latgaļiem, arī sēļiem apskatāmajā periodā raksturīgi gan līdzenie, gan uzkalniņu kapulauki. Tāpat arī latgaļiem un sēļiem ļoti radniecīgas materiālās kultūras formas. Kolektīvie uzkalniņi ilgi saglabājušies pētītajā Lejasdopeļu kapulaukā. Atšķirīgs no latgaļu apbedīšanas tradīcijām ir sēļu paradums novietot ziedojumus, kā arī darba rīkus mirušā kājgalī. Arī Lejasdopeļu kranioģiskais materiāls atšķiras no citām latviešu tautībām raksturīgā antropoloģiskā tipa.⁵⁸⁶

Vidzemes un Daugavas lībieši kā latgaļu rietumu kaimiņi ir pirmā vietējā tautība, ar kuru saskaras vācieši 13. gs. Rīgas jūras līča austrumu piekrastē. Pēc rakstītajiem avotiem un arī arheoloģiski izšķirami vairāki lībiešu apdzīvoti apgabali, to vidū izceļas Gaujas lībiešu apgabals ar centru ap Turaidu, Siguldu un Krimuldu ar individuālajiem apbedījumiem uzkalniņu kapulaukos, mirušo Z—D orientāciju un raksturīgu bērnu rituālu ar suņu ziedojumiem. Latviešu Indriķis piemin divus mazākus lībiešu apdzīvotus novadus: Metsepoli (lībiešu apdzīvotās teritorijas ziemeļos) un Idumeju (Straupes apvidū). Par Idumejas jautu apdzīvotību liecina vīriešu un sieviešu apbedījumu pretēja orientācija, kāda raksturīga latgaļu bērnu tradīcijām. Otrajā lielākajā lībiešu novadā — Piedaugavas novadā — sastopami gan uzkalniņu, gan līdzenie kapulauki ar mirušo ZR—DA orientāciju. Atzīmējams dažos Daugavas lībiešu kapulaukos (Skrīveros, Laukskolā) novērotais paradums virs apbedījumiem novietot akmeņu krāvumus; šī paraža, iespējams, izskaidrojama ar kontaktiem ar Baltijas somu akmeņu krāvumu kultūru.

Ja arī lībiešu pakāpeniskas un ilgstošas asimilācijas process, kas beidzās ar lībiešu iekļaušanos latviešu tautībā, liekas skaidrs, tad vēl nav vienprātības jautājumā par lībiešu kultūras sākumiem Vidzemē. Rietumvidzemē nav zināmi lībiešu apbedījumi pirms 10. gs., turpretī laikā no 10. līdz 12. gs.,

īpaši 11.—12. gs., lībiešu kapulauku skaits šajā teritorijā ir ievērojams.⁵⁸⁷

Vairāki autori lībiešu parādīšanos Rietumvidzemē izskaidro ar pārceļšanos no to agrākajām dzīvesvietām Ziemeļkurzemē.⁵⁸⁸ Igaņu arheologi⁵⁸⁹ mēģina pamatot lībiešu kultūras vietēju izcelsmi. Šim pieņēmumam vēl trūkst apstiprinājuma arheoloģiskajā materiālā, un tā aizstāvis E. Tinisons arī spiests atzīt iedzīvotāju daļēju pārvietošanās iespēju no Kurzemes uz Vidzemi.⁵⁹⁰

10.—13. gs. latgaļu antropoloģisko tipu pārstāv vairāku šī perioda kapulauku (Kristapēni, Nukši u. c.) kranioģiskais materiāls.⁵⁹¹ Tam raksturīgs liels galvaskausa garums (192,5 mm), diezgan liels tā platums (140,8 mm) un liels baziona-bregmas augstums (137,8 mm). Galvaskausa indekss (73,5—73,7) liecina, ka latgaļu galvaskausa forma šajā periodā ir tuva mezokrānai. Sejas tiem samērā platas (134,0—135,5 mm), augstas (72—75 mm) un labi profilētas horizontālajā virzienā. Deguns stipri izvirzīts (32—34°), ar vidēji augstu deguna sakni. Pieres vidēji ir diezgan slīpas, ar attīstītu glabellu. Muskuļu piestiprinājuma vietu reljefs un galvaskausa sienu biezums liecina, ka 10.—12. gs. latgaļiem zināmā mērā saglabājusies arī masivitāte. Tātad 10.—12. gs. latgaļiem raksturīgs dolihokrānais eiropeīdais tips ar samērā izteiktu masivitāti (sk. tab. 281. lpp.), kurai laika gaitā ir tendence samazināties.

Balstoties uz šī perioda latgaļu kranioģisko materiālu, jāsecina, ka 10.—12. gs. latgaļi visumā ir 7.—10. gs. latgaļu pēcteči. It īpaši par to liecina Nukšu, Kristapēnu un Lejasbitēnu kapulauku kranioģiskā materiāla salīdzinājums. Salīdzinot šo dažādo periodu (7.—10. un 10.—12. gs.) latgaļu galvaskausus, jāsecina, ka vēlāko latgaļu antropoloģiskajam tipam piemīt arī zināmas atšķirības. Tā, Nukšu un Kristapēnu latgaļiem galvaskausi kļuvuši īsāki (par 5—7 mm), mazliet (par 4 mm) platāki un zemāki. Par to liecina arī galvaskausa platuma un garuma indekss. Ja 7.—10. gs. latgaļu galvaskausa forma ir izteikti dolihokrāna (galvaskausa indekss 71,0), tad vēlākajā periodā tā ir stipri tuva mezokrānai (73,5—73,7). Arī pieres profila leņķi Nukšu un Kristapēnu latgaļiem ir lielāki, tātad to pieres stāvākas. Sejas uzbūvē sevišķas izmaiņas nav konstatējamās. Tās platums un augstums praktiski neizmainās. Toties apakšžokļa uzbūvē vērojama zināma masivitātes samazināšanās tendence.

Tādējādi jau 10.—12. gs. latgaļu antropoloģiskajā tipā iezīmējas brahikefalizācijas sākums, kas galvenokārt izpaudies kā galvaskausa garuma un augstuma samazināšanās un platuma palielināšanās. Vienlaikus ar šīm izmaiņām mazinās galvaskausa

⁵⁸¹ Bielenstein 1892, 172. lpp.

⁵⁸² Indr. hron. XI nod., 9. §; XXIX «nod., 5. §.

⁵⁸³ SLVA I, 132. dok.

⁵⁸⁴ Bielenstein 1892, 170. lpp.

⁵⁸⁵ Sal. Ancītis, Jansons 1963, 52.-54. lpp.

⁵⁸⁶ Денисова 1964, 19.—30. lpp.

⁵⁸⁷ Sal. Snore E. 1935, 23275.—23294. sl.

⁵⁸⁸ Sturms 1935—1937, 44. lpp.; 1934^b, 180. lpp.; Мугуревич 1970®, 36. lpp.

⁵⁸⁹ Moore 1952, 168. lpp.; Тыниссон 1966, 116. lpp.

⁵⁹⁰ Тыниссон 1968, 23. lpp.

⁵⁹¹ Lēis 1939; Дайга 1957, 47.-54. lpp.; XXVI tab.; Алексеев 1969, 23. tabula.

sienu biezums, muskuļu piestiprinājuma vietu reljefs kļūst vājāks, apakšžoklis — gracilāks.

Līdzīgu antropoloģisko tipu atrodam Dņepras un Daugavas augštecē to iedzīvotāju vidū, kuri atstājuši 11.—12. gs. uzkalniņu kapulaukus, teritorijā, kur kopš 1. g. t. p. m. ē. vidus bija izplatīti pilskalni ar bezripas gludo keramiku. Šīs teritorijas m. ē. 2. g. t. sākuma kranioloģisko materiālu iedala divās grupās.⁵⁹² Vienu no tām veido vīriešu apbedījumi, kas orientēti ar galvu A, otru — apbedījumi ar galvu pretējā virzienā. Pirmās grupas antropoloģiskajam tipam raksturīgs masīvs galvaskauss, lieli horizontālie diametri, augsta, plata un horizontālā virzienā stipri profilēta seja, augsta deguna sakne un stipri izvirzīts deguns (sk. tab. 281. lpp.). Otrs antropoloģiskais tips, kuru pārstāv uz R orientētie apbedījumi, nav tik masīvs, tā galvaskausa horizontālie diametri ir mazāki, seja zemāka un šaurāka. Pirmo antropoloģisko tipu Dņepras un Daugavas augštecē ir pamats saistīt ar baltu ciltīm, kuru pārstāvji šeit varēja saglabāties līdz 2. g. t. sākumam. Otrs tips ir plaši pazīstams austrumslāvu cilšu vidū. 10.—12. gs. latgaļu antropoloģiskā tipa līdzība ar 11.—12. gs. iedzīvotāju tipu, kurš pārstāvēts senkrievu uzkalniņu kapulaukos, liecina, ka Dņepras un Daugavas augšteci apdzīvoja ciltis, kas bija tuvu radniecīgas ar baltu ciltīm rietumos. Šajā sakarā jānorāda uz 7.—10. gs. latgaļu antropoloģiskā tipa līdzību ar fatjanoviešu tipu. Tas viss liecina par Austrumlatvijas cilšu ciešo, iespējams, ģenētisko sakaru ar austrumiem, no kuriens etniskie impulsi, liekas, vairākkārt aizsniedza Latvijas teritoriju, kur tie stiprināja baltu elementu vietējo iedzīvotāju vidū.

Blakus dolihokrānajam eiropeīdajam 10.—12. gs. latgaļu antropoloģiskajam tipam ar vidēji platu seju, kuru pārstāv līdzeno kapulauku galvaskausi, konstatēts arī nedaudz atšķirīgs latgaļu tips, ko pārstāv 10.—14. gs. Jaunpiebalgas un Ludzas—Rēzeknes uzkalniņu kapulauku galvaskausu sērija.⁵⁹³ Tam ir stipri mazāks galvaskausa garums (184,5) un augstums. Sejas uzbūvē atšķirības vēl krasākas. Sejas platums liels (140 mm), bet augstums mazs (67,8 mm). Bez tam arī sejas horizontālais profilējums ir nedaudz vājāks. Tātad bez 10.—12. gs. latgaļu eiropeīdā dolihokrānā antropoloģiskā tipa ar vidēji platu, bet augstu un labi profilētu seju sastopams arī antropoloģiskais tips ar īsāku un zemāku galvaskausa smadzeņu daļu, īsāku, platāku un nedaudz vājāk profilētu seju horizontālajā virzienā. To zināmā mērā varētu uzskatīt par tā antropoloģiskā tipa tālāko attīstību, ko pārstāv Kivtu kapulauka 8.—9. gs. kranioloģiskais materiāls. Tāpat, liekas, nav šaubu, ka tas saistāms ar Baltijas somu antropoloģisko tipu Latvijas teritorijā.⁵⁹⁴ Tātad Baltijas somu antropoloģiskā tipa ietekme, kuru saskatām iepriekšējā periodā (8.—9. gs.) galvaskausu materiālā, iesniedzas arī 10.—12. gs. Par Baltijas somu elementa ietekmi latgaļu antropoloģiskā tipa tālākajā veidošanās procesā liecina arī vairāku Nukšu kapulauka galvaskausu (62. un 56. kaps)⁵⁹⁵ pavājināts sejas horizontālais profilējums, pazemināta deguna sakne un mazāks deguna izvirzes leņķis.⁵⁹⁶

Līdzīgu dolihomezokrāno antropoloģisko tipu ar platu, vidēji augstu seju un vāji izteiktām mongoīdām iezīmēm sejas un deguna uzbūvē sastopam

Austrumigaunijas 11.—14. gs. uzkalniņu kapulauku kranioloģiskajā materiālā (Eigi, Pihtitsa, Velga, Otepē).⁵⁹⁷ Šis pazīmju komplekss skaidri saskatāms arī 12.—14. gs. Novgorodas ziemeļrietumu zemju uzkalniņu kapulauku apbedījumiem (Ožogino, Volosovo, Zabino u. c.).⁵⁹⁸ Antropoloģiskais tips, ko pārstāv minēto kapulauku kranioloģiskais materiāls, ir ļoti līdzīgs Kivtu, Jaunpiebalgas un G. Knorres publicētajai Ludzas un Rēzeknes rajonu galvaskausu sērijai (sk. tab. 281. lpp.).

Arheoloģiskie pētījumi un rakstītie avoti liecina, ka bij. Novgorodas ziemeļrietumu zemēs, kā arī Igaunijas austrumos, kur 11.—14. gs. konstatēts mezo-krānais tips ar ieplakanu seju, dzīvoja voti un citas somu ciltis.⁵⁹⁹ Tādējādi 10.—12. gs. latgaļu dolihomezokrānais antropoloģiskais tips ar platu un ieplakanu seju veidojies stiprā somu elementa ietekmē. Spriežot pēc iepriekš apskatītā kranioloģiskā materiāla, somu ciltīm Latvijas austrumu rajonos bija ciešs sakars ar ciltīm, kas apdzīvoja Austrumigauniju un zemes aiz Peipusa ezera. Antropoloģiski tās iekļaujas radniecīgā kopīgas izcelsmes cilšu lokā.

Antropoloģiskie pētījumi rāda, ka 10.—13. gs. Rietumvidzemi apdzīvoja kādas citas Baltijas somu cilšu apvienības: Daugavas, Gaujas un Metsepoles lībieši.⁶⁰⁰ Pirmo divu grupu antropoloģiskie tipi zināmi pēc Tomes Nāriņu,⁶⁰¹ Vampeniešu, Raušu,⁶⁰² Vainižu, Allažu un Turaidas kapulauku galvaskausiem. Par Metsepoles lībiešu antropoloģisko tipu zināmu ieskatu sniedz 14.—17. gs. Pāles kapulauka kranioloģiskais materiāls (sk. 319. lpp.).

Daugavas lībiešu antropoloģiskajam tipam raksturīga mezo-krānija (galvaskausa indekss 76,1), vidēji augsta (70,2 mm), šaura (130,8 mm), labi profilēta seja horizontālā virzienā un vidēji izvirzīts deguns (26,3°). Viena no raksturīgākajām Daugavas lībiešu tipa pazīmēm ir gracila galvaskausa uzbūve.⁶⁰³

Līdzīgu pazīmju kompleksu sastopam arī 10.—12. gs. Gaujas lībiešu vidū.⁶⁰⁴ Spriežot pēc Pāles kapulauka kranioloģiskā materiāla,⁶⁰⁵ arī Metsepoles lībiešu antropoloģiskais tips bija stipri līdzīgs Gaujas un Daugavas lībiešu tipam. Šis gracilais eiropeīdais antropoloģiskais tips ar šauru seju sastopams somu cilšu vidū Igaunijas vidienē un rietumrajonos, lai gan šeit tam raksturīga izteikta dolihokrānija.

Vidzemes 10.—13. gs. lībiešu tips stipri atšķiras no šī perioda latgaļu antropoloģiskā tipa ar mazākiem galvas un sejas izmēriem un gracilu galvaskausa uzbūvi (sk. tab. 278. lpp.).⁶⁰⁶

⁵⁹² Седов 1954^a.

⁵⁹³ Книге 1930; Битов, Марк, Чебоксаров 1959, 198.—201. lpp. 31. tab.; Денисова, 1970^m.

⁵⁹⁴ Деņисова 1968, 98.—101. lpp.

⁵⁹⁵ Шноре, Э., Зейд 1957, 52., 53. lpp.

⁵⁹⁶ Деņисова 1968, 98. lpp.

⁵⁹⁷ Марк 1965, 156. lpp.; 19. att.

⁵⁹⁸ Седов 1952, 82, 83. lpp.; 2. tab.

⁵⁹⁹ Турпат, 72.—85. lpp.; Моора, Моора 1965, 63.—85. lpp.

⁶⁰⁰ Тыниссон 1968, 4. lpp.

⁶⁰¹ Аtgāzis 1969ⁿ.

⁶⁰² Snore E. 1969; 1970.

⁶⁰³ Деņисова 1969; Денисова 1970г.

⁶⁰⁴ Weinberg 1902.

⁶⁰⁵ Prīmanis 1925.

⁶⁰⁶ Деņисова 1969.

10.—14. gs. baltu un Baltijas somu kranioloģiskais materiāls

Apzīmējumi pēc Martina	Pazīmes	10.—12. gs., latgali, Kristapēni, Jaunpiebalga, J. Līcis, 1939.	10.—12. gs., latgali, Nukši, J. Daiga, 1957.	11.—12. gs., Augš-dņepras uzkalniņu kapi ar A—R orientāciju, V. Sedovs, 1954.	10.—12. gs., Ludzas—Rēzeknes sērija, G. Knorre, 1930.	11.—14. gs., Jaunpiebalgas sērija, R. Denissova	11.—13. gs., Eigi, austrum-īgauņi, K. Marka	12.—14. gs., Novgorodas ziemeļrietumu zemju somi, V. Sedovs	
								Volosovo	Zabino, Zagorici
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	192,5 (12)	189,1 (6)	192,6 (8)	184,5 (14)	183,8 (9)	184,9 (18)	184,8 (31)	182,2 (8)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	140,8 (12)	139,5 (6)	138,8 (8)	137,2 (12)	140,8 (9)	141,3 (18)	143,2 (18)	142,9 (8)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	137,8 (11)	139,5 (6)	136,9 (8)	136,0 (9)	134,0 (9)	137,1 (22)	136,1 (22)	136,0 (8)
8:1	Galvaskausa indekss	73,5 (12)	73,7 (6)	72,0 (8)	74,1 (12)		76,4 (18)	77,5 (31)	87,3 (4)
45	Sejas platums (zy-zy)	134,0 (4)	135,5 (6)	137,0 (3)	139,9 (4)	137,3 (9)	136,0 (6)		138,0 (4)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	72,3 (7)	74,8 (6)	70,7 (7)	67,8 (7)	69,4 (7)	67,9 (17)	69,4 (26)	68,0 (6)
55	Deguna augstums (n-ns)	51,9 (9)	54,0 (6)	50,6 (7)	49,5 (9)	51,6 (9)	49,2 (13)	49,8 (30)	49,0 (6)
54	Deguna platums	25,9 (8)	25,3 (6)	27,8 (6)	25,9 (8)	25,4 (9)	25,1 (9)	25,1 (29)	25,2 (6)
77	Nazomālārais leņķis (fmo-n-fmo)	136,6 (12)	136,1 (6)	—	136,6 (4)	140,7 (9)	137,4 (3)	141,4 (27)	140,8 (6)
SS:SC	Simotiskais indekss	45,7 (11)	50,5 (6)	—	41,1 (6)	38,8 (9)	46,6 (10)	46,1 (29)	40,8 (6)
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	33,9 (8)	31,8 (6)	34,5 (2)	35,2 (6)	27,2 (5)	29,0 (1)	28,0 (20)	23,8 (6)
32	Pieres profila leņķis (n-met) pret horizontāli	80,5 (6)	82,5 (6)	80,3 (7)	82,7 (11)	78,7 (9)	84,4 (11)	85,3 (30)	86,7 (6)
	Glabella (1—6)	4,7 (6)	4,6 (6)	3,2 (8)	3,5 (14)	2,9 (9)	3,5 (10)	3,6 (30)	2,7 (6)

Zināmu interesi izraisa arī tas, ka Vidzemes 10.—12. gs. lībiešu antropoloģiskais tips stiprā mērā atšķiras no to Baltijas somu cilšu tipa, ko pārstāv 8.—14. gs. galvaskausi no Latvijas un Igaunijas austrumu rajoniem un no bij. Novgorodas rietumzemēm.

10.—13. gs. lībiešu un igauņu kranioloģiskais materiāls

Apzīmējumi pēc Martina	Pazīmes	10.—12. gs., Daugavas lībieši, R. Denissova, 1970.	10.—12. gs., Gaujas lībieši, R. Veinbergs, 1902.	12.—13. gs., igauņi, Taimmiku, K. Marka, 1965.
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	183,2 (6)	185,7 (6)	187,3 (3)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	139,3 (6)	135,8 (5)	135,7 (3)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	134,6 (6)	132,2 (5)	137,7 (3)
8:1	Galvaskausa indekss	76,1 (6)	73,5 (5)	72,4 (3)
45	Sejas platums (zy-zy)	130,8 (5)	128,3 (3)	125,0 (2)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	70,2 (6)	71,8 (5)	67,5 (2)
55	Deguna augstums (n-ns)	50,8 (5)	—	48,0 (2)
54	Deguna platums	24,0 (5)	—	24,5 (2)
77	Nazomālārais leņķis (fmo-n-fmo)	135,8 (5)	—	135,8 (3)
SS:SC	Simotiskais indekss	45,3 (4)	—	45,2 (2)
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	26,3 (4)	—	22,0 (1)
32	Pieres profila leņķis (n-met) pret horizontāli	82,5 (5)	—	86,7 (3)

Tādējādi 8.—13. gs. Vidzemes un Latgales kapulauku kranioloģiskais materiāls liecina, ka šajā laikā Latvijas teritorijā bija izplatīti divi atšķirīgi somu cilšu antropoloģiskie tipi. Pirmais — mezokrānais — ar platu un vāji profilētu seju bija raksturīgs Baltijas somu ciltīm Latvijas austrumos. Otrais — gracilais dolihomezokrānais — ar šauru un stipri profilētu seju horizontālā virzienā bija izplatīts starp Rietumvidzemes lībiešu ciltīm. Jādama, ka Kurzemes lībiešiem bija raksturīgs tas pats antropoloģiskais tips. Par to varētu liecināt pakāpeniska sejas platuma samazināšanās mūsdienu Kurzemes latviešiem virzienā no Kurzemes dienvidiem uz ziemeļiem. No teiktā izriet, ka Latvijas teritorijā konstatētie divi somu antropoloģiskie tipi atbilst divām dažādam cilšu apvienībām — austrum- un rietumsomiem. Tiem radniecīgas ciltis atbilstoši meklējamas Austrum- un Rietumigaunijā.

Šo abu Baltijas somu antropoloģisko tipu izcelšanās jautājumā daudz neskaidra. Jādama, ka to atšķirības pamatā ir eiropēdo elementu dažāda izcelsme. Iespējams, Baltijas rietumsomiem pārsvarā šaursejainais eiropēdais substrāts, turpretī Baltijas austrumsomiem — platsejainais. Bez tam austrumsomiem vērojams neliels mongoloīdā elementa īpatsvars.

Par sēļu antropoloģisko tipu ziņas sniedz neliela 11.—12. gs. kranioloģiskā sērija, kas iegūta no Lejasdopeļu kapulauka Daugavas kreisajā krastā.⁶⁰⁷ Tiem raksturīga ļoti gracila uzbūve, kas izpaužas vāji izteiktā galvaskausa muskuļu piestiprinājuma vietu reljefā, vāji ieslīpā pierē, vāji izteiktā glabellā

⁶⁰⁷ Денисова 1964; Šņоре E. 1961; 1962.

10.—12. gs. sēļu, latgaļu un slavu kranioģiskais materiāls

Apzīmējumi pēc Martina	Pazīmes	11.—12. gs., sēļi, Lejasdopeles, R. Deņi- sova, 1961.	11.—12. gs., austrum- slāvi, gludās keramikas terito- rija, V. Sedovs, 1954.	10.—12. gs., latgaļi, J. Līcis, 1939.
1	Lielākais galvas- kausa garums (g-op)	187,6 (7)	187,3 (34)	192,5 (12)
8	Lielākais galvas- kausa plātums (eu-eu)	140,3 (7)	136,3 (33)	140,8 (11)
17	Galvaskausa aug- stums (ba-b)	137,2 (5)	136,5 (33)	137,8 (11)
8 : 1	Galvaskausa indekss	74,8 (7)	72,9 (33)	73,5 (11)
45	Sejas plātums (zy-zy)	132,2 (5)	130,9 (13)	134,0 (4)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	67,8 (5)	67,1 (28)	72,3 (7)
55	Deguna augstums (n-ns)	50,6 (5)	49,4 (29)	51,9 (9)
54	Deguna plātums	25,8 (5)	24,9 (29)	25,9 (8)
77	Nazomalārais leņķis (īmo-n-fmo)	134,0 (5)	—	—
SS:SC	Simotiskais indekss	46,8 (5)	—	—
75 (1)	Deguna kaulu izvī- zes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	32,0 (2)	29,5 (8)	33,9 (8)
32	Pieres profila leņķis (n-met) pret hori- zontāli	84,4 (5)	84,7 (26)	80,5 (6)
	Glabella (1—6)	1,7 (7)	3,1 (32)	4,7 (6)

un citās pazīmēs. Šis īpatnības vienādā mērā izpaužas visā kranioģiskajā sērijā.

Iepriekš aprakstītais materiāls liecina, ka laikā no 5. līdz 12. gs. baltu ciltīm Latvijas teritorijā bijusi raksturīga izteikta masivitāte. Tāpēc Lejasdopeļu

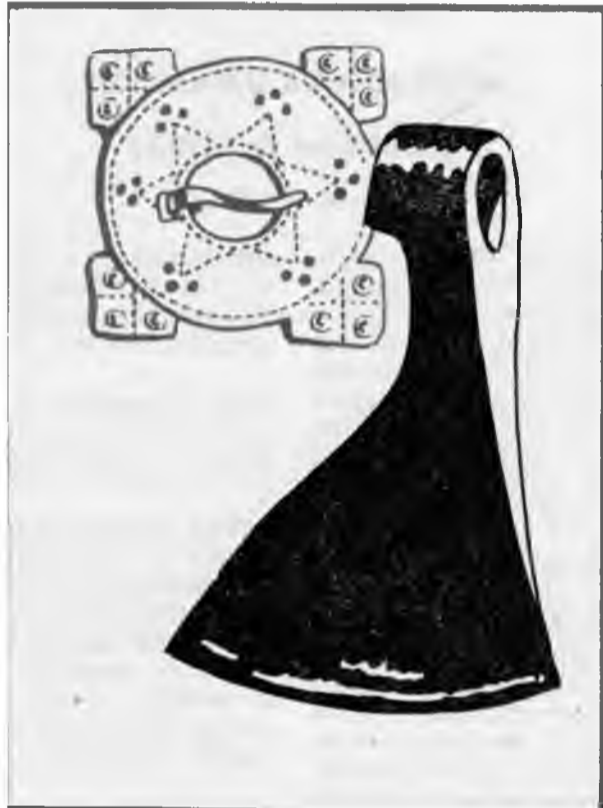
kapulauka galvaskausu gracilā uzbūve jāatzīst par sēļu antropoloģiskā tipa atšķirīgu īpatnību.

Bez jau minētajām pazīmēm senajiem sēļiem raksturīga samērā plata (140,3 mm), vidēji gara (187,6 mm) un gandrīz mezokrāna galvaskausa forma (galvaskausa indekss 74,8), samērā šaura (132,2 mm) un horizontālā virzienā labi profilēta seja ar izvīrtu degunu (32°) un vidēji augstu deguna sakni (simotiskais indekss 46,8). Lejasdopeļu uzkalniņu kapulauka sieviešu galvaskausiem raksturīgs tas pats pazīmju komplekss.

Salīdzinot sēļu antropoloģisko tipu ar 5.—7. gs. zemgaļu un 7.—12. gs. latgaļu tipu, atšķirība izpaužas vispirms pazīmēs, ko raksturo masivitātes pakāpe. Gracila galvaskausa uzbūve, kas bija raksturīga sēļiem, nav sastopama starp pārējām 10.—12. gs. baltu ciltīm. Bez tam sēļiem salīdzinājumā ar šī paša perioda latgaļiem ir mazāks lielākais galvaskausa garums, zināma tendence uz mezokrāniju, zemāka, šaurāka seja ar izteiktāku profilējumu tās augšdaļā. Tātad 11.—12. gs. sēļu antropoloģisko pazīmju komplekss veidojies uz kāda atšķirīga antropoloģiskā tipa pamata, kas nav bijis raksturīgs pārējām baltu ciltīm Latvijas teritorijā. It īpaši par to liecina sēļu 11.—12. gs. gracilā galvaskausa uzbūve. Sajā sakarā interesi izraisa fakts, ka teritoriāli virzienā gan uz austrumiem, gan dienvidiem šajā periodā gracilitāte arvien pieaug. Zināma masivitāte, kuru var saistīt ar šīs teritorijas pamatiedzīvotājiem, sastopama vienīgi starp Latvijas un Igaunijas 10.—12. gs. iedzīvotājiem.

Šie apsvērumi vedina domāt, ka sēļu priekšteči Latvijas teritorijā ir ienācēji. Uz kādu periodu to ienākšanu varētu attiecināt, vēl nav pilnīgi skaidrs. Tomēr, apskatot iepriekšējo periodu kranioģisko materiālu, ir pamats sēļu antropoloģisko tipu zināmā mērā saistīt ar bronzas laikmeta iedzīvotājiem, kas pazīstami pēc Ķivutkalna kapulauka.

i

V I n o d a j a

VIDUSLAIKU ARHEOLOĢIJA

(Attīstītais feodālisms)

13.—17. gs.

Arheoloģiskās pētniecības gaitā, it īpaši padomju varas laikā, uzkrājies liels daudzums 13.—17. gs. arheoloģiskā materiāla. Tas ievērojami papildina rakstītās ziņas, tāpēc arī uzskatāms par neaizstājamu minēto gadsimtu vēstures avotu.

Neskarot šī perioda politisko un sabiedrisko attiecību vēsturi visumā, šai nodaļā sniegts 13.—17. gs. arheoloģisko materiālu raksturojums līdz ar secinājumiem, kas no tā izriet.

Kopš 13. gs. rakstīto avotu skaits strauji pieaug. Tomēr tie bieži vien ir visai fragmentāri un tendenciozi vācu feodāļu labā, tāpēc Latvijas sociālo, ekonomisko, etnisko un kultūras dzīves jautājumu risināšanā svarīga nozīme piešķirama attiecīgā laika posma arheoloģiskajiem materiāliem.¹ Izrakumi kapulaukos un kapsētās, apmetnēs — ciemos, pilsētās un viduslaiku mūra pilīs ļauj spriest par šī laika dzīvesvietu plānojumu un arhitektūru, iedzīvotāju etnisko sastāvu un dzīves veidu.

13.—14. gs. vācu krustnešu agresijas rezultātā radikāli izmainījās senās Latvijas teritorijas politiskā iekārta, bet ekonomika un iedzīvotāju garīgā dzīve tika pakāpeniski pakļauta līo rietumiem iecelojošo feodāļu, namnieku un garīdznieku diktātam. Sī pārejas perioda politisko un ekonomisko izmaiņu nozīme traktēta dažādi. No 16. līdz 20. gs. sākumam, kad arheoloģiska materiāla bija maz, baltvācu historiogrāfija² 13. gs. un tam sekojošo gadsimtu notikumos saskatīja tikai vācu kultūras misiju Baltijā, ignorējot vietējo iedzīvotāju sasniegumus materiālajā un garīgajā kultūrā. Jau latviešu buržuāziskā historiogrāfija apstrīdēja šāda veida tendenciozi virzīto šī laika vēsturisko notikumu izskaidrojumu. Radās koncepcijas,³ kas pilnīgi pamatoti apšaubīja baltvācu historiogrāfijas tēzes. Ierobežotas avotu bāzes dēļ baltvācu vēsturnieku kultūrtrēģerisma teorijas kritika bieži vien bija formāla un dažkārt nogāja līdz visu 13.—17. gs. radušos materiālās un garīgās kultūras vērtību noliegumam.

Padomju vēsturnieki, pamatoti kritizējot baltvācu vēsturnieku kultūrtrēģerisma teoriju,⁴ cenšas dziļāk

atsegt attīstītā feodālisma perioda sociālekonomisko izmaiņu jēgu un nozīmi.

Politiskās pārmaiņas 13.—14. gs. notika vācu feodāļu labā, negatīvi ietekmējot vietējo iedzīvotāju dzīves veidu un materiālo kultūru. Tomēr no latviešu tautas vēstures šo laiku izsvītrot nevar. Jāapsver, cik lielā mērā vācieši ir ietekmējuši vietējo iedzīvotāju kultūru pilsētās un laukos, vienlaikus neaizmirstot, ka vācu krustnešus un to pēctečus, kas bieži vien nāca no deklasētām aprindām, neapšaubāmi ietekmēja vietējā kultūra.

Jautājumi, kas saistās ar pāreju no Latvijas agrā feodālisma valstisko veidojumu satversmes uz vāciskajām ordeņa un bīskapa valstiņām, vienmēr bijuši aktuāli. Rietumu zemēs dzīvojošie vēsturnieki⁵ vācu 13. gs. ieviesto pārkārtojumu lielo nozīmi cenšas parādīt no dažādiem viedokļiem, parasti traktējot vienus un tos pašus sen zināmos rakstītos avotus. Padomju historiogrāfijas rīcībā, skaidrojot šos jautājumus, ir arī plašs arheoloģiskais materiāls,⁶ kas pagaidām gan vēl maz ieviests zinātniskajā literatūrā. Sevišķi daudz jaunu materiālu iegūts padomju laikā plaši pētītajās dzīvesvietās, piemēram, Asotes pilskalnā,⁷ Pļaviņu un Rīgas HES applūdināmajā zonā izpētītajos mikrorajonos. Īpaši minami Mārtiņsalas pils un kapsēta, Lokstene, Sēlpils, Altene un vairāki kapulauki — kapsētas, kas ļauj izsekot apdzīvotības, apbedīšanas u. c. materiālās un garīgās kultūras izmaiņām laikā no 13. līdz 17. gs. Senās Latvijas politiskajā

¹ Tradicionāli par Latvijas vēstures attīstītā feodālisma periodu raksta vēsturnieki, tāpēc arī pieņemta marksistiskajā vēstures literatūrā parastā periodizācija (Latvijas PSR I, 62.—180. lpp.).

² Nyenstede 1839, 129.—163. lpp.; Transehe-Roseneck 1896; Arbusow 1924.

³ Krodznieks 1912; 1913.

⁴ Зутис 1949; Дорошенко 1953.

⁵ Hellmann 1954; Gnegel-Waitschies 1958; Benninghoven 1961; 1965.

⁶ Мугуревич 19686.

⁷ Шпоре Э. 1961.

178. att. Latvijas teritorija attīstītā feodālismā periodā.

1 — pilsēta, 2 — ordeņa komtura pils, 3 — ordeņa fogta pils, 4 — ordeņa pils, 5 — klosteris, 6 — bīskapa pils, 7 — vasaļa pils, 8 — bīskapa zemes, U — ordeņa zemes, 10 — Rīgas patrimoniālais apgabals.

kartē izmaiņas sākās 13. gs. pirmajā gadu desmitā. Šai laikā visi bīskapa Alberta vadīto vācu krustnešu politiskie un diplomātiskie pasākumi bija vērsti uz to, lai Baltijā radītu vācu valsti. Izmantojot 12. gs. beigās radītos atbalstpunktus Ikšķilē un Salaspils Mārtiņsalā, pēc tam Rīgu, vācieši 1206. g. pabeidz Daugavas lībiešu pakļaušanu. 1207. g.⁸ starp bīskapu un ordeni sadalīja Turaidu un Metsepoli, pakļautajos novados nozīmējot svētniekus un soģus. 1208. g.⁹ vācu varā bija jau latgaļu un vendu zemes ap Cēsīm, Imera, Idumeja, Koknese un Sēlpils. 1209. g.¹⁰ vācieši piespieda Jersikas kņazu kļūt par savu vasali. Ar 1211. un 1213. g. līgumiem¹¹ un zemju apmaiņām pabeidza Lībijas, Kokneses un (daļēji) Jersikas zemju sadali. Tālava un Atzele tiek sadalīta starp ordeni un bīskapu 1224. g. Šai pašā gadā Jersikas kņazs tālāk piekāpās vāciešiem, zaudējot pusi no savas kņazistes teritorijas.¹²

13. gs. 50. gados vācu ordenis pakļauj Sēliju (*Selonia*) un Jersikas atlikušās zemes.¹³ 1267. g. vācu varā nonāca kuršu apdzīvotā teritorija,¹⁴ bet 1272. g. zemgaļi parakstīja padošanās līgumu, kas, starp citu, paredzēja arī mūra piļu celšanas kļaušas.¹⁵ Vēlāk gan zemgaļi sacēlās pret vācu jūgu, un zemgaļu pēdējo pili — Sidrabi — vācieši pakļāva tikai 1290. g.¹⁶

1277. g. vācieši ieņēma Noveni un tai pašā laikā sāka celt Daugavpili.¹⁷ Tātad Latgales dienvidu daļa vācu rokās nonāca tikai 13. gs. pēdējā ceturksnī, Latgales vidusdaļa vēl vēlāk, jo tās ziemeļaustrumu daļas vācu pils rakstītajos avotos minētas samērā

vēlu:¹⁸ Padebešu kalns 1263. g., Rēzekne 13. gs. otrā pusē — 14. gs., Ludza un Viļaka 14.—15. gs.

No 13. līdz 16. gs. vidum Latvijas teritorija ietilpa ordeņa un bīskapa pārvaldītajā t. s. Livonijā, Pēc Livonijas kara (1558.—1583.) mainījās politiskās varas, poļi ieguva Vidzemi un Latgali, bet Kurzemes un Zemgales teritorijā izveidojās Kurzemes hercogiste. Jaunas izmaiņas Latvijas teritorijas iedzīvotājiem atnesa 17. gs., kad Vidzeme nonāca zviedru varā. 18. gs. līdz ar Ziemeļu karu sākās Latvijas teritorijas iekļaušana Krievijas impērijas sastāvā.

DZĪVESVIETAS

No viduslaiku dzīvesvietām pašlaik plašāk apziņotie un pētītie objekti ir pils. Šī laika kulta vietas un lauku apmetnes — ciemi — pagaidām pētīti mazāk.

⁸ Indr. hron. XI nod., 3, 4. §.

⁹ Indr. hron. XI nod., 6.-9. §.

¹⁰ Indr. hron. XIII nod., 4. §.

¹¹ SLVA I, 61, 71. dok.

¹² Turpat, 107. dok.

¹³ Turpat, 2, 432. dok. Sajā gadījumā ar vārdiem «*ločus castri*» jāsaprot nevis pils vieta, kā tas skaidrots avotu izdevumā, bet gan kā senpilsēta vai ciems (*ločus*) pie pils.

¹⁴ LUB I, Nr. 404.

¹⁵ Latv. PSR I, 85. lpp.

¹⁶ Atsk. hron. 11600.—11644.

¹⁷ Lewis of Menar 1922, 53. lpp.

¹⁸ Neumann 1890; Lewis of Menar 1922; Tuulse 1942.

Koka un mūra pilis. 12. gs. beigās un 13. gs. pirmajos gadu desmitos celtās mūra pilis atspoguļo vācu centienus nodrošināt sev atbalstpunktus gar Daugavas un Gaujas ceļiem¹⁹ (178. att.). Sai nolūkā celtas pilis Ikšķilē, Salaspilī (Holme), Rīgā, Lielvārdē, Aizkrauklē, Koknesē, gar Gauju — Siguldā, Turaidā, Cēsīs, Valmierā. Zīmīgi, ka šai laikā ārpus šiem svarīgākajiem ceļiem, atskaitot Kuldīgu, nav celta neviena pils. Tas varētu liecināt, ka pārējā teritorijas daļā 13. gs. pirmajā pusē vācu vara vēl nebija nostiprinājusies. Tikai 13. gs. 50.—60. gados celtas Jelgavas, Grobiņas, Tukuma un Padebešu kalna pilis, bet gadsimta beigās — Gaujienas, Ventspils, Daugavpils, Sabiles u. c. pilis. Kopumā 13. gs. uzceltas ap 30 mūra pilis — trešā daļa no visām Livonijas perioda pilīm. Nelielais vācu mūra piļu skaits rāda, ka Latvijā vajadzētu būt zināmam skaitam piļu ar koka nocietinājumiem. Visvairāk mūra piļu — 13 — Latvijā uzceltas 14. gs. pirmajos gadu desmitos. It īpaši intensīvi tas noticis bīskapa teritorijā. Ja iepriekšējā periodā vācieši pilis cēla, lai pakļautu zemi un iedzīvotājus, tad tagad piļu uzdevums bija aizsargāt zemes pret pretējās puses tkojumiem (bīskapa teritorijā pret ordeni, ordeņa teritorijā — pret bīskapu), kā arī pret krieviem un lietuviešiem. Tomēr mūra pils visā apskatāmajā periodā bija iekarotāju galvenie atbalstpunkti vietējo tautību ekspluatācijā.

14. gs. otrā pusē ir ordeņa un bīskapa vasaļu piļu intensīvas celšanas laiks. Vispār 14. gs. uzcelts ap 50 mūra piļu. Tas rāda, ka 14. gs. uzlūkojams par periodu, kad vācieši galīgi pakļauj savā varā vietējās tautības un nostiprina savas 13. gs. izcīnītās pozīcijas pret Krievzemi un Lietuvu. Vācu krustnešu agresija un tai sekojošie administratīvie pasākumi vispirms skāra vietējo iedzīvotāju pārvaldes centrus. Daudzi lielākie zemju un kņazistu centri, piemēram, Koknese,²⁰ Oliņkalns,²¹ pārstāja eksistēt jau 13. gs. sākumā, citos, kas gan vācu agresijas rezultātā bija stipri iedragāti, dzīve vēl turpinājās. Te var minēt Cesvaines pilskalnu, Sēlpili, Asotes pilskalnu, Raunas Tanīskalnu, Jersikas pilskalnu.²² No rakstītajiem avotiem zināms, ka 13.—14. gs. vācieši cēluši arī koka nocietinājumus. Koka pilis²³ 13. gs. ir zināmas Latvijā rietum- un vidusdaļā, piemēram, Babīte, Vārtaja, Mežotne (minēta 1321. g.), Svētkalna pils u. c. Pēc Moliana liecības,²⁴ arī Mārcienas pils bijusi apdzīvota vēl 14. gs. sākumā, kad to nodedzināja lietuvieši. Ir zināms, ka šai un arī vēlākajā periodā Mārcienā nav bijusi mūra pils. Tātad atsevišķajos senajos centros dzīve varēja turpināties pēc vecajām tradīcijām, kamēr tajos vai arī to tiešā tuvumā izveidojās spēcīgi vācu administratīvie centri.

Vidus- un Austrumlatvijā vācu pils bieži ierīkotas senajos vietējo iedzīvotāju pārvaldes centros tūlīt pēc to nopostīšanas (Koknese) vai arī pēc zināma pārtraukuma (Sēlpils). Dažas no tām (Lokstene, Altene) celtas vietējo iedzīvotāju dzīvesvietās, kas pamestas vai vāji apdzīvotas jau pirms vācu krustnešu agresijas. Tas liecina, ka vācieši savu piļu celšanai izmantoja vietējo iedzīvotāju izraudzītās stratēģiski izdevīgās vietas.

Turpretī Rietumlatvijā vācu mūra piļu lielākā daļa nav celtas vietējo iedzīvotāju pilskalnās. Tas, liekas, izskaidrojams ar nopietnām sociālekonomiskām atšķirībām (visilgāk saglabājās vietējo iedzīvotāju līdz-

179. att. Martiņsalas pils aizsargmūris ar torņa pamatiem.

šinējais dzīves veids, apbedīšanas tradīcijas) un vācu feodāļu taktikas paņēmieniem dažādos Latvijas novados 13. gs.

Nocietinājumi vācu celtajās pilīs ir jauna tipa, pirmām kārtām jāatzīmē no akmeņiem un kaļķu javas celtais aizsargmūris. Vēlākajos gadsimtos izmainījies daudzu piļu sakotnējais plānojums un nocietinājumi, tāpēc svarīgi aplūkot objektus, kur šīs vēlākās pārbūves nav. Raksturīgi piemēri tam ir Mārtiņsalas, Vecdoles, Lokstenes un Altenes pilis.

Mārtiņsalas pils²⁵ (*castrum Holme*) ir otra vecākā mūra pils Baltijā. Pēc rakstīto avotu ziņām, tā celta laikā no 1186. līdz 1195. gadam. Celtniecībā, kas, šķiet, notikusi Gotlandes meistaru vadībā, piedalījušies kā lībieši, tā vācieši. Pēc pils uzcelšanas lībieši padzinuši bīskapa Meinarda ļaudis un no 1195. līdz 1203. g., kā arī no 1206. līdz 1212. g. bijuši gandrīz vienīgie noteicēji pilī. Tikai no 1203. līdz 1206. g. pilī uzturējies lielāks vācu garnizons. Ar 1255. g. Mārtiņsalas pils ir minēta starp Rīgas arhibīskapa vai domkapitula īpašumiem.

Pils 1150 m² lielo laukumu ierobežoja 3 mūra sienas un koka nocietinājumi gar Daugavas krastu.²⁶ Pilī vedušas ieejas no ziemeļrietumiem un dienvidaustrumiem. Izrakumos konstatēti 2 lielāki apbūves periodi. Sākuma periodā (12. gs. beigās—13. gs.

¹⁹ Labākas pārskatāmības labad sastādīta tabula, kas rāda, kā izplatījās vācu krustnešu un feodāļu kundzība Latvijā; tabulā pie katras mūra pils ir atzīmēts pils celšanas gada skaitlis vai gadsimts. Ja celšanas gads nav zināms, atzīmēts, kad pils pirmo reizi minēta rakstītajos avotos. Tabula sastādīta, ņemot vērā K. Levisa of Menāra, L. Arbuzova, J. Tūlses un autora pētījumus par šī perioda vācu bīskapa, ordeņa zemēm un nocietinājumiem.

²⁰ Stubavs 1963, 12.—14. lpp.

²¹ Mugurēvičs 1960^a, 4.—6. lpp.

²² Urtāns 1966, 30. lpp.; ŠnoreE. 1966, 28. lpp.; III nope O. 1961, 47. lpp.; Balodis 1928, 38. lpp.; 1940, VIII tab.: 17—19; IX tab.: 7—8; XI tab.: 3; XVI tab.: 10 u. c.

²³ Lōwis of Menar 1922, 47., 50., 63., 83., 121. u. c. lpp.

²⁴ Seraphim 1912, 179. lpp.

²⁵ Mugurēvičs 1968^d, 63. lpp.; Buchholtz 1904.

²⁶ Mūra sienas paliekas Daugavas pusē nav konstatētas. Ja mūra siena pils sākuma periodā arī būtu eksistējusi, tad tā jau 13. gs. bez pēdām noskalota. Izrakumos atsegtais Daugavas krasts bijis nostiprināts ar galvas un dūres lieluma plienakmeņu klājumiem, bet plakumā gar krastu atsegta bedres (koka stabu konstrukcijām).

sakums) aizsargmūra iekšpusē atradušās tikai koka celtnes, kuru izveide saistīta ar stabu konstrukcijām. Stabu konstrukcijas balstījušas mūriem pieguļošas nojumes. Koka virsbūves pacēlušās arī virs mūriem. Par to liecina pie mūra atsegtās stabu bedres un arī 1206. g. cīņu apraksts, kas vēsta par mēģinājumu aizdedzināt «mūrus». Dzīvojamās celtnes atradušās 6—8 m no mūra sienām un bijušas iedziļinātas pamatzemē. Tās bijušas 3x4—4x6 m lielas, apsildāmas ar pavardiem. Celtņu tuvumā konstatētas arī Indriķa Livonijas hronikā minētās saimniecības bedres graudu, produktu u. c. uzglabāšanai. Pavardiem un bedrēm liela līdzība ar turpat ciema vietā atsegtajiem (12.—13. gs.) attiecīgajiem objektiem. Pils centrālā daļa vāji apbūvēta. Rietumu stūrī atklāta 7 m dziļa, ar plienakmeņiem izlikta aka, bet dienvidu stūrī, mūra sienā, — kāpnītes, pa kurām varēja uzkāpt virs apcietinājuma.

Atradumu lielākais vairums saistās ar pilī atsegtajām celtnēm, rādot, ka agrākie Mārtiņsalas pētnieki pils iekšieni tās pastāvēšanas sakuma periodā kļūdaini uzskatīja tikai par patvēruma vietu, kas nav bijusi pastāvīgi apdzīvota.

Pils iedzīvotāju lielākais vairums bijuši lībieši, jo starp atrastajām rotaslietām dominē lībiešiem raksturīgākie priekšmeti (stienīšu važiņas, važturi, piekariņi u. c.).

Otrajā apdzīvotības periodā (13. gs. otrajā pusē—14. gs.) pils apbūvē vērojamas nopietnas izmaiņas: izzūd iedziļinātās celtnes, to vietā gar pils mūra sienām 6—8 m platā joslā ierīkotas virszemes daudzelpu koka celtnes, kas veidotas uz blīvi nokrautiem akmeņu pamatiem un apsildītas ar krāsnīm. Celtnē pie dienvidrietumu sienas izmantota par maltuvi. Tikai kāda 5x7 m liela celtnē ar pagrabu veidota uz mūrētiem akmeņu pamatiem (179. att.). Celtnes novietojums pašā ziemeļu stūrī vedina domāt, ka tā bijusi torņveida, ar kārniņu jumtu. Lai gan starp otrā apdzīvotības perioda atradumiem vairāk vāciskas cilmes priekšmetu (keramikas, rotaslietu), tomēr arī te dominē vietējo iedzīvotāju izstrādājumi, kas liecina, ka daļa pils apkalpojošā personāla bija lībieši.

Vecdoles pils²⁷ rakstītajos avotos minēta kopš 1226. g. kā bīskapa Alberta vasaļa Doles Jāņa pils. Vēlāk tā pārgājusi Rīgas pilsētas un domkapitula valdījumā. Pils apdzīvota 13. un 14. gs. Ap 1,2—1,3 m biezas, no dolomīta plāksnēm mūrētas sienas ierobežojušas 39,5x27,5 m lielu taisnstūra laukumu, ko ziemeļrietumu pusē vēl papildus aizsargājis 7x6 m četrstūrainis tornis ar šaujamlūkām. Pilī veduši 3 m plati vārti (180. att.). Saimniecības ēkas izvietotas 7 m platā joslā pagalmam abos garenšānos, dzīvojamās ēkas — tornim tuvākajā daļā. Tās mūrētas no dolomīta, apdarē lietojot ķieģeļus, jumta segumā — klostertipa kārniņus. Labāk saglabāties kādas ēkas pagrabs ar sarežģītas konstrukcijas krāsni apsildei ar silto gaisu.

Salīdzinot ar Mārtiņsalas pili, Vecdoles pils arhitektūrā daudz vairāk svešu, vācisku elementu; spriežot pēc atradumiem, tā bijusi vācu krustnešu atbalstpunkts Daugavas lejtecē.

Lokstenes pils²⁸ rakstītajos avotos pirmo reizi minēta 1354. g. 14.—15. gs. tā bijusi Rīgas arhibīskapa vasaļa pils un vāciešiem noderējusi par atbalstpunktu cīņā pret lietuviešiem. Aizsargsienas uzceltas

180. att. Vecdoles pils.

uz 10 m augstas dolomīta klints Daugavas un Lokstīņas satekā; 3100 m² lielais pils plakums norobežots ar grāvi. Uz Lokstīnes pils apdzīvotības periodu (14. gs.—15. gs. vidus) attiecināmas izrakumos atsegtās mūra sienas. Izpētīti 60% no pils teritorijas (181. att.), galvenokārt gar ziemeļrietumu mūra sienu, kurai paralēli 6—7 m platā joslā izvietotas koka dzīvojamās un saimniecības ēkas. Vispirms līdz 3 m augstajai mūra sienai bijusi lielāka aizsardzības nozīme, tad celtnes (4x6; 5x7 m u. c.) novietotas tai tuvāk, bet pils pastāvēšanas pēdējā periodā — tālāk no tās. Izpētītās 22 krāsniņš pēc konstrukcijas maz atšķiras no 11.—13. gs. pilskalnu krāsniņš. Izrakumi maina dažus priekšstatus, kādi par Lokstīni bija izveidojušies, mūra paliekas aplūkojot vizuāli. Augstais un stāvais Daugavas krasts bijis pietiekami dabisks šķērslis, tāpēc mūra sienu celt Daugavas pusē nevajadzēja. Nav apstiprinājušies arī pieņēmumi, ka pili sargājuši apaļi torņi. Izrakumi pierādīja, ka ieeja pilī bijusi ziemeļu stūrī, pie tam ceļš uz 2,5 m platajiem vārtiem šķērsojis 20 m plato līdz 9 m dziļo Lokstīņas upītes gravu.

Pils iedzīvotāju saimniecībā svarīgākā loma bijusi zemkopībai un lopkopībai. Par amatniecību liecina dzelzs ieguves krāsni, pusapstrādāti dzirnakmeņi u. c. To, ka apstrādāti dažādi materiāli, liecina arī naži, īleni, vērējamo vārpstu skrīmeļi. Starp rotaslietām dominē vietējo iedzīvotāju latgaļu 14.—15. gs. materiālā pazīstamās formas. Lokstīnes dzīvē stipri izjūtama vietējās materiālās kultūras ietekme.

Altenes pils²⁹ Rakstītajos avotos nav ziņu par Altenes pils celšanas un bojā ejas laiku, bet ir norādījums, ka 1416. g. tā līdz ar apkārtējo novadu piederējusi Livonijas ordenim. Ap 4200 m² lielo pils plakumu norobežoja Daugavas krasts, Altenes grava un aizsargmūri, kas saglabājušies 1,2—10 m augstumā. Kā liecināja pie pils galvenās ieejas atklātie papildnocietinājumi, pilī varēja iekļūt tikai pa tiltu pāri 15 m dziļajai gravai. Bez galvenās ieejas bijusi vēl 1 m plata rezerves izeja uz Daugavu. Gar aizsargsienu atsedza vairāku mūra dzīvojamo un saimniecības ēku vietas.

²⁷ Atgāzis 1967», 23., 24. lpp.

²⁸ AlyrypeBH'i 1967, 189., 190. lpp.

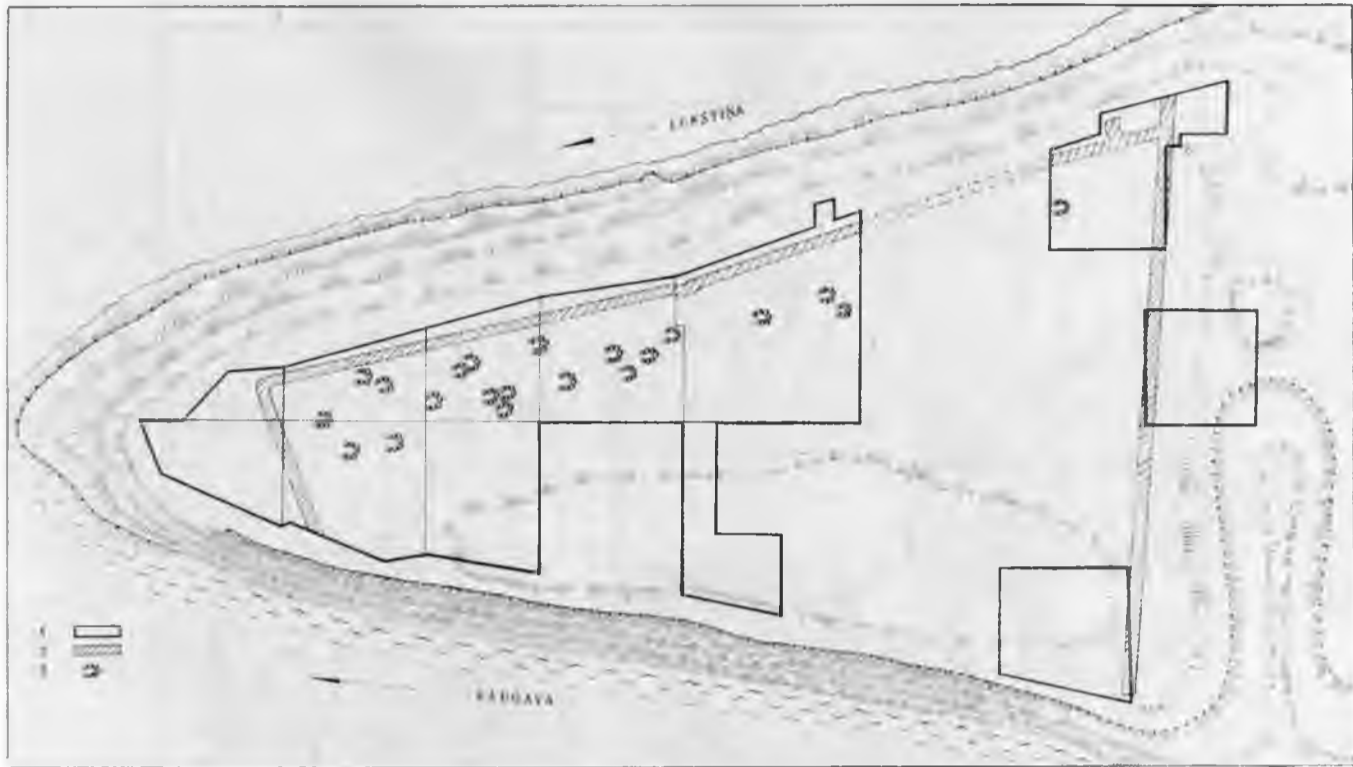
²⁹ Graudonis 1964^a, 9., 10. lpp.; 1965^a 5.-7. lpp.

Livonijas perioda mūra pils Latvija

Aptuvenš gads, kad celta pils	Ordeņa komtura	Ordeņa fogta	Ordeņa	Biskapa	Biskapa vasaja	Ordeņa vasaja	Klosteri
1185.—1200.				Ikšķile (1185.), Mārtiņsala (Hol- me) (1186.)			
1201.—1225.	Aizkraukle (13. gs. pirmā puse), Sigulda (1207.), Cēsis (1209.)		Rīga (laikā no 1202. līdz 1209.), Bertolda dzirna- vas (1208.), Val- miera (pēc 1224.), Ādaži (13. gs.)	Rīga (13. gs. sā- kums), Lielvārde (13. gs. pirma pu- se), Koknese (1209.), Turaida (1214.), Babīte (koka, pirms 1225.)	Vecdole (13. gs. sākums, pirms 1226. g.)		Daugav- grīva (1205.), kopš 1305. g. ordeņa pils
1226.—1250.	Kuldīga (1242.)						
1251.—1275.	Ventspils (starp 1242.—1290.), Padebešu kalna (1263.), Jelgava (1265.)	Grobiņa (1253.)	Tukums (pēc 1253.), Vārtaja (koka, no 1253. līdz 1258.), Dobe (koka, 1260.)	Embūte (1265.)			
1276.—1300.	Daugavpils (1277.), Gau- jiena (13. gs.)	Rēzekne (lai- kā no 1263. līdz 1324.), Sabile (pirms 1282)	Svētkalns (1286.), Aizpute (13. gs.)	Krustpils (pirms 1297.), Līva (13. gs.), Aizpute (13. gs.), Dzintare (koka?)	Lielstraupe (13. gs.?)		
1301.—1325.		Kandava (pirms 1312.)	Krāslava (14. gs. pirmā puse), Araiši (14. gs. sākums), Mežotne (1321.)	Piltene (pirms 1309.), Krimulda (pirms 1312.), Piebalga (pirms 1318.), Limbaži (pirms 1318.), Nabe (pirms 1318.), Suntaži (pirms 1318.), Dundaga (1318.)	Tirza (14. gs.)	Stakenberģi (14. gs. pirmā puse)	
1326.—1350.	Dobele (1335), Alūksne (1342.)		Rūjiena (14. gs. pirmā puse), Ni- taure (14. gs. pirmā puse), Tērvete (1336), Alsunga (1341)	Valtaiķi (14. gs. pirmā puse), Gul- bene (pirms 1340.)	Ungurpils (pirms 1326.), Lokstene (14. gs. pirmā puse), Augst- roze (14. gs. pirmā puse)		
1351.—1375.		Sēlpils (1373.)	Dignāja (pirms 1366.), Ropaži (14. gs.?)	Dole (pirms 1359.), Smiltene (pirms 1359.), Vainiži (pirms 1359.), Dzērbene (pēc 1361.), Ļaudona (pirms 1375.), Baltova (pirms 1375.)	Krievciems (1354.)		
1376.—1400							

1376.—1400.			Salaspils (pirms 1380.), Durbe (1397.), Skrunda (pirms 1398.), Altene (14. gs.), Trikāta (14. gs.), Burtnieki (14. gs.)	Rauna (pirms 1381.), Salacgrīva (14. gs.)	Bērzaune (pirms 1382.), Ērgli (pirms 1397.), Rozūla (pirms 1395.), Saka (pēc 1386.)		
1401.—1425.			Jaunpils (pirms 1411.), Saldus (pirms 1411.), Mālpils (pirms 1413.), Ērgeme (pirms 1422.)	Cesvaine (pirms 1420.), Gulbene (1416.), Ēdole (15. gs.?)	Mazstraupe (15. gs. sākums?)		
1426.—1450.		Bauska (1443.)	Ludza (pirms 1433.), Talsi (pirms 1434.), Zaube (pirms 1437.), Skujene (pirms 1440.?)			Lugaži (pirms 1431.)	
1451.—1475.				Lubāna (pirms 1455.)			
1476.—1500.				Vījaka (laikā no 1483. līdz 1509.), Ārlava (pirms 1497.)			
1501.—1525.	Rīga (starp 1494—1515.)						
1526.—1550.					Kalsnava (pirms 1543.)	Slokenbeka (1544.)	
1551.—1575.				Rinda (pirms 1581.)	Mujāni (pirms 1578.)	Nurmuiža (pirms 1561.), Daugavpils (Dinbork), poļu nocietinājums (1563.)	

181. att. Lokstene pils situācijās plāns.

1 — izrakumos pētītie laukumi, 2 — pils aizsargmūris, 3 — krāsns.

Pils pagalma ziemeļrietumu malā atsedza 31 m garu celtnu kompleksu. Te 8X7 m lielas celtnes pagrabstāvā strādājuši amatnieki, te atklāta maltuve, kur atrada dzirnakmeņus, ozola mucas fragmentus un degušus graudus. Atklāta pirts ar īpaši izbūvētu ūdensnoteku, atklātas arī vairāku tipu krāsns. Kādā dzīvojamā ēkā ar divām telpām konstatēja katrai telpai atšķirīgu apkuri.

Mazākajā telpā (4,8x4,5 m) ar plienakmens plāksņu grīdu bija podiņu krāsns apkure, lielākajā telpā (4,5x9,6 m) — nobrietēta māla grīda un sarežģīta apkures sistēma apsildīšanai ar silto gaisu³⁰ (velvveida 3 m gara un 1,5 m plata krāsns ar arkām, ko sedza lielas caurumotas plienakmens plāksnes, 182. att.). Līdzīga apkures sistēma plaši pazīstama Rietumeiropas feodālu pilīs, Baltijā tagad zināma Arensburgas, Kokneses, Salaspils un Vecdoles pilīs. Visu ēku virsbūves bijušas koka; par to liecina spēcīgais deguma slānis. Altene bijusi tipisks vācu ordeņa militārs atbalstpunkts (14.—15. gs. beigās), par ko liecina galvenokārt ar militāro tehniku saistīti atradumi: dzelzs stopu bultas, bruņu fragmenti, bruņu cepure (198. att.), pieši u. c.

Salaspils ordeņa pils saskaņā ar rakstfajiem avotiem celta 14. gs. otrajā pusē (pirms 1380. g.). Pils pamata nocietinājums ir regulārs četrstūris 1200 m² platībā ar 2 priekšpilīm. Izrakumos³¹ atsegts pagalms, dienvidu, ziemeļu, rietumu korpusi, austrumu korpusa iekšiene un daļa no rietumu priekšpils. Te konstatētas tikai masīvas mūra celtnes, kas pieslejas 2 m biežajam aizsargmūrim. Konstatējamās vairākas celtnes pārbūves, jo pils pastāvējusi vismaz līdz 16. gs. beigām. Pilī atsegts sanitārais mezgls ar 4,75 m dziļumā izbūvētu četrstūra kanalizācijas

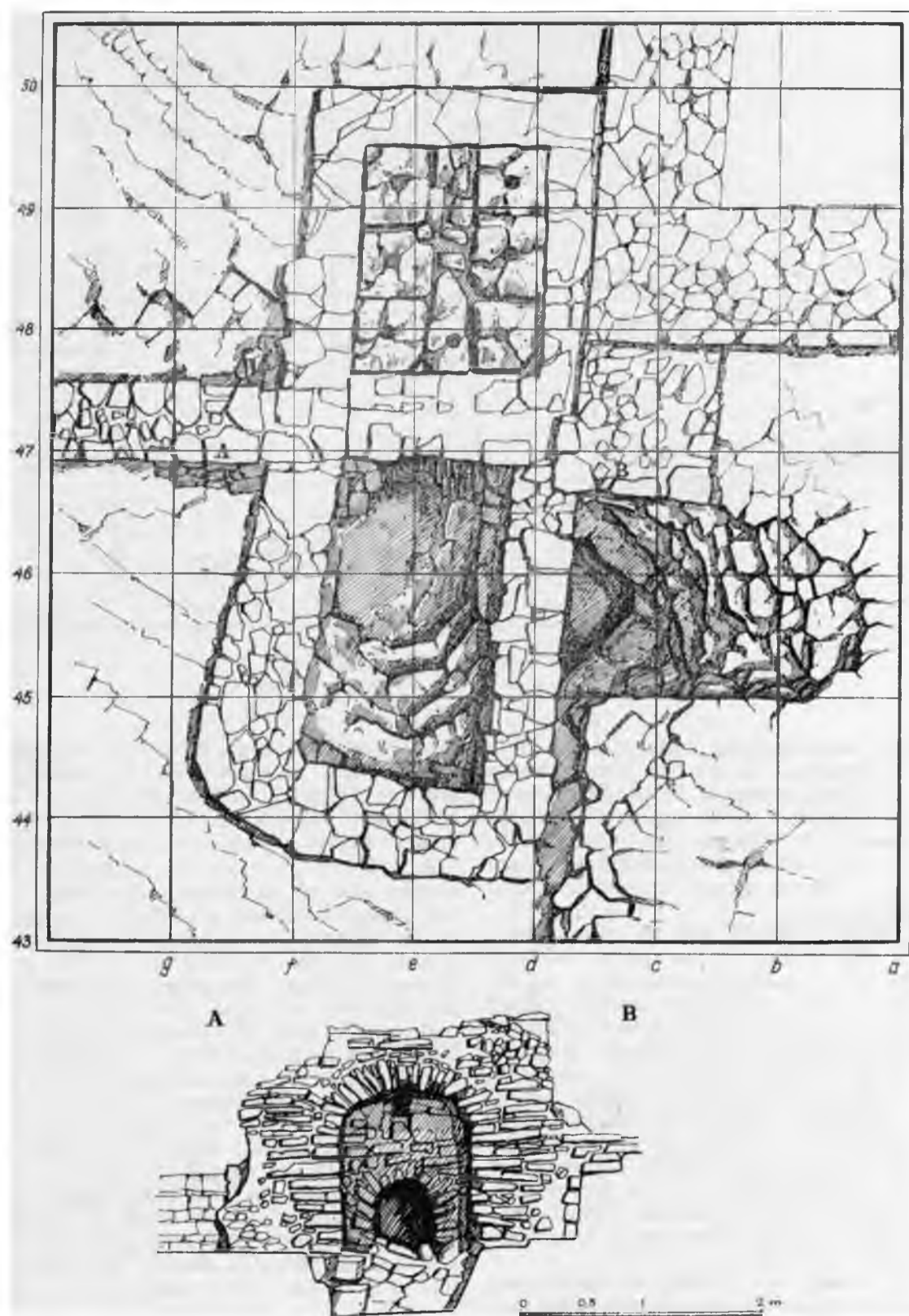
šahtu. Pagalms 16. gs. nosepts ar vienlaidu akmens bruģi, centrā atradusies aka ar mūrētiem akmens grodiem. Telpās ir dažāda veida krāsns, arī ķieģeļu un akmens krāsns, kuru konstrukcija līdzīga Vecdolē un Altenē atsegto krāšņu konstrukcijām.

Par 16.—17. gs. mūra piļu arhitektūru, iedzīvotāju etnisko sastāvu un dzīves veidu labāku priekšstatu dod izrakumi Koknesē un Sēlpilī. Visbagātākais materiāls iegūts Koknesē, kur mūra pils uzcelta senā latgaļu pilskaļnā. No 1209. g. līdz 1701. g. Koknesē³² pastāvēja spēcīgs viduslaiku nocietinājums ar mūra pili (0,2 ha), priekšpili (0,4 ha) un plašu, nocietinātu pilsētu (3,6 ha). Pastāvēšanas pirmajos gados pils piederējusi Rīgas arhibīskapam un bijusi nocietināta ar spēcīgu aizsargmūri. Uz šo laiku attiecināmas nelielas dzīvojamās ēkas ar vienkāršu krāšņu apkuri (pilī) un labi saglabājušās saimniecības ēkas un staļļi (priekšpilī). Daļa šā laika pils iemītnieku bijuši vietējie iedzīvotāji, jo vismaz 13.—14. gs. atradumos vērojamas izteiktas latgaļu un sēļu materiālās kultūras iezīmes. Ar 16. gs. parādās arvien vairāk mūra celtnes. Slāņu stratigrāfija, kā arī atrastās senlietas un monētas liecina, ka Kokneses pēdējā pils ar 4 m biezu ārējo mūri celta 17. gs. 30.—40.

³⁰ Sādu krāsni kurinot, atvēra dūmvadu un noslēdza apsildāmā telpā esošos augšējos plāksņu caurumus. Krāsnij kuroties, liesmas un dūmi plūda pa arku starpām cauri akmeņu krājumam, kas atradās virs arkām. Kurināšanai beidzoties, dūmvadu noslēdza un atvēra augšējos caurumus plienakmens plāksnēs. Sakarsušais gaiss no krāsns akmeņu krāvuma pa caurumiem nonāca apsildāmajā telpā. Karstā gaisa pieplūdumu telpā varēja regulēt, atverot vai aizklājot caurumus plienakmens plāksnēs.

³¹ Stubavs 1968^a; 1969; 1970.

³² Stubavs 1962^b; 1963; 1964; 1965; 1966.

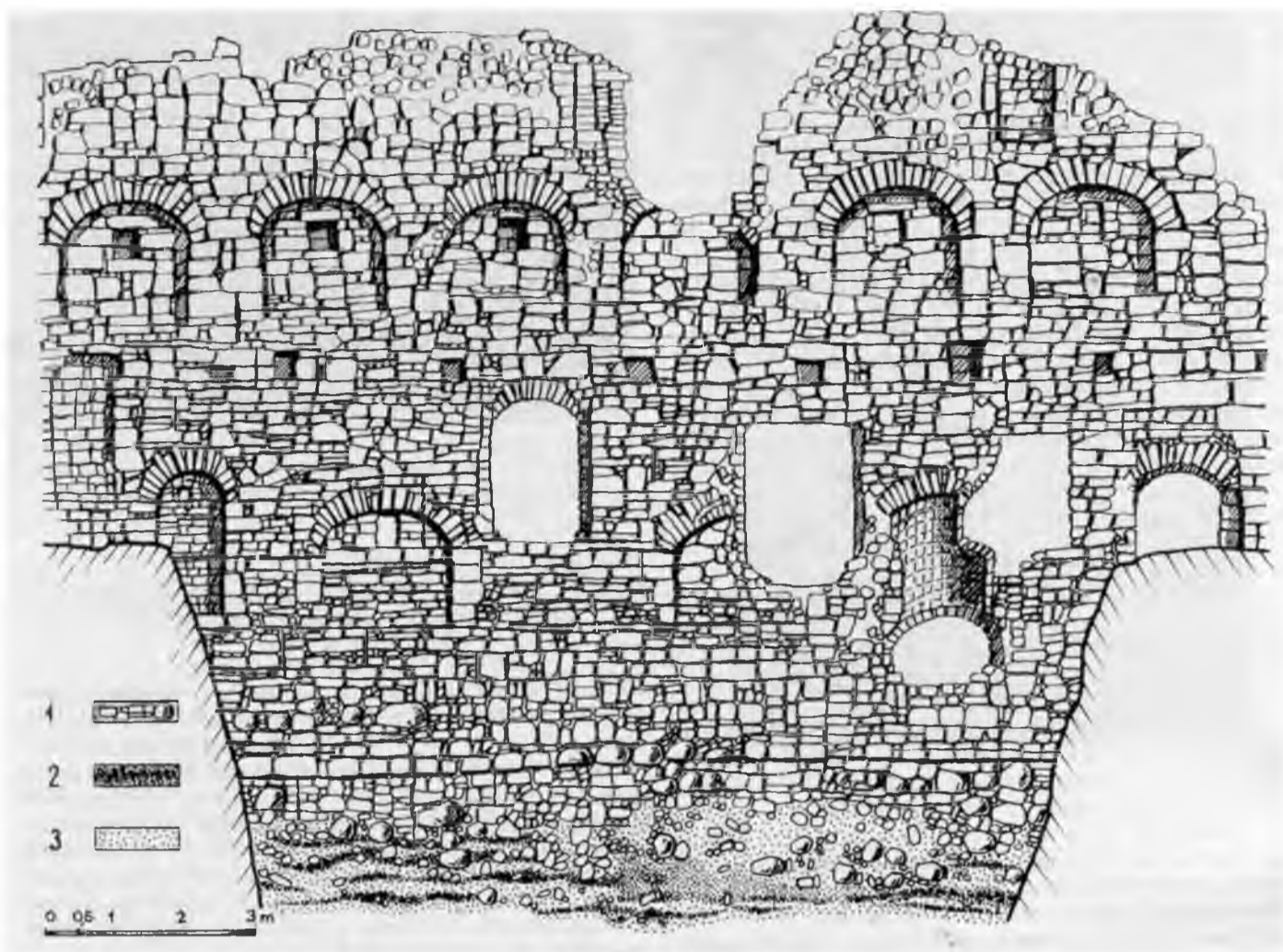

182. att. Altenešs pils krāsns.

gados (183. att.), nevis 16. gs., kā domāja agrāk. Augšējos slāņos noskaidrots pils pagalma bruģējums, pils ūdens apgādes sistēma ar mūrētu aku un pils uzspriecināšanas apstākli Ziemeļu kara sākumā 1701. g.

Ja pils pagalms klāts ar bruģi un atstāts neap-

būvēts, tad priekšpili pastāvēšanas pēdējā posmā apbūvēts arī nocietinājuma vidus. Šī perioda mūra aizsargceļņiem raksturīga labāka būvniecības tehnika un masivitāte. Dzīvojamo ēku apkurei izmantotas podiņu krāsns. Senpilsētas teritorijā konstatēti 3 kultūras slāņi. Visas izrakumos atklātās celtnes

183. att. Kokneses pils mura siena.
1 — akmeņi, 2 — tumša, ogļaina zeme, 3 — gaiša smiltis

senpilsētā orientētas līdztekus ielai, kam 3,5 m plata, bruģēta braucamā daļa ar notekgrāvjiem malās. Atsegta kāda lielāka celtne (8x11,5 m) ar mūrētu pagrabu.

Livonijas ordeņa fogta pils — Sēlpils³³ — celta 21 m augstajā Daugavas kreisajā krastā un kopā ar priekšpili aizņem 1,1 ha lielu teritoriju. Austrumos to no apkārtnes norobežo 11 m augstā nogāze un 5 m dziļš grāvis. Uz mūra pils pastāvēšanas laiku (1373.—1704. g.) attiecināmas kultūras slāņa virsējās kārtas, pils pagalmā konstatētās bruģa paliekas, četrstūrainas celtnes ar pakavveida krāsnīm. Noskaidrots, ka no dienvidaustrumu četrstūrainā torņa, kas ietilpst pils aizsargmūri, iet apakšzemes eja virzienā uz sardzes telpu pie ieejas pilī. Konstatējams, ka pilī un priekšpilī 16. gs. notikuši lieli pārbūves darbi. Priekšpils plakuma paplašināšanai un tās labākai aizsardzībai 16. gs. beigās izveidots grandiozs zemes uzpildījums. Tas ir 100 m garš, 30 m plats un 12 m biezs, veidots 10—12 gadu laikā vairākos paņēmienos, atsevišķas uzbēruma vietas nostiprinot ar kūdrainu velēnu krāvumu. Šo darbu rezultātā apbērtā 4 m augstā mūra siena, kas līdz 14. gs. aizsargāja priekšpili. Priekšpilī izvietotas saimniecības un pils apkal-

pes ēkas, kurās atradušās no dolomītiem un laukakmeņiem celtas krāsnis ar māla klonu. Pilī iegūts priekšstats par dzīvojamo telpu novietni. Gar pils austrumu mūri pagalma pusē izveidota 5 m plata, mūrim paralēla celtne, kas ar šķērssienu sadalīta atsevišķās mazākās telpās, ar krāsni to vidū. Šāds dzīvojamo telpu novietojums raksturīgs vēlāko periodu mūra pilīm. Kādā pils pagrabtelpā atradusies maltuve (184. att.). Izrakumi uz dienvidiem un austrumiem no pils pierādīja, ka Sēlpils pilsēta, kurai 1621. g. piešķīra pilsētas tiesības, atradusies 1,5 km uz dienvidiem no pils. Pils pakājē atklātas viegla tipa saimniecības un dzīvojamo ēku vietas. Viena tāda zemē iedziļināta ēka datējama ar 14.—15. gs.

No citam vācu mūra pilīm, kur izdarīti izrakumi, vēl atzīmējama Ikšķile, Valmiera, Turaida un Saldus. Ikšķiles pils pētīta vairākkārt. 1961. g.³⁴ daļēji atrakts pils aizsargmūris, bet 1968.—1970. g. izrakumos³⁵ pabeigta pils teritorijas pilnīga izpēte. Pils sākotnējā platība nav nosakāma, jo Daugavas

³³ Daiga, Atgāzis 1964; Zariņa 1964; Šņore F- 1965; 1966.

³⁴ R. Malvesa 1961. g. izrakumu pārskats VI.

³⁵ Graudonis 1969^b; 1970^a; 1971.

stāvājam krastam pieguļošā teritorija nobrukusi. Pils aizsargsienas 1,15—1,25 m biezas, tās celtas uz pamatradzes, mūrējot ar kaļķa javu no dažāda lieluma neapstrādātiem plienakmeņiem. Aizsargmūru iekšpusē pils rietumu daļā atradusies kāda 8,5x5,1 m liela celtne ar apmestām sienām un krāsns apkuri. Tai pieslēžusies cita, kurā bija saglabājušies kamina kurtuves un dūmvadu pamati. Jādama, ka te atradusies Indriķa hronikā minēta pils vācu daļa (1/5 no pils). Pils teritorijas austrumu daļā, kur konstatētas ar vēlāku celtniecību sapostītas vietējā tipa krāsns un atrastas vietējiem iedzīvotājiem raksturīgas senlietas, šķiet, atradušās pils pārējās četras piektdaļas — lībiešu daļa. Lībieši to apdzīvojuši līdz 1205. g. Labāk saglabājušās 13.—15. gs. celtnes, kuras ierīkojot sapostītas agrāko celtnu vietas. Pils gājusi bojā 15. gs. beigās, pēc tam šī teritorija izmantota muižas ēku būvei, te ierīkots kaļķu ceplis, krogs u. c.

Valmierā³⁶ pētīts pils pagalmis un grāvis. Atradumu lielākais vairums attiecas uz 16.—17. gs. Turaidas pils³⁷ laukumā pie centrālā torņa iegūti 13.—18. gs. atradumi.

1970. g. izrakumos izpētīta Saldus mūra pils teritorija.³⁸ Šī pils celta 15. gs. (dokumentos pirmo reizi minēta 1411. g.) sākumā no lieliem laukakmeņiem kvadrātiskā plānojumā ar 34 m garām un 1,8 m biežām sānu malām. Pēc plānojuma tā pieder pie konventēku tipa (185. att.), kas sevišķi iecienīts kļuva Livonijas ordenim piederošajās zemēs. Tomēr, salīdzinot ar konventēku sākotnējo tipu 13.—14. gs., Saldus pilī var saskatīt zināmas atšķirības, jo visi pils spārni uz ārpusi nav izbūvēti vienādi. Saldus pils, kas celta ar gludiem, taisniem beztorņu stūriem, pēc sava veidojuma tuva bij. Austrumprūsijā celtajām vācu ordeņa pilīm (15.—17. gs.). Šo pieminekļa datējumu apstiprina izrakumos iegūtās stopa bultas, krāsns podiņi ar zaļo glazūru u. c. materiāls.

Pētīto mūra piļu apskats rāda, ka 13.—15. gs. vairākās tām (Mārtiņsala, Koknese, Lokstene) ar

184. att. Pagarbtelpa ar dzirnakmeni Sēlpilī.

185. att. Saldus mūra pils (J. Sturna zīmējums pēc A. J. Bona Mefiepēpra. BHAM H čbITOBbie KapTHbi POCIIIH XVII Bena. HSA. A. C. CyBopna 1903 r.).

aizsargsienām ierobežotā laukumā atradušās koka celtnes ar māla kleķa krāšņu apkuri. Tām konstatējamas daudzas vietējo iedzīvotāju materiālās kultūras iezīmes. It sevišķi tas konstatējams bīskapa vasalu pilīs, ko var uzskatīt par nocietinātām feodālu sētām (Lokstene). Tipiski vāciskas ir ordeņa celtas pilis — cietokšņi (Altene, Salaspils), kur celtnēm ir no akmeņiem būvēti pamati un apakšstāvi, bet telpu apsildīšanai īpašas, sarežģītas konstrukcijas krāsns. Sakarā ar muižu saimniecības attīstību un šaujamo ieroču parādīšanos vairāku piļu (Lokstene, Altene) tālākā nocietināšana 15. gs. vidū un beigās pārtraukta. Pēc Livonijas kara 16. gs. beigās spēcīgāk nocietināti tikai lielie viduslaiku centri (Koknese, Sēlpils). Šajās pilīs dzīvojamās un saimniecības ēkas ir mūra, ar pagrabiem. Pagalmi bruģēti, tur ierīkotas ūdens notekas (Salaspils, Valmiera, Koknese). Pilīs ierīkotas labas akas. Mūra pilis aiziet bojā galvenokārt 18. gs. sākumā, un tikai nedaudzas saglabājušās pārveidotas (Rīga, Ēdole, Ventspils, Jaunpils u. c.).

Arheoloģiskie izrakumi sniedz daudz vērtīga materiāla par Rīgu³⁹ kā par pilsētu. Ta, bij. Rats laukumā noskaidroti senā tirgus bruģi un laukuma stratigrāfija. Daugavmalā pētīta 13. gs. nocietinājumu siena ar četrstūrīgu torni, aizsargmūra pamati, 14. gs. celtie Rīgas ostas vārti un atsevišķas celtnes, 14.—15. gs. ielas koka klāsti, 15. gs. akmeņu bruģi. Vecpilsētā, Rīgas upes rajonā, noskaidroti labās krastmalas pāļu nostiprinājumi (187. att.). Vairākās vietās atklātas sena ūdensvada un kanalizācijas koka caurules. Latviešu sarkano strēlnieku laukumā atsegta 13.—14. gs. celtnes un bagātīgi iegūti zvejniecībā lietojamie rīki.

Alberta laukumā atklāta 13. gs. kuģu būvētava,

³⁶ Šnore E. 1938^b; Riekstiņš 1938.

³⁷ A. Stubava 1953. g. izrakumu pārskats VI.

³⁸ Mugarēvičs 1972^b.

³⁹ Šnore R. 1938^c; BH.ICOHC 1952; Pāvele 1959; 1962; 1963; Vilsone 1959; 1960; 1962; 1963; 1964; 1970; Zagorskis 1970; Caurne 1971; 1972.

186. att. Ikšķiles baznīca.

turpat izdevies konstatēt kalves vietu, dzintara griezēju u. c. darbnīcas. Neapšaubami, ka šis pilsētas rajons saistīts ar amatnieku un tirgotāju darbību. Iegūts ļoti plašs senlietu klāsts, kurā izcilu vietu ieņem koka priekšmeti, ādas izstrādājumi (apavi). Iegūts daudz dažādu uz laika posmu no 13. līdz 18. gs. attiecināmu darba rīku, ieroču, rotaslietu, keramikas u. c. materiālu.

Lauku apmetnes — ciemi. Pagaidām mazāk pētītas ir viduslaiku lauku apmetnes. No pēdējām jāatzīmē jau minētais Mārtiņsalas ciems.⁴⁰ Te konstatētas zemē iedziļinātas 13.—14. gs. celtnes ar pagrabiem, kādas pastāvējušas jau arī 12. gs. Celtnu apkurināšanai ierīkoti pavardi. Pavardu konstrukcijā vērojams, ka plaši lietoti māla klāsti. Konstatēti arī atklātie pavardi, saimniecības bedres, kā arī bedre ar kultisku nozīmi. 15.—16. gs. pārsvarā ir virszemes celtnes ar krāšņu apkuri. Svarīgi dati par šā laika celtniecību iegūti Salaspils apmetnes⁴¹ vietā (12.—14. gs.). Konstatējama blīva apbūve ar nelielām 16—20 m² koka celtnēm — dzīvojamām un saimniecības ēkām. Ēku apkurei izmantoti gan pavardi, gan krāsnis. Atsegta kalves vieta.

Ikšķiles ciema⁴² augšējās apbūves kārtās iezīmējas vācu celtniecības tradīcijas. Atsegta celtnes ar mūrē-

187. att. Rīdzenes upes pirmie krasta nostiprinājumi.

188. att. Elku liepa Usmā.

tiem pamatiem un plienakmens plākšņu grīdu. Telpu apsildīšanai kurinātas krāsnis. Šīs celtnes, kas orientētas pēc tuvumā situētās baznīcas, attiecināmas uz laika posmu, kad lībiešu ciema vietā sāka veidoties vācu feodāļu muiža.

Kulta celtnes. Vācu krustnešu un feodāļu iebrukums Baltijā bijis vērsts ne tikai uz ekonomiskās un politiskās varas iegūšanu. Lai iekaroto varu paturētu, bija jāvalda arī pār cilvēku prātiem. Līdz ar vācu krustnešu un tirgotāju kuģiem Baltija ieradās arī Rietumu kristīgās baznīcas — katoļticības sludinātāji. Tā kā Baltijas zemēs iepriekšējos gadsimtos bija sludinājuši arī pareizticīgās ticības izplatītāji, starp abām baznīcām sakās cīņa. Jaunu zemju sagrābšana notika ar «pagānisko» tautu misionērošanu.

Vācu krustnešu rīcība skaidri parādīja, ka ne jau kristīgās ticības sludināšana tiem bija pirmajā vietā. Par to liecina kaut vai tas, ka līdz ar senajiem pārvaldes centriem tika nopostītas pareizticīgo baznīcas Jersikā⁴³ un Koknesē. Tomēr, par spīti vācu teroram un piespiestajai kristīšanai katoļticībā, vēl 14. gs. lietošanā saglabājās pareizticīgo kulta simboli — krustiņi un enkolpioni. Vēl vairāk, vienkāršā tauta vēl daudzus gadsimtus ievēroja pagānu tradīcijas; par to liecina saglabājušies kulta kalni, ozoli, liepas u. c.

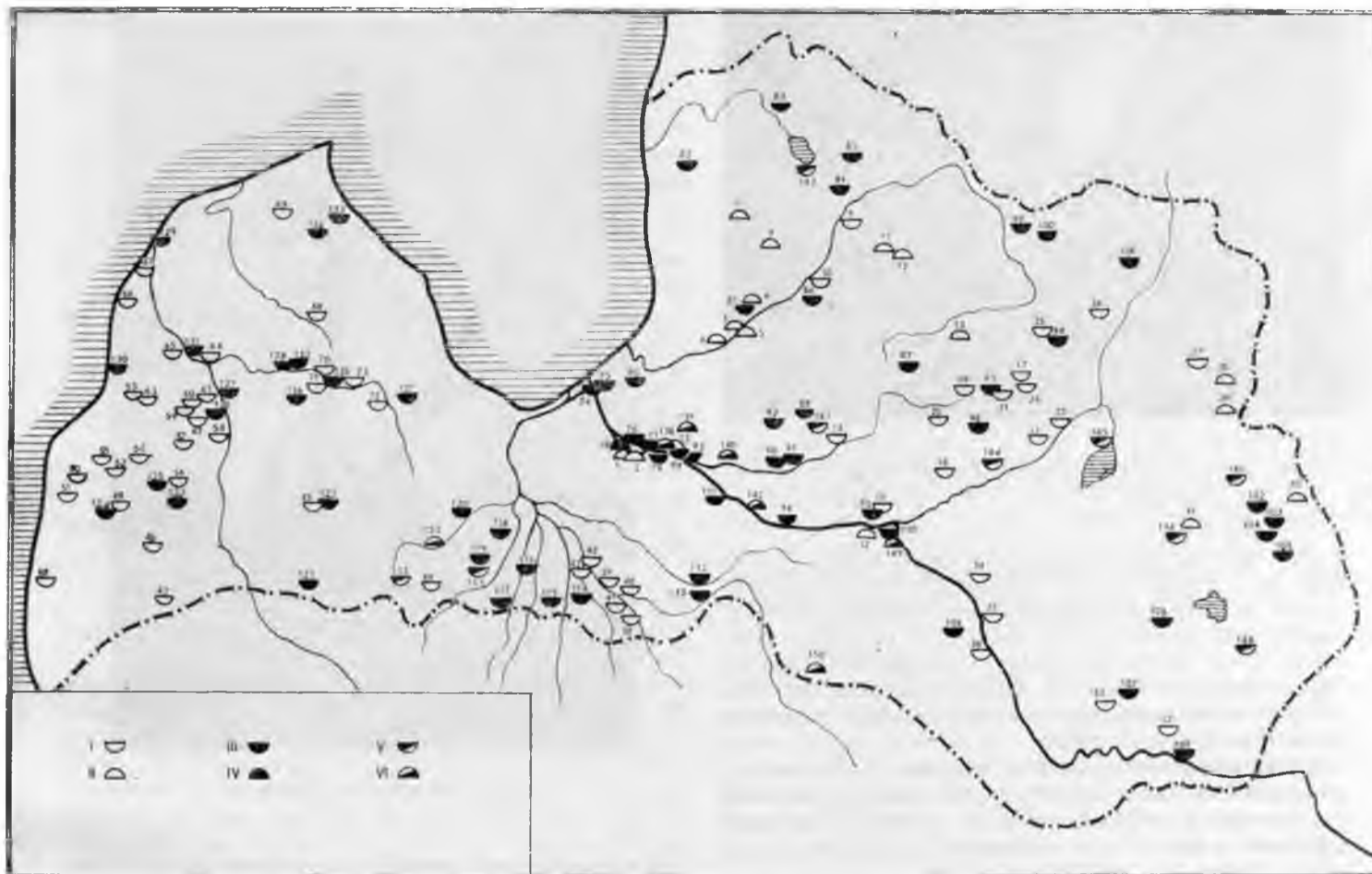
Par katoļticības sludināšanas centru kļuva vācu krustnešu celtās baznīcas un klosteri Daugavas lejtece: Ikšķile, Mārtiņsala, Rīga, Daugavgrīva u. c.

⁴⁰ Mugurēvičs 1970^a.

⁴¹ Stubavs 1969, 50. lpp.

⁴² Graudonis 1970^a, 49., 50. lpp.

⁴³ Indr. hron. XIII nod., 4. §.

189. att. Pētītie 13.-17. gs. kapulauki un kapsētas.

I, III, V — līdzenie kapulauki; II, IV, VI — uzkalniņu kapi.
 I, II — kapulauki, kuru izmantošana turpinās pēc 12. gs. III, IV — kapsētas, kas ierīkotas 13. gs. un vēlāk. V, VI — kristīgo kapi, kas ierīkoti agrākā perioda arheoloģiskajos pieminekļos.
 / — Vampeniēši II, 2 — Rauši, 3 — Liepenes, 4 — Priedes, 5 — Saksukalns, 6 — Pūteļi, 7 — Zviedrukalns, 8 — Beites, 9 — Pūricas, 10 — Cēsu dzelzceļa stacija, // — Kalnastrantes, 12 — Viksnas Kapusils, 13 — Jaunpiebalga, 14 — Vecmuižnieki, 15 — Kābeles, 16 — Kalnapelņi, 17 — Grantskalni, 18 — Pakalniēši, 19 — Ozolmuiža, 20 — Tropeles, 21 — Patkules pienotava, 22 — Saikava, 23 — Meirani, 24 — Strugukalns, 25 — Zvanulejas, 26 — Annas Annasmuiža, 27 — Salmiņi, 28 — Dapilovka II, 29 — Punculeva, 30 — Cibla, 31 — Greivūļi, 32 — Skaistas Stirnas, 33 — Kampāni-Kusiņi, 34 — Skudrāji, 35 — Līvāni, 36 — Strautmaļi, 37 — Lejasdopeles, 38 — Podiņu kapsēta, 39 — Jumpravmuiža, 40 — Dreņģeri-Čunkāni, 41 — Islices grantsbedres, 42 — Diduli, 43 — Ciemalde, 44 — Mazgarbas*, 45 — Saldus, 46 — Gravenieki, 47 — Tiltiņi, 48 — Nīcas vidusskola, 49 — Dīri, 50 — Strautiņi, 51 — Kapsēde, 52 — Strungas, 53 — Bučas, 54 — Ilksumi, 55 — Alsungas Kalniņi, 56 — Roņi, 57 — Apariņas, 58 — Raņķu Kapenieki, 59 — Basu Kalēji, 60 — Ivandes Strazdiņi, 61 — Kaupi, 62 — Līķi, 63 — Alsungas Kantiķi, 64 — Gaisiņi, 65 — Pasilciems, 66 — Sīmalciems, 67 — Pasiēkste, 68 — Vilkumuižas ezers, 69 — Upesvagari, 70 — Tojātl, 71 — Matkules kapsēta, 72 — Zviedri, 73 — Kandava, 74 — Rīgas Pēterbāznicas kapsēta, 75 — Rīgas Doma baznīcas kapsēta, 76 — Vējstūri, 77 — Martiņsala, 78 — Dūdiņas, 79 — Tomeni, 80 — Krustiņi, 81 — Annaskalns, 82 — Pricumi, 83 — Vecdaugēni, 84 — Dranči, 85 — Zilaiskalns, 86 — Uplanti, 87 — Purgaili, 88 — Bērzmuiža, 89 — Ikšķiles baznīcas kapsēta, 90 — Vērene, 91 — Madlienas baznīcas kapsēta, 92 — Skubini, 93 — Ūgre, 94 — Aizkraukle, 95 — Vīnkalns, 96 — Kučuri, 97 — Lejasgremi, 98 — Ušuri, «Zviedru kapi», 99 — Repji, 100 — Naugrubi, 101 — Bundzeni, 102 — Verņi, 103 — Selupinki, 104 — Bredaki, 105 — Silavas, 106 — Jansalas, 107 — Ubodiški, 108 — Āleksandrova, 109 — Augstie kapi, 110 — Sēlpils, 111 — Tuntuji, 112 — Straumani, 113 — Skaistkalnes Jaunzemji, 114 — Islices Jaunzemji, 115 — Putniņi, 116 — Jaunplatone, 117 — Kalriaplāteri, 118 — Zaļāmuiža, 119 — Tērvete, 120 — Kočas, 121 — Rūsiši-Debeši, 122 — Saldus, 123 — Sermuļi, 124 — Jaunoktes, 125 — Dzintarkalni, 126 — Kraķi, 127 — Sermuļu Meru kapi, 128 — Dižliepnieki, 129 — Ventspils, 130 — Darvdēži, 131 — Jaunbērzkalni, 132 — Veģi, 133 — Ozolmežs, 134 — Laukmuiža, 135 — Jaunkandava, 136 — Plattevi, 137 — Gabaliņi, 138 — Reznas, 139 — Liepāderi, 140 — Puigas, 141 — Salīnas, 142 — Lielrutuļi, 143 — Rīņukalns, 144 — Asmas, 145 — Smaudži, 146 — Lielpuderi, 147 — Laizānu Smiltaine, 148 — Jurkova, 149 — Plāteri, 150 — Kebeņi, 151 — Putras, 152 — Agrārieši, 153 — Liekpi.

Ikšķiles baznīca (186. att.) celta 1185.—1186. g. Tā ir samērā maza un celta vienā laikā ar pili kā bīskapa pils kapela. Baznīca ir divjomu celtne. To cēluši no Gotlandes ataicinātie dzirkaji. Vēlāk (18.—19. gs.) baznīca stipri pārbūvēta, tā ka tās pirmatnējo veidu grūti restaurēt. Baznīcā un tās tuvākajā apkārtnē apglabāti mirušie.⁴⁴

Martiņsalas baznīca rakstītajos avotos no 12. gs. beigām līdz 16. gs. minēta kā viena no pirmajām vācu katoļticīgo baznīcām Baltijā.

Sākumā baznīca Martiņšalā⁴⁵ bijusi koka būve, kas nodedzināta 1202./1203. g. Baznīca no apskaldītiem plienakmeņiem būvēta 13. gs. pirmajā

pusē 1197. g. iesvētītās kapsētas teritorijā. Vēlākajos gadsimtos pārbūvēta — piebūvēts tornis, pilastris un durvju apmales izliktas ar ķieģeļiem. Tā veidojusies 28,5x10,5 m vienjoma celtne ar 3 krusta velvēm. 15.—16. gs. baznīcas sienas papildus nostiprinātas ar kontraforsiem (ziemeļu sienai — 1, dienvidu — 2). Biezākais mūris (1,7 m) baznīcas rietumu galā vedina domāt, ka te atradies tornis ar kāpnēm dienvidu sienā. Kāpnes sākas 2 m no baznīcas grīdas, tāpēc jādomā, ka tornim ar baznīcu bijusi arī aizsar-

⁴⁴ Graudonis 1969^b.

⁴⁵ Mugerēvičs 1968^d.

dzīvas celtnes nozīme⁴⁶ (izrakumos iegūti šķēpi un bultu gali). Sai ziņā Mārtiņsalas baznīca tuvinās t. s. tirgotāju baznīcām, kas viduslaikos Ziemeļ- un Austrumeiropā izmantotas gan par preču glabātuvām, gan cietokšņiem. Baznīcā zem grīdas dažādā dziļumā atsegti 53 apbedījumi, bez tam t. s. kaulu kambarī⁴⁷ vien atsegts vairāk nekā 130 galvaskausu. Apbedījumi orientēti R—A virzienā. Mirušajiem lielākoties nav līdzdotu piedevu; tālab apbedījumu datējums ir apgrūtināts. Kapa vietas segušas plāksnes, uz vienas no tām attēlots karavīrs ar šķēpu un vairogu.⁴⁸ Baznīcā atrasts 50 monētu (12. gs.—16. gs. pirmā puse), daudz logu stiklu, ietveres stiklu ievietošanai u. c. materiāli.

Pretēji vācu krustnešu un misionāru centieniem iznīdēt senos kulta pieminekļus — kalnus, kokus (188. att.), mežus, alas, avotus — tautā tie joprojām bijuši dzīvi. Īpaši iecienīts tautā bijis Zilaiskalns Ziemeļvidzemē.⁴⁹ Ļaudis šai kalnā pulcējušies, lai atzīmētu svētkus, zīlētu nākotni, apglabātu mirušos un ziedotu dieviem. Līdzīga nozīme bijusi arī Lēdurgas Logu kalnam u. c.⁵⁰ Par ziedojuma vietām izmantoti dažādi akmeņi⁵¹: bļodakmeņi, pēdakmeņi, upurakmeņi. Kaut gan atsevišķie akmeņi grūti datējami, tomēr jādomā, ka daļa no tiem attiecas uz apskatāmo laiku, jo tautā vēl dzīvi nostāsti par ziedojumiem pie akmeņiem; par to liecina arī 16.—17. gs. vēstures avoti.⁵²

Kā liecina 16.—17. gs. dokumenti,⁵³ kulta vietas visbiežāk atradušās pie kokiem — ozoliem, liepām, nereti par kulta vietām izmantotas pat veselas birzis vai meži. Cīņā pret senajām kulta vietām vācu mācītāji rīkojās drakoniski, likdami šīs vietas pilnīgi izpostīt, birzis, kokus, krūmus nocirst, nodedzināt, lai no tām nepaliktu nekādu pēdu.⁵⁴

KAPULAUKI UN KAPSĒTAS

Kaut arī svešas, vācu krustnešu uzspiestās ideoloģijas ietekme pieauga pamazām un tauta ilgu laiku sīksti turējās pie savām agrākajām paražām, kristietība izraisīja izmaiņas vietējās apbedīšanas tradīcijās.

Līdz šim pētīti 153 šrperioda kapulauki un kapsētas, kur atklāti vairāk nekā 2000 apbedījumu (vairāk nekā 200 kapulauku ir apzināti, bet nav pētīti). Ap 70% no tiem ierīkoti jaunās vietās 13. gs. vai vēlāk, bet pārējos 30% sastāda senie kapulauki, kuros apbedīšana turpinās arī pēc 12. gs. Jaunieviestajai kristīgajai ticībai bija savs apbedīšanas rituāls, bet, kā liecina arheoloģiskajos izrakumos iegūtie materiāli, tauta turējās pie senajām apbedīšanas tradīcijām vēl vairākus gadsimtus. Tas vērojams it sevišķi 13. un 14. gs., daļēji vēl 15. gs. no baznīcām attālākajās vietās, kur vācu feodāļu vara vēl nebija nostiprinājusies.⁵⁵ Tāpēc periodā no 13. līdz 17. gs. kapulauki ar seno un ar kristīgo apbedīšanas veidu aplūkojami atsevišķi.

Kapulauki, kur mirušie apbedīti saskaņā ar senajām tradīcijām

Latgaļu un sēļu teritorijā, atskaitot Aizkraukles un Sēlpils apkārtni, atrodas visvairāk tādu kapulauku, kur vēl 13. gs. (Kauguru Beites, Kārdz-

190. att. Apbedījumi Bundzēnu kapulaukā.

bas Grantskalni, Sēlpils Lejasdopeles u. c.) un 14. gs. (Jaunpiebalga, Dzelzavas Strūgukalns, Šķilbēnu Daņilovka u. c.) mirušie apbedīti saskaņā ar agrākajām apbedīšanas tradīcijām. Tas pats vērojams arī 13. un 14. gs. jaunierīkotajos kapulaukos (Zaubes Bērzmuiža, Taurupes Vecmuižnieki, Annas Bundzēni u. c.). Vairums šo kapulauku izmantoti līdz 14.—15. gs., retāk līdz 16. gs. (Pildas Silavas, Višķu Ubodišķi u. c.). Šajos kapulaukos dominē līdzenie skeletkapi, kuros mirušie ierakti samērā izklaidus. Tā, piemēram, Annas Bundzēnu kapulaukā atsegta 50 m² izpētīti desmit uz 13.—14. gs. attiecināmi apbedījumi. Mirušie ierakti 30—60 cm dziļi divās paralēlās rindās, 40—80 cm attālumā cits no cita (190. att.). Dažos kapos konstatēts bluķa šķirsts, kas aplikts akmeņiem, kapu tuvumā atrasta ugunsкура vieta.⁵⁶

Dzelzavas Strūgukalnā izpētīti piecpadsmit uz 12.—14. gs. attiecināmi kapi. Te mirušie ierakti līdz 100 cm dziļi, dažiem pārsegta krija, pie vairākiem kapiem konstatēti ogļaini plankumi, kas palikuši pēc apbedīšanas rituāla.⁵⁷ Vietās, kur 12. gs. bijuši uzkalniņu kapi, piemēram, Jaunpiebalgā, Makašēnu Greivūļos, Sēlpils Lejasdopelēs, tie izmantoti arī 13. gs. Jaunpiebalgas kapulaukā mirušie apglabāti arī 14. gs., vienīgi tad neuzber vairs uzkalniņus, bet mirušos ierok līdz 130 cm dziļās bedrēs. Tāpat vairs netiek ievēroti arī agrākajos gadsimtos latgaļiem raksturīgie apbedīšanas virzieni (sievietes ar galvu R, vīriešus — A virzienā), kas vēl vērojami dažos 13. gs. Jaunpiebalgas, Kārdzabas Grantskalnu u. c.

⁴⁶ Aizsardzības objekta nozīme bija gandrīz visām šai laikā celtajām mūra baznīcām (piemēram, Ikšķiles baznīcai bijušas šaujamliūkas).

⁴⁷ Buchholtz 1904.

⁴⁸ Bruiningk 1914.

⁴⁹ Bregžis 1931, 72., 74. lpp.; Mannhardt 1936, 495., 502. lpp.

⁵⁰ Kurtz 1924, 54. lpp.

⁵¹ Graudonis, Urtāns 1961, 114. lpp.; Caune 1970.

⁵² Mannhardt 1936, 455. lpp.

⁵³ Turpat, 413., 418., 420. u. c. lpp.

⁵⁴ Turpat, 494. lpp.

⁵⁵ Sk. 286. lpp.

⁵⁶ Daiga 1969, 30.-32. lpp.; J. Daigas izrakumu pārskats VI.

⁵⁷ E. Sturma izrakumu pārskats LVM.

apbedījumos. Kā vīrieši, tā sievietes bieži ierakti ar galvu uz Z, ZR vai ZA; šāda apbedījumu orientācija 13. gs. bija raksturīga lībiešiem. Apbedījumu orientācijas maiņa 13.—14. gs. vērojama vairākos kapulaukos starp Aivieksti un Gauju (Dzelzavas Strūgukalna, Kārdabas Grantskalnu, Zaubes Bērmuižas u. c. kapulaukos). Iespējams, ka tas saistāms ar lībiešu ieplūšanu minētajā teritorijā. Dažos šajos kapulaukos ap mirušo sastopami arī akmeņu grupējumi, lībiskās senlietas, apģērba rotājumi u. c. Tomēr gandrīz visos kapulaukos vērojamā mirušo orientācija ar galvu R virzienā skaidrojama ar zināmu kristietības ietekmi.

Mirušie guldīti svētku tērpos, ar rotām, taču, salīdzinot ar 12. gs., šī perioda kapu inventārā vērojamas izmaiņas: samazinājies rotu (gredzenu, saktu) skaits, masīvākās bronzas rotas — kaklariņķi, vainagi — pavisam izzudušas.

Tā, piemēram, Dzelzavas Strūgukalnā, vienā no bagātākajiem 13. gs. sievietes apbedījumiem (15.), atrastas 2 bronzas spirālaproces, 2 bronzas saktas, auduma vainags, kauri gliemežvāku un stikla kreiļu kaklarota, 2 bronzas gredzeni un rotāta villaine. Līdzīgas kauri gliemežvāku un stikla kreiļu kaklartas 13.—14. gs. sastopamas gandrīz visos sieviešu kapos, daudzos arī auduma vainagi, bet aproces vairs tikai dažos 13. gs. un pavisam reti — 14. gs. kapos.

Vīriešu kapos Latgales centrālajā un austrumu daļā, sākot ar 13. gs., vairs neatrod zobenus, turpretī gandrīz visos 13. gs. un bieži vien arī 14. gs. kapos atrod šķēpus un cirvjus (Annas Bundzēni, Zaubes Bērmuiža). Taču, kā vērojams Tirzas Zvanulejas un Jaunpiebalgas 14. gs. apbedījumos, to kļūst arvien mazāk un parasti kapā atrod tikai vienu ieroči — vai nu šķēpu, vai cirvi. Visilgāk, līdz 16. gs., ieroči sastopami Latgales vidus un austrumu daļā — Makašānu Greivuļu, Višķu Ubodišķu u. c. kapulaukos.

Tāpat kā 12. gs., no darba rīkiem tiklab vīriešu, kā sieviešu un bērnu kapos visbiežāk (30—70% apbedījumu) sastopami naži. Sievietēm nazis nereti ielikts ādas makstī un piekārts pie jostas. Sieviešu kapos dažreiz atrasti arī vārpstu skriemeļi, īleni, biežāk nekā iepriekšējā periodā atrod kaula kārbīnās ievietotas šujamadatas. Vīriešu kapos parasti kopā ar nazi atrod jostai piekārtas galodas, maciņā šķiltavas ar kramu, dažreiz pat ar sēru.

Arī Daugavas un Gaujas lībieši vairākos kapulaukos (Doles Raušu, Salaspils Vējstūru, Ikšķiles Kābeļu, Siguldas) 13. gs. vēl turpināja mirušos apbedīt pēc senajām tradīcijām.

Uzkalniņi 13. gs. sākumā, salīdzinot ar 12. gs., uzbērti augstāki, pat līdz 2 m, bet mirušie guldīti seklākās kapu bedrēs. Kā līdzenajos, tā uzkalniņu kapos 13. gs. apbedījumi vairāk orientēti Z virzienā atšķirībā no senākā ZR virziena;⁵⁸ apbedīšanas rituāls nav mainījies. Vīriešu kapu piedevās izzuduši zobeni un dzeramie ragi, reti sastopamas grezni apkaltās ādas jostas. Pie jostas piekārts nazis, bieži vien arī galoda, bet makā atrodas šķiltavas ar kramu, apģērbam piekārts dzintara piekars — amulets. Lībiešu sievietes rotātas ar raksturīgo važiņu krūšu rotu, kas šai laikā vairs nav tik grezna, bet kam daudz dažādu piekaru: blakus dažādiem amuletiem piekārti arī darba rīki un sadzīves priekšmeti: adatas bronzas kārbīnā, slēdzenes, nazis makstī u. c.

Kuršu teritorijā 13. un 14. gs. konstatējami vienīgi ugunskaņi, turklāt gan vecajos (Alsungas Kalniņu, Liepājas Nīcas), gan šajā laikā jaunierīkotajos kapulaukos (Valgales Veģu, Kazdangas Roņu), gan arī vēl 15. gs. līdās kristīgo kapiem.⁵⁹ Turpinās arī sadedzināto apbedījumu nogremdēšana ūdenī, piemēram, Vilkumuižas u. c. ezeros. Šī perioda kuršu ugunskaņos, kaut reti, tomēr vēl sastopami ieroči un darba rīki, bet, salīdzinot ar iepriekšējo laika posmu, piedevu ievērojami mazāk.⁶⁰ Kurzemes lībiešu, tāpat arī kuršu un lībiešu jaukti apdzīvotajās teritorijās Ziemeļkurzemē 13.—14. gs. sastopami skeletkapi.⁶¹ Seit pie apbedījumiem (Dundagas Laukmuīža) atrodami lībiešiem raksturīgie akmeņu grupējumi. Mirušie guldīti ar galvu R virzienā ar novirzi uz D vai Z. Tiem dotas līdz samērā bagātas piedevas. Tā, piemēram, 9. kapā apbedītajai sievietei dots līdz bronzas kaklariņķis, uz katras rokas pa 6 lentveida bronzas aprocēm, 4. pakavsaktas, 6 gredzeni un bronzas spirāļu galvas rota; 2. vīrieša kapā — 2 pakavsaktas, gredzens, šķiltavas, pieši, šķēps un cirvis.

Zemgaļu teritorijā 13. gs. turpinās apbedīšana daudzos senajos kapulaukos, bet līdz ar zemgaļu politiskās patstāvības zaudēšanu gadsimta beigās tā izbeidzas. Nedaudzie pētiējie 13. gs. kapi liecina, ka turpinās apbedīšana iepriekšējā periodā zemgaļiem parastajos līdzenajos skeletkapos. Ceraukstes Podiņu kapulaukā vērojama apbedījumu orientācijas dažādība, arī līdzdoto piedevu raksturā vērojamas līdzīgas izmaiņas kā latgaļu un lībiešu kapulaukos.

13., 14. gs. un vietām pat 15. gs. apbedīšanas tradīcijas vērojamas vēl seno cilšu īpatnības, tomēr jau parādās dažas jaunas, kopējas iezīmes. Tā, piemēram, izzūd senā atšķirīgā mirušo orientācija pēc dzimuma. Tas varēja notikt, dažādām etniskām vienībām saplūstot, šo parādību ietekmēja arī kopējie politiskie un ekonomiskie apstākļi, kristīgā ticība u. c.

Kapu piedevu sastāvā tāpat kā senāk ietilpst dažādi amuleti, darba rīki un citi ziedojumi, kas šajā laikā vēl nerāda būtiskas izmaiņas apbedīšanas tradīcijās. Pakāpeniska ieroču daudzuma samazināšanās kapu piedevās atspoguļo izmaiņas iedzīvotāju politiskajā stāvoklī. 16. gs. sākumā Livonijas landtāgi, baidoties no iespējamās dzimtlaužu sacelšanās, aizliedza zemniekiem turēt ieročus (šķēpus, kaujas cirvjus). Kurzemes landtāgs aizliegumu zemniekiem turēt ieročus izsludināja 1567. g. Aizliegums tika atkārtots vēl 1606. un 1622. g.⁶² Savukārt grezno metāla rotu skaita samazināšanās raksturo zemnieku dzīves apstākļu pasliktināšanos, izveidojoties klaušu saimniecībai.

Vairums kapulauku, kur mirušie apbedīti pēc senā apbedīšanas veida, izmantoti tikai līdz 14. gs., vienīgi vietām vēl 15. un 16. gs. To izmantošanas pārtraukšana liecina par lūzumu politiski ekonomiskajā un garīgajā dzīvē — zemnieki zaudēja agrākās tiesības,

⁵⁸ TbiHHCOn 1968, 21. lpp.

⁵⁹ Mugurēvičs 1968^b, 19. lpp.

⁶⁰ Mugurēvičs 1964^b, 15. lpp.

⁶¹ Mugurēvičs 1968^b, 20, 21. lpp.

⁶² Latv. PSR I, 115, 165. lpp.

16. gs. pilnīgi bija nostiprinājusies dzimtbūšana. Ap šo laiku visā Latvijas teritorijā pastiprinājās baznīcas prasība mirušos apbedīt oficiālajos draudzes kapos pēc baznīcas paražām.

Kapsētas, kur mirušie apbedīti saskaņā ar baznīcas paražām

Vietās, kur vācu feodāļu vara bija nostiprinājusies, katoļu baznīca aizliedza senās bēru paražas, kas neatbilda tās ideoloģijai. Aizliedza mirušos sadedzināt, apbedīt pēc senajiem rituāliem kopa ar vērtīgām lietām, upuriem u. c.⁶³ Seno bēru paražu vietā sāka ieviest baznīcas ceremonijas. Pirmās kristīgo kapsētas ierīkotas Daugavas lībiešu apdzīvotajos apgabalos: Ikšķilē — 1184. g. Mārtiņsalā — 1197. g.⁶⁴ Tās ierīkotas galvenokārt jaunās vietās, bet, kā vērojams pēc arheoloģisko izrakumu materiāliem, atsevišķos gadījumos legalizētas arī senās apbedījuma vietas, piemēram, Viesienas Tropelēs, Tirzas Zvanulejās, Līvānos u. c. To apstiprina arī pāvesta Inocenta III 1214./1215. g. brīdinājuma vēstule Zobenbrāļu ordenim, kurā pāvests ieteic neapspiest jaunkristītos un atļaut tiem izmeklēt apbedīšanas vietu pašiem.⁶⁵ Apdzīvotajos centros kapsētas parasti ierīkotas pie baznīcām, bet attālākajās vietās arī pie t. s. kapelām — lūgšanu namiņiem.⁶⁶ Bet, tā kā kapelas bieži bija celtas senajās svētvietās, mirušo apbedīšanu tur, tāpat kā senajos kapu kalniņos, vēlāk ierobežoja un aizliedza.⁶⁷

Vairākās kapsētās izdarīti samērā plaši pētījumi: Sēlpilī atsegti 243,⁶⁸ Ikšķilē — ap 700,⁶⁹ Mārtiņsalā 1524 kapi.⁷⁰

Mārtiņsalas kapsēta izpētīta visplašāk, tā aizņem ap 0,3 ha lielu teritoriju visapkārt baznīcas drupām un baznīcas pagalmā (110. att.). Tās dienvidu un dienvidrietumu mala nožogota ar krautu plicnakmeņu žogu. Līdzīgs žogs konstatēts arī Aizkrauklē.⁷¹ Zogi kapsētām kļuva nepieciešami, lai baznīca par apbedīšanu varētu ievākt nodevu.⁷² Mārtiņsalas kapsētu 1197. g. iesvētīja bīskaps Bertolds,⁷³ mirušie tur glabāti līdz 17. gs. un pat vēlāk. Tie ierakti rindās 40—120 cm dziļi, 3—4 kārtās, tāpēc senākie kapi (70%) postīti. Postīto apbedījumu kaulu novietošanai pie baznīcas atradies t. s. kaulu kambaris. Mirušie apbedīti arī baznīcā zem grīdas. Tolaik tā bija zināma privileģētās šķiras priekšrocība; apbedīšana baznīcās beidzās tikai 18. gs.⁷⁴

Kā norāda kapos atrastās naglas (līdz 20), daļa mirušo guldīti naglotos dēļu šķirstos (192. att.: 6). Dēļu šķirsti plaši ieviesušies līdz ar kristīgo ticību, tomēr nomalākās vietās līdz pat 19. gs. saglabājusies vēl senā paraža — apglabāt mirušos blūka šķirstos.⁷⁵ Iespējams, ka daži mirušie apbedīti bez šķirstiem.

Baznīcas noteiktais kristīgo apbedīšanas virziens ar galvu R ir valdošais visā Latvijas teritorijā, arī Lietuvā un Igaunijā.⁷⁶ Cita orientācija sastopama ļoti reti, dažkārt gan vērojamas novirzes DR vai ZR virzienā. Mārtiņsalā laikā no 13. līdz 16. gs. apbedītie orientēti galvenokārt uz ZR un R, 15.—16. gs. apbedītie — uz R un DR, bet 17. gs. apbedītie — uz DR. Ikšķilē vērojams, ka novirzes no kristīgajiem paras-

191. att. Darba aina Alartiņsalas kapsētā.

tās orientācijas konstatējamās īpaši bagātākajos kapos, kur spēcīgāka seno tradīciju ietekme.

Mirušie guldīti uz muguras, izstieptā stāvoklī, rokas virs iegurņa, uz krūtīm vai nostieptas gar sāniem (192. att.). Atsevišķi apbedījumi, kas nebija likti šķirstos, guldīti pavirši — ar saliektiem ceļiem. Sastop arī vairākus, Sēlpilī pat 7, vienlaicīgus apbedījumus, acimredzot sērgu vai kara sekas.

Blakus baznīcas rituālam apbedīšanā dažkārt ievērotas arī senās paražas. Tā, piemēram, dažos Sēlpilī, Pļaviņu Vīnalkalna, Tērvetes u. c. kapsētu kapos sastopamas oglītes (192. att.: 6) un arī trauku lauskas, Ikšķilē pat ugunskauss.⁷⁷

Kristīgo kapos, salīdzinot ar agrākajiem, stipri izmainās piedevu sastāvs un daudzums, bieži sastopami kapi pavisam bez piedevām (192. att.: 7). Piedevu mazāk kapos lielo centru tuvumā, kur baznīcas

⁶³ Šlurms 1938^b, 96, 97. lpp.

⁶⁴ Indr. hron. II nod., 18. §; X nod., 43. §.

⁶⁵ Arbuso/v 1928, 333, 420. lpp.

⁶⁶ Kampe 1937, 27. lpp.

⁶⁷ Strods 1970, 100, 101. lpp.

⁶⁸ Zariņa 1966^a, 31, 32. lpp.

⁶⁹ Graudonis 1970^a, 48. lpp.

⁷⁰ Zariņa 1967, 44.-46. lpp.; Mugurēvičs 1971, 49. lpp.; 1972^a, 90. lpp.

⁷¹ V. Urtāna izrakumu pārskats VI.

⁷² Kampe 1937, 60. lpp.

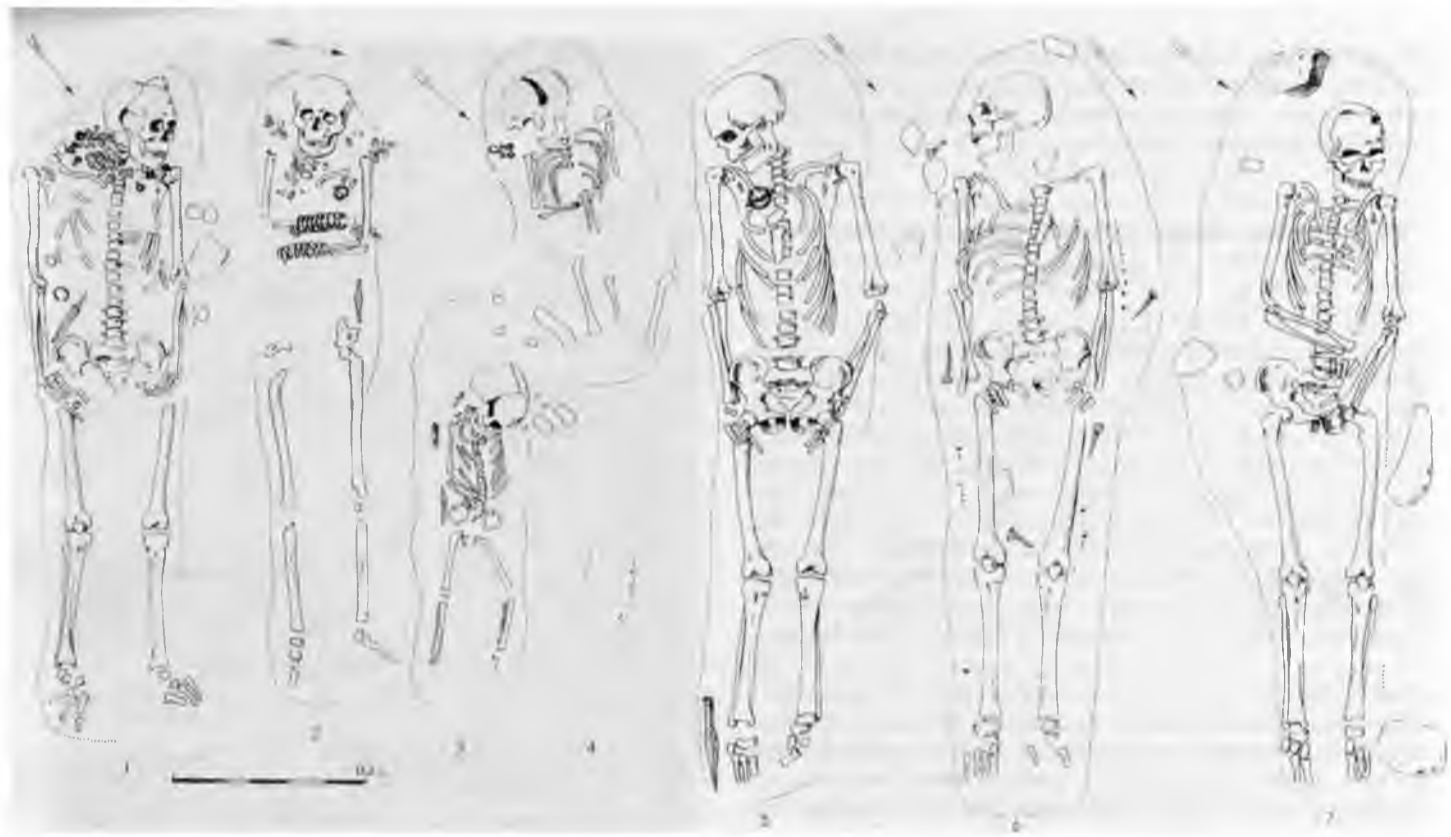
⁷³ Indr. hron. II nod., 2. §.

⁷⁴ Kampe 1937, 74. lpp.

⁷⁵ Jaunzems 1939, 11. lpp.

⁷⁶ yp6aHauHMioc 1967, 8. lpp.; #HHTC 1956a.

⁷⁷ Graudonis 1969^a, 34. lpp.; Urtāns 1962^d, 22. lpp.

192. att. Sēlpils kapsētas kapu plāni.

1 — 14. kaps, 2—118. kaps, 3, 4 — 49., 50. kaps, 5 — 51. kaps, 6 — 105. kaps, 7 — 94. kaps.

ietekme bijusi spēcīgāka. Ta, Ikšķile piedevas atrastas 30%, Mārtiņsalā — 50%, Sēlpilī — 56% apbedījumu. Vairāk piedevu konstatēts no centriem attālāku novadu kapsētas, piemēram, Īslīces Jaunzemjos, Aizputes Dzintarkalnās u. c. Ar piedevām bagātāki 13.—15. gs. apbedījumi, bet 16.—17. gs. kapos tās kļūst arvien nabadzīgākas. Tomēr atsevišķās vietās, it sevišķi Zemgalē un Kurzemē (Vilces Kalnaplāteri,⁷⁸ Kalvenes Sermuļi), sastopamas kapsētas ar samērā greznām piedevām. Iespējams, ka šī parādība saistāma ar kādu privileģētu zemnieku grupu — brīvzemniekiem.⁷⁹

Mirušie kristīgajos kapos tāpat kā agrāk guldīti svētku tērpos. Dažām sievietēm 13.—15. gs. kapos vēl sastopamas kauri gliemežvāku, stikla krellu un piekariņu kaklarotas (192. att.: 1, 2), it īpaši Vidzemē un Latgalē. Tā, piemēram, Mārtiņsalas 15. gs. 1184. kapā apbedītajai sievietei bez pakavsaktas, jostas sprādzes, 2 monētām un adatas atrasta divrindu krellu kaklarota. Vienā rindā stikla krelles vērtas pamīšus ar sudraba monētām, kauri gliemežvākiem, priekšā arī ar bronzas krustiņiem, otrajā rindā, tuvāk kaklam, ar stikla krellēm pārmijus vērti lieli, ornamentēti sudraba piekari (193. att.). 16.—17. gs. kapos kaklarotas atrod ļoti reti. Taču to, ka kaklarotas šajā laikā nēsātas, liecina depoziģtos atrastās rotas, tikai tās, tāpat kā citas vērtslīetas, vairs netiek liktas kapā. Ļoti reti mirušajām sievietēm galvā likti vainagi. Vairāk to ir Zemgalē un Kurzemē, piemēram, Cīravas Dārzniekos, Kalvenes Sermuļos, Vilces Kalnaplāteros u. c.

Kristīgo kapos ieroģus sastop tikai retumis; tie atrasti 13.—14. gs. kapos, piemēram, Mārtiņsalā, Ikšķile, Sēlpilī (192. att.: 5). Darba rīki mirušajiem doti līdz diezgan bieži. Nemainīga kapu piedeva laikā no 13. līdz 17. gs. ir naži, jo tas bijis zemnieka visnepieciešamākais rīks, kas nēsāts pie jostas (192. att.: 1, 2, 3). Bieži vien kopā ar naži atrod arī šķiltavas ar kramu, retāk pīpes galviņas, sieviešu kapos — susekģus.

Nozīmīgu vietu 13.—17. gs. kapu piedevās ieņem monētas. Tās sastopamas gandrīz visās kapsētās, lai gan nebūt ne visiem apbedģjumiem. 13.—15. gs. kapos monētu vēl maz, bet 16.—17. gs. to ir jau ievērojami vairāk, tāpat kā tas vērojams Lietuvā.⁸⁰ Pieaug arī to kapu skaits, kuros monētas ir vienģgā piedeva. Monētu ģpatsvara pieaugums vēlākajos gadsimtos, šķiet, atspoguģo naudas pieauguģo lomu iedzģvotģju dzģvģ.

Monētas kapos atrod dažģdģs vietģs: nereti kapa bedres pildģjumģ, pie miruģģ galvas, uz krģģģm, visbieģģk jostas rajonģ, pat maciģģ. Monģģu skaits dažģds. Nereti lģdz dota tikai monģģtas daģa — puse vai ceturtdaģa. Visbieģģk kapos atrod pa vienai vai divģm monģģtģm, retos gadģģjumos to ir vairģk, piemģram, Sģlpils 79. kapģ atrastas 9 monģģtas, Aizputes Dzintarkalnu 3. kapģ — 100 monģģtas. Kapos liktas Latvģijas teritorģģjģ apģrozģbģ esoģģs feodģģģ kaltģs

⁷⁸ Cimermane 1967, 27., 28. lpp.

⁷⁹ Latv. PSR I, 161. lpp.

⁸⁰ yp6aHaBiiHfoc 1967, 25. lpp.

193. att. Martišālas kapsētas 1184. kapa inventārs (kaklarotas, jostas sprādze, pakavsakta, šujamadata, nagla).

monētas: 14.—15. gs. Libekas vai Hamburgas holfeņi un Rēveles artigi, 15. gs. Cēsu, Rēveles un zviedru ēres. Līdzdotas monētas ir sīknauda ar zemu un svārstīgu vērtību, it sevišķi Livonijas sabrukuma periodā 16. un 17. gs.⁸¹

Dažos apbedījumos atrasti arī ziedoti priekšmeti, piemēram, ritulī salocītas jostas u. c. lietas Vilces Kalnaplateros un Kalvenes Sermuļos. Dažreiz, sevišķi 13.—15. gs., rotu sastāvā ir arī amuleti: bronzas zvārgulīši (192. att.: 4), dzīvnieku nagi u. c. Dažu 15.—16. gs. kaklarotu sastāvā, piemēram, Mārtiņsalas 1184. kapā (193. att.), sastopami arī krustiņi, bet 17. gs. apbedījumiem krustiņi nereti vienkārši uzlikti uz krūtīm.

Baznīcas cīņa, apkarojot senās apbedīšanas tradīcijas un liedzot rakt mirušos senajās, ierastajās kapu vietās, ilgusi gadsimtiem. Par to liecina arī daudzie atsevišķie apbedījumi (13.—17. gs.), kas, iedzīvotājiem vairoties no baznīcas kapiem, ierakti senāka perioda arheoloģiskajos pieminekļos: neolīta apmetnēs (Rīņņukalns), bronzas laikmeta un mūsu ēras 1. g. t. kapu uzkalniņos un līdzenajos kapulaukos (Salaspils Reznēs, Rubas Rūsīši-Debeši, Ogresgala Puigas). Parasti te ierakto kapu skaits nav liels, un šīs vietas apbedīšanai izmantotas epizodiski. Raksturīgi, ka ievērojama daļa šādu kapu, kā ziņo ta laika hronikas,⁸² radušies smagajos dzimtbūšanas apstākļos 16.—17. gs., daži arī vēl 18. gs. Tikai 18. gs. otrajā pusē baznīca šajā cīņā varēja atzīmēt lielākus panākumus.⁸³

194. att. Priekuļu Kalna Ūbeļos atrastais depoziits.

DEPOZĪTI

Latvijas teritoriju laikā no 13. līdz 17. gs. daudzkārt piemeklējuši gan īslaicīgi, gan ilgstoši kari. Šajos traģiskajos apstākļos vietējiem iedzīvotājiem bieži savu mantu vajadzēja noglabāt zemē. Kā šāda veida noguldījumi tieši arī būtu skaidrojama liela daļa depoziitu.

Starp 13.—17. gs. mantu noguldījumiem visvairāk (ap 70) ir monētu depoziitu. Lielākā daļa depoziitu bijuši noglabāti māla traukos, dažkārt vienkārši ievīstīti drānā un noslēpti zemē, droši vien kara laika apstākļos. Atsevišķus depoziitus, kuros monētu skaits ir niecīgs, var uzlūkot arī par ziedojuma depoziitiem. Tā, Mārtiņsalas pilī⁸⁴ kādā pavardā atrasts 20 monētu ziedojums (13. gs. sudraba feniņi, iespējams, Rīgas arhibīskapijas kalums). Turpretī Ikšķiles pils teritorijā iegūtais monētu depoziits,⁸⁵ kas bija satīts vīstoklī, jāuzlūko par noslēptu briesmu brīdī. Depozītā bija 35—40 zviedru brakteāti, kas kalti Kalmārā karaļa Knuta Eriksona (1167.—1196.) vai Sverkera Karlsona (1196.—1208.) laikā.

Latvijas 14.—16. gs. depoziiti lielākoties sastāv no sudraba monētām.⁸⁶ Prāvākie no tiem ir Rēznas Voskānu (503 monētas, 14. gs.), Barkavas Bozēnu (546 Livonijas šiliņi), Ružinas depoziits⁸⁷ (2002 monētas) u. c. Lielākā daļa depoziitu piederējusi vietējiem latviešu zemniekiem, jo ar 15.—16. gs. zemnieku dzīvē naudas-preču saimniecība ieviešas ļoti strauji. Zemniekiem bija jāmaksā naudas nodevas, savukārt preces pilsētās varēja iegādāties tikai par naudu, ko zemnieki ieguva, pārdodot savus lauksaimniecības ražojumus. Šī laika naudas-preču saimniecības izprat-

nei īpaši nozīmīgs ir Ružinas depoziits,⁸⁸ ko noguldījis acīmredzot kāds ordeņa teritorijā dzīvojošs latviešu brīvzemnieks. 16. gs. vidū par šo naudas uzkrājumu (130 markas) varēja nopirkt vai nu 4 t rudzu, vai 130 cūkas, vai 260 aitas utt.

Latvijā visvairāk iegūts 17. gs. otrās puses un 18. gs. sākuma monētu depoziitu.⁸⁹ Arī pēc monētu skaita šie depoziiti ir vislielākie, piemēram, Priekuļu Kalna Ūbeļu depoziits (194. att.) saturējis 4892 monētas, Lēdurgas Burtņieku — 4475 monētas, Augstkalnes Vidussīļu depoziits — 3034 monētas.

Šajos depoziitos galvenokārt ir Gustava Ādolfā (1621.—1632.), Kristīnes (1632.—1654.), Kārļa X Gustava (1654.—1660.) solīdi (šiliņi). Jādomā, ka šo depoziitu noguldīšana saistās ar nedrošajiem Lielā Ziemeļu kara laika apstākļiem.

Samērā daudz Latvijā atrasts arī 14.—17. gs. monētu depoziitu.⁹⁰ Šīs monētas kaltas ārpus Livonijas teritorijas. Tās ir Visbijas monētas, 14.—16. gs. Vācu ordeņa (Prūsijas) šiliņi u. c. Latgalē atrastas 15.—

⁸¹ Ceplīte 1968^a, 20.—26. lpp.; 1968^b, 141., 142. lpp.
⁸² Bregžis 1931, 2., 72. u. c. lpp.; Sloka 1925—1927, 69., 70., 120. lpp.; Sloka 1928—1934, 151. u. c. lpp.
⁸³ Graudonīs 1960^a, 25., 26. lpp.
⁸⁴ Mugurēvičs 1969, 42. lpp.
⁸⁵ Graudociis 1971, 38. lpp.
⁸⁶ Šņore R. 1937, 42. lpp.
⁸⁷ Ceplīte 1968^a, 9. lpp.
⁸⁸ Turpat, 21. lpp.
⁸⁹ Šņore R. 1937, 43. lpp.; Ceplīte 1968^b, 152.—170. lpp.
⁹⁰ Šņore R. 1937, 43. lpp.

16. gs. lielkņazu un cara sudraba dengas un kapeikas (Gauru Reiniku depoziāts ar 227 monētām). 17. gs. depoziāts, piemēram, Rīgas Mežaparka depoziātā, sastop arī Zviedrijas ēres (922 monētas, galvenokārt ēres). Latvijā atrasti arī sudraba dālderu depoziāti — tie noguldīti, sākot ar 16. gs., piemēram Lenču Lejas-šķītbustos atrastas Spānijas, Polijas u. c. valstu monētas. Viens no interesantākajiem šī tipa depoziātiem iegūts Kokneses pils tornī⁹¹ arheoloģisko izrakumu laikā. Depoziātā pārsvarā ir Polijas, Zviedrijas un Rietumeiropas valstu monētas. Šķiet, ka depoziāts piedēvējis kādam tā laika kolekcionāram, jo vecāko monētu (1550. g.) no jaunākās (1686. g.) šķir pārkā liels laika posms. Depoziātos reizēm kopā ar monētām un sudraba stienīšiem noguldītas arī atsevišķas rotaslietas, piemēram, Karsavas Dukstu depoziātā⁹² (16. gs. vidus) bija 20 kauri gliemežvāki, stikla krelle un caurumotas monētas, Kocēnu Mierinu depoziātā⁹³ (17. gs. vidus) bija 3 sudraba piekari, kaklarotas paliekas u. c. Dažos 17. gs. depoziātos, piemēram, Katlakalna, Mazjumpravas, Līgatnes Ķempju, Salaspils Lipšu u. c. depoziātos, noguldīts turīgu latviešu dzimtu īpašums (sudraba un apzeltītas rotaslietas). Mazjumpravas depoziātam, kas saturēja sudraba rotaslietas (riņķasaktas, gredzenus u. c.), varēja pat noteikt īpašnieku — tas bijis latviešu zemnieks Indriķis Smakats.⁹⁴ 13.—17. gs. depoziāti sniedz labu priekšstatu par šī laika naudas saimniecību, par ārējās un iekšējās tirdzniecības pieaugumu. Tie sniedz arī ziņas par vietējo iedzīvotāju ekonomisko stāvokli.

DARBA RĪKI UN IEDZĪVES PRIEKŠMETI

Daudzi darba rīki un iedzīves priekšmeti, kas sastopami apskatāmā laika posmā, lietoti jau iepriekšējā periodā. Tādi ir cirvji, naži, īleni, šķiltavas. Neapšaubāmi, ka šie rīki pārdzīvoja zināmās izmaiņas. Savukārt sakarā ar ekonomikas attīstību vairāki amatniecības rīki un priekšmeti radās no jauna.

Cirvji visuma līdzīgi iepriekšējā perioda platasmens cirvjiem. Kā jauna formas iezīme minams trīsstūrveida kāteaurums un pakāpeniska pāreja uz plakānu pietu. Iespējams izdalīt vairākus šī perioda cirvju tipus, kas plašāk lietoti 14.—15. gs.:

1) cirvji ar taisnu vai mazliet ieliektu mugurpusi, platu, stūrainu asmeni; īso, masīvo kaklu priekšpusē un sānu noslēgumiem. Pietu ar asmens daļu savieno slāids kakls (79. tab.: 41);

2) cirvji ar taisnu vai mazliet izliektu mugurpusi un pieta pagarinājumu, kas aptver kātu, ar vienmērīgi platu, priekšpusē nošļauptu asmeni (79. tab.: 40);

3) cirvji ar mazliet izliektu mugurpusi, vienmērīgi platu, stūrainu asmeni; īso, masīvo kaklu priekšpusē iezīmē tikai mazs ieloks starp pieta pagarinājumu un asmeni (79. tab.: 42). Šie cirvji parādās jau 13. gs. un ir viduslaiku cirvju vēlākā forma. Tajos vērojama tendence savienot pieta pagarinājumu ar asmeni stūraino daļu; šī tendence būtībā realizēta mūsdienu cirvjos.

Dzirnakmeņi. Visā viduslaiku periodā graudus kā laukos, tā arī bruņinieku pilīs mala galvenokārt rokas dzirnavās. Par to liecina atrastie dzirnakmeņi Asotes,⁹⁵ Tērvetes pilskalnā (13. gs.), Lokstenē un

Mārtiņsalā,⁹⁶ Altenē⁹⁷ (14. gs.), Salaspilī,⁹⁸ Sēlpils apmetnē⁹⁹ (14.—16. gs.), Sēlpils¹⁰⁰ un Kokneses priekšpilī¹⁰¹ (17. gs.), Lokstenes pilī¹⁰² pat atrasti pusapdarināti dzirnakmeņi. Rokām darinātie dzirnakmeņi ir apmēram tāda paša tipa kā iepriekšējā perioda. Jāatzīmē, ka jau kopš 13. gs. Rīgas tuvumā¹⁰³ minētas arī pirmās vācu krustnešu ierīkotās ūdensdzirnavas, kas arheoloģiski pagaidām gan nav pērtas.

Naži apskatāmā perioda sākumā, tāpat kā 10.—12. gs., ir ar iedzītni (Lokstene, Vecdole). Visumā tie kļūst lielāki, to asmens — plānāks. 15.—16. gs. līdzas nažiem ar iedzītni parādās tādi (Altene, Salaspils), kam iedzītņa daļa paplašināta, noplacināta un divpusīgais spals pie iedzītņa piestiprināts ar kniedītēm. Dažiem nažiem labi saglabājies kaula vai raga spals ar iegrieztu daudzveidīgu ornamentu (79. tab.: 38). 14. gs. parādās naži ar metala rokturi (Mārtiņsala), jādodomā, ka tie lietoti kā medicīnas instrumenti. Apskatāmā perioda beigu posmā lietoti arī saliecamie naži (79. tab.: 37) un dzelzs dakšiņas (79. tab.: 39), kādas Vācijā¹⁰⁴ sastopamas 13.—15. gs.

Dzirkļēm, tāpat kā 10.—12. gs., joprojām dominē loka (apļa) atspere (80. tab.: 14). 13.—14. gs. dzirkļu asmeņiem pie pamatnes ir lokveida atkāpes (Kokneses priekšpils, Mārtiņsala), vēlākām dzirkļēm asmeņi kļūst platāki (Sēlpils, Lokstene). Vismaz ar 14. gs. Latvijā parādās dzirkles (šķēres) (80. tab.: 12, 13), kam asmeņi sastiprināti ar kniedīti (Koknese, Lokstene, Sēlpils, Salaspils).

Īleniem pārejā no smailes uz iedzītni šai periodā raksturīgs torējums (80. tab.: 24, 25). Dažkārt šai vietā ir dubultkonisks pārsnājšums (Sēlpils), reizēm spals piestiprināts ar kniedītēm (80. tab.: 22). Retāk sastop īlenus, kam spala vietā riņķveida izliekums (80. tab.: 23). 13.—17. gs. joprojām lieto arī kaula īlenus (80. tab.: 26).

Šķiltavdzelzs parastākā forma šai laika ir ovāla ar taisni nošķeltiem galiem (80. tab.: 33). Sākuma posmam raksturīgas ir slaidi ovālas šķiltavas ar sašaurinātiem galiem, kuros dažkārt ir caurumiņi¹⁰⁵ (80. tab.: 30). 15.—16. gs. šķiltavu forma aizvien vairāk tuvojas četrstūrim (Altene). Saglabājas gan arī vēl veģveida šķiltavas, tikai tās kļūst masīvākas, ar ieapaļu pamatu (80. tab.: 32), retāk sastopamas šķiltavas, kam augšmalas rotājumi asimetriski (80. tab.: 31).

Atslēgas. Līdz 15. gs. dominē cilindveida atslēgas (galvenokārt Kolčina V tips). Ar 15. gs. blakus

⁹¹ Stubavs 1967, 37. lpp.

⁹² Ceplīte 1968^a, 20. lpp.

⁹³ Ceplīte 1968^b, 153. lpp.

⁹⁴ Straubergs 1938, 133.—138. lpp.

⁹⁵ IHiope 3, 1961, 47. lpp.; 65. att.

⁹⁶ Mugurēvičs 1969, 44. lpp.

⁹⁷ Graudonis 1965^a, 6. lpp.

⁹⁸ A. Stubava 1968. g. izrakumu materiāli VI.

⁹⁹ A. Zariņas 1964. g. izrakumu materiāli VI.

¹⁰⁰ E. Špores 1965. g. izrakumu materiāli VI.

¹⁰¹ A. Stubava 1961. g. izrakumu materiāli VI.

¹⁰² Mugurēvičs 1964^a, 13. lpp.; pili atrasti 3 dzirnakmeņi (starp tiem 2 pusapdarināti).

¹⁰³ Kā piemērus var minēt t. s. Bertolda dzirnavas (Sb. Rig. 1903, 223.—230. lpp.), Mīlgrāvja dzirnavas (SLVA 1, 124. dok.).

¹⁰⁴ Klingenburg 1964.

¹⁰⁵ КОЖУНН 1959, 84. att.: 7, 8. Pēc Novgorodas materiāla šī tipa šķiltavas datējamas ar 12. gs. otro pusi un 13. gs. sākumu; tas atbilst arī Latvijas šādu šķiltavu datējumam.

tām parādās īsākas, masīvākas, arī cilindrveida (80. tab.: 2) atslēgas, kam aiztures loka ievietošanai ir lielāka diametra riņķi (Alārtiņsala, Lokstene, Altene). Ar 16.—17. gs. piekaramām atslēgām vairāk variantu, jo parādās trīsstūrveida (80. tab.: 1), piramīdveida, pat apaļas (80. tab.: 3) un ieapaļas formas atslēgas, kas jau tuvojas mūsdienu piekaramo atslēgu tipam.

Arī slēdzenes maina savu ārējo izskatu. Ar 15.—16. gs. izzūd cilindrisko atslēgu slēdzene (80. tab.: 4, 5) un lietošanā ir tikai tādas, kam ir riņķveida galva ar sānos izvīzītu paplašinājumu atslēgas mehānisma iedarbināšanai (80. tab.: 6).

Viduslaiku mūra pilis (Koknese, Sēlpils, Alārtiņsala, Vecdole, Altene) atrasti dažādi durvju dzelzs apkalumi, kā cilpas, viras, mēlītes, atslēgas caurumu apkalumi. Šo dzelzs detaļu vērtību apliecina kaut vai 1688. g. revīzija, kur pārbaudītāji rūpīgi atzīmējuši katru dzelzs daļiņu (viras, bultas, piekaramās atslēgas u. c.), jo dzelzs sava dārguma dēļ bija diezgan reta. Bieži atzīmēts,¹⁰⁶ ka istabā dzelzu nav ne par 3 grašiem vai atkal — durvis esot sliktas, tāpēc ka taisītas pēc zemnieku metodes, bez dzelzs. Lauku sētās iztika ar koka bultām, tapām vai auklu durvju rokturiem.

Galodas gatavotas no pelēkā šīfera (slānekļa). Tas atrastas lielākoties dzīvesvietās (Koknese, Lokstene, Mārtiņsala u. c.), retāk sastopamas kapulaukos. Daudzslāņu pilskalnu pētījumi liecina, ka šīfera galodu skaits paliek aptuveni tāds pats kā iepriekšējā periodā. Tas varbūt liecina par vienu un to pašu tirdzniecības ceļu izmantošanu ilgākā laika posmā (10.—18. gs.). Liekas, ka pelēkais šīferis, tāpat kā 10.—12. gs., ievests no rietumu zemēm.

Slīmesti atrasti šī laika dzīvesvietās (Lokstene, Koknese, Asote) un kapulaukos (Mārtiņsala, Valgales Veģi u. c.). Tie ir tādi paši kā iepriekšējā periodā (80. tab.: 41), jo sastop gan nažveida rīkus ar noapaļotiem galiem, gan rīkus, kas pēc savas formas tuvojas 19.—20. gs. slīmestiem.

Lāpstu dzelzs apkalumi Latvijas teritorijā parādās pirms vācu krustnešu iebrukuma (Tērvetes pilskalnā). 12./13.—17. gs. koka lāpstu dzelzs apkalumi iegūti Koknesē, Salaspilī, Mārtiņsalā un Sēlpilī. Masīvākie apakšējā daļā ir līdz 10 cm plati, tie pasaulē ietver lāpstas darba daļu. Pēc sava veida tie analogi 19.—20. gs. grāvraču lāpstām.¹⁰⁷

Ledus pieši, tāpat kā 10.—12. gs., dalās 2 tipos. Trijzaru ledus piešus (79. tab.: 16) piestiprināja pie apaviem staigāšanai pa ledu (Koknese, Altene, Salaspils). Turpretī piešus ar paplašinātu vidu un dzelksni centrā (79. tab.: 4) piestiprināja pie zirga naga priekšējās daļas.¹⁰⁸ Šādi pieši atrasti Koknesē, Salaspilī, Altenē, Vecdolē u. c.

Vismaz ar 14. gs. Livonijas pilis (Lokstene) diezgan bieži, bet ar 16.—17. gs. jau masveidā (Koknese, Sēlpils) atrod zābaku papēžiem domātus dzelzs apkalumus ar 3 dzelkšņiem. Apmēram šajā pašā laikā tādi apkalumi pazīstami Novgorodā,¹⁰⁹ kamēr Lietuvā¹¹⁰ un Polijā¹¹¹ tie zināmi jau 11.—12. gs.

Krāsaino metālu svēršanai 13. gs. un arī vēlākajos gadsimtos Latvijā lieto svarīņus un atsvariņus (Mārtiņsala, Ikšķile u. c.). Līdzīga parādība

novērojama arī kaimiņu zemēs.¹¹² Šie svarīņi atgādina aptiekas tipa svarīņus, tie sastopami līdz pat 17. gs. (Kokneses pils, Sēlpils, Turaida). Lielāku smagumu svēršanai arvien biežāk lieto bezmēnu, kas Latvijas teritorijā pazīstams kopš 11. gs. (Kokneses priekšpils,¹¹³ Raušu apmetne).

Bezmēna detaļa — kāsis — atrasta Kokneses priekšpilī 17. gs. pirmās puses senlietās (79. tab.: 25). 14.—17. gs. sastopami arī smagāki atsvari (Mārtiņsala — 14. gs., Lokstene — 14./15. gs.), kas varētu kalpot lielāku smagumu svēršanai.

Trauki 13.—17. gs. joprojām darināti galvenokārt no māla. Māla podiem visu periodu saglabājas teriņveida forma, kaut arī mazliet izmainījies to vispārīgais izskats. 17. gs. trauki¹¹⁴ kļuvi vēderaināki, sānu izliekums tiem lielāks nevis plecu daļā, bet sānu vidusdaļā. Trauka augšmala bieži kļūst biežāka, kakls — īsāks.

No citiem māla traukiem atzīmējamās bļodas, krūzes u. c.,¹¹⁵ kuru iekšpuse vai ārpusē bieži vien ir vāpēta vai krāsota. Traukiem ir osas, kas reti sastopamas iepriekšējā periodā. Jau kopš 12. gs. beigām Latvijas teritorijā lieto akmens masas traukus (Rīga, Mārtiņsala), kas ievesti no Reinas apgabala.¹¹⁶ Līdz ar akmens masas izstrādājumiem parādās jaunas trauku formas, jo sastop traukus ar kājiņām¹¹⁷ (Rīga, Altene — 195. att.; Koknese u. c.). Jauna parādība ir arī stikla trauki (Rīga).

Plašāku pielietojumu gūst bronzas trauki. Tā, Mārtiņsalas pilī iegūti 11 bronzas trauku fragmenti, 6 osas u. c., Vecdoles pilī, Altenē un Ikšķilē iegūti bronzas trauka kājas. Salaspils ordeņa pilī atrasti 3 dzelzs loceņi katliem u. c. Blakus šī perioda dzelzs (čuguna) katliem, alvas šķīvjēm un bļodām¹¹⁸ parādās arī tāds bronzas trauciņš kā miezeris (Kokneses senpilsēta). Kā jau tas sagaidāms, arheoloģiskajos izrakumos (Rīgā un Koknesē) iegūti ļoti dažādi koka trauki. Rīgā atrastas cibas, vienkoča trauki, piestas, virpoti šķīvjī, bļodas, mucas,¹¹⁹ kannas, bērza tāss trauki, ķipji, kriju vāceles u. c.

Vērpjamo vārpstu skriemeļi lietoti pat lielākajos centros (Koknesē) līdz 18. gs., kaut gan jau 17. gs. parādās vērpjamais ratiņš.¹²⁰ Bez rakstītajiem avotiem par to liecina Kokneses priekšpilī 17. gs. otrās puses slānī atrastā vērpjamā ratiņa ass detaļa. Vērpjamo vārpstu skriemeļi pagatavoti no māla, kaula, smilšakmens un šīfera. Māla skriemeļi

¹⁰⁶ Jenšs 1935, 88. Ipp.

¹⁰⁷ Bielenstein 1918, 486. Ipp.; 455. att.

¹⁰⁸ Karnups 1937, 22. att.: 1—4.

¹⁰⁹ КОЖИИИ 1959, 108. Ipp.

¹¹⁰ Kulikauskas 1958, 39. Ipp.

¹¹¹ Musianowicz, Walicka-Kempisty 1959, 39. Ipp.

¹¹² MyrypeBHq 1965, 34. Ipp.

¹¹³ CTyoaBC 1966, 171. Ipp.

¹¹⁴ Cimermane 1964, 137. Ipp.

¹¹⁵ Turpat, 136., 137. Ipp.

¹¹⁶ Strauss 1923, 24., 33. Ipp.

¹¹⁷ Šnore R. 1938°, 35833,—35834. sleja; Apinis 1939, 38., 39. Ipp.

¹¹⁸ Te tipiskas ir t. s. Hanzas bļodas (Pavelc 1964, 127.—132. Ipp.).

¹¹⁹ 7 koka alus mucas (196. att.), spainīši, kas datējami ar 14./15. gs., atrasti Sēlpils apmetnē (Zariņa 1966°, 14. Ipp.). Koka mucīņu misiņa krāni iegūti Altenes pilī un Koknesē (80. tab.: 19).

¹²⁰ Laiv. PSR I, 302. Ipp

195. att. Altenes pili atrastais trauks.

196. att. Sēlpils apmetnē atrastā koka muca (rekonstrukcija).

(80. tab.: 10) parasti ir mucīņveida ar profilētām malām vai bikoniski,¹²¹ it kā virpotām malām (Koknese, Lokstene, Vecdole, Altene, Rīga u. c.). Kaula skriemeļiem (80. tab.: 11) par izejmateriālu visbiežāk izmantots dzīvnieka kaulu locītavas apaļums, kas šķērsriezumā veido konusu (Asote,¹²² Mārtiņsala, Koknese, Vecdole, Salaspils u. c.). No smilšakmens darinātie vārpstas skriemeļi ar 13. gs. zaudē iepriekšējā perioda krāšņo ornamentāciju (Asote, Koknese). Tie parasti griezumā ir četrstūrains, dažkārt greznoti

ar radiālām svītrām (80. tab.: 9) vai arī pilnīgi bez jebkādas ornamentācijas (Mārtiņsala, Vecdole, Altene, Sēlpils u. c.). Līdz pat 14. gs. beigām vēl sastopami sarta šifera vārpstas skriemeļi (Lokstene, Salaspils), kaut gan ap 13. gs. vidū to imports izbeidzas.

Ķemmes 13.—17. gs. slāpos sastopamas divu tipu — divpusīgās un garās, vienusīgās ķemmes. Divpusīgās kaula ķemmes, kurām viena pusē biežāki, otrā — retāki zari, ar 10.—11. gs. plaši sastopamas Ziemeļ-¹²³ un Austrumeiropā.¹²⁴ Šai perioda tās parādās arī Latvija (Asote, Koknese). Formā pārveidotas, tās ir lietošanā arī 13.—14. gs. (Mārtiņsala, Koknese). Otrā tipa ķemmes — garās, vienusīgās — Latvijas teritorijā raksturīgas 12.—14. gs. (Mārtiņsala, Rīga, 197. att.; Koknese). Ārpus Livonijas šīs ķemmes plaši sastopamas Vācijā¹²⁵ un tiek uzskatītas par sieviešu tualetes piederumu.

197. att. Rīgas izrakumos atrastā ķemme.

IEROČI, ZIRGLIETAS

Zobeni. 13.—14. gs. Latvijā (īpaši tas rietumu daļa) vēl turpina izmantot dažus iepriekšēja perioda divasmeņu zobenu tipus (piemēram, ar dzelzs un krāsaino metālu ierakstiem). Plaši izplatīti ir zobeni ar gravētiem ierakstiem.¹²⁶ Vispirms te jāatzīmē reliģiska satura ieraksti, kas atspoguļo krusta karu un baznīcas ietekmi bruņniecībā. Līdz pat 15. gs. zobenos ierakstīja īpašas «burvju» formulas, kas it kā sargāja zobena īpašnieku. Pirmkārt, jāatzīmē burti ar reliģisku nozīmi — DIC un NEC komplekss¹²⁷ (Vilkumuižas ezers, Kapenieki, Pasilciems) —, krusti un apli (Pasilciems, Alsunga), burtu kopa OSO (Pasilciems), viļņveidīgas līknes (Gavieze, Vilkumuižas ezers). Pavisam Kurzemē atrasts vairāk nekā 30 šī tipa zobenu.¹²⁸ Tos gatavoja Vidus- un Rietumeiropā, un mūsu zemē tie, bez šaubām, ir ievesti. Metalogrāfiskas analīzes rāda, ka tikai daži zobenu asmeņi¹²⁹ (Vilkumuižas ezers, Raņķu Kapenieki) varēja būt vietējais darbs. Ar 13. gs. Latvijas teritorijā parādās masīvi vācu zobeni, ko cīņā varēja cilāt tikai ar abām rokām. Šiem zobeniem ir taisns, garš šķērsis, masīva poga ar puslokveida pamatni un profilējumu augšmalā.¹³⁰ Masīvi dzelzs šķērši zobeniem vēl atrasti

¹²¹ Līdzīgi skriemeļi, sākot ar 12. gs. atrasti Vācijā (Nickel 1964, 126. lpp., 53. att.).

¹²² Шноре Э. 1961, VII tab.: 4, 5.

¹²³ Thun 1967, 28. att.

¹²⁴ Давидан 1962, 4. att.

¹²⁵ Moschkau 1958, 42. lpp.; Nickel 1964, 54. lpp.

¹²⁶ Riekstiņš 1936; Anteins 1964, 82, 83. lpp.

¹²⁷ Pilnīgi atšifrēti šie iniciālijeraksti līdz šim nav. Tā, piemēram, DIC varētu būt vārdu *Dominus Jesus Christus* vai *Dominus in coelo* saīsinājums utt.

¹²⁸ Кирпичников 1966a, 12. att.: 4; 13. att.: 1—9; 14. att.: 4; 15, 17, 18. att.: 3 u. c.

¹²⁹ Anteins 1964, 87. lpp.

¹³⁰ Šāda zobena roktura poga iegūta Mārtiņsalas pils 13. gs. otrās puses — 14. gs. slānī (VI 127: 1660. nr.; sal. Waffen 1957, 2. att.).

Mārtiņsalas, Vecdoles pilī u. c. Ar 17. gs. zobeniem parādās režģveida roku aizsargi pie roktura (Kokneses pils un priekšpils). Visumā šai periodā zobeni kā tuvcīņas ierocis savu nozīmi zaudē.

Zobena maksts gala apkalumi. 13.—14. gs. vēl joprojām tiek lietoti iepriekšējā perioda maksts uzgaļi, piemēram, īsie uzgaļi ar krusta motīvu (79. tab.: 6). Vēl ilgāk tiek lietoti vidēji lieli uzgaļi ar krusta un palmetes rotājumu. Tos sastop Kurzemē atsevišķos 13.—14. gs. apbedījumos, bet Kokneses pilskalnā (79. tab.: 7) vēl 16. gs. slānī. Tomēr ar 16.—17. gs. parādās zobena maksts gala dzelzs apkalumi, kas visumā pieder pie garo (9—10 cm) uzgaļu tipa (79. tab.: 8). Šie apkalumi parasti norobežo tikai maksts sānus.

Šķēpu gali. Apskatāmā perioda sākuma posmā vēl sastopami tādi paši šķēpu gali, kādi pazīstami jau vēlējā dzelzs laikmetā, proti, ar uzmavu vai iedzītni. Visā Latvijā sastopami uzmavas šķēpu gali ar apaļu vai šķautnainu uzmavu un griezumā rombveida vai lēcveida lapu (79. tab.: 34). 13.—14. gs. plaši izplatīti metālie šķēpi ar iedzītni, kam vidusdaļa parasti ir četrskaldņu vai arī tordēta. Lapa tiem visbiežāk ir izstiepta trīsstūra formas (79. tab.: 32). Šie šķēpi lietoti medībās,¹³¹ kaut gan ir norādījumi, ka tos lietojuši arī cīņā un kā miera vai kara piešķiršanas simbolu.¹³² 16.—17. gs. valdošie šķēpu gali ir ar diezgan īsu lapu un masīvu uzmavu, kurai 17. gs. ir divi gari nozarojumi, lai šķēpu labāk piestiprinātu kātam (79. tab.: 33).

Bultu gali. Lai gan 13.—14. gs. vēl sastop loka bultas (īlenveida un piramidālās bruņu caursišānai, 79. tab.: 14), tomēr ar 12./13. gs. miju par galveno šī tipa ieroci kļūst stopa bultas. Par stopa lietošanu Latvijas apstākļos norādījumi rodami Atskaņu hronikā,¹³³ kur minēts, ka kāds vācietis apmāca zemgaļus stopa šaušanas mākslā. Kāši stopa stiegras uzvilšanai (79. tab.: 5) atrasti Mārtiņsalas un Vecdoles pilī un Tērvetes priekšpilī, kur 14. gs. atradās vācu ordeņa pils. Pēc iekātošanas veida bultu gali dalāmi uzmavas un iedzītna bultu galos. No uzmavas bultu galiem visvairāk iegūts ar piramidālu, griezumā kvadrātisku smaili, kas pārejā uz uzmavu veido slaidu kakliņu (Mārtiņsalas pils, Kokneses pils, Mežotnes un Talsu pilskalns u. c.). Šis bultu tips (79. tab.: 12) visraksturīgākais ir 12. gs. beigās, kaut lietošanā ir līdz pat 16. gs. (Koknese). Latvijā 13.—15. gs. pieminētos (Asotes pilskalns, Vecdoles un Kokneses u. c. pilis) vēl sastop piramidālas bultas ar griezumā rombveida vai kvadrātisku smaili. Plaši pārstāvētas griezumā rombiskas (79. tab.: 9) uzmavas bultas ar laurlapas formu; tās lietotas līdz 17. gs.

Vienlaikus un apmēram vienādā skaita ar uzmavas bultu galiem lietotas iedzītna stopa bultas. Visbiežāk sastopamas bultas (79. tab.: 10, 11), kurām šķērsriezumā ir rombiskas plaknes ar nošķeltiem stūriem (Mārtiņsalā, Lokstenē, Koknesē u. c.).

No zirglietām un jātnieka piederumiem jāmin laužņi no 2 kopā savienotiem dzelzs stienīšiem, kuriem galos ir garenas, pret vidu paplašinātas plāksnītes (79. tab.: 20). Līdzīga tipa laužņi pazīstami jau iepriekšējā periodā. Joprojām lietošanā ir parastie — muts dzelži, kas sastāv no diviem stienīšiem ar riņķiem galos.

Kāpšļi, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, kļuvuši masīvāki, ar platāku kāju balstu (Lokstene, Vecdole), dažkārt kāju balstu pamatā ir rombveida caurums (79. tab.: 17).

No zirglietām var atzīmēt dzelzs skrāpjus (80. tab.: 39), kas nav pazīstami iepriekšējā periodā un sastāv no ieapaļa, cilindriskā korpusa, kam malās sīki robiņi (Koknese, Altene).

Bruņas un bruņucepures. 13. gs. Latvijā vēl lietoti no dzelzs riņķīšiem gatavoti bruņukrekli (Kokneses un Tērvetes pilskalns), tomēr šai pašā laikā bija jau arī plāksnīšu bruņas (79. tab.: 35, 36), kas ieviesās līdz ar vācu krustnešu agresiju. Šādas bruņas sastāv no 12x17 mm (Vecdoles pils), 3x8; 7x8 mm (Altenes pils), 6x7; 4x6; 4x7 mm (Sēlpils) u. c. lieluma plāksnītem, to fragmenti atrasti gandrīz visās vācu mūra pilīs.

Viduslaiku bruņucepures iegūtas vairākās vietās, no tām labāk saglabājusies un datējama Altenē atrastā (14.—15. gs.) (198. att.).

198. att. Altenes pilī atrasta bruņucepure.

Šķēpi, bultas un bruņas pakāpeniski izzūd ar 17. gs., kad ar šaujamo strauju attīstību tuvcīņas ieroci un aizsardzības līdzekļi bija zaudējuši savu nozīmi. Par šaujamo pielietošanu liecina pilis (Koknesē, Sēlpilī, Salaspilī) atrastās lodes, kā arī kramenīcu detaļas.

Pieši. Apskatāmā perioda sākuma posmā vēl dominē V veida pieši ar piramidālas vai koniskas formas dzelksni (79. tab.: 1) (Mārtiņsala, Lokstene, Koknese). Ar 14. gs., iespējams, ar 13. gs. beigām, arvien vairāk atrod V veida piešus, kam dzelksni veido ritenītis ar robiņiem (79. tab.: 2, 3) (Altene, Ikšķile, Salaspils, Pasilciems u. c.). Šie pieši lietoti līdz pat 17. gs. un pie apaviem piestiprināti ar ādas siksnīņām.

Dzelkšņi — ezīši (79. tab.: 15) — var būt ar 3 vai 4 piramidāliem dzelkšņiem. 13. gs. sākumā vācieši cīņā pret vietējām tautām izmantoja trīsdzelkšņu ezīšus.¹³⁴ Šādus dzelkšņus parasti lielā daudzumā izkaisīja vietās, kur bija paredzēta kauja ar

¹³¹ Кирпичников 1966в, 23. lpp.

¹³² Indr. hron. II nod., 5. §. Noslēdzot mieru, apmainījās šķēpiem, laužot mieru, šķēpu aizmeta vai aizsūtīja atpakaļ.

¹³³ Atsk. hron. 8640.—8645.

¹³⁴ Indr. hron. X nod., 12. §; XIV nod., 5. §.

jātniekiem. Trīs dzelzskābeļu ezītis atrasts Vecdoles pilī, četr dzelzskābeļu — Koknesē, Altenē, Kazdangā, bet Pļaviņu apkārtnē iegūts pat vesels šādu dzelzskābeļu depoziāts ar vairāk nekā 50 dzelzskābeļiem.

ROTAS

Kaklarotas. 13.—14. gs. kaklariņķus vēl diezgan bieži sastop Rietumlatvijā. Tie ir no 3 masīvām bronzas stieplēm vīti kaklariņķi ar smailiem galiem, kas notīti ar stieplīti (204. att.: 7) un atsevišķi no 9 stieplēm, ar kāsi un cilpu galos (Vilkumuižas ezers, Alārtiņsala u. c.). Pārēja Latvijas teritorijā kaklariņķus jau 12. gs. beigās vairs nevalkāja, to vietu bija ieņēmušas stikla krelli, dažādu piekariņu un kauri gliemežvāku rotas (204. att.: 6). Pastiprināta kauri gliemežvāku izmantošana kaklarotās sākas ar 12.—13. gs. un turpinās līdz pat 18. gs. beigām. Ir kapi, kur gliemežvāku skaits pārsniedz 100 (Jaunpiebalga). Šī rotu elementa popularitāte Latvijā izskaidrojama ar izplatīto čūskas kultu, jo gliemežvācu tautā pielīdzināja čūsku galvām¹³⁵ un tās tika nēsātas, lai aizsargātos pret ļauniem gariem.

Stikla krelles. 13.—14. gs. plaši sastopamas gredzenveida, dzeltenās no kālija-svina (K-Pb-Si) vai svina (Pb-Si) izgatavotās stikla krelles. Tas rāda, ka šīs krelles pagatavotas tāpat kā iepriekšējā periodā — pēc senkrievu pilsētās lietotajām receptēm. Tumšās, necaurspīdīgās 13.—14. gs. gredzenveida krelles izgatavotas no kālija-kalcija-magnija (K-Ca-Mg-Si) stikla. Tās ir stipri līdzīgas viduslaiku vācu pilsētu izstrādājumiem.¹³⁶ Mazāk atrod citu tipu zeltītās, inkrustētās stikla krelles. Plašu atradumu grupu Latvijas teritorijā līdz 16.—17. gs. veido vienīgi no 7. gs. pazīstamās dzeltenās zilītes, ar kurām izgreznoja arī apģērbu.

Rotadatas. Pēc 13. gs. rotadatu kā apģērba sastiprinātāju un rotātāju vietā pakāpeniski stājas dažāda tipa saktas. 13. gs. gan vēl nēsā igauņiski lībiskā tipa rotadatas, t. s. dubiilkrustadatas (Mārtiņsala, Reznēs, Kokneses priekšpils), kam krustveidā izvietotās galvas daļas ripas savienotas ar tiltiņiem. Sastop rotadatas, kuru galvu veido divas vienā plaknē simetriski novietotas spirāles (204. att.: 23). Apskatāmā perioda sākumā lieto arī dzelzs adatas ar riņķi (204. att.: 24). Dažām no tām pārsniedz daļa pie riņķa ir rotāta, dažām — apsuderabota (Kokneses pilskalns), bet lielākais to vairums (Mārtiņsala, Asote¹³⁷) ir tik vienkārši izstrādājumi, ka var rasties šaubas par šo darinājumu funkcionālo nozīmi. Tomēr, tā kā šī tipa adatas atrastas kapos (Makašānu Greivuļi — 14. gs. u. c.), jādomā, ka tās varēja izmantot biežāka apģērba saspraušanai. Ārpus Latvijas dzelzs rotadatas ar riņķi sastop senajā Krievzemē, kur tās datē ar 12.—14. gs.¹³⁸

Piekariņi. 13.—14. gs. nēsāti gandrīz visu to tipu piekariņi, kas bija sastopami vēlējā dzelzs laikmetā. Lielākais vairums no tiem — zvārgulīši (204. att.: 19, 20). Sākuma posmā izplatīti zvārguļi kā ar vienkāršo, tā ar krusta šķēlumu. Zvārguļu piekāršanai tā augšmalā ir apaļīgs vai četrstūrainis izvīzījums (Mārtiņsalas pils, Kokneses priekšpils). Kopš 14. gs. zvārguļu valdošā forma ir ieapaļa vai iegarena ar krusta šķēlumu un četrstūrainu izvīzī-

jumu piekāršanai (Lokstene, Altene). Šie zvārgulīši ir piekārti stienīšu važiņās (Mārtiņsala, Ikšķile) vai bronzas stieplītēs ar S veida noslēgumiem (Lokstene, Taurupes Vecmuižnieki u. c., 204. att.: 20). Bieži vien tie piekārti pat pie cita veida piekariņiem (204. att.: 12). Kā liecina rakstītie avoti, vēl 16. gs. daudzos novados jaunavas precību gados nēsāja zvārgulīšus, kas ar auklu bijuši piesieti pie jostas.¹³⁹

Daudzi zoomorfie piekariņi, kas bija pazīstami iepriekšējā periodā, bijuši iecienīti arī 13.—14. gs. Tādi ir, piemēram, divgalvainie (Ikšķile, Mārtiņsala) dobie¹⁴⁰ un ažiurie plāksņveida zirdziņi, kam apakšā 4 noapaļojumos ir caurumi zvārguļu piekāršanai (204. att.: 11, 12, 13), kā arī divgalvainie ūdensputni (Ikšķiles Kābeles). Iepriekšējā perioda lunulas pārveidojas par lielāka formāta mēnesveida piekariņiem, kam dažkārt centrā atrodas mazāka lunula (204. att.: 10, 14).

Joprojām turpina nesat krustiņus. Tie ir ar pārsniedzamiem, profilētiem galiem, ažiuri, ar noapaļotiem stūriem (Mārtiņsalas kapsēta), gan arī četrstūraini (Mārtiņsalas pils). Līdz pat 15. gs. pirmajai pusei apgrozībā ir vēl krustiņi ar trejlapja galiem (Mārtiņsalas pils, Lokstene), 15. gs. — arī rombveida krustiņi (204. att.: 6). Nēsā arī mazliet pārveidotus apaļos piekariņus (204. att.: 17). Plaši iecienīti trapecveida (204. att.: 18, 21, 22) un rombveida (204. att.: 15, 16) piekariņi. Trapecveida piekariņi tālākajā attīstībā pagarinās (līdz 6 cm.) Sākumā tie ir gludi, 14.—15. gs. greznoti ar garenvirzienā orientētām punktiņu rindām (204. att.: 21). Rombveida piekariņi ir darināti no 2 kopā sastiprinātām bronzas plāksnītēm (Koknese, Asote, Jersika) vai arī no vienkāršas plāksnītes, kurā iespiesti punktiņi (Lokstene, Bilkska, Jersika). Dažkārt šādiem piekariņiem pievienoti miniatūri trapecveida piekariņi (Lokstene, Mārtiņsalas kapsēta). Piekariņi visbiežāk iestiprināti stienīšu važiņās (204. att.: 10—12), bet sastop arī parastās divrindu važiņas. Retākas ir komplicēta pinuma važiņas, kas Latvijas teritorijā parādās jau ar 10.—11. gs.¹⁴¹ Visu apskatāmo periodu nēsā monētas — piekariņus, kā arī dažādas medaļas.

Aproces. 13.—15. gs. Rietumlatvijā vēl nēsā lentveida aproces. Salīdzinot ar 11.—12. gs., tās kļuvas plānākas, šaurākas (204. att.: 38). No ilgākas nēsāšanas dažas šī tipa aproces stipri nolietojušas un nodilušas (Dundagas Laukmuiža). Aproču ornaments kļuvis vienkāršāks un deģenerējies. Arī aprocēm ar zvārguļu galiem ornaments vienkāršojas (204. att.: 41) un ar laiku pavisam izzūd, līdz šādas aproces kļūst gludas, ar diezgan platu loku (Asote¹⁴²). Viduslatvijā, īpaši tās ziemeļu daļā, 13.—14. gs. sāk lietot ļoti platas aproces ar sašaurinātiem galiem (204. att.: 37), arī vītās aproces ar taisni nocirstiem galiem (204. att.: 40). Dažām no vītājām aprocēm ir spirālveidā savīti cilpu gali (204. att.: 39). Retāk sastop aproces, kam loks vīts no daudzām

¹³⁵ MyrypeBH'i 1962, 46. lpp. no MyrypeBHn 1965, 73. lpp.

¹³⁷ UIHope 3, 1961, XIII tab.: 34.

¹³⁸ KOJHHH 1959, 106. lpp.; 94. att.: 9—15.

¹³⁹ Spekke 1935, 271. lpp.

¹⁴⁰ MyrypeBH4 1965, 93. lpp.; XXVI tab.: 11.

¹⁴¹ MyrypeBHq 1965, 81. lpp.

¹⁴² UIHope 3, 1961, IV tab.: 7.

stieplēm (Asote). Atsevišķos gadījumos nēsā arī dzelzs lentveida aproces ar atrotītiem galiem (Koknese, Asote). 13. gs. sākumā, sekojot iepriekšējā gadsimta tradīcijām, lielākajos politiskajos centros (Koknese, Rīga, Asote) joprojām greznojas ar stikla apročēm.

Gredzeni 13.—14. gs. vēl ļoti dažādi, jo sastopamas un joprojām turpina attīstīties vēl dzelzs laikmeta formas. Spirālgredzeni kļuvuši masīvi. Tie ir darināti no griezumā apaļas vai segmentveida stieples. 13.—14. gs. no spirālgredzeniem plašāk sastopami gredzeni, kas darināti no plāksnītes, kura ornamentēta ar aplīšiem (Valgales Veģi, Lokstene, Dundaga). Retāk sastopami no griezumā trīsstūrveida vijām darināti masīvi spirālgredzeni ar slīpi iegravētām svītrām (204. att.: 2).

Biežāk nēsāti gredzeni ar pasesnīti, vītu vai grieztu priekšpusi (Asote,¹⁴³ 204. att.: 1).

Ne mazāk plaši nēsā gredzenus ar pasesnīti, imitēti tordētu priekšpusi (49. tab.: 11, 12); tie ir līdzīgi iepriekšējā periodā Kurzemē sastopamajiem gredzeniem. Ne tikai Kurzemē, bet arī pārējā Latvijā (Ikšķile, Salaspils, Taurupes Vecmuižnieki, Galgauskas Ticēni, Lokstene, Jersika u. c.) sastop vairākgredzenus (204. att.: 4.).

Visu iepriekš aplūkoto tipu gredzeniem bija pāri ejoši gali. Apskatāmā perioda otrajā pusē pārsvaru sāk gūt slēgtie gredzeni (204. att.: 3), kas, protams, parādījās daudz agrāk, bet ir jāuzlūko par importētiem (piemēram, Kokneses pilskalnā gredzens ar aci jau 11. gs. slānī, Lokstenē 14. gs. gredzens ar dievmātes attēlu u. c.). Slēgtie gredzeni visbiežāk ir ar četrstūra vai rombveida paplašinājumu priekšpusē, kur ievietota stikla acs (Kokneses priekšpils, Sēlpils). Dažkārt šādiem gredzeniem ir vairākas acis, piemēram, Kalvenes Sermuļos 2. kapā atrasts gredzens ar 3 stikla acīm. Sie būs latviešu tautas dziesmās bieži daudzzinātie t. s. zīļu gredzeni, ar zīlēm saprotot stikla acis. Jāmin arī t. s. zīmogredzeni (Smiltene, Renda u. c.), kas viduslaikos, kad tikai nedaudzi prata rakstīt, lietoti paraksta vietā. Ar gredzena zīmoga nospiedumu apliecināja kāda raksta autentiskumu.

Saktas. Apskatāmajā periodā plaši ieviešas riņķasaktas, kaut paralēli tām līdz pat 18. gs. visvairāk sprautas pakavsaktas.¹⁴⁴

No iepriekšējā perioda saktām 13.—17. gs. pakavsaktas atšķiras ar nevērīgāku, paviršāku vispārīgo apdari. Salīdzinot ar 10.—12. gs., palielinājies pakavsaktas zoslas platums. Pakavsaktu atrotītie gali vairāk celti uz augšu un dažkārt īpaši paplašināti (204. att.: 29). 16.—17. gs. pakavsaktām ar atrotītiem galiem raksturīgs diezgan tievs, tordēts loks un zosla ar šauru pēdu (Sēlpils, Riņņukalns). Apskatāmā perioda sākuma posmā Rietumlatvijā vēl sastop pakavsaktas ar rēdžu galiem (204. att.: 35), taču tagad šie gali ir stipri izcelti uz augšu. Pakavsaktām ar daudzskaldņainiem galiem 13.—15. gs. gali ir noplacināti (Pasilciems, Vilkumuižas ezers), saktām ar zvērgalvu galiem — gali aizvien vairāk deģenerējas un ar 14. gs. pārvēršas par augu vai ziedu atdarinājumiem (204. att.: 26), t. s. liliju galiem (Mārtiņsala, Ikšķile, Lokstene). Pakavsaktas ar magoņgalvu galiem kļūst izmēros mazākas, to gali masīvi, reizēm ornamentēti (204. att.: 25).

Lielai pakavsaktu grupai gali atgādina sēnes, naglu galvas vai pogas (204. att.: 27). Tās pārstāv tipisku 14.—17. gs. pakavsaktu formu (Lokstene, Riņņukalns, Auineistari u. c.).

Lai gan riņķasaktas visumā ir vienveidīgas, izdalāmi vairāki to tipi. 12. gs. beigu un 13. gs. riņķasaktām visumā ir plats un profilēts loks (204. att.: 31). Uz loka ir vai nu stādu ornamenti (Sēlpils Lejasdopes), putnu figūras (Mārtiņsala), vai arī vienkārši izcilnīši ar koncentriskiem apliem (Cibla, Mārtiņsalas pils). Visu apskatāmo periodu plaši lietotas riņķasaktas ar šauru, gludu, reizēm ornamentētu loku (204. att.: 34). Ar 14. gs. sastop riņķasaktas, ko rotā sadotu roku motīvs un uzraksts AVE MARIA.

Bez šiem valdošajiem riņķusaktu tipiem Kurzemē¹⁴⁵ 13.—15. gs. sastop saktas ar vairogveida loka rotājumiem vai četriem stūrājiem izvīzījumiem (204. att.: 32) (Valgales Veģi, Pasilciems, Jūrkalnes Darvedži). Ar 17. gs. parādās t. s. burbuļsaktas, tās ir dažāda lieluma, ar stikla acīm uz loka novietotajos pacēlumos — burbuļos (204. att.: 33). Sastopami arī citi saktu tipi, piemēram, iepriekšējā periodā pārveidotās zvaigžņusaktas ar 6 žuburotiem stariem (204. att.: 36), kas raksturīgas it īpaši apskatāmā perioda otrajai pusei.

Raksturojot 13.—17. gs. rotaslietas kopumā, atzīmējams, ka laika gaitā tās izmainījās kvalitatīvi un kvantitatīvi. Izstrādājumu kvalitāte pasliktinājās. Šai laikā rotaslietas lielākoties gatavotas no krāsainā metāla (misiņa) skārda, pavisam reti sastopamas sudraba rotas. Izstrādājumu ornamentācija stipri vienkāršojusies. Samazinājies rotaslietu asortiments, laikmeta beigās pilnīgi izzuduši kaklariņķi, piekariņu rotas, aproces. Plašais saktu un gredzenu klāsts, kas vēl vērojams laikmeta pirmajā pusē, reducējies līdz nedaudziem tiem. Par cēloni šīm izmaiņām neapšaubāmi bija latviešu zemnieku dzīves apstākļu pasliktināšanās dzimtbūšanas jūgā. Zināma loma šajā procesā bija arī valdošajai modei, kas Livonijā šai laikā ienāca no rietumiem.

No kulta priekšmetiem lielāko atradumu grupu veido dažādi krustiņi.¹⁴⁶ 13.—14. gs. vēl sastopami daži krustiņu tipi, kas bija pazīstami vēlajā dzelzs laikmetā.

Lai gan ne vienmēr iespējams noteikt, kad krustiņš nēsāts kā kristietības simbols, kad kā amulets vai rotaslieta jeb piekariņš (bieži krustiņus atrod kopā ar stikla krellēm, kauri gliemežvākiem u. c. piekariņiem), tomēr zināmu ieskatu par kristīgās ticības izplatību šis piekariņu tips dod. Pareizticīgo krustiņu nēsāšana Latvijā vēl 13.—14. gs. liecina par šīs reliģijas noturību zināmā Latvijas teritorijas iedzīvotāju daļā.

12./13. gs. mijā parādās daži jauni krustiņu tipi: maza izmēra krustiņi ar rombveida vidu un pasesnītiem bumbveida galiem (Mārtiņsala, Salaspils¹⁴⁷), krustiņi ar taisniem vai sirdsveida galiem un refjefu krustiņu centrā (Mārtiņsala, Tērvete, Mežotne). Tā

¹⁴³ IlHope 3. 1961, VI tab.: 31, 45, 58.

¹⁴⁴ Arī Lietuvā pakavsaktas šai periodā bija ļoti iemīļotas un to lietošana izbeidzās tikai 17. gs. (Urbanavičius 1969, 111.—120. lpp.).

¹⁴⁵ Šņore E. 1937^c, 61. lpp.

¹⁴⁶ МырыпеВНН 1965, 64.—70. lpp.

¹⁴⁷ СTy6aBC 1970, 4. att.: 16.

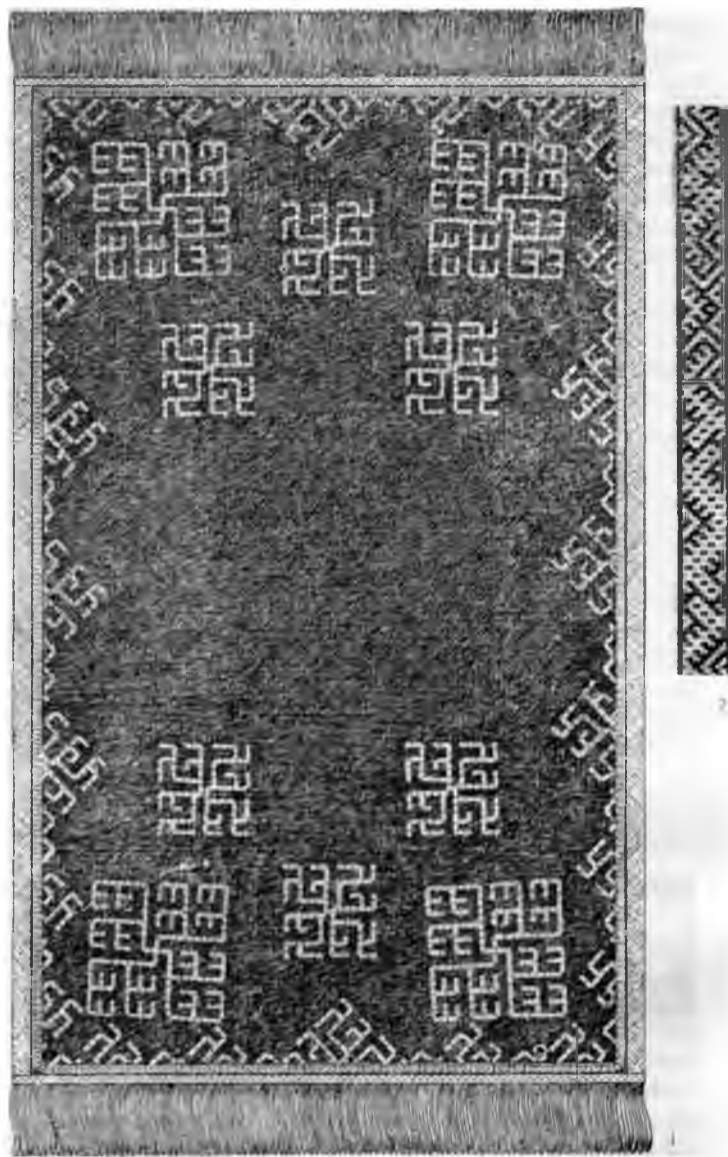
kā šie krustiņi sastopami vietās, kur vacieši sludināja katoļticību, jādomā, ka tie saistāmi ar Romas katoļu baznīcu. Daži šī tipa krustiņi atrasti Mārtiņsalas baznīcā apbedītajiem kristiešiem.

Vēlākajos gadsimtos sastop arī citas krustiņu formas, kā rombveida krustiņus (204. att.: 6), krustiņus ar taisniem (Koknese, Ikšķile 17. gs.) vai robotiem galiem (Trepes stacija). Visus viduslaikus vēl nēsāti dažādi «pagāniskie» simboli — dažādu veidu piekariņi — zirdziņi (204. att.: 11—13), karotītes, ķemmītes, lunulas (204. att.: 10, 14), slēdzenītes, dzīvnieku nagi, zobi u. c. Kauri gliemežvāku nēsāšanā plaši atspoguļojas čūskas kults. Tas liecina, ka visu apskatāmo periodu vienkāršā tauta sīksti turējās pie vecajiem «pagāniskajiem» ticējumiem.

APĢĒRBS

Bronzas rotu skaita samazināšanās apbedījumos pēc 12. gs. ierobežoja apģērba atlieku saglabāšanas iespējas. Tomēr perioda sākumā bronzas rotu kapu piedevās vēl samērā daudz, un to tuvumā saglabājušies audumu fragmenti sniedz zināmu ieskatu par apģērbiem. Tā, piemēram, seno latgaļu teritorijā, Dzelzavas Strūgukalna, Šķilbēnu Daņilovkas u. c. kapulauku 13. gs. sieviešu kapos atrasti ar bronzas stīpiņām rotāti tumšzila vilnas auduma villaiņu fragmenti. Bronzas rotājums šai laikā kļuvis vienkāršs, to pakāpeniski sāk aizstāt krāsainu vilnas dziju un stikla kreļļu izšuvums (200. att.). Arī izšuvums ir vienkāršs — šaura svītra gar malu. Iespējams, ka atsevišķos gadījumos, piemēram, 17. gs. Kastrānes Skubinu villaines (199. att.) rotājumi bija greznāki. Blakus tumšzilajām ar bronzas stīpiņām rotātajām villainēm atrastas arī pusvilnas rūtaina (200. att.) un rakstaina auduma villaines, kuras, šķiet, vairāk valkātas ikdienā.¹⁴⁸ Līdzīgas villaines Vidzemē, Latgalē un arī Kurzemē nēsātas vēl 19. gs. No 13.—14. gs. galvasrotām atrasti galvenokārt auduma vainagi. Tie, salīdzinot ar 12* gs. beigu vainagiem, maz izmainījušies: rotāti ar vairākām stikla kreļļu, bronzas spirālīšu un alvas ornamenta joslām, ar piekariem aizmugurē¹⁴⁹ (200. att.). 15./16. gs. Maskašānu Greivuļu kapulaukā atrastas adītas vilnas cepures ar bronzas plāksnīšu, stikla kreļļu un alvas podziņu rotājumu pieres daļā. Cepures kā sievu galvassegas plaši izplatītas Vidzemē vēl 19. gs.

Daugavas un Gaujas lībiešu apdzīvotajā teritorijā, Ikšķiles Kābeļu, Siguldas, Krimuldas u. c. kapulauku 13. gs. apbedījumos atrasti igauņiem un somiem raksturīgie audumam uzšūtie bronzas spirālīšu mežģīņveida ornamentu. Lībiešiem raksturīgie bronzas riņķīši apģērba rotājumā šajā laikā sastopami jau plašākā teritorijā Vidzemē un Latgalē (Meirāni, Jaunpiebalga, Šķilbēnu Daņilovka). Lībiešu un kuršu jaukti apdzīvotās teritorijas Dundagas Laukmuižas kapulauka 13.—14. gs. apbedījumos atrasti vairāki ar bronzu rotāti sieviešu apģērba fragmenti: piemēram, 27. kapā — 153x252 cm liela tumšzila vilnas auduma villaine, kam malās pieaustas ar bronzas riņķīšiem rotātas celaines; 9. kapā — ar bronzas riņķīšiem rotāti kājauti. Pēda aptīta ar atsevišķu nerotātu autu. Kājautus saturēja šauras, rakstainas celaines sējums.¹⁵⁰ Ar bronzas riņķīšiem

199. att. Kastrānes Skubinu 3. kapa ar kreļļiem rotātā villaine. 1 — villaines rekonstrukcija, 2 — celaine.

rotātas kājautu celaines atrastas arī 13./14. gs. apbedījumos Rīgā.¹⁵¹

16.—17. gs. arheoloģiskajā materiālā apģērba fragmentu vēl mazāk, taču ziņas par šā laika apģērbiem papildina rakstītie avoti. Vērojams, ka sievietes valkājušas garu linu kreķu ar piedurknēm, virs tā vienkāršaina vilnas auduma šūtos vai arī nešūtos brunčus, nereti ar rotātu apakšmalu. Atsevišķās vietās Vidzemē sievietes valkājušas arī vīriešu svārkkiem līdzīgas garas jakas, kas krūšu daļā neapsedza kreķu rotas un saktas.¹⁵² Līdzīgas jakas konstatētas jau 11. gs. Salaspils Laukskolas lībiešu kapos, tādās sastopamas vēl 18. un 19. gs. igauņu sievietēm.¹⁵³ Sievietēm brunči apjoti ar austām jostām, kas rotātas

¹⁴⁸ Zariņa 1970^b, 79.—108. lpp.

¹⁴⁹ Turpat, 121.—127. lpp.

¹⁵⁰ Snore E. 1938^a, 112.—115. lpp.

¹⁵¹ Pāvele 1959, 28. lpp.

¹⁵² Brand 1702, 137.—141. lpp.

¹⁵³ Moopa 1960a, 24, 26. lpp.; Трасе-СаКс 1960, 38. lpp.

200. att. 13. gs. sieviešu tērpa rekonstrukcijas.

201. att. Latviešu zemnieki Rīgas 1612. g. skata priekšplānā (pēc N. Molīna gravīras).

kuļiem pušķiem. Spriežot pēc atradumiem kapulaukos, pie jostām bijis piekārts arī nazis. Zemgalē un Kurzemē, Vilces Kalnaplāteru, Kalvenes Sermuļu u. c. kapsētu bagātākajos 16.—17. gs. sieviešu kapos atrastas ar bronzas kniedītēm rotātas ādas jostas. Pleci apsegti ar villainēm, kas, salīdzinot ar 12. gs. villainēm, kļuvušas garākas (201. att.). Kurzemē, pēc 17. gs. aprakstiem, segtas villaines ar metāla piekariem,¹⁵⁴ šeit tās savu seno tumšzilo krāsu un bronzas rotājumu saglabājušas pat līdz 19. gs. 17. gs. zīmējumos vērojami arī priekšauti (201. att.).

Kurzemes un Vidzemes sievietes nēsājušas ar krellēm rotātus, kopš 12. gs. latgaļiem raksturīgos auduma vainagus, nereti ar piekariem, vietām arī astru un bronzas vainagus. Atradumi Kuldīgas Mēra kapos, Kalvenes Sermuļu u. c. 16.—17. gs. kapsētās liecina, ka bronzas spangu vainagi lokalizējas nelielā rajonā Kurzemes ziemeļrietumu daļā, kur tādi darināti vēl 19. gs. Zemgalē, Vilces Kalnaplāteru, Zaļenieku Zaļās muižas u. c. 16.—17. gs. kapos atrasti ornamentēti bronzas plāksnes vainagi. Visā Latvijas teritorijā 15.—16. gs. paretam sastopami arī ar ornamentētām, līdz 2 cm² lielām bronzas plāksnītēm rotāti vainagi. Parastas sievu galvassegas bijuši galvasauti.

Vīriešu apģērbs pēc rakstīto avotu ziņām visā Latvijas teritorijā šķiet vienvēidīgāks: virs krekla valkāti pagari, vidū sakrokoti un ar ādas vai austu jostu sajozti vilnas auduma svārki, kas nesniedzas līdz ceļgaliem. Dažreiz minēti arī kažoki, kurī, liekas, bijuši izplatīts ziemas apģērbs. Pie jostas karājās nazis, nereti galoda, maciņš vai kulīte dažādām

¹⁵⁴ Karnups 1936^b, 114. lpp.

nepieciešamām lietām. Galvā likta cepure — vasarā tūbas, ziemā ādas; bikses līdz ceļiem bijušas notītas ar kājautiem (201. att.). Vasarā kājas autas vīzēs, ziemā — pastalās, svētku apģērbā ģērbusies vīrieši dažreiz attēloti arī zābakiem kājās. Arī sievietēm ar kājautiem notītās kājas apautas vīzēs vai pastalās, svētkos — ādas kurpēs.¹⁵⁵ Uzsvērot zemnieku nabadzību, 16. un 17. gs. rakstītie avoti arvien min vīzes un pastalas, taču šķiet, ka arī ādas kurpes un zābaki šajā laikā nebija retums. Daudz ādas apavu fragmentu atrasts Kokneses¹⁵⁶ un Rīgas 13. gs. un vēlāku gadsimtu slāņos.

Pēc 13.—17. gs. apģērbu fragmentiem un rakstīto avotu ziņām vērojams, ka perioda pirmajā pusē aptuveni seno cilšu robežām atbilstošās teritorijās vēl turpinās īpatnējās, senās apģērbu darināšanas un valkāšanas tradīcijas, bet perioda otrajā pusē vienādu tradīciju izplatības rajoni ievērojami paplašinājušies. Vienlaikus sakarā ar šī perioda saimniecības feodālo norobežošanu pa novadiem vai pat muižām parādījušās arī jaunas lokālas atšķirības (piemēram, spangu vainagi, rotātas ādas jostas u. c.).

SAIMNIECĪBA

ZEMKOPĪBA UN LOPKOPĪBA

Līdz ar lopkopību 13.—17. gs. zemkopība, tāpat kā iepriekšējā periodā, ir lauku iedzīvotāju galvenie nodarbošanās veidi.

Zemkopības līmeni lielā mērā noteica lauku apstrādāšanas sistēma un paša zemkopja darbarīki, kas laikā no 13. līdz 17. gs. gan maz mainījušies. Nopietnāki uzlabojumi lauksaimniecības tehnikā ieviešas tikai 18. gs. beigās un 19. gs. pirmajā pusē, līdz ar kapitālisma iezīmju parādīšanos.

Feodālisma laikmetā Latvijas apstākļos raksturīgākais zemkopības darba rīks bija divžuburu spīlarkls. Arkla koka daļas izrakumos nav iegūtas, turpretī divžuburu spīlarkla dzelzs lemeši — vairākkārt. Lemeši dalāmi 2 grupās — spīlarkla (сошники) un ralo tipa arkla lemešos (маральники). Latvijā bagātīgāk pārstāvēti spīlarkla lemeši. Tie parādās jau iepriekšējā periodā un, kā liecina atradumi Mārtiņsalas pilī, turpināja pastāvēt arī 13.—14. gs. Tālāko 12.—13. gs. kaltveida lemešu attīstību — garuma palielināšanos (līdz 30 cm, garuma un platumā attiecība 1:4) — rāda 2 dzelzs lemeši, kas atrasti Raunas Veckažokos 14. gs. dzelzs senlietu depoziatā.¹⁵⁷ To, ka šai periodā pastāv arī veco izmēru (1:3) lemeši, liecina šī paša depoziatā 20,7 cm garais dzelzs lemesis. Kopā ar lemešiem depoziatā atrastas arī 2 dzelzs vērstuves. Spīlarkla plašo izplatību noteica gan saimnieciski ģeogrāfiskie apstākļi, gan arī tas, ka šis darbarīks bija universāls: ar to varēja uzart velēnu, irdināt augsni, ieart mēslus un graudus. Spīlarkls bija sastopams visā Austrumeiropā, kur samērā vienādos apstākļos bija izplatīta līdumu zemkopība.¹⁵⁸ Tikai atsevišķos apgabalos, šķiet, vācu feodāļu darbības rezultātā, ar 14. gs. parādās ralo tipa arkli, kuru lemeši pagaidām iegūti tikai vācu mūra pilīs Mārtiņsalā (202. att.) un Vīlandē (Igaunija).

Salīdzinot ar spīlarkla lemešiem, ralo tipa arkla lemesis ir simetrisks, platāks un masīvāks (tā garums attiecas pret platumu kā 1:2). Ralo tipa

arkls pastāvējis vienlaikus ar spīlarklu. Ralo tipa arkla lemesis pa zemi slīdējis gandrīz horizontāli, tāpēc ar to galvenokārt ara vietās, kur aramkārtā bija biežāka un nebija tik daudz sakņu un akmeņu.¹⁵⁹ Tieši šādi apstākļi raksturīgi Mārtiņsalas ciema teritorijā apstrādājamaī zemei, kur tumšais biežais aramzemes slānis sasniedz 0,3 m. Etnogrāfiskās paralēles liecina, ka ralo tipa arkli sastopami diezgan ierobežotā apgabalā Vidzemē un Igaunijas rietumu apgabalos.¹⁶⁰

Lai uzirdinātu augsni un attīrītu to no zāļu sākņiem, lauku pēc aršanas ecēja. Liekas, ka visā feodālisma periodā ecēja ar egļu zaru ecēšām, jo 17. gs. mežu likumi to vietā sāka ieteikt pītās jeb klūgu ecēšas.¹⁶¹

202. att. Martiņsalā atrastais lemesis.

Kā vilcējspēku zemkopībā, jādama, izmantoja zirgu, tomēr feodālisma periodā nodarbināti arī vērši. Par to liecina ne vien rakstītie avoti¹⁶² un folklorā,¹⁶³ bet arī lietiskais materiāls — vēršu pakavi (79. tab.: 19), kas iegūti Raunas Veckažoku depoziatā (14. gs.) un Sēlpilī (13.—17. gs.). Tomēr, ja salīdzina 13.—18. gs. atrasto zirgu un vēršu pakavu skaitu, konstatējams, ka zirgu pakavi ir stiprā pārsvarā, jo Lokstenē (14.-15. gs.), Salaspilī (15.—16. gs.), Vecdolē (13.-14. gs.), Kokneses priekšpilī (14.—17. gs.) atrasti tikai zirgu pakavi (79. tab.: 18). Bez tam jāievēro, ka zirgu ne vienmēr apkala un izmantoja ne tikai kā vilcējspēku lauksaimniecībā, bet arī kā pārvietošanās līdzekli.

Spriežot pēc atrastajām graudu un nezāļu sēklām, apskatāmajā periodā dominējošā bija trīslauku sistēma.¹⁶⁴ Bez rakstītajiem avotiem par trīslauku sistēmas ieviešanu liecina arī nezāļu straujš pieaugums, kāds raksturīgs pēc šīs sistēmas apstrādātajiem tīrumiem. No labības kultūrām¹⁶⁵ audzēja

¹⁵⁵ Spekke 1934, 28.—30. u. c. Ipp.; 11. att.; Brand 1702, 72.—74., 137.—141. u. c. Ipp.

¹⁵⁶ Stubavs 1963, 13. Ipp.

¹⁵⁷ Шноре Э. 1961, 91. Ipp.

¹⁵⁸ Leinasare 1962, 46. Ipp.

¹⁵⁹ Моора, Лиги 1965, 83. Ipp.

¹⁶⁰ Leinasare 1962, 55. Ipp.

¹⁶¹ Turpat, 71. Ipp.

¹⁶² Дорошенко 1953, 25. Ipp.

¹⁶³ Es izlaidu vēršim kāju, Sila zemi eccdams (LTD, I, 978).

¹⁶⁴ Rasiņš, Tauriņa 1968, 33. Ipp.

¹⁶⁵ Расиньш 1959b, 140. Ipp.; Дорошенко 1953, 27.—29. Ipp.

ziemas rudzus, miežus, auzas, kviešus, zirņus, pupas, linus u. c.

Vienlaikus līdzās trīslauku sistēmai vēl līdz 17. gs. saglabājās arī līdumu zemkopība¹⁶⁶ un, domājams, atsevišķi lauki tika atstāti atmatā.

Līdz ar regulāru lauku iekopšanu, kas konstatējama jau iepriekšējā periodā, pieauga prasība pēc kūtmēsliem. Tātad, pilnveidojoties zemkopībai, tālāk attīstījās arī lopkopība, kā nosacījumu izvirzot kūtmēsli savākšanu lopu kūtīs.¹⁶⁷ 13.—15. gs. slāņos Kokneses priekšpilī¹⁶⁸ atsegta koka celtnes ar aizgaldiem un grīdojumu; spriežot pēc biežās mēslu kārtas, celtnes uzskatāmas par stalliem un kūtīm.

Priekšstatu par audzētajiem mājlopiem dod izrakumos iegūto dzīvnieku kaulu analīzes. Vislabākos datus par 13.—17. gs. mājdzīvnieku sastāvu sniedz Kokneses paleozooloģiskais materiāls.¹⁶⁹ Mājdzīvnieku vidū Koknesē 13.—17. gs. pirmo vietu ieņem liellopi. Tomēr, salīdzinot ar 10.—12. gs., apskatāmā perioda arheoloģiskajā materiālā liellopu kaulu procents visumā samazinās. Ja 13. gs. cūku kaulu skaits joprojām ir liels, tad ar 15. gs. tas rāda tendenci samazināties (Koknese, Raunas Tanīskalns). Apskatāmā perioda sākumā siklopu skaits pieaug (Koknese). Protams, par zirga lomu šai laikā pēc iegūtajiem kauliem (0,25—2,5%) grūti spriest, jo viduslaikos iedzīvotāji zirgus pārtikā lietoja reti.

Pilnīga aina par lopkopību iegūstama pēc darba rīkiem, kas saistās ar lopbarības sagādi, iedzīves priekšmetiem, kādi izmantoti lopkopības produktu apstrādē, kā arī pēc rīkiem, kas izmantojami lopu kopšanā un audzēšanā. Pirmkārt, te jāmin izkaptis zāles plaušanai, kas šai laikā zināmas visā Latvijas teritorijā, bet Rietumlatvijā, vismaz perioda sākuma posmā, to atrasts visvairāk (kuršu ugunskaupos). 13. gs. Mārtiņsalā vēl sastopamas 10.—12. gs. raksturīgās izkaptis formas. Izkaptis tālākajā attīstības procesā vērojams,¹⁷⁰ ka palielinās tās garums (vairāk nekā 50 cm), kļūst biežāka mugura un masīvāka pēda, kas pagriezta pret asmeni gandrīz taisnā leņķī. Izanalizējot plašu Eiropas arheoloģisko materiālu, izteikts uzskats,¹⁷¹ ka taisns vai šaurāks leņķis starp asmeni un pēdu ir pazīme jau citam — mūsdienu garkātes un vienrocēs asmens tipam. Jādomā, ka šis pārejas periods uz jauna tipa izkapti norisinājies 13.—15. gs., jo Mārtiņsalas pils apakšējā horizontā vēl atrasta vecā tipa izkaptis, bet, šķiet, no virsējā slāņa nāk jaunā tipa izkaptis.¹⁷²

Apskatāmajā periodā Latvijas centrālajā un austrumu daļā lietotie sirpji tuvi 19.—20. gs. sirpjiem.

Starp sīklopiem dominējošā loma bija aītām, tāpēc arī dzirkļu atradumu lielais skaits nerada izbrīnu (80. tab.: 14), piemēram, Mārtiņsalas pilī atrasts vairāk nekā 10 eksemplāru 13.—14. gs. dzirkļu. Dzirkles atrastas arī Koknesē (13.—15. gs.), Sēlpilī (14.—17. gs.), Lokstenē (14.—15. gs.) u. c.

Kopš 15. gs. parādās zirgu skrāpji (80. tab.: 397, kas iegūti Kokneses priekšpilī un senpilsētā, kā arī Altenes pilī un Sēlpilī).

Dzelzs dakšas (80. tab.: 27, 28) kūtmēsli izmēšanai atrastas Lokstenes un Vecdoles pilīs. Liellopu vai zirgu piesiešanai noderējušas atrastās ķēdes, bet, lai ganāmpulks nenoklīstu, govīm ap kaklu sieti zvārguļi (Mārtiņsalas ciems).

MEDĪBAS UN ZVEJA

Medībām un zvejai, salīdzinot ar lauksaimniecību, iedzīvotāju saimniecībā bija otršķirīga vieta. Par to spilgtu liecību dod kaut vai mājas un meža dzīvnieku kaulu procentuālais salīdzinājums pētītajos 13.—17. gs. pieminekļos. Kokneses pilī medījumu zvēru kauli no visiem dzīvnieku kauliem sastāda 2,3—3,5%, Kokneses priekšpilī 1,9—3,7%, Sēlpilī — 2,2—3,2% un Raunas Tanīskalnā¹⁷³ — 5,3%. Medījumu zvēru kaulu procents salīdzinājumā ar iepriekšējiem periodiem samazinājies.

Nomedītajiem meža zvēriem pirmajā vietā minams alnis (Koknesē 44—79% no visa kaulu materiāla), otro vietu ieņem baltais zaķis (Koknese). Ja aļņa kaulu skaits neatlaidīgi samazinās, tad pretēja parādība vērojama attiecībā uz izrakumos iegūtajiem zaķa kauliem, kas citur Baltijā atsevišķos gadījumos pat ir dominējošie.¹⁷⁴ Tas pats vērojams arī Raunas Tanīskalnā.¹⁷⁵ Samērā liela loma kā medību dzīvniekiem bijusi mežacūkām un stirnām. Sai ziņā zīmīgu liecību sniedz Kokneses paleozooloģiskais materiāls. Ja priekšpils materiāli rāda, ka tās iedzīvotāji, kas piederēja pie zemākās kārtas, uzturā mežacūkas un stirnas gaļu lietojuši arvien mazāk, tad pretstatā tam pils iedzīvotāji šo gaļu lieto attiecīgi vairāk. Piļu iemītnieki mežacūku un stirnu gaļu plaši patērējuši arī citās vietās Baltijā (Pūņa, Traki).¹⁷⁶

Šai sakarā jāatceras, ka 16. gs. vidū landtāgs bija pieņēmis lēmumu,¹⁷⁷ kas zemniekiem aizliedza medīt lielos zvērus, īpaši stirnas, mežacūkas un briežus. No citiem medījumiem diezgan plaši (Koknese, Sēlpils, Tanīskalns) pārstāvēts kažokādu dzīvnieks bebrs. Starp medījumu kauliem reti sastop tāda senatnē iecienīta medījuma kā lāča kaulus. Tāpat lūšiem, ūdriem un caunām viduslaikos jau bijusi stipri mazāka nozīme. Medīti arī putni,¹⁷⁸ piemēram, irbes, rubeņi, medņi u. c. Arheoloģiskajos objektos gar Daugavu u. c. upēm atrod daudz zivju asaku, zvīņu u. c. No zivīm,¹⁷⁹ kuru kaulus identificējuši ihtologi, minami asari, līdakas, plauži, zandarti, raudas, karūsas u. c. Zivis makšķerētas ar bronzas

¹⁶⁶ Моора, Лиги 1969, 6. Ipp.; Strods 1957.

¹⁶⁷ Моора, Лиги 1969, 10. Ipp.

¹⁶⁸ Stubavs 1962b, 20. Ipp.

¹⁶⁹ No viduslaiku pieminekļiem tikai Kokneses paleozooloģiskais materiāls (A. Stubava izrakumi 1961.—1966. g.) līdz 1971. g. bija noteikts pilnīgi. Analīzes izdarījis igauņu paleozoologs vēstures zinātņu doktors K. Pāvers. Tikai kā papilddatus var izmantot Raunas Tanīskalnā noteikto 13.—19. gs. paleozooloģisko materiālu, jo Tanīskalnā iegūto kaulu skaits ir diezgan niecīgs (Kundziņš 1928). Jāievēro, ka minētie dati atspoguļo tikai dažu ekonomisku un politisku centru saimniecību; lauku novados mājlopu sastāvs varētu būt citāds.

¹⁷⁰ Dumpe 1964, 31. Ipp.

¹⁷¹ Steensberg 1943, 225. Ipp.

¹⁷² LVM DM I 2586 izkaptis iegūta 19. gs. beigu izrakumos un precīzi nav datējama. To, ka vēl 14. gs. un 15. gs. pirmajā pusē bijušas vecā tipa izkaptis, liecina Lokstenes pilī atrastā izkaptis (80. tab.: 42).

¹⁷³ Kundziņš 1928; procentos izskaitļojis šīs nodaļas autors.

¹⁷⁴ Паавер 1965, 56. Ipp.

¹⁷⁵ Kundziņš 1928, 56. Ipp.

¹⁷⁶ Паавер 1965, II pielikums.

¹⁷⁷ Latv. PSR I, 166. Ipp.

¹⁷⁸ Паавер 1961, 224. Ipp.; Kundziņš 1928, 56. Ipp.

¹⁷⁹ Лебедев, Марков, Бахметьева, Паскуль 1961, 228. Ipp.

un dzelzs āķiem, kas pēc formas līdzīgi iepriekšējā perioda attiecīgajiem rīkiem. Atkarībā no tā, kādai zivij āķi domāti, tie ir dažāda lieluma. Lietoti arī vizuļi (80. tab.: 16). Laši, līdakas u. c. zivis durtas ar žebērķiem (80. tab.: 46). Plaši lietoti tīkli, par ko liecina atrastie svina gremdi (Asote, Mārtiņšala, Tērvete u. c.).

Dravniecība

Viduslaiku vēstures avoti liecina, ka dravniecībai Latvijā, vismaz perioda sākumā, bijusi ļoti liela nozīme. Tā, Rīgas parādu grāmata,¹⁸⁰ sniedzot vērtīgas ziņas par 13. gs. beigu un 14. gs. tirdzniecību, liecina, ka vasks Livonijas eksportā ieņēmis pirmo vietu. Jādomā, ka šai laikā bija t. s. meža dravas,¹⁸¹ jo tās vietām bija saglabājušās pat 19. gs. Ciemam tuvajos, bet reizēm arī diezgan tālajos mežos dažādos kokos (egļēs, priedēs, ozolos) iecirta dobumus — bišu dores, kuras dravnieki apzīmēja ar īpašuma zīmēm. Pastiprinoties feodālajai ekspluatācijai, medus tika ieskaitīts feodālajā zemes rentē. Šādos apstākļos iedzīvotāji bija spiesti daudz plašāk nodarboties ar dravniecību, turklāt ne tikai savām vajadzībām vien. Lai atvieglotu dravniecības darbus, ar 16. gs. pie sētām sāka novietot no blūka izdrotus stropus, kas pakāpeniski aizstāja mežu dravniecības dores. Meža dravniecībā,¹⁸² jādomā, tikuši lietoti dzeinis, dravu kalti u. c. rīki, kādi bijuši pazīstami jau iepriekšējā periodā un lietoti vēl pagājušajā gadsimtā.¹⁸³

Amatniecība

13.—17. gs. amatniecība no iepriekšējā perioda sīkražošanas atšķiras ar lielāku specializāciju un koncentrēšanos pilsētās. Dažādu izstrādājumu izejmateriāls ir koks, māls, akmens, kauls vai metāls. Atkarībā no pagatavojamā priekšmeta lietoti dažādi darba rīki (laktas, veseri, knaibles u. c.), kas bija pazīstami jau iepriekšējā periodā. Darba rīku vāciskie nosaukumi izskaidrojami ar to, ka pēc Baltijas iekarošanas pilsētu amatniecība pakāpeniski kļuva par vācu amatnieku monopolu.¹⁸⁴

Izejmateriāls dažādu dzelzs darba rīku un priekšmetu pagatavošanai joprojām bija purva rūda.¹⁸⁵ It īpaši tas sakāms par lauku amatniekiem, kas lielākoties bija latvieši un ražoja vietējiem iedzīvotājiem. Turpretī pilsētās, īpaši Rīgā, melno metālu apstrādātāji, kalēji, apvienojās vienā amatā jeb cunftē. Tas konstatējams vismaz ar 14. gs. otro pusi. 15.—16. gs. pie kalēju amata piederēja arī atslēdznieki, bruņu taisītāji u. c. specialitāšu pārstāvji.¹⁸⁶ 17. gs. pastāvēja arī latviešu kalēju amats (gatavoja cirvjus, pakavus u. c.).

Visā šai laikā bija pazīstamas pūsmas procesa dzelzs ieguves krāsnis, ko 17. gs. izspieda dzelzs manufaktūras — dzelzsāmuri, kas it īpaši izplatīti bija Kurzemes hercogistē. Sākot ar 16.—17. gs., dzelzs rūdu arvien biežāk importēja. No kalēju piederumiem 13.—14. gs. atrasti veserīši (80. tab.: 38, 43), knaibles (80. tab.: 15). Jauns āmura tips, kāds rietumu zemēs¹⁸⁷ bija pazīstams jau 12. gs., sakarā ar akmeņu apciršanu mūra piļu celtniecībā sāka parādīties arī Latvijā. Vecdoles pilī (80. tab.: 37)

atrasts akmeņkaļa veseris ar vienu smailu, otru — strupu galu. Vairāki akmeņkaļa veseri atrasti Salaspils Laukskolas depoziņā. Mārtiņšalas pilī un Ikšķilē iegūti masīvi kalti, kas acīmredzot lietoti plienakmens laušanai.

Rotaslietas pagatavotas gan kaļot (atrasti veserīši Vecdoles un Mārtiņšalas pilīs), gan atlejojot. Atrastas 13.—17. gs. viengabala, divdaļu un trīsdaļu akmens veidnes.¹⁸⁸

Rīgā atrasta kniežu apkalumu un piekaru trīsdaļu veidne. Tukuma apkārtnē — veidne pogu, gredzenu un karošu atliešanai. Interesanta ir kāda Rīgā atrastā veidne riņķasaktas atliešanai (14.—15. gs.). Koknesē iegūtas 14.—17. gs. akmens veidnes pogu un apkalumu atliešanai, bet Sēlpilī — jostas sprādžu atliešanai. Svina lodīšu pagatavošanai lietoja speciālas dzelzs knaibles, kādas atrastas Salaspilī.¹⁸⁹

Urbji (80. tab.: 20, 21) koka priekšmetu apstrādei iegūti Vecdolē, Mārtiņsalā, Sēlpilī un Koknesē. Atzīmējami gan silītes veida urbji,¹⁹⁰ gan vītņurbji. Dzelzs priekšmetu apstrādei lietoti tērauda kalti (80. tab.: 44, 45). Ikvienā viduslaiku pieminēklī atrasts daudz slīmešu, retāk sastop dzelzs zāgi (Tērvete 13. gs.; Lokstene 14. gs. — 80. tab: 40; Koknese 17. gs.). Gulķoku ēku celtniecībā lietoja no iepriekšējā perioda pazīstamo instrumentu «kaķi» (80. tab.: 29), kura smailais iedzītis labi iestiprināts koka kātā. Jāatzīmē, ka viduslaikos pilsētās, sevišķi Rīgā, radās arī daudzas jaunas amatniecības nozares; tā, piemēram, parādās kalķu un ķieģeļu dedzinātāji,¹⁹¹ mūrnieki, aldari, desinieki u. c. amatnieki. Amatniecības attīstību šai ziņā stipri ietekmēja vācu amatnieki, turpretī laukos amatniecība atradās vietējo iedzīvotāju rokās.¹⁹²

Apģērbu gatavošanā vērojami visi 12. gs. sastopamie darināšanas paņēmieni. Zemnieku saimniecībās ilgi saglabājās primitīvie vertikālie aužamie stāvi, kuros auzs vēl 17. gs. Kastrānes Skubiņu 3. kapa rakstainais audums. Šajā laikā pamazām pilnveidojās horizontālo aužamo stāvu tehniskās iespējas. Tiem piemēroja arī dažus vertikālajos stāvos austo audumu aušanas paņēmienus, piemēram, maisveida malu eģes četrnīšu trinīša audumiem. Horizontālajos stāvos tās Kurzemes villainēm auzas vēl 20. gs. ilgi saglabājies arī vienkāršais, jau 12. gs. austais rakstaino audumu darināšanas paņēmiens ar skalos izaužamu ornamentu; to var uzskatīt par pamatformu, no kura atvasināti daudzi audu rakstaino audumu veidi. Šajā laikā izveidojās un plašāk izplatījās dažādie vienkāršākie audu rakstainie audumi,

¹⁸⁰ Hildebrand 1872.

¹⁸¹ Rizga 1928, 276.-277. lpp.

¹⁸² Atgāzis 1966^b, 106.—109. lpp.

¹⁸³ Bielenstein 1907, 193.—224. lpp.

¹⁸⁴ Latv. PSR I, 172. lpp.

¹⁸⁵ AHTEiH 1964, 71. lpp.

¹⁸⁶ Anteins 1962^a, 8. lpp.

¹⁸⁷ Ostergaard 1962, 6. att.

¹⁸⁸ Anteins 1960^b, 46.—50. lpp.

¹⁸⁹ CTy6aBC 1970, 1. att.: 5.

¹⁹⁰ Anteins 1959, 216. lpp. Mārtiņšalas dzelzs urbja metalogrāfiskā analīze liecināja, ka urbis darināts no laba metāla ar maz sārņu ieslēgumiem.

¹⁹¹ Zeida 1962, 178. lpp.

¹⁹² Zeids 1961, 49.-66. lpp.

piemēram, četrnīšu drellis, pārstaipu drellis u. c., kas bagātīgi sastopami 19. gs. Šo vienkāršo, rakstaino audumu darināšanas paņēmieni, tāpat kā citu saimniecības nozaru darba paņēmieni, bija kopēji plašai teritorijai. To senākie paraugi jau 10.—12. gs. sastopami austrumslāvu un rietumslāvu apdzīvotajās teritorijās.¹⁹³

14.—15. gs. Latvijas teritorijā — Makašānu Greivuļu kapulaukā — sieviešu cepurēm pirmo reizi konstatēta arī adījuma tehnika.

Tirdzniecība

Tirdzniecībā 13.—14. gs., salīdzinot ar iepriekšējo periodu, konstatējamā radikālas izmaiņas, jo 13. gs. politisko notikumu rezultātā tirdzniecība pakāpeniski sāka koncentrēties vāciešu rokās. Uz vietas radās spēcīgas tirgotāju organizācijas — gildes. Vairākas Livonijas pilsētas (Rīga, Cēsis, Valmiera, Limbaži, Ventspils, Koknese u. c.) 14.—15. gs. kļuva par Ziemeļvācijas tirgotāju starptautiska mēroga apvienības — Hanzas locekļiem. Par šī laika tirdzniecību neapšaubāmi pilnīgāku ieskatu var sniegt rakstītie avoti, jo par daudzām preču kategorijām (zvērādām, lauksaimniecības izstrādājumiem, sāli, garšvielām) arheoloģiskie materiāli liecības nedod, taču tās labi atspoguļotas dažādos tā laika dokumentos.¹⁹⁴ Arheologa rīcībā ir tikai tāds lietiskais materiāls kā tirdzniecības piederumi — metāla nauda, importēti akmens, kaula un metāla izstrādājumi.

13.—14. gs. tirdzniecības attīstībā var uzskatīt par pārejas periodu. Šai laikā vietējie tirgotāji darbojas diezgan aktīvi, kaut gan tiek arvien vairāk ierobežoti. Atsevišķos gadījumos vēl turpinājās iepriekšējā perioda sakaru virzieni un pastāvēja tie paši maiņas līdzekļi. Pirmkārt, tas sakāms par naudu. Lietie sudraba naudas stienīši (ozeringi), kas bija vietējo iedzīvotāju maksāšanas līdzeklis, apgrozībā ir vēl 13.—14. gs., vietām pat līdz 16. gs.¹⁹⁵ 13. gs. sākumā 100 ozeringi līdzinājās 50 sudraba markām.¹⁹⁶ Tai pašā laikā jau ar 12. gs. otro pusi apgrozībā arvien lielāku lomu ieguva Rietumeiropas monētas, Gotlandē (Visbijā) un Ziemeļvācijas pilsētās (Lībēkā, Hamburgā) kaltās sīkās monētas — holfeniņi, brakteāti u. c. Atšķirībā no Igaunijas,¹⁹⁷ kur vairāk Gotlandes monētu, Latvijas 13.—14. gs. arheoloģiskajā materiālā dominē ziemeļvācu pilsētās kaltās monētas. Tas lielā mērā izskaidrojams ar atšķirīgiem svarīgāko tirdzniecības ceļu virzieniem šai laikā.

Sākot ar 13. gs. otro pusi, naudas apgrozībā dominējošo vietu ieņem vietējās Livonijas pilsētās (Tallina, Tartu) kaltās monētas. Kaut gan sakarā ar rakstīto avotu ziņām Rīgā monētas kaltas jau kopš 13. gs. sākuma, tomēr numismātiem tieši šīs monētas pagaidām droši konstatēt nav izdevies.¹⁹⁸

Vēlākajos gadsimtos (15.—16. gs.) intensīvi darbojas Livonijas pilsētu naudas kaltnes (Rīgā, Tallinā), tāpēc uz šo laiku attiecināmajos depozītos pārsvarā Livonijas ordeņvalsts monētas¹⁹⁹ — markas, vērđiņi, šiliņi, kas svēra attiecīgi 11,5; 2,88 un 1,04 g sudraba. Ar 16. gs. pirmo pusi Livonijas pilsētās atsevišķos gadījumos kaļ arī dālderus un dukātus.²⁰⁰ 17. gs. pirmajā pusē tirdzniecībā ne tikai Baltijā, bet arī tās kaimiņu apgabalos svarīga nozīme bija Rīgā kaltajiem Rīgas un Livonijas šiliņiem²⁰¹ (valsts dāl-

deris = 270 šiliņi). 17. gs. otrajā pusē šiliņi zaudē savu nozīmi, paliekot tikai vietējā apgrozībā. Bez šiliņiem lietoja mārkas un grašus, kas lielākoties bija aprēķina vienība. Zemnieku vidū bez šiliņiem apgrozībā bija arī trīspelheri (pusotrgraši) un Rietumeiropas dālderu, kopš 17. gs. sastop arī krievu kapeikas.

13.—14. gs. vietējiem iedzīvotājiem vēl bija iespējams iegādāties ieročus, tomēr vācieši uzsāka pret to enerģisku cīņu.²⁰²

No tolaik importētiem priekšmetiem atzīmējami divasmeņu zobeni ar ierakstiem, damascēti šķēpi u. c.

Visu apskatāmo periodu turpinās kauri gliemežvāku imports. Stikla krelles ievestas kā no Krievzemes (vismaz 13.—14. gs.), tā no Rietumeiropas.

No rotaslietām vēl sastop (13.—14. gs.) vjatičiem raksturīgos gredzenus un aproces, arī stikla aproces (Asotes pilskalns,²⁰³ Rīga, Mārtiņšala). Tomēr jau tolaik arvien biežāk atrod riņķasaktas, īpaši tas sakāms par lielākajiem politiskajiem un ekonomiskajiem centriem (Rīga). No citām ievadumu kategorijām, kas laikā no 13. līdz 16. gs. nākušas no Vācijas, var atzīmēt nažus (Mārtiņšalas pilī²⁰⁴ atrasts dzelzs bārdas nazis ar krāsaina metāla ierakstu), adatas, bronzas uzpirksteņus (80. tab.: 18; Altene, Sēlpils, Koknese, Mārtiņšala), brokāta pogas (204. att.: 5; atrastas Kokneses priekšpilī un pilskalnā 16.—17. gs. slāņos), jostu sprādzes, arī kalnu kristāla izstrādājumus, grāmatu apkalumus (80. tab.: 35, 36).²⁰⁵ Dzīvesvietās (Rīga, Mārtiņšala, Vecdole, Salaspils, Koknese u. c.) sastopama akmens masas keramika, kas importēta no Reinas apgabala. 12. gs.—13. gs. sākumā attiecībā pret vietējo keramiku tā sastāda tikai dažus procentus, vēlāk šos akmens masas traukus sevišķi iemīlo pilsētnieki un mūra piļu iedzīvotāji.

GARĪGĀ KULTŪRA

Feodālisma periodā Latvijā konstatējamā divas pretējas kultūras. Viena no tām bija latviešu kultūra, kas, turpinādama iepriekšējā laikmeta tradīcijas, bija zemnieciska. Otru kultūru pārstāvēja vācu feodāli, garīdzniecība un namnieki, kas dzīvoja pilsētās, pilīs un muižās. Abas kultūras, bez šaubām, viena otru ietekmēja. Pretēji baltvācu historiogrāfu apgalvojumiem, kas izcēla vācu kultūras misiju latviešu

¹⁹³ Zariņa 1970^b, 37. lpp.

¹⁹⁴ Latv. PSR I, 98.—103., 113.—118. lpp. u. c.; Niitemaa 1952.

¹⁹⁵ Snore R. 1938^a, 110. lpp.

¹⁹⁶ Indr. hron. XVI nod., 4. §.

¹⁹⁷ Молвыгин 1967, 7. lpp.

¹⁹⁸ Ar zināmu varbūtību Rīgas pilsētas kalnam varētu piešķaitīt brakteātus, uz kuriem attēlots ar zobenu krustots bīskapa zizlis (Молвыгин 1967, 7. lpp.). Arī Mārtiņšalas pilī iegūts monētu depozīts, kas, pēc R. Ceplītes domām, iespējams, ir Rīgas arhibīskapijas kalums (Mugurēvičs 1969, 42. lpp.).

¹⁹⁹ Ceplīte 1968^a, 20. lpp.

²⁰⁰ Dālderis Baltijā apgrozībā bija no 16. līdz 19. gs. laiku gaitā tam bija dažāda vērtība, piemēram, aprēķina dālderis līdzinājās 80 vērđiņiem. Dukāts 16.—17. gs. bija zelta nauda un aptuveni līdzinājās 2—3 sudraba dālderiem.

²⁰¹ Ceplīte 1968^b, 141, 142. lpp.

²⁰² SLVA 2, 376. u. c. lpp.

²⁰³ Шнопе Э. 1961, 45. lpp. Lai gan stikla aproču ražošanas centri bija iznīcināti mongoļu iebrukuma laikā, neskarta paliek Ziemeļkrievijā, kur Novgorodā. Pleskavā stikla aproces sastop 14. gs. (Щанова 1969, 102. lpp.).

²⁰⁴ Mugurēvičs 1969, 42. lpp.

²⁰⁵ Niitemaa 1952, 228. lpp. uzskaita šai periodā ievestās stikpreces.

kultūras attīstībā, jāatzīmē, ka latviešu kultūra veidojās no atsevišķu tautību (kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu un lībiešu) kultūras mantojuma. Abas kultūras šķīra asas šķiru un tautību pretrunas, tāpēc visus viduslaikus latviešu kultūra saglabāja savu savdabību, uzņemot tikai atsevišķus vācu kultūras elementus. Latviešu tautas garīgo kultūru maz ietekmēja reliģiskā rakstura grāmatas, kas kroplā latviešu valodā parādījās 16. gs. otrajā pusē. Tas pats sakāms par skolām, kas bija paredzētas vācu feodāļu un turīgo namnieku dēļiem.

Savu bagātīgi uzkrāto dzīves pieredzi, savus novērojumus, ticējumus u. c. folkloras bagātības tauta stāstījumu veidā nodeva no paaudzes uz paaudzi.²⁰⁶ Šīs tautas gara bagātības, droši vien jau vairāk vai mazāk pārveidotas, pierakstītas vairākus gadsimtus vēlāk pēc to rašanās. Folkloras atspoguļo tautas masu dziļo naidu pret feodālajiem ekspluatatoriem.

Atradumi, kas saistās ar vācu feodāļu kultūru, iegūti izrakumos mūra pilīs. Tie ir grāmatu bronzas apkalumi (80. tab.: 35, 36; Sēlpils un Koknese, 17. gs.), dažādu spēļu kauliņi. Šaha figūras un metamie kauliņi vietējo iedzīvotāju turīgākajam slānim bija pazīstami jau iepriekšējā periodā. Pēc 13. gs. šādi atradumi raksturīgi vācu mūra pilīm. Šaha figūras (79. tab.: 28, 29) atrastas Sēlpilī un Koknesē (16.—17. gs.), dambretes kauliņi (79. tab.: 30) zināmi no Altene un Kokneses (13.—15. gs.). Lielākā skaitā iegūti metamie kauliņi (79. tab.: 26, 27), piemēram, Koknesē (5), Sēlpilī (2), Vecdoles un Mārtiņsalas pilīs (pa 1). Laiku kopš 14. gs. noteica ar t. s. saules pulksteņiem (79. tab.: 21, 22). No tā laika spīdzināšanas rīkiem, ar kuriem vācu feodāļi pārmācīja savus pretiniekus, jāatzīmē pirkstu spīles²⁰⁷ (203. att.).

No viduslaiku medicīnas instrumentiem jāatzīmē āderu cērtamie (80. tab.: 17), kas lietoti laikā no 12. līdz 17. gs. (Kokneses pils un pilsēta, Lokstene, Ķīšukalns). Pēc savas formas šie instrumenti līdzīgi vēl 20. gs. lietotajiem ārstniecības rīkiem.²⁰⁸ Asinis nolaida, instrumenta atkarpaino galu iecērtot slimnieka vēnā. Ar asins nolaišanu ārstēja galvas sāpes, saindēšanos u. c. slimības.

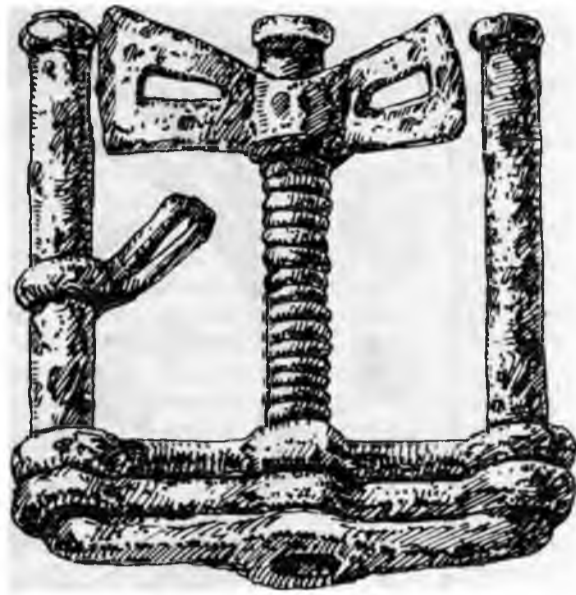
Operācijās lietotie skalpeļi atrasti Mārtiņsalā un Salaspilī.

Sakarā ar tabakas importu un smēķēšanas izplatīšanos 17. gs. pieminekļos (Koknese, Sēlpils, Valmiera, Saldus) lielā skaitā atrastas holandiešu pīpītes, visbiežāk fajansa, retāk — māla.

No bērnu spēļu lietām jāmin kaula rūceņi, kas pagatavoti no dzīvnieka kaula, ar izurbtu caurumiņu vidū (Sēlpils, Salaspils, Koknese, Lokstene); pēc formas tie līdzīgi 10.—12. gs. eksemplāriem.

Svečturi, tāpat kā iepriekšējā periodā, parasti darināti no dzelzs un sastāv no garena kakla sveces ievietošanai un iedzītņa svečtura iestiprināšanai sienā (80. tab.: 7). Šādi svečturi atrasti Altenē, Salaspilī, Lokstenē, Koknesē. Uz 13. gs. attiecināms Kokneses pilī atrastais dzelzs skalturis, kas sastāv no iedzītņa un apaļa, spirālē tīta gala skala ievietošanai. Tikai ar 17. gs. (Koknese, Sēlpils) parādās greznāki krāsainā metāla garenī svečturi (80. tab.: 8).

No attiecīgā laika mūzikas instrumentiem atrasts vargans²⁰⁹ (Vecdole, Valmiera), kas pieder pie trinkšķināmiem instrumentiem (79. tab.: 23). No latviešu tautas instrumentiem atzīmējamas stabules²¹⁰ (Tu-

203. att. Salaspils pilī atrastais spīdzināšanas rīks.

raida, Altene, Salaspils), svilpes (Koknese). Dūdas,²¹¹ spriežot pēc rakstītajiem avotiem, zināmas vismaz kopš 17. gs. No šī paša laika saglabājušās vecākās kokles.²¹² Populāra kļūst arī vijole.

Tautas māksla, kas vislabāk atspoguļojas rotaslietu ornamentācijā, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, pārdzīvo zināmu pagrimumu. 10.—12. gs. rotaslietu dažādās formas, kas ar savu lielo daudzveidību un krāšņumu pārsteidz ikvienu, ar 13. gs. sāk deģenerēties. Tās kļūst vienmuļas, nesaista ne ar formu, ne ornamenta krāsainību. 13.—14. gs. vēl diezgan bieži tiek izmantots agrākajos periodos iemīlotais ģeometriskais ornaments, kaut gan arvien biežāk uz apkalmiem, saktām u. c. parādās augu un zvēru ornaments (79. tab.: 31; 204. att.: 8), kas gan visbiežāk konstatēts uz vāciskas cilmes senlietām, ir reljefi spēcīgi izteikti (Altene, Koknese) un atšķiras no 10.—12. gs. augu un zvēru stila ornamentiem.

Neraugoties uz katolīcības sludinātāju un vēlāko jezuītu darbību, tauta joprojām stingri turējās pie vecajiem ticējumiem. Kā liecina Sebastjāna Minsterā «Kosmogrāfija», vēl 16. gs. vidū vietējie iedzīvotāji pielūdza sauli, mēnesi, kā arī atsevišķus kokus vai akmeņus, noliekot pie tiem ziedojumus. Svētku gadījumos bieži pulcējās senajos kulta kalnos, kur ēda, dzēra, dziedāja, kā arī rīkoja dažādas apspriedes. Joprojām ticēja pārkonam, jo smagajā ekspluatācijas jūgā tauta no tā gaidīja laimi un atbalstu. Kā

²⁰⁶ 1972. g. sākumā Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora fondos bija 2 869 222 folkloras vienības, kas galvenokārt savāktas 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. Spriežot pēc satura, jādomā, ka lielākā daļa no šīm folkloras bagātībām sacerētas apskatāmā laika posmā.

²⁰⁷ CTy6aBC 1970, 1. att.: 1.

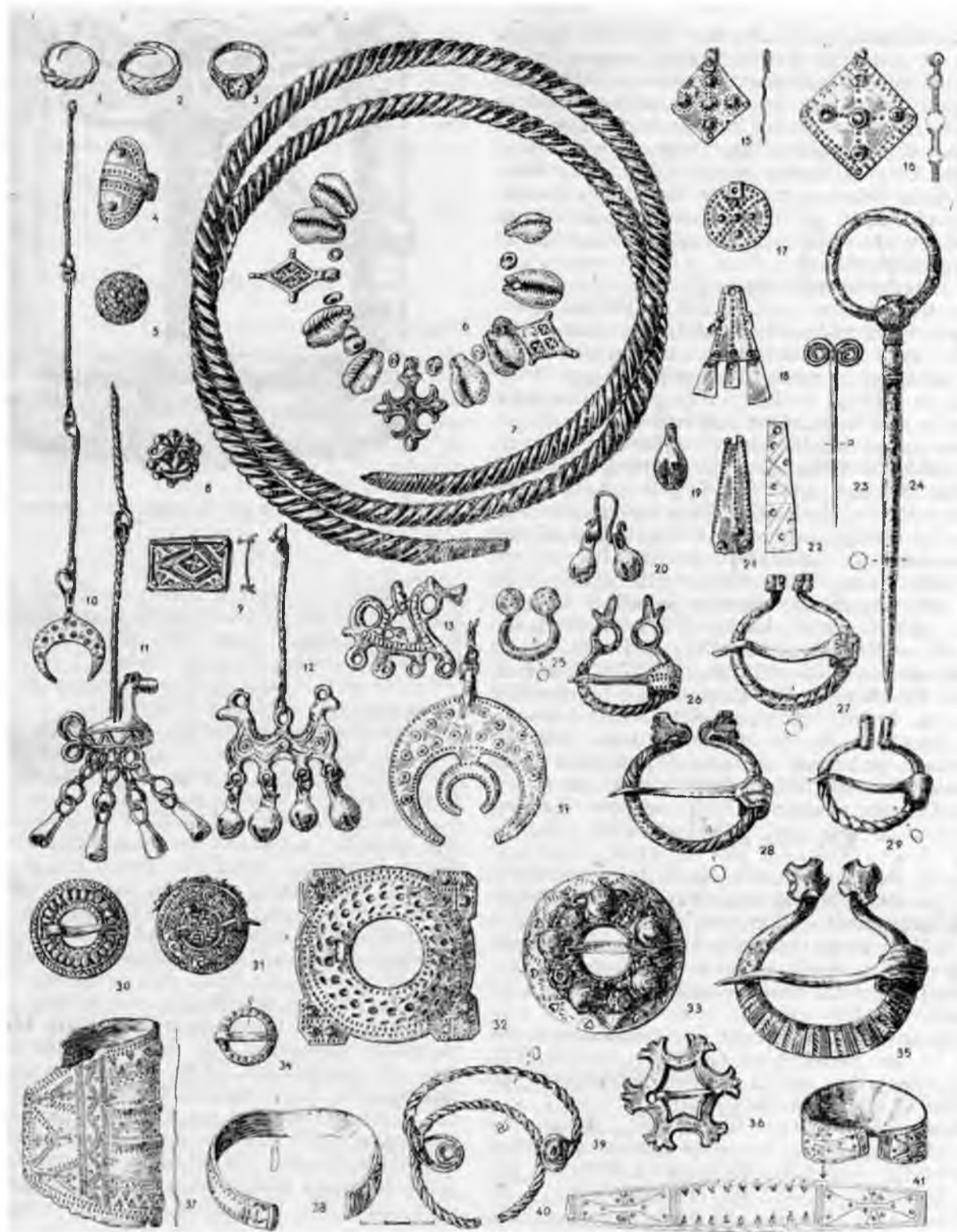
²⁰⁸ yπiauc 1966, 1. att.: 2.

²⁰⁹ Atgāzis 1968°.

²¹⁰ YpTaHC 1970, 227. lpp.

²¹¹ Vītolinš 1969, 233. lpp.

²¹² Brīvkalne 1964, 100.—107. lpp.; 21. att. Pārogļojies ornamentēts koka gabals no šķietamas kokles iegūts Tervetes pilskalnā.

204. att. 13.—17. gs. rotas.

1-4, 7-23, 25-41 — bronza, 5 — brokāts, 6 — stikls-gliemežvāki-bronza, 24 — dzelzs.
 25-36 — saktas, 37-41 — aproces.
 1, 5 — Kokneses pnekspUs (VI 62:2832, 369), 2, 15, 16, 22, 26 — Lokstenes pils (VI 70:947 204 86 639 100) 3 — Sēlnis nil* [VT 87:149] 4, 18, 29 — Bundzēni (VI 148:77, 72, 6/1), 5, 11, 12, 14 — Mārtinsalas kapsēta (VI 122:337 255 181 1354r 7 — La kmu ža (A 7320:22), 3, 19 34 — Altēnes pils (VI 79:256, 191, 218), 9, 10, 23, 25 — Mārtinsalas pils (VI 127-1 270 1346 121) 13 17 39 41 — Asotes pilskalns (VI 11:468, 15:509, 11:131, 15:514), 20, 21, 27, 28 — Ušuru Zviedrukapl (VI 114 25 39 33 1) 2/ — Mārtinsalas ciems (VI 121:181, 407), 39 — Tērvetes kapsēta (VI 21:19), 31 — Lejasdopes (VIP :6:9, 32 — Zviedri (Tukunfa NM 270? 33 — Ķempju depoziits (pēc Latviešu kultura senatne. 1937, LXIII tab.: II), 35 — Vilkuņiņas ezers (A 8571:2), 36 — Ikšķiles pils (VI 129:26), 37 — Jaunpiebalgas kapsēta (VI 5:2), 38 — Talsi, Ezera ielā 8 (VI 149:9).

upurvietas tiek izmantotas alas un avoti. Protams, vietējo iedzīvotāju pieķeršanās senču dieviem bija viena no ekspluatēto ideoloģiskās cīņas formām pret apspiedējiem. Kristīgā baznīca savukārt, lai iznīdētu šādu pagānu ticību, lika iznīcināt senās kulta vietas, bieži vien to vietā uzceļot savas baznīcas, nocirst kokus un sadedzināt tos līdz ar tautas nestajiem ziedojumiem. Protams, arī tas vēl nelīdzēja, un baznīcas cīņa pret elkiem vietumis konstatēta vēl 18.—19. gs.^{21,3}

LATVIEŠU ANTROPOLOĢISKAIS SASTĀVS 13.—17. gs.

Laikā no 13. līdz 17. gs. Latvijas teritorijas iedzīvotāji pakāpeniski konsolidējās vienā etniskā vienībā — veidojās latviešu tautība. Šis konsolidācijas process samērā labi izsekojams kranioloģiskajā materiālā. It īpaši tas sakāms par perioda beigu posmu. Atšķirības antropoloģiskajos tipos, kuras labi saskatāmas starp atsevišķām etniskām vienībām laikā no 10. līdz 13. gs., pakāpeniski nivelējas. Tomēr perioda sākumā antropoloģiskie tipi vēl zināmā mērā saistāmi ar noteiktām etniskām teritorijām. Lielākas atšķirības pastāv starp seno somu un baltu teritorijas iedzīvotāju antropoloģiskajiem tiptiem. Tā, Vidzemē un Kurzemes ziemeļos vēl diezgan stipri izpaužas somiskais elements.

Līdztekus konsolidācijas procesam Latvijas teritorijā šajā laikā vērojama arī epohālā mainības procesa tālākā norise — t. s. brahikefalizācija. Šis process izraisīja relatīvi lielas pārmaiņas galvaskausa uzbūvē un vienādā mērā skāra visus antropoloģiskos tipus. Brahikefalizācijas procesa ietekmē visā Latvijas teritorijā turpina samazināties galvaskausa smadzeņu daļas lielākais garums, bet tās platums palielinās. Rezultātā stipri izmainās galvaskausa forma, kas pamazām kļūst apaļāka vai izteikti mezokrāna. Perioda beigu posmā jau parādās arī brahikefālās formas ar galvaskausa indeksu, kas lielāks par 80,00. Arī smadzeņu daļas lielākais augstums pakāpeniski samazinās. Šī procesa ietekmē vērojamas zināmas izmaiņas arī sejas uzbūvē. Tās kļūst šaurākas un zemākas (sk. tabulu 319. lpp.). Bez jau minētajām izmaiņām notiek arī fiziskā tipa masivitātes samazināšanās: nivelējas muskuļu piestiprināšanas vietu reljefs, pierē kļūst stāvāka un glabella izteikta vājāk.

Tā kā etniskie un brahikefalizācijas procesi notiek līdztekus, tos dažkārt grūti diferencēt. Līdz ar to rodas zināmas grūtības atšķirt epohālās izmaiņas no izmaiņām, kas radušās tālākās cilšu sajaukšanās rezultātā.

Līdzīgs brahikefalizācijas process notiek visā Eiropā, taču dažādās teritorijās dažādos laika posmos un nav vienādi intensīvs. Austrumbaltijā tas pastiprinās pēc 10. gs. un sevišķi aktivizējas 18.—19. gs. Epohālās mainības procesa cēloņi vēl nav pilnīgi skaidri. Liekas, tie tomēr saistāmi ar cilvēces sociāl-ekonomiskā stāvokļa uzlabošanos un dažādām parādībām, ko nes līdz civilizācija.

Šī perioda kranioloģiskais materiāls iegūts visā Latvijas teritorijā, galvenokārt tomēr Vidzemē un Latgalē. 13.—17. gs. Mārtiņsalas,²¹⁴ Sēlpils,²¹⁵ 14.—17. gs. Pāles,²¹⁶ Riņņukalna,²¹⁷ kā arī 18. gs. Vecpiebalgas Purgaiļu un Ludzas rajona²¹⁸ kapsētu materiāls ļauj labi izsekot antropoloģisko tipu tālākajai

attīstībai Latvijas austrumu rajonos, bet 16.—17. gs. Tērvetes,²¹⁹ 16.—18. gs. Jaunkandavas, 18. gs. Durbes²²⁰ kapsētas, kā arī 16.—18. gs. zemgaļu galvaskausu sērija un 17.—18. gs. Leimaņu Augsto kapu kranioloģiskais materiāls sniedz zināmu ieskatu par attiecīgā perioda Kurzemes, Zemgales un Augšzemes iedzīvotāju antropoloģiskā tipa īpatnībām.

Sprīžot pēc Mārtiņsalas un Sēlpils galvaskausu sērijām, 13.—17. gs., it īpaši perioda pirmajā pusē, kad vēl stipri jūtama somu elementu ietekme, Daugavas baseina vietējo iedzīvotāju antropoloģisko tipu var pieskaitīt pie metisā tipa. 13.—15. gs. Sēlpils apkārtnes iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam raksturīgs vidēji augsts, mezokrāns galvaskaus, augš- un vidusdaļā samērā plata un ieplakana seja un mēreni augsta deguna sakne. Šis pazīmju komplekss stiprā mērā atgādina to Baltijas somu antropoloģisko tipu, kāds bija konstatēts Kivtu, Jaunpiebalgas, kā arī dažu Ludzas un Rēzeknes rajona kapulauku iepriekšējo periodu kranioloģiskajā materiālā. Tas nozīmē, ka Sēlpils apkārtne mezokrānais antropoloģiskais tips ar mongoloīdām iezīmēm, kas bija raksturīgs 8.—12. gs. Baltijas austrumsomu ciltīm diezgan plašā teritorijā (Latgale, Austrumvidzeme, Austrumigaunija, Novgorodas zemju rietumu novadi), saglabājas līdz pat 15. gs.²²¹

Ļoti līdzīgu antropoloģisko tipu sastopam starp 13.—15. gs. Valgas un Otepē iedzīvotājiem Igaunijā. Šī antropoloģiskā tipa tālākajai attīstībai Igaunijas teritorijā, kur tas saistāms galvenokārt ar votu ciltīm, iespējams izsekot līdz pat 18. gs.²²² Nav šaubu, ka Latvijas teritorijā šis antropoloģiskais tips jāsaista ar stipru Baltijas austrumsomu ietekmi. To apstiprina arī Sēlpils kapulauka odontoloģiskais materiāls. Iespējams, Sēlpils apkārtnē šajā periodā var zināmā mērā uzskatīt par mezokrānā tipa ar ieplakanu seju izplatības perifēriju. Vismaz pagaidām mūsu rīcībā nav materiāla, kas liecinātu par šī antropoloģiskā tipa izplatību uz dienvidiem vai rietumiem no Sēlpils. Tātad ir pamats domāt, ka līdz 15. gs. beigām Sēlpils apkārtnes teritorija iekļāvās Austrumlatvijas antropoloģiskajā zonā, kur noritēja līdzīgi etniski procesi.

Vēlākajos gadsimtos Sēlpils iedzīvotāju antropoloģiskais tips izmainās. Te 16.—17. gs. latviešiem sastopam krietni lielāku galvaskausu lielāko garumu un platumu, lielāku baziona-bregmas augstumu. Arī seja tiem nedaudz platāka, augstāka un labi profilēta horizontālā virzienā, stiprāka deguna kaula izvirze un augstāka deguna sakne (sk. tab. 318. lpp.).

Šo abu periodu Sēlpils iedzīvotāju antropoloģisko tipu atšķirību, protams, nevar izskaidrot tikai ar brahikefalizācijas procesu, jo šeit 16.—17. gs. antropoloģiskajā materiālā konstatējamas pretēja rakstura

^{2,3} Graudonis, Urtāns 1961, 111. lpp.

²¹⁴ Latvijas PSR ZA Vēstures institūta fondu nepublicētais materiāls; sk. arī Zariņa 1967, 44.—46. lpp.

²¹⁵ Денисова 1970³; Zariņa 1966³, 31., 32. lpp.

²¹⁶ Prīmanis 1925.

²¹⁷ Sommer 1884.

²¹⁸ Алексеев 1961; Апалс 1971³, 23.—25. lpp.

²¹⁹ Битов, Марк. Чебоксаров 1959, 215. lpp.; 33. tab.

²²⁰ Алексеев 1963.

²²¹ Денисова 1968.

²²² Mark 1965, 186. lpp., 7. tab.

205. att. 17.—18. gs. kapos iegūtie galvaskausi.
 / — Purgaiju 93. kaps. 2 — Leimāņu Augsto kapu 70. kaps. 3 — Dūdiņu 20. kaps.

izmaiņas — visu izmēru palielināšanās un masivitātes pastiprināšanās.

Visumā, analizējot 16.—17. gs. Sēlpils iedzīvotāju antropoloģisko tipu, jāatzīst tā piederība pie baltiem. Ir pamats domāt, ka tie ir ienācēji. Līdz 16. gs. šīs teritorijas lauku iedzīvotājiem, jādoma, bijis ciešs etniskais sakars ar Daugavas labā krasta iedzīvotājiem, vēlāk šeit sakarā ar pilsētas pirmsākumiem ieplūst jauni iedzīvotāji no Latgales vai Zemgales, kuri pakāpeniski asimilē vietējos iedzīvotājus un stipri nivelē somu elementa ietekmi šī rajona latviešos.

Mārtiņsalas 13.—17. gs. kapsētas kranioloģiskais materiāls arī liecina par atšķirībām iedzīvotāju antropoloģiskajā sastāvā. Seit, senā lībiešu teritorijā, 13.—17. gs. sastopam galvenokārt divus antropoloģiskos tipus. Viens no tiem — ar vidējiem galvaskausa horizontālo diametru izmēriem ir mezokrāns, tam vidēji augsta, samērā šaura, horizontālā virzienā labi profilēta seja un izvirzīts deguns; tas uzskatāms par lībiešu 10.—12. gs. antropoloģiskā tipa tālāko attīstību. Visskaidrāk šī tipa iezīmes saskatāmas Mārtiņsalas senākā perioda iedzīvotājiem. Šajā periodā Mārtiņsalas apkārtnē izplatīts vēl otrs antropoloģiskais tips, kura īpatsvars vietējos iedzīvotājos krasi pieaug un 15.—17. gs. dominē. Atšķirībā no iepriekšējā tas ir samērā masīvs, ar lieliem galvaskausa horizontālajiem diametriem, vidēji augstu, paplatu, bet horizontālā virzienā labi profilētu seja. Šī tipa pamatā galvenokārt 10.—13. gs. latgaļu antropoloģiskais tips, lai gan 13.—17. gs. Daugavas labā krasta latviešu fiziskā tipa veidošanā zināma loma bijusi arī zemgaļiem.

Visumā 13.—15. gs. Mārtiņsalas gracilā mezokrānā tipa iezīmes sastopam 14.—17. gs. Vidzemes latviešiem. Pāles un Riņņukalna kranioloģiskais materiāls liecina, ka šī perioda Vidzemes ziemeļu un ziemeļrietumu iedzīvotājiem raksturīgs mērens galvaskausa lielākais garums (181,0 mm), liels platums (142,0 mm), mezokrānija (galvaskausa indekss — 78,0), šaura (129,0 mm) un vidēji augsta (67,5 mm) seja. Šis tips stiprā mērā atšķiras no Mārtiņsalas un Sēlpils 15.—17. gs. iedzīvotāju antropoloģiskā tipa. Minētajam Ziemeļrietumvidzemes gracilajam antropoloģiskajam tipam liela līdzība ar 10.—12. gs. Daugavas un Gaujas lībiešu tipu. Jādoma, ka tam tiešs ģenētiskais sakars ar Metsepoles lībiešu antropoloģisko tipu.²²³ Atšķirības, kuras te saskatām, izskaidrojamas ar brahikefalizācijas procesu vairāku gadsimtu ilgā periodā. Pāles un Riņņukalna iedzīvotājiem salīdzinājuma ar 10.—12. gs. lībiešiem kļuvis mazāks galvaskausa garums, lielāks tā platums un ir izteikti mezokrānā galvaskausa forma. Sejas uzbūvē izmaiņas saskatām tikai tās augstumā. 14.—18. gs. Ziemeļrietumvidzemes iedzīvotājiem sejas kļuvušas zemākas (sk. tab. 319. lpp.).

Starp lībiešu un Rietumigaunijas iedzīvotāju antropoloģiskajiem tipiem konstatējam lielu līdzību jau iepriekšējā periodā (10.—12. gs.). Šī līdzība pastāv arī vēlāk. Riņņukalna un Pāles iedzīvotāju antropoloģiskais tips ir stipri līdzīgs rietumigaunu (Varboles kapulauks Merjamas rajonā²²⁴) 16.—17. gs. tipam. Tas, protams, liecina, ka Pāles un Riņņukalna 14.—17. gs. iedzīvotāji pēc izcelšanās ir somi, kas kopā ar rietumigauniem iekļaujas vienā antropoloģiskā tipa izplatības zonā. No teiktā izriet, ka Vidzemes

iedzīvotāju antropoloģiskajā tipā diezgan ilgi saglabāties liels somu elementa īpatsvars. Tas laikam izskaidrojams ar zināmām īpatnībām somu elementa asimilācijā Vidzemē. Bieži vērojamā divu etnisko grupu savstarpējā asimilācija, kuras rezultātā veidojas metisais vai «vidējais» antropoloģiskais tips, 13.—17. gs. Vidzemē nebija raksturīga. Te pieļaujams tikai neliels baltu elementa piejaukums. Seit vietējie iedzīvotāji, pakāpeniski pārņemot baltu valodu un kultūru, stiprā mērā saglabāja savu fizisko tipu. Šis asimilācijas process, liekas, jāatzīst par diezgan raksturīgu ne tikai Vidzemē, bet arī dažos Latgales un Kurzemes novados.

Rietumvidzemes 14.—17. gs. iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam, kam tiešs sakars ar Baltijas rietumsomu cilšu tipu, ir izteiktas eiropēdās rases pazīmes: augš- un vidusdaļa (nazomalārais leņķis — 136,3°; zigomaksilārais leņķis — 126,8°) stipri profilēta seja ar izvirzītu degunu (29,7°) un augstu deguna sakni (dakriālālais indekss — 62,0). Tieši ar šo pazīmju kompleksu Pāles un Riņņukalna galvaskausi atšķiras no Sēlpils 13.—15. gs. kranioloģiskās sērijas. Tātad atšķirības starp Baltijas austrum- un rietumsomiem Latvijas teritorijā, kura konstatētas jau iepriekšējā periodā (7.—12. gs.), saglabājas arī vēlāk.

Zemgales 16.—17. gs. latviešu raksturo dati, kas iegūti no divām galvaskausu sērijām. Viena sakopota no dažādām Tukuma rajona kapsētām, otra iegūta kapulaukā pie Tērvetes pilskalna.

Spriežot pēc sakopotās galvaskausu sērijas, 16.—17. gs. Zemgales latviešiem raksturīgs liels galvaskausa garums (190,9 mm), vidējs tā platums (141,4 mm) un augstums (135,7 mm). Galvaskausa forma ir dolihomezokrāna (galvaskausa indekss — 75,2). Seja Zemgales latviešiem ir šaura (130,6 mm) un vidēji augsta (69,4 mm) ar stipri izvirzītu degunu. Minētais pazīmju komplekss stiprā mērā atgādina 5.—7. gs. zemgaļu antropoloģisko tipu. Atšķirības, kuras konstatējam starp šīm hronoloģiski dažādām grupām, izskaidrojamas ar brahikefalizācijas procesa ietekmi uz vēlākā perioda Zemgales latviešiem. Tā, pēdējiem krietni īsāks, platāks un zemāks galvaskausa, stāvāka piere un vājāk attīstīta glabella. Pēdējās divas pazīmes liecina par masivitātes samazināšanos (sk. tabulu 319. lpp.).

Ka jau iepriekš minēts, 5.—7. gs. zemgaļiem konstatētas samērā šauras sejas. Šī īpatnība raksturīga arī 16.—17. gs. zemgaļiem un apstiprina uzskatu par zemgaļu un latgaļu sākotnējo antropoloģisko tipu nelielu atšķirību. Latgaļiem visos laika posmos sejas platums ir lielāks.

Visumā 5.—7. gs. un 16.—17. gs. zemgaļu antropoloģisko tipu lielā līdzība liecina par šī antropoloģiskā tipa attīstības nepārtrauktību diezgan garā laika posmā, par šo iedzīvotāju, kurus šķir vesels gadu tūkstošs, ģenētisko sakaru.

16.—17. gs. galvaskausi no Tērvetes kapulauka pieder pie citāda antropoloģiskā tipa. Tērvetes latviešiem vēl stiprāk izteikta mezokrānā galvaskausa forma (galvaskausa indekss 77,1), kuras pamatā galvaskausa platuma palielināšanās. Seja diezgan plata

²²³ Денисова 1970 г.

²²⁴ Битов, Марк, Чебоксаров 1959, 215. lpp.; 33. tab.

un vidēji augsta ar vidēji augstu deguna sakni un stipri izvirzītu degunu. Salīdzinājumā ar iepriekš apskatīto 16.—17. gs. zemgaļu antropoloģisko tipu, kuru pārstāv lauku iedzīvotāji, Tērvetes latvieši atšķiras tieši ar sejas uzbūvi. Tiem krietni platākas un mazliet augstākas sejas. Tātad vienā un tai pašā laikā zemgaļu antropoloģiskajā tipā konstatējami divi atšķirīgi varianti. Tikai ar brahikefalizācijas procesu vien šīs atšķirības grūti izskaidrot. Iespējams, ka cēlonis te ir cits. Tērvetes kapulaukā apglabāti iedzīvotāji, kurus zināmā mērā var uzskatīt par kāda saimnieciska centra iedzīvotājiem. Tiem, iespējams, bija diezgan plaši kontakti ar citiem etniskiem elementiem; kontaktu rezultātā varēja notikt arī sajaušanās ar tiem. Starp citu, pilsētas iedzīvotājos arī brahikefalizācijas process noris intensīvāk.

Tādējādi Tērvetes latviešu antropoloģiskais tips veidojas citu etnisku elementu (kuršu?) un brahikefalizācijas procesa ietekmē.

Neliela 16.—17. gs. Jaunkandavas kapulauka galvaskausu sērija sniedz priekšstatu par šī perioda Ziemeļkurzemes iedzīvotāju antropoloģisko tipu. Tam raksturīgi nelieli galvaskausa lielākie garumi un augstumi, mezokrānija, vidēji augsta un šaura seja, izvirzīts deguns un augsta deguna sakne. Šis tips stipri atšķiras no Zemgales latviešu antropoloģiskā tipa ar mazākiem galvaskausa smadzeņu daļas un sejas izmēriem. Starp Ziemeļkurzemes un Zemgales latviešiem 16.—17. gs. pastāv diezgan krasas atšķirības, un tos nevar apvienot vienā antropoloģiskajā tipā. Jādomā, ka 16.—17. gs. Jaunkandavas kranioģiskais materiāls pārstāv Kurzemes lībiešus. Šo domu apstiprina arī Jaunkandavas kranioģiskā materiāla lielā līdzība ar 14.—17. gs. Pāles un 10.—12. gs. Vidzemes lībiešu galvaskausiem.

Tādējādi 16.—17. gs. Jaunkandavas kranioģiskais materiāls liecina par rietumsomu substrāta spēcīgu īpatsvaru Kurzemes ziemeļos līdz pat 17. gs. Bez tam Kurzemes lībiešu antropoloģiskā tipa līdzība ar Vidzemes lībiešu tipu apliecina to kopēju cilmi.

Visa 13.—17. gs. kranioģiskā materiāla analīze rāda, ka Latvijas teritorijā šai periodā etniski ir vēl stipri neviendabīga. Līdzās baltu elementam, kurš šajā periodā neapšaubāmi dominē, turpina pastāvēt senais somiskais substrāts, kurš lokalizēts Kurzemes, Vidzemes un, jādomā, arī Latgales ziemeļos.

17.—19. gs. kranioģiskais materiāls, kurš pārstāv Latgales, Augšzemes, Vidzemes un Kurzemes iedzīvotājus, liecina, ka agrākajām baltu ciltīm raksturīgās antropoloģiskās pazīmes stipri nivelējušās. 18.—19. gs. ir jau izveidojusies latviešu tautība ar vidēji vienotu antropoloģisko tipu. Vienīgi atsevišķos novados, kur agrāk bija konstatēti dažādi antropoloģiskie tipi, vēl turpina pastāvēt dažkārt pavisam vāji izteiktas atšķirības latviešu fiziskajā tipā.

Visumā 17.—19. gs. latvieši raksturojami kā mezo-krāns eiropeīdais antropoloģiskais tips, kam samērā augsta un vidēji plata seja. Tomēr, savstarpēji salīdzinot austrum- un rietumlatviešu kranioģisko materiālu, saskatām arī nelielas atšķirības. Austrumlatviešiem raksturīga spēcīgāk izteikta mezokrāna galvaskausa forma ar spilgtākām masivitātes pazīmēm (pieres slīpums, glabella, *processus mastoideus*), mazliet platāka, īsāka un horizontālā virzienā vājāk profilēta seja ar zemāku deguna sakni. Tādējādi

saskatām kādu pazīmju kompleksu, kas liecina, ka 17.—19. gs. austrumlatviešu antropoloģiskā tipa veidošanās procesā līdzdalību ņēmis kāds svešs elements, kurš nebija pārstāvēts rietumlatviešu tipā. Šī elementa etniskā piederība ir ļoti skaidra. Nav šaubu, ka austrumlatviešu plakanākās sejas, mazāk izvirzītais deguns un zemākā deguna sakne liecina par ļoti senu un jau stiprā mērā nivelētu austrumsomu piejaukumu. Šī tipa iezīmes saskatām arī 18. gs. Vidzemes latviešiem (Piebalgas Purgaiļu kapsēta), kur tās izteiktas vēl stiprāk. Minētās pazīmes īpaši izpaužas sejas uzbūvē. Piebalgas latviešiem vēl 18. gs. ir platākas (136 mm) un horizontālā virzienā vājāk profilētas sejas (nazomalārais leņķis 140,6°). Austrumlatvijā, tai skaitā arī Vidzemē, pirmsākumi šim tipam ar platu un ieplakanu seju meklējami jau neolītā (Zvejnieku, Aboras, Kreiču kapulauki). Baltu ieplūdums, kurš sākās jau ar 2. g. t. p. m. ē. sākumu, veicināja pakāpenisku eiropeīdā tipa nostiprināšanos un noveda pie tā, ka vēlākajos gadsimtos Austrumlatvijā stipri mazinājās platsejinā antropoloģiskā tipa ar mongoloīdo piejaukumu ietekme.

Rietumlatviešu antropoloģiskajā tipā 18.—19. gs. somu elementa ietekmi saskatīt grūtāk. Varbūt tāpēc, ka Durbes kapulauka materiāls nāk no Dienvidkurzemes, kur somu piejaukums varēja būt visai neliels. Varbūt mazliet šaurākās sejas, ko saskatām Durbes kapulauka kranioģiskajā materiālā, norāda uz nelielu šaursejinā somu cilšu tipa (lībiešu) piejaukumu. Turpretī Ziemeļkurzemes latviešu fiziskā tipa attīstībā lībiešiem bijusi liela nozīme. Par to liecina arī mūsdienu Kurzemes latviešu antropoloģiskais tips.

13.—17. gs. Sēlpils un igauņu kranioģiskais materiāls

Apzīmējumi pēc Martina	Pazīmes	Sēlpils 13.—15. gs. iedzīvotāji, R. Deņļsova	Otepē 14. gs. iedzīvotāji, K. Marka	Sēlpils 16.—17. gs. iedzīvotāji, R. Deņļsova
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	185,9 (15)	185,7 (12)	189,0 (44)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	142,5 (15)	141,6 (12)	145,4 (45)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	135,7 (15)	137,5 (12)	137,7 (42)
8:1	Galvaskausa indekss	76,8 (15)	76,3 (12)	79,9 (44)
45	Sejas platums (zy-zy)	134,4 (12)	134,5 (10)	135,3 (39)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	70,7 (11)	69,5 (10)	71,2 (38)
55	Deguna augstums (n-ns)	52,3 (12)	49,9 (10)	52,4 (38)
54	Deguna platums	25,3 (13)	25,1 (10)	24,6 (38)
77	Nazomalārais leņķis (fmo-n-fmo)	141,6 (12)	138,7 (12)	137,7 (35)
SS:SC	Simotiskais indekss	47,4 (11)	48,7 (10)	50,5 (32)
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rh) pret profila līniju	27,7 (9)	32,4 (7)	30,7 (31)
32	Pieres profila leņķis (nas-met) pret horizontāli	82,4 (12)	84,3 (?)	82,1 (35)

Vidzemes 14.—17. gs. kranioloģiskais materiāls salīdzinājumā ar igauņu materiālu.

Apzīmējumi pēc Martina	Pazīmes	10.—12. gs., Gaujas lībieši, R. Veinbergs	10.—12. gs., Daugavas lībieši, R. Deņisova	14.—17. gs., Pāles kapulauks, J. Primanis	15.—17. gs., Rīnūkalna kapulauks, A. Zomers	16.—18. gs., igauņi, Varbolas kapulauks, K. Marka
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	185,7 (6)	183,2 (6)	182,6 (21)	180*	183,6 (13)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	135,8 (5)	139,3 (6)	142,1 (21)	141	139,9 (13)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	132,2 (5)	134,6 (6)	131,8 (21)	—	133,7 (12)
8:1	Galvaskausa indekss	73,5 (5)	73,1 (6)	78,0 (21)	77,6	76,1 (12)
45	Sejas platums (zy-zy)	128,3 (3)	130,8 (6)	130,6 (11)	131	—
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	71,8 (5)	70,2 (6)	68,7 (12)	69	—
55	Deguna augstums (n-ns)	—	50,8 (5)	48,6 (14)	52	—
54	Deguna platums	—	24,0 (5)	24,9 (14)	26	—
77	Nazomālārais leņķis (fmo-n-fmo)	—	135,8 (5)	136,3 (10)	—	140,4 (13)
SS:SC	Simotiskais indekss	—	45,3 (4)	42,8 (9)	—	39,6 (12)
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	—	26,3 (3)	29,7 (6)	—	31,4 (10)
32	Pieres profila leņķis (nas-met) pret horizontāli	—	82,5 (5)	82,5 (2)	—	83,1 (12)

* Sērija 26 galvaskausi; tuvāku datu par to, cik galvaskausiem attiecīgā pazīme konstatēta, trūkst.

Ziemeļkurzemes, Ziemeļvidzemes un Zemgales 14.—17. gs. kranioloģiskais materiāls

Apzīmējumi pēc Martina	Pazīmes	16.—17. gs., Jaunkandavas kapulauks, R. Deņisova	14.—17. gs., Pāles kapulauks, J. Primanis	16.—17. gs., zemgaļi, J. Līcis
1	Lielākais galvaskausa garums (g-op)	181,4 (5)	182,6 (21)	190,9 (7)
8	Lielākais galvaskausa platums (eu-eu)	140,2 (5)	142,1 (21)	141,9 (7)
17	Galvaskausa augstums (ba-b)	129,2 (5)	131,8 (21)	135,7 (7)
8:1	Galvaskausa indekss	77,3 (5)	78,0 (21)	75,2 (6)
45	Sejas platums (zy-zy)	129,0 (5)	130,6 (11)	131,0 (2)
48	Sejas augšdaļas augstums (n-alv)	67,0 (5)	68,7 (12)	69,4 (5)
55	Deguna augstums (n-ns)	49,2 (5)	48,6 (14)	51,1 (5)
54	Deguna platums	24,7 (5)	24,9 (14)	26,1 (5)
DS:DC	Dakriālais indekss	57,3 (5)	—	—
32	Pieres profila leņķis (nas-met) pret horizontāli	82,3 (5)	—	82,6
—	Pieres profila leņķis (g-met) pret horizontāli	75,8	—	—
75 (1)	Deguna kaulu izvirzes leņķis (n-rhi) pret profila līniju	27,0 (5)	—	—

18.—19. gs. kranioloģiskajā materiālā konstatēta arī stipra brahikefalizācijas procesa tālāka norise. Pēdējos divos trijos gadsimtos turpinājies samazināties galvaskausa garums un augstums. Platuma un garuma indekss liecina, ka galvaskausa forma kļūst arvien apaļāka. Arī seja kļūvusi šaurāka un mazliet zemāka. Brahikefalizācijas process mazina galvaskausa masivitāti. 18.—19. gs. latviešiem pieres kļūst arvien stāvākas, glabella vājāk attīstīta. Par šī

procesa tālāko norisi liecina arī izmaiņas šī perioda latviešu apakšzokļa uzbūvē.

Sarežģīto etnisko problēmu risināšanā sekmīgi izmantojams arī mūsdienu latviešu antropoloģiskais materiāls. Tiem sarežģītājiem etniskajiem procesiem, kuri noritēja senatnē Latvijas teritorijā, jāatspoguļojas arī mūsdienu iedzīvotāju antropoloģiskajā sastāvā. Mūsdienu latviešu antropoloģiskie tipi ir visu iepriekšējo periodu etnisko procesu gala rezultāts. Pamatojoties uz divu etnisko elementu — somu un baltu — ilgstošu līdzspastāvēšanu un to savstarpējiem kontaktiem Latvijas teritorijā diezgan garā laika posmā, varam pieļaut zināmu nevienādību arī mūsdienu latviešu antropoloģiskajā sastāvā.

Visumā Latvijas teritorijā izdalāmi divi galvenie antropoloģiskie tipi — Rietum- un Austrumbaltijas. Pirmajam raksturīgi gaiši mati un acis, mezocefāla vai subbrahikefāla galvas forma, samērā slīpa pierē un izteikti uzacu loki, augsta, samērā plata un labi profilēta seja horizontālajā virzienā, taisns deguns ar augstu deguna sakni un garš augums (172—174 cm). Šis tips sastopams starp Kurzemes, Zemgales un Dienvidlatgales un daļēji arī Vidzemes latviešiem un veidojies uz viduslaiku latgaļu, zemgaļu un kuršu cilšu pamata.

Analizējot sīkāk Rietumbaltijas tipu, jānorāda, ka Latvijas teritorijā tam ir savi lokāli varianti. Šo variantu izveidošanos veicināja tās atšķirības starp baltu cilšu antropoloģiskajiem tipiem, kādas konstatējām jau vidējā dzelzs laikmetā. Viens no šādiem lokāliem variantiem iezīmējas Zemgalē un vispirms Dobeles un Bauskas apkārtnē dzīvojošo latviešu vidū. Atšķirībā no kurzemniekiem tiem raksturīga garāka galva un šaurāka seja. Otrs lokāls variants iezīmējas Latgales dienvidu rajonos, kur latviešiem atšķirībā no Zemgales latviešiem raksturīga plata (144—145 mm) seja un subbrahikefāla galvas forma. Kurzemē latviešiem virzienā no teritorijas dienvidiem uz

ziemeļiem vērojama pakāpeniska sejas platuma samazināšanās. Šī īpatnība saistāma ar šaursejainā lībiešu tipa ietekmi.

Austrumbaltijas antropoloģiskajam tipam arī raksturīga gaiša matu un acu krāsa; atšķirībā no iepriekšējā tipa tam konstatējama brahikefālija (galvas indekss 82—83), mazāk slīpa pierē, vājāk izteikti uzacu loki, zemāka un nedaudz platāka (143—145 mm) seja. Atšķirības saskatāmas arī deguna uzbūvē; vājāk profilēta (platāka) un dažkārt zemāka deguna sakne. Īpaši atzīmējamas Austrumbaltijas tipa raksturīgās pazīmes sejas uzbūvē. Tās izpaužas sejas vājākā horizontālajā profilējumā un stiprāk izteiktā vaigu kaulu izvirzījumā. Austrumbaltijas antropoloģiskais tips galvenokārt lokalizēts Latgales ziemeļos un Vidzemē, tā lokalizācija visumā atbilst agro viduslaiku mezokrānā tipa ar platu un iepakānu seju izplatībai, kurš saistāms ar Baltijas austrumsomu tipa ietekmi.

Mūsdienu iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam senajā sēļu teritorijā (Augšzemē) raksturīga zināma gracilitāte, vidēji lieli galvas horizontālie diametri, zemāka un vidēji plata seja, tumšāki un (biežāk) viļņaini mati, taisns, nereti izliekts deguna profils. Minētās īpatnības atspoguļojās jau bronzas laikmeta un vēlāk arī Lejasdopeļu kranioloģiskajā materiālā (11.—12. gs.). Tādējādi starp musdienu Latvijas dienvidaustrumu daļas latviešiem iespējams izdalīt atšķirīgu antropoloģisko tipu, kas izplatīts seno sēļu teritorijā.

Rezumējot teikto, jāsaka, ka latvieši pēc antropoloģiskā sastāva galvenokārt pieder pie Rietumbaltijas antropoloģiskā tipa, kas veidojies uz vidējā dzelzs laikmeta baltu cilšu pamata. Atšķirīga vieta ierādāma ziemeļaustrumu daļā dzīvojošiem latviešiem, kuri stiprā mērā sevī uzsūkuši Baltijas somu elementus. Šo elementu ietekme izjūtama arī Vidzemes un Kurzemes ziemeļu daļas latviešos. Līdzīgā kārtā izdalās arī seno sēļu teritorija; tās iedzīvotāju fiziskā tipa veidošanās vēsturē zināma nozīme, ir kādam citam elementam, kura pirmsākumi Latvijas teritorijā, iespējams, saistāmi ar bronzas laikmetu.

ETNISKIE JAUTĀJUMI

Ceļā uz latviešu tautības izveidošanos Latvijas teritorijā iedzīvotāju starpā atsevišķos senākās Latvijas vēstures periodos norisinājušies sarežģīti konsolidēšanās un asimilēšanās procesi, kuru sākumi iesniedzas mezolīta sākumā — 9. g. t. p. m. ē., kad Latvijas teritorijā novērotas pirmās cilvēku eksistences pēdas.

Jau plašāki arheoloģiskie un antropoloģiskie materiāli no mezolīta perioda Zvejnieku kapulauka (5. g. t. p. m. ē.) ļauj secināt, ka senākie iedzīvotāji Latvijas teritorijā ienākuši no dienvidiem. Skaitliski nelielām šīm pirmatnējām mednieku un zvejnieku ciltīm neolītā (4.—2. g. t. p. m. ē.) piebiedrojās jauni ienācēji — ķemmes-bedrīšu kultūras nesēji, bet gadu tūkstoši vēlāk — auklas keramikas un kaujas cirvju kultūras nesēji. Šo ar radniecīgām attiecībām saistīto un ekonomiski izolēto cilšu apmetnes akmens laikmetā ir stipri izklaidētas, lielāka to koncentrācija

novērojama plašāku ūdens baseinu (Lubanas, Burtnieku ezera) rajonā.

Akmens laikmeta ciltis Latvijas teritorijā atšķiras gan pēc sava antropoloģiskā tipa, gan arī pēc ienākšanas virziena. Ja ķemmes-bedrīšu kultūras nesēji pārstāv no austrumiem ienākušo eiropēdo antropoloģisko tipu ar mongoloīdām iezīmēm, tad auklas keramikas kultūras pārstāvjiem — no dienvidiem iekļūstošajiem lopkopjiem — raksturīgs eiropēdais antropoloģiskais tips bez mongoloīdām iezīmēm. Šo divu etniski un pēc fiziskā tipa atšķirīgo kultūras nesēju — baltu un somu — savstarpējās mijiedarbības rezultātā Latvijas teritorijā norisinājusies ilgstoša abu antropoloģisko tipu savstarpēja pakāpeniska asimilācija; auklas keramikas ciltis lēnām virzījušās ziemeļu virzienā.

Daugavas lejteces izcils piemineklis — nocietinātā Ķivutkalna apmetne — jau liecina par nozīmīgu lopkopības, zemkopības un maiņas lomu 1. g. t. p. m. ē. Arī šajā pieminekļī novērojama iedzīvotāju antropoloģiska tipa neviendabība. Te līdzās dolihokrānājam šaursejainajam antropoloģiskajam tipam, kura izcelsme vēl nav noskaidrota, sastopams arī mezokrānais tips un notikusi abu atšķirīgo antropoloģisko tipu pārstāvju asimilēšanās. Asimilācijas process bija ilgstošs, un šī iemesla dēļ vēl agro metālu laikmeta beigās, ap mūsu ēras sākumu, iespējams novilkta tikai ļoti aptuvenas somisko un baltisko cilšu grupu teritoriālās robežas.

Līdz ar metālu kultūras uzplaukumu m. ē. 1. g. t. pirmajā pusē, kuras priekšnoteikums bija strauja zemkopības attīstība, vietējās dzelzs ieguves apgušana un maiņas pastiprināšanās, kas veicināja bronzas ievadumus, atsevišķu cilšu grupu — kā baltu (kuršu, zemgaļu, latgaļu-sēļu), tā arī Baltijas somu cilšu — apdzīvotas teritorijas kļūst labāk izsekojamas.

Kā baitu cilšu grupas, kas cieši saistītas ar baltu cilšu masīvu apgabalos uz dienvidiem, dienvidrietumiem un dienvidaustrumiem no Latvijas teritorijas, tā Baltijas somu cilšu grupas Latvijas teritorijas ziemeļu daļā, neskatoties uz vienādu ekonomisko bāzi un sabiedriskās attīstības pakāpi, šajā laikā atšķiras gan pēc apbedīšanas veida, gan pēc atšķirīgas formas darba rīkiem (cirvjiem u. c.) un dažiem specifiskiem apģērba piederumiem — rotām.

Lokālas atšķirības apģērbā un materiālajā kultūrā arheoloģiskajā materiālā izsekojamas arī pirmatnējās kopienas beigu posmā (5.-9. gs.), kad norisinājās pāreja uz šķiru sabiedrību. Dažādu ekonomikas nozaru attīstība veicināja iedzīvotāju skaita pieaugumu. Šajā periodā savu apdzīvoto teritoriju paplašina kurši, pavirzoties ziemeļu virzienā, kā arī latgaļu cilšu grupas, kas nonāk līdz Stāmerienai un Raunai.

Tāpat kā iepriekš, arī vidējā dzelzs laikmetā dažādu Latvijas apgabalu iedzīvotāji pēc sava antropoloģiskā tipa ir atšķirīgi. Tā, piemēram, zemgaļiem un latgaļiem raksturīgs galvenokārt masīvais eiropēdais dolihokrānais tips, turpretī Latvijas teritorijas ziemeļu un austrumu rajonos sastopamais mezokrānais tips ar mongoloīdām iezīmēm liecina par Latvijas teritorijā mitušo somu cilšu klātbūtni. Domājams, ka zināmu ietekmi Latvijas teritorijas austrumu daļas iedzīvotāju fiziskajā tipā varēja atstāt arī to cilšu piederīgie, kas atstājuši garos un apaļos uzkalniņu kapus.

Kaut arī kranioloģiskā materiāla no Kurzemes trūkst, šķiet, ka īslaicīgā zviedru un gotlandiešu kolonija Grobiņā nav atstājusi pēdas kuršu antropoloģiskajā tipā.

Vēlais dzelzs laikmets jeb agrā feodālisma periods (10.—12. gs.) iezīmīgs ar iedzīvotāju skaita ievērojamu palielināšanos, strauju lauksaimniecības un amatniecības attīstību. Pastiprinās kultūras un ekonomiskie sakari ar tālākām zemēm kā austrumu, tā rietumu virzienā. Sajā periodā veidojas lielāki zemju centri, rodas pirmie valstiskie veidojumi (Jersika, Koknese) ar dižciltīgajiem jeb kņaziem priekšgalā. Sabiedrības virsslāņa vidū sāk izplatīties jauna ideoloģijas forma — pareizticība. Uz šo laiku attiecināmi arī Rīgas pilsētas sākumi.

Kaut arī šajā laikmetā vēl saglabājas baltu atsevišķu etnisko grupu — kuršu, zemgaļu, latgaļu un sēļu, kas šajā laikā izveidojušās par mazām tautībām, — atšķirības materiālajā kultūrā, vēl dzelzs laikmetā var izsekot pakāpeniskām šo specifiski lokālo pazīmju izžušanas tendencēm, kuru rezultātā vēlāk ilgstošā attīstības procesā izveidojās latviešu tautība. Tā, piemēram, šajā periodā visā Latvijas teritorijā, atskaitot tās austrumu daļu, izplatās līdzenie kapulauki. Šis process bija sācies jau iepriekšējā periodā. Ciešāki sakari atsevišķu Latvijas teritorijas daļu starpā veicināja dažu darba rīku, kā platasmens cirvja, dažādu rotu paveidu (pakavsaktu, piekariņu, vītā kaklariņķa ar cilpu galiem u. c.) plašāku izplatību. Šie sakari veicināja arī kopējās valodas izveidošanās sākumus. Lībiešu apdzīvotajā teritorijā sāk iespieties baltu elements: tā, Doles salas augšgalā Daugavas lībiešu kapulaukos konstatēti latgaļu un zemgaļu sieviešu apbedījumi.

Antropoloģiski Latvijas teritorijas iedzīvotāju vidū šajā periodā saglabājas kā dolihokrānais, tā somu

Arheoloģiskie pieminekļi un tajos iegūtie materiāli ir republikas vissenākās vēstures svarīgākais avots. Pēc arheoloģijas datiem iespējams spriest par apmetņu veidiem Latvijas teritorijā, par tās apdzīvotības intensitāti dažādos periodos, par iedzīvotāju etnisko sastāvu un kultūru, nodarbošanos, sociālekonomiskām izmaiņām u. c. jautājumiem. Arheoloģiskais materiāls uzskatāmi rāda, ka vēstures gaita ir likumsakarīga, progresīvs process, kas no zemākas sociālekonomiskas formācijas virzās uz augstāku.

Laikā, kad Latvijas teritorijā vēl netika veikti zinātniski arheoloģiski izrakumi, bija izteikti spriedumi, ka Austrumbaltijā apdzīvotība sākusies samērā vēlu un tās seno iedzīvotāju kultūras līmenis ir visai zems. Zinātnisko datu trūkumu aizstāja ar hipotētiskiem pieņēmumiem. Iemīļotas bija dažādas migrāciju un kultūrtrēģerisma teorijas, kas reizēm izvērtās rasistiskos uzskatos par vietējo cilšu nespēju radīt savu patstāvīgu kultūru.

Arheoloģiskie pētījumi mūsdienās ļauj secināt, ka apdzīvotības sākums Latvijas teritorijā attiecināms uz 9. g. t. p. m. ē., tiklīdz to atļāva klimatiskie apstākļi, t. i., tai pašā laikā, kad tuvākajās kaimiņu teritorijās. Jau kopš akmens laikmeta, kaut gan apmetnes vēl bija diezgan retas un toreizējā Latvijas

ietekmētais dolihomezokrānais antropoloģiskais tips. Ievērojot antropoloģisko pazīmju ļoti lēno, bet materiālās un garīgās kultūras pazīmju izmaiņu straujāko procesu, jādomā, ka ievērojama Latvijas teritorijas austrumu daļa tajā laikā bija jau latgalizējusies.

Vācu agresoru 13. gs. uzspiestais kristietības jūgs, kā liecina arheoloģiskie materiāli, nonivelēja vietējo latgaļu u. c. mazo vietējo tautību materiālās kultūras formu daudzveidību. Tikai ilgstošā pakāpeniskas asimilācijas procesā latviešu tautībā varēja iesaistīties no baltiem atšķirīgie somiskie lībieši. Latviešu tautības konsolidēšanos veicināja dažādu iemeslu izraisītās Latvijas iedzīvotāju kustības un pārvietošanās. 13.—17. gs. antropoloģiskie materiāli apliecina vietējo, jau iepriekšējos periodos novēroto antropoloģisko tipu tālāku attīstību brahikefalizācijas virzienā. Neviens antropoloģiskais sastāvs vēl novērojams arī ar 13.—17. gs. datējamā Mārtiņsalas kapsētā.

Feodālisma gadsimtos norisinās arī latviešu valodas izveidošanās process.

Rakstītajos avotos, kā, piemēram, jau Paula Einhorna sarakstītajā *Historia Lettica* (17. gs. vidū), runāts par latviešu apdzīvoto apgabalu no Prūsijas līdz pat Krievijas robežai. Kurzemes ziemeļos ap Enguri saglabājušies lībieši protot kā lībiešu, tā latviešu valodu, bet dievkalpojums noturot latviešu valodā. Mūsdienu latviešu valodas dialektos, domājams, saglabājušies kādreizējo Latvijas teritorijas apdzīvotāju mazo tautību valodas relikti.

Sarežģītajos latviešu tautas etnoģenēzes jautājumos vēl daudz skaidrojama. Šajā virzienā jāstrādā dažādu zinātnes nozaru pārstāvjiem. Arheoloģiskie un antropoloģiskie materiāli ir drošs pamats, uz kura balstoties arheoloģija varēs dot nozīmīgu ieguldījumu šo jautājumu risināšanā.

teritorija necīgā iedzīvotāju skaita dēļ nebija apgūta, iedzīvotāji uzturēja kontaktus ar apkārtējām zemēm. Taču vairākas atšķirības un īpatnības ļauj runāt par vietējo iedzīvotāju patstāvīgas kultūras veidošanos Baltijā. Šis process vērojams arī nākošajos vēstures posmos, turklāt atsevišķu cilšu vai cilšu apvienību teritorijā iezīmējoties ar savām īpatnībām.

Ģeogrāfiski izdevīgais stāvoklis pie Baltijas jūras, galvenā satiksmes artērija — Daugava — veicināja Latvijas teritorijas seno iedzīvotāju sakaru attīstību gan rietumu, gan it sevišķi austrumu virzienā; uzplaukumu šie sakari sasniedz Senās Krievzemes pastāvēšanas laikā. Pateicoties sakariem ar apkārtējām zemēm, attīstījās maiņa, tirdzniecība, tika apgūtas jaunas tehniskas iemaņas. Ievērojot Latvijas teritorijas iedzīvotāju intensīvos kontaktus ar apkārtējām etniski atšķirīgām ciltīm, pamatojumu zaudē uzskats par kādu izolētu «tīru» tautu, kādu centās sameklēt buržuāziskā zinātne. Visos arheoloģiskajos periodos lielākā vai mazākā mērā dažādās ciltis savstarpēji asimilējās; bez arheoloģiskajiem datiem liecību par to sniedz arī antropoloģija. Šis asimilācijas process izsekojams iedzīvotāju antropoloģisko tipu pakāpeniskā mainībā vairāku gadu tūkstošu ilgā laika posmā. Attēlojot šo parādību sarežģīto raksturu, darbā pienācīga vieta ierādīta arī Baltijas somu un

baltu cilšu konsolidācijas gaitai, uzsverot lībiešu elementa lomu latviešu tautas izveides procesā.

Pretēji latviešu buržuāziskajā arheoloģijā vērojama tendencei attēlot senās Latvijas sabiedrisko iekārtu idealizēti un radīt priekšstatu par «vienotu tautu», «Latvijas PSR arheoloģijā» izklāstītie materiāli pārlicinoši atspoguļo iedzīvotāju mantiskās un šķiriskās diferenciacijas procesu, šķiru sabiedrības izveidošanos jau līdz 13. gs.

Jaunie arheoloģiskie materiāli dod iespēju atsegt t. s. kultūrtrēģerisma teorijas īsto būtību. Šī teorija sludināja vietējo cilšu atpalcību uz vācu krustnešu it kā augstākas kultūras fona. Plašie izrakumi vēlā dzelzs laikmeta pilskalnās un kapulaukos, kā arī materiāli no nākošā perioda — viduslaiku — pilīm, bet īpaši ciemiem un kapsētām, rāda, ka vietējo iedzīvotāju kultūras kontinuitāte šai pārejas periodā saglabājusies. Materiālās kultūras izveidē, īpaši darba rīku un rotaslietu darināšanā, neredzam lūzumu (atskaitot dažus jaunievedumus), bet gan pakāpeniskas izmaiņas. Vēlākajos gadsimtos tās saistāmas ar amatniecības un tirdzniecības attīstību, kā arī ar modes tendencēm. Viduslaiku arheoloģiskais materiāls rāda, ka arī svešzemju iebrucēju jūgā tauta palika galveno materiālo vērtību ražotāja.

Tāpat arheoloģiskais materiāls sniedz uzskatāmu

priekšstatu par Latvijas teritorijas iedzīvotāju garīgo kultūru. Jau akmens laikmeta apstākļos, kad cilvēks daudzas parādības nespēja izskaidrot, radās ticība pārdabiskiem spēkiem. Lai gan ar 11. gs. Latvijas teritorijā sāka izplatīt kristīgo ticību, bet kopš 12. gs. beigām to uzspieda ar varu, tauta visus viduslaikus zināmā mērā, īpaši grūtos kara un posta apstākļos, centās pieturēties pie vecajiem «pagāniskajiem» ticējumiem. Šāds seno mitoloģisko vai arī reliģisko ticējumu noturīgums, kas vispār vērojams visos vēstures periodos, dažkārt liek sevi manīt vēl pat mūsu dienās. Pēc materiālajām paliekām ar samērā lielu precizitāti izsekojot cilvēku garīgo uzskatu evolūcijai gadu tūkstošu gaitā, padomju arheoloģijas zinātne līdz ar to palīdz cīnīties pret reliģiskajiem aizspriedumiem, no kuriem cilvēki spēj atbrīvoties tikai ar zinātniski pareiza, marksistiska pasaules uzskata apgūšanu.

Tāpat kā katram cilvēkam ir savi vecāki un vecvecāki, tā tautai kopumā ir savi priekšteči. Tie mums atstājuši bagātu mantojumu seno apmetņu, pilskalnu, senkapu un kulta vietu veidā. Aizvēris šo grāmatu, uzmanīgs lasītājs, saskāries ar senās pagātnes liecieniem, spēs pareizāk novērtēt tos, labāk sapratīs savas tautas tūkstošgadīgo vēsturi, darba cilvēka kā vēsturisko procesu galvenā virzītāja lomu.

LATVIJAS PSR ARHEOLOĢISKOPĒMĒKĻU UN SAVRUPATRADUMU VIETU SARAKSTS** Arheoloģiskopiemēkļu un savrupatradumu vietu saraksts (latviski).

A — akmens laikmets, B — bronzas laikmets, DJ — senākais dzelzs laikmets, D₂ — agrais dzelzs laikmets, D₃ — vidējais dzelzs laikmets, D₄ — vēlāis dzelzs laikmets, V — viduslaiku arheoloģija.

A
CVVM Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas
py fondu šifri.
RDM
RLB

aptn — apmetne,
c. — ciems,
cp. — ciema padome,
dpz — depozīts,
ez. — ezers.

ГИМ — Государственный исторический музей (Москва).
ГЭ — Государственный Эрмитаж (Ленинград).

IVI — Igaunijas PSR ZA Vēstures institūts.

Izr. — izrakumi.

kpl — kapulauks.

kps — kapsēta.

kulta v. — kulta vieta.

Lit. — literatūra.

LVM — Latvijas PSR Vēstures muzejs.

M — muzejs.

m. pils — mūra pils.

mž. — muiža.

NM — novadpētniecības muzejs.

Отчеты ПАК — Отчеты Императорской Археологической комиссии. СПб., 1859—1912.

pārb. — parbaudes.

p. — pilsēta,

pc. — pilsētciemats.

plsk — pilskalns,

r. — rajons.

rtn — romiešu monētu savrupatradums.

rm dpz — romiešu monētu depozīts.

RVKM) — R'S^{as} Vēstures un kuģniecības muzejs.

Sa — savrupatradums.

Senatne — Senatne. Žurnāls aizvēsturei, etnogrāfijai un celtniecībai. Rīga, 1929.—1930.

skat. — skatiet.

Verh. Berl. — Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin, 1871—1902.

VI — Latvijas PSR ZA Vēstures institūts.

WM — Valsts vēsturiskais muzejs.

- Abaine I *apm* — Madonas r. Lubānas pc. Sa VI. Lit.: Loze 1965; LKPS 830. A.
- Abaine II *apm* — Madonas r. Lubānas pc. Sa VI. Lit.: Loze 1965. A.
- Abēji *kpl* — Ābeļu pamatskola Jēkabpils r. Abēju cp. Sa Jēkabpils NM. Lit.: LKPS 312. D₄.
- Abora I *apm, kpl* — Aladonas r. Lubānas pc. Izr.: I. Loze 1964, 1965, 1970, 1971, VI. Lit.: Loze 1965; Loze 1965; LKPS 835. A, D.
- Abora II *apm* — Madonas r. Lubānas pc. Izr.: I. Loze 1963, 1965, VI. Lit.: Loze 1965; LKPS 831. A, DL
- Adamova *sv* — Krāslavas r. Ūdrišu cp. Sa LVM, Jēkabpils NM, Lit.: Šņore R. 1936^d; Moora 1952; Яни-Гс 1959^a. A, D_b, D₂.
- Aderkaši *sv* — Ogres r. Taurupes cp. (*skat.* arī Ozolēni). Sa LVM. Lit.: RK 619; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Agrārieši *kpl* — Auru Agrārieši Dobeles r. Auru cp. Izr.: J. Graudonis 1959 (17 kapi), LVM. Lit.: Graudonis 1960a. D₃, V.
- Ainava *kpl* — Kārļu Ainava Cesu r. Drabešu cp. Izr.: F. Ozoliņš 1924 (10 kapi), LVM; E. Sturms 1930 (4 kapi), LVM. Lit.: LKPS 117. D₄.
- Aišēni *kpl* — Valmieras r. Katvaru cp. Arhīva ziņas. Lit.: Тыниссон, Мугуревич 1965. Dj.
- Aizbednes *kpl* — Jumurdas Aizbednes Cēsu r. Kaives cp. Sa LVM. D₄.
- Aizelkšņi *kpl* — Baltinavas Aizelkšņi Puncuļevas c. Balvu r. Baltinavas cp. Izr.: H. Riekstiņš (1 kaps), LVM. D₄, V.
- Aizelkšņi *kpl* — Kokneses Aizelkšņi Stučkas r. Klintaines cp. Izr.: A. Buhholes 1899 (6 kapi), LVM. D₃.
- Aizezeri *kpl* — Balvu Aizezeri Balvu r. Balvu cp. Sa LVM. D₄.
- Aizezeri *kpl* — Sakstagala Aizezeri Rēzeknes r. Sakstagala cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₃, D₄.
- Aizkalne *apm (?)*, *kpl* — Aizkalnes centrs (Jasmuiža), Preiļu r. Aizkalnes cp. Izr.: J. Romanovs 1893, ГИМ; E. Snore 1940 (22 kapi), LVM. Sa Jēkabpils NM, Daugavpils NM. Lit.: Отчеты ИАК 1893; Snore R. 1936^d; RK 657; LKPS 957. D₃, D₄.
- Aizkārkle *kpl* — Barkavas Aizkārkle Madonas r. Barkavas cp. Sa LVM. D₃, D₄.
- Aizkraukle *sv, apm, plsk, kpl* — Skrīveru Aizkraukle (Augstie kalni, Ascheraden, Skrīveru dzelzceļa ūdens pumpētava, Palāta, Romershof) Stučkas r. Stučkas p. Izr.: Fr. Krūze 1839, Rietumberlīnes M (ap 15 kapu); K. Bērs (ap 20 kapu), Londonas Britu M; A. Buhholes 1887 (5 kapi), 1889, LVM; H. Riekstiņš (19 kapi), LVM; N. Purpētere, P. Stepinš, 1939 (23 kapi), LVM. Lit.: Kruse 1842; Bähr 1850; Buchholtz 1888; RK 25, 502—527; Moora 1929^b; Brastiņš 1930; Snore R. 1936^d; Ванкина 1952; Cimermane, Urtāns 1961; Граудонис 1967; Urtāns 1972; LKPS 1168. D₁, D₂, D₃, D₄, V.
- Aizkraukles kapsēta *kps* (pie baznīcas) — Rīgas r. Stučkas pc. Izr.: P. Stepinš 1939, LVM; V. Urtāns 1960, 1971 (86 kapi), LVM. Lit.: Stepinš 1940; Cimermane, Urtāns 1961; Urtāns 1972. V.
- Aizpurīši-Gereņi *kpl* — Krāslavas r. Kornbuļu cp. (Starp Aizpurīšu un Gereņu c.) Arhīva ziņas. D₄.
- Aizpurves *kpl* — (Krāsmata Augstajā silā) Madonas r. Praulienas cp. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 863. D₂.
- Aknīste — *skat.* Susēja.
- Akra — *skat.* Jaunakra.
- Aķēni — *skat.* Jaunāķēni.
- Aleksandrova *kpl* — Piedrujas Aleksandrovas sloboda, Krāslavas r. Piedrujas cp. Arhīva ziņas. Sa (ap 11 kapi), LVM. D₄, V.
- Alekši *rm* — Gavieztes Alekši Liepājas r. Gavieztes cp. LVM. D₂.
- Alināni-Albergi *kpl* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Sa LVM. Lit.: RK 342; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 368. D₂.
- Allāži — *skat.* Saknītes un Atvasītes.
- Almāle *dpz* — Alsungas Almāle Kuldīgas r. Alsungas pc. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- Alodzene *kpl* — Mārupes Alodzene Alūksnes r. Mārupes cp. Sa LVM. D₄.
- Aloja *kpl* — Valmieras r. Alojas pc. Arhīva ziņas. Lit.: Граудонис 1961. Dj.
- Albergi — *skat.* Alināni-Albergi.
- Alīene *sv, m, pils, apm* — (Altona) Stučkas r. Seces cp. Izr.: J. Graudonis 1963, 1964, VI, LVM. Lit.: Graudonis 1964^a, 1965^b. B, D₃, V.
- Alūksne *kpl* — Alūksnes r. Alūksnes pilsētas teritorija. Izr.: J. Karps 1888, IVI. Lit.: Sb. GEG 1888. D₄.
- Ancīši *kpl* — Jēkabpils r. Aknikstes cp. Sa LVM. D₂.
- Ančkinī *kpl* — Vārkavas Ančkinu c. Preiļu r. Vārkavas cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 991. D₄.
- Andeņi *kpl* — Dagdas Andeņu c. Krāslavas r. Ignatovas cp. Sa LVM. D₄.
- Andzēni *kpl* — Vecgulbenes Andzēni (Kara kapi) Gulbenes r. Vecgulbenes cp. Sa LVM, Cēsaines NM. Lit.: LKPS 310. D₄.
- Andziņi *kpl* — Ezeres Andziņi Saldus r. Ezeres cp. Izr.: VVM 1931 (1 uzsk.), LVM. Lit.: Sturms 1932; Snore R. 1936^d; Moora 1938a. D₂, D₃.
- Annas kalns *kpl* — Krimuldas Annas kalns Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: D. Klepere 1969, 1970 (30 kapi), Siguldas NM. Sa LVM. Lit.: Klepere 1970. V.
- Annasmuiža *kpl* — Annas Annasmuiža, Alūksnes r. Annas cp. Izr.: Dr. Putniņš 1922, LVM. D₄, V.
- Annasmuiža *kpl* — Ķēču Annasmuiža Cēsu r. Zaubes cp. Sa LVM. D₄.
- Annasmuiža *kpl* — Nītaures Annasmuiža («Vasukaln») Cēsu r. Nītaures cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rīg. 1904. D₄.
- Anteni *kpl* — Stāmerienas Antēni Gulbenes r. Stāmerienas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Antiņi *kpl* — Vērgaļu Antini Liepājas r. Vērgales cp. Sa LVM. D₄.
- Antuži *kpl* — Zasas Antuži (Franču tranšejas) Jēkabpils r. Zasas cp. Izr.: S. Bogojavlenskis 1896, ГИМ. Sa LVM. Lit.: Богоявленский 1900; Hausmann 1908; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- Antuži *kpl* — Medņu Antuži, Jēkabpils r. Medņu cp. Izr.: J. Romanovs 1893, ГИМ. Lit.: Отчеты ИАК 1893. D₄.
- Apariņas *kpl* — Kazdangas Apariņas Kuldīgas r. Klosteres cp. Izr.: E. Sturms 1931, LVM. Sa Kuldīgas NM. Lit.: LKPS 511. D₄, V.
- Aploki *kpl* — Aisteres Aploki (Durbes ezera krasts) Liepājas r. Tāšu cp. Sa LVM. D₄.
- Apšukalns *apm* — Daugavpils r. Sventes cp. Sa LVM. D_{1#}
- Aptekas *kpl* — Vecpiebalgas Aptekas-Ovizāres Cēsu r. Inešu cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 128. D₄.
- Araišu ezera pils *apm* — Cēsu r. Drabešu cp. Izr.: K. Zīvers 1876, IVI; R. Virhofs 1877, IVI; J. Apals 1965—1969, VI. Lit.: Sievers 1876; Apals 1971b. D₃, D₄.
- Arāju pilskalns *apm* — Daugavpils r. Sventes cp. Izr.: J. Graudonis (pārb.), 1968, VI. Lit.: Graudonis 1969.^a D₁.
- Arbidāni *kpl* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: J. Steins 1862, LVM. Lit.: RK 339; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Aronas grantsbedres *kpl* — Viesienas Aronas upes krasta grantsbedres (Mežāres) Madonas r. Viesienas cp. Izr.: E. Snore 1948 (5 kapi), VI. Sa Madonas NM. D₄.
- Aršēļonki *sv* — Ludzas r. Pildas cp. Sa LVM. D₂.
- Asari *kpl* — Alsviķa Asari Alūksnes r. Alsviķa cp. Sa LVM, Alūksnes NM. Lit.: LKPS 10. D₄.
- Asmas *kpl* — Madonas r. Mārcienas cp. Izr.: K. Ošs 1940, LVM. D₂, V.
- Asnei *apm* — Madonas r. Degumnieku cp. Izr.: I. Loze 1964, VI. Lit.: Loze 1965; Loze 1965; LKPS 833. A.
- Asne II *apm* — Madonas r. Degumnieku cp. Izr.: I. Loze 1964, VI. Lit.: Loze 1965. A, D.
- Asote *kpl* — Jēkabpils r. Iūku cp. Sa Jēkabpils NM. D₄.
- Asotes pilskalns *apm, plsk* — Jēkabpils r. Kūku cp. Izr.: E. Snore 1949—1954, VI. Lit.: Шноре 1961; Граудонис 1967; LKPS 331. D₁, D₂, D₃, D₄, V.
- Atvases *kpl* — Bukaišu Atvases Dobeles r. Bukaišu cp. Izr.: VVM 1932 (14 kapi), LVM. Sa Bēnes vidusskolā. D₃, D₄.
- Auce *kpl* — Auce, LLA izmēģinājumu un pētījumu saimniecība Vecauce (Alt-Autz, Vecauces mž., Universitātes fermas 9. lauks) Dobeles r., Auces p. Sa LVM, VI. Lit.: Hausmann 1909; Snore R. 1936^d; Atgāzis 1970.^a D₃, D₄.
- Audari *kpl* — Bikstu Audari Dobeles r. Bikstu cp. Izr.: F. Ozoliņš 1926 (2 kapi), LVM, Jelgavas NM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 260. D₃.
- Augstā sila kapi *kpl* — Šķilbēnu «Augstā sila kapi» Balvu r. Šķilbēnu cp. Sa LVM. D₃.

- Augstie kapi *kps* — Leimaņu Augstie kapi Jēkabpils r. Leimaņu cp. Izr.: Z. Apaļa 1970, VI (189 kapi). Lit.: Apaļa 1971. V.
- Auleki *kpl* — Viskaļu Auleki Stučkas r. Stučkas p. Sa LVM. D₄.
- Auliciems *kpl* — Kokneses Auliciems (Kokenhusen, Aulizeem-Gesinde) Stučkas r. Kokneses pc. Izr.: A. Buhholes 1899—1900 (2 kapi), LVM; J. Graudonis 1962, VI. Lit.: Sb Rig. 1893, 1894, 1895, 1899, 1900; RK 627; Snore R. 1936d; Graudonis 1963. D₃.
- Aujkalna ezera pils *apm* — Cēsu r. Drustu cp. Sa LVM. Lit.: Apals 1965^b. D₃.
- Aurumuiža *dpz* — (Auermiinde) Dobeles r. Auru cp. Izr.: K. Bojs 1896, Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1896; VS. D₄, V.
- Aužeju pilskalns *apm* — Ceraukstes Aužeju pilskalns Bauskas r. Brunavas cp. Sa LVM, VI. Lit.: Brastiņš 1926; Atgāzīs 1966^b; LKPS 86. D₄.
- Avotiņi *kpl* — Annenieku Avotiņi (Zebras muiža) Dobeles r. Annenieku cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936d. D₃.
- Avotiņi *kpl* — Kauguru Avotiņi Valmieras r. Kauguru cp. Izr.: E. Snore 1933, LVM. Lit.: Balodis 1935a; Ванкина 1952; Граудонис 1967; LKPS 1313. D₄.
- Avotiņi *kpl* — Raiskuma Avotiņi Cēsu r. Raiskuma cp. Izr.: G. Leške 1899, IVI. Lit.: Sb. GEG 1890, 1894; Граудонис 1967; LKPS 168. B, D₄.
- Avotiņi *kpl* — Rendas Avotiņi Kuldīgas r. Rendas cp. Lit.: Balodis 1933; Snore R. 1936d; LKPS 527. D₂.
- Bajāri *kpl* — Jumpravas Bajāri Ogres r. Jumpravas cp. Izr.: N. Purpētere 1939 (3 kapi), LVM; Sa LVM. Lit.: Bähr 1850. D₄.
- Bajāri *apm* — Seces Bajāri Stučkas r. Seces cp. Sa LVM, VI. Lit.: Graudonis, Urtans 1961. D₃.
- Bakanu ezera pils *apm* — Madonas r. Dzelzavas cp. Sa VI. Lit.: Apals 1965b. D₃.
- Balīni *kpl* — Kursišu Bāliņi Saldus r. Kursišu cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 1131. D₄.
- Balteņu pilskalns *apm* — Rēzeknes r. Cernajas cp. Sa LVM. D₄.
- Baltinava *dpz* — (Merkuzine) Balvu r. Baltinavas cp. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₂, D₃.
- Baltiņi *sv* — (Vella klēpis, Vella laiva, Vella gravas mala) Madonas r. Ērgļu p. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 801. D₂.
- Baltiņi *kpl* — Lazdonas Baltiņi Madonas r. Lazdonas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936d; LKPS 812. D₂, D₄.
- Baltkaju pilskalns *apm* — (Napoleona kalns) Daugavpils r. Kalkūnes cp. Izr.: J. Graudonis (pār.), 1968, LVM, VI. Lit.: Brastiņš 1926, Graudonis 1969^b; LKPS 216. D₁, D₂, D₃.
- Balupes — Balvu r. Daugasnes cp. Sa VI. Lit.: Лозе 1965; LKPS 60. A.
- Bāļas *kpl* — Dobeles Bāļas Dobeles r. Dobeles cp. Izr.: E. Šturms un F. Ozoliņš 1926 (67 kapi), LVM. Lit.: Snore R. 1929, 1936d; LKPS 246. D₃.
- Bārņaukas pilskalns *apm* — Daugavpils r. Sandarišķu cp. Sa LVM. DL
- Bargais sēklis *sv* — Lubānas ezers Madonas r. Sa LVM un VI. Lit.: Sturms 1938a, 1970. A.
- Barsuki *kpl* — Pildas Barsuku c. Ludzas r. Pildas cp. Izr.: F. Balodis 1925. Arhīva ziņas. D₄.
- Bārta *sv, kpl* — Bārtas kapi «Pilskalns» Liepājas r. Bārtas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 541. B, D₄.
- Baški *kpl* — Liepājas r. Rucavas cp. Izr.: P. Stepiņš 1938, LVM. Lit.: Ванкина 1952; Moora 1952; Граудонис 1967; LKPS 607. D_b.
- Batarejas kalns *apm* — Daugavpils r. Pilskalnes cp. Izr.: J. Graudonis 1968, VI. Lit.: Brastiņš 1926; Graudonis 1969^b; LKPS 225. D₄.
- Batari *kpl* — Rēznas Bataru c. Rēzeknes r. Stoļerovas cp. Izr.: P. Rikovs 1915 (9 uzsk.), ГИМ. Lit.: Рыков 1917. D₄.
- Batni *kpl* — Kaunatas Batnu c. Rēzeknes r. Kaunatas cp. Izr.: J. Romanovs 1892, ГИМ; F. Balodis 1925/1926 (3 uzsk.), LVM. Lit.: LKPS 1032. D₄.
- Baukalns *kpl* — Mazstraupes Baukalns Cēsu r. Mazstraupes cp. Sa LVM. D₄.
- Baužu ezera senkapi *kpl* — Valmieras r. Vaidavas cp. Izr.: P. Dzenis 1913; M. Eberts un A. Stāls 1923, LVM. Lit.: Moora 1929^b; Balodis 1927; Ванкина 1952; Граудонис 1967; LKPS 1331, 1332, 1333. B, D₄.
- Bebri *kpl* — (Apaļais kalniņš) Jēkabpils r. Sēlpils cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936[^]. D₂.
- Bečeri *kpl* — Kaunatas Bečeru c. Rēzeknes r. Kaunatas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Beites *kpl* — Kauguru Beites Valmieras r. Kauguru cp. Izr.: I. Cimermane 1962 (3 kapi), Valmieras NM. Lit.: Cimermane 1963; LKPS 1314. D₄.
- Belogrudovas pilskalns *apm* — Daugavpils r. Ambeļu cp. Sa LVM. D₄.
- Beltēni *kpl* — Priekules Beltēni Liepājas r. Priekules p. pie vecās ķieģelnīcas. Izr.: E. Sturms 1935 (3 kapi), LVM. Lit.: LKPS 600. D₄.
- Beļava *kpl* — Beļavas muiža, «Zviedru kapi» Gulbenes r. Beļavas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Bēne *sv* — Dobeles r. Bēnes pc. Sa LVM. B.
- Berezaukas pilskalns — *skat.* Berzines pilskalns.
- Berzines pilskalns — (Berezaukas pilskalns) Krāslavas r. Izvaltas cp. Sa LVM. Lit.: Brastiņš 1928; LKPS 442. D₄.
- Bērvircava *sv* — Jelgavas r. Elejas pc. Sa LVM, Jelgavas NM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 389. D₂.
- Bērzkalni *kpl* — (Dārgumu kalniņš) Cēsu r. Drabešu cp. Arhīva ziņas. Lit.: Граудонис 1967. D₄.
- Bērmuiža *kps* — Zaubes Bērmuiža Cēsu r. Zaubes cp. Izr.: H. Riekstiņš 1931 (14 kapi), LVM. Lit.: Sturms 1932; LKPS 196. V.
- Beteļi *kpl* — Elkšņu Beteļi Jēkabpils r. Elkšņu cp. Sa Jēkabpils NM. Lit.: LKPS 321. D₄.
- Bīalas *kpl* — Jēkabpils r. Viesītes cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 379. D₂.
- Bienes *kpl* — Matkules Bienes Tukuma r. Matkules cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Bikernieki *kpl* — Seces Bikernieki Stučkas r. Seces cp. Sa LVM. Lit.: RK 1930; Snore R. 1936d; LKS 1937; Moora 1952. DB D₂, D₃.
- Bīlavi *kpl* — Talsu r. Lubes cp. Izr.: J. Dēriņš 1863, IVI. Lit.: Dēriņš 1864; Grevingk 1878; Sturms 1931^b; Граудонис 1967; LKPS 1204. B.
- Biļļu Elka pļava *kulta v.* — Jaunsvirlaukas Biļļu muiža, Elku pļava Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Lit.: Kurtz 1924. D₄ (?).
- Birznieki *sv* — Ventspils r. Užavas cp. Sa LVM. Lit.: Jakobsons, Sturms 1930; Sturms 1931^b; Граудонис 1967. B.
- Birznieki *kpl* — Talsu r. Vandzenes cp. Izr.: J. Dēriņš 1863, IVI. Lit.: Doring 1864; Grewingk 1878; Sturms 1931^b; Граудонис 1967; LKPS 1224. B.
- Birži *kpl* — Jēkabpils r. Biržu cp. Lit.: Aspelin 1877; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Biržu bij. mācītājmuižā *kpl* — Jēkabpils r. Biržu cp. Sa Jelgavas NM. Lit.: Snore R. 1936d. D₃.
- Blaževiču pilskalns *apm* — (Gorodoks) Krāslavas r. Kastuļinas cp. Sa LVM, VI. Lit.: Brastiņš 1928; Moora 1929^b; Ванкина 1962; Граудонис 1967; LKPS 453. D₄.
- Blumfeldi *apm* — Jelgavas r. Sesavas cp. Sa VI. Lit.: Atgāzīs 1971^a. D₃.
- Blūmi *kpl* — Preiļu r. Jersikas cp. Lit.: Граудонис 1967. D₇.
- Bobrovišķu pilskalns — Krāslavas r. Asūnes cp. Sa LVM. D₄.
- Boķi *kpl* — Ābeļu Boķi Jēkabpils r. Ābeļu cp. Izr.: A. Stokmanis 1922 (1 uzsk.), Jēkabpils NM; H. Moora 1925 (1 uzsk.), LVM; L. Vankina 1961 (7 uzsk.), LVM. Lit.: Moora 1925; Stokmanis 1926; Moora 1928, 1929^b; R. Snore 1936^d; Vankina 1962c. D₂, D₃.
- Bonifacova *kpl* — Bērzpils Bonifacova («Priežu saliņa», Domopoles Bonifacovas mž.) Balvu r. Salas cp. P. Prola Astravas māja. Izr.: P. Rikovs 1915 (1 kaps). Sa LVM. Jēkabpils NM. Lit.: Sb. Rig. 1897; Рыков 1917; Snore R. 1936d; LKPS 54. D₃, D₄.
- Borisovka *kpl* — Dobručina, Ezernieku Borisovka-Dobručina (starp Borisovkas un Dobručinas mž.) Krāslavas r. Ezernieku cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Bozēnu depozīts *dpz* — Barkavas Bozēnu depozīts, Madonas r. Barkavas cp. LVM. Lit.: Snore R. 1937. D₄.
- Bradaiži *kpl* — Pildas Bradaiži Ludzas r. Pildas cp. Sa LVM. Lit.: RK 656; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 729, 730. D₂, D₄.
- Braslava *rm* — Limbažu r. Braslavas cp. Sa LVM. D₂.
- Braslini *kpl* — Cēsu r. Liepas cp. Izr.: P. Stepiņš 1938, LVM. Lit.: LKPS 147. D₂.
- Braslini *kpl* — Valgales Braslini Talsu r. Abavas cp. Sa LVM. D₄.
- Breidaki *kps* — Nukšu Breidaki (Vecie kapi) Ludzas r. Nukšu cp. Izr.: V. Aleksejevs, J. Timoškāns 1957 (ap 100 kapu), Ludzas NM. Lit.: Aleksejevs 1968. V.

- Brencēni kpl** — Madonas r. Āronas cp. Lit.: Šnore R. 1936d. D₂.
- Brenči kpl** — Tadaiku Brenči Liepājas r. Tadaiku cp. Sa LVM un Liepājas NM. Lit.: LKPS 615. D₄.
- Bricu ezera pils aptn** — Cēsu r. Zosēnu cp. Lit.: Apals 1965b. D₃.
- Briđagi kpl** — Saukas Briđagi Jēkabpils r. Saukas cp. Sa LVM. D₃.
- Briđi kpl** — Briđu c. Ludzas r. Briđu cp. Arhīva zinas. Lit.: Сементовский 1890; LKPS 676. D₄ (?).
- Brikuļi apt** — Rēzeknes r. Garanču cp. Izr.: I. Loze, VI. Lit.: Граудонис 1967. D₁.
- Brjaslava kpl** — Aulejas Brjaslavas c. Krāslavas r. Kombuļu cp. Sa LVM. Lit.: ИАК 1902. D₃, D₄.
- Brožgala kapsēta kpl** — Rēzeknes r. Audriņu cp. Izr.: E. Šnore 1935, LVM. Lit.: Граудонис 1967. B(?), D₁.
- Bruģi kpl** — Saukas Bruģi Jēkabpils r. Saukas cp. Sa Jēkabpils NM. D₄.
- Brunovski kpl** — Stučkas r. Daudzseses cp. Sa LVM. Lit.: Šnore R. 1936^d; Moora 1938^a; LKPS 1147. D₂.
- Brūveri kulta v.** — Krotas Brūveri (Upuravots) Liepājas r. Krotas cp. Izr.: P. Stepiņš 1963. Lit.: Stepiņš 1964. D₁.
- Brūveri kpl** — Izvaltas Brūveri Krāslavas r. Grāveru cp. Sa LVM, VI. Lit.: LKPS 433. D₃, D₄.
- Bučas kpl** — Cīravas Bučas (Akmeņmuižas grantsbedres) Liepājas r. Cīravas cp. Izr.: J. Krieviņš 1922, LVM; Sa LVM un Ielsinku M. Lit.: FM 1925; LKPS 548. D₄, V.
- Budjanka aptn** — Ludzas r. Ciblas cp. Izr.: R. Šnore 1956, 1959, VI. Lit.: Загорские 1967. A.
- Būdnieki kpl** — Jelgavas r. Zaļenieku cp. Izr.: VVM 1935, LVM; J. Graucloņis 1971, LVM, VI. Lit.: SM, 1940, 1; Банкниа 1952; Граудонис 1967. D₁.
- Buktes kpl** — (Veļna klēpis, Baižkalniņš) Valmieras r. Alojās pc. Izr.: R. Šnore 1925 (arzin.). Lit.: Граудонис 1967; LKPS 634. D₁.
- Bulandi kpl** — Iršu Bulandi, «Kapkalniņš» Stučkas r. Iršu cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Bulduri** — Rīgas r. Salas c. Sa LVM. D₂.
- Buliņi kpl** — Alūksnes Buliņi Alūksnes r. Alsviķu cp. Sa LVM. D₃.
- Bullēnu Elka pļava kulta v.** — Mežotnes Lejasbullēni, Bauskas r. Mežotnes cp. Lit.: Kurtz 1924; Endzelīns 1956. D₄(?).
- Buļļumuiža kpl** — (Zviedru skanstis) Limbažu r. Limbažu p. Izr.: E. Sturms 1929, LVM; VVM 1931, LVM; J. Graudonis 1965, LVM. VI. Lit.: CS; Sturms 1950^a; Graudonis 1966^a; Граудонис 1967; LKPS 648. B, D₁.
- Bundes kpl** — Lenču Bundes (Striķi, Strickenhof) Cēsu r. Kūduma cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rīg. 1898; LKPS 144. D₄.
- Bundzēni kpl** — Annas Bundzēni Alūksnes r. Annas cp. Izr.: J. Daiga 1968 (10 kapi), VI; Sa LVM. Lit.: Daiga 1969; LKPS 14. V.
- Bunka kpl** — (Bunkas muiža, Funkenhof) Bunkas grantsbedres Liepājas r. Bunkas cp. Izr.: E. Sturms 1933, 1935 (13 kapi), LVM. Sa LVM un Jelgavas NM. (?) Lit.: Šnore R. 1936d; Sturms 1936a; LKPS 544. D₃, D₄.
- Bunkas kpl** — Ezeres Bunkas Saldus r. Ezeres cp. Sa LVM. Lit.: R. Šnore 1936d. D₂, D₃.
- Burkāni kpl** — (Zeltkalniņš) Limbažu r. Lēdurgas cp. Lit.: Граудонис 1967. D₃.
- Burtnieki dpz** — Lēdurgas Burtnieku depoziāts, Limbažu r. Lēdurgas cp. LVM. Lit.: Ceplīte 1968b. V.
- Buses pilskalns skat.** Matkules pilskalns.
- Cakuli kpl** — Varakļānu Cakulu c. Madonas r. Varakļānu p. Izr.: I. Cimermane 1958; LVM. Lit.: LKPS 1000. D₃, D₄.
- Cejmalnieki kpl** — Gulbenes r. Lejasciema cp. Arhīva ziņas. Lit.: Граудонис 1967. D₁.
- Cerseiņnieki sv** — Madonas r. Lubānas cp. Sa LVM. Lit.: Sturms 1938^a, 1939^b. A.
- Cēsis pie Riekstukalna sv** — Cēsu p. Sa LVM. D₂.
- Cēsnieki kpl** — (Kuplais kalniņš) Cēsu r. Kūduma cp. Lit.: Šnore R. 1936d; Ozola 1960; Граудонис 1967; LKPS 141. D₁, D₂.
- Cēsu dzelzceļa stacija kpl** — (bei Wenden) Cēsīs J. Gagarina ielā. Izr.: E. Kivulis 1910 (8 kapi), Cēsu NM, LVM, IVI; E. Šnore 1946 (2 kapi), VI. Sa IVI, ГИМ. Lit.: Sb. Rīg. 1888; RK 582, 583; Kiwull 1911; Архив ГЭ, д. 1888, № 45; LKPS 112. D_{IT} V.
- Cesvaines pilskalns apm** — Madonas r. Cesvaines pc. Izr.: A. Nore 1922, LVM; V. Urtāns 1966, LVM. Lit.: Urtāns 1966; LKPS 779. D₁, D₂, D₃, D₄.
- Cibēni kpl** — Īles Cibēni (Kapeņu kalniņš, Mantas kalns) Dobeles r. Īles cp. Izr.: P. Stepiņš 1940 (5 kapi), LVM. Sa LVM. Lit.: RK 440; Sb. Kuri. 1869; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- Cibla kpl** — Ciblas Djatlovkas mežniecība Ludzas r. Ciblas cp. Izr.: J. Romanovs 1890, ГИМ; F. Balodis 1925/1926 (13 uzsk.); E. Šnore 1954 (4 uzsk.), LVM. Lit.: LS 1925, 34; Snore E. 1957; LKPS 679. D₄, V.
- Ciblas Kapukalns apm** — Ludzas r. Ciblas cp. Sa LVM. D₁.
- Ciemalde sv, kpl** — Jaunsvirlaukas Ciemalde (Zviedru kapi, Zeemalden, Cerību jaunsaimniecība) Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Izr.: K. Bojs 1895 (27 kapi), LVM, Jelgavas NM. Lit.: Boy 1895^a; RK 469—481; Moora 1929^b; Snore R. 1936d; Moora 1952; LKPS 393. D₂, D₃, D₄, V.
- Ciemaldes Elku pļava kulta v.** — pie Jaunsvirlaukas Ciemaldes kapiem Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Lit.: Kurtz 1924. D₄(?).
- Cirma kpl** — Zvirgzdenes Cirmas c. Ludzas r. Zvirgzdenes cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 754. D₄.
- Cirnova kpl** — Viļakas Cirnova Balvu r. Susāju cp. Izr.: R. Šnore 1932 (15 uzsk.), LVM. D₄.
- Cīruļi kpl** — Madonas r. Pamatu cp. Sa LVM. Lit.: Ebert 1913; Sb. Rīg. 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Cīzari sv** — Jelgavas r. Sidrabenes cp. Sa LVM. Lit.: RK 253; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Cadarāni kpl** — Makašānu Cadarānu dzirnavas Rēzeknes r. Mežāres cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 1042. D₄.
- Čači kpl** — Maltas Čaču c. Rēzeknes r. Kaunatas cp. Izr.: J. Romanovs 1892. Lit.: Отчеты ИАК 1892 (1894). D₄.
- Čakstēni kpl** — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Arhīva zinas. Lit.: Snore R. 1936d; LKPS 365. D₂.
- Čapani kpl** — Vecsaules Čapani (Alt-Rahden, Tschappan-Gesinde, Альт-Раден, Унтинг, Unting, Kugel-Untiņi, Skaidiņa) Bauskas r. Vecsaules cp. Izr.: E. Smidts 1886; K. Bojs un T. Kaizerlings 1886; F. Brauns 1892 (4 kapi), LVM, Jelgavas NM, Iidz 1. pasaules karam Nirnbergas M. Sa IVI Lit.: Sb. Kuri. 1886, 1887, 1888; Sb. Rīg. 1887; Sb. GEG 1887, 1888; Отчеты ИАК 1892; RK 450—468; Snore R. 1936^d; LKPS 105. D₃, D₄.
- Čapūji kpl** Kandavas Čapūji Tukuma r. Aizdzires cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Cenčeva kpl** — Mērdzenes Cenčevas c. Ludzas r. Blontu cp. Izr.: F. Balodis 1925/1926 (4 uzsk.). Sa LVM. Lit.: LS 1925, 34. D₄.
- Cenčupi kpl** — Skaistas Cenčupu c. Kraslavas Skaistas cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 477. D₄.
- Cernostje kpl** — Maltas Cernostjes puzmž. Rēzeknes r. Feimaņu cp. Sa Rēzeknes NM. Lit.: LKPS 1013. D₄.
- Čiekuri kpl** — Bīriņu čiekuri (Koltzen) Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: E. Mugurēvičs, E. Tenisons 1964, VI. Sa LVM. Lit.: Sb. GEG 1875; Тыннссон, Мугуревич 1965. D₄.
- Cornaja Gora aptn** — Krāslavas r. Asūnes cp. Sa LVM. D₁.
- Čorskāni kpl** — Rites Čorskāni Jēkabpils r. Rites cp. Sa LVM. D₄.
- Čunkāni** — skat. Dreņģeri-Čunkāni.
- Čušļi kpl** — Rugāju Čušļu c. Balvu r. Rugāju cp. Sa LVM. D₄.
- Dagda kpl** — Krāslavas r. Dagdas pc. Kirova ielā 4. Arhīva ziņas. D₄.
- Dagi kpl** — Bebrencis Dagi Daugavpils r. Bebrencis cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Daibji sv** — Tukuma r. Irlavas cp. 1928. g. apzināšanas dati LVM. Lit.: LKPS 1230. D₂.
- Daktiņi sv, kpl** — (Kapu kalns) Kalsnavas Daktiņi Madonas r. Kalsnavas cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₄.
- Danči kpl** — Makašānu Danču c. Rēzeknes r. Pelsiņu cp. Sa ГЭ. Lit.: Архив ГЭ, д. 1914, №. 17. D₄.
- Dandāle rm dpz** — Vecsvirlaukas Dandāle, Bauskas r. Vecsvirlaukas cp. LVM. D₂.
- Danski kpl** — Rēzinas Dansku c. Rēzeknes r. Slabadas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Danilovka I kpl** — (Kara kapi) Šķilbēnu Daņilovka I Balvu r. Šķilbēnu cp. Izr.: E. Šnore 1951/1952 (7 uzsk.), VI. Lit.: Snore E. 1957; Граудонис 1967; LKPS 76. D_{IT} D₂.

- D a ņ i l o v k a II** *kpl* — Šķilbēnu Daņilovka II (Cilipino «Kara kapi») Balvu r. Šķilbēnu*cp. Izr.: E. Snore 1951/1952 (4 uzsk., 4 žaņņiki), VI. Sa ГЭ, IVI. Lit.: Архив ГЭ, д. 1877, № 16; Sb. Rig. 1848; Сементовский 1890; Snore E. 1957; LKPS 76. D₄, V.
- D a r v d e d ž i** *kpl* — Jurkalnes Darvdedži Ventpils r. Jurkalnes cp. Izr.: E. Snore 1936 (11 kapi), LVM. Lit.: Snore 1937°. D₄, V.
- D ā r z i ņ i** *kpl* — (Zviedru kapi, Piemiņas kalniņš) Valmieras r. Vecates cp. Arhīva zinas. Lit.: Граудонис 1967; LKPS 1343. D_B D₂ (?).
- D ā r z n i e k i** *kpl* — Cīravas Dārznieki Liepājas r. Cīravas cp. Izr.: E. Sturms 1935, LVM. Lit.: Ванкина 1952; Moora 1952; Граудонис 1967; LKPS 550. D₄.
- D ā r z n i e k i** *kpl* — Gramzdas Dārznieki Liepājas r. Priekules p. Izr.: E. Sturms 1931 (2 kapi), LVM. Lit.: LKPS 603. D₄.
- D a u g a v a i z e l k š ņ i** *kpl* — Kokneses Daugavaizelkšņi (Pasta mž.) Stučkas r. Klintaines cp. Lit.: Sb. Rig. 1894; LKPS 1155. D₄.
- D a u g a v a s O g l e n i e k i** *kpl* — Krustpils Daugavas Ogleņieki Jēkabpils r. Medņu cp. Izr.: E. Snore 1948, 1952, 1953 (22 kapi), VI. Sa LVM, Jēkabpils NM. Lit.: Шноре 1961; LKPS 337. D₃, D₄.
- D a u g a v p i l s** *kpl* — bij. Daugavpils cietokšņa teritorija. Sa ГЭ, LVM. Lit.: Сементовский 1890. D₄.
- D a u g a v p i l s** *rm dpz* — Daugavpils p. LVM. D₂.
- D a u g m a l e** *apm, plsk* — Rīgas r. Ķekavas cp. Izr.: VVM 1933, 1935—1937, LVM; V. Urtāns 1966—1970, LVM. Lit.: Brastinš 1930; SM 1936, 1, 4; Moora 1938°; Urtāns 1967°, 1968°, 1969, 1970°; Граудонис 1967; LKPS 1087. B, D₂, D₃, D₄.
- D e g t e r i** *kpl* — Ciblas Degteru c. Ludzas r. Ciblas cp. Sa LVM. Arhīva ziņas. D₄.
- D e g t e r u p i l s k a l n s** — Ludzas r. Ciblas cp. Sa LVM. D].
- D e p r e j a s** *kpl* — Bauskas r. Vecumnieku cp. Sa VI. Lit.: Atgāzis 1967°. D₂.
- D i c m a ņ i un P i l s i ņ ģ i** *kpl* — Lielaucis Dīcmaņi un Pilsīņģi (Vistu kapi, Kapukalns, Kapiņu kalns) Dobeles r. Lielaucis cp. Sa LVM, Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1870; RK 423, 424; Moora 1929°; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- D i d u ļ i** *kpl* — Salgaļes Diduļi (Mežotnes Diduļi, Mesothēn, Didull-Gesinde) Jelgavas r. Sidrabenes cp. Sa LVM, Jelgavas NM. Lit.: Boy 1895°; RK 481; Snore R. 1936^d. D₃, V.
- D i e m a n t i** *kpl* — Viesītes Diemanti Jēkabpils r. Viesītes p. Arhīva ziņas. D₄.
- D i e t l a v i** *kpl* — Viesienas Dietlavi (Pendera kalns) Madonas r. Viesienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 897. D₃.
- D i e v a l e s** *kpl* — Rites Dievalis Jēkabpils r. Rites cp. Sa LVM un Jēkabpils NM. D₄.
- D i g n ā j a s p i l s k a l n s** *apm, plsk* — Jēkabpils r. Dignājas cp. Izr.: E. Snore 1939, LVM. Lit.: Snore E. 1939; Balodis 1940; Ванкина 1952; Шноре 1959; Граудонис 1967; LKPS 318. D₂, D₃, D₄.
- D i k u ļ i** *kpl* — Durbes Dikuļi Liepājas r. Durbes p. Izr.: A. Rafaels 1911 (2 kapi), LVM(?). Lit.: Sb. Kuri. 1911. D₄.
- D i m a n t i** *kpl* — (Zilītes) Jēkabpils r. Viesītes cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929°; Snore R. 1936^d; LKPS 377. D₂.
- D ī r i** *kpl* — Durbes Dīri (Dīre) Liepājas r. Durbes p. Izr.: G. Vīdemanis 1909, LVM; A. Rafaels 1911, Jelgavas NM; P. Stepiņš 1960—1961, Liepājas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1909/1910; Snore R. 1936^d; Stepiņš 1967. D₃, D₄, V.
- D i ž i l m ā j a s** *kpl* — Vecpils Dižilmājas Āboliņi Liepājas r. Vecpils cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 625. D₄.
- D i ž l i e p n i e k i** *kpl* — Rendas Dižliepnieki Kuldīgas r. Padures cp. Izr.: E. Snore 1936 (3 kapi), LVM. V.
- D i ž p r a m j i** *sv* — Liepājas r. Durbes p. B.
- D i ž s t r a u t i** *kpl* — Valtaiķu Dižstrauti (Rudes muiža) Kuldīgas r. Laides cp. Sa Kuldīgas NM. D₄, V.
- D i ž s t r o ģ i** *kpl* — Vecpils Dižstroģi (Nažu grava, Strohkcn) Liepājas r. Vecpils cp. Sa LVM. Lit.: RK 403. D₄.
- D o b e l e** *sv* — Dobeles r. Dobeles p. Sa LVM. Lit.: RK 429; Sb. Kuri. 1898; Ebert 1913; Moora 1929°; Snore R. 1936^d. D₂.
- D o b e l e s p i l s k a l n s** *apm* — Dobeles r. Dobeles p. Izr. senpilsētā: J. Daiga 1958—1959, VI. Lit.: Brastinš 1926; Daiga 1959°; LKPS 249. D₄, V.
- D o b r u č i n a** — *skat.* Borisovka.
- D o m i n i** — *skat.* Jaundomini.
- D o m o p o l e** *sv* — (Kara kapi) Balvu r. Bērzpils cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929°; Snore R. 1936^d; LKPS 53. D₂.
- D r a ņ ģ i** *kps* — Kocēnu Dranki Valmieras r. Kocēnu cp. Izr.: P. Stepiņš 1938 (7 kapi), LVM. Sa LVM. V.
- D r a p m a n i** *kpl* — Kosas Drapmani Cēsu r. Amatas cp. Sa LVM. D₄.
- D r a v a s** *kpl* — Šķilbēnu Sauciema Dravas Balvu r. Šķilbēnu cp. Izr.: E. Snore 1952, LVM. Sa LVM. Lit.: LKPS 75. D₄.
- D r a v n i e k i** *kpl* — Grenču Dravnieki Tukuma r. Irlavas cp. Sa LVM. D₄.
- D r a v n i e k i** *sv* — Krāslavas r. Andrupenes cp. Sa LVM. Lit.: Ванкина 1962; Граудонис 1967. B.
- D r e i m a ņ i** *kpl* — Jumurdas Dreimaņi Cēsu r. Kaives cp. Arhīva ziņas. D₄.
- D r e i m a n i** *kpl* — Krustpils Dreimani Jēkabpils r. Kūku cp. Izr.: J. Romanovs 1893 (13 kapi), ГИМ. Sa Jēkabpils NM. Lit.: Отчеты ИАК 1893; Архив ГЭ, д. 1893, № 7. D₃, D₄.
- D r e ņ ģ e r i - C u n k ā n i** *kpl* — Bauskas Cunkāni-Dreņģeri Bauskas raj. Codes cp. Izr.: E. Vāle 1924, LVM; VVM 1928, LVM; P. Stepiņš 1936, LVM; E. Sturms 1936, 1937, LVM; A. Stubavs 1952 (13 kapi), Bauskas NM. Sa LVM, Bauskas NM. Lit.: Vāle 1928; Snore R. 1936^d; Sturms 1950^b; Stubavs 1962°; LKPS 89. D₃, D₄, V.
- D r u b a z a s** *skat.* Tojati.
- D r u v i n i** *sv* — Rīgas r. Inčukalna cp. LVM. Lit.: Sturms 1931°; Граудонис 1967. B.
- D u b e ņ i** *kpl* — Dignājas Dubeņu rnuīza (Dubena) Jēkabpils r. Dunavas cp. Lit.: Sb. Kuri. 1907. D₄.
- D ū d i ņ a s** *kps* — Doles Dūdiņas Rīgas r. Katlakalna cp. Izr.: E. Snore 1968 (164 kapi), VI. Lit.: Snore E. 1969. V.
- D ū k s t i** *dpz* — Kārsavas Dukstu depoziits Ludzas r. Kārsavas cp., LVM. Lit.: Ceplīte 1968°. V.
- D u k u r ā n i** *kpl* — Viesītes Dukurāni Jēkabpils r. Viesītes p. Sa LVM. D₄.
- D u k u e z e r a p i l s** *apm* — Cēsu r. Gatartas cp. Lit.: Apals 1965°, 1965^b. D₃.
- D u m p j i** *dpz* — Mežotnes Dumpji Bauskas r. Mežotnes cp. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- D u m p j i** *kpl* — Raiskuma Dumpji Cēsu r. Raiskuma cp. Izr.: R. Pausmanis, G. Leške, L. Srēders 1889, IVI. Lit.: Sb. GEG 1888, 1889, 1894; RK 351; Moora 1929°; Snore R. 1936^d; Moora 1952; Граудонис 1967; LKPS 167. B, D₂.
- D u m p j i** *kpl* — Vecgulbenes Dumpji Gulbenes r. Vecgulbenes cp. Sa LVM. D₄.
- D u m p u r n i e k i** *kpl* — Beļavas Dumpurnieki Gulbenes r. Beļavas cp. Sa LVM. D₃.
- D u n a v a** *sv* — Rubenes Dunava, Jēkabpils r. Dunavas cp. Sa LVM. D].
- D u r b e** *sv* — (Sa ezerā) Liepājas r. Durbes p. Sa LVM, Kuldīgas NM. Lit.: Moora 1929°; Snore R. 1936^d. D₂.
- D v i e t e** *su, apm* — Daugavpils r. Dvietes cp. Izr.: E. Sturms 1938, LVM. Sa LVM, Daugavpils NM. Lit.: Sturms 1938°; 1970. A, D₄.
- D v i e t e s p i l s k a l n s** *apm* — Daugavpils r. Dvietes cp. Sa LVM, VI. D₄.
- D z e d z i e k s t e I** *apm* — Madonas r. Lubānas pc. Izr.: I. Loze (pārb.) 1971, VI. Sa VI. A>
- D z e d z i e k s t e II** *apm* — Madonas r. Lubānas pc. Sa VI. A.
- D z e n i** *kpl* — Krustpils Dzeni Jēkabpils r. Krustpils cp. Sa Jēkabpils NM. Lit.: LKPS 330. D₄.
- D z e r i n i** *kpl* — Jasmuižas Dzerini (Gerini, Gerēni, Dzerēni) Preiļu r. Aizkalnes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₃.
- D z e r n a v i e n e** *kpl* — Gaigalavas Dzernavienes c. Rēzeknes r. Gaigalavas cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 1017. D₄.
- D z ē r v e s** *kpl* — Mērdzenes Dzērvju c. (Dzērvēs, Kara kapu kalns) Ludzas r. Mērdzenes cp. Izr.: E. Snore 1933, 1935 (14 kapi), LVM; P. Stepiņš 1937 (2 kapi), LVM; A. Vasks 1972 (8 kapi), LVM. Lit.: Snore E. 1936°; LKPS 714. D₃, D₄.
- D z ē r v e s** *kpl* — Purmsātu Dzērvēs Liepājas r. Virgas cp. Sa LVM. D].
- D z i k ļ i** *kpl* — Zlēku Dzīkļi Ventpils r. Zlēku cp. Sa LVM. D₄.
- D z i l n a s k a l n s** *kpl* — Balvu r. Šķilbēnu cp. Plešovas c. Izr.: E. Snore 1952 (2 uzsk.), VI. Lit.: Snore E. 1957; LKPS 77. D₂.
- D z i n t a r k a l n i** *kps* — Aizputes Dzintarkalni Liepājas r. Aizputes cp. Izr.: K. Ošs 1938 (12 kapi), LVM. V.
- D z i r k a l u p i l s k a l n s** *apm* — Jēkabpils r. Kūku cp. Sa LVM. D₄.
- D z i r n a v s a l a** *sv* — Balvu r. Daugasnes cp. Sa LVM, VI. Lit.: Joze.1965; LKPS 61. A.
- D z i š ļ i** *kpl* — Viesienas Dzīšļi Madonas r. Viesienas cp. Izr.: F. Jākobsons 1927, LVM. D₄.

- Džukste *sv* — Tukuma r. Džukstes cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Šņore R. 1936^d. D₂.
- Egļi *kpl* — Aulejas Egļu c. Krāslavas r. Grāveru cp. Sa ГЭ. Lit.: Сементовский 1890; Архив ГЭ, д. 1882, № 41; LKPS 430. D₄.
- Eiņi *apm* — Madonas r. Lubānas pc. Izr.: I. Loze 1965, 1966, 1968, VI. Lit.: Loze 1967^a; Лоце 1965. A.
- Eksti *kpl* — Aulejas Ekstu c. Krāslavas r. Grāveru cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 434. D₄.
- Elki *kpl* — Dzērbenes Elki (Aula Elkuskaln) Cēsu r. Dzērbenes cp. Sa LVM. D₄.
- Elste *sv* — Gulbenes r. Jaungulbenes cp. Sa LVM. D₃.
- Engure *rm* — Tukuma r. Engures cp. Sa LVM. D₂.
- Engure *rm dpz* — Engures Marijas kalns Tukuma r. Engures cp. Sa LVM. D₂.
- Ērgļu pilsvietā *apm* — Madonas r. Ērgļu pc. Sa LVM. D₁.
- Eversmuiža *rm dpz* — Ludzas r. Ciblas cp. Sa LVM. D₂.
- Evertava *kpl* — Zvirgzdenes Evertavas c. Ludzas r. Cīrmas cp. Izr.: F. Balodis 1925 (3 kapi). Lit.: LKPS 682. D₄.
- Ezēni *apm, kpl* — Vecpiebalgas Ezēni Cēsu r. Vecpiebalgas cp. Izr.: VVM 1935, LVM; Lit.: Граудонис 1967. D₃, D₂.
- Ezerbrīci *kpl* — Jaunpiebalgas Ezerbrīci Cēsu r. Jaunpiebalgas pc. Izr.: F. Balodis 1926 (2 kapi); E. Snore 1948 (Sa), LVM, VI. Lit.: LKPS 138. D₄.
- Ezeriņi *kpl* — Galgauskas Ezeriņi Gulbenes r. Galgauskas cp. Arhīva ziņas. Lit.: Труды АС-10. D₄.
- Ezeriņi *kpl* — Rubenes Ezeriņi Jēkabpils r. Rubenes cp. Sa LVM. D₄.
- Ezerkalni *kpl* — (Velna klēpis) Limbažu r. Alojās pc. Lit.: Граудонис 1967; LKPS 636. D₁.
- Ezermuiža *sv* — Bērzaunes Ezermuiža Madonas r. Bērzaunes cp. Sa LVM. Lit.: Šņore R. 1936^d. D₂.
- Ezermuiža *kpl* — Grostonas Ezermuiža (Ezernieki) Madonas r. Aronas cp. Sa LVM. Lit.: R. Snore 1936^d; LKPS 762. D₃.
- Ezerstarpe *kpl* — Kapiņu Ezerstarpes c. Preiļu r. Aglonas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Eži *kpl* — Sesavas Eži (Ežukapi, Kapu Jaunzemi, Esches-Gesinde) Jelgavas r. Sesavas cp. Sa Jelgavas NM. Lit.: RK 442, 443; Šņore R. 1936^d; Atgāzis 1971^a; LKPS 396. D₃, D₄.
- Feldhofa *kpl* — Jasmuižas Feldhofas muiža Preiļu r. Aizkalnes cp. Izr.: J. Romanovs 1893 (4 kapi), ГИМ. Sa LVM. Lit.: Šņore R. 1936^d; Отчеты ИАК 1893. D₃, D₄.
- Franropole *kpl* — Ciblas Franropole Ludzas r. Ciblas cp. Izr.: J. Timoškāns ap 1950, Ludzas NM. D₄.
- Freimaņi *kpl* — Ikšķīles Freimaņi (bij. muižas lauki) Ogres r. Ikšķīles cp. Sa LVM. D₄.
- Gabaliņi *kpl* — Tumes Gabaliņi Tukuma r. Tumes cp. Izr.: E. Šturms 1939 (2 kapi), LVM. V.
- Gaideļu Viduči *kpl* — Jaunsvirlaukas, Gaideļu Viduči Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Sa LVM, Jelgavas NM, VI. Lit.: Šņore R. 1936^d; Atgāzis 1968^a. D₃, D₄.
- Gaidēni *kpl* — (senāk — Lenču Strīķi) Cēsu r. Kūduma cp. Izr.: K. Zīverss 1878, IVI. Lit.: RK 354; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Gaigālas *kpl* — (Krāsmatas) Alūksnes r. Annas cp. Sa LVM, VI. Lit.: Šņore R. 1936^d; LKPS 13. D₂.
- Gailīši *kpl* — Taurenas Gailīši (Ievu kalniņš) Cēsu r. Taurenas cp. Izr.: H. Riekstiņš 1935, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂.
- Gailīši *rm, kpl* — lies Gailīši (Kapu mežs) Dobeles r. Īles cp. Izr.: H. Moora 1930 (1 uzsk.), LVM; R. Šņore 1934 (1 uzsk.), LVM. Lit.: Moora 1931, 1938^b; Šņore R. 1938^b; LKPS 250. D₁, D₂, D₃.
- Gailītis *kpl* — (pie Ažķipja) Valkas r. Brantu cp. Izr.: K. Zīverss 1876, IVI. Lit.: RK 370; Verh. estn. VIII; Ebert 1913; Moora 1929^b; Šņore R. 1936^d; LKPS 1270. D₂.
- Gaiļi *kpl* — (Kara kapi) Pildas Gaiļu c. Ludzas r. Nukšu cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Gaisini *kpl* — Zlēku Gaisini (Schlek, Plostakrogs, Pārceltuve) Ventspils r. Zlēku cp. Izr.: V. Sizovs 1895, ГИМ. Sa Zlēku skolā un Ventspils NM. Lit.: Sizov 1896; LKPS 1379. D₄, V.
- Galajukāni *apm* — Virānes Galajukāni Madonas r. Virānes cp. Izr.: E. Šturms 1934, LVM. Lit.: Загорский 1967. A.
- Galgauska su — Gulbenes r. Galgauskas cp. Sa LVM. Lit.: RK 348; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Galvas *kpl* — Bauskas r. Zālītes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂.
- Galvēni (Galvāni) *kpl* — Jēkabpils r. Viesītes cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 378. D₂.
- Ganiņi *kpl* — Lazdonas Ganiņi Madonas r. Lazdonas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 813. D₄.
- Gārdzes *sv* — Liepājas r. Cīravas cp. Sa LVM. Lit.: Šturms 1932; Ванкина 1962; Граудонис 1967. B.
- Gārsenieki *kpl* — (Franču kapi, Sudrabene) Jēkabpils r. Seces cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Garzde *kpl* — Zūru Gārzde (Auderu vecie kapi) Ventspils r. Tārgales cp. Lit.: Sb. Kuri. 1896. D₄, V.
- Gauriņi *kpl* — Zaļenieku Gauriņi Jelgavas r. Zaļenieku cp. Sa LVM. D₃, D₄.
- Gavariški *kpl* — (Franču kapi) Preiļu r. Vārkavas cp. Izr.: R. Snore 1928, LVM. Lit.: Šturms 1950^a; Граудонис 1967; LKPS 992 (?). D₁.
- Gerardova *kpl* — Rēznas Gerardovas c. Rēzeknes r. Slabadas cp. Sa LVM. D₄.
- Gerēni *kpl* — Aizkalnes Gerēnu c. Preiļu r. Aizkalnes cp. Sa LVM. D₄.
- Gereņi — *skat.* Aizpurīši-Gereņi.
- Ģibuļi *sv* — Ogres r. Madlienas cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 935. D₂.
- Gineviči *kpl* — Maltas Gineviči Rēzeknes r. Kaunatas cp. Izr.: F. Balodis 1925 (1 kaps), LVM. Sa LVM. Lit.: LS 1925, 34. D₇.
- Gņiloručje *kpl* — Višķu Gņiloručjes c. Daugavpils r. Višķu cp. Sa LVM. D₄.
- Gobziņi *kpl* — Skrundas Gobzini Kuldīgas r. Skrundas pc. Sa LVM. D₄.
- Gorelaja Gora *apm* — Rundēnu Gorelaja Gora Krāslavas r. Rundēnu cp. Sa LVM. D₁.
- Gorodoks *apm* — Skrudalienas Gorodoks Daugavpils r. Skrudalienas cp. Sa LVM. D₁.
- Gorodoks *apm* — Podgures Gorodoks Daugavpils r. Silavišķu cp. Sa LVM. D₆.
- Grābstes Zundi *kpl* — Dzērves Grābstes Zundi Liepājas r. Apriķu cp. Sa LVM. D₄.
- Grabu kapi *kpl* — Zebrenes Grabu kapi Dobeles r. Zebrenes cp. Sa LVM. Lit.: Atgāzis 1968^a; LKPS 268. D₃, D₄.
- Grantskalni *kpl* — Kārdzabas Grantskalni Madonas r. Cesvaines pc. Izr.: A. Norc 1921, 1922; K. Ošs 1940 (4 kapi). LVM. D₄, V.
- Graši *kpl* — Madonas r. Kraukļu cp. Izr.: K. Zīverss 1879, IVI. Lit.: Sb. Rig. 1913; Граудонис 1967. D₁.
- Graudu krejotava *kpl* — Sarkanu Graudu krejotava Madonas r. Sarkanu cp. Izr.: E. Rudenāja (4 kapi), Madonas NM. Lit.: LKPS 874. D₄.
- Gravāni *kpl* — Ābeļu Gravāni Jēkabpils r. Ābeļu cp. Izr.: A. Štokmanis 1921, Jēkabpils NM; Sa Jēkabpils NM. Lit.: LS 1927, 51/52; Moora 1929^b; Šņore R. 1936^d; LKPS 346. D₂, D₄.
- Gravendāle su — Mežotnes Gravendāle (Grafental, Grāvendāles muiža) — Bauskas r. Viesturu cp. Sa Jelgavas NM. D₄.
- Gravēni *sv* — (Rikmani) Madonas r. Bērzaunes cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 774. D₂.
- Gravenieki *kpl* — Asītes Gravenieki Liepājas r. Priekules p. Izr.: E. Šturms 1931 (3 kapi), LVM. Lit.: LKPS 601. D₁, V.
- Grāveri *kpl* — Aulejas Grāveru c. Krāslavas r. Grāveru cp. Izr.: J. Romanovs 1893, ГИМ. Sa LVM. Lit.: Отчеты ИАК 1893; LKPS 428. D₃, D₄.
- Grāviņi *kpl* — Embūtes Grāviņi un Sproģi (Backhusen) Liepājas r. Embūtes cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1897; Sb. Kuri. 1901. D₄.
- Greivuļi *kpl* — Makašānu Greivuļu c. Gorsvāna mājas (Kapu sils, arī Makašānu mežs) Rēzeknes r. Mežāres cp. Izr.: P. Rikovs 1915 (2 uzsk.); A. Štokmanis 1920 (12 uzsk.); E. Snore 1935 (1 uzsk., 2. kapi), LVM. Sa Jēkabpils NM. Lit.: Рывков 1917. LKPS 1041. D₄, V.
- Grindulis *kpl* — Lēdurgas Grindulis Limbažu r. Lēdurgas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Grīnerti *kpl* — Zvārdes Grīnerti Dobeles r. Lielaucis cp. Izr.: E. Snore 1935 (6 kapi), LVM. Sa LVM. Lit.: Šņore R. 1936^d; Šņore E. 1937^b; LKPS 253. D₃, D₄.
- Grīvas *kpl* — Ogres r. Birzgales cp. Sa VI. Lit.: Atgāzis 1967^a; Граудонис 1967. D₁.
- Grobiņa *apm, plsk* — Liepājas r. Grobiņas p. Izr.: F. Balodis, B. Nerimanis 1929, 1930. LVM; J. Daiga, J. Sudmalis 1955, Liepājas NM. Lit.: Brastinš 1923; Nerimanis 1958; LKPS 571. D₃, D₄.
- Grobiņa *dpz* — Liepājas r. Grobiņas p. LVM. D₃.
- Grundēni *apm, plsk* — Krāslavas r. Kombuļu cp. Sa LVM. D₁.

- Gulbērē *kpl* — Mēdzūlas Gulberes mž. Karļa Kleina jaun-saimniecība Madonas r. Mēdzūlas cp. Sa LVM, ĪVI. Lit.: Šnore R. 1936^d. D₃, D₄.
- Ģeistauti *kpl* — Rucavas Ģeistauti Liepājas r. Rucavas cp. Izr.: E. Sturms 1942 (26 kapi), LVM. Lit.: Sturms 1950; Moora 1952; Urtāns 1970^b; LKPS 606. D₃.
- Ibenete *sv* — Misas Ibenete Bauskas r. Zālītes cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Iča *apm* — Balvu r. Bērzpils cp. Izr.: E. Sturms 1938, 1939, LVM; F. Zagorskis 1964, VI. Sa LVM, VI. Lit.: Zagorskis 1965^b; TpayAOHHC 1967; LKPS 58. A, D.
- Ičasupe *sv* — Bajvu r. Sa VI. A.
- Ideņi *sv* — Lielie Ideņi Rēzeknes r. Nagļu cp. Sa LVM. D.
- Idiņi *kpl* — Gaigalavas Idiņu c. (Kara kapi) Rēzeknes r. Garanču cp. Sa LVM. D.
- Idiņi *kpl* — Mālpils Idiņi Rīgas r. Mālpils cp. Izr.: R. Snore 1933 (6 kapi), LVM. Lit.: LKPS 1104. D₄.
- Iesalnieki *sv* — Vecates Iesalnieki Valmieras r. Vecates cp. Sa VI. D.
- Ikšele *kpl* — (Krasmata, Velna pils) Valkas r. Blomes cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Ikšķīle *rm dpz, sv* — Ogres r. Ikšķīles pc. Berlīnes M. Lit.: Sb. Rīg. 1901; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Ikšķīle *apm, m. pils, kps, baznīca* — Ogres r. Ikšķīles cp. Izr.: M. Cellins 1927; R. Malvess 1961, 1962 (61 kaps), LVM; J. Graudonis 1968—1972 (500 kapi), VI. Sa LVM. Lit.: Sb. Rīg. 1905; Graudonis 1969^b, 1970^b, 1971; LKPS 905. D₄, V.
- Ikšķīles apkārtnē *dpz* — Ogres r. Ikšķīles cp. Sa T3. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- Ildzi, *ari* Ildzes *kpl* — (Rites Ildžu muiža) Jēkabpils r. Rites cp. Sa Jelgavas NM, Tallinas M. Lit.: RK 482; Sb. Rīg. 1901; Snore R. 1936^d. D₃, D₄.
- Iles mežniecība (19. kvartāls) *kpl* — Dobeles r. Iles cp. Izr.: P. Stepiņš 1940, LVM. D₂.
- Ilkšumi *kpl* — Lažas Ilkšumi Liepājas r. Lažas cp. Izr.: F. Jakobsons 1927, LVM. D₄, V.
- Iliži *sv* — Bauskas r. Ceraukstes cp. Sa LVM. Lit.: Sturms 1931^b; rpayaoHHC 1967. B.
- Iļģi *dpz* — Grobiņas Iļģi Liepājas r. Grobiņas p. Sa Jelgavas NM. Lit.: Urtāns 1964. D₃.
- Incēnu pilskalns *apm* — Lielaucē Incēnu pilskalns Dobeles r. Lielaucē cp. Sa LVM, VI. Lit.: Brastinš 1926; Atgāzis 1967^b; LKPS 251. D₄.
- Indrāni *kpl* — Rites Indrāni Jēkabpils r. Rites cp. Sa Jēkabpils NM. D₄.
- Irši *kpl* — Stučkas r. Iršu cp. Izr.: M. Eberts, N. Bušs 1913, LVM. Lit.: Ebert 1913; 1914; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- Islīces grantsbedres *rm dpz, kpl* — (Bornsminde, Skēpiņu inuīža, Ziedoņa dārzkopības skolas parks, Kocera jaun-saimniecība, Viesturi) Bauskas r. Pilsrundāles cp. Izr.: VVM 1933 (27 kapi), LVM; E. Kastiņš 1966 (1 kaps), Bauskas NM. Sa Bauskas un Jelgavas NM, VI. Lit.: Sb. Kuri. 1884, 1887; RK 446; Snore R. 1936^d; LKPS 101. D₂, D₃, D₄, V.
- Isnauda I *kpl* — Zvirgzdenes Isnauda I (pie Istalsnas) Ludzas r. Isnaudas cp. Izr.: F. Balodis 1925 (9 uzķ.), LVM. Lit.: LS 1925, 34; LKPS 693. D₄.
- Isnauda II *kpl* — Zvirgzdenes Isnauda II (pie Ūdriem) Ludzas r. Isnaudas cp. Izr.: F. Balodis 1925 (6 uzķ.), LVM. Lit.: LKPS 694. D₄.
- Isnauda III *kpl* — Zvirgzdenes Isnauda III Ludzas r. Isnaudas cp. Sa LVM. D₄.
- Ivāni *kpl* — Dricenu Ivānu c. Rēzeknes r. Dricenu cp. Sa LVM. D₄.
- Ivanti *kpl* — Cēsu r. Mazstraupes cp. Lit.: rpay/K>iiHC 1967; LKPS 154. D[.
- Ivaši *kpl* — Vitrupes Ivaši (Akmens kraulis) Limbažu r. Vitrupes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; Tpay/OHHC 1967; LKPS 670. D₂, D₃.
- Ižezera ezera pils *apm* — Madonas r. Sarkanu cp. Lit.: Apals 1965^b. D₃.
- Jāči *kpl* — Tāšu Jāči Liepājas r. Medzes cp. Izr.: E. Sturms 1936 (2 uzķ.), LVM. Lit.: Urtāns 1970^b; LKPS 618. D₃.
- Jaktēni *sv, kpl* — Odzianas Jaktēni (Kapu kalniņš) Stučkas r. Vietalvas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂, D₃.
- Janomole *kpl* — Daugavpils r. Salienas cp. Arhīva zinas. D₃ (?).
- Janopole *kpl* — Rēznes Janopoles c. Rēzeknes r. Janopoles cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 1025. D₄.
- Janovole *kpl* — Briģu Janovole (Nēmeckaja Gora) Ludzas r. Briģu cp. Sa LVM. Lit.: ИАК 1903, 5; LKPS 673; Сементовский 1890. D₄.
- Jāņogānas — *skat.* Priedaiņi.
- Jāņsalas *kps* — Silajāņu Jāņsalas Daugavpils r. Silajāņu cp. Izr.: K. Ošs 1939 (2 kapi), LVM. V.
- Jasmuiža — *skat.* Aizkalne.
- Jašubova *apm* — Rēzeknes r. Nagļu cp. Izr.: I. Loze 1964 (pārb.), 1968, VI. Lit.: Лозе 1965; LKPS 1023. A.
- Jātnieki *kpl* — Lielstraupes Jātnieki (Krievu kalns) Cēsu r. Lielstraupes cp. Sa LVM. D₄.
- Jaunakra *kpl* — Dagdas Mūrāni (Jaun-Akras mž.) Krāslavas r. Dagdas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Jaunākēni *rm, apm, kpl* — Ergļu Jaunākēni Madonas r. Ergļu pc. Izr.: J. Graudonis 1971—1972 (89 kapi), VI. D₂, D₄.
- Jaunāmuiža *kpl* — Krimuldas Jaunāmuiža (Neuhof, Sējas Jaunāmuiža) Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: A. Hofmanis un L. Srēders 1890, ĪVI; A. Buhholcs, R. Hausmanis 1895, LVM. Lit.: Sb. GEG 1890; RK 536; Sb. Rīg. 1895; Hausmann 1909; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; Moora 1952; Граудонис 1967. B, D., D₂, D₃.
- Jaunarāji *kpl* — Liepājas r. Vaiņodes cp. Sa LVM. Lit.: Sturms 1938^a; Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂.
- Jaunbeniberi *kpl* — Cirgaļu Jaunbeniberi Valkas r. Zvārtavas cp. Izr.: I. Cimermane 1971 (11 kapi), LVM. D₄.
- Jaunbērzkalni *kps* — Zlēku Jaunbērzkalni Ventspils r. Zlēku cp. Izr.: E. Sturms 1937 (3 kapi), LVM. V.
- Jaunbežas *kpl* — Sņķeres Jaunbežas Dobeles r., Ukru cp. Izr.: H. Riekstiņš 1935, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₃.
- Jaunbirznieki *kpl* — Vestienas Jaunbirznieki (Devēnas Kaķīši) Madonas r. Vestienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 887. D₃.
- Jaundāniēla *kpl* — (Velna kapenes) Cēsu r. Raunas cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 172. D₂.
- Jaundomini *kpl* — Ezernieku Jaundominu c. Krāslavas r. Ezernieku cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 422. D₄.
- Jaungulbene *sv* — Gulbenes r. Jaungulbenes cp. Sa LVM. Lit.: RK 651; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Jaunjelgava *rm, sv* — Stučkas r. Jaunjelgavas p. Sa LVM. Lit.: RK 335; Moora 1929^b. D₂.
- Jaunkandava *kps* — Tukuma r. Kandavas p. Izr.: D. Klepere 1967 (15 kapi), LVM. Lit.: Klepere 1968. V.
- Jaunkauji *kpl* — (Kapsētas kalniņš) Cēsu r. Kosas cp. Lit.: Граудонис 1967. D[.
- Jaunkukurbaļļas *kpl* — (Velna klēpis) Valmieras r. Mazsalacas p. Arhīva zinas. Lit.: Граудонис 1967; LKPS 1323. B/D.
- Jaunlaiviņas *kpl* — Alsviķu Jaunlaiviņas Alūksnes r. Alsviķu cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 8. D.
- Jaunlīve *apm* — Rīgas r. Ķekavas cp. Sa LVM. Lit.: Atgāzis 1972^b. D₃.
- Jaunlubauši *apm* — Ogres r. Birzgales cp. Izr.: M. Atgāzis 1966 (apzin.), VI. Lit.: Atgāzis 1967^b; Граудонис 1967. D.
- Jaunmokas *kpl* — Tumes Jaunmokas (Neu-Mocken) Tukuma r. Tumes cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1900; Sb. Rīg. 1901; Ebert 1914. D₄.
- Jaunoktes *kps* — Durbes Jaunoktes, Purvaļi Liepājas r. Durbes cp. Izr.: P. Stepiņš 1962, LVM (31 kaps). V.
- Jaunpiebalga *kpl* — Jaunpiebalgas kapsēta (Zviedru kapi, arī Kalna-Kanepes) Cēsu r. Jaunpiebalgas pc. Izr.: E. Brencēns 1920, LVM; G. Bakmanis 1921 (8 uzķ.), LVM; J. Prīmanis 1922 (5 uzķ.), LVM; E. Snore 1948 (3 uzķ.), VI; K. Ozola 1954, 1960 (35 kapi), Cēsu NM. Lit.: Sb. Rīg. 1864, 1904; Elksnīte 1935; Snore R. 1936^d; LKPS 136. D₃, D₄, V.
- Jaunplatoņe *kps* — Jelgavas r. Platoņe cp. Izr.: Ē. Murgurvičs 1958 (6 kapi), VI. V.
- Jaunpommeri *kpl* — Vecgulbenes Jaunpommeri un Aizpuri Gulbenes r. Vecgulbenes cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Jaunstaprēni *kpl* — Viskaļu Jaunstaprēni Stučkas r. Stučkas p. Sa LVM. D₄.
- Jauntēvenēns *kpl* — Raunas Jauntēvenēns (Krāsmata, Ronneburg, Jaun-Tehwenen) Cēsu r. Raunas cp. Izr.: K. Zīverss 1876, ĪVI. Lit.: RK 367; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- Jaunušāni *kpl* — Lfksnas Jaunušānu c. Daugavpils r. Aužgulānu cp. Sa LVM. D₄.
- Jaunviļutni *kpl* — (Velna klēpis) Cēsu r. Vecpiebalgas cp. Lit.: Balodis 1930; Snore R. 1936^d; LKPS 188. D₂.

- Jaunzemi *kpl* — Jaunsvirlaukas Jaunzemi (Jaunsemme-Gesinde in Franck-Scssau) Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Lit.: Sb. Kuri. 1883, 1884. D₄.
- Jaunzeraji *rm dpz* — Raunas Jaunzemi Cēsu r. Raunas cp. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- Jaunzemji, *ari* Jaunzemji *kpl* — Dzelzavas Jaunzemji (Selsau, Jaunsemme-Gesinde) Madonas r. Dzelzavas cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1885; RK 347; Ebert 1913; Moora 1929^b; Balodis 1930; Snore R. 1936^d; LKPS 793. D_{2L} D₃.
- Jaunzemji *kpl* — Grenču Jaunzemji Tukuma r. Irlavas cp. Sa LVM. Lit.: Mitteilungen 1847, 4; LKPS 1233. D₄.
- Jaunzemji *kps* — Islices Jaunzemji Bauskas r. Islices cp. Izr.: E. Sturms 1934 (4 kapi), LVM. V.
- Jaunzemji *kpl* — Ogres r. Lēdmanes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; LKPS 928. D₂.
- Jaunzemji *kpl* — Lubejas Jaunzemji Madonas r. Mēdzūlas cp. Arhīva ziņas. Lit.: rpayiOHHC 1967. Di.
- Jaunzemji *kpl* — (Sērmūkšu kalniņš) Cēsu r. Raunas cp. Arhīva ziņas. Lit.: BaiiKHiiā 1952; rpaVAOHHC 1967. D_U D₂.
- Jaunzemji *kpl* — Salaspils Jaunzemji (Kirchholm) Rīgas r. Salaspils cp. Sa LVM. Lit.: Buchholtz 1878—1881, 1886; RK 490—493. D₄.
- Jaunzemji *kps* — Skaistkalnes Jaunzemji Bauskas r. Skaistkalnes cp. Izr.: E. Sturms 1930 (4 kapi), LVM. V.
- Jēģeri *kpl* — Šķības Jēģeri Dobeles r. Austrumu cp. Sa Jelgavas NM; ziņas LVM, VI. D₄.
- Jērcēni *sv* — Jēkabpils r. Ābeļu cp. Sa LVM. Lit.: RK 259; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Jersika *apm, kpl, plsk, rm* — Preiļu r. Jersikas cp. Izr.: F. Balodis 1939, LVM; O. Kalējs, P. Stepinš 1939—1940 (30 kapi), LVM. Sa Daugavpils NM, LVM. Lit.: Brastiņš 1928; Balodis 1939, 1940; Kalējs 1940; LKPS 971, 972. D_U D₂, D₃, D₄, V.
- Joksti *kpl* — Sāvienas Joksti (Jaksti) Madonas r. Sāvienas cp. Sa LVM. Lit.: Sb. GEG 1875; Sb. Rig. 1900; Snore R. 1936^d; LKPS 841. D₃, D₄.
- Jozupji *kpl* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Lit.: RK 341; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 366. D₂.
- Jūdukalna grantsbedressf — Liepājas r. Priekules cp. Sa LVM. Lit.: BaHKHiiā 1962; rpayaoHHC 1967. B.
- Jumalas ezera saliņa *sv* — Cēsu r. Jaunpiebalgas pc. Sa LVM. D₁.
- Jumpravmuiža *kpl* — Codes Jumpravmuižas kapsēta (Jungfernhof) Bauskas r. Codes cp. Izr.: VVM 1933, LVM. Sa LVM, Lit.: SM 1940, 1; BaHKHiiā 1952; rpayiOHHC 1967. D₄, D₄, V.
- Jurgaiši *sv* — Dobeles r. Auces p. LVM. Lit.: Sturms 1931^b; rpayiOHHC 1967. B.
- Jurguči *kpl* — (Krakals, Kraukļu kapenes) Madonas r. Cesvaines p. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 785. D₂.
- Jurizdika *apm* — Ludzas r. Isnaudas cp. Izr.: R. Snore 1959, VI. Lit.: LKPS 691. A.
- Jurizdikas pilskalns *apm* — Ludzas r. Isnaudas cp. Sa VI. Lit.: rpayAOHHC 1967. D₁.
- Jurkova *apm, kpl* — Ezernieku Jurkovas apmetne un kapulauks Krāslavas r. Ezernieku cp. Izr.: I. Cirnermane 1967 (5 kapi), LVM; L. Vankina, I. Cirnermane 1968 (4 kapi), LVM; Lit.: Cirnermane 1968^a; Vankina, Cirnermane 1969; LKPS 423. A, D_{IT} D₂, D₃, V.
- Jurķi *sv* — Ventspils r. Užavas cp. LVM. Lit.: Sturms 1931^b; rpayaoHHC 1967. B.
- Jusi *kpl* — Rēznas Jusu c. Rēzeknes r. Vērēmu cp. Sa LVM. D₄.
- Kābeles *kpl* — Ikšķiles Kabeles (Kabeles kalns) Ogres r. Ikšķiles cp. Izr.: A. Buhholes 1897 (46 uzsk.), LVM. Lit.: LKPS 908. D₂, V.
- Kaibalas *kpl* — Lielvārdes Kaibalas Ogres r. Lielvārdes pc. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₃.
- Kaijukrogs *kpl* — Bēnes Kaijukrogs Dobeles r. Bēnes pc. Izr.: I. Cirnermane 1964 (5 kapi), LVM. Sa Bēnes vidusskolā. Lit.: Cirnermane 1965; LKPS 240. D₃, D₄.
- Kaikuņas *kpl* — (Leišu kapi) Cēsu r. Amatas cp. Lit.: Sb. GEG 1874; rpayAOHHC 1967; LKPS 107. D₄/D₂.
- Kakužēni *kpl* — (Miķeļkalniņš, Klabatēni, Pilči, Kakuschen-Gesinde, Miklekalns) Jaunsvirlaukas Kakužēni Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Sa LVM, Jelgavas NM, VI. Lit.: RK 438, 439; Sb. Kuri. 1906; Snore R. 1936^d; Atgāzis 1969^a, LKPS 391. D₃, D₄.
- Kaķenieki *kpl* — (senāk Biksti) Dobeles r. Bikstu cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Kaķīši *kpl* — Vestienas Kaķīši Madonas r. Vestienas cp. Arhīva ziņas. Lit.: Sb. GEG 1874, 1875; LKPS 888. D₄.
- Kaķīši *kpl* — Sventes Kaķīši Daugavpils r. Sventes cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 230. D₄.
- Kaķīšu pilskalns *apm* — (Zamoks) Daugavpils r. Sventes cp. Izr.: J. Graudonis (parb.) 1968, VI. Sa LVM. Lit.: Brastiņš 1926; Graudonis 1969^a; LKPS 229. D₁.
- Kaldabruņas pilskalns *apm* — Jēkabpils r. Rubenes cp. Izr.: J. Graudonis (pārb.) 1968, VI. Sa LVM. Lit.: Brastiņš 1926; Graudonis 1969^a; LKPS 345. D_{UF} D₂.
- Kalēji *kpl* — Basu Kalēji, Veckalēji Kuldīgas r. Basu cp. Izr.: K. Ošs 1938 (1 kapi), LVM. D₄, V.
- Kalēji *dpz* — Liepājas r. Priekules cp. LVM. Lit.: rpayzu>HHc 1967. B.
- Kalēji *kpl* — (Kara kapi) Stučas r. Seces cp. Arhīva zinas. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 1159. D₂.
- Kalēti *kpl* — Kalēti Ozolmuiža Liepājas r. Kalēti cp. Sa LVM un Liepājas NM. D₄.
- Kalkūne *kpl* — Laucesas Kalkūne (Geconšteina) Daugavpils r. Laucesas cp. Sa LVM. D₄.
- Kalnabāliņi *kpl* — Izvaltas Kalnabāliņi, Krāslavas r. Izvaltas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 444. D₄.
- Kalnabrici *kpl* — Vecpiebalgas Kalnabrici Cēsu r. Vecpiebalgas cp. Izr.: E. Snore 1948, VI. D₃.
- Kalnadeļi *kpl* — Jēkabpils r. Viesītes pc. Sa LVM, Stokholmas M. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 375. D₂.
- Kalnakaļēji *kpl* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Sa Jēkabpils NM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Kalnaķellēni *sv* — Madonas r. Viesienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 901. D₂.
- Kalnaķurži *kpl* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Arhīva zinas. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Kalnālubejas *kpl* — Madonas r. Vestienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂.
- Kalnamežiņu kapi *kpl* — Cēsu r. Drabešu cp. Arhīva ziņas. Lit.: rpayaoHiiic 1967; LKPS 115. D₁.
- Kalnamuiža *dpz* — Tērvetes Kalnamuiža Dobeles r. Tērvetes cp. Izr.: R. Hausmanis, A. Bilenšteins 1892. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; Urtāns 1964^b. D₃.
- Kalna Paukši *kpl* — Cesvaines Kalna-Paukši, Madonas r. Cesvaines cp. Sa Madonas NM. Lit.: LKPS 783. D₄.
- Kalnapeļņi *kpl* — Pļaviņu Kalna Peļņi (Stockmannshof) Stučas r. Klintaines cp. Izr.: K. Bojs 1895, LVM; A. Stokmanis 1922; K. Ošs 1940, LVM. Sa Jēkabpils NM. Lit.: Sb. Kuri. 1895; RK 629, 630. V.
- Kalnapietrēni — *skat.* Puksti.
- Kalna piļas *apm, kpl* — (Krāsmata) Priekuļu Kalna Piļas Cēsu r. Priekuļu cp. Izr.: K. Ozola 1943, 1958, Cēsu NM. Zinas Cēsu NM, LVM, VI. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; Ozola 1960; LKPS 162. D_U D₂, D₃.
- Kalna plāteri *kpl* — Vilces Kalna Plāteri Jelgavas r. Ausmas cp. Izr.: I. Cirnermane 1966 (12 kapi), LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Cirnermane 1967; LKPS 386. D₃, V.
- Kalnasavēļas *kpl* — Nītaures Kalnasavēļas Cēsu r. Nītaures cp. Izr.: K. Silings, B. Holanders 1900, 1903, LVM. Lit.: Sb. Rig. 1900, 1903; Ebert 1913; Moora 1926, 1929^b; R. Snore 1936^d; Urtāns 1970^b. D₂, D₃.
- Kalnaslavēka *kpl* — (Slavēka, Velna kravante Sila kalnā, arī Kravantkalnā Daukšas silā, Ronneburg, Slawehk) Cēsu r. Raunas cp. Izr.: K. Zīverss 1875, IVI. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1875, 1876; RK 356—358; Sb. GEG 1876, 1889; Ebert 1913; -Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; Urtāns 1970^b. D₂, D₃.
- Kalnastādiņi *kpl* — (Krasmata) Dzērbenes Kalnastādiņi Cēsu r. Dzērbenes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂, D₃.
- Kalnastrantes *kpl* — Launkalnes Kalna Strantes (pie Masaļu mājām, «unter Masali») Valkas r. Brantu cp. Izr.: K. Zīverss 1874, 1875, IVI. Lit.: Sb. GEG 1875, 1895; RK 590—596. D₂, V.
- Kalnaubeļi *dpz* — Priekuļu Kalna Ūbeļu depozīts Cēsu r. Priekuļu cp. LVM. Lit.: Snore R. 1937; Ceplīte 1968^b. V.
- Kalnaurbāni *kpl* — Rucavas Kalna Urbāni Liepājas r. Rucavas cp. Izr.: P. Stepinš 1965 (5 kapi), Liepājas NM. Lit.: LKPS 609. D₃.
- Kalna ziedu pilskalns *apm, plsk* — Aizkraukles Kalnaziedu pilskalns Stučas r. Stučas p. Izr.: V. Urtāns 1963, 1964, LVM. Lit.: Brastiņš 1930, Urtāns 1964^a, 1965. D₃.
- Kalnēji *dpz* — Saldus r. Kursīšu cp. LVM. Lit.: rpayji>OHHC 1967; B.

- Kalnenieki *kpl* — Ltbagu Kalnenieki Talsu r. Laucienas cp. Izr.: E. Sturms 1930, LVM. Lit.: LKPS 1199. D₄.
- Kalnenieki *kpl* — Tašu Kalnenieki Liepājas r. Tāšu cp. Sa LVM, Liepājas NM. D₄.
- Kalnezēni *kpl* — Cēsu r. Vecpiebalgas cp. Izr.: VVM 1935, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Kalnieši I *kpl* — Pļaviņu Kalnieši I Stučkas r. Klintaines cp. Izr.: L. Vankina 1948, 1950, 1958 (29 kapi), LVM. Lit.: Vankina 1962^a; Граудонис 1967. B.
- Kalnieši II *kpl* — Pļaviņu Kalnieši II (Kalniņu majas) Stučkas r. Klintaines cp. Izr.: V. Urtāns 1948—1950, 1958 (33 kapi), LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Urtāns 1962^c, 1970^b. D₃.
- Kalniņi *kpl* — Alsungas Kalniņi Kuldīgas r. Alsungas pc. Izr.: I. Cirnermane 1959, 1960 (36 kapi), LVM. Sa LVM, Kuldīgas, Ventspils un Liepājas NM, VI. Lit.: Cirnermane, Urtāns 1961; LKPS 503. D₄, V.
- Kalniņi — *skat.* Romi.
- Kalniņi *kpl* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: A. Stokmanis 1921, Jēkabpils NM. Lit.: LS 1927, 51/52; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Kalsnavas Baznīckalns *sv, kpl* — Madonas r. Kalsnavas cp. Sa LVM. Lit.: RK 631; Moora 1938^a. D₃, D₄.
- Kalves *kpl* — Svitenes Kalves (senāk Rubeņu Rozēni) Bauskas r. Svitenes cp. Sa LVM, VI. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; Atgāzis 1968^a. D₂, D₃.
- Kaļķupīte *sy* — Saldus r. Saldus p. Sa Saldus NM. Lit.: Граудонис 1967. B.
- Kaļvi *sv* — Ludzas r. Ciblas cp. Sa Ludzas NM; VI. A.
- Kamārde *plsk* — Ceraukstes Kamārdes pilskalns (Komorden, Brūklāju pilskalns) Bauskas r. Gailišu cp. Sa VI. Lit.: Sb. Kuri. 1876, 1882; Brastiņš 1926; Atgāzis 1966^a; LKPS 90. D₄.
- Kainpāni *kpl* — Pļaviņu Kampāni (Gostiņos) Stučkas r. Pļaviņu HES ūdenskrātuve. Izr.: A. Pupiņš 1968, VI. D₃.
- Kampāni - Kusiņi *kps* — Višķu Kampāni-Kusiņi Daugavpils r. Ambeļu cp. Izr.: A. Zariņa 1959 (4 kapi), VI. Sa LVM, Daugavpils NM. V.
- Kampi *kpl* — Priekuļu Kampi Cēsu r. Priekuļu cp. Izr.: J. Krievišs, K. Ozols 1925 (19 kapi), LVM, Cēsu NM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 163. D₃, D₄.
- Kandava *kpl* — (Krievu kapi) Tukuma r. Kandavas p. LVM. Lit.: Grewingk 1871; Граудонис 1967. D₆.
- Kandava *kpl* — Tukuma r. Kandavas p. Liela ielā 42. Izr.: E. Snore 1936, LVM. Lit.: RK 419. D₄, V.
- Kandava *kpl* — Tukuma r. Kandavas p. pilskalna tuvumā. Sa LVM. D₄.
- Kanderi *sv, kpl* — Galgauskas Kanderi Gulbenes r. Galgauskas cp. Sa LVM. B/D_{lit}. D₄.
- Kangari *kpl* — Šķilbēnu Kangaru c. Balvu r. Šķilbēnu cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 70. D₄.
- Kanteniķi *kpl* — Sakstagala Kanteniķu c. Rēzeknes r. Sakstagala cp. Arhīva ziņas. Lit.: Рыков 1917. D₄.
- Kantiki *kpl* — Alsungas Kantiki Kuldīgas r. Ēdoles cp. Izr.: V. Sižovs 1895, ГИМ; R. Matisons 1931, LVM; E. Mugurēvičs 1967, VI. Lit.: RK 837; Сизов 1896; Mugurēvičs 1968^b. D₄, V.
- Ļaņkurni *dpz* — Dundagas Kaņkumi, Talsu r. Dundagas cp. LVM. Lit.: Мугуревич 1965.
- Kaparkalns *kpl* — Padures Kapara kalns (Paddern) Kuldīgas r. Padures cp. Sa LVM. Lit.: RK 408. D₄.
- Kapenieki *kpl* — Ceraukstes Kapenieki (Kapenieku kapi) Bauskas r. Gailišu cp. Sa LVM. Lit.: Atgāzis 1969^a. D₄.
- Kapenieki *kpl* — Raņķu Kapenieki Kuldīgas r. Raņķu cp. Izr.: E. Sturms 1931 (37 kapi), LVM. Lit.: LKPS 524. D₄, V.
- Kapenieši *kpl* — (Krievu kapi) Gulbenes r. Stāmerienas cp. Madonas NM. D₂.
- Kapiņi *kpl* — Kapiņu c. Preiļu r. Aglonas cp. Arhīva ziņas. Lit.: Отчеты ИАК 1893. D₄.
- Karņmaļi *kpl* — Sarkanu Karņmaļi (Kopmaļi) Madonas r. Sarkanu cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 870. D₃, D₄.
- Kapsēde *rm, kpl* — Medzes Kapsēde (Zviedru kapi, Kapsehten) Liepājas r. Medzes cp. Izr.: F. Krūze 1839, Berlīnes M; V. Sizovs 1895, ГИМ. Sa LVM, Jelgavas NM, IVI. Lit.: Kruse 1842; RK 319—327, 838, 839; Sb. Rig. 1901; Moora 1929^b; Balodis 1930; Snore R. 1936^d; LKPS 589. D₂, D₃, D₄.
- Kapukalns *apm* — Kaplavas Kapukalns Krāslavas r. Kaplavas cp. Sa VI. Di.
- Kapukalns *kpl* — Kusas Kapukalns Madonas r. Kusas cp. Sa LVM. D₄.
- Kapurgas *kpl* — Allažu Kapurgas Rīgas r. Allažu cp. Lit.: LKPS 1072. D₄.
- Kāpurkalns *kpl, kps* — Jaunpiebalgas Kāpurkalns Cēsu r. Zosēnu cp. Izr.: E. Snore 1948 (3 kapi), VI. Sa LVM. Lit.: LKPS 199. D₄, V.
- Karatavkalns *kpl* — Turaidas Karatavkalns (Kremon, Karataukaln) Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: R. Hausmanis, A. Hofmanis, L. Srēders 1890, IVI. Lit.: Sb. GEG 1891; RK 558—561. D₄.
- Karatavkalns *apm* — Rēzeknes r. Makoņkalna cp. D₁.
- Kārkli *kpl* — Bērzaunes Kārkli (Lauternsee, Karule-Gesinde) Madonas r. Bērzaunes cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1885; RK 636. D₄.
- Kārkli *kpl* — Lubejas Kārkli Madonas r. Viesienas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 898. D₄.
- Kartavkalns *kpl* — Jaunpils Kartavu kalns Tukuma r. Jaunpils cp. Sa VI. Lit.: Brastiņš 1926; Atgāzis 1966^a; LKPS 1234. D₄.
- Katava *kpl* — Ludzas r. Pasienas cp. Izr.: E. Snore 1954, VI. Lit.: Snore E. 1957; LKPS 724. D₂/D₃.
- Kaugars *rm, kpl* — (senāk — Kaugars I—II, arī Launkalnes Lejaskaugars, Krāsmata) Cēsu r. Raunas cp. Izr.: K. Ziveršs 1876, LVM, IVI. Lit.: Sb. Rig. 1875; RK 361—365; Verh. Estn. VIII; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; D₂, D₃.
- Kauguru muiža *kpl* — Valmieras r. Kauguru cp. Arhīva ziņas. Lit.: rpay, OHHc 1967. Dj.
- Kaulēnkalns *apm* — Valmieras r. Vecates cp. Izr.: E. Sturms 1943, 1944, LVM. Lit.: Moora 1952; HHHHC 1959^a; LKPS 1344. A.
- Kauliņi *kpl* — Augstkalnes Kauliņi Jelgavas r. Augstkalnes cp. Sa LVM. Lit.: Atgāzis 1969^a. D₃.
- Kaupēni *kpl* — Cēsu r. Skujenes cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Kaupji *kpl* — Zebrenes Kaupji, agrak Rēdera m. (Grenču Rēdera m., Rubas Rēderu m.) Dobeles r. Zebrenes cp. Sa LVM. D₃, D₄, V.
- Kausakalns *sv* — Maļinas Kausakalns Krāslavas r. Šķaunes cp. Sa LVM. D₄.
- Kazdanga *sv* — Liepājas r. Kazdangas cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Kāzlauka *kpl* — Ciblas Kazlaukas c. Ludzas r. Ciblas cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 680. D₄.
- Kāzemnieki *rm dpz* (?) — Cēsaines Kāzemnieki Madonas r. Cēsaines pc. Sa LVM. D₂.
- Kiseļeva *kpl* — Piedrujas Kiseļevas c. Krāslavas r. Piedrujas cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 470. D₄.
- Kivti *apm, kpl* — (Lielais Aparinš) Ludzas r. Zvirgzdenes cp. Izr.: E. Snore 1938, 1948, 1955^a, 1957, 1958 (175 kapi), VI, LVM. Lit.: Snore E. 1959; Llluoep 3., HHHMepMane 1966; TpayAO-HHC 1967; LKPS 752. B/D₄, D₂, D₃, D₄.
- Klabatēni *kpl* — Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Lit.: Tpayflo-HHC 1967. D₄.
- Klaņģukalns *apm* — Rīgas r. Ķekavas cp. Izr.: R. Snore 1935, LVM. Lit.: Lowis 1910; Brastiņš 1930; Snore R. 1936^d; Balodis 1938; Moora 1952; Graudonis 1961^a; Tpay^oiiHC 1967; LKPS 1088. B/D₄.
- Klētņieki *kpl* — Ogres r. Ķeipenes cp. Izr.: E. Snore 1934 LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; LICPS 918. D₂.
- Klīntsdzirnavas *kpl* — Rīgas r. Sējas cp. Izr.: R. Hausmanis, L. Srēders, A. Hofmanis 1890, LVM. Lit.: Sb. Rig. 1895; Sturms 1931^b; rpay^oimc 1967. B.
- Klobāni *rm* — Višķu Klobāni Daugavpils r. Višķu cp. Sa LVM. D₂.
- Klūgu krogs *kpl* — (Elkas kalns) Cēsu r. Skujenes cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1876; RK 350; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Knežu krogs *sv* — Cēsu r. Priekuļu cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Knāvukalns *apm* — Jēkabpils r. Elkšņu cp. Izr.: J. Graudonis (pārb.) 1968, VI. Sa LVM. Lit.: Brastiņš 1926; Graudonis 1969^a; LKPS 320. D₂, D₃.
- Kočas *kps* — Dobeles Kočas Dobeles r. Dobeles cp. Izr.: R. Snore 1933 (1 kapi), LVM. V.
- Kokmuižas 1. depozīts *dpz* — Zvardes Kokmuiža (Līgotnes) Dobeles r. Lielaucē cp. Izr.: A. Bilenšteins. Sa LVM, THM, Jelgavas NM, IVI, Helsinku M, Kopenhāģenas M. Lit.: Sb. Kuri. 1869; Snore R. 1936^d; Urtāns 1964^b. D₃.
- Kokmuižas 2. depozīts *dpz* — Zvārdes Kokmuiža (Līgotnes) Dobeles r. Lielaucē cp. Izr.: H. Riekstiņš 1929, LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- Koknese *sv* — Stučkas r. Sa LVxM Lit.: Sb. Rig. 1901; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Koknēses pilskalns *apm, plsk, m. pils* — Stučkas r. Koknēses pc. Izr.: A. Stubavs 1961—1966, VI. Lit.: Lowis

- of Menar 1922; Brastinš 1930; Tuulse 1942; Stubavs 1962^b, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967; Стубавс 1966; Граудонис 1967; LKPS 1154. **D₁, D₂, D₃, D₄, V.**
- Kokorvīši *kpl* — Dricēnu Kokorvīšu c. Rēzeknes r. Dricēnu cp. Arhīva ziņas. **D₄.**
- Koniecполе *kpl* — Istras Koniecполе Ludzas r. Istras cp. Sa LVM. Lit.: Plater 1847. **D₄.**
- Kozlova *kpl* — (Kozlovas Akmeņu krasts) Balvu r. Šķilbēnu cp. Lit.: Граудонис 1967; LKPS 71 (?). **D₄.**
- Kraķi *kps* — Raņķu Kraķi Kuldīgas r. Raņķu cp. Izr.: E. Sturms 1931 (2 kapi), LVM. V.
- Krāslavas pilskalns *aptn* — Krāslavas r. Ūdrīšu cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 490. **D₄.**
- Krastīņi *kpl* — Tāšu Krastīņi (Ozoliņi, Grazdiņi) Liepājas r. Tadaiku cp. Sa LVM, VI, Liepājas NM, Tāšu skolā. Lit.: Mugurēvičs 1968^b; LKPS 619. **D₄.**
- Krastīņi *kpl* — Umurgas Krastīņi (Eiķēni) Limbažu r. Umurgas cp. Liepkalnā. Izr.: P. Stepinš 1942, LVM. Lit.: LKPS 662. **D₄.**
- Krastkalni *kpl* — Grostonas Krastkalni (Laviņa jaunsaimniecība) Madonas r. Aronas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 761. **D₄.**
- Kraujas *kpl* — Elejas Kraujas (Kraupes, Bērvircavas muiža, Behrs-Würzau) Jelgavas r. Elejas pc. Sa LVM, Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1911; Snore R. 1936^d; Atgāzis 1968^a; LKPS 389, 390. **D₃, D₄.**
- Kreiči *apm, kpl* — Ludzas r. Isnaudas cp. Izr.: L. Vankina 1956, 1957; F. Zagorskis 1958, 1959. Lit.: Zagorskis 1961^a, 1963; LKPS 690. **A.**
- Krievukalns *su* — Skrundas Krievukalns Kuldīgas r. Skrundas cp. Sa LVM. **D₄.**
- Krievu kapi *kpl* — Tukuma r. Kandavas p. Sa LVM. Lit.: Grewingk 1871; Граудонис 1967. **D₄.**
- Krimulda *sv* — Rīgas r. Krimuldas cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. **D₂.**
- Krimuldas baznīca *kpl* — (Kremon, Kapels, Pastorat) Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: F. Krūze 1839; R. Hausmanis 1890, IVI. Lit.: RK 562, 563; Kruse 1842. **D₄.**
- Krimuldas Jaunā kapsēta *kpl* — (Batarīņi) Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: A. Karnups 1945, LVM. Lit.: Граудонис 1967; LKPS 1093. **D₁, D₂.**
- Kristapēni *apm, kpl* — Kariņu Kristapēnu c. (arī Krištopeņi) Preiļu r. Rušonu cp. Izr.: R. Snore 1928 (3 kapi), F. Jākobsons 1928 (39 kapi), O. Kalējs 1938 (2 kapi), LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Ванкина 1952; Граудонис 1967; LKPS 988. **D₂, D₃, D₄.**
- Kronvircava *kpl* — Vircavas Kronvircava (Kronvircavas mž., Howens-Würzau) Jelgavas r. Vircavas cp. Sa Jelgavas NM. Lit.: RK 444. **D₄.**
- Krupenišķu Gorodoks *apm* — Rēzeknes r. Ružinas cp. Sa LVM. Lit.: Brastinš 1928; LKPS 1048. **D₂, D₃.**
- Krustiņi *kps* — Ādažu Krustiņi Rīgas r. Ādažu cp. Izr.: VVM 1936 (38 kapi), LVM. V.
- Krustiņi *kpl* — Dzērbenes Krustiņi Cēsu r. Dzērbenes cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 123. **D₄.**
- Krustmājas *kpl* — (bij. Kārdabas psalmotāja zemē) Madonas r. Cesvaines pc. Arhīva ziņas. **D₄.**
- Krustpils *kpl* — Jēkabpils r. Jēkabpils pilsētas labā krasta teritorijā. Sa Jēkabpils un Jelgavas NM. **D₄.**
- Krustpils *sv* — Jēkabpils r. Jēkabpils pilsētas labā krasta teritorijā. LVM. B.
- Kubjava *kpl* — Piedrujas Kubļavas mežs, Krāslavas r. Piedrujas cp. Arhīva ziņas. **D₄.**
- Kubulova *apm* — Ludzas r. Ciblas cp. Sa Ludzas NM. Lit.: LKPS 695. **A.**
- Kučeri *kpl* — Aulejas Kučeru c. Krāslavas r. Aulejas cp. Sa LVM. Lit.: Сементовский 1890; Отчеты ИАК 1886; Архив ГЭ, д. 1886, № 29. **D₄.**
- Kucuri *kps* — Viesienas Kučuri, Madonas r. Viesienas cp. Izr.: K. Ošs 1939 (9 kapi), LVM. V.
- Kugrēni *sv, kpl, apm* — Mežotnes Kugrēnu kapulauks un apmetne Bauskas r. Mežotnes cp. Izr.: VVM 1928 (2 kapi), LVM; E. Kastinš 1961 (1 kaps), Bauskas NM. Sa LVM, Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1896; Sb. Rīg. 1899; Snore R. 1936^d; Граудонис 1967; LKPS 96, 98. **B, D₃, D₄.**
- Kuiji *kpl* — Lēdurgas Kuiji (Loddiger) Limbažu r. Lēdurgas cp. Lit.: Sb. Rīg. 1897. **D₄.**
- Kukuru apmetne *apm* — Stučkas r. Seces cp. Izr.: J. Graudonis, J. Apals 1964, VI. Lit.: Graudonis, Apals 1965^b. **D₃.**
- Kuldīga *rm, kpl* — (bij. fabrikas «Vulkāns» teritorijā) Kuldīgas r. Kuldīgas p. Sa LVM. **D₂, D₄.**
- Kūliņu pilskalns *aptn* — Jēkabpils r. Viesītes p. Izr.: A. Stokmanis (pārb.) 1921. Sa LVM, VI. Lit.: Brastinš 1926; Moora 1929^b; Ванкина 1952; Граудонис 1967; LKPS 374. **D₆.**
- Kuļakova *kpl* — Andrupenes Kuļakovas c. Krāslavas r. Andzeļu cp. Sa LVM. **D₄.**
- Kunci *kpl* — Madonas r. Sāvienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. **D₂.**
- Kunči *kpl* — (Krāsmata) Cēsu r. Priekuļu cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; Ozola 1960. **D₂.**
- Kurmji *kpl* — (Kapsētas kalns) Cēsu r. Drabešu cp. Lit.: Граудонис 1967. **D₆.**
- Kusiņi — *skut.* Kampāni-Kusiņi.
- Kvietes *sv, kpl* — Bukaišu Kvietes (Kvieši) Dobeles r. Bukaišu cp. Sa Kaunas M, VI, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Atgāzis 1968^a; LKPS 243. **D₂, D₃, D₄.**
- Ķaupi *kpl* — Ivandes Ķaupi Kuldīgas r. Ivandes cp. Izr.: E. Sturms 1937, LVM. **D₄, V.**
- Ķebēni *kpl* — Rites Ķebēni Jēkabpils r. Rites cp. Izr.: E. Snore 1940 (2 uzsk.), LVM. Lit.: LKPS 342. **D₂, D₃, V.**
- Ķeipenes apkārtne *rm, sv* — Ogres r. Ķeipenes cp. Sa LVM. Lit.: RK 626: 1; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. **D₂.**
- Ķeirēni *sv* — Ogres r. Birzgales cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. **D₂.**
- Kēki *kpl* — Zalienieku Kēki Jelgavas r. Zalienieku cp. Sa LVM. **D₄.**
- Kempji *dpz* — Līgatnes Ķempji, Cēsu r. Līgatnes pc. LVM. Lit.: LKS. **V.**
- Kempji *kpl* — Veclaicenes Ķempji Alūksnes r. Veclaicenes cp. Sa LVM. **D₄.**
- Ķente *apm, plsk, dpz* — (Ķenteskalns, Vecā Rīga, Kamiela mugura) Ogres r. Ogres p. Izr.: A. Stubavs 1954—1958, VI. Lit.: Brastinš 1930; Stubavs 1957, 1959; Стубавс 1959, 1965, Urtāns 1964^b; Граудонис 1967. **D₁, D₃.**
- Ķerkliņi *kpl* — Zvārdes Ķerkliņi (Kerklingen) Saldus r. Lit.: Sb. GEG 1885; RK 406, 407; Snore R. 1936^d. **D₄.**
- Ķesteri *kpl* — Liepkalnes Ķesteri Madonas r. Liepkalnes cp. Izr.: H. Riekstiņš 1931 (2 uzsk.), LVM. Lit.: Sb. GEG 1874; Riekstiņš 1939; LKPS 819. **D₄.**
- Ķeveri *kpl* — Drustu Auļkalna Ķeveri (Kapukalns, Aulenbergs, Kewwer-Gesinde) Cēsu r. Drustu cp. Sa LVM. Izr.: K. Zīverss 1877, IVI. Lit.: RK 606—612; Snore R. 1936^d; Urtāns 1961; LKPS 120. **D₃, D₄.**
- Ķikuti *kpl* — Ergļu Ķikuti Madonas r. Ergļu cp. Arhīva ziņas. **D₄.**
- Ķikuts *rm, kpl* — Trikātas Ķikuts (Lubbenhof, Kikkut) Valkas r. Trikātas cp. Izr.: L. Srēders 1893, IVI; L. Srēders un A. Sneideris 1894, IVI; Sa LVM. Lit.: Sb. GEG 1892, 1894; RK 586—588. **D₂, D₄.**
- Ķīji *kpl* — Lībagu Ķīji Talsu r. Lībagu cp. Izr.: H. Riekstiņš 1930, LVM. Sa Talsu NM. **D₄.**
- Ķīši *kpl* — Kalupes Ķīšu c. Daugavpils r. Kalupes cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 214. **D₄.**
- Ķīšukalns *apm, plsk, dpz* — Ciblas Selupinku Ķīšukalns (Jeršovka) Ludzas r. Zvirgzdenes cp. Izr.: E. Snore 1956, A. Sneideris 1894, IVI. Sa LVM. Lit.: Sb. GEG 1892/1894; LKPS 750. **D₁, D₃, D₄.**
- Kivuļi *apm* — Ceraukstes Ķivuļu apmetne Bauskas r. Ceraukstes cp. Sa Bauskas NM, VI. Lit.: Atgāzis 1969^a; LKPS 88. **D₃.**
- Kivutkalns *apm, kpl* — Rīgas r. Katlakalna cp. Doles salā. Izr.: J. Graudonis 1966, 1967 (1967 arī J. Daiga), VI. Lit.: Brastinš 1930; Ванкина 1952; Граудонис 1967; Graudonis 1967, 1968^a. **B, B/D₁.**
- Kūķis *kpl* — Lielstraupes Ķūķis Cēsu r. Lielstraupes cp. Izr.: K. Zīverss 1871, IVI. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; Tonisson 1966; Urtāns 1970^b. **D₂, D₃.**
- Ķunci *kpl* — Ābeļu Kunci Jēkabpils r. Ābeļu cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 361. **D₃, D₄.**
- Ķūri *kpl* — Tērvetes Ķūri Dobeles r. Tērvetes cp. Sa LVM. **D₄.**
- Lāčkalns *kpl* — (Krāsmata) Valkas r. Birzuļu cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; Граудонис 1967; LKPS 1265. **D₂, D₃.**
- Lādespalts *kpl* — Rozulas Lādespalts (Ķēniņu kapi) Cēsu r. Mazstraupes cp. Arhīva ziņas. Lit.: Граудонис 1967; LKPS 155. **D₄.**
- Lagaža *apm* — Balvu r. Daugasnes cp. Izr.: I. Loze 1965, 1966, 1968, VI. Lit.: Loze 1967^a; Лозе 1965. **A, D₆.**

- L a ģ i** *apm* — Penkules Laģu apmetne Dobeles r. Penkules cp. Sa VI. Lit.: Atgāzis 1970*. D₃.
- L a i v i n i** *kpl* — Cēsu r. Kūduma cp. Arhīva ziņas. Lit.: rpayfIOHHC 1967; LKPS 143. D_N.
- L a i z ā n u** *Smltaine* — *skat.* Smltaine.
- L a n c e n i e k i** *kpl* — Basu (Turlavas) Lancenieki Kuldīgas r. Basu cp. Sa Kuldīgas NM. D₄.
- L a n d s t r u p i** *kpl* — Laidzes Landstrupi Talsu r. Laidzes cp. Lit.: LKPS 1196. D₄.
- L a n k s e d e** *kpl* — Matkules Lankseādes Tukuma r. Matkules cp. Sa LVM. D₄.
- L a p e n i** *kpl* — Veļķu Lapeni Madonas r. Mēdzūlas cp. Sa LVM. D₄.
- L a p m e ž c i e m s** *SD* — Tukuma r. Lapmežciema cp. Sa LVM. Lit.: Sturms 1931^b; rpayAOiHC 1967. B.
- L a p s u k a l n s** *apm* — Daugavpils r. Lašu cp. Sa LVM. D₁.
- L a s i ņ u** *pilskaļns* *apm* — (Lassenbeck) Daugavpils r. Taboras cp. Sa LVM, VI. D₁.
- L a š i** *sv* — Daugavpils r. Lašu cp. Sa IVI. Lit.: RK 260; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- L a t i š o n k i** *kpl* — Šķaunes Latišonku c. Ludzas r. Šķaunes cp. Izr.: F. Balodis 1925 (8 uzsk.), LVM. Lit.: LS 1925, 34. D₄.
- L a t i** *apm* — Sesavas Latu apmetne Jelgavas r. Sesavas cp. Sa VI. Lit.: Atgāzis 1971». D₃.
- L a u k s k o l a** *apm, kpl, ciema vieta* — Salaspils Laukskola Rīgas r. Salaspils cp. Izr.: VVM 1936, 1937 (24 kapi), LVM; A. Zariņa 1967—1972 (391 kaps), VI. Sa LVM. Lit.: Zariņa 1968^a, 1969, 1970\ 1971, 1972; LKPS 1111. D₁, D₂, D₄.
- L a u k u m u i ž a** *kpl* — Dundagas Laukumuiža (Steckelberg) Talsu r. Dundagas pc. MRS kokzāģētava. Izr.: G. Vīdemānis, H. Taube 1909; Jelgavas NM; E. Sturms 1929, 1930 (24 kapi), LVM; E. Snore 1937 (5 kapi), LVM. Sa Dundagas skolā. Lit.: Sb. Kuri. 1909, 1910; Sturms 1936®. D₄, V.
- L a u n k a l n e** *kpl* — Launkalnes centrs (Horstenhof) Valkas r. Launkalnes cp. Sa LVM. D₄.
- L a u r i** *kpl* — Baldones Lauri (Dūnhof, Līvesmuiža) Rīgas r. Ķekavas cp. Sa LVM, Jelgavas NM. Lit.: RK 448; Bähr 1850. D₄.
- L a u r i** *sv* — Kalsnavas Lauri Madonas r. Kalsnavas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- L a v e r i** *dpz* — Limbažu r. Arciema cp. LVM. Lit.: Sturms 1931; rpayaoHHC 1967. B.
- L a z d ā n i** *kpl* — Kalupes Lazdani Daugavpils r. Kalupes cp. Izr.: E. Snore 1940 (4 kapi), LVM. Sa Daugavpils NM. D₄.
- L a z d i e š i** *kpl* — Kusas Lazdieši (Kapukalns) Madonas r. Kusas cp. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 810. Sa LVM. D₂.
- L a z d i ņ i** *kpl* — Laidzes Lazdiņi (senāk — Roceži) Talsu r. Laidzes cp. Izr.: E. Snore 1933, 1934, LVM. Lit.: Snore E. 1935; Snore R. 1936^d; Sturms 1936^a; rpayAOHHC 1967; IIIHope 3. 1970. D₁, D₂, D₃.
- L a z d i ņ i** *kpl* — Taurenes Lazdiņi (Taurenes grantsbedres, Nēkenes grantsbedres, Notke-nshof) Cēsu r. Taurenes cp. Izr.: F. Ozoliņš 1925 (9 kapi), LVM; F. Jākobsons 1929 (2 kapi), LVM. Lit.: RK 613; Snore R. 1936^d; LKPS 185, 186. D₁, D₃, D₄.
- L a z d u k a l n i** *kpl* — Smiltenes Lazdukalni Valkas r. Smiltenes p. Sa LVM. D₄.
- L e i m a n i š ķ i** *apm* — Rēzeknes r. Maltas cp. Izr.: L. Vankina 1961, LVM. Lit.: Vankina 1962^b; LKPS 1040. A.
- L e i š m ā r t i** *kpl* — Kalsnavas Leišmārti Madonas r. Kalsnavas cp. Sa LVM. Lit.: RK 345; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- L e i t ā n i** — Jēkabpils r. Medņu cp. Sa LVM. Lit.: BaHkma 1962; rpayOHHC 1967. B.
- L e j a s r m.** *kpl* — Rucavas Lejas mājas, Liepājas r. Rucavas cp. Sa LVM. D₂, D₄.
- L e j a s b i t ē n i** *apm, kpl* — Aizkraukles Lejasbitēni Stučkas r. Stučkas p. Pļaviņu HES ūdenskrātuve. Izr.: H. Riekstiņš 1931 (8 kapi), LVM; V. Urtāns 1961—1964 (451 kaps), LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Urtāns 1962^b, 1963, 1964^a, 1965, 1970^b. A, D₁, D₂, D₃, D₄.
- L e j a s c i š k a s** *apm* — Dobeles r. Zebrenes cp. Izr.: E. Sturms 1930, LVM. Lit.: Sturms 1931^a; LKPS 267. A.
- L e j a s d ā m i s** *sv* — Lejasdalmi Valkas r. Smiltenes p. Sa LVM. Lit.: Hausmann 1908; Moora 1929^a; Snore R. 1936^d. D₂.
- L e j a s d o p e l e s** *kpl* — Sēlpils Lejasdopeles (Stabben, Vīgantē muiža) Stučkas r. Staburaga cp. Izr.: A. Buhholcs 1896, LVM, Jelgavas NM; E. Snore 1960, 1961 (10 uzkalnini ar 42 kapiem), VI. Lit.: RK 484; Sb. Rig. 1896, 1899; Snore E. 1961, 1962; LKPS 1167. D₄, V.
- L e j a s g a i z i n i** *kpl* — (Krievu kapi, Zviedru kapi) Madonas r. Viesienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 895. D₂.
- L e j a s g a l š i** *kpl* — Oļu Lejāsgalši (Brieži), Krakals Madonas r. Cesvaines cp. Izr.: A. Nore 1922, Madonas NM. Lit.: Balodis 1930; Snore R. 1936^d; LKPS 782. D₂, D₃.
- L e j a s g i b u ļ i** *kpl* — Vecpiebalgas Lejasgibuļi (Runas kalns) Cēsu r. Vecpiebalgas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- L e j a s g r e m i** *kps* — Kraukļu Lejas Gremi Madonas r. Kraukļu cp. Izr.: A. Nore (1 kaps). (20. gs. 20. gadi), LVM. V.
- L e j a s k a l n i** *plsk* — Ogres r. Ikšķiles pc. Sa LVM. Lit.: LKPS 904. D₁, D₂.
- L e j a s k a u g a r s** — *skat.* Kaugars.
- L e j a s k a u ļ i** *kpl* — (Kapsētas kalniņš Kapsētas tīrumā) Cēsu r. Amatas cp. Arhīva zinas. Lit.: Snore R. 1936^d; rpayAOHHC 1967; LKPS 108. D_{1f} D₂.
- L e j a s k l e p ē r i s** *kpl* — (Krasmata Bedru kalnā) Cēsu r. Raunas cp. Izr.: K. Ziverrss 1876, IVI. Lit.: RK 371; Ebert 1913; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- L e j a s k r o g s** *kpl* — Bauskas r. Islīcas cp. Izr.: VVM 1933. LVM. Lit.: BaHKHha 1952; Lpay,āOHHC 1967. D[^].
- L e j a s ķ i v u t i** *kpl* — Doles Lejasķivuti (Dahlen, Leijas Kivut Gesinde) Rīgas r. Katlakalna cp. Sa LVM. Izr.: M. Atgāzis 1966, VI. Lit.: RK 488; Sb. Rig. 1894; Snore R. 1936^d; Atgāzis 1967^a. D₃.
- L e j a s k u z e n i** *kpl* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- L e j a s l e p j i** *dpz* — Vestienas Lejaslepji Madonas r. Vestienas cp. Sa LVM. Lit.» Urtāns 1964^b. D₃.
- L e j a s ļ u d i** *dpz* — Taurenes Lejas Ludī Cēsu r. Taurenes cp. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- L e j a s m i l a k š a** *kpl* — (Kapiņu kalns) Cēsu r. Gatartas cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- L e j a s m u c e n i e k i** *kpl* — Jēkabpils r. Viesītes cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 380. D₂.
- L e j a s o ķ e n i** *kpl* — Krapes Lejasoķēni Ogres r. Krapes cp. Izr.: E. Snore 1933 (1 uzsk.), LVM. Lit.: Balodis 1935^h; Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; LKPS 923. D₂, D₃.
- L e j a s r a s k u m i** — *skat.* Raskumi.
- L e j a s r o m u ļ i** *kpl* — Krāslavas Lejas Romuļu c. Krāslavas r. Kombuļu cp. Arhīva ziņas. D₄.
- L e j a s r u ņ ģ i** *kpl* — Raunas Lejasruņģi (Kapkalniņš, Bulonkalniņš) Cēsu r. Raunas cp. Izr.: P. Stepinš 1937 (10 kapi), LVM. D₄.
- L e j a s s i l a k l e p e r i s** — *skat.* Lejaskleperis.
- L e j a s s p e l t e s** — *skat.* Ozolēni.
- L e j a s s t r a n t e** *kpl* — Launkalnes Lejasstrante (Krāsmata, Ronneburg, Strante) Valkas r. Certenes cp. Izr.: K. Ziverrss 1876, IVI. Lit.: Verh. Estn. X; Sb. Rig. 1875; Grewingk 1877; RK 366; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- L e j a s s t u k u l i** *kpl* — Liezeres Lejas Stukuli Madonas r. Liezeres cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 826. D₄.
- L e j a s s u c i s** *kpl* — (Velna klēpis, Akmeņu sala) Valkas r. Bilskas cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 1262. D₂.
- L e j a s š ķ ē l e s** *kpl* — (Kapkalns, Kapenes) Madonas r. Saiskavas cp. Sa LVM. D₂.
- L e j a s š ķ i b u s t i** *dpz* — Lenču Lejasšķībusti Cēsu r. Lit.: Snore R. 1937. V.
- L e j a s z i e d i** *apm* — Stučkas r. Stučkas p. Izr.: V. Urtāns 1962—1964, LVM. Lit.: Urtāns 1963, 1964^a, 1965. D₂, D₃.
- L e j a s ž a g a r i** *kpl* — Aizkraukles Lejasžagari, Stučkas pc. Izr.: V. Urtāns 1971, 1972 (29 kapi), LVM. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1972. D₄.
- L e j n i e k i** *kpl* — Gavieztes Lejnietieki Liepājas r. Gavieztes cp. Sa LVM un Liepājas NM. D₄.
- L e j n i e k i** *kpl* — Mārcienas Lejnietieki Madonas r. Marcienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂.
- L e j n i e k i** *kpl* — Tērvetes Lejnietieki-Kalmaņi Dobeles r. Tērvetes cp. Izr.: VVM 1931 (13 kapi), LVM. Lit.: Sturms 1932; Snore R. 1936^d; LKPS 264. D₃.
- L ē n e s** *kpl* — Rudbārzu Lēnes Kuldīgas r. Rudbārzu cp. Sa LVM. D₄.
- L e š ķ i** *kpl* — (Kapa tīrums) Gulbenes r. Litenes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; LKPS 290. D₂, D₃, D₄.
- L e t g a ļ i** — *skat.* Radzes.
- L ī b e** *kpl* — Talsu r. Lubes cp. Izr.: J. Derings 1863; K. Bergs 1872, IVI. Lit.: Doring 1864; Buchardt 1876; Sturms 1931^b; rpayAOHHC 1967. B.
- L i b i r t i** *kpl* — Trikātas Lubumuiža-Libirts, Valkas r. Trikātas cp. Izr.: L. Srēders 1893, IVI; A. Sneideris 1907, LVM.

- Lit.: Sb. GEG 1893; RK 586, 587; Ebert 1913, 1914; Moora 1929^b; Šņore R. 1936^d; LKPS 1289. D₂, D₄.
- Līčagals** *apm, kpl* — Lubānas Līčagals Madonas r. Lubanas pc. Izr.: E. Šeiermanis, A. Felkerzāms 1911, LVM; M. Eberts 1913, LVM; E. Šturms 1927, 1936, LVM. Lit.: Sb. Rig. 1911, 1912; Ebert 1913; Šturms 1926, 1927; Šņore R. 1936^d; Moora 1952; LKPS 834, 837. A, D₃, D₄.
- Līči** *apm* — Lielvircavas Līču apmetne Jelgavas r. Lielvircavas cp. Sa VI. Lit.: Atgāzis 1969^a. D₃.
- Liedskalni** *kpl* — Beļavas Liedskalni Gulbenes r. Beļavas cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 273. D₄.
- Liekni** *kpl* — Benes Liekni Dobeles r. Bēnes pc. Izr.: E. Šturms 1928, 1929 (6 kapi), LVM. Lit.: Šņore R. 1936^d; LKPS 239. D₃, V.
- Lielbertuši** *kpl* — Mežotnes Lielbertuši Bauskas r. Viesturu cp. Sa LVM. D₄.
- Lielbruknas dzirnavas** *kpl* — Bruknas Lielbruknas dzirnavas Bauskas r. Vecsaules cp. Sa Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1884, 1888; Snore R. 1936^d; Urtāns 1970^b. D₃.
- Lieldālūži** *apm, kpl* — Salgales Lieldālūži (Annenburg, Liel-Dahlus-Gesinde) Jelgavas r. Sidrabenes cp. Lit.: RK 428; Atgāzis 1968^a; LKPS 399. D₂, D₄.
- Lielgaujmaļi** *kpl* — Lielstraupes Lielgaujmaļi (Kapu kalniņš) Cēsu r. Lielstraupes cp. Izr.: K. Zīverss, IVI. Lit.: Ebert 1913; Moora 1929^b; Balodis 1930; Snore R. 1936^d; Tonisson 1966; Urtāns 1970^b; LKPS 145. D₁₁, D₂, D₃.
- Lieliecava** *kpl* — Bauskas r. Iecavas pc. Sa LVM, Jelgavas NM. Lit.: Moora 1929^b; Šņore R. 1936^d. D₂.
- Lielie Truļi** *kpl* — Izvaltas Lielo Truļu c. Krāslavas r. Kombuļu cp. Sa LVM. D₄.
- Lielkauļi** *kpl* — Jaunkauļi (Kapsētas kalniņš) Cēsu r. Amatas cp. Lit.: ТрпАОННс 1967; LKPS 108. D₂, D₃.
- Liellangas** *rm* — Taurkalnes Liellangas Stučkas r. Taurkalnes cp. Sa LVM. D₂.
- Lielogļi** *sv, kpl* — Bukaišu Lielogļi (Fockenhof) Dobeles r. Bukaišu cp. Izr.: VVM 1932, LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1884; Sb. GEG. 1887; RK 434, 435; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 244. D₂, D₃, D₄.
- Lielpēči** *kpl* — Ogresgala Lielpēči (Mazpēči, Lennevarden, Grofipetsch) Ogres r. Ogresgala cp. Izr.: G. Bergholes 1872 (5 uzsk.), LVM. Sa LVM. Lit.: Grewingk 1874; Buchholtz 1896; RK 501; Zariņa 1969. D₄.
- Lielpeivi** *kpl* — (Liepu kalniņš) Valmieras r. Burtņieku cp. Arhīva ziņas. Lit.: ррАОННс *1967; LKPS 1304. D1
- Lielpikava** *kpl* — Nirzas Lielpikavas c. Ludzas r. Nirzas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Lielpuderi** *kpl* — Sakstagala Lielpuderi c. Rēzeknes r. Sakstagala cp. Izr.: E. Snore 1932; H. Riekstiņš 1933, 1935; LVM. Lit.: Balodis 1935^a; Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; Urtāns 1970^b; LKPS 1004. D₂, D₃, V.
- Lielrenda** *kpl* — Kuldīgas r. Rendas cp. Lit.: ррАОННс 1967; B.
- Lielrutuļi** *kpl* — Skrīveru Lielrutuļi Ogres r. Skrīveru cp. Izr.: E. Šturms 1929 (4 kapi), LVM. Sa LVM. D₄, V.
- Lieltirževa** *kpl* — Ezernieku Liel-Tirževas c. Krāslavas r. Ezernieku cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 421. D₄.
- Lielupe** *sv* — Rīgas r. Sa LVM. A.
- Lielvārde** *rm* — Ogres r. Lielvārdes cp. Sa IVI. Lit.: RK 349; Moora 1929^b; Šņore R. 1936^d. D₂.
- Lielvārdes pārceltuve** *kpl* — Ogres r. Lielvārdes cp. Izr.: P. Stepiņš 1940 (15 kapi), LVM. Sa LVM. D₄.
- Lielvircava** *kpl* — Lielvircavas muiža Jelgavas r. Platones cp. Sa Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1886; RK 444. D₄, V.
- Liepāderi** *kpl* — Ikšķiles Liepāderi, Leimaņi Ogres r. Tīnūžu cp. Izr.: J. Volfs 1903, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 907. D₂, V.
- Liepenes** *kpl* — (Batariņš) Rīgas r. Krimuldas cp. Lit.: Balodis 1930; ТрпАОННс 1967. D₂.
- Liepenes** *kpl* — Krimuldas Liepenes (Kremon Briwul-Gesinde) Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: R. Jakšs 1894 (1 uzsk.), LVM; Graudonis, Tenisons 1959, 1960 (11 uzsk.), LVM. Lit.: Sb. Rig. 1894; Tbuinceon, ТрпАОННс 1961; ррАОИИс, тмннсОН 1963; LKPS 1095. D₂, V.
- Liepiņas** *kpl* — Drabešu Liepiņas Cēsu r. Drabešu cp. Izr.: J. Apals 1971, 1972 (158 kapi). Lit.: LKPS 116. D₃₁, D₄.
- Liepini** *dpz* — (Linden-Oselshof) Madonas r. Liepkalnes cp. LVM. D₄.
- Liepmuīža** *sv* — Arlavas Liepmuīža Talsu r. Lubes cp. Sa LVM. D₂.
- Liezere, Liezeris** *sv, apm* — Madonas r. Liezeres cp. Izr.: A. Sules 1915; E. Šturms 1927, LVM. Lit.: Moora 1938^a-Moora 1952; Яните 1959^a; LKPS 828. A, D₂, D₃.
- Liezeres ezera pils** *apm* — Madonas r. Liezeres cp. Lit.: Apals 1965^a, 1965^b. D₃.
- Līgotņi** *apm* — Mežotnes Līgotņu apmetne Bauskas r. Viesturu cp. Sa VI. Lit.: Atgāzis 1969^a. D₃.
- Līgūti** *sv* — Liepājas r. Durbes cp. LVM. Lit.: Ванкина 1962; Граудонис 1967. B.
- Liksmāņi** *kpl* — Svitenes Liksmāņi (Bērsteles Liksmāņi) Bauskas r. Svitenes cp. Izr.: V. Urtāns 1950 (17 kapi), LVM Bauskas NM. Lit.: Stubavs 1962^a; Граудонис 1967; Urtāns 1970^b; LKPS 102. D₃, D₄.
- Līķi** *kpl* — Kuldīgas Līķi, Dižlīķi Kuldīgas r. Ievukalna cp. Izr.: K. Rubulis 1924, LVM. Lit.: LKPS 508. D₄, V.
- Limbaži** *sv* — (Lillā kalniņš) Limbažu r. Limbažu p. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Lindēni** *kpl* — Vestienas Lindēni Madonas r. Vestienas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 889. D₃, D₄.
- Linukalns** *kpl* — Silajāņu Linukalna c. Preiļu r. Silajāņu cp. Izr.: J. Romanovs 1892 (11 kapi), LVM. Lit.: Отчеты'ПИАК 1892. D₄.
- Lipši** *dpz* — Salaspils Lipšu depoziāts Rīgas r. Salaspils cp. LVM. Lit.: LKS. V.
- Lisas ezera pils** *apm* — Gulbenes r. Ozoikalna cp. Lit.: Apals 1965^a, 1969. D₃.
- Lisiņas** (Aizkārkles) pilskalns *apm* — Madonas r. Barkavas cp. Madonas NM. LKPS 764. D₂.
- Lisiņas grīva** *apm* — Madonas r. Degumnieku cp. Sa 1964, VI. Lit.: Лозе 1965. A.
- Lisiņas slūžas** *sv* — Madonas r. Degumnieku cp. Sa VI. Lit.: Лозе 1965. A.
- Līvāni** *kpl* — Preiļu r. Līvānu pc. teritorijā. Izr.: F. Zagorskis 1958 (3 kapi), LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₃, V.
- Lodiņi** *kpl* — Tārgales Lodiņi Ventspils r. Tārgales cp. Lit.: Sb. Kuri. 1868. D₄.
- Logini** *kpl* — Šķilbēnu Loginu c. Balvu r. Šķilbēnu cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 71. D₄.
- Lokstene** *plsk, rm, pils* — Pļaviņu Lokstenes pilskalns Stučkas r. Klintaines cp. (Pļaviņu HES ūdenskrātuvē). Izr.: E. Mugurēvičs 1962—1964, VI. Lit.: Tuulse 1942; Mugurēvičs 1963^a, 1964^a, 1965^b. D₂, D₃, D₄, V.
- Lopatiški** *apm* — Silajāņu Lopatiški Preiļu r. Silajāņu cp. Sa LVM. D1
- Losberģi** *kpl* — Vecauce Losberģi (Siera kalns) Dobeles r. Lielaucē cp. Izr.: E. Snore 1935, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₃.
- Lubanas ezera sēkļi** *sv* — Madonas r. Degumnieku cp. Sa LVM, Daugavpils NM. Lit.: Šturms 1938^a, 1939^b, 1970. A.
- Lubanas ezers** *sv* — Rēzeknes r. Sa VI. A, B.
- Lubanas kalns** *plsk* — Krāslavas r. Dagdas cp. Sa LVM. D₂.
- Lubauši** — *skat.* Jaunlubauši.
- Lubezers** *sv* — Talsu r. Sa LVM. Lit.: Лозе 19646; Ванкина, Уртан 1967. A.
- Lubu muiža** *sv* — Valkas r. Trikātas cp. Sa LVM. Lit.: KA; Moora 1938^a. D₂.
- Lubu muiža** *kpl* — Valkas r. Trikātas cp. Izr.: L. Srēders 1893, Sa LVM, IVI. Lit.: Sb. GEG 1893; RK 586, 587. D₄.
- Luces** *kpl* — Cēsaines Luces (Bērzkalniņš, Kapu kalns) Madonas r. Cēsaines pc. Izr.: A. Nore 1921, LVM; V. Urtāns 1965, LVM. Sa Madonas NM. Lit.: Snore R. 1936^d; Urtāns 1966; LKPS 784. D₃.
- Ludvigova** *sv, kpl* — Aizkalnes Ludvigova (arī Stupānu c. Jaņa Svalbja māja) Preiļu r. Aizkalnes cp. Izr.: F. Krūze 1887 (4 kapi), ГИМ; J. Romanovs 1892 (14 kapi), ГИМ. Sa LVM. Lit.: Архив ГЭ, д. 1887, № 42; Отчеты ИАК 1892; Moora 1938^a. D₂, D₃, D₄.
- Ludza** *kpl* — Ludzas r. Ludzas p., vidusskolas teritorija. Sa LVM. D₄.
- Ludzas ezers, Lielais**, *sv* — Ludzas raj. Sa LVM, VI un Ludzas NM. A, B.
- Lukstenieki** *kpl* — Baltinavas Lukstenieku c. Balvu r. Baltinavas cp. Izr.: H. Riekstiņš (4 kapi) 1932, LVM. D₄, V.
- Madalānu pilskalns** *apm* — Daugavpils r. Kombuļu cp. Sa LVM. D₂.
- Madlienas baznīcas kapsēta** — Aptiekas un baznīcas dārzs Ogres r. Madlienas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 938. V.

- Madonas kapulauks *kpl* — (skat. arī Pietrēni) Madonas r. Madonas p. Izr.: E. Rudenāja, V. Urtāns 1953 (27 kapi), Madonas NM. D₃, D₄.
- Malaci *kpl* — (Upuru vieta, Zviedru kapi) Alūksnes r. Kalncempju cp. Sa VI. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 23. D₂.
- Malmuta I *apm* — Rēzeknes r. Atspuku cp. Izr.: I. Loze 1964, VI. Lit.: Loze 1965. A, D.
- Malmutas grīva ra — Madonas r. Barkavas cp. Sa VI. Lit.: Loze 1968, 1970^a; Loze 1965. A, D.
- Malmutas-grīvas apmetne *apm* — Madonas r. Barkavas cp. Izr.: I. Loze (pārb.) 1972. Lit.: Loze 1968; Loze 1965, 1970^a. A, D.
- Mantas kalniņš *kpl* — Krustpils Mantas kalniņš Zvidzānu silā pie Spungēniem. Jēkabpils r. Krustpils cp. Izr.: A. Stokmanis 1922, Jēkabpils NM; A. Karnups 1928, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 329. D₃.
- Margaskalns *apm* — Jēkabpils r. Rites cp. Izr.: J. Graudonis (pārb.) 1968, VI; Sa LVM. Lit.: Brastinš 1926; Graudonis 1969^a. D₂, D₃.
- Mariampole *kpl* — Nirzas Mariampoles c. Ludzas r. Nirzas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Mārtiņsala *rm, sv* — Rīgas r. Salaspils cp. VI. D₂, D₃.
- Mārtiņsala m. *pils, baznīca, ciems* — Rīgas r. Salaspils cp. (Burg Holme, Kirchholm, Гольме) Izr.: A. Buhholes 1897, 1899, LVM; E. Mugurēvičs 1966—1972, VI. Lit.: Buchholtz 1904; Mugurēvičs 1968^d, 1969, 1970^a. D₄, V.
- Mārtiņsala *kps* — Salaspils Martiņsala, Rīgas r. Salaspils cp. Izr.: A. Zariņa 1966 (1303 kapi), VI; E. Mugurēvičs 1967—1972 (321 kaps), VI; Sa LVM. Lit.: Buchholtz 1904; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; Zariņa 1967; Mugurēvičs 1968^d, 1970^a, 1971, 1972^a. D₂, D₄, V.
- Maskava *kpl* — Višķu Maskavas c. Daugavpils r. Višķu cp. Izr.: E. Snore 1937, 1938 (85 kapi), LVM. Sa Daugavpils NM. Lit.: LKPS 235. D₃, D₄.
- Maskevičiški *kpl* — Jasmuižas Maskevičiški (Aizkalnes Maskevičiški) Preiļu r. Aizkalnes cp. Izr.: H. Riekstiņš 1929 (14 kapi), LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂, D₃, D₄.
- Maskuti *kpl* — Plāņu Maskuti Valkas r. Plāņu cp. Izr.: L. Sreders 1893, IVI. Lit.: Sb. GEG 1893; Sb. Rig. 1900; AИЗ 1895; LKPS 1281. D₄.
- Matīseni *kpl* — Kalsnavas Matīseni Madonas r. Kalsnavas cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1908, 1910. D₄.
- Matkules Baznīckalns *kulta vieta* — (Kulta kalns) Tukuma r. Matkules cp. Izr.: E. Sturms 1937. Lit.: Sturms 1938^a. D₄, V.
- Matkules kapsēta *kpl* — (Matkuln, Matкуль) Tukuma r. Matkules cp. Izr.: V. Meijers 1877, 1879, LVM; S. Bogojavlenskis 1896, ГИМ; E. Sturms 1937, LVM. Lit.: Sb. Rig. 1879; Богоявленский 1900; RK 421, 422. D₄, V.
- Matkules (Buses) pilskalns *apm, plsk* — Tukuma r. Matkules cp. Izr.: E. Sturms 1937, LVM; E. Mugurēvičs 1965, VI. Lit.: Lowis of Menar 1922; Brastinš 1923; Mugurēvičs 1966; Граудонис 1967; LKPS 1241. D₂, D₄.
- Mazdrīviņi *kpl* — Priekules Mazdrīviņi Liepājas r. Priekules p. Sa LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1876; LKPS 604. D₄.
- Mazgarbas *kpl* — Bukaišu Maz-Garbas Dobeles r. Bukaišu cp. Izr.: VVM 1932, LVM. Sa LVM. D₄, V.
- Mazgrauži *kpl* — Salgales Mazgrauži (Annenburg, Mass-Grauze-Gesinde) Jelgavas r. Sidrabenes cp. Sa Jelgavas NM, LVM. Lit.: RK 427, 428; Snore R. 1936^d. D₄.
- Mazjumprava *dpz* — Katlakalna Mazjumpravas depoziāts Rīgas r., LVM. Lit.: Straubergs 1938; Ceplīte 1968^b. V.
- Mazkatuži *kpl, rm* — Rucavas Mazkatuži Liepājas r. Rucavas cp. Izr.: E. Vāle 1924 (26 kapi), LVM; E. Sturms 1942 (25 kapi), LVM; P. Stepiņš 1960 (11 kapi), Liepājas NM. Lit.: Vāle 1928; LS 1924, 15; Moora 1929^b, 1952; Snore R. 1936^d; Sturms 1950^b; LKPS 608. D₂, D₃.
- Mazpujāti *kpl* — Rēzeknes r. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Граудонис 1967. D₂.
- Mazroķi *kpl* — Jaunsvirlaukas (Lielvircavas) Maz-Roķi (Kleinfeldhof, Mass-Rohke-Gesinde, Roku-Gesinde, Leclajns kalns, Mazā Lauku muiža, Lielais kalns, Roķi) Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Izr.: E. Kastinš 1966 (1 kaps), Bauskas NM. Sa LVM, Jelgavas ГИМ, VI. Lit.: RK 430—433; Snore R. 1936^d; Atgāzis 1968^a; LKPS 394. D₃, D₄.
- Mazvalgale *kpl* — Mazvalgales kapi Talsu r. Abavas cp. Sa LVM. D₄, V.
- Meirāni *kpl* — (Kara kapi pie bijušas Meiranu muižas) Madonas r. Meirānu cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1897; Sb. GEG 1900; Snore R. 1936^d; LKPS 757. D₃, D₄, V.
- Meiranu ezera krasts *kpl* — Rēzeknes r. Bērzgales cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Meirēni *kpl* — Pildas Meirēnu c. Ludzas r. Pildas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 732. D₄.
- Meldereres *kpl* — Krustpils Meldereres Jēkabpils r. Krustpils cp. Sa Jēkabpils NM. D₄.
- Melderišķi *apm, kpl* — Rites Melderišķi Jēkabpils r. Rites cp. Izr.: E. Snore 1933 (2 uzsk.), LVM. Lit.: Balodis 1935^a; Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; Граудонис 1967; LKPS 344. D₁, D₂, D₃.
- Melderpuļķi *kpl* — (Kapu kalniņš) Alūksnes r. Kalncempju cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 24. D₂.
- Melkerti *kpl* — Vangažu Melkerti (Batarinš) Rīgas r. Vangažu pc. Izr.: J. Graudonis 1970, VI. Lit.: Граудонис 1967; Graudonis 1971; LKPS 1126. D₂, D₃.
- Melluži *rm* — Vecates Melluži Valmieras r. Vecates cp. Sa LVM. D₂.
- Melnaiskalns *apm* — Daugavpils r. Pilskalnes cp. D].
- Meņģele *kpl* — Ogres r. Ogreslīču cp. Sa LVM. Lit.: Ebert 1914; Snore R. 1936^d. D₃.
- Mera Lāčakalns *kpl* — Valkas r. Grundzāles cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₃.
- Meru kapi *kps* — Sermuļu apgaitas Mēru kapi Kuldīgas r. Izr.: E. Sturms 1936, LVM. V.
- Mētriena *kpl* — Mētrienas Odziena (Krievu kapi, Odsen) Madonas r. Ļaudonas cp. Sa IVI. Lit.: RK 344; Snore R. 1936^d. D₃.
- Mežakalns *apm* — Zvārdes Mežakalns Dobeles r. Lielauces cp. Lit.: Brastiņš 1926; Atgāzis 1967^a; LKPS 252. D₄, V.
- Mežares — *skat.* Aronas grantsbedres.
- Meždamnieki *kpl* — Kursišu Meždamnieki Saldus r. Kursišu cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 1132. D₃.
- Mežmaļi *apm* — Pļaviņu Mežmaļu apmetne Stučkas r. Klintaines cp. (Pļaviņu HES ūdenskrātuvē). Izr.: E. Mugurēvičs 1963, VI. Lit.: Mugurēvičs 1964^a. D₃.
- Mežotne *dpz* — Mežotnes pilskalna depoziāts Bauskas r. Viesturu cp. Izr.: VVM 1939, LVM. Lit.: SM 1939, 4; Urtāns 1964^b. D₃.
- Mežotne *kpl* — Bauskas r. Viesturu cp. Izr.: VVM 1938, 1939 (35 kapi), LVM. Lit.: SM 1939, 1, 4; LKPS 99. D₃, D₄.
- Mežotnes centrs *kpl* — Bauskas r. Mežotnes cp. Izr.: V. Sizovs 1895 (1 kaps), ГИМ; M. Atgāzis 1969, 1970 (90 kapi), VI. Sa VI, Bauskas NM, LVM. Lit.: Сизов 1896; Sb. Kuri. 1898; RK 449; Ebert 1914; Atgāzis 1970^b, 1971^b, 1972^b. D₃, D₄.
- Mežotnes pilskalns *apm, plsk un senpilsēta* — Bauskas r. Viesturu cp. Izr.: VVM 1938—1940, 1942, LVM; E. Brīvkalne 1949; M. Atgāzis 1969, 1970. Lit.: Сизов 1896; SM 1939, 1, 4; Brīvkalne 1960; Atgāzis 1970^b, 1971^b; LKPS 94. D₂, D₃, D₄, V.
- Mežšauti *kpl* — Bīriņu Mežšauti Rīgas r. Krimuldas cp. D₄.
- Mīdzēnīcas *kpl* — Ļaudonas Mīdzēnīcas Madonas r. Ļaudonas cp. Izr.: E. Sturms 1935, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 842. D₁, D₃.
- Mieriņi *dpz* — Kocēnu Mieriņu depoziāts Valmieras r., LVM. Lit.: Ceplīte 1968^b. V.
- Migajals *sv, kpl* — Jaunsvirlaukas Migaļu grantsbedres (Orlej Ceccay, Franck-Sessau, Gesinde Migai, Lielvircavas Oglīnās muiža, Lielvircavas Oglaine, Grantsbedres pie Migaļu kapiem) Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Izr.: V. Sizovs, 1895 (2 kapi), Jelgavas NM; Sa LVM, VI. Lit.: Sb. Kuri. 1895; Сизов 1896; RK 441; Snore R. 1936^d; Atgāzis 1968^a. B, D₃, D₄.
- Milzukaļns *apm* — Tukuma Milzukaļns Tukuma r. Sa LVM. D₄.
- Misasupe *sv* — Bauskas r. Stelpes cp. Sa LVM. A.
- Misinkalns *kpl* — Aizputes Misinkalns Liepājas r. Aizputes p. Lit.: LKPS 534. D₂, V.
- Mišūni *kpl* — Mišūni Krāslavas r. Udrīšu cp. Arhīva ziņas.
- Mišķineva *dpz* — Istras Mišķineva Ludzas r. Istras cp. ГИМ. Lit.: Moora 1938^a; Urtāns 1964^b. D₃.
- Muktapāveli *kpl* — Līvānu Muktapāvelu c. Preiļu r. Pēternieku cp. Sa Daugavpils NM. D₃.
- Mūkukalns *apm* — Kokneses Mūkukalns Stučkas r. Kokneses pc. (Pļaviņu HES ūdenskrātuvē). Izr.: A. Buhholes 1899, LVM; M. Eberts 1913, LVM; J. Graudonis 1959—1962, LVM. Lit.: Kruse 1842; Buchholtz 1900; Ebert 1913; Brastiņš 1930; Graudonis 1966^b; Граудонис 1967. B, D₂, D₃.
- Mūkukalns *dpz* — Stučkas r. Kokneses pc. (Pļaviņu HES ūdenskrātuvē). Lit.: Graudonis 1964^h; Urtāns 1964^b. D₃.
- Munči *apm* — Dvietes Munči Daugavpils r. Dvietes cp. Izr.: E. Sturms 1938, LVM. Lit.: Moora 1952; Граудонис 1967; LKPS 210. A, D₆.

- Mūris *rm, kpl* — Baižkalna Mūris Cēsu r. Raunas cp. Izr.: M. Šmidehelme 1930, LVM. Lit.: Balodis 1935^b; Snore R. 1936^d; Schmiedehelm 1938; LKPS 174. D₂, D_>
- Mūrnieki *dpz* — Neretas Mūrnieki Stučkas r. Neretas pc. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- Mūrnieki *kpl* — Aronas Mūrnieki, Ļaudonas Aronas Mūrnieki (Lāču kalniņš) Madonas r. Ļaudonas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 760. D₃.
- Murņikovi *rm* — Ikšķiles Murnikovi Ogres r. Ikšķiles cp. Sa LVM. D₂.
- Mušīna *kpl* — Raunas Mušīna (Krasmata, Ronneburg, Muh-sin) Cēsu r. Raunas cp. Izr.: K. Zīverss 1876, XVI. Lit.: Grewingk 1877; RK 368; Verh. Estn. X; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- Mušīnas *kpl* — Talsu r. Lubes cp. Izr.: T. Buhardts 1874, XVI. Lit.: Sb. Kuri. 1876; Grewingk 1878^c; Sturms 1931^b; Граудонис 1967; LKPS 1205. B.
- Mutstrauti *kpl* — Grenču Mutstrauti Tukuma r. Abavas cp. Sa LVM. D₄.
- Nainiekste *apm* — Madonas r. Lubanas pc. Izr.: I. Loze 1964, VI. Lit.: Loze 1965; LKPS 830. A.
- Nariņi *kpl* — Tomes Nariņi Ogres r. Ķeguma cp. Izr.: M. Atgāzis 1968 (16 kapi), VI. Sa LVM. Lit.: Atgāzis 1969^b. D₄.
- Nauduševa *apm, kpl* — Balvu Nauduševa (Naudaskalns) Balvu r. Balvu cp. Izr.: P. Stepiņš 1938, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Граудонис 1967. D_h, D₂, D₃.
- Naugrubi *kps* — Trapeņes Naugrubi Alūksnes r. Trapeņes cp. Izr.: A. Vasks 1969 (4 kapi), LVM. Lit.: Vasks 1970. V.
- Nautrēnu Smiltaine — *skat.* Smiltaine.
- Nāvessala *rm, apm* — Nāvessalas apmetne Rīgas r. Ķekavas cp. Izr.: V. Urtāns 1968, LVM; A. Vasks 1969, LVM. Lit.: Urtāns 1969; Vasks 1970. D₂, D₃, D₄.
- Nīca *rm, kpl* — Nīcas vidusskola, Liepājas r. Nīcas cp. Izr.: P. Stepiņš 1964 (5 kapi, 43 upurbedres), Liepājas NM. Lit.: Stepiņš 1965. D₂, D₄, V.
- Nīperi *kpl* — Ezernieku Nīperi Kraslavas r. Ezernieku cp. Izr.: R. Snore 1933 (1 kaps), LVM. Sa LVM. Lit.: LKPS 424. D₄.
- Nirza *kpl* — Nirzas c. Ludzas r. Nirzas cp. Izr.: J. Romanovs 1893, ГИМ. Sa LVM. Lit.: Отчеты ИАК 1893. D₄.
- Nirzas pilskalns *apm* — Ludzas r. Nirzas cp. Sa LVM. D₄.
- Novomisla *kpl* — Ezernieku Novomislas c. Kraslavas r. Ezernieku cp. Lit.: Отчеты ИАК 1904. D₄.
- Nukši *apm, kpl* — Pildas Nukšu c. (Nukšas, Нукшинский могильник) Ludzas r. Nukšas cp. Izr.: E. Snore 1947, LVM; J. Graudonis 1948 (218 kapi), LVM. Lit.: Шнорре Э., Зейд 1957; Граудонис 1967; LKPS 718. D_h, D₂, D₃, D₄.
- Nurmuiža (Nurmhusen) *kpl* — Talsu r. Laucienas cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1900. D₄.
- Ņiperi *kpl* — Sēlpils Ņiperi-Lībieši Jēkabpils r. Sēlpils cp. Sa LVM. D₄.
- Obiteji *kpl* — Ezernieku Obiteļu c. Krāslavas r. Ezernieku cp. Arhīva ziņas. Lit.: Сементовский 1890; LKPS 420. D₄.
- Odukalns *kpl* — Ludzas Odukalns (Люцинский могильник) Ludzas r. Ludzas p. Izr.: J. Romanovs, V. Sizovs 1891, 1892 (338 kapi), ГИМ, ГЭ, Helsinku M, LVM; F. Balodis 1925 (4 kapi), LVM; P. Stepiņš 1938 (6 kapi), LVM. Sa Ludzas NM. Lit.: Спицын 1893; *LS 1925, 34; LKPS 708. D₃, D₄.
- Odziēna *kpl* — (Krievu kapi, Odensee) Stučkas r. Vietalvas cp. Sa LVM. Lit.: RK 632; Snore R. 1936^d. D₃.
- Odziēna *kpl* — (Krievu kapi) Madonas r. Ļaudonas cp. Sa LVM. Lit.: RK 344, 634; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Oglenieki — *skat.* Daugavas Oglenieki.
- Ogre *kps* — pie ietekas Daugavā (An der Oger) Ogres r. Izr.: R. Jakšs 1902, LVM. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1902, 1907. V.
- Ogressils *kpl* — Mēdzūlas Ogressils Mēdzūlas mežniecības apgaitā, Madonas r. Mēdzūlas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Ogurečka *kpl* — Kapiņu Ogurečkas c. Preiļu r. Rušonu cp. Sa LVM. D₄.
- Oliņi *kpl* — Mārcienas Oliņi (arī Jaunā muiža) Madonas r. Mārcienas cp. Izr.: V. Urtāns, E. Rudenāja, L. Vankina 1951 (14 kapi), Madonas NM. Lit.: LKPS 855. D₄.
- Oliņkalns *plsk* — Pļaviņu Oliņkalns Stučkas r. Klintaines cp. Izr.: E. Mugurēvičs 1959—1962, VI. Lit.: Mugurēvičs 1960^a, 1962; LKPS 1150. D₃, D₄.
- Osa *apm* — Balvu r. Lieparu cp. Izr.: F. Zagorskis 1964, 1969, VI. Lit.: Zagorskis 1965^a, 1970^a; Загорские 1966; LKPS 67. A.
- Ostrova *kpl* — Višķu Ostrovas c. Daugavpils r. Višķu cp. Sa LVM, Daugavpils NM. D₄.
- Ošbirzes *kpl* — Dundagas Ošbirzes (senāk — Ģibzde) Talsu r. Dundagas cp. Sa LVM. Lit.: Snore E. 1935; Šturms 1935; Šnore R. 1936^d; Urtāns 1970^a; LKPS 1183. D₃.
- Oši *sv, kpl* — Dobeles Oši Dobeles r. Dobeles cp. Izr.: E. Sturms 1926 (34 kapi), LVM; F. Ozoliņš 1926 (41 kaps), LVM. Lit.: R. Snore 1929, 1936^d; Moora 1938^a; Urtāns 1970^a; LKPS 245. D₂, D₃.
- Ovizārcs — *skat.* Aptekas.
- Ozolēni *kpl* — Meņģeles Ozolēni (Lejas Speltes, Aderkaši) Ogres r. Taurupes cp. Izr.: S. Bogojavlenskis 1896, ГИМ. Sa LVM, XVI. D₄.
- Ozoli *kpl* — (Zviedru kapi) Liepājas r. Cīravas cp. Izr.: E. Snore 1935, LVM. D₄.
- Ozolkalns *kpl* — senāk Slagūne Dobeles r. Naudītes cp. Izr.: E. Netelhorsts, A. Rezonis un O. Hērnērs 1868, Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1868; RK 440; Moora 1929^a, 1938^a; Snore R. 1936^d. D₂.
- Ozolkalns *sv* — Madonas r. Praulienas cp. Sa LVM. Lit.: Šnore R. 1936^d; LKPS 861 (?). D₂.
- Ozolmežs *kpl* — Dundagas Ozolmežs Talsu r. Dundagas pc. Izr.: L. Vankina 1953, LVM. D₄, V.
- Ozolmuiža *kpl* — Liezeres Ozolmuižas smēde (Eckhof, Smeede-kaln) Madonas r. Liezeres cp. Sa LVM, Madonas NM. Lit.: LKPS 824. D₄, V.
- Ozolmuiža *kpl* — Kalētu Ozolmuiža, Liepājas r. Kalētu cp. Sa LVM un Liepājas NM. D₄.
- Pakalniņi *sv, kpl* — Madonas r. Bērzaunes cp. Sa LVM. Lit.: Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 775. D₂, V.
- Pāķi *kpl* — Stučkas r. Staburaga cp. Izr.: M. Bresava 1961, VI. Lit.: Snore R. 1936^d; Bresava 1962. D_{II} D₂.
- Palāta *kpl* — *skat.* Aizkraukle.
- Palazdiņu pilskalns *apm* — Daugavpils r. Pilskalnes cp. Sa LVM. D₄.
- Paltmale *kpl* — Cēsu r. Līgatnes cp. Izr.: K. šilings 1899, LVM. Lit.: Sb. Rig. 1899; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Pantene *apm* — Valmieras r. Ziemeļu cp. Izr.: F. Zagorskis (pārē.) 1964, 1967, VI. Lit.: Zagorskis 1965^a; LKPS 1345. A.
- Pantenes purvs *sv* — Valmieras r. Sēļu cp. Sa. XVI. Lit.: Sb. GEG 1848. A.
- Pārūkaini *kpl* — Launkalnes Pārūkaini (Pāvulkaini?) Valkas r. Cērtenes cp. Lit.: Verh. Berl. 1875, 1877. D₄.
- Parurnba *sv* — Rīgas r. Katlakalna cp. Sa LVM. Lit.: Граудонис 1967. B.
- Pārupes *kpl* — Dundagas Pārupes Talsu r. Dundagas pc. Sa LVM. D₄.
- Pasiekste — *skat.* Striķi.
- Pasiena *kpl* — Ludzas r. Pasienas cp. Izr.: E. Snore 1954, VI. Lit.: Snore E. 1957; LKPS 725. D₂/D₃.
- Pasilciems *kpl* — Piltenes Pasilciems (Passeln, Пассель) Ventpils r. Zlēku cp. Izr.: V. Sizovs 1895, ГИМ; N. Brandenburgs 1897, ГЭ; E. Šturms 1932, LVM. Sa Jelgavas un Ventpils NM. Lit.: Sb. Kuri. 1888; Сизов 1896; RK 411, 798—827; Бранденбург 1902; LKPS 1380. D₄, V.
- Pastamuiža *kpl* — Kokneses Pastamuiža (Klauenstein) Stučkas r. Kokneses cp. Izr.: A. Buhholcs, R. Jakšs 1894 (8 kapi), LVM. Lit.: Sb. Rig. 1894; RK 628. D₃.
- Patkule *kpl* — Patkules pienotava Madonas r. Kusas cp. Sa LVM. D₄, V.
- Patmaļi *kpl* — Kaunatas Patmaļu c. (Franču kapi) Rēzeknes r. Kaunatas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Paulēni *kpl* — Vecpiebalgas Paulēni Cēsu r. Inešu cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 129. D₄.
- Pašas *kpl* — Talsu r. Vandzenes cp. Lit.: šturms 1931^b; Граудонис 1967. B.
- Pāvilosta *apm* — Liepājas r. Izr.: E. Šturms 1938, LVM, Liepājas NM. Lit.: Ванкина 1952; Ванкина, Уртан 1967. A.
- Pāvulkalns *sv* — Cēsu r. Raunas cp., XVI. Lit.: Moora 1929^b; Šnore R. 1936^d. D₂.
- Pēči *kpl* — Laidzes Pēči Talsu r. Laidzes cp. Sa LVM. D₄.
- Pekaskalns *apm* — Valmieras r. Kauguru cp. Izr.: V. Balodis 1895, ГИМ; F. Balodis 1909, ГИМ. Lit.: Баллод 1911. D₄, V.

- Pelavas** *kpl* — (Krāsmata) Madonas r. Liezeres cp. Izr.: A. Sules-Ašeradens 1924, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 823. D₂.
- Peļņi** — *skat.* Kalnapeļņi. D₄.
- Pērkone** *kpl* — Balvu Pērkones c. (Kara kapi) Balvu r. Balvu cp. Sa VI, LVM. D₂.
- Pērļukalns** *kpl* — Vecgulbenes Pērļukalns (senāk Blome) Gulbenes r. Ozolkalna cp. Izr.: M. Eberts 1923, LVM. Lit.: LS 1925, 28/30; Balodis 1927; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 294. D., D₂, D₃.
- Piestiņa** *aptn* — Balvu r. Lieparu cp. Izr.: F. Zagorskis 1963, 1964, VI. Lit.: Zagorskis 1965^b; LKPS 68. A.
- Pietrēni** — *skat.* Puksti.
- Piģēni** *apm, kpl* — Stučkas r. Staburaga cp. Izr.: E. Šnore 1962, VI. Lit.: Snore E. 1963; Граудонис 1967. D., D₂, D₃, D₄.
- Pilda** *kpl* — Pildas muiža Ludzas r. Nukšas cp. Arhīva zinas. D₄.
- Pilenieki** *kpl* — Snēpeles Pilenieki Kuldīgas r. Snēpeles cp. Sa LVM. D₄.
- Pilišķu kalns** *apm* — (Pelišķu kalns) Preiļu r. Zaķišu cp. Lit.: Brastiņš 1928; LKPS 994. D₂.
- Pilsīņķi** — *skat.* Dīcmaņi un Pilsīņķi.
- Pilspurvs** *apm* — Gramzdas Pilspurvs (Pilspurva kalns pie Saulītēniem) Liepājas r. Priekules p. Izr.: P. Stepinš 1964. Lit.: Stepinš 1965; LKPS 593. D₄.
- Piltene** *rm* — Ventspils r. Piltenes p. Sa LVM. D₂.
- Piltenes mežs** *dpz* — Talsu r. Piltenes p. Sa LVM. Lit.: Moora 1938^a; Ljrtāns 1964^b. D₃.
- Pinteni** *kpl* — Kaunatas Pintēnu c. Rēzeknes r. Kaunatas cp. Sa ГЭ. D₄.
- Piperi** *kpl* — Višķu Piperu c. Daugavpils r. Višķu cp. Sa LVM. D₄.
- Plāteri** *apm, kpl* — Sēlpils Plāteri (Lejasplāteri) Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: A. Stokmanis 1921 (5 kapi), Jēkabpils NM; J. Daiga, M. Atgāzis 1961, 1962, VI. Lit.: LS 1927, 51/52; Balodis 1927; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; Daiga, Atgāzis 1962, 1963; LKPS 360. D., D₂, D₃, V.
- Plattevi** *kps* — Matkules Plattevu majas, Tukuma r. Matkules cp. Izr.: E. Sturms 1931, LVM. Lit.: Sturms 1932. V.
- Plintiņi** *kpl* — Talsu r. Valgales cp. Izr.: S. Bogojavļenskis 1896. Lit.: Богдавленский 1900; Sturms 1931^b; Граудонис 1967. B.
- Plōča purvs** *SD* — Liepājas r. Sa LVM. Lit.: Sturms 1939^b; Лозе 1966. A.
- Plōstakrogs** *sv* — Ventspils r. Zlēku cp. Sa LVM. Lit.: Лозе 1966; Ванкина, Уртан 1967. A.
- Plūdi** *kpl* — Viesītes Plūdi Jēkabpils r. Vārnavas c. Arhīva ziņas. D₄.
- Plūdoņi** *apm* — Bauskas r. Mežotnes cp. Izr.: VVM 1933, LVM. Lit.: SM 1940, 1; LKPS 97. D₂.
- Plūmes** *kpl* — Saukas Plūmes Jēkabpils r. Saukas cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 354. D₄.
- Plāvnīekkalns** *kpl* — Katlakalna Plāvnīekkalns Rīgas r. Katlakalna cp. Izr.: A. Buhholes 1901 (34 kapi), LVM; F. Jākobsons 1928 (37 kapi), LVM. Lit.: Sb. Rig. 1901; Hausmann 1909; Ebert 1913; Snore R. 1936^d; Moora 1952; LKPS 1085. D₃.
- Podiņi** *kpl* — Ceraukstes Podiņu kapsēta (Rušini) Bauskas r. Gailišu cp. Izr.: K. Ošs 1938, 1939 (32 kapi), LVM. Sa Bauskas NM un Pamušas astongadīgā skola. Lit.: Atgāzis 1969^b; LKPS 91. D₃, D₄, V.
- Podnieki** *kpl* — Praulienas Podnieki (Podnieku kalns, Kapu kalns, Vecās Ubānu pilskalna kapenes) Madonas r. Praulienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 864. D₃.
- Podzēni** *kpl* — (Velna baznīca, Velna pagrabs) Valmieras r. Vaidavas cp. Sa LVM, VI. Lit.: LKPS 1334. D₂.
- Podži** *dpz* — Panemunes Podži Bauskas r. Ceraukstes cp. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- Poguļanka** *kpl* — Daugavpils Pogučanka Daugavpils r. Daugavpils p. Sa LVM. D₄.
- Pojas** *kpl* — Talsu r. Vandzenes cp. Lit.; Sturms 1931^b; Граудонис 1967. B.
- Pokaņi** *kpl* — (Metamais kalns) Dobeles r. Naudītes cp. Izr.: J. Dēringis, O. Hērners, A. Bīlenšteins 1868, Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1868; RK 425; Moora 1929^b; LKPS 257, 259. D₂.
- Poļu Gorbuni** *kpl* — Pildas Poļu Gorbunu c. Ludzas r. Nukšu cp. Sa LVM. D₄.
- Popes mežs** *kpl* — Valsts mežs starp Vedes muižu un Nables krogu Ventspils r. Tārgales cp. Izr.: E. Snore 1934, LVM. Lit.: Snore E. 1935; Snore R. 1936^d; Urtāns 1970^b; LKPS 1356. D₃.
- Porani** *kpl* — Grobiņas Porani (Purani) Liepājas r. Grobiņas p. Izr.: B. Nermanis 1929, 1930, LVM. Lit.: Sturms 1931^b; Nerman 1958, LKPS 575. D₃.
- Pormaļi** *kpl* — Jēkabpils r. Salas cp. Izr.: VVM 1934, LVM. Lit.: Ванкина 1952; Граудонис 1967. D].
- Posms** *sv* — Balvu r. Daugasnes cp. Sa VI. Lit.: Лозе 1965. A.
- Priecumi** *kps* — Svētcieņa Priecumi (Pāle) Limbažu r. Salacas cp. Izr.: J. Prīmanis 1920 (ap 33 kapi), LVM; F. Jākobsons 1929 (7 kapi), LVM. Sa LVM. Lit.: Prīmanis 1925. V.
- Priedaine** *kpl* — Pļaviņu Priedaine Stučkas r. Klintaines cp. Izr.: E. Mugurēvičs 1961 (1 uzsk., 6 kapi), VI. Lit.: Snore R. 1936^d; Mugurēvičs 1962. D₂, D₃.
- Priedaiņi** *kpl* — (senāk — Jaņoganas) Dobeles r. Naudītes cp. Izr.: A. Karnups 1937 (1 uzsk.), LVM. Lit.: LKPS 258. D₂, D₃.
- Priedes** *kpl* — Krimuldas Priedes (bijusī draudzes skola, Kizbele, Parochialschule, Kipsal) Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: K. Zīverss 1873 (12 uzsk.), IVI; L. Freitags-Loringhovens 1874, 1876 (6 uzsk.), IVI; L. Ulmanis 1883 (1 uzsk.), IVI; R. Hausmanis 1890 (5 uzsk.), IVI; R. Jakšs 1894, 1895 (7 uzsk.), LVM; A. Vīstuzs 1895 (2 uzsk.), IVI; E. Mugurēvičs, E. Tenisons 1962 (2 uzsk.), VI. Lit.: Sb. GEG 1874, 1876, 1883, 1895; Sb. Rig. 1894, 1895; RK 545—547, 555, 562, 563, 565—567; Tonisson 1966. D₄, V.
- Priediena** *kpl* — Grobiņas Priediena Liepājas r. Grobiņas p. Sa Liepājas NM. D₃, D₄.
- Priediši** *kpl* — Vadakstes Priediši Saldus r. Vadakstes cp. Sa Vadakstes astongadīgā skolā. Lit.: Atgāzis 1970^a. D₃, D₄.
- Priedkalni** *kpl, rm dpz* — Gulbenes r. Daukstu cp. Izr.: S. Laula un J. Graudonis 1963, VI, LVM. Lit.: Граудонис 1967; LKPS 275. D., D₂.
- Priednieki** *apm, plsk, kpl* — Zlēku Priednieki (Paberzkalns) Ventspils r. Zlēku cp. Izr.: E. Sturms 1933, 1935, LVM; E. Mugurēvičs 1970, 1972, VI. Lit.: Sturms 1949; Mugurēvičs 1971^a; LKPS 1378. D₃, D₄.
- Priednieki** *kpl* — Ābeļu Priednieki Jēkabpils r. Ābeļu cp. Izr.: A. Stokmanis 1942 (2 kapi), Jēkabpils NM, LVM. D₄.
- Priedulāji** *kpl* — Augstkalnes Priedulāji Dobeles r. Augstkalnes cp. Sa LVM. Lit.: Atgāzis 1969^a. D₄.
- Priedulāji** *kpl* — Grobiņas Priedulāji (mācītājmuižās Priedaine) Liepājas r. Grobiņas p. Izr.: F. Balodis, B. Nermanis 1929, 1930, LVM; P. Stepinš 1951, 1969 (10 kapi), Liepājas NM; J. Daiga 1957, VI. Lit.: Nerman 1958, Snore R. 1936^d; Urtāns 1970^b; LKPS 573. D₃.
- Priekšāni** *kpl* — Sēlpils Priekšāni Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: A. Stokmanis 1921, Jēkabpils NM. Lit.: LS 1927, 51/52; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 363. D₂, D₃.
- Pūcēni** *apm* — Jaunsvirlaukas Pūcēni Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Sa VI. Lit.: Atgāzis 1971^a. D₄.
- Pudiķi** *kpl* — Alsviķu Pudiķi (Pidiķi?) Alūksnes r. Alsviķu cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Pudžas** *dpz* — Salgales Pudžas (Annenburg, Pudse-Gesinde) Jelgavas r. Sidrabenes cp. Sa LVM. Lit.: RK 426; Snore R. 1936^d. D₄.
- Puigas** *kpl* — Ogresgala Puigas Ogres r. Ogresgala cp. Izr.: I. Cimermane 1954 (10 kapi), VI. Lit.: Срубанс 1959. D₂, V.
- Puišķalns** *apm* — Puišķalns pie Kaļķiem Talsu r. Kaļķu cp. Lit.: Brastiņš 1923; LKPS 1190. D.,
- Puksti** *kpl* — Pietrēni, Kalna-Pietrēni, Sarkaņu Puksti (Cepļu kalniņš) Madonas r. Sarkaņu cp. Sa LVM. D₄.
- Pukuļi** *kpl* — Liepājas r. Bārtas cp. Izr.: P. Stepinš 1962, 1963. Liepājas NM. Lit.: Граудонис 1967; LKPS 542. D.,
- Puncuļi** *kpl* — Rēznes Puncuļi Rēzeknes r. Čerņajas cp. Sa LVM. D₄.
- Pungas** *kpl* — Stučkas r. Daudzeses cp. Izr.: S. Bogojavļenskis 1896, ГИМ; M. Bresava 1960, VI. Lit.: Богдавленский 1900; Hausmann 1909; Ebert 1913; Moora 1929^b; Bresava 1961. D₂.
- Puntūzis** *kpl* — (Zviedru kapi) Madonas r. Dzelzavas cp. Izr.: H. Riekstiņš, E. Sturms 1930, LVM. Lit.: Sturms 1950^b; Ванкина 1952; Граудонис 1967; LKPS 791. B/Di
- Pūpoli** *kpl* — Bauskas r. Islīces cp. Lit.: Граудонис 1967. D₆
- Pūrāni** — *skat.* Porāni.
- Purciems** *apm* — Talsu r. Rojupes cp. Izr.: E. Sturms 1934, 1936—1938, LVM. Lit.: Sturms 1937^b, 1937^c. A.

- Purgaiļi *kps* — Vecpiebalgas Purgaiļi Cēsu r. Vecpiebalgas cp. Izr.: J. Apals 1970 (140 kapi), VI. Lit.: Apals 1971^a. V.
- Purgais *rm* — Grašu Purgals Madonas r. Cesvaines pc. Sa LVM. D₂.
- Puricas *kpl* — Lielstraupes Pūricas (am Ikulse) Cēsu r. Lielstraupes cp. Izr.: J. Rozcns 1869, 1872 (13 uzsk.), IVI; K. Ziverss, K. Grevings 1871, 1872 (11 uzsk.), IVI. Sa LVM. Lit.: Sb. GEG 1870, 1874; RK 573—579; Ebert 1913; Moora 1929^b; Šnore R. 1936^d; LKPS 146. Dj, D₂, D₃, V.
- Purmsāti *kpl* — Purmsātu muiža (Pormsahnten) Liepājas r. Virgas cp. Sa Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1883; RK 404; LK[^]S 632. D₄.
- Purvmāji *kpl* — (Lazdukalns) Valmieras r. Bēraines cp. Lit.: Граудонис 1967. LKPS 1301. DL
- Putēji *kpl* — Turaidas Putēji (Treiden, Putel) Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: R. Hausmanis, S. Bogojavlenskis, R. Jakšs u. c. 1896 (25 uzsk.), IVI. Sa LVM, Jelgavas NM un Berlīnes M. Lit.: Bähr 1850; Sb. Rig. 1897, 1899, 1902; LKPS 1097. D₄, V.
- Putniņi *kps* — Svitenes Putniņi Bauskas r. Svitenes cp. Izr.: N. Purpētere 1939 (1 kaps), LVM. V.
- Putras *kps* — Tērvetes Putras Dobeles r. Tērvetes cp. Izr.: E. Šnore 1957, LVM. V.
- Puze *kpl* — Puzes muiža (Pussen) Ventpils r. Puzes cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1888; RK 412; LKPS 1360. D₄.
- Puzes pilskalns *apm* — pie Puzes muižas Ventpils r. Puzes cp. Lit.: Brastiņš 1923; LKPS 1359. D_u
- Raci *apm* — Liepājas r. Kalētu cp. Izr.: E. Mugurēvičs (parb.) 1964, VI. Lit.: Граудонис 1967; D₁.
- Radzes *kpl* — Pjaviņu Radzes (senāk Letgaji) Stučkas r. Pjaviņu p. Izr.: K. Ošs 1939, 1940 (13 kapi), LVM; E. Mugurēvičs 1964 (19 kapi), VI. Lit.: Mugurēvičs 1965^b. D₃, D₄.
- Raganūkalns *kpl* — Jēkabpils r. Salas cp. Izr.: VVM 1927—1929, LVM; J. Graudonis 1961, VI. Lit.: Senatne 1929; CS; Balodis 1938; Граудонис 1967; LKPS 349. Dj.
- Rakstupīte *kpl* — Cēsu r. Drabešu cp. Izr.: R. Šnore 1943, LVM. Lit.: Ванкина 1952; Ozola 1960; Граудонис 1967. D_B
- Raillsiavas *sv* — Madonas r. Lubānas cp. Izr.: E. Šturms (pārb.) 1936, LVM. Lit.: Moora 1952; Яннис 1959^a. A.
- Raskumi *kpl* — Vecpiebalgas Lejas-Raskumi Cēsu r. Vecpiebalgas cp. Izr.: E. Šnore 1948 (3 kapi), VI. Sa Madonas NM. Lit.: LKPS 191. D₄.
- Rasnupju pilskalns *apm* — Ludzas r. Mežvidu cp. Sa LVM. D₁
- Ratenieki *kpl* — Līgatnes Ratenieki Cēsu r. Līgatnes cp. Sa LVM. D₄.
- Raudas *sv* — Stučkas r. Staburaga cp. Sa LVM. B.
- Rauna *kpl* — Raunas mācītājmāja Cēsu r. Raunas cp. Sa LVM. Lit.: Brotze IX, X. D₄.
- Raunas apkārtnē *sv* — Cēsu r. Raunas cp. Sa IVI. Lit.: RK 369; Moora 1929^b; Šnore R. 1936^d. D₂.
- Rauši *kpl* — Doles Rauši (Limbenes) Rīgas r. Katlakalna cp. Izr.: E. Šnore 1968, 1971, 1972 (112 kapi), VI. Lit.: Snore 1969, 1972. D₄, V.
- Raušu ciems *apm* — Doles Raušu ciems Rīgas r. Katlakalna cp. Izr.: E. Snore, J. Daiga 1968—1972. Lit.: Snore E. 1969, 1970; Daiga 1970, 1971. D₄.
- Rāvas *kpl* — Purmsātu Ravas Liepājas r. Virgas cp. Sa LVM. D₄.
- Raviņi-Raviji *kpl* — Jaungulbenes Raviņi (Raviji) Gulbenes r. Jaungulbenes cp. Sa LVM. Lit.: Šnore R. 1936^d; LKPS 281. D₂, D₃.
- Ražas *rm* — Krapes Ražas Ogres r. Krapes cp. Sa LVM. D₂.
- Razbuki *kpl* — Jēkabpils r. Saukas cp. Izr.: E. Šnore 1934, LVM. Lit.: Moora 1926, 1929^b; Šnore R. 1936^d; Moora 1938^a; LKPS 353. D₂.
- Reinas *kpl* — (Lazdu kalniņš, Daigone, Дерунен) Kandavas Reinas Tukuma r. Pūres cp. Izr.: S. Bogojavlenskis 1896, ГИМ; F. Jākobsons 1928, LVM; B. Nerimanis, H. Moora, F. Jākobsons 1929, LVM. Sa Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1879, 1900; RK 417; Богоявленский 1900; Jākobsons 1930; Balodis 1930, Šnore E. 1935; Snore R. 1936^d; Šturms 1936^a; Moora 1938^a; LKPS 1249. D₂, D₃, D₄.
- Reini *sv, kpl* — Dignājas Reini Jēkabpils r. Ābelu cp. Sa LVM un Jēkabpils NM. Lit.: Šnore R. 1936^d; LKPS 314. D₂, D₄.
- Relenģi-Relenki *sv, kpl* — Kariņu Relenģu c. Preiļu r. Aglonas cp. Izr.: J. Romanovs 1893 (118 kapi), ГИМ, ГЭ; R. Snore 1928 (2 kapi), LVM. Lit.: Отчеты ИАК 1893; Moora 1929^b; Šnore R. 1936^d. D₂, D₄.
- Remesi *kpl* — Grobiņas Remesi (senāk — Ilģi) Liepājas r. Grobiņas p. Sa Jelgavas NM. Lit.: Hausmann 1909; Snore R. 1936^d. D₃, D₄.
- Remesi *kpl* — Padures Remesi Kuldīgas r. Padures cp. Sa LVM. D₄.
- Rentova *kpl* — Vārkavas Rentovas muiža Preiļu r. Vārkavas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Reņģe *kpl* — Rubas Reņģe (senāk Reņģes muiža, Saulītes kalns) Saldus r. Rubas cp. Sa IVI. Lit.: Atgāzīs 1970^a. D₃, D₄.
- Repji *kps* — Trapenes Repji Alūksnes r. Trapenes cp. Izr.: F. Zagorskis 1959 (16 kapi), LVM. Lit.: LKPS 35. V.
- Rezēkne pie pilsdrupām *kpl* — Rēzeknes p. Izr.: P. Rikovs, 1915. Lit.: Рыков 1917. D₄.
- Reznes *kpl* — Salaspils Reznes Rīgas r. Salaspils cp. Izr.: E. Šturms 1933, 1935, LVM; J. Graudonis 1958, 1960, VI. Lit.: Šturms 1936c; Balodis 1938; Šturms 1950^a; Graudonis 1959, 1961^b; Граудонис 1967; Graudonis 1970^b. B, D_B, V.
- Ribaki *kpl* — Krustpils Ribaku c. Jēkabpils r. Kūku cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 333. D₄.
- Riepji *kpl* — Grenču Riepji Tukuma r. Irlavas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 1231. D₄.
- Rīga, Gorkija iela *rm* — Rīgas p. Sa LVM. D₂.
- Rīga *sv* — Rīgas p. Sa RVM, VI. Lit.: Вилсоне 1952. A
- Rīga *sv* — Rīgas p. (?). Sa bij. Nirnbergas M. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Rīga — LKPS 1069. Rīga veikto arheoloģisko izrakumu vadītāji: R. Snore 1938—1940. Lit.: Snore R. 1938^c, E. Snore 1945, 1947, 1948. Lit.: Latvijas PSR ZA Vēstis 1948, 11. M. Vilsone 1948, 1949, 1958—1965, 1967, 1969, 1970. Lit.: Вилсоне 1952, RT 1959—1969. T. Pāvele 1957, 1960—1963, 1968—1970. Lit.: Pāvele 1959; RT 1962, 1963, 1969. F. Zagorskis 1969. Lit.: Zagorskis 1970^b. A. Caune 1970—1972. Lit.: RT 1970, 1971; ASM 1972; AO 1970—1972.
- Rīgas Doma baznīca *kps* — Izr.: T. Pāvele 1960, RVM; (Jaunielā) M. Vilsone 1969, 1970, RVM. Lit.: Snore E. 1936^a; Vilsone, Pāvele 1961; Vilsone 1970. V.
- Rīgas Pētera baznīca *kps* — Izr.: RVM 1943, 1944, LVM; E. Brīvkalne 1948 (48 kapi), RVM; T. Pāvele 1957 (9 kapi), RVM; R. Malvess 1960, 1969, 1970, LVM. Lit.: Pāvele 1959; Malvess 1970. V.
- Rijnieki *dpz* — Salgales Rijnieki Jelgavas r. Sidrabenes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^c; Мугуревич 1965. D₄.
- Rijnieki *kpl* — (Kara kapi) Balvu r. Balvu cp. Izr.: S. Laula, J. Graudonis 1964, VI. Lit.: Лаул, Граудонис 1965; Граудонис 1967. D₁
- Rijzemes *kpl* — Metrienas Rijzemes Madonas r. Ļaudonas cp. Sa LVM. Lit.: Šnore R. 1936^d. D₃.
- Rikopole *kpl* — Kaunatas Rikopole Rēzeknes r. Cernajas cp. Izr.: P. Rikovs 1915 (11 uzsk.), LVM; F. Balodis 1925/1926 (25 uzsk.), LVM. Lit.: Семеновский 1890; Рыков 1917; LS 1925, 34; LKPS 1009. D₄.
- Rimšas *kpl* — (Upurkalniņš) Cēsu r. Raunas cp. Arhīva ziņas. Lit.: Ванкина 1952. DL
- Rinnūkalns *apm, kps* — Valmieras r. Vecates cp. Izr.: K. Ziverss 1875—1877, IVI; A. Zommers 1881, IVI; E. Šturms 1943, LVM. Lit.: Sievcs 1875; Grewingk 1876; Sommer 1884; RK 1—14; LKPS 1342. A, V.
- Rocēži — *skat.* Lazdiņi.
- Rojas zivju fabrika (M. Plūdoņa zivju konservu kombināts) *kpl* — Talsu r. Rojupes cp. Sa LVM un Talsu NM. D₄, V.
- Rokoli *kpl* — Andrupenes Rokolu c. (Leitana un Seļavina zemē) Krāslavas r. Andzeļu cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Roķi — *skat.* Mazroķi.
- Romi-Kalnini *apm* — Rīgas r. Salas cp. Izr.: L. Vankina (pārb.) 1970, LVM. Lit.: Vankina 1971. A.
- Roni *kpl* — Kazdangas Roni (Radziņkalns) Liepājas r. Kazdangas cp. Izr.: K. Bojs 1896, LVM; J. Krieviņš 1920, LVM; J. Sudmalis 1921, Liepājas NM; E. Šturms 1932, LVM; Sa Kuldīgas un Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1896; Šturms 1937; LKPS 1969. D₄, V.
- Roņi *sv* — Liepājas r. Tašu cp. Sa Liepājas NM. B.
- Rozēni *kpl* — Bauskas r. Svitenes cp. Arhīva ziņas. Lit.: Граудонис 1967. D_B
- Rožkalni *kpl* — Dauguļu Rožkalni Valmieras r. Arhīva ziņas. Lit.: Šnore R. 1936^d. D₂.
- Rubene *kpl* — Rubenes baznīcas teritorija Jēkabpils r. Rubenes cp. Sa LVM. D₄.
- Rubiki *kpl* — Rubenes Rubiku sils Jēkabpils r. Rubenes cp. Izr.: P. Stepiņš 1937 (1 kaps), LVM. D₂, D₄.
- Rudņa *kpl* — Istras Rudņas c. Ludzas r. Istras cp. Arhīva ziņas. D₄.

- Rugaiši *kpl* — Pildas Rugaišu c. Ludzas r. Pildas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 731. D₄.
- Rūjiēna *sv* — Rūjiēnas p. Valmieras r. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂.
- Rūķi *kpl* — Sunākstes Rūķi (Rutuļa kalns, Grofi-Sonnaxt, Ruttelberge) Stučkas r. Sunākstes cp. Izr.: J. Steins 1862 (4 kapi), LVM, Lit.: RK 343; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- Rūsīši-Debeši *apm. kpl* — Rubas Rusīši-Debeši (Liepu kalns) Saldus i. Rubas cp. Izr.: P. Stepiņš 1938, 1940 (3 uzsk., 30 kapi), LVM. Lit.: Stepiņš 1939; Atgāzis 1970^a. D_{1F} D₂, D₃, D₄, V.
- Ruskulova *kpl* — Tilžas Ruskulovas muiža, Kapiņu fojvars, Balvu r. Vectilžas cp. Arhīva ziņas. D₂, D₄.
- Rustegas *kpl* — Cēsu r. Kūduma cp. Sa LVM. Lit.: Граудоннс 1967. LKPS 142. D₁.
- Rušenica *kpl* — Kapiņu Rušenicas mežs Preiļu r. Rušonu cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Rušīni — *skat.* Podiņi.
- Rutenieki *apm* — Bauskas r. Sidrabenes cp. Izr.: E. Sturms 1932, 1933, LVM. Lit.: Sturms 1946, 1970. A.
- Ružina *dpz* — Ružinas depozijs Rezeknes r. Ružinas cp., LVM. Lit.: Ceplīte 1968^a. V.
- Sabile *sv* — Talsu r. Sabiles p. Sa LVM. Lit.: Граудоннс 1967. B.
- Sabiles Krievu kapi *kpl* — (Zabeln, Ruschen) Talsu r. Sabiles p. Izr.: A. Bilenšteins 1867 (1 uzsk.), LVM; S. Bogojavlenskis 1896 (17 uzsk.), ГИМ; F. Balodis un E. Snore 1928 (8 uzsk.), LVM; E. Snore 1936 (2 uzsk.), LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1864—1871; Богоявленский 1900; Snore E. 1937^a; LKPS 1209. D₄.
- Saikava *sv* — Madonas r. Saikavas cp. Sa LVM. B.
- Saikava *kpl* — (Friedrichsvald) Madonas r. Saikavas cp. Izr.: M. Eberts, K. Leviss of Menars u. c. 1913, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Архив ГЭ, д. 1913, № 378, LKPS 868. D₃, V.
- Sakaiņu pilskalns *apm* — Sakainu pilskalns Rīgas r. Ķekavas cp. Izr.: V. Urtāns 1969, LVM. Lit.: Brastiņš 1930; Urtāns 1970^a; LKPS 1086. D₁, D₂.
- Sakas strauts *sv* — Liepājas r. Sakas cp. Sa LVM. Lit.: Sturms 1939^a; Лозе 1966. A.
- Saknītes un Atvasītes *kpl* — Allažu Saknītes un Atvasītes (Allasch) Rīgas r. Allažu cp. Izr.: K. Zīverss 1873 (6 uzsk.), IVI; R. Hausmanis, L. Srēders, G. Leške 1889 (7 uzsk.), IVI; R. Hausmanis 1890 (8 uzsk.), IVI; E. Snore 1936 (3 uzsk.), LVM. Lit.: MLA 2; Brotze IX; Sb. GEG 1874; 1894; RK 532—535; LKPS 1071. D₄.
- Saksukalns *kpl* — Siguldas Saksukalns (Segewolde), tag. Internātskola Rīgas r. Siguldas cp. Izr.: K. Volfs 1835 (5 uzsk.), K. Naplrskis 1839, J. Bērs 1840 (24 uzsk.) Londonā Britu M; K. Zīverss 1874 (1 uzsk.), IVI; A. Buhholcs, J. Girgenons 1885, LVM; R. Hausmanis 1890 (3 uzsk.), IVI. Lit.: Bahr 1850; Sb. Rig. 1885; RK 569—571. D₄, V.
- Salasanči *kpl* — Seces Salasanči Jēkabpils r. Seces cp. Izr.: P. Stepiņš 1935 (2 kapi), LVM. Lit.: LKPS 1161. D_H D₄.
- Salaspils *rm, apm, m. pils* — (Neu-Kirchholm) Rīgas r. Salaspils cp. Izr.: A. Stubavs 1967—1971, VI. Lit.: Stubavs 1968^a, 1969, 1970; Стубавс 1970; KPS 1108. D₁, D₂, D₄, V.
- Saldus (Ezera iela 7/9) *kpl* — Saldus r. Saldus p. Izr.: A. Karnups 1932, LVM. Sa Saldus NM. D₄.
- Saldus *sv* — Saldus r. Saldus p. Sa LVM. Lit.: Kruse 1842; RK 334; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D_{1C} D₂.
- Saldus (pie slimnīcas) *kps* — Saldus r. Saldus p. Izr.: J. Daiga 1958 (59 kapi), Saldus NM. Lit.: Daiga 1959^b. V.
- Saldus pils *m. pils* — (Frauenburg) Saldus r. Saldus p. Izr.: Ē. Mugarēvičs 1970. Lit.: Mugarēvičs 1972^b. V.
- Saldus pilskalns *apm* — Saldus r. Saldus p. Sa LVM D₆.
- Salienieki *kpl* — Makašānu Salenieki un Obermaņi (Kara kapi) Ludzas r. Nautrēnu cp. Izr.: F. Balodis 1926; R. Snore 1930—1932, 1935, LVM. Lit.: Balodis 1926, 1927; Snore R. 1932, 1936^b; Граудоннс 1967. D₁, D₂, D₃.
- Salienieki *kpl* — (senāk Upietes) Jēkabpils r. Sēlpils cp. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 358. D₂.
- Salieši *sy* — Ļaudonas Salieši Madonas r. Ļaudonas cp. Sa LVM. D₁.
- Salīņas *kpl* — Ķeipenes Salīņas (senāk Salīņas, tagad Zemgaļi; Kapu kalnīnš, Kaipen) Ogres r. Ķeipenes cp. Izr.: A. Buhholcs 1895, LVM; S. Bogojavlenskis 1896, ГИМ. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1895, 1896, RK 621—625; Богоявленский 1900; Snore R. 1936^b; LKPS 920. D₃, D₄, V.
- Salmiņi *kpl* — Balvu Salmiņi Balvu r. Balvu cp. Izr.: K. Ošs 1940 (2 kapi), LVM. D₄, V.
- Salnāji *sv* — Kuldīgas r. Alsungas pc. LVM. Lit.: Граудоннс 1967. B.
- Salnaskrogs *kpl* — Liezeres Salnaskrogs Madonas r. Liezeres cp. Izr.: K. Zīverss 1878 (24 uzsk.); E. Sturms 1927, LVM; Sa Madonas NM, Cesvaines vidusskolas M. Lit.: LKPS 825. D₃, D₄.
- Salu ezera pils *apm* — Madonas r. Madonas p. Lit.: Apals 1965^b. D₃.
- Sārāji *dpz* — Lībagu Saraji Talsu r. Lībagu cp. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- Sarkaņi *kpl* — Berzgales Sarkaņu c. Rēzeknes r. Berzgales cp. Arhīva ziņas. D₁.
- Sārņate *apm* — Ventspils r. Užavas cp. Izr.: E. Sturms 1938—1940; L. Vankina 1949, 1953—1959, LVM. Lit.: Sturms 1940; Ванкина 1955, 1958, 1970; LKPS 1369. A.
- Sarumkalns *apm* — (Upurkalns) Priekuļu Sarumkalns Cēsu r. Priekuļu cp. Izr.: G. Fīrhufs 1876, LVM; L. Srēders 1889, LVM; L. Srēders un R. Hausmanis 1894, LVM; J. Krieviņš 1922, LVM; E. Sturms 1929, LVM. Sa IVI. Lit.: Sb. GEG 1894; RK 23, 24; Moora 1929^b; Brastiņš 1930; Граудоннс 1967; LKPS 161. D₁, D₃.
- Sauka *sv, kpl* — Saukas muiža (Vec-Saukas muiža) Jēkabpils r. Saukas cp. Sa Stokholmas M., Jēkabpils NM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃, D₄.
- Saukas pilskalns *apm* — Jēkabpils r. Saukas cp. Sa LVM. D_{1L}.
- Sauleskalns *dpz* — Kraslavas r. Kombuļu cp. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃, D₄.
- Saulgoži *kpl* — (Velna kreklajs) Cēsu r. Vecpiebalgas cp. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 189. D₂.
- Saulieši *apm* — Sauliešu apmetne Rīgas r. Katlakalna cp. Sa VI. Lit.: Atgāzis 1972^a. D₃.
- Saulieši *kpl* — Jaunburtieku Saulieši Valmieras r. Zilakalna pc. Izr.: F. Ozoliņš 1925, LVM. Lit.: Moora 1926; Balodis 1927; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 1299. D₂, D₃.
- Saulītes *dpz* — Varnavas Saulītes Jēkabpils r. Varnavas cp. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- Sauslauku kapsēta *kpl* — Durbes Sauslauku kapsēta Liepājas r. Durbes p. Sa Jelgavas NM. Lit.: Hausmann 1909; Snore R. 1936^d; Urtāns 1970^b. D₃.
- Sausnēja *kpl* — (Krievu sala Piķa purvā) Madonas r. Sausnējas cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 878. D₂, D₃.
- Savienā *kpl* — uzkalnīni Savienas pilskalns un Vilču majutuvumā. Izr.: E. Snore 1942 (2 uzsk.), LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^b; LKPS 882. D₂, D₃.
- Sāvienas ezers *sv* — Madonas r. Savienas cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 881 (?). D₂.
- Sāvienas pilskalns *apm* — Madonas r. Sāvienas cp. Sa LVM. D_{1J}.
- Sējāni *kpl* — Vecmuiža Jēkabpils r. Gārsenes cp. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Sejatas *kpl* — Gulbenes r. Rankas cp. Izr.: A. Heks, IVI. Lit.: Sb. GEG 1873, 1876; Verh. Estn. I; RK 349; LKPS 298. D₂.
- Sēlītes *kpl* — Sīpeles Sellītes Dobeles r. Dobeles cp. Sa (senlietu attēli) LVM. D₃.
- Sēlpils *apm, plsk, m. pils* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: A. Zariņa 1963, 1964, VI; E. Snore 1964, 1965, VI. Lit.: Zariņa 1964, 1965; Snore E. 1965, 1966; LKPS 355. D_B D₃, D₄, V.
- Sēlpils (pie Sēlpils baznīcas) *kpl* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: A. Stokmanis 1921, Jēkabpils NM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- Sēlpils (pie pilskalns) *kpl* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: A. Zariņa 1963—1965 (234 kapi), VI. Lit.: Zariņa 1964, 1965; LKPS 355. V.
- Senču pilskalns *apm* — Krāslavas r. Kalniešu cp. Sa LVM. D₁.
- Sermuži *kps* — Kalvenes Sermuži Liepājas r. Kalvenes cp. Izr.: P. Stepiņš 1938, 1962 (12 kapi). LVM. V.
- Siepeļņi *kpl* — Rundāles Siepeļņi (Ziepeļi, Gesinde Seepeln) Bauskas r. Pilsrundāles cp. Sa Jelgavas NM. D₄.
- Sigulda — *skat.* Saksukalns.
- Sikšņi *kpl* — Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: R. Hausmanis 1909. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Ванкина 1952; Граудоннс 1967, LKPS 1098. D₆.

- Silabateri *sv* — Tukuma r. Slampes cp., LVM. Lit.: -Грай донне 1967. B.
- Silabrici *kpl* — (Kara kapi) Gulbenes r. Daukstu cp. Izr.: J. Graudonis, S. Laula 1962, VI. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 275. D₂.
- Silajāņi *kpl* — Preiļu r. Silajāņu cp. (pie Zolvas ezera). Arhīva ziņas. D₄.
- Silakalns *plsk* — Augstkalnes Silakalns, Augstais kalns (Silene) Dobeles r. Augstkalnes cp. Sa VI. Lit.: Bielenstein 1892; Atgāzis 1966; LKPS 238. D₄, V.
- Silavalgači *kpl* — Meža Valgači (Krievu kapi) Madonas r. Ļaudonas cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 843. D₂.
- Silavas *kps* — Pildas Silavas Ludzas r. Pildas cp. Izr.: P. Stepinš 1940 (14 kapi), LVM. Sa LVM. V.
- Sili *kpl* — (Kapu kalniņš) Madonas r. Praulienas cp. Izr.: E. Rudenāja, Madonas NM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 862. D₂.
- Sili *kpl* — Saukas Sili Jēkabpils r. Saukas cp. Sa LVM. D₄.
- Silieši *sv, kpl* — Ļaudonas Silieši (Smiltiena) Madonas r. Ļaudonas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 845. D₂, D₃.
- Siliņupe *apm* — Tukuma r. Lārmežciema cp. Izr.: L. Vankina 1954, LVM. Lit.: Ванкина, Урган 1967; LKPS 1239. A.
- Silmalciems *kpl* — Užavas Silmalciems (Krauzes, Hasau, Хазав) Ventspils r. Užavas cp. Izr.: V. Sizovs 1895, ГИМ; E. Sturms 1936 (4 kapi), LVM. Sa IVI. Lit.: Mitteilungen 4, 1, 1847; Sb. Kuri. 1888; 1892; RK 409, 410, 830—835; Сизов 1896; LKPS 1370. D₄, V.
- Sīļi *kpl* — Praulienas Tiltā-Sīļi Madonas raj. Praulienas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 802. D₄.
- Simtēni *kpl* — Kārļu Simtēni Cēsu r. Drabešu cp. Izr.: R. Dzirne 1940; LVM. Lit.: Ванкина, Граудонис, Шноре 1964; Urtāns 1970^b. D₃.
- Sīpele *sv* — Dobeles r. Bērzes cp. Sa bij. Nirnbergas M. Lit.: Ванкина 1962. B.
- Sise *kpl* — Zīru Sises c. Ventspils r. Zīru cp. Sa VI, Kuldīgas NM, Ēdoles skolā. D₄.
- Sise *apm* — Ventspils r. Užavas cp. Sa LVM.
- Skaista *kpl* — Skaistas muižas teritorija Krāslavas r. Skaistas cp. Arhīva ziņas. Lit.: Plater 1847. D₄.
- Skare *kpl* — Lielaucis Skare (Sudrabkalns, Skarcs muiža, Lielaucis Zeltiņi, LLA izmēģinājumu saimniecības «Vecauce» ferma «Rozītes», Grofi-Autz, Skarre) Dobeles r. Lielaucis cp. Izr.: A. Bilenšteins, A. Rezons, A. Bitners 1865, Jelgavas NM; A. Rafaels, O. Stavenhagens 1911, Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1865, 1867, 1911; RK 424; Verh. Estn. VI; Ebert 1913; Moora 1929^b, 1938^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃, D₄.
- Skolas *kpl* — Stamerienas Skolas Gulbenes r. Stamerienas cp. Izr.: Dr. Putniņš 1922, LVM. Lit.: LKPS 301. D₄.
- Skosas pilskalns *apm* — Jēkabpils r. Lones cp. Sa LVM. D₂.
- Skubīni *kps* — Kastrānes Skubini Ogres r. Ķeipenes cp. Izr.: P. Stepinš 1937 (4 kapi), LVM. Lit.: LKPS 915. V.
- Skudrāji *kpl* — Vīpes Skudrāji (Skudras) Jēkabpils r. Vīpes cp. Izr.: E. Sturms 1925 (2 kapi), LVM. Lit.: LKPS 381. D₃, D₄, V.
- Skujaini *kpl* — Sunākstes Skujaini (Pikstere, Pixten, Skujahn-Gesinde) Stučkas r. Sunākstes cp. Sa LVM. Lit.: RK 338; Ebert 1913; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- Skuteļi *kpl* — Preiļu Skuteļu c. Preiļu r. Riebiņu cp. Sa LVM. D₄.
- Skutēni *kpl* — Bērzaunes Skutēni Madonas r. Bērzaunes cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 767. D₂.
- Slaidēnu pilskalns *apm* — Birzgales Slaidēnu pilskalns (Pilskalns pie Lindes) Ogres r. Birzgales cp. Sa LVM, VI. Lit.: Brastiņš 1930; Atgāzis 1966^d; LKPS 903. D₃.
- Slate *kpl* — Slatē mežs (Шлотенроф) Jēkabpils r. Slatē cp. Izr.: S. Bogojavlenskis 1896 (1 uzsk.), ГИМ; H. Moora 1925 (5 uzsk.), LVM; F. Balodis 1927 (12 uzsk.), LVM; P. Stepinš 1937. LVM. Lit.: Богоявленский 1900; Hausmann 1909; LS 1925, 36; Moora 1928, 1952; Snore E. 1933; Snore R. 1936^d; LKPS 371. D₂, D₃.
- Slaveiti *kpl* — Bērzpils Slaveitu c. (Domopoles Slaveiti) Balvu r. Bērzpils cp. Izr.: J. Romanovs 1892 (2 kapi), LVM; P. Stepinš 1938, LVM. Lit.: Отчеты ИАК 1892 (1894). D₃, D₄.
- Sliepi *kpl* — Palsmanes Slicpi Valkas r. Palsmanes cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 1279. D₄.
- Slikšāni *kpl* — Jēkabpils r. Viesītes p. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Sraaudži *apm, kpl* — Zvidzianas Sraudži Madonas r. Ošupes cp. Izr.: I. Loze 1967, VI. Lit.: Loze 1968. A, V.
- Smilkši *sv* — Liepājas r. Cīravas cp. Sa LVM. Lit.: ТрАВАО-ННС 1967. B.
- Smiltaine *kpl* — Laizānu c. Smiltaine Ludzas r. Naurēnu cp. Izr.: H. Riekstiņš 1933, 1935 (35 kapi), LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1952; Urtāns 1970^b; LKPS 716. D₃, V.
- Smiltene *sv* — Valkas r. Smiltenes p. Sa bij. Prūsijas M Kēnigsbergā. Lit.: Sb. Rig. 1901; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Smoņi *kpl* — Stāmerienas Smoni (Zviedru kapi) Gulbenes r. Stāmerienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 300. D₃, D₄.
- Sraukumi *kpl* — Grobiņas Smukumi (Grobiņas grantsbedres, Rudzukalni) Liepājas r. Grobiņas p. Izr.: F. Balodis, B. Nermanis 1929, 1930 (100 kapi), LVM; P. Stepinš 1962 (1 kaps), Liepājas NM. Lit.: Snore R. 1936^d; Nerman 1958; Urtāns 1970^b; LKPS 574. D₃.
- Sņepeles mežs *sv* — Kuldīgas r. Sņepeles cp. LVM. Lit.: ТрАВАОННС 1967. B.
- Spārnukalns *dpz* — Naudītes (lies) Spārnukalns Dobeles r. Naudītes cp. Sa Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1896; RK 1210; Mugurēvičs 1961; MyrypeBH4 1965; Atgāzis 1966. D₄.
- Spārnukalns *plsk* — Naudītes (lies) Spārnu kalns Dobeles r. Naudītes cp. Sa LVM, VI, Jelgavas NM. Lit.: Brastiņš 1926; VS; Atgāzis 1966; LKPS 254. D₄, V.
- Spietīni *apm* — Sēlpils Spietīņu apmetne Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: J. Daiga, M. Atgāzis 1961—1963, VI. Lit.: Daiga, Atgāzis 1962, 1963, 1964; Daiga 1964; LKPS 360. D₁, D₂, D₃.
- Spietīni *kpl* — Ābeļu Spietīni (Sēlpils Spietīni) Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: A. Štokmanis 1921 (1 uzsk.), Jēkabpils NM; J. Daiga, M. Atgāzis 1961—1963 (1 uzsk.), VI. Lit.: Štokmanis 1927; Snore R. 1936^d; Daiga, Atgāzis 1962, 1964; Daiga 1964; LKPS 360. D₂, D₃.
- Spietīni-Plateri *apm* — Sēlpils Spietīņu-Plāteru meža apmetne Jēkabpils r. Sēlpils cp. Izr.: J. Daiga, M. Atgāzis 1961, 1962, VI. Lit.: Daiga, Atgāzis 1962; LKPS 360. D₃, D₄.
- Spilves *kpl* — Medņu Spilves Jēkabpils r. Medņu cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Spridzēni *rm dpz (?) kpl* — (Zviedru kapi) Madonas r. Bērzaunes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^b; LKPS 771. D₂.
- Sprogi — *skat.* Graviņi.
- Spudziņu pilskalns *apm* — Daugavpils r. Kombuļu cp. Sa LVM. D₂.
- Stalīdznieki *kpl* — Atašienes Stalīdznieki Jēkabpils r. Atašienes cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 317. D₄.
- Staltani *kpl* — Stučkas r. Sunākstes cp. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Staļģene *kpl* — Jaunsvirlaukas Staļģene Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Sa LVM. Lit.: Riekstiņš 1936; Graudonis, Urtāns 1961; MyrypeBHq 1965. D₄.
- Stāmerienas krāsmata *kpl* — Stāmerienas virsmežniecības 25. kvartālā Madonas r. Litenes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 287. D₂.
- Stampani *kpl* — Tilžas Stampanu purvs (Kara kapi) Balvu r. Vectilžas cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 79. D₄.
- Stanovišķi *apm* — Stanovišķu Gorodoks Krāslavas r. Kastulīnas cp. Izr.: J. Graudonis (pārb.) 1970, VI. Sa LVM. Lit.: Brastiņš 1928; LKPS 494. D₁.
- Staņuvēni *kpl* — Lielplatones Staņuvēji (Lielplatones selekcijas stacija) Jelgavas r. Lielplatones cp. Sa LVM. D₃.
- Steķi *kpl* — Rudzētu Steķu c. Preiļu r. Rudzētu cp. Sa LVM. D₄.
- Stendes selekcijas stacija *kpl* — Talsu r. Stendes pc. Sa Talsu NM. Lit.: Mugurēvičs 1969; LKPS 1210. D₄.
- Stiglova *kpl* — (Kara kapi) Mērdzenes Stiglovas c. Ludzas r. Mērdzenes cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 713. D₄.
- Stikani su — Preiļu r. Preiļu p. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Stikuti *kpl* — Andrupenes Stikutu c. (pie Stikutu kapsētas) Krāslavas r. Andrupenes cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Slinkas *kpl* — Dobeles r. Naudītes cp. Izr.: A. Rezons, O. HERNERS 1868 (?). Lit.: Sb. Kuri. 1870; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Stirnas *kpl* — Lielaucis Stirnas muiža (Stirnen) Dobeles r. Lielaucis cp. Sa Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1867. D₄.
- Stirnas *kpl* — Skaistas Stirnas Krāslavas r. Skaistas cp. Izr.: P. Stepinš 1939 (10 kapi), LVM. D₄, V.

- Stirnieņu miests *kpl* — Preiļu r. Upenieku cp. Izz.: E. Lēmanis 1872 (13 uzsk.), IVI. Sa Jēkabpils NM. Lit.: Sb. GEG 1872; Verh. Estn. VII. D₄, V.
- Stocenieki *kpl* — Jēkabpils r. Viesītes cp. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Strante *kpl* — Launkalnes Strante (Vella kravanda, Strantes Upura kalns) Valkas r. Cērtēnes cp. Izz.: K. Zīverss 1874, IVI, Helsinku M. Lit.: RK 359, 360; Verh. Estn. VIII; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₃.
- Straumaņi *kps* — Bārbeles Straumani Bauskas r. Bārbeles cp. Izz.: P. Stepinš 1938 (4 kapi), LVM; K. Ošs 1938, LVM. Sa LVM. V.
- Straupe *rm dpz* — Cēsu r. Lielstraupes cp. Sa LVM. D₂.
- Strautiņi *kpl* — Medzes Strautiņi Liepājas r. Medzes cp. Izz.: E. Sturms 1938 (3 kapi), LVM. Lit.: LKPS 590. D₄, V.
- Strautmalī *kpl* — Dignājas Strautmalī (pie Dignājas kapsētas) Jēkabpils r. Ābeļu cp. Izz.: E. Snore 1939 (15 kapi), LVM. Lit.: Snore R. 1939; LKPS 313. D₄, V.
- Strautnieki *apm* — Rīgas r. Ķekavas cp. Izz.: M. Atgāzis 1968, VI. Lit.: Atgāzis 1969. D₄.
- Strāvas *kpl* — Mērdzenes Strāvu c. Ludzas r. Mērdzenes cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Strazde *kpl* — (Strazdes muiža, Стразден) Talsu r. Strazdes cp. Izz.: S. Bogojavlenskis 1896, ГИМ. Lit.: Богоявленский 1900; Snore R. 1936^d; Граудонис 1967. D₄, D₃.
- Strazdenieki *sv* — Ventspils r. Piltēnes p. B.
- Strazdes Baznīckalns *kulta v.* — Talsu r. Strazdes cp. Izz.: E. Sturms 1937, LVM. Lit.: Sturms 1938^{b,c}; LKPS 1212. D₄.
- Strazdiņi *kpl* — Tvacides Strazdiņi (Lievandē muiža) Kuldīgas r. Ivandes cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 509. D₄, V.
- Strazdiņi *sv* — Madonas r. Kalsnavas cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1912; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂, D₄.
- Strēlnieki *ari Strelī kpl* — (Zaimju kapi) Bauskas r. Iecavas cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Strēļi *kpl* — Jēkabpils r. Rites cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1938^a; Граудонис 1967. D₄.
- Strīķi *sv. kpl* — Cēsu r. Lenču CD. Sa LVM. D₄, D₄.
- Strīķi *kpl* — Vārves Strīķi (Jāņakalns), Vārves Pasiekste (Warwen, Pasexten) Ventspils r. Vārves cp. Izz.: A. Rezonis 1869, LVM; K. Bois 1888, LVM; V. Sizovs 1895, ГИМ; H. Riekstiņš 1932. LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1896, 1879; Сизов 1896; RK 414; Balodis 1935^a; Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; Balodis 1938- Ванкина 1952; Граудонис 1967; LKPS 1373. D₄, D₂, D₃, D₁, V.
- Strožēni *rm* — Bērzpils Strožēni Balvu r. Bērzpils cp. Sa LVM. D₂.
- Strūgukalns *kpl* — Dzelzavas Strūgukalns Madonas r. Dzelzavas cp. Izz.: P. Arends, E. Sturms 1930 (15 kapi), LVM. Sa LVM. V.
- Strungas *kpl* — Rāvas Strungas (Ābrami, Dupļi) Liepājas r. Dunalkas cp. Izz.: P. Stepinš 1961, Liepājas NM. Sa LVM. Lit.: Stepinš 1967. D₄, V.
- Struņķu sils *kpl* — (Akmens krasts, Zviedru kani) Gulbenes r. Jaungulbenes cp. Sa LVM, VI. Lit.: LKPS 280. D₄, D₂.
- Strupīši *kpl* — (Kapu kalniņš) Madonas r. Sarkanu cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; LKPS 871. D₄.
- Stundas *apm* — Elejas Stundu apmetne Jelgavas r. Elejas cp. Sa VI. Lit.: Atgāzis 1969^a; LKPS 387. D₃.
- Stupāni — *skat.* Ludvigova.
- Stupēju kalns *apm* — Rites Stupelkalns Jēkabpils r. Rites cp. Izz.: A. Bīlenšteins 19. gs., LVM; J. Graudonis (пярбл) 1968, VI. Sa LVM. Lit.: Ebert 1913; Brastinš 1926; Moora 1929^b; Graudonis 1969^a; LKPS 340. D₄, D₂, D₃.
- Stūreii *kpl* — Jēkabpils r. Rites cp. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 343. D₄, D₂.
- Stūri *kpl* — Tērvetes Stūri Dobeles r. Tērvetes cp. Izz.: VVM 1931, 1932 (21 kaps). LVM. Lit.: Balodis 1935^a; Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; LKPS 242. D₂, D₃.
- Stūrīši *kpl* — Valgales Stūrīši Talsu r. Abavas cp. Sa LVM, VI. D₄.
- Subinaide *kpl* — Sakstagala Subinaides c. Rēzeknes r. Sakstagala cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 1049. D₄.
- Sudmalī *Sudmalu Zaiņoks apm* — Daugavpils r. Sventes cp. Izz.: J. Graudonis (пярб.) 1968, VI. Lit.: Brastinš 1926; Graudonis 1969^a. D₄.
- Sudrabkalns *apm* — Jēkabpils r. Sēlpils cp. Sa LVM. Lit.: Brastinš 1926; LKPS 356. D₄.
- Sulaiņi *kpl* — Dzērves Sulaiņi Liepājas r. Apriķu cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 540. D₄.
- Suļķa *sv* — Daugavpils r. Lašu cp. Sa LVM. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Suļķa *apm* — Rēzeknes r. Naglu cp. Izz.: I. Loze 1964, 1965, VI. Lit.: Loze 1965; Loze 1966. A.
- Sunākste *su* — Stučkas r. Sunākstes cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1909/1910; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Susēja *kpl* — Susējas mežniecība Jēkabpils r. Aknīstes cp. Sa IVI. D₄.
- Svarēni *kpl* — Stučkas r. Mazzalves cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1867; RK 337; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Svētiņu kapsēta *sv* — Rēzeknes r. Gaigalavas cp. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 1015. D₂.
- Svītenes parks *kpl* — Svītenes muižas parks (Schwitten) Bauskas r. Svītenes cp. Sa Bauskas, Jelgavas NM. Lit.: Atgāzis 1970^a; LKPS 103. D₄.
- Santeskalna pilskalns *apm* — Daugavpils r. Pilskalnes cp. Sa LVM. D₄.
- Selupinki *kps* — Ludzas Selupinki Ludzas r. Zvirgzdēnes cp. Izz.: E. Snore 1959, VI. Lit.: Snore 1960. V.
- Silderi *kulta v* — Durbes Silderi (Elku kalns) Liepājas r. Durbes p. Izz.: P. Stepinš 1938. Lit.: Stepinš 1938. D₄.
- Sinkas *kpl* — (Akmens kapi) Cēsu r. Skujenes cp. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 178. D₂.
- Skrabi *kpl* — Andrupenes Skrabi (Simona, Sīmaņa kalns) Krāslavas r. Mākonkalna cp. Izz.: F. Balodis 1925, LVM. D₃, D₄.
- Sķēļi *kpl* — Varakļānu Skēļu kapi Rēzeknes r. Atspuku cp. Sa LVM. D₄, V.
- Sķērskāni *kpl* — Krāslavas Sķērskanu c. Krāslavas r. Krāslavas cp. Sa LVM. D₄.
- Sķērstaņi *kpl* — Dobeles Sķērstaņi Dobeles r. Dobeles cp. Izz.: F. Ozoliņš 1926, LVM. Lit.: Snore R. 1929, 1936^d; LKPS 247. D₃, D₄.
- Sķesteri *kpl* — Vaives Sķesteri Cēsu r. Priekuļu cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 164. D₄.
- Skunāni *kpl* — Sāvienas Skunāni (Skūnēni) Madonas r. Sāvienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₃.
- Sīlakati *kpl* — Kaunatas Šlakatu c. Rēzeknes r. Kaunatas cp. Izz.: E. Sturms 1935 (2 kapi), LVM. D₄.
- Snopstu pilskalns *apm* — Krāslavas r. Gailīšu cp. Sa LVM. D₄.
- Šokolādes kalns *apm* — (Шоколадная горка) Krāslavas r. Krāslavas p. Arhīva ziņas. Lit.: Brastinš 1928; LKPS 465. D₄.
- Spogi *kpl* — Višķu Spogu c. Veršbicka maja Daugavpils r. Višķu cp. Lit.: Отчеты ИАК 1899; Plater 1847; LKPS 236. D₃, D₄.
- Stala Upenieki *kpl* — Elkšņu Štāla Upenieki Jēkabpils r. Elkšņu cp. Sa LVM. D₄.
- Tālēns *kpl* — Krimuldas Tālēns (Kremon) Rīgas r. Krimuldas cp. Izz.: K. Zīverss 1873, IVI; K. Jakšs 1894, LVM; A. Karnups 1945, LVM. Lit.: Sb. GEG 1874; Sb. Rig. 1894; RK 545—552; LKPS 1093. D₄.
- Talsi (Ezera iela 6 un 8.) *kpl* — Talsu r. Talsu p. Sa VI un LVM. Lit.: LKPS 1217. D₄.
- Talsi (pie pilskalna) *kpl* — Sa LVM. D₄.
- Talsu pilskalns *apm, plsk* — Talsu r. Talsu p. Izz.: A. Karnups 1936—1938, LVM. Lit.: Karnups 1936, 1937, 1938; LKPS 1216. D₄.
- Tanīskalns *apm, plsk* — Raunas Tanīskalns Cēsu r. Raunas cp. Izz.: F. Balodis 1927, LVM; A. Karnups 1930, LVM. Lit.: Balodis 1928; Brastinš 1930; Karnups 1931; Snore R. 1936^d; Ванкина 1952; Граудонис 1967; LKPS 170. D₄, D₂, D₃, D₄, V.
- Taurenes grants bedres — *skat.* Lazdiņi.
- Taurupi *kpl* — Vietalvas Taurupi Stučkas r. Vietalvas cp. Sa LVM. D₄.
- Taurupji *sv* — Cēsu r. Skujenes cp. Sa LVM. Lit.: Sb. Rig. 1887; RK 620; Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; LKPS 179. D₂.
- Tērvetes kapulauks *kpl* — Dobeles r. Tērvetes cp. Izz.: E. Brīvkalne 1953 (27 kapi), VI. V.
- Tērvetes pilskalns *apm, plsk* — (Cukurkalns) Dobeles r. Tērvetes cp. Izz.: A. Bīlenšteins 1866, 1892 (kopā ar R. Hausmani), Jelgavas NM; E. Brīvkalne 1954—1959, F. Zagorskis 1960, VI. Izz. priekšpili: E. Brīvkalne 1951, VI; senpilsētā: E. Krīgers 1865, Jelgavas NM; E. Brīvkalne 1952, 1953, VI. Lit.: Brastinš 1926; Бривкалне 1959; Бривкалне 1959, 1964; Zagorskis 1961^b; Граудонис 1967; LKPS 261. D₄, D₂, D₃, D₄, V.
- Tēšaini *kpl* — lies Tēšaini Dobeles r. Īles cp. Izz.: P. Stepinš 1940, LVM. D₃.

- Ticēni *kpl* — Galgauskas Ticēni (Kara kapi) Gulbenes r. Galgauskas cp. Izr.: J. Girgensons, LVM. Lit.: Sb. Rig. 1885, 1893; Труды АС-10, 2; LKPS 276. D₂.
- Tiltasiņi *kpl* — Praulienas Tiltasiņi (Kapu kalniņš) Madonas r. Praulienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 866. D₃.
- Tiltiņi *sv, kpl* — Aizvīķu Tiltiņi Liepājas r. Gramzdas cp. Izr.: K. Ošs 1940 (5 kapi), LVM. Lit.: LKPS 569. D_{1f} D₄, V.
- Tīnūži *kpl* — Ikšķiles Tīnūži (Lindenberg) Ogres r. Tīnūžu cp. Sa LVM. Lit.: RK 495. D₄.
- Tīras purvs *dpz* — Rucavas Tīras purvs Liepājas r. Rucavas cp. Sa LVM. Lit.: Urtāns 1962e, 1964^b. D₃.
- Tīrumparāni *kpl* — (senāk Brenguļi; arī Krāsmata, Pliktakalns) Valkas r. Brantu cp. Lit.: Sb. Rig. 1894; Snore R. 1936^d; LKPS 1268. D₂.
- Tistava-Seimani *kpl* — Preiļu r. Vārkavas cp. Sa LVM. Lit.: RK 656; Verh. Estn. VI; Moora 1929^b. D₂.
- Tjabki *kpl* — Ciblas Tjabku c. Ludzas r. Ciblas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Tojāti *apm* — Tukuma r. Matkules cp. Izr.: E. Sturms 1923, LVM. Lit.: Sturms 1927; LKPS 1243. A, D₆.
- Tojāti *kpl* — Matkules Tojati, arī Drubazas Tukuma r. Matkules cp. Izr.: M. Eberts, E. Sturms 1923 (2 uzsk.), LVM; F. Balodis, A. Karnups 1928 (3 uzsk.), LVM. Lit.: Богоявленский 1900; Sturms 1936^d; LKPS 1243. D₄, V.
- Tomēni *kpl* — Daugmales Tomēni (Kranču kalniņš) Rīgas r. Ķekavas cp. Izr.: V. Urtāns 1967, LVM. Lit.: Urtāns 1968^a. V.
- Torņakalns *rm* — Rīgas p. Sa LVM. D₂.
- Trakši *kpl* — Patkules Trakši Madonas r. Kusas cp. Izr.: K. Zīverss 1867, IVI. Lit.: Sb. GEG 1866, 1868. D₄.
- Treikaīņi *kpl* — (Krievu kapi) Madonas r. Kalsnavas cp. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Trepe *kpl* — Vīpes Trepes stacija (Krustpils pag. pie Trepes stacijas) Jēkabpils r. Vīpes cp. Sa LVM. Lit.: Санынов 1893; Sb. Rig. 1900; LKPS 382. D₃, D₄.
- Trokši *kpl* — Atašienes Trokšu c. Jēkabpils r. Atašienes cp. Sa LVM. D₄.
- Tropeles *kpl* — Viesienas Tropeles Madonas r. Viesienas cp. Sa LVM, Madonas NM. Lit.: LKPS 900. D₄, V.
- Trupi *kpl* — Mērdzenes Trupu c. Ludzas r. Kārsavas cp. Arhīva ziņas. D₄.
- Tūjāni *kpl* — Virānes Tūjāni (Krakals, Krampu kalns) Madonas r. Dzelzavas cp. Izr.: A. Nore 1923, Madonas NM. Lit.: Moora 1929^b; Balodis 1930; Snore R. 1936^d; LKPS 308. D₂, D₃.
- Tukums *kpl* — Jaunais tirgus laukums Dārza un Raiņa ielu stūrī Tukuma r. Tukuma p. Izr.: E. Sturms 1934 (3 kapi), LVM; E. Snore 1935 (1 kaps), LVM⁴, V. Urtāns 1960, LVM. Lit.: LKPS 1252. D₄.
- Tukums *kpl* — bijusī mācītājā muiža Tukuma r. Tukuma p. Izr.: E. Sturms 1934, LVM. D₄.
- Tuntuļi *kps* — Tomes Tuntuļi (Ķeguma HES teritorija) Ogres r. Tomes cp. Izr.: P. Stepinš 1938 (5 kapi), LVM. V.
- Tupiņi *kpl* — Bauskas Tupiņi (Kohke-Tupping-Gesinde, Tupping Bache, Bauske, Tupping Straute, Tupinu aiza). Sa Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1876, 1885; Sb. GEG 1887; RK 445; Atgāzis 1969^a. D₄.
- Turaida *sv* — Rīgas r. Krimuldas cp. Sa Berlīnes M. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d. D₂.
- Turaida *plsk, m. pils* — (Treyden) Rīgas r. Siguldas p. Izr.: A. Stubavs 1953, Siguldas NM. Lit.: LKPS 231 (arhit). D₄, V.
- Turaidas Karātavkalns *kpl* — (Kremon, Karataukaln) Rīgas r. Krimuldas cp. Izr.: R. Hausmanis, A. Hofmanis, L. Srēders 1890 (5 uzsk.), IVI. Lit.: RK 558—561. D₄.
- Ubagāņu pilskalns *apm* — Rezeknes r. Makonkalna cp. Sa LVM. D₄.
- Ubāņu pilskalns *apm* — Madonas r. Praulienas cp. Sa LVM. D₄.
- Ubodiški *kps* — Višķu Ubodišku Gavrilova māja, Daugavpils r. Pavlovas cp. Izr.: E. Snore, K. Ošs 1938 (11 kapi), LVM. Lit.: LKPS 222. V.
- Ucēni *apm* — Rites Ucēni Jēkabpils r. Rites cp. Sa LVM. D₄.
- Unkšas *kpl* — Limbažu r. Vidrižu cp. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 665. D₂.
- Upesgala līcis *apm* — Balvu r. Bērzpils cp. Izr.: I. Loze (pārb.) 1964, VI. Lit.: Loze 1965; LKPS 59. A.
- Upesvagari *kpl* — Nevejas Upesvagari, Namiķi Talsu r. Dundagas pc. Izr.: S. Bogojavlenskis 1896, ГИМ. Sa LVM. Lit.: Богоявленский 1900. D₄, V.
- Urite *kpl* — Valmieras r. Kocēnu cp. Arhīva zinas. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Upjāņu armetne *apm* — Stučkas r. Seces cp. Izr.: J. Graudonis, J. Apals 1964, VI. Lit.: Graudonis, Apals 1965. D₃.
- Uplanti *kps* — Drabešu Uplanti Cēsu r. Drabešu cp. Izr.: Z. Apaļa 1969 (9 kapi), VI. Lit.: Apaļa 1970. V.
- Upmaji *kpl* — Baižkalna Upmaji Cēsu r. Raunas cp. Izr.: F. Jākobsons 1927, LVM. Lit.: Balodis 1930; Snore R. 1936^d; Moora 1938^a, 1952; LKPS 173. D₂, D₃.
- Uranaži *kpl* — Kalncempju Uranaži Alūksnes r. Kalncempju cp. Sa LVM. Lit.: LKPS 25. D₄, V.
- Urbusji *kpl* — (Dieva laiva, Debesu laiva) Valkas r. Grundzāles cp. Arhīva ziņas. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Urlas *kpl* — (Zaimju kapi) Rīgas r. Baldones cp. Lit.: Atgāzis 1967^a. D₂.
- Osiņi *apm, kpl* — Ķeipenes Usini Ogres r. Ķeipenes cp. Izr.: F. Jākobsons 1927, LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; Граудонис 1967; LKPS 921. D₂, D₃, D₄.
- Ušuri su, *kpl* — Jaungulbenes Ušuri (Biezā jeb Brieža jaun-saimniecība, Zviedru kapi, Kara kapi) Gulbenes r. Līgo cp. Izr.: A. Nore 1922, Madonas NM, LVM; J. Apals 1965 (12 kapi), VI. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d; Apals 1966; LKPS 286. D₂, D₃, D₄, V.
- Ušuru ezera pils *apm* — Gulbenes r. Līgo cp. Izr.: J. Apals 1964, 1965, VI. Lit.: Apals 1965^a, 1966. D₃.
- Užava *apm* — Ventspils r. Užavas cp. Sa LVM, VI. Lit.: Sturms 1939^b, 1970; Лозе 1966, 1968; Loze 1970^a. A, D₂.
- Užava *rm* — Ventspils r. Užavas cp. LVM. D₂.
- Vaiņode *rm dpz* — Liepājas r. Vaiņodes pc. LVM. D₂.
- Valgales *sv* — Madonas r. Sāvienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Valkas (ari Valkij) *kpl* — Vārtajas Valkas Liepājas r. Priekules cp. Arhīva ziņas. LKPS 598. D₄.
- Valmiera *m. pils* — (Wolmar) Valmieras r. Valmieras p. Izr.: E. Snore 1937, LVM; H. Riekstiņš, P. Stepinš 1938, LVM. Lit.: Snore E. 1938; Riekstiņš 1938; LKPS 270 (arhit.). V.
- Valsts mežs pie Aizdriķņu ezera *kpl* — Madonas r. Sāvienas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₂.
- Vampenieši I *apm, kpl* — Doles Vampeniešu I kapulauks Rīgas r. Katlakalna cp. Izr.: E. Snore 1966, 1967, 1971, 1972 (181 kaps), VI. Sa LVM. Lit.: RK 489; Snore E. 1967, 1968, 1972; Граудонис 1967. D₂, D₄.
- Vampenieši II *kpl* — Doles Vampeniešu II kapulauks Rīgas r. Katlakalna cp. Izr.: E. Snore 1966, 1967 (115 kapi), VI. Sa LVM. Lit.: Snore E. 1967, 1968. D₄, V.
- Vanagi *sv* — Stučkas r. Seces cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a; LKPS 1160. D₂.
- Vangažu kapsēta *kpl* — Rīgas r. Vangažu cp. Lit.: Граудонис 1967. LKPS 1127. D₄.
- Varmsāta *sv* — Liepājas r. Nīkrāces cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂.
- Varnaskrogs *apm* — Rīgas Jūrmala Rīgas r. Izr.: E. Sturms 1935. LVM. Lit.: Sturms 1936^a. A.
- Vārtajas pilskalns *plsk, apm* — Liepājas r. Gavieztes cp. Izr.: P. Stepinš 1963, Liepājas NM. Lit.: P. Stepinš 1964; LKPS 561. D₃, D₄.
- Vecūmalas *kpl* — Nurmuižas Vecūmalas Talsu r. Laucijas cp. Izr.: E. Sturms 1934, LVM. D₄.
- Vecdaugēni *kps* — Mazsalacas Vecdaugēni Valmieras r. Mazsalacas cp. Izr.: L. Srēders, O. Fitinghofs 1894 (5 kapi), LVM. Lit.: Sb. Rig. 1895. V.
- Vecdilaņi *kpl* — Patkules Vecdilaņi (Dilaņu kungu kapi, Tētiņkalns) Madonas r. Cesvaines pc. Sa Madonas NM. Lit.: Snore R. 1936^d. D₃.
- Vecdole *apm, m. pils* — (Alt-Dahlen) Rīgas r. Katlakalna cp. Izr.: M. Atgāzis 1966—1968. VI. Lit.: Atgāzis 1967^b, 1968^b; LKPS 1083. D₆ D₄, V.
- Vecdunduri *apm, kpl* — Jaunsvirlaukas Vecdinduri Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Sa LVM, Jelgavas NM. Lit.: Atgāzis 1972^a. D₃.
- Vecgaiļumi *kpl* — Makašānu Vecgaiļumu c. Rēzeknes r. Audriņu cp. Sa LVM. D⁴.
- Veclindes *kpl* — Palsmanes Veclindes Valkas r. Palsmanes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂, D₃.
- Vecmōkas *dpz* — Tukuma r. Tumes cp. Sa Jelgavas NM. Lit.: Urtāns 1964^b. D₃.
- Vecmuižnieki-Capatas *kpl* — Taurupes Vecmuižnieki un Capatas Ogres r. Taurupes cp. Sa LVM. V.
- Vecpiebalga *kpl* — bijusī mācītājmuiža (Krievu jeb Krīvu kapi) Cēsu r. Inešu cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 130. D₄.

- Vecpils *rtm, plsk, m. pils* — Naujenes Vecpils (vecā Daugavpils. Dūnaburg) Daugavpils r. Vecpils cp. D₂, D₄, V.
- Vecrubenīši *kpl* — Mālpils Vec-Rubenīši Rīgas r. Mālpils cp. D₄.
- Vecsaikava *kpl* — (pie Vecsaikavas kroga) Madonas r. Saikavas cp. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 868. D₂.
- Vecsārtēni *kpl* — (senāk — Slīpēs muiža) Cēsu r. Zaubes cp. Lit.: Sb. Rig. 1897; Snore R. 1936^d; Moora 1938^a, D₂.
- Vecslabada *apm* — Rēzeknes r. Kaunatas cp. Sa LVM. D].
- Vecslabada *kpl* — Kaunatas Vec-Slabadas c. Rēzeknes r. Kaunatas cp. Izr.: J. Romanovs 1892 (3 kapi). Sa LVM. Lit.: Отчеты ИАК 1892; Рыков 1917; Семеновский 1890. D₄.
- Vecsprinkšļi *kpl* — Līgatnes Vec-Sprinkšļi Cēsu r. Līgatnes cp. Izr.: G. Visendorfs (4 uzsk.). Lit.: ИАК 1904; LKPS 149. D₂, V.
- Vecstilbi *kpl* — Raiskuma Auciema Vecstilbi Cēsu r. Raiskuma cp. Sa LVM. IVI. Lit.: Sb. GEG 1894; АИЗ 111. D₂.
- Vecvagari *kpl* — Cīravas Vecvagari Liepājas r. Cīravas cp. Sa LVM. D₄, V.
- Vedgas *apm* — Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Izr.: E. Šturms 1929. 1931; A. Karnups 1937, LVM. Lit.: Граудонис 1967. D₂.
- Vedmēri *apm* — Rīgas r. Ķekavas cp. Izr.: V. Urtāns 1967, 1968. LVM. Lit.: Urtāns 1969. D₃.
- Veģi *kpl* — Valgales Veģi Talsu r. Abavas cp. Izr.: A. Auzāne 1935, 1936 (16 kapi), LVM. Sa LVM. Lit.: Sturms 1937^a, D₄, V.
- Veiguri *kpl* — Līvānu Veiguru c. Preiļu r. Līvānu cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 974. D₃, D₄.
- Vējkrogs *kpl* — Cēsu r. Lenču cp. Lit.: Граудонис 1967. D₂.
- Vēistūri *apm, kpl* — Salaspils Vēistūri Rīgas r. Salaspils cp. Izr.: A. Zariņa 1967, 1968 (54 kapi), VI. Lit.: Zariņa 1968^b, D₂, D₃, V.
- Veldres *kpl* — Viesītes Veldres (Kakstes) Jēkabpils r. Viesītes p. Sa LVM. D₄.
- Vendzava *kpl* — Zīru Vendzava (Wensau) Ventpils r. Zīru cp. Sa LVM un ГИМ. Lit.: RK 415; Боговяленский 1900; LKPS 1374. D₄.
- Ventenieki *kpl* — Sātiņu Ventenieki Saldus r. Novadnieku cp. Sa LVM. D₄.
- Ventspils *kpl* — Kazarmju būves laukums Ventpils p. Izr.: A. Karnups 1940 (1 kaps). LVM. V.
- Veresauka *kpl* — Kaunatas Veresaukas c. Rēzeknes r. Kaunatas cp. Izr.: H. Riekstiņš 1931 (10 kapi), LVM. Lit.: Snore R. 1936^d, D₃, D₄.
- Verne *kpl* — Madlienas Vernes muiža (Fehren) Ogres r. Madlienas cp. Sa LVM. IVI. Izr.: K. Ztverss 1873, IVI. Lit.: Sb. GEG. 1874; Sb. Rig. 1886; RK 617. D₂, V.
- Verni *kpl* — Zvirgzdenes Vernu c. (Kara kapi) Ludzas r. Zvirgzdenes CD. Izr.: E. Snore 1958, VI. V.
- Vēršāres *kpl* — (Krakals) Madonas r. Cesvaines pc. Izr.: A. Nore 1922. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 786. D₃.
- Vēverāji *kpl* — Lubānas Vēverāji Madonas r. Lubānas pc. Izr.: R. Snore 1933. LVM. D₂.
- Vēversāti *kpl* — Kuldīgas Vēversāti Kuldīgas r. Kuldīgas p. Sa LVM. D₂.
- Vidaga *kpl* — Gaujienas Vidagas muiža (Vaucluse, Varduse?) Alūksnes r. Gaujienas cp. Sa IVI. Lit.: RK 652; Sb. GEG 1892. D₄.
- Viduči *kpl* — Gaidelu Viduči, Jaunsvirlaukas Gaidelu Viduči Jelgavas r. Jaunsvirlaukas cp. Sa LVM Jelgavas NM, VI. Lit.: Snore R. 1936^d; Atgāzis 1968^a, D₃.
- Viduči *kpl* — Viļakas Viduču c. Balvu r. Susāju cp. Sa LVM. D₄.
- Vidusmuižas Elkukalns *kulta v. (?)* — Jelgavas r. Scsavas cp. Lit.: Atgāzis 1971^a, D₄ (?).
- Vidussīli *dpz* — Augstkalnes Vidussīļu depoziāts Dobeles r. Augstkalnes cp. LVM. Lit.: Ceplīte 1968^b, V.
- Viesīenas grantsbedres — *skat.* Aronas grantsbedres.
- Viesīte *sv* — Jēkabpils r. Viesītes p. Sa LVM. Lit.: Moora 1929; Snore R. 1936^d, D₂.
- Viģubi *kpl* — Lejasciema Viģubi Gulbenes r. Lejasciema cp. Sa LVM. D₄.
- Vijolnieki *kpl* — Aulejas Kubulnišķu c. Vijolnieku zemē. Arhīva ziņas. D₄.
- Vīksnas Kapusils *kpl* — Launkalnes Vīksnas mežniecība (Ronneburg, Wihksnas kapusils) Valkas r. Cērtenes cp. Izr.: K. Ztverss 1875-1877. IVI. Sa LVM. Lit.: RK 369, 597—600; Sb. GEG 1877; Verh. Estn. X; Snore R. 1936^d, D₂, D₃, D₄, V.
- Vilces — *skat.* Šāvienu.
- Vilces parks *kpl* — Vilces skolas parks Jelgavas r. Ausmas cp. Izr.: K. Ošs 1940 (5 kapi), LVM. Lit.: LKPS 385. D₃, D₄.
- Vilces pilskalns *apm* — Jelgavas r. Ausmas cp. Sa VI. Lit.: Brastiņš 1926; Atgāzis 1967^a; LKPS 383. D₃.
- Vilciņi *kpl* — (Kapu noriņa) Cēsu r. Raunas cp. Arhīva ziņas. Lit.: Ozola 1960; Граудонис 1967; LKPS 171. D₂.
- Vilcīni *kpl* — Raunas Vilcīni Cēsu r. Raunas cp. Sa LVM, Cēsu NM. Lit.: LKPS 171. D₄.
- Vilkumuižas ezers *kpl* — Talsu r. Talsu p. Pētījuši: E. Sturms 1934, LVM; H. Riekstiņš 1936, LVM; A. Sules, J. Znotiņš 1953, Talsu NM; J. Apals 1967, VI. Lit.: Sturms 1936^a; Apals 1968^a; LKPS 1218. D₂, V.
- Vi Jaka *kpl* — Balvu r. Viļakas p. Komjaunatnes ielas Nr. 17 mājas dārzs. Arhīva ziņas. Sa LVM. D₂.
- Vīnakalns *apm.* — (Eglukalns) Ogres r. Ikšķiles cp. Izr.: J. Graudonis 1967, VI. Sa LVM. Lit.: Bielenstein 1892; Brastiņš 1930; Граудонис 1967; Graudonis 1968^b, B, D₂.
- Vīnakalns *apm* — Mežotnes Vīnakalns Bauskas r. Viesturu cp. Sa VI. Lit.: Brastiņš 1926; Brīvkalne 1960; Atgāzis 1967^a, 1972; LKPS 95. D₃.
- Vīnakalns *kps* — Pļaviņu Vīnakalns Stučkas r. Klintaines cp. Izr.: V. Urtāns 1959 (42 kapi), LVM. Lit.: Urtāns 1960, 1962^d; LKPS 1151. V.
- Višķi *kpl* — Višķu¹, -sovhoztehnikums Daugavpils r. Višķu cp. Sa LVM. D₄.
- Višķu pilskalns *apm* — (Višķu ez. krastā) Daugavpils cp. Sa LVM. D₂.
- Vitanišķi *kpl* — Skrudalienas Vitanišķi Daugavpils r. Skrudalienas cd. Izr.: K. Ošs 1939 (3 kapi). LVM. Sa Daugavpils NM. D₃, D₄.
- Vizbuli *kpl* — (CeDlītis) Valkas r. Brantu cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; I.KPS 1266. D
- Vizlas *kpl* — Alūksnes r. Veclaicenes cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d, D₂.
- Volkorezi-Ciučiši *sv, kpl* — īstras Volkorezu c. (Vaidu kapi) Ludzas r. īstras cp. Izr.: F. Balodis 1925/1926 (14 uzsk.), LVM. D₂.
- Voskani *dpz* — Rēznes Voskānu depoziāts Rēzeknes r. Cernājas CD. LVM. Lit.: Snore R. 1937. D₄.
- Vuki *kpl* — Alūksnes r. Mārkalnes cp. Sa IVI. Lit.: Moora 1929^b; Snore R. 1936^d, D₂.
- Zaķeni *kpl* — Jēkabpils r. Sēloils cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 369. D₂.
- Zaķīši *kpl* — Vārkavas Zaķīšu pamatskola Preiļu r. Zaķīšu cp. Arhīva ziņas. Lit.: LKPS 998. D₂.
- Zaķu vecaine *sv* — Madonas r. Lubānas pc. Sa VI. Lit.: Tīto'e 1965. A
- Zaļā muiža *kps* — Zajenieku Zaļā muiža Jelgavas r. Zajenieku CD. Izr.: F., Sturms. H. Riekstiņš 1930. I.VM. T it.: Sturms 1932; LKPS 402. V.
- Zalkalni *kpl* — (senāk — Rustēgs) Cēsu r. Kūduma cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 142. D₂.
- Zalvi *sv* — Preiļu r. Aglonas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d, D₂.
- Zamečka *apm* — (Ozolkalns) Daugavpils r. Pilskalnes cp. Izr.: J. Graudonis (pārb.). 1968. VI. Lit.: Brastiņš 1926; Graudonis 1969^a; LKPS 226. D₂.
- Zamki *apm* — Baraukas Zamki Daugavpils r. Ambeļu cp. Sa VI, LVM. D₂.
- Zamki *apm* — Kaplavas Zamki (Panenkas kalns) Krāslavas r. Kaolavas cp. Izr.: J. Graudonis (pārb.), 1968. VI. Lit.: Brastiņš 1926; Graudonis 1969^a; LKPS 452. D₂, D₃, D₄.
- Zamoks *apm* — Sventas Zamoks Daugavpils r. Sventes cp. Sa VI. LVM. D₂.
- Zante *kpl* — Tukuma r. Zantes cn. Izr.: R. H[^]nsmanis 1892; Jelgavas NM. Lit.: Sb. Kuri. 1897; RK 331, 332; Ebert 1913; Moora 1929^b, 1938^a; Snore R. 1936^d, D₂.
- Zariņi *kpl* — Ikšķiles Zariņi, bij. mācītājmuižas dārzs (Kraujas, Limanti) Ogres r. Ikšķiles cp. Izr.: J. Graudonis 1971 (43 kapi), VI. Sa LVM. D₂.
- Zebreņes Elkukalns *kulta v.* — Dobeles r. Zebreņes CD. Sa LVM. Lit.: Sb. Kuri. 1865; Kurtz 1924; Sturms 19[^]6^c; Endzelīns 1956; D₄ (?).
- Zemgaļi — *skat.* Saliņas.
- Zīmuļi-Zeimuļi *kpl* — Galēnu Zeimuļi (Vidsmuižas Zeimuļi, Kara kapi, Голяпское кладбище) Preiļu r. Galēnu cp.

- Izr.: J. Romanovs 1892 (19 kapi), ГЭ; H. Riekstiņš 1929, LVM. Lit.: Отчеты ИЛК 1892 (1894); LKPS 968. D₃, D₄.
- Zeinišķi kpl* — Aizkalnes Zeinišķu c. Preiļu r. Aizkalnes cp. Sa LVM. D₄.
- Zeltiņi kpl* — Cēsur. Lenču cp. Sa LVM. Lit.: Граудонне 1967. D₂.
- Zeltiņi kpl* — Mežotnes Zeltiņi (Maz-Zeltiņi) Bauskas r. Vīsturu cp. Sa LVM. D₄.
- Zesercelmi kpl* — Bebreņes Zesercelmi Jēkabpils r. Rubenes cp. Izr.: E. Snore 1934 (4 kapi), LVM. Sa LVM. Lit.: Balodis 1935; Snore R. 1936^d. D₂, D₃, D₄ (?).
- Zevaldi kpl* — Ikšķiles Zevaldu mājas Ogres r. Ikšķiles cp. Izr.: R. Snore 1938 (1 kaps), LVM. Sa LVM. Lit.: LKPS 909. D₄.
- Ziedon skola kpl* — Bauskas r. Pilsrundāles cp. Izr.: VVM 1933, LVM. Lit.: SM 1940, 2; Moora 1952; Ванкина 1952; Граудонне 1967; LKPS 101. B, D₁.
- Zilais kalns kulta v., kps* — Valmieras r. Kocēnu cp. Izr.: K. Grevings 1874 (7 kapi). Sa LVM. Sb. GEG 1875. V. Zilītes — *skat.* Dimanti.
- Zilupe kpl* — Zilupes stacija Ludzas r. Zilupes p. Izr.: E. Snore 1954 (4 uzsk.), VI. Lit.: LKPS 749. D₄.
- Zlēku pārceltuve* — *skat.* Gaisiņi.
- Zundas sv* — Liepājas r. Rucavas cp. Liepājas NM. Lit.: Граудонне 1967. B.
- Zundi-Znudi kpl* — Andrupenes Zundu-Znudu c. Kraslavas r. Andrupenes cp. Sa LVM. D₄.
- Zunnas kpl* — Virbu Zunnas Talsu r. Sables p. Sa LVM. D₄.
- Zutēni kpl* — Stučkas r. Bebru cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; Moora 1938^a. D₂.
- Zvanītāji kpl* — Jēkabpils r. Salas cp. Sa LVM. Lit.: Snore R. 1936^d; LKPS 350. D₂.
- Zvanulejas kpl* — Tirzas Zvanulejas Gulbenes r. Tirzas cp. Izr.: K. Ošs 1936 (4 kapi), LVM. Sa Madonas NM. D₄, V.
- Zvejnieki I apm* — Valmieras r. Vecates cp. Izr.: E. Sturms 1943, LVM; F. Zagorskis 1964—1966, VI; I. Zagorska 1968, 1970, VI. Lit.: Sturms 1927; Moora 1952; Zagorskis 1965^b, 1966, 1967, 1969; Zagorska 1971; LKPS 1341. A.
- Zvejnieki II apm* — Valmieras r. Vecates cp. Izr.: I. Zagorska, F. Zagorskis 1971, 1972, VI. Lit.: Zagorska 1971; LKPS 1341. A.
- Zvejnieki kpl* — Valmieras r. Vecates cp. Izr.: F. Zagorskis 1964—1966, 1968, 1970, 1971, VI. Lit.: Zagorskis 1966, 1967, 1969, 1971, 1972; LKPS 1341. A.
- Zvejnieki apm* — Virānes Zvejnieki Madonas r. Virānes cp. Izr.: E. Sturms 1934, LVM. Lit.: Moora 1952; Яните 1959^a. A.
- Zvejnieki kpl* — Mazstraupes Zvejnieki Cēsu r. Mazstraupes cp. Izr.: E. Snore 1936 (2 uzsk.), LVM. D₄.
- Zvejsalas apm, sv* — Rēzeknes r. Nagļu cp. Izr.: I. Loze 1964, 1968, 1969, VI. Lit.: Loze 1965; Loze 1970^b; LKPS 1022. A, B, D₁.
- Zvidzienes krogs sv* — Madonas r. Ošupes cp. Sa VI. Lit.: Loze 1965. A.
- Zviedri kpl* — Pūres Zviedri (Kandavas Kažociņi) Tukuma r. Pūres cp. Izr.: E. Mugarēvičs 1963 (10 kapi), Tukuma NM. Lit.: Mugarēvičs 1964^b. D₄, V.
- Zviedru kalns plsk* — Tērvetes Zviedru kalns Dobeles r. Tērvetes cp. Izr.: A. Bilenšteins 1866. Lit.: Stubavs 1968^h; LKPS 263. D₄, V.
- Zviedru kalns kpl* — Vainižu Zviedru kalns (Wainisel) Limbažu r. Umurgas cp. Izr.: G. Leške, R. Hausmanis, L. Srēders 1889, IVI; E. Sturms 1928, LVM. Lit.: Sb. GEG 1889, 1891, 1894; RK 580; LKPS 658. D₄.
- Žaunarēnu pilskalns apm* — Krāslavas r. Aulejas cp. Sa LVM. Lit.: Brastiņš 1928; LKPS 486. D₁.
- Zluktenes kpl* — Panemunces Žluktenes Bauskas r. Ceraukstes cp. Sa LVM. D₄.
- Žogoti kpl* — Makašānu Žogotu c. (Ziguti) Rēzeknes r. Audriņu cp. Izr.: K. Ošs 1938, LVM. Sa LVM. D₃, D₄.

SĀTSINĀJUMI UN IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- ABS — Acta Baltico-Slavica. Bialystok, 1964—
 AE — Arheoloģija un etnogrāfija. R., 1957 —
 AF — Ausgrabungen und Funde. Nachrichtenblatt für Ur- und Frühgeschichte. Berlin, 1955 —
 AR — Pieminekļu valdes materiālu krājumi. Arheoloģijas raksti, 1—4. R., 1928—1933.
 Arb. Kurl. — Arbeiten der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. H. 1—10. Mitau, 1847—1851.
 ASM — Zinātniskas atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem. R., 1972 —
 Atsk. hron. — Atskaņu hronika. Ditleba Alnpeķes «Rīmju hronika». Atdzejojis J. Saiva. R., 1936.
 BS — Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des Baltischen vorbereitenden Komitees für den XVI. Archäologischen Kongress in Pleskau 1914. R., 1914.
 CPHB — Conventus primus historicorum Balticorum Rigae, 16.—20. VIII 1937. Acta et relata. R., 1938.
 CS — Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae, 19.-23. VIII 1930. LUR. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija. 1. sēj., 1.—2. papildinājums. R., 1931—1936.
 DVK — Dabas un vēstures kalendārs. R., 1962 —
 ESA — Eurasia Septentrionalis Antiqua, 1—12. Helsinki, 1926—1938.
 FBR — Filologu biedrības Raksti, 1—20. R., 1921—1940.
 FM — Finskt Museum. Helsingfors, 1894 —
 Handlingar — Kungi. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. Stockholm.
 ILKI — Iš Lietuvių kultūros istorijos, 1—4. Vilnius, 1958—1964.
 IMM — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. R., 1920—1939.
 Indr. hron. — Indriķa Livonijas hronika. Tulk. J. Krīpens. R., 1936.
 IVI — Igaunijas PSR ZA Vēstures institūts.
 KA — Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Archäologen in Riga 1930. R., 1930.
 Katalog Pr. — Katalog des Prussia-Museums zu Königsberg. Preussen. T. 1. (Steinzeit-, Bronzezeit-, Pfahlbaufunde). Königsberg, 1893.
 LA — Latvijas arheoloģija. Sarakstījuši A. Tallgrens, E. Sturms, H. Moora, M. Smīdehelme, F. Balodis, P. Kundziņš, P. Smits. F. Baloža redakcijā. R., 1926.
 LAB — P. Kulikauskas, R. Kulikauskienē, A. Tautavičius. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.
 LAM — Latviešu aizvēstures materiāli, 1—2. R., 1930—1936.
 LAP — Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio, I—VII a. Kapinynai. Vilnius, 1968.
 LE — Latviešu etnogrāfija. R., 1969.
 LKPS — Latvijas PSR Kultūras pieminekļu saraksts. R., 1969.
 LKS — Latviešu kultūra senatnē. Attēlu sakopojums F. Baloža un R. Snores redakcijā. R., 1937.
 LKV — Latviešu konversācijas vārdnīca, 1—21. R., 1927—1940.
 LLM — Lietuvių liaudies menas. Senovės lietuvių papuošalai, 1—2. Vilnius, 1958—1966.
 LME — Latvijas PSR mazā enciklopēdija, 1—3. R., 1967—1970.
 LS — Latvijas Saule. Mākslas un senatnes mēnešraksts. R., 1923—1931.
 LTD — Latvju tautas dainas. Red. J. Endzelīns. 1—12. R., 1928—1932.
 LTT — Latviešu tautas ticējumi, 1—4. R., 1940—1941.
 LUB — Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch, 1—12. Zweite Abteilung, 1—3. Reval, R., M., 1853—1914.
 LUR — Latvijas Universitātes Raksti. R.
 LVM — Latvijas PSR Vēstures muzejs.
 LVMR — Latvijas PSR Vēstures muzeja Raksti. R., 1962 —
 LVU ZR — Latvijas Valsts universitātes (vēlāk: Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitātes) Zinātniskie raksti. R.
 MA Darb. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai. A sērija. Vilnius, 1955 —
 Mag. lett. — Magazin der Lettisch-literarischen Gesellschaft, 1—21. Mitau, R., 1828—1936.
 Mitteilungen — Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, 1—25. R., 1840—1937.
 MLA — Monumenta Livoniae antiquae. R., Dorpat, Leipzig, 1835—1847.
 Par TV — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, 1—6. R., 1959—1964.
 PT — Pagātne un tagadne. Vēstures skolotāju biedrības Rakstu krājums, 1—2. R., 1936—1938.
 R. — Rīgā.
 Red., red. — redaktors, redakcijā, redīgējis.
 RK — Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. R., 1896.
 RT — Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai ... arheoloģiskiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. R., 1959—1971.
 SAHM — Studia archacologica in memoriam Harri Moora. Tallinn, 1970.
 Sast. — sastādītājs, sastādījis, -uši, -ušas.
 Sb. GEG — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1861—1923. Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1924—1938. Tartu (Dorpat), 1861—1940.
 Sb. Kurl. — Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1850—1935/1936. Mitau, R., 1850—1937.
 Sb. Rig. — Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahren 1873—1934. R., 1874—1936.
 SLVA — Senās Latvijas vēstures avoti, 1.—2. burtn. R., 1937—1940. (Latvijas vēstures avoti, 2. sēj.)
 SM — Senatne un Māksla. R., 1936—1940.

- SMYA — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Helsinki, 1874 —
- TA Toim. — Eesti NSV Teaduste akadeemia Toimetised. Uhis-konnateaduste seeria. Tallinn, 1956 —
- VAT — Vēstures atziņas un tēlojumi. R., 1937.
- Verh. Estn. — Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1—23. Opetatud Eesti Seltsi Toimetused, 24—34. Dorpat (Tartu), 1840—1943.
- VP — Vestures problēmas, 1—5. R., 1957—1962.
- VS — Die vorgeschichtliche Sammlung des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1818—1938. R., 1939.
- Waffen — Waffen und Uniformen in der Geschichte. Katalog des Museums für deutsche Geschichte. Berlin, 1957.
- ZA Vēst — Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. R., 1946 —
- АИЗ — Археологические известия и заметки, т. 1—7. М., 1893—1899.
- А и ЕН — Археология и естественные науки. М., 1965.
- АО — Археологические открытия. М., 1967—
- АСб — Археологический сборник. (Государственный Эрмитаж). Л., 1959—
- АЭ — Археологические экспедиции Государственной Академии истории материальной культуры и Института археологии Академии Наук СССР 1919—1956 гг. Указатель. М., 1962.
- ВА — Вопросы антропологии. М., 1960—
- ВП — Вопросы истории. М., 1945—
- В и РЗ — Возникновение и развитие земледелия. Отв. ред. В. Д. Блаватский и А. В. Никитин. М., 1967.
- ВЭИЭН — Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, 1956.
- ГЭ — Государственный Эрмитаж.
- [Д] — Доклад на VII Международном конгрессе антропологических и этнографических наук. М., авг. 1964 г.
- ДИСИФМГУ — Доклады и сообщения Исторического факультета. (Московский государственный университет). М., 1945—
- ДШ и Г — Древние поселения и городища. Таллин, 1955.
- ИАК — Известия Государственной Российской Археологической комиссии, 1—65. СПб., 1901—1918.
- ИАН ЛатвССР — Известия Академии наук Латвийской ССР. Р., 1946—
- ИАН ЭССР — Известия Академии наук Эстонской ССР. (с 1956 г.: Известия Академии наук Эстонской ССР. Серия общественных наук). Таллин, 1952—
- ИзИМ — Из истории медицины. Р., 1967—
- ИзИТ — Из истории техники Латвийской ССР, 1—6. Р., 1959—1964.
- КСИИМК (sākot ar 80. numuru — КСИА) — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР. М., 1939—
- КСИЭ — Краткие сообщения. (Академия Наук СССР. Институт этнографии). М., 1946—
- Л. — Ленинград.
- М. — Москва.
- МАР — Материалы по археологии России, изданные Археологической комиссией, 1—37. СПб., 1888—1918.
- МИА — Материалы и исследования по археологии СССР. М.—Л., 1940—
- МИАЛ — Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, 1—2. Р., 1957—1961.
- НМВАИ — Новые методы в археологических исследованиях. М.—Л., 1963.
- ОЭБДРФ — От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин, 1966.
- Р. — Рига.
- СА — Советская археология. М., 1957—
- САИ — Археология СССР. Свод археологических источников. М.—Л., 1961—
- СМАЭ — Сборник Музея антропологии и этнографии. (АН СССР). М.—Л., 1900—
- СПб. — Санкт-Петербург.
- ССб — Скандинавский сборник. Таллин, 1956 —
- СЭ — Советская этнография. М., 1946—
- ТАН ЛитССР — Труды Академии наук Литовской ССР. Серия А. Вильнюс, 1956—
- ТД — Тезисы докладов на научной сессии, посвященной итогам экспедиции археологов и этнографов в Латвийской ССР. Р., 1959—1971.
- Труды АС-10 — Труды десятого Археологического съезда в Риге в 1896 г. Под ред. П. С. Уваровой. 1—3. М. Р., 1899—1900.
- Труды ГИМ — Труды Государственного исторического музея. М., 1926—
- Труды ИЭ — Труды Института этнографии АН СССР. Новая серия. М.—Л., 1947—
- ТПОКЭ — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, 1—2. М., 1959.
- УЗЛГУ — Ученые записки Ленинградского государственного университета. Л., 1935—
- Markss 1951 — K. Markss. Kapitāls. Politiskās ekonomijas kritika. 1. R., 1951.
- Engelss 1970 — F. Engeļss. Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās. R., 1970.
- Leņins 1948 — V. I. Leņins. Kapitālisma attīstība Krievijā. Iekšējā tirgus izveidošanās process lielrūpniecībai. — V. I. Leņins. Raksti, 3. R., 1948.
- Leņins 1951 — V. I. Leņins. Valsts un revolūcija. Marksisma macība par valsti un proletariāta uzdevumi revolūcijā. — V. I. Leņins. Raksti, 25. R., 1949.
- Aberg 1919 — N. Aberg. Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit. Uppsala, 1919.
- Adamovičs 1937 — L. Adamovičs. Senlatviešu reliģija. — VAT, 1937.
- Aļeksejevs 1968 — V. Aļeksejevs. Latgaļu kranioģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu. — AE, 8, 1968.
- Ancītis, Jansons 1963 — K. Ancītis, A. Jansons. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. — AE, 5, 1963.
- Anteins 1957 — A. Anteins. Kentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — AE, 1, 1957.
- Anteins 1959 — A. Anteins. Mārtiņa salas melno metālu izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — Rīgas Politehniskā institūta Zinātniskie raksti, 1. R., 1959.
- Anteins 1960^a — A. Anteins. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.) — AE, 2, 1960.
- Anteins 1960^b — A. Anteins. Latvijas senās akmens lejamās veidnes. — ZA Vēst, 1960, 3.
- Anteins 1962^a — A. Anteins. Par melno metālu ražošanu un apstrādāšanu Latvijas PSR teritorijā laikā no 13. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam. — Par TV, 3, 1962.
- Anteins 1962^b — A. Anteins. Senās Latvijas damascētā tērauda šķēpu gali. — AE, 4, 1962.
- Anteins 1964 — A. Anteins. Damascēti un ierakstu zobeni Latvijā un to asmeņu tehnoloģija. — Par TV, 6, 1964.
- Anteins 1966 — A. Anteins. Im Ostbaltikum gefundene Schwerter mit damaszierten Klingen. — Waffen- und Kostümkunde, München—Berlin, 1966.
- Anteins 1968 — A. Anteins. Structure and manufacturing techniques of pattern-welded objects found in the Baltic States. — Journal of the Iron and Steel Institute, 206, 1968.
- Antoniewicz 1955 — J. Antoniewicz. Niektore dowody kontaktow slowiansko-pruskich w okresie wczesnosredniowiecznym w swietle źrodol archeologicznych. — Wiadomości Archeologiczne, 22 t., 3—4, 1955.
- Antonevičius 1964 — J. Antonevičius. Senovės baltų žemdirbystės technikos klausimu. — ILKI, 4, 1964.
- Apala 1968 — Z. Apala. Dažas nozīmīgākās arheoloģiskā materiāla konservēšanas metodes. — RT 1967, R., 1968.
- Apala 1970 — Z. Apala. Aizsardzības izrakumi Uplantu kapulaukā. — RT 1969, R., 1970.
- Apala 1971 — Z. Apala. Izrakumi Leimaņu «Augstajos kapos». — RT 1970, R., 1971.
- Apala 1972 — Z. Apala. Izrakumi Uplantu kapulaukā. — ASM 1971. R., 1972.
- Apals 1965^a — J. Apals. Hidroarheoloģisko pieminekļu apziņāšana 1964. d. — RT 1964. R., 1965.
- Apals 1965^b — J. Apals. Klāstu mītnes Latvijas PSR teritorijā. — ZA Vēst, 1965. Nr. 5.
- Apals 1966 — J. Apals. Hidroarheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1965. gadā. — RT 1965, R., 1966.
- Apals 1967 — J. Apals. Hidroarheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1966. gadā. — RT 1966, R., 1967.
- Apals 1968^a — J. Apals. Hidroarheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1967. gadā. — RT 1967, R., 1968.
- Apals 1968^b — J. Apals. Saar Araiši jarves. — Horisont, Tallinn, 1968, 6.
- Apals 1969 — J. Apals. Hidroarheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1968. gadā. — RT 1968, R., 1969.

- Apals 1970 — J. Apals. Arheoloģiskie izrakumi Araišu ezera pilī 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Apals 1971^a — J. Apals. IZRakumi Vecpiebalgā 1970. gadā. — RT 1970, R., 1971.
- Apals 1971^b — J. Apals. Araišu ezera pils izrakumu rezultāti (1965.—1969. g.). — ZA Vēst, 1971, Nr. 12.
- Apals 1972 — J. Apals. 1971. gada izrakumi Drabešu Liepiņās. — ASM 1971, R., 1972.
- Apinis 1938 — K. Apinis. Galvaspilsētas Rīgas vēsturiskā muzejā pētījumos Rīgā 1938. gadā iegūto senlietu izstāde. R., 1939.
- Appelgren-Kivalo 1907 — H. Appelgren-Kivalo. Finnische Trachten aus der jüngeren Eisenzeit. Helsinki, 1907.
- Arbusow 1924 — L. Arbusow. Lettland in der jüngeren Eisenzeit. — Baltische Blätter, 1924, 3.
- Arbusow 1928 — L. Arbusow. Römischer Arbeitsbericht. — LUR, 17, 1928.
- Arne 1913 — T. J. Arne. Einige Schwert-Ortbänder aus der Wikingerzeit. — Opuscula archaeologica Oskari Montelio septuagenario dicata. Stockholm, 1913.
- Aspelin 1877 — J. R. Aspelin. Antiquités du Nord finno-ougrien. Helsinki, 1877—1884.
- Atgāzis 1964 — M. Atgāzis. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. — AE, 6, 1964.
- Atgāzis 1966^a — M. Atgāzis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1965. gadā. — RT 1965, R., 1966.
- Atgāzis 1966^b — M. Atgāzis. Jaunās arheoloģisko izrakumu liecības par dravniecību senajā Latvijā. — DVK 1967, R., 1966.
- Atgāzis 1967^a — M. Atgāzis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1966. gadā. — RT 1966, R., 1967.
- Atgāzis 1967^b — M. Atgāzis. 1966. gada izrakumi Vecdolē. — RT 1966, R., 1967.
- Atgāzis 1968^a — M. Atgāzis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1967. gadā. — RT 1967, R., 1968.
- Atgāzis 1968^b — M. Atgāzis. 1967. gada izrakumi Vecdolē. — RT 1967, R., 1968.
- Atgāzis 1968^c — M. Atgāzis. [Par varganu]. — Māksla, 1968, 3.
- Atgāzis 1969^a — M. Atgāzis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1968. gadā. — RT 1968, R., 1969.
- Atgāzis 1969^b — M. Atgāzis. 1968. g. izrakumi Nariņos, Strautniekos un Vecdolē. — RT 1968, R., 1969.
- Atgāzis 1970^a — M. Atgāzis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Atgāzis 1970^b — M. Atgāzis. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Atgāzis 1971^a — M. Atgāzis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1970. gadā. — RT 1970, R., 1971.
- Atgāzis 1971^b — M. Atgāzis. Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1970. gadā. — RT 1970, R., 1971.
- Atgāzis 1972^a — M. Atgāzis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rīgas un Jelgavas rajonā 1971. gadā — ASM 1971, R., 1972.
- Atgāzis 1972^b — M. Atgāzis. Ko stāsta senā Mežotne. — DVK 1973, R., 1972.
- Äyräpää 1933 — A. Äyräpää. Ober die Streitaxtkulturen in Russland. Studien über die Verbreitung neolithischer Elemente aus Mitteleuropa nach Osten. — ESA, 8, 1933.
- Bähr 1850 — J. K. Bähr. Die Gräber der Liven. Ein Beitrag zur nordischen Alterthumskunde und Geschichte. Dresden, 1850.
- Balodis 1926 — Fr. Balodis. Salenieku senkapi. — LS, 45, 1926.
- Balodis 1927 — Fr. Balodis. Die archäologischen Forschungsarbeiten in Lettland 1920—1926. — ESA, 1, 1927.
- Balodis 1928 — Fr. Balodis. Tanīsa kalnā izdarītie izrakumi un konstatēto mītņu slāņu datējums. — AR, IV, 1, 1928.
- Balodis 1930 — Fr. Balodis. Letten und lettische Kultur in vorgeschichtlicher Zeit. — Geografiskā Annaler, 1929, 3/4, Stockholm, 1930.
- Balodis 1933 — Fr. Balodis. Die baltische—finnisch-ugrische Grenze in Lettland in vorgeschichtlicher Zeit. — Mémoires de la Société finno-ougrienne, 67, Helsinki, 1933.
- Balodis 1934 — Fr. Balodis. Die lettischen Burgberge nach den Grabungen der letzten Jahre. — SMYA, 60, 1934.
- Balodis 1935^a — Fr. Balodis. Ethnische Probleme und die archäologischen Untersuchungen der letzten Jahre in Lettland. — LUR. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija, III, 2, R., 1935.
- Balodis 1935^b — Fr. Balodis. Latviešu senās ciltis (līdz 1200. gadam). — Latviešu literatūras vēsture, 1, R., 1935.
- Balodis 1938 — Fr. Balodis. Senākie laiki. Latviešu senvēsture. — Latviešu vēsture, 1, Fr. Baloža un A. Tenteļa redakcijā, R., 1938.
- Balodis 1939 — Fr. Balodis. Jersika. — SM, 1939, 4.
- Balodis 1940 — Fr. Balodis. Jersika un tā 1939. gadā izdarītie izrakumi. R., 1940.
- Balodis 1909 — V. D. Balodis. Jumeras leja un viņas ievērojamās vietas. Valmierā, [1909].
- Baudou 1960 — E. Baudou. Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im nordischen Kreis. — Acta Universitatis Stockholmiensis, 1, Stockholm, 1960.
- Benninghoven 1961 — Fr. Benninghoven. Rīgas Entstehung und der frühhansische Kaufmann. Hamburg, 1961.
- Benninghoven 1965 — Fr. Benninghoven. Der Orden der Schwertbrüder. Fratres Milicie Christi de Livonia. Köln — Graz, 1965.
- Beranowā 1965 — M. Beranowā. K olāzce používaní obilnich jam v pravěku. — Archeologické rozhledy, 1965, 4.
- Bernhard 1955 — M. L. Bernhard. Lampki starozytnie. Warszawa 1955.
- Bernotaite 1959 — A. Bernotaite. Rudnios (Varenos raj.) akmens amžiaus stovyklos. — ILKL 2, 1959.
- Bielenstein 1869 — A. Bielenstein. Die atlletischen Burgberge Kurlands. — Mag. lett., Bd. 14, Stück 2, 1869.
- Bielenstein 1892 — A. Bielenstein. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg, 1892.
- Bielenstein 1899 — A. Bielenstein. Die lettischen Burgberge. — Труды. АС-10, 2, R., 1899.
- Bielenstein 1907, 1918 — A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, 1—2. St. Petersburg-Petrograd, 1907—1918.
- Boy 1895^a — K. Boy. Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Zeemalden in Kurland. — Sh Kurl. 1895, Mitau, 1896.
- Boy 1895^b — (K. Boy. Über Ausgrabungen in Ogley und Sessau im Juni 1895 sowie in Stockmannshof im August 1895). — Sb. Kurl. 1895, Mitau, 1896.
- Brand 1702 — J. A. Brand. Reysen durch die Marek Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland etc. Wesel, 1702.
- Brastioš 1923; 1926; 1928; 1930 — E. Brastiņš. Latvijas pilskalni. 1. Kuršu zeme. R., 1923; 2. Zemgale un Augšzeme. R., 1926; 3. Latgale. R., 1928; 4. Vidzeme. R., 1930.
- Bregžis 1931 — K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. Izraksti par jautājumu: Kristīgās ticības cīņa ar latvju tautas reliģiju. R., 1931.
- Bresava 1962 — M. Bresava. Uzkalniņu kapulauks Jēkabpils rajona Staburaga c. p. Pākos. — RT 1961, R., 1962.
- Bresava 1966 — M. Bresava. Jauni materiāli par sēļu kolektīvo uzkalniņu kapulaukiem. — ZA Vēst, 1966, 5.
- Brīvkalne 1959 — E. Brīvkalne. Tērvetes pilskalna arheoloģiskie izrakumi 1958. gadā. — RT 1958, R., 1959.
- Brīvkalne 1960 — E. Brīvkalne. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 2, 1960.
- Brīvkalne 1964 — E. Brīvkalne. Daži amatniecības darījumi Tērvetes pilskalnā. — AE, 6, 1964.
- Brīvkalns 1959 — K. Brīvkalns. Latvijas PSR augsnes. R., 1959.
- Brondsted 1960—1963 — J. Brondsted. Nordische Vorzeit. 1—3. Neumünster, 1960—1963.
- Bröste 1956 — K. Bröste. Prehistoric man in Denmark. A study in physical anthropology. 1—2. Copenhagen, 1956.
- Brotze — J. Chr. Brotze. Sammlung verschiedener liefländischer Monumente, Prospective, Wappen etc. Bd. 1—10. Manuskripts. Glabājas LPSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu sektorā.
- Bruiningk 1904 — H. Bruiningk. Messe und kanonisches Stundengebet nach dem Brauche der Rigaschen Kirche im späteren Mittelalter. — Mitteilungen, 19, 1904.
- Bruiningk 1914 — H. Bruiningk. Der älteste mittelalterliche Grabstein Livlands aus der St. Martinskirche auf Holme bei Riga. — BS, R., 1914.
- Buchardt 1876 — T. Buchardt. (Über zwei sog. Teufelsböte (Wella-laivas) auf dem Gute Lubben im Kirchspiele Erwählen). — Sb. Rief. 1875, R., 1876.
- Buchholtz 1884 — A. Buchholtz. (Über Funde aus Kirchholm und über die dort unter dem Jaunsemm-Gesinde gelegene Grabstätte). — Sb. Rig. 1877—1881, R., 1884.

- Buchholtz 1888 — A. Buchholtz. (Über Ausgrabungen auf dem Römershof—Ascheradenschen Gräberfelde). — Sb. Rig. 1887. R., 1888.
- Buchholtz 1896 — A. Buchholtz. Ein Gräberfeld in Kaipen und die Kirche zu Sissegal. — Sb. Rig. 1895. R., 1896.
- Buchholtz 1900 — A. Buchholtz. Der Muhkukalns im Kokenhusenschen Kirchspiel. — Sb. Rig. 1899. R., 1900.
- Buchholtz 1902 — A. Buchholtz. (Über die Aufdeckung einer Gräberstätte auf dem Plawnekkalns). — Sb. Rig. 1901. R., 1902.
- Buchholtz 1904 — A. Buchholtz. Über die Burg Holme und die Kirche in Holme. — Sb. Rig. 1904. R., 1905.
- Buchholtz, Spreckelsen 1914 — A. Buchholtz, A. Spreckelsen. Bibliographie der Archäologie Liv-, Est- und Kurlands von den Anfängen bis 1913! — BS, R., 1914.
- Buga 1961 — K. Buga. Aisčiņ praeitiis vietu vārdu šviesoje. — Buga K- Rinkiniai rastai. III t., Vilnius, 1961.
- Butenienē 1968 — E. Butenienē. Lazdininku kapinyas. — LAP, Vilnius, 1968.
- Caune 1970 — A. Caune. Pēdakmeni Latvijā. — DVK 1971. R., 1970.
- Caune 1971 — A. Caune. Arheoloģiskie izrakumi Vecrīgā, 13. Janvāra ielā. — RT 1970. R., 1971.
- Caune 1972 — A. Caune. Arheoloģiskie pētījumi Rīgā 1971. gadā — ASM 1971. R., 1972.
- Celmiņš 1928 — H. Celmiņš. Lopkopība latvju tautas daiņās. — LTD, 2, 1928.
- Ceplīte 1968^a — R. Ceplīte. XV—XVI gs. Livonijas monētu depozīts Ruzinas ciemā. — LVMR, Numismātika, 1968.
- Ceplīte 1968^b — R. Ceplīte. Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīga kaltā sīknauda un tas apgrozība. — LVMR, Numismātika, 1968.
- Cimermāne, Urtāns 1961 — I. Cimermāne, V. Urtāns. Latvijas PSR Vēstures muzeja izrakumi 1960. gadā. — RT 1960. R., 1961.
- Cimermāne 1962 — I. Cimermāne. Zīmes uz XI—XIII gs. māla traukiem Latvijas PSR teritorijā. — LVMR, Arheoloģija, 1962.
- Cimermāne 1963 — I. Cimermāne. Izrakumi Valmieras raj. Beitu kapulaukā. — RT 1962. R., 1963.
- Cimermāne 1964 — I. Cimermāne. Daži 17. gs. māla trauki. — JIE, 4, 1964.
- Cimermāne 1965 — I. Cimermāne. Aizsardzības izrakumi Kaijukroga kapulaukā. — RT 1964. R., 1965.
- Cimermāne 1967 — I. Cimermāne. Aizsardzības izrakumi Vilces Kalnaplāteru kapulaukā. — RT 1966. R., 1967.
- Cimermāne 1968^a — I. Cimermāne. Aizsardzības izrakumi Ezernieku Jurkovas senvietā. — RT 1967. R., 1968.
- Cimermāne 1968^b — I. Cimermāne. Latvijas tekstilā keramika un tās sakari ar Djakovas kultūras apgabalu. — AE, 8, 1968.
- Cimermanis 1963 — S. Cimermanis. Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. — AE, 5, 1963.
- Daiga 1959^a — J. Daiga. Izrakumi Dobeles senpilsētā 1958. gadā. — RT 1958. R., 1959.
- Daiga 1959^b — J. Daiga. Izrakumi kapulaukā pie Saldus slimnīcas 1958. gadā. — RT 1958. R., 1959.
- Daiga, Atgāzis 1962 — J. Daiga, M. Atgāzis. Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils Spietinos un Plāteros 1961. gadā. — RT 1961. R., 1962.
- Daiga 1962 — J. Daiga. Krāsaino metālu ķīmiskais sastāvs Latvijā 6.—13. gs. — AE, 4, 1962.
- Daiga, Atgāzis 1963 — J. Daiga, M. Atgāzis. Izrakumi Spietinu—Plāteru senvietu kompleksā 1962. gadā. — RT 1962. R., 1963.
- Daiga 1964 — J. Daiga. Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietīņu apmetnē. — AE, 6, 1964.
- Daiga, Atgāzis 1964 — J. Daiga, M. Atgāzis. Sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1963. gadā. — RT 1963. R., 1964.
- Daiga, Grosvalds 1964 — J. Daiga, I. Grosvalds. Senākie tīģeļi Latvijā. — AE, 6, 1964.
- Daiga 1969 — J. Daiga. Arheoloģiskie izrakumi Alūksnes raj. Annas c. p. Bundzēnos. — RT 1968. R., 1969.
- Daiga 1970 — J. Daiga. Doles Raušu metālapstrādes darbnīcas. — RT 1969. R., 1970.
- Daiga 1971 — J. Daiga. Doles Raušu kalēja depozīts. — RT 1970. R., 1971.
- Danilaitē 1967 — E. Danilaitē. Brūkšņiuotosios keramikos išnykimo Lietuvoje klausimu. — MA Darb., 1967, 1.
- Daņilāns 1961 — I. Daņilāns. Kvartāra periods un tā nogulumi Latvijā. R., 1961.
- Daugudis 1962 — V. Daugudis. Aukštadvario piliakalnio itvirtinimiai ir pastatai. — MA Darb., 1962, 1.
- Deņisova 1968 — R. Deņisova. Austrumlatviešu antropoloģiskā tipa īpatnības sakarā ar vinu etnisko vēsturi. — AE, 8, 1968.
- Deņisova 1969 — R. Deņisova. Baltijas somi Latvijas teritorijā. — RT 1968. R., 1969.
- Deņisova 1970 — R. Deņisova. Fatjanovieši un viņu vieta auklas keramikas kultūras lokā. — RT 1969. R., 1970.
- Denissowa 1971 — R. Denissowa. Fatjanower und ihre Stelle unter den Stämmen der Schnurkeramikultur. M., 1971. (VIII Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques. Belgrade, 1971. Les rapports et les communications de la délégation des archéologues de l'URSS).
- Döring 1864 — J. Döring. Die Teufelsböte in Kurland. — Sb. Kurl. 1850—1863, Neue Folge, Mitau, 1864.
- Döring 1874 — J. Döring. Über das vermeintliche Gericke bei Stockmannshof. — Baltische Monatschrift, 23, 1874.
- Dumpe 1964 — L. Dumpe. Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā. — LVMR, Etnogrāfija, 1964.
- Ebert 1913 — M. Ebert. Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland. — Præhistorische Zeitschrift, Bd. 5, H. 3/4, 1913.
- Ebert 1914 — M. Ebert. Führer durch die vor- und frühgeschichtliche Sammlung. R., 1914.
- Ebert 1925 — M. Ebert. Neue Beiträge zur Archäologie Lettlands. — Elbinger Jahrbuch, 1924, Elbing, 1925.
- Ehrlich 1927 — B. Ehrlich. Ostpreussen. — Reallexikon der Vorgeschichte, 9, Berlin, 1927.
- Eiduks, Kalniņš 1961 — J. Eiduks, M. Kalniņš. Latvijas PSR derīgie izrakumi un to izmantošana. R., 1961.
- Elksnīte 1935 — E. Elksnīte. Jaunpiebalgas uzkalnīnu kapi. — FBR, 15, 1935.
- Endzelīns J. 1954 — J. Endzelīns. Latviešu valoda Vidzemē. — LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti, III, R., 1954.
- Endzelīns 1956—1961 — J. Endzelīns. Latvijas PSR vietvārdi. I. daļa, 1.—2. sēj., R., 1956—1961.
- Engel 1931 — C. Engel. Die Kultur des Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit. — Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes. Memel, 1931.
- Engel 1935 — C. Engel. Aus ostpreussischer Vorzeit. Königsberg, 1935.
- Engel, La Baume 1937 — C. Engel, W. La Baume. — Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg, 1937.
- Engel 1962 — C. Engel. Typen ostpreussischer Hügelgräber. — Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte, 3, Neumünster, 1962.
- Gaerte 1927 — W. Gaerte. Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens. — Königsberg, 1927.
- Gaerte 1929 — W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. — Königsberg, 1929.
- Cieijer 1938 — A. Geijer. Die Textilfunde aus den Gräbern. — Birka Untersuchungen und Studien, 3, LTppsala, 1938.
- Gimbutas 1963 — M. Gimbutas. The Balts. — Ancient Peoples and Places, 33, London, 1963.
- Gimbutas 1965 — M. Gimbutas. Bronze age cultures in Central and Eastern Europe. The Hague, Paris, London, 1965.
- Girgensohn 1886 — (I. Girgensohn. Bericht über Ausgrabungen in Fehren, Lauternsee, Golgowsky, Segewold, Kronenberg und Weissensee). — Sb. Rig. 1885. R., 1886.
- Girke 1922 — G. Girke. Die Tracht der Germanen in der vor- und frühgeschichtlichen Zeit. Leipzig, 1922.
- Gjessing 1934 — G. Gjessing. Studier i norsk Merovingertid. — Skrifter utgitt av det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Hist.-Filos. Klasse, 2, Oslo, 1934.
- Gnegel-Waitschies 1958 — G. Gnegel-Waitschies. Bischof Albert von Riga. Ein Bremer Domherr als Kirchenfürst im Osten. — Nord- u. Osteuropäische Geschichtsstudien, 2, Hamburg, 1958.
- Grants 1924 — K. Grants. Senatnes liecinieki. Izrakumi Rucavā. — LS, 15, 1924.
- Graudonis 1959 — J. Graudonis. Arheoloģiskie izrakumi Reznū kapulaukā 1958. gadā. — RT 1958. R., 1959.
- Graudonis 1960^a — J. Graudonis. Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā. — ZA Vēst, 1960, 6.

- Graudonis 1960^b — J. Graudonis. Mūkukalna 1959. gada arheoloģiskie izrakumi. — RT 1959, R., 1960.
- Graudonis 1961^a — [J. Graudonis]. Arheoloģiskie izrakumi Mūkukalna ... pilskalnā ... — RT 1960, R., 1961, 3. lpp.
- Graudonis 1961^b — J. Graudonis. Celtniecība Latvijā I g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā. (Pēc arheoloģiskiem materiāliem). — ZA Vēst, 1961, 4.
- Graudonis 1961^c — J. Graudonis. Kaula priekšmetu veidi Latvijā I gadu tūkstoši pirms mūsu ēras. — ZA Vēst, 1961, 3.
- Graudonis 1961^d — J. Graudonis. Reznu kapulauks. — AE, 3, 1961.
- Graudonis, Urtāns 1961 — J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdas. R., 1961.
- Graudonis 1962 — J. Graudonis. Celtniecība Mūkukalnā pēc 1959.—1961. gadu arheoloģisko izrakumu materiāliem. — RT 1961, R., 1962.
- Graudonis 1963 — J. Graudonis. Mūkukalna 1962. gada arheoloģiskie izrakumi. — RT 1962, R., 1963.
- Graudonis 1964^a — J. Graudonis. Altenes ekspedīcijas 1963. gada arheoloģiskie izrakumi. — RT 1963, R., 1964.
- Graudonis 1964^b — J. Graudonis. Mūkukalna depoziiti. — AE, 6, 1964.
- Graudonis 1965^a — J. Graudonis. Altenes arheoloģiskie izrakumi 1964. gadā. — RT 1964, R., 1965.
- Graudonis, Apals 1965 — J. Graudonis, J. Apals. Altenes arheoloģiskās ekspedīcijas pārbaudes izrakumi 1964. gadā. — RT 1964, R., 1965.
- Graudonis 1966^a — J. Graudonis. Bullumuižas uzkalniņkapu arheoloģiskie izrakumi 1965. gadā. — RT 1965, R., 1966.
- Graudonis 1966^b — J. Graudonis. Die befestigte Siedlung Mukukalns in Lettland. — Suomen Museo, 73, Helsinki, 1966.
- Graudonis 1967 — J. Graudonis. Ķivutkalna arheoloģiskie izrakumi 1966. gadā. — RT 1966, R., 1967.
- Graudonis 1968^a — J. Graudonis. Doles Ķivutkalna arheoloģisko izrakumu rezultāti. — RT 1967, R., 1968.
- Graudonis 1968^b — J. Graudonis. Nocietināta apmetne Vinaikalnā. — RT 1967, R., 1968.
- Graudonis 1968^c — J. Graudonis. Par Latvijas agrā metālu perioda iedzīvotāju sakariem. — AE, 8, 1968.
- Graudonis, Loze, Mugurēvičs, Snore E. 1968^d — J. Graudonis, I. Loze, E. Mugurēvičs, E. Snore. — Arheoloģiskie izrakumi Padomju Baltijā 25 gados. — AE, 8, 1968.
- Graudonis 1969^a — J. Graudonis. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Augšzemē. — RT 1968, R., 1969.
- Graudonis 1969^b — J. Graudonis. Ikšķīles arheoloģiskā izpēte 1968. gadā. — RT 1968, R., 1969.
- Graudonis 1970^a — J. Graudonis. Ikšķīles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Graudonis 1970^b — J. Graudonis. Reznu kapulauks. — RT 1969, R., 1970.
- Graudonis 1971 — J. Graudonis. Arheoloģiskie izrakumi Ikšķīlē 1970. gadā. — RT 1970, R., 1971.
- Grewingk 1865 — C. Grewingk. Das Steinalter der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland und einiger angrenzenden Landstriche. — Schriften der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 4, Dorpat, 1865.
- Grewingk 1870 — C. Grewingk. Über heidnische Gräber Russisch-Litauens und einiger benachbarten Gegenden, insbesondere Lettlands und Weissrusslands. — Verh. Estn., Bd. 6, H. 1—2, Dorpat, 1870.
- Grewingk 1871 — C. Grewingk. Zur Kenntnis der in Liv-, Est-, Kurland und einigen Nachbargegenden aufgefundenen Steinwerkzeuge heidnischer Vorzeit. — Verh. Estn., Bd. 7, H. 1, 1871.
- Grewingk 1874 — C. Grewingk. Zur Archäologie des Baltiums und Russlands (Stein- und Bronzealter im Ostbaltikum). — Archiv für Anthropologie, 7, Braunschweig, 1874.
- Grewingk 1876 — C. Grewingk. (Über Gräber auf dem Blauberge in der Nähe des Burtnecksees). — Sb. GEG 1875, Dorpat, 1876.
- Grewingk 1877 — C. Grewingk. Zur Archäologie des Baltiums und Russlands. Zweiter Beitrag. Über ostbaltische, vorzugsweise dem heidnischen Todencultus dienende schifförmige und anders gestaltete grosse Steinsetzungen. — Archiv für Anthropologie, 10, Braunschweig, 1877.
- Grewingk 1878 — C. Grewingk. Die Steinschiffe von Musching und die Wella-Laiwa oder Teufelsböte Kurlands überhaupt. Eine archäologisch-geologische Studie. — Verh. Estn., 9, 1878.
- Gross 1940 — H. Gross. Die Renttierjäger-Kulturen Ostpreussens. — Praehistorische Zeitschrift, Bd. 30/31, H. 1/2, 1940.
- Gütmanis 1925 — M. Gütmanis. Latvijas dzelzsrūdas. — Daba, 1925, 6.
- Hansson 1927 — H. Hansson. Gotlands bronsälder. — Handlingar, 37, 1, 1927.
- Hausmann 1893 — R. Hausmann. Hügelgräber zu Santen. — Sb. Kurl. 1892, Mitau, 1893.
- Hausmann 1896 — R. Hausmann. Einleitung zur Abteilung Archäologie. — RK, 1896.
- Hausmann 1909 — R. Hausmann. Übersicht über die archäologische Forschung in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt. — Arbeiten des I. Baltischen Historikertages zu Riga 1908. R., 1909.
- Hausmann 1910 — R. Hausmann. Prähistorische Archäologie von Estland, Livland, Kurland. Dorpat, 1910.
- Hausmann 1914 — R. Hausmann. Der Depotfund von Dorpat. — BS, 1914.
- Hellmann 1954 — M. Hellmann. Das Lettenland im Mittelalter. Studien zur ostbaltischen Frühzeit und lettischen Stammesgeschichte, insbesondere Lettgallens. Münster/Köln, 1954.
- Hensel 1965 — W. Hensel. Slowianszczyzna wczesnosredniowieczna. Warszawa, 1965.
- Mensel 1969 — W. Hensel. Ziemia polskie w pradziejach. Warszawa, 1969.
- Hermann 1968 — J. Hermann. Übersicht über die Ergebnisse der Ausgrabungen in Tornow von 1965—1967. — AF, 1968, 3.
- Heydeck 1895 — J. Heydeck. Das Gräberfeld von Daumen und ein Rückblick auf den Anfang einer deutsch-nationalen Kunst. — Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 19, Königsberg, 1895.
- Hilczzerowna 1956 — Z. Hilczzerowna. Ostrogi polskie z X—XIII wieku. Poznan, 1956.
- Hildebrand 1872 — H. Hildebrand. Das Rigische Schuldbuch (1286—1352). St. Petersburg, 1872.
- Holubowicz 1954 — W. Holubowicz. Jak polscy kowale w XI w. imitowali stal damascenskg. — Dawna Kultura, 1954, 3.
- Holubowicz 1956 — W. Holubowicz. Opole w wiekach X—XIII. Katowice, 1956.
- Indreko 1948 — R. Indreko. Die mittlere Steinzeit in Estland. — Handlingar, 66, 1948.
- Jaaničs 1957 — L. Jaaničs. Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estland. — SMYA, 58, 1957.
- Jaaničs 1961 — L. Jaaničs. Jooni kiviaja uskumustest. — Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis, 2, Tallinn, 1961.
- Jaaničs 1965 — L. Jaaničs. Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetestland. — FM, 72, 1965.
- Jaaničs 1968 — L. Jaaničs. Die frühneolithische Kultur in Estland. — Congressus secundus internationalis Fenno-Ugristarum, 2, Helsinki, 1968.
- Jaaničs 1970 — L. Jaaničs. Die spätneolithischen Kulturgruppen in Estland und Lettland. — Congressus tertius internationalis Fenno-Ugristarum, Tallinn 17.-23. VIII 1970. Thesen 2, Tallinn, 1970.
- Jablonskyte-Rimantiene 1963 — R. Jablonskyte-Rimantiene. Zemyjij Kaniuky IV—I tukstantmečij pr. m. ē. stovyklos. — MA Darb., 1963, 1.
- Jākobsons 1929 — F. Jākobsons. Senlatviešu ienākšana Latvijā. — Senatne, 1929, 1.
- Jākobsons 1929—1930 — F. Jākobsons. Dzelzs laikmets Latvijā. — LKV, 4, 1929—1930.
- Jākobsons, Sturms 1930 — F. Jākobsons, E. Sturms. Jaunākie ieguvumi musu aizvēsturē. — Senatne, 1930, 2.
- Jaksch 1903 — R. Jaksch. Untersuchung eines Hügels in Oger. — Sb. Rig. 1902, R., 1903.
- Jaunzems 1939 — J. Jaunzems. Bluķu zārki. — SM, 1939, 2.
- Jenšs 1935 — J. Jenšs. Vidzemes krogi XVII gs. — Valsts arhīva Raksti. Sērija B. Pētījumi 1, R., 1935.
- Johansen 1939 — P. Johansen. Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit. — Baltische Lande, 1, Ostbaltische Frühzeit, Leipzig, 1939.
- Kalējs 1940 — O. Kalējs. Jersikas senkapi. — SM, 1940, 2.
- Kalniņš 1957 — V. Kalniņš. Agrīno valstisko veidojumu un sākotnējo tiesību izcelšanās Latvijas teritorijā (aptuveni

- no XI gs. līdz XIII gs. sākumam). — LVU ZR, 12. Jurid. zinātnes, 1, 1957.
- Kalniņš 1972 — V. Kalniņš. Latvijas PSR Valsts un tiesību vēsture. R., 1972.
- Kampe 1937 — P. Kampe. Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados. — LUR. Arhit. fak. sēr, II, 2, 1937.
- Karnups 1930 — A. Karnups. Die Haupttypen der lettischen Halsringe in der jüngeren Eisenzeit. — Sb. GEG 1928, Tartu, 1930.
- Karnups 1931 — A. Karnups. Ausgrabungen auf dem Burgberge Tanīsa-kalns im Jahre 1930. — CS, I, 1, 1931.
- Karnups 1936^a — A. Karnups. Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. gadā. — SM, 1936, 4.
- Karnups 1936^b — A. Karnups. Latviešu tērpis pēdējos 350 gados. — Ievads latviešu tautas tērpju vēsturē. R., 1936.
- Karnups 1937 — A. Karnups. Talsu pilskalns. — VAT, 1937.
- Karnups 1938^a — A. Karnups. Der Burgberg Talsi. — CPHB, 1938.
- Karnups 1938^b — A. Karnups. Izrakumi Talsu pilskalnā 1937. g. — SM, 1938, 2.
- Kilian 1955 — L. Kilian. Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn, 1955.
- Kiparsky 1939 — V. Kiparsky. Die Kurenfrage. — Annales Academiae Scientiarum Fennicae, 62, Helsinki, 1939.
- Kivikoski 1940 — E. Kivikoski. Itäbaltian ja Suomen suhteista vikinkiajalla. — Suomen Museo, 67, 1940.
- Kivikoski 1947—1951 — E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands. 1—2, Helsinki, 1947—1951.
- Kivikoski 1964 — E. Kivikoski. Finlands förhistoria. Helsingfors, 1964.
- Kivikoski 1969 — E. Kivikoski. Christliche Einflüsse in dem archäologischen Material der Wikingerzeit und der Kreuzzugszeit Finnlands. — Acta Visbyensis, III, 1966, Visby, 1969.
- Kiwull 1911 — E. Kiwull. Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jüngeren Eisenzeit bei Wenden. — Mitteilungen, 21, 1911.
- Klepere 1968 — D. Klepere. Izrakumi Jaunkandavas senkapos. — RT 1967, R., 1968.
- Klepere 1970 — D. Klepere. Arheoloģiskie atradumi Krimuldas Annas kalnā. — RT 1969, R., 1970.
- Klingenburg 1964 — K. Klingenburg. Vom Steinbeil bis zum schönen Brunnen. Berlin, 1964.
- Knorre 1930 — G. Knorre. Kranilogische Untersuchungen an Schädeln aus Skelettgräbern Lettgallens. — Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Bd. 28, H. 3, 1930.
- Kokare 1967 — E. Kokare. Folklorā. — LME, 1, 1967.
- Kopisto 1959 — A. Kopisto. Die Schieferringe der kammkeramischen Kultur Finnlands. — Suomen Museo, 66, 1959.
- Kostrzewska 1953 — M. Kostrzewska. Wyroby kamienne kultury luzyckiej w Wielkopolsce w epoce brzozej i wczesnozelaznej. — Przegląd Archeologiczny, t. 9, 2/3, 1953.
- Kostrzewski 1955 — J. Kostrzewski. Wielkopolska w pradziejach. Warszawa, 1955.
- Kostrzewski, Chmielewski, Jazdzewski 1965 — J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jazdzewski. Pradzieje Polski. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1965.
- Krodznieks 1912^a — J. Krodznieks. Par zemgaliešiem. — Iz Baltijas vēstures, 1, R., 1912.
- Krodznieks 1912^b — J. Krodznieks. Par senlatviešiem. — Iz Baltijas vēstures, 1, R., 1912.
- Krodznieks 1913 — J. Krodznieks. Katoļu baznīca Līvoniņā. — Iz Baltijas vēstures, 2, R., 1913.
- Kruse 1842 — Fr. Kruse. Nerolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands bis zur Einführung der Christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee—Gouvernements. Dorpat — Leipzig, 1842.
- Kulikauskas 1951 — P. Kulikauskas. Kurmaičiņ (Kretingos raj.) plokštinių kapinyno tyrinėjimai. — Lietuvos Istorijos instituto Darbai, 1, Vilnius, 1951.
- Kulikauskas 1958 — P. Kulikauskas. Nemenčines pilialkalnis. — ILKL 1, 1958.
- Kulikauskas 1959 — P. Kulikauskas. Seniausieji Kuršių Neringos gyventojai. — ILKL 2, 1959.
- Kulikauskas 1968 — P. Kulikauskas. Kurmaičių kapinynas. — LAP, 1968.
- Kundziņš 1928 — L. Kundziņš. Tanīsa kalnā izraktie kauli. — AR, IV, 1, 1928.
- Kurtz 1924 — E. Kurtz. Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland. — Mitteilungen, Bd. 22, II, 2, 1924.
- Kytlicova 1961 — O. Kytlicova. Vyznam glatek v hromaclnych nalezech bronzu. — Památky archeologicke, LH, I, 1961.
- La Baume 1961 — W. La Baume. Frühgeschichte der europäischen Kulturpflanzen. — Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens, 16, Giessen, 1961.
- Landers 1908 — K. Landers. Latvijas vēsture. Kultūrvēsturiski apcerējumi. I. Baltijas senā vēsture. Pēterburgā, 1908.
- Latv. PSR I. — Latvijas PSR Vēsture, 1. Atb. red. J. Zutis, R., 1953.
- Laul 1962 — S. Laul. Jaagupi tarandkalme Elva rajoonis. — Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik, 2, Tallinn, 1962.
- Laul 1965 — S. Laul. Virunuka tarandkalmed Võru rajoonis. — TA Toim., 1965, 3.
- Laul 1966 — S. Laul. Tekstiilijälgedest keramikaleidudel Eestis. — Pronksiajast varase feodalismi. Tallinn, 1966.
- Leinasare 1962 — I. Leinasare. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijas klaušu saimniecības sairuma laikā. R., 1962.
- Leinasare 1963 — I. Leinasare. Zemkopības darba rīki ka Vidzemes etniskās vēstures avots. — AE, 5, 1963.
- Līcis 1939 — J. Līcis. Kranilogische Untersuchungen an Schädeln altlettischer Stämme. R., 1939.
- Lietgaliētis 1926 — Lietgaliētis. Arheoloģisks izziņas rakums Sārnu pilskalnā pie Cēsīm. — LS, 37/38, 1926.
- Lōugas 1970 — V. Lōugas. Sörve laevkalmed. — SAHM, 1970.
- Lōwis of Menar 1900 — K. Lōwis of Menar. Kokenhusen und Umgebung. Ein Führer durch den schönsten Teil des Dünathals. Riga, 1900.
- Lōwis of Menar 1904 — K. Lōwis of Menar. Gräberfunde aus Lindenberg (XVII. Jahrh.). — Sb. Rig. 1903, R., 1904.
- Lōwis of Menar 1908 — K. Lōwis of Menar. Über zwei heidnische Burgberge im Uxküllschen Kirchspiele. — Sb. Rig. 1907, R., 1908.
- Lōwis of Menar 1910 — K. Lōwis of Menar. Die Düna von der Ogermündung bis Riga und der Badeort Baldohn. Riga, 1910.
- Lōwis of Menar 1922 — K. Lōwis of Menar. Burgenlexikon für Alt-Livland. Riga, 1922.
- Loze 1965 — I. Loze. Arheoloģiskie pētījumi Lubānas zemiene 1964. gadā. — RT 1964, R., 1965.
- Loze 1967^a — I. Loze. Arheoloģiskā petniecība Lubānas zemiene 1966. gadā. — RT 1966, R., 1967.
- Loze 1967^b — I. Loze. Austrumlatvijas neolīta petniecības jaunājumi. — RT 1966, R., 1967.
- Loze 1967^c — I. Loze. Senākie cilvēka galvas veidojumi malā Austrumlatvijā. — ZA Vēst, 1967, 1.
- Loze 1968 — I. Loze. Jauns neolīta laikmeta kapulauks Austrumlatvijā. — ZA Vēst, 1968, 4.
- Loze, Graudonis 1970 — Apbedīšanas tradīcijas Latvija pirmatnējās kopienas laikā. — AE, 9, 1970.
- Loze 1970^a — I. Loze. Arheoloģiskie pētījumi Lubānas zemiene. — RT 1969, R., 1970.
- Loze 1970^b — I. Loze. Seno ticējumu un tradīciju atspoguļojums akmens laikmeta mākslā Austrumbaltijā. — AE, 9, 1970.
- Malvess 1937 — R. Malvess. Latviešu pulcēšanas 13. gs. — SM, 1937, 2.
- Malvess 1970 — R. Malvess. Jauni atklājumi Petera baznīcā. — Rosme, 1970, 7—9.
- Mannhardt 1936 — W. Mannhardt. Letto-preussische Götterlehre. — Mag. lett., 21, 1936.
- Mark 1965 — K. Mark. Ida-Eesti 11.-18. sajandi rahvastiku antropoloogia. — Slaavi—Läänemeresoome suhete ajaloost. Tallinn, 1965.
- Meinander 1954^a — C. F. Meinander. Die Kiukaiskultur. — SMYA, 53, 1954.
- Meinander 1954^b — C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland. — SMYA, 54, 1954.
- Michelbertas 1968 — M. Michelbertas. Rūdaičiļi I kapinynas. — LAP, 1968.
- Milojčić 1962 — V. Milojčić. Die präkeramische neolithische Siedlung von Argissa in Thessalien. — Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa—Magula in Thessalien, Bonn, 1962.

- Montelius 1877 — O. Montelius. Sur le premier âge du fer dans les provinces baltiques de la Russie et en Pologne. — Congrès international d'anthropologie et d'archéologie pré-historique. Compte rendu de la huitième session à Budapest 1876. Vol. 1, Budapest, 1877.
- Moora 1925 — H. Moora. Vecākā dzeizsaiķmeta izrakumi Jēkabpils apriņķī. — LS, 36, 1925.
- Moora 1926 — H. Moora. Agrais dzelzs laikmets. — LA, 1926.
- Moora 1928 — H. Moora. Sena dzeizsaiķmeta uzkalniņu kapu izrakumi Jēkabpils apriņķī. — AR, I, 3, 1928.
- Moora 1929^a — H. Moora. Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit. — Sb. GEG 1928, Tartu, 1929.
- Moora 1929^b — H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I. Die Funde. Tartu, 1929. (Verh. Estn. 25.)
- Moora 1929^c — H. Moora. Wotische Altertümer aus Estland. — ESA, 4, 1929.
- Moora 1931 — J. H. Moora. Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Ile, Kreis Jelgava, Lettland. — CS, I, 1. papild., 1931.
- Moora 1932 — H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu, 1932.
- Moora 1938^a — H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. 2. Teil. Analyse. Tartu, 1938. (Verh. Estn. 29.)
- Moora 1938^b — H. Moora. Das II. Hügelgrab von Gailīši, Gemeinde Ile, Kreis Jelgava. — SM, 1938, 2.
- Moora 1952 — H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. R., 1952.
- Moora 1957 — H. Moora. Eine steinzeitliche Schlangenfigur aus der Gegend von Narva. — Studia neolithica in honorem Aarne Äyväpää, 1957, SMYA, 58.
- Moora, Kahk, Elango 1964 — H. Moora, J. Kahk, O. Elango. Historische Übersicht. — Abriss der estnischen Volkskunde, Tallinn, 1964.
- Moschkau 1958 — R. Moschkau. Kleinfunde des hohen Mittelalters im Leipziger Land. — AF, 1958, 1.
- Mugurēvičs 1958 — E. Mugurēvičs. Arheoloģiskie izrakumi Jaunplatonas kapulaukā. — Zemgales Komunisti, 1958, 2. sept.
- Mugurēvičs 1960^a — E. Mugurēvičs. Arheoloģiskie izrakumi Oīņkalna pilskalnā 1959. gadā. — RT 1959, R., 1960.
- Mugurēvičs 1960^b — E. Mugurēvičs. Rozā šifera izstrādājumu atradumi Latvijā. — ZA Vēst, 1960, 9.
- Mugurēvičs 1961^a — E. Mugurēvičs. Numismātiskais materiāls par Latvijas tirdzniecības ceļiem IX—XIII gadsimtos. — ZA Vēst, 1961, 1.
- Mugurēvičs 1961^b — E. Mugurēvičs. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā. — AE, 3, 1961.
- Mugurēvičs 1962 — E. Mugurēvičs. Oīņkalna arheoloģiskās ekspedīcijas darba rezultāti 1961. gadā. — RT 1961, R., 1962.
- Mugurēvičs 1963^a — E. Mugurēvičs. Arheoloģiskie izrakumi Lokstenē 1962. gadā. — RT 1962, R., 1963.
- Mugurēvičs 1963^b — E. Mugurēvičs. Pa talas cīnās pēdām. — DVK 1963, R., 1963.
- Mugurēvičs 1964^a — E. Mugurēvičs. Lokstenes ekspedīcijas 1963. gada arheoloģiskie izrakumi. — RT 1963, R., 1964.
- Mugurēvičs 1964^b — E. Mugurēvičs. Kurzemes ekspedīcijas darbs 1963. gadā. — RT 1963, R., 1964.
- Mugurēvičs 1965^a — E. Mugurēvičs. Kurzemes ekspedīcijas darbs 1964. gadā. — RT 1964, R., 1965.
- Mugurēvičs 1965^b — E. Mugurēvičs. Lokstenes ekspedīcijas 1964. gada arheoloģiskie izrakumi. — RT 1964, R., 1965.
- Mugurēvičs 1966 — E. Mugurēvičs. Arheoloģiskie izrakumi Matkules pilskalnā 1965. gadā. — RT 1965, R., 1966.
- Mugurēvičs 1967 — E. Mugurēvičs. IZRakumi Martiņsalas sena ciema teritorijā. — RT 1966, R., 1967.
- Mugurēvičs 1968^a — E. Mugurēvičs. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Kurzēmē 1967. g. — RT 1967, R., 1968.
- Mugurēvičs 1968^b — E. Mugurēvičs. Kapu veidi Kurzēmē agrā feodālisma periodā. — RT 1967, R., 1968.
- Mugurēvičs 1968^c — E. Mugurēvičs. Kurši. — LME, 2, 1968.
- Mugurēvičs 1968^d — E. Mugurēvičs. Martiņsalas pils un baznīca. (1967. g. izrakumi). — RT 1967, R., 1968.
- Mugurēvičs 1969 — E. Mugurēvičs. Arheoloģiskie izrakumi Martiņsalā 1968. gadā. — RT 1968, R., 1969.
- Mugurēvičs 1970^a — E. Mugurēvičs. Arheoloģiskie izrakumi Martiņsalā 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Mugurēvičs 1970^b — E. Mugurēvičs. Talsu pilskalns. — LME, 3, 1970.
- Mugurēvičs 1971^a — E. Mugurēvičs. Kurzemes ekspedīcijas darbs 1970. gadā. — RT 1970, R., 19/1.
- Mugurēvičs 1971^b — E. Mugurēvičs. Arheoloģiskie izrakumi Martiņsalā 1970. gadā. — RT 1970, R., 1971.
- Mugurēvičs 1972^a — E. Mugurēvičs. IZRakumi Martiņsalā 1971. gadā. — ASM 1971, R., 1972.
- Mugurēvičs 1972^b — E. Mugurēvičs. Saldus pils (Frauenburg) XV—XVII gadsimtā. — ZA Vēst, 1972, 2.
- Musianowicz, Walicka-Kempisty 1959 — K. Musianowicz, E. Walicka-Kempisty. Prace wykopaliskowe w Drohiczyńcu. — Wiadomości Archeologiczne, 26, 1—2, 1959.
- Naudužas 1959 — J. Naudužas. Siaulij miesto archeologiniai paminklai. — ILKL 2, 1959.
- Navickaitė 1959 — O. Navickaitė. Diržii kapinytas. — ILKL 2, 1959.
- Navickaitė 1961 — O. Navickaitė. Plokštinių kapinytu tyrinėjimai Lietuvoje 1948—1958 m. — ILKL 3, 1961.
- Navickaitė-Kuncienė 1968 — O. Navickaitė-Kuncienė. Reketės kapinytas. — LAP, 1968.
- Neher 1941 — Fr. Neher. Eisen vom Steinwerkzeug zur Dampfmaschine. Stuttgart, 1941.
- Nerman 1929 — B. Nerman. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. — Handlingar, 40, 1, Stockholm, 1929.
- Nerman 1931 — B. Nerman. Der Handel Gotlands mit dem Gebiet am Kurischen Haff im 11. Jahrhundert. — Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 1931, Königsberg, 1931.
- Nerman 1935 — B. Nerman. Die Völkerwanderungszeit Gotlands. Stockholm, 1935.
- Nerman 1958 — B. Nerman. Grobin—Seeburg. Ausgrabungen und Funde. Stockholm, 1958.
- Neumann 1890 — W. Neumann. Die Ordensburgen im sog. polnischen Livland. — Mitteilungen, 14, 1890.
- Neunkirchen 1838 — K. Neunkirchen. Erster Brief in betreff der auf Römershof im Dünathale im Frühjahr vorigen Jahres aufgefundenen Alterthümer. — Inland, 1838, 50.
- Nickel 1964 — E. Nickel. Der «Alte Markt» in Magdeburg. — Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 18, Berlin, 1964.
- Niitemaa 1952 — V. Niitemaa. Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. Helsinki, 1952.
- Nomais 1933 — P. Nomais. Sārņates purvrūda. — Ekonomists, 1933, 24.
- Nyenstede 1839 — Fr. Nyenstede. Livländische Chronik. — Monumenta Livoniae antiquae, 2, R. und Leipzig, 1839.
- Nylen 1955 — E. Nylen. Die jüngere vorrömische Eisenzeit Gotlands. Funde, Chronologie, Formenkunde. Uppsala, 1955.
- Olavs 1892 — V. Olavs. Latvju tauta. Jelgavā, 1892.
- Oldeberg 1943 — A. Oldeberg. Metalltechnik under förhistorisk tid, 2, Stockholm, 1943.
- Ostergaard 1962 — K. Ostergaard. Kvadersteknik. — Aarboger for nordisk oldkyndighed og historie. København, 1962.
- Ozola 1959 — K. Ozola. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu raj. Priekuļu lauksaimniecības mehanizācijās tehnikuma teritorijā. — RT 1958, R., 1959.
- Ozola 1960 — K. Ozola. Cēsu novads pirmatnējās kopienas un agrā feodālisma laikā. — Cēsis senāk un tagad. R., 1960.
- Palsi 1912 — S. Palsi. Über steinzeitliche Hakenfischgeräte in Finnland. — SMYA, 26, 1912.
- Paulsen 1953 — P. Paulsen. Schwertortbänder der Wikingerzeit. Ein Beitrag zur Frühgeschichte Osteuropas. Stuttgart, 1953.
- Paulsen 1956^a — P. Paulsen. Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa. Bonn, 1956.
- Paulsen 1956^b — P. Paulsen. Einige Säbelschwerter im Ostseeraum. — Dokumenta archaeologica Wolfgang La Baume dedicata. Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte, 5, Bonn, 1956.
- Pāvele 1959 — T. Pāvele. Pārskats par arheoloģiskiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā. R., 1959.
- Pāvele 1962 — T. Pāvele. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā, Daugavas ielā 25/27. — RT 1961, R., 1962.
- Pāvele 1963 — T. Pāvele. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā, Ļeņina ielā 1. — RT 1962, R., 1963.

- Pavele 1964 — T. Pavele. Latvijas 11.—13. gs. bronzas bļodas. — AE, 6, 1964.
- Perret 1943 — G. Perret. Jungsteinzeitliche und frühbronzezeitliche Skelettreste Alt-Preussens. — Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, 40, 1943.
- Petersen 1919 — J. Petersen. De norske vikingesverd. — Videnskapsselskapets Skrifter, 2. Hist.-fil. Klasse, 1, Kristiania, 1919.
- Petersen 1951 — J. Petersen. Vikingetidens redskaper. — Skrifter utgitt av det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, 2. Hist.-fil. Klasse, 4, Oslo, 1951.
- Piaskowski 1957 — J. Piaskowski. Dawne wyroby dziwotwane ("damascenskie") i ich wytwarzanie. — Z Otchłani Wieków, 1957, 6.
- Plater 1847 — A. Plater. Über alte Gräber und Altertümer in Polnisch-Livland. — Mitteilungen, 4, 1847.
- Primanis 1925 — J. Primanis. Pāles galvaskausi. — LUR, 12, 1925.
- Punning, Liiva, Ilves 1968 — J. M. Punning, A. Liiva, E. Ilves. Tartu radiocarbon dates. — Radiocarbon, 1968, 10, 2.
- Puzinas 1938 — J. Puzinas. Naujausią pristorinių tyrinėjimų duomenys. — Senovė, 4, 1938.
- Radig 1958 — W. Radig. Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland. Berlin, 1958.
- Raphael 1912 — A. Raphael. Über einige Altsachen aus dem Dohre-Gesinde, Kirchspiel Durben, Kreis Grobin. — Sb. Kurl. 1911, Mitau, 1912.
- Rasiņš 1959 — A. Rasiņš. Dažas atziņas par zemkopības attīstību Latvijā un tas pētīšanas metodēm. — RT 1958, R., 1959.
- Rasiņš, Tauriņa 1968 — A. Rasiņš, M. Tauriņa. Kultūruogu un nezāļu vēsture Latvijas PSR teritorijā no 15. gs. pirms mūsu ēras līdz mūsu ēras 15. gs. — RT 1967, R., 1968.
- Raudonikas 1930 — W. Raudonikas. Die Normanen der Wikingerzeit und das Ladogagebiet. — Handlingar, 40, 3, Stockholm, 1930.
- Reche 1928 — O. Reche. Die Schädel aus der Anzyluszeit vom Pritzerber-See und ihre Beziehungen zu den steinzeitlichen Rassen Europas. — Archiv für Anthropologie, Neue Folge, Bd. 21, H. 3—4, 1928.
- Reche 1933 — O. Reche. Das frühneolithische Skelett von Gross-Tinz in Schlesien. Leipzig, 1933.
- Riekstiņš 1930 — H. Riekstiņš. Latvijas arhaioloģijas kartes. — LAM, 1, 1930.
- Riekstiņš 1936^a — H. Riekstiņš. Ierakstu zobenī Talsu Vilkuuižas ezera atradumos. — PT, 1, 1936.
- Riekstiņš 1936^b — H. Riekstiņš. 1935. g. ieguvumi numismatikā. — SM, 1936, 1.
- Riekstiņš 1938 — H. Riekstiņš. 1938. g. izrakumi Valmieras pilskalnā. — SM, 1938, 3.
- Riekstiņš 1939 — H. Riekstiņš. Izrakumi Liepkalnes pag. «Kēsteros». — SM, 1939, 2.
- Rimantienē 1970 — R. Rimantienē. Šventosios Kretingos raj., 1967—1969 m. Tyrinetos akmens amžiaus stovyklos. — Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 m., Vilnius, 1970.
- Rizga 1928 — P. Rizga. Meža drava dainās. — LTD, 1, 1928.
- Rizga 1940 — P. Rizga. Biškopība pagātnē un tagadnē. R., 1940.
- Rudzite 1964 — M. Rudzite. Latviešu valodas dialektoloģija. R., 1964.
- Ruķe 1940 — V. Ruķe. Programma izlokšņu aprakstiem. R., 1940.
- Rust 1943 — A. Rust. Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor. Neumünster, 1943.
- Salmo 1938 — H. Salmo. Die Waffen der Merowingerzeit in Finnland. — SMYA, 42, 1938.
- Salo 1968 — U. Salo. Die frühromische Zeit in Finnland. — SMYA, 67, 1968.
- Schlitz 1912—1913 — A. Schlitz. Die diluvialen Menschenreste Deutschlands. — R. Schmidt. Die diluviale Vorzeit Deutschlands. Stuttgart, 1912—1913.
- Schmiedehelm 1923 — M. Schmiedehelm. Beiträge zu der sogenannten gotischen Frage im Baltikum. — Sb. GEG 1922, Dorpat, 1923.
- Schmiedehelm 1930 — M. Schmiedehelm. Einige Funde der mittleren Eisenzeit in Estland. — Recueil d'études dédiées au Dr. Włodzimierz Demetrykiewicz. Poznan, 1930.
- Schmiedehelm 1931 — M. Schmiedehelm. Über die Beziehungen zwischen dem Weichselgebiet und Estland zur römischen Eisenzeit. — CS, I, 1, 1931.
- Schmiedehelm 1938 — M. Schmiedehelm. Die Steinsetzung in Mūri, Gem. Baižkalns Kr. Cēsis. — SM, 1938, 1.
- Schmiedehelm 1965 — M. Schmiedehelm. Kābaskalmistud Lindoras ja mujal Kagu-Eestis. — Slaavi-läänemeresoome suhete ajaloost. Tallinn, 1965.
- Schranil 1928 — J. Schranil. Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. Berlin—Leipzig, 1928.
- Schröder, Vietinghoff-Scheel 1896 — L. Schröder, O. Vietinghoff-Scheel. (Bericht über ihre Ausgrabung unter Schloss Salisburg am 29. Juni 1894). — Sb. Rig. 1895, R., 1896.
- Selirand 1960 — J. Selirand. Valgjärve archeoloogilise uurimise esialgseid tulemusi. — TA Toim., 1960, 3.
- Seraphim 1912 — A. Seraphim. Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312). — Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens. Königsberg i. Pr., 1912.
- Sievers 1875 — C. Sievers. Ausgrabungen am Rinnenhügel. — Sitzungsberichte des Dorpater Naturforschervereins, 4, Dorpat, 1875.
- Sievers 1876 — C. Sievers. Pfahlbauten im Arrasch-See (Livland). — Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin, 1876.
- Sievers 1879 — C. Sievers. Bericht über eine Forschungstour während der Monate Juli und August 1878 im lettischen Gebiete an der Oger und Ewst. — Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin, 1879.
- Sitzka 1896 — J. Sitzka. Archäologische Karte von Liv-, Est- und Kurland, im Auftrage der Gelehrten Estnischen Gesellschaft entworfen. Jurjew (Dorpat), 1896.
- Skruzitis 1889 — M. Skruzitis. Sēji, Kurzemes augšgala senči. R., 1889.
- Sloka 1925—1927 — L. Sloka. Vidzemes draudžu hronikas. 1—3. R., 1925—1927 (Valsts arhīva Raksti. 3—5.).
- Sloka 1928—1934 — L. Sloka. Kurzemes draudžu hronikas. 1—3. R., 1928—1934. (Valsts arhīva Raksti. 7, 9, 10).
- Sommer 1884 — P. Sommer. Der Rinne-Kalns und seine Bedeutung für die Anthropologie Livlands. — Archiv für die Naturkunde Liv-, Est- und Kurlands. Serie 2, IX, 5. Dorpat, 1884.
- Spekke 1934 — A. Spekke. Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi. R., 1934.
- Spekke 1935 — A. Spekke. Latvieši un Livonija XVI gs. R., 1935.
- Steensberg 1943 — A. Steensberg. Ancient harvesting implements. — Nationalmuseets skrifter. Arkeologisk-historisk række, 1, Copenhagen, 1943.
- Stenberger 1947—1958 — M. Stenberger. Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. Stockholm, Bd. 1, Text, 1958; Bd. 2, Fundbeschreibung und Tafeln, 1947.
- Stepiņš 1938 — P. Stepinš. Izrakumi Elka kalnā vai pilskalnā Durbes pag. Silderos. — SM, 1938, 2.
- Stepiņš 1939 — P. Stepinš. Senkapi «Liepu kalna» Rubas pag. Rūsišos—Debešos, Jelgavas apriņķi. — SM, 1939, 1.
- Stepiņš 1940 — P. Stepinš. Senā Aizkraukles baznīca. — SM, 1940, 2.
- Stepiņš 1961 — P. Stepinš. Izrakumi Durbes Diru un Ruca'vas Mazkatužu kapulaukos 1960. gada. — RT 1960, R., 1961.
- Stepiņš 1963 — P. Stepinš. Apzināšanas ekspedīcijas. — RT 1962, R., 1963.
- Stepiņš 1964 — P. Stepinš. Liepājas novadpētniecības muzeja 'arheoloģiskie izrakumi 1963. gadā. — RT 1963, R., 1964.
- Stepiņš 1965 — P. Stepinš. Liepājas vēsturēs un mākslas muzeja izrakumi 1964. gadā. — RT 1964, R., 1965.
- Stepiņš 1967 — P. Stepinš. Durbes kauja. R., 1967.
- Stoka'r 1951 — W. Stokar. Die Urgeschichte des Hausbrotes. Leipzig, 1951.
- Strauss 1923 — K. Strauss. Studien zur mittelalterlichen Keramik. Leipzig, 1923.
- Straubergs 1938 — J. Straubergs. Jumpravmuižas depozīts un tā īpašnieks. — SM, 1938, 1.
- Straubergs 1935 — K. Straubergs. Latvju mitoloģija. — LKV, 11, 1935.
- Straubergs 1960 — K. Straubergs. Latviešu kulta vietu vārdi. — In honorem Endzelini. Chicago, 1960.
- Strods 1957 — H. Strods. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Īss vēsturisks apskats no 11° gadu tūkstoša pirms mūsu ēras līdz mūsu dienam. R., 1957.

- Strods 1970 — H. Strods. Latviešu zemnieku 17. gs. dzīves veida un tradīciju apskats. — AE, 9, 1970.
- Stubavs 1957 — A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1, 1957.
- Stubavs 1959 — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Ķentes pilskalnā un apmetne 1958. gadā. — RT 1958, R., 1959.
- Stubavs 1962^a — A. Stubavs. Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā 1945.—1960. g. (Apskats). — AE, 4, 1962.
- Stubavs 1962^b — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1961. gadā. — RT 1961, R., 1962.
- Stubavs 1963 — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1962. gadā. — RT 1962, R., 1963.
- Stubavs 1964 — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1963. gadā. — RT 1963, R., 1964.
- Stubavs 1965 — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. gadā. — RT 1964, R., 1965.
- Stubavs 1966 — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Kokneses pilskalnā 1965. gadā. — RT 1965, R., 1966.
- Stubavs 1967 — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā. — RT 1966, R., 1967.
- Stubavs 1968^a — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1967. gadā. — RT 1967, R., 1968.
- Stubavs 1968^b — A. Stubavs. Dažas Latvijas pilskalnu tipoloģijas un klasifikācijas problēmas. — RT 1967, R., 1968.
- Stubavs 1969 — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1968. gadā. — RT 1968, R., 1969.
- Stubavs 1970 — A. Stubavs. Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Smīdehelme 1926 — M. Smīdehelme. Vidējais dzelzs laikmets. — LA, 1926.
- Snore E. 1933 — E. Snore. Izrakumi Slates sila uzkalnīnu kapos 1927. gadā. — AR, I, 1, 1933.
- Snore E. 1935 — E. Snore. Lībji. — LKV, 12, 1935.
- Snore E. 1936^a — E. Snore. Kuršu senlietu atradumi Rīgā. — SM, 1936, 3.
- Snore E. 1936^b — E. Snore. «Kara kapi» Mērdzenes pag. Dzērviņu ciemā. — SM, 1936, 2.
- Snore E. 1937^a — E. Snore. Izrakumi Sabiles «Krievu kapos». — VAT, 1937.
- Snore E. 1937^b — E. Snore. Jauni vidējā dzelzs laikmeta kapu atradumi Zemgalē. — SM, 1937, 3.
- Snore E. 1937^c — E. Snore. Izrakumi agro vēsturisko laiku kapulaukā Jurkalnes pag. «Darvedžos». — SM, 1937, 2.
- Snore E. 1938^a — E. Snore. Dundagas kājauti. — SM, 1938, 2.
- Snore E. 1938^b — E. Snore. 1937. gada izrakumi Valmierā. — SM, 1938, 3.
- Snore E. 1939 — E. Snore. Dignājas pilskalns. (īss pārskats par 1939. gada izrakumiem). — SM, 1939, 4.
- Snore E. 1953 — E. Snore. Pret buržuāziskām koncepcijām Latvijas arheoloģijā. — Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. R., 1953.
- Snore E. 1957 — E. Snore. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā, etnogrāfiskā un antropoloģiskā ekspedīcijā. — ZA Vēst, 1957, 4.
- Snore E. 1959 — E. Snore. Izrakumi apmetnē un kapulaukā Ludzas rajona Kivtu ciema Lielajā Apariņā. — RT 1958, R., 1959.
- Snore E. 1960 — E. Snore. Izrakumi Sclupinku Ķīšu kalnā 1959. gadā. — RT 1959, R., 1960.
- Snore E. 1961 — E. Snore. 1960. gada arheoloģiskā ekspedīcija Daugavas kreisajā krastā. — RT 1960, R., 1961.
- Snore E. 1962 — E. Snore. Izrakumi Lejasdopeļu arheoloģiskā kompleksā. — RT 1961, R., 1962.
- Snore E. 1963 — E. Snore. Sēļu I. ekspedīcijas darbs 1962. gada vasarā. — RT 1962, R., 1963.
- Snore E. 1965 — E. Snore. Sēlpils pilskalna izrakumi 1964. gadā. — RT 1964, R., 1965.
- Snore E. 1966 — E. Snore. 1965. gada arheoloģiskie izrakumi Sēlpils pilskalnā. — RT 1965, R., 1966.
- Snore E. 1967 — E. Snore. Doles Vampeniešu kapulauki. — RT 1966, R., 1967.
- Snore E. 1968 — E. Snore. Doles Vampeniešu 1967. gada ekspedīcija. — RT 1967, R., 1968.
- Snore E. 1969 — E. Snore. Vampeniešu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1968. gadā. — RT 1968, R., 1969.
- Snore E. 1970 — E. Snore. Vampeniešu—Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Snore E. 1972 — E. Snore. Doles Vampeniešu 1971. g. arheoloģiskās ekspedīcijas guvumi. — ASM 1971, R., 1972.
- Snore R. 1929 — R. Snore. Izrakumi Dobeles pagasta Ošu senkapos 1926. gadā. — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums, 19, R., 1929.
- Snore R. 1930 — R. Snore. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — LAM, 1, 1930.
- Snore R. 1932 — R. Snore. Die Hügelgräber und Steinsetzungen der römischen Kaiserzeit bei Salenieki (Lettland). — Sb. GEG 1932, Tartu, 1935.
- Snore R. 1936^a — R. Snore. Izrakumi Doles pagasta Klanģu pilskalnā. — SM, 1936, 1.
- Snore R. 1936^b — R. Snore. Izrakumi Salenieku «Kara kapos» Makašānu pagastā. — SM, 1936, 2.
- Snore R. 1936^c — R. Snore. 11. gs. sudraba depoziāts Salgales Rijniekos. — SM, 1936, 4.
- Snore R. 1936^d — R. Snore. Latvijas aizvēstures kartes. 1. Agrais un vidējais dzelzs laikmets (1.—8. gs. pēc Kr.). — CS, I, 2, 1936.
- Snore R. 1937 — R. Snore. Seno monētu atradumi Latvijā. — VAT, 1937.
- Snore R. 1938^a — R. Snore. Par vēlā dzelzs laikmeta sudraba atradumiem Latvijā. — SM, 1938, 2.
- Snore R. 1938^b — R. Snore. Trešais kapu uzkalniņš 2.-6. gs. kapu laukā lies Gailīšos. — SM, 1938, 3.
- Snore R. 1938^c — R. Snore. Rīgas arheoloģija. — LKV, 18, 1938.
- Snore R. 1938^d — R. Snore. Zur Typologie der frühen Silberbarren in Lettland. — CPHB, 1938.
- Stokmanis 1926 — A. Stokmanis. Vecākā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi pie Boķu mājām Jēkabpils apkārtnē. — LS, 43/44, 1926.
- Sturms 1926 — E. Sturms. Akmens laikmets. Bronzas laikmets. — LA, 1926.
- Sturms 1927 — E. Sturms. Akmens laikmets Latvijā. 1—2. R., 1927. (Latvijas vēstures pirmavoti. 5—6).
- Sturms 1931^a — E. Sturms. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrus-See in Kurzeme. — CS, I, 1, 1931.
- Sturms 1931^b — E. Sturms. Die bronzezeitlichen Funde in Lettland. — CS, I, 1, 1931.
- Sturms 1932 — E. Sturms. 1931. gada ieguvumi arheoloģijā. — IMM, 1932, 1.
- Sturms 1934^a — E. Sturms. Die vorgeschichtlichen Probleme des Kurenlandes. — Sb. Rig. 1934, Rīga, 1935.
- Sturms 1934^b — E. Sturms. Kursas aizvēstures problēmas. — IMM, 1934, 7/8, 9.
- Sturms 1935 — F. Sturms. Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze- und frühen Eisenzeit. — Sb. GEG 1932, Tartu, 1935.
- Sturms 1935—1937 — E. Sturms. Talsu novada aizvēsture. — Talsu novads. R., 1937.
- Sturms 1936^a — E. Sturms. Zur Vorgeschichte der Liven. — ESA, 10, 1936.
- Sturms 1936^b — E. Sturms. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. — Vorgeschichtliche Forschungen, 10, Berlin, 1936.
- Sturms 1936^c — E. Sturms. Elka kalni un pilskalni Kursā. — PT, 1, 1936.
- Sturms 1936^d — E. Sturms. Latvijas akmens laikmeta materiāli. — LAM, 2, 1936.
- Sturms 1936^e — E. Sturms. Pirmās bronzas laikmeta kapenes Latvijā. — SM, 1936, 1.
- Sturms 1936^f — E. Sturms. Vilkmuižas ezera atradumi. — SM, 1936, 2.
- Sturms 1936^g — E. Sturms. Akmens laikmeta atradumi Rīgā. — SM, 1936, 3.
- Sturms 1936^h — E. Sturms. Kuršu zobeni. — SM, 1936, 4.
- Sturms 1937^a — E. Sturms. Izrakumi Valgales Veģu ugunkapos. — VAT, 1937.
- Sturms 1937^b — E. Sturms. Neolīta apmetne Dundagas Purciemā. — SM, 1937, 1.
- Sturms 1937^c — E. Sturms. Senākie cilvēka tēli Latvijā. — SM, 1937, 4.
- Sturms 1938^a — E. Sturms. Dvietes un Lubānas kaula senlietas. — SM, 1938, 1.
- Sturms 1938^b — E. Sturms. Hronika un senrakstu ziņas par baltu lautu bēru parašām 13. un 14. gs. — Tautas vēsturei. R 1938
- Sturms 1938^c — E. Sturms. Baltische Alkhügel. — CPHB, 1938.
- Sturms 1939^a — E. Sturms. Sēji. — LKV, 19, 1939.
- Sturms 1939^b — E. Sturms. Mezolīta atradumi Latvijā. — SM, 1939, 1.
- Sturms 1939^c — E. Sturms. Senprūšu kultūra. — LKV, 19, 1939.

- Sturms 1940 — E. Sturms. Sārnotes purva mītnes. — SM, 1940, 1.
- Sturms 1946 — E. Sturms. Die erste schnurkeramische Siedlung in Lettland. — Contributions of Baltic university, 17, Hamburg, 1946.
- Sturms 1947 — E. Sturms. Regionale Unterschiede in den Beziehungen zwischen dem Ostbaltikum und Skandinavien in der Bronzezeit. — Contributions of Baltic university, 53, Pinneberg, 1947.
- Sturms 1949 — E. Sturms. Schwedische Kolonien in Lettland. — Fornvännen, 44, 1949.
- Sturms 1950^a — E. Sturms. Die Steinkistengräberkulturen Nordlettlands (Zur Abstammung der Westfinnen). — Acta Instituti Baltici, 1, Hamburg, 1950.
- Sturms 1950^b — E. Sturms. Die Ausgrabungen in Rutzau und Bauske mit einem Exkurs: frühgeschichtliche Fundgruppen und heutige Dialektgrenzen in Lettland und Litauen. — Ur- und Frühgeschichte als historische Wissenschaft. Festschrift zum 60. Geburtstag von E. Wahle. Heidelberg, 1950.
- Sturms 1954 — E. Sturms. Der ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit. — Commentationes Balticae, 1/1953, Bonn, 1954.
- Sturms 1970 — E. Sturms. Die steinzeitlichen Kulturen des Baltikums. — Antiquitas. Reihe 3. Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial-römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums, 9, Bonn, 1970.
- Svābe 1936 — A. Svābe. Jersikas karaļvalsts. — SM, 1936, 1.
- Tallgren 1922—1925 — A. Tallgren. Zur Archäologie Eestis. I. Vom Anfang der Besiedlung bis etwa 500 n. Chr.; II. Von 500 bis etwa 1250 n. Chr. — Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B. Humaniora. 3 u. 8, Tartu, 1922—1925.
- Tarasenka 1928 — P. Tarasenka. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928.
- Tautavičius 1968 — A. Tautavičius. Palangos kapinynas. — LAP, 1968.
- Tautavičius 1972 — A. Tautavičius. Prekybiniai-kultūriniai rūsiai V—VIII amžiais. — Lietuvos gyventojų prekybiniai rūsiai I—XIII a. Vilnius, 1972.
- Tenisons 1968 — E. Tenisons. Par Gaujas lībiešu uzkalninu kapu tipoloģiju. — RT 1967, R., 1968.
- Thun 1967 — E. Thun. Medieval Tommarp. — Acta archaeologica Lundensia, 8, 5, Lund, 1967.
- Tõnisson 1966 — E. Tõnisson. Liivi kääbaskalmistud Krimuldas. — TA Toim, 1966, 1.
- Transehe-Roseneck 1896 — A. Transehe-Roseneck. Die Eingeborenen Alt-Livlands im XIII. Jahrhundert. — Baltische Monatschrift, 63, 1896.
- Tuulse 1942 — A. Tuulse. Die Burgen, in Estland und Lettland. Dorpat, 1942.
- Unverzagt, Schuldt 1958 — W. Unverzagt, E. Schuldt. Ausgrabungen in den frühgeschichtlichen Burgwällen von Teterow und Behren-Lübchin im Lande Mecklenburg. — Neue Ausgrabungen in Deutschland, Berlin, 1958.
- Urbanavičius 1969 — V. Urbanavičius. XIV—XVII amžiiļ pasaginēs seges Lietuvoje. — MA Darb., 1969, 2.
- Urbanavičius 1970 — V. Urbanavičius. Grauziļļ lobis. — MA Darb., 1970, 3.
- Urtāns 1959 — V. Urtāns. Jaunieciestās rotējamās ierīces Latvijas teritorijā ap 1000. gadu. — ZA Vēst, 1959, 8.
- Urtāns 1960 — V. Urtāns. Aizsardzības izrakumi Vīnakaļna kapulaukā pie Stukmaņiem (XIII—XVII gs.). — RT 1959, R., 1960.
- Urtāns 1961 — V. Urtāns. Pūces sakta. — AE, 3, 1961.
- Urtāns 1962^a — V. Urtāns. Sudraba un zelta apstrade senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — Par TV, 3, 1962.
- Urtāns 1962^b — V. Urtāns. Ko jaunu deva izrakumi Aizkraukles Lejasbitēnos. — RT 1961, R., 1962.
- Urtāns 1962^c — V. Urtāns. Kalniešu otrās kapulauks. — LVMR, Arheoloģija, 1962.
- Urtāns 1962^d — V. Urtāns. Vīnakaļna kapulauks pie Stukmaņiem (13.—17. gs.). — AE, 4, 1962.
- Urtāns 1962^e — V. Urtāns. Tīraspurva depoziāts. — LVMR, Arheoloģija, 1962.
- Urtāns 1963 — V. Urtāns. Dažas atziņas par Lejasbitēnu kapulauku. — RT 1962, R., 1963.
- Urtāns 1964^a — V. Urtāns. Aizkraukles ekspedīcijas 1963. gada izrakumi kapulaukā, apmetnēs, pilskalnā un pie upur-ozola. — RT 1963, R., 1964.
- Urtāns 1964^b — V. Urtāns. Latvijas 5.-9. gs. depoziāti. — AE, 6, 1964.
- Urtāns 1965 — V. Urtāns. Izrakumi Lejasbitēnu un Lejasziedu apmetnēs, Kalnaziedu pilskalnā un Lejasbitēnu kapulaukā. — RT 1964, R., 1965.
- Urtāns 1966 — V. Urtāns. Izrakumi Cesvaines pilskalnā un kapulaukā pie Lucēm. — RT 1965, R., 1966.
- Urtāns 1967^a — V. Urtāns. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1966. gadā. — RT 1966, R., 1967.
- Urtāns 1967^b — V. Urtāns. Depoziāts. — LME, 1, 1967.
- Urtāns 1968^a — V. Urtāns. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1967. g. — RT 1967, R., 1968.
- Urtāns 1968^b — V. Urtāns. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. — AE, 8, 1968.
- Urtāns 1969 — V. Urtāns. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1968. gadā. — RT 1968, R., 1969.
- Urtāns 1970^a — V. Urtāns. Daugmales ekspedīcijas darba rezultāti 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Urtāns 1970^b — V. Urtāns. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.-9. gs. — AE, 9, 1970.
- Urtāns 1970^c — V. Urtāns. Jauni dati par Nāves salas depoziātu. — ZA Vēst, 1970, 1.
- Urtāns 1970^d — V. Urtāns. Bronzas zvanīnu rotas VII—XI gs. — ZA Vēst, 1970, 8.
- Urtāns 1972 — V. Urtāns. Aizkraukles arheoloģiskās ekspedīcijas guvumi. — ASM 1971, R., 1972.
- Uslar 1938 — R. Uslar. Westgermanische Bodenfunde des 1. bis 3. Jahrhunderts n. Chr. aus Mittel- und Westdeutschland. Berlin, 1938.
- Vāle 1928 — E. Vāle. Izrakumi Rucavā un Bauskā. — AR, I, 2, 1928.
- Vankina 1949 — L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Pļaviņu pagasta Kalniešos 1948. gada. — ZA Vēst, 1949, 3.
- Vankina 1959^a — L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Kalniešu pirmā kapulaukā 1958. g. — RT 1958, R., 1959.
- Vankina 1959^b — L. Vankina. Ceļvedis pa Latvijas PSR muzeja ekspozīciju. VIII g. tūkst. pr. m. ē. — XII gs. R., 1959.
- Vankina 1962^a — L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. — LVMR, Arheoloģija, 1962.
- Vankina 1962^b — L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi vēlā neolīta apmetnē Maltas upes krastā pie Leimanišķiem. — RT 1961, R., 1962.
- Vankina 1962^c — L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Boku kapulaukā 1961. gadā. — RT 1961, R., 1962.
- Vankina, Cimermane 1969 — L. Vankina, I. Cimermane. Izrakumi Jurkovas senvietā 1968. — RT 1968, R., 1969.
- Vankina 1970 — L. Vankina. Nozīmīgākas akmens laikmeta kolekcijas Latvijas PSR Vēstures muzejā. — Muzeji un kultūras pieminekļi. R., 1970.
- Vasks 1970 — A. Vasks. Pētījumi Nāves salas apmetnē un Naugrubi kapulaukā 1969. g. — RT 1969, R., 1970.
- Vassar 1938 — A. Vassar. Drei Steinkistengräber aus Nordostland. — Sb. GEG 1937, Tartu, 1938.
- Viires 1960 — A. Viires. Eesti rahvapärane puutööndus. Ajalooline ülevaade. Tallinn, 1960.
- Vilsone 1959 — M. Vilsone. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1958. gadā. — RT 1958, R., 1959.
- Vilsone, Pāvele 1960 — M. Vilsone, T. Pāvele. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1959. gadā. — RT 1959, R., 1960.
- Vilsone, Pāvele 1961 — M. Vilsone, T. Pāvele. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā 1960. gadā. — RT 1960, R., 1961.
- Vilsone 1962 — M. Vilsone. Arheoloģiskie izrakumi Rīga Alberta laukumā. — RT 1961, R., 1962.
- Vilsone 1963 — M. Vilsone. 1962. gada arheoloģiskie izrakumi Rīgā Alberta laukumā. — RT 1962, R., 1963.
- Vilsone 1964 — M. Vilsone. Arheoloģiskie izrakumi Rīga 1963. gadā. — RT 1963, R., 1964.
- Vilsone 1965 — M. Vilsone. Rīgas vēstures sākumi. — Rīga. Apcerējumi par pilsētas vēsturi. R., 1965.
- Vilsone 1970 — M. Vilsone. Arheoloģiskie izrakumi Rīga 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Vītolīņš 1969 — J. Vītolīņš. Tautas mūzika. — LE, 1969.
- Vlček 1967 — E. Vlček. Die Anthropologie der mittelsteinzeitlichen Gräber von Bottendorf. — Jahresschrift für mittel-deutsche Vorgeschichte, 51, Halle, 1967.
- Volkaitē-Kulikauskienē 1951 — R. Volkaitē-Kulikauskienē. — Linksmučij kapinyno 1948. m. tyrinejimij duomenys. — MA Darb., 1951, 1.

- Volkaitē-Kulikauskienē 1959 — R. Volkaitē-Kulikauskienē. Miniaturing piliakalnių Lietuvoje klausimu. — ILKI, 2, 1959.
- Volkaitē-Kulikauskienē 1964^a — R. Volkaitē-Kulikauskienē. IX—XII amžių kalavijai Lietuvoje. — ILKI, 4, 1964.
- Volkaitē-Kulikauskienē 1964^b — R. Volkaitē-Kulikauskienē. Kovos kirviai Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu. — MA Darb., 1964, 1.
- Volkaitē-Kulikauskienē 1970 — R. Volkaitē-Kulikauskienē. Lietuviai IX—XII amžiais. Vilnius 1970.
- Volkaitē-Kulikauskienē 1971 — R. Volkaitē-Kulikauskienē. Prekybiniai sentijū Lietuvių rymiai su senąja Rusia Lietuvos valstybės susidarymo isvakarėse. — Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius, 1971.
- Wagner 1956 — E. Wagner, Z. Drobná, J. Durdik. Kroje, zbroje zbrane doby predhusistské a husistské. Praha, 1956.
- Weinberg 1902 — R. Weinberg. Cranio livonica. Untersuchungen zur prähistorischen Anthropologie des Baltiums. — Archiv für Naturkunde Liv-, Est- und Kurlands. Serie 2, Biolog. Naturkunde, XII, 2, Dorpat, 1902.
- Werner 1908 — G. Werner. Ausgrabungen an der Oger, XVIII. Jh. — Sb. Rig. 1907, R., 1908.
- Zagorska 1970 — I. Zagorska. Zvejas un medību rīki akmens laikmeta apmetnē un kapulaukā Zvejniekos. — ZA Vēst, 1970, 12.
- Zagorska 1971 — I. Zagorska. Arheoloģiskie izrakumi Zvejnieku I un II apmetnē. — RT 1970, R., 1971.
- Zagorska 1972 — I. Zagorska. Arheoloģiskās liecības par Latvijas vissenāko apdzīvotību. — ASM, 1971, R., 1972.
- Zagorskis 1961^a — F. Zagorskis. Kreiču neolīta kapulauks. — AE, 3, 1961.
- Zagorskis 1961^b — [F. Zagorskis.] Arheoloģiskie izrakumi... Tērvetes pilskalnā... — RT 1960, R., 1961.
- Zagorskis 1963 — F. Zagorskis. Kreiču neolīta apmetne. — ZA Vēst, 1963, 4.
- Zagorskis 1965^a — F. Zagorskis. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — ZA Vēst, 1965, 6.
- Zagorskis 1965^b — F. Zagorskis. Neolīta ekspedīcijas rezultāti. — RT 1964, R., 1965.
- Zagorskis 1966 — F. Zagorskis. Arheoloģiskie izrakumi Zvejnieku kapulaukā un apmetnē 1965. gadā. — RT 1965, R., 1966.
- Zagorskis 1967 — F. Zagorskis. Zvejnieku arheoloģiskās ekspedīcijas rezultāti 1966. gadā. — RT 1966, R., 1967.
- Zagorskis 1969 — F. Zagorskis. Arheoloģiskie izrakumi akmens laikmeta senvietu kompleksa Zvejniekos. — RT 1968, R., 1969.
- Zagorskis 1970^a — F. Zagorskis. Pārbaudes izrakumi Osas apmetnē. — RT 1969, R., 1970.
- Zagorskis 1970^b — F. Zagorskis. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā Latviešu Sarkano Strēlnieku laukumā. — RT 1969, R., 1970.
- Zagorskis 1971 — F. Zagorskis. Arheoloģiskie izrakumi Zvejnieku kapulaukā. — RT 1970, R., 1971.
- Zagorskis 1972 — F. Zagorskis. Neolīta apbedījumi Zvejnieku kapulaukā. — ASM 1971, R., 1972.
- Zariņa 1960 — A. Zariņa. Latgaļu vainagi laikā no 6. līdz 13. gadsimtam. — AE, 2, 1960.
- Zariņa 1964 — A. Zariņa. 1963. gada izrakumi apmetnē pie Sēlpils pilskalna. — RT 1963, R., 1964.
- Zariņa 1965 — A. Zariņa. Sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1964. gadā. — RT 1964, R., 1965.
- Zariņa 1966^a — A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Sēlpils kapulaukā. — RT 1965, R., 1966.
- Zariņa 1966^b — A. Zariņa. Par celtniecību apmetnē-pilsētinā pie Sēlpils pilskalna XIV—XV gadsimtos. — RT 1965, R., 1966.
- Zariņa 1967 — A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Mārtinsalas kapulaukā. — RT 1966, R., 1967.
- Zariņa 1968^a — A. Zariņa. 1967. gada arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā. — RT 1967, R., 1968.
- Zariņa 1968^b — A. Zariņa. 1967. gada arheoloģiskie izrakumi Salaspils Vējstūros. — RT 1967, R., 1968.
- Zariņa 1969 — A. Zariņa. Salaspils Laukskolas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1968. gadā. — RT 1968, R., 1969.
- Zariņa 1970^a — A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā 1969. gadā. — RT 1969, R., 1970.
- Zariņa 1970^b — A. Zariņa. Seno latgaļu apģērbs 7.—13. gs. R., 1970.
- Zariņa 1971 — A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā 1970. gada. — RT 1970, R., 1971.
- Zariņa 1972 — A. Zariņa. Arheoloģiskie izrakumi Salaspils Laukskolā 1971. gadā. — ASM 1971, R., 1972.
- Zeida 1962 — A. Zeida. Ķieģeļu un kaļķu cepļi Latvija feodālisma laikā. — VP, 5, 1962.
- Zeids 1951 — T. Zeids. Feodālisms Livonijā. R., 1951.
- Zeids 1961 — T. Zeids. Dažas Latvijas lauku amatniecības vēstures problēmas feodālisma laikmetā. — VP, 4, 1961.
- Zeids 1962 — T. Zeids. Senākie valstiskie veidojumi Latvijā latviešu buržuāziskās historiogrāfijas apgaismojumā. — VP, 5, 1962.
- Zelenin 1927 — D. Zelenin. Russische (ostslavische) Volkskunde. Berlin—Leipzig, 1927.
- Ziemeļis 1895 — J. Ziemeļis. Baltijas resp. Latvijas arheoloģijas tagadējais stāvoklis un tās uzdevumi nākamajos gados. Jelgavā, 1895.
- Zirnītis 1963 — A. Zirnītis. Latvijas PSR klimats. R., 1963.
- Zutis 1948^a — J. Zutis. Latvijas aizvēstures problēmas. R., 1948. (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, 1.).
- Zutis 1948^b — J. Zutis. Agrie viduslaiki Latvijā. R., 1948. (Apcerējumi par Latvijas PSR vēsturi, 2.).
- Авдусин 1967 — Д. А. Авдусин. Археология СССР. М., 1967.
- Алексеев 1961 — В. П. Алексеев. Краниологические материалы к проблеме происхождения восточных латышей. — СЭ, 1961, 6.
- Алексеев 1963 — В. П. Алексеев. Историческое значение антропологических различий между населением западных и восточных районов Латвийской ССР. — ИАН ЛатвССР, 1963, 10.
- Алексеев 1969 — В. П. Алексеев. Происхождение народов Восточной Европы. (Краниологическое исследование). М., 1969.
- Алехин 1944 — В. В. Алехин. География растений. М., 1944.
- Антейн 1962 — А. К. Антейн. Металлургия и технология изготовления изделий из черных металлов на территории Латвийской ССР до начала XVIII века. Автореф. канд. дисс. Р., 1962.
- Антейн 1964 — А. К. Антейн. К истории применения печей для производства черных металлов в Латвии. — ИЗИТ, 5, 1964.
- Антейн 1967 — А. К. Антейн. Наконечники копий с посеребренными втулками в древней Прибалтике и исследование дамаскирования их перьев. — Acta Universitatis Vratislaviensis, 56, Wrocław, 1967.
- Анцилис, Янсон 1962 — К. Я. Анцилис, А. Я. Янсон. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. — СЭ, 1962, 6.
- Аристэ 1966 — П. А. Аристэ. Latti (Латвия, латвийский, латышский) в эстонской топонимии. — Конференция по топонимике северо-западной зоны СССР. Тезисы докладов и сообщений. Р., 1966.
- Артеменко 1964 — И. И. Артеменко. Неолитические стоянки и курганы эпохи бронзы близ с. Ходосовичи Гомельской обл. БССР. — Памятники каменного и бронзового веков Евразии, М., 1964.
- Артеменко 1967 — И. И. Артеменко. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. М., 1967.
- Арциховский 1930 — А. В. Арциховский. Курганы вятичей. М., 1930.
- Арциховский 1945 — А. В. Арциховский. Русская одежда X—XIII вв. — ДИСИФМГУ, 3, 1945.
- Арциховский 1947 — А. В. Арциховский. Введение в археологию. 3-е изд. М., 1947.
- Атгазис 1968 — М. К. Атгазис. Раскопки в Вецдоле. — АО 1967, М., 1968.
- Атгазис 1969 — М. К. Атгазис. Раскопки на левобережье Даугавы. — АО 1968, М., 1969.
- Атгазис 1970 — М. К. Атгазис. Археологические исследования в Межотне. — АО 1969, М., 1970.
- Бадер 1966 — О. Н. Бадер. Культура с «текстильной керамикой» в Северо-Восточной Европе. — СА, 1966, 3.
- Баллод 1910 — Ф. В. Баллод. Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие. — Записки Московского археологического института, 8, М., 1910.
- Баллод 1911 — Ф. В. Баллод. Отчет о командировке в Прибалтийский край летом 1909 года. (Бевринские рас-

- копки). — Труды Московск. предварит. комитета по устройству XV Археологическ. съезда, М., 1911.
- Бахтеев 1956 — Ф. Х. Бахтеев. К истории культуры ячменя в СССР. — Материалы к истории земледелия в СССР, 2, М., 1956.
- Бибиков 1949 — С. И. Бибиков. Производственная роль костяного инвентаря в хозяйстве позднелолитических обществ Крыма. — УЗЛГУ, Серия ист. наук, 13, 1949.
- Бирон, Дорошенко 1970 — А. К. Бирон, В. В. Дорошенко. Советская историография Латвии. Р., 1970.
- Боголюбовский 1940 — С. Н. Боголюбовский. Происхождение и эволюция домашних животных. М., 1940.
- Богоявленский 1900 — С. К. Богоявленский. Раскопки в Лифляндской и Курляндской губерниях летом 1896 года. — Труды АС-10, 3, М., 1900.
- Бранденбург 1902 — П. Е. Бранденбург. Древности неизвестной народности. — Путеводитель по С. Петербургскому артиллерийскому музею. Отдел доисторический, СПб., 1902.
- Бривкалне 1959 — Э. П. Бривкалне. Городище Тервете и его историческое значение. — ТПОКЭ, 1, 1959.
- Брюсов 1952 — А. Я. Брюсов. Очерки по истории племен Европейской части СССР в неолитическую эпоху. М., 1952.
- Брюсов 1961 — А. Я. Брюсов. Об экспансии «культур с боевыми топорами» в конце III тысячелетия до н. э. — СА, 1961, 3.
- Брюсов, Зимина 1966 — А. Я. Брюсов, М. П. Зимина. Каменные сверленные боевые топоры на территории Европейской части СССР. — САИ, В 4—4, 1966.
- Ванкина 1952 — Л. В. Ванкина. Археологические памятники I тысячелетия до нашей эры на территории Латвийской ССР. — КСИИМК, 42, 1952.
- Ванкина 1955 — Л. В. Ванкина. Древнее поселение в Сарнатском торфянике (Латвийская ССР). — ДПиГ, 1955.
- Ванкина 1958 — Л. В. Ванкина. Раскопки в Сарнате в 1955—1956 гг. — СА, 1958, 3.
- Ванкина 1960 — Л. В. Ванкина. Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — СА, 1960, 3.
- Ванкина 1962 — Л. В. Ванкина. Находки бронзовых изделий эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — Труды Музея истории Латвийской ССР. Археология. Р., 1962.
- Ванкина, Граудонис, Шноре 1964 — Л. В. Ванкина, Я. Я. Граудонис, Э. Д. Шноре. Археологические данные по этногенезу Латвии. М., 1964, (Д).
- Ванкина, Уртан 1967 — Л. В. Ванкина, В. А. Уртан. Латвия в древности. Путеводитель по экспозиции Музея истории Латвийской ССР. Р., 1967.
- Ванкина 1970 — Л. В. Ванкина. Торфяниковая стоянка Сарнате. Р., 1970.
- Вассар 1955 — А. К. Вассар. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа. — ДПиГ, 1955.
- Вилсоне 1952 — М. Р. Вилсоне. Археологические раскопки в городе Риге. — КСИИМК, 42, 1952.
- Витов, Марк, Чебоксаров 1959 — М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — ТПОКЭ, 2, 1959.
- Волкайте-Куликаускаене 1968 — Р. К. Волкайте-Куликаускаене. Исследования грунтовых могильников IX—XII вв., расположенных у побережья Балтийского моря. — 20 лет. Материалы к отчетной конференции археологических и этнографических экспедиций Института истории АН Литовской ССР. Вильнюс 1968.
- Волкайте-Куликаускаене 1910 — Р. К. Волкайте-Куликаускаене. К этническому вопросу грунтовых могильников I—начала II тысячелетия, расположенных у литовского взморья. — БАНМ, 1970.
- Гензель 1958 — В. Гензель. Познать в раннеястоское время. — СА, 1958, 1.
- Гончаров 1950 — В. К. Гончаров. Райковецкое городище. Киев, 1950.
- Горюнова 1950 — Е. И. Горюнова. К вопросу об «остеологической статистике». — КСИИМК, 35, 1950.
- Гохман 1966 — И. И. Гохман. Население Украины в эпоху мезолита и неолита. М., 1966.
- Граудонис 1962 — Я. Я. Граудонис. Поздний бронзовый и ранний железный век на территории Латвийской ССР (I тысячелетие до н. э.). Автореф. канд. дисс. Л., 1962.
- Граудонис, Тыниссон 1963 — Я. Я. Граудонис, Э. Ю. Тыниссон. Раскопки ливских курганов в Кримуде. — СА, 1963, 1.
- Граудонис 1966^a — Я. Я. Граудонис. Археологические раскопки 1965 года курганного могильника Булломуяжа. — ТД 1965, Р., 1966.
- Граудонис 1966^b — Я. Я. Граудонис. Об этнической принадлежности могильников с каменными конструкциями на территории Латвии. — ОЭБДРФ, 1966.
- Граудонис 1967 — Я. Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Р., 1967.
- Граудонис 1968 — Я. Я. Граудонис. Поселение и могильник Кивуткалне. — АО 1967, М., 1968.
- Граудонис 1970 — Я. Я. Граудонис. Строительство на Икшкильском Випакалсе. — САИМ, 1970.
- Греков 1946 — Б. Д. Греков. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века. М.—Л., 1946.
- Громова 1949 — В. И. Громова. История лошадей (рода Equus) в Старом свете. — Труды Палеонт. института АН СССР, 17, 1—2, М., 1949.
- Гудинас, Пинкус 1964 — П. Гудинас, С. Р. Иинкус. Иа-лангский музей янтаря. Вильнюс, 1964.
- Гуревич 1960 — Ф. Д. Гуревич. Из истории Юго-Восточной Прибалтики в I тыс. н. э. — МИА, 76, 1960.
- Турина 1956 — Н. Н. Турина. Оленеостровский могильник. — МИА, 47, 1956.
- Турина 1961 — Н. Н. Турина. Древняя история Северо-Запада Европейской части СССР. — МИА, 87, 1961.
- Турина 1963 — Н. Н. Турина. Памятники эпохи бронзы и раннего железа в Костромском Поволжье (по материалам Горьковской экспедиции. — МИА, 110, 1963.
- Турина 1967^a — П. Н. Турина. Из истории древних племен западных областей СССР. — МИА, 144, 1967.
- Турина 1967^b — Н. Н. Турина. Новое в исследовании белорусских шахт. — КСИА, 111, 1967.
- Турина 1970 — Н. Н. Турина. Неолит лесной и лесостепной зон Европейской части СССР. — Каменный век на территории СССР. М., 1970.
- Давидан 1962 — О. И. Давидан. Гребни Старой Ладоги. — АС6, 4, 1962.
- Дайга 1957 — И. В. Дайга. Антропологический материал Нукшинского могильника. — МИАЛ, 1, 1957.
- Дайга 1960 — И. В. Дайга. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии (до XIII в.). — СА, 1960, 3.
- Дайга, Шноре 1971 — И. В. Дайга, Э. Д. Шноре. Раскопки селища у хут. Рауши на острове Доле. — АО 1970, М., 1971.
- Дамбе 1962 — В. Ф. Дамбе. Исследования по вопросам топонимики ЛатвССР. Доклад на соискание учен. степени канд. филологических наук. Р., 1962.
- Данилайте 1967 — Е. Данилайте. Штрихованная керамика в Литве. (Некоторые данные по вопросу об этногенезе литовцев). Автореф. канд. дисс. Вильнюс, 1967.
- Даркевич 1960 — В. П. Даркевич. Символы небесных светил в орнаменте Древней Руси. — СА, 1960, 4.
- Даугудис 1966 — В. В. Даугудис. Некоторые данные о происхождении и хронологии шероховатой керамики в Литве. — ТАН ЛитССР, 3, 1966.
- Дашевская 1869 — О. Д. Дашевская. Погребение гунинского времени в Черноморском районе Крыма. — МИА, 169, 1969.
- Дебец 1948 — Г. Ф. Дебец. Палеоантропология СССР. — Труды ИЭ, 4, 1948.
- Денисова 1960 — Р. Я. Денисова. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи. — СЭ, 1960, 3.
- Денисова 1964^a — Р. Я. Денисова. Новый краниологический материал из могильника латгалов VII—XII вв. и некоторые вопросы этнической антропологии восточных латышей. — ИАН ЛатвССР, 1964, 2.
- Денисова 1964^b — Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом типе селов XI—XII вв. в связи с краниологическим материалом из могильника Леясдопелес. — ИАН ЛатвССР, 1964, 5.
- Денисова 1965^a — Р. Я. Денисова. Особенности антропологического типа восточных латышей в связи с их этнической историей. — ТД (пленарное заседание) 1964, Р., 1965.
- Денисова 1965^b — Р. Я. Денисова. Особенности антропологического типа селов в современном населении юго-восточной Латвии. — СЭ, 1965, 4.
- Денисова 1966 — Р. Я. Денисова. Новые данные об антро-

- пологическом типе населения фатьяновской культуры. — СЭ, 1966, 4.
- Денисова 1970а — Р. Я. Денисова. Состояние антропологических исследований в Советской Прибалтике после второй мировой войны. — АВС, 7, 1970.
- Денисова 1970б — Р. Я. Денисова. Особенности дерматоглифики латышей. — ВА, 34, 1970.
- Денисова 1970^в — Р. Я. Денисова. Прибалтийские финны на территории Латвии (I—II тысячелетия). — *Congressus tertius internationalis Fennno-Ugristarum*, Tallinn, 17—23 VIII 1970. Тезисы, 2, Таллин, 1970.
- Денисова 1970^г — Р. Я. Денисова. Прибалтийские финны на территории Латвии (I—II тысячелетия н. э.). — Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов, Р., 1970.
- Довженко 1961 — В. И. Довженко. Землеробство Древней Руси до середины XIII ст. Кшв, 1961.
- Долуханов 1963 — П. М. Долуханов. Последнеднепковская история Балтики и хронология неолита. — НМВАП. 1963.
- Долуханов, Левковская, Романова, Семенов 1969 — П. М. Долуханов, Г. М. Левковская, Е. Н. Романова, А. А. Семенов. О работе палеогеографического отряда. — АО 1968, М., 1969.
- Долуханов, Левковская, Романова, Семенов 1970 — П. М. Долуханов, Г. М. Левковская, Е. П. Романова, А. А. Семенов. Работы палеогеографического отряда. — АО 1969, М., 1970.
- Дорошенко 1953 — В. В. Дорошенко. К истории сельскохозяйственного производства в феодальной Прибалтике (XIII—XV вв.). — ПАН ЛатвССР, 1953, 10.
- Дорошенко 1959 — В. В. Дорошенко. Сельское хозяйство феодальной Лифляндии (Вишье) в XIII—XVI вв. — Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР, 3, М., 1959.
- Дорошенко 1960 — В. В. Дорошенко. Очерки аграрной истории Латвии в XVI в. Р., 1960.
- Дубынин 1964 — А. Ф. Дубынин. Троицкое городище Подмосковья. — СА, 1964, 1.
- Дэрумс 1970 — В. Я. Дэрумс. Болезни и врачевание в древней Прибалтике. Р., 1970.
- Ефименко, Третьяков 1948 — П. П. Ефименко, П. П. Третьяков. Древнерусские поселения на Дону. — МПА, 8, 1948.
- Жиганов 1963 — М. Жиганов. Из истории хозяйства мордвы в XIII—XVI вв. — Труды ИЭ, 86, 1963.
- Загорские 1966 — Ф. А. Загорские. Памятники позднего мезолита и раннего неолита на территории Латвии. — Тезисы докладов Пленума Института археологии 1966 г. Секция неолита и бронзового века, (2), М., 1966.
- Загорские 1967 — Ф. А. Загорские. Ранний и развитый неолит в восточной части Латвии. Автореф. канд. дисс. Р., 1967.
- Загорские 1969 — Ф. А. Загорские. Раскопки могильника и стоянки каменного века Звейнишки. — АО 1968, М., 1969.
- Загорский 1965 — Э. М. Загорский. Археология Белоруссии. Минск, 1965.
- Зариня 1960 — А. Э. Зариня. Вплыве латгалов в VII—XIII вв. — СА, 1960, 3.
- Зеленин 1948 — Д. К. Зеленин. Общие элементы в древних финских и русских костюмах. — УЗЛГУ. Серия востоковедч. наук, 2, Л., 1948.
- Зутис 1949 — Я. Я. Зутис. Очерки по историографии Латвии. I. Прибалтийско-немецкая историография. Р., 1949.
- Исаенко 1967 — В. Ф. Исаенко. Неолитические памятники типа Литвчи на нижней Припяти. — Белорусские древности. Минск, 1967.
- Кадеев 1969 — В. И. Кадеев. Импортные светильники I—IV вв. из Херсонеса. — СА, 1969, 3.
- Каргер 1940 — М. К. Каргер. Княжеское погребение XI в. в Десятиной церкви. — КСИИМК, 4, 1940.
- Карнуп 1967 — А. Я. Карнуп. Заметки о бытовых условиях, народной гигиене и медицине в эпоху раннего феодализма по материалам раскопок 1906—1938 гг. на Тялсинском городище (Латвийская ССР). — ИзИМ, 7, 1967.
- Кирпичников 1966а — А. Н. Кирпичников. Надписи и знаки на клинках восточноевропейских мечей IX—XIII вв. — ССб, 11, 1966.
- Кирпичников 1966б — А. Н. Кирпичников. Древнерусское оружие. I. Мечи и сабли IX—XIII вв. — САИ, Е1-36, 1966.
- Кирпичников 1966^в — А. Н. Кирпичников. Древнерусское оружие. 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX—XIII вв. — САИ, Е1-36, 1966.
- Кирпичников 1971 — А. Н. Кирпичников. Древнерусское оружие. 3. Доспех, комплекс боевых средств IX—XIII в. — САИ, Е 1-36, 1971.
- Кирьянов 1952 — А. В. Кирьянов. К вопросу о земледелии в Новгородской земле в XI—XII вв. — КСИИМК, 47, 1952.
- Кирьянов 1962 — А. В. Кирьянов. Рецензия о книге: В. И. Довженко. Землеробство древней Руси (до середины XIII ст.). Кшв 1961. — СА, 1962, 3.
- Кларк 1953 — Г. Кларк. Доисторическая Европа. М., 1953.
- Колчин 1953 — Б. А. Колчин. Черная металлургия и металлообработка в древней Руси. (Домонгольский период). — МИА, 32, 1953.
- Колчин 1959 — Б. А. Колчин. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого. (Продукция, технология). — МИА, 65, 1959.
- Колчин 1968 — Б. А. Колчин. Новгородские древности. Деревянные изделия. — САИ, Е1-55, 1968.
- Кондукторова 1957 — Т. С. Кондукторова. Палеоантропологические материалы из мезолитического могильника Васильевка I. — Советская антропология, 1957, 2.
- Корзухина 1954 — Г. Ф. Корзухина. Русские клады IX—XIII вв. М.—Л., 1954.
- Крайнов 1963 — Д. А. Крайнов. Памятники фатьяновской культуры. Московская группа. — САИ, В1-19, 1963.
- Крайнов 1964 — Д. А. Крайнов. Памятники фатьяновской культуры. Ярославско-Калининская группа. — САИ, вып. В1-20, 1964.
- Крайнов 1967 — Д. А. Крайнов. Древнейшая история Волго-Окского междуречья. (Фатьяновские племена II тысячелетия до н. э.). Автореф. докт. дисс. М., 1967.
- Краснов 1966 — Ю. А. Краснов. Из истории железных серпов в лесной полосе Европейской части СССР. — КСИА, 107, 1966.
- Краснов 1968 — Ю. А. Краснов. О возникновении пашенного земледелия в лесной полосе Восточной Европы. — СА, 1968, 2.
- Краснов 1971 — Ю. А. Краснов. Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы. — МИА, 173, 1971.
- Кропоткин 1961 — В. В. КРОПОТКИН. Клады римских монет на территории СССР. — САИ, Г 4-4, 1961.
- Кузнецов 1950 — Т. И. Кузнецов. Шерстование. М., 1950.
- Куликаускас 1952 — П. З. Куликаускас. Исследования археологических памятников Литвы. — КСИИМК, 42, 1952.
- Лазарев 1947 — В. Н. Лазарев. Искусство Новгорода. М., 1947.
- Лаул, Граудонис 1965 — С. К. Лаул, Я. Я. Граудонис. Археологические раскопки в «Каракапи» у хут. Рийнишки Балвского района в 1964 г. — ТД 1964, Р., 1965.
- Лебедев, Марков, Бахметьева, Паскуль 1961 — В. Д. Лебедев, К. П. Марков, Т. Л. Бахметьева, М. Паскуль. Рыбы и рыболовство обитателей Асотского городища (XI—XIII вв. н. э.) на Даугаве. — МИАЛ, 2, 1961.
- Лебедева 1956 — Н. И. Лебедева. Прядение и качество восточных славян в XIX и начале XX в. — Труды ИЭ, 31, 1956.
- Левашева 1956 — В. П. Левашева. Сечское хозяйство. — Труды ГИМ, 52, 1956.
- Лейнасаре 1959 — И. А. Лейнасаре. Земледельческие орудия в крестьянских хозяйствах Латвии в XIX в. — ТПОКЭ, 1, 1959.
- Лийва, Ильвес, Янитс 1965 — А. А. Лийва, Э. О. Ильвес, Л. Ю. Янитс. Радиоуглеродное датирование некоторых археологических памятников Прибалтики. — АИЕН, 1965.
- Лозе 1964а — И. А. Лозе. Костяная фигурка лося, найденная на Лубанской низменности. — ИАН ЛатвССР, 1964, 8.
- Лозе 1964б — И. А. Лозе. Мезолитические находки Лубанской низменности. — ИАН ЛатвССР, 1964, 3.
- Лозе 1965 — И. А. Лозе. О новых неолитических памятниках Лубанской низменности. — ИАН ЛатвССР, 1965, 12.
- Лозе 1966 — И. А. Лозе. Некоторые мезолитические находки на территории Латвии. — МИА, 126, 1966.
- Лозе 1968 — И. А. Лозе. Рисунок и орнамент на костяных и роговых предметах эпохи камня Латвии. — ИАН ЛатвССР, 1968, 11.

- Лозе 1969^a — И. А. Лозе. Новый центр обработки янтаря в эпоху неолита Восточной Прибалтики. — СА, 1969, 3.
- Лозе 1969б — И. А. Лозе. Костяная и роговая скульптура эпохи неолита на территории Латвии. — НАН ЛатвССР, 1969, 11.
- Лозе 1970 — И. А. Лозе. Мелкие глиняные фигурки из неолитических стоянок Восточной Прибалтики. — СЭ, 1970, 3.
- Лозе 1972 — П. Лозе. Поздний неолит и ранняя бронза восточной Латвии. Автореф. канд. дисс. Л., 1972.
- Ляпушкин 1958 — И. И. Ляпушкин. Городище Новотроицкое. О культуре восточных славян в период сложения Киевского государства. — МИА, 74, 1958.
- Марк 1954 — К. Ю. Марк. Новые данные по палеоантропологии Эстонской ССР. — Труды ИЭ, 23, 1954.
- Марк 1956 — К. Ю. Марк. Палеоантропология Эстонской ССР. — Труды ИЭ, 32, 1956.
- Медведев 1959 — А. Ф. Медведев. Оружие Новгорода Великого. — МИА, 65, 1959.
- Медведев 1960 — А. Ф. Медведев. Древнерусские писала X—XV вв. — СА, 1960, 2.
- Медведев 1966 — А. Ф. Медведев. Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самострелы) VIII—XIV вв. — САИ, Е1-36, 1966.
- Мерперт, Шелов 1961 — И. Я. Мерперт, Д. Б. Шелов. Археология и историческая наука. — ВП, 1961, 12.
- Микляев 1969 — А. М. Микляев. Памятники Усвяцкого микрорайона, Пековская область. — АСб, 11, 1969.
- Митрофанов 1969 — А. Г. Митрофанов. Территория распространения и проблема происхождения штрихованной керамики. — Тезисы докладов к конференции по археологии Белоруссии. Минск, 1969.
- Молвыгин 1967 — А. Н. Молвыгин. Денежное обращение и монетное дело на территории Эстонской ССР в XIII—первой половине XVI вв. Автореф. канд. дисс. Таллин—Л., 1967.
- Монгайт 1955а — А. Л. Монгайт. Старая Рязань. — МИА, 49, 1955.
- Монгайт 1955б — А. Л. Монгайт. Археология в СССР. М., 1955.
- Моора А. 1956 — А. Х. Моора. Об историко-этнографических областях Эстонии. — ВЭПЭП, 1956.
- Моора 1952а — Х. А. Моора. Некоторые вопросы археологического исследования Прибалтики. — КСИИМК, 42, 1952.
- Моора 1952б — Х. А. Моора. Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике. — КСИИМК, 48, 1952.
- Моора 1954 — Х. А. Моора. Археологические памятники I—IV вв. в Прибалтике. — КСИИМК, 53, 1954.
- Моора 1956 — Х. А. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — ВЭИЭН. 1956.
- Моора 1958 — Х. А. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2.
- Моора 1960 — Х. А. Моора. Из истории развития эстонской народной одежды. — Эстонская народная одежда XIX и начала XX века. Таллин, 1960.
- Моора, Моора 1960 — Х. А. Моора, А. Х. Моора. К вопросу об историко-культурных подобластях и районах Прибалтики. — СЭ, 1960, 3.
- Моора 1961 — Х. А. Моора. Зарождение феодальных отношений. — История Эстонской ССР. Таллин, 1961.
- Моора 1963 — Х. А. Моора. Об оловянных украшениях и их изготовлении в Прибалтике. — *Munera Archaeologica Josephi Kostrzewski. Poznan.* 1963.
- Моора, Лиги 1965 — Х. А. Моора, Х. М. Лиги. К истории сельского хозяйства в Прибалтике в период образования феодальных отношений (XI—XIII вв.). — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 г. Вильнюс, 1965.
- Моора, Моора 1965 — Х. А. Моора, А. Х. Моора. Из этнической истории води и ижоры. — Из истории славяно-прибалтийско-финских отношений. Таллин, 1965.
- Моора, Лиги 1969 — Х. А. Моора, Х. М. Лиги. Хозяйство и общественный строй народов Прибалтики в начале XIII века. Таллин, 1969.
- Мордвинкина 1960 — А. И. Мордвинкина. К истории культуры овса в СССР. — Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР, 4, М., 1960.
- Мугуревич 1962 — Э. С. Мугуревич. Находки раковин каури на территории Латвии. — НАН ЛатвССР, 1962, 7.
- Мугуревич 1965 — Э. С. Мугуревич. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Р., 1965.
- Мугуревич 1966 — Э. С. Мугуревич. Укрепленное поселение начала нашей эры в Западной Латвии (Курземе). — ОЭБДРФ, 1966.
- Мугуревич 1967 — Э. С. Мугуревич. Исследование поселений, городищ и замков на территории Латвийской ССР. — ABS, 5, 1967.
- Мугуревич 1968а — Э. С. Мугуревич. Развитие ранне-средневековых поселений на территории Латвии. — I Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej, 4, Wrocław—Warszawa—Krakow, 1968.
- Мугуревич 1968б — Э. С. Мугуревич. Археологический материал Латвии XIII—XV вв. как исторический источник. — Тезисы докладов и сообщений конференции по источниковедческим проблемам истории народов Прибалтики. Р., 1968.
- Мугуревич 1969 — Э. С. Мугуревич. Раскопки на острове Мартыньсала. — АО 1968, М., 1969.
- Мугуревич 1970а — Э. С. Мугуревич. Некоторые вопросы этнической истории Курземе в X—XIV вв. — Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. Р., 1970.
- Мугуревич 1970б — Э. С. Мугуревич. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии. — Тезисы докладов советской делегации на II международном конгрессе славянской археологии в Берлине. М., 1970.
- Нахлик 1963 — А. Нахлик. Ткани Новгорода. — МИА, 123, 1963.
- Неусыхин 1956 — А. И. Неусыхин. Возникновение зависимого крестьянства как класса раннефеодального общества в Западной Европе VI—VIII вв. М., 1956.
- Никитина 1965 — В. Б. Никитина. Памятники поморской культуры в Белоруссии и на Украине. — СА, 1965, 1.
- Оятева 1962 — Е. И. Оятева. Обувь и другие кожаные изделия древнего Пекова. — АСб, 4, 1962.
- Паавер 1961 — К. Л. Паавер. Костные остатки птиц из Асотского городища. — МИАЛ, 2, 1961.
- Паавер 1965 — К. Л. Паавер. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. Тарту, 1965.
- Пашуто 1969 — В. Т. Пашуто. Особенности этнической структуры Древнерусского государства. — ABS, 6, 1969.
- Раппопорт 1965 — П. А. Раппопорт. Очерки по истории русского военного зодчества X—XIII вв. — МИА, 52, 1965.
- Расиньш 1959а — А. П. Расиньш. Культурные и сорные растения в материалах археологических раскопок на территории Латвийской ССР. — ТПОКЭ. 1, 1959.
- Расиньш 1959б — А. П. Расиньш. Сорняки археологического зернового материала как показатель системы земледелия в Латвии до XIII в. п. э. — Доклады научн. конференции по защите растений, Вильнюс, 1959.
- Расиньш 1959в — А. П. Расиньш. Материалы к истории культурных и сорных растений на территории Латвийской ССР до XIII в. н. э. — Растительность Латвийской ССР, т. 2. Р., 1959.
- Расиньш 1961 — А. П. Расиньш. Культурные и сорные растения и состояние земледелия в окрестностях Асотского городища в IX—XIII вв. — МИАЛ, 2, 1961.
- Римантене 1963 — Р. К. Римантене. Стоянка раннего неолита в юго-восточной Литве. — Древности Белоруссии, Минск, 1966.
- Розенфельдт 1963 — Р. Л. Розенфельдт. К вопросу о гончарных клеймах. — СА, 1963, 2.
- Розенфельдт 1964 — П. Г. Розенфельдт. Щербинское городище. — СА, 1964, 1.
- Розенфельдт 1968 — И. Г. Розенфельдт. Детали колчанов на городищах Дьякова типа. — СА, 1968, 2.
- Романцев 1911 — П. Романцев. О курганах, городищах и жалыниках Новгородской губернии. Новгород, 1911.
- Руденко 1955 — С. Руденко. Башкиры. Историко-этнографические очерки. М.—Л., 1955.
- Рудзите 1969 — М. К. Рудзите. Латышская диалектология. (Фонетика и морфология.) Автореф. докт. дисс. Р., 1969.
- Рыбаков Б. А. — Б. А. Рыбаков. Радзімчы. — Белар. АН Інстытут гісторыі Працы сэкныя археолагі, 3, Менск, 1932.
- Рыбаков 1948 — Б. А. Рыбаков. Ремесло древней Руси. М., 1948.
- Рыков 1917 — П. Рыков. Древности Летгалии. I. Археологические раскопки в Режицком и Люцинском уездах Витебской губернии. Режица, 1917.

- Рындина 1963 — Н. В. Рындина. Технология производства новгородских ювелиров X—XV вв. — МИА, 117, 1963.
- Сапунов 1893 — А. Сапунов. Река Западная Двина. Историко-географический обзор. Витебск, 1893.
- Седов 1952 — В. В. Седов. Антропологические типы населения северо-западных земель Великого Новгорода. — КСИЭ, 15, 1952.
- Седов 1953 — В. В. Седов. Этнический состав населения северо-западных земель Великого Новгорода (IX—XIV вв.): — СА, 18, 1953.
- Седов 1954а — в. В. Седов. Славянские курганные черепки Верхнего Поднепровья. — СЭ, 1954, 3.
- Седов 1954б — В. В. Седов. Кривичи и словене. Автореф. канд. дисс. М., 1954.
- Седов 1959 — В. В. Седов. Нукшинский могильник. (Рецензия). — СА, 1959, 1.
- Седов 1960 — В. В. Седов. Кривичи. — СА, 1960, 1.
- Седов 1961 — В. В. Седов. Следы восточнобалтийского погребального обряда в курганах древней Руси. — СА, 1961, 2.
- Седов 1970а — В. В. Седов. Новгородские сопки. — САН, Е 1-8, 1970.
- Седов 1970б — В. В. Седов. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья. — МИА, 163, 1970.
- Семенов 1957 — С. А. Семенов. Первобытная техника. — МИА, 54, 1957.
- Сементовский 1890 — А. М. Сементовский. Белорусские древности. СПб., 1890.
- Семенов, Романова, Долуханов 1969 — А. А. Семенов, Е. Н. Романова, П. М. Долуханов. Радиоуглеродные даты лаборатории ЛОИА. — СА, 1969, 1.
- Сизов 1896 — В. И. Сизов. Предварительный отчет о поездке с археологической целью в Курляндскую губ. летом 1895 г. — АИЗ, 1896, 4.
- Слаский 1963 — К. Слаский. Экономические отношения западных славян со Скандинавией и другими землями в VI—XI вв. — ССБ, 6, 1963.
- Смирнова 1956 — Г. П. Смирнова. Опыт классификации керамики древнего Новгорода. — МИА, 55, 1956.
- Соловьева 1972 — Т. Ф. Соловьева. Славянские курганы близ г. Рогачева Гомельской области. — КСИА, 129, 1972.
- [Спицын] 1893 — [А. А. Спицын]. Люцинский могильник. — МАР, 14, 1893.
- Станкевич 1960 — Я. В. Станкевич. К истории населения Верхнего Подвинья в I и начале II тысячел. н. э. — МИА, 76, 1960.
- Стубавс 1959 — А. Я. Стубавс. Раскопки городища Кентескалне в 1954—1956 гг. — ТПОКЭ, 1, 1959.
- Стубавс 1965 — А. Я. Стубавс. Городище и селение Кентескалне — археологический памятник Периода перехода от первобытно-общинного строя к классовому обществу в Латвии. Автореф. канд. дисс. Р., 1965.
- Стубавс 1966 — А. Я. Стубавс. Некоторые археологические находки 11—13 веков из городища Кокнесе. — ОЭБДРФ, 1966.
- Стубавс 1967 — А. Я. Стубавс. Археология в Советской Латвии (1945—1967 гг.) — СА, 1967, 4.
- Стубавс 1970 — А. Я. Стубавс. Археологические находки из древнего Саласпилса и хронология памятника. — БАНМ, 1970.
- Тауавичюс 1959 — А. З. Тауавичюс. Восточнолитовские курганы. — ТПОКЭ, 1, 1959.
- Тауавичюс 1966 — А. Тауавичюс. К вопросу о хохолгии восточнолитовских боевых топоров. — ОЭБДРФ, 1966.
- Тауавичюс 1967 — А. Тауавичюс. Археологические раскопки Института истории АН Литовской ССР. — АО 1966, М., 1967.
- Тауавичюс 1968а — А. З. Тауавичюс. Территория жемайтов по археологическим данным V—XII вв. — 20 лет. Материалы к отчетной конференции археологических и этнографических экспедиций Института истории АН Литовской ССР. Вильнюс, 1968.
- Тауавичюс 1968б — А. З. Тауавичюс. Археологические исследования Института истории АН Литовской ССР в 1948—1967 гг. — 20 лет. Материалы к отчетной конференции археологических и этнографических экспедиций Института истории АН Литовской ССР. Вильнюс, 1968.
- Телепи 1969 — Д. Я. Телепин. Днепро-донецкая культура. КИТв, 1968.
- Тихомиров 1956 — М. Н. Тихомиров. Древнерусские города. М., 1956.
- Третьяков 1965 — В. П. Третьяков. К вопросу о каменных орудиях Волго-Охского междуречья. — МИА, 131, 1965.
- Третьяков, Шмидт 1963 — П. Н. Третьяков, Е. А. Шмидт. Древние городища Смоленщины. М.—Л., 1963.
- Третьяков 1966 — П. Н. Третьяков. Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. М.—Л., 1966.
- Трээс-Сакс 1960 — Л. Б. Трээс-Сакс. Одежда населения южной Эстонии. — Эстонская народная одежда XIX и начала XX века. Таллин, 1960.
- Тыниссон, Граудонис 1961 — Э. Ю. Тыниссон, Я. Я. Граудонис. Раскопки ливских курганов в Кримулде. — ИАН ЛатвССР, 1961, 10.
- Тыниссон, Мугуревич 1965 — Э. Ю. Тыниссон, Э. С. Мугуревич. Результаты исследования ливских археологических памятников в 1964 году. — ТД 1964, Р., 1965.
- Тыниссон 1966 — Э. Ю. Тыниссон. Об этнических границах в Западной Видземе. — Конференция по топонимике Северо-Западной зоны СССР. Тезисы докладов и сообщений, Р., 1966.
- Тыниссон 1968 — Э. Ю. Тыниссон. Археологические памятники ливов в Видземе (X—начало XIII в.). Автореф. канд. дисс. Таллин, 1968.
- Урбанавичюс 1967 — В. Ф. Урбанавичюс. Материальная и духовная культура сельского населения Литвы в XIV—XVII вв. Автореф. канд. дисс. Вильнюс, 1967.
- Уртанс 1961 — В. А. Уртанс. Древние шиты на территории Латвийской ССР. — СА, 1961, 1.
- Уртанс 1966 — В. А. Уртанс. Средневековые медицинские инструменты для кровопускания. — СА, 1966, 2.
- Уртан, Граудонис, Шноре, Мугуревич, Зариня 1967 — В. А. Уртан, Я. Я. Граудонис, Э. Д. Шноре, Э. С. Мугуревич, А. Э. Зариня. Раскопки на территории строительства Рижской ГЭС. — АО 1966, М., 1967.
- Уртан 1968 — В. А. Уртан. Работы Даугмальской экспедиции. — АО 1967, М., 1968.
- Уртанс 1970 — В. А. Уртанс. Работы Даугмальской экспедиции. — АО 1969, М., 1970.
- Уртанс 1970 — В. А. Уртанс. Древнейшие музыкальные инструменты на территории Латвии. — БАНМ, 1970.
- Уртан 1971 — В. А. Уртан. Латвийские клады (до 1200 года) как исторический источник. Автореф. канд. дисс. М., 1971.
- Фосс 1952 — М. Е. Фосс. Древнейшая история севера Европейской части СССР. — МИА, 29, 1952.
- Харузин 1907 — А. Н. Харузин. Славянское жилище в Северо-Западном крае. Вильна, 1907.
- Харузин 1894 — Н. Н. Харузин. Обзор доисторической археологии в Эстляндской, а также Лифляндской и Курляндской губерниях по трудам местных исследователей. — Временник Эстляндской губ., 1, Ревель, 1894.
- Цалкин 1954 — В. И. Цалкин. Фауна из раскопок в Гродно. — МИА, 41, 1954.
- Цалкин 1956 — В. И. Цалкин. Материалы для истории скотоводства и охоты в древней Руси. По данным изучения костных остатков т раскопок археологических памятников лесной полосы Европейской части СССР. — МИА, 51, 1956.
- Цалкин 1958а — в. И. Цалкин. Фауна из раскопок археологических памятников Среднего Поволжья. — МИА, 61, 1958.
- Цалкин 1958б — В. И. Цалкин. Млекопитающие древней Латвии. (По материалам раскопок археологических памятников средневековья). — Бюллетень Московского общества испытателей природы. Новая серия. Отд. биол., ЕХШ, 3, М., 1958.
- Цалкин 1962а — В. И. Цалкин. Животноводство и охота в лесной полосе Восточной Европы в раннем железном веке. — МИА, 107, 1962.
- Цалкин 1962б — В. И. Цалкин. Фауна из раскопок археологических памятников средневековой Прибалтики. — МИА, 107, 1962.
- Чернявский 1967 — М. М. Чернявский. Новое неолитическое поселение на Кривинском торфянике. — Доклады к XI конференции молодых ученых Белорусской ССР, Минск, 1967.

- Черных, Хоферте, Барцева 1969 — Е. Н. Черных, Д. Б. Хоферте, Т. Б. Барцева. — Металлургические группы цветного металла I тысячелетия н. э. из Прибалтики. — КСИА, 119, 1969.
- Шмидхельм 1955 — М. Х. Шмидхельм. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии (V в. до н. э. — V в. н. э.). Таллин, 1955.
- Шмидт 1961 — Е. А. Шмидт. Некоторые особенности культуры городищ верховьев Днепра во второй половине I-го тысячелетия до н. э. — Материалы по изучению Смоленской области, 4, Смоленск, 1961.
- Шмидт 1969 — Е. А. Шмидт. Балтийская культура в верховьях Днепра во второй половине I-го тысячелетия н. э. — ABS, 1969.
- Шнитников 1957 — А. В. Шнитников. Изменчивость общей увлажненности материков Северного полушария. — Записки Географического общества СССР, Новая серия, 16, М.—Л., 1957.
- Шноре Э., Зейд 1967 — Э. Д. Шноре, А. Э. Зариня, И. В. Дайга. Нукшинский могильник. Под ред. Т. Зейда. — МИАЛ, 1, 1957.
- Шноре Э. 1959 — Э. Д. Шноре. Городища древних латгалов. — ТПОКЭ, 1, 1959.
- Шноре Э. 1961 — Э. Д. Шноре. Асотское городище. — МИАЛ, 2, 1961.
- Шноре Э. 1962 — Э. Д. Шноре. Шпоры городища Асоте и их место в классификации шпор. — Swiatowit, 24, Warszawa, 1962.
- Шноре Э., Цимермане 1966 — Э. Д. Шноре, П. Р. Цимермане. Поселение и могильник в Кивты (Восточная Латвия). — ОЭБДРФ, 1966.
- Шноре Э., Граудонис, Лозе 1966 — Э. Д. Шноре, Я. Я. Граудонис, И. А. Лозе. К вопросу об этногенезе населения Прибалтики. — Конференция по топонимике Северо-Западной зоны СССР. Тезисы докладов и сообщений, Р., 1966.
- Шноре Э. 1969 — Э. Д. Шноре. Латгало-славянские контакты на территории Восточной Латвии во второй половине I и начале II тысячелетия п. э. — ABS, 6, 1969.
- Шноре Э. 1970^a — Э. Д. Шноре. Каменный могильник в Лаздыни. — SAHM, 1970.
- Шноре Э. 1970^b — Э. Д. Шноре. Раскопки поселения на острове Доле. — АО 1969, М., 1970.
- Шрамко 1961 — Б. А. Шрамко. К вопросу о технике земледелия у племен скифского времени в Восточной Европе. — СА, 1961, 1.
- Шрамко 1964 — Б. А. Шрамко. Древний деревянный плуг из Сергеевского торфяника. — СА, 1964, 4.
- Штобе 1959 — Г. Г. Штобе. Применение методов почвенных исследований в археологии. — СА, 1959, 4.
- Щапова, Дайга 1961 — Ю. Л. Щапова, И. В. Дайга. Стекланные бусы и браслеты Асотского городища. — МИАЛ, 2, 1961.
- Щапова 1969 — Ю. Л. Щапова. Стекланные браслеты и датирование городского культурного слоя. — СА, 1969, 4.
- Якимов 1953 — В. П. Якимов. Антропологическая характеристика костяков из погребений на Большом Оленьем острове (Баренцево море). — СМАЭ, 15, 1953.
- Якимов 1960 — В. П. Якимов. Антропологические материалы из неолитического могильника на Южном Оленьем острове. — СМАЭ, 19, 1960.
- Якубцинер 1956 — М. М. Якубцинер. К истории культуры пшеницы в СССР. — Материалы по истории земледелия СССР, 2, М., 1956.
- Янин 1956 — В. А. Янин. Денежно-весовые системы русского средневековья. Домонгольский период. М., "1956.
- Яните 1952 — Л. Ю. Яните. Позднеолитические могильники в Эстонской ССР. — КСИИМК, 42, 1952.
- Яните 1954 — Л. Ю. Яните. Новые данные по неолиту Прибалтики. — СА, 19, 1954.
- Яните 1956a — Л. Ю. Яните. Об археологических полевых работах в Эстонской ССР в 1955 году. — ИАН ЭССР. Сер. общ. наук, 1956, 4.
- Яните 1956b — Л. Ю. Яните. К вопросу об этнической принадлежности неолитического населения территории Эстонской ССР. — ВЭИЭН, 1956.
- Яните 1959^a — Л. Ю. Яните. Поселение эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги (Эстонская ССР). Таллин, 1959.
- Яните 1959^b — Л. Ю. Яните. Неолитическое поселение Валма. — ТПОКЭ, 1, 1959.
- Яните 1966 — Л. Ю. Яните. Новые данные по мезолиту Эстонии. — МИА, 126, 1966.

АРХЕОЛОГИЯ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

РЕЗЮМЕ

Наряду с другими отраслями науки широкое развитие и невиданный ранее размах в Советской Латвии получили археологические исследования. Кроме планомерных раскопок памятников разных периодов археологами исследованы целые микрорайоны в зонах затопления Плявиньской и Рижской ГЭС, на Лубанской низменности и в других местах, что внесло значительный вклад в изучение древнейшей истории республики. Археологические исследования проводились более чем на 250 объектах. В сравнении с буржуазным периодом (1920—1940) число добытого вещественного материала, хранящегося в одном лишь Институте истории АН Латвийской ССР, утроилось.

Поэтому появилась необходимость в обобщающем труде «Археология Латвийской ССР», который и подготовили сотрудники сектора археологии и антропологии Института истории АН Латвийской ССР.

«Археология Латвийской ССР» является первым систематическим исследованием латвийских археологов, которое на основе материалов археологических раскопок освещает древнейшую историю Латвии за период с IX тысячелетия до н. э. до XVII века н. э. включительно. При работе над «Археологией Латвийской ССР» использованы как богатые фонды Института истории АН Латвийской ССР, так и фонды Музея истории Латвийской ССР и других учреждений.

В своей работе авторский коллектив руководствовался марксистско-ленинской методологией, а также всем значительным, что создала советская археология в своей практической и теоретической деятельности, и прежде всего исследованиями виднейших советских археологов Б. А. Рыбакова, А. В. Арциховского, П. Н. Третьякова, Х. Мооры и др.

Авторский коллектив выражает благодарность Институту археологии АН СССР, Институту истории АН Литовской ССР, Институту истории АН Эстонской ССР, сектору феодализма Института истории АН Латвийской ССР и научным сотрудникам Музея истории Латвийской ССР, которые своими консультациями способствовали подготовке данного издания.

В основу периодизации археологии Латвийской ССР положено деление, используемое в работах советских археологов: каменный век, бронзовый век, железный век и средневековье. Более детальная периодизация этих основных культурно-исторических периодов отражает важнейшие этапы развития общества.

Каменный век в Латвии подразделяется на два крупных периода — мезолит (IX — середина IV тысячелетия до н. э.) и неолит (середина IV — середина II тысячелетия до н. э.). Это — время господства матриархальных родовых отношений.

Бронзовый век (середина II тысячелетия до н. э. — сере-

дина I тысячелетия до н. э.) вместе с периодом древнейшего железа (середина I тысячелетия до н. э. — I в. н. э.) принято называть *эпохой раннего металла*. С точки зрения общественного развития этот период характеризуется патриархальными родовыми отношениями и началом их распада. *Ранний железный век* (II—IV вв.) связан с зарождением имущественной дифференциации и распадом первобытной общины. *Средний железный век* (V—IX вв.) соответствует периоду перехода к классовому обществу. *Поздний железный век* (X—XII вв.) — это время формирования раннефеодальных отношений. *Средневековье* в Латвии (XIII—XVII вв.) соответствует периоду развития феодализма. За завершающий этап этой эпохи условно принят рубеж XVII и XVIII веков, когда прекращают свое существование большинство каменных средневековых замков, а в погребениях почти полностью исчезает могильный инвентарь.

В истории археологических исследований в Латвии можно выделить три этапа. Период прибалтийско-пемецкой археологии представляет собой этап первичного накопления археологических материалов, когда методика исследований еще разработана слабо и господствуют культуртрегерская и норманнская теории. За ним следует период буржуазной археологии, ознаменованный борьбой с концепциями прибалтийско-немецких историков; в конце его эта борьба перерастает в выраженный национализм и идеализацию прошлого. Вопреки сравнительно большому объему раскопочных работ для исследований этого времени характерно отсутствие плановости, а интерпретацию материала отличает идеалистическое толкование движущих сил исторического процесса. Период советской археологии характеризуется критической переоценкой всего накопленного в досоветский период материала с позиций исторического материализма. Используется комплексный метод научной работы. Археологические исследования приобретают невиданный до сих пор размах, в особенности по основной категории памятников — поселениям. Для этого периода характерно сотрудничество с центральными институтами, в частности Институт археологии АН СССР, и археологами братских советских республик, а также использование естественнонаучных методов в работе.

КАМЕННЫЙ ВЕК

Мезолит. До настоящего времени на территории Латвии обнаружены и исследованы две мезолитические стоянки (Звейниеки II и Оса) и один могильник (Звейниеки). В большом количестве подъемный материал собран на берегах озер Лубанас и Лиелайс-Лудзас, а также Двиеетс (рис. 2: I—III). На могильнике Звейниеки вскрыто более 100 захоронений, относящихся к позднему мезолиту. Ориентация захоронений различная. Могильная яма и покойник посыпаны красной охрой

(табл. 13:3). Среди могильного инвентаря преобладают подвески. Из зубов диких зверей, реже встречаются костяные наконечники копий и другие предметы. К числу важнейших изделий эпохи мезолита относятся: гарпуны из кости и рога (табл. 1:1, 2, 4, 7), наконечники рыболовных копий (гарпуны кундского типа) (табл. 1:5, 6, 8), наконечники трехгранных рыболовных копий (табл. 1:3, 10), рыболовные крючки (табл. 4:21), кинжалы (табл. 2:5), наконечники так называемых «птичьих стрел» (табл. 1:13, 14), наконечники копий (табл. 1:9, 11, 12). Среди различных орудий труда встречаются скребла для удаления рыбьей чешуи (табл. 2:3), муфты (табл. 2:6, 7), костяные топоры и мотыги (табл. 2:1, 2), так называемый «жезд старейшины» (табл. 2:4), каменные топоры (табл. 6:1). Самые ранние мезолитические находки относятся к пребореальному периоду, наибольшее число — к бореальному периоду (Звейниекс II), а позднемезолитические — к началу атлантического периода (стоянка Оса 6960±80; 6760±80; 6580±70; могильник Звейниекс).

Неолит подразделяется на ранний, средний и поздний.

Число памятников раннего неолита на территории Латвии невелико. Важнейшие из них — это стоянки Оса, Звейсалас и Сарнате, а также могильник Звейниекс. Ранний неолит на территории восточной части Латвии характеризуется слабо орнаментированной керамикой типа Осы, входящей в круг нарвской культуры. Это глиняные сосуды больших размеров и овальные миски. Орнамент образован вдавленными мелкозубчатой гребенки, небольшими ямками и линиями (табл. 3). Для западной части Латвии характерна керамика типа Сарнате (табл. 8). Сосуды имеют гладкую, штрихованную или волнистую поверхность.

К характерным находкам относятся несколько форм костяных наконечников копий и стрел (табл. 4:1, 2, 4, 6), костяных рыболовных крючков (табл. 4:24), составные части остроги (табл. 4:20). На стоянке Сарнате найдены деревянные предметы — копья (табл. 11:2), луки (табл. 11:1), бумеранги (табл. 11:9), весла (табл. 11:3, 4), колотушки для орехов (табл. 11:10, 11), мотыги (табл. 11:12), фигуры различных животных (табл. 11:5, 6, 8). Из других орудий должны быть упомянуты долота из рога и кости (табл. 5:1—6), предметы с рабочей частью, заостренной под углом 45° (табл. 5:10), каменные топоры (табл. 6:2), шиферные кольца (рис. 6:6). На могильнике Звейниекс найдена костяная женская фигурка (рис. 7). Наиболее ранней является стоянка Оса (5730±50), самой поздней — стоянка Сарнате (4700±200).

Численность обнаруженных памятников среднего неолита значительно больше, чем памятников предыдущего периода. Количество стоянок особенно велико в бассейне озер Лубанас, Лудзас и Буртниеку (рис. 9). Погребальные обычаи этого периода известны по могильникам Звейниекс и Крейчи. Покойники здесь обращены головой на восток или запад, красная охра обнаружена лишь в наиболее богатых инвентарем погребениях. В захоронениях часты находки изделий из кремня и янтаря.

Для среднего неолита характерна ямочно-гребенчатая керамика (табл. 9:7—9), наряду с ней существует и керамика типа Пиестыня (табл. 9:1—6), развившаяся из керамики раннего неолита под влиянием ямочно-гребенчатой керамики. В западной части Латвии продолжает существовать керамика типа Сарнате, в украшении ее появляется гребенчатый орнамент (табл. 8:3). Широкое распространение получают кремневые орудия — наконечники стрел и копий листовидной или ромбовидной формы (табл. 7:6—14), кремневые скребки (табл. 7:16, 17), ножи (табл. 7:20, 21), сверла (табл. 7:26—27). Отмечено несколько форм костяных наконечников стрел (табл. 4:7, 9), костяные гарпуны (табл. 4:16, 17), рыболовные крючки (табл. 4:22, 23). Каменные топоры и долота имеют прямое, вогнутое или клювовидное лезвие (табл. 6:3, 5, 7), долота из кости и рога имеют прямое, узкое либо широкое лезвие (табл. 5:3, 13). Встречаются также костяные кинжалы, шилья (табл. 5:7, 8, 11, 12). На стоянках Западной Латвии и Лубанской низменности, а также на могильнике Звейниекс в большом количестве найдены янтарные украшения (табл. 12:3—5, 10—12, 15, 16, 20), реже находки сланцевых и известняковых колец (рис. 6:4, 5, 7). Результаты радиоуглеродного анализа свидетельствуют, что средний неолит датируется серединой и второй половиной III тысячелетия до н. э. (Пиестыня 4520±120; Найниексте 4170±130).

Стоянки позднего неолита распространены на всей территории Латвии (рис. 10). К этому же времени относятся могильники Абора и Крейчи и небольшое число погребений могильника Звейниекс. Наряду с обычаями хоронить покойников в вытянутом положении распространяется способ захоронения в скор-

ченном положении на боку (рис. 12). Керамика весьма разнообразна: встречаются шнуровая керамика (рис. 13, А: 2), текстильная, керамика со сплошным имитированным шнуровым узором, а также различные виды керамики пористого теста. Последняя не имеет украшений либо украшена оттисками гребенки, шнура, гладкого штампа, штрихами и ямками. Керамика пористого теста представляет дальнейший этап развития керамики типа Пиестыня. Сосуды имеют плоское дно (рис. 13, А: 1, 3—5).

Для позднего неолита характерны специфические орудия охоты и рыболовства — кремневые (табл. 7:2—5) и костяные (табл. 4:10—15) наконечники стрел, гарпуны (табл. 4:18, 19). Из других орудий труда следует упомянуть каменные и сланцевые долота (табл. 6:4, 6, 8), кремневые топоры (табл. 10:1—4), кремневые скребки (табл. 7:15, 22—25), ножи, сверла (табл. 7:28), костяные долота (табл. 5:14), кинжалы (табл. 5:16, 17), каменные ладьевидные топоры (табл. 10:5—9). Особо необходимо отметить найденную в Аборе мужскую фигурку из рога (рис. 13, В), различные костяные подвески (рис. 8:1—3), янтарные украшения (табл. 12:1, 2, 6, 7, 13, 14, 17—19, 22, 21, 25). Поздний неолит датируется началом и первой половиной II тысячелетия до н. э. (4000±60, 3850±70).

Господствующими отраслями хозяйства в каменном веке были охота и рыболовство, и только на завершающем этапе неолита появляются зачатки животноводства и земледелия. В период мезолита представлены долихокранный и долихокранный с монголоидными чертами антропологические типы (рис. 15). Общественные отношения характеризуются строем родовой общины. Это период матриархата, и лишь в конце каменного века появляются первые признаки патриархата.

ЭПОХА РАННЕГО МЕТАЛЛА

В эпоху раннего металла (середина II тысячелетия до н. э. — I в. н. э.) обитатели территории Латвии познакомились с бронзой и железом, научились обрабатывать эти металлы, однако вследствие их недостатка большую часть орудий труда, оружия и других предметов изготавливали из камня, кости, кремня и других материалов.

Находки в бассейнах озер Лубанас, Двиецес, Лиелайс-Лудзас и Буртниеку (табл. 17:2, 9; табл. 22:8, 9) свидетельствуют о том, что в начале периода продолжают оставаться населенными некоторые возникшие в неолите стоянки. С ростом значения животноводства, земледелия и обработки металлов, с развитием обмена появляется новый тип населенных мест — укрепленные поселения (рис. 16 и 25). Они строились на отдельно стоящих холмах (Винакалис), у слияния рек (Кокнесе) либо на концах моренных гряд (Асоте) и укреплялись палисадами или защитными валами. В ходе исследования Мукукалне, Кивуткалне и других поселений констатированы следы древней застройки (рис. 26—29), найдены предметы из камня, кости, кремня, в меньшем количестве — из металла, черепки глиняных сосудов, зерно и др. Эти находки указывают на то, что укрепленные поселения существовали в основном на протяжении I тысячелетия до н. э. Они характеризуют занятия населения, его этническую принадлежность. В конце I тысячелетия до н. э. выросло количество неукрепленных поселений (Платери — рис. 30; Кивты). Такой тип поселений в начале нашей эры стал наиболее характерным. Находки на поселениях этого типа весьма близки к инвентарю укрепленных поселений.

К началу эпохи раннего металла — к третьей четверти II тысячелетия до н. э., по-видимому, относятся отдельные погребения неолитического могильника Крейчи, а также погребения в скорченном положении (рис. 21) в могильниках Калниеша I, Резнес и Кивуткалне. Серединой бронзового века (1500—500 гг. до н. э.) датируется грунтовой могильник на Кивуткалне, а второй половиной бронзового века и периодом древнейшего железа (500 г. до н. э. — I в. н. э.) — грунтовые могильники в бассейне Лиелупе (Знедопскола) и на левобережье Даугавы (Раганукалне). В середине бронзового века близ Даугавы (Вейстури, Резнес — рис. 18, 19; Калниеша) образовались курганные могильники с многоярусными погребениями, в которых древнейший ярус образуют труположения, над ними залегают трупосожжения, а новейший, верхний слой образуют трупосожжения и труположения в каменных ящиках. Ко второй половине рассматриваемого периода принадлежат на юго-западе Латвии (Башки, Дарзлиекс) курганные могильники с захоронениями в виде трупосожжений в урнах (рис. 31, 32), в северной части Видземе — погребения в каменных ящиках, расположенных в каменных курганах (рис. 33), а также курганные могильники в Видземе и Латгале (Пунтузис,

Гаваришки и др. — рис. 32). Во всех этих могильниках обнаружены различного вида погребения — как с труположениями, так и с трупосожжениями, найдены ритуальные сооружения, следы жертвоприношений (рис. 17, 20/ 22, 23, 34). Скандинавское происхождение имеют исследованные в Талсинском районе «чертовы ладьи» — могильники с ладьевидными наземными каменными сооружениями (рис. 24).

К эпохе раннего металла относятся пять кладов бронзовых предметов, в составе которых имелись топоры, браслеты и декоративные булавки.

На территории республики найдено более 5000 предметов (включая керамику), датируемых эпохой раннего металла. Из камня (табл. 14, 15) изготовлены топоры, мотыги, долота, булавы, зернотерки, точильные бруски; из кремня — режущие орудия и наконечники стрел (табл. 16); из янтаря — украшения (табл. 16). Весьма многообразны изделия из кости (табл. 17—19) — булавы, наконечники стрел и копий, гарпуны, шилья, долота, кольца, рукоятки и др. Бронзовые предметы немногочисленны (табл. 20—23) и представлены топорами, наконечниками копий и стрел, серпами и украшениями. Найденные сосуды гладкой, штрихованной и текстильной керамики (табл. 24, 25, рис. 35) характеризуются простой ведровидной формой, и лишь у небольшой части варьируется форма верхнего края. Дополнительное украшение поверхности встречается редко.

В начале периода среди занятий населения преобладают рыболовство и охота, впоследствии ведущую роль приобретает животноводство. Населению были известны все основные виды домашних животных. На первом месте находится крупный рогатый скот, на втором — свиньи, затем следуют лошади и мелкие домашние животные. Находки каменных топоров, мотыг, бронзовых серпов, зернотерок, зерен ячменя, пшеницы и проса, гороха, бобов свидетельствуют о развитии земледелия, которое в конце I тысячелетия до н. э. уже занимает основное место в хозяйственной деятельности населения. В это время распространяется пашенное земледелие. Однако рыболовство и охота сохраняют свое значение, продолжается и собирательство природных продуктов питания. В результате обмена на территорию Латвии поступали металлы и металлические изделия, в меньшей мере — другие материалы (янтарь, кремень). Можно констатировать направления важнейших путей сообщения (рис. 36).

Археологические памятники позволяют определить размещение отдельных этнических групп на изучаемой территории (рис. 36) и показывают, что в течение эпохи раннего металла патриархат переживал период расцвета и уже намечались признаки распада родового строя.

Для эпохи раннего металла в среднем и нижнем течении Даугавы констатировано распространение долихокраанного антропологического типа с узким лицом и мезокраанного типа с более широким и плоским лицом.

ЭПОХА РАННЕГО ЖЕЛЕЗА

В эпоху раннего железа (II—IV вв. н. э.) на территории Латвии постепенно развиваются добыча и обработка местного железа. Железо становится основным материалом для изготовления орудий труда и оружия, а для украшений широко используется бронза.

В этот период в ряде мест (рис. 37) продолжается населенность поселений, возникших в I тысячелетии до н. э. (Кивиты, рис. 38), кое-где возникают новые (Спиетныи, рис. 39). Паселена также часть городищ (Даугмальское, Маткульское), тогда как часть используется в качестве временных убежищ (Асотское). При исследовании поселений обнаружены столбовые конструкции и срубные постройки, достигавшие размеров 5X6 м, места очагов, как расположенных на поверхности земли, так и углубленных в землю и имевших диаметр 1—2 м, а также следы укреплений (рис. 40, 41). Найдены орудия труда, оружие, украшения, керамика, кости животных, зерно и другие материалы.

Специфика культуры отдельных областей Латвии прослеживается по материалам погребений II—IV веков (рис. 37).

В юго-западной части Латвии обнаружены труположения в могильных ямах с насыпью над ними. Остатки кострищ свидетельствуют об огневом ритуале. Могильники этого типа, известные в Латвии (Мазкатужи, Капседе), имеют аналогии в западной части Литвы (Курмайчай, Шерняй); погребения здесь окружены каменным венцом. В могильном инвентаре (табл. 27, 28) встречаются втульчатые топоры, ножи, наконечники копий, косы (начиная с III в.), пряслица, из украшений —

ожерелья, фибулы, браслеты, булавки, бусы. Типичны в инвентаре миниатюрные сосуды, попадаются римские монеты.

В южной и центральной частях территории республики в рассматриваемое время распространены курганные могильники с коллективными погребениями (рис. 37). Эти курганы образовались постепенно, по мере засыпки землей последующих погребений.

В этом районе констатированы курганные могильники (рис. 42), а также расположенные в одном могильнике курганные и грунтовые захоронения (Русиши, рис. 44). В коллективных курганах обнаружены остатки кострищ (Гайлиши, рис. 43), рядом с костями лежали камни (рис. 45). Новые курганы в этой местности перестали сооружаться начиная с IV века. Инвентарь мужских погребений составляют втульчатые топоры и наконечники копий, ножи, шейные гривны, браслеты, фибулы или булавки; в женских погребениях, помимо украшений, обнаружены ножи, мотыги, даже ножницы (табл. 29—30).

В Аугшземе, юго-восточной части Видземе, южной и центральной частях Латгале курганы расположены как на песчаных возвышенностях, так и в низменных местах (рис. 37). Строение всех курганов, имеющих в диаметре от 5 до 14 м и в высоту от 0,4 до 1,3 м, весьма сходно (рис. 46): в основании, на площадке, окруженной каменным кольцом, располагаются погребения. В ряде курганов в центре находится тщательно устроенное и сравнительно богатое инвентарем погребение (старейшины общины) (рис. 46). Исследования, проведенные в Слате, Боки, Мелдершики и других местах, показывают, что курганные могильники здесь датируются II—V веками. Могильный инвентарь мужских погребений составляют узколезвийные топоры, втульчатые наконечники копий, косари, резе — шпоры, а также украшения; в женских погребениях — главным образом украшения (табл. 31, 32).

В северной части Курземе, в Видземе и Латгале во II—IV веках умерших хоронили в каменных могильниках (рис. 37). Их помещали в четырехугольные оградки-камеры, сложенные из крупных камней, и сверху засыпали камнями меньшего размера (рис. 47). Расположенные рядом камеры образуют вытянутые в направлении с запада на восток каменные могильники. В Курземе (Лаздыни) каменные конструкции описанного типа углублены в грунт (рис. 49). В инвентаре погребений таких могильников (рис. 33, 34) обнаружены орудия труда, однако более характерны для них украшения; встречаются и черепки керамики. Погребения этого типа развились из погребений с каменными ящиками (рис. 48). Устройство новых камер продолжалось до IV века, позднее умерших хоронили в прежних камерах или вне их.

К раннему железному веку относятся обнаруженные в 13 местах на территории Латвии клады римских монет. Этим же временем датируются и первые письменные сведения о территории Латвии (в трудах Тацита и Птолемея).

Во II—IV веках наряду с железными орудиями труда и оружием продолжали использоваться каменные, костяные и другие изделия (табл. 27, 29, 31, 33). Большим богатством форм отличаются украшения (табл. 28, 30, 32, 34; рис. 51—54). Особо должны быть упомянуты предметы импорта из римских провинций (рис. 55).

В рассматриваемое время продолжает существовать гладкостенная, штрихованная и текстильная керамика, появляется так называемая облитая, вероятно, также лощеная и украшенная ногтевыми заплатами (табл. 35). Размеры и форма сосудов различны.

В хозяйстве преобладает земледелие. С применением железных орудий труда распространилось подсечное и пашенное земледелие. Дальнейшее развитие получило животноводство; рыболовство и охота понемногу утрачивают свое значение. Развивается дальше обработка металлов (в поселении Спиетныи обнаружено 6 сыродутных горнов), расширяется обмен, более четко обозначаются пути сообщения (рис. 56).

Археологические материалы указывают на разложение родового строя и образование территориальной общины. Выделяются территории, населенные племенными союзами куршей, земгалов, селов-латгалов и прибалтийских финнов (рис. 58).

ЭПОХА СРЕДНЕГО ЖЕЛЕЗА

В V—IX вв. на территории Латвии продолжается развитие хозяйства и складываются новые общественные отношения.

Исследовались все виды памятников этого периода: городища, поселения, озерные укрепленные поселения, могильники

и др. (рис. 59). Городища в этот период дополнительно укрепляются, совершенствуются их планировка и техника оборонительных сооружений. Рядом с городищами появляются густонаселенные поселения, площадь которых нередко достигает одного-двух гектаров. В таких поселениях концентрируется развивающееся ремесленное производство. Из подобных памятников детальному изучению подверглись городище и поселение Кентескалне (рис. 60). В середине VIII века внутри северного оборонительного вала городища Кентескалне был устроен двойной ряд деревянных камер, рубленных в облб (рис. 62, 63) и служивших основой наземных укреплений. На городище и в поселении преобладали наземные срубные жилые постройки, отапливавшиеся печами-каменками (рис. 65) или открытыми очагами. Входы на городища зачастую специально укреплялись наземными деревянными конструкциями (рис. 61).

Укрепленные поселения на озерах — озерные замки представляют собой памятники второй половины I тысячелетия н. э., возведенные в оборонительных целях на озерных отмелях и островах. При раскопках 1965—1969 годов на оз. Арайшу вскрыт целый комплекс застройки — 20 жилых и хозяйственных построек, окруженных оборонительным сооружением. Здесь находился деревянный замок латгалов IX—X веков — резиденция представителя знати (табл. 38; рис. 68—71).

Для балтских племенных объединений на территории Латвии в эпоху среднего железа характерны грунтовые захоронения с труположениями (рис. 59 : V). Куршские могильники этого времени в Мазкатаужи и Гейстаути позволяют составить представление о характерном для этнической группы куршей могильном инвентаре (рис. 72), среди которого обращают на себя внимание миниатюрные глиняные горшочки. Некоторые из этих погребений выделяются особо богатым инвентарем (табл. 40: 16—27). К 650—800 годам относятся могильники близ Гробини (курганные и один грунтовой), свидетельствующие о существовании колонии шведских торговцев (рис. 77). Возрастает количество могильников земгалов, причем коллективные захоронения в курганных могильниках в V веке сменяются грунтовыми могильниками, в некоторых случаях — с каменной оградкой (рис. 73). Для мужских погребений характерно наличие оружия и орудий труда в инвентаре (рис. 74), для женских — украшений (табл. 41). Встречаются также двойные погребения (рис. 75). Коллективные курганные захоронения латгалов и селов предшествовавшего периода в VI веке также сменяются большими грунтовыми могильниками. Иногда с внешней стороны каменного кольца, окружавшего курган, обнаружены более поздние захоронения — VII и VIII веков. Для Восточной Латвии в этот период характерна противоположная ориентация мужских и женских погребений. Этот район выделяется своеобразной одеждой (табл. 44: 1). Для скрепления ее помимо фибул (табл. 42: 1—4) зачастую употреблялись булавки (табл. 42:9—13). Для Восточной Латвии характерны шейные гривны (табл. 42:14—17); в ходу были также украшения с бубенчиками (табл. 42:22; рис. 84).

В Восточной Латвии в этот период появляются курганы славянского происхождения. В северной части Курземе (табл. 40:1—15) и Видземе продолжается захоронение умерших в каменных могильниках прибалтийско-финского типа.

В это время увеличивается количество кладов, в том числе кладов серебряных предметов (табл. 45; табл. 42:7, 8), что может, помимо прочих факторов, объясняться частыми грабительскими войнами.

Основными отраслями хозяйства в рассматриваемую эпоху были земледелие и животноводство. Существовала подсечно-залежная система земледелия (орудия земледелия — табл. 36: 1—3, 5—7, 11, 12). Выращивались ячмень, пшеница, рожь, горох, бобы, лен и другие культуры. Возросла роль лошади в хозяйстве — как тягловой силы — и в военном деле (шпоры, удила — табл. 37: 1—6); кроме того, в этот период конина использовалась в пищу. Объектами охоты были в основном лесные звери, дававшие мясо (кабаны) либо мясо и шкуру (лоси, медведи), менее типичной добычей были пушные звери (куницы и др.). Рыболовство — как на внутренних водоемах, так и морское в прибрежных водах — сохраняло свою роль, обеспечивая известное разнообразие питания (железные и бронзовые крючки — табл. 37: 16—20). Черный металл добывался из местных болотных руд; его выплавляли в шахтообразных (рис. 67) и куполообразных железоплавильных печах. Получением и обработкой железа занимались специалисты — металлурги-кузнецы (орудия труда — табл. 36:14, 18—21; табл. 37: 45—49). В направлении постепенной профессионализации развивалось ремесло бронзолитейщика-ювелира. Цветные металлы плавил в тиглях и отливали в различного вида глиняных и каменных формах (табл. 37: 38—44). В технике изготовления

украшений и других изделий из цветных металлов возрастала роль ковки, так как она позволяла получать изделия лучшего качества. Другие отрасли производства — например, прядение, ткачество, обработка кости и дерева, гончарное дело (орудия труда и утварь — табл. 37:7—37) — продолжали оставаться на уровне домашнего производства.

Для данной эпохи характерно преобладание гладкостенной (табл. 46: 2—5, 8, 9) и облитой (табл. 46: 7) лепной керамики. В небольшом количестве представлена лощеная (табл. 46: 6), с ногтевыми зацепками (табл. 46:1) и текстильная керамика.

Продолжали развиваться торговые связи с соседними и отдаленными территориями по морским, речным и сухопутным путям сообщения. Важнейшими из них были речные пути по Даугаве, Гауе, Венте и др. Ввозились главным образом серебро и другие цветные металлы либо изделия из них, стеклянные бусы, раковины каури. Предметами вывоза служили сельскохозяйственная продукция, продукты охотничьего промысла и изделия местных ремесленников. В конце периода сложились материальные и социальные условия образования среди местного населения прослойки торговцев.

Большое количество оружия в погребениях V—IX веков отражает характерное для рассматриваемого времени учащение военных столкновений. Встречаются наконечники копий, короткие однолезвийные мечи (табл. 39), боевые топоры (рис. 81). Наконечники стрел обнаруживаются редко. Щиты известны по находкам в Земгале и в кладе из Тираспуурс близ Руцавы (рис. 79). Отмечаются племенные различия как в форме оружия, так и в погребальных обычаях, связанных с ними.

Духовная культура населения в этот период складывалась из наблюдений над процессами природы, установления их взаимосвязи с практическими работами земледельцев и животноводов, персонификации явлений и сил природы; происходили изменения в верованиях и обрядах погребения, создавались некоторые древнейшие произведения фольклора (народные песни).

Хозяйственный прогресс, усиление имущественной дифференциации, выделение прослойки богатых и знати, переход в их руки замков, которые в предшествующий период принадлежали общине, значительный рост роли замков — все это знаменовало завершение распада первобытнообщинного строя и зарождение нового, классового общества. В первую половину периода этот процесс проходил быстрее на западе территории Латвии — в землях куршей. В масштабе всей территории Латвии рубежом этапа, когда совершался переход к раннеклассовому обществу, следует считать середину VIII — конец X века.

В эпоху среднего железа в западной и северной частях территории Латвии продолжают сосуществовать латышские и финские этнические группы; памятники куршей и латгалов распространяются в северном направлении. В Восточной Латвии эти сдвиги связаны с появлением славянских курганов.

В антропологическом материале этого времени представлен массивный европеоидный долихокрапный тип со среднешироким или сравнительно узким лицом, а для территории Восточной Латвии, помимо того, мезокрапный антропологический тип с широким уплощенным лицом (рис. 89).

ЭПОХА ПОЗДНЕГО ЖЕЛЕЗА

В X — начале XIII века на территории Латвии постепенно складывается раннефеодальное общество. Из основных племенных объединений, как об этом свидетельствует, в частности, материал погребений (рис. 90), образуются народности латгалов, земгалов, куршей, селов и ливов, которые в конце рассматриваемого периода проявляют тенденцию к слиянию в единый латышский народ.

Преобладающая часть более чем 70 зарегистрированных в Курземе городищ (рис. 91—94) относится к данной эпохе. Развернутые археологические исследования были проведены на Талсинском городище (рис. 95—98), которое по своим оборонительным сооружениям представляло собой типичный раннефеодальный замок. Некоторые из исследованных куршских городищ расположены на территории Литовской ССР (рис. 99). Курземе выделяется на территории Латвии относительно большим числом мест отправления культа, среди них — языческие капища (рис. 100, 101), культовые камни (рис. 102) и пр. В этих местах люди собирались в праздники или для обсуждения важных вопросов.

От остальных областей Латвии Курземе отличается наибольшим числом разных видов погребений (рис. 90). Здесь констатируются погребения с труположениями и трупосожжениями (рис. 103). Остатки погребального костра закопаны в землю или, как это обнаружено в оз. Вилкумуйжас, затоплены (рис. 104). Курземские ливы хоронили умерших также и в курганных могильниках (рис. 105, 106). В куршских захоронениях с трупосожжением погребальный костер устраивался либо на месте захоронения, либо вне его. Предварительно разломанные и сожженные предметы, среди которых в качестве уникального следует выделить шлем (рис. 107), вместе с костями погребенного беспорядочно ссыпались в могильную яму.

В период раннего феодализма у куршей богато представлены орудия труда, оружие и украшения (табл. 47—49). Последние отличались от украшений ливов, населявших северную часть Курземе (табл. 50).

Среди мест обитания видземских ливов — городищ (рис. 108, 109) и поселений (рис. 110—113) — более изучены именно последние, что позволило составить представление о планировке, способах строительства, экономике сельских поселений.

На территории ливов, обитавших в бассейне Гауи, доминируют курганные могильники (рис. 120—122). Венды, переселившиеся из Курземе, оставили грунтовые захоронения с труположениями, инвентарь которых (рис. 123) обнаруживает большое сходство с древностями северокурземских ливов, но в известной мере отличается от материала, добытого на территории видземских ливов (табл. 51—53).

Из числа грунтовых могильников ливов бассейна Даугавы наиболее полно изучен могильник в Лаукскола близ Саласпилса (391 погребение). Здесь обнаружены погребения с труположениями и трупосожжениями (рис. 114), а также несколько символических погребений. Погребения с труположением в основном ориентированы головой на северо-запад. Зачастую в могилу клали глиняные сосуды. Иногда в погребении обнаруживаются следы жертвоприношения (остатки собаки, яйца); поблизости нередко находят ритуальные кострища (рис. 116). В земле, которой засыпана могильная яма, встречаются угольки, над погребением устроены каменные оградки или каменные кладки (рис. 117). Для инвентаря женских погребений характерны нагрудные украшения из цепочек и шейные украшения из стеклянных бус с подвесками, в некоторых случаях весьма богатые (рис. 118). О принадлежности умершего к социальной верхушке в мужских погребениях свидетельствуют богато окованный пояс, рог для питья, меч (рис. 119). Детские погребения характеризуются различного рода амулетами-подвесками.

Количество курганных могильников даугавских ливов невелико. Число курганов могильника в Кабелес превышает 100, причем наиболее крупные из них достигают в высоту 1,5 м и имеют в диаметре 6—10 м. В кургане находятся 1—2 захоронения, ориентированные головой на север. Характер курганов и могильный инвентарь родственны таковым у ливов бассейна Гауи.

На территории Латвии изучены городища земгалов X—XIII веков в Межотне, Тервете и Даугмале; изучались и относящиеся к ним посады и места поселений. Межотне (рис. 125) являлось основным хозяйственным, военным и политическим центром восточной части Земгалы, а Тервете (рис. 127) — западной части.

Городища X—XIII веков по сравнению с более ранними укреплены лучше (рис. 126, 160). В Межотне и Тервете высота валов достигает 8 м, в Даугмале — 7 м. Укрепления в городищах особенно интенсивно создавались с начала XI века. Приблизительно в это время площадка Терветского городища расширяется и с целью создания второй оборонительной линии возводятся терраса, опирающаяся на бревенчатый настил, и камеры как основа оборонительного сооружения (рис. 128).

На Межотненском городище по обе стороны вымощенной плитняком дороги (которая вела к воротам замка) и вдоль оборонительной стены располагались жилые и хозяйственные постройки размерами 8X6 и 5X4 м. Среди них обнаружена мукомольня с обуглившимися зернами ячменя, овса, ржи, пшеницы и гороха, которые хранились в глиняных сосудах и дубяных туесах. В Тервете вскрыта сгоревшая в XIII веке клетка с полом из дубовых плах и засыпанная в закрома ячменем, рожью и пшеницей. Как на Межотненском, так и на Терветском городище были мастерские ремесленников — ювелиров, кузнецов и др. В Тервете на фрагменте обкладки печи ремесленника сохранился рисунок, изображающий воляничка (рис. 173).

Хорошо укрепленные форбурги имелись в нескольких наиболее крупных и значительных центрах (Тервете, Добеле). Раскопки проведены лишь в форбурге городища Тервете (рис. 127).

При раскопках посадов в Межотне и Добеле обнаружена густая застройка с жилыми и хозяйственными сооружениями, причем численность населения этих посадов была значительной. Исследования посадов, особенно в Межотне (рис. 125), дали множество находок, свидетельствующих о занятиях населения ремеслом и торговлей (в Межотне обнаружена мастерская ювелира). На севере Земгалы подобная же роль в торговле и ремесле принадлежала Даугмале.

Для Земгалы характерны грунтовые погребения с труположениями. Так же как у латгалов и селов, женские и мужские погребения земгалов ориентированы в противоположных направлениях (рис. 129). В начале периода обнаружены женские погребения, ориентированные головой на запад, а мужские — на восток; позднее же преобладают женские захоронения, ориентированные головой на северо-северо-запад или на север, а мужские — в противоположном направлении. Сходный вид погребения и аналогичный инвентарь известны в Северной Литве (Линксмучай), что свидетельствует о наличии на этой территории земгальского населения.

Из женских украшений для Земгалы характерны типы шейных гривен, изображенные в табл. 56: 2—4 и на рис. 132, и булавы, показанные в табл. 57: 1—7, 9—10. Последние часто являлись составным элементом богатого нагрудного украшения из цепочек. В мужских погребениях встречаются массивные браслеты (табл. 57: 23—25).

Характерны для Земгалы и пластинчатые фибулы. Зачастую они аналогичны головкам декоративных булавок (табл. 58: 1—4, 6—12). Головные венчики встречаются редко, причем своими деталями (табл. 59: 1—1) они отличаются от венчиков латгалов.

Пояса X—XI веков (табл. 59: 24, 25) зачастую украшены пучками бахромы из рядов бронзовых спиралек (табл. 59: 23). Уникальны найденные на Терветском городище пояса XIII века со звериным мотивом оковки (табл. 59: 18).

Городища латгалов и селов в Восточной Латвии (рис. 134—138) изучены весьма широко. На Асотском городище хорошо прослеживается эволюция оборонительных сооружений (рис. 159). На городищах открыты жилые и хозяйственные постройки, а также мастерские. Обнаружены как глинобитные (рис. 156), так и сложенные из камня печи (каменки) и очаги. В конкесском форбурге исследован целый хозяйственный комплекс с хлевом (рис. 152). Среди культовых мест в Восточной Латвии следует отметить холм Саулескалне.

Для латгалов начала рассматриваемого периода характерны грунтовые могильники (рис. 140), в основном с труположениями, причем ориентация мужских и женских погребений противоположна (рис. 141). Изредка встречаются погребения с трупосожжениями (рис. 142) и символические погребения. С XI века наряду с грунтовыми могильниками появляются шаровидные курганы (рис. 143, 144), инвентарь которых целиком совпадает с инвентарем грунтовых погребений. Для земли селов также характерны оба вида могильников с подобными ориентациями погребений и могильным инвентарем при некоторых отличиях (рис. 148).

Характерны для латгалов украшения — это женские венчики (рис. 145), дугообразные цепочкодержатели, шейные гривны (табл. 61), женские и мужские браслеты и перетни (табл. 62), а также многообразные подковообразные фибулы (табл. 63). Мужчины носили богато украшенные пояса (табл. 60: 11—16). Пояса селов показаны в табл. 64: 3—5, а украшения — в табл. 65, 66.

В X—XIII веках преобладают клады, которые интерпретируются как захоронки. Среди них наиболее значительную группу составляют клады денег и ценностей. Арабские монеты в кладах IX—XI веков на территории Латвии обнаружены в местах (Канькуми близ Дундаги, Навессала близ Даугмале и др.). Клады западноевропейских монет, как правило, более поздние и относятся главным образом к XI веку. Уникален клад из Иппи близ Лиелварде, датируемый второй половиной XI века и содержащий импортные из славянских земель серебряные украшения, западноевропейские монеты, арабские дирхемы, серебряные слитки (рис. 124). Значительные клады серебряных слитков и серебряных украшений обнаружены в Земгале: в Рийниекс близ Салгалы (рис. 133) и Пуджас близ Салгалы. Крупнейшие клады серебра следует интерпретировать как спрятанное имущество представителей нарождающегося класса феодалов.

В древнем поселении ливов в Рауши на острове Долее найден клад кузнеца, относящийся к первой половине XI века (табл. 72). Характер пожертвования носил, по всей вероятности, клад, зарытый ок. 1000 года на холме Саулескалне близ Краславы.

В X—XIII веках по сравнению с предыдущим периодом значительно больше мужских погребений без оружия или с очень бедно представленным оружием. Однако в то же время встречаются погребения, в которых оружие отличается большим разнообразием и сложной технологией изготовления. Таким образом, в вооружении отражается имущественная и классовая дифференциация.

В X—XIII веках распространяется новая форма оружия — длинные дву- и однолезвийные мечи, боевые топоры, наконечники копий из дамасской стали (табл. 47, 49, 51, 55, 60, 64, 76, 77). Появляются бронзовые и железные навершия булавы. Во второй половине периода наблюдается постепенное исчезновение локальных форм оружия и распространение форм, характерных для всей Северо-Восточной Европы. В XII—XIII веках возрастает применение оружия дальнего боя — метательных копий, лука и стрел; появляется арбалет со стрелами (рис. 131). Совершенствуется защитное снаряжение, о чем свидетельствуют находки шлемов (рис. 107), кольчуг, богато украшенных щитов (табл. 78).

Из снаряжения всадника и конской сбруи в находках представлены шпоры, кнутовища, стремена, удила, псаали и другие части узды. Коней подковывали шипами для передвижения по льду, в XII веке вместо них начинают использовать подковы (табл. 47, 49, 51, 55, 60). Находки на Кокнесеком, Асотском, Терветском, Даугмальском и других городищах свидетельствуют о том, что наиболее богатые предметы снаряжения всадника и конской упряжи принадлежали представителям феодальной верхушки. (Особенно богатыми изделиями этого вида и оружием выделяются курские погребения.)

Основной отраслью хозяйства является земледелие. Это подтверждают находки орудий труда. В мужских погребениях куршей, реже земгалов, обнаружены косы (табл. 68: 16, 17), в Восточной Латвии большой удельный вес среди находок имеют серпы и косари (табл. 68: 1—3, 8—10). Находки железных сошников (табл. 68: 5) указывают на употребление сохи. Мотыги наиболее характерны для погребений женщин-земгалок (табл. 68: 14). В Земгале часто встречаются также втульчатые долота. Зерно измельчалось с помощью зернотерок (табл. 68: 13), на смену которым в XI веке пришли ручные мельницы (рис. 151). Увеличение количества зерна (рис. 150), в особенности рост удельного веса ржи, свидетельствует о знакомстве с трехпольной системой земледелия, существовавшей наряду с двупольной.

Из универсальных орудий труда и предметов быта наиболее часто на могильниках и местах поселений встречаются топоры, ножи и шилья (табл. 70: 9, 12; табл. 71: 19, 30). В начале периода в употреблении еще были узколезвийные топоры (табл. 68: 15), с XI века появляются широколезвийные (табл. 68: 18; табл. 60:30; табл. 64:12), а также секирообразные топоры куршей (табл. 47: 24).

Среди находок эпохи позднего железа — ножницы, швейные иглы, пряслица от веретен, скобели, кресала, замки и ключи, костяные и самшитовые гребенки, лемехи, лопаты, напильники, резак, сверла, «кошка» (см. табл. 69, 70, 71). В позднем железном веке впервые появляются точила (рис. 149), подсвечники, бронзовая посуда, весы и гири (рис. 168). Большой удельный вес изделий из дерева дали такие памятники, как оз. Арайшу, Кокнесе, Рига.

В эпоху позднего железа значение мяса домашнего скота в сравнении с мясом лесных зверей значительно возросло. Преобладал крупный рогатый скот, сравнительно высок был удельный вес свиней, ниже — мелкого скота. Лошадь стала тягловой силой в пашенном земледелии, но продолжала сохранять значение и в культовых церемониях. Скот был низкопродуктивным. Специфическими являются находки коровьего богала (табл. 68:4). Скот содержался в хлеву — в кокнесеком фюрбурге обнаружен хлев столбовой конструкции (рис. 152).

О сравнительно высоком уровне лесного бортничества на территории Латвии уже в X—XI веках свидетельствуют детали специальных приспособлений бортника (рис. 153), найденные на Кокнесеком и Талениском городищах, а также при раскопках озерного замка Арайши.

Важное значение бортничества определялось не только тем, какое место занимали мед и воск в личном хозяйстве жителей (воск, например, использовался в ремесле и шел на освещение), но и рыночным спросом на эти продукты.

Охота продолжала сохранять значение как один из источников продуктов питания. На мясо добывали лося, косулю, зубра, бобра, кабана, реже — благородного оленя. Ради мехов, составлявших важную статью торговли, охотились на пушных зверей, из которых, как свидетельствуют находки на неко-

торых городищах (Асотское), преобладает куница. Охотились также на птиц.

Известная роль в обеспечении населения продуктами питания принадлежала рыболовству. Использовались рыболовные крючки различных размеров (табл. 69:1—4, 10—13, 23), а также остроги и сети.

Добыча и обработка железа в древних местах обитания на территории Латвии в X—XII веках превратилась в самостоятельную важную отрасль ремесла, опирающуюся на переработку местной болотной руды. Обнаружены железоплавильная печь, орудия кузнечного дела (табл. 72) и продукция, изготовленная на высоком технологическом уровне, например дамасская сталь. Ремесло кузнеца уже дифференцировалось на отдельные специальности, одновременно происходила социальная дифференциация кузнецов. Все чаще изделия кузнечного ремесла изготавливаются специально на продажу.

Обработка цветных металлов (меди, бронзы, серебра, олова и свинца) была весьма распространена на всей территории Латвии. Обнаружено много мастерских, орудий труда и приспособлений (табл. 73: 1—8, 25, 29, 30—47), обрезки (табл. 73: 10—20, 23, 26, 27), полуфабрикаты (табл. 73: 21, 22, 24, 28). В X—XII веках из бронзы в массовых количествах изготавливали украшения, режы — предметы хозяйственного назначения. Они отличались характерной формой и хорошей обработкой. Все крупные предметы — обычно кованы, мелкие — как литые, так и кованные. Орнаментация имела важное значение и выполнялась в различной технике.

Распространение гончарного круга на территории Латвии констатировано в конце X века. В XI веке гончарная керамика преобладает. Встречаются лепные сосуды X—XIII веков, представляющие главным образом облитую, гладкостенную и с ногтевыми защипами керамику (табл. 74: 2, 5, 7), в меньшей мере — лощеную и с оттисками шнура вдоль верхнего края. Они изготовлены в соответствии с традициями формовки лепных сосудов, отличаются менее тщательной обработкой, но в то же время в них нашли отражение формы гончарной керамики.

Посуда X века, изготовленная на гончарном круге, еще сравнительно примитивна (табл. 74: 6). В XI веке она изготавливается уже из более высококачественного теста (табл. 74: 3, 8). Посуда XII века имеет более тонкие стенки, более выраженную профилировку краев и отличается меньшей высотой (табл. 74:4). В XIII веке профилировка усиливается, появляются хорошо выраженная горловая и широкая плечевая части. На дне некоторых сосудов выдавлены знаки владельца (рис. 155). Остатки сырцовых горнов для обжига посуды обнаружены на Асотском городище в слое X века и на Даугмальском городище в слоях XI века.

В строительстве как жилых построек, так и оборонительных сооружений преобладают срубные постройки, рубленные в обдб (рис. 158—161). Известны глинобитные печи (рис. 156) и печикаменки, а также очаги (рис. 157). В ливских поселениях обычны продовольственные ямы и подвалы.

Одежду составляли льняные рубахи с длинными рукавами, одноцветные шерстяные юбки, обмотки для ног, венчики или головные повязки, кожаная обувь. У латгалов и селов для одежды женщины характерны наплечные покрывала (виллайне), иногда клетчатые, с бронзовыми украшениями (рис. 163, 164; табл. 44:4); встречаются покрывала и без украшений. Бронзовые венчики (табл. 44: 1, 4) в XII веке сменяются вышитыми матерчатými (рис. 166, табл. 44: 3).

Ливские женщины (табл. 67:2) носили сарафапообразные юбки и кофты, а на ногах орнаментированные обмотки (рис. 167). Виллайне ливов имеют весьма простые украшения из бронзы или олова (рис. 165). Аналогична одежда детей (табл. 67: 1).

Одежду мужчин составляли льняные рубашки, шерстяные кафтаны, штаны, обмотки для ног и кожаная обувь. Одежда представителей знати в Восточной Латвии отличалась богатыми поясами и нарукавниками (табл. 44: 2; табл. 67: 3).

Экономические связи населения территории Латвии в X—XIII веках были направлены главным образом на восток (табл. 76) и запад (табл. 77). О существовании местных торговцев свидетельствуют их погребения, а также многочисленные находки весов и разновесов в могильниках и на городищах (рис. 168). На территории Латвии сложилась постоянная сеть сухопутных дорог, которая вместе с водными путями сообщения охватывала все основные экономические и политические центры. Важнейшей артерией являлся водный путь по Даугаве (рис. 171).

О магических верованиях населения свидетельствуют разнообразные орнаменты, а также многочисленные подвески, носившиеся в качестве нагрудных украшений.

Народное искусство нашло отражение в геометрическом орнаменте, покрывающем поверхность предметов и символизирующем явления природы. Начиная с XI века появляются и элементы звериного стиля, а также растительные мотивы. Уникальными произведениями народного искусства являются как черно-белые (рис. 174), так и полихромные росписи (табл. 78), лучшие образцы которых обнаружены в Леясдупельском могильнике.

Об общественных отношениях периода можно судить на основании письменных источников, в которых представители разных социальных прослоек обозначены различными терминами. Эти различия косвенно прослеживаются и в археологическом материале (в могильном инвентаре), причем четко выделяются погребения торговцев.

Сведения о государственных образованиях на территории древней Латвии в период раннего феодализма могут быть получены из письменных источников XIII века, в которых для западной части территории Латвии упоминаются замковые округа и земли, а для восточной — наряду с ними и княжества (*герити*) (рис. 176).

Поздний железный век характеризуется увеличением числа могильников, что указывает на значительный рост численности населения. Наблюдается продвижение куршей и латгалов в северном направлении, можно предположить наличие притока новых этнических элементов в Восточную Латвию, тогда как земгалы и селы занимают примерно те же территории, которые они населяли в предыдущий период.

В поздний железный век известны следующие антропологические типы: долихокранный европеоидный со сравнительно выраженной массивностью черепа, грацильный долихокранный европеоидный, долихомезокранный и мезокранный (рис. 177).

СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Начиная с XIII века количество письменных источников резко возрастает, тем не менее многие вопросы социальной, экономической и культурной жизни на территории Латвии освещаются в них односторонне, поэтому археологический материал продолжает сохранять важное значение. Агрессия германских крестоносцев в конце XII—XIII веке, в результате которой радикально изменилась политическая карта территории (рис. 178), в первую очередь коснулась центров управления местного населения. Многие крупные центры земель и княжеств перестали существовать уже в XIII веке, однако в некоторых из них, как, например, Тервете, Цесвайне, Асоте и других, заселенность не прекращалась в течение всего XIII века и здесь продолжали существовать деревянные укрепления.

Первые каменные замки в Икшкиле и на острове Мартыньсала (рис. 179) крестоносцы возводили при участии местного населения, поэтому они, как и некоторые из возведенных позднее (за исключением каменных стен), построены из дерева (рис. 181), отапливались очагом или глинобитной печью и несли на себе определенный отпечаток материальной культуры местного населения. Типично немецкими являются замки-крепости, как, например, Вендоле (рис. 180), Алтене (рис. 182) и, в особенности, замки XV—XVII веков (рис. 183—185). Археологические раскопки дают важный материал и о средневековой Риге.

После утверждения крестоносцев в Прибалтике основными центрами распространения католичества стали такие политические центры местного населения, как Икшкиле (рис. 186), Мартыньсала, Рига и др. Вопреки усилиям немецких миссионеров, народ по-прежнему почитал природные объекты, связанные с языческим культом, — холмы, камни, деревья (рис. 188).

Орудия труда, утварь, оружие и украшения XIII—XIV веков (табл. 79—80; рис. 204) еще продолжают традицию предыдущего периода. В связи с развитием ремесла, торговли и военной техники возникает целый ряд новых орудий и устройств (табл. 79: 5, 10—13, 15; рис. 195, 197, 198, 203 и др.). Однако преобладающее большинство орудий труда, претерпев определенные изменения, продолжает существовать. Начиная с XV—XVI веков значительно уменьшается ассортимент местных укра-

шений, происходит упрощение изделий. Эти перемены обусловлены тяжелыми условиями жизни латышских крестьян под феодально-крепостническим игом, а также модой того времени, шедшей с Запада. Клады монет (рис. 194) большей частью принадлежат крестьянам, так как с XV—XVI веков денежное обращение в экономике приобретает все большее значение. Земледелие и животноводство в XIII—XV веках представляют собой основные занятия сельского населения. Уровень земледелия определялся системой землепользования и орудиями труда земледельца (рис. 202). Мелкое ремесленное производство, в отличие от предыдущего периода, концентрируется в городе и достигает более высокой степени специализации. В такой отрасли домашнего ремесла, как изготовление одежды, в рассматриваемый период перемен отмечается немного. Бронзовые украшения понемногу уступают место украшениям из бус и вышивке (рис. 199, 200).

С XIII века на территории Латвии одновременно развиваются две культуры — латышская и немецкая, которые по своей сущности, однако, противостоят друг другу. Вопреки господствовавшей в прибалтийско-немецкой историографии версии о культуртрегерской миссии немцев в Прибалтике, следует отметить, что латышская культура складывалась на основе культурного наследия местных народностей.

Исследованы 137 могильников XIII—XVII веков (рис. 189), в которых вскрыто более 2000 погребений. Христианская религия имела собственный ритуал погребения, однако там, где власть немецких феодалов еще не укрепились, в XIII—XIV и частично XV веке продолжали придерживаться древних погребальных традиций. Большинство этих могильников использовались до XIV—XV веков. В них преобладают грунтовые захоронения с труположением (рис. 189), местами встречаются и курганные захоронения (Яунлиебалга, Леясдупелес). У ливов бассейнов Даугавы и Гауи в XIII веке продолжали бытовать курганные захоронения, у куршей в XIII—XIV веках — грунтовые могильники с трупосождениями. К XIII веку в Земгале и к XIII—XIV векам в северной части Курземе относятся грунтовые захоронения с труположениями. В погребальных традициях XIII—XIV веков в основном сохраняются древние племенные различия, однако вследствие слияния различных этнических единиц и под воздействием различных социально-экономических факторов появляются некоторые черты общности: исчезает характерная прежде различная ориентация погребений, уменьшается количество могильной придачи, отсутствуют массивные бронзовые украшения, в мужских погребениях уменьшается количество оружия либо оно исчезает. С XV—XVI веков на всей территории Латвии усиливается давление церкви, требующей хоронить умерших на официальных приходских кладбищах по церковному ритуалу.

Христианские кладбища устроены большей частью на новых местах, обычно рядом с церковью. Они обнесены оградой, велики по площади, погребения здесь располагаются в несколько слоев. Погребения в деревянных гробах расположены рядами, ориентированы головой на запад, с небольшим количеством инвентаря или без него (рис. 191, 192). Церковь на протяжении столетий продолжала искоренять древние погребальные традиции и запрещать погребение умерших в местах древних захоронений. Свидетельством сопротивления, которое она при этом встречала, являются многочисленные погребения вне кладбищ — на древних языческих могильниках.

В XIII—XVII веках различия встречающихся на территории Латвии антропологических типов (рис. 205) постепенно нивелируются, происходит процесс брахицефализации.

В эпоху позднего железа можно говорить о первых признаках формирования латышской народности. Проявлялось это в падении удельного веса специфически локальных форм орудий труда и украшений. Письменные источники XVII века свидетельствуют о широком распространении латышского языка также в районах, населенных ливами.

В написании коллективного труда «Археология Латвийской ССР» приняли участие следующие авторы: Я. А н а л с (глава IV), М. А т г а з и с (главы IV и V), И. Д а й г а (глава V), Я. Г р а у д о н и с (главы II и III), И. Л о з е (глава I), Э. М у г у р е в и ч (введение, главы V и VI), А. С т у б а в с (глава IV), Э. Ш н о р е (введение, главы IV и V), Ф. З а г о р с к и с (глава I), А. З а р и н я (главы V и VI). Автором антропологических разделов во всех главах является Р. Д е н и с о в а, разделов об одежде — А. З а р и н я. Библиографию составил А. Ц а у н е.

DIE ARCHÄOLOGIE DER LETTISCHEN SSR

ZUSAMMENFASSUNG

Neben anderen Wissenschaftszweigen hat auch die archäologische Forschung in Sowjetlettland ein bisher nie dagewesenes Ausmaß erreicht. Abgesehen von planmäßigen Ausgrabungen in Denkmälern verschiedener Perioden haben die Archäologen umfassende Bezirke im Bereich der Wasserkraftwerke Pļaviņas und Riga sowie in der Lubānas-Niederung erforscht und damit einen beträchtlichen Beitrag zur Erforschung der ältesten Perioden der Geschichte der Republik geleistet. Von den Grabungen wurden insgesamt mehr als 250 archäologische Denkmäler erfaßt. Im Vergleich mit der bourgeoisen Periode (1920—1940) hat sich die Zahl der allein im Historischen Institut der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR geborgenen Altertümer verdreifacht.

Somit war die Notwendigkeit herangereift, ein zusammenfassendes Werk über die Archäologie der Lettischen SSR zu schaffen. Diese Arbeit wurde von den Mitarbeitern des Sektors für Archäologie und Anthropologie des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR durchgeführt.

Die „Archäologie der Lettischen SSR“ ist die erste systematische, auf ein umfassendes archäologisches Material gestützte historische Darstellung des Zeitraums vom 9. Jährt. v. u. Z. bis zum 17. Jh. u. Z. (einschließlich). Hierbei wurden die reichen bis zum Jahre 1972 erworbenen Sammlungen des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR, des Historischen Museums der Lettischen SSR und anderer Institutionen ausgewertet.

In der „Archäologie der Lettischen SSR“ haben die Verfasser auf der Grundlage marxistisch-leninistischer Methodologie alles Wesentliche berücksichtigt, was die sowjetische Archäologie in praktischer sowie theoretischer Hinsicht geleistet und was in den Arbeiten führender sowjetischer Archäologen wie B. Rybakov, A. Arzichowski, P. Tretjakov, H. Moora u. a. seinen Niederschlag gefunden hat.

Das Autorenkollektiv dankt den Mitarbeitern des Instituts für Archäologie der Akademie der Wissenschaften der UdSSR, des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Litauischen SSR, des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR, des Historischen Museums der Lettischen SSR und des Sektors für Geschichte des Feudalismus des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Lettischen SSR, die mit ihren Ratschlägen das Werden dieser Ausgabe gefördert haben.

Der Periodisierung der Archäologie Lettlands wird die Einteilung zugrunde gelegt, die von den sowjetischen Altertumsforschern auch in neueren Arbeiten angewandt wird, nämlich die Einteilung in Stein-, Bronze- und Eisenzeit sowie die Zeit der mittelalterlichen Archäologie mit weiterer Unterteilung jeder dieser Perioden und gleichzeitiger Berücksichtigung der wichtigsten Abschnitte der sozialen Entwicklung.

Innerhalb der *Steinzeit* sind zwei größere Perioden zu unterscheiden: die mittlere Steinzeit (das Mesolithikum) (9.—Mitte des 4. Jährt. v. u. Z.) und die jüngere Steinzeit (das Neolithikum) (Mitte des 4.—Mitte des 2. Jährt. v. u. Z.). Für die Steinzeit ist das Bestehen der matriarchalischen Sippengemeinschaft kennzeichnend.

Die *Frühmetallzeit* setzt sich aus der Bronzezeit (Mitte des 2.—Mitte des 1. Jährt. v. u. Z.) und der ältesten Eisenzeit (Mitte des 1. Jährt. v. u. Z.—1. Jh. u. Z.) zusammen. In dieser Epoche erfolgt, was die sozialen Verhältnisse betrifft, der Übergang vom Matriarchat zum Patriarchat; es ist dies die Zeit der patriarchalischen Sippengemeinschaft. In der *älteren Eisenzeit* (2.—4. Jh.) tritt eine Differenzierung der Eigentumsverhältnisse ein und vollzieht sich der Zerfall der Urgesellschaft. In der *mittleren Eisenzeit* (5.—9. Jh.) erfolgt der Übergang zur Klassengesellschaft. Die *jüngere Eisenzeit* (10.—12. Jh.) wird durch die Ausbildung der irühfeudalen Verhältnisse gekennzeichnet. Die Zeit der *mittelalterlichen Archäologie* (13.—17. Jh.) entspricht der Periode des entwickelten Feudalismus. Als Endabschnitt dieser Periode wird bedingt die Wende des 17./18. Jh. angesehen; um diese Zeit verfällt die Mehrzahl der mittelalterlichen Steinburgen, und in den Gräberfeldern verwinden fast völlig die Grabbeigaben.

In der Geschichte der archäologischen Forschung Lettlands sind drei Perioden hervorzuheben. Die deutschbaltische Periode ist durch den Beginn der archäologischen Sammeltätigkeit sowie die «Kulturträger-» und Normannentheorie gekennzeichnet.

Die Forschungsmethoden sind noch unvollkommen. Für die bourgeoise Archäologie ist der Kampf gegen die deutschbaltischen Konzeptionen charakteristisch, der am Ende der Periode in gesteigerten Nationalismus und Idealisierung der Vergangenheit ausartet. Trotz bedeutender Ausmaße der Grabungstätigkeit und verbesserter Arbeitsmethoden mangelt es den Forschungen noch an Planmäßigkeit und das auf die Triebkräfte des historischen Prozesses bezügliche Material wird vom idealistischen Standpunkt aus interpretiert. Kennzeichnend für die sowjetische Periode ist eine kritische Neuwertung des bis dahin gesammelten Materials vom Standpunkt des historischen Materialismus sowie die Anwendung komplexer Forschungsmethoden. Die Grabungstätigkeit erreicht bislang nicht dagewesene Ausmaße und erfaßt weitgehend die wichtigste Kategorie der archäologischen Denkmäler — die Siedlungen. Es wird umfassende monographische Forschungsarbeit geleistet. Bezeichnend ist die enge Zusammenarbeit mit den zentralen Forschungsinstituten: dem Archäologischen Institut der UdSSR und den Archäologen der benachbarten Sowjetrepubliken sowie die Anwendung naturwissenschaftlicher Forschungsmethoden.

DIE STEINZEIT

Das *Mesolithikum* (mittlere Steinzeit). Bisher sind auf dem Gebiet Lettlands zwei mittelsteinzeitliche Siedlungen (Zvejnieki II und Osa) sowie ein Gräberfeld (Zvejnieki) offengelegt und erforscht worden. Ergiebige Einzelfunde wurden auch in der Umgebung des Lubānas-, des Lielais-Ludzas- und des Dvītes-Sees (Abb. 2:1, II, III) gemacht. Im Gräberfeld Zvejnieki wurden über 100 spätmesolithische Grabstätten aufgedeckt. Die Graborientierung ist verschieden. Die Gruft und der Bestattete sind mit rotem Ocker bestreut (Taf. 13:3). Als Beigaben findet man vorwiegend aus Tierzähnen bestehende Anhänger, seltener Knochenpeerspitzen u. dgl. Zu den wichtigsten mittelsteinzeitlichen Erzeugnissen gehören aus Knochen oder Horn gefertigte Harpunen (Taf. 1:1, 2, 4, 7), Fischspeere (Harpunen vom Kunda-Typus, Taf. 1:5, 6, 8), dreikantige Fischspeere (Taf. 1:3, 10), Angelhaken (Taf. 4:21), Dolche (Taf. 2:5), sogenannte Vogelpfeile (Taf. 1:13, 14) und Speerspitzen (Taf. 1:9, 11, 12). An Arbeitsgeräten findet man Kratzer zum Entfernen von Schuppen (Taf. 2:3), Axtköpfe (Taf. 2:6, 7), Äxte und Hacken aus Geweih (Taf. 2:1, 2), den sogenannten Häuptlingsstab (Taf. 2:4) und Steinäxte (Taf. 6:1). Die ältesten mittelsteinzeitlichen Funde gehören in die Präborealzeit, die übrigen größtenteils in die Borealzeit (Zvejnieki II) und die spätmesolithischen Funde in den Beginn der Atlantikzeit — Siedlung Osa (6960±80, 6760±80, 6580±70), Gräberfeld Zvejnieki.

Das *Neolithikum* (jüngere Steinzeit) setzt sich aus dem Früh-, dem Mittel- und dem Spätneolithikum zusammen.

Die Zahl der friihneolithischen Denkmäler in Lettland ist nicht groß. Die wichtigsten von ihnen sind die Siedlungen Osa, Zvejsalas und Sārņate sowie das Gräberfeld Zvejnieki. Kennzeichnend für das Frühneolithikum in Ostlettland ist die zur Narvakultur gehörige, schwach ornamentierte Keramik vom Osa-Typus, die vorwiegend aus größeren Tongefäßen und oval geformten Näpfen besteht. Das Ornament bilden feine Kammeindrücke, kleine Grübchen und Striche (Taf. 3). Für den westlichen Teil Lettlands ist die Keramik vom Sārņate-Typus (Taf. 8) mit glatter, gestrichener oder gewellter Oberfläche kennzeichnend.

Charakteristische Funde des Frühneolithikums sind verschieden geformte knöcherne Speer- und Pfeilspitzen (Taf. 4:1, 2, 4, 6), knöcherne Angelhaken (Taf. 4:24) sowie Fischgabelteile (Taf. 4:20). In der Siedlung Sārņate wurden auch hölzerne Gegenstände gehoben, und zwar Speere (Taf. 11:2), Bögen (Taf. 11:1), Bumerange (Taf. 11:9), Ruder (Taf. 11:3, 4), Schlegel zum Nüsseknacken (Taf. 11:10, 11), Hacken (Taf. 11:12), Tierfiguren (Taf. 11:5, 6, 8). Zu erwähnen sind ferner aus Horn und Knochen gefertigte Meißel (Taf. 5:1—6), Werkzeuge mit einem Schneidewinkel von 45° (Taf. 5:10), Steinäxte (Taf. 6:2) und Schieferringe (Abb. 6:6), ferner eine im Gräberfeld Zvejnieki gefundene knöcherne Frauenfigur (Abb. 7). Am ältesten ist die Siedlung Osa (5730±50), während die Siedlung Sārņate jüngerer Datums (4700±200) ist.

Die Zahl der Denkmäler aus dem mittleren Neolithikum hat sich in den letzten Jahren bedeutend vergrößert. Die meisten Siedlungen wurden in der Umgebung des Lubānas-, des Lu-

dzas- und des Burtņieku-Sees aufgedeckt (Abb. 9). Die Bestattungssitten dieser Zeit sind durch die Gräberfelder Zvejņieki und Kreiċi bekannt geworden. Die Toten wurden mit dem Kopf nach O oder W beigesetzt; Ockerstreuung findet man nur in besonders reich ausgestatteten Begräbnissen. Die Beigaben bestehen vorwiegend aus Feuerstein- und Bernsteinerzeugnissen.

Charakteristisch für das mittlere Neolithikum ist die Kamm- und Grübchenkeramik (Taf. 9:7—9); daneben ist auch die Piestina-Keramik (Taf. 9:1—6) vertreten, die sich unter dem Einfluß der Kamm- und Grübchenkeramik aus der frühneolithischen Keramik entwickelt hat. Im westlichen Teil Lettlands besteht auch weiterhin die Sārņate-Keramik, in der sich das Kammornament einbürgert (Taf. 8:3). In dieser Periode findet man zahlreiche Feuersteingeräte: blatt- oder rautenförmige Pfeil- und Speerspitzen (Taf. 7:6—14), Kratzer (Taf. 7:16, 17), Messer (Taf. 7:20, 21) und Bohrer (Taf. 7:26—27). Daneben gibt es verschiedenartig geformte knöcherne Pfeilspitzen (Taf. 4:7, 9), Harpunen (Taf. 4:16, 17) und Angelhaken (Taf. 4:22, 23). Die steinernen Äxte und Meißel haben eine gerade, gehöhlte oder schnabelförmige Schneide (Taf. 6:3, 5, 7). Bei den Knochen- und Hornmeißeln ist die Schneide geradlinig, von größerer oder geringerer Breite (Taf. 5:3, 13). Es kommen auch knöcherne Dolche und Ahlen vor (Taf. 5:7, 8, 11, 12). In den Siedlungen Westlettlands und der Lubānas-Niederung sowie im Gräberfeld Zvejņieki wurde in großer Anzahl Bernsteinzierat (Taf. 12:3—5, 10—12, 15, 16, 20) gefunden. Weniger verbreitet sind Schiefer- und Kalksteinringe (Abb. 6:4, 5, 7). Auf Grund von Radiokarbonanalysen wird die mittlere Jungsteinzeit in die Mitte und zweite Hälfte des 3. Jährts, v. u. Z. datiert (Piestina 4520±120, Nainiekste 4170±130).

Spätneolithische Siedlungen sind in ganz Lettland verbreitet (Abb. 10). In diese Zeit gehören die Gräberfelder Abora und Kreiċi sowie eine unbedeutende Anzahl von Grabstätten im Gräberfeld Zvejņieki. Neben dem Brauch, die Toten in gestreckter Lage beizusetzen, bürgert sich auch die Sitte ein, sie in Hockstellung seitlings zu bestatten (Abb. 12). Die Keramik ist recht verschiedenartig. Man trifft hier Schnurkeramik (Abb. 13, A) und textilverzierte Tonware sowie Keramik mit imitierten Schnureindrücken und Keramik aus poröser Tonmasse. Die letztere ist unverziert oder mit Kamm-, Wickelschur- und glatten Stempleindrücken, Strichen und Grübchen ornamentiert. Die Keramik aus poröser Tonmasse ist eine Weiterentwicklung der Keramik vom Piestina-Typus. Die Gefäße sind flachbodig (Abb. 13, A:1, 3—5).

Charakteristische Jagd- und Fischereigeräte des Spätneolithikums sind Pfeilspitzen aus Feuerstein (Taf. 7:2—5), knöcherne Pfeilspitzen (Taf. 4:10—15) und Harpunen (Taf. 4:18, 19). An Arbeitswerkzeugen trifft man Stein- und Schiefermeißel (Taf. 6:4, 6, 8) sowie Feuersteingeräte: Äxte (Taf. 10:1—4), Kratzer (Taf. 7:15, 22—25), Messer und Bohrer (Taf. 7:28), ferner knöcherne Meißel (Taf. 5:14), Dolche (Taf. 5:16, 17) und steinerne Bootäxte (Taf. 10:5—9). Besonders zu erwähnen ist die in der Siedlung Abora gefundene, aus Horn geschnitzte Figur eines Mannes (Abb. 13, B), verschiedenartig geformte knöcherne Anhänger (Abb. 8:1—3) sowie Schmucksachen aus Bernstein (Taf. 12:1, 2, 6, 7, 13, 14, 17—19, 22, 24, 25). Das Spätneolithikum wird in die erste Hälfte des 2. Jährts, v. u. Z. datiert (4000±60, 3850±70).

Im Wirtschaftsleben der Steinzeit dominieren Jagd und Fischfang; erst am Ausgang des Neolithikums treten die Anfänge der Viehzucht und des Ackerbaus in Erscheinung. Anthropologische Typen der Steinzeit sind der langschädelige Typus sowie der langschädelige Typus mit mongoloidem Einschlag (Abb. 15). Für die gesellschaftlichen Verhältnisse sind Sippen- und Matriarchat kennzeichnend; erst am Ende der Steinzeit beginnt sich das Patriarchat zu entwickeln.

DIE FRÜHMETALLZEIT

In der Frühmetallzeit lernten die Einwohner Lettlands die Anwendung und Bearbeitung von Bronze und Eisen kennen; da es an diesen Metallen jedoch mangelte, wurden Arbeitswerkzeuge, Waffen und andere Gegenstände größtenteils noch aus Stein, Knochen, Feuerstein und anderem Material gefertigt.

Funde aus der Umgebung des Lubānas-, des Dvīetes-, des Lielais-Ludzas- und des Burtņieku-Sees (Taf. 17:2, 9; Taf. 22:8, 9) zeugen davon, daß viele bereits im Neolithikum vorhandene Siedlungen auch zu Beginn der Frühmetallzeit bewohnt waren. Die zunehmende Bedeutung der Viehzucht, des Ackerbaus und der Metallbearbeitung sowie die Entwicklung des Tauschver-

kehrs führte zur Entstehung eines neuen Siedlungstyps — der befestigten Siedlungen (Abb. 16 und 25), die auf gesondert stehenden Hügeln (Vinakalns), an Flußzusammenläufen (Koknese) oder Moränenrändern (Asote) errichtet und mit Palisadenzäunen oder Schutzwällen befestigt wurden. In den Siedlungen Mūkukalns, Ķivutkalns u. a. sind Überreste alter Bauwerke (Abb. 26—29) sowie Geräte aus Stein, Knochen und Feuerstein, seltener aus Metall gefunden worden, desgleichen Tonscherben, Getreidekörner und andere Gegenstände, die Rückschlüsse auf die Beschäftigung und ethnische Zugehörigkeit der Bewohner gestatten. Wie aus diesen Funden hervorgeht, bestanden die befestigten Siedlungen hauptsächlich im 1. Jährts, v. u. Z. Am Ende desselben Jahrtausends wächst die Zahl der unbefestigten Siedlungen (Plāteri — Abb. 30; Kivti); zu Beginn u. Z. wird dieser Siedlungstyp vorherrschend. Der aus solchen Siedlungen stammende Fundstoff gleicht annähernd demjenigen der befestigten Siedlungen.

In den Beginn der Frühmetallzeit, und zwar ins dritte Viertel des 2. Jährts, v. u. Z. gehören vermutlich manche Bestattungen des neolithischen Gräberfeldes Kreiċi sowie die Hockgräber (Abb. 21) von Kalņieši I, Reznes und Ķivutkalns. In die Mitte der Bronzezeit wird das Flachgräberfeld von Ķivutkalns datiert, während die im Flußgebiet der Lielupe (Ziedoņskola) sowie am linken Daugavaufer (Raganukalns) gelegenen Flachgräberfelder in die zweite Hälfte der Bronzezeit und die ältere Eisenzeit gesetzt werden.

In der Mitte der Bronzezeit entstanden an der Daugava (Vejstūri, Reznes — Abb. 18, 19; Kalņieši) Grabhügel mit mehreren übereinander liegenden Gräberschichten. Die untere, älteste Schicht bilden Skelettgräber; darüber befinden sich Brandgräber und in der oberen Schicht Steinkisten mit Brand- und Skelettgräbern. Aus der zweiten Hälfte der Frühmetallzeit stammen in Südwestlettland (Bašċi, Dārņieki) Hügel mit Urnenbrandgräbern (Abb. 31, 32), und in Nordvidzeme Steinkistengräber in steinbedeckten Hügeln (Abb. 33). In dieselbe Periode gehören auch die Hügelgräber in Vidzeme und Latgale (Puntūzis, Gavarišċi u. a., Abb. 32). In all diesen Gräberfeldern wurden verschiedenartige Skelett- und Brandgräber offengelegt, die rituelles Zubehör und Opferreste enthielten (Abb. 17, 20, 22, 23, 34). Skandinavischen Ursprungs sind die sogenannten „Teufelsboote“ im Rayon Talsi, bei denen es sich um Grabstätten mit Steinkonstruktionen von bootartiger Form handelt (Abb. 24).

In die Frühmetallzeit werden Bronzegegenstände aus 5 Depotfunden datiert, unter denen sich Äxte, Armringe und Schmucknadeln befinden.

Auf dem Gebiet der Lettischen SSR wurden bisher insgesamt über 5000 Gegenstände (auch Keramik) der Frühmetallzeit gehoben, darunter steinerne Äxte, Hacken, Meißel, Keulenköpfe, Mahl- und Schleifsteine (Taf. 14, 15), Schneidewerkzeuge und Pfeilspitzen aus Feuerstein (Taf. 16) sowie Bernsteinschmuck (Taf. 16). Sehr mannigfaltig sind die Knochengeräte (Taf. 17—19) — Schmucknadeln, Pfeil- und Speerspitzen, Harpunen, Ahlen, Meißel, Ringe, Griffe u. a. Zu den in geringer Zahl gefundenen Bronzegegenständen (Taf. 20—23) gehören Äxte, Speer- und Pfeilspitzen, Sichel und Schmucksachen. Die Keramik ist glatt, mit Strichen ornamentiert oder textilverziert (Taf. 24, 25; Abb. 35); die Gefäße haben vorwiegend eine einfache eimerartige Form, und nur bei wenigen variiert der obere Rand. Zusätzliche Verzierungen an der Gefäßoberfläche sind selten.

In der Wirtschaft dominieren zu Beginn der Frühmetallzeit Fischerei und Jagd; späterhin nimmt die Viehzucht Oberhand, in der alle wichtigen Haustierarten vertreten sind. Den Hauptteil der Herde bildet das Großvieh; an zweiter Stelle steht ihrer wirtschaftlichen Bedeutung nach die Schweinezucht, an dritter die Pferde- und Kleinviehhaltung. Die gefundenen Steinäxte, Hacken, Bronzesicheln, Reibsteine, Getreidekörner (Gerste, Weizen und Hirse), Erbsen und Bohnen sind Zeugnisse des Ackerbaus, der im 1. Jährts, v. u. Z. bereits eine führende Stellung in der Wirtschaft einnahm. Während dieser Periode bürgert sich der Pflugbau ein. Fischfang und Jagd sind nach wie vor von Bedeutung, ebenso das Sammeln von frei in der Natur vorkommenden Nahrungsmitteln. Auf dem Tauschhandelswege werden Metalle und Metallerzeugnisse eingeführt, in geringerem Maße auch anderes Material (Bernstein, Feuerstein). Es sind Richtungen der damals vorhandenen Verkehrsstraßen (Abb. 36) zu erkennen.

Die archäologischen Denkmäler geben Aufschluß über die territoriale Verbreitung der verschiedenen ethnischen Gruppen (Abb. 36) und berechtigen zu der Schlußfolgerung, daß in der Frühmetallzeit das Patriarchat zu voller Blüte gelangt und sich bereits der Zerfall der Urgesellschaft anbahnt.

In der Frühmetallzeit ist in Lettland am Mittel- und Niederlauf der Daugava der langschädige, schmalgesichtige sowie der mittelschädige anthropologische Typus mit breiterem und flacherem Gesicht vertreten.

DIE ÄLTERE EISENZEIT

In der älteren Eisenzeit entfaltet sich in Lettland die einheimische Eisengewinnung und Bearbeitung. Das Eisen wird zum wichtigsten Werkstoff bei der Geräte- und Waffenherstellung, während die Bronze weitgehend zur Herstellung von Schmuck verwendet wird.

In dieser Periode bestehen manchenorts (Abb. 37) die bereits im 1. Jährt. v. u. Z. entstandenen Siedlungen weiter (Kivti — Abb. 38); andernorts (Spitiņi — Abb. 39) wachsen neue Siedlungen hervor. Auch ein Teil der Burgberge ist bewohnt (Daugmale, Matkule), während andere nur als Zufluchtsstätte dienen (Asote). In den Siedlungen findet man Reste von Pfahlbauten und von 5X6 m großen Blockbauten, zu ebener Erde gelegene oder in den Boden eingetiefe Herdstellen mit einem Durchmesser von 1—2 m sowie Reste von Befestigungen (Abb. 40 und 41), desgleichen Werkzeuge, Waffen, Keramik, Schmucksachen, Tierknochen, Getreidekörner und andere Materialien.

Die Gräberfunde aus dem 2.—4. Jh. geben Aufschluß über die kulturellen Besonderheiten der einzelnen Gebiete Lettlands.

Im südwestlichen Teil Lettlands wurden die Toten in Gruben beigesetzt, über denen man kleine Hügel aufschüttete. Die Reste in den Hügeln beobachteter Feuerstellen zeugen von Feuerbestattungsriten. Den in Lettland bekannten Gräberfeldern dieses Typs (Mazkatuži, Kapsēde) entsprechen ähnliche im westlichen Teil Litauens (Kurmaičiai und Serniai, wo die Gräber mit Steinen umfriedet sind). An Beigaben (Taf. 27, 28) findet man Tüllenäxte, Messer, Speerspitzen, Sensen (seit dem 3. Jh.), Spinnwirtel sowie Schmuck, darunter Halsringe, Fibeln, Armreife, Ziernadeln und Glasperlen. Eine charakteristische Beigabe sind Miniaturgefäße und römische Münzen.

In Süd- und Mittelllettland sind Hügelgräber mit Kollektivbestattungen (Abb. 37) verbreitet. Diese Hügel entstanden allmählich, da im Laufe der Zeit immer neue Grabstätten angelegt und mit Erde beschüttet wurden.

Hier gibt es sowohl Hügelgräber (Abb. 42) als auch Gräberfelder, in denen Hügel- und Flachgräber beieinander stehen (Rūsīsi — Abb. 44). Im Innern der kollektiven Hügel findet man Feuerstellen (Gailīsi — Abb. 43) und an den Bestatteten Steine (Abb. 45). Seit dem 4. Jh. wurden in diesem Gebiet keine neuen Gräberhögel mehr aufgeschüttet. In männlichen Gräbern findet man als Beigaben Äxte, Speerspitzen, Messer, Halsringe, Armringe, Fibeln und Schmucknadeln, in weiblichen außer Schmucksachen auch Messer, Hacken und sogar Scheren (Taf. 29, 30).

In Augšzeme, im südöstlichen Teil von Vidzeme sowie in den südlichen und mittleren Gebieten von Latgale befinden sich die Hügelgräber teils auf sandigen Erhebungen, teils auf Flachland (Abb. 37). Die im Durchmesser 5—14 m betragenden 0,4—1,3 m hohen Hügel gleichen einander weitgehend im Aufbau (Abb. 46). Die Gräber befinden sich innerhalb eines am Hügelfuß errichteten Steinkreises. Im Mittelpunkt mehrerer Hügel liegt das sorglich ausgestattete, reich mit Beigaben versehene Grab des Sippenältesten (Abb. 46). Wie in Slate, Boķi, Melderišķi und andernorts durchgeführte Untersuchungen zeigen, stammen die Hügelgräber dieses Gebiets aus dem 2. bis 5. Jh. Als Beigaben findet man in Männergräbern Schmaläxte, Speerspitzen, Raufeisen, seltener Sporen und Schmucksachen, in Frauengräbern vorwiegend Schmuck (Taf. 31, 32).

Im nördlichen Kurzeme sowie in Vidzeme und Latgale wurden die Verstorbenen im 2. bis 4. Jh. in Steinsetzungen (Abb. 37) bestattet. Man bestattete die Toten, indem man sie mit kleineren Steinen bedeckte, in viereckigen, aus größeren Steinen errichteten Umzäunungen (Kammern). (Abb. 47). Mehrere nebeneinander errichtete Kammern dieser Art bildeten eine sich in westöstlicher Richtung erstreckende Steinsetzung. In Kurzeme (Lazdiņi) wurden die Steinsetzungen in die Erde eingetieft (Abb. 49). Die Beigaben (Taf. 33, 34) bestehen zum Teil aus Werkzeugen, vorwiegend jedoch aus Schmuck; auch Gefäßscherben sind vorhanden. Die Gräber dieses Typs haben sich aus den Steinkistengräbern (Abb. 48) entwickelt. Die Errichtung neuer Steinsetzungen erfolgte bis in das 4. Jh.; später wurden die Toten in den bereits bestehenden Kammern oder außerhalb derselben beigesetzt.

Aus der älteren Eisenzeit stammen 13 Depotfunde römischer Münzen, und auf dieselbe Epoche beziehen sich auch die ersten schriftlichen Nachrichten über das Territorium Lettlands (in den Werken von Tacitus und Ptolemäus).

Im 2. bis 4. Jh. benutzte man neben eisernen Werkzeugen und Waffen auch noch Erzeugnisse aus Stein, Knochen und anderem Material (Taf. 27, 29, 31 und 33). Durch großen Formenreichtum zeichnen sich die Schmucksachen aus (Taf. 28, 30, 32 und 34; Abb. 51—54). Besonders zu erwähnen sind in Lettland gefundene Einfuhrgegenstände aus römischen Provinzen (Abb. 55).

In der älteren Eisenzeit besteht auch weiterhin die glatte, gestrichelte und textilverzierte Tonware. Daneben findet man Gefäße mit gerauhter Oberfläche. Anscheinend bürgerte sich auch polierte und mit Nageleindrücken verzierte Tonware ein (Taf. 35). Die Gefäße sind von verschiedener Größe und Form.

Im Wirtschaftsleben dominierte der Ackerbau. Der Gebrauch eiserner Geräte führte zur Ausbreitung des Rodungs- und Brachackersystems und des Pflugbaus. Die Viehzucht entwickelte sich weiter, während die Bedeutung des Fischfangs und der Jagd zurückging. Die Metallbearbeitungsmethoden wurden vervollkommen (in der Siedlung Spitiņi sind 6 Eisenschmelzöfen entdeckt worden — Abb. 57), der Tauschverkehr erweitert. Mit größerer Deutlichkeit sind die Verkehrswege jener Zeit zu erkennen (Abb. 56).

Das archäologische Fundmaterial zeugt vom fortschreitenden Zerfall der Urgesellschaft und der allmählichen Bildung einer territorialen Gemeindeordnung. Anhand des Fundstoffs sind auch die von den Stammesvereinigungen — den Kuren, Semgalen, Selen-Latgalen und ostseischen Finnen bewohnten Gebiete zu erkennen (Abb. 58).

DIE MITTLERE EISENZEIT

Im 5. bis 9.—10. Jh. nimmt die Entwicklung des Wirtschaftslebens auf dem Territorium Lettlands und die Bildung neuer sozialer Verhältnisse ihren Fortgang.

Sämtliche Denkmäler dieser Periode: Burgberge, Siedlungen, Wasserburgen, Gräberfelder u. a. (Abb. 59) sind weitgehend erforscht. Die Burgberge dieser Periode werden stärker befestigt, ihre Planung und die Technik der Verteidigungsanlagen vervollkommen. Am Fuße der Burgberge, nicht selten auf einer Fläche von 1 bis 2 Hektar, entstehen dicht bewohnte Siedlungen, in denen sich das wachsende Handwerk konzentriert. Unter diesen Denkmälern sind besonders der Burgberg und die Siedlung Ķenteskalns eingehend erforscht (Abb. 60). In der Mitte des 8. Jh. wurden im Nordwall des Burgberges zweireihige Blockbaukammern (Abb. 62, 63) als Unterbau für die Befestigungsanlagen ausgebaut. Wohnzwecken dienten sowohl auf dem Burgberg als auch in der Siedlung vorwiegend Blockbauten mit Steinöfen- (Abb. 65) oder Herdbeheizung. Die Zugänge zu den Burgbergen sind öfters mit speziellen hölzernen Befestigungsanlagen versehen (Abb. 61).

Die befestigten Siedlungen, die Wasserburgen sind archäologische Denkmäler der zweiten Hälfte des 1. Jährt. u. Z., die zu Verteidigungszwecken auf Untiefen und Inseln von Seen errichtet wurden. In den Jahren 1965—1969 fand man bei Ausgrabungen im Araišu-See einen befestigten Gebäudekomplex mit zwanzig Wohn- und Wirtschaftsbauten der ursprünglichen Bebauung, die von einem Verteidigungsbau umgeben waren. Diese hölzerne Burg aus dem 9.—10. Jh. diente einem Vertreter der gesellschaftlichen Oberschicht der alten Latgalen als Residenz (Taf. 38; Abb. 68—71).

Für die baltischen Stammesvereinigungen der mittleren Eisenzeit in Lettland sind Flachgräberfelder mit Skelettbestattung (Abb. 59 : V) kennzeichnend. Die aus Mazkatuži und Geistauti bekannten kurischen Gräberfelder enthalten als Beigaben (Abb. 72) Gegenstände, die für die ethnische Gruppe der Kuren charakteristisch sind, darunter tönerner Miniaturgefäße. Einige der Begräbnisse sind sehr reich mit Beigaben versehen (Taf. 40: 16—27). Auf die Zeit von 650 bis 800 beziehen sich Hügelgräber und ein Flachgräberfeld in der Nähe von Grobiņa (Abb. 77), die vom Bestehen einer Kolonie schwedischer Kaufleute zeugen. Zusehends wächst die Zahl der semgalischen Gräberfelder. Seit dem 5. Jh. bürgern sich hier an Stelle der kollektiven Hügelgräber Flachgräberfelder ein, in denen mitunter Steinumzäunungen vorkommen (Abb. 73). An Beigaben findet man in den männlichen Gräbern Waffen und Werkzeuge, in den weiblichen — Schmucksachen (Taf. 41). Auch Doppelbegräbnisse

(Abb. 75) kommen vor. Bei den Latgalen und Selen treten im 6. Jh. gleichfalls Flachgräber an die Stelle der kollektiven Hügelgräber. In manchen Fällen wurden die Grabanlagen im 7. und 8. Jh. unmittelbar an den einen Grabhügel umgebenden Steinring «angebaut». Um diese Zeit haben die männlichen und die weiblichen Begräbnisse in Ostlettland eine entgegengesetzte Orientierung. Kennzeichnend für dieses Gebiet ist auch das eigenartige Gewand (Taf. 44:1). Zum Zusammenheften der Kleidung dienen neben der Fibel (Taf. 42:1—4) häufig auch Ziernadeln (Taf. 42:9—13). Ein charakteristischer ostlettischer Schmuck sind die Halsringe (Taf. 42:14—17); auch Ketten-schmuck mit Schellen (Taf. 42:22; Abb. 84) ist beliebt.

In Nordkurzeme sowie in Nordvidzeme werden die Toten auch in dieser Periode nach finnischem Brauch in Steinsetzungen bestattet, während in Ostlettland slawische Grabhügel in Erscheinung treten.

Im Zusammenhang mit den häufigen Raubkriegen und anderen Umständen wächst in dieser Periode die Zahl der Depotfunde, darunter auch solcher mit Wertgegenständen aus Silber (Taf. 45; Taf. 42:7, 8).

Die wichtigsten Wirtschaftszweige waren Ackerbau und Viehzucht. Vorherrschend war das Rodungs- und Brachackersystem (Ackerbaugeräte s. Taf. 36:1—3, 5—7, 11, 12). Es wurden Gerste, Weizen, Roggen, Erbsen, Bohnen, Lein und andere Kulturen angebaut. Immer größere Bedeutung gewann das Pferd als Zugkraft in der Wirtschaft und als Reittier für den Krieg (Sporen, Gebisse s. Taf. 37:1—6), obwohl Pferdefleisch um diese Zeit auch als Nahrungsmittel verwendet wird. Die Jagd diente hauptsächlich der Fleischversorgung (Wildschweine) und der gleichzeitigen Beschaffung von Pelzwerk (Elche, Bären); reine Pelztierjagd (Marder u. a.) ist weniger verbreitet. Eine abwechslungsreichere Ernährung wurde durch den Binnensee- und Meeresfischfang ermöglicht (Angelhaken aus Eisen und Bronze s. Taf. 37:16—20). Metall wurde von geschulten Hüttenhandwerkern aus Sumpfeisenstein in Schacht- (Abb. 67) und Kuppelöfen gewonnen und von Eisenschmiedern bearbeitet (Arbeitsgeräte s. Taf. 36:14, 18—21; Taf. 37:45—49). Als besonderer Handwerkszweig entwickelte sich auch die Bronze- und Feinschmiedekunst. Das Buntmetall wurde in Tiegeln geschmolzen und in Lehm- oder Steinformen gegossen (Taf. 37:38—44). Bei der Herstellung von Schmucksachen und anderen Erzeugnissen aus Buntmetall entwickelte sich die Schmiedetechnik, die eine bessere Qualität der Erzeugnisse gewährleistete. Die übrigen handwerklichen Arbeiten — Spinnen, Weben, Knochen- und Holzbearbeitung, Töpferei u. dgl. — wurden noch als Hausarbeit verrichtet (Werkzeuge und Hausrat s. Taf. 37:7—37).

Die ohne Tonscheibe hergestellte Keramik hat vorwiegend eine glatte (Taf. 46:2—5, 8, 9) oder gerauhte Oberfläche (Taf. 46:7). In geringer Zahl ist polierte (Taf. 46:6), mit Nageleindrücken ornamentierte (Taf. 46:1) und textilverzierte Tonware vertreten.

Die Handelsbeziehungen mit nahen und auch entfernteren Ländern entwickelten sich auf dem Wege des Meeres-, Fluß- und Landverkehrs. Die wichtigsten Wasserstraßen waren die Daugava, Gauja und Venta. Eingeführt wurden hauptsächlich Silber und andere Buntmetalle sowie Erzeugnisse aus ihnen, Glasperlen, Kauri-Muscheln u. dgl. Als Tauschwaren dienten Landwirtschafts- und Handwerkszeugnisse sowie Jagderträge. Am Ausgang der mittleren Eisenzeit entwickelten sich bereits die materiellen und sozialen Voraussetzungen für die Bildung einer örtlichen Kaufmannsschicht.

Reiche Waffenfunde in Gräbern des 5. bis 9. Jh. kennzeichnen den kriegerischen Charakter der Epoche. Man findet Speerspitzen, kurze einschneidige Schwerter (Taf. 39) und Streitäxte (Abb. 81); Pfeilspitzen werden nur selten angetroffen. Schilde sind aus Semgale sowie aus dem Depotfund im Tiras-Sumpf (Rucava) bekannt (Abb. 79). Es sind Stammesunterschiede in bezug auf die Form der Waffen und die mit ihnen zusammenhängenden Sitten zu verzeichnen.

Kennzeichnend für die geistige Kultur der Bevölkerung ist die Beobachtung der Naturerscheinungen im Zusammenhang mit der praktischen Tätigkeit in Ackerbau und Viehzucht sowie Personifizierung der Naturkräfte. In dieser Periode sind gewisse Veränderungen im Volksglauben und in den Bestattungssitten sowie die Entstehung einiger Urelemente der Folklore (der Volkslieder) zu verzeichnen.

Die fortschreitende Entwicklung des Wirtschaftslebens führte zur allmählichen Differenzierung der Eigentumsverhältnisse und zur Bildung einer reichen Adelschicht, die sich der früher im Gemeinbesitz befindlichen Burgen bemächtigte, deren Bedeutung wesentlich anwuchs. Eine Folge dieser Entwicklung war der

endgültige Zerfall der Urgesellschaft und die Entstehung einer neuen Gesellschaftsform — der Klassengesellschaft. Am intensivsten verlief dieser Prozeß in der ersten Hälfte der mittleren Eisenzeit in den von Kuren bewohnten westlichen Gebieten Lettlands. Der Übergang zur frühen Klassengesellschaft erfolgte in ganz Lettland von der Mitte des 8. bis zum Ende des 10. Jh.

Während der mittleren Eisenzeit dauerte in West- und Nordlettland die Koexistenz von lettischen und finnischen ethnischen Gruppen an, wobei sich das Verbreitungsgebiet der Kuren und Latgalen nach Norden ausdehnte. In Ostlettland steht dieser Vorgang mit dem Auftreten slawischer Hügelgräber in Verbindung.

In dieser Epoche ist in Lettland der massive langschädelige europäide anthropologische Typus mit mittelbreitem oder verhältnismäßig schmalem Gesicht, in Ostlettland außerdem der mittelschädelige Typus mit breiter und abgeflachter Gesichtsform vertreten (Abb. 89).

DIE JÜNGERE EISENZEIT

Vom 10. bis zum Beginn des 13. Jh. entwickelt sich auf dem Gebiet des heutigen Lettlands allmählich die frühfeudale Gesellschaftsordnung. Aus den früheren Stammesvereinigungen, wie unter anderem Gräberfunde bezeugen (Abb. 90), bildeten sich die Volksstämme der Latgalen, Semgalen, Kuren, Selen und Liven. Seit dem Ausgang der jüngeren Eisenzeit macht sich bei diesen Völkern die Tendenz bemerkbar, zu einem einheitlichen lettischen Volk zu verschmelzen.

Der größte Teil der in Kurzeme verzeichneten 70 Burgberge (Abb. 91—94) stammt aus dieser Zeit. Umfassendere archäologische Grabungen wurden im Burgberg von Talsi (Abb. 95—98) durchgeführt, der mit seinen Befestigungsanlagen für die frühfeudale Periode in Lettland charakteristisch ist. Einige erforschte Burgberge der Kuren befinden sich auf dem Gebiet der heutigen Litauischen SSR (Abb. 99). Charakteristisch für das Siedlungsgebiet der Kuren ist die verhältnismäßig große Zahl von Kultstätten (Elkas kalni, Baznlekalni) (Abb. 100, 101), darunter kultische Steine (Abb. 102). An diesen Stätten pflegten sich die Einwohner an Festtagen und zu wichtigen Beratungen zu versammeln.

Kurzeme hat unter allen Gebieten Lettlands die mannigfaltigsten Bestattungsweisen (Abb. 90). Man trifft hier sowohl Skelettfachgräber als auch Brandgräber, und zwar werden bei den letzteren die Brandreste entweder begraben (Abb. 103) oder, wie das im Vilkumuizas-See festgestellt wurde, in Gewässer versenkt (Abb. 104). Die kurischen Liven bestatteten ihre Toten auch in Hügeln (Abb. 105, 106). In den Brandgräbern der Kuren wurden die Verstorbenen entweder in der Gruft oder außerhalb derselben verbrannt. Die vorher zerbrochenen und verbrannten Beigaben, unter denen als unikaler Fund ein Helm (Abb. 107) erwähnt zu werden verdient, wurden zusammen mit den Knochenresten des Toten regellos in die Gruft geschüttet.

Bei den Kuren findet man in der Periode des Frühfeudalismus ein reichliches Sortiment an Arbeitsgeräten, Waffen und Schmuck (Taf. 47—49). Der letztere weist Unterschiede gegenüber demjenigen der Liven in Nordkurzeme (Taf. 50) auf.

Von den Siedlungen der Liven in Vidzeme, die sowohl Burgberge (Abb. 108 und 109) als auch Dörfer (Abb. 110—113) bewohnten, sind vorwiegend die letzteren erforscht, was einen Einblick in die Planung, Bauweise und Wirtschaftszweige dieser Dorfsiedlungen gestattet.

Bei den an der Gauja ansässigen Liven sind Hügelgräber (Abb. 120—122) vorherrschend. Die aus Kurzeme eingewanderten Wenden dagegen haben ebene Skelettgräber mit einem Inventar (Abb. 123), das große Ähnlichkeit mit den Beigaben der livischen Gräber in Nordkurzeme aufweist, sich aber in gewissem Grade von demjenigen der in Vidzeme ansässigen Liven (Taf. 51—53) unterscheidet.

Von den Gräberfeldern der Daugava-Liven wurde am umfassendsten das Gräberfeld Laukskola (391 Gräber) erforscht. Man trifft hier sowohl Skelett- als auch Brandgräber (Abb. 114); auch einige symbolische Begräbnisse sind vorhanden. Die Skelettgräber sind hauptsächlich mit dem Kopf nach NW orientiert. Häufig findet man in den Gräbern Tongefäße, manchmal auch als Opfergaben dargebrachte Hunde oder Eier, und in der Nähe befinden sich nicht selten rituelle Feuerstätten (Abb. 116). Die Gruft ist mit zerkleinerten Kohlen bestreut, und man findet an den Gräbern Umfriedungen aus Stein bzw. über dem Grab aufgeschichtete Steinhäufen (Abb. 117). Die Frauen haben einen

charakteristischen Kettenschmuck an der Brust sowie Halschmuck mit Glasperlen und kleinen Anhängern, die in manchen Gräbern ziemlich prunkhaft sind (Abb. 118). Von der Zugehörigkeit zur oberen Gesellschaftsschicht zeugen in Männergräbern reich beschlagene Gürtel, Trinkhörner und Schwerter (Abb. 119). Für Kindergräber sind verschiedenartige kleine Anhänger charakteristisch, die als Amulette getragen wurden.

Bei den Daugava-Liven gibt es nur wenige Hügelgräberfelder. Das Gräberfeld Käbeles enthält mehr als 100 Hügel; die größten von ihnen erreichen eine Höhe von 1,5 m und einen Durchmesser von 6 bis 10 m. In den Hügeln sind je ein bis zwei Tote mit dem Kopf nach N bestattet. Hügelform und Grabbeigaben gleichen weitgehend denjenigen der Gauja-Liven.

Von den Burgbergen der Semailen aus dem 10.—13. Jh. sind in Lettland diejenigen von Mežotne, Tērvete und Daugmale sowie die entsprechenden Dorfsiedlungen erforscht. Mežotne (Abb. 125) war das bedeutendste wirtschaftliche, militärische und politische Zentrum in Ostseimgale, während Tērvete (Abb. 127) eine ebensolche Bedeutung in Westseimgale hatte.

Im 10. bis 13. Jh. sind die Burgberge (Abb. 126, 160) stärker befestigt als in der vorhergehenden Periode. In Mežotne und Tērvete erreichen die Wälle eine Höhe von 8 m und in Daugmale eine Höhe von 7 m. Besonders stark befestigt sind die Burgberge nach der Jahrtausendwende. Im Burgberg Tērvete wurde um diese Zeit zwecks Verbreiterung des Plateaus und Ausbaus einer zweiten Verteidigungslinie mittels mehrerer Balkenschichten eine Terrasse (Abb. 128) gebildet.

Im Burgberg vom Mežotne fand man beiderseits des zum Burgtor führenden, mit Kalkstein gepflasterten Weges sowie längs dem Wehrbau 8x6 und 5x4 m große Wohn- und Wirtschaftsbauten, darunter eine Mahlkammer mit verkohlten Gersten-, Hafer-, Roggen-, Weizen- und Erbsenkörnern, die in Tongefäßen und Bastkörben aufbewahrt wurden. In Tērvete wurde eine im 13. Jh. abgebrannte Getreidekammer mit Eichenholzdielen aufgedeckt; die Kornkästen enthielten Gersten-, Roggen- und Weizenkörner. Sowohl im Burgberg von Mežotne als auch von Tērvete befanden sich Schmiede-, Feinschmiede- und andere Werkstätten. In Tērvete hat sich am Verputz eines Werkstattofens eine Zeichnung erhalten, die einen Flötenspieler darstellt (Abb. 173).

Manche bedeutende Zentren (Tērvete, Dobeļe) sind mit stark befestigten Vorburgen versehen. Grabungen wurden nur in der Vorburg von Tērvete (Abb. 127) durchgeführt.

Die Ausgrabungsergebnisse in Mežotne und Dobeļe lassen auf eine dichte Bebauung mit Wohn- und Wirtschaftsbauten und eine bedeutende Einwohnerzahl schließen. Vor allen in Mežotne (Abb. 125) zeugen zahlreiche Funde davon, daß die Einwohner sich mit Handwerk und Handel beschäftigten; hier wurde unter anderem auch eine Feinschmiedewerkstatt festgestellt. Eine ähnliche Bedeutung wie Mežotne hatte für den Handel und das Handwerk in Nordseimgale auch Daugmale.

Für Semailen sind Flachgräberfelder mit Skelettbestattungen charakteristisch. Ebenso wie bei den Latgalen und Selen sind auch bei den Semailen die Frauen- und Männerbegräbnisse in entgegengesetzter Richtung orientiert (Abb. 129). In der Anfangsperiode der jüngeren Eisenzeit findet man Begräbnisse, in denen die Frauen mit dem Kopf nach W und die Männer nach O orientiert sind; in der Folgezeit ist jedoch die Mehrzahl der Frauenbegräbnisse mit dem Kopf nach NNW oder N und die der Männergräber in entgegengesetzter Richtung orientiert. Eine ähnliche Bestattungsweise mit gleichartigem Inventar ist aus Nordlitauen (Linksmučiai) bekannt, was auf eine Besiedlung dieses Gebiets durch Semailen hinweist.

Für den Frauenschmuck in Semailen sind die Halsringe kennzeichnend (Taf. 56:2—4; Abb. 132). Sehr beliebt sind auch Ziernadeln (Taf. 57:1—7, 9—10), die häufig als Teil des prunkvollen Ketten-Brustschmucks auftreten. In Männergräbern findet man massive Armringe (Taf. 57:23—25).

Ein weiterer charakteristischer Schmuck ist in Semailen die Scheibenfibeln, deren Scheiben häufig dem Ziernadelkopf gleichen (Taf. 58:1—4, 6—12). Stirnbinden (vainags) sind selten anzutreffen, in den Details unterscheiden sie sich von denen der Latgalen (Taf. 59:1—4).

Die Gürtel (Taf. 59:24, 25) sind im 10.—11. Jh. häufig mit Troddeln oder Quasten aus kleinen Bronzespiralen (Taf. 59:23) verziert. Einzig in ihrer Art sind die im Burgberg von Tērvete gefundenen Gürtel mit Beschlägen in Tierform. Diese Gürtel werden in den Beginn des 13. Jh. datiert (Taf. 59:18).

Die Burgberge der in Ostlettland ansässigen Latgalen und Selen (Abb. 134—138) sind weitgehend erforscht. Unter ihnen läßt sich am Burgberg Asote die Entwicklung der Verteidigungs-

anlagen besonders deutlich verfolgen (Abb. 159). In den Burgbergen findet man Wohn- und Wirtschaftsbauten sowie Werkstätten. Es sind Stampflehm- (Abb. 156) oder Steinöfen benutzt worden, auch steinerne Herde. In der Vorburg von Koknese wurde ein ganzer Komplex von Wirtschaftsgebäuden mit Viehstall (Abb. 152) offengelegt. Von den Kultstätten Ostlettlands ist der Sauleskalns zu erwähnen.

Bei den Latgalen waren zu Beginn der jüngeren Eisenzeit Flachgräberfelder (Abb. 140) üblich; sie bestanden aus Skelettgräbern, in denen Frauen und Männer in entgegengesetzter Richtung beigesetzt wurden (Abb. 141). Selten kommen Brandgräber (Abb. 142) und Kenotaphe vor. Seit dem 11. Jh. trifft man neben den Flachgräberfeldern auch kuppeförmige Hügelgräber (Abb. 143, 144), deren Inventar völlig demjenigen der Flachgräber gleicht. Auch für das von den Selen besiedelte Gebiet sind beide Grabarten mit derselben Graborientierung und ebensolchen Beigaben charakteristisch, und nur manchmal sind bei ihnen gewisse Besonderheiten zu beobachten (Abb. 148).

Bei den latgalischen Frauen findet man als charakteristischen Zierat Stirnbinden (vainags) (Abb. 145), Nackenbleche mit Ketten und Halsringe (Taf. 61); Frauen und Männer tragen Armringe und Ringe (Taf. 62) sowie verschiedenartig geformte Hufeisenfibeln (Taf. 63). Ein kennzeichnender Bestandteil der Männerkleidung sind reich geschmückte Gürtel (Taf. 60:11—16). Die Gürtel der Selen zeigen Taf. 64:3—5, den Zierat Taf. 65 und 66.

Einen wesentlichen Teil des Fundstoffs aus dem 10. bis 13. Jh. bilden Schatzfunde, die größtenteils Münzen und andere Wertgegenstände enthalten. In fünfzehn aus dem 9. bis 11. Jh. stammenden Verwahrfunden (Kaņkumi bei Dundaga, Nāvessala bei Daugmale u. a.) sind arabische Münzen gehoben worden. Die Schatzfunde abendländischer Münzen sind im allgemeinen jüngeren Datums und beziehen sich hauptsächlich auf das 11. Jh. Einzig in seiner Art ist der aus der zweiten Hälfte des 11. Jh. stammende Verwahrfund von Ipsī bei Lielvārde, bestehend aus importiertem slawischem Silberzierat, abendländischen Münzen, arabischen Dirhams und Silberbarren (Abb. 124). Weitere bedeutende Schatzfunde, die Barren und Wertgegenstände aus Silber enthielten, wurden in Semailen, und zwar in Rijnīeki bei Saigale (Abb. 133) sowie in Puđzas bei Salgale gefunden. Die größten Funde dieser Art stammen anscheinend von Vertretern der werdenden Feudalklasse.

In der alten livischen Siedlung Rauši auf der Insel Dole wurde ein von einem Schmied hinterlegtes Depot gefunden, das in die erste Hälfte des 11. Jh. datiert wird (Taf. 72). Vermutlich als Opfergabe gedacht war der annähernd um die Jahrtausendwende auf dem Hügel Sauleskalns bei Krāslava vergrabene Schatzfund.

Im 10. bis 13. Jh. wächst die Zahl der männlichen Gräber, in denen Waffen als Beigaben überhaupt nicht oder nur in geringer Zahl vorkommen. Gleichzeitig findet man aber sehr reiche Begräbnisse mit einer Vielfalt von prunkvollen, mit großem Arbeitsaufwand hergestellten Waffen. Dieserart äußert sich in der Bewaffnung die Vermögens- und Klassendifferenzierung der Bevölkerung.

Im 10. bis 13. Jh. bürgern sich neue Waffenarten ein: lange zwei- und einschneidige Schwerter, Streitäxte sowie damaszierte Lanzenspitzen (Taf. 47, 49, 51, 55, 60, 64, 76, 77), ferner Keulenköpfe aus Bronze und Eisen. In der zweiten Hälfte der jüngeren Eisenzeit verschwinden allmählich die einheimischen Waffenformen, und es bürgern sich die für ganz Nordosteuropa charakteristischen Formen ein. Im 12. und 13. Jh. wächst die Bedeutung der Fernkampfaffen (Speere, Bogen und Pfeile); die Armbrust mit Pfeilen (Abb. 131) kommt auf. Auch die Schutzaffen werden vervollkommen, und es bürgern sich Helme (Abb. 107), Panzerhemden und prunkvolle Schilde (Taf. 78) ein.

An Reitzubehör und Pferdegeschirr findet man Sporen, Peitschengriffe, Steigbügel und anderes Sattel- und Zaumgerät. Zum Beschlagen der Pferde benutzte man Eisschuhe, an deren Stelle seit dem 12. Jh. Hufeisen traten (Taf. 47, 49, 51, 55, 60). Wie der Fundstoff der Burgberge Koknese, Asote, Tērvete, Daugmale u. a. zeigt, hatten die Vertreter der feudalen Oberschicht das prächtigste Reitzubehör, Pferdegeschirr und Waffen wurden in kurischen Gräbern gemacht.)

Archäologische Zeugnisse des Ackerbaus als des wichtigsten Wirtschaftszweiges jener Zeit sind die Arbeitsgeräte. In Männergräbern der Kuren, seltener der Semailen, findet man Sensen (Taf. 68:16, 17), während in Ostlettland vorwiegend Sicheln und Raufeisen (Taf. 68:1—3, 8—10) verbreitet sind. Auf die

Verwendung des Gabelpfluges deuten Pflugscharen (Taf. 68:5) hin. Hacken (Taf. 68:14) findet man häufig in Frauengräbern der Semailen. Für Semailen sind auch Meißel mit Tülle charakteristisch. Die Getreidekörner wurden mit Reibsteinen (Taf. 68:13) zerkleinert, an deren Stelle im 11. Jh. die Handmühle tritt (Abb. 151). Das immer häufiger werdende Vorkommen von Getreide (Abb. 150) und vor allem der wachsende Anteil des Roggens zeugen von der Einbürgerung des Dreifeldersystems, das neben dem Zweifeldersystem bestand.

An Arbeitsgeräten und Hausrat kommen in Gräbern und Siedlungen am häufigsten Beile, Messer und Pfrieme (Taf. 70:9, 12; Taf. 71:19, 30) vor. In der ersten Hälfte der betreffenden Periode sind Schinaläxte im Gebrauch, um die Jahrtausendwende verbreiten sich Breitäxte (Taf. 68:15, 18; Taf. 60:30; Taf. 64:12). Die Zimmermannsbeile sind für das Siedlungsgebiet der Kuren charakteristisch (Taf. 47:24).

Aus der jüngeren Eisenzeit gibt es Scheren, Nähadeln, Spinnwirtel, Schabeisen, Feuerschlageisen, Schlüssel, knöcherne und hölzerne Kämme, Pflugschare, Feilen, Meißel, Bohrer, „Katzen“ (Taf. 69–71). In der jüngeren Eisenzeit erscheinen zum erstenmal Schleifsteine (Abb. 149), Leuchter, Bronzeschüsseln, Waagen und Gewichte (Abb. 168). Das Sortiment an Holzgeräten ist am reichlichsten in den Funden aus Araisai, Koknese und Riga vertreten.

In der jüngeren Eisenzeit ist ein wesentliches Anwachsen der Bedeutung der Haustiere im Vergleich zu den Wildtieren festzustellen. In der Herde dominiert das Großvieh; verhältnismäßig wichtig ist auch die Schweinezucht, von geringerer Bedeutung die Kleinviehhaltung. Das Pferd dient als Zugtier für den Ackerbau, behält jedoch auch seine Bedeutung als Kulttier. Die Haustiere sind von kleinem Wuchs. Auch Kuhschellen sind bekannt (Taf. 68:4). Die Haustiere wurden in Ställen untergebracht; so ist z. B. in der Vorburg von Koknese ein aus Pfosten errichteter Stall aufgedeckt (Abb. 152) worden.

Von dem verhältnismäßig hohen Niveau der Waldbienenzucht zeugen die aus dem 10. bis 11. Jh. stammenden Imkereigeräte (Abb. 153), die in den Burgbergen Koknese und Talsi sowie in der Wasserburg im Araisai-See gehoben worden sind. Maßgebend für die wirtschaftliche Bedeutung der Waldbienenzucht war nicht nur der eigene Bedarf der Bevölkerung an Honig als Süßstoff sowie an Wachs zu Handwerks- und Beleuchtungszwecken, sondern auch die Nachfrage nach diesen Erzeugnissen auf den Handelsmärkten.

Die Jagd behielt ebenfalls ihre Bedeutung bei der Lebensmittelbeschaffung. Als Jagdtiere kamen vor allem Elche, Rehe, Auerochsen, Wildschweine und Biber, seltener Edelhirsche in Frage. Zu Handelszwecken wurde Pelztierjagd, manchenorts (Asote) hauptsächlich auf Marder, betrieben. Auch Vögel wurden gejagt.

Eine gewisse Bedeutung für die Nahrungsmittelbeschaffung hatte auch der Fischfang. Als Fanggeräte benutzte man Angelhaken verschiedener Größe (Taf. 69:1–4, 10–14, 23) sowie Fischeisen und Netze.

Die Eisengewinnung und -bearbeitung hatte sich in Lettland während des 10. bis 12. Jh. bereits zu einem selbständigen, wichtigen Wirtschaftszweig entwickelt; als Rohstoff diente örtliches Sumpfeisen. Die aufgedeckten Eisenhütten, Schmiedewerkzeuge (Taf. 72) und Fertigprodukte, darunter damaszierter Stahl, zeugen vom hohen technischen Niveau des Eisenhandwerks. In der Schmiedekunst gab es bereits eine Spezialisierung nach Fachgebieten, und auch eine soziale Differenzierung war unter den Schmieden zu beobachten. Immer häufiger arbeiteten die Schmiedemeister für den Markt.

Sehr verbreitet ist in dieser Periode die Verarbeitung von Buntmetallen (Kupfer, Bronze, Silber, Zinn und Blei). Davon zeugen zahlreiche, in allen Gebieten Lettlands aufgedeckte Handwerksstätten und Arbeitsgeräte (Taf. 73:1–8, 25, 29, 30–47), Metallreste (Taf. 73:10–23, 26, 27) und Halbfabrikate (Taf. 73:21, 22, 24, 28). Im 10. bis 12. Jh. wurden aus Bronze in großen Mengen Schmucksachen, seltener Haushaltsgeräte hergestellt. Die Erzeugnisse sind von eigenartiger Form und gediegen gearbeitet. Größere Gegenstände wurden meist geschmiedet, kleinere entweder gegossen oder geschmiedet. Viel Sorgfalt verwandte man auf das Ornament, das in verschiedenlicher Weise hergestellt wurde.

Am Ende des 10. Jh. bürgerte sich in Lettland die Töpferscheibe ein. Im 11. Jh. ist die Scheibenkeramik bereits vorherrschend. Bei der Handkeramik des 10. bis 13. Jh. handelt es sich vorwiegend um gerauhte, glatte oder mit Nägeleindrücken verzierte Gefäße (Taf. 74:2, 5, 7), seltener um geglättete

und am oberen Rande schnurverzierte Gefäße. Die Herstellungsweise dieser Gefäße entspricht dem technischen Niveau und den Gepflogenheiten der vorhergehenden Periode. Sie sind weniger sorgfältig gearbeitet, in der Form aber macht sich der Einfluß der Scheibenkeramik geltend.

Im 10. Jh. ist die Scheibenkeramik noch verhältnismäßig primitiv (Taf. 74:6). Im 11. Jh. erhöht sich die Qualität der Tonmasse (Taf. 74:3, 8). Im 12. Jh. werden die Gefäße dünnwandiger, niedriger, und der Rand ist stärker profiliert (Taf. 74:4). Im 13. Jh. ist die Profilierung des Gefäßrandes noch ausgesprochener, und der Hals hebt sich deutlich vom breiten Schulterteil ab. Der Gefäßboden ist manchmal mit einem Eigentumszeichen versehen (Abb. 155).

Überreste von Brennöfen wurden in der auf das 10. Jh. bezüglichen Schicht des Burgberges Asote sowie in den aus dem 11. Jh. stammenden Schichten des Burgberges Daugmale gefunden.

Im Bauwesen dominiert sowohl bei den Wohnbauten als auch bei den Befestigungsanlagen die Blockbauweise (Abb. 158–161). Bekannt sind Stampflehm- (Abb. 156) und Steinöfen sowie steinerne Herde (Abb. 157). In livischen Dörfern findet man gewöhnlich auch Lebensmittelgruben und Keller.

Die Frauen trugen als Kleidung langärmelige Leinhemden, einfarbige, aus Wolle gewebte Röcke, Fußlappen, Kopfbinden (vainags) bzw. Kopftücher und Lederschuhe. Für die litauischen und selischen Frauen sind bronzeverzierte wollene Umlegetücher (villaine) (Abb. 163, 164; Taf. 44:4) charakteristisch, doch trifft man auch unverzierte bzw. karierte Tücher. An die Stelle der Bronze-Stirnbinden (Taf. 44:1, 4) treten im 12. Jh. bestickte Gewebe-Stirnbinden (Abb. 166; Taf. 44:3).

Die Kleidung der livischen Frauen (Taf. 67:2) bestand aus einem sarafanartigen Rock nebst Jacke sowie verzierten Fußlappen (Abb. 167). Das livische Umlegetuch war mit recht einfachem Bronze- oder Zinnzierat geschmückt (Abb. 165). In der gleichen Weise waren auch Kinder gekleidet (Taf. 67:1).

Die Männer trugen ein leinenes Hemd, einen Wollrock, Hosen und Fußlappen sowie Lederschuhe. Kennzeichnend für die Kleidung der Edelleute in Ostlettland war ein prunkvoller Gürtel sowie eine eigenartige Armmwicklung (rokauts) (Taf. 44:2; Taf. 67:3).

Die Bewohner Lettlands unterhielten im 10. bis 13. Jh. Wirtschaftsbeziehungen sowohl zu östlichen (Taf. 76) als auch zu westlichen Ländern (Taf. 77). Die Existenz einheimischer Kaufleute wird durch Kaufmannsbegräbnisse sowie durch zahlreiche in Gräbern und Burgbergen gefundene kleine Waagen und Gewichte (Abb. 168) bestätigt. In Lettland hatte sich neben den Wasserstraßen ein Netz von ständig benutzten Landverkehrswegen gebildet, das alle größeren wirtschaftlichen und politischen Zentren umfaßte (Abb. 171). Die wichtigste Handelsstraße war die Daugava (Abb. 172).

Zeugnisse des Volksglaubens an magische Kräfte sind verschiedenartige Ornamente und zahlreiche an der Brust als Amulette getragene Anhänger.

Das künstlerische Empfinden des Volkes äußerte sich in Naturscheinungen symbolisierenden geometrischen Ornament, mit dem man allerhand Gegenstände schmückte. Seit dem 11. Jh. treten auch stilisierte Darstellungselemente aus dem Tier- und Pflanzenleben auf. Besonders zu erwähnen sind die schwarzweißen (Abb. 174) und farbigen (Taf. 78) Ornamente aus dem Gräberfeld Lejasdopeles, die zu den besten Schöpfungen dieser Art gehören.

Auskunft über die sozialen Verhältnisse dieses Zeitalters geben schriftliche Quellen, in denen Vertreter verschiedener Gesellschaftsschichten unterschiedlich bezeichnet werden. Die soziale Differenzierung ist mittelbar auch am archäologischen Fundstoff (dem Grabinventar) zu erkennen. Besonders stechen unter den Grabstätten die Kaufmannsbegräbnisse hervor.

Die Kenntnis der ältesten staatlichen Gebilde, die in Lettland während der Periode des Frühfeudalismus bestanden, stützt sich auf schriftliche Quellen des 13. Jh., die in bezug auf Westlettland Burggebiete und Länder, in bezug auf Ostlettland außerdem auch Fürstentümer (*regnum*) erwähnen (Abb. 176).

In der jüngeren Eisenzeit wächst die Zahl der Gräberfelder, was auf einen bedeutenden Bevölkerungszuwachs hinweist. Gleichzeitig ist ein Vordringen der kurischen und litauischen Bevölkerung nach Norden zu beobachten. In Ostlettland strömen vermutlich neue ethnische Elemente ein, während das Siedlungsgebiet der Semailen und Selen annähernd unverändert bleibt.

In der jüngeren Eisenzeit sind folgende anthropologische Typen vertreten: der verhältnismäßig massiv gebaute langschädelige europide Typus, der grazile langschädelige europide Typus, der mittellangschädelige sowie der mittelschädelige Typus (Abb. 177).

DIE ARCHÄOLOGIE DES MITTELALTERS

Obwohl seit dem 13. Jh. die Zahl der schriftlichen Quellen stark zunimmt, behält angesichts deren einseitiger Beleuchtung von Fragen des sozialen, wirtschaftlichen und kulturellen Lebens in Lettland der archäologische Fundstoff eine wesentliche Bedeutung. Durch den Einbruch der deutschen Kreuzritter am Ende des 12. und im 13. Jh., der die politische Karte des Gebiets (Abb. 178) grundlegend veränderte, wurden zunächst die Verwaltungszentren der einheimischen Bevölkerung betroffen. Viele Länder- und Fürstentumszentren hörten bereits zu Beginn des 13. Jh. auf zu bestehen, jedoch in einigen Zentren, z. B. in Tērvete, Cēsvaine, Asote und andernorts, ging das Leben während des gesamten 13. Jh. weiter und blieben auch die Holzbefestigungen erhalten.

Die ersten Steinburgen in Ikšķile (Uexküll) und Mārtiņšala (Holme) (Abb. 179) wurden von den Deutschen unter der Beteiligung der einheimischen Bevölkerung erbaut. In diesen Burgen, ebenso wie in einigen späteren (Abb. 181), waren die Bauten mit Ausnahme der steinernen Schutzmauer aus Holz; sie werden durch Herdstellen oder Stampflehmöfen beheizt. Darin sowie in anderen Besonderheiten äußerte sich der Einfluß der materiellen Kultur der einheimischen Bevölkerung. Ausgesprochen deutsch sind die festungsartigen Burgen, z. B. Vecdole (Alt-Dahlen) (Abb. 180), Altene (Altona) (Abb. 182) und vor allem diejenigen aus dem 15. bis 17. Jh. (Abb. 183—185). Eine wichtige Geschichtsquelle ist auch der archäologische Fundstoff aus dem mittelalterlichen Riga.

Nachdem die Kreuzritter im Lande Fuß gefaßt hatten, wurden Ikšķile (Abb. 186), Mārtiņšala und Riga zu Zentren der römisch-katholischen Missionstätigkeit. Trotz aller Bemühungen der Geistlichen, den Katholizismus unter der einheimischen Bevölkerung zu verbreiten, behielten jedoch die alten Kultstätten (Hügel, Steine und Bäume) noch lange ihre Bedeutung (Abb. 188).

Im 13. und 14. Jh. werden Arbeitsgeräte, Hausrat, Waffen und Schmuck (Taf. 79—80; Abb. 204) noch entsprechend den Traditionen der vorhergehenden Epoche gefertigt. Die Entwicklung des Handwerks, des Handels und der Kriegstechnik führte zwar zur Einbürgerung mancher neuer Geräte und Werkzeuge (Taf. 79:5, 10—13, 15; Abb. 195, 197, 198, 203 u. a.), doch bestehen die meisten früheren Arbeitsgeräte mit gewissen Veränderungen weiter. Im 15. und 16. Jh. verringert sich in krasser Weise das Schmucksortiment der einheimischen Bevölkerung, und der Zierat wird bedeutend einfacher. Diese Veränderungen sind eine Folge der schweren Lebensverhältnisse der lettischen Bauern unter dem Joch der Leibeigenschaft; auch das Eindringen westlicher Modeströmungen dürfte von Einfluß gewesen sein. Die Münzenfunde dieser Periode (Abb. 194) stammen vorwiegend von Bauern; das hängt damit zusammen, daß die Geldwirtschaft seit dem 15.—16. Jh. immer mehr an Bedeutung gewann. Ackerbau und Viehzucht waren im 13.—17. Jh. die wichtigsten Beschäftigungszweige der Landbevölkerung. Das Niveau des Ackerbaus entsprach dem herrschenden Feldwirtschaftssystem und den Bodenbearbeitungsgeräten jener Zeit (Abb. 202). Das Handwerk war im Vergleich zu der Kleinproduktion der vorhergehenden Periode mehr in den Städten konzentriert und zeichnete sich durch größere Spezialisierung aus. Die Kleidung wurde in Heimarbeit hergestellt. Hierbei sind in dieser Periode nur geringe Veränderungen zu verzeichnen; wesentlich ist jedoch, daß der Bronzezierat allmählich durch Stickerei und Glasperlschmuck verdrängt wurde (Abb. 199, 200).

Seit dem 13. Jh. bestanden in Lettland zwei ihrem Wesen nach entgegengesetzte Kulturen — die deutsche und die letti-

sche — nebeneinander. Im Gegensatz zur Betonung der deutschen „Kulturträgermission“ durch die deutsch-baltische Geschichtsschreibung, muß darauf hingewiesen werden, daß die lettische Kultur sich auf der Grundlage des kulturellen Erbes der einheimischen Völkerschaften entwickelte.

Erforscht sind insgesamt 137 Gräberfelder des 13.—17. Jh. (Abb. 189) mit mehr als 2000 Gräbern. Die Ergebnisse dieser Forschungen zeigen, daß im 13.—14. und teilweise auch im 15. Jh. in Gegenden, wo die Macht der deutschen Feudalherren noch nicht genügend gefestigt war, das Volk sich der christlichen Bestattungsriten enthielt und statt ihrer weiterhin seine herkömmlichen Begräbnissitten pflegte. Die meisten dieser Gräberfelder wurden bis zum 14.—15. Jh. benutzt; in ihnen dominieren Skelettfachgräber (Abb. 189), doch werden manchenorts auch Hügelgräber (Jaunpiebalga, Lejasdopeles) gefunden. Bei den Daugava- und Gauja-Liven sind im 13. Jh. nach wie vor Hügelgräber, bei den Kuren im 13.—14. Jh. Brandflachgräber üblich. In Semgale werden im 13. Jh. und in Nordkurzeme im 13. und 14. Jh. Skelettfachgräber angetroffen. Was die Bestattungssitten im 13. und 14. Jh. betrifft, so bestehen im allgemeinen die für die alten Stammesvereinigungen charakteristischen Besonderheiten weiter, jedoch sind infolge der Verschmelzung verschiedener ethnischer Einheiten sowie unter dem Einfluß der allgemeinen politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse auch einige neue, allen Stämmen gemeinsame Erscheinungen zu beobachten. Es verschwindet die althergebrachte unterschiedliche Graborientierung, die Zahl der Beigaben verringert sich, die massiven Bronzeschmucksachen kommen außer Gebrauch, bei den Männern werden die Waffen seltener und verschwinden schließlich völlig. Seit dem 15.—16. Jh. setzt die Kirche in ganz Lettland immer nachdrücklicher ihre Forderung durch, die Toten auf den offiziellen Gemeindefriedhöfen nach kirchlichem Ritual zu bestatten.

Die christlichen Friedhöfe sind meist bei den Kirchen gelegen, umzäunt und von geringer Fläche; die Toten sind in mehreren Lagen (Schichten) in Brettersärgen bestattet. Die Gräber sind in Reihen geordnet und mit der Kopfseite nach Westen orientiert; die Beigaben sind gering oder fehlen gänzlich (Abb. 191, 192).

Der Kampf der Kirche gegen die herkömmlichen Bestattungsweisen und gegen die Beisetzung der Verstorbenen in den alten Begräbnisstätten dauerte Jahrhunderte. Davon zeugen zahlreiche Gräber, die unter Verzicht auf eine Friedhofsbestattung in archäologischen Denkmälern früherer Epochen angelegt wurden.

Im Laufe des 13. bis 17. Jh. gleichen sich die Unterschiede zwischen den in Lettland vorhandenen anthropologischen Typen (Abb. 205) allmählich aus, und es vollzieht sich der Prozeß der Brachykephalisierung.

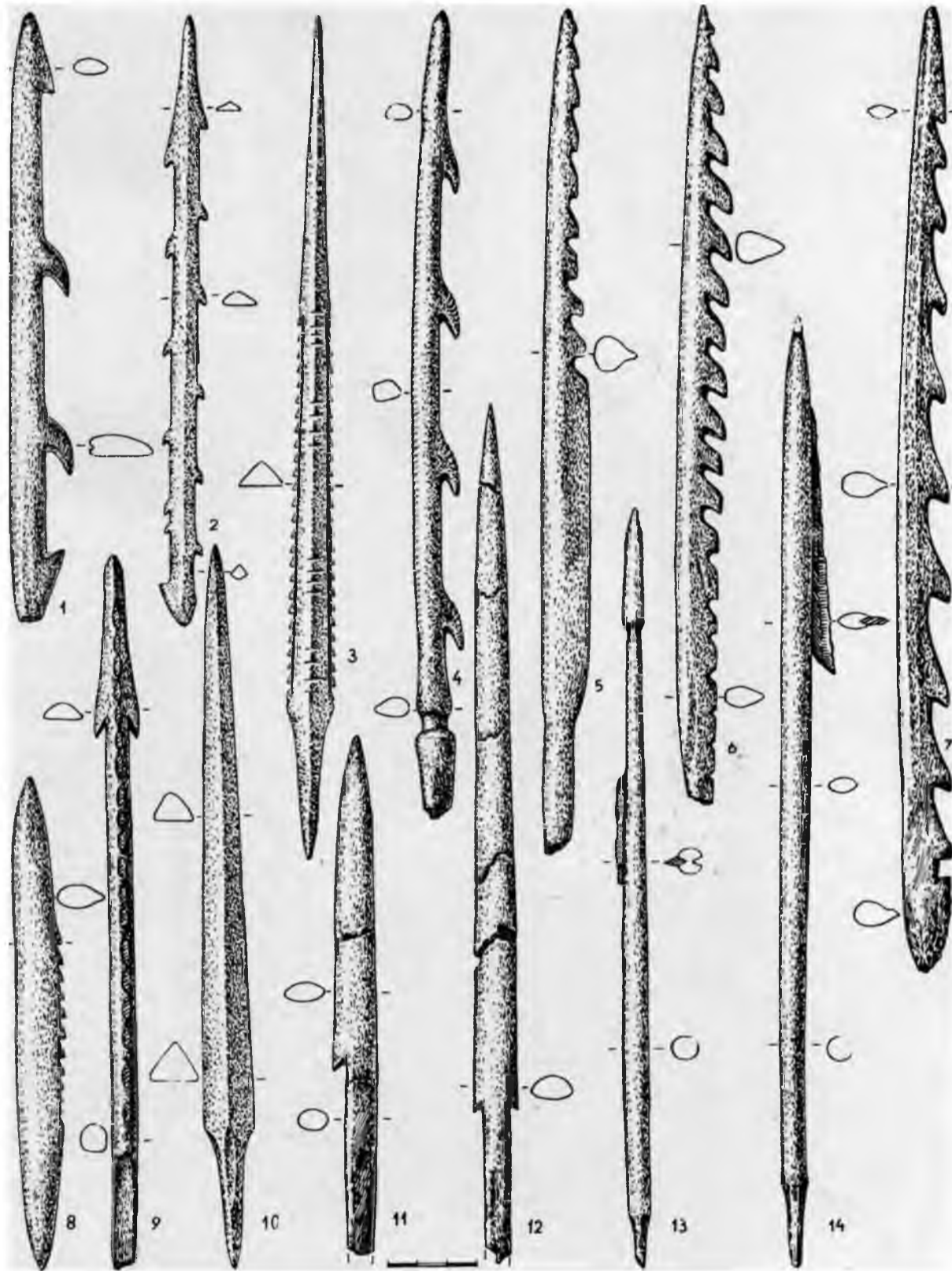
Während der jüngeren Eisenzeit treten Anzeichen der Bildung der lettischen Nationalität in Erscheinung. Sie äußern sich in der Verbreitung der Flachgräberfelder, im Rückgang spezifisch lokaler Formen von Arbeitsgeräten und Schmucksachen. In den schriftlichen Quellen des 17. Jh. wird bereits auf die Verbreitung der lettischen Sprache (auch in den von Liven bewohnten Gebieten) hingewiesen.

Das kollektive Werk „Archäologie der Lettischen SSR“ wurde von folgenden Autoren erarbeitet: J. Apals (Kapitel IV), M. Atgāzis (Kapitel IV und V), J. Daiga (Kapitel V), J. Graudonis (Kapitel II und III), I. Loze (Kapitel I), E. Mugurēvičs (Einleitung, Kapitel V und VI), A. Stūbavs (Kapitel IV), E. Snore (Einleitung, Kapitel IV und V), F. Zagorskis (Kapitel I), A. Zariņa (Kapitel V und VI).

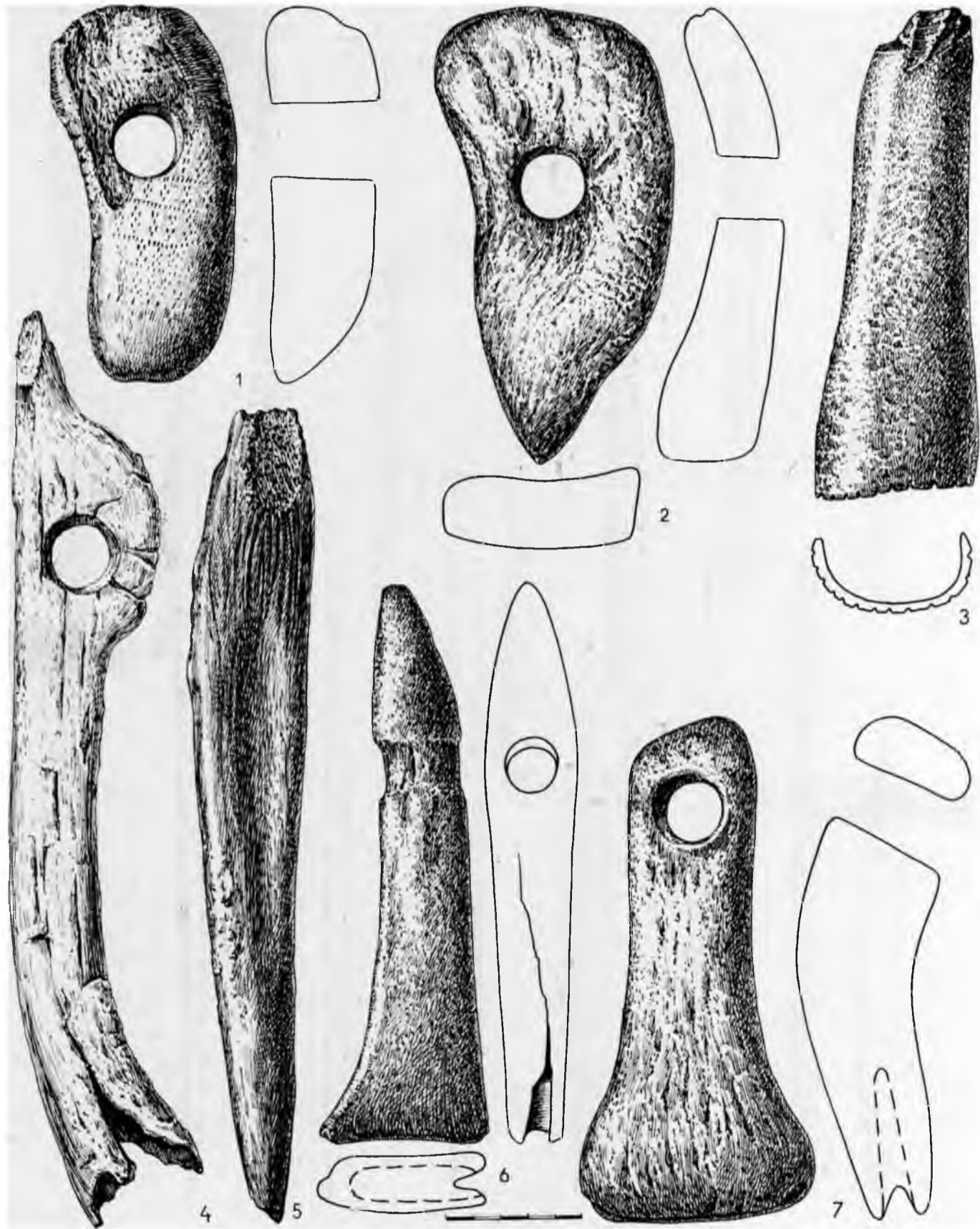
Den anthropologischen Teil sämtlicher Kapitel verfaßte R. Deņisova, den trachtenkundlichen — A. Zariņa. Die Bibliographie besorgte A. Čaune.

TABULAS

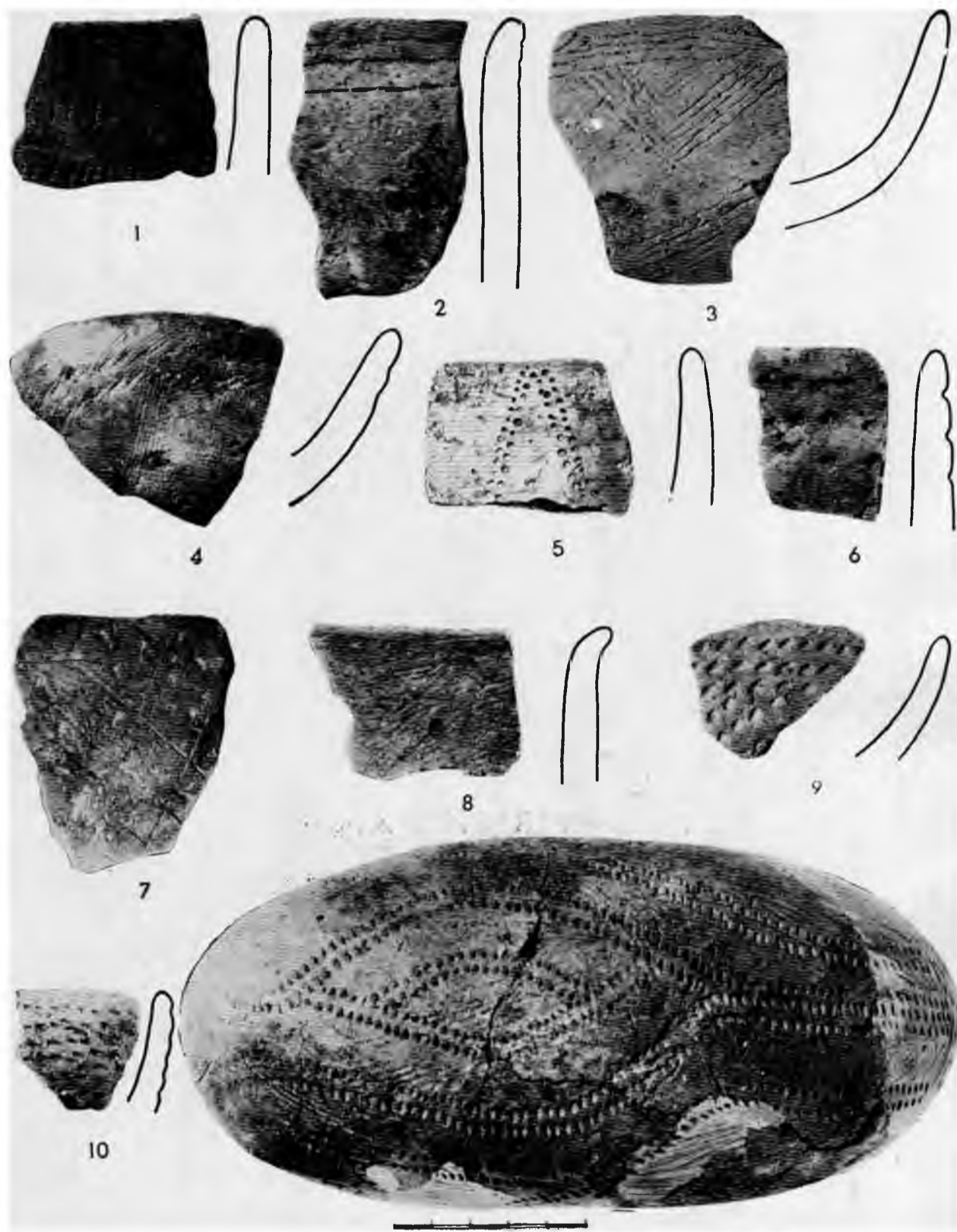

1. tabula. Mezolīta kaula zvejas un medību rīki.
 1 2 4 7 — harpūnas, 3, 9—12 — šķēpu gali, 5, 6, 8 — zebērķji, 13, 14 — putnu bultas.
 1—8 10 13 14 — Lubānas ezers (A 9636:1,39, 10519:1870, 1866, 1413, 1453, 1843, 1446, 1194, 9756, 9636:72), 9
 91:238), 11, 12 — Zvejnieku kapulauks (VI 93:35:8,6). Osa (VI

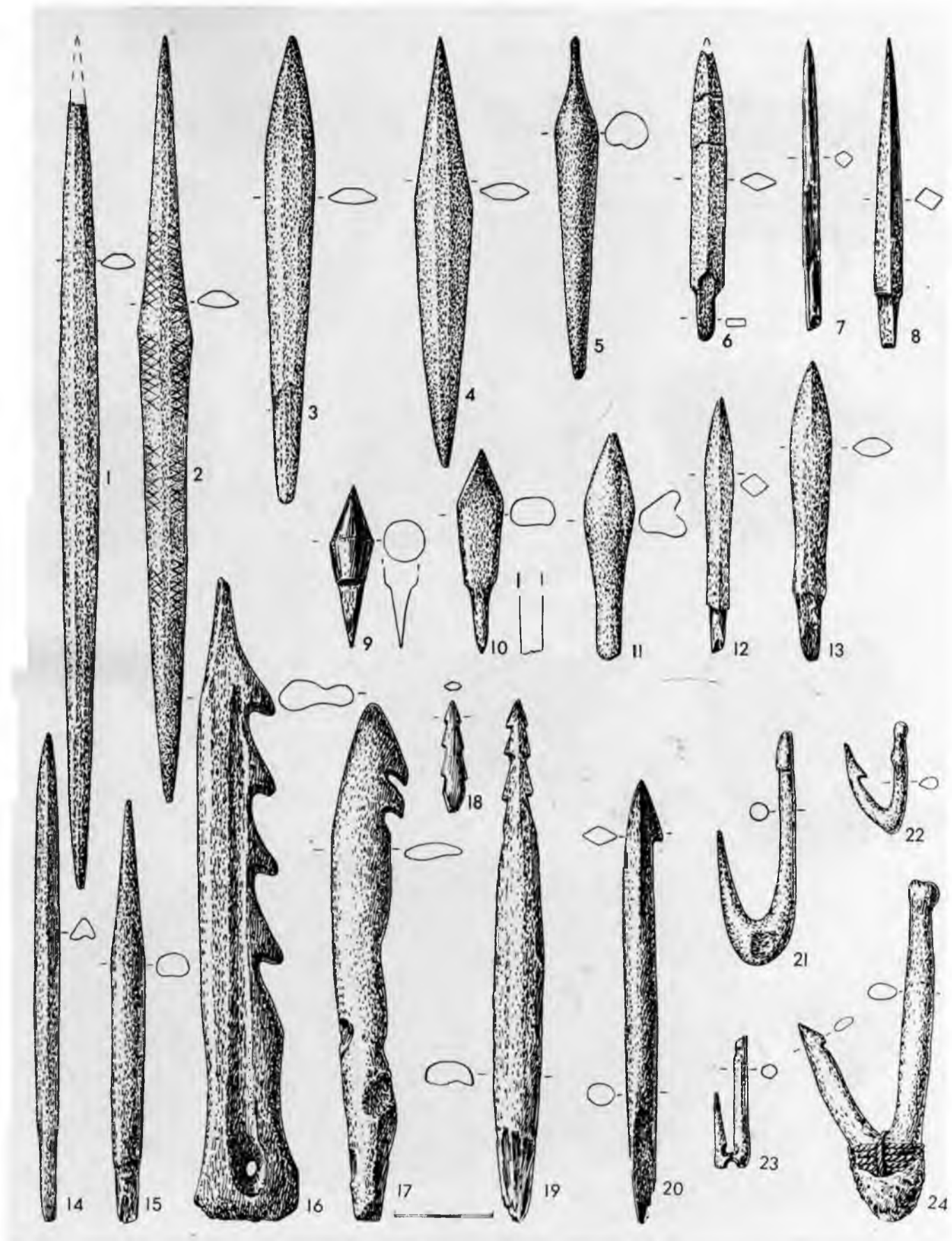
2. tabula. Mezolīta darba rīki.

1 — kaplis, 2 — cirvis, 3 — zviņu skrāpis, 4 — bultu iztaisnotais, 5 — duncis, 6, 7 — starplocekļi akmens cirvju saturēšanai.
 1, 2, 4, 6, 7 — rags, 3, 5 — kauls.
 1 — Rīga (VI 181), 2, 3 — Lubānas ezers (A 10519:1685, 1848), 4 — Užavas upe (A 11707), 5 — Osa (VI 91:223), 6 — Ludzas ezers (A 11758:69), 7 — Plostakrogs (A 60320).

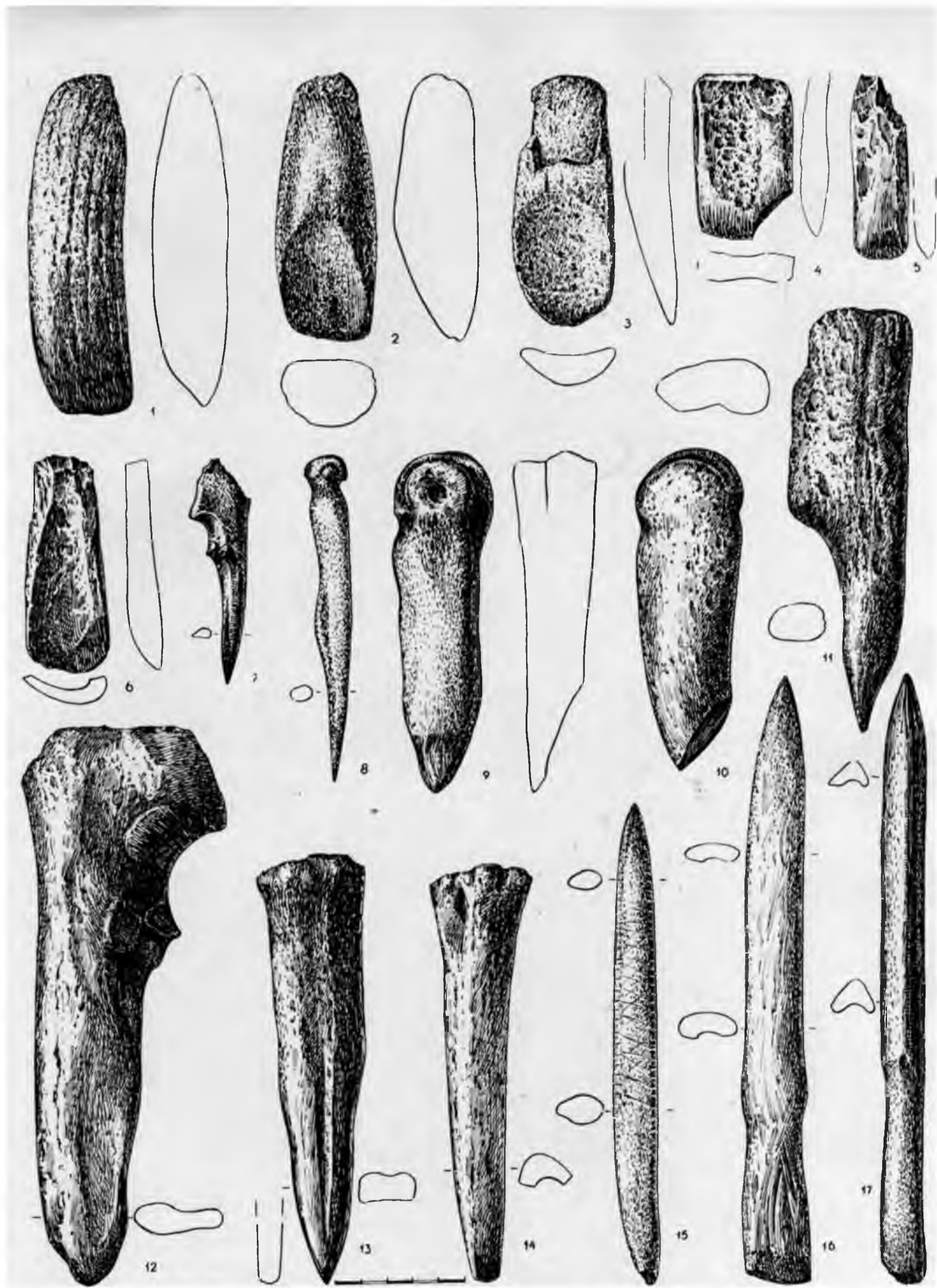
11

3. *tabula*, Osas tipa agrā neolita keramika.
 /_// _ vi 91:254, 243, 251, 247, 255, 240, 254-252, 251, 243, 258.

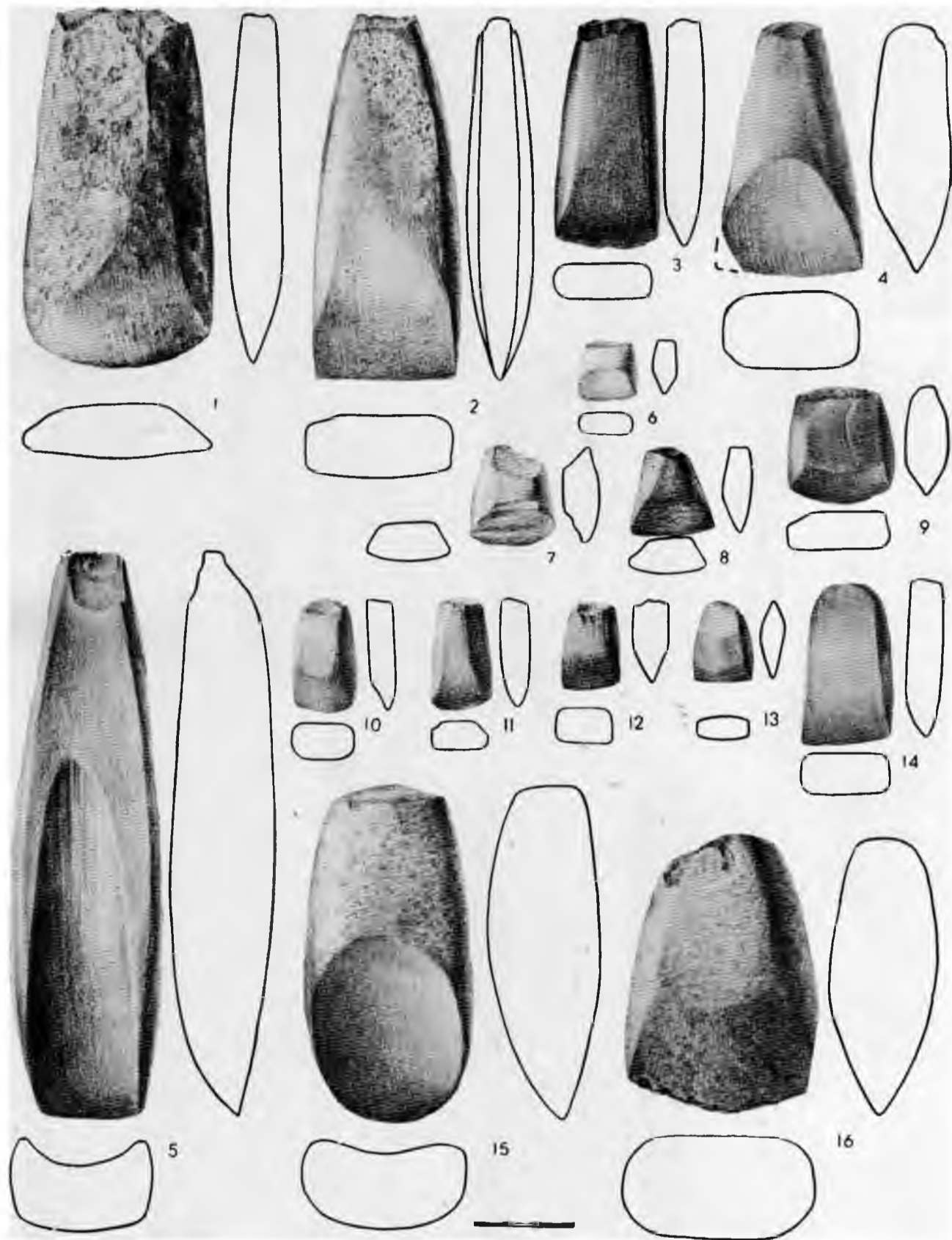
4. tabula. Neolīta kaula zvejas un medību rīki.

1-4 — šķēpu gali, 5-15 — bultu gali, 16, 17 — harpūnas, 18, 19 — zivju šķēpi jeb harpūnas, 20 — žebērķļa sastāvdaļa, 21-24 —
 1, 2, 4 — Zvejnieku kapulauks (VI 93 : 138 : 4, 8, 3), 3, 17, 22 — Iča (JI 2445o:204, 24242:2, CVVM 64206), 5 — Zvejsalas (VI 77113), 6, 10 —
 Osa (VI 91 : 245, 201), 7, 9 — Priestiņa (VI 90 : 52, 161), 8 — Malmutas grīva (VI 101 : 169), 10-15, 18 — Abora I (VI 76 : 178, 186, IOM 543
 1102, 372, 602), 16 — Lisiņa (VI 106:1), 19, 21, 23 — Lubānas ezers (A 20773, 32826, 32818), 24 — Dviete (A 9586:44).

5. tabula. Neolīta kaula un raga darba rīki.

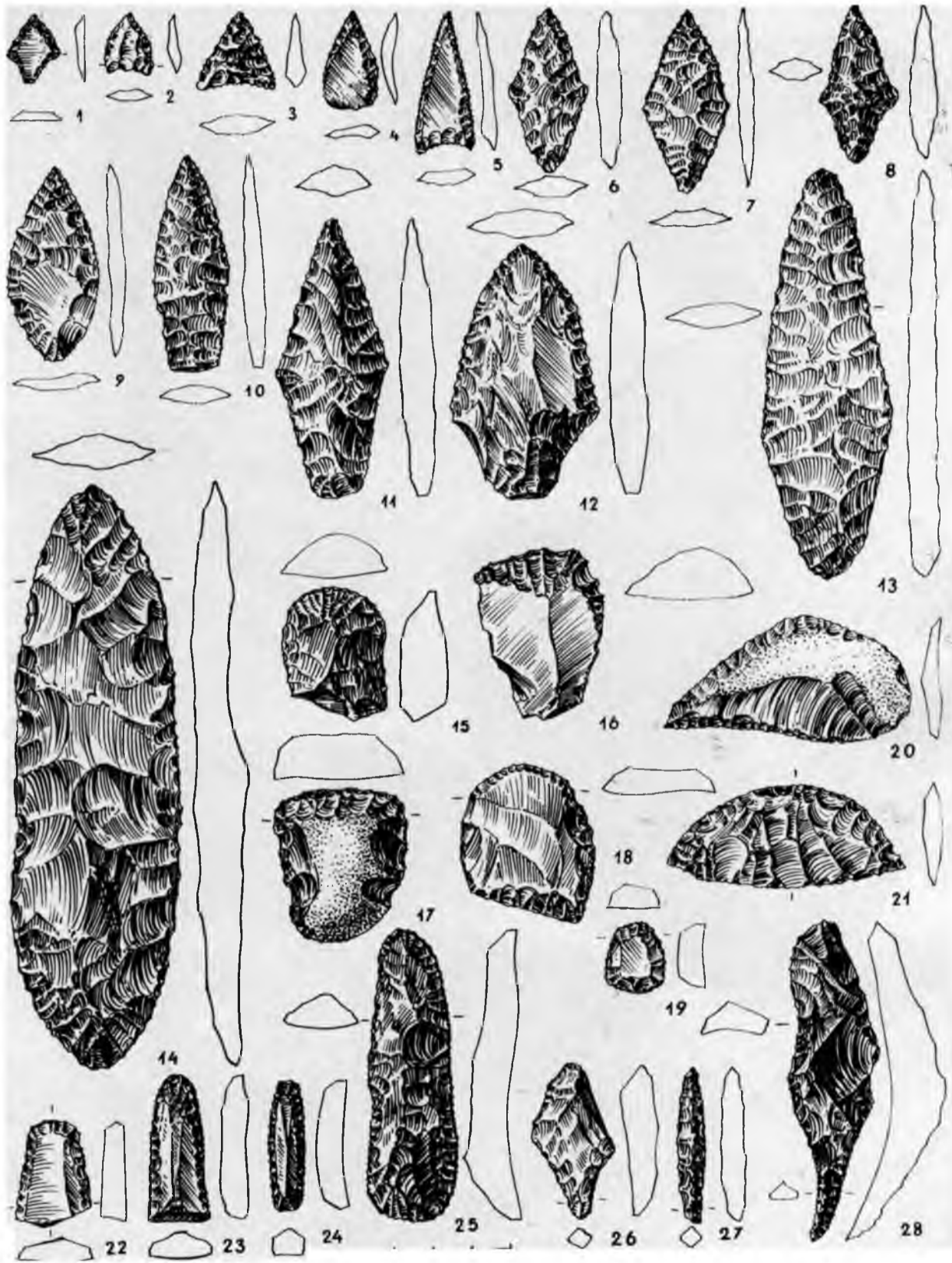
1-6 9 13 14 - kalti 7, 8, 11 - īleni, 10 - rīks ar 45° lenķi noslīpētu darba daļu, 12, 16, 17 - dūņi, 15 - šķēpa gals.
 1 2' 5 - Osa (VI 91 20, 124, 264), 3, 6-9 - Piestina (VI 90:16, 127, 437, 163, 3), 4, 10 - Iča (A 10085:7, 447), 11-13 - Kreiēi (VI 36:261, 262, 284), 14 - Abora I (VI 76 : 110), 15-17 - Eipi (VI 119 : 69, 268, 267).

6. tabula. Mezolīta un neolīta akmens cirvji un kalti.

1, 2, 16 — cirvji, 3—15 — kalti.

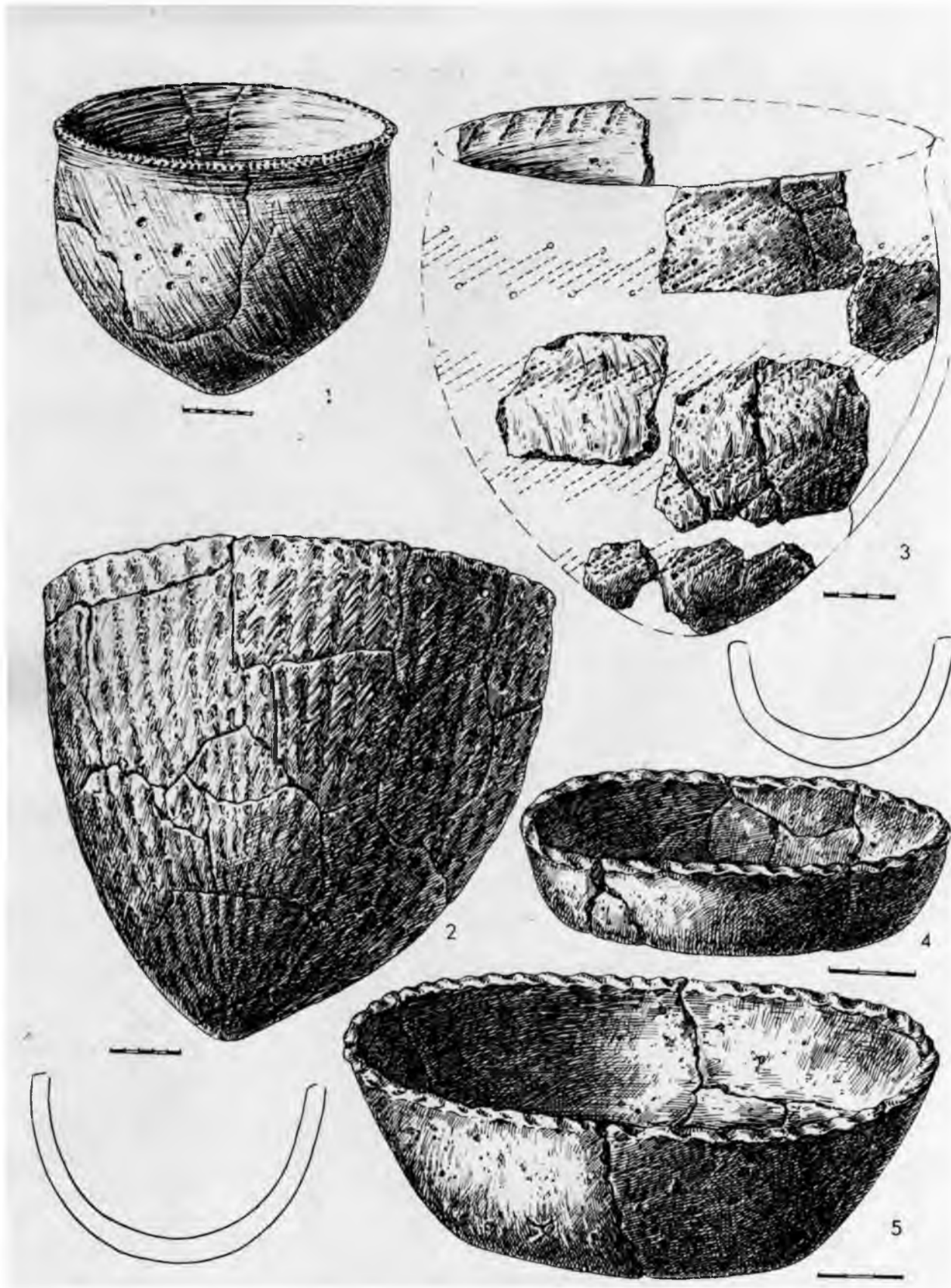
1 — Zvejnieku kapulauks (VI 93:11, 38), 3 — Sulka (VI 99:45), 4, II, 14 — Lagaža (VI 118:468, 71, 91), 5 — Budiankn (VI 14 W, 6, 8-10, 13, 15, 16 — Abora I (VI 76:917, 974, 612, 911, 1145, 1071,890), 7 — Mamu, tas grīva (VI 101: 135), 12 — Hmī (v/H 9 150/.

7. tabula. Neolīta krama rīki.

0 A ir l* a in 1-mīt. tr-tī 11-14 - šķēnu eali, 15-19, 22-25 - kasīkļi, 20, 21 - naži, 26-28 - urbji.
 [•• L / V ^ / Abora I (VI 76 899 642 76 263 901, 44, 269, 79, 951, 1127), 3, 12 - Eipi (VI 119:39, 73), 5, 28 - Lagaža
 Kr.iči (VI 36 229 253 76) 7 - Ličagals (CVVM 62077:2), 3 - Nainiekste (VI 75:163), 10, 16, 17, 26 -
 VI 118 : 332, 87 6 21.' 104), 71, X' 21, 27 - Suļka (VI 99:55, 285, 60, 141), 14 - Zvejsalas (VI 77:00).

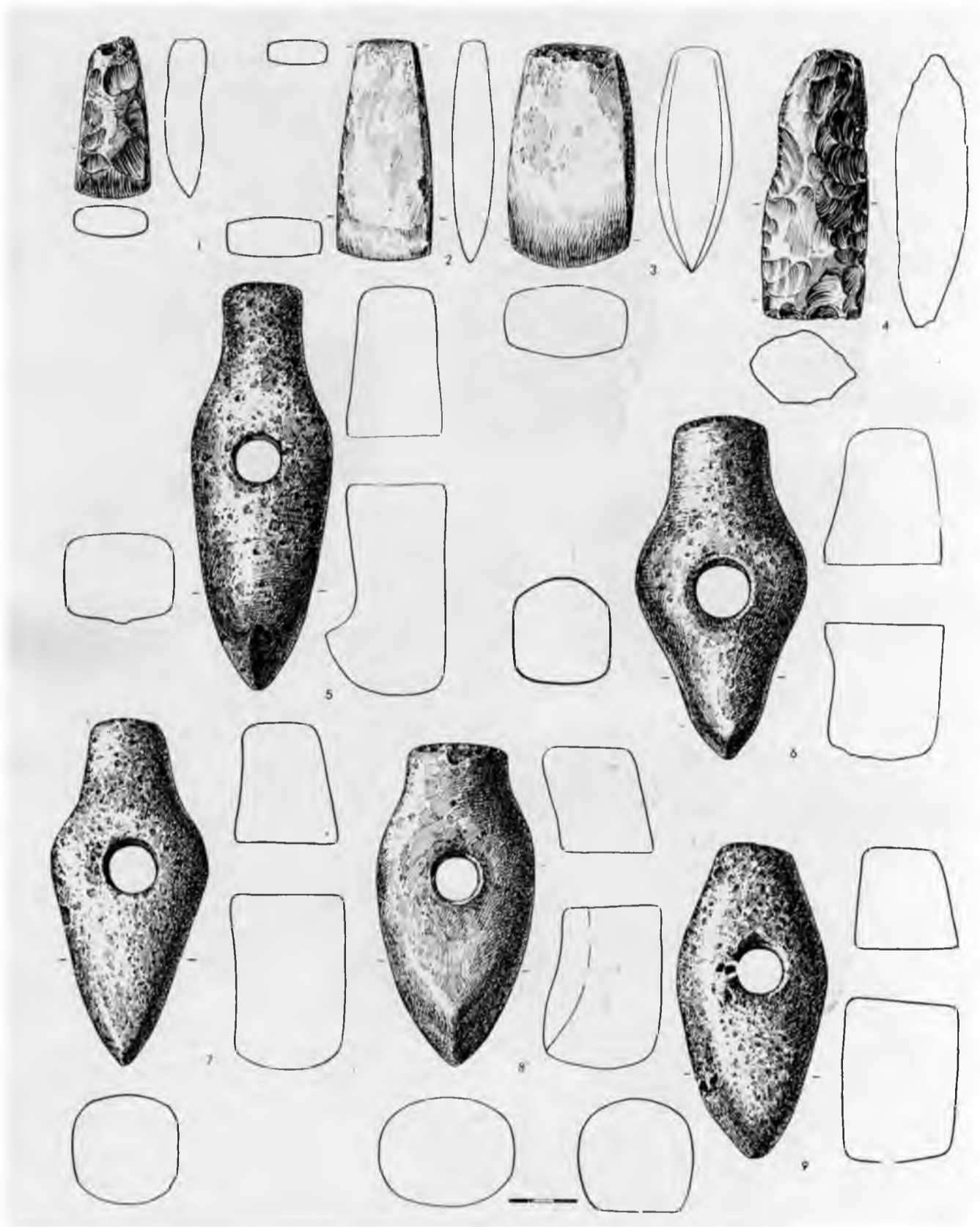

8. tabula. Sārnotes tipa keramika.
1-5 - CVVM 63416:323, 65469:34, 65252:124, 65242:109, 65243:313.

9. tabula. Vidēja neolīta keramika.

1-6, 10 - Piestinas tipa keramika, 7-9 - kernmes-bedrīšu keramika.
 1-6, 9, 10 - Piestina (VI 90:329, 333, 325, 333, 252, 307, 277, 329), 7 - Iča (CVVM 64205), 8 - Ličagals (A 9116).

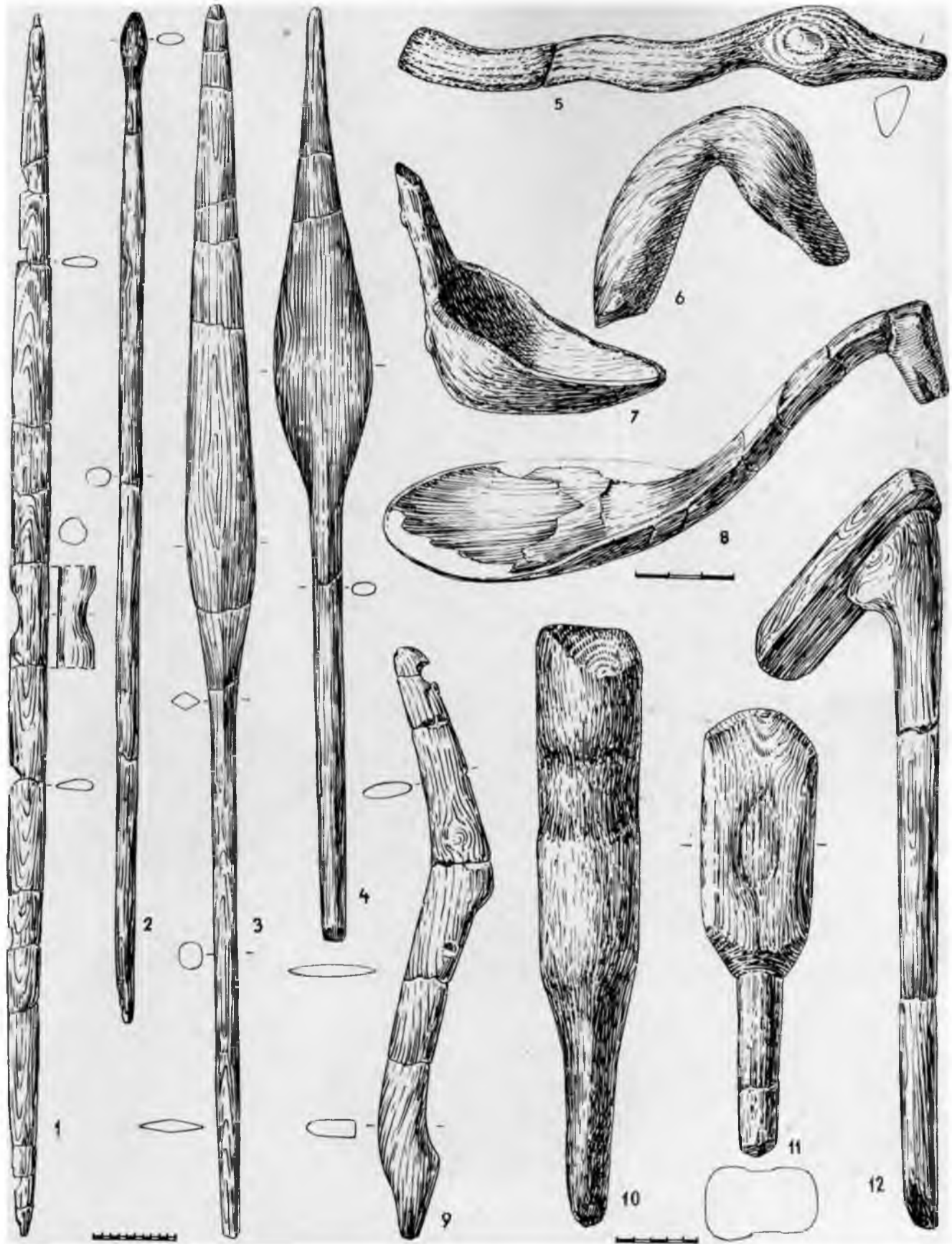

10. tabula. Auklas keramikas kultūras cirvi.

1-4 — ķīļveida cirvi, 5-8 — laivas cirvi, 9 — vienkāršais laivas cirvis.

1-4 — kratns, 5-9 — akmens.

1 — Abora I (VI 76 : 457), 2 — Jaunsvirlauka (A 10670), 3 — Pavāri (A 62830), 4 — Gulbene (A 62197), 5 — Vilāni—Gaigalava (A 8765:1), 6 — Matkule (A 8893), 7 — Podiņi (A 9828:1), 8 — Dārdzītes (A 11857), 9 — Ceraukste (A 59160).

11. tabula. Sarnates koka priekšmeti.

1 - loks (CVVM 65469:63) 2 - šķēps (CVVM 65242:66) 3-4 - airi (CVVM 63416:472, 65242 : 38) 5 - gulbja galva (CVVM 65478:38)
 6 - karote ar zvēra galvu roktura galā (CVVM 60469:61) 7 - karote ar zvēra galvu roktura galā (CVVM 63116:398) 8 - karote ar zvēra galvu roktura galā (CVVM 65243:260) 9 - bumerangs (CVVM 63116:384) 10 - vāle (CVVM 65212:78) 11 - riekstu skaldamā vālite (CVVM 63416:295) 12 -
 kaplis (CVVM 63416:87).

12. tabula. Neolīta dzintara izstrādājumi

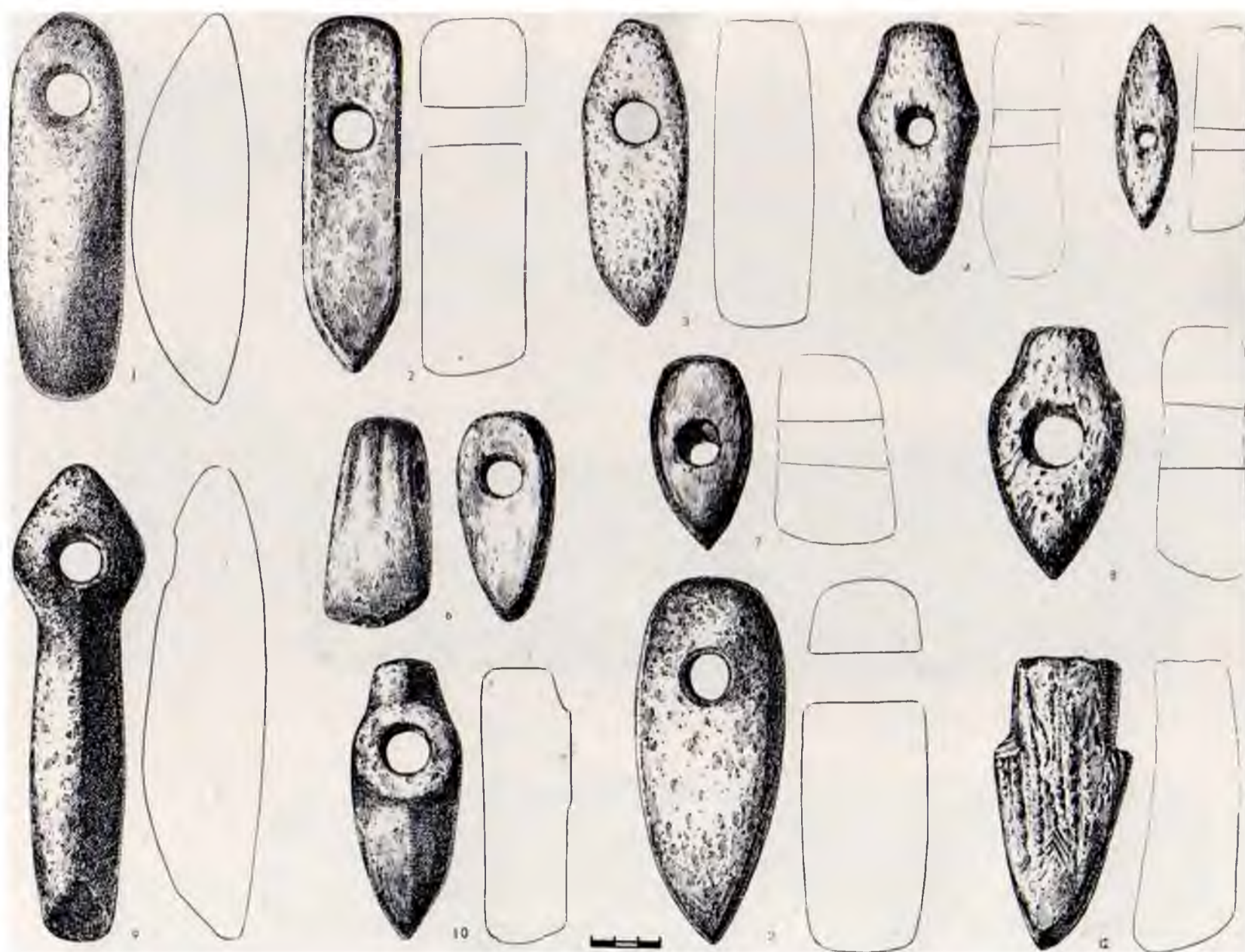
U A

(VI 101.118), 20 - Zvejnieku kapulauks (VI 93:284), 22 - Asne (VI 74:53).

z. lva

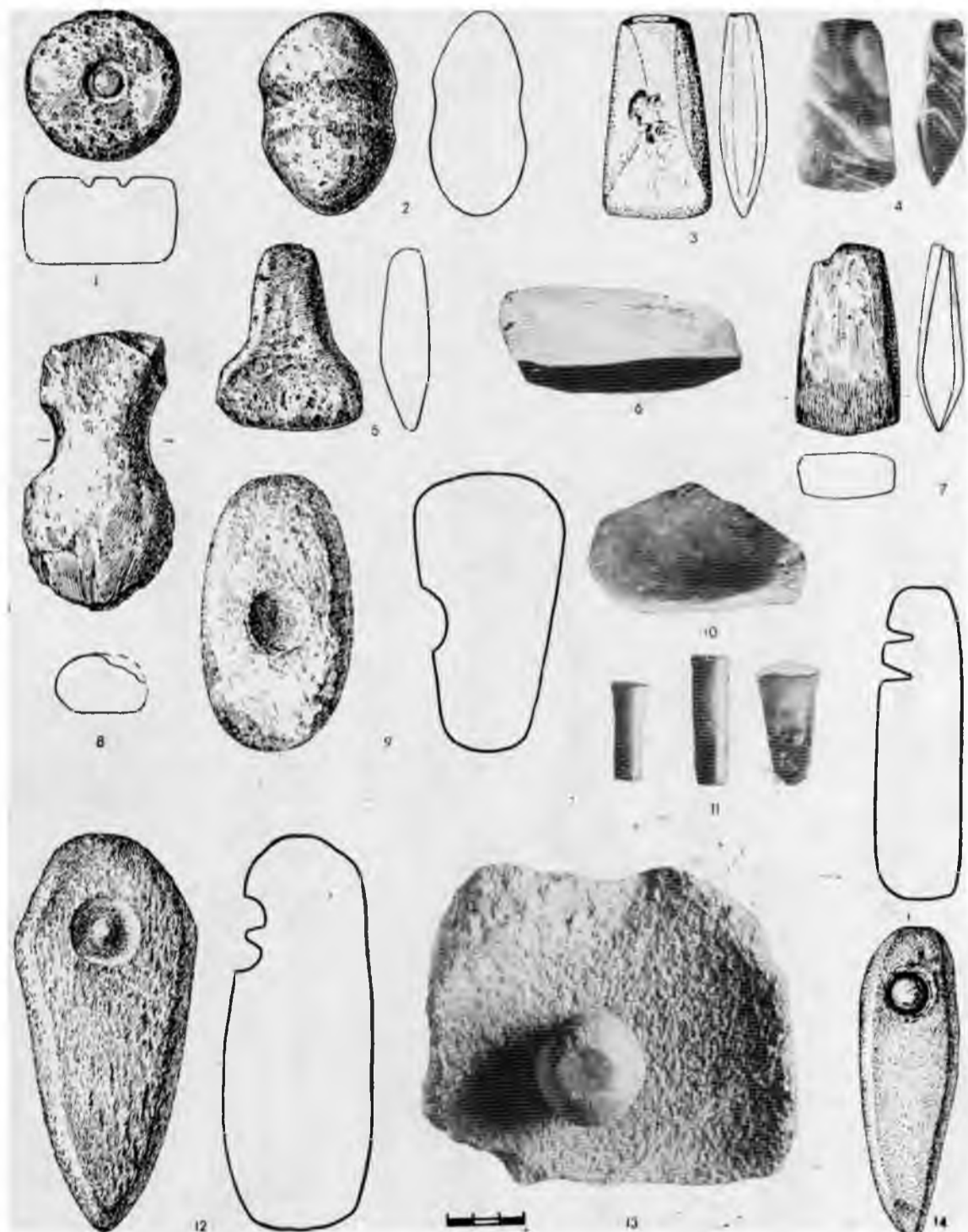

13. tabula. Kapi Ķivutkalnā un Zvejnieku kapulauka (VI).
1 — Ķivutkalna 204. kaps. 2 — Ķivutkalna 78. kaps, 3 — Zvejnieku 57. kaps

14. tabula Agro metālu laikmeta akmens un raga priekšmeti.

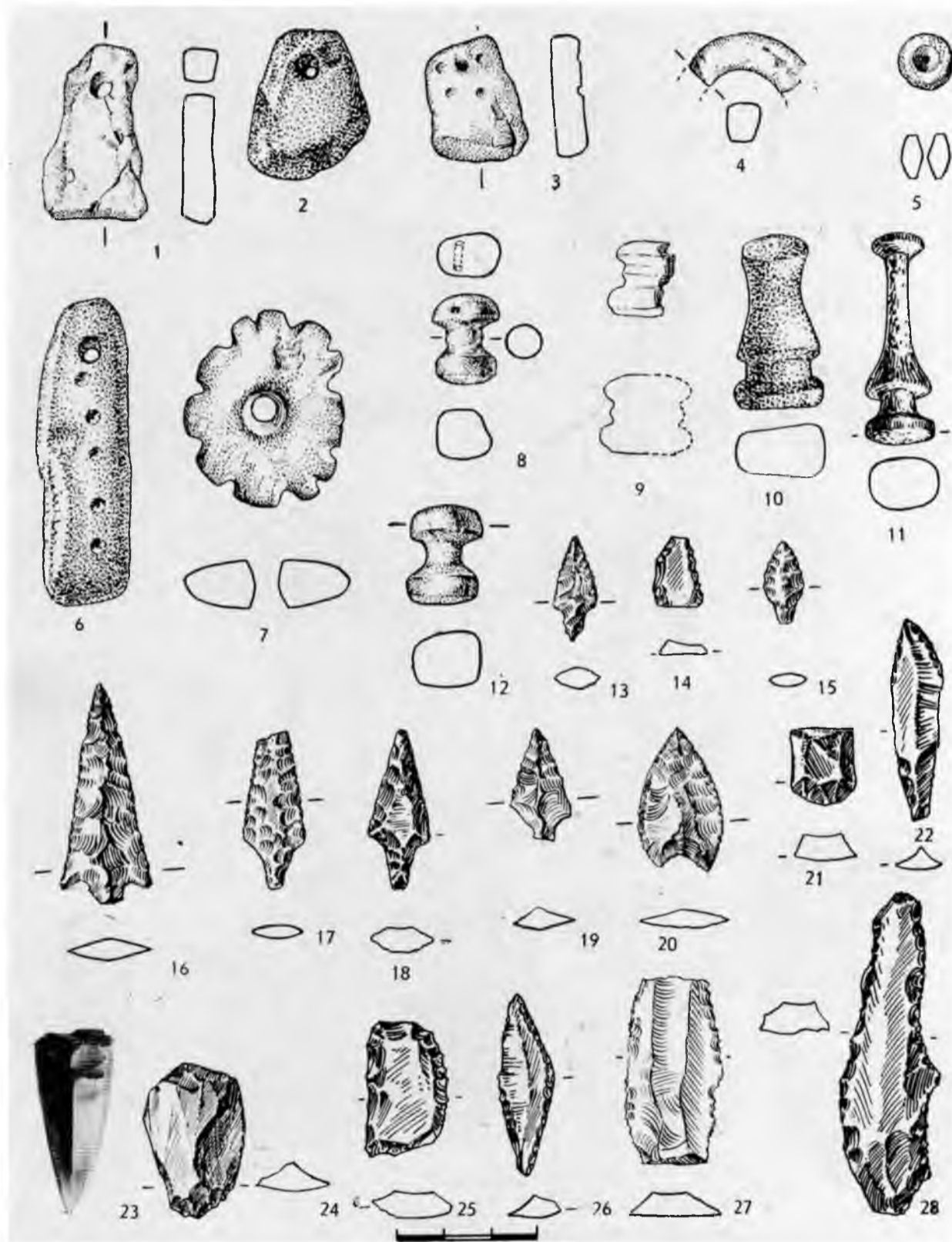
1, 9 - Austrumbaltijas tipa kapli, cirvji; 2, 3 - Augšzemes tips, 4, 7, 8 - kaujas, 5 - divasmegu, 6, 11 - vienkāršie darbi, 10 - taisnmuguras 12 - cirvis.

15. tabula. Agro metālu laikmeta akmens priekšmeti.

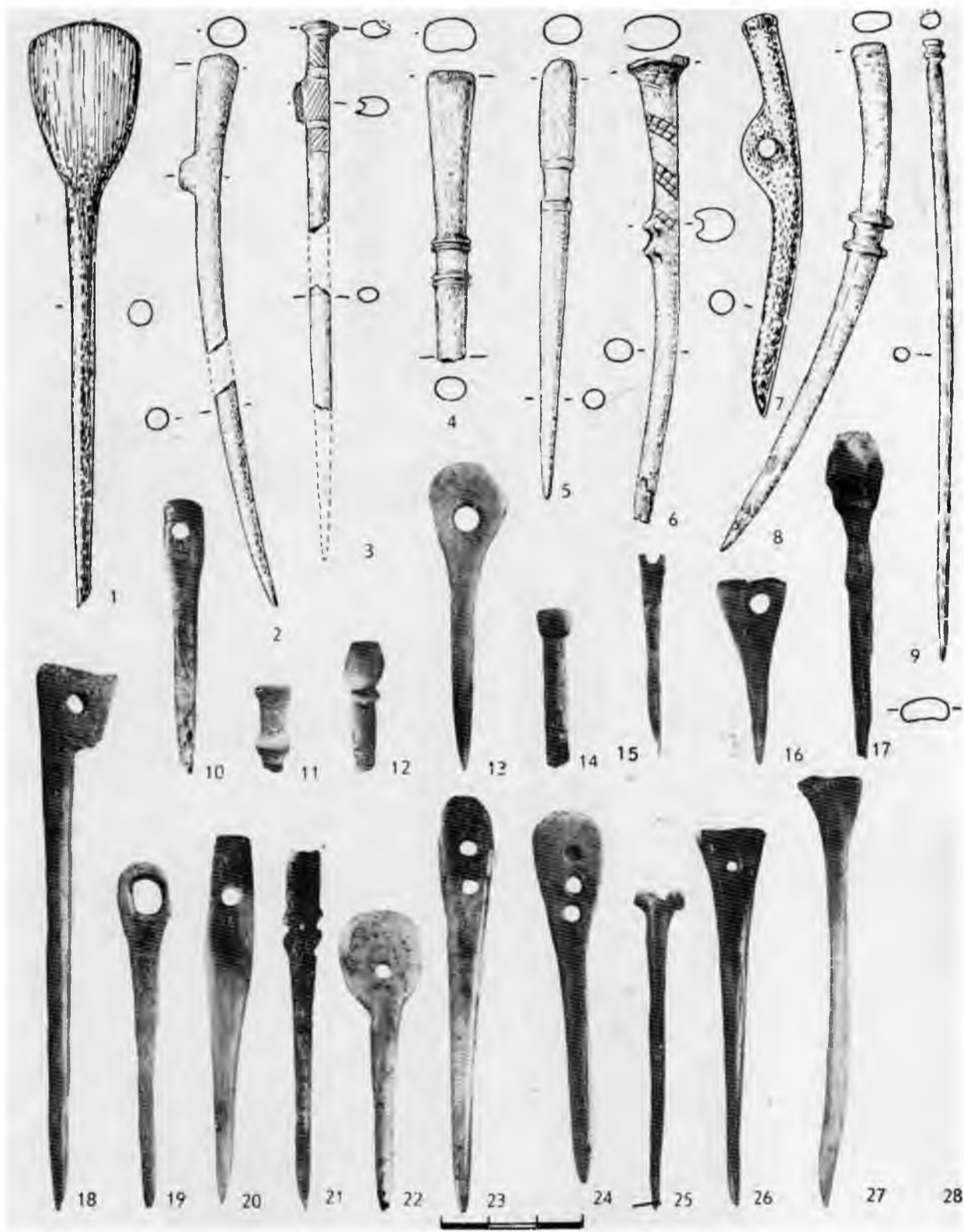
1, 2 — vāles galvas, 3, 4, 7 — kalti, 5 — atkāpes cirvis, 6, 10 — slīpējamie akmeņi, 8 — lemesis (?), 9, 12, 14 — cirvi ar urbumu vietām, 11 — urbuma tapiņas, 13 — graudberži.
 4 — krams, 6, 10 — smilšakmens, citi — granīts.
 1, 2, 7, Kivutkahis (VI 120:2593, 2038, 2651, 1061), 3 — Kokneses pilskalns (VI 62:6026), 4 — KJāņukalns (pec fotonegatīva LVM), 5 — Skrudaliena (VI 182), 6, 10, 11, 13 — Mūkukalns (CVVM 163184:i7, 375 [// - 649, 174, 194], 949/338), 9 — Dobeles (VI 113:84), 12 — Smidri (A 9611), 14 — Grundemī (A 3110).

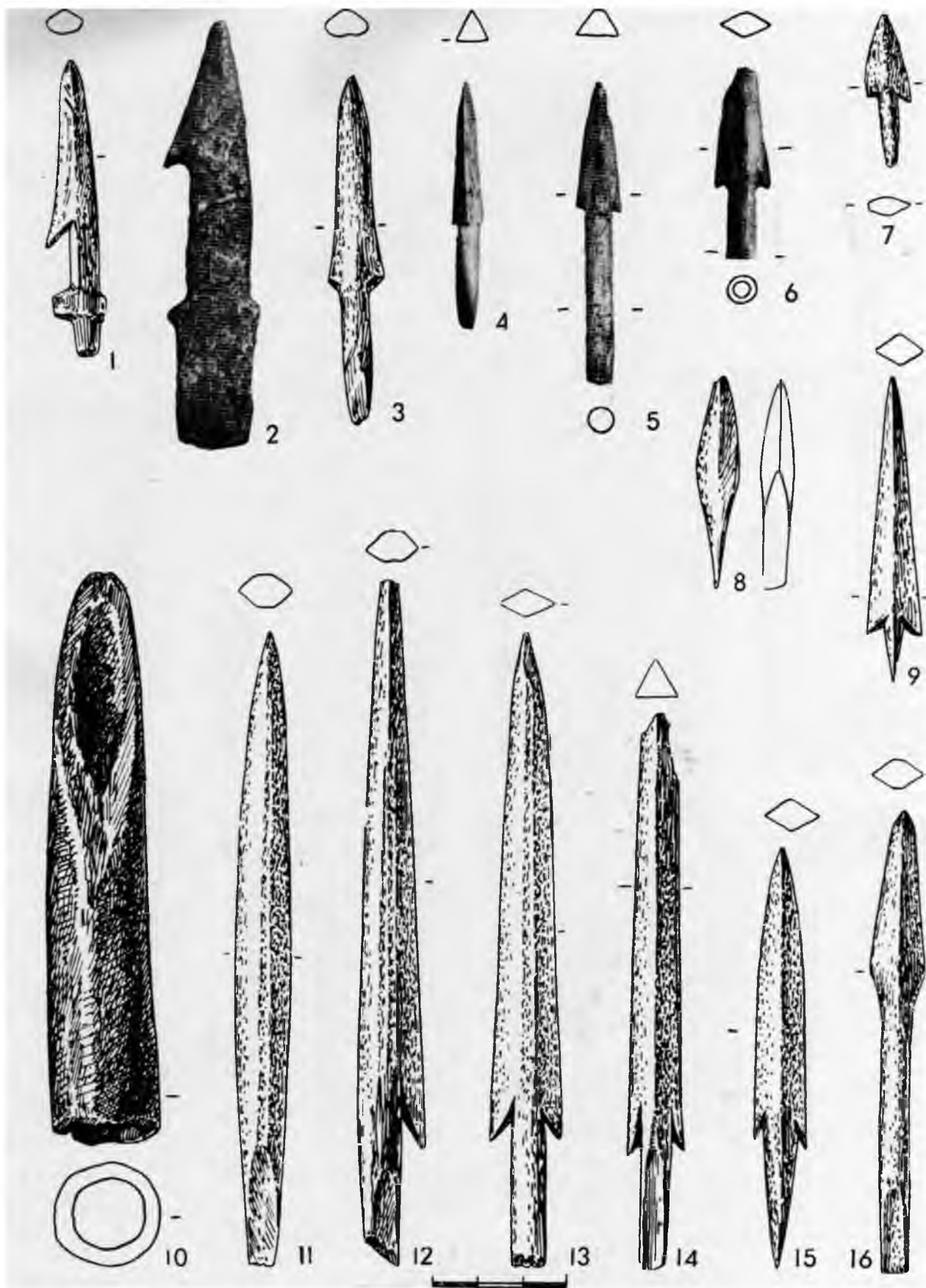
16. tabula. Agro' meta-lu laikmeta dzintara un krama priekšmeti.

1-3, 6, 7 - piekarini, 4 - riņķa fragments, 5 - krelle, 8, 9, 12 - dubultpogas, 10, 11 - pogas, 13-20 - bultu gali, 21, 22, 24-26 - kasīkli, 23 - nuklejs, 27, 28 - nažveida plāksnes.
 1-10, 12 - dzintars, 11 - rags, pārējie - krams.
 1, 3, 4, 12-14, 20, 24 - Reznis (A 8372:7, 11769:6, 8965:1, 8960, 11769:5, 8961, 8386:1, 8963), 2, 6, 10, 11 - Kivutkalns (VI 120:10, 30, 120-2050 2300) 5, 7 - Striki (CVVM 61030), 8 - Puntūzis (A 7265), 9 - Strazde (IVI 2656:1), 15, 23 - Jersikas pilskalns (pēc Balodis 1940, 13. att.: 5, 1), 16, 18, 21 - Mūkukalns (CVVM 163184:356, 94, 283), 17 - Dignājas pilskalns (PV 29281), 19 - Plāteri (VI 64:34), 22, 25-28 - Kente (VI 31:625, 1047, 1112, 2171, 1876).

17. tabula. Agro metālu laikmeta kaula adatas.

1-28 — adatas ar lāpstas galvu, 2, 3 — osinādas, 4, 5, 8 — adatas ar valnišiem, pārējās — dažādu tipu.
 7 - Kivutkalns (VI 20:1850, 2076), 2 - Dviete (pēc Slurma 1938, i. att.), 3 - Kalmieši I (CVVM 64547), 4 - Asotes pilskalns (V 15:980 T S 8 10, 12, 14, 15, 20-24 26-28 - Mukukalns (CVVM 163184:803. 932, 249, 255, 509 213, 373 1019 208 1M, 763 126 649, 187) 9 17 - Ludzas ezers (A 11758:172, 46), 11, 16, 18, 25 - Daugmales pilskalns (CV\ M 63901.2 61 4821, 6792 1543 13 - Kļangukalns (A 9960:64), 6 - Dignājas pilskalns (pēc Snore E. 1939, 14. att.: 3), 19 - Tervetes pilskalns (VI 24:1960/49).

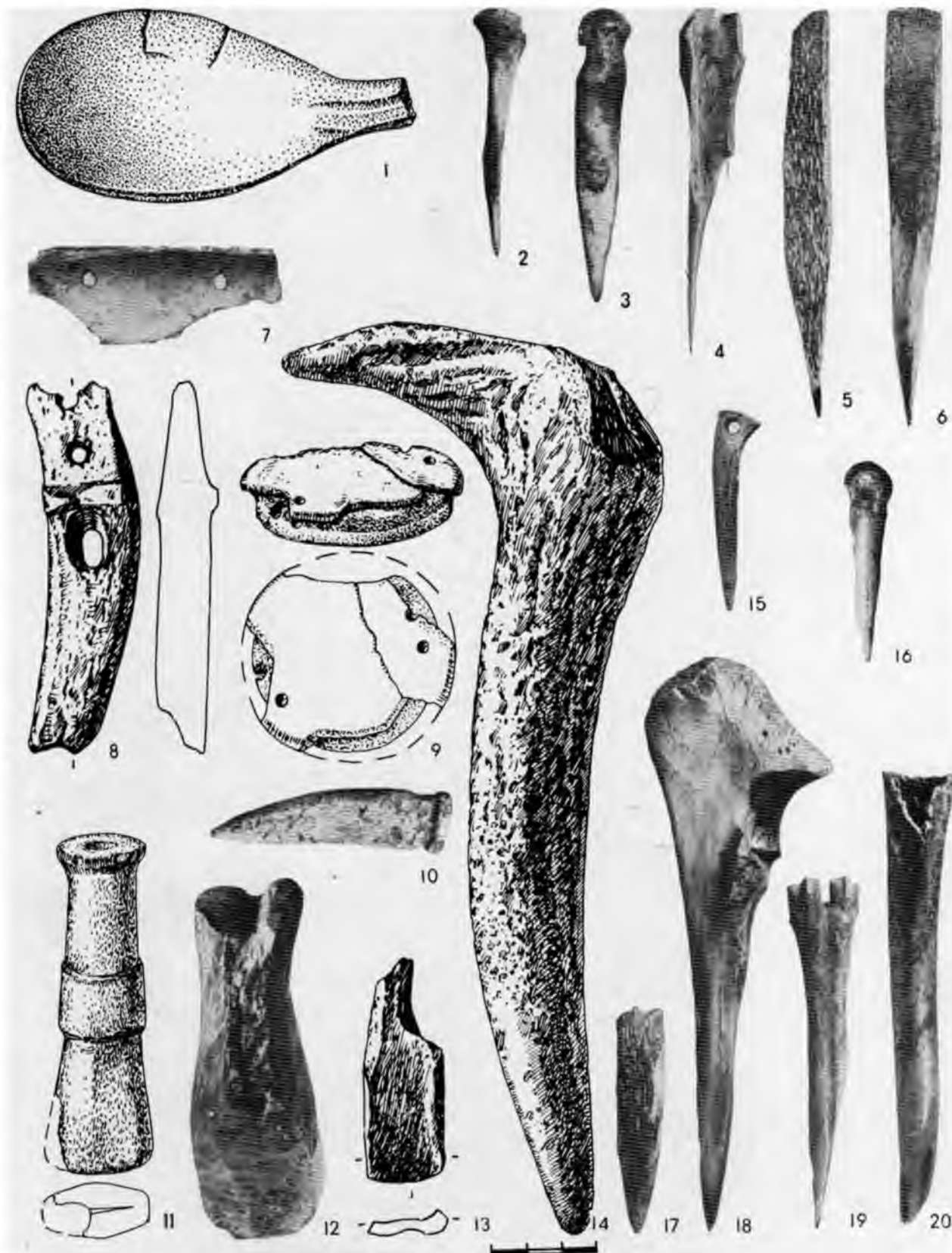

18. tabula. Agro metālu laikmeta kaula priekšmeti.

1-2 — harpūnas, 3-9, 15, 16 — bultu gali, 10-14 — šķēpu gali.

1, 3-16 — kauls, 2 — rags.

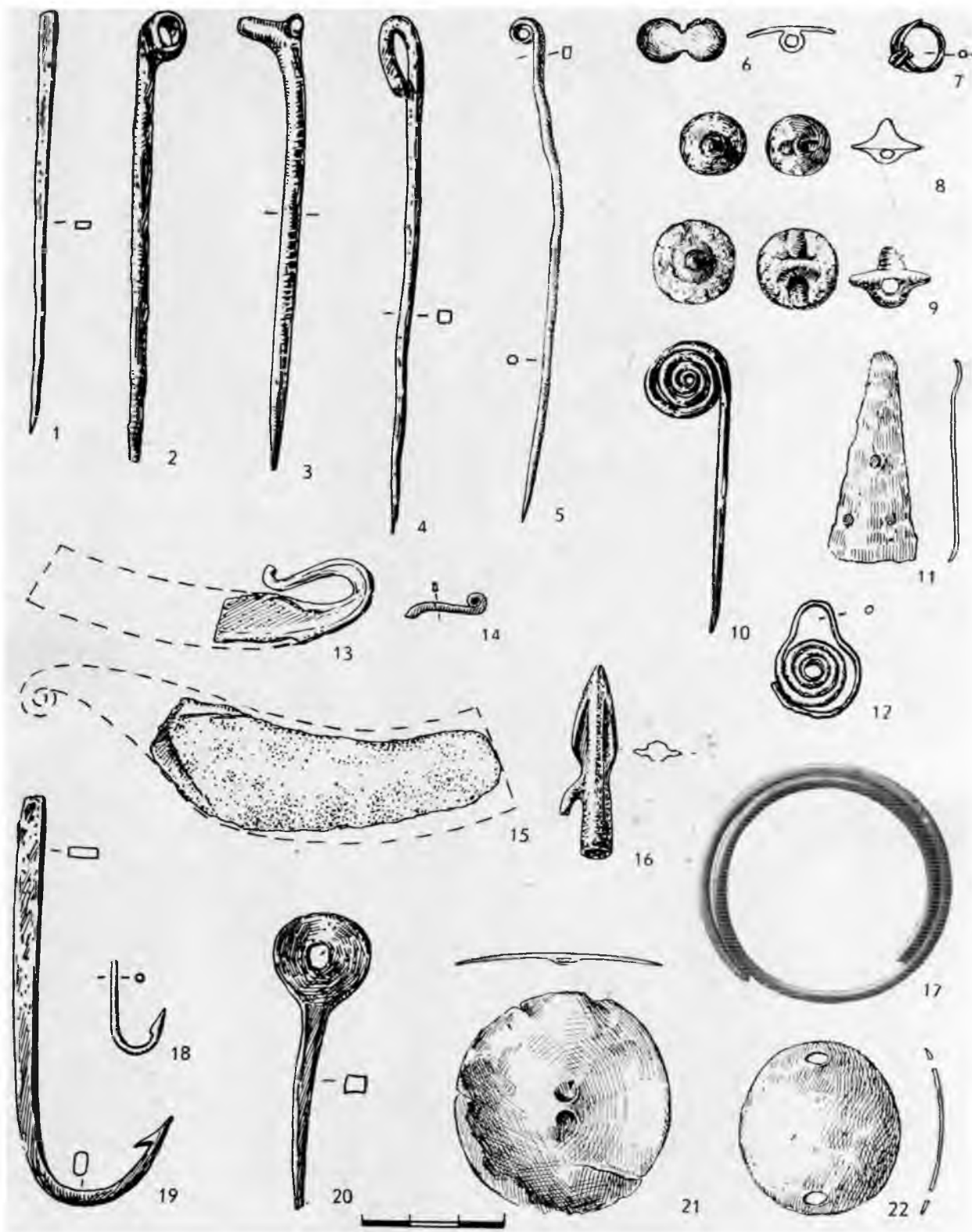
1, 3, 8, 9, 11-15 — Kivutkalns (VI 120:1575, 1639, 2305, 2081, 1916, 1347, 470, 1599, 1000), 2, 5-7, 10 — Mūkukalns (CVVM 163184-570, 394, 950, 250, 237), 4 — Asotes pilskalns (VI 16:147), 16 — Vīnakalns (VI 125:251).

19. tabula. Agro metālu laikmeta kaula un raga priekšmeti.

1 - karote, 2-6, 15, 16, 19 - ileni, 7 - kaula plāksne (linu apstrādāšanas rīka fragments) « - laužņu fragments, 9 - bultu maka detaļa, 10-12 - rokturi, 13 - kalts, 14 - zizlis (?), 18 - duncis (?), 17, 20 - urķi pīšanai.

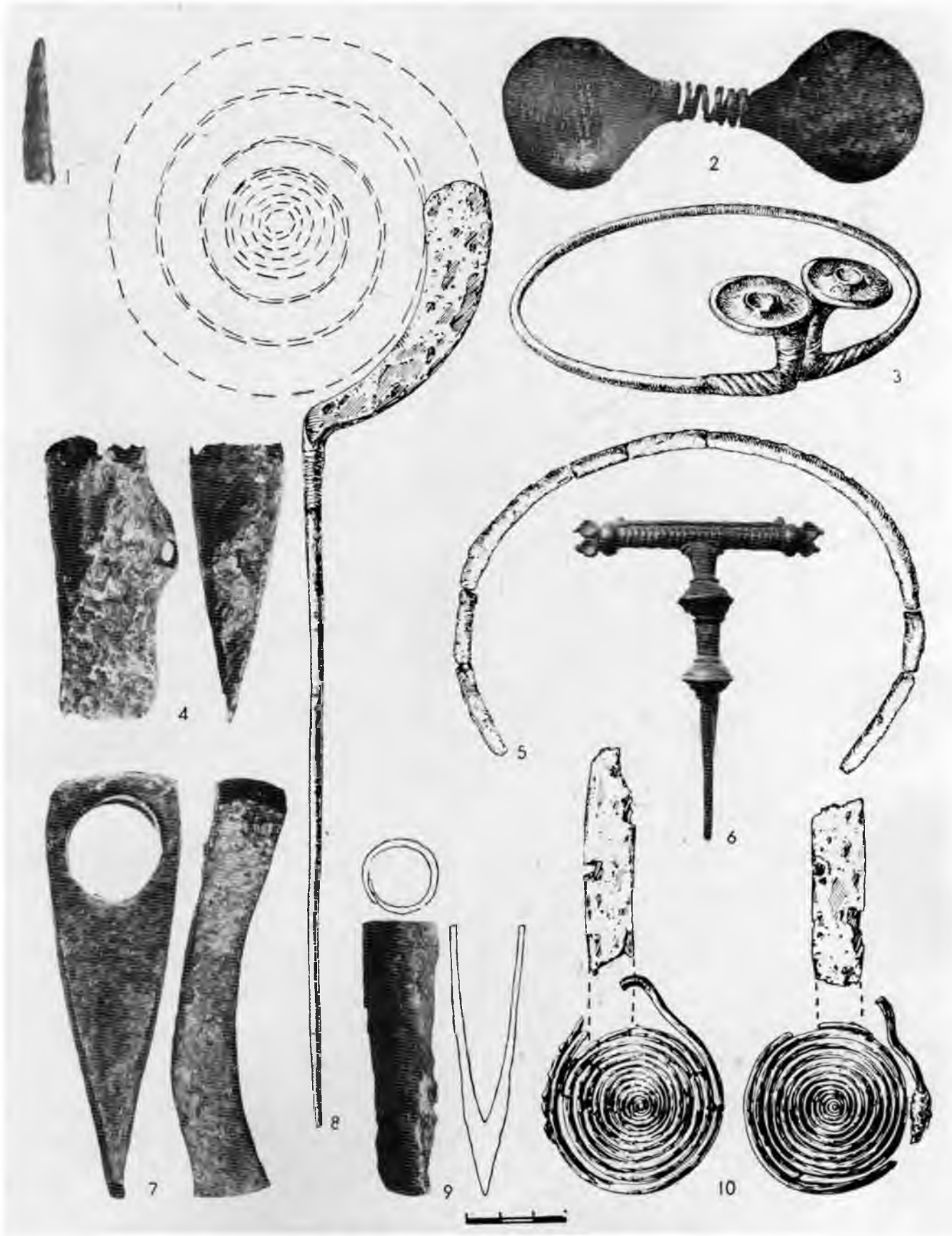
11 - Kivutkalns (VI 120:2351, 2101, 1520). t 3; - Mukukalns (A 163184:581 754 asl, 2171 218 721, 387 164 166 183, 165, 829), 4, 7 - Klanģukalns (A 9960:95, 96), 14 - Vinakalns (VI 120:141), 15, 19 - Daugmales pilskalns (CVVM 63901:4767, 7719).

20. tabula. Dažādi agro metālu laikmeta priekšmeti.

1 - ilens, 2-5, 10, 20 - rotadatas, 8, 9, 21 - pogas, 7 - rinkītis, 11 - pincetes fragments, 12, 17 - plakanspirales, 13-15 - baidas nažu fragmenti, 16 - bultas gals, 18, 19 - rnakšķerāki, 22 - caurumota plāksnīte.

1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 - Mūkukalns (CVVM 163184:896, 409, 426, 72), 7, 9, 10, 20 - Daugmales pilskalns (CVVM 63901:7243, 1674), 12 - Pāki (VI 63:24), 16 - Kanderi (A 8040), 19 - Lubānas ezers (A 10519:1916).

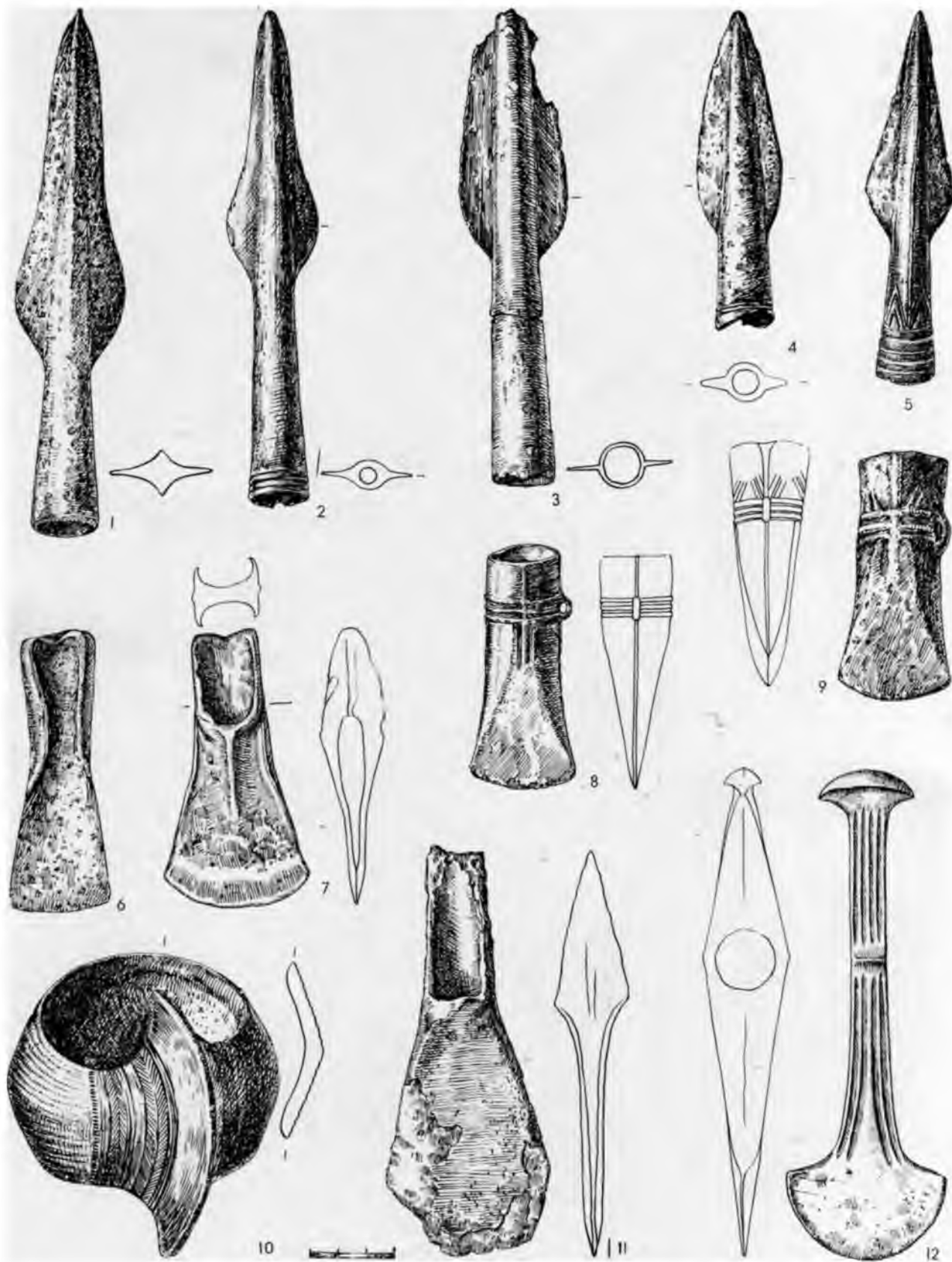

21 tabula. Agro metālu laikmeta dzelzs un bronzas priekšmeti.

• • • • •

v

7 _ w v e , d a _

22. tabula. Agro metālu laikmeta bronzas priekšmeti.

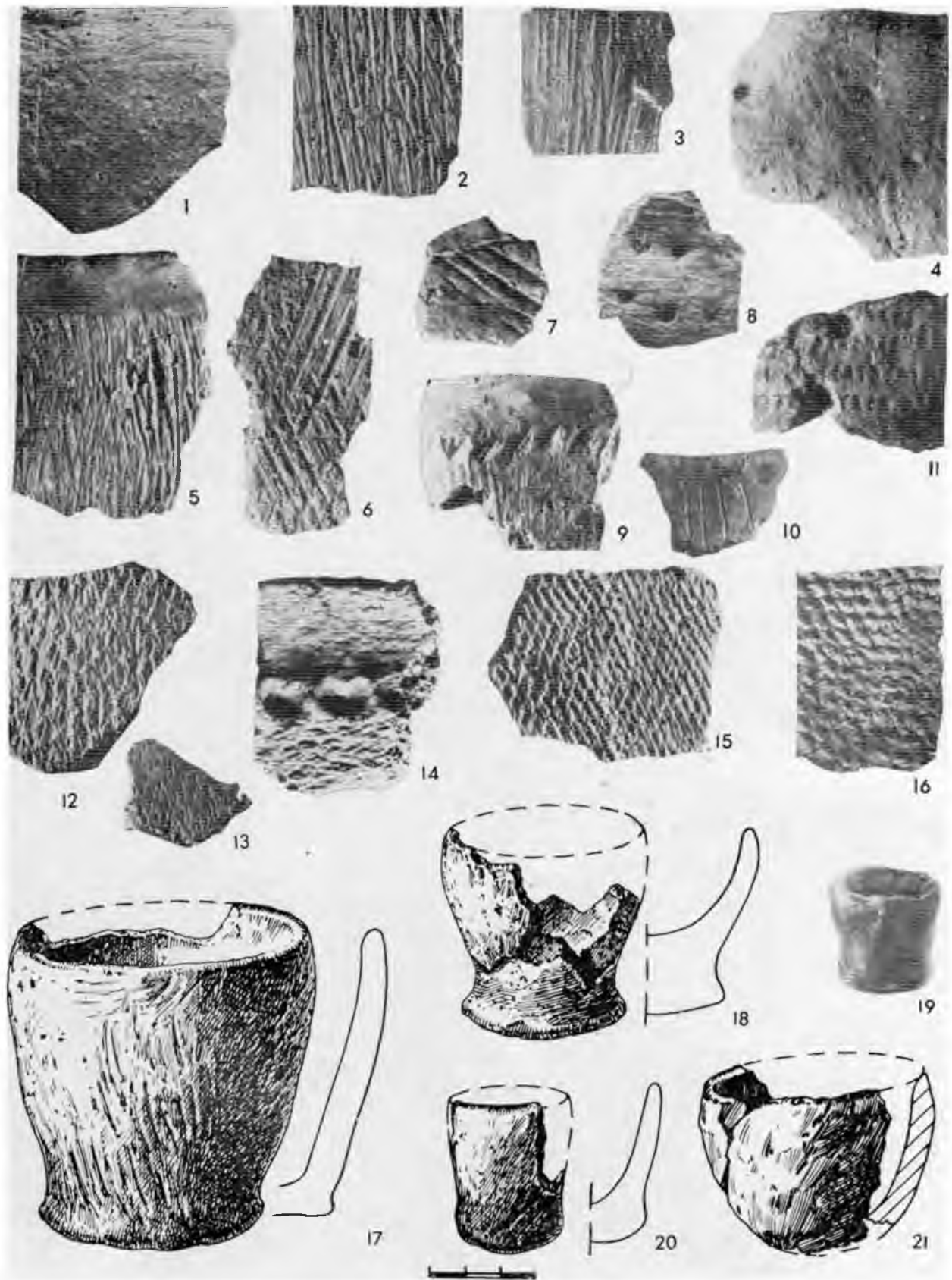
1-5 — uzmavas šķēpu gali; cirvji: 6 — icmalu, 7, 11 — atkāpes, 8, 9 — uzmavas, 12 — Nortikenas tipa; 10 — aprobe
 1 — Barta (A 4178), 2 — Zlēku pārceltuve (DM III 38), 3 — Lapmežciems (A 4178), 4 — Druvīni (A 5888), 5 — Kugrēni (KPM 1737), 6 — Andrupenes Dravnieki (A 9492), 7 — Saikava (A 8550), 8 — Lubānas ezers (VI 178-i), 9 — Ludzas ezers (A 1151)
 10 — Ķivutkalns (CVVM 64412), 11 — Ilziņi (A 1666), 12 — Parumba (A 9643:33).

23. tabula. Agro metālu laikmeta bronzas cirvi.

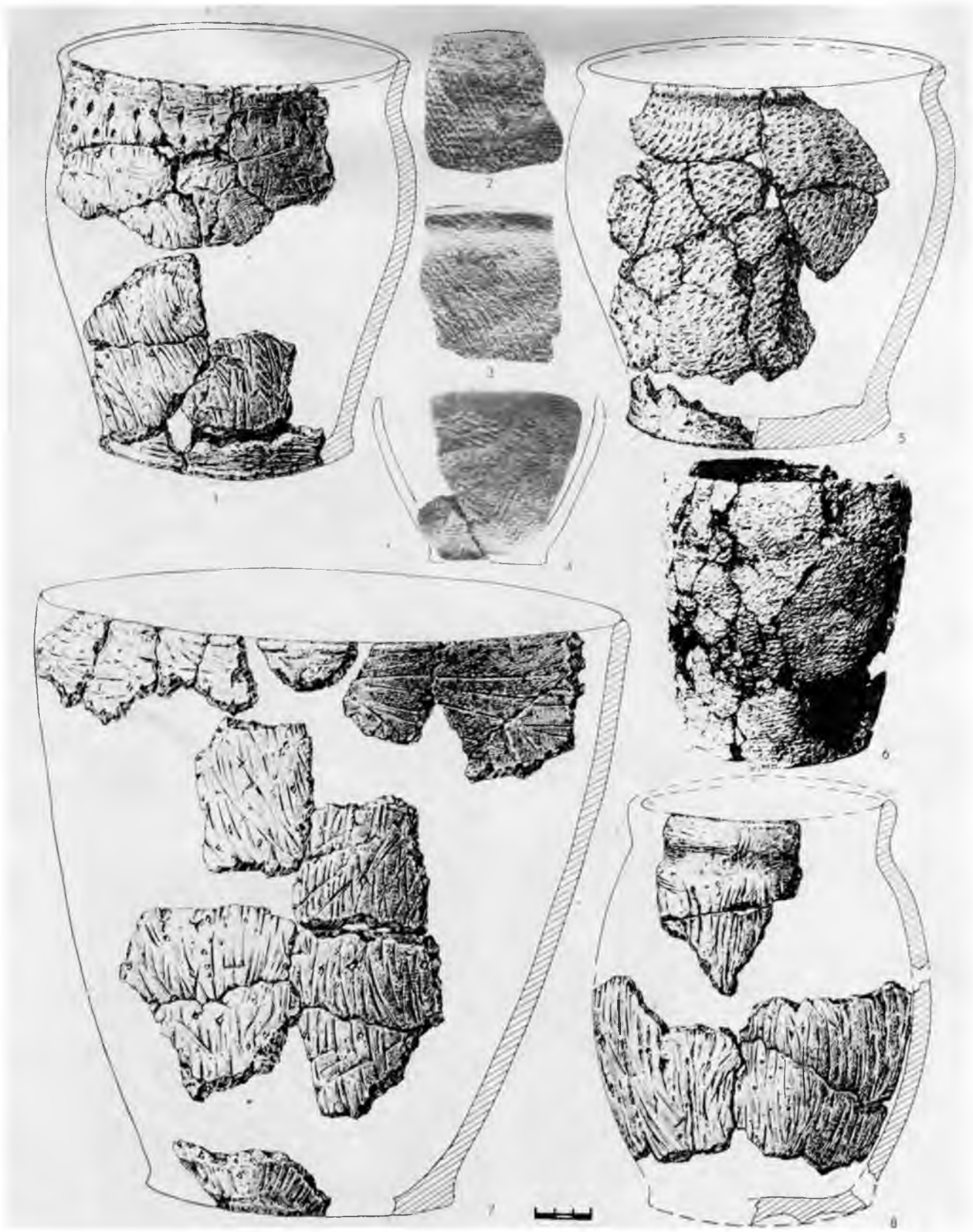
1 — Snēpeles mežs (A 8051), 2 — Bēne (A 11913:40), 3 — Laveri (A 7031:1), 4 — Kalnēji (A 4177), 5 — Parumba (CVVM 12176), 6 — Zundas (Liepajas NM 12176), 7 — Jūdukalna grantsbedres (A 8713), 8 — Leitāni (A 9759), 9 — Lubānas ezers (VI 178 2), 10 — Silabateri (RLB 104).

24. tabula. Agro metālu laikmeta keramikas paraugi (VI; A).

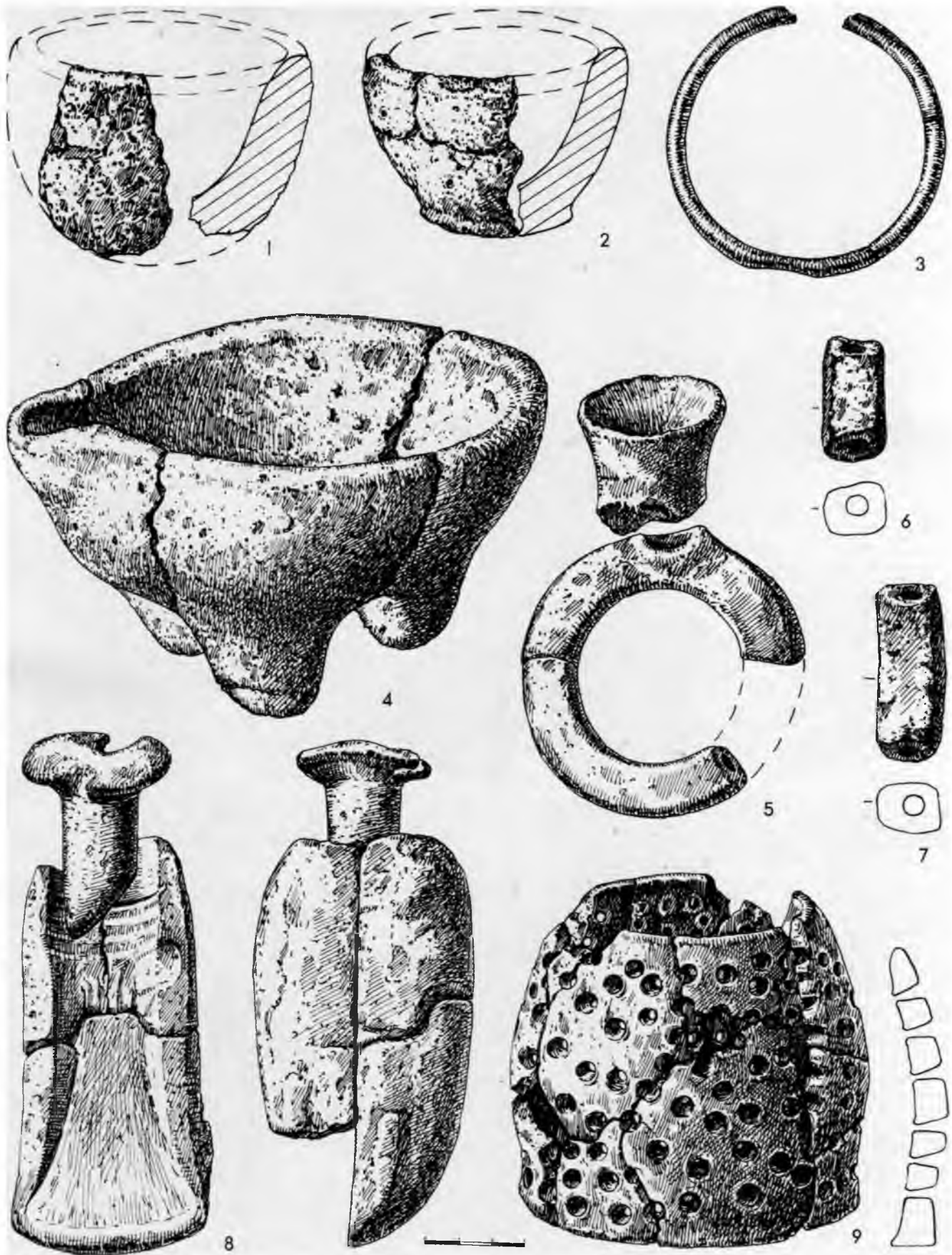
keramikas h¹⁶, ~ t^{ek}stilā keramika, 17 - gludās keramikas trauks, 18-21 - miniatūrs trauks.
 / - Klapņukalns, 2, 19, 21 - Asotes pilskalns, 3, 5, 9 - Dignājas pilskalns, 4, 7, 8, 11 - Mūkukalns, K - Tērvetes pilskalns 12.
 14-16 - Kivti, 13 - Ezēni, 17 - Vinakalns, 18, 20 - Ķivutkalns, 10 - Reznes, 6. uzkalniņš.

25. tabula. Agro metālu laikmeta keramikas paraugi (VI; A).

1,7,8 — švikātā, 2-6 — tekstilā keramika.

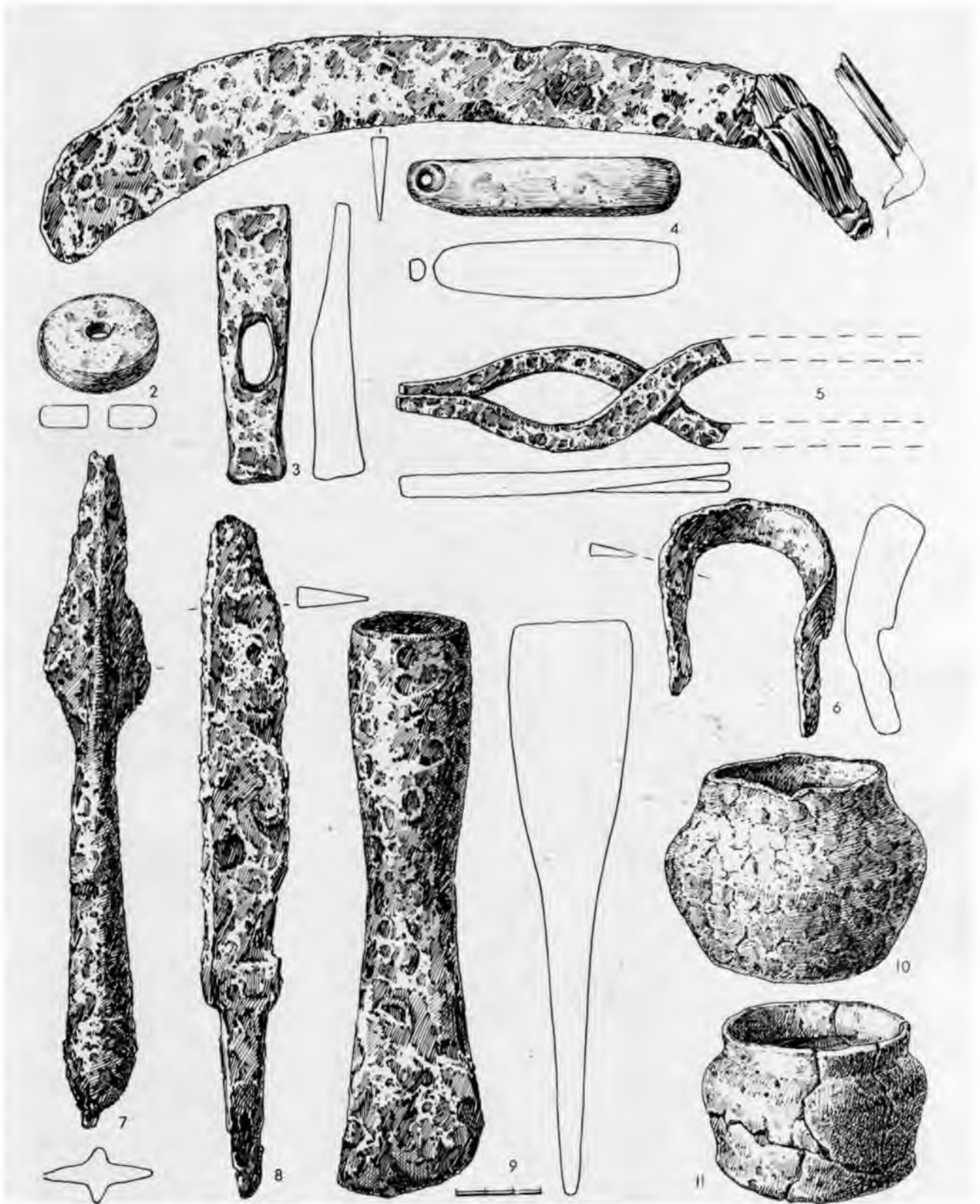
1 — Nauduševas apmetne, 2-4 — Kivtu apmetne, 5 — Kalnapiļu apmetne, 6 — Salenieku kapulauks, 7 — Asotes pilskalns.
8 — Matkules pilskalns.

26. tabula. Dažadi agro metālu laikmeta priekšmeti.

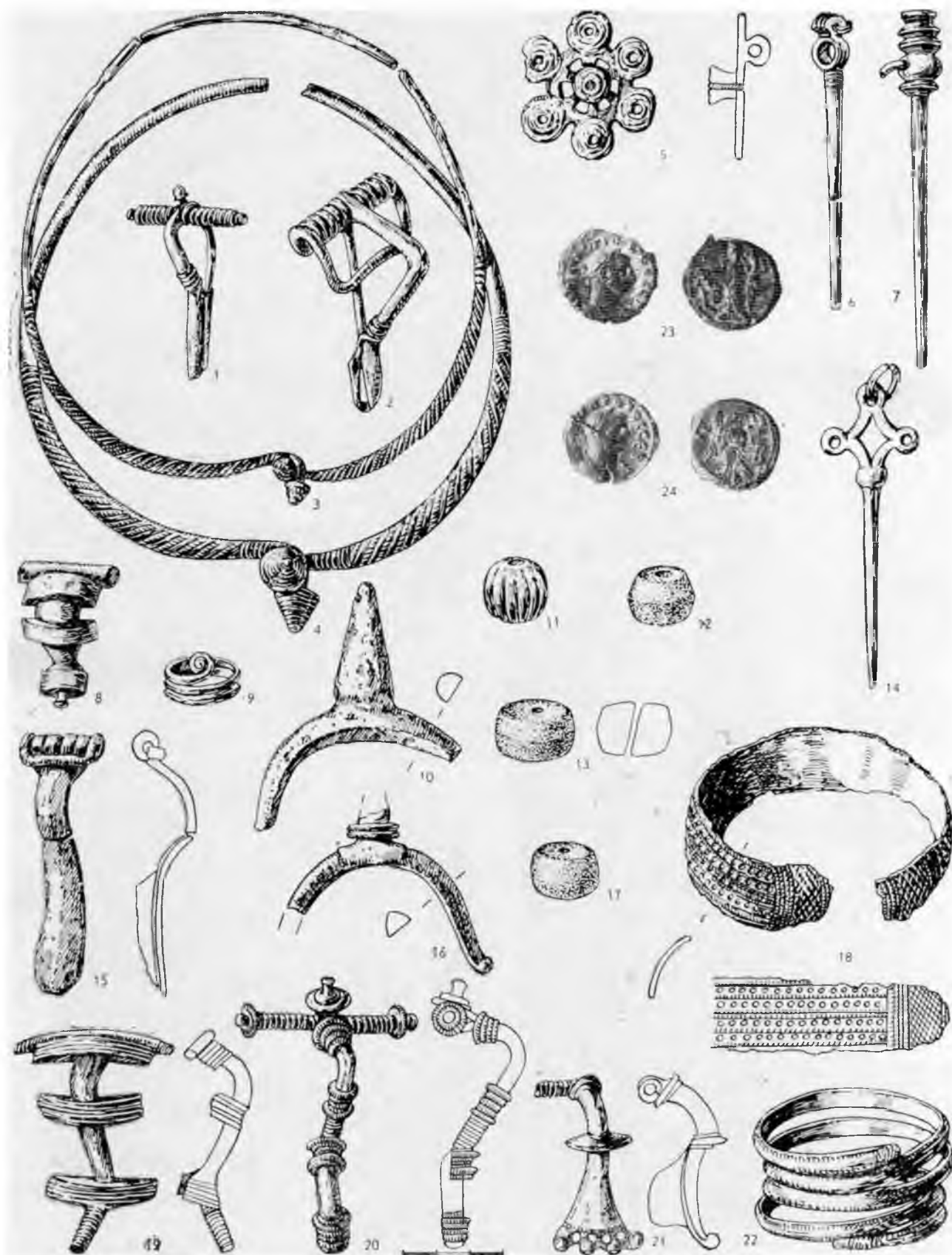
1, 2, 4, — tģeļi, 3 — aproce, 5—8 — lejamveidnes, 9 — kāstuve.
3 — bronza, pārējie — rņals.

1 — Kīšukalns (VI 42:67), 2 — Asotes pilskalns (VI 16:161), 3—5, 8 — Ķivutkalns (3 — VI 120:1952; 4 — rekonstruēts pēc VI 120:1449, 1812; 5 — rekonstruēts pēc VI 120:2393, 2106; 8 — rekonstruēts pēc VI 120:254, 1498, 2115), 6, 7 — Kļauģukalns (A 9960:89, 47), 9 — Ķivutkalns (VI 120:825).

27. tabula. Kuršu agrā dzelzs laikmeta darba rīki un ieroči.

1 — izkopts, 2 — vērpijamās vārpstas skriemelis, 3 — veseris, 4 — galoda, 5 — lūškas, 6 — slīmešts, 7 — šķēpa gals, 8 — nazis,
 9 — uzmaņas cirvis, 10, 11 — miniatūrtrauki.
 2 — smilšakmens, 4 — slānekļis, 10, 11 — māls, pārējie — dzelzs.
 1—9, 11 — Mazkatuži (A 9954:6, 9935:1, 9919:6, 9933:3, 9949:5, 9954:2, 9948:1, 9932:5, 9932:1, 9948:4), 10 — Kapsēde (IVI 2635:519).

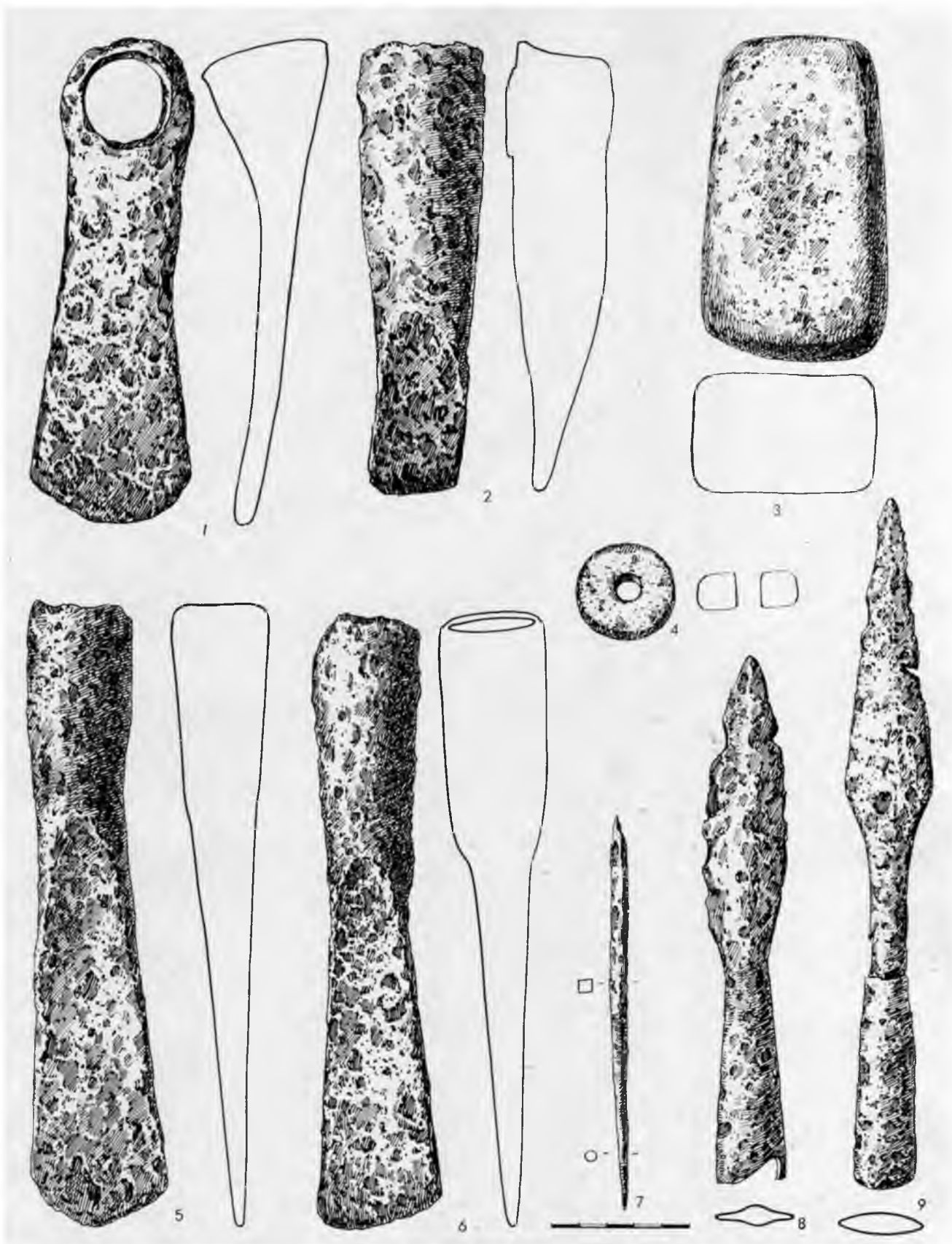

28. tabula. Kuršu agrā dzelzs laikmeta rotas un pieši.

1, 2, 20 — stopasaktas, 3, 4 — kaklarinki ar konusveida galiem, 5 — rozetveida rotadatas galva, 6, 7, 14 — rotadatas, 8, 19 — šķēršu saktas, 9 — spirālgredzens, 10, 16 — pieši, 11—13, 17 — krelles, 15 — acusakta, 18, 22 — aproces, 21 — profilēta sakta, 23, 24 — romiešu monētas.

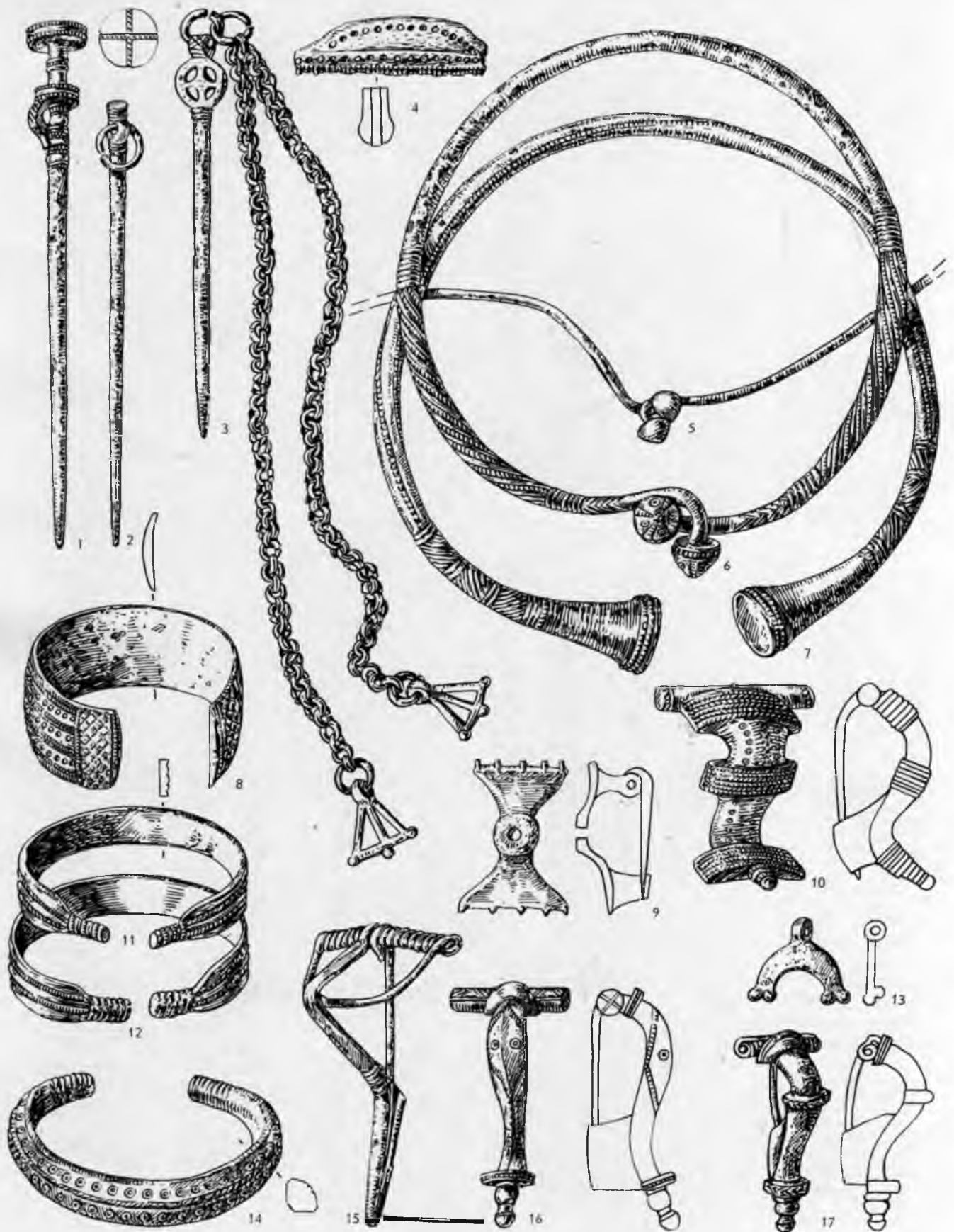
10 — dzelzs, 11 — stikls, 12, 13, 17 — dzintars, citi — bronza.

1, 3—13 iz.—22 — Mazkatuži (A 1523, 1545, 9954:7, 1537, 1518, 9943:4, 996, pēc Vāle 1928, 10. tab.: 10, 9952:21, 1542, 1538, 9940, 1519, pēc Vāle 1928, 18. tab.: 1037, 9940, 1862, 1532, 1520, 1517, 1863), 2 — Kapsēde (IVI 2635:533), 14 — Jaunarāji (A 7034:2), 23, 24 — Mazkatuži (bez numura).

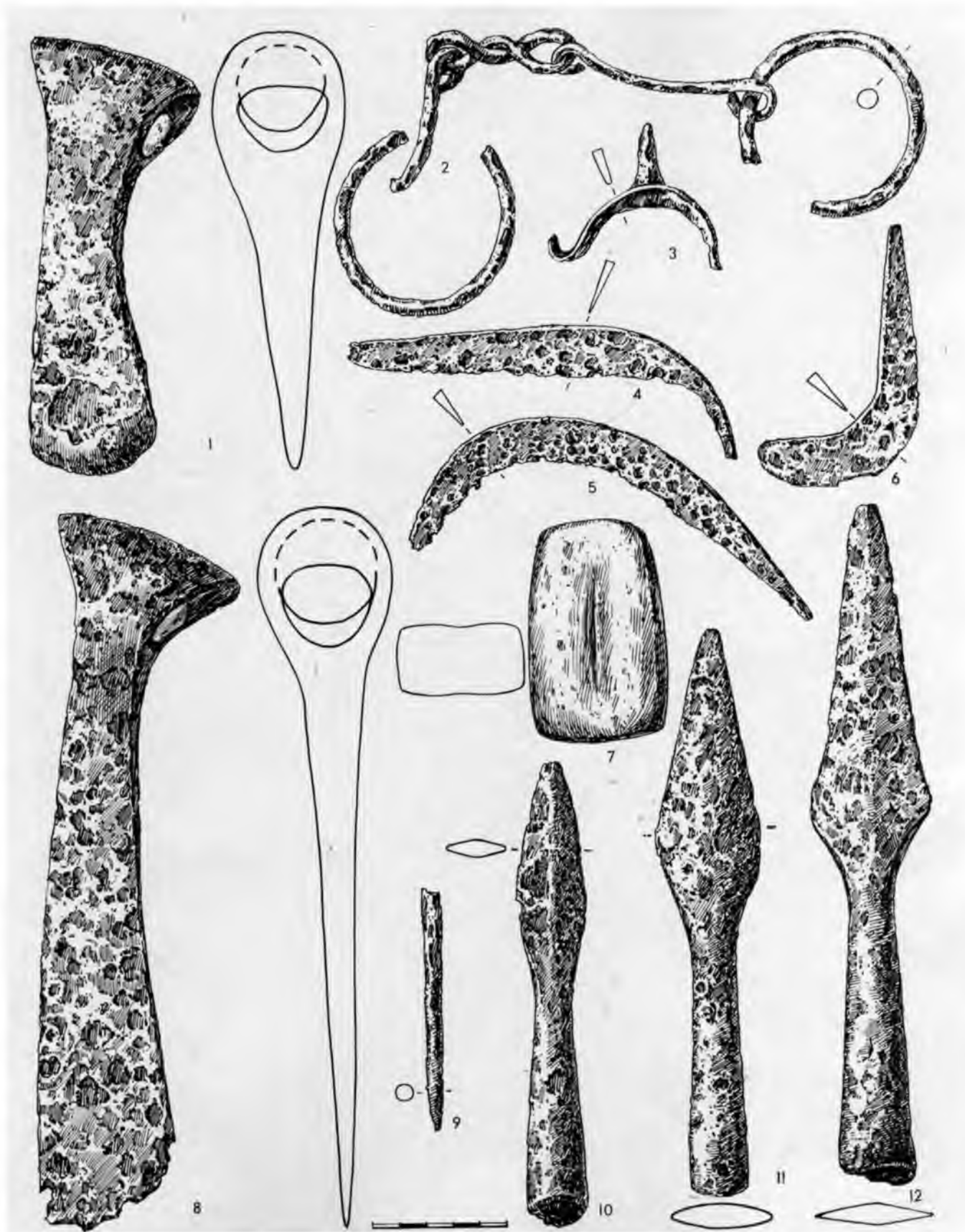
29. *iabula*. Zemgaju agrā dzelzs laikmeta darba rīki un ieroči.

1, 2 — kapļi, 3 — šķiltavakmens, 4 — vārpstas skriemelis, 5, 6 — uzmavas cirvji, 7 — ilens, 8, 9 — uzmavas šķēpu gali.
 3 — kvarcīts, 4 — smilšakmens, pārējie — dzelzs.
 1 — Jaunā muiža (DM I 734'), 2 — Ķukis (IVI 2615:1), 3 — Daugmales pilskalns (A 9964:3884), 4 — Bukaiši (RLB 429),
 5 — Zante (KPM 1407), 6, 9 — Gailiši (A 8343:3, 8330:5), 7 — Ūsiņi (A 5158), 8 — Erberģe (KPM 21).

30. tabula. Zemgaļu agrā dzelzs laikmeta rotas.

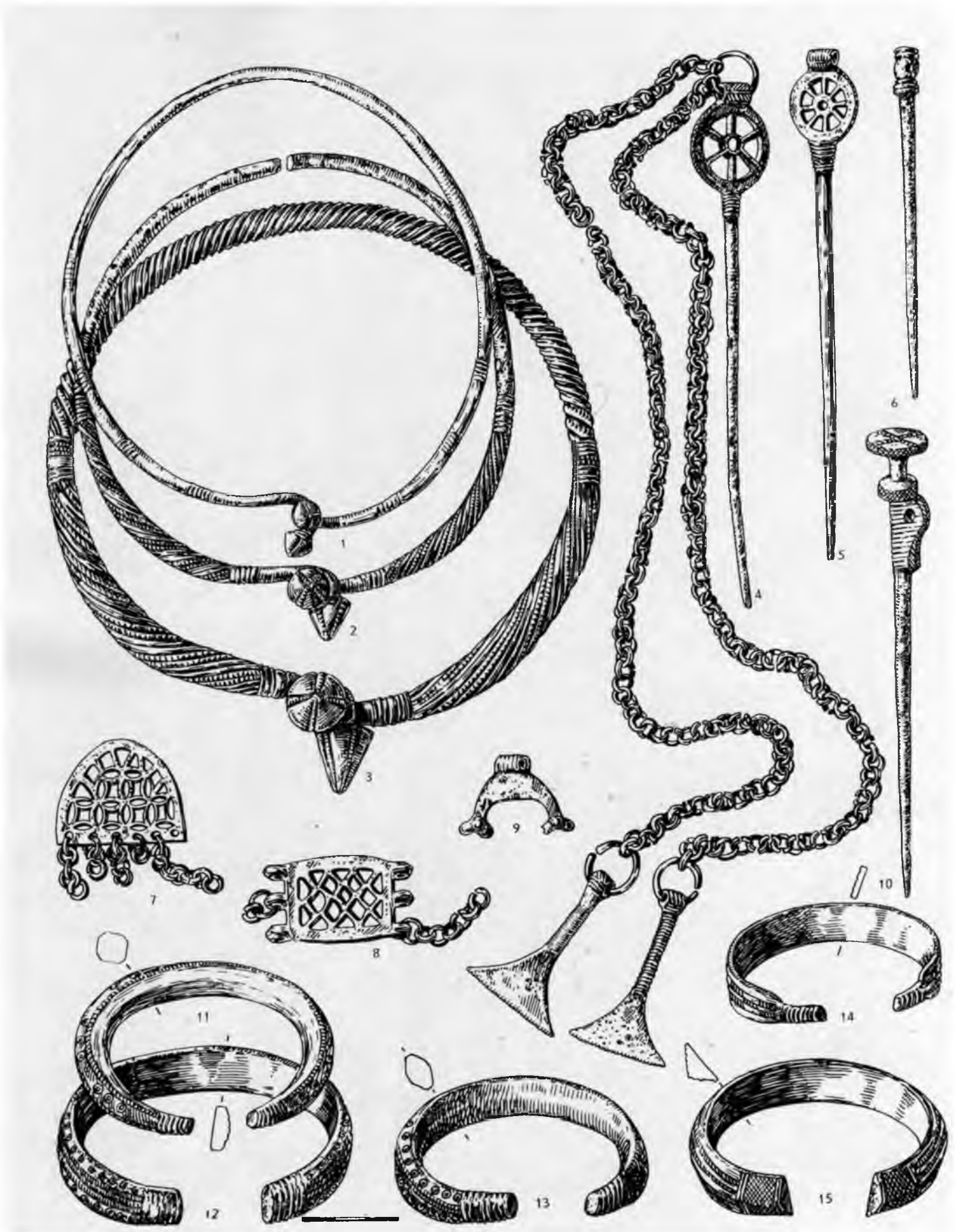
1-3 - rodatas, 4 - ķemmes fragments. 5-7 - kaklariņķi, 8, 11, 12, 14 - aproces. 9, 10, 15-17 - saktas. 13 - piekariņš
 r z n v
 - kauls, pārējie - bronza.
 1. J. 5, 6, 9-14 16 17 - Gailiši (A 8335:10, 8338:3, 8440:1, 8335:1, 8345:2, 8341:2, 8340:3, 8335:18, 5 17 8450*1 833M) 2 8-
 Cs.p. (A 0066, 5069), 4 - Daugmales pilskalns (A 9964:8371), 7 - Džūkste (rLb 433), 15 - Skare (KPM 2068)

31. tabula. Seju un latgaļu agrā dzelzs laikmeta darba rīki un ieroči.

1, 8 — šaursmens cirvji, 2 — iemauktu laužņi, 3 — piesis, 4 — likais nazis, 5 — sirpis, 6 — izliektais nazis, 7 — šķiltavakmens,
 9 — īlens, 10—12 — uzmavas šķēpu gali.
 7 — kvarcīts, pārējie — dzelzs.
 1 — Degli (RLB 379), 2, 3 — Sauka (RLB 380, 281), 4, 5 — Spietīni (VI 65:122, 115), 6 — Mūkukalns (CVVM 163181:887), 7 —
 Daugavpils raj. (A 3037), 8 — Boķi (A 2121), 9, 10 — Slate (A 7857:51; 2154), 11 — Sausnēja (A 924), 12 — Melderišķi (A 8238:6).

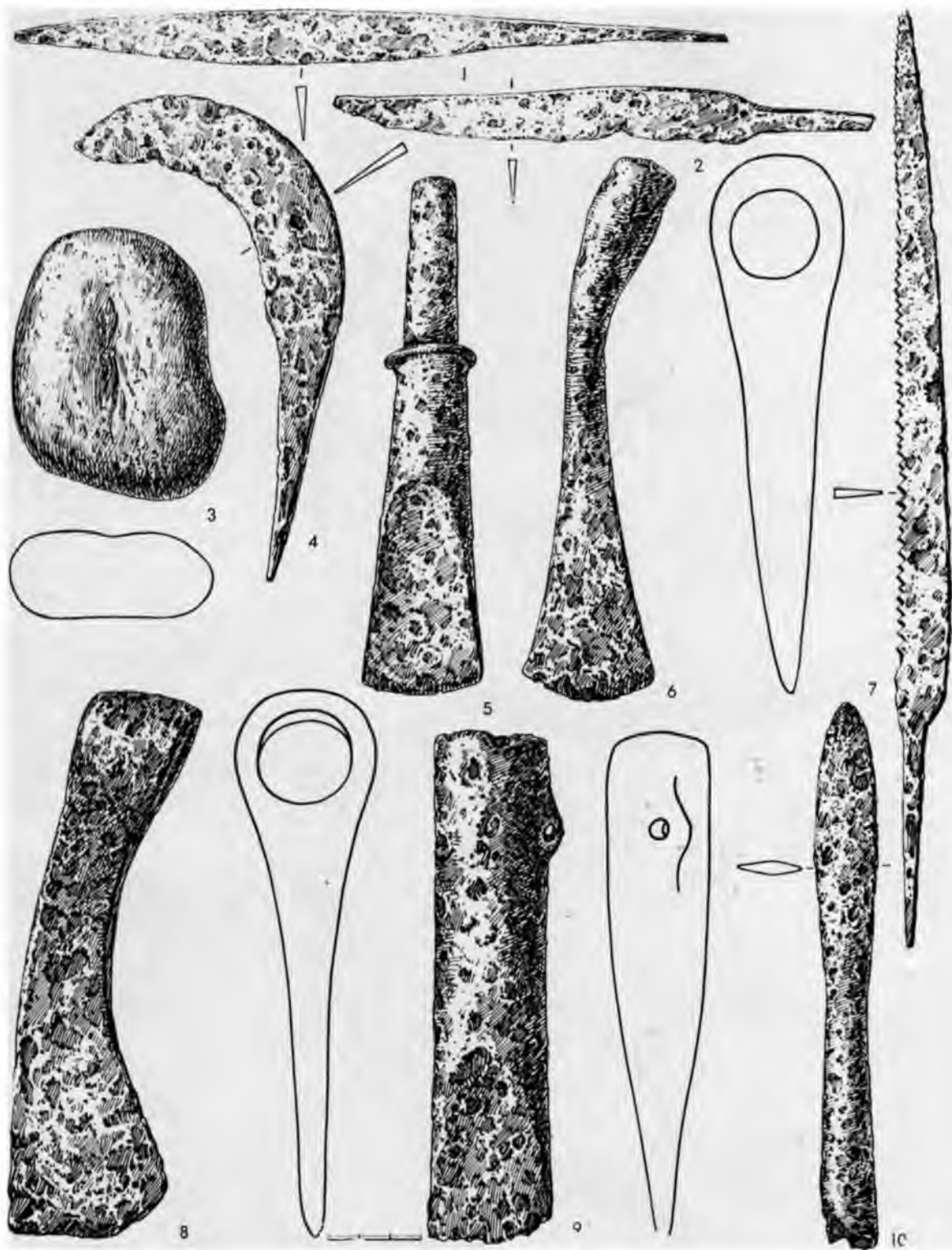

32. tabula. Sēļu un latgaļu agrā dzelzs laikmeta bronzas lietas.

1—3 — kaklariņķi, 4-6, 10 - rotadatas. 7 - važturis 8 - važiņas starploceklis 9 ~

V / TM ? / - Melde-

"r & { U ^ ^ T e — "Mūkukahis"(CVVM 163184:364 ^ ġ_a^_a (RLB 388). ' T ^ ^ ' & ' U

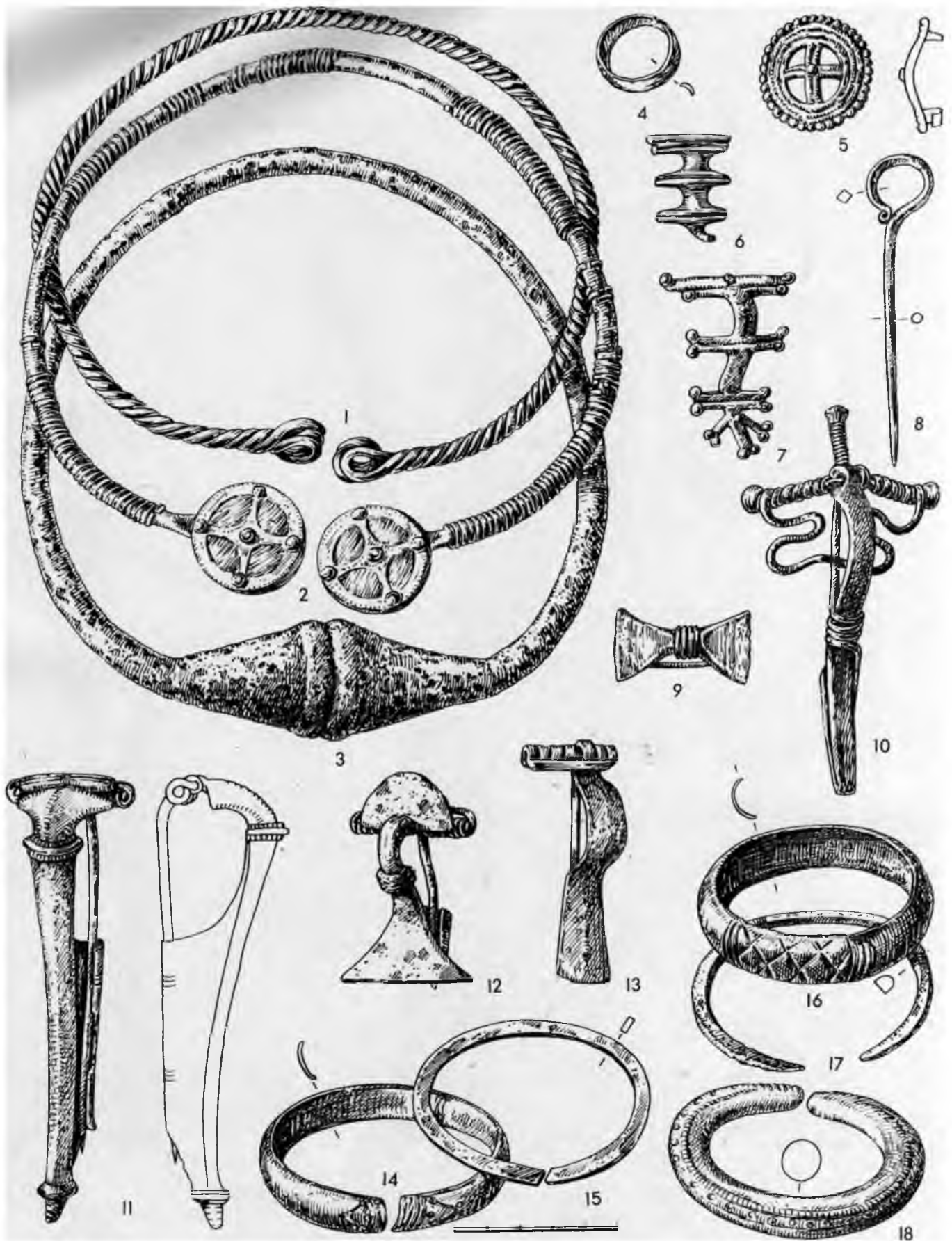

33. *tabula*. Darba rīki agra dzelzs laikmeta akmeņu krāvumu kapos.

1, 2 — naži. 3 — šķiltavakmens, 4 — rauknis, 5 — atkāpes cirvis, 6, 8 — kātcauruma šaurasmens cirvi, 7 — zāģis, 9 — uzmavas cirvis, 10 — uzmavas šķēpa gals.

3 — kvarcīts, pārējie — dzelzs.

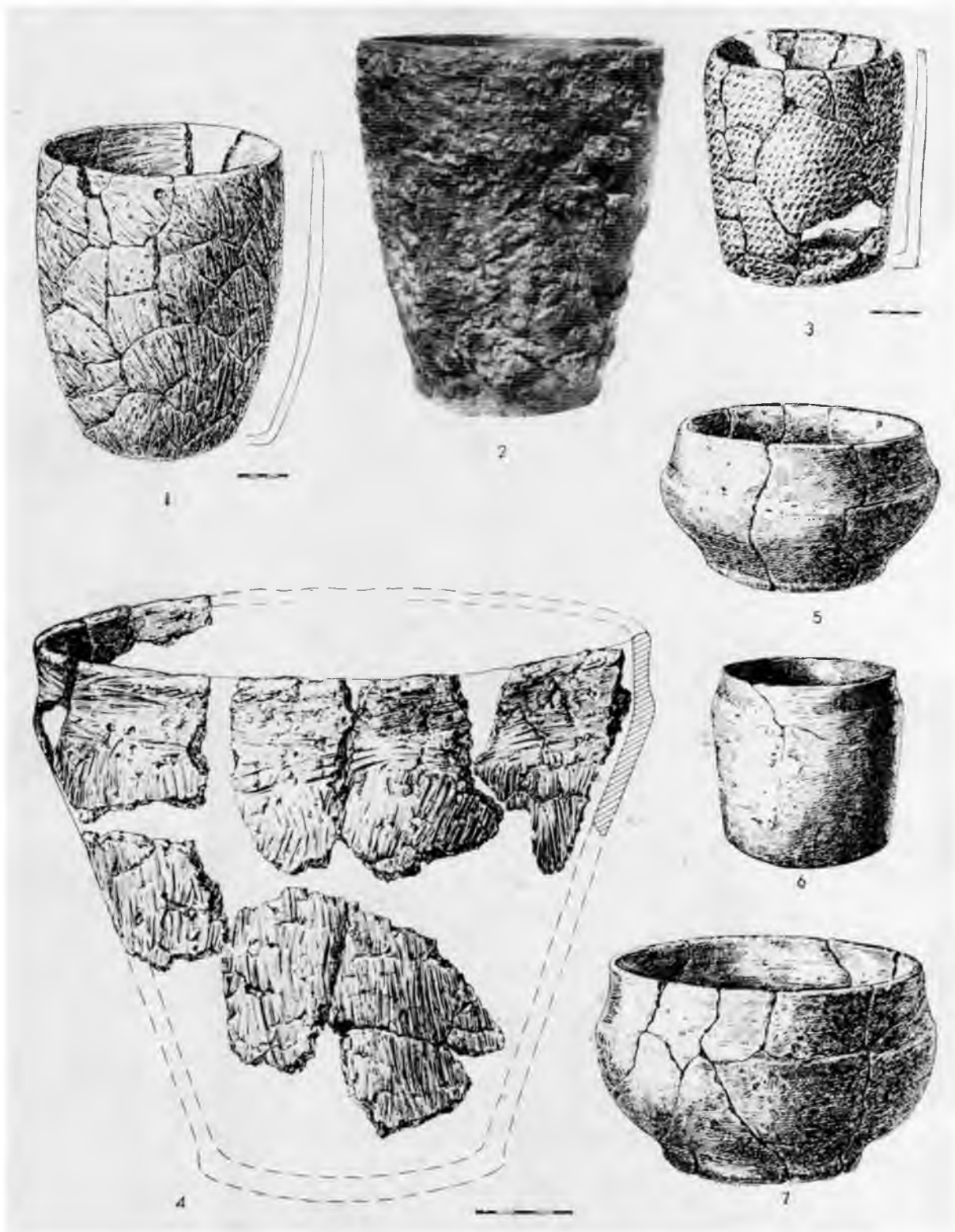
/ — Slavēka (IVI 1195:123), 2 — Strante (IVI 1250:53), 3, 5—8 — Lazdini (A 8989:77, 8091, 8214:29, 8990:2, 8989:12), 4 — Kivtu apmetne (VI 4:66), 9 — Ivaši (A 8370:1), 10 — Salenieki (A 10874:53).

34. tabula. Rotas agra dzelzs laikmeta akmeņu krāvumu kapos.

1-3 - kaklariņķi, 4 - gredzens, 5-7 - saktas, 8 - spieķadata, 9-13 - saktas, 14-18 - aproces
8 - dzelzs, citi - bronza.

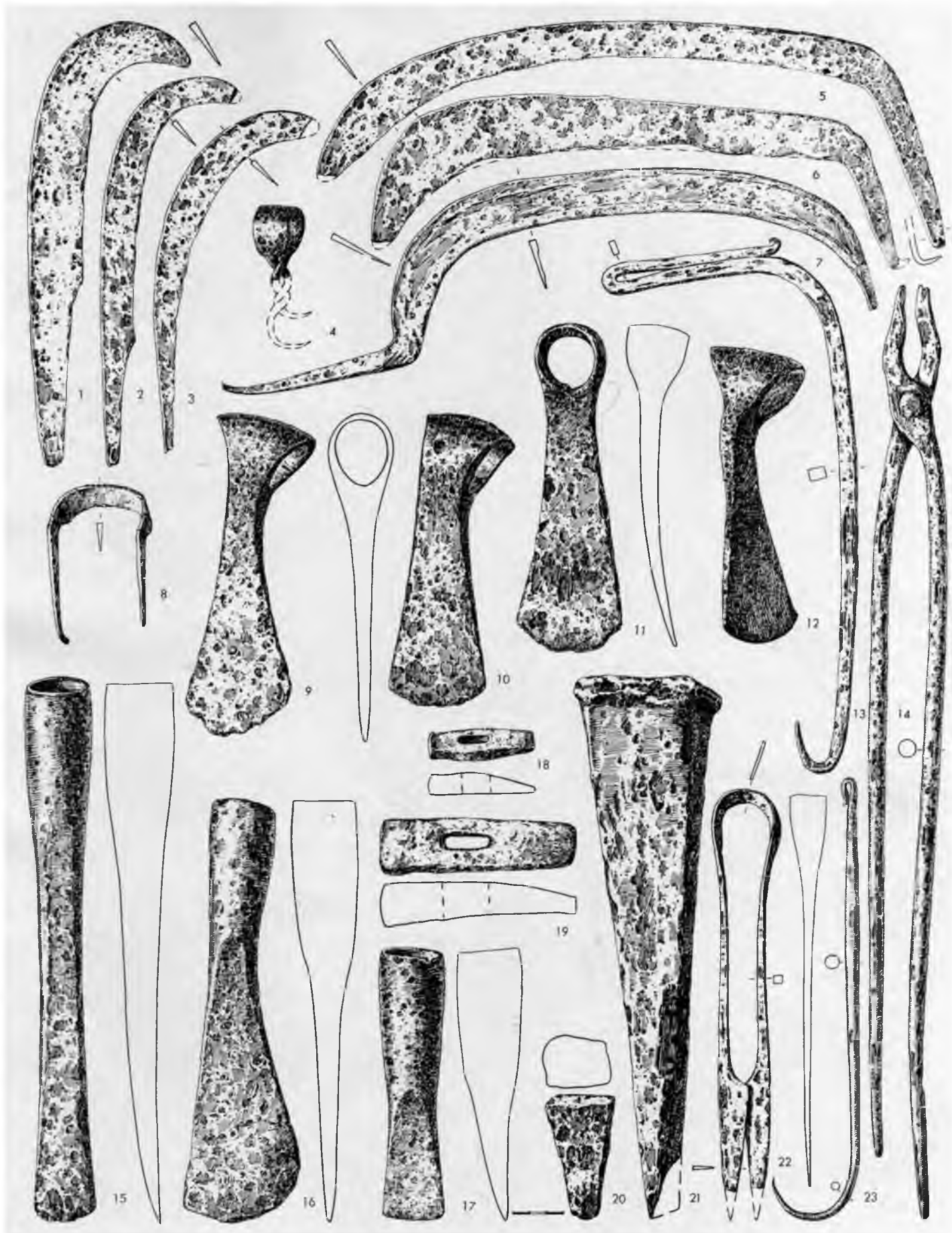
18 - Saulieši (A 3561:2, 3595), 2 - Libirti (DM I 2718), 3, 5, 6, 7, 8, 12, 13 - Salenieki (A 10889 10876-20 in87K-i8 in87T73 10876:12, 10865:65 10883:1), 4, 9, 14 - Slavēka (IVI 1195:61, 141, 109), 10 - Aršeļonki (A 1 850) // - fa Se f Ga, l š f (A 99°6 69), 15 - Līdzes Lazdini (A 8989:43), 16 - Launkalnes Garlīši (IVI 1251:5), 17 - Kaugars II (IVI 1236:33)

35. tabula. Agra dzelzs laikmeta keramika.

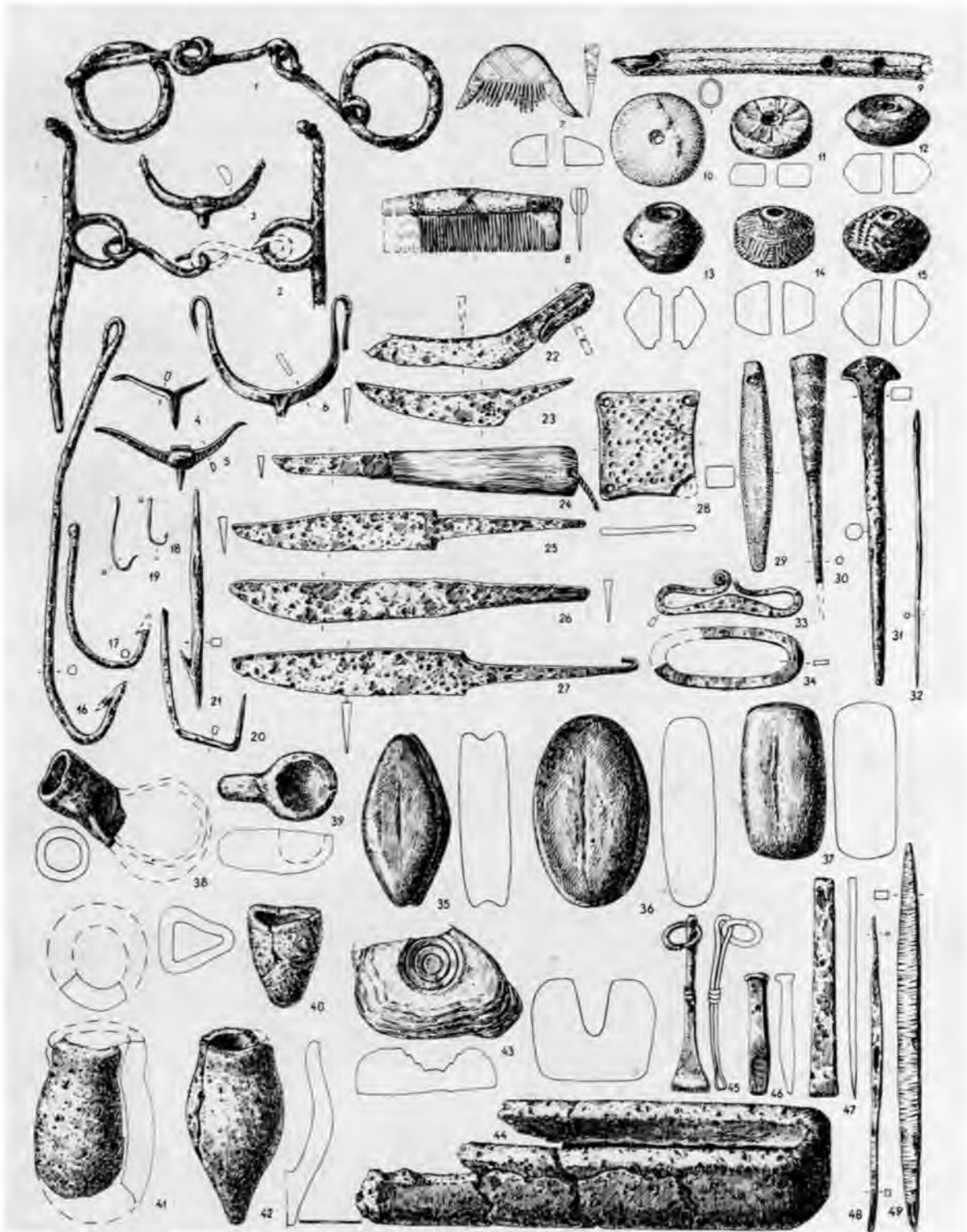
1, 4 — švikātā, 2 — apmestā, 3 — tekstilā, 5—7 — spodrinātā.

1, 3, 5-7 - Salenieki (A 10862:7, 10883:2, 10895, 10892, 10901), 2 - Plūdoni (CVVM 61005), 4 - Dignājas pilskalns (A 10520:134).

36. tabula. Vidējā dzelzs laikmeta dzelzs darba rīki.

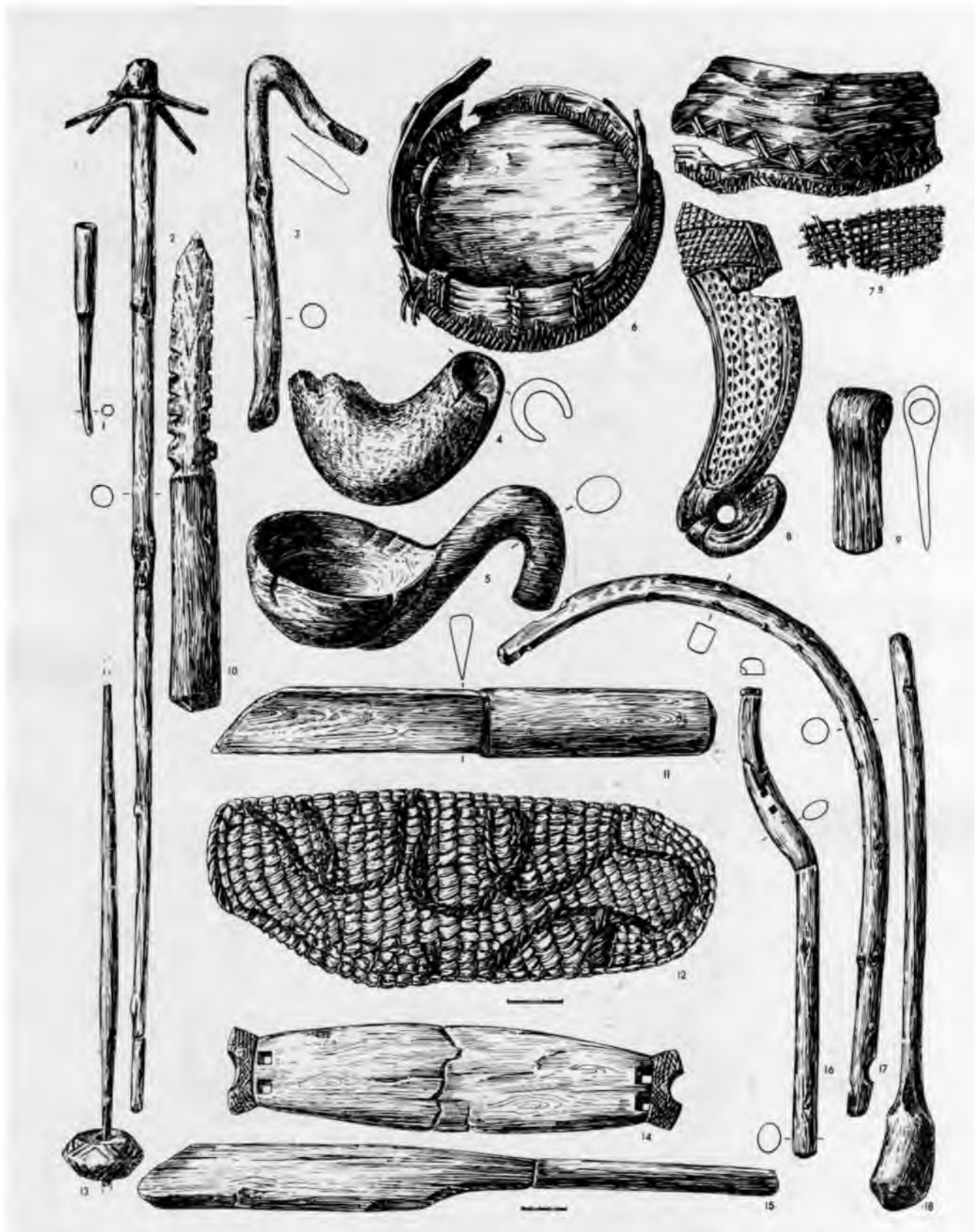
1 - rauknis, 2 3 5 7 - sirpjī, 4 - «kaķis», 5, 6 - izkaptis, 8 - sllmests, 9, 10, 16 - cirvji 11 12 - kanli 13 - k-iicio 14 lf.5
 O M-3, r u, mavis kate - v^ga, 17 - cērtē, 18, 19 - veseri, 20. 2 - laktas 22 - dzirkles i? - ākveida rtk
 1, 9 - Mukukalns (A 18848:92, 1001), 2 - Lejasbitēnu kapulauks (A 11828:600), 3-5 7 12-14 22 23 - Kentes n Iskalns un
 apmetne (VI 31:1442, 131, 1794, 658, 649, 920, 2173, 1448, 2208) 6, 11, 15, 17 - Oši (A 1078 4030 4074 4041) S - Aralši VI «21Q»
 10 - Maskava (A .0029:8), 16 - Ziedoņskola (A 10752:3), - Ruslši (A 10070:93), 7 9 - T - Kok S as I deJozUs KPM S'
 es?!, 668^a).

37. tabula. Vidējā dzelzs laikmeta darba rīki un iedzīves priekšmeti.

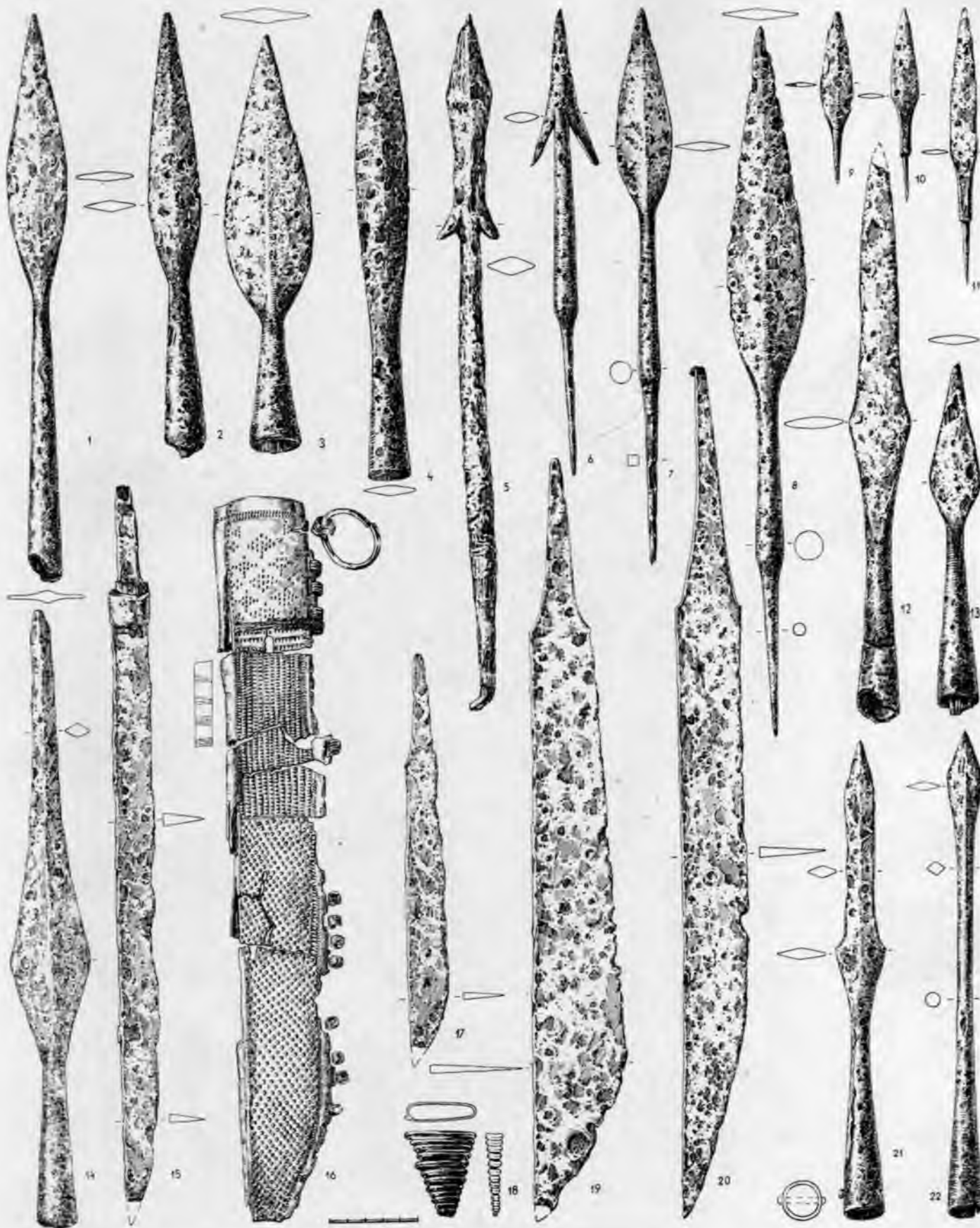
1, 2 - laužiņi, 3 - 6 - pīsi, 7, 78 « ķērumu » o stādulē n10-id5 — vērjamās vārpstas skriemeli, 16-20 — makšķeres34aki,
 f c = J » w - - « sa » « t i e « - - y'.lf

2144, 2362, 31, 92, 107, 206, 243, 228. III* 694 34, 307 1454 943 467, 624, bojT jK, spēde (KPM 289). 7 - Višku Maškaļa (A 10029:1),
 8, P /3, 2/, 24, 28, 30, 33, 35, 38, 39 41, 44 46 -Ara.*. (VI 45.252 436, III 8 9 « U . . . » LeJasbitēni (A 11222:
 o:InertU^A Vcciiū (A*8520), 31 — Boķi Elste (A 9093), J7 - Laučiņi (A 11877), - Oši (A 40019).

38. tabula. Araišu ezera pils koka darba rīki un iedzīves priekšmeti.

1 — grābekļa zars, 2 — mieturis, 3 — auklu vijamais kāstītis, 4 — dzeiņa liedzējs, 5 — kauss, 6 — vācele, 7, 7» — siets, 8 — sak-
koka fragments, 9 — cirvītis, 10 — lina sukājamais nazis, 11 — aužamais nazis, 12 — lūku apavs, 13 — vērpjamā vārpstiņa ar
māla skriemeli, 14 — dzeiņa sēdeklis, 15 — kulstikla, 16 — izkaptis kots, 17 — aužamā līksts, 18 — kuļamā vāle.
1—18 - VI 45:87, 219, 181, 558, 324, 319, 111, 300, 112, 128, 636, 553, [3-630 un 509] 511, 120, 423, 140, 298.
1—13 — augšējais mērogs, 14—18 — apakšējais mērogs.

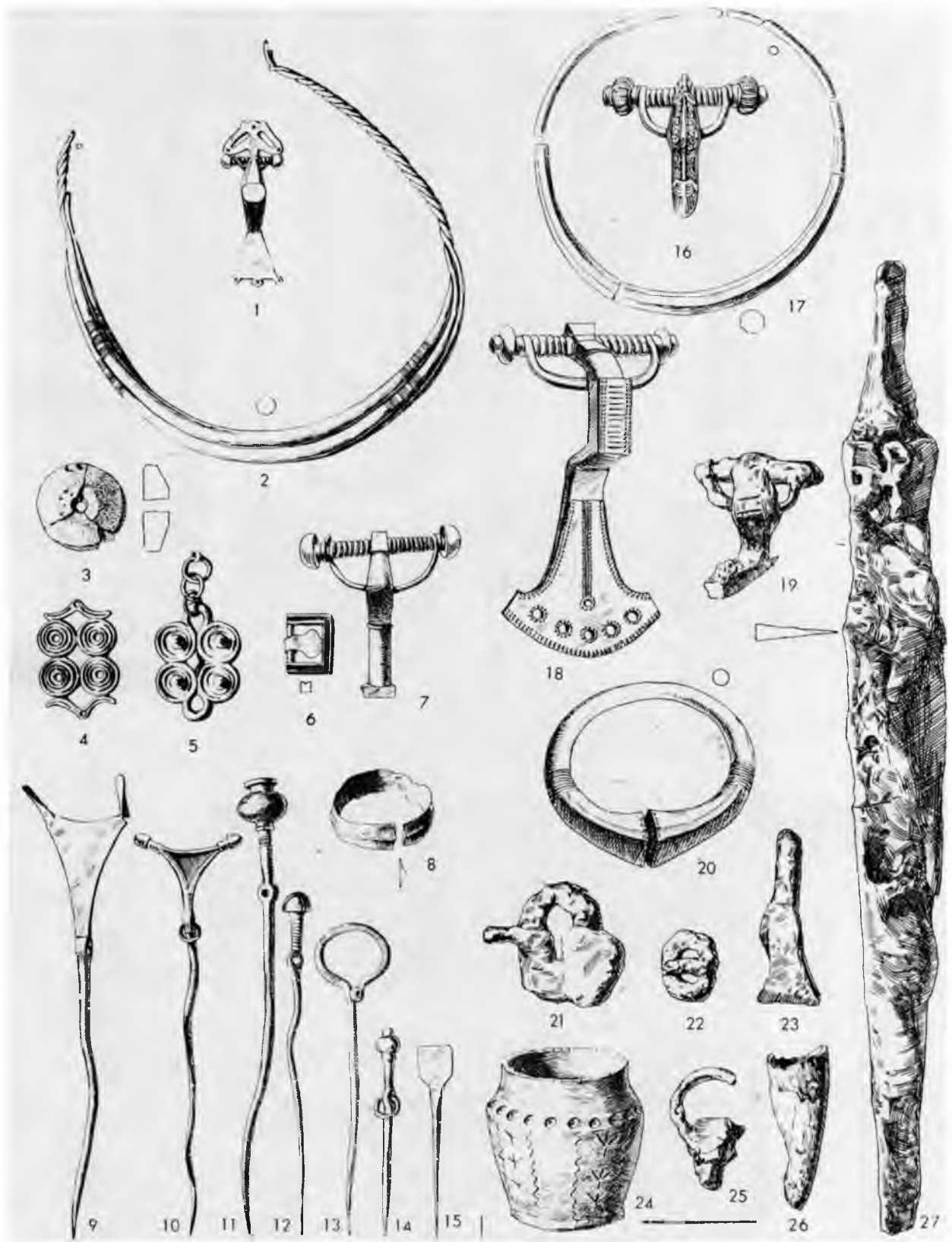
39. tabula. Vidējā dzelzs laikmeta ieroči.

12-14 21 22 — šķēpu gali 9-11 — bultu gali, 15, 17, 19, 20 — kaujas naži, 16 — maksts, 8 — maksts gala aptinums.

1-15, 17, 19-22 — dzelzs, 16, 18 — bronza.

1 — podes mežs (A 880711) 2 - Rušini (A 9730:3), 3, 14, 18 - Kalnieši II (CVVM 64523:2, 64513:2, 64540:3), 4 — Vilces parks (A 10471:2) 5 - Boki (A 11777:104) 6, 16, 19 - Kivitu kapulauks (VI 4:4, 4-340, 231, 381), 7 - Maskava (A 10021:2), P, 2-2 - Kentes pilskalns (VI 31:995-865), 10 - Mūkukalns (A 11848:415), // - Tērvetes pilskalns (VI 24:286), 12 - Rūsiši (A 10078:77), 13 - 1 oši (A 4076), 15, 21 - Ziedoņskola (A 10750:4, 10752:2), 17 - Bālas (A 5033), 20 - Reinas (A 7546:1).

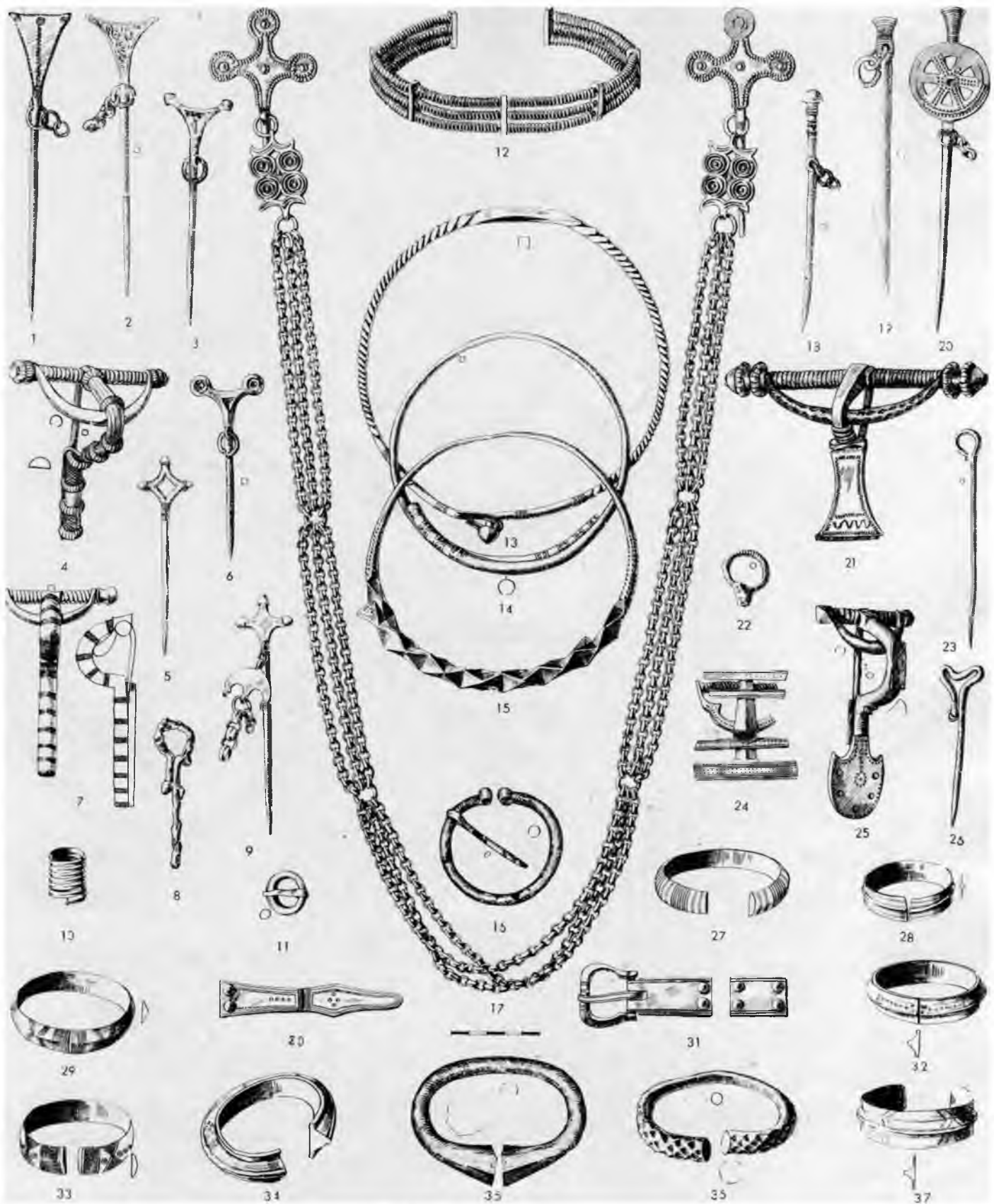

40. tabula. Vidēja dzelzs laikmeta somu akmeņu krāvumu (1—15) un kuršu (16—27) lietas.

1, 7, 16, 18, 19 — saktas, 2, 17 — kaklarinki, 3 — vārpstas skriemelis, 4, 5 — važturi, 6, 21, 22 — joslas sprādzes, 8, 20 — ap-
 roces, 9—15 — rotadatas, 23, 25 — siksnas piederumi, 26 — dzeramā raga (?) fragments, 24 — podiņš, 27 — viensmens zobens.
 2, 16, 17 — sudrabs, 18 — bronza ar sudraba platējumu, 1, 4—15, 20 — bronza, 19, 21—23, 25, 27 — dzelzs, 24 — māls, 3 — dzin-
 tars, 26 — rags.

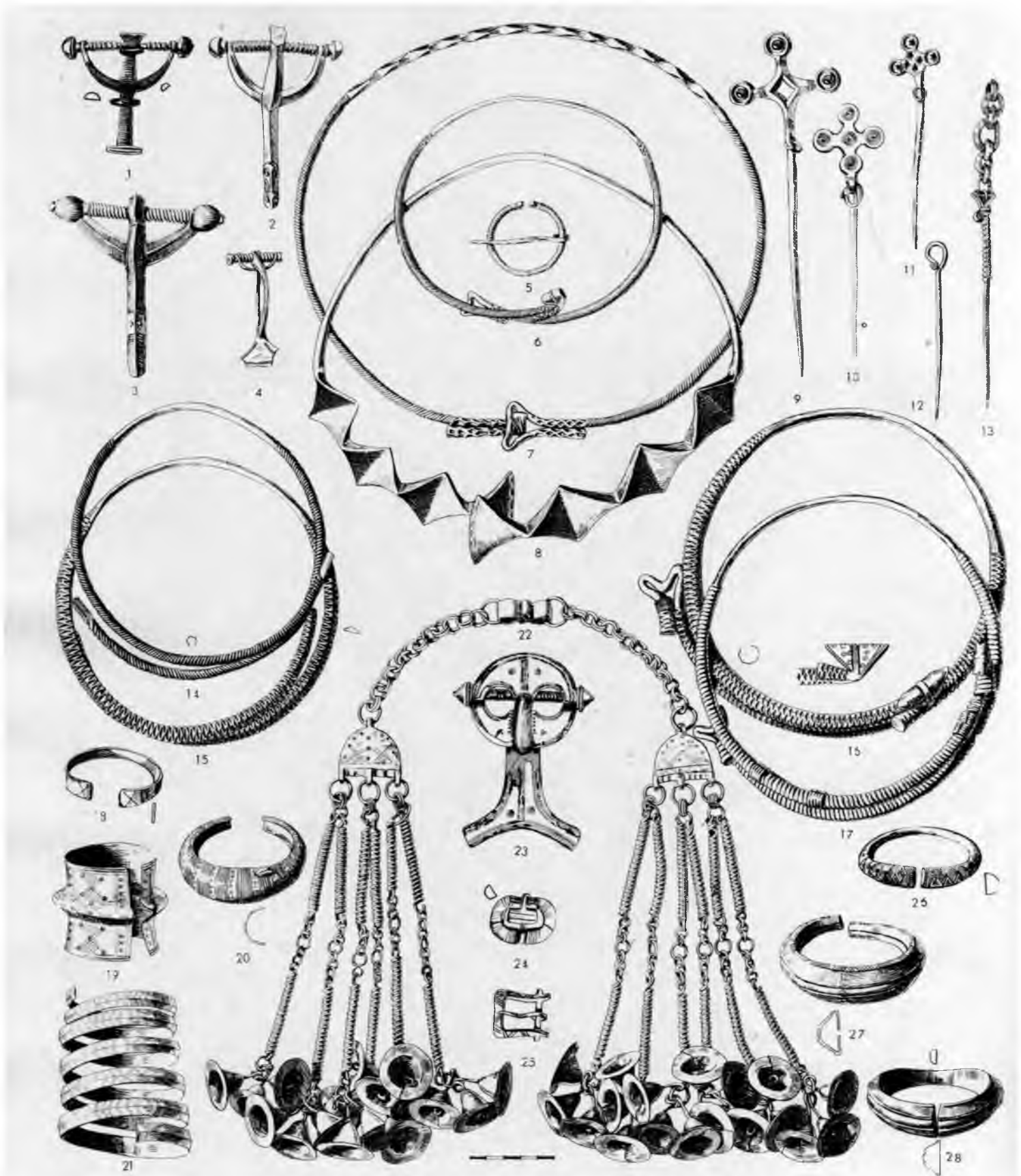
I, 15 - Reinas (A 7002:22, 23), 2-7, 13, 14 - Popes mežs (A 8808:1, 8806:23, 104. 8807:6, 8806:91, 56, 99, 26), 8-12 - Ošbirzes (A 7579 : 12,
 5, 8, 6, 7), 16—27 - Geistautu 2. kapa inventārs (A 9905:2, 1, 3, 4, 6, 12, 13, 5, 7, 9).

41. tabula. Vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu rotas.

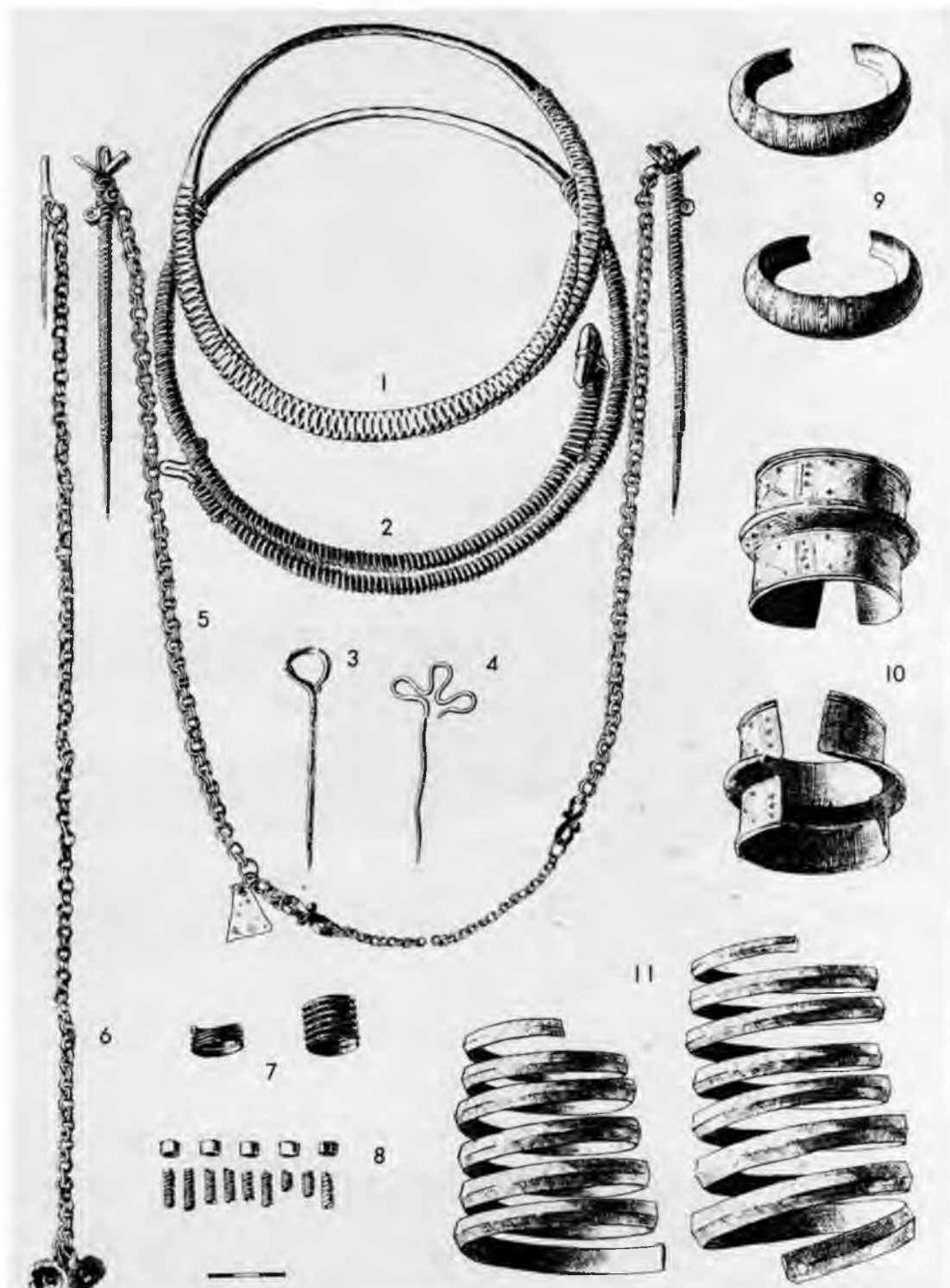
1-3, 5, 6, 8, 9, 18-20, 22, 23, 26 — rotadatas, 17 — važiņu rota pie krustadatām, 12 — vainags, 13-15 — kaklarinki 4 7 21 25 — stopasaktas, 16 — pakavsakta, 24 — stopa-šķēršu saktā, 10 — gredzens, 11, 30, 31 — jostas spādze un apkalumi 27-29 32-37 — aproces.

Visi priekšmeti, atskaitot 8 un 26, kas ir dzelzs, ir no bronzas, 4, 17, 20, 21, 25 — bronzas ar sudraba plateiturnu 1 — Stūri (A 10719:1), 2, 4, 10-12, 15, 18, 19, 23, 25, 28, 29, 34, 35- Pļavniekkalns (DM I 230° I 194* I 199° I 200° I 222a I 211° A 6773, DM I 212°, A 6657:1, DM I 2219°, A 6699, DM I 197°, I 221°, I 218b), 3, 8, 16, 22, 36 — Bālas (A 4191 '4241 4325 4253 4190°) 5, 9 - Mežotnes centrs (VI 150:168, 62), 6, 13, 17, 21, 24, 30-33 - Oši (A 3194, 4104, 3244, 3177:9, 3247, 3190 3188 ' 3996' 3143°) 14, 27 - Simteni (A 9898:1, 9897:3), 7, 20 - Grinerti (A 9031:1,9036:1), 26 - Skērstaini (A 3072), 37 - bez vietas norādes

42. tabula. Vidēja dzelzs laikmeta latgaļu rotas.

1-5, 23 — saktas, 6-8, 14-17 — kaklarīņi, 9-13, — rotadatas, 22 — krūšu važiņas ar zvaniņiem, 18-21, 26-28 — aproces, 24, 25 — jostas sprādzes.
 7-8 — sudrabs, 23 — bronza ar sudraba platējumu, pārējie — bronza
 / — Drēģi (A 9581), 2, 6, 9, 25 — Krustpils Mantu kalniņš (Jekabpils NM 330, 282.3, 284.5, 282.5) 3 5 14-17 19-23 27 28 — Kiviti (VI 4, kapulauks: 626, 872, 397, 34*, 588, 589, 224, 352, 228, 738, Ludzas NM, 635, 499), 7, 8 — Neretas' Mūrnieki (CVVM 163258:1, 2), 10, 11, 18, 24, 26 — Botei (CVVM 1177:42, Jekabpils NM 1455:32, CVVM 1177:627, 163, 380), 12 — Asotes pilskalns (VI 13 349), 13 — Luces (Madonas NM), 4 — Sauka (Jekabpili NM 658).

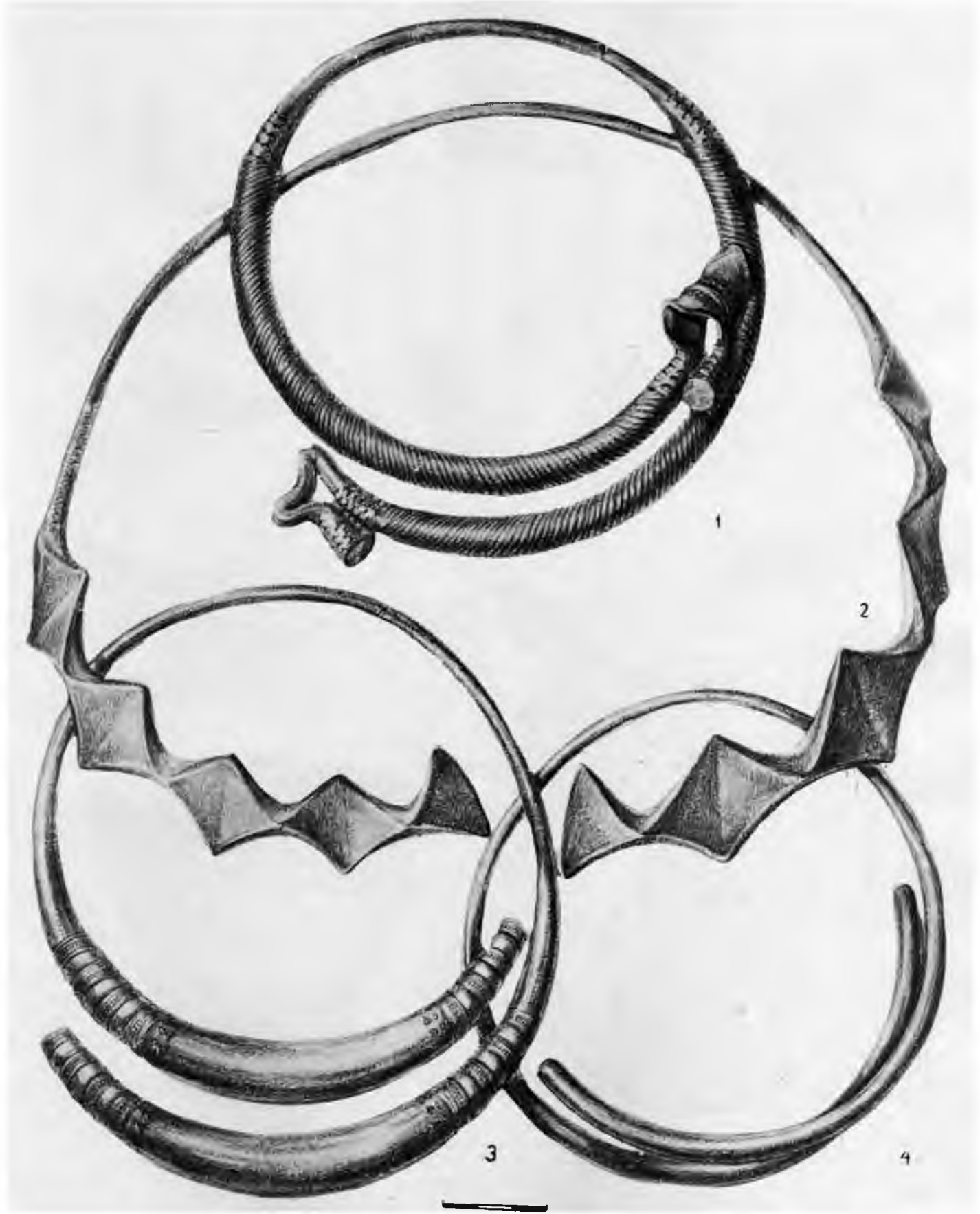
43. tabula. Kivtu 36. kapa inventārs (VI 4:218—232).

1 — kaklarīkis ar noplacinātiem galiem un fasetēm, 2 — kaklarīkis ar seglu un kāsi un stieples aptinumu,
 3 — spieķadata, 4 — no stieples darināta adata ar krustveida izlocītu galvu, 5 — važiņu rota ar 2 kruķadātām,
 6 — adata ar važiņu un zvaniņiem galā, 7 — spirālredzeni, 8 — villaines rotājuma spirālītes un gredzenti, 9 —
 dobas aproces ar sašaurinātiem galiem, 10 — manšetveida aproces, 11 — spirālproces.
 Visi priekšmeti bronzas.

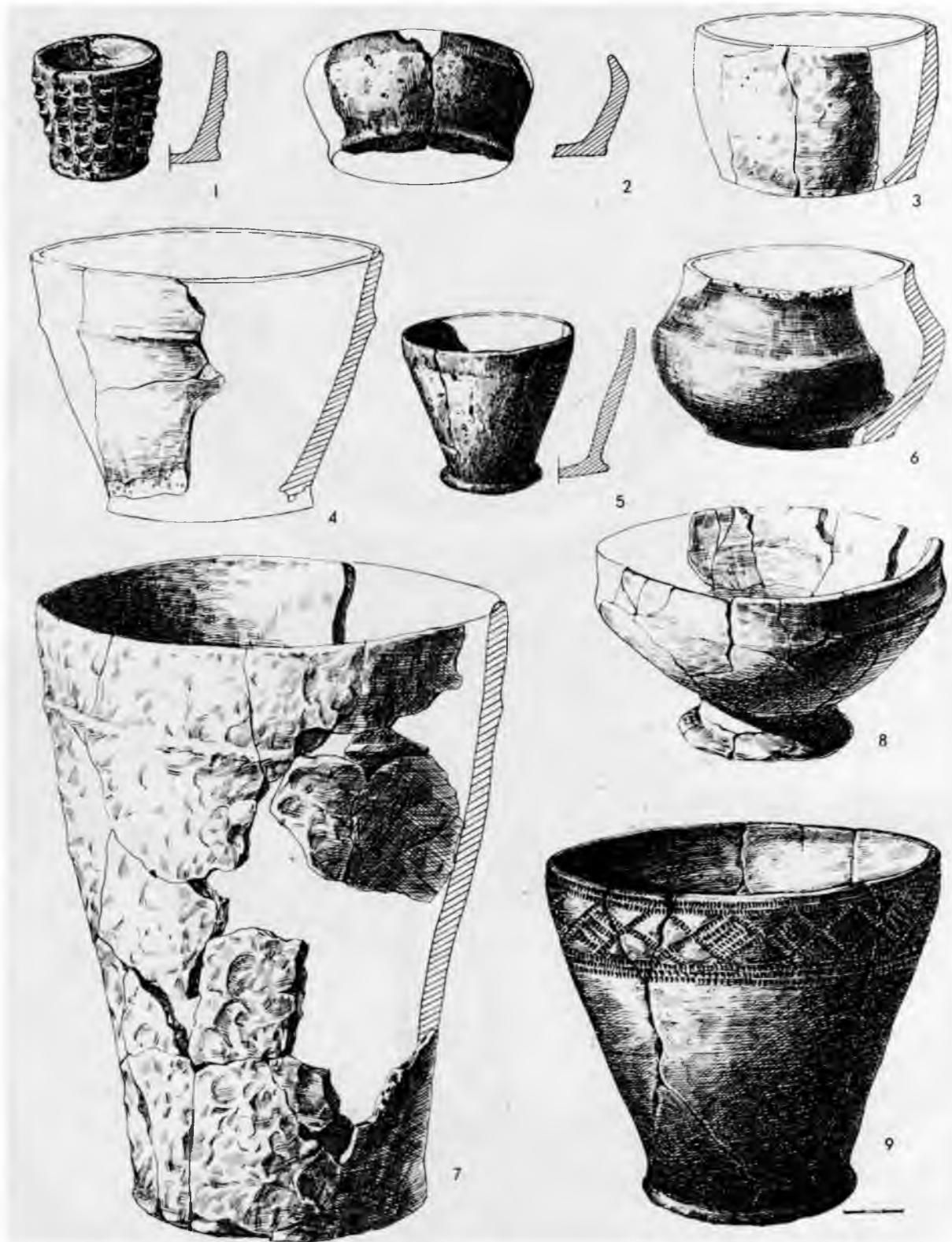
44. tabula. Tērpu rekonstrukcijas.

1 — sievietes tērps (Zvirgzdenes Kivtu 131. kaps, VI), 2 — vīrieša tērps (Liekpalknes Ķesteru 2. kaps, LVM), 3 — vainaga ornamenta rekonstrukcija (Šēlpils Lejasdopelu 2. uzkalniņa 9. kaps, VI), 4 — sievietes tērps (Taurenas Lazdiņu 9. kaps, LVM).

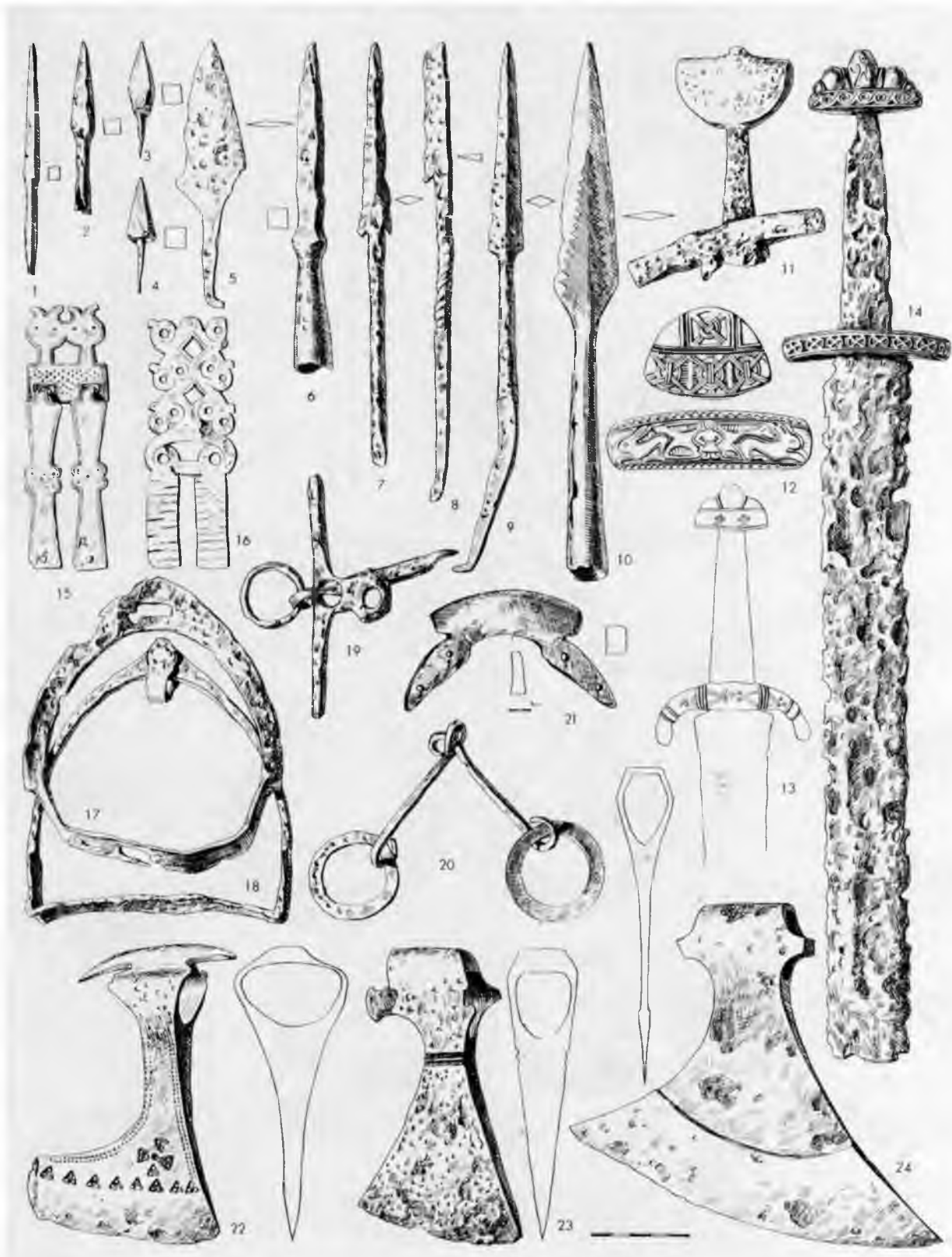
45. tabula. 5.—9. gs. sudraba depozitu kaklariņķi.

1 Liepiņi (DM I 466), 2 — Lejašlūdi (CVVM 58060), 3 — Piltenes mežs (CVVM 58201), 4 — Ķišukalns (CVVM 58265).

46. tabula. Vidēja dzelzs laikmeta keramika.

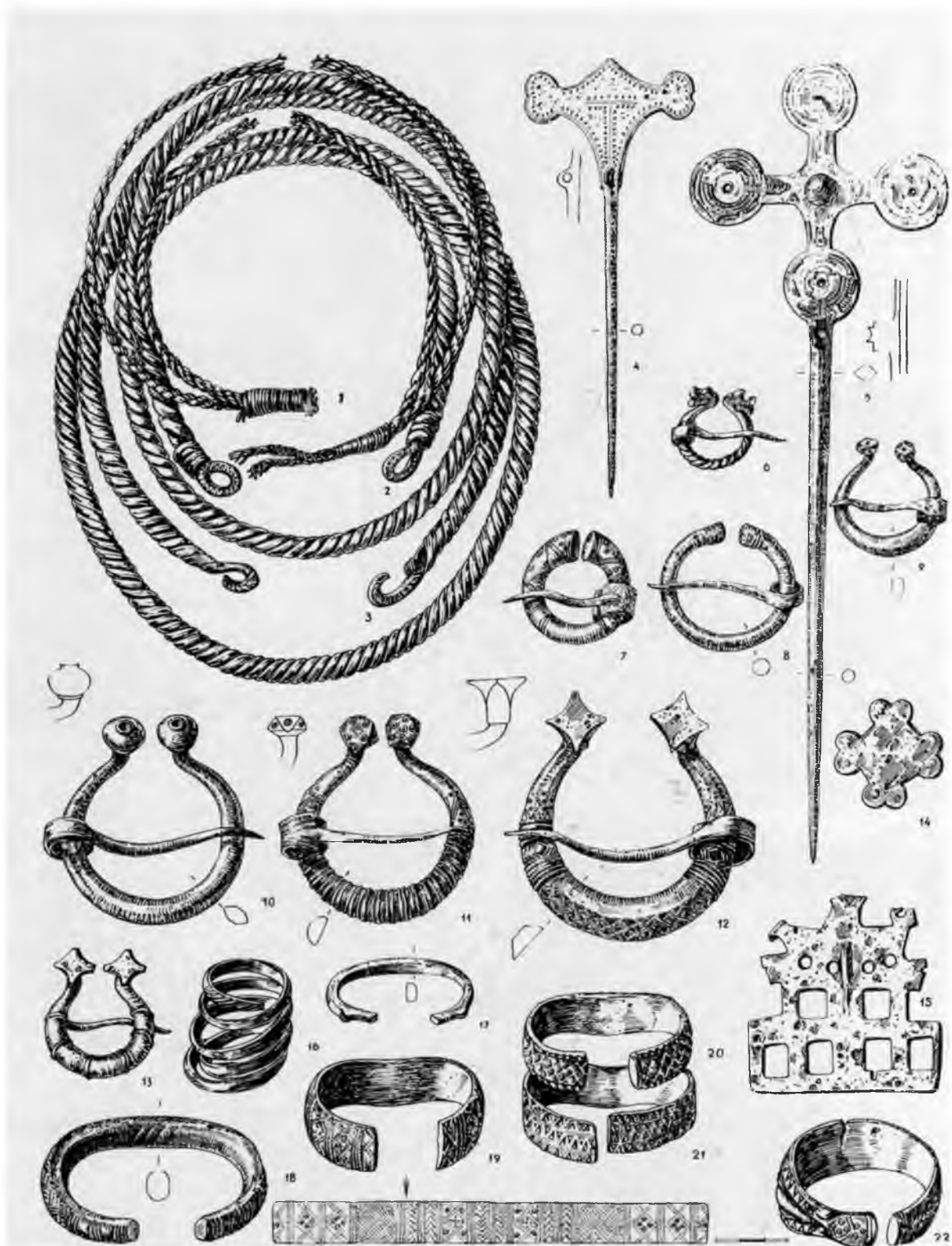
1 2 5 9 - Āraiši (VI 45:864, 623, 664, 681), 3, 6 - Kivti (VI 37), 4 - Dignājas pilskalns (PV 33290), 7, 8 - Ķente
 (VI 31)

47. tabula. Veļa dzelzs laikmeta kuršu senlietas.

1-4 — bultas, 5-10 — šķēpi, 11-14 — zobenu fragmenti, 15, 16 — zirglietu apkalumi, 17, 18 — kāpši, 19, 20 — iemaukti, 21 — seglu balsts, 22-24 — cirvji.
 1-5, 21 — Talsu pilskalns (B II 75:9, A IV 253:2, A IV 189:9, A I 17:2, A I 17:1, pēc Karnups 1938, 16. att.: 1), 6 — Roņi (A 7967:5), 7 — Lenas (A 8514:41), 8-10 — Kapenieki (A 7609:2, 7609:1, A 3860), 11, 15, 16, 18, 22-24 — Vilkurnuīžas ezers (A 8573:3, 10494:1526, 1648, 9066:23, 10994:1458, 8571:786, 10994:1400), 12, 14 — Sīlmalciems (A 9109:15, 7851:1), 13 — Gravenieki (A 8468), 17, 19 — Strautīni (A 10789:55, 10792:4), 20 — Bunka (A 8139:3).

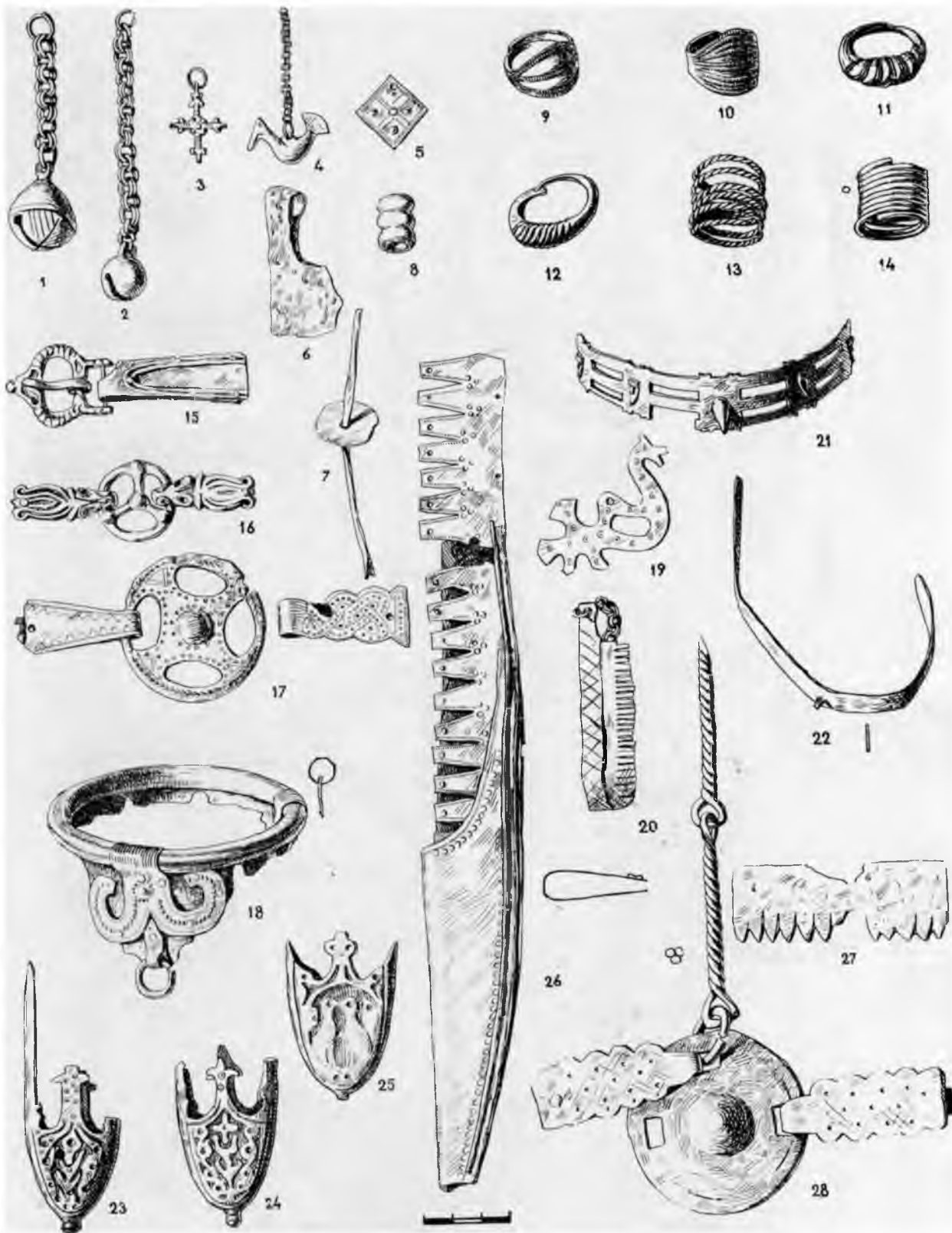

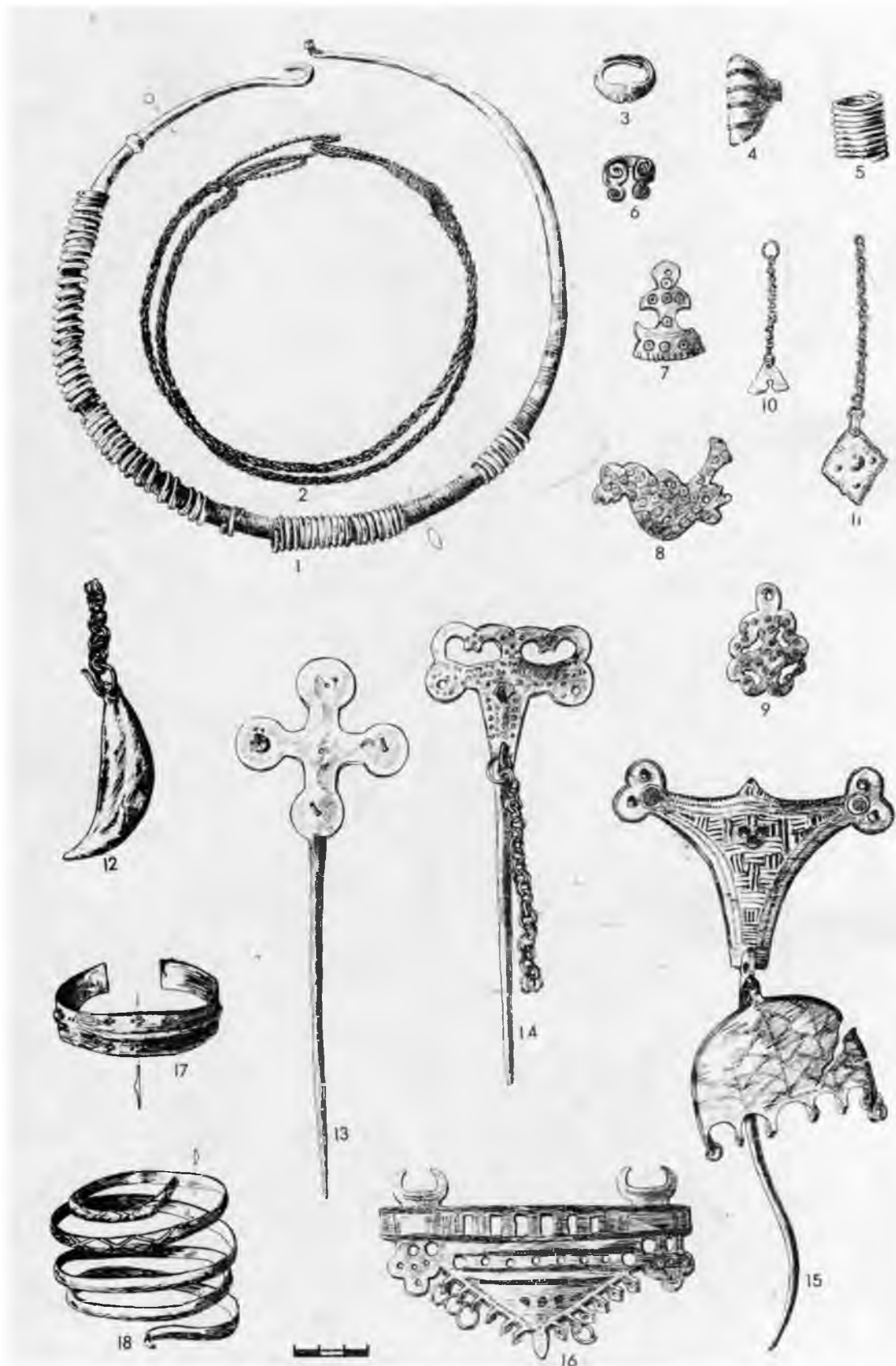
48. tabula. Veļā dzelzs laikmeta kuršu bronzas rotas.

1-3 — kaklariņķi, 4, 5 — rotadatas, 6-15 — saktas, 16-22 — aproces.

1, 6, 7, 9, 14-16, 19, 20, 22 — Vilkumuižas ezers (A 8571:793, 41, 55, 61, 71, 73, 856, VI 149:9/2, A 8571:104, 395), 2, 4, 5, 10, 12, 17, 18 — Celmiņu depoziāts (VI 137:1, 4, 3, 6, 5, 10, 7), 3 — Gravas (VI 139:1), 8 — Matkules senpilsēta (VI 115:128), 11, 21 — Alsungas Kalniņi (VI 41:5, 13), 13 — Gramzdas Dārznieki (A 75800:5).

49 tabula. Vēlā dzelzs laikmeta kursu senlietas.

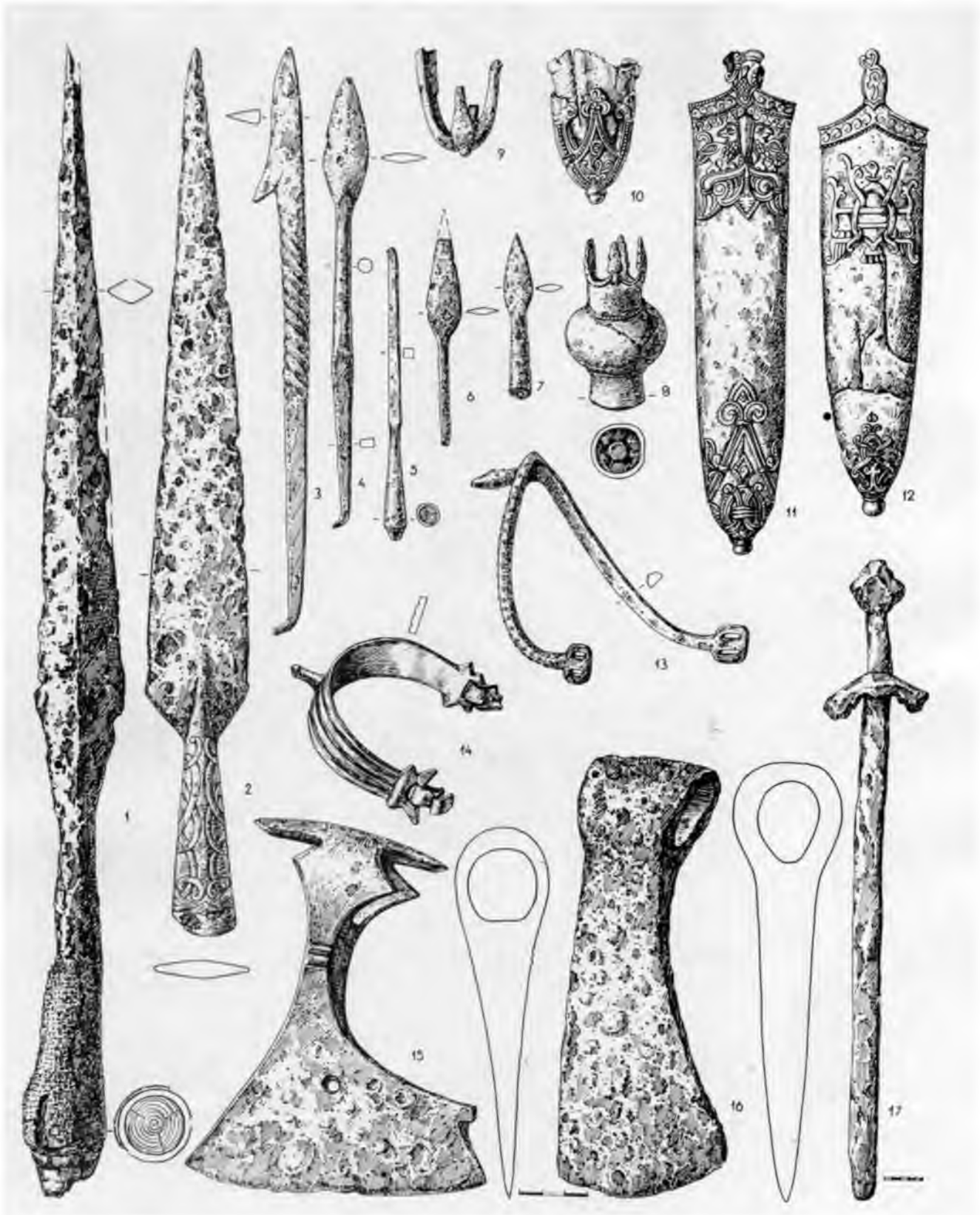

50. tabula. Vēlā dzelzs laikmeta Ziemeļkurzemes lībiešu un vendu rotas.

1, 2 — kaklarinki, 3—6 gredzeni, 7—12 — piekarini, 13—15 — rotadatas, 16 — važturis, 17, 18 — aproces.

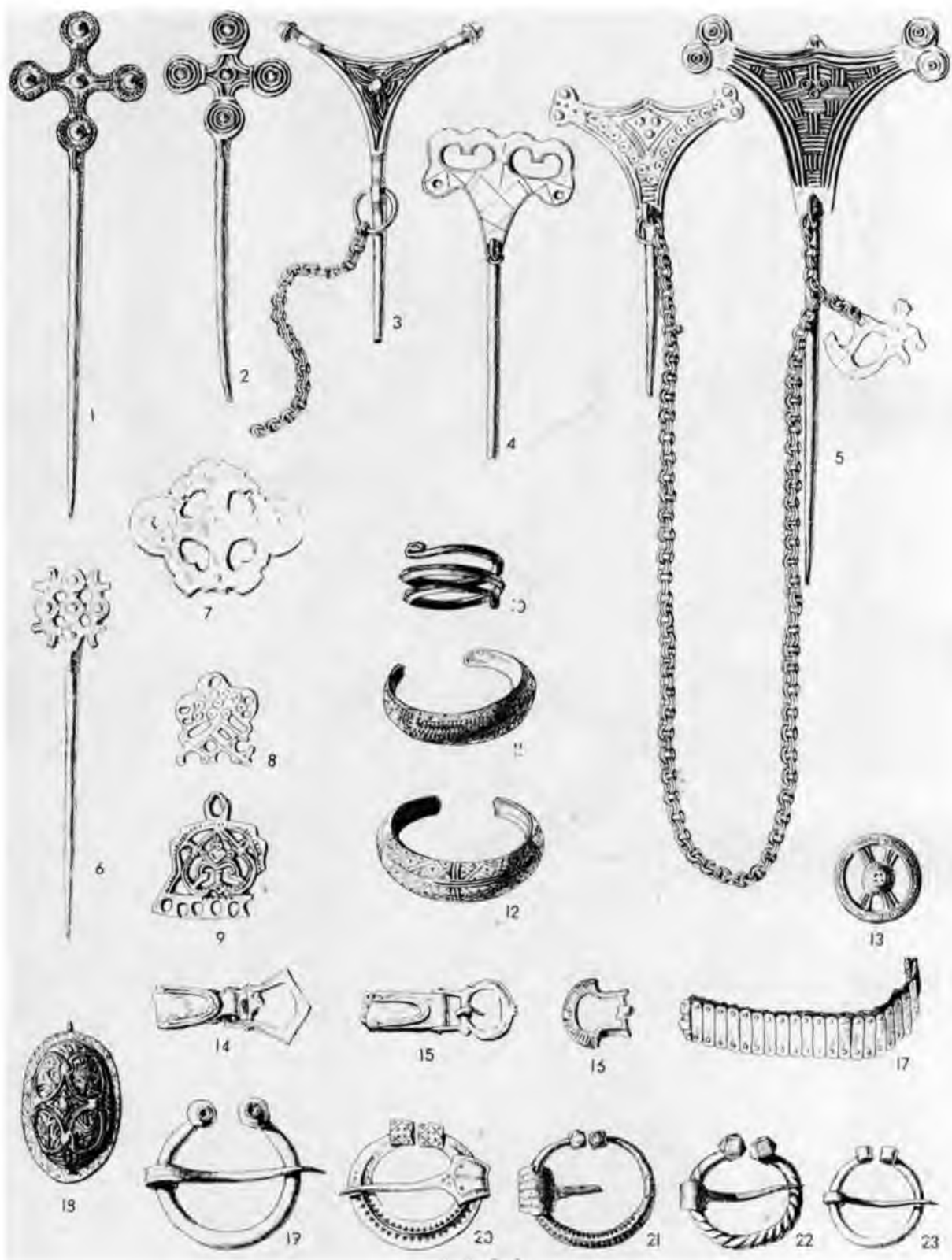
1—11, 13—18 — bronza, 12 — kauls.

1, 14, 18 — Dzikli (A 7202:3, 1, 4); 2, 3 — Zlēkas (DM III 196, 198), 4, 11 — Vārves Striķi (A 10811:26, 27), 5, 13 — Tukuma tirgus laukums (A 8316:17, 1), 6 — bij. Tukuma mācītājmuižā (A 8369:7), 7—9, 12 — Zunnas (A 7266:11, 10, 12, 7), 10 — Silmalciems (A 9133:1), 15, 16 — Pēči (A 7652:11, 10), 17 — Vārve (DM III 362).

51. tabula. Veļā dzelzs laikmeta lībiešu ieroči.

1-4 šķēpi, 5-7 - bultas, 8 - vāle-zizlis. 9-12 - zobenu maksts gala apkalumi, 13, 14 - pieši, 15, 16 - cirvii 17 - zobens.
 1-7, 9, 13, 15-17 - dzelzs, 8, 10, 14 - bronza, 11, 12 - sudrabs
 ^ - Vampenesi I (VI 121:443), 2 - Salaspils Jaunzemji (DM I 905), 3, 16 - Laukskola (VI 1281059 d r, n Mo^
 salas ciems (VI 121:885 108, 82), 5, 7-9 - Mārtiņsalas pils (VI 127:430, 161, 308, 2331) V - cŠur (VI 86^ li - PūteM fDM
 I 471), 12 - Liepenes (A 162629), 14 - Vējstūri (V M ^ K ^ m i l i) (VI 1k,6s), " ~ Sa^uka1S' (BerTln^SuiS!

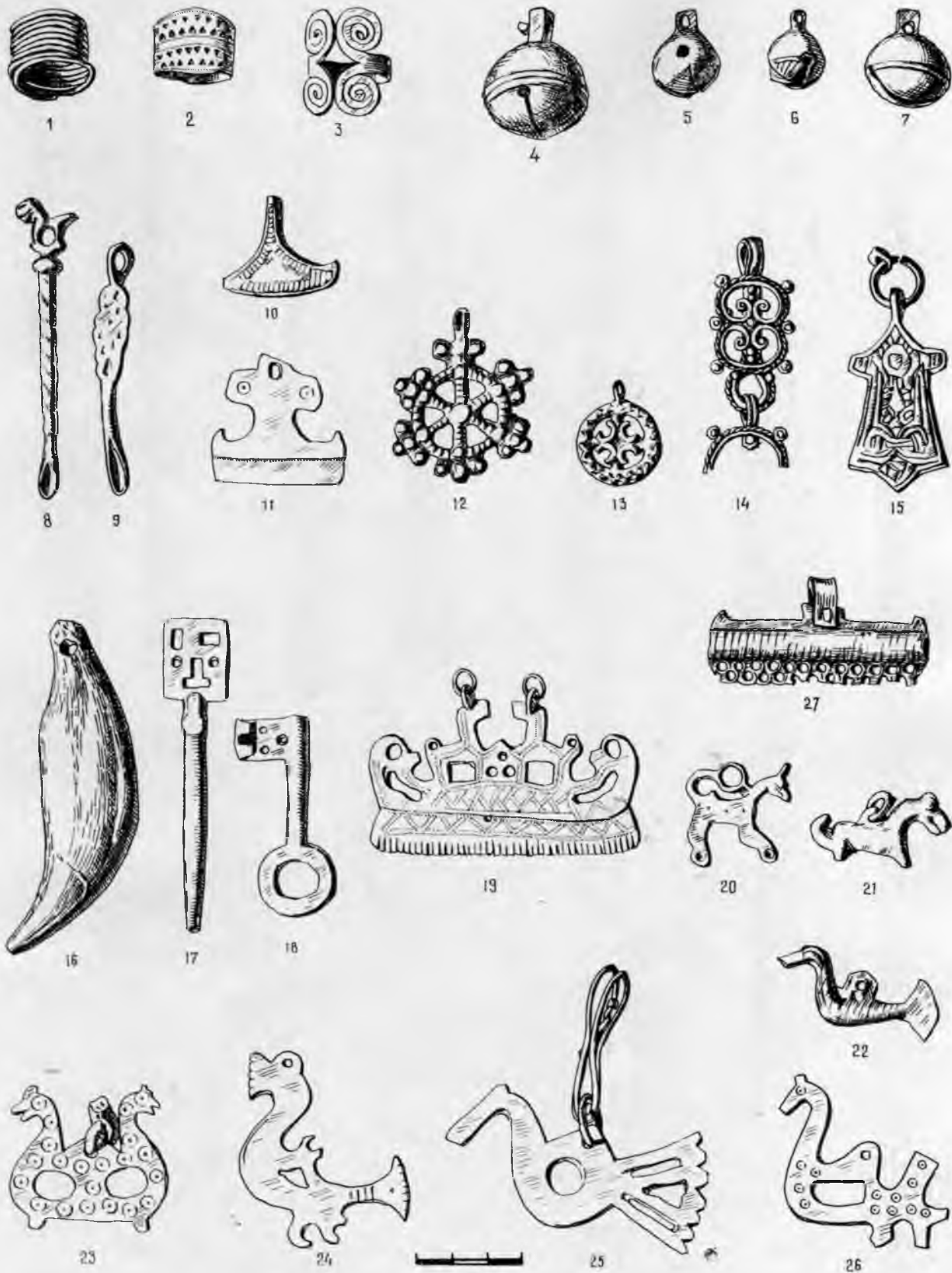

52. tabula. Veļa dzelzs laikmeta Vidzemes lībiešu rotas.

1-7 — rotadatas, 8, 9 — važturi, 10-12 — aproces, 13 — jostas sadalitājs, 14-16 — jostas sprādzes, 17 — jostas fragments ar bronzas apkalumiem, 18-23 — saktas.

1-9, 11-16, 18-23 — bronza, 10 — sudrabs, 17 — ada ar bronzu.

1 — Rauši (VI 146:234), 2, 3, 10 — Laukskola (VI 128:1900, 132, 44), 4, 5, 12, 13, 14, 16 — Vampenieši II (VI 144:100, 528, 729, 186, 174, 185), 6, 19, 23 — Vampenieši I (VI 124:427, 381, 335), 7, 8, 22 — Mārtinsalas pils (VI 127:331, 62, 1679), 9 — Mārtinsalas ciems (VI 121:116), 11, 21 — Čiekuri (VI 86:38, 16), 15, 17, 20 — Liepenes (A 11771:83, 14, 19), 18 — Vējstūri (VI 147:77).

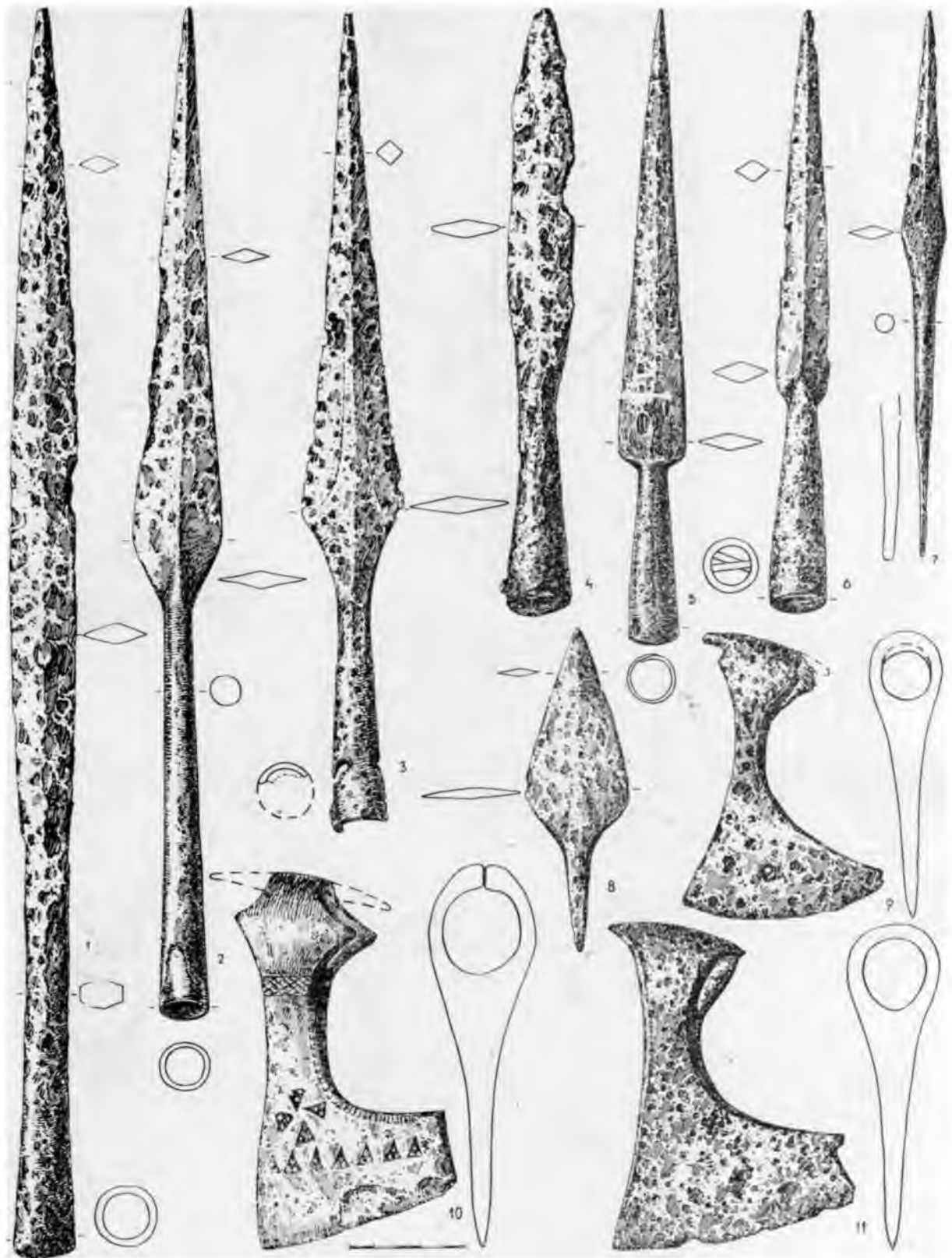

53. tabula. Veļā dzelzs laikmeta Vidzemes lībiešu rotas.

1-3 — gredzeni, 4-7 — zvārguliši; piekariņi, 8, 9 — karotītes, 10, 11 — cirviši, 12, 13 — riteniši, 14 — ažuŗs piekariņš, 15 — t. s. Rjurikoviŗu cilts zīme; 16 — lāŗa ilkņis, 17, 18 — sledzenītes, 19 — ķemmite, 20-26 — zoonorfie piekariņi.

1-15, 17-26 — bronza, 16 — kauls.

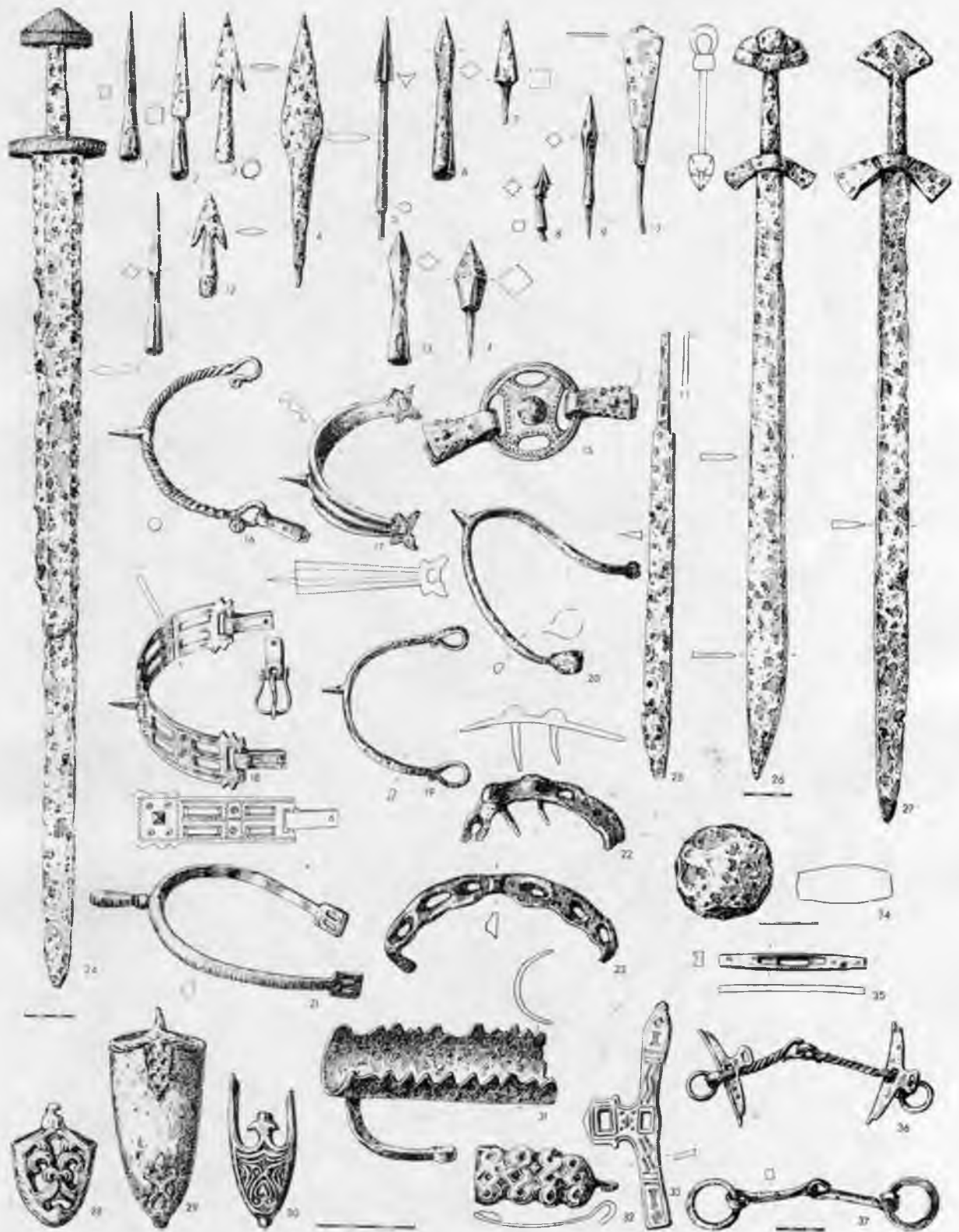
/ Vējstūri (VI 147:124), 2, 4, 17-19 — Laukskola (VI 128:124, 4, 2108, 1923, 2106), 5, 6, 9-14, 16, 21, 22 — Mārtinsalas pils (VI 127:1713 2121, 1802, 2144, 1745, 438, 2066, 2200, 163, 1791, 1820), 8, 20 — Mārtinsalas ciems (VI 121:781, 900), 15, 23, 26 — Rauši (VI 146:259, 255, 176), 3, 7 — Vampeniŗi I (VI 124:55, 48), 24, 25 — Vampeniŗi II (VI 144:329, 504).

54. tabula. Veļā dzelzs laikmeta zemgaļu dzelzs ieroči.

1-8 — šķēpu gali, 9-11 — cirvji.

1 — Ciemalde (KPM 1984:9), 2 — Rūšiņi-Debeši (I2071:2), 3 — Dreņģeri-Cunkani (A 9062:2), 4 — Mežotnes pilskalns (CVVM 64609:159), 5 — Tērvetes apmetne (VI 23:2), 6 — Atvases (A 10690:7), 7,8 — Tērvetes pilskalns (VI 24a:477, 24d:256), 9 — Islices grantsbedres (A 10775:13), 10 — Auce (RDM III 303), 11 — Podiņu kapsēta (A 10184:2).

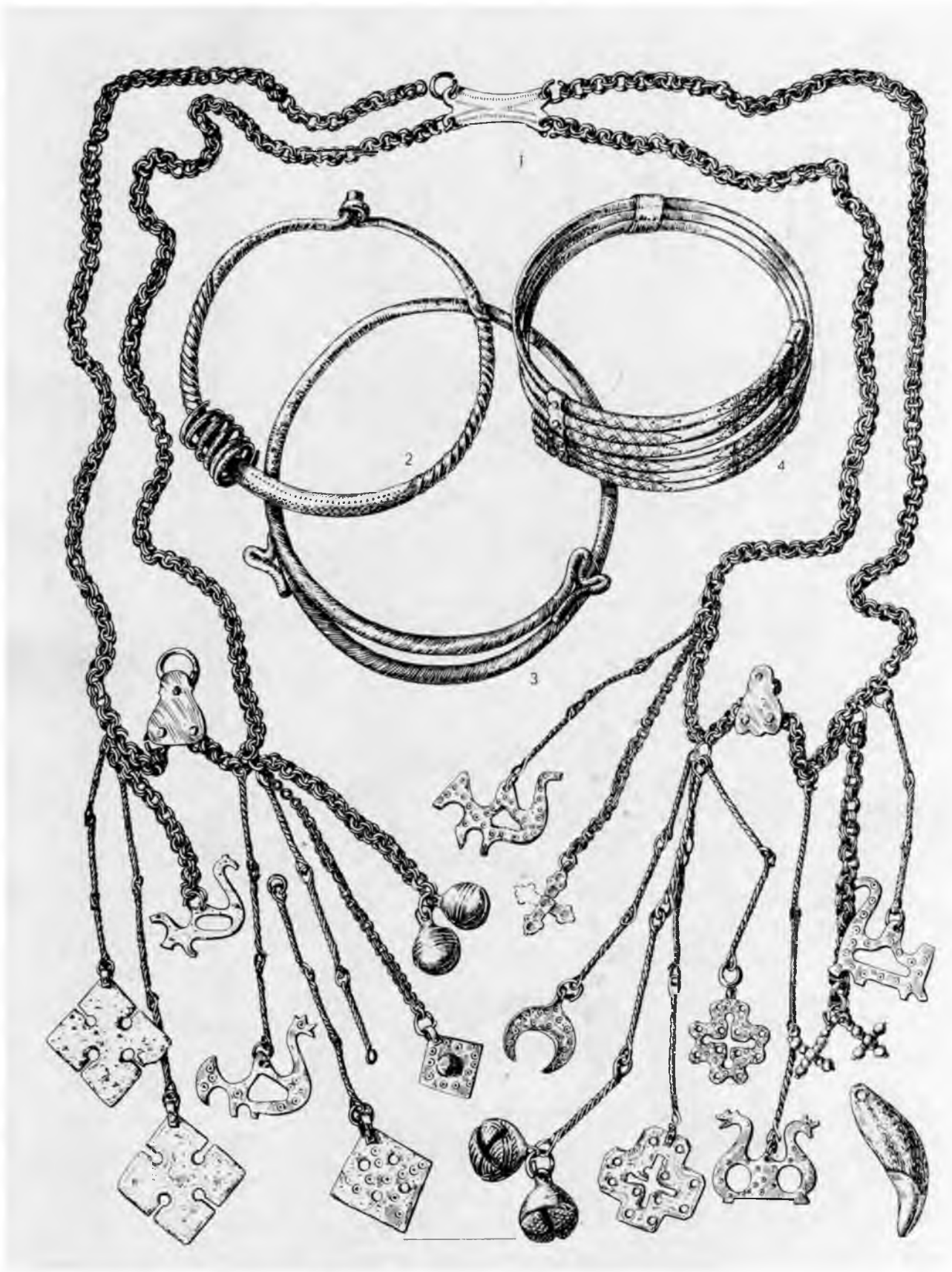
55. tabula. Veļā dzelzs laikmeta zemgaļu ieroči, jātnieku piederumi, zirglietas.

97' in- bul tu gali, iem auk J, J siksnu sadalītājs, 16-21 - pieši, 22, 23 - pakavi, 24, 26, 27 - zobeni, 25 - kaujas nazis, 28-30 - zobenu maksts uzgaļi, 31 - zirgu skrāpis, fragments, 32 - iemauktu detaļa, 33 - iemauktu sādzeizs 34 - zobena roktura poga, 35 - zobena šķērsis, 36, 37 - iemauktu dzelži.

, O A r T n i* i* It'L^{2,29, 31.} - dzelzs, 15-18, 28-30 - bronza, 32, 33 - dzelzs, sudrabs.

vūin- «Eα» n L' 3 -, Mežotnes pilskalns (CVVM 1910. g. I 64609:85, 1939. g. 64609:921, 1938. g. 63011:245, 1942 g. 64609:126 1940. g. I 64609:86, 1939. g. 64609:315, 1940. g. valnis 64609:12), 3, 6, 8, 14, 19, 20, 28, 30, 32, 33, 35-37 - Tērvetes viļ- 24^:734 24d:220, 24a:49 21d:638, 24^:779, 24*591, 24*1246, 24*175, 24*299, 24*891, 24a:853, 24^53 24b:205). /6 - Grinertu (A 7063:7), 17 - Šķerstaipi (A 4338), 18, 24 - Kaijukrpgs (A 11913:27, Bēnes vidusskola), 21 - Atvases (A 107116) 25 27 29 - Podiņi-Rusiņi (A 9748, 10184:1, Bauskas NM 5936/2), 26 - Cunkāni (A 9062:1), 34 - Īslīces grantsbedres (Bauskas NM 2101)

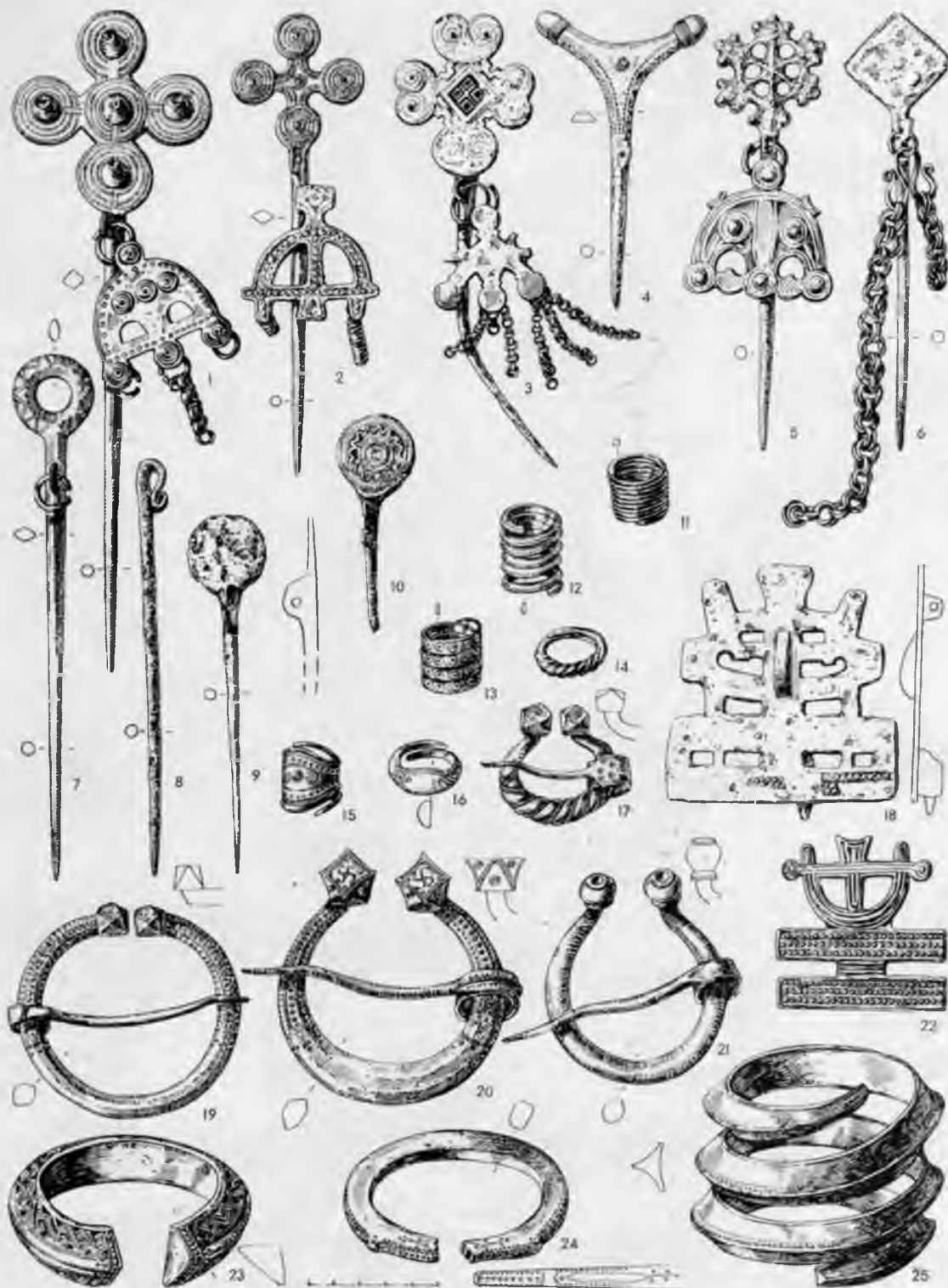

56. tabula. Vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu kaklariņķi un krūšu važiņrota.

1 — važiņrota (dzelzs rotadatas nav saglabājušās), 2—4 — kaklariņķi.

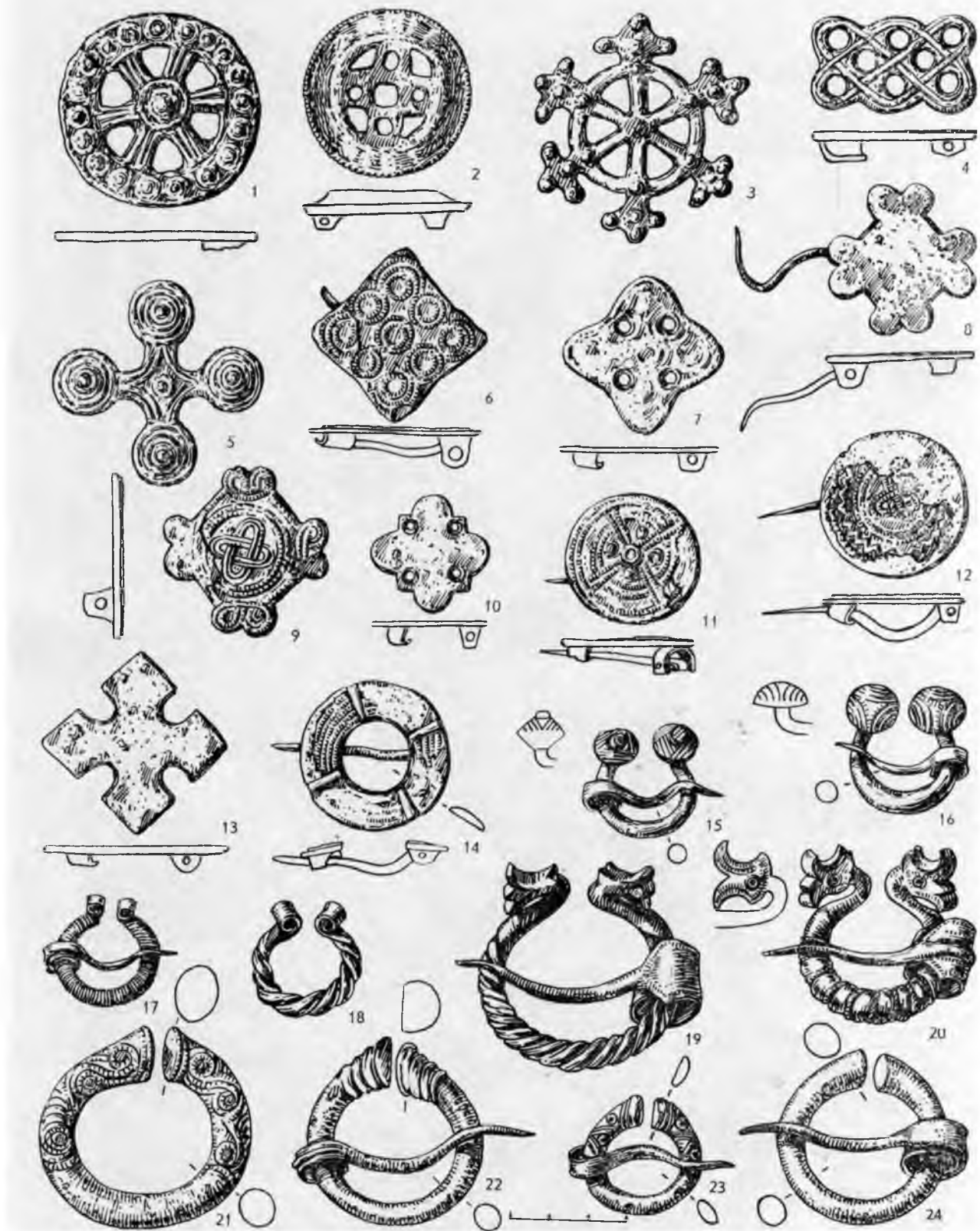
1 — bronza-kauls (zobs—piekarinš), 2—4 — bronza.

1 — Podiņu kapsēta (A 10178:14), 2, 3, 4 — Mežotnes centrs (VI 150:215, 351, 370).

57. tabula. Veļā dzelzs laikmeta zemgaļu rotadatas, gredzeni, saktas, aproces.

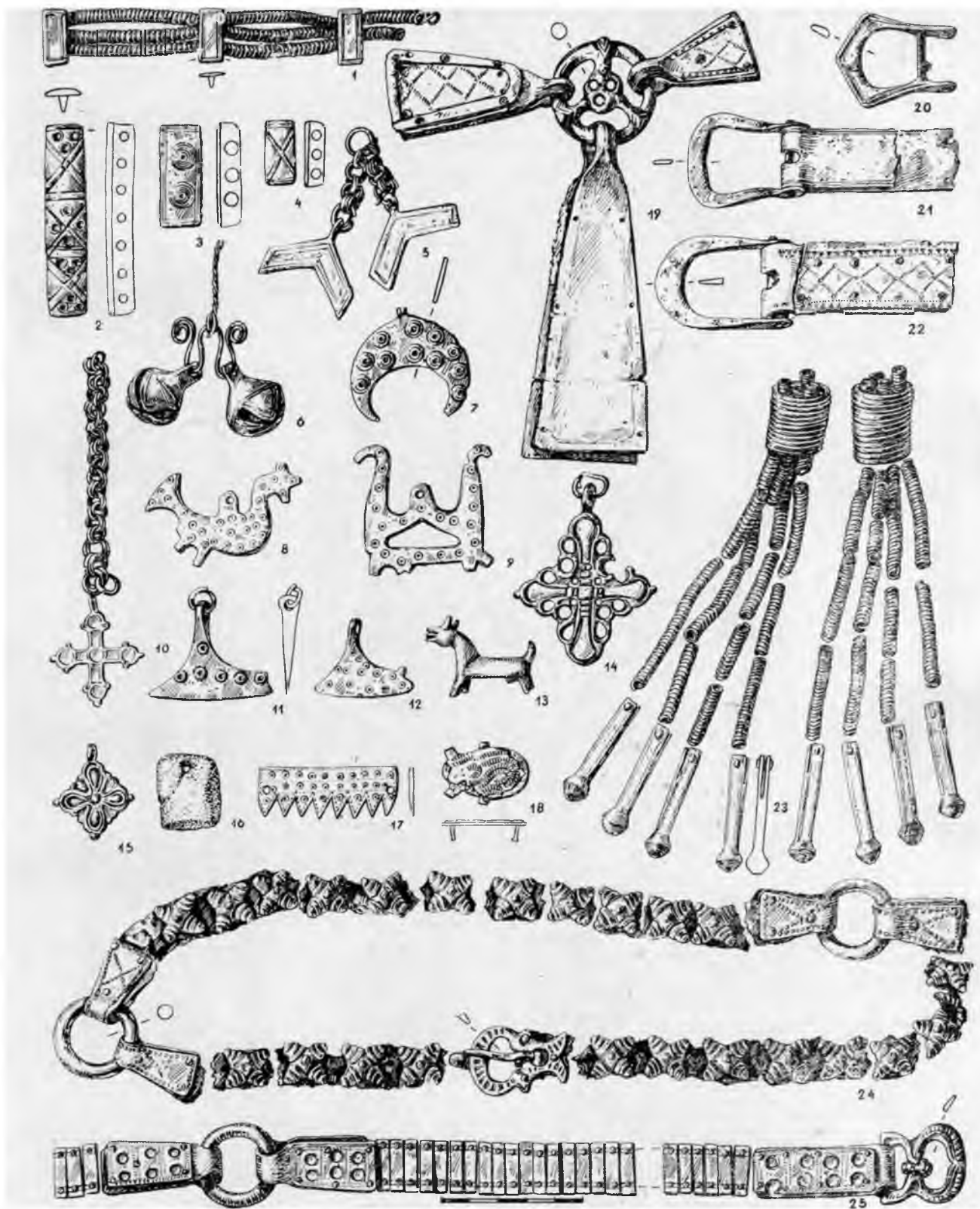
1-10 — rotadatas, 11-16 — gredzeni, 17, 19-21 — pakavsakas, 18, 22 — plāksnes stopa-šķēršu saktas, 23-25 — aproces.
 1, 5, 18, 22 — bronza-sudrabs, 2, 3 — bronza-sudrabs-dzelzs, 4, 7, 11-17, 19-21, 23-25 — bronza, 6 — bronza-alva,
 8, 9 — dzelzs, 10 — dzelzs-bronza.
 1, 5, 6, 18 — Mežotnes centrs (VI 150:354, 18, 371, 23), 2 — Mežotne (A 9614:2), 3 — Rūsīši-Debeši (A 12071:1), 4 —
 Skerstāini (A 4497), 7, 19 — Atvases (A 10708:8, 10697:3), 8, 13 — Tērvetes pilskalns (VI 24*236, 599), 9 — Tērvetes
 apmetne (VI 22:222), 10, 14, 17, 22 — Mežotnes pilskalns (CVVM 1939. g., 61609:775, 434, 589, 1940. g. I
 64609:184), 11, 12 — Išliēcs grantsbedres (A 10775:5, 2), 15, 16, 20, 24 — Cierrialdē (KPM 1134, 1137, 1984:4, 1),
 21 — Dreņģeri-Cunkāni (A 9062:4), 23, 25 — Kaijukrogs (A 11913:21, 20).

58. tabula. Veļa dzelzs laikmeta zemgaļu saktas.

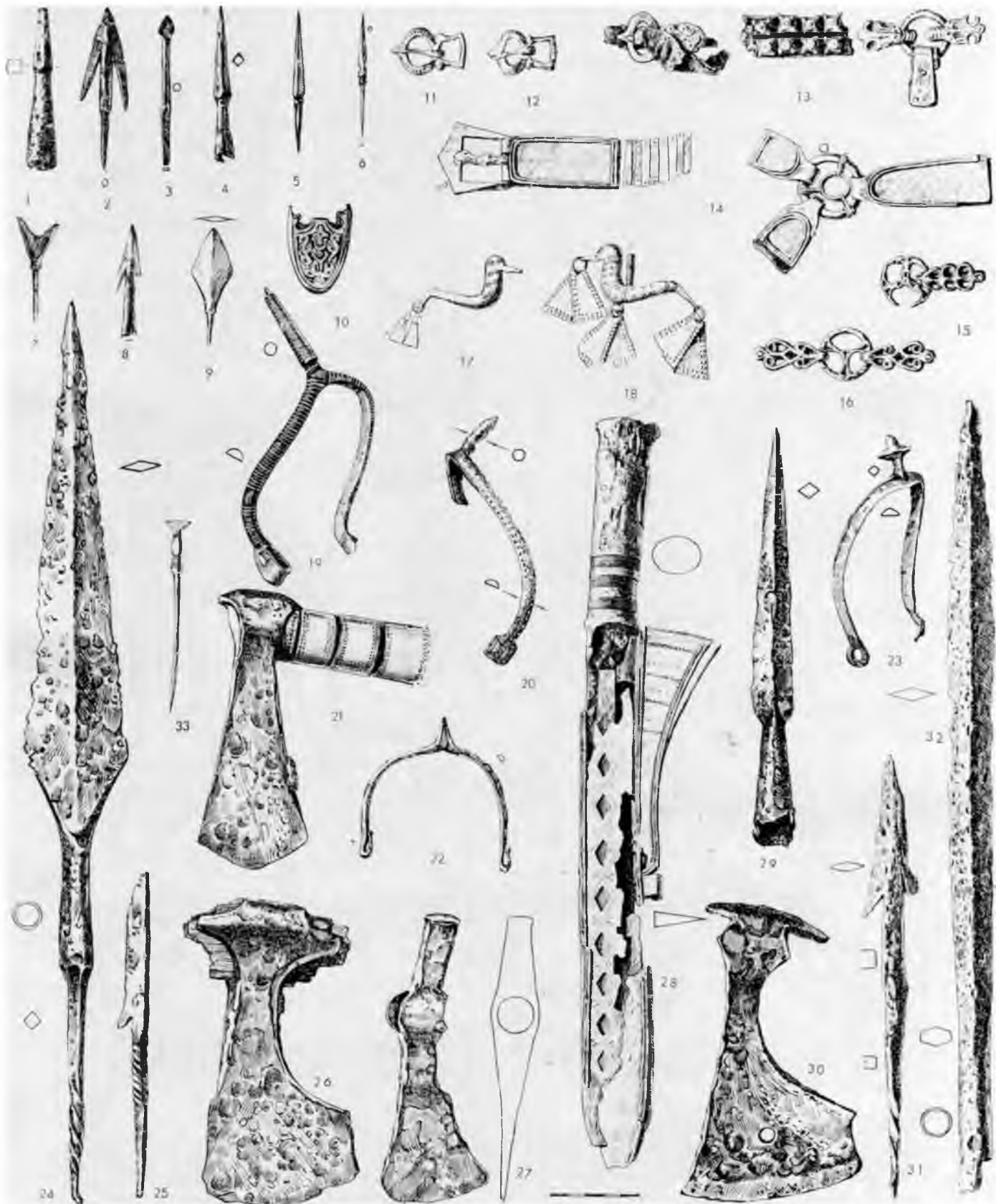
1-4 — ažūrās saktas, 5, 8, 9, 13 — krusta saktas, 6, 7, 10 — četrstūrainās saktas, 11, 12 — ripassaktas, 14 — rinkasakta, 15-24 — pakavsaktas.

1-7, 11, 12, 14 — bronzas, apsudrabotas vai platētas ar sudrabu, 8-10, 13, 15-24 — bronzas.
 1, 9, 11, 21 — Mežotnes pilskalns (CVVM 1910. g. 64609:3, 1940. g. I 61609:58, 1940. g. I 61609:150, 1940. g. valnis 64609:28),
 2 — Ciemalde (KPM 1107), 3 — Mežotnes muiža (KPM 1776), 4 — Mežotne (A 9615:1), 5 — Capāni (KPM 907), 6 — Tērvetes
 apmetne (VI 23:13), 7, 8, 10, 13, 18, 19, 22, 23 — Tērvetes pilskalns (VI 24*718, 24*518, 24*105, 21*529, 24*623, 24*961, 24f37, 24c4),
 12, 17 — Mežotnes apmetne (CVVM 1940. g. 64609:216, VI 151:933), 14 — Podiņi-Rušini (A 9751:1), 15 — Atvases (A 10699:1), 16,
 20 — Podiņi-Rušini (A 10173:2, 10175:1), 24 — Islices grantsbedres (A 10775:8).

59. tabula. Vēla dzelzs laikmeta zemgaļu vainagi, piekariņi, jostas.

1 — vainaga daļa, 2-4 — vainaga starplōekļi, 5-12, 14-16 — piekariņi, 13 — figūriņa, 17, 18 — jostu apkalumi, 19 — jostas sadalītājs, 20-22 — jostu sprādzes, 23 — jostu pušķi, 24, 25 — jostas.
 1-15, 17, 19-22 — bronza, 16 — dzintars, 18 — bronza-sudrabs, 23 — bronza-dzelzs, 24 — āda-tāss-bronza, 25 — āda-bronza.
 1 — Podīnu kapsēta (A 10182:3), 2, 11 — Mežotnes pilskalns (CVVM 1939. g. 64609:995, 460), 3 — Gaidelu Vidūci (A 10669:9), 4, 20 — Mežotne (CVVM 61610:9, A 9620:4), 5 — Atvases (A 10711:17), 6, 7, 9, 10, 13, 16, 18, 21, 24 — Tervetes pilskalns (VI 24-111, 24^p:577, 24^l:418, 24^l:7C3, 24^l:489, 21*17, 24*416*, 24*771, 24*416*), 8, 23 — Mežotnes centrs (VI 150:258, 312), 12 — Tervetes prickšpils (VI 20:218), 14 — Kakuženi (A 7229), 15 — Mežotnes apmetne (VI 151:200), 17 — Lielbertuši (A 7107:3), 19, 22 — Ciemalde (A 7107:3, KPM 1984:7), 25 — Dreņģeri-Cūkāni (A 9062:7).

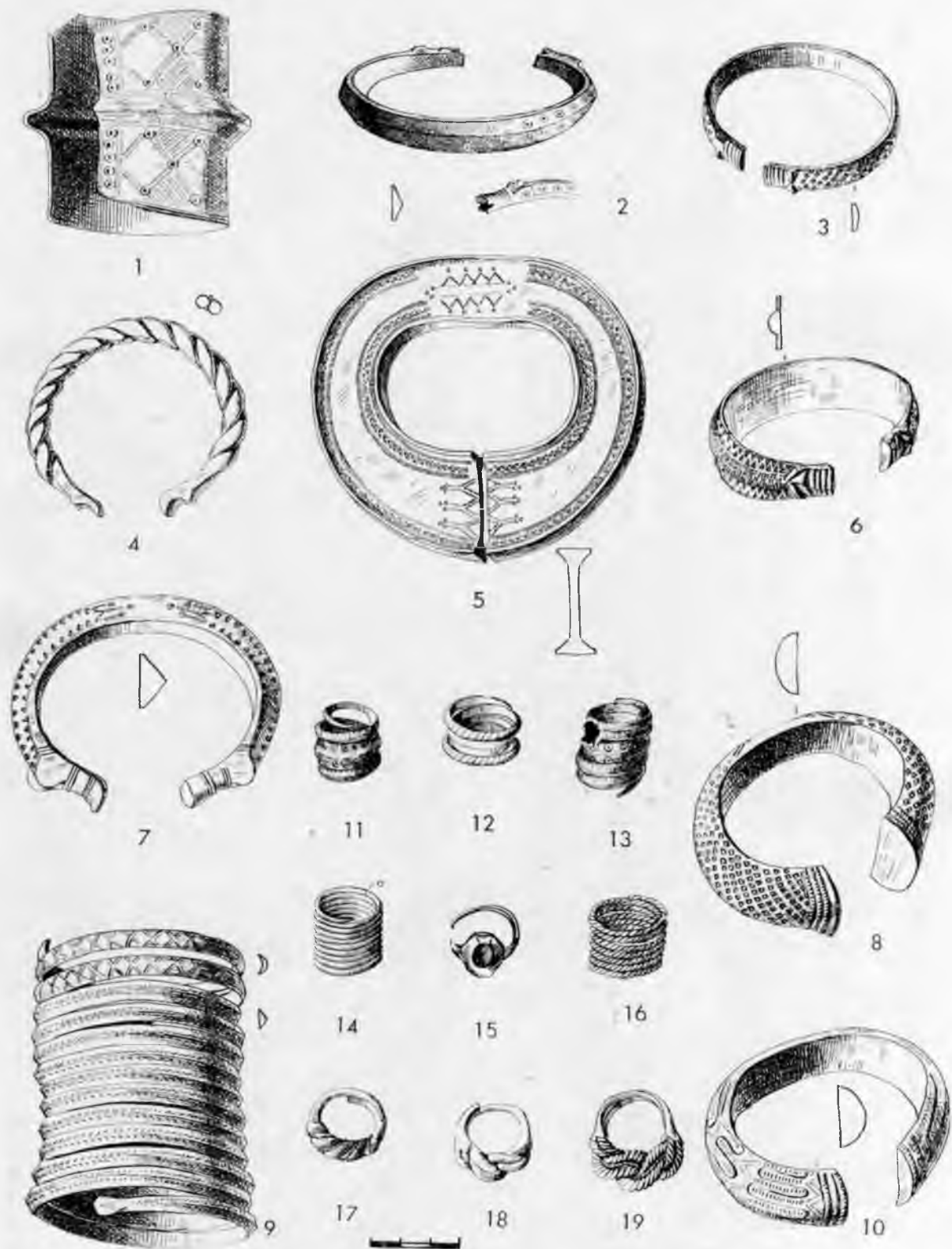
60. tabula. Latgaļu vēlā dzelzs laikmeta ieroči un vīriešu piederumi.

1-9 — bultu gali, 10 — zobena maksts uzgalis, 11, 12 — jostas sprādzes, 13, 14 — jostas, 15, 16 — jostu sadalītāji, 17, 18 — piekariņi-pilītes, 19, 20, 22, 23 — pieši, 21 — šaurasmens cirvis ar aptītu katu, 24, 25, 29, 31, 32 — šķepu gali, 26, 27, 30 — platasmens cirvji, 28 — vicnasmens zobens makstī, 33 — stils.
 1-9, 22-27, 29-33 — dzelzs, 10-16, 18 — bronza, 17 — kauls, 19, 20 — dzelzs ar inkrustāciju, 21 — dzelzs cirvja kāts ar bronzas lentu, 28 — zobena ādas maksts ar bronzas apkalumiem.
 2, 4-7, 10-12, 15, 16, 20, 22, 25, 33 — Kokneses pilskalns (VI 62:4288, 5837, 5816, 6001, 5239, 5167, 5699, 5594, 5594:2, 3, 5182, 2335, 3418, 652), 1, 3, 8 — Olīnkalns (VI 55:105, 131, 31), 9, 19, 23 — Asotes pilskalns (VI 13:446, 15:325/340, 544), 13 — Dainilovka 11 (VI 18), 14 — Taurenas Lazdīni (A 3484), 17 — Odūkalns (A 22295), 18 — Kampi (A 597), 21, 26, 27 — Nukši (Ludzas NM, CVVM 65414:7, 65434:9), 24, 29, 30 — Aronas grantsbedres-Mežāres (VI 10:15, 36, 16), 28, 31, 32 — Radzes (VI 85:29, 24, 174).

61. *tabula*. Veļa dzelzs laikmeta latgaļu bronzas kaklariņķi un važiņu rotas.

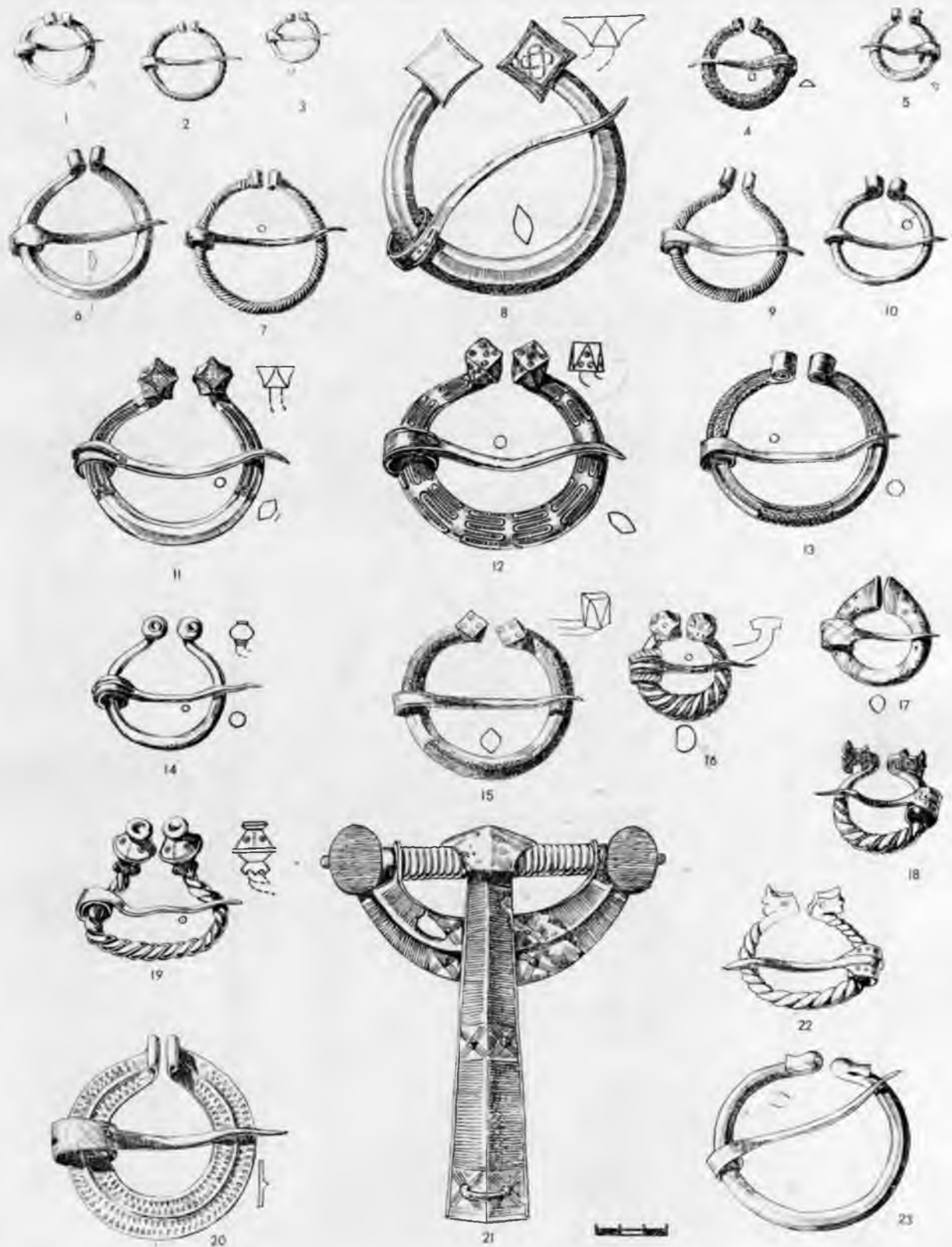
1 — locīņa važturis ar važinām, 2 — važturis ar važinām, 3—7 — kaklariņķi,
 1, 7 — Kalsnava (DM I 1129, A 2061), 2 — Taurenas Lazdiņi (A 3506), 3, 5 — Kivti (VI 4, kapulauks: 398, 69),
 4 — Danilovka II (VI 18:56), 6 — Aronas grantsbedres (Mežāres) (VI 10:3).

62. tabula. Veļā dzelzs laikmeta latgaļu bronzas aproces un gredzeni.

1-10 — aproces, 11-19 — gredzeni.

1 - Odukalns (A 7709:4), 2 - Nukši (CVVM 65361:2), 3 — Daugavas Oglenicki (VI 3:21), 4, 15 - Kokneses pilskalns (VI 62:5521, 7126), 5, 8 — Aronas grantsbedres (Mežāres) (VI 10:8, 9), 6 — Lokstenes pilskalns (VI 70:170), 7 — Tropeles (A 2331), 9 — Taurēne (A 2366), 10 — Kampi (A 628), 11-14, 16-19 — Asotes pilskalns (VI 12:213, 11:139, 14:178, 13:258, 15:295, 105, 14:703, 15:612).

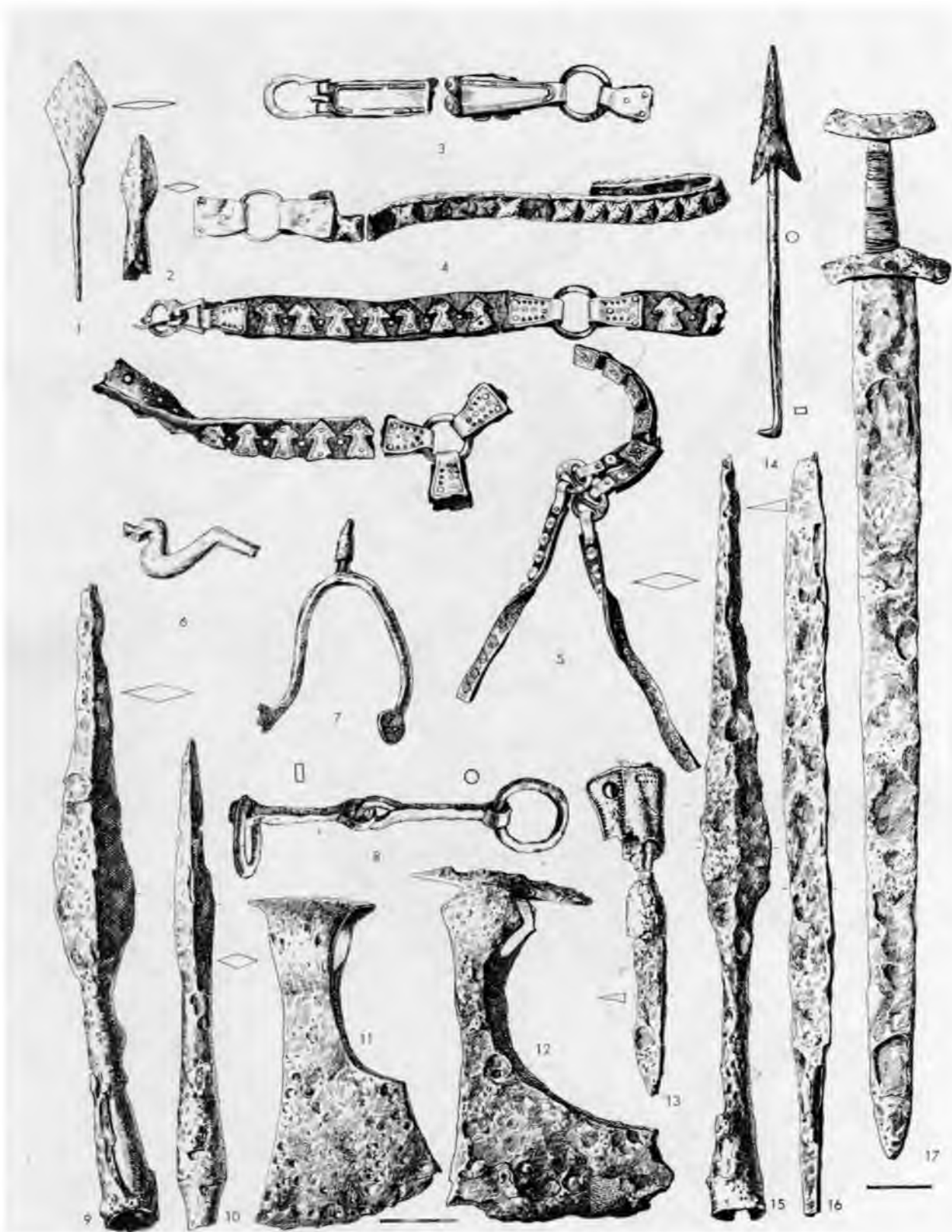

63. tabula. Veļā dzelzs laikmeta latgaļu bronzas saktas.

1—20, 22—23 — pakavsaktas, 21 — stopasakta.

1 15 20 - Mērdzenes Dzerves (A 8208:2, 8209:3, 8210:17), 2 - Aizkalne (PV 33655), 3, 4, 6 - Maskava (PV 21467, 21684 21413), 7 - Aronas grantsbedres (Mežāres) (VI 10:25), 8 - Kampi (A 629), 5, 9, 18 - Asotes pilskalns (VI 13:390 14:562, 11:257) 10 - Daugavas Oglēnieki (VI 3:14), 11, 13 - Nukši (A 65304:4, 10019:1), 12, 21, 23 - Odukalns (A 22249, Leningradas Ernūtaza 1437/44, 1437/107) 14 - Oļinkalns (VI 55:410), 16 - Kokneses pilskalns (VI 62:5741), 17 - Kalsnavas Strazdiņi (DM I 1987), 19 - Dzeni (A 2635), 22 - Strante (DM I 17 1754b).

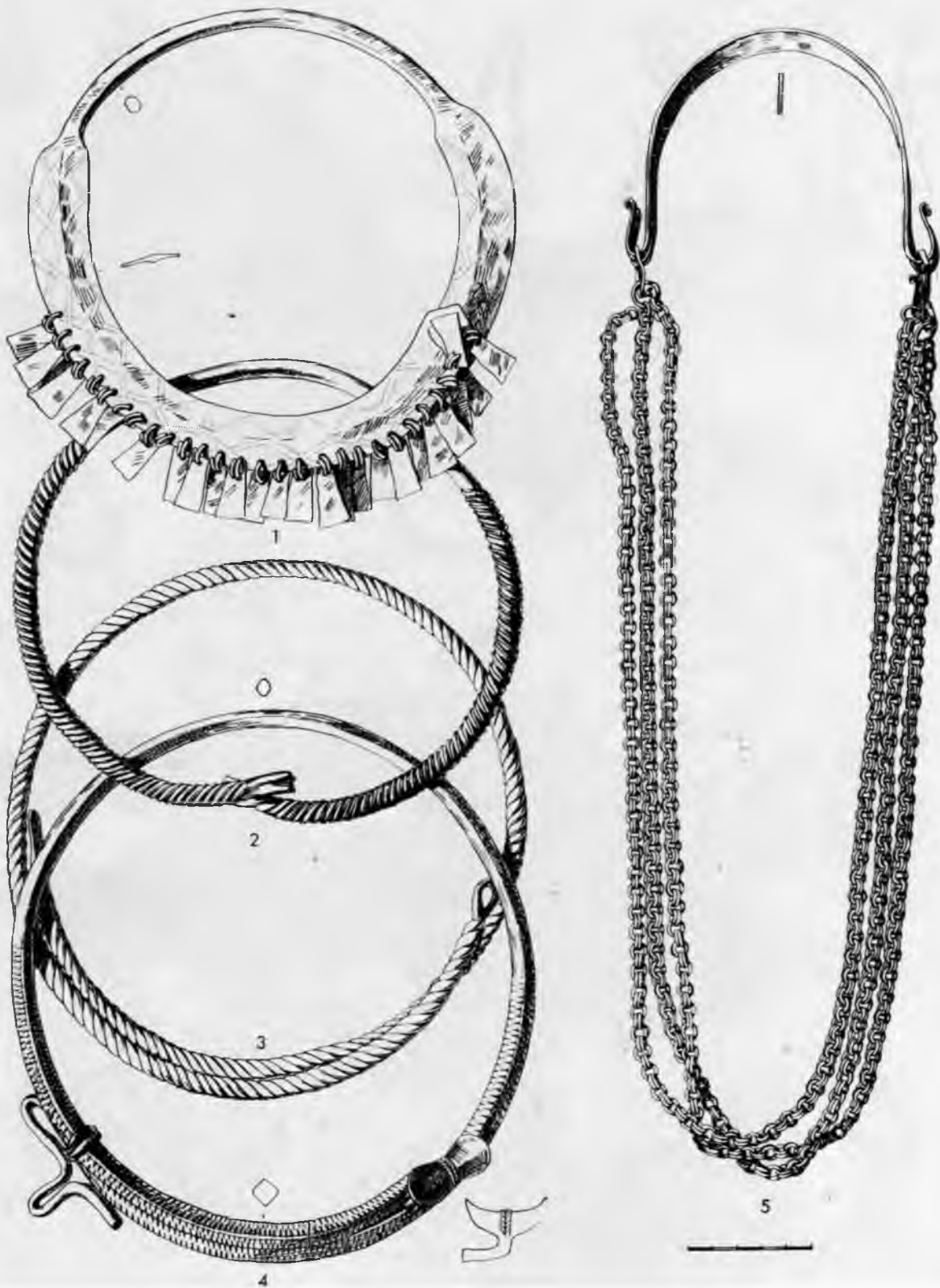

64. tabula. Vēlā dzelzs laikmeta sēju ieroči un viriešu piederumi.

1-2 - bultu gali 3-5 - jostas, 6 - pilīte, 7 - pīsis, 8 - laužņi, 9, 10, 14, 15 - šķēpu gali, 11, 12 - platasmens cirvji, 13 - nazis makstī, 16 - vienasmens zobens, 17 - divasrņņu zobens.

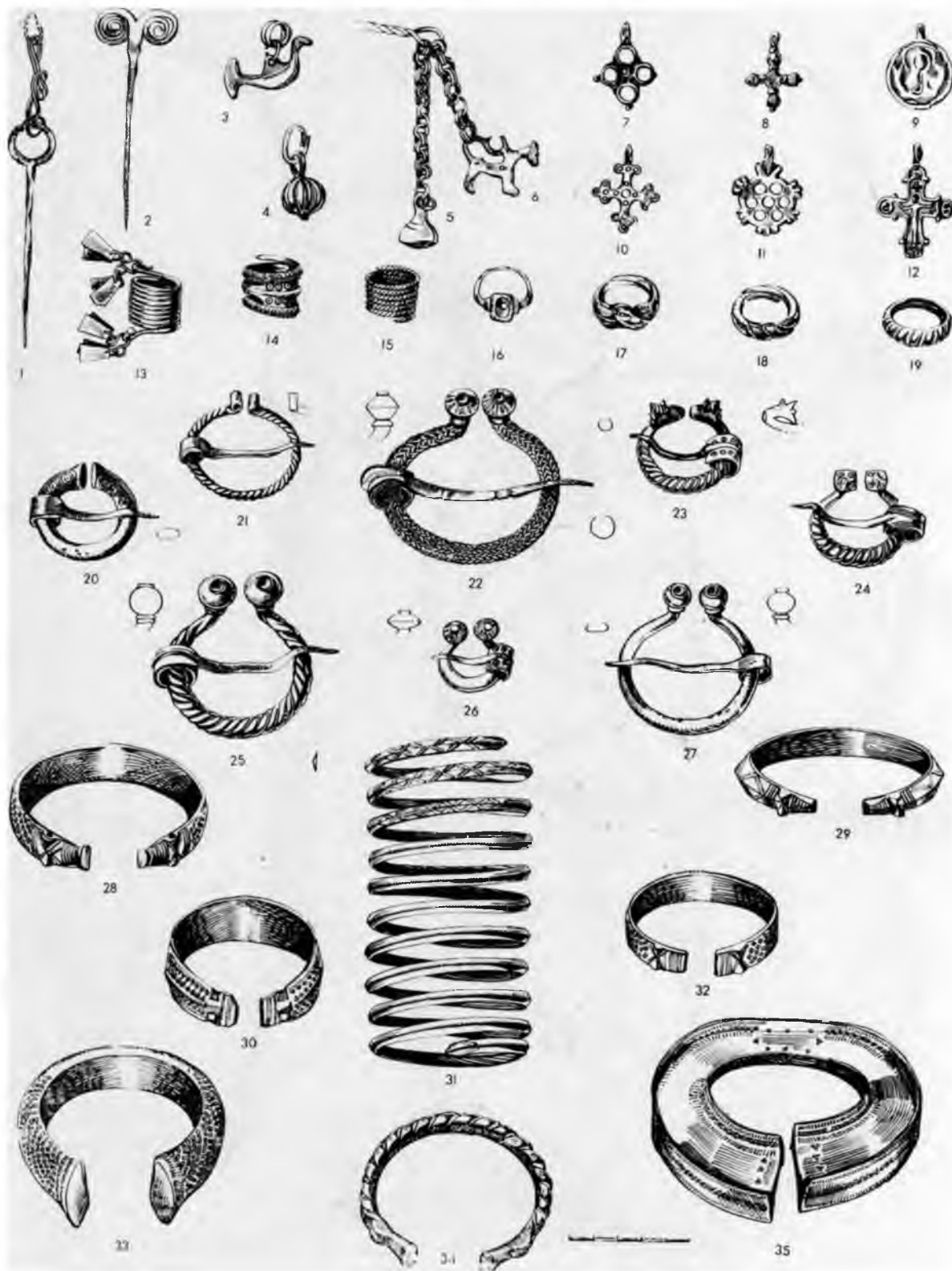
1, 2, 7-12, 14-17 - dzelzs, 3-5 - āda ar bronzu, 6 - kauls, 13 - dzelzs ar adu
 1 - Strautmalī (PV 25490), 2, 6' - Sēlpils pilskalns (VI 87:272, 1306), 3-5, 7-13, 15-17 - Lejasdopeles (V 6:6302, 186, 7, DM III 273 DM III 273, VI 56:328, 327, 190, 326, 98, 363, 362, 361), 14 - Strautmalī (PV 20y03).

65. *tabula*. Vēla dzelzs laikmeta sēju bronzas kaklariņķi un važiņu rotas.

1—4 — kaklariņķis, 5 — locina važturis ar važinām.

1, 2, 4, 5 — Strautmaļi (PV 25477, 25480, 25459, 25461), 3 - Salasanči (A 9564:2).

66. tabula. Vēlā dzelzs laikmeta sēļu bronzas saktas, aproces, gredzeni, piekarīni, adatas.

1—2 — roladatas, 3—12 — piekarīni, 13—19 — gredzeni, 20—27 — pakavsaktas, 28—35 — aproces
 1—14 16-23, 25-33, 35 - Lejasdopeles (Vf 56:218, 86, 84, 136, 31, 53, 152, 19, 19, 19, 180, 214, 129, 351, 164, 126, 135,
 161 252 72 324 185, 311, 229, 225, 348, 345, 56, 213, 75, 308, 309), 15, 24 — Rubiki (PV 25911, 25910), 34 — Salasāņi
 (A 9564:3).

67. tabula. Tērpu rekonstrukcijas.
 / — zena tērps pēc Salaspils Laukskolas 227 kana materiāliem (VI 9 materiāliem (VI 128). , - vīrieša ftj', pti11pTs fi/.JS^i i. ^ A ^ F ^ ^ t l g

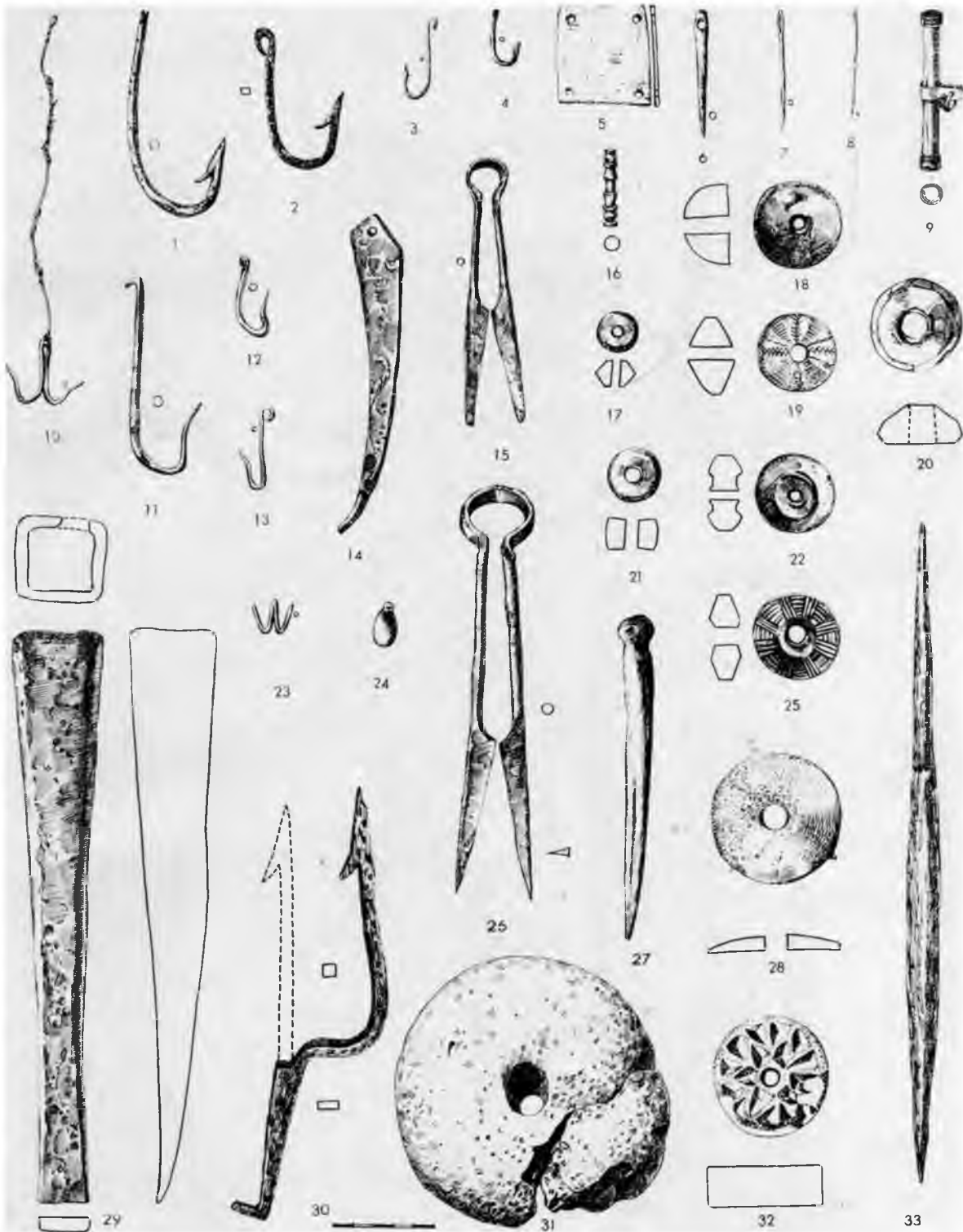

68. tabula. Vēla dzelzs laikmeta lauksaimniecības rīki.

1-3 - Sīrnii 4 - govju zvans, 5 - lemesis, 6 - sviesta kuļamais, 7 - ledus piesis, 8, 9, 10 - sīrji vai raukņi, 11 - līnu sukājamais, 12 - galoda, 13 - graudberzis, 14 - kaplis, 15, 18 - cirvji, 16, 17 - izkaptis.

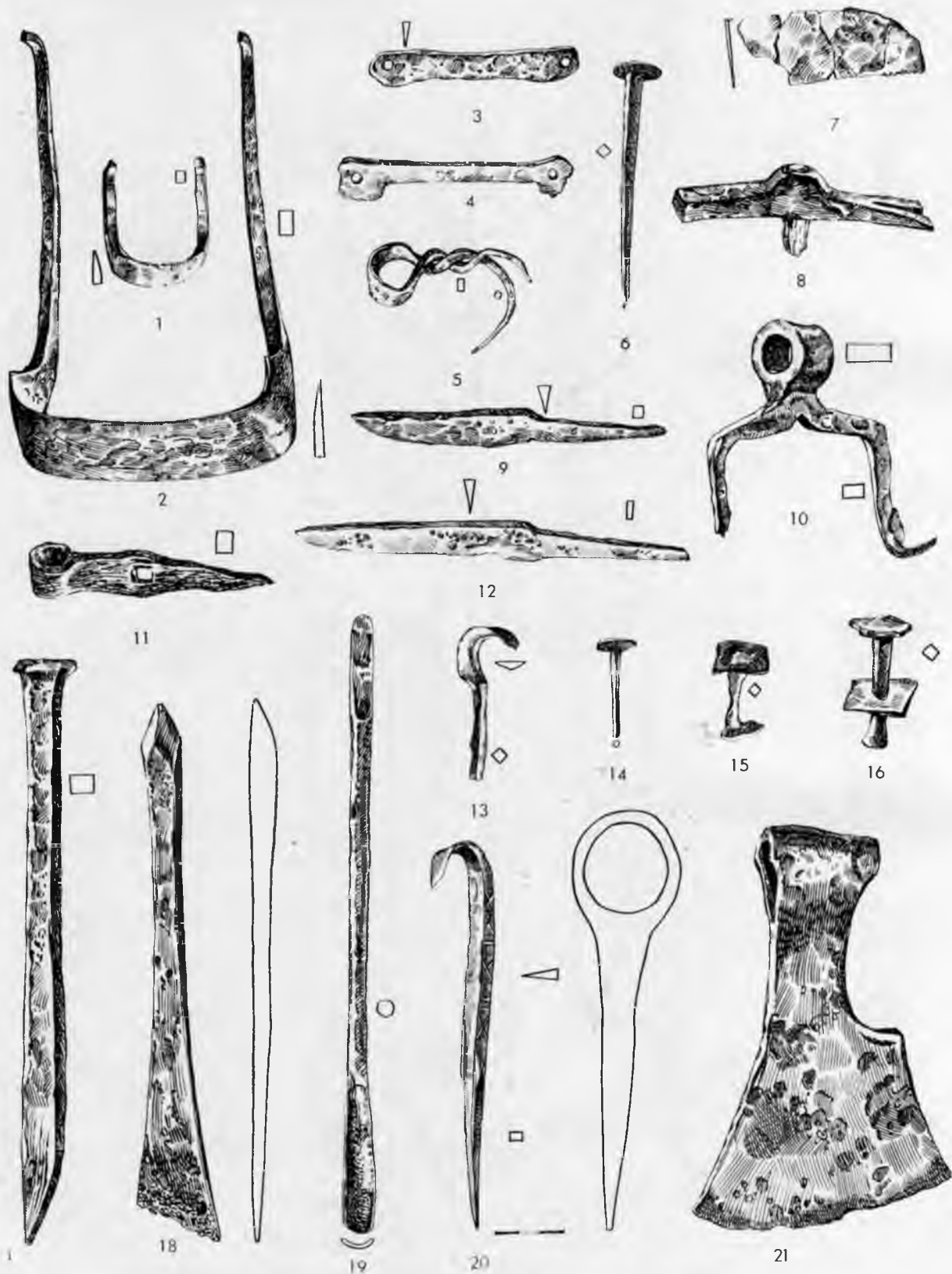
1-5, 7-10, 14-18 - dzelzs, 6, 11 - koks, 13 - akmens, 12 - slānekļis.

1 - Lokstenes pilskalns (VI 70:1530), 2 - Raušu depoziāts (VI 145:518), 3, 4, 6, 9, 11-13 - Kokneses pilskalns (VI 62:4439, 5.22, 3099, 1750, 1962, 5497, 7277), 5 - Jaungulbenes Mierini (CVVM 9111), 7, 8, 10, 14 - Tērvetes pilskalns (VI 24:572, 330, 110, 363), 15, 16 - Skerstaini (A 4529, 4530), 17 - Alsungas Kalniņi, 18 - Lejasdopeles (VI 62:190).

69. tabula. Veļa dzelzs laikmeta zvejniecības, dravniecības un mājamatniecības rīki.

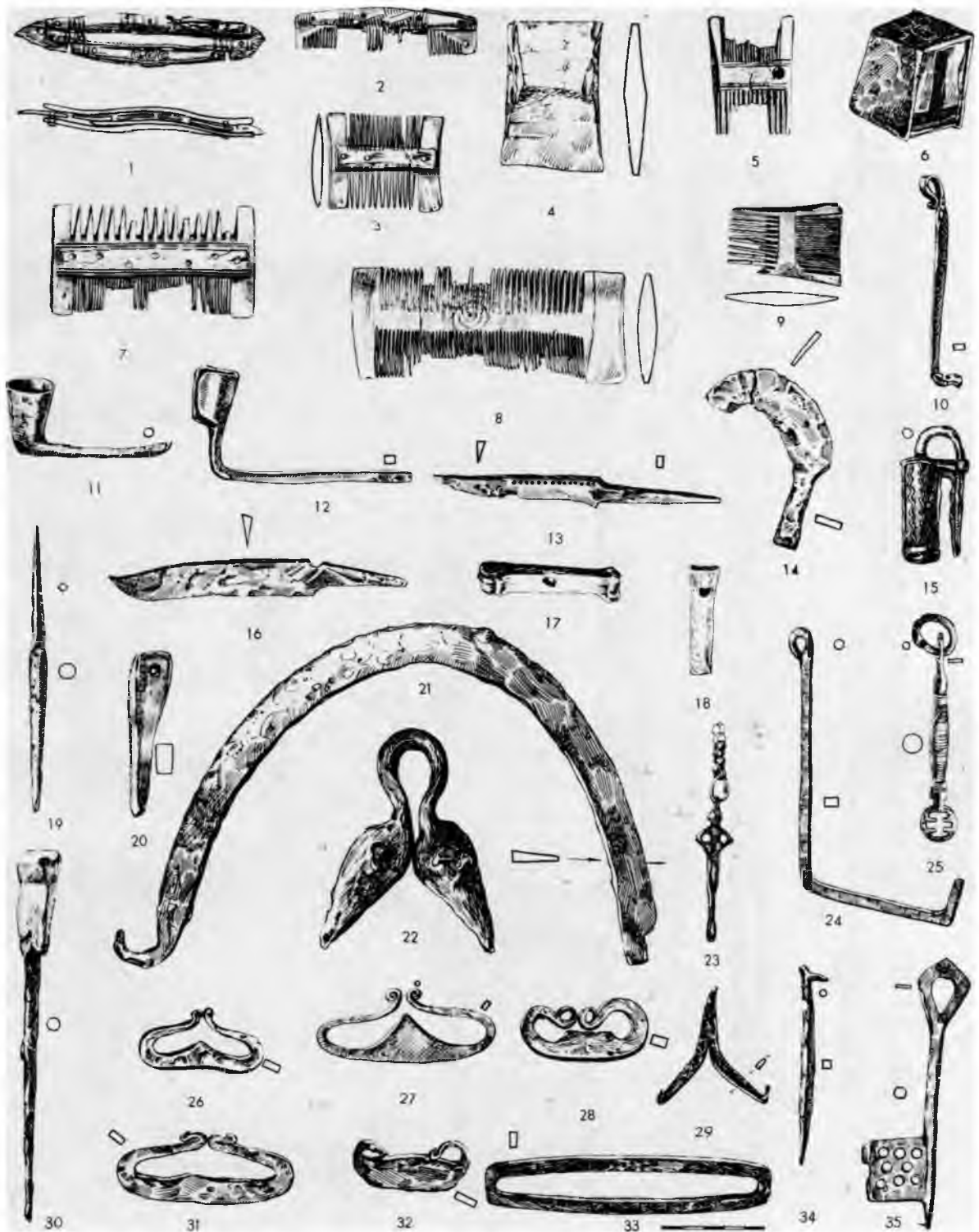
1-4, 10-13, 23 - makšķeru āķi, 14 - velce, 24 - pludiņš, 5 - ceļu dēlītis, 6-8 - šujamadatas, 9 - adatu kārbīņa, 15, 26 - dzirkles, 16 - poga, 17-22, 25, 28, 32 - vārpstu skriemeļi, 27 - ilens, 29 - kalts, 30 - žebērklis, 31 - stēļu atsvars, 33 - vārpstā.
 1-4, 7, 11-13, 15, 23, 26, 29, 30 - dzelzs, 5, 6, 16, 18, 27, 28 - kauls, 19, 22, 24, 31 - māls, 20 - dzintars, 17, 21 - sārtais šiferis, 25, 32 - akmens, 33 - koks, 8, 9, 14 - bronza, 10 - dzelzs ar bronzas važinu.
 1, 5, 6, 11, 12, 14, 16, 18, 21, 22, 25 - Asotes pilskalns (VI 14:638, 15:951, 45, 14:739, 11:384, 133, 13:289, 11:453, 13:12, 11:477, 13:386), 2, 19, 27, 30, 33 - Kokneses pilskalns (VI 62:5900, 1915, 5780, 5585, 2203), 3, 4 - Sēlpils pilskalns (VI 87:1327, 437), 7, 6, 32 - Tervetes pilskalns (VI 24:1, 538, 276), 9, 31 - Laukskola (VI 128:787, 2602), 10, 28 - Mežotnes apmetne (VI 151:628, 301), 13, 24 - Olinkalns (VI 55:77, 164), 15, 26 - Raušu apmetne (VI 145:15, 26), 17 - Mērdzenes Dzērvēs (A 8210:18), 20 - Vampenieši I (VI 124:156), 23 - Lokstenes pilskalns (VI 70:632), 29 - ģunkāni (A 9062:2).

70. tabula. Vēlā dzelzs laikmeta kokapstrādes dzelzs rīki.

1-4 - slimesti 5, 10 - «kaki», 6, 14 - naglas, 7 - zāģis, 8 - veseris, 9, 12 - naži, 11 - vira, 15, 16 - kniedes, 17, 18 - kalti, 19 - virs, 20 - grebļi, 21 - cirvis.

„A a Vi IK” Riis, annetne (VI 145 49 180 124, 1012, 418, 1144:60, 61), 2, 8, 10 — Kokneses pilskalns (VI 62:241 0635 6904),
 „f” (VI 24:333, 640, 749, 426, 190, 1), 7 9 12 20 - Asotes pilskalns (VI 14:827, 15:754, 14:053, 14:517), 21 — Dignajas Straumali (PV 25505).

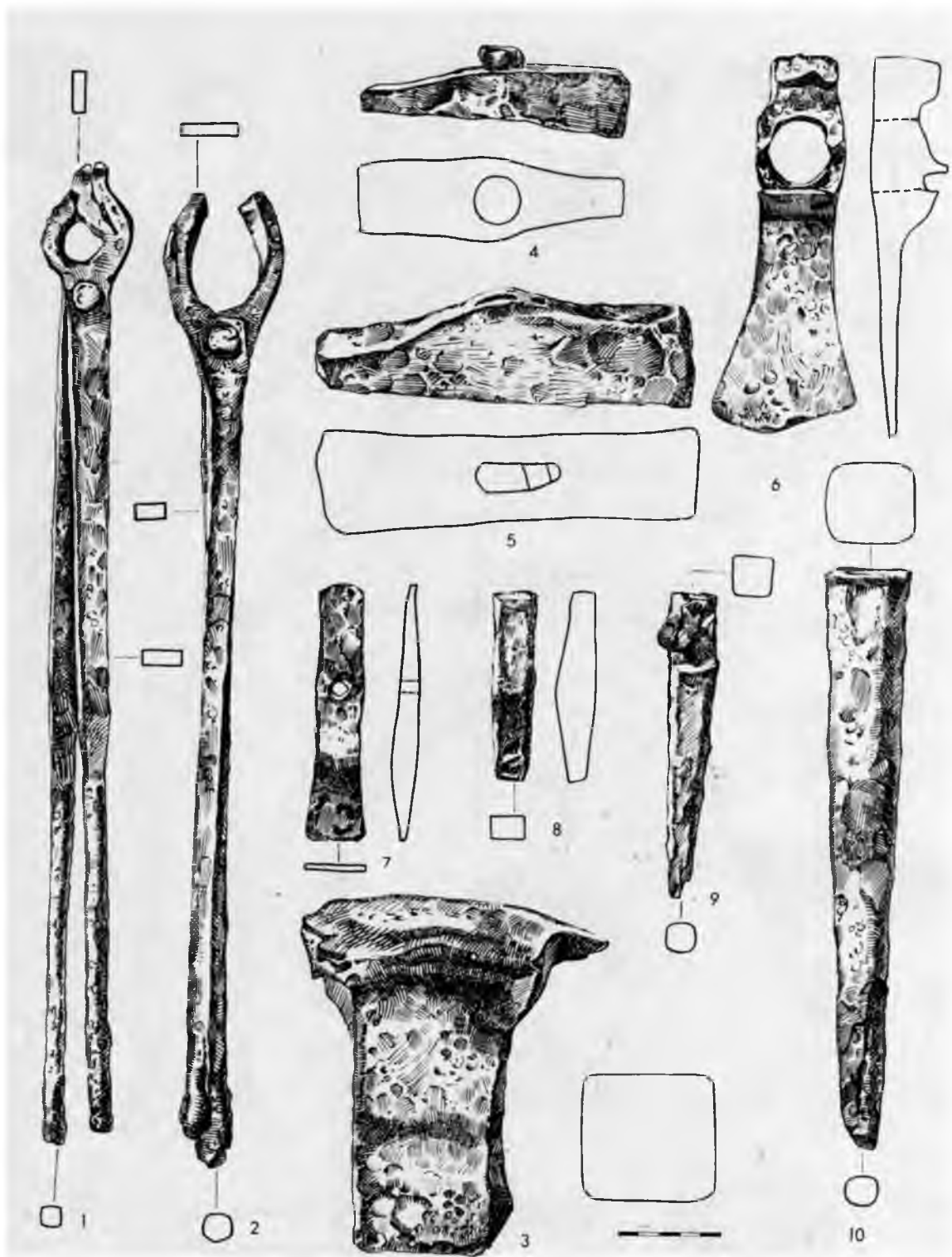

71. tabula. Veļa dzelzs laikmeta iedzīves priekšmeti.

1-5, 7-9 — ķemmes, 6, 10, 15, 24, 25, 35 — atslēgas un slēdzenes, 11, 12 — svečturi, 13, 16 — naži, 14 — bārdas nazis, 19, 30 — iļeni, 20 — galodiņa, 17 — rūcenis, 18 — svilpīte, 21 — spainā oša, 22 — katla oša, 23 — ausu tirāmā karotīte, 26-28, 31-33 — šķiltavas, 29 — ledus piesis, 34 — adercirtis.

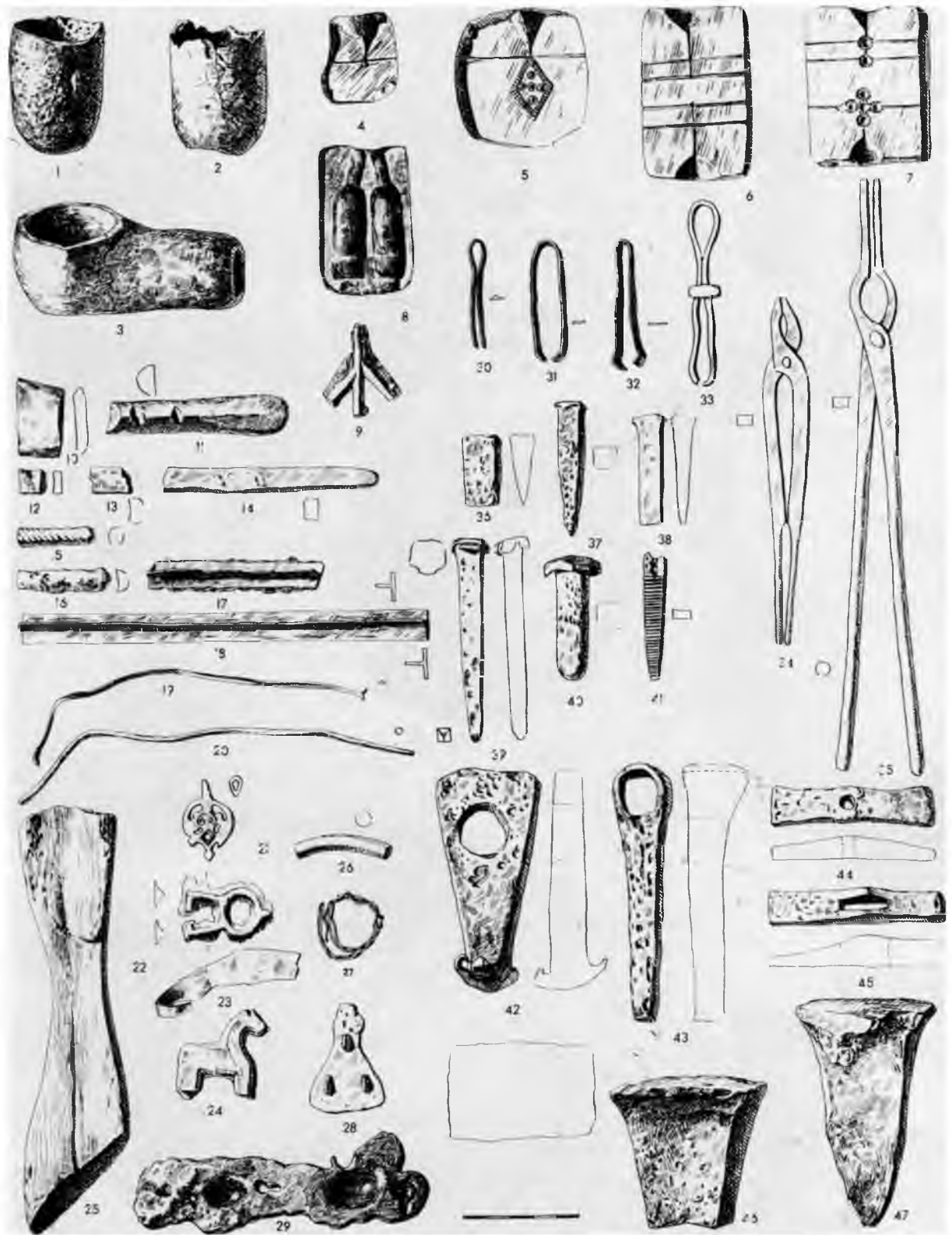
1-5, 7, 9, 17, 18 — kauls, 6, 11-16, 19, 21, 22, 24-35 — dzelzs, 8 — samšīts, 10, 23 — bronza, 20 — slānekļis, / — Vampenieši I (VI 124:824), 2, 4, 5, 22, 29 — Tervetes pilskalns (VI 24:45, 804, 141, 26, 434), 3, 8-10, 12, 14-16, 18, 25, 26, 30, 32-35 — Kokneses pilskalns (VI 62:4200, 6874, 5889, 2426, 1229, 7296, 3423, 7295, 6688, 5436, 4361, 6086, 5943, 4097, 5414, 1964), 6, 17, 20, 21, 24 — Raušu apmetne (VI 145:1668, 867, 7, 1664, 788), 7, 13, 19, 23, 31 — Asotes pilskalns (VI 14:325, 15:594, 10, 582, 12:17), 11 — Lokstenes pilskalns (VI 70:76), 27 — Višķu Maskava (A 9147), 28 — Olīnkals (VI 55:571).

72. tabula. Doles Raušu depoziĳta kalĳa dzelzs darba riki
(VI 145:1643—1652).

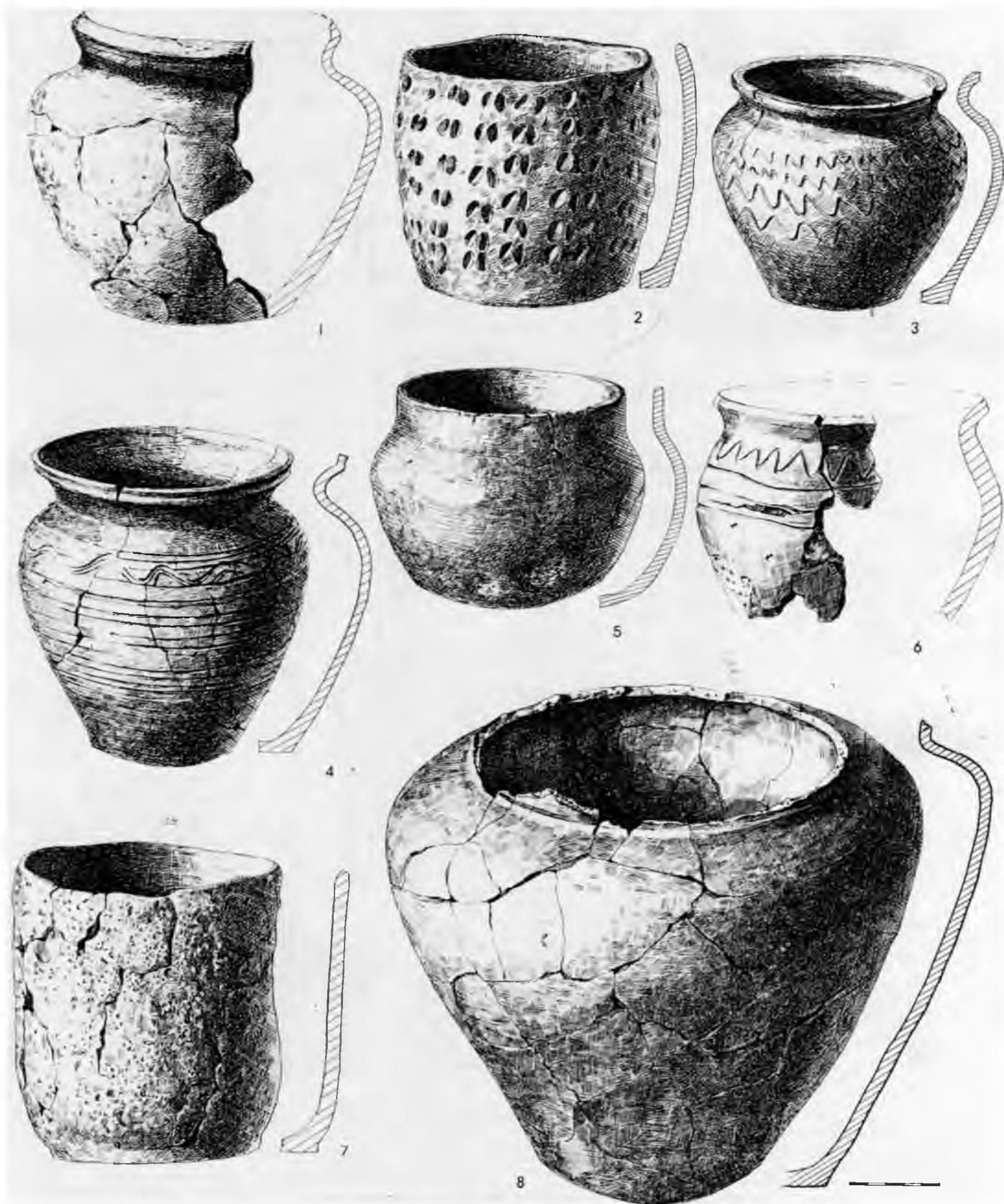
1 - Itiĳkas, 2 - krica lūĳkas, 3 - lakta, 4 - veseris, 5- lielais veseris, 6 - vesercĳrte, 7 - veseritis 8 - veser
veida caurumsitis, 9 - caurumsitis vai cirtnis, 10 - caurumsitis.

73. tabula. Vēlā dzelzs laikmeta krāsaino metālu apstrādes rīki un pusfabrikāti.

² — „L'J.V” i⁸, lejamkausiņš, 4-8 — lejamveidnes, 9 — atlējums no lejamveidnes ielietnes sistēmas 10-16 26 — stieniši sacirst., 19, 20 27 — stieple, 17, 18, 21 22 24, 28 — sagataves un pusgatavi priekšmeti, 23 — plāksnes atgriezums, 25 — galoda 29 — no tigeļa izšļākts atlējums, 30-33 — pincetes, 34, 35 — rotkāja knaibles, 36-38 — cirtņi 39 — puansons (blivoldis) /-f-~m^āāls^ru¹², 11, 5 — dolomīts⁸, 8, 9, 10, 20 — Z¹ 26-33 — krāsainie metāli 45 — rotkāja veseli, 46, 47 — rotkāja iek^vā^skā^ls, 4-7 — mālš, 4-7 — dolomīts, 8, 9, 10, 20, 22, 24, 26-33 — rabs 21 — alvas un svina sakausējums, 34-47 — dzelzs, tērauds.

1, 29, 31, 32 — Asotes pilskalns (VI 15:1b8, 20, 14:852, 12:30), 2 — Laukskola (VI 128:2623) 3-6 8 22 40-43 45 — Tērvetes P^h n s (VI 24:104/1952, 244/1958, 56/1957 1036/1957, 251/1958, 605/1955, 168/1957, 612/1955, 369/1957 616/1955, 319/1957) 9 12, li li-20, S^o — 7^m R^au^vu apmetne (VI 145:164, 799, 366, 20, 138, 376, 793, 151, 797, 491, 247, 914, 334, 238 79 136) 7 10 11 14 24, 25, 35, 37 — Mežotnes apmetne (VI lol:ao5, 1000, 888, 100, 1118, 697, A 64609:201, 138) 21 33 34 — Daugmales nilskalns (A 63901:4592, 5338, 6386), 44 — Ikšķiles pils (VI 129:208), 46 — Plāteru-Spietiņu meža apmetne (VI 66:2), 3 9 % — Kokneses pilskalns (VI 62:7012, 5007).

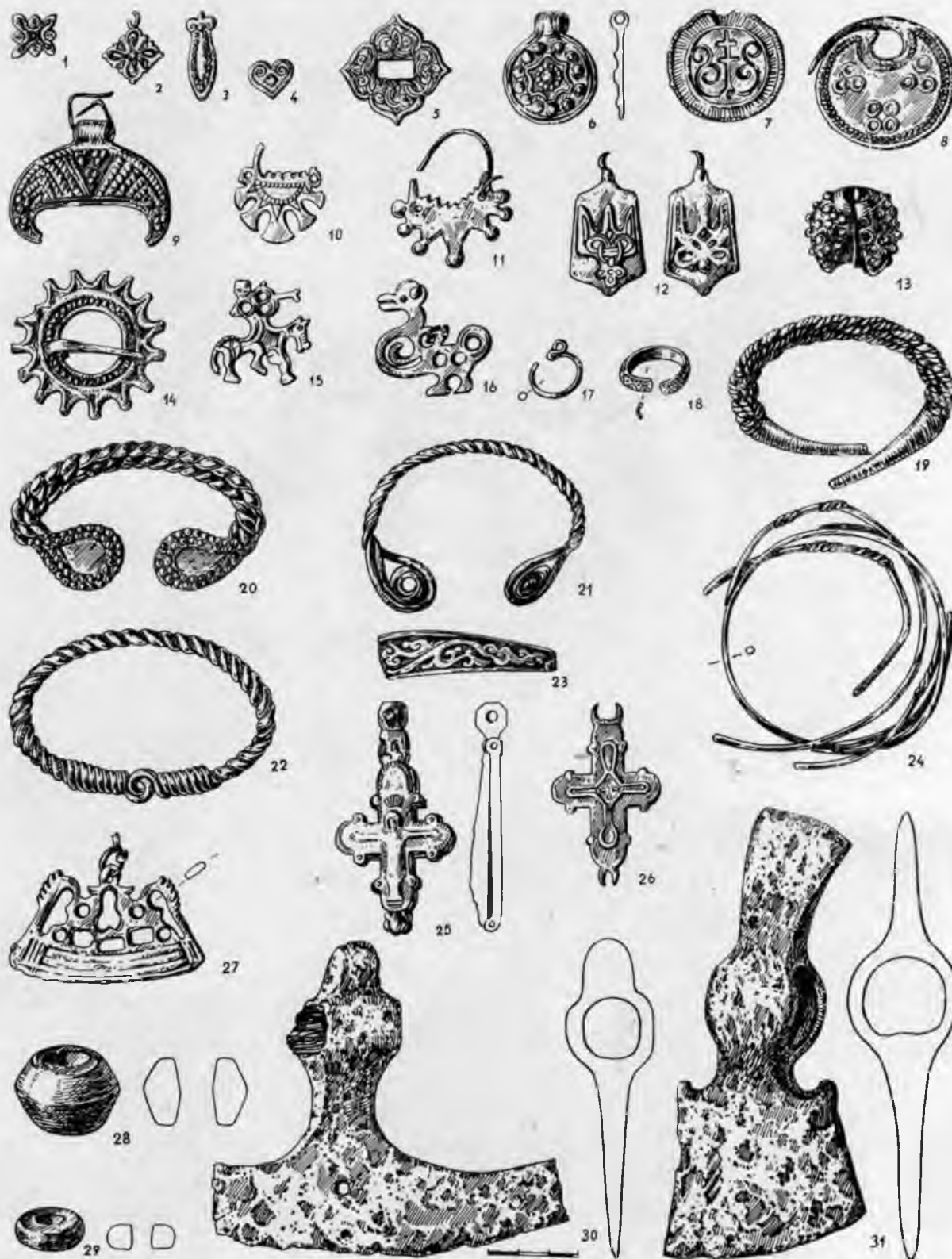
74. tabula. 10.-12. gs. keramika.

1, 6 — Asotes pilskalns (VI 12), 2, 5 — Vampeniēši I (VI 124), 4 — Raušu apmetne (VI 145), 3, 7, 8 — Lauškola (VI 128).

75. tabula. Stikla krelles un emaljēta ola.

1 — Slavēka (IVI 1195:43), 2 — Kaugars I (IVI 1236:24), 3 — Kapsēde (IVI 2635:523), 4 — Viksnas Kapusils (IVI 1239:11"), 5 — Mazkatuži (A 63900), 6 — Ikškiles baznīca (A 4654), 7 — Jersika (A 63491), 8, 33 — Liēgals (CVVM 59707, A 4976), 9, 13, 17, 18, 36, 39 — Daugmales pilskaļns (A 63901:5615, 3312, 63903:3811, 63901:3010, 115, 7110), 10 — Pērjukaļns (A 2191), 11, 14—16, 21, 22, 24, 25, 27, 30, 32, 34, 35 — Laukskola (VI 128:2455, 2099, 2100, 388, 388, 2101, 2155, 387, 978, ola — VI 128:1274, 388, 979), 12 — Radzes (CVVM 63589), 19, 29 — Vampenieši I (VI 124:566, 671), 20, 28, 38 — Vampenieši II (VI 144:785, 501, 127), 23 — Nautrēnu Smiltaine (A 9532:2), 26 — Volkorezi (A 7796:3), 37 — Riebini (CVVM 62561), 31 — Mazkatuži (CVVM 63900).

76. tabula. 10.—12. gs. no Austrumu zemem importētie priekšmeti.

1—5 — apkalumi, 6, 7, 9, 12, 15, 16, 27 — piekarīņi, 8, 10, 11, 17, 24 — deniņu gredzeni, 13 — krelle, 14 — sakta, 18 — gredzens.
19—23 — aproces, 25, 26 — enkolpioni, 28, 29 — vārpstas skriemeļi, 30, 31 — cirvji.

1—6, 8—12, 14—18, 19, 21—27 — bronza, 7, 13, 20 — sudrabs, 28, 29 — sārtais šiferis, 30, 31 — dzelzs.

1, 5 — Višķi (CVVM 64044:14^a, 14^b), 2 — Aizkraukle (DM I 654), 3, 4, 12, 15, 16, 27, 28 — Daugmales pilskalns (A 9964:354, 722, 8382, 4036, 6482 5428, 4116), 6, 13 — Tilža (A 2708, 2701), 7 — Rīga (VRVM), 8 — Zilupe (A 856), 9, 19, 21 — Asotes pilskalns (VI 15:C156, 11:A163, 11:A131), 10 — Mārtiņsalas kapsēta (VI 138:588), 11, 17, 18 — Oliņkalns (VI 55:65, 280, 332), 14 — Radzes (CVVM 63589), 20 — Ikšķile (DM I 2896), 22 — Višķu Maskava (A 9458:6), 23, 25 — Kļūkalns (VI 42:95, 212), 24 — Kacēni (A 3536), 26 — Jersikas pilskalns (A 10332:218), 29 — Vitaniški (CVVM 63048), 30 — Isnauda I (A 7735:17).

31 — Laukskola (A 8943:4).

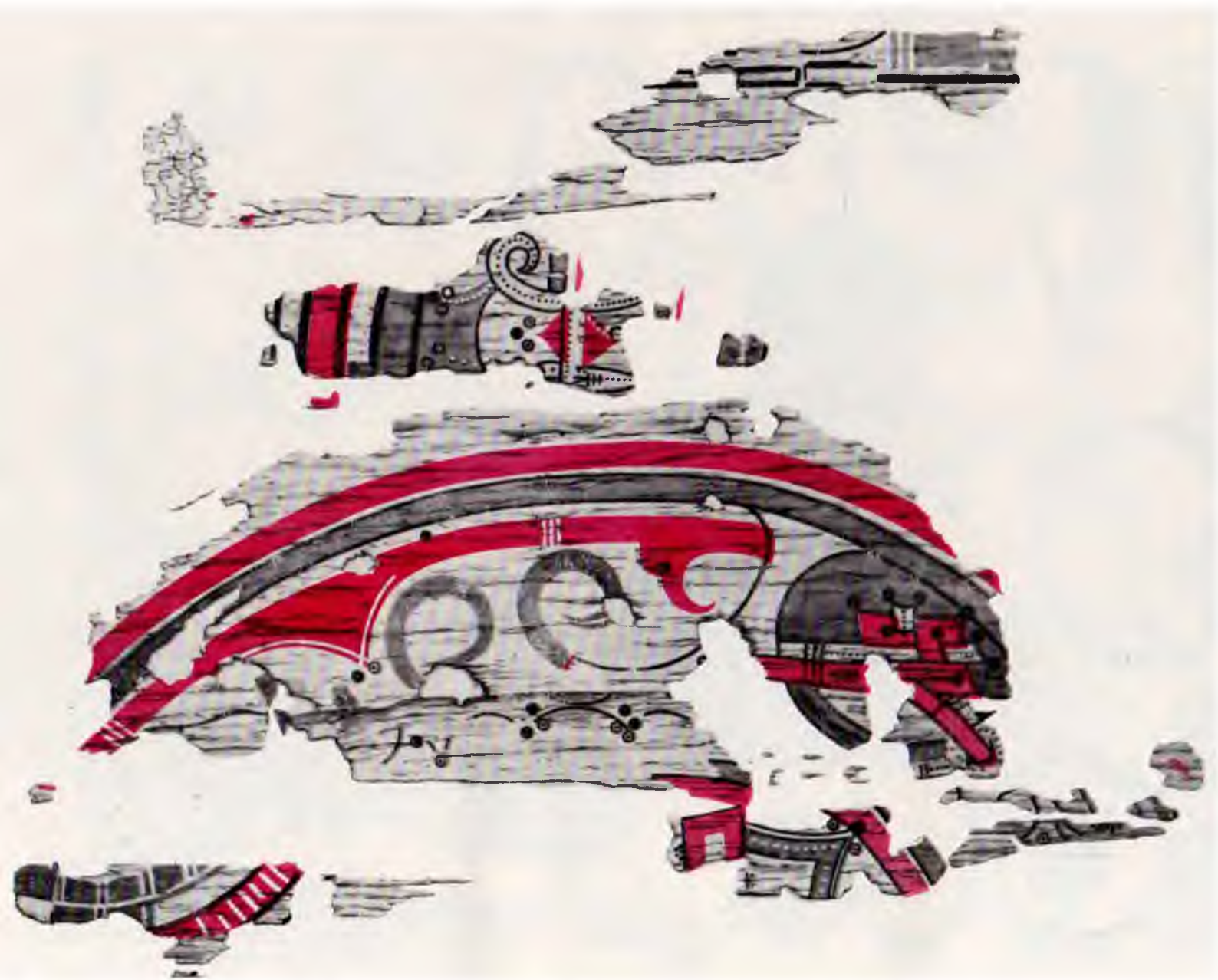

77. *iabula*. 10.—12. gs. no Rietumu zemei importētie priekšmeti.

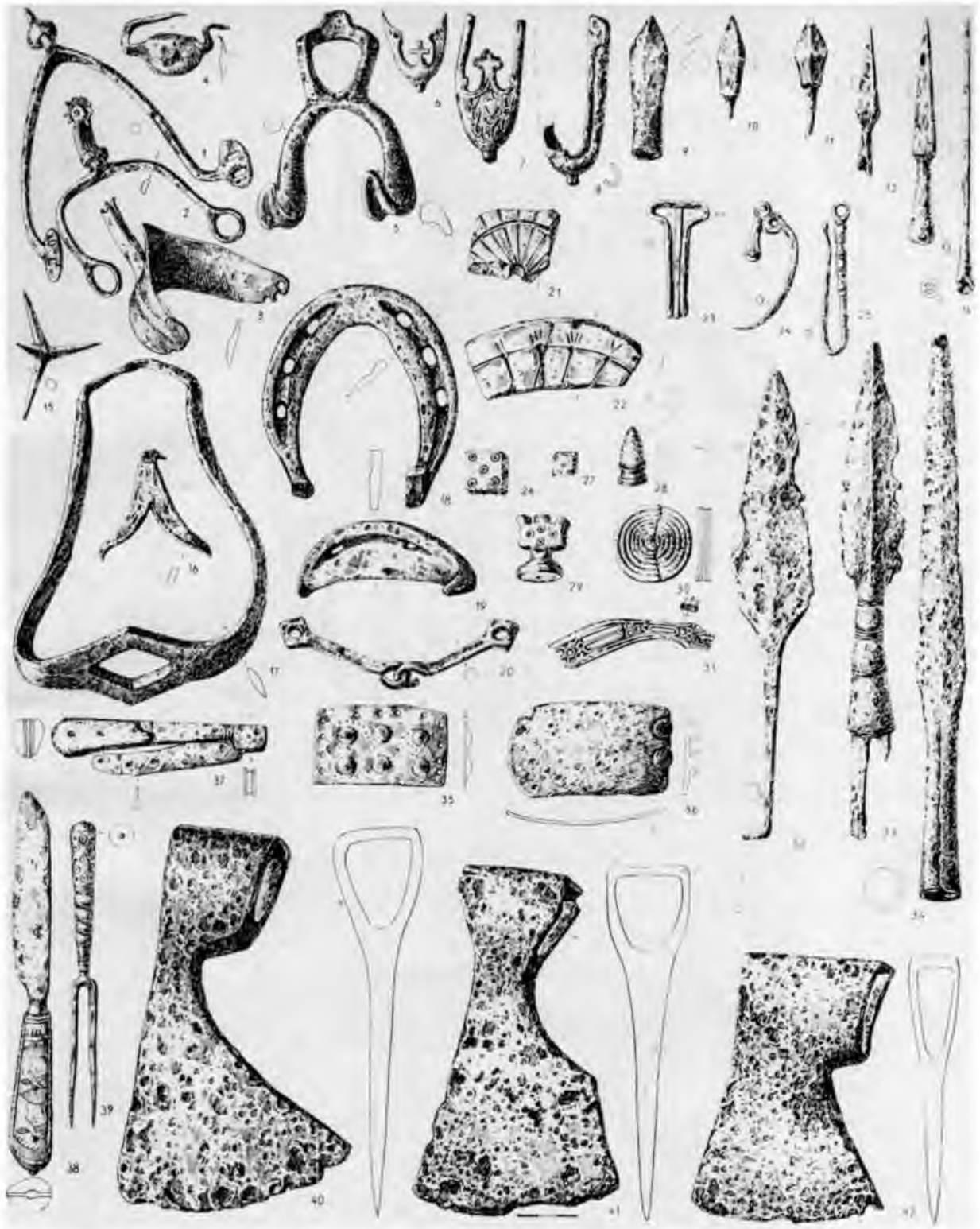
1, 2, 6 — saklas, 3 — jostas sadalitājs, 4 — jostas sprādze, 5 — piekarinš, 7 — vāles galva, 8, 9 — zobena maksts gala apkalumi, 10 — šķeps, 11, 12 — zobeni.

1, 3, 4, 6, 8, 9 — bronza, 2, 5 — sudrabs, 7 — kaļķakmens, 10—12 — dzelzs.

1, 2, 5 — Laukskola (A 8948:10, 8943:6, VI 128:3474), 3 — Lubumuiža (DM I 4815), 4 — Raskurni (A 11650), 6 — Vampenieši 1 (VI 124:41), 7 — Daugmales pilskalns (A 9964:6493), 8 — Araišu ezera pils (VI 45:20), 9 — Tērvetes pilskalns (VI 25:184), 10 — Krimulda (A 65121), 11 — Aizkraukle (DM I 2898), 12 — Salaspils (DM I 1906).

78. tabula. Krāsains gleznojums uz koka Sēlpils Lejasdopeļu 3. uzkalniņa 3. kapā (VI 56 : 251).

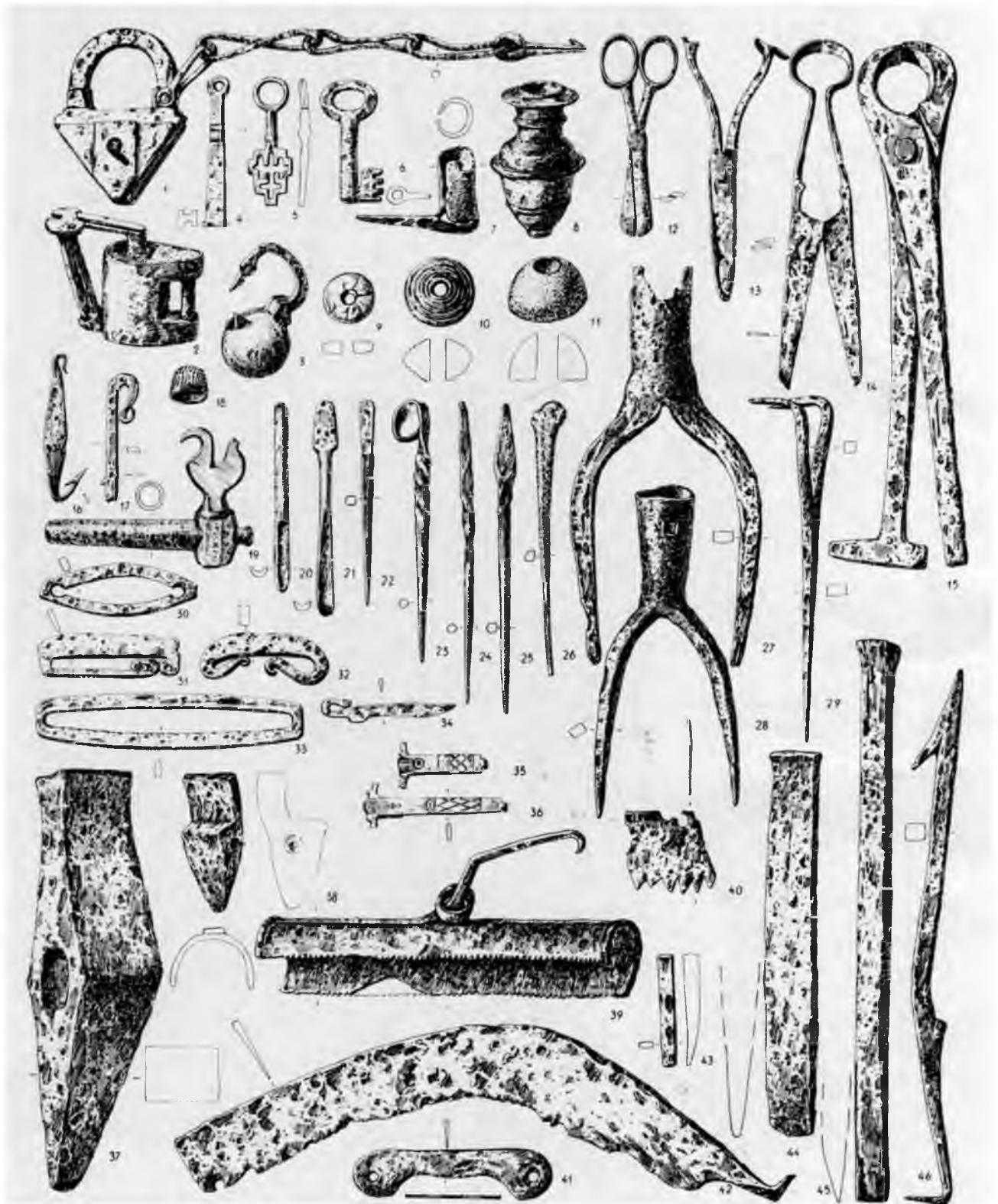
79. tabula. 13.—17. gs. senlietas.

1-3 - iesi, 4, 16 - ledus pieši, 5 - stopa uzvelkamais kāsis, 6-8 - zobena maksts gala apkalumi, 9-14 - bultas, 15 - «ēzītis», 17 - kāplis, 18, 19 - pakavi, 20 - iemauktu dzelži, 21, 22 - saules pulksteņu fragmenti, 23 - vargans, 24 - mehānismā daļa, 25 - bezmena kāsis, 26, 27 - metāmie kauliņi, 28, 29 - šaha figūriņas, M - dāmbretes kauliņš, 31 - ažiura ietvere, 32-34 - šķepi, 35, 36 - bruņu fragmenti, 37, 38 - naži, 39 - dakšiņa, 40-42 - cirvji.

1-5 - 9-20, 23-24, 32-42 - dzelzs, 6-8, 25 - bronza, 21, 22 - akmens, 26-31 - kauls.

1, * - Tērvetes pilskalns (VI 21:652/54, 184/58), 2 - Kokneses senpilsēta (VI 62:360) 3, 9, 21, 22, 30, 35, 36 - Al^{nc}VI 79:90 in 88 100 271 279) 4, 16, 18, 32, 34, 41 - Lokstenes pils (VI 70:1535, 1188, 75, 107, 109a, 406), 5, 23 - Vecaioies S VI 123:186(223), 7, 12, 14, 15, 25, 38, 39 - Kokneses pils (VI 62:4811, 4238, 4875, 6596, 1070, HSO foO) 8, 19, 29, 3 - Sēlpils p s V 87 1499 42, 556 86), 10, 11 - Sēlpils apmetne (VI 83:418, 398), 13, 27 - Martinsalas pils (VI 127:6 8, 2270, 17 - Salasp s pils (VI 126:994), 20, 37 - Sēlpils priekšpils (VI 82:250, 182), 26, 28, 33 - Kokneses pnekšpūs (VI 62:115, 1084, 860), 40 - Jaungulbenes Ušuri (VI 114:14), 42 - Asotes pilskalns (VI 12:153).

80. tabula. 13.—17. gs. senlietas.

1—3 — atslēgas, 4—6 — slēdzenes, 7,8 — svečturi, 9—11 — vārpstu skriemeli, 12—14 — šķeres, 15 — knaibles, 16 — vizulis, 17 — āderu cērtamais, 18 — uzpirkstenis, 19 — krāns, 20, 21 — urbji, 22—26 — īleni, 27, 28 — dakšas, 29 — «kakis», 30—33 — šķiltavas, 34 — bardas nazis, 35, 36 — grāmatu apkalumi, 37, 38 — āmuri, 39 — skrāpis, 40 — zagis, 41 — slīmests, 42 — izkopts, 43 — rotkaļa veserītis, 44, 45 — kalti, 46 — žebērklis.

* n, 9, 24, 37, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

Priekšvārds	5
Ievads	7
Arheoloģijas zinātne un tās uzdevumi	7
Arheoloģiskie pieminekļi un to aizsardzība	7
Arheoloģiskie izrakumi	8
Arheologu darba metodes. Sadarbība ar citu nozaru zinātniekiem	8
Arheoloģiskā periodizācija	9
Arheoloģiska pētniecība Latvijā	10
Latvijas dabas apstākļu raksturojums	17
I nodaļa	
AKMENS LAIKMETS	
(Mātes ģints)	
9. g. t. — 1700. g. p. m. ē:	
Mezolīts	
(9. g. t. beigās — 4. g. t. p. m. ē. vidus)	23
Apmetnes	23
Kapulauki	25
Savrupatradumu vietas	25
Atradumi	26
Hronoloģija un kultūras izplatība	28
Neolīts	
(4. g. t. vidus — 1700. g. p. m. ē.)	29
Agrais neolīts	30
Apmetnes un savrupatradumu vietas	30
Kapulauki	31
Atradumi	31
Latvijas teritorijas agrā neolīta kultūras piederība	34
Hronoloģija	34
Vidējais neolīts	34
Apmetnes	36
Kapulauki	36
Atradumi	37
Vidējā neolīta cilšu kultūras un etniskā piederība	41
Hronoloģija	41
Vēlais neolīts	41
Apmetnes	43
Kapulauki	44
Atradumi	45
Vēlā neolīta cilšu kultūras un etniskā piederība	49
Hronoloģija	49
Akmens laikmeta iedzīvotāju nodarbošanās veidi	50
Maiņa un sakari	51
Sabiedriskās attiecības	51
Mezolīta cilšu ģenēze	52
Neolīta cilšu antropoloģiskais sastāvs un to ģenēze	53

SATURS

II nodaļa	
AGRO METĀLU LAIKMETS	
(Tēva ģints)	
2. g. t. p. m. ē. vidus — m. ē. 1. gs.	
Arheoloģiskie pieminekļi	62
Agrākie pieminekļi	62
Dzīvesvietas	62
Senkapi	63
Depozīti	69
Vēlākie pieminekļi	69
Nocietinātās apmetnes	69
Nenocietinātās apmetnes	75
Senkapi	76
Atradumi	80
Darba rīki, ieroči	80
Rotas	83
Keramika	84
Saimniecība	85
Lopkopība	88
Zemkopība	88
Zvejniecība un medniecība	88
Dažādu metālu apstrāde	89
Celtniecība	89
Maiņa	90
Sabiedriskā iekārta	90
Garīgā kultūra	91
Etniskās problēmas	91
Antropoloģiskie tipi agro metālu periodā	92
III nodaļa	
AGRAIS DZELZS LAIKMETS	
(Pirmatnējās kopienas sairšana)	
2.-4. gs.	
Arheoloģiskie pieminekļi	97
Nenocietinātās apmetnes	97
Nocietinātās apmetnes	102
Senkapi	102
Depozīti	108
Atradumi	108
Darba rīki	109
Ieroči	111
Rotas	111

Dažādi priekšmeti	120
Keramika	121
Audumi	123
Saimniecība	123
Zemkopība	123
Lopkopība	123
Dažādu materiālu apstrāde	124
Apģērbs	125
Celtniecība	125
Maiņa	126
Sabiedriskā iekārta	127
Garīgā kultūra	127
Etniskās problēmas	128

IV nodaļa

VIDĒJAIS DZELZS LAIKMETS

(Pāreja uz šķiru sabiedrību)

5.-9. gs.

Arheoloģiskie pieminekļi	133
Dzīvesvietas	133
Pilskalni	133
Nenocietinātās apmetnes	142
Ezeru pilis	143
Kapulauki	146
Depozīti	151
Atradumi	152
Darba rīki un iedzīves priekšmeti	152
Ieroči	155
Rotas	158
Apģērbs	162
Keramika	163
Saimniecība	164
Zemkopība	164
Lopkopība	165
Zveja, medniecība, dravniecība	166
Amatniecība	166
Maiņa	168
Sabiedriskā iekārta	169
Garīgā kultūra	170
Etniskās problēmas	171
Cilšu antropoloģiskie tipi un to ģenēze	172

V nodaļa

VĒLAIS DZELZS LAIKMETS

(Agrais feodālisms)

10.—12. gs.

Cilšu apvienības vēlajā dzelzs laikmetā	180
Kurši	180
Dzīvesvietas	180
Kulta vietas	184
Kapulauki	185
Rotas	189
Lībieši	191
Dzīvesvietas	191
Kulta vietas	194
Kapulauki	194
Rotas	201

Zemgaļi	204
Dzīvesvietas	204
Kulta vietas	210
Kapulauki	211
Rotas	213
Latgaļi un sēļi	217
Dzīvesvietas	217
Kulta vietas	221
Kapulauki	222
Rotas	229
Depozīti	233
Darba rīki un iedzīves priekšmeti	234
Ieroči	240
Jātņiekā piederumi un zirglietas	245
Saimniecība	246
Zemkopība	246
Lopkopība	248
Dravniecība	250
Medniecība	252
Zvejniecība	253
Dzelzs ieguve un apstrāde	253
Krāsaino metālu apstrāde	255
Podniecība	256
Celtniecība	257
Apģērbs un tā darināšana	263
Tirdzniecība, Kultūras un ekonomiskie sakari	267
Garīgā kultūra	272
Tautas mākslas izpausmes	272
Sabiedriskās attiecības	274
Valstiskie veidojumi	276
Etniskie jautājumi un iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs	277

VI nodaļa

VIDUSLAIKU ARHEOLOĢIJA

(Attīstītais feodālisms)

13.—17. gs.

Dzīvesvietas	286
Kapulauki un kapsētas	295
Kapulauki, kur mirušie apbedīti saskaņā ar senajām tradīcijām	295
Kapsētas, kur mirušie apbedīti saskaņā ar baznīcas paražām	297
Depozīti	300
Darba rīki un iedzīves priekšmeti	301
» Ieroči, zirglietas	303
Rotas	305
Apģērbs	307
Saimniecība	30
Zemkopība un lopkopība	309
Medības un zveja	310
Dravniecība	311
Amatniecība	311
Tirdzniecība	312
Garīgā kultūra	312
Latviešu antropoloģiskais sastāvs 13.-17. gs.	315
Etniskie jautājumi	320
-Latvijas PSR arheoloģisko pieminekļu un savrupatradumu vietu saraksts	323
Saīsinājumi un izmantotā literatūra	345
Археология Латвийской ССР. Резюме	361
Die Archäologie der Lettischen SSR. Zusammenfassung	365
T a b u l a s	

LATVIJAS PSR ARHEOLOĢIJA

Vāku zīmēja C. Krastenberga. Redaktore A. Feldhūne. Māksl. redaktors G. Krutojs. Tehn. redaktore V. Sporene, Korektore A. Ava.
 Nodota salikšanai 1973. g. 26. jūlijā. Parakstīta iespiešanai 1974. g. 26. jūnijā. Papīra formāts 60X90/8. 47 fiz. iespiedi.; 47 uzsk. iespiedi.; 68,17 izdevn. I. Metiens 4000 eks. JT05278. Maksā 5 rbj. 55 kap.
 Izdevniecība «Zinātne» Rīgā, Turģeņa ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas Rīgas Paraugtipogrāfijā Rīgā, Vienības gatvē 11. Pašūt. Nr. 380.

Pamanītās kļūdas

Sleja	Rinda	Iespiests	Jābūt
labā kreisā	9. no apakšas 17./18. no augšas	(V mītne) 383 ... 177	(O mītne) 387... 175
.. kreisā	1.	47. kops	45. kops
labā kreisā	13./14.	6 vietās	8 vietās
labā kreisā	22. no apakšas 4./5.	(26. tab.: 8, 9) tads Latvijas teritorija konstatēts pirmoreiz	(26. tab.: 8) šis ir vecākais šāda veida apbedījums Latvijas teritorijā.
labā kreisā	11. no augšas 3./4. no apakšas 9.	stops F. Jēkabsona 5.—11. gs.	loks F. Jakobsona 5.—10. gs.
labā kreisā	82. attēla paraksts	sudraba	bronzas apzeltīta
labā kreisā	15. no augšas 20.	(40. tab.: 12) no četrām	(40. tab.: 13) no trim
labā kreisā	9. no apakšas 4.	1964 ^a , 1966; (123. att.: 11—22)	1966; (123. att.: 11—21)
labā kreisā	19. no augšas 29. no apakšas	(123. att.: 6; (174. att.)	(123. att.: 5; (176. att.)
labā kreisā	22.	(57. att.: 1)	(57. tab.: 1)
labā kreisā	7.	(77. tab.: 1)	(sal. 77. tab.: 1)
labā kreisā	4.	(61. tab.: 1;	(61. tab.: 2;
labā kreisā	30. no augšas 24.	bronzas (68. tab.: 9, 10)	bronzas un sudraba (68. tab.: 8, 9)
labā kreisā	6. no apakšas	skat. — skatiet.	skat. — skatiet. sv — savrupatradumu vieta.
kreisā	34.	VVM 1931,	VVM 1930,
labā kreisā	36.	V. Meijers	V. Meijens
labā kreisā	28. no augšas 27.	E. Snore Rēzeknes r.	R. Snore Madonas r.
labā kreisā	10. no apakšas 29. no augšas	D., Sārmu	D., D ₃ , Sārmu
bula	3. no apakšas	1 — lociņa važturis ar važiņām, 2 — važturis ar važiņām,	1 — važturis ar važiņām, 2 — lociņa važturis ar važiņām,